

ΑΡΧΕΙΟΝ

ΤΟΥ

ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ

ΚΑΙ

ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΘΡΑΚΩΝ

Διευθυντής ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΙΔ΄.

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1939

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΖΑΠΠΑ 1948

της ἐν Παρισίοις Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ "ΠΟΛΥΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗΣ

1947-48

Ὁ ἸΔ' τόμος τοῦ Ἀρχείου Θράκης ἐνδίδεται ἀφιερωμένος στὴ μνήμῃ τοῦ Κ. Μ. Ἀποστολίδου, ποῦ ἀποθνήσκοντας ἄφησε καὶ διαθήκη γιὰ τὴν διαθέσῃ τὰ κατάλοιπα τῆς περιουσίας του, ποῦ εἶχε κατατεθειμένη στὴν Ἀθηναϊκὴ Τράπεζα τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ διαθήκη του, δραματικὴ στὴν ἀφήγησή της, γράφει τὰ ἑξῆς :

«Πρωτοδικεῖον Ἀθηνῶν. Ἡ διαθήκη μου. Ὁ ὑποφαινόμενος Κοσμάς Μυρτίλος Ἀποστολίδης, Ἕλλην τὸ γένος καὶ Χριστιανὸς ὀρθόδοξος τὴν θρησκείαν, ἠμῶν τῆς Ἀθηνῶν ἐγγεγραμμένος ἐν τῷ προσθέτῳ μητρώῳ ἀρρένων ὁπ' ἀριθ. 50038 κάτοικος Ἀθηνῶν, ἡλικίης ὦ, καὶ σφίς ἔχων τὰς φρένας διὰ τῆς παρούσης μουσικῆς μου διαθήκης διατίθεμαι τὰ τῆς μικρᾶς μου περιουσίας μετὰ τὸν θάνατόν μου, μὴ ἔχων ἀνιόντας καὶ κατιόντας συγγενεῖς. Ἐν πρώτοις ἀκυρῶ τὴν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ προξενεῖῳ Φιλίππουπέλειω ἀπὸ ἐτῶν κατακειμένην μουσικὴν διαθήκην μου ὡς ἀνεκτέλεστον κατὰ τὴν πρὸς μεγίστην θλίψιν μου. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν κακοήθειαν καὶ ἀπληστίαν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁμογενοῦς ζαπλοῦτου Σόλωνος Ἰ. Λεωνίτου, εἰς τὸν ἀφίνω τὴν κτάραν μου. Ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος ἀνεψιὸς ἐπ' ἀδελφῆ τοῦ ἐν Ζαχαζικίῳ εἰσοδηματίου Γεωργίου Π. Μπατάγκου, προέδρου τῆς αὐτόθι κοινότητος, πρὸς ἣν εἶχον κατατεθειμένα; ὡς φίλος; τὰς ἀπὸ ἐτῶν μετὰ μόχθου συγκροτηθείσας οἰκονομίας μου, ἐξηπάτησέ με ὡς ἐκτελεστῆς τῆς διαθήκης τοῦ θείου του. Ὑποσχεθεῖς μοι καὶ ἐγγυηθεῖς ὅτι ἄμα τῇ ἐκποιήσει τοῦ πρώτου κτήματος τοῦ μακαρίτου χρεώστου μοι θὰ κατέβαλλέ μοι τὸ κεφάλαιόν μου ἀποστέλλων μοι ἐν τῷ μεταξύ τοὺς ἀναλόγους τόκους, ὡς ἐγίνετο ὑπὲρ τοῦ χρεώστου μου ζῶντος, βεβαιούντος τὴν ἀσφάλειαν τῶν χρημάτων μου ἐπισήμως καὶ τοῦ ἐν Ζαχαζικίῳ Ἑλλ. Προξενεῖου δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸ ἐν Φιλίππουπέλει Ἑλλ. Προξενεῖον, ὅπερ ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασίν του, συνεννοήθη μετὰ τοῦ γενικοῦ κληρονόμου Δημητρίου Π. Μπατάγκου καὶ ἀπὸ κοινοῦ συμφέροντος προέβη εἰς εἰκονικὰς πωλήσεις ἀτάκτῃ τῆς καταλειφθείσης κτηματικῆς περιουσίας τοῦ μακαρίτου, συναινούντος ἢ τυφλώτιντος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑποπροξενεῖου Ζαχαζικίου. Οὕτω ἐκτελεστῆς — ἀνεψιὸς καὶ κληρονόμος — θεὸς ἢ ἐπώλησαν εἰς ἐκυτοῦς καὶ ἀλλήλους κτηματικὴν περιουσίαν ἀνερχομένην εἰς ἄνω 43.000 λίρας, κατὰ τὴν ἐπίσημον ὑπὲρ τοῦ Ἑλλ. Προξενεῖου Ζαχαζικίου γενικαὴ μὲνην ἀπογραφὴν πρὸς κάλυψιν καταλειφθέντος χρέους 13.000 λιρῶν, ὅπ

δὲν ἐκαλύφθη. Ἀγορασταὶ τῶν κτημάτων ἦσαν ὁ ἐκτελεστής — ἀνεψιὸς τοῦ μακαρίτου, ἡ σύζυγος αὐτοῦ, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἡ μήτηρ αὐτοῦ — ἀδελφὴ τοῦ μακαρίτου καὶ ἄλλοι συγγενεῖς ἐξ ἀγγιστείας. Ἐκ τούτου περιεπλάκην εἰς χροῖον δικαστικὸν ἀγῶνα καὶ μὴ ἀντέχων πλέον ἀπεδέχθη τὸν προταθέντα μοι συμβιβασμὸν—600 χαρτίνας λίρας ἀντὶ τῶν 1.200 χρυσῶν.

Ἐν Φιλιππουπόλει οὐδὲν ἔχω χάριτας τὰ ἐν αὐτῇ εἰς τὴν ἀνεψιάν καὶ γυναικαδέλφην μου Ἐλένην Λάμπρου Δημητριάδου, κάτοικον Φιλιππουπόλεως, ὁδὸς Κυρίλλου Νεκτάριου ἀρ. 16. Τὰ ὑπολειφθέντα μοι χρήματα ἔχω κατατεθειμένα ἐν τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑποκαταστήματι τῆς Τραπεζῆς Ἀθηνῶν ἀπέναντι ὁμολογιῶν καὶ λογαριασμῶν ὄψεως, ἀ; μετ' ἄλλων ἐγγράφων φυλάττω ἐντὸς τσαντίτας εὐρισκομένης ἐν τῇ κεκλεισμένῃ δερματίνῃ βαλίτῃ μου. Τὰ χρήματα ταῦτα, ἀπερ οὖν τῷ χρόνῳ θὰ ἐλαττωθῶσι, διότι ἐξ αὐτῶν ἀντλῶ πρὸς συντήρησίν μου, μὴ δικαιωθεὶς συντάξεως οὐδ' ἄλλης ὑποστηρίξεως παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας καίπερ ὄλον μου τὸν βίον διαθέσας ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐργαζόμενος ὡς διδάσκαλος, καθηγητῆς, δημοσιολόγος καὶ συγγραφεύς, διαθέτω ὡς ἀκολούθως μετὰ τὸν θάνατόν μου καὶ διατάσσω: 1) Νὰ ἀφαιρεθοῦν ἐξ αὐτῶν τεσσαράκοντα (ἀρ. 40) Ἀγγλικαὶ λίραι καὶ νὰ παραδοθοῦν εἰς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ φίλον μου καὶ συμπολίτην κ. Δημήτριον Βογαζλή (ὁδὸς Δελφῶν καὶ Συνδίκου) ἢ ἀποθανόντος αὐτοῦ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀρακικὸν Κέντρον καὶ τὸ Ὀρακικὸν Ἀρχεῖον. Δι' αὐτῶν θὰ ἐκδοθοῦν τὰ Τραγουδία μου πρὸς μνημόσυρόν μου ἅτινα θὰ διανεμηθοῦν δωρεάν (400—500 σῶματα). Εἶναι ἔτοιμα καθ' ἕνα μετὰ τῶν σχετικῶν ὁδηγιῶν πρὸς ἐκτύπωσιν καὶ εὐρίσκονται μετ' ἄλλων χειρογράφων μου ἐντὸς τῆς προμνησθείσης βαλίτσας. 2) Νὰ ἀφαιρεθοῦν ἐξ αὐτῶν ἑτερεὶ διακόσαι λίραι (ἀρ. 200), αἵτινες θὰ παραδοθοῦν ἐξ ἡμισείας ἀνὰ ἕκατόν (ἀρ. 100) διὰ τὰς πρὸς ἐμὲ ὑπηρεσίας των εἰς τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φίλον δικηγόρον Σόλων κ. Διάτην (ὁδὸς Σεσώστριος) χάριν τῶν ἀδελφῶν του καὶ εἰς τὴν ἐν Φιλιππουπόλει διαμένουσαν ἀνεψιάν μου Ἐλένην Λάμπρου Δημητριάδου, Ἑλληνίδα (διὰ τοῦ Ἑλλ. Προξενείου). Ἐν περιπτώσει θανάτου αὐτῆς τὸ μερίδιόν της περιέρχεται εἰς τὸ Ὀρακικὸν Κέντρον πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ του Ὀρακικά. 3) Τὰ ὑπόλοιπα θὰ διανεμηθοῦν ἐξ ἴσου εἰς τὰ Ὀρακικά καὶ εἰς τὸ Ὀρακικὸν Ἀρχεῖον τοῦ καθηγητοῦ Πολυδώρου Παπαχριστοδοῦλου διὰ τὴν ἔκδοσίν των. 4) Τὰ παρ' ἐμοὶ εὐρεθησόμενα χρήματα εἰς μετρητὰ—τὸ μικρὸν κατάσισχον τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων μου κατὰ μῆνα φέρω εἰς τὸ ὀπισθεν θυλάκιον τοῦ ἐκάστοτε φερομένου πανταλονίου—ἀφαιρεθέντων τῶν ὀλίγων δαπανῶν διὰ τὴν ἀπλουσιότην κηδείαν μου θὰ δοθοῦν εἰς τὸ φθισιατρεῖον Σωτηρία. 5) Τὸ πρὸς δευτέραν ἔκδοσιν ἔτοιμόν μου πόνημα ὁ Στενίμαχος, ὅπερ εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Βασιλ. Παπαθεοφίλου (ὁδὸς Τσαμαδοῦ 39) καταλείπω εἰς τοὺς φιλοπάτριδας Στενιμαχίτας πρὸς ἔκδοσίν του. Εἶναι ὁ διθύραμβος τοῦ Ἑλληνικοῦ ποτῆ Στενιμάχου καὶ τιμῆ των ἔκδοσός του. 6) Τὸ μέγα σύγγραμμά μου Ὀρακικά μελετήματα καὶ ἡ ἱστορία

τῆς Φιλιππουπόλεως, δι' ἃ ἐπὶ ἔτη εἰργάσθην ἀναδιφῶν τὰς ἱστορικὰς πηγὰς πρὸς ἀναίρεσιν τῶν διαστροφῶν τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ψευδολογιῶν τῶν Βουλγάρων περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως, καταλείπω εἰς τὸν φίλον μου συμπολίτην Ἀθανάσιον Δημ. Γκεμισγερδάνη (ἑδδὸς Ἀριστοδήμου ἀρ. 1) καὶ τοὺς συμπολίτας μου Φιλιππουπόλεως, ὅπως ἐξεύρωσι τὸν χορηγὸν ἢ τοὺς χορηγοὺς πρὸς ἐκτύπωσίν του. Ἀναφερόμενον εἰς τὸ παρελθὸν τῆς Θράκης καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως, ὅποτε ἐπεκράτει ἐν αὐταῖς ὁ Ἑλληνισμός, οὐδέποτε θ' ἀπολέσῃ τὴν ἱστορικὴν του ἀξίαν. Δυνατὸν ἔμως πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ βλου ἔργου νὰ παραχωρηθοῦν ἐξ αὐτοῦ διάφορα κεφάλαια εἰς τὰ Θρακικὰ καὶ τὰ Θρακικὸν Ἀρχεῖον κατ' ἐκλογὴν πρὸς ἐκτύπωσιν, διότι ἕκαστον κεφάλαιον ἀποτελεῖ ἐνιαῖον βλον. 7) Τὰ λοιπὰ χειρόγραφα μου ἡτοιμασμένα ἀπὸ ἐτῶν πρὸς ἔκδοσιν ἢ ἐπανέκδοσιν μὴ γενομένην ἔλλειψει χρήματος (εὐρίσκονται συσκευασμένα ἐντὸς τῆς βιβλίτσας μου) παραδοθήτωσαν εἰς τινὰ δημοσίαν βιβλιοθήκην ἢ μουσεῖον, συλλέγον τοιαῦτα ἔργα. 8) Τὰ ἐν Φιλιππουπόλει καταλειφθέντα βιβλία μου ἕνεκα τῆς ἐκεῖθεν βιαίας καὶ αἰφνιδίας ἀπελάσεώς μου ὡς ἀνεπιθυμήτου καὶ ἐχθροῦ τοῦ Βουλγαρισμοῦ—εἶναι συσκευασμένα ἐντὸς ἑξ (6) κιβωτίων—παραδοθήτωσαν εἰς τὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον, ὅπως τοῦτο ἀποστείλῃ αὐτὰ δωροῦμενα ἐξ ὀνόματός μου εἰς τινὰ τῶν ἐν Θράκῃ κοινοτικῶν βιβλιοθηκῶν μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν. Ἄν τοῦτο μὴ εἶναι ἀποδεκτόν, τότε δωροῦμαι αὐτὰ εἰς τὴν ἐν Φιλιππουπόλει Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην. Περὶ τούτου παρακαλῶ τὴν προμνησθεῖσαν Ἑλένην Λάμπρου Δημητριάδου καὶ τὴν ἀδελφὴν τῆς Ἀσημῶ, παρ' αἷς εὐρίσκονται τὰ βιβλία, νὰ φροντίσουν, ἀφοῦ πρότερον ἐξελέγξωσιν ἐπισταμένως ἐν ἕκαστον τῶν βιβλίων μὴ ἐνυπάρχωσιν ἐν αὐτοῖς ἰδιαιτέρως σημεῖώματά μου ἢ ἐπιστολαί, ἅπερ ὀφείλουσι νὰ ἐξαφανίσωσι. 9) Ὡσαύτως παρακαλῶ τὴν Ἑλένην Λάμπρου Δημητριάδου νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν παρ' αὐτῆ καταληφθεῖσαν ἀλληλογραφίαν μου, ἂν μὴ παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸ ἐκεῖ Ἑλλην. Προξενεῖον.

Τὰ πράγματά μου ἐνταῦθα (ἐνδύματα ἐσωτερικὰ καὶ ἑξωτερικὰ καὶ λοιπὰ) δοθήτωσαν εἰς πτωχοὺς ἢ εἰς ἄσουλόν τι. Αὐταὶ εἶναι αἱ τελευταῖαι θελήσεις μου καὶ διατάξεις. Οὐδὲν εἰς οὐδένα ὀφείλω κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συνήθειάν μου. Τὸ μνησιαῖον ἐνοίκιον τοῦ δωματίου μου προπληρώνεται ἐκάστοτε. Ἐκτελεστὰς τῆς διαθήκης μου ταύτης ὀρίζω τοὺς φίλους μου Ἀθανάσιον Δημ. Γκεμισγερδάνην (Ἀριστοδήμου 1), Ἀργύριον Γ. Σιταρᾶν (Ἰουστινιανοῦ 23), Βασίλειον Παπαθεοφίλου (Τσαμαδοῦ 39) καὶ ἐλεγκτὴν τὸν Μιλτιάδην Α. Σταμούλην (Ἀνγκωνιοπούλου 7) τοὺς ὁποίους παρακαλῶ θερμῶς, νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς κατὰ γράμμα ἐκπληρώσεως τῶν ἀνωτέρω 10 διατάξεών μου. Εὐχομαι δὲ αὐτοῖς τὰ κράτιστα. Τὴν διαθήκην μου ταύτην ἔγραψα ἰδιοχείρως τῇ πρώτῃ Νοεμβρίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑνεακκοσιοστοῦ τριακκοστοῦ ἐννάτου ἔτους (1η XI 1939) ἐν τῇ ὑπ' ἀριθμὸν 9 ὁδοῦ Οὐκονόμου Ἀθηνῶν οἰκίᾳ, ἐν ἣ κατοικῶ καὶ ὑπογράφω. Ἐνθέτω δὲ εἰς φάκελλον ὃν σφραγίζω διὰ Ἰσπανικοῦ κηροῦ καὶ

διὰ τῆς σφραγίδος μου φερούσης τὸ ὄνομά μου ΜΥΡΤΙΑΟΣ καὶ ὑπογράφω καὶ ἐπὶ τοῦ φακέλλου Κ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης διδάκτωρ τῆς φιλολογίας καὶ πρώην καθηγητῆς...».

Κ. ΜΥΡΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Ἀκριβῆς ἀντίγραφον τῆς ἀνω ἰδιογράφου διαθήκης τοῦ Κοσμᾶ Ἀποστολίδη, δημοσιευθείσης καὶ κηρυχθείσης κυρίως ὑπὸ τοῦ Δικαστηρίου τῶν ἐν Ἀθήναις Πρωτοδικῶν κατὰ τὴν συνεδρίσκειν αὐτοῦ τῆς 27ης Ἀπριλίου 1942 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 2147 ἀποφάσεώς του.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 2 Μαΐου 1942

Ὁ Δικ. Γραφεὺς

Τῆ δωρεὰ τοῦ μακαρίτου Κ. Μ. Ἀποστολίδη ὑπὲρ τοῦ Ἀρχείου Θράκης ἀπὸ 3.994.000 δραχ. ἡ διεύθυνσή του ἂν καὶ ἀνεπαρκέστατη, τὴν χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ **Ἐπιτυμβίου Κ. Μ. Ἀποστολίδη** ἀφιερωμένου εἰς τὴν μνήμη του, ποὺ σήμερα ἀρχίζει νὰ γίνεταί πανθρακικῶς καὶ πανελλήνιος μὲ τὴν πνευματικὴν ἐργασία ποὺ ἄφησε δημοσιευμένη εἰς τὸ Ἀρχεῖο Θράκης, εἰς τὰ Θρακικὰ καὶ ἀδημοσίευτη εἰς τὸ μεγάλο του ἔργο τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλιππουπόλεως, ποὺ κάποτε θὰ δῆ τὴ δημοσιότητα εἰς τόμο συμπαγῆ καὶ ἐπιβλητικόν.

Ὁ μακ. Κ. Μ. Ἀποστολίδης, ποὺ ἀπέθανε φτωχὸς καὶ στερούμενος ἐπὶ Γερμανοκρατίας, λαχταρώντας ἕνα κομμάτι ἄσπρου ψωμοῦ, μπαίνει πλέον εἰς τὴν ἀθανασία τῶν μεγάλων ψυχῶν, γιὰ τὴ μικρὴ περιουσία, ποὺ δὲ μπορούσε νὰ μεταφέρῃ ἐδῶ γιὰ νὰ ζήσει, τὴν ἐθυσίασε πάλι γιὰ πνευματικὰς ἀφιερώσεις ἀφίνοντάς τιν εἰς τὰ Θρακικὰ καὶ τὸ Ἀρχεῖο Θράκης. Δὲ γνωρίζω τί θὰ κάμουν σήμερα οἱ τοῦ Σωματείου τοῦ **Θρακικοῦ Κέντρου** ἐκπρόσωποι, ἐμεῖς δὲ μὲς ἀρχίζομε κ' ὄλας τὴν ἐκτύπωση τοῦ **Ἐπιτυμβίου**, ποὺ εἶναι τὸ καλλίτερον μνημόσυον τοῦ ἀγαπημένου μας νεκροῦ.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ ΘΡΑΚΙΚΟΥ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ
ΤΟΜΟΣ ΙΔ'

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ
Κ. ΜΥΡΤΙΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1947-48

Οἱ Βούλγαροι ἐπιστήμονες, πὺ μαῦτοὺς συνδέθηκε, ἐκμαθαίνοντας καὶ τὴ Βουλγαρικὴ γλῶσσα συγχρόνως γιὰ νὰ τοὺς διαβάξει καὶ τοὺς κουβεντιάξει, τὸν ἐχτιμοῦσαν ἐξαιρετικά. Τὸ σπῖτι του εἶχε γίει ἐντευκτήριο ἐπιστημονικό. Ἐκεῖ καινούργιο φῶς φώτισε τὴ σκέψη του. Στράφηκε ἀπὸ τομὴ πρὸς τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης. Οἱ ἀνήσυχτοι ἐπιστήμονες τῆς Βουλγαρίας ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοί, σαυτὸν προσέτρεχαν ἐκάστοτε νὰ τοὺς διαβάσει μιὰ ἐπιγραφή ἀρχαία, νὰ τοὺς ἐρμηνέψει ἓνα χωριὸ ἑλληνικό ἀρχαίου κειμένου, πὺ εἶταν γι' αὐτοὺς locus desperatus, νὰ τοὺς συναρμολογήσει κ' ἀποκαταστήσει μιὰ σπασμένη ἐπιγραφή ἢ νὰ συναρμολογήσει τὴ σκέψη τους γιὰ ἓνα ἀνάγλυφο ἢ νόμισμα, πὺ πλημμυρεῖ ἀπ' αὐτὰ ἡ Θράκη κ' εἶναι κατάγεμο τὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο τῆς Σόφιας. Ἔτσι ἔγινε ὁ διδάσκαλός τους καὶ τὸν ἐθεώρησαν ἄξιο αὐτὸς νὰ γράφει τὴν ἱστορία τῆς πατρίδος του καὶ τοῦ πρότειναν μάλιστα τὴ συγγραφή μὲ πλοῦσια ἀνταλλάγματα, ἂν ἡ ἔρευνα εἶταν σύμφωνη μὲ τὶς δικῆς τῶν ἀπόψεις, ἀπόψεις πὺ ἀπομάκρυναν τὴ Φιλιπούπολη ἀπὸ τὴν πλήρη ἑλληνικότητά της. Αὐτὴ ἡ ἐπαφή του μὲ τοὺς Σλαβοβουλγάρους ἐπιστήμονες τοῦ ἄνοιξε νέους ὁρίζοντες, νέες φιλοδοξίες. Εἶδε τὸ καταχθόνιο ἔργο τους, ἀγάπησε τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἀλήθεια πρὸ παντὸς τὴν ἱστορικὴ, πὺ ἡ εὐρεσίη της τὸν ἐνθουσίαζε, ὅπως τὸν λύτη ἑνὸς μαθηματικοῦ προβλήματος, πὺ ἐπιδιώκει χρόνια πολλὰ μὲ τὴ λαχτάρα τοῦ πάθους. Εἶχεν ἐφόδια ἐπαρκῆ νὰ γίνῃ ἐρευνητής. Ἡ φιλολογικὴ του ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια καὶ ἡ φιλοσοφικὴ κρίση του, τὸν ἐβοήθησαν νὰ γίει ὁ ἀξιώτερος τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων καὶ ὁ μοναδικὸς ὑπομνηματιστὴς τῶν συγχρόνων γεγονότων τῆς ἱστορίας τοῦ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι ἐδημοσίεψε — εἶχεν ἐκμάθει πὰ τὰ Βουλγαρικὰ — βουλγαριστὶ ἐπιγραφές, πὺ τὶς ἐρμήνευε μὲ μιὰ εὐχέρεια σπάνια. Ἀνακατέφτηκε στὸν ὀμηρικὸ καθγὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικτυλίου τοῦ Ἐξέροβο. Ξεσκέπασε κείμενα περηνγητῶν τῆς Τουρκοκρατίας, πὺ μᾶς δίνουν λαμπρὰς πληροφορίες τῶν αἰώνων τῆς δουλείας. Ἀνεδίφησε χειρόγραφα καὶ πρὸ παντὸς τοὺς κώδικες τῆς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως ἀπ' ὅπου ἔφερε σὶδ φῶς τὴν ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατέγραψε τὰρχεῖα τῶν ἐσναφίων (συντεχνιῶν ἢ ρουφετιῶν) ἀμπατζήδων καὶ τεκτόνων καὶ μᾶς ἔδωκε ὕλικὸ θαυμάσιο γιὰ τὴν συγγραφή μιᾶς συνοπτικῆς ἱστορίας τῆς Θράκης τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁ Ἀποστολίδης εἶναι ὁ ἀθλητὴς στὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς περιουλογῆς ἱστορικοῦ ὕλικου, τῆς καταγραφῆς του, τῆς ὑπομνηματισεῶς του, μὲ τὴν σαφῆ κρίση καὶ γνώση του, καὶ τοῦ πρώτου ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιάσματος μιᾶς ἱστορίας τῆς Θράκης. Ὁμιλώντας στὸν Παρνασσὸ γιὰ τοὺς ἱστοριογράφους μας καὶ τὸ ὕλικὸ μας, διεπίστωσα ὅτι τώρα πλὴ μμποροῦμε νὰ ἐπιχειρήσουμε τὴ συγγραφή ἑνὸς δοκιμίου ἱστορικοῦ τῆς Θράκης. Γιατὶ καὶ ὕλικὸ ἔχουμε ἐπιστημονικὰ ἐξακριβωμένο καὶ πρότυπη ἐργασία ἔχουμε τὸ ἱστορικὸ ὑπόδει-

γμα, τὴν ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως τοῦ μακαρίτη, καὶ τὴ μέθοδο τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ σχεδίου, ποὺ ἀκολούθησε.

Ὁ Μ. Ἀποστολίδης εἶναι ἕνας ἀγωνιστὴς ἀκαταμάχητος. Μέσα στὴ Βουργαρικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ τὸ φανατικὸ περιβάλλον, στάθηκε ἀτρόμητος. Ἐγραφαν αὐτοί, ἔγραφε κι' αὐτός. Παρέβαιναν καὶ παρεβίαζαν στοιχειώδεις νόμους τῆς τιμίας καὶ εὐλαβεῖς ἐργασίας, ἐπιτίθενταν κι' αὐτὸς λαῦρος καὶ ἀνύψωνε τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια ὡς τὸ ἔμβλημα τῆς ἀληθινῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Μάχονταν ἐπικὰ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Τὸ ψέμμα, ἡ παραβίαση τῆς ἀληθείας, ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἀπόκρυψη τῶν ἱστορικῶν ντουκουμένων καὶ ἡ ἐξαφάνισή τους, τὸν θανάτωνε, τὸν ἐπλήγωνε καὶ ἤλεγχε μὲ τὸ φραγγέλιο στὸ χέρι τῆς βουργαρικῆς κακοπιστίας καὶ παραχάραξης τῆς ἀληθείας, ποὺ τοῦ εἶταν—ἡ ἀλήθεια αὐτὴ—πάθος. Νὰ πῶς ὁ Ἀποστολίδης μισήθηκε ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς του καὶ κάποτε ἐξωστρακίσθηκε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς πατρίδος τὸν καὶ διώχτηκε ἀπὸ τὸ πατρικὸ του σπίτι. Ἐφθασε ἐδῶ μὲ τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ του στὸ χέρι, μερικὰ του χειρόγραφα—τὰ χειρόγραφα τῆς ἱστορίας του, καὶ τὰ ὀλίγα ρούχα του. Ἡ βιβλιοθήκη του ἔμεινε ἐκεῖ. Εἶχε τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ γυρίσει στὴ γενέτειρά του, ἀλλὰ τὰ γεγονότα μπλέχτηκαν ἀδιόρθωτα. Ἐδῶ ἐλπίζοντας δούλευε καὶ μᾶς ἔδωκε ὠραιότατα τεμάχια ἱστορικὰ ὅπως τὸ «Ρωμανία—Ζαγορά καὶ τὰ τῆς Θράκης ὄρια» καὶ «Ἡ διὰ τῶν αἰῶνων ἔθνη καὶ φυσιολογία τῆς Θράκης» κλπ., περισπούδαστα ἱστορικὰ τεμάχια,

1 Ἰουνίου 1915 Ἀλεξάνδρεια.

ποὺ χύνουν ἄπλετο φῶς στὴν ἱστορία τῆς δύσμοιρης αὐτῆς χώρας, ποὺ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἐκτοπίσθηκε ἀπὸ παντοῦ, πλὴν ἀπὸ τὴ Λυτικὴ Θράκη, ποὺ μέρος τῆς σήμερον κατέχομε μεις. Ἐδῶ δυστυχισμένος καὶ πάσχων ἀπὸ πτωχεῖα καὶ τὸ δυσβάστακτο γῆρας, μέσα στὴν ἐρήμισή του δούλευε καὶ παγωμένος καὶ ἰδρωμένος ὡς τις τελευταῖες του στιγμὲς μὲ τὸνεῖρο τῆς Θράκης. Οἱ μαθητὲς του, ὅπου κι' ἂν δίδαξε τὸν ἐνθυμοῦνται καὶ τὸν μνημονεῖουν, γιατί ὑπῆρξε ὑπέροχος διδάσκαλος, παιδαγωγὸς γεννημένος καὶ μυαλωμένος. Οἱ ἀναγνώστες του ποὺ διάβασαν τὰ ποιήματά του καὶ τὰ διηγήματά του δὲν ξεχνοῦν τὴν ποιητικὴν τὴν διάθεση καὶ τὴ στιχογραφικὴν τὴν ἱκανότητα. Θαυμάζοντας τὴν ἱκανότητα τῆς καθαρεύουσας στὸν ἐπιστημονικὸν λόγον, ἔγραφε καὶ τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα καὶ τὴν ἀλληλογραφία του καὶ τις ἐπιστημονικὰς τὴν ἐργασίας στὴ γλῶσσα αὐτῆ, ποὺ ἐθαύμαζε τὰ ὑπέροχα φραστικά της μέσα. Ἀφῆκε παιδαγωγικὰς μελέτας ἀξιόλογες, γιατί ὑπῆρξε παιδαγωγὸς στρατευόμενος, ποιήματα ρυθμικώτατα,

μεταφράσεις ποιημάτων ξένης λογοτεχνίας περιήρμες και πλήθος ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες. Ὅλα ὁμως αὐτὰ τὰ πνευματικά του πονήματα ὠχριοῦν μπροστὰ στὸ ἱστορικό του ἔργο πὺ ἀναδείχνει τὸν Ἀποστολίδη ἱστορικό ἀληθινό, ἐρευνητὴ καὶ σχεδιαστὴ ἀρχιτέκτονα τῆς Θρακικῆς Ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, γιατί πίστευε, ὅτι ἡ ἱστορία ὄχι τῆς Θράκης ἀλλὰ τῶν πόλεων της μπορεῖ μόνο νὰ γραφῆ. Καὶ αὐτὴν ἔγραφε καὶ συνέθετε. Ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης ζώντας ἔξω ἀπὸ τὸ κέντρο τὸ πνευματικὸ τῆς Ἑλλάδος παραμένει ἄγνωστος στὴν πρωτεύουσά μας. Ὅμως οἱ ὑπηρεσίες του εἶναι ἀναμφισβήτητες, ὅπως καὶ οἱ ἱκανότητές του. Συνεργαζόμενος στὴ Φιλιππούπολη μὲ τοὺς ἐκάστοτε προξένους τῆς Ἑλλάδος, ἔχει πλημμυρίσει τὴν ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν μὲ τὰ προβλήματα τῆς γειτονικῆς μας βορεινῆς χώρας¹⁾. Ὁ κατάλογος τῶν ἐργασιῶν του πὺ δημοσιεύθηκαν καὶ μὴ, ἔχει δημοσιευθῆ στὸ «Ἀρχεῖο Θράκης» τόμος Η'. Ἐκεῖ ὁ περιέργος ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ δῆ καὶ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν περιέργειά του. Ὁ τάφος του περιποιημένος ἀπὸ τὸ Δῆμο παραμένει στὴ θέση του στὸ Γ' νεκροταφεῖο, ὅπου οἱ συμπατριῶτες του μαθητὲς καὶ θαυμαστὲς προσέρχονται κάθε χρονιά νὰ τοῦ κάνουν ἕνα τρισάγιο, ὅπως καὶ στοῦ Βιζυνοῦ τὸν τάφο καὶ τοῦ Ἀριστ. Κουρτίδη, πὺ ὅλοι ὑπῆρξαν ὑμνητὲς τῆς Θράκης μὲ τὸ ἔργο τους καὶ ὑπῆρτες τῆς Θρακικῆς Ἰδέας ἀξιολογώτατοι.

Σημείωμα. Ὁ Κ. Μ. Ἀποστολίδης ἀπέθανε Δευτέρα πρωὶ 20 Ἀπριλίου 1942 καὶ θάφτηκε στὶς 21 πρωὶ 11 στὴ Νέα Κοκκινιά (τάφος 136 24ον τμήμα). Ἀρρώστησε τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα 5 Ἀπριλίου, ἀλλὰ τὴν ἴδια ἡμέρα μὲ πυρετὸ πῆγε στὸ γάμο τοῦ φίλου του καὶ μαθητοῦ του Κοντοδήμου. Ὅταν ἐπέστρεψε ἦταν πλιὰ πολὺ ἀρρωστος καὶ δὲν ἠμπόρεσε νὰ σηκωθῆ. Ἐγὼ ἔμαθα τὴν ἀρρώστεια του τὴν τρίτη ἡμέρα τοῦ Πάσχα. Ὅταν πῆγα στὸ σπίτι του τὸν ἐβροῆμα πολὺ ἀσχημα, ἀλλὰ νὰ κάθεται στὸ γραφεῖο του καὶ νὰ τρώγει μὲνα κουταλάκι φασόλια παλιά—τὸ συσσίτιό του! Τρόμαξα καὶ μὲ κόπο τοῦ πῆρα τὸ πιάτο ἀπὸ μπροστὰ του. Πεινασμένος κατεβρόχθησε ἕνα κιάτο ἀγγινάρες, πὺ τοῦ εἶχε στείλει ἡ κ. Παπαθεοφίλου (πὺ τὸν φιλοξενούσε δυὸ φορὲς τὴ βδομάδα ἀντὶ μαθήματος, πὺ ἔκαμνε στὰ παιδιά της). Τὸν βάλουμε στὸ κρεβάτι του καὶ ἀπὸ τότε πιά δὲν ξανακάθησε στὸ γραφεῖο του. Ἐπαθε ἀπὸ πνευμονία πὺ τοῦ ἔφερε πυρετὸ 40 καὶ τὸν ἐξήντησε. Γιατροὶ τὸν εἶδαν φιλικὰ πολλοί, ἀλλὰ ἡ σωματικὴ του ἐξάντληση ἦταν τόσο μεγάλη ἀπὸ τὴν κακὴ διαίτά του, πρὸ παντὸς ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ψωμοῦ, πὺ διαρκῶς εἶχε τὸ αἶσθημα τῆς πείνας, ὥστε ἡ καρδιά του δὲν ἀνθεξε ἕως τέλος. Εἶχε πλήρη πνευματικὴ διαύγεια, ἀλλὰ ἔλεγε πὺς θὰ πε-

1) Βλ. «Ἀρχ. Θρ. Θησ.». Τόμος 11ος καὶ 12ος,

θάνει και δὲ θά βασιτάξει. Ἡ ἀσθένειά του εἶχε καλὴ πορεία καὶ ἡ λύση τῆς ἦταν εὐνοϊκὴ. Ἡ δημιουργία ὁμως ἄλλων ἐστιῶν πνευμονικῶν τοῦ χειροτέρευσσε ξαφνικὰ τὸν πυρετό του καὶ στὶς 19 Κυριακὴ ἦταν ἄσχημα. Ὅμως ἔφαγε κεφαλάκι βραστό, φρέσκο βούτυρο καὶ μῆλα. Ὁ πυρετὸς ἀνέβηκε 39 καὶ πάνω. Τῇ Δευτέρᾳ πρωὶ στὶς 9 πού πῆγα, ἦταν ὅτὸν ὑστατο ρόγχο του, ρόγχο φοβερό! Τοῦ κράτησα τὸ χέρι, ἀλλὰ βαρὺ τὸ ξαναπέθεσα στὴ θέση του. Εἶχε τὰ μάτια του μισοανοιγμένα μὲ κλίση τοῦ κεφαλοῦ πρὸς τὰ πίσω, τὰ γιγάντια χέρια του ἀπλωμένα καὶ ξέσκεπο τὸ στήθος του. Ἔτσι ξεψύχησε καὶ ἡ κ. Μάρδα Ἄν. τοῦκλεισε τὰ μάτια. Στὶς 9 1)2 ὁ Ἄποστολίδης δὲν ἦταν παρὰ νεκρὸς. Στὴ 1 μ. μ. ἄλλαγμένος κατὰ τὴν παραγγελία του μὲ τὰ παλαιότερά του ροῦχα, μὲ τὰ σαγόνια δεμένα καὶ τὸ στόμα σιωπηλὸ κοίτονταν σὰν ἥρωας, πού ξεψύχησε στὰ μαρμαρένια ἀλώνια παλαιόντας μὲ τὸ Χάρο. Ἡ μορφὴ του δὲν ἀλλοιώθηκε καὶ ἂν εἶχα τὰ μέσα θὰ καλοῦσα ἓνα γλύπτη νὰ τοῦ πάρει ἓνα γύψινο πρόπλασμα. Κρῖμα. Τρεῖς μέρες πρὶν πεθάνει κάλεσε τὸν κ. Β. Παπαθεοφίλου καὶ τοῦ παρέδωκε τὸ δαχτυλίδι του, τὰ χειρόγραφα του καὶ τὰ χρήματά του πού κρατοῦσε κρυφὰ ἀπ' ὄλους, ἐνῶ ἐγὼ ζητιάνευα γιὰ νὰ τὸν ἐνισχύσω οικονομικῶς, καὶ μιὰ βαλίτσα. Εἶχε ὅλα μαζί νομίζω 74 χιλ. δραχ. Τοῦ εἶπε τίς ὑστερινές του παραγγελίες καὶ τοῦ παρέδωκε τὴ διαθήκη του. Σὲ μένα δὲν εἶπε ὅτι εἶχε χρήματα, ἀφοῦ τοῦ ἔκαμνα ἐράνουσ γιὰ νὰ ζήσει. Τέλος πάντων τὸν ἐθάψαμε δημοσίᾳ δαπάνῃ καὶ τὸν ἀποθέσαμε στὴν Ἀττικὴ γῆ μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς κάποτε τὰ ὀστέα του θὰ τὰ μεταφέρουν οἱ συμπατριῶτες στὴ Φιλιππούπολη νὰ ταφοῦν στὸν οἰκογενειακὸ του τάφο στὸ κοιμητήριον τῆς πατρίδος του, ὅπου καὶ οἱ τάφοι λαλοῦσι τὴν ἑλληνικότητά της.

1928 Φιλιππούπολις

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΓΝΩΜΕΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ
ΤΟΥ Κ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

Ὁ Κ. Μ. Ἀποστολίδης ὑπῆρξε μιὰ ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία τῶν γραμμάτων ἀνάμεσα στοὺς Θυράκας, ὡς πεζογράφος, ὡς ἱστοριογράφος. Μὲ τὸ θάνατό του δημιουργήθηκε ἓνα κενὸ δυσαναπλήρωτο. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔργο του ἀποτελεῖ κολοσσιαῖο κεφάλαιο πνευματικῶν, κατ' ἀνάγκη τοῦτο θὰ μελετηθῆ, ὅπως θὰ μελετηθῆ κι' ὁ ἄνθρωπος Ἀποστολίδης. Ἄν ὁ ἄνθρωπινος χαρακτήρας ἀποτελεῖ ἀρθροῖσµα ψυχικῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδιοτήτων καὶ πράξεων καὶ ἔργων κέλαιθριῶν καὶ πράξεων, πὺ ἐκδηλώνονται κατὰ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς, ἀνάγκη νὰ μελετηθῆ κι' ὁ χαρακτήρας τοῦ ὁ ἄνθρωπινος ἀπὸ τις πράξεις του, ἀπὸ τις σκέψεις του καὶ τις γνώμες του, πὺ ἐξέφερε κατὰ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς του.

Στὸ τελευταῖο τρίχρονο διάστημα πὺ συνεργασθῆκαμε ἐδῶ στὰς Ἀθήνας στὰ Θρακικὰ προβλήματα καὶ τὸν συναναστράφηκα, τὸν ἐγνώρισα καλά, ὥστε νὰ μπορῶ νὰ διατυπῶσω γραπτῶς σκέψεις καὶ φράσεις του, ἀκόµα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς του, πὺ θὰ ἀποτελέσουν ἀδιαφιλονίκητα σηµάδια τοῦ χαρακτήρα του γιὰ τὸν ἱστορικὸ τοῦ μέλλοντος πὺ θὰ μελετήσῃ τὸν Ἀποστολίδη ὡς ἱστορικὸ καὶ ἄνθρωπο. Τὸν εἶχα καθηγητὴ στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα, μὰ ἡ ζωὴ του κείνη δὲ μοῦ ἦταν προσιτὴ καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι πολλὰ πράγματα, ἐκτὸς τῆς διδαχτικῆς του δεινότητος καὶ συνομιλίας καὶ τοῦ ἐπαγωγῶ ἀφηγηματικῶ του ὕφους, πὺ μαυτὸ συνηρπαξε τὸ ἀκροατήριό του καὶ τοὺς μαθητῆς του.

Γιαυτὸ τὸ σκοπὸ λοιπὸν θὰ ρίξω ἐδῶ ἄταχτα σκέψεις, γνώμες καὶ σηµάδια τῆς ζωῆς του χαρακτηριστικὰ, πὺ θὰ χρειασθοῦν κάποτε, γιὰ νὰ συναρµολογηθῆ ὁ ἄνθρωπινος χαρακτήρας του καὶ νὰ σκιαγραφηθῆ τὸ ἔργο του ὡς ἐπιστήµονα ἱστορικῶ, ὡς παιδαγωγῶ, καθηγητῆ, ἀλλὰ καὶ λογοτέχνη καὶ ποιητῆ, πὺ δὲν εἶναι λιγώτερο σηµαντικὸ.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πὺ ἔρριξα ἐδῶ ὅ,τι ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, γιὰ νὰ μὴ πλανῶνται οἱ μεταγενέστεροι, ἀναζητῶντας μέσα στὸν ἀφανισμὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ ἔργου του, γιὰ νὰ συναρµολογήσουν μιὰν ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀσυναρµολόγητη, ὅπως καθεµέρα βλέπουμε νὰ γίνεται γιὰ τόσους ἄλλους.

1.—«Οἱ Βούργαροι, ἔλεγε ἐργάζονται ἔθνικῶς ἐν εἰρήνῃ καὶ θερίζουν πάντοτε ἐν πολέμῳ. Δὲν λησμονοῦν τὰς παραδόσεις των. Μετέρχονται κάθε μέσον ν' ἀλλοιώσουν τὴν ἱστορίαν πρὸς τὸ συμφέρον τους καὶ νὰ δημιουργήσουν τοιαύτην ἀνῦπαρκτον. Εἶναι κακόπιστοι, ἀλλὰ τοὺς θαυμάζω διὰ τὴν ἐπιμονὴν των».

2.—«Ἡ ἱστορία τῆς Θρακίης δὲν ἤμπορεῖ νὰ γραφῆ παρὰ ὡς ἱστορία τῶν πόλεων τῆς Θρακίης. Ἐκεῖ ἐνδρίσκεται ἡ δρᾶσις τῶν Ἑλλήνων καὶ

ἐκεῖ διαδραματίζεται ἡ πάλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς ὅλα τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν νίκην καὶ τὴν ἐπικράτησιν. Διὰ τοῦτο ἔγραψα καὶ ἐγὼ τὴν ἱστορίαν τοῦ Στενιμάχου καὶ Φιλιππουπόλεως».

3.—«Τοὺς Στενιμαχιῶτες ἐγὼ προσεπάθησα νὰ τοὺς ἀποδείξω Ἑλληνας καὶ τὸ ἐπέτυχον. Αὐτοὶ ὁμῶς μὲ διαψεύδουν. διότι ἔχουν ἕνα χαρακτηριστικὸν Βουλγαρικόν, τὴν τσιγγουνιά τους. Ὁ Βούλγαρος «ψυχὴ δίδει» ἀλλὰ «χρήματα δὲν δίδει» καὶ τὸ ἐπανελάμβανε βουλγαριστὶ «Balgáro dussá dána para ne dána». Καὶ αὐτοὶ οἱ Στενιμαχιῶτες δὲν δίδουν χρήματα οὔτε διὰ τὴν ἀγορὰν τῆς ἱστορίας των».

4.—«Οἱ Βούλγαροι ἔχουν βιβλιοθήκας, αἷτινες ἐργάζονται ὅπως πρέπει καὶ πλουτίζουν τακτικῶς μὲ νέα βιβλία. Ἡ βιβλιοθήκη Φιλιππουπόλεως ἔχει καταστῆ ἕδρα ἐπιστημονικόν. Ἐκεῖ εἰργάσθην πολὺ καὶ μὲ πολλὰς εὐκολίας. Τελευταῖα διαβάξω, μοῦ ἔλεγε, τὸν Μπαϊ-Γκάνιο †). Καὶ γὼ εἶμαι ἕνας Μπαϊ-Γκάνιο. Οἱ Βαλκανικοὶ λαοὶ εἴμεθα ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὁμοιάζομεν εἰς πολλά».

5.—«Οἱ Βούλγαροι θὰ μετανοοῦν διότι μ' ἐδίωξαν. Δὲν θὰ ἐδοκίμαζον τὰ χτυπήματά μου τόσον ὀδυνηρά, ἂν ἔμενα ἐκεῖ».

6.—«Ἀγαπῶ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδέποτε ἐψεύσθην, διὰ τοῦτο καὶ ὅ,τι γράφω δὲν τὸ προσαρμῶζω παρὰ πρὸς τὴν ἐξηκριβωμένην ἀλήθειαν τὴν ὁποῖαν ἀναζητῶ μετὰ κόπου».

7.—«Πότε θὰ τελειώσῃ αὐτὸς ὁ πόλεμος, ἔλεγε μ' ἀδημονία. Θ' ἀγοράσω ἕνα ψωμί καὶ θὰ τὸ φάγω ὅλον».

8.—Νιώθοντας νὰ τοῦ ξεφεύγουν οἱ δυνάμεις του ἔλεγε: «Θ' ἀποθάνω, Πολύδωρε, θ' ἀποθάνω. Δὲν βαστῶ μὲ 30 δρ. ψωμί ἢ δίχως ψωμί. Διατί μᾶς φονεύουν διὰ τοῦ ἐκ πείνης θανάτου;» ρωτοῦσε.

9.—Πίστευε καὶ τόλεγε; «Ἄφ' ἧς ἡμέρας ἐγεννήθην αἱ ἐργασίαι τοῦ πατρός μου ἐπῆραν κακὸν δρόμον. Εἰς τὰς Σαράντα—Ἐκκλησίας δταν ἤνοιξε εἰς τὰ 1891 τὸ πρῶτον φωτογραφεῖον ὁ φίλος μου φωτογράφος Ζαφειριάδης, ἐλθὼν τότε ἐκ Ρωσίας, ἐζήτησε νὰ φωτογραφῆσῃ ἐμὲ πρῶτον. —«Ὅχι τοῦ εἶπον δὲν θὰ ἔχουν καλὸν τέλος αἱ ἐργασίαι σου. Ὁ πατήρ μου μὲ ὠνόμασεν γουρσοῦζην. Λοιπὸν καὶ ὁ φωτογράφος ἐπιμείνας νὰ μὲ φωτογραφῆσῃ ἠτύχησε εἰς τὸ ἔργον του, διότι πρῶτον ἐμὲ ἐφωτογράφησε». Καὶ γελοῦσε Ὀμηρικᾶ.

10.—«Τὸν Βιζυηνὸν καὶ ἐγὼ συνώδευσα εἰς τὸ Δρομοκαίτειον, μοῦ διηγόταν, μὲ εὐαφίθιμους φίλους καὶ γνωρίμους κατηφεῖς. Ἦτο ἡ πνευματικὴ κηδεῖα τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ, ἐνὸς τῶν ἀρίστων ἐν τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι διηγηματογράφων καὶ ποιητῶν. Ἦμην φοιτητῆς καὶ θαυμαστής του. Κατὰ τὴν εἰσοδὸν του ἡ μικρὰ συνοδεία μας κατελθοῦσα τῶν ἀμαξῶν περιεκύ

1) Ὁ Μπαϊ-Γκάνιο εἶναι ὁ λαϊκὸς ἀκατέργαστος τύπος τοῦ Βουλγάρου.

κλώσε τὸν ποιητὴν, ὅστις ἐβράδιζε σιωπηλὸς καὶ σύννους πρὸς τὸν τάφον του, ἔστεφανωμένος—ἦτο δὲ Ἀπρίλιος—δι' ἀνθέων δάφνης, ὅπως ἐπανήλθεν εἰς τὸν οἶκόν του ὁ δυστυχὴς ἐκ τῆς ἀνὰ τὴν Ἀττικὴν ἐκδρομῆς του τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Ἄρα γε συνηθάνθη τὴν θέσιν του καὶ διέκοψε τὰς ἀναστροφὰς ἐν τῇ ἀμάξῃ κατὰ τὴν διαδρομὴν φλυαρίας του ἢ ἐβυθίσθη εἰς τοὺς χροσοῦς τῆς φαντασίας του τόπου. Ἡ σιδηρᾶ τοῦ περιβόλου τοῦ ἀσύλου αὐτῆ ἠνοίχθη καὶ ὁ δυστυχὴς ὑπομνηματιστὴς τοῦ φιλοσόφου Πλωτίνου, ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Ἀμαρτήματος τῆς μητρός μου», καὶ ὁ γλυκὺς τῶν *Ἀεθίδων ἀθῶν* ποιητὴς ἐκλείσθη ζῶν ἐκεῖ, ὀλόθεν ἔμελλε μετὰ τινα ἔτη νὰ ἐξαχθῆ καὶ τὸ σῶμά του νεκρὸν, ὅπως ταφῆ ἐν τινι γωνίᾳ τοῦ καιμητηρίου Ἀθηνῶν. Ἐν τῷ περιφρακτῷ περιβόλῳ δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι περιεφέροντο περὶ τοὺς εἴκοσι παράφρονες, ἀναπνέοντες τὴν ζεῖδωρον τῆς ἐσπέρας αὐθῶν καὶ ὑπὸ τὸν θαλπερὸν ἥλιον ἠλιαζόμενοι. Οἱ μὲν φαιδροὶ καὶ καθ' ἑαυτοὺς μονολογοῦντες ποικίλους τόνους, οἱ δὲ σκυθρωποὶ καὶ σιωπηλοὶ, οἶονεῖ εἰς τὴν λύσιν δυσεπιλύτων φιλοσοφικῶν ζητημάτων βεβυθισμένοι, ἐκίνοῦντο βραδέως ἢ ταχέως κατὰ διαφόρους διευθύνσεις, ἐν τακτῷ οὐτως εἰπεῖν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ὥσει μηχαναὶ τινες ἀρμονισθεῖσαι. Ἰδίως ὅμως τὴν προσοχὴν μας εἴλκυσε γυνὴ τις, ἡ μόνη μετὰξὺ τῶν ἀνδρῶν, ἣτις ἠκολουθεῖτο κατὰ πόδας ὑπὸ γηραιᾶς ῥωμαλέας νοσοκόμου. Ἐβράδιζε νοχηλῶς στρέφουσα τὴν κεφαλὴν δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ πρὸς τοὺς παρεχομένους συντρόφους τῆς, ἐπὶ τοὺς ὁποίους ἔριπτε τὰ ἀπλανῆ τῆς βλέμματα. Ὅταν ἀντελήφθη τῆς εἰσόδου ἡμῶν, οἷτινες ἐχρονίσασμεν διαλεγόμενοι πρὸς τὸν θυρωρὸν ἐπὶ τινα λεπτὰ καὶ τὸν σπεύσαντα πρὸς συνάντησίν μας ἐσώτερικόν τῆς ὑπηρεσίας ἰατροῦν, προσχώρησε πρὸς τὸν διάδρομον ὅστις ἦγεν εἰς τὰς διαφόρους τοῦ οἰκοδομήματος πτέρυγας ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου τοῦ προαυλείου μέρους καὶ ἐστάθη πλησίον ἀκίνητος ὡς ἄγαλμα, ὥσει τὴν διάβασιν ἡμῶν ἀναμένουσα. Καὶ ὄντως ἡ δύστηνος ἦτο ἄγαλμα ὠραίας Νύμφης ἢ Θεᾶς, κλεισθείσης μοιραίως εἰς τὸν περιβόλον ἐκεῖνον ἀντὶ εἰς καλλιμάραρον ναόν, ὅπως λατρεύηται ὑπὸ μυρίων θανμαστῶν ὡς ζῶσα τοῦ κάλλους καὶ τῆς χάριτος εἰκῶν. Ἐκ τῆς πλησίον τοῦ περιβόλου πρασιᾶς ἀνήλθομεν διὰ μικρᾶς μαρμαρίνης κλίμακος εἰς τὸ ὑψηλότερον τοῦ προαυλείου μέρος καὶ διηυθύνθημεν διὰ τοῦ κεντρικοῦ διαδρόμου πρὸς τὸ κτίριον. Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων βημάτων ἀπὸ τῆς νέας, γέρον θαλερὸς ἰστάμενος ἐκατέρωθεν, ἤρχισε νὰ ἐκφωνῆ ἀσυνάρτητον πανηγυρικὸν ἐπὶ τῇ ἀφίξει τοῦ νεήλυδος συντρόφου του ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας, φωνᾶς καὶ καγχασμοὺς τῶν ἄλλων, οἷτινες ἔσπευσαν νὰ σχηματίσωσι τὸ ἀκροατήριόν του. Ὁ ἀγαθὸς τὴν φωνὴν ῥήτωρ ἦτο ὁ περίπυστος τῆς πρασιᾶς καὶ τῶν ἀνθέων ποτιστὴς Δαβῆς, ἐκ τῶν πρώτων τοῦ ψυχιατρείου τροφίμων. Ἐκείνη, μὴ λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰ περὶ ἑαυτὴν συμβαίνοντα, μὴδ' ἔχουσα συνείδησιν προφανῶς τούτων, ἠτένισε τὸ ἀπλανές τῆς βλέμμα πρὸς τὴν συνοδείαν μας καὶ διὰ μελωδικωτάτης μεταλ-

λίνης φωνῆς μᾶς ἐχαιρέτισε μετ' ἰὸ «καλῶς ὤριστε». Συγχρόνως δ' ὁμοῦ ὤρμησεν ἀδοκίμως ἐκ τῆς θέσεώς της πρὸς τὸν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν βαδίζοντα ποιητὴν καὶ ἀνέκοψε τὸν δρόμον μας. Ἐστάθημεν ὑπείκοντες εἰς τὰ νεύματα τοῦ τε ὀδηγοῦντος ἡμᾶς ἱατροῦ καὶ τῆς ἀκολουθούσης ὀπισθὲν της νοσοκόμου καὶ παρετηροῦμεν μετ' ἀνεσφιγμένην καρδίαν τὰς κινήσεις της.

Ἐπέθηκε τὰς ἀβράς της χειρᾶς ἐπὶ τοὺς ὄμους τοῦ ποιητοῦ καὶ μετὰ μικρὸν ὥσει ἀπὸ νάρκης συνεχομένη ἤραξε διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς της νὰ θωπεύῃ ἐλαφρῶς τὰς παρειὰς καὶ τὰς δασιμάλλους ὀφρῶς του καὶ νὰ βο-

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Νουσαίου. Ὁ συνταγματάρχης Βικιετζῆς στρατ. ἀκόλουθος τῆς ἐν Σόφια Ἑλλην. πρεσβείας καὶ ὁ Μ. Ἀποστολίδης 1930.

στρυχῶνῃ τοὺς παχείς μακροὺς μύστακός του, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς νὰ ὑπεγείρῃ ἐλαφρῶς ἀπὸ τοῦ πάγωνος τὴν κατανεύουσαν κεφαλὴν του. Ἐἶτα ἀνέβλεψεν ἐπὶ τινὰς σιγμὰς ἀσκαρδαμικτεῖ εἰς τοὺς μέλανας ὀφθαλμούς του πειρωμένη μετ' ἀγωνίας νάναμνησθῆ τι. Φωτεινὴ τις ἀκτίς, ὡς φαίνεται, διαλάμψασα ἀστραπιαίως εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ ἐσχοτισμένου της νοῦ τὴν ἀπεινάξεν ὡς ἠλεκτρικὸν ρεῦμα μακρὰν τοῦ ποιητοῦ, ἐνῶ μετ' ἀπογοητεύσεως ἐφώνει θρηνωδῶς :— Ἄχ ! ἐκεῖνος ἦτο ξανθός. Δὲν εἶναι οὐτ' αὐτός, οὐτ' αὐτός, οὐτ' αὐτός. Ἀπέμαξεν ἔπειτα ἀσυνειδήτως διὰ τῆς χειρὶδος της τὰ ἐπὶ τῶν ροδολευκῶν παρειῶν της κυλισθέντα ὡς μαργαρίται θαιερά δάκρυα καὶ ἀπεχώρησεν ἀφ' ἡμῶν ἀνακραύζουσα ἐντονώτερον μετ' ἀπελπισίας : — Δὲν εἶναι οὐτ' αὐτός, οὐτ' αὐτός.

Ἐπαναλαμβάνουσα δ' οὕτω ὡς ἐν ἐπιφθῶ τὰς λέξεις ταύτας διηυθύνθη πρὸς τὴν μικρὰν κλίμακα, διὰ τῆς ὁποίας κατήλθεν εἰς τὴν πλησίον τοῦ περιβόλου πρᾶσιάν. Ἡ συνοδεία ἀπελευθερωθεῖσα εἰσηλθεν εἰς τὸ κτίριον, ἐγὼ δὲ μετὰ τῆς νοσοκόμου ἠκολούθησα τὴν παράφρονα...»

11.—«Διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Κ. Ἀμάντου ἐσηματίσα, ἔλεγε, τὴν καλλίτεραν γνώμην. Τὸ καλλίτερον ἔργον τῶν ἑκατὸν ἐτῶν τῆς ἐλευθερίας μας ζωῆς».

12.—«Ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη μας, ἔλεγε, εἶναι ἀχρηστῆ».

13.—«Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας, ὅστις ἀπέμεινεν ἐκεῖ μὴ δεχθεὶς νὰ μεταναστεύσῃ εἶναι χαμένος. Θάφομοιωθῆ ὀριστικῶς καὶ θὰ ἐκβουλαγρισθῆ».

14.—«Οἱ Βούλγαροι διὰ τὴν Θράκην ἐργάζονται ἐντατικῶς. Ἄν εἰσβάλουν εἶναι χαμένη ἡ Θράκη. Θὰ μεταφέρουν ὀπίσω τοὺς μεταναστεύσαντας, διότι δὲν ἀναγνωρίζουν ἐκουσίαν ἀνταλλαγὴν. Ἡ ἀνταλλαγὴ ἐγένετο βιαίως, λέγουν» (λόγια προφητικά).

15.—«Οἱ βόρειοι γείτονές μας (οἱ Βούλγαροι) ἔχουν μεγάλους ἐπιστήμονες, ἱστορικοὺς καὶ ἀρχαιολόγους. Ὁ Φίλωφ εἶναι παγκοσμίου φήμης καὶ ἐπιστήμων διαπρεπής, ρήτωρ δὲ δεινότατος. Φαίνεται νὰ ἔχη συγγένειαν πρὸς Ἀρμενίους. Τὸ δεικνύει ἡ κατατομὴ του, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ Τατάρ—Παζαρτζίκ, (τὴν ἀρχαίαν Βησσαπύραν)».

16.—«Τὴν ὥραν αὐτὴν μᾶς ἐχειράζετο ὁ Βενιζέλος. Αὐτὸς ἐγνώριζε ἀπὸ πολιτικῆν», μού ἔλεγε πρὶν εἰσβάλουν οἱ Γερμανοὶ εἰς τὰ ἑδάφη μας. (Ἄλλοτε μισοῦσε τὸν Βενιζέλο).

17.—«Τὸ νεκροταφεῖον τῆς Φιλιππουπόλεως οἱ Βούλγαροι τὸ μετερρῦθμισαν, ἔλεγε, ἀρδην διὰ νᾶλλοιωθῆ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ του. Μόνον τὸν τάφον τὸν οἰκογενειακόν μου ἐδέχθησαν νὰ διατηρήσουν τῇ μεσολαβῆσει ἐξεχόντων τοῦ πνεύματος Βουλγάρων. Ἄλλ' ἐγὼ ἔγραψα ὡς τελευταῖον κεφάλαιον τῆς Ἱστορίας Φιλ)πόλεως τό: *Καὶ οἱ τάφοι λαλοῦσιν*. Σοὶ τὸ παραδίδω πρὸς δημοσίευσιν, διότι εἶναι περιφανὲς τεκμήριον τῆς Ἑλληνικότητος τῆς πόλεως»¹⁾.

18.—«Ἄν λυποῦμαι πολὺ διὰ τὴν ξηροίαν μου, ἔλεγε, μὲ πόνο ψυχῆς, εἶναι διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ περατώσω τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν ὄλων τῶν κωδίκων τῆς Μητροπόλεως Φιλ)πόλεως, τῶν ὁποίων μέρος ἐξηφανίσθη. Πολλὰ εἶχα νὰ φέρω εἰς φῶς».

19.—Τελευταῖα τὸν μπάσαμε στὸ *Ἐγγηρίας Μέλαθρον* κι' αὐτὸ μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς Θρακιώτισσας διευθυντρίας τοῦ Ἀρσακείου Διδασκαλείου κ. Ἄννας Γιαννοπούλου. Δὲ μπόρεσε νὰ μείνῃ παρὰ δυὸ μέρες μόνο. Γύρισε πάλι στὴν Ἀθῆνα. «Ἐφυγα, φώναξε χτυπώντας τὴν ξέωθυσά μου, ἔφυγα νὰ μὴν ἀποθάνω τῆς πείνης. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ζήσῃ τις μὲ ἕνα

1) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Θ' τόμον *Ἀρχεῖον Θράκης* 1912—13 σ. 4 καὶ ἐξ.

πιάτο ρεβύθια κένα τσάι. Ἐξω ἤμπορῶ τὰ τρώγω ὁπωσδήποτε καλλίτερα. Ἐφυγα μὲ τὴν ἐλευθερία νὰ ἐπανέλθω πάλι ἂν ἤθελα». Ἄλλὰ δὲν ἔζησε μὲ βελτιωμένους τοὺς καιροὺς καὶ καλλίτερες συνθήκες νὰ ἐπιστρέψῃ, γιὰ νὰ ἡσυχάσῃ καὶ νὰ ἐργασθῇ.

20.—Κάποτε τελευταία ἀποφασίσθηκε νὰ τοῦ δοθῇ βοήθημα ἀπὸ τὸ προϋπουργικὸ γραφεῖο, μὰ δὲν ἀξιώθηκε νὰ τὸ εἰσπράξῃ γιὰ τὴν ἀδιαφορία «τῶν ἐντεταλμένων». Χάθηκε ὅμως πολὺ λέγοντας: «Ἡ πατρις ἐκτιμῶσα τὰς ἐθνικὰς μου ἐργασίας μὲ ἤμεψε μὲνα ἐπίδομα».

21.—Ὅταν τότε ρώτησε ἡ γυναῖκα μου ποιά γνώμη εἶχε γιὰ τὰ δικὰ μου διηγήματα, μὲ τὴν ὀμὴ εἰλικρίνεια ποὺ τὸν χαρακτήριζε εἶπε: «Διαβάζονται». Αὐτὴ ἦταν ὅλη ἡ γνώμη του.

22.—Ἦσαιρε ἀπὸ μαθητῆς Γαλλικά, τὰ Γερμανικά τᾶμαθε στὸ Μόναχο, τὰ Βουλγαρικά τᾶμαθε γυρίζοντας στὴ Φιλ(ιπ)πούπολη ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο νὰ ἡσυχάσῃ. «Τότε ἔμαθα τὰ Βουλγαρικά ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ χειρίζομαι τὰς πηγὰς τῶν, καὶ νὰ μελετῶ τὰ συγγράμματά των». Ἐτοί ἔγραψε κι' ὁ ἴδιος στὴν Βουλγαρική κ' ἐρμήνευε ἐπιγραφὰς καὶ σύνθεσε ἄρθρα στὴ Βουλγαρική παίρνοντας πληρωμὴ.

23.—Ἐδῶ τὸν εἶχαν προσλάβει μεταφραστὴ στὴν Ἀσφάλεια, δίνοντας του κατὰ ψίχουλα γι' ἀμοιβή. «Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μοῦλεγε, δὲν κατανοοῦν τί εἶναι μετάφρασις βιβλίου». Γιατὶ τοῦδιναν νὰ μεταφράζῃ βιβλία ἀστυνομικὰ ξένης λογοτεχνίας γιὰ ν'ἀποχοῦν γνώσεις τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας καὶ καταδιώχνουν τοὺς ἐγκληματίες καὶ τὰ ἐγκλήματα. «Θέλουν τὴν μετάφρασιν ἐνὸς βιβλίου ὀλοκλήρου εἰς δύο ἡμέρας», καὶ κινοῦσε τὸ κεφάλι του, «φραντάσου ἐξ αὐτῶν ἀντιλοῦν... τὰ διδάγματα τοῦ ἐπαγγέλματός των»..

24.—Βλέποντας τὰ λάθη ποὺ δὲ λείπουν ποτὲ ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὰς ἐκδόσεις ἔλεγε: «Δὲν εἶναι δυνατὸν τέλος πάντων νὰ λείπουν τὰ σφάλματα. Οἱ τυπογράφοι μας, θεωροῦν ἀμάχημα νὰ μὴ ἀφήσουν ἀδιόρθωτα τὰ σφάλματα. Ἡ ἀγανάκτησίς μου εἶναι μεγάλη καὶ θεωρῶ ἀτυχίαν, ὅταν βλέπω τυπογραφικὸν μὲ λάθη ὅπως θεωρῶ καὶ τὰ διορθωτέα ὡς μίαν παραφωνίαν». Καὶ ὅμως λίγο πρὶν πεθάνῃ μᾶφηκε μιὰ σελίδα «διορθωτέων» στὶς τελευταῖες του μελέτες ποὺ δημοσίεψα στὸν Η' τόμ. τοῦ Ἀρχείου Θράκης.—Τὸ κύκνειό του ἄσμα. Τὰ δοκίμια τὰ εἶχε δεῖ κι'αὐτὸς δυὸ φορὰς πρὶν τυπωθῶν. «Πῶς παρεισέφρυσαν ;» ρωτοῦσε κι'αὐτὸς τὸν ἑαυτὸ του.

25.—Θαύμαζε τοὺς Γερμανοὺς καὶ τὸν πολιτισμὸν τους καὶ τοὺς λάτρεις. Τώρα πρὶν ἀποθάνει τοὺς μισοῦσε. «Τοὺς μισῶ τώρα, ἔλεγε, κ' εὐχομαι νὰ νικηθῶσι διότι μᾶς δολοφονοῦν διὰ τῆς πείνης. Δὲν τοὺς ἀναγνωρίζω...» πρόσθετε.

26.—Τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του βλέποντας ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν του παράθυρο νὰ λάμπῃ ὁ ἥλιος μοῦ ἔλεγε κρεβατωμένος βαρεῖά «Ἄνοιξις...

τι ὠφελεῖ ὅμως—καὶ κινουῖσε ἀπελπιστικὰ τὸ κεφάλι του—ἐτοιμάζω τὰ πασαπόρτια μου, Πολύδωρε. Ἀντὸ ἦταν !»

27.—Τις πρώτες μέρες τῆς ἀρρώστειας του μοῦ εἶπε : «Πολύδωρε, τὸ καρὰβι δὲν πάει καλά». Καὶ ὅμως δὲν ἤθελε οὔτε φάρμακα, οὔτε γιαιτρό, ἂν καὶ ἡ πνευμονία τὸν εἶχε περιζῶσει.

28.—“Ὅταν συμβιβάστηκε μὲ τοὺς ἀντίδικούς του, πὸν τοῦφαγαν τὶς δασκαλικὲς οἰκονομίες του στὴν Αἴγυπτο καὶ γλύτωσε τὰ 30 % μόνο, μοῦ-γραψε παρηγορημένος ἀπὸ τὴ Φιλίππουπολη. «Τώρα ἡμπορῶ νὰ ζήσω μέχρι θυμαίματος, ἄλλως ἔπρεπε νὰ αὐτοκτονήσω».

29.—«Θέλω νὰ ταφῶ, μοῦ εἶπε μιὰ μέρα, μὲ τὰ πιδὸ παλαιά μου ἐν δύματα. Τὰ ἄλλα μου ρούχα νὰ πωληθοῦν—εἶχε καὶ καινούργια ρεδιγκότα—καὶ νὰ δοθοῦν τὰ εἰσπραχθησόμενα εἰς τὴν Σωτηρίαν».

30.—Γιὰ τὴν λογοτεχνικὴ καὶ ποιητικὴ του ἀξία εἶχεν ὁ ἴδιος κάποια ὑπερβολικὴ ἐκτίμησι. «Τὰ ποιήματά μου, τὰ διηγήματά μου, τὰς παιδαγωγικὰς μου μελέτας σοὶ τὰς ἐμπιστεύομαι ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ», μοῦ εἶπε μιὰ μέρα μπαίνοντας τὴ θύρα τοῦ σπιτιοῦ μου καὶ κρατώντας «ὑπὸ μάλης» τὸ δέμα τῶν χειρογράφων του. «Τὰ διηγήματά μου εἶναι εἰς καθαρεύουσαν, ἀλλ’ ἔχουσιν ἀξίαν. Εἰς τὴν Κων)πολιν ἐδιαβάζοντο δημοσιευόμενα ἀπλήστως. Αἱ παιδαγωγικαὶ μου μελέται εἶναι πολλῆς ἀξίας, τὰ δὲ ποιήματά μου τὰ διακρίνει ρυθμὸς καὶ μέτρον καὶ ποιητικὴ γλῶσσα καὶ ποιητικὴ ἔκφρασις». Τὰ κράτησα ἕως ὅτου τὰ παρέδωκα στοὺς ἐκτελεστὲς τῆς διαθήκης του. Ἀλλὰ τὰ ποιήματα πρέπει νὰ δημοσιευθοῦν γιατί εἶναι ἀληθινὰ διαμάντια. Γιὰ τὴ δημοσίεψή τους ἀφῆκε καὶ ὁ ἴδιος ἕνα ποσὸ 40 λιρῶν καὶ τὴν φροντίδα στὸ παλιὸ του φίλο κ. Δ. Βογαζλή.

31.—Πάντοτε φοβόταν μὴ μείνη δίχως χρήματα κἄσφιγγε πλιότερο τὰ λίγα πὸν εἶχε. «Δι’ ἕνα τρίμηνον διάστημα ἔχω χρήματα, μοῦ ἔλεγε. Ὑστερα πρέπει νὰ αὐτοκτονήσω».

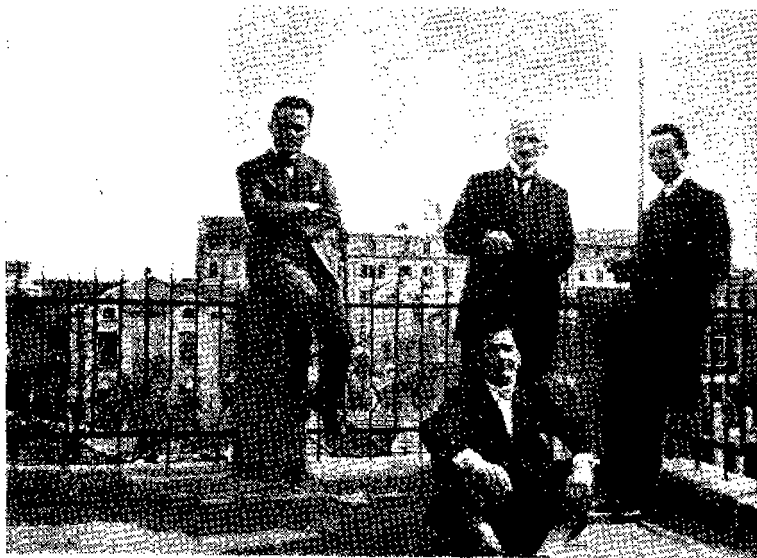
32.—Ὁ διορισμὸς του ὡς φύλακος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τὸν χαροποίησε στὰ 72 του χρόνια. «Ἀπὸ δήμαρχος κλητῆρας, ἐπροβιβάσθην εἰς τὰ γεράματά μου», ἔλεγε καὶ γελοῦσε καρδιακά. «Θὰ ταξινομήσω τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου, ἡ ὁποία εἶναι φύρδην μίγδην». Καὶ δούλευσε ὅλο τὸ χειμῶνα τοῦ 41 τὸν παγερὸ ταχτικώτατα, μὲ τὰ δάχτυλα παγωμένα. «Τώρα πὸν θὰ βγῆ καὶ τὸ κονδύλιον τῆς στολῆς τοῦ φύλακος, μοῦ ἔλεγε, θὰ ... κορυφωθῆ τὸ εὐεργέτημα τοῦ ἔθνους πρὸς ἐμέ...» καὶ γελοῦσε μὲ θλίψη ἀντὶ νὰ κλαίη.

33.—“Ἠλπίζε ὅτι ἂν νικήσουν οἱ Ἄγγλοι θὰ μᾶς ἱκανοποιήσουν. «Θὰ πᾶμε καὶ εἰς τὴν Φιλίππουπολιν. Ἄν ὅμως ὑπερισχύσουν οἱ Γερμανοὶ εἴμεθα χαμένοι τότε ὡς φυλὴ. Θὰ μᾶς ξεντώσουν οἱ φίλοι μας οἱ Βούλγαροι !!!». Καὶ ἔτρεμε μὲ τὴ σκέψη αὐτή.

34.—Μοῦ ἔλεγε συζητώντας : «Περὶ θρακικῆς τέχνης, ἢ περὶ τέχνης γεννηθείσης ἐν τῇ Θράκῃ καὶ ἐξελιχθείσης συμφώνως πρὸς τὸν ἔθνικὸν χα-

κτῆρα, τὸν βίον, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν πρὸς τὸ καλὸν τάσιν τῶν Θρακῶν νομιζομέν ὅτι οὐδεὶς λόγος εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ. Οἱ Θραῖκες διαμειναντες στάσιμοι ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ στερούμενοι, ἔνεκα τοῦ ὄν διήγον βίον καὶ τῶν βαρβάρων τῶν ἐθίμων, ὅν εἶχοντο ἀπρίξ, δὲν ἐκαλλιέργησαν τὰς καλὰς τέχνας, ὥσπερ δὲν ἐκαλλιέργησαν καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας». Καὶ γιὰ ν' ἀποδείξῃ ἀληθινὴ τὴ γνώμη του ἔγραψε τὴ μονογραφίαν «Υπῆρξε Θρακικὴ Τέχνη»; καὶ μ' αὐτὴν ἀπεστόμωσε τὸν Βούργαρο ψευδολόγο καὶ φανατικὸ Φίλωφ.

35.—Μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση γύριζε ὁ νοῦς του στὰ περασμένα. Ἐν-

Ἐπὶ τοῦ ἐξώστου τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει Προξενείου τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ Δ. Ἀργυρόπουλος, πρόξενος τῆς Ἑλλάδος, Μυρτίλος Ἀποστολίδης, συνταγματάρχης Βακιρτζῆς στρατ. ἀκόλουθος, Ἀθ. Γκιουμουσεργδάνης 1930.

θυμοῦνταν πολὺ τὴ δασκαλικὴ του ζωὴ στὶς Σαράντα Ἐκκλησίες στὰ 1891. Τὸ πῶς διωρίσθηκε ἐκεῖ διδάσκαλος ἀξίζει νὰ γίνῃ διήγημα. Ἡ ἀπόλυσή του τὸν ἄλλο χρόνον ἔγινε γιὰτὶ καταργήθηκε μιὰ τάξη τοῦ ὀκταταξίου ἀστικού σχολείου τῆς μητροπόλεως καὶ χαχάνιζε ὁ μακαρίτης λέγοντας : «Καὶ ἀπελύθη ὁ καλλίτερος διδάσκαλος διὰ νὰ πᾶν, τὰ πράγματα ... καλύτερα, νοῶντας τὸν ἑαυτὸ του. Ἔτσι εὐρέθη ἐν Κων)πολιν καὶ ἐκείθεν εἰς Ἀθήνας. Φεύγων ἔλαβα δεκάλιρον δῶρον ἀπὸ τὸν μακ. Δημ. Δοδόπουλον διὰ νὰ ἐπουλώσω τὰς οἰκονομικὰς πληγὰς μου». Καὶ πάλι χαχάνιζε.

36.—«Τὸ μυαλό μου ἐμούδιασε, Πολύδωρε. Δὲν ἐργάζεται ὁ νοῦς

μου» μού ἔλεγε τίς τελευταῖες του ἡμέρες στὸ κρεββάτι τοῦ θανάτου. Τὸν παρηγοροῦσα ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπελπισμένος κινῶσε τὸ κεφάλι του λέγοντας: «Δὲν θὰ γίνω πλέον καλά... Τόσο ἦτο...». Καὶ ὅμως ὡς τίς τελευταῖες του ἡμέρες κρατοῦσε σημειώσεις στὸ σημειωματάριό του, πού τὸ χάρισε στὸ μαθητὴ του Β. Παπαθεοφίλου ἀπὸ τὴ Στενίμαχο.

37.—Γιὰ τίποτε δὲ μετενόησε τόσο στὴ ζωὴ του, ὅσο γιατί ἔβγαλε τίς λίγες ρίζες τῶν δοντιῶν του πού εἶχε στὸ στόμα του. Μὲ τίς μασέλες του ὑπέφερε πολὺ, γιατί τὰ οὐλά του εἶχαν ἀποτραβηχθῆ καὶ δὲν κάθιζαν καλά.

38.—«Δὲν ἤμπορῶ ἔλεγε, νὰ ὑποφέρω τὴν ἀμάθεια τῶν τοῦ Ὑπ. τῶν Ἐξωτερικῶν. Τίποτε δὲν καταλαβαίνουν, τίποτε δὲν ἐννοοῦν ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ὅμως ἡμεῖς εἴμεθα ἔθνος τῆς ἐγγῆς Ἀνατολῆς καὶ αὐτοὶ ἀντιπροσωπεύουν δυστυχῶς τὰ συμφέροντά μας ἐν τῇ Ἀνατολῇ...».

39.—«Ὁ Κεραμόπουλος ἔλεγε, καλὰ εἰργάσθη διὰ τὸ βιβλίον του: οἱ Κουτσοβλάχοι... Ἐκτὸς μερικῶν σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα διαφωνῶ, τὸ ἔργον εἶναι καλόν. Ἡ λέξις *σούρβα*, πού θέλει ὁ κ. Κεραμόπουλος εἶναι σλαυοβουλγαρικὴ» καὶ μού διειτύπωσε ὡς ἐξῆς τὴ γνώμη του. «Ἡ λέξις εἶναι σλαυοβουλγαρικὴ ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *сугоу* (χλωρός) καὶ σημαίνει κλάδον κρανέας μόλις ἀνθίσαντα καὶ κοπέντα. Τὸ ἔθιμον ἐπίσης εἶναι Σλαυοβουλγαρικόν, ἀφοῦ ἀπαντᾷ μόνον εἰς χώρας οἰκουμένας ὑπὸ Σλαυοβουλγάρων καὶ εἶναι ὅλως ἄγνωστον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Παρ' αὐτῶν τὸ ἔλαβον καὶ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες παραλλάσσουν κατὰ τόπους τὰς εὐχάς. Εἰς Φιλλίην λ. χ., παρῶδον τὴν εὐχὴν Βουλγαριστὶ γλευάζοντες ἐκείνους οἵτινες ἐσουρβίζον χάριν φιλοδοξημάτων διὰ νὰ ἀγοράσωσι κρέας χοίρινον. Ἡ παρῶδία ἦτο: *Сурна па нова година за пара сланина* (σούρβιζα τὴν πρωτοχρονιὰ γιὰ παρᾶδες, πού θ' ἀγοράσω χοίρινον κρέας). Διότι ἔσφαζον τὸν εὐτραφῆ χοῖρον τῆς σαρακοσιῆς παραμονὴν Χριστουγέννων. Ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ διαφρέψῃ χοῖρον ἠγόραζε παρὰ τοῦ γείτονος ἢ συγγενοῦς του. Οἱ Βούλγαροι εἰς τὰ λαογραφικὰ των περιγράφουσι τὸ ἔθιμον καὶ τὰς εὐχὰς πάσης χώρας. Ἐπὶ τοῦ κλάδου τῆς κρανέας ἔδενον καὶ ταινίαν μέ τινα μικρὰ νομίσματα. Ἐν Φιλιππουπόλει ἡ εὐχὴ ἦτο: *Αὐτοῦ χαρὰ καὶ αἰς Βασιλέης καὶ τοῦ χρόνον νὰ ζήσετε*. Τὰ Ἑλληνόπουλα μετέβαινον τὸ πρῶτὸ τῆς Πρωτοχρονιάς νὰ σουρβίσωσι μόνον εἰς τὰς οἰκίας τῶν συγγενῶν καὶ τοῦ ἀναδόχου (νοννοῦ) των καὶ ἂν ἐκοιμῶντο τοὺς ἐσουρβίζον καὶ ἐντὸς τοῦ στρώματος».

40.—Πρὶν πέσει ἄρρωστος γιὰ νὰ πεθάνει, βήχοντας φοβοῦνταν μὴ στὰ γεράματα εἶναι φθισικός. «Ἡ ἀδελφὴ μου, μού ἔλεγε, ἀπέθανε ἀπὸ φθίσιν νεαρῶτάτη. Θὰ ἔχω καὶ ἐγὼ φθίσιν καλπάζουσαν. Ἦ ἀφτιά μου ἔλαθον, μού εἶπον οἱ ἰατροί, ἀπὸ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἐκ κληρονομικότητος». Καὶ τὸ πίστευε ὡς τίς τελευταῖες του ὥρες.

41.—Ὅλο τὸ χειμῶνα εὐχόνταν παγωμένος νὰ ζεστάνει ὁ ἥλιος — ὁ

Φοῖβος Ἀπόλλων», ὅπως τὸν ἔλεγε πάντοτε. «Δὲν ἐνθυμοῦμαι ποτε τοιοῦτον χειμῶνα εἰς Ἀθήνας. Πότε θὰ δυνηθῶ νὰ θερμοανθῶ, ν' ἀπλώσω τὰ μέλη μου καὶ νὰ αισθανθῶ εὐκίνησιαν : Ἄρα γε θὰ ζήσω νὰ δοκιμάσω αὐτὴν τὴν ἡδονὴν τῆς θερμότητος : »

42.— Σὲ τέτοιες στιγμῆς ἀπελπισίας στὰ 41 ἐνθυμοῦνταν τ' ἀγαθὰ ποῦ εἶχε στὴ Φιλιππούπολη κ' ἔχασε καὶ καταρῶνταν τοὺς ἐχθροὺς τῆς φυλῆς μας καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς μικρῆς Ἑλλάδος νὰ προστατέψῃ τὰ τέκνα τῆς. «Τὶ κῶϊμα νὰ κωφαιθῶ... Ἐχασα τὸ πᾶν, διότι θὰ ἦμουν Γυμνασιάρχης τοῦ Ἀμπετείου Γυμνασίου Καίρου ἕως τώρα. ἐνῶ ἤδη ἔγραφα μὲν τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μου, ἀλλ' ἔχασα τὴν ζωὴν μου».

43.— Ἀγαποῦσε τᾶνθη, ποῦ ὁ ἴδιος καλλιεργοῦσε στὴ Φιλ)πολη ὅπως καὶ τὰ λαχανικά. «Θὰ πάρω αὐτὰ ἐδῶ τὰ γαρύφαλλα» καὶ τᾶποσποῦσε ἀπὸ τὸ βᾶξο καὶ τὰ ροφοῦσε ἡδονικά. Στὸ κρεββάτι τοῦ θανάτου τοῦ ἐπανελημμένως τοῦ πῆγα πασχάλιες ἀνθισμένες. Τὶς ἀγκάλιασε καὶ ρούφηξε μὲ ἄφατη ἡδονὴ τὴ μυρωδιά τους καὶ τὶς κράτησε στὴν ἀγκαλιά του πολλὴ ὥρα. «Ὁραῖα, ὠραῖα λουλούδια, ὠραῖα ἄνοιξη...» πρόσθεσε :

44.— Ἡ Ἐνωσις Συντακτῶν δυὸ φορῆς τοῦ ἐψήφισε ἀπὸ ἓνα πεντοχιλιόδραμο βοήθημα. Ὁ Πρόεδρος τῆς κ. Ν. Ζαρίφης, μαθητῆς του, τοῦ ἔδωκε δελτίο, μὲ δαπάνη τοῦ κ. Μ. Ζωτιάδη, νὰ παίρῃ συσσίτιο ἀπὸ τὸ συσσίτιο «τῶν Συντακτῶν», ποῦ χωρὶς αὐτὸ θὰ εἶχε πεθάνει νωρίτερα. Δὲν ἦταν πολὺ ἐκδηλωτικὸς, ἀλλὰ συγκινιῶταν ἀπὸ τὴν φροντίδα αὐτὴ καὶ ἔλεγε : «Διὰ τὰς ἐθνικὰς μου ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζουν ὅλοι, θερίζω καὶ ἐγὼ τώρα... συσσίτιον». Τὸ ἴδιον εἶπε καὶ ὅταν πετύχαμε μὲ τὴν κ. Γιαννοπούλου νὰ μῆ στὸ *Ἐθνηγίας Μέλαθρον* γιὰ δύο μόνον εἰκοσιτετράωρα. Λέγοντας στὴν νοικοκυρά του ὅτι φεύγει, ἐσημείωσε : «Κυρία Μάρδα, φεύγω διότι ἡ Κυβέρνησις διὰ τὰς ἐθνικὰς μου ὑπηρεσίας μὲ ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ *Ἐθνηγίας Μέλαθρον*». Εἶταν ὑπερήφανος καὶ ἐτέρπετο νὰ λέγῃ ὅτι, ὅ,τι ἐπετύχαμε καλὸ, προέρχονταν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, ποῦ δυστυχῶς δὲν τὸν ἤξευρε καὶ δὲν ἐνδιαφέρονταν γι' αὐτόν. Καὶ ὅμως πεπωμένον εἶταν νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ δωμάτιο του καὶ ἡ κυρία Μάρδα νὰ τοῦ κλείσῃ — ἡ εὐγενεστάτη αὐτὴ κυρία—τὰ μάτια καὶ νὰ τὸν προπέμψῃ μαζί μου στὴν τελευταία του κατοικία.

45.— Ἀφῆκε καὶ διαθήκη. Τρεῖς μέρες πρὶν πεθάνει μὲ παρακάλεσε ν'ἀνοίξω τὸ μεσαῖο συρτάρι τοῦ γραφείου του. «Δόσε μου ἓνα μεγάλο φάκελλο ἐκεῖ εἶναι». Μέσα σὲ πολλὰ χαρτιά εἶταν ριχμένος ἓνας φάκελλος κίτρινος. «Σ' αὐτὸν μέσα κοίταξε καὶ θὰ εὕρῃς τὴν διαθήκην μου». Πραγματικὰ βρῆκα ἓνα φάκελλο, ποῦ ζήτησε ἀπὸ καιρὸ ἀπὸ τὴν γυναικαδέλφη μου — πεντασφράγιστο μὲ βουλοκέρι καὶ μὲ πέντε ὑπογραφάς. Τοῦ τὸν παρέδωκα. Τὸν ἐπῆρε στὸ χέρι του καὶ τὸν κοίταξε καλὰ ἂν τὰ βουλοκέρια εἶταν ἐν τάξει. Ἰκανοποιημένος μοῦ τὸν ἔδωκε πίσω νὰ τὸν ξαναβάλω στὸ φάκελλο μέσα καὶ πάλι στὸ συρτάρι. «Αὐτὸν θὰ τὸν παραδώσῃς εἰς τὸν Σταμούλη»,

μου εἶπε βραχνά. Πρὶν πεθάνῃ ὅμως τὸν παρέδωκε μὲ τὰ χρήματα ποὺ εἶχε καὶ τὸ δαχτυλίδι του μὲ μιὰ πέτσινη βαλίτσα στὸν κ. Παπαθεοφίλου Β., μαθητὴ του καὶ φίλο του μαζί μὲ τὶς ὑστερνές του ἐντολές.

46.—Ὁραῖα τὸν ἔμνησε ὁ Ν. Κωνσταντόπουλος στὴν νεκρόσιμη ἀκολουθία καὶ συγκινητικὰ τὸν ἀποχαιρέτισε ὁ μαθητὴς του κ. Χουρμούζης καὶ συνεξόριστός του. Τοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι κάποτε θὰ μεταφέρουν οἱ μαθητές του «τὰ ὄσα του εἰς Φιλλίην διὰ νὰ τὰ τοποθετήσουν εἰς τὴν πατρικὴν γῆν, ὅπου θὰ στήσουν εἰς τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν τὴν προτομὴν του».

47.—Πολὺ θὰ εἶχε χαρῆ ἂν θὰ βεβαιωνόταν στὴν ἄλλη ζωὴ, ὅτι ἡ κηδεῖα του ἐγένετο *δημοσίᾳ δαπάνῃ*.

48.—Στὶς ἐπιστημονικὲς τοῦ ἐργασίες ποὺ τὶς διακρίνει ἡ ἐπιμονὴ ἢ μεγάλῃ, νὰ βρεθῆ ἡ ἀλήθεια, δὲν ὑπάρχει ἡ ἄκρα ἐπιστημοσύνη. Καὶ αὐτὸ διότι πολὺ ἄργα καταπιάσθηκε τὰ ἱστορικὰ προβλήματα. Ἄναζητεῖ τὴν ἀλήθεια μὲ ὅση δύναμη ἔχει, ἀλλὰ λείπει κάποτε ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας καὶ ἡ πλήρης βιβλιογραφία. Καὶ ὅμως αὐτὰ τὰ ψεγάδια μόλις διακρίνονται καὶ μόλις γίνονται αἰσθητά. Τὸ ἔργον του θὰ μείνῃ *ἔρευρα καὶ ὄγκος ἐργασίας*, ποὺ θὰ σκεπάξῃ τὶς μικρὲς ἀτέλειες ποὺ διαφαίνονται στοῦ ἔμπειρου ἐπιστήμονα τὸ μάτι. Αὐτὸς θὰ καθοδηγῇ τὸν μέλλοντα ἐρευνητὴ τῆς Θρακικῆς ἱστορίας. Τώρα μεταφράζεται γερμανιστὶ ἡ μελέτη του : *Ἑπῆρξε Θρακικὴ Τέχνη* ;

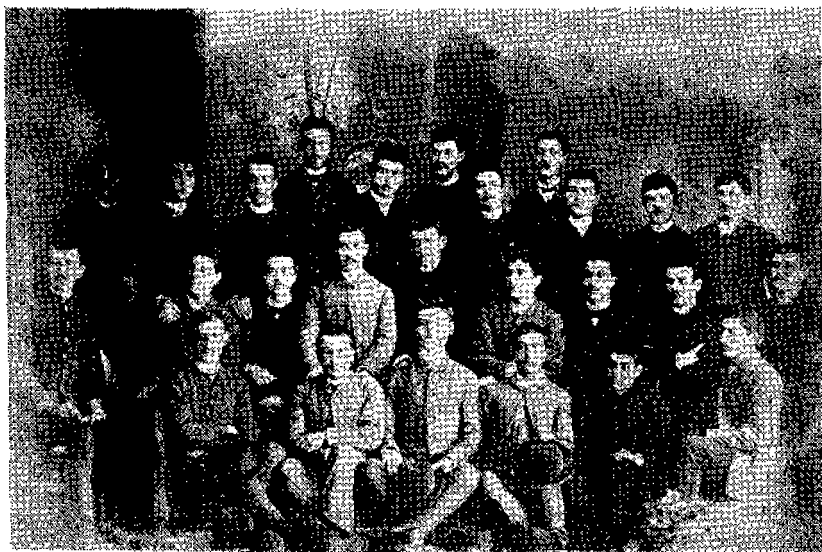
49.—Εἶχε καὶ σημειωματάριο, ποὺ τὸ παρέδωσε στὸν κ. Β. Παπαθεοφίλου. Ἐκεῖ μέσα σημειώνει τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ τελευταῖο δειπνο, ποὺ τοῦ προσέφερε στὸ στίτι του ὁ κ. Μ. Ζωτιάδης καὶ γράφει «δειπνον θεσπέσιον» καὶ γιὰ τὰ δεκαεξ ἄβγα ποὺ τοῦ πῆγα ἐγὼ τὶς ἡμέρες τῆς ἀσθένειάς του. Ἄγαλοῦσε τὰ δωρεὰν καλὰ δειπνα ὁ ἀλησμόνητος καὶ τὰ προσφερόμενα φαγώσιμα δῶρα.

50.—Δὲν ἤθελε νὰ ἀγοράσῃ ἓνα ζευγάρι γάντια καὶ φοροῦσε κατὶ ξεσχισμένα ποὺ πάγωναν τὰ δάχτυλά του. Ὅταν ὅμως ἐγὼ τοῦ ἀγόρασα ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν Συντακτῶν ἓνα ζευγάρι μάλλινα, τὰ δέχθηκε μὲ προθυμία καὶ πάντοτε μου ὁμολογοῦσε ὅτι τοῦ ζέσταιναν τὰ μουδιασμένα χέρια του. — «Τὰ χέρια μου ζεσταίνονται ὥραῖα τώρα, πολὺ ὥραῖα χειρόκτια» καὶ τὰ τραβοῦσε βαθύτερα, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὰ χέρια του.

51.—Εἶχεν ἐγκύψει πολὺ εἰς τὰ παιδαγωγικά, σπουδάζοντας στὸ Μόναχο μιὰ διετία. Στὴν Αἴγυπτο ἐργαζόμενος δημοσίεψε στὶς ἐφημερίδες μελέτες του. «Αἱ μελέται μου, μου ἔλεγε, ἔδωσαν ἀφορμὴν ἀπλήστως ἀναγινωσκόμεναι, νὰ εἰποῦν πολλοί : —Νά, ἓνας παιδαγωγὸς ποὺ θέτει ἓνα πρόγραμμα ἐκπαιδευτικὸ καὶ παιδαγωγικὸ, ὁ Παλαιολόγος Γεωργίου πότε θὰ μᾶς δώσει τὸ πρόγραμμά του ; Τὰ δημοσιεύματά μου αὐτὰ ἔδωκαν αἰτίαν ἕξ ἀφορμῆς τῆς κοινῆς γνώμης εἰς τὸν Γεωργίου Παλαιολόγον Γεν. Διευθυντὴν τῶν Ἑλλήν. Ἐκπαιδευτηρίων, προσκαλῶν με νὰ μὲ προσλάβῃ καθηγητὴν εἰς τὸ Ἀβερῳφεῖον Γυμνάσιον. Ὅταν μετὰ τινὰ ἔτη ἠσθάνθῃ ἰσχυρὰν

τὴν προσωπικότητά μου, ἐπέτυχε λόγῳ τῆς κωφώσεώς μου ποὺ ἠδῆάνετο νὰ μὲ ἀπολύσῃ δίδων μοι ἔγγραφον ἑξαῖθρον τὰς ἀρετὰς μου καὶ τὰς ἱκανότητάς μου, ἀλλὰ καὶ τὴν λύπην του, διότι μοὶ ἀπεχωρίζετο τόσον σιληρῶς. Οὕτω ἀπηλλάγη ἀπὸ ἐμέ». Τὶς μελέτες του αὐτὲς καὶ ἄλλες, μοῦ ἀφῆκε νὰ τὶς φυλάξω «ὡς κάρην ὀφθαλμοῦ». Τὶς ἔχει τώρα ὁ κ. Β. Παπαθεοφίλου.

52.— Ἀπορῶ πῶς ὁ Ἀποστολίδης δημιουργικὸς νοῦς καὶ δυνατὸς στὴν κρίση, πῶς λέγω δὲν μπόρεσε νὰ προσανατολισθῇ στὰ γλωσσικὰ ζητήματα καὶ πῶς παρέμεινε σὰν ὄστρακο προσκολλημένο στὴν καθαρεύουσα, ποὺ τὴν ἔγραφε μὲν ὠραία, ἀλλὰ καὶ ποὺ τὴν ἀπαρνήθηκε ἀργὰ γιὰ νὰ

Οἱ τελειόφοιτοι τῶν ἐν Φιλιππουπόλει Ζαριφείων Διδασκαλείων τοῦ
σχολικοῦ ἔτους 1885—1886, 15 Ἰουνίου 1886

γράφει τὰ συννέτα του σὲ μιὰ συμβατικὴ γλωσσικὴ μορφή. Καὶ ὅμως πίστευε στὴν χρησιμότητά της καὶ γιὰ τὸ διήγημα καὶ γιὰ τὴν ποίηση ἀκόμα ποὺ τὸν ὤθησε νὰ τὴν μεταχειρισθῇ στὰ *Μοιραῖα* του, ποὺ θυμίζουσι Κλ. Ραγκαβῆ, ἂν καὶ ἔχουν τόσα χαρίσματα ποιητικὰ ἄλλα. «Ἀποτροπιάζομαι μὲ τὴ δημοτικὴ καὶ τοὺς χυδαίισμούς της, μοῦ ἔλεγε, καὶ θαυμάζω τὴν καθαρεύουσαν». Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἂν ἤθελε μεταχειρισθῇ στὸ διήγημά του καὶ στὴ ποίηση τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ποὺ τὴν περιφρονοῦσε, σήμερον θάβρινε ἔργο διηγηματογραφικὸ μέγαλο, ἀλλὰ καὶ ποιητικὸ λαμπρό. Γιατὶ εἶχε φύτρα δημιουργικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ὄχι τυχαία. Ἀντίθετα δουλεύοντας παρέμεινε ἄγνωστος καὶ ἀφῆκε ἐργασία, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δημοσιευθῇ τώρα πλιά, ἐκτὸς ἂν «ὁ Ἰορδάνης στραφῇ εἰς τὰ ὀπίσω».

53.—Τὸν θυμοῦμαι καθηγητὴ μου στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα: με γαλόσχημον, πελώριον, βραδυκίνητον μὲ περλάτημα ρυθμικὸ καὶ ἄργον πάντοτε ἀκομπώντας στὸ χοντρό του ραβδί. Οἱ ὄμοι του ἦταν ὀλίγο σηκωμένοι, ψηλὸς γιὰκὰς περῖζωνε τὸ λαιμό του καὶ μιὰ πλατιά γραβάτα περῖζωνε τὸ γιὰκὰ δεμένη πλατυκέφαλα. Συχνὰ ἔφερε διδάσκοντας τὰ χέρια στὴ γραβάτα του ποὺ λυνώτανε καὶ χαλάρωνε. Δίδασκε βροντόφωνα καὶ μεταδοτικά. Δὲν εἶταν σχολαστικός, ἀλλὰ μᾶλλον τερπνὸς μ' ὄλο τὸν κοντισμό του. Τὰ παιδιὰ τὸν ἀγαποῦσαν πολὺ καὶ ἐπιβάλλονταν μ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη, καὶ κέρδιζε ἀμέσως. Γελοῦσε ἀπὸ τὴν καρδιά του βαρῶν καὶ δημιουργοῦσε εἰρωνίες νὰ γελάσουν τὰ παιδιὰ. Εἶταν γεννημένος δάσκαλος. Δὲν ἐμιμοῦνταν ἄλλους, εἶχε δική του προσωπικότητα καὶ πολὺ θὰ πετύχαινε ὡς γυμνασιάρχης μὲ τὸ νὰ κυριαρχῇ ἢ μορφή του μὲ τὴν καλωσύνη καὶ τὸ πνευματικὸ ἀνάστημά του, ἰσάξιο τοῦ φυσικοῦ.

54.—Κατώρθωνε σὲ μιὰ γωνιά τῆς «Ἀκροπόλεως» τοῦ Ἑλληνικοῦ καφενεῖου τῆς Φιλ)λεως νὰ μαζεύει γύρω του ὄλους τοὺς διανοουμένους καὶ νὰ συζητᾷ καὶ νὰ ἐπιβάλλεται. «Τὴν ἰδίαν θέση, Πολύδωρε, ἐκράτησα καὶ τώρα κατὰ τὰ τελευταῖα μου χρόνια εἰς τὴν Φιλ)λιν εἰς τὸ ἴδιον καφενεῖον μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ἀκροατήριόν μου ἦσαν Βούλγαροι ἐπιστήμονες, μὲ τοὺς ὁποίους διεπληκτιζόμην γιὰ τὰ ἔθνικὰ μας προβλήματα. Τοὺς ἔλεγα καθαρὰ καὶ ἄφοβα τὴν ἀλήθειαν. Μὲ εὐλαβοῦντο καὶ μὲ ἤκουον. Ἄλλοι μὲ κατεδίωξαν. Στρατιωτικοὶ Μακεδόνες, μισέλληνες καὶ ἀθεοῤπευτοὶ ἔθνικισταί. Αὐτοὶ δὲν μὲ ἐχώνευον καὶ αὐτοὶ διέταξαν τὴν ἀπέλασίν μου».

55.—«Φεύγων ἐκ Φιλ)λεως, μοῦ διηγεῖτο, συνοδεία χωροφυλάκων, ἐλησμόνησα τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ μου εἰς τὰ θυλάκιά μου. Τὸ ἀντελήφθην ὅταν εἰσῆλθον τὰ Ἑλληνικὰ σύνορα. Ἐλυπήθην, ἀλλ' εἶπα: «καλὸς οἰωνός, θὰ ἐπιστρέψω ὀπίσω γρήγορα». Τὸ κλειδί αὐτὸ περιέσωσα μὲ μερικὰ μικροπράγματά του γιὰ τὸ μελλοντικὸ Θρακικὸ μουσεῖο. Θὰ τὸ ἀποθῶσω ποτέ, ἂν ζήσω, μαζί μὲ τὰ κόκκαλά του, ποὺ θὰ μεταφερθοῦν στὸν προγονικὸ του τάφο. «Ὅπου καὶ οἱ τάφοι λαλοῦσιν» τὴν ἑλληνικότητα τῆς χώρας.

56.—Ἐγραφε σιγὰ πολὺ. Τὰ γράμματά του εἶταν χωρισμένα τῶνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ποιτὲ δὲν τὰ ἦνωνε. Τὸ α τὸ ε τὸ λ τὸ μ καὶ κάθε γράμμα ποὺ ἤθελε δυὸ κινήσεις τὸ ἔγραφε ξέχωρα ὥστε δαπανοῦσε διπλὸ χρόνο. Ἄλλ' ἦταν εδανάγνωστα τὰ χειρόγρατά του καὶ θαῦμα εὐπρεπειᾶς καὶ καθαρότητος. Κοσμάς εἶταν τῶνομά του τὸ βαφτιστικὸ, Μυρτίλος τὸ ψευδώνυμό του, καὶ Ἀποστολίδης τὸ ἐπίθετό του ἀπὸ τὸν πατέρα του τὸν Ἀπόστολο, τὸν παπλωματὰ, «ποὺ ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς γεννήσεώς μου δὲν εἶδε χαῖρι» ὅπως ἔλεγε. Καὶ ἡ ὑπογραφή του εἶταν καθαρῶτατη.

57.—Πολλὲς φορὲς διηγούμενος παλιὰ τῆς ζωῆς του ἐπεισόδια γελοῦσε μόνος χωρὶς νὰ μπορέσει νὰ προκαλέσει τὸ γέλιο μας. Ἡ ἀφήγησή

του εἶταν χαλαρώτερη ἀπὸ τὰ πράγματα, μὰ ἐκεῖνος εἶχε ζωντανή τὴν εἰκόνα καὶ δὲν μπορούσε νὰ συγκρατηθῇ.

58. — Δυὸ φορὲς τὸν εἶδα μὲ ξυρισμένα μουστάκια ἐδῶ στὰς Ἀθήνας. «Ὁ μπαρμπέρης, ὡσάν τὸν Μεφιστοφελῆ μοῦ ἐχάρισε νεότητα» μοῦ εἶπε καὶ γέλασε κατάκαρδα. Σὲ λίγον καιρὸ πάλι ἀφῆκε τὰ μουστάκια του, εὐτυχῶς ὄχι πολὺ μεγάλα. Ξυρισμένα μουστάκια εἶχε καὶ τὶς ἡμέρες τοῦ θανάτου του. Δὲν πρόφτασε νὰ μᾶς πῆ κανένα ἀστεῖο γιὰ τὸ δευτέρο ξύριμά του.

59. — Ἡ γυναίκα του εἶταν ἐξαδέλφη του. Τὴν ἀγάπησε καὶ τὴν νυμφεύθηκε παρὰ τὶς δυσκολίες τῆς ἐκκλησίας πηγαίνοντας θαρρῶ στὴ Λευκάδα. Στὴ Γερμανία εἶχε ἀγαπήσει μιὰ νέα ὥραια, πού τὸ πορτραῖτο της τὸ εἶχε ὡς τώρα στὸ φτωχικὸ του γραφεῖο μὲ τὴ φωτογραφία τῆς γυναίκας του, μὲ μιὰ μικρὴ δική του ἀπὸ τὸ 1891 καὶ μιὰ μεγάλη φωτογραφία τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας Φιλλεως πού εἶταν πρόεδρος τῶν μὲ τὸν πρόξενο μαζί μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. — «Ἴδου ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Φιλιππουπόλεως μοῦ εἶπε κάποτε Τόσοι ἐμείναμε μετὰ τὴν καταστροφὴ μας».

60. — Στὸ γραφεῖο του εἶχε τρία λεξικά μικρὰ σταχομένα μὲ δέρμα παλιό, ἀλλὰ κατεστραμμένα—αὐτὰ μεταχειρίζονταν στὴν ἐργασία του γιὰ τὰ Γερμανικά, Γαλλικά καὶ Βουργαρικά—ἓνα κονδυλοφόρο, κι ἓνα μελάνης μπουκαλάκι. Στουπόχαρτο καὶ μολύβια συχνὰ τοῦ ἔδινα ἐγώ, ὅπως καὶ χαρτὶ γιὰ γράψιμο. Εἶχε μιὰ σουγιά, ἓνα παμπάλαιο ψαλλίδι, ἓνα καθρεφτάκι τῆς τσέπης, ἓναν καθρέφτη μέτριον τοῦ τοίχου, μιὰ ρίγα ξυλένια καὶ τελευταῖα μὲ τὰ συσσίτια δυὸ πιάτα ἓνα κουταλάκι κῆνα πηροῦνι, τὸ ρολόγι τοῦ τραπέζιου παμπάλαιο ξυπνητήρι, πού παίζει κῆνα σκοπό. «Τραγουδά μοῦ εἶπε στὴν ἀρρώστεια του, κούρδισέ το νὰ παίξει». Καὶ χαμογέλασε, χωρὶς ν' ἀκούει, διὰν ἄρχισε νὰ παίξει τὸ σκοπὸ του ὁ παλιός του φίλος σὲ μέρες καλὲς καὶ κακὲς. Ὅταν πῆγαινα πάντοτε τοῦ τὸ κούρδιζα τὸ ἀγαπημένο του ρολόγι.

61. — Στὴν ἱστορία τῆς Θράκης τοῦ Ἀχιλλ. Σαμοθράκη ἐσημείωσε : «Συνεχῆς ἱστορία περὶ Θράκης ἀδύνατος ἐφ' ὅσον οἱ Θράκες δὲν ἀπετέλεσαν ἐνιαῖον κράτος καὶ τὸ κράτος τῶν Ὀδρουσῶν κατελύθη ὑπὸ τῶν Μακεδόνων καὶ ἀνέζησεν εἶτα ὑπὸ τοῦς Ρωμαίους, ἐπὶ δὲ τῶν Βυζαντινῶν οἱ Θράκες ἐξελληνισμένοι δὲν ὑφίστανται ὡς ἴδιον ἔθνος». «Δὲν γράφεται ἱστορία Θράκης ἐκλιπόντων τῶν Θρακῶν ὡς ἔθνος. Μόνον ἱστορία τῶν Θρακῶν μέχρι τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν ἢ μᾶλλον συμβολαὶ εἰς αὐτήν», πρόσθεσε.

Καὶ προσημειώνει στὴν διαιρέση τῆς Ἰστ. τῆς Θράκης. «Τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης διαιροῦσιν ὡς ἑξῆς :

Α'. Προῖστορικὴ περίοδος—μέχρι καθόδου τῶν Δωριέων.

Β'. Ἰστορικὴ περίοδος :

α) Ἀνεξάρτητος ὑπὸ τοῦς Ὀδρουσῶν καὶ ἀποικίαι.

β) Ὑπὸ τοῦς Μακεδόνας.

γ) Ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας ἢ μᾶλλον μέχρι τοῦ 330 μ. Χ.

Ἐκτοτε ἡ ἱστορία της περιλαμβάνεται εἰς τὴν τῆς Βυζ. αὐτοκρατορίας τῆς Τουρκικῆς καὶ τῶν Βασιλείων Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος».

62.—Τελευταία στὸ σπίτι μου βρῆκε τὴν ἱστορία τοῦ Γιάννη Κορδάτου. Τὴν πῆρε μαζί του στὸ σπίτι του καὶ τὴν ἐδιάβασε μὲ εὐχαρίστηση μεγάλη. «Καλὸν ἔργον μοῦ εἶπε ἐπιστρέφοντάς την, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ὑπερβολὰς καλὰ τὰ λέγει. Ἐπιδιώκει μόνον πολὺ τὴν ἐντύπωσιν. Ὁ Πατριάρχης πῶς ἠμποροῦσε νὰ φερθῆ ἄλλως; Καλὸν ἔργον, καλόν», προσέθεσε ἑπανορθώνοντας τὶς ἀμφιβολίας του, πὺξ ξεπηδοῦσαν κάπου στὰ διάφορα σημεῖα τῶν ἱστορουμένων.

63.—Τὴ γυναῖκα του στὸν τάφο της τὴν ἐπισκέπτοιαν καθημέρα. Κάθονταν ὥρες καὶ βυθίζονταν σὲ σκέψεις. Τῆς εἶχε κάμει τάφον ἑξοδευόντας, ὅπως μοῦ ἔλεγε, περὶ τὰ 50 ναπολεόνια. Ὁ τάφος αὐτὸς παρ' ὅλες τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ νεκροταφείου—γιὰ νὰ σαλευθῆ βέβαια ἡ ἑλληνικότης του μὲ τὴν καταστροφὴ τῶν τάφων—ἔμεινε στὴν θέσιν του μὲ τὴν ἐκέμβαση τῶν φίλων του. Τόσο φρόντιζε γιὰ τὸν τάφο της, ὥστε ἔλεγαν πῶς «Ὁ Ἀποστολίδης ἀγάπησε τὴ γυναῖκα του μετὰ θάνατον». Ἐκεῖ συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ γράψῃ τὸ κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς Φιλολόεως «καὶ οἱ τάφοι λαλοῦσιν», πὺξ τυπώθηκε στὸν Θ' τόμον τοῦ Ἀρχείου δυστυχῶς χωρὶς φωτογραφίας.

64.—Στὴν κρίσιν του γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα ἦταν ὤμος. Δὲν ἔκρυβε ποτὲ τὴ σκέψιν του, ἀλλὰ πάντοτε ἢ τὴν ἔγραφε, ἢ τὴν ἔλεγε μὲ θάρρος γνώμης, ὅπως καὶ γιὰ μένα ὅτι *διαβάζομαι*.

65.—Στις 18 Ἀπριλίου τοῦ 1934 μοῦ ἔγραφε τὰ ἑξῆς μαθαίνοντας τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἀρχείου Θράκης: «Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς σου, ἔλυπῆθην πολὺ διὰ τὰς διαφωνίας σας ὡς πρὸς τὰ Θρακικά καὶ εὐχομαι νὰ ἐπικρατήσουν σοφώτεροι καὶ ὠριμώτεροι σκέψεις εἰς τοὺς διευθύνοντας καὶ νὰ ἐπανέλθῃς πάλιν εἰς τὴν ἐπιτροπείαν, ὅπως ἐξακολουθήσῃς τὸ καλὸν ἔργον. Φανοῦ καὶ σὺ ὀλίγον ὑποχωρητικὸς, γνωρίζεις ἄλλως τε τὴν νοστοροπείαν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἄλλοτε ἰθυονόντων τὰ κοινά. Ὅπως ὅποτε ὡς πρωιεργάτης τοῦ περιοδικοῦ πρέπει πάσῃ δυνάμει καὶ μὲ βλάβην εἰς τὸ προσωπικὸν σου ἐγωῖσμοῦ νὰ μὴ ἀφήσῃς νὰποθάνῃ. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ἀρχείου σου, εἶναι δαπανηρὸν ἔργον καὶ ἡ διάδοσις του θάπαιτῃ πολὺν κόπον καὶ χρόνον καὶ κῦτταξε καλὰ μήπως καμφοθῆς μὲ ὅλην τὴν καλὴν θέλησίν σου. Ἐνῶ τὰ Θρακικά ἔλαβον τέλος πάντων ἕνα δρόμον, ὅστις μὲ μίαν ἐντονωτέραν ἐργασίαν πάντων τῶν μελῶν τοῦ Κέντρου εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρυνθῆ καὶ ἐκταθῆ. Αὐτὰ, ἀγαπητὲ Πολυδῶρε, εἶχον ἐντεῦθεν νὰ σοὶ γράψω καὶ πάλιν κάμει ὅτι νομίζεις καλὸν καὶ ἐθνοφελές. Τὰ πράγματα πῆραν τὸν δρόμον τους καὶ τὸ Ἀρχεῖον Θράκης ἔβγαλε 13 τόμους καὶ τὸ Ἐπιτύμβιον Χρ. Τσουντα καὶ τώρα βγάζει καὶ τὸ δικό του Ἐπιτύμβιον.

64.—Γιὰ τὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων εἶχε ὄχι πολὺ εὐμενῆ ἰδέα. «Εἰργάσθην ἐπὶ ἐξάμηνον νὰ καταρτίσω καὶ καταγράψω τοὺς περιωθέντας κώδικας τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Τοὺς παρέδωκα πρὸς δημοσίευσιν. Ἐκεῖ εἶδον ὅτι οἱ πληρωνόμενοι μισθοὶ διὰ τὸ προσωπικὸν ἦσαν μεγάλοι, ἐνῶ εἰς ἐμὲ ἐπλήρωσαν διὰ μίαν ἐξάμηνον προσπάθειαν, ἣν ἔφερα εἰς πέρας, ἐννέα μόνον χιλιάδας δραχμῶν, ποσὸν ἀσήμαντον καὶ πενιχρὸν ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐργασίαν μου». Καὶ μοῦ ἀπαριθμοῦσε τί ἐπληρώνοντο ὅλοι ὄσοι ἦσαν ὑπάλληλοι τοῦ Ταμ. Ἀνταλλαξίμων. Καὶ ὅμως τὸ Ταμ. Ἀνταλλ. μποροῦσε νὰ δίνει ἓνα βοήθημα μηνιαῖο στὸν Ἀποστολίδη, πού τόσοις κώδικες δημοσίεψε

Ἐν τῇ μονῇ τῆς Ρήλας 1929

τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Φιλίππου, ὅπως θαρῶ ἔδινε καὶ στὸν μακ. Ἐμμ. Γεδεών πολὺ ἐπαξίως.

67.—«Τὸν καθηγ. Σωτηριάδην Γ. εἶχα διευθυντὴν τοῦ Ζαυριφείου οἰκοτροφείου Φιλίππου, μοῦ εἶπε, ὅταν τελευταῖα ἔμαθε τὸν θάνατό του, ἀλλ' ἐγὼ ἤμην διευθυντής. Ὁ Σωτηριάδης ἦτο κοινωνικὸς καὶ ἐλάχιστα ἐπελαμβάνετο τῶν ὑποθέσεων τοῦ οἰκοτροφείου. Ὑπῆρξε καλὸς καθηγητὴς καὶ χρήσιμος προσωπικότης ἀλλὰ καὶ καλὸς ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος».

68.—Ἀγαποῦσε τὶς ἀγαθοεργίες καὶ διὰ νὰ διαθέσει τὰ μικρὰ περισεύματα τῆς περιουσίας—τὸ 30 ο)ο μὲ τὸ ὁποῖον συνεβιάσθη μὲ τοὺς τοκιστὰς τῆς περιουσίας του καὶ τῶν οικονομῶν του—ἄφῃκε διαθήκη πού πε-

οιέλαβε ὡς ἓνα τῶν κληρονόμων του καὶ τὴν Σωτηρία, τὸ Ἄρχεϊον Θεράκης καὶ τὰ Θερακικά. Τίποτε ἄλλο στὴ ζωὴ του δὲν τὸν ἐτυράννησε ὅσον ἢ κακία τῶν κληρονόμων τοῦ πλουσίου ἐμπόρου Ματσάγγου στὴν Αἴγυπτο ποὺ θέλησαν νὰ τοῦ φᾶν τὶς οἰκονομίες του, ποὺ μὲ τοὺς τόκους τῶν ζούσε ἀποτραβηγμένος ἀπὸ τὸ δασκαλικὸ βίον. Τέλος ἐπέτυχε νὰ συμβιβασθῇ — τὸ λέγει στὴν ἀρχὴ τῆς διαθήκης του — δεχθεῖς νὰ λάβει μόνον τὰ 30 0/ο ἀπὸ ὅλες τὶς οἰκονομίες του. Αὐτὸ τὸ ποσὸ σὲ 600 λίρες Αἰγυπτιακῆς συμποσοῦμενο καὶ καταθεμένο στὴν Αἴγυπτο στὴν Τράπεζα Ἀθηνῶν κληροδότησε σὲ πνευματικῆς ἀγαθοεργίας κατὰ μέγα μέρος. Καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ τᾶφινε γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκτιπώσεως τῆς Ἱστορίας του ὅλα. Ἡ ἀρχὴ θὰ ἦταν τὸ ἡμῖσιν τοῦ παντός. Ἐἴσι θᾶβλεπε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ περισπούδαστο ἔργον του, ποὺ τόσον τὸ ἐπιθυμοῦσε.

69.—Φίλον εἶχε τὸν συνταξιοῦχο καθηγ. Καθάριο, ποὺ διατηροῦσε καὶ ἀλληλογραφία μαζί του ἀπὸ τὴν Φιλλη. Τῆς ἀλληλογραφίας του αὐτῆς κρατοῦσε ἀντίγραφα. Τεσσάρων ἐπιστολῶν του πρὸς αὐτὸν ἀντίγραφα, βεῖηκα σένα σουράρι του. Τὰ διεφύλαξα. Ἀποκαλύπτουν κάποιες θλιβερῆς πτυχῆς τῆς ζωῆς του. Τὴν ἀλληλογραφία μὲ τὸν Δ Βογαζλή τὴν κατάστρεψα.

70.—Κάπου γράφει γιὰ τὴν δημοτικὴ γλῶσσα στὸν κ. Ἀλέξανδρο Καθάριο : «Μοίρασε τὰ Μοιραῖα — τὰ ποιήματά του ποὺ ἐξέδωκε — κάμνε προπαγάνδαν διὰ τὴν καλὴν μας γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν οἱ ἀλιτήριοι ἔθνικοι ὀλετήρες κατήνησαν σὲ τέτοια χάλια. Ὡστε ἐντρέπομαι καὶ βδελύττομαι νὰ τὴν ἀναγινώσκω».

71.—Ἄλλοῦ τοῦ ἔγραφε : «Ἄλλως ἐφαντάσθην τὸ γῆρας μου καὶ ἄλλως ἢ μοῖρά μου ἢ κακὴ τὸ ἐπικλώθει. Φαίνεται ὅτι ἢ μοῖρά μου δὲν ἐξεκένωσε τὴν φαρέτραν τῆς ὅλην ἐναντίον μου». — Ἄλλοῦ : «Πόσον ἐπιθύμησα νὰ ἴδω ξανά τὰς Ἀθήνας καὶ ἔπειτα νὰ κλείσω τὰ μάτια μου! Μὲ τὴν χειροτέρευσιν τῶν αὐτιῶν μου δὲν ἠμπορῶ πλέον νὰ ἐργάζωμαι πνευματικῶς καὶ ἢ στενοχωρία μου εἶναι ἀπερίγραπτος. Κατώρθωσα ὁμῶς νὰ συντάξω τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλλεως, ἥτις μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς περὶ Θεράκης εἶναι ὀγκώδης καταλαμβάνουσα ἄνω τῶν 900 σελίδων. Θὰ τὴν κληροδοτήσω μετὰ θάνατον εἰς τοὺς συμπολίτας μου Φιλιππουπολίτας». Καὶ τὸ ἔκαμε. Καὶ πάλι γιὰ τοὺς μαλλιαρῶς, «Τί γίνεται ὁ Προκόπιός σου ; τὸν ἐξέδωκες ; ἢ μάτην ἐκοπίασες μὴ ἐγκριθέντος τοῦ ἔργου σου ἕνεκα τῆς καθαρευούσης γλώσσης σου ὑπὸ τῶν μαλλιαρῶν καὶ ἀγραμμάτων, οἵτινες κακῆ μοῖρα, κατέχουν τὸ Ὑπ. τῆς Παιδείας ;» — Ὁ ἴδιος ἔγραφε ἀκόμη. «Εἰργάσθην διὰ τὸ ἔθνος ὑπὲρ τὰς δυνάμεις μου. Ἐθυσίασα τὰ σφριγηλότερα τῆς ζωῆς μου ἔτη πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας· αἱ ὑπηρεσίαι μου πανταχοῦ ἐπηνέθησαν καὶ ὄθεν διῆλθον αἱ περὶ τῆς προσωπικότητός μου ἀναμνήσεις εἶναι λαμπραὶ». Καὶ προσθέτει ζητῶν τὴν συνδρομὴν του γιὰ τὸ γνωστὸν ζήτημα τῆς συντάξεώς του : «Ὅμοιάζω πρὸς πλοῖον κινδυνεῦον ἐν ταραχῶδει πελάγει καὶ ἀπο-

στέλλον πρὸς ὅλα τὰ σημεία τοῦ ὀρίζοντος τὰ σήματα τοῦ κινδύνου».

72.—Γιὰ τὴν σύνταξί του ἐνήργησα καὶ γὼ ὑπηρεσιακῶς ὅ,τι ἐπεβάλλετο, ἀλλὰ σιάθηκε ἀδύνατο νὰ πάρει σύνταξη, τὸ δ' ἔγγραφον τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἐλεγκτ. Συνεδρίου μου τὸ ἀφῆκε ἀντιγραμμένον καὶ εἰς ἀντίγραφα τὸ ἔστειλε παντοῦ ἀπ' ὅπου ἤλπιζε βοήθεια. Τὸ πολιτικὸ Γραφεῖο ἔπρεπε νὰ ἀλλάξει τὸ νόμο, πὺν ἔλεγε ὅτι «ἀπονέμεται σύνταξις μετὰ εἰκοσαετῆ ὑπηρεσίαν ἐν τῷ ἐξαιρητικῷ, ἂν ὁ ζητῶν σύνταξιν ἐξήκοχτο τῆς ὑπηρεσίας εἰς ἡλικίαν 60 ἐτῶν». «Ἐξῆλθον ἐτῶν 46, κωφαθεὶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν» ἔγραφε. Ὁ νόμος δὲν ἄλλαξε καὶ σύνταξη δὲν ἔλαβε. Εἰς ἀντάλλαγμα ἀνισοδιωρίσθηκε σὺν ἄρχαιοι. Μουσαεῖο φύλακας μὲ μισθὸ 2 χιλ. δρχ.

73.—Μόνος του ποτὲ δὲν ἐνεργοῦσε προσωπικά. Ἐγραφε πάντοτε πιστεύοντας πὼς τὰ γραπτὰ πιάνον ἰδῶ στὴν Ἑλλάδα. Ἐγὼ τὸν παρουσίασα μερικὲς φορὰς ἰδῶ καὶ κεῖ γιὰ νὰ εἰσπράξῃ λεπτὰ καὶ νὰ ὑπογράψῃ. Ἐμπαινε παντοῦ δειλὸς ὡς συννεσιαλμένος, ὅπως ἕνας ἐπαρχιώτης. Ἐδίσταζε γιὰτὶ δὲν ἄκουε. Ἰδνομά του ὅμως τὸ ἤκουαν μὲ εὐλάβεια παντοῦ, γιὰτὶ τὰ δημοσιεύματά του τὸν ἐπέβαλαν πλιά.

74.—Τὸν Αὐγουστο τοῦ 41, πὺν αἰσθανόταν οικονομικὴ δυσπραγία, τὸν παρακάλεσα νὰ δεχθῆ ἕνα μικρὸ ἔρανο φίλων του καὶ θαυμαστῶν του. Στὸ σημείωμά μου ὅτι δέχεται τὰ χρήματα σημείωσε: «Ἐνεκα τῶν δεινῶν οικονομικῶν περιστάσεων ὑπ' ὧν περιστοιχοῦμαι, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπικοινωνήσω πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἔχω κατατεθειμένας τὰς οικονομίας μου, δέχομαι τὴν προσφορὰν ἐκῶν ἀέκοντι θυμῷ κατὰ τὸν ποιητὴν καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς τοὺς καλοὺς φίλους, οἵτινες μὲ ἐνεθυμήθησαν ἐν τῇ δυστυχίᾳ μου. Καὶ πάλιν εὐχαριστῶ». Ἐν Ἀθήναις τῇ 7ῃ Αὐγούστου Κ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης». Ἐτσι μῶρεσα νὰ τὸν ἀνακουφίσω.

75.—Ὁ Κ. Μ. Ἀποστολίδης γενικὰ εἶταν τερπνὸς καὶ εὐχάριστος, διηγεῖτο ὡραῖα καὶ ἐπαγωγὰ. Εἶτε ὠμιλοῦσε ἐπιστημονικὰ εἶτε διηγούνταν ἀνέκδοτα τῆς ζωῆς του γεννοῦσε τὴν ἴδια τέρψη. Τὸ πνεῦμα του στερεὸ καὶ ἐξελιγμένο τροφοδοτοῦσε τὴν ὁμιλίαν του καὶ τὸν καθίστα ἐπιβλητικόν. Εἶχε ἐπιστημοσύνη καὶ γερὴ μάθηση ὥστε νὰ μὴ ταλαντεύεται. Ὅ,τι ἤξαιρε τὸ ἐξέφραζε μὲ πειθῶ καὶ ἀλήθεια, πὺν ἐξαιρητικὰ τὴν ἐπεδίωκε. Διηγούνταν τερπνότατος τοὺς ἀγῶνες του παντοῦ καὶ γελοῦσε τὸν δημορικὸ γέλωτα πὺν τὸν χαρακτηρίζε. Ἡ μνήμη του καὶ ἡ ἐργασία του θὰ μείνουν παντοτεινὴ. Κρίμα ὅτι ἡ κακὴ διαίτα, πὺν μᾶς ἐπέβαλαν οἱ καταχτητὲς μας, τὸν ἐδολοφόνησε καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἔλλειψη ψωμιοῦ.

Η ΘΡΕΣΔΟΞΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΕΩΣ ΑΙ ΕΝ ΤΗ ΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΚΑΙ Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΕΝ ΑΥΤΗ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ (1363—1878)

§ 1) Καθ' ὅλους τοὺς χαλεποὺς χρόνους ὁ ἐν τῇ Φιλιππουπόλει ὁρθόδοξος χριστιανικὸς πληθυσμὸς, κυρίως ἑλληνικὸς, καίπερ ἀξιομειούμενος ἔνεκα πολλῶν καὶ ποικίλων αἰτιῶν, ὡς παρατηρήθη, διειρηθήτε ἀλώβητος ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, ἐχούσης τὰ δωρηθέντα αὐτῇ ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ προνόμια καὶ ἡ Φιλιππούπολις ἐξηκολούθει διατελοῦσα ἔδρα μητροπολίτου, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Βυζαντινοκρατίας. Πλήρης καὶ ἀκριβῆς κατάλογος τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας διατελεσάντων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως μητροπολιτῶν Φιλιππουπόλεως μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ τρίτου Βουλγαρικοῦ βασιλείου καταλύσεως (1914) τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου μητροπόλεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ συνταχθῇ ἐλείψει ἐπαρκῶν καὶ ἐξηκριβωμένων πηγῶν. Οὕτω μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος δέκα μόνον μητροπολίται εἶναι ἡμῖν γνωστοί, κατόπιν δὲ καίπερ τῆς διαδοχικῆς αὐτῶν σειρᾶς οὔσης πλήρους, αἱ χρονολογίαι ἐνίων δὲν εἶναι ἀσφαλῶς καθωρισμένοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀντ' ἄλλων μνημονεύονται. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συντεταγμένων γενικῶν καὶ μερικῶν καταλόγων ἐλάβομεν ὡς βάσιν ἐν τῇ συντάξει τὸν πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον τοῦ μητροπολίτου *Σάρδεων Γερμανοῦ*, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων καὶ καταλήγοντα εἰς τὸν ὕστατον Βενιαμῖν ¹⁾ (1925). Ἔχομεν δὲ ὑπ' ὄψιν μᾶς τὸν τοῦ Τσουκαλά, ὅστις ὡς τὸ πρῶτον συνταχθεὶς εἶναι ὁ ἐλλιπέστερος πάντων καὶ μετὰ πολλὰ κενὰ καταλήγει εἰς τὸν Χρῦσανθον (1850) ²⁾, τὸν τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου τοῦ γένους *Β. Μυστακίδου*, ὅστις καταλήγει εἰς τὸν Ἰωακείμ Εὐθυβούλῃν (1885) καὶ δὲν στερεῖται ἀνακριβειῶν διότι καὶ ὡς φαίνεται, συνετάχθη πρὸ πολλοῦ, ἐξεδόθη δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως μὴ συμπληρωθεὶς μηδὲ ἀναθεωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ³⁾, τὸν τοῦ Βουλγάρου καθηγητοῦ *Ιερῆος Ἰβάν Γκόσεφ*, ἐν ᾧ οὐδεὶς λόγος γίνεται οὐδὲ ἐν ὑποσημειώσει περὶ τῶν μετὰ τὸν καθαιρεθέντα διὰ κανονικοὺς λό-

§ 1) 1) *Γερμανοῦ*, μητροπολίτου Σάρδεων, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Βορείου Θράκης. Θεματικά, τόμ. VIII, ἔτος 1937, σελ. 183 καὶ ἑξ. Ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ ἀφθονὸς βιβλιογραφία.

2) *Τσουκαλά Γ.* Ἱστοριογεωγρ. περιγραφή τῆς ἐπαρχ. Φιλ.πόλεως κλπ. Παράρτημα σελ. 82—84.

3) *Μυστακίδου Β.* Μητροπολίται Φιλ.πόλεως ὑπὸ Κοινιδάρη, Ἐπιτηρ. Βυζαντ. σπουδῶν, τόμ. IB', σελ. 221—229.

γους Πανάρετον (1872) Ἑλλήνων μητροπολιτῶν, ἀναγραφομένων ἀντ' αὐτῶν τῶν Βουλγάρων μητροπολιτῶν τῆς Πλόβδηφ Παναρέτου (1872—1891) Ναθαναήλ (1891—1906) καὶ Μαξίμου (1906—1938) *) οἰονεὶ συνεχιζόντων τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν μητροπολιτῶν Φιλίππουπόλεως μετὰ τὴν ἀπόσχισιν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, τὸν τοῦ Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, μητροπολίτου Ἀμασειᾶς **) καὶ τὸν τοῦ Μιλιιάδου Α. Σταμούλη ἐν ᾧ μετ' ἐπιμελείας ἄκρας ἀναγράφονται ἀνεξέλεγκτως οἱ μνημονευόμενοι ὀπουδήποτε καὶ ὀλωσθήποται μητροπολιταί *). Τῶν μητροπολιτῶν Φιλίππουπόλεως πλεῖστοι διέλαμψαν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἄλλαις ἀρεταῖς, τινὲς δὲ καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἀνήλθον ἢ καὶ ἄλλα μητροπόλεις εὐδοκίμως ἐποίμαναν †).

§ 2) Πρῶτος μητροπολίτης Φιλίππουπόλεως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βασιλευούσης ἔχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου τῷ 1455 Διονύσιος ὁ Πελοποννήσιος †), ὑποτακτικὸς κυροῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ τοῦ Ἐφέσου, ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὴν ἄλωσιν ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀδριανουπόλει ἄρχοντος Κροίτζη καὶ ἀπληλευθερώθη. Τέλη Δεκεμβρίου 1466 ἢ ἀρχὰς Ἰανουαρίου 1467 προήχθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐνεργεῖα τῆς φίλης αὐτοῦ κυριᾶς Μαρίας, μητροιᾶς τοῦ σουλτάνου, ὑπὸ τὸ ὄνομα Διονύσιος Αὐσ. Διεκρίθη ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ. Πατριαρχεύσας ἔτη ὀκτὼ παρητήθη ἔνεκα σκανδαλώδους συκοφαντίας, ὅτι δῆθεν ἦτο περιτετημημένος, ἥς ἀπεδείχθη ἀδῶς καὶ ἐμόνασεν ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοτόκου τῆς Κοσινίσσης παρὰ τῇ Καβάλλᾳ †).

4) Γκόσεφ Ἰβάν, καθ. τοῦ Πανεπ. Σοφίας, Μητροπολίται Φιλίππουπόλεως (Πλόβδηφ) ἐν τῷ πρὸς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου τῆς Πλόβδηφ Μαξίμου ἐκδοθέντι πανηγυρικῷ λευκώματι, ἔε. 1931, Σοφία, σελ. 114—122.

5) Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, χρονολογικὸς κατάλογος τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων κατ' ἐπαρχίας, ΚΓ' Φιλίππουπόλεως (ἴδε καὶ Νεολόγον Κων/πόλεως, 21 Μαρτίου 1891).

6) Μιλτ. Α. Σταμούλη, Σμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν Θράκης, Θρακικά, τόμ. ΙΔ' (1940), σελ. 182 κέξης. Πρβλ. Ἀρχεῖον Θράκης, τόμ. Δ', σελ. 10—18 κατάλογον μητροπολιτῶν Φιλίππουπόλεως.

7) Ἀποστολίδου Μυρε., Ἡ ἱερά τῆς Φιλίππουπόλεως μητρόπολις καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς, ἐνθα ἀναγράφονται οἱ μεμαρτυρημένοι μητροπολιταὶ αὐτῆς πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως. Ἀρχεῖον Θρακ. λαογρ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ, τόμ. Δ., 1937—38, σελ. 8—18.

§ 2) 1) Αἱ σημειούμεναι ἐν τῷ καταλόγῳ ἐνταῦθα παραπομπαὶ θεωρεῖται συμπληρωματικαὶ εἰς τὰς τοῦ μητροπολίτου Σάρδεων.

2) Ἱστορίας πολιτικῆς Κων/πόλεως, ἔκδ. Βόννης, σελ. 40—42 καὶ Πατριαρχικῆς Κων/πόλεως Ἱστορίας (1454—1578), ἔκδ. Βόννης, σελ. 107 καὶ ἔξ. ἐνθα ἐν ἐκτάσει ἀναγράφονται τὰ τοῦ σκανδάλου, τῆς ἀναγορεύσεως καὶ παραιτήσεως τοῦ Διονυσίου ὡς πατριάρχου.

Γεννάδιος, ἀναφερόμενος τῇ 10ῃ Ὀκτωβρ. 1474 καὶ τῷ -1475.

Ἰωάσαφ, 1497—1498.

Ἀρσένιος, τῷ 1500 *).

Κάλλιστος, μνημονεύεται ὡς ἀφιερῶσας τῇ 11ῃ Ὀκτωβρ. 1514 τετραευαγγέλιον εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου ἐν Χάλκῃ, ὅπου καὶ ἐτάφη *).

Γεννάδιος, τῷ 1546 *).

Ἀρσένιος, τῷ 1561 μνημονεύεται ἐν τῇ κτιτορικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἐκ βάθρων ἀνεγερθέντος μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Μαρίνης *) καὶ ὡς συνυπογράψας τὴν προᾶξιν τῆς καθαιρέσεως τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως τῷ 1564 *) ἐπὶ τῆς βασιλείας Σουλεϊμάν τοῦ Α΄.

Θεόληπτος, διαδεξάμενος κατὰ Τσουκαλᾶν τὸν Ἀρσένιον τῷ 1578 ἢ κατὰ Ἰανουάριον 1580 κατὰ Γερμανόν. Ἐξέλεγε πατριάρχης Κων)λεως τῇ 27 Φεβρ. 1585 ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεόληπτος Βος. Δεξιὸς ἀγιογράφος κατὰ τὸν Γεράσιον *) ἐξέπληττε τοὺς δρωῶντας διὰ τὸ κάλλος του, τῆς σεβασμίας του γενειάδος, τῆς ἡδυλάλου φωνῆς καὶ τερπνῆς στωμυλίας. Ἄριστος γνώστης τῆς Τουρκικῆς *)

Θεοφάνης, πιθανῶς διάδοχος τοῦ Θεολήπτου ἀναφερόμενος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1585, Μαΐιον καὶ Αὐγούστιον τοῦ 1590 *).

3) **Ἡλ. Ἀλεξανδρίδου**, συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου Ἀλεξούδη. Δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ τῶν Σάρδεων.

4) **Κουτλουμουσιανοῦ**, ὑπόμνημα ἱστορικόν, σελ. 19 κατὰ Μυστακίδην. Δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ μητροπολίτου Σάρδεων.

5) **Ἀνθίμου Ἀλεξούδη**, ἐνθ. ἀνωτ. Δὲν ἀναγράφεται ἐν τῷ τῶν Σάρδεων.

6) **Γ. Τσουκαλᾶ**, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 41, σημ. λδ'.

7) Πατριαρχικῆς Κων)πόλεως ἱστορίας, σελ. 185.

8) Ἴδε ἀνωτέρω κεφ. XV, § 2.

9) **Κυρίλλου Λανριώτου**, Πατριάρχαι μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453—1794).

10) Ὁ Τσουκαλᾶς, ὃν ἀκολουθεῖ ὁ Γκόσεφ, τάσσει τὸν Θεοφάνην αἰῶνα καὶ πλεόν βραδυτέρον ἀντὶ τοῦ Θεοκλήτου, μηδὲν μνημονομένου λέγων ὅτι ἐπὶ Θεοφάνους Φιλιππουπόλεως (1740) ἀνεκαινίσθη ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων εἰς Κούκλεναν καὶ ὑπῆρχον εἰς Φιλιππούπολιν ἄνδρες ἐν παιδείᾳ καὶ ἐν ὑπολήψει παρὰ τοῖς ἄρχουσι» (σελ. 83). Προφανῶς ἡ σύγχυσις προέρχεται ἐκ τῆς κακῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐν τῷ κώδικι γριφώδους ὑπογραφῆς τοῦ Θεοκλήτου ἀναγνωσθεῖσης **Θεοφάνης**. Ἐκ τούτου καὶ ἡ κατὰ κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν ἀνακαινίσις τοῦ ναοῦ ἐπὶ Θεοφάνους τοῦ γνησίου ἀποδίδεται εἰς τὸν **Θεοκλήτον—Θεοφάνην**. Αἱ ἐν τῷ ναῷ τῆς μονῆς σωζόμεναι τοιχογραφίαι, ἰδίως ἡ ἐσχάτως ἀποκαλυφθεῖσα τοῦ νάρθηκος, εἶναι τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας τῶν τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης, τοῦ ἐκ βάθρων ἀνακαινισθέντος φθίνοντος τοῦ 16ου αἰῶνος. (Ἴδε **Μυρτ.** **Ἀποστολίδου**, περὶ Κουκλένας καὶ τῆς φερωνόμου αὐτῆς μονῆς τῶν ἁγ. Ἀναργύρων, Ἀρχεῖον Θρακ. λαογρ. Θεσσαυροῦ, τόμ. II, σελ. 24 καὶ ἐξ.). Δέον λοιπὸν κατὰ ταῦτα ἢ μὲν ἀνακαινίσις τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, ἐκλιποῦσαν δυστυχῶς, ν' ἀναχθῇ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφάνους, ἢ δὲ ὑπαρξίς σπουδαίων ἀνδρῶν ἐν Φιλιππουπόλει κατὰ τὸν κώδικα, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεοκλήτου (1718 κέξῃς).

Δαμασκηνός, πιθανῶς διάδοχος τοῦ Θεοφάνους. Τῷ 1601 δαπάνη αὐτοῦ ἠσυχάζοντος ἐν τῇ μονῇ τῆς Πετριτσονιτίσσης κατεσκευάσθη ἡ μαρμαρογράβεα τῆς μονῆς κατ' ἐπιγραφὴν, ἐν ἧ φέρεται πρῶν Φιλίππουπόλεως¹¹). Κατὰ τὸν Γκόσεφ ἠρχιεράτευσε 1596—1600 ἢ μᾶλλον 1589—1600.

Λαυιήλ, πρῶν ἠγούμενος τῆς μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης ἀνυψωθείς εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον διὰ τὴν παιδείαν του, διάδοχος τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ ἤρξατο ἡ ἀνάκτισις τοῦ ναοῦ τῆς προειρημένης μονῆς μετονομασθέντος τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ περαιωθέντος κατὰ κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν τῷ 1604. Ὁ Λαυιήλ οὐ μόνον ἐπιγράφεται κτίτωρ, ἀλλὰ καὶ ἐμνημονεύετο κατὰ Γκόσεφ ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς νέος κτίτωρ μετὰ τοῦ πατρὸς του Μιχαὴλ καὶ τῆς μητρὸς του Κυριάτσας. Τὸν Λαυιήλ ὡς κτίτορα μνημονεύει ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τοῦ τοπικοῦ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος¹²).

Ἰωάσαφ, πιθανῶς διάδοχος τοῦ Λαυιήλ, ἀναφερόμενος κατὰ Ἰουνίου 1608 καὶ ἐφεξῆς συνεχῶς. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατὰ τὸν Γκόσεφ εἶναι ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ ξυλίῳ πολυτύχῳ τῆς μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης παραλλήλως τῷ ὀνόματι τοῦ πατριάρχου Κων)λεως Νεοφύτου. Τούτου «πρὸ ὀλίγου τὸ ζῆν ἀποβαλόντος» ἐξέλεγη (28 Μαρτίου 1627) «ὁ πανιερώτατος πρῶν Δούστρης»

Μελέτιος, οὗ «καθιερῆσει τελεία καθυποβληθέντος ψήφῳ τελεία ἀρχιερατικῆς συνόδου διὰ τὰ παμπληθῆ αὐτοῦ ἐγκλήματα καὶ τὰς αἰτίας» ἐξελέγη (27 Ἰουνίου 1628) ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Ἀγγιᾶλου¹³).

Χριστόφορος, ἀνὴρ ἄκλῳς καὶ ἀγράμματος, ὡς ὁ κώδιξ δια-

11) Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει : «Ἦ παροῦσα μαρμαρογράβεα ὑπάρχει δι' ἐξόδου καὶ δαπάνης τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου πρῶν Φιλίππουπόλεως κυρίου κυρίου Δαμασκηνοῦ, ἠγουμενεύοντος τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου κυρίου Ματθαίου, ἱερομονάχου, ἔτους σωτήρος Χριστοῦ αχα (1601), ἐδικτιῶνος ιδ', μαύστορος Νικολάου». (Ἴδε, *Μυρτ. Ἀποστολίδου*, περὶ τῆς μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης, Θερακικά, τόμ. VII, 1936, σελ. 71, § ιγ'). Ὁ Δαμασκηνός δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ μητροπολίτου Σάρδεων.

12) *Μυρτ. Ἀποστολίδου*, αὐτόθι, σελ. 52.—Γκόσεφ Ἰ', ἐνθα ἀνωτέρω.

13) Μεταξὺ Θεοφάνους καὶ Μελετίου ὁ Μυστακίδης ἀναφέρει τὸν Νεοφύτον (1592—1611), τὸν Καλλίνικον (1611) καὶ τὸν Κλήμεντα (Μαῖου 1611). Διὰ τοὺς δύο πρώτους, διατελέσαντας μητροπολίτας ἓνα αἰῶνα κατόπιν, ὡς κατωτέρω, ἔλασσε θῆμα ἐσφαλμένης τοῦ Τσουκαλᾶ χρονολογίας· διὰ τὸν τρίτον ἡ λαμβανομένη μαρτυρία ἐξ ἀνεκδότου εὐαγγελίου Νεοφύτου δὲν φαίνεται ἀσφαλής. Ὁ Τσουκαλᾶς ἀναφέρων τὸ πρακτικὸν τῆς χειροτονίας τοῦ Καλλίνικου, τοῦ διαδόχου τοῦ Νεοφύτου, ἐκ τοῦ πρώτου κώδικος τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως ἀνέγραψε αχια' (1611) ἀντὶ αψια' (1711). Τὸ σφάλμα εἶναι ἀρίθμηλον, διότι ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ὀλίγῳ ἀνωτέρω ἀναφέρεται ἐν κτιτορικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ὅτι οὗτος «ἐτελειώθη ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχψη' (γράφει : ἀ'χρη' = 1698) ἐν μηνὶ Δεκεμβρ. ἰνδ. ζ' ἀρχιερατεύσαντος τοῦ μητροπολίτου Φιλίππουπόλεως κυρίου Νεοφύτου». Ἴδε, *Τσουκαλᾶ*, αὐτόθι σελ. 40, 58 καὶ σημ. λγ'.

λαμβάνει κατὰ Ἰουκαλιᾶν, ἀναγνόντα τὸν πρῶτον τῆς μητροπόλεως κώδικα, τὸν καὶ παλαιότατον, ἀπολεσθέντα ἤδη. Ἐπ' αὐτοῦ καθηγιόσθη ὁ νεόκτιστος ναὸς τῆς μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης κατ' ἐπιγραφὴν ἐπὶ πλακὸς ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ἣν ἀνέγνω ὁ Γκόσεφ. Τοῦτου ἀποθανόντος ἐξελέγη (Δεκεμβρ. 1636) «ὁ ὀσιώτατος ἀρχιδιάκονος τοῦ παναγιωτάτου καὶ σοφωτάτου πρῶην πατριάρχου Κυρίλλου»

Γαβριήλ, ἀρχιερατεύσας μέχρι τοῦ θανάτου του (1672) ¹⁴). Ἐπ' αὐτοῦ ἱστορήθη τῷ 1643 ὁ νόρθηξ τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης κατ' ἐπιγραφὴν δαπάνη τοῦ ἀρχοντος κυροῦ Γεωργίου ἐπαρχίας Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου ¹⁵). Ὡσαύτως ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν Jirecek ὁ μέγας βεζύρης Μωχαμὲτ Κιοπριουλή κατηδάφισε 218 ἐκκλησίας καὶ 336 (:) μοναστήρια ἐπὶ τῆς Ροδόπης (ἐπαρχίας Φιλίππεως) ἐξισλαμισθέντων αἵμα καὶ πολλῶν τῶν βουλγαροφόνων Πομάκων ¹⁶).

Διονύσιος Δ', πρῶην Πατριάρχης Κων)πόλεως ἀπὸ τοῦ 1673—1676 (29 Ἰουνίου) ὅτε ἐκλήθη τὸ δεύτερον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον

Κύριλλος, μέχρι Αὐγούστου 1679 ἰσως ¹⁷), ὁπότε προεδρικῶς ἀνέλαβε πάλιν τὴν ἐπαρχίαν ὁ αὐτὸς πατριάρχης.

14) Ὁ τε μητροπολίτης Σόρδεων καὶ ὁ Μυστακίδης διὰ μακροῦ ἐκθέτουσι, πῶς ἡ πρᾶξις τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γαβριήλ ἠτράκχησε δοθείσης τῆς ἐπαρχίας τῷ μητροπολίτῃ πρῶην Κορίνθου Κυρίλλῳ καὶ πῶς πάλιν μετ' ὀλίγον χρόνον θεωρηθείσης ἀκανονίστου τῆς μεταθέσεως τοῦ Κυρίλλου ἐπανήλθεν ἐν ἰσχύϊ ἐπίσημος τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γαβριήλ. Ὁ Le Quiéret (τόμ. I, σελ. 1161) νομίζει ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἀρχιερατεύσαν δύο Γαβριήλ I καὶ II διαδοχικῶς.

15) Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει: «Ἰστορήτε οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ἀρτηξ τῆς πανιπερευλογιμένης δεσπίνης ἡμ Ἰου και ἁγιαρθένου Μαρίας τῆς ὀνομαζομένης Τριτάδος διὰ ἐξῶδου κόπουτε και δαπάνης τοῦ τιμηωτάτου και εὐγενεστάτου και ἐκλωμπρωτάτου ἀρχοντος κυροῦ κυροῦ Γεωργίου ἐπαρχείας δὲ Φαναρίου και Νεοχωρίου, γέγωνεν δε ης τὰς ἡμέρας τοῦ παναγιωτάτου και οἰκουμηνικοῦ πριάρχου κυροῦ Παρθενίου, ἡγομμενεύοντος τοῦ πανωσιωτάτου ἐν ἱερομονάχης η πνικῆς πατράσιν κυροῦ Παρθενίου, ἀρχιερατεύσοντος Φιλλιποπόλεως κυροῦ Γαυριήλ ἐν τῷ ἔξῳ» (7151, δηλ. 1643), ἐν μηνί Ἰουλίῳ λ', ἰνδ. ια'. Ἴδε Μυρτ. Ἀποστολίδου, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 71.—Ἡ ἐπαρχία Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου κατὰ πατριαρχικὰς πηγὰς εἶναι ἡ μετέπειτα μετονομασθεῖσα *Φαναριοφερσαλίων* ἢ *Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσαλίων*. Ἴδε μητροπολίτου Φαναριοφερσαλίων Ἰεζεκιήλ, Ἐρακικά, τόμ. VIII, ἔτ. 1937, σελ. 439—442.

16) *Jirecek*, ἱστορία τῶν Βουλγάρων, μεταφρ. βουλγαρικῆ ὑπὸ Σλάβτσεφ, ἔτ. 1929, σελ. 344. Συγκαταριθμωμένων καὶ τῶν παρεκκλησιῶν αὐτῶν, ὁ ἀριθμὸς φαίνεται μυθώδης. Ἄλλως τε ἀνάμνησις τῶν μοναστηρίων τοῦλάχιστον ἔπρεπε νὰ διασφῆξεται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Ἴσως παρεκλήσῃ ἀντὶ μοναστήρια κατὰ κακὴν μετάφρασιν.

17) Ὁ Κύριλλος ἀνέλαβε τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Σοφίας τῇ 28 Ἰουλίου 1680.

Διονύσιος δ Δ΄, ἀρχιερατεύσας μέχρι τῆς τρίτης του πατριαρχείας τοῦ 1862 ¹⁸⁾. Τοῦτον διεδέξατο ὁ

Νεκταριος, οὗ «παραίτησιν οἰκειοειλῆ καὶ ἀβίαστον ποιησαμένου» διάδοχος ἐγένετο κατ' Ἰούνιον τοῦ 1688 ὁ πρόφρων Φιλίππων καὶ Δράμας

Δαμασκηνός, οὗ κυριακῆθεντος ¹⁹⁾ ἐξελέγη (7 Ἰαν. 1689) ὁ μητροπολίτης Διδυμοτείχου, τῶν κανονικῶν ψήφων γενομένων ἐν τῷ ἱερῷ ἐν Ἀδριανουπόλει νῆφ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Νεόφυτος, ἀνὴρ σοφὸς καὶ πολυμαθής, εἰδήμιον τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, φιλόσοφος καὶ θεολόγος, ρήτωρ καὶ ἱεροκῆρυξ δάισημος. Περιηγησάμενος τὴν Εὐρώπην ἐν Ὁξονίᾳ τῆς Ἀγγλίας ἐνώπιον πολλῶν σοφῶν ἐξερῶνησε λόγον ἐν τῷ Σχελδιανῷ θεάτρῳ. Τῷ 1701 παρουσιασθεὶς πρὸ τοῦ Λαυδουβίκου ΙΑ' τοιαύτην εὐγλωττίαν καὶ γλωσσολογίαν ἐπεδείξατο, ὥστε ἔβλεπε τῆς μεγάλης ἐνόιας τοῦ βασιλέως ἡλίου ²⁰⁾. Εἰκάζεται ὅτι κατὰ τὰς χρονίας αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας ἀποδημίας τὴν μητρόπολιν ἐνίστε διηύθυνεν ὁ προσημειωθεὶς μητροπολίτης Δαμασκηνός, ὅστις κατὰ τὸν Γκόσεφ ἠσύχασε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1701—1720 ἐν τῇ μονῇ Πετριτσονίσεως, ἐν ἣ καὶ κτίτωρ ἐγένετο ἐκκλησιδίου κειμένου ποτὲ ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ τῆς μοναστηριακῆς ἐπιτροπῆς γωνίᾳ κατ' ἐπιγραφὴν ἀπὸ τοῦ 1717, ἐν ἣ μνημονεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γονέων τοῦ ἱερέως Νικολάου καὶ πρεσβυτέρου Κόμνης. Ὁ αὐτὸς καθηγίασε τὴν ἐν Περιστερᾷ ἐπὶ τῆς Ροδόπης ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τῷ 1710 κατ' ἐπιγραφὴν τῆς ἁγίας τραπέζης αὐτῆς ²¹⁾. Ὡσαύτως ἐν τινι σημειώσει τοῦ ἀντιγράφου τοῦ τυπικοῦ τῆς προειρημένης μονῆς ἀναφέρεται ὅτι τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα (13

18) Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀρχιερατείαν Φιλιππουπόλεως ἐπεσκέψατο τὸν Διονύσιον ὁ Konte di Massigli καὶ συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ διὰ μακρῶν περὶ τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του Παυλοκισιανῶν. Ἴδε ἄνωτέρω κεφ. XVI, § 3.

19) Ὁ μητροπολίτης Σάρδων νομίζει, ὅτι ὁ Δαμασκηνός καίπερ σημειώμενος ἐν τῷ ὄπομνήματι τοῦ διαδόχου του Νεοφύτου ὡς προκατόχος του δὲν ὑπέρθε μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως, ἀλλὰ κατὰ λάθος φέρεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ Νεκταρίου. Κατὰ πατριαρχικὸν ὄμοσ γράμμα τοῦ Καλλινίκου, οὗ πανομοιότυπος φωτογραφία δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ Γκόσεφ, ἡ ἐπαρχία Φιλιππουπόλεως διευθύνεται ἐπὶ ἔτος ὑπὸ τριμελῶς ἐπιτροπίας, ἀποτελουμένης ὑπὸ τοῦ λογοθέτου κύρ Χρυσοσκόλου, τοῦ σακελλίου καὶ κατὰ Μανωλάκη καὶ τοῦ ρήτορος Χατζῆ-Χρυσοσκόλου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐξ οὗ εἰκάζεται ὅτι οὗτος δὲν κατήλθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του.

20) Ἴδε, **Κ. Σάθα**, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἀθῆναι, ἔτ. 1868 σελ. 465.

21) **Ζαχάριεφ**, Περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Παζαρτζικίου Βουλγαριστί, ἔτ. 1872, Βιέννη. Ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου ὑπάρχει προσηρμοσμένος πίναξ ἐπιγραφῶν ἐν αἷς καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ: «Θυιαστήριον θεῖον καὶ ἱεροουργηθὲν τοῦ τελεῖσθαι δεήσεις), τοῦτε(έστι) θίας ἱεροουργί(ας) καθιερωθὲν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Κυρίῳ κυρίῳ Γρ.(ηγορί)ῳ Δαμασκηνοῦ ἐπὶ ἔτους 1710, ἐνδι- κτιῶνος 2.

Ἀπριλίου 1720) συνελειτούργησε μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου ἐπισκεψαμένου τὴν μονήν ²²⁾. Τὸν Νεόφυτον παραιτηθέντα οἰκειοθελῶς ἕνεκα χειροποδαλγίας καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθανόντα ²³⁾ διεδέξατο ὁ ἱερομόναχος **Καλλίνικος** τῆ 8 Ἀπριλίου 1711, διαπρέψας ἐν παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ κατὰ Τσουκαλᾶν. Προαχθέντος τούτου εἰς τὸν θρόνον Ἡρακλείας ²⁴⁾ ἐξελέγη ὁ **Θεόκλητος** κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1718 ²⁵⁾. Τούτου καθαιρεθέντος καὶ ἐξορισθέντος ἐξελέγη ὁ **Μακάριος** τῷ 1727, οὗ ἀποθανόντος τῷ 1728 ἐπανελάβεν αὐθις τὴν ἐπαρχίαν ὁ Θεόκλητος ²⁶⁾. οὗ «θανάτῳ φυσικῷ τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος καὶ πρὸς τὰς αἰωνίους μονὰς μεταστάντος» ἐξελέγη τῶν κανονικῶν ψήφων γενομένων ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, ἔξω τοῦ Κυνηγοῦ (Σιναϊτικόν) ὁ ὀσιώτατος ἱερομόναχος.

Σεραφεῖμ, τῆ 8 Ὀκτωβρίου 1746. Τούτου κοινῇ ψήφῳ καὶ ἐκλογῇ πάσης τῆς τῶν ἁγίων ἀρχιερέων, ὁμηγύρευος ἀναβιβασθέντος εἰς τὸν οἰκουμηνικὸν καὶ ἀποστολικὸν τῆς Κων/πόλεως θρόνον» ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Διδυμοτείχου.

Αὐξένιος, κατ' Ἰούλιον τοῦ 1757 ²⁷⁾. Τούτου ἀποθανόντος Ἀπριλίου τοῦ 1765 ²⁸⁾ ἐξελέγη ὁ ὀσιώτατος ἐν ἱερομονάχοις.

Σαμουήλ, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1765, οὗ προβιβασθέντος καὶ μετατε-

22) *Μυρτ.* Ἀποστολίδου, ἔθν. ἀνωτ. σ. 61 ἠδ'.

23) Ὁ Τσουκαλᾶς διεψύλαξεν ἡμῖν ἀντιγράψας ἐκ τοῦ πρώτου κώδικος (σελ. 116) τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως τὸ πρακτικὸν τῆς παραίτησεως τοῦ Νεοφύτου καὶ τῆς χειροτονίας τοῦ διαδόχου του Καλλινίκου γραφὴν ἰδίᾳ χειρὶ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου. Ἐνθα ἀνωτ. σελ. 40, σημ. λγ'.

24) Ἴδε *Σωφρονίου Εὐστρατιάδου*, περὶ τοῦ Καλλινίκου Ἡρακλείας, Θεακικὰ τόμ. VI, 1935, σελ. 1—36.

25) Ὁ Τσουκαλᾶς, ὡς προεργήθη ἀγνοεῖ τὸν Θεόκλητον καὶ μετὰ τὸν Καλλινίκον ἀποδημήσαντα εἰς βασιλεύουσαν τῷ 1724 (!) ἀναγράφει διάδοχόν του τὸν Κωνστάντιον (1725) ὃν διεδέξατο ὁ Θεοφάνης (;) (1740) καὶ τοῦτον ὁ Σεραφεῖμ (1764). Ὁ δὲ Γκόσσεφ διάδοχον τοῦ Καλλινίκου ἀντὶ τοῦ Θεοκλήτου, ὃν ἀγνοεῖ καὶ αὐτός, ἀναφέρει τὸν Ἀνθιμου (1723) κατὰ τὰς Κανονικὰς διατάξεις τοῦ Γεδεών, ἔτ. 1889, ἐν Κων/πόλει, σελ. 436 καὶ μετὰ τοῦτον τὸν Κωνστάντιον καὶ τὸν Θεοφάνην κατὰ τὸν Τσουκαλᾶν.

26) Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, ὁ Φιλιππουπόλεως Θεόκλητος, Θεακικὰ τόμ. Η' 1927, σελ. 58 κέξ.

27) Τὸ κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Τσουκαλᾶ ἀναγραφόμενον ὅτι τὸν Σεραφεῖμ διεδέξατο Σαμουήλ ἐφημέριος τῆς ἐν Ἰαμπόλει ἐκκλησίας, ἀνὴρ ἀπλοῦς, διὰ τῆς προστασίας τοῦ τότε μεγάλου βεζύρου, φίλου του, καὶ ὅτι οὗτος ἀνήλθε καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ βεζύρου ἔλαβε πάλιν ἐξαρχικῶς τὴν μητρόπολιν Φιλιππουπόλεως, ἐν ἣ καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ τῷ 1764—1768 πατριαρχεύσας Σαμουήλ ἦτο Βυζάντιος καὶ μητροπολίτης Δέρκων, στέφανος τῶν πατριαρχῶν, κάτοχος μεγάλης παιδείας καὶ διαρρυθμιστῆς τῶν πατριαρχικῶν πραγμάτων σπουδαῖος, προσονομαζόμενος Χαντζερῆς (Κ. Κούμα, ἱστορίαι κτλ. τόμ. X, σελ. 401).

28) Δελτ. ἱστορ. ἔθν. ἔτ. τόμ. II, σελ. 298.

θέντος εἰς τὸν θρόνον Ἰερέσου²⁹⁾ ἐξελέγη ὁ ὀσιώτατος ἐν ἱερομονάχοις.

Κυρίλλος κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1780. «Ἄνθρωπος καλὸς κάγαθός, πατὴρ χρησίων τε καὶ ὁρφανῶν καὶ δεομένων ἀντιλήπτωρ· ἐχορημάτισε Φιλιππουπόλεως σχεδὸν 23 ἔτη· ἀπεβίωσε δέ, καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἐτάφη, ἡ δὲ μνήμη μέχρι τοῦ νῦν (1850) μετ' εὐλαβείας διασώζεται εἰς πάντας τοὺς πόλιν τῆς ἐπαρχίας καὶ μητροπόλεις ταύτης», κατὰ τὸν Τσουκαλᾶν³⁰⁾. Τοῦτον διεδέξατο ὁ ὀσιολογιώτατος ἐν ἱεροδιδασκάλοις.

Εὐγένιος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1808 οὗ «παράιτησιν οἰκιοθελῆ καὶ ἀβίαστον ποιησαμένου» ἐξελέγη τῶν κανονικῶν ψήφων γενομένων ἐν τῷ ἐν Ρουχτσουκίῳ ἱερῷ ναῶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Ἀγχιάλου. **Ἰωάσαφ** κατ' Ἰούνιον τοῦ 1808, οὗ «ὧς μὲν ὤφειλεν ἐπιβατικῶς εἰσπηδήσαντος (εἰς τὴν μητρόπολιν) παντελεῖ καθαιρέσει τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καθυποβληθέντος δι' ἡμετέρον πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ γράμματος καὶ ἀμετακλήτως ἐξοστρακισθέντος ἀπ' ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας» ἐξελέγη ὁ Θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσῶνος.

Ἰωαννίκιος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1809³¹⁾, ἄνθρωπος λόγιος, ἰδρύσας ἐν τῇ μητροπόλει ἴδιον σχολεῖον, ἐν ᾧ αὐτὸς οὗτος ἐδίδασκε καὶ ὁ ἱατροφιλόσοφος Γεώργιος Κυζικηνὸς παραδίδων καὶ Ἰταλικά³²⁾. Τοῦτου καταδιωχθέντος ὑπὸ τῶν Φιλιππουπολιτῶν διηρημένων εἰς φατρίας ἀλληλομαχομένας «καίτοι μηδενὸς ἄλλοις ἐγκλήματος ὑπευθύνου ὄντος καὶ μηδεμιᾶ αἰτία κανονικῇ τὴν ἀφαίρεσιν ὑπαγορευούσῃ τῆς θεοθεν αὐτῷ λαχούσης ἐπαρχίας, ὅμως παραιτησαμένου συνοδικῇ ἀπ' αὐτῆς» ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Σηλυβρίας.

29) Οὗτος κατὰ τὸν Τσουκαλᾶν ἀποδημήσας εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν τότε ἰσχυρότων ἐν Κων]πόλει Φιλιππουπολιτῶν νὰ παραιτηθῆ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων τοῦ πρωτοσυγγέλλου του, ἀλλ' ἐπανάλαβε τὸν θρόνον του τῷ 1775 (ἱερεὺς Νικολάου, χρονικά σημεῖα ἐν τῷ δελτίῳ τῆς ἱστορίας καὶ ἔθνομολογίας, τόμ. II' σελ. 288, ὑπὸ Βλ. Σκορδέλη).

30) Ἀπὸ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Κυρίλλου ἀρχοῦνται ὁ δεύτερος καὶ τρίτος κώδιξ τῆς μητροπόλεως, οἵτινες εὐτυχῶς διασώζονται ἐν τῇ Βουλγαρικῇ μητροπόλει τοῦ πρώτου τοῦ ἀρχιμωτέρου ἀπὸ Χριστοφόρου ἡθῆ ἀπολεσθέντος. Ἴδε Μυρτ. Ἀποστολίδου, ἡ ἱερά τῆς Φιλιππουπόλεως μητρόπολις καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς, ἐνθ. ἀν.

31) Κατὰ τὸν Τσουκαλᾶν καθαιρεθέντος τοῦ Ἰωάσαφ ἐπανῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ ὁ Εὐγένιος, ἀλλ' ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ὑπερισχύσαντος ἐκκλησιαστικῶς Ἰωαννικίου. Ὁ Εὐγένιος ἐξελέγη τὸ 1813 μητροπολίτης Ἀγχιάλου καὶ τῷ 1826 συνοδικὸς ὢν ἀπηγγονίσθη ἐν Κων]πόλει μετὰ τοῦ ἀοιδίμου πατριαρχοῦ Γρηγορίου καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων. Κατὰ τὸν Διαμαντόπουλλον ἦτο Ἰθακίσιος καὶ ἐπωνομάζετο Καραβίας. Ἴδε τὴν εἰκόνα Σ. Δούκα ἡ νύξ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν ἧ ὁ σεβάσμιος Λευΐτης ἐμψυχοῖ τοὺς ἄλλους ἱεράρχας πρὸ τοῦ μαρτυρίου των. Θρακικά, Παράρτ. τοῦ Γ' τόμ. ἔτ. 1931. Ἴδε καὶ Διαμαντοπούλλου Ἀδ. Μητροπολίτου Ἀγχιάλου, Εὐγένιος. Θρακικά τόμ. Θ' ἔτ. 1937. Τοῦ αὐτοῦ. αὐτόθι, Ἰωάσαφ, σελ. 176.

32) Ἡλ. Τανταλίδου, βίος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, σελ. 35.

Παΐσιος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1818 γέρων ἤδη, ἀλλ' ἐκκλησιαστικὸς ποιμὴν ἀγαθὸς κατορθώσας ἅμα τῇ ἀφίξει του νὰ συμφιλίωση καὶ ἀδελφώση τὸ διίστάμενον ποιμνιὸν του ³³). Τοῦτου «γῆρατι πίονι καὶ ἀσθενείᾳ τὸ ζῆν ἐκμετροῦσαντος καὶ εἰς τὰς αἰωνίας μονὰς μεταστάντος» ³⁴) ἐξελέγη ὁ δσιώτατος πρωτοσύγγελος ἐν ἱερομονάχοις.

Σαμουήλ Ἰανουαρ. 25 τοῦ 1822. Τοῦτου δὲ ἐλθόντος εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς ἐπιχωρίους τουρκικὰς ἀρχάς, καταδιωκούσας τότε τοὺς Ἑλλήνας Φιλιππουπολίτας ὡς μεμνημένους εἰς τὴν φιλικὴν Ἐταιρείαν καὶ γενομένου ὑπόπτου, «διὰ τὰς ἀναφυσείσας ἐκεῖ διενέξεις τε καὶ ἀνωμαλίας, καὶ τὰς ἐκ τούτων δυσαρσεκείας ἐξωσθέντος ἀπ' αὐτῆς, δι' ὑψηλοῦ βασιλικοῦ προσκυνητοῦ ὄρισμοῦ καὶ παραίτησιν οἰκειοθελῆ ἐνυπόγραφόν τε καὶ ἐνσφράγιστον πεποικητός» ³⁵), ἐξελέγη ὁ πανοσιώτατος μέγας πρωτοσύγγελος τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας.

Νικηφόρος, 26 Σεπτεμβρίου τοῦ 1824, κατ' αὐτιόγραφον ὑπόμνημά του ³⁶), ἄμοιρος μὲν μεγάλης παιδείας, παλίμβουλος δὲ καὶ εὐφυής. Οὗτος ἤγετο καὶ ἐφέρετο ὑπὸ τῶν εἰσχωρησάντων εἰς τὴν μητροπόλιν Βουλγάρων ζαπλοῦτων, ὅπως τυγχάνη τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῶν προστασίας. Ἐπ' αὐτοῦ ἤρξαντο καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ τῶν Βουλγάρων ἐν Φιλιππουπόλει ἀγῶνες ἀφυπνιζομένης τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως πολλῶν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανσλαβισμού ³⁷). Τοῦτου «πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος καὶ εἰς τὰς οὐρανίας μονὰς μεταστάντος» ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Κρήτης.

Χρῦσανθος τῇ 24ῃ Αὐγούστου τοῦ 1850, κάτοχος παιδείας καὶ ἐνθερμος τοῦ Ἑλληνισμοῦ προασιπτής. Ἄλλ' ὄξυνθέντων ἐπ' αὐτοῦ τῶν μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων τοῦ ποιμνίου του ἐρίδων, τῶν Βουλγάρων βουλομένων νὰ καταλάβωσι καὶ ἐκβουλαγίσωσι τὴν δεσθόδοξον κοινότητα

33) Ἴδε Μυρτ. Ἀποστολίδου, ὁ ἀπὸ Σηλυβρίας Φιλιππουπόλεως Παΐσιος, Θρακικὰ τόμ. III ἔτ. 1932, σελ. 17 καὶ ἐξῆς, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς κοινότητος καὶ τῆς αἰτίας τῶν κομματικῶν ἐρίδων.

34) Κώδ. ἱερᾶς μητροπόλ. Κυρίλλου Η' (1794—1817) σελ. 89.

35) Περιεσώθη ἐν τῇ μητροπόλει (νῦν Βουλγαρικῇ) ἀντίγραφον ἀναφορᾶς τῶν Φιλιππουπολιτῶν πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ τὴν ἱερὰν σύνοδον, δι' ἧς ἐξητοῦντο τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀρχιερέως των διὰ τὴν καλὴν του ποιμαντικὴν καὶ τὴν πίστιν του εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἐκ τῆς ἀναφορᾶς εἰκάζονται καὶ αἱ καταδιώξεις, ἃς ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες τῆς Φιλ(ι)πόλεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως. Ἴδε Ἀρχεῖον Θρακ. λαογρ. θησαυροῦ τόμ. Ε' σελ. 81. ἄρ. 16.

36) Κώδ. Κυρίλ. I, σελ. 357 (τόμ. Θ') Θρακ. Ἄρχ. τόμ. ΣΤ' ἔγγρ. 17 σ. 25.

37) Ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου ἀνεκτίσθησαν ἐκ βάθρων αἱ ἐν Φιλιππουπόλει ἐτοιμότροποι παλαιαὶ ἑλληνικαὶ ἐκκλησιαὶ ἀγ. Κυριακῆς, ἀγ. Παρασκευῆς, ἀγ. Δημητρίου, ἀγ. Κωνσταντίνου, ἀγ. Νικολάου, τῆς Παναγίας καὶ αἱ τῶν ἐπὶ τῆς Ροδόπης μονῶν ἀγ. Γεωργίου, ἀγ. Παρασκευῆς Βοδεωνῶν, ἀγ. Παρασκευῆς Μολδάβας, πρὸς δὲ ἐκτίσθησαν ἐν τοῖς δύο προαστεῖσις τῆς πόλεως αἱ Βουλγαρικαὶ τοῦ ἀγ. Γεωργίου καὶ τοῦ Ἰωάννου τῆς Ρήλας.

(Ἑλληνικὴν) ἔπεσε θῦμα ραδιοφυγῶν³⁸⁾, ὄθεν παραιτηθέντος αὐτοῦ καὶ μετατεθέντος τῷ 1857 εἰς Σμύρνην ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Σμύρνης **Παῖσιος** τῇ 15 Νοεμβρίου 1857, Ἰππειώτης ἐξ Ἰωαννίνων καὶ υἱὸς διδασκάλου τὰ μάλιστα εὐνοήσας καὶ βοηθήσας τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον τῶν Βουλγάρων ἀγῶνας³⁹⁾. Τοῦτου «παντελεῖ καθαιρέσει τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καθυποβληθέντος διὰ πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ γράμματος» ἄτε ἐπιχειρήσαντος νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου τὴν ἐπαρχίαν του καὶ εἰς τὸ ἅγιον Ὄρος ἐξορισθέντος ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Ξάνθης

Παναρέτος τῇ 25 Φεβρουαρίου 1861, Μακεδὼν ἐκ Μοναστηρίου. Οὗτος ἀκολουθήσας τὴν πορείαν τοῦ προκατόχου του παρῆμινεν ἐν τῇ βασιλευσῆσει διοικῶν τὴν ἐπαρχίαν του δι' ἀντιπροσώπου, κατ' ἀρχὰς διὰ τοῦ διακόνου του Ἀνθίμου καὶ εἰτα διὰ τοῦ ἀνεπιτοῦ τοῦ Εὐγενίου, ἀρνούμενος νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν μητρόπολιν πρὸ τῆς λύσεως τοῦ βουλγαρικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, μελετωμένον τότε ἐν τοῖς πατριαρχείοις, ἐπὶ τῇ δικαιολογίᾳ ὅτι οἱ Γραικοὶ τῆς ἐπαρχίας του ὡς ὀλίγοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσιν αὐτῷ τὴν ὀφειλομένην ἀρχιερατικὴν ἐπιχορήγησιν, τῶν Βουλγάρων μετὰ τὴν καθάρσιν τοῦ Παΐσιου ἀποχωρισθέντων καὶ ἐχόντων ἰδίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες Φιλίππουπολιταὶ ἀπήτουν τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ὡς βουλγαρίζοντος καὶ συμπράττοντος τοῖς ἐν τῇ βασιλευσῆσει ἀπεσταλμένοις Βουλγάροις πρὸς διακανονισμόν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος⁴⁰⁾, τὸ δὲ πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ αὐτὸν ἀν-

38) Ἴδε, *Τσουνκαλά Γ'*. Ἡ Βουλγαροσλαβικὴ συμμορία καὶ ἡ Τριανδρία αὐτῆς ἐν Κων/λει, ἔτ. 1859 καὶ Κώδ. Νικηφόρου Παραρτ. ἐν τοῖς Θρακικοῖς τόμ. 15 ἔγγρ. 20, 22, 23, 21.

39) *Τσουνκαλάς*, τὰ περὶ Παΐσιου, σελ. 84 καὶ ἐξ.

40) Ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς οἰκογενείας Γκουμοσογερδάνη ἐναπόκειται ἀναφορὰ τῶν Ἑλλήνων Φιλίππουπολιτῶν πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν ἱερὰν Σύνοδον ἀπὸ 28 Ἰουνίου 1867 κατὰ τοῦ ψηφισθέντος ἀπὸ ἐπαιτίας καὶ μὴ ἐρχομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ μητροπολίτου Παναρέτου ὡς βουλγαρίζοντος. (Ἴδε, ἡ ἱερὰ τῆς Φιλίππουπόλεως μητρόπολις καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς, Ἀρχεῖον Θρ. Θρα. τ. ΣΤ', ἀρ. 52, σελ. 102). Ἡ ἀναφορὰ εἶναι γεγραμμένη καλλιγραφικῶς καὶ ἀπόγως ἀπὸ τε συντάξεως καὶ ὀρθογραφίας ἐπὶ τῆς μᾶς ὄψεως χάρτου (0,67×0,49 τοῦ μ.) καὶ περικεῖται πλὴν τῆς τριστίχου διευθύνσεως καὶ προσφωνήσεως στίχους 42. Κάτωθεν αὐτῆς φέρονται αὐτόγραφοι ὑπογραφαὶ τῶν ἐπισημοτέρων μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἐν δὲ τῇ ὀπισθίᾳ ἀγράφῃ σελίδι κατὰ τὸ ἄνω μέρος εἶναι ἐν εὐθείᾳ σειρᾷ δέκα σφραγιδὲς ρουφεῖων τῆς Φιλίππουπόλεως, ἧτοι τῶν χευσοχῶν, μπακάληδων, ἀμπατζήδων, ραπτάδων, καπηλάδων, ἀκιάρηδων, καυταντζήδων, ἀσταρτζήδων, δουλγέρηδων καὶ ψωμάδων. Φαίνεται μοι ὅτι ἡ ἀναφορὰ συνετάχθη τῇ ἐντολῇ τῆς Κοινότητος ὑπὸ τοῦ τότε διευθυντοῦ τῆς ἑλλην. σχολῆς Βλ. Σκορδέλη ἀνεγράφη δὲ ὑπὸ τοῦ καλλιγράφου διδασκάλου Καλλισθένους, ὧν αἱ ὑπογραφαὶ προσουκάρησιν ἐν αὐτῇ. Ἄγνωστον ἡμῖν τυγχάνει, πῶς τὸ πρωτότυπον τοῦτο

τιδρώσης τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἔνεκα τῆς τότε Κρητικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς βουγαροφιλίας τῆς ἀπεστάλη τοποτηρητῆς αὐτοῦ ὁ Ἰγνάτιος Στενιμαχίτης, ὁ ἐπιλεγόμενος *Καρκαλιᾶς*, χειροτονηθεὶς (Ἰουν. 8—1880) ἐπίσκοπος Εἰρηνοπόλεως, ὅπερ ἐξώθησε τὸν Πανάρετον φανερὰ πλέον νὰ συμπράτῃ τοῖς Βουλγάροις *). Ὁ Πανάρετος κατῆλθεν εἰς τὴν Φιλιπούπολιν μετὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα ὡς ἀρχιερεὺς τῆς ὑπὸ τὴν ἑξαρχίαν συσταθείσης Βουλγαρικῆς τῆς πόλεως Πλόβδηφ μητροπόλεως, διότι «παντελεῖ καθαιρέσει τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καθυποβληθέντος διὰ κανονικοῦς λόγους» **) ἐξελέγη ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἐλευθερουπόλεως.

Νεόφυτος τῇ 1^η) Ἰανουαρίου τοῦ 1872, ἀναδειχθεὶς κατὰ τὰς κρίσεις τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου 1877—1878 περιστάσεις γενναῖος προστάτης καὶ προβιβασθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως ἐξελέγη ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος τῆς Καμπανίας.

Γρηγόριος τῇ 14 Νοεμβρίου 1880, κάτοχος εὐρείας παιδείας, ρήτωρ εὐφραδῆς καὶ ὑπερασπιστῆς τῶν καταπιεζομένων ὑπὸ τὸ νέον πολιτικὸν τῆς χώρας καθεστῶς ἑλληνικῶν δικαίων ἐν τῇ βουλῇ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἐν ἧ παρίστατο *ipso jure*, ἀλλὰ πλεονέκτης. Τοῦτου προβιβασθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Τραπεζοῦντος ἐξελέγη ὁ ὀσιολογιώτατος μέγας πρωτοσύγγελος.

Ἰωαννῆμ (Εὐθυβούλης) τῇ 29 Δεκεμβρίου 1882, ἀνὴρ εὐφυῆς καὶ διπλωμάτης, προσελκύσας τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν εὐνοίαν τοῦ τότε ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Φερδινάνδου τοῦ Α'. Τοῦτου προβιβασθέντος εἰς τὸν θρόνον

ἔγγραφον εὐρέθῃ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ οἰκογενεῖα, ἐνῶ ἡ θέσις αὐτοῦ εἶναι ἐν πατριαρχικοῖς ἀρχείοις. Περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Παναρέτου ἴδε καὶ ἀπὸ 19 Ἀπριλ. 1867 ἀλληλογραφίαν ἐκ Φιλιππουπόλεως τῆς ἐν Κων. πόλει ἐκδιδομένης ἔφημ. *Νεολόγον*, ἀρ. 221. 28 Ἀπριλίου 1867.

41) *Mouravenow K.*, ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 187 καὶ ἐξῆς.

42) Διὰ τοῦ περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἑξαρχίας σουλτανικοῦ φερμανίου ἀπὸ 28 Φεβρ. 1870 (8 Ζιλχιτζέ 1286 Ἐγίρας) ἡ πνευματικὴ τῆς Ἑξαρχίας ἀρχὴ περιέλαβεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν πάσας τὰς καθαρῶς Βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, ἐκ δὲ τῶν μεικτῶν τὰς ἐχούσας Βουλγαρικὸν πληθυσμὸν τοῦλάχιστον τὰ δύο τρίτα τοῦ ὅλου ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ. Ἐκ τούτου ἐσχηματίσθη παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ ἐπαρχίᾳ Φιλιππουπόλεως καὶ ἡ Βουλγαρικὴ ἐπαρχία τῆς Πλόβδηφ περιλαμβάνουσα πᾶσαν τὴν ὑπαιθρον χώραν ὡς ὑπὸ Βουλγάρων οἰκουμένην πλην τῆς Φιλιππουπόλεως ὡς Ἑλληνικῆς καὶ δέκα χωριῶν μετὰ τοῦ Στενιμάχου παρὰ τῇ Ρυδόπῃ καὶ τεσσάρων μονῶν. Ἐδρα τῆς ἐπαρχίας τῆς Πλόβδηφ ὠρίσθη ἡ Φιλιπούπολις παραχωρηθείσης τῇ Ἑξαρχίᾳ τῆς ἐνορίας τῆς Παναγίας μετὰ τῆς ἐκκλησίας (Ἄρθρον 10 τοῦ φερμανίου). Ὁ Γκόσεφ ἀγνοεῖ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπαρχίαν Φιλ. πόλεως καὶ οὐδὲ ἐν ὑποσημείωσει ἀναφέρει τοὺς μετὰ τὸ σχίσμα Ἑλληνας μητροπολίτας σημειῶν ἐν τῷ πίνακι τῶν μητροπολιτῶν διαδοχικῶς μετὰ τὸν Πανάρετον τὸν Ναθαναήλ πρόην Ἀρχίδος ἀπὸ 14 Μαρτ. 1891 καὶ τὸν Μάξιμον ἀπὸ 11 Σεπτεμβρ. 1906—1938. Τὸν Μάξιμον ἀποθανόντα κατὰ τὸν Μάρτιον 1938 διεδέξατο ὁ Κύριλλος.

τῆς μητροπόλεως Χαλκηδόνος ἐξελέγη ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Εἰρηνοπόλεως.

Φώτιος τῇ 19 Λεκεμβρίου 1889, ἀνὴρ εὐπαιδευτος καὶ ἀγαθός, ποιμάνας ἐν εἰρήνῃ τὴν ἐπαρχίαν του, ἥς ὁ ἔθνικὸς βίος ἐγίνετο ὄλον ἐν δυσχερέστερος ὑπὸ τὰς κυβερνητικὰς πιέσεις μέχρι τοῦ 1906, ὁπότε γενομένου τοῦ ἀνθελληνικοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ κινήματος ἀπουσιάζοντος αὐτοῦ ἐν Κων)πόλει κατελήφθη ἡ μητρόπολις ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ ὄχλου καὶ ἀπασαι αἱ ἐκκλησῖαι Φιλιππουπόλεως. Οὗτος ἦτο οὐσιαστικῶς, δυνατὸν εἰπεῖν, ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων μητροπολιτῶν Φιλιππουπόλεως μετατεθεὶς τῇ 5 Αὐγούστου τοῦ 1910 εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης *). Ἀπὸ τοῦ 1906 παρέμεινε τοποτηρητὴς τῆς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας ἐκδιώξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πατριαρχικοῦ κλήρου τῷ 1914, ἥσπερ εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἱεροπραξίας ἐν ταῖς ἐναπολειφθεῖσαις ἐκκλησίαις τῆς ἐπαρχίας, ὁ ἀρχιμανδριτὴς **Φώτιος** Μανιάτης, εἶτα ἐπίσκοπος Εἰρηνοπόλεως, μητροπολίτης Δέρκων καὶ ἀπὸ τοῦ 1929 οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Τὸ οἰκουμενικὸν ὅμως πατριαρχεῖον μὴ παραδεχόμενον ὡς νόμιμον τὸ πραξικόπημα τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἑλληνικῶν ὀρθοδόξων ἐν Βουλγαρίᾳ κοινοτήτων, τῶν κατοχυρωθεισῶν διὰ διεθνῶν συνθηκῶν καὶ ἐλπίζον εἰς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι διευθέτησιν τοῦ ζητήματος ἀποδιδομένων τῶν ἀρπαγείσων ἐκκλησιῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας ἀνασυνισταμένας, ἐξηκολούθει ἐκλέγον μητροπολίτας Φιλιππουπόλεως. Οὕτω εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ μετατεθέντος Φωτίου ἐξελέγη ὁ μητροπολίτης Μογλενῶν.

Σμάρραδος τῇ 5 Αὐγούστου 1910. Τούτου μετατεθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Ἡλιοπόλεως ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Βοδενῶν.

Τιμόθεος τῇ 21 Ἰουνίου 1912. Τούτου μετατεθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Γάνου καὶ Χώρας ἐξελέγη ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Σηλυβρίας.

Βενιαμὴν τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1913. Τούτου προβιβασθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως Νικαίας τῇ 21 Ἰουλίου 1925 παρέμεινεν ἡ ἐπαρχία καὶ ἄνευ τιτουλόχου ἀρχιερέως, διότι μετὰ τὸ κίνημα οἱ ἐκλεγέντες παρέμειναν ἐν Κων)πόλει, αἵτε μὴ ἐπιτραπείσης τῆς καθόδου αὐτῶν εἰς τὴν Φιλιπ)πολιν ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς κυβερνήσεως μὴ ἀναγνωριζούσης πλέον Ἑλληνικὴν μητρόπολιν.

§ 3) Πᾶσαι αἱ ἐπὶ τουρκοκρατίας Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι προέρχονται ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος ἀνεγερθεῖσαι ἐκ βάρθρων ἐν τῷ τόπῳ παλαιότερων καταρριφθεισῶν. Οὐδεμία Βυζαντινὴ περιεσώθη, ὡς καὶ τινες τῶν ἐν αὐταῖς

43) Κ. Μυρτ. Ἀποστολίδου, Ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης Φώτιος, Θερακικὰ τόμ. I. (1938).

εἰκόνων ἀνάγονται εἰς τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα. Ἡ πόλις ἀναμφιβόλως ὡς μητρόπολις τῆς ἐπαρχίας θὰ εἶχε πολλὰς καὶ ὄραιας. Κατὰ τὸν Βεράντον διελθόντα τῆς πόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν δύο λόφων τῆς τριλόφου ἀκροπόλεως καθ' ἃ ἤκουσε παρὰ τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων καὶ δύο μεγαλοπρεπέστατα μοναστήρια μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς πόλεως, ὧν τὸ ἕτερον τῆς Θεοτόκου, ἐν ᾧ τόπω σήμερον κεῖται ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας ἐπὶ τῆς Εὐμολπιάδος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα: «eo in utroque vertice, (duas et tribus monticulis demonstrando) duo olim fuere amplissima monasteria. . illud Divæ Mariæ Virgini dedicatum, quod in primo fuerat monticulo, cum primum Philippo polis in Turcorum potestatem devenerat, ipso in vertice patefacto haustum fuisse. Aliud... in arcis loco erat»¹⁾). Φαίνεται ὅτι οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ κατόπιν κατέστρεψαν πάσας τὰς ἐκκλησίας πλὴν δύο-τριῶν μνημονευμένων ὑπὸ τῶν διελθόντων τῆς πόλεως περιηγητῶν μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος²⁾ καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτῶν, ὅπου δὲν ἀνηγέρθησαν ἱερά, οἱ χριστιανοὶ ἀνήγειραν βαθμηδὸν πενιχρὰς τινὰς καὶ μικρὰς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μισαλοδοξίας τῶν κατακτητῶν, ὡς συνέβη πανταχοῦ τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν. Ταύτας δὲ κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα, ὅποτε ὁ βίος αὐτῶν κατέστη ἀνεκτότερος καὶ ἀπῆλθαν ἐλευθεριῶν τινῶν, καταρροίψαντες ἀνήγειρον ἐκ βάθρων διὰ σουλτανικῶν φερμανίων τὰς καὶ νῦν ὑπαρχούσας. Αὗται δὲ ἦσαν :

α) Ἡ ἐπὶ τοῦ βράχου νοτιοανατολικῶς τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν καὶ ὑπ' αὐτὸν κειμένη ἐν τῇ κάτω πόλει μικρὰ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἢ τῆς Ζωοδόχου πηγῆς ἀνακτισθεῖσα ἐκ βάθρων καὶ μεγεθυθεῖσα τὸ 1836 καταρροίψθεισος ἄνευ λόγου ὑπὸ τῶν ἀνιστορητῶν καὶ ἀπειροκαλῶν τῆς πόλεως προὔχόντων τῆς παλαιότερας λιθοπλινθοκτίστου καὶ θολωτῆς, ρυθμοῦ βυζαντινοῦ³⁾). Ἦτο τὸ μόνον ἕως τότε ὑπολειφθὲν λείψανον τῆς Βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Gerlach, Tafelneru, Riccaut καὶ ἄλλων περιηγητῶν⁴⁾). καθ' οὗς ἐσυχναζέτο πολὺ, διότι ἐπιστεύετο ὅτι ἐν αὐτῇ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ⁵⁾). Κατὰ τὴν ἐντετοιχισμένην ἐπὶ πλακὸς ἀνωθι τῆς νοτίας πύλης τῆς ἔσωθεν κτιορικῆν ἐπιγραφὴν ἀνεκτίσθη δαπάνῃ τῆς Κοινότητος : «ὁ ἱερός οὗτος ναὸς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ἰδρῦθη δι' ἐξόδων τῆς Κοινότητος Φιλιππουπόλεως κατὰ τὸ σιγγιλιῶδες γράμμα⁶⁾ αὐτοῦ τῷ αὐλῶς'». Ἐκτοτε ἐγένετο κατ' αἰτήσιν τῶν ἐπι-

§ 3) 1) *Verantii*, Iter Buda—Hadrianopolim, anno 1553, παρὰ Viaggio in Dalmazia dell' abate Al. Fortis, Venetia, ἔτος 1774, τόμ. I.

2) Ἴδε ἀνωτέρω κεφ. XV § 2, 1 καὶ 3.

3) Κ. Οἰκονόμου, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 23 § 1β'.

4) Ἴδε ἀνωτέρω κεφ. XV § 2, XVI § 3.

5) Αὐτόθι, κεφ. IX § 4.

6) Τὸ συνοδικὸν σιγγίλλιον ἀπὸ 9 Σεπτεμβρίου 1836 εἶναι κατακεχωρισμέ-

τρόπων τῆς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σταυροπηγιακῆ τῶν ἐσόδων αὐτῆς διατεθειμένων πρὸς συντήρησιν τοῦ κοινοτικοῦ νοσοκομείου (σπιτάλια) ?). Κατὰ τὸν Μουραβιένωφ ἡ ἀρχικὴ κληρικὴ ἐπιγραφὴ ἦτο ἐν Βουλγαρικῇ γλώσσῃ, ἀντικατεστάθη δὲ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπὸ τοῦ μισοβουλγάρου μητροπολίτου Χρυσάνθου*), ὅπερ ἀμφισβητήσιμον. Ἐκ τούτου δὲ οἱ Βούλγαροι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐκτίσθη διὰ βουλγαρικῶν χρημάτων τῇ ἀρωγῇ τῶν τότε τζορπατζήδων Θεοδώροβιτς καὶ ἄλλων, ὅπερ διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ καταλόγου ἐράνων, κατακεχωρισμένου ἐν τῷ ἀπὸ Μαρτίου 15 τοῦ 1837 κώδικι «τῆς νεοκτισθείσης ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Παρασκευῆς καὶ νοσοκομείου εἰς Τέπ-ἀλί, διασπασομένην νῦν ἐν τῇ βουλγαρικῇ μητροπόλει καὶ κεκυρωμένον ὑπὸ τοῦ τότε Ἑλληνοσ μητροπολίτου Λεσβίου Νικηφόρου, οὗ καταλόγου παρέχεται νῦν ἡμῖν φωτογραφία ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δραγοβιτίας Χαρίτωνος»). Οὕτως ὅμως ὁ τῶν Βουλγάρων δισχυρισμὸς κατὰ τὴν νοοτροπίαν τῶν δὲν εἶναι ὀρθός· διότι ἡ μὲν ἐκκλησία προϋπῆρχεν ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ καταρριφθεῖσα ἀνεκτίσθη ἐκ βάθρων ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Φιλιππουπόλεως, ἣτις ἦτο ἀνεκάθεν Ἑλληνικῆ, οἱ δὲ συνδραμόντες τότε βουλγαρικῆς καταγωγῆς προειρημένοι τῆς πόλεως προύχοντες πάντες ἀνεξαιρέτως ἐγραικίζον καὶ ὡς Γραικοὶ ἐξελέγοντο καὶ δημογέροντες παρὰ τῷ μητροπολίτῃ πρὸς διοικήσιν τῶν κοινῶν (πολιτείας) καὶ ἔφοροι τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐπίτροποι τῶν Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν, εἰς ἃς προσέφερον ἐκκλησιαζόμενοι τὸν ὄβολόν των. Ἐὰν δὲν ἦσαν τοιοῦτοι, ἀλλ' ὑπε-

νον ἐν τῷ δευτέρῳ κώδικι Κυρίλλου τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως ἐν τῇ σελ. 160—163, εὐρισκομένην νῦν ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Πλόβδηφ ὑπ' ἀρ. 8. Μνεῖαν τούτου ποεῖται καὶ ὁ Δραγοβιτίας Χαρίτων ἐν τῇ μελέτῃ του. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Φιλιππουπόλει ναῶν, βουλγαριστί, ἐν τῷ λευκώματι Μαξίμου ἔτ. 1931, σελ. 18. (Prinos kym istoriata na plovdiskite chramove). Ἴδε Μνερ. Ἀποστολίδου, ἡ ἱερὰ μητρόπολις Φιλιππῶν κτλ. Ἀρχεῖον Θερακ. Θεσ. Τόμ. ΣΤ' σελ. 64, ἔγγρ. 38.

7) Πλὴν τοῦ ἀνωτέρου σιγγιλλίου καὶ πατριαρχικῶν γράμματα πρὸς τοὺς ἐφόρους καὶ ἐπιτρόπους τῶν νοσοκομείων ἀπὸ 9 Σεπτεμβρ. Βούλκων Θεοδώροβιτς, Χατζῆ Γιουβαννῆ, Γεώργιου Παπᾶ Σουὺλ, Κωνσταντίνου Χ' Σωτηρίου (πάππον μητρόθεν τοῦ γράφοντος ταῦτα) καὶ Νέννον Ράπτην ἀγγέλλει ὅτι τῇ συναίνεσει τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου ἡ νεόκτιστος ἐκκλησία ἀποσπᾶται τῆς μητροπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς διοικουμένης δι' αἰρετῆς ἐπιτροπείας περιέρχονται εἰς τὸ νοσοκομεῖον τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ ἐκαστοτε μητροπολίτου Ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς ἐν τῷ α' τῷ τῆς μητροπόλεως κώδικι, σελίς 163. Ἴδε, ἐνθ. ἀνωτ. ἔγγρ. 39, σελίς 70.

8) Κ. Μοραβενωφ, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 125.—Ὁ διδάσκαλος Ἰ. Γροῦεφ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀνεκαινίσθη ἐκ βάθρων ὑπὸ τοῦ τζορπατζῆ μεγάλου Βούλκου Θεοδώροβιτς καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ ὁ ἱερεὺς Γράντισο (ὁ ὑπὸ ἐπίθετον παπᾶ—Τσιγγῆλ γνωστός) ἐλειτούργει σλαυιστὶ καὶ ἐκέρυσε βουλγαριστὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη. (Τὸ ἔπαρχιακὸν ἐν Πλόβδηφ σχολεῖον οἱ ἀρ. Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, Βουλγ. Ἐπιθεώρησις ἔτ. III, φύλλ. 7—8, σελ. 119—138 βουλγαριστί).

9) Ἐπισκόπου Δραγοβιτίας Χαρίτωνος, αὐτόθι, σελ. 6—7.

λαμβάνοντο ὡς Βούλγαροι, θ' ἀπεκλείοντο τῶν τιμητικωτάτων τούτων κοινοτικῶν θέσεων, ὡς συνέβη ἀπὸ τοῦ 1861, ὁπότε τινὲς τούτων ἢ τῶν υἱῶν αὐτῶν ἐξεδήλωσαν τὰ βουλγαρικά τῶν αἰσθήματα. Προσημειωτέον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ διατεθέντος πρὸς ἀνάγκαις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸν προμνημονευθέντα κατάλογον ¹⁰⁾ χρηματικοῦ ποσοῦ ἐκ γροσίων 50.713 οἱ γραικίζοντες τότε Βούλγαροι προσήνεγκον μόνον περὶ τὰς 18.000 γροσίων, ἐξ ὧν μόνος ὁ Βούλκος Θεοδώροβιτς, ὁ ἐπιλεγόμενος ὁ μέγας ὑπὲρ τὰς 10.000 γροσ. ὅθεν ὑπελήφθη ὡς κίτωρ ¹¹⁾, ἅτε καὶ ἐνεργείας παρὰ τῇ Πύλῃ πρὸς ἐκδοσιν φριμανίου, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἦσαν κοινοτικά χρήματα, ἦτοι: 16.000 γροσία κεφάλαιον τῶν ὁσπιτακίων τῆς Κοινότητος, 4.000 κεφάλαιον τῆς Κοινότητος, 5.000 κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς καὶ συνδρομαὶ τοῦ μὲν Ἑλληνος μητροπολίτου 2635, τὰ δὲ ὑπόλοιπα τῶν Ἑλλήνων μελῶν τῆς Κοινότητος καὶ ἐξ εισοδημάτων τῆς ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις ἡ φωτογραφία τοῦ καταλόγου παρατίθεται ὑπὸ τοῦ ἀγίου ἐπισκόπου ἐν τῇ διατριβῇ του, ὅπως καταδειχθῇ ὅτι ἡ ἐκκλησία ἦτο βουλγαρική, ἣν ἐσφετερίσθησαν οἱ Ἕλληνες καὶ διεξεδίκησαν καὶ πρὸ τοῦ διαιτητικοῦ δικαστηρίου τῆς Χάγης ¹²⁾ Αἱ ἐπὶ τῶν ἀγίων εἰκόνων ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ἐκκλησίας διατηροῦνται μέχρι τοῦ νῦν ἀνέπαφοι. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς τῆς θρόνος διὰ τὴν παλαιότητά του, διακεκοσμημένος ἀπαξ τεχνήντως διὰ λιθαδίων ἐξ ὄνυχος. Ἡ ἐκκλησία λειτουργεῖ νῦν καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν καὶ συχνάζεται αὐθις ὡς πρότερον, κατὰ παράδοσιν ὑπὸ πολλοῦ γυναικείου κόσμου. Ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμος τῆς εἶναι ἀπλοῦς ¹³⁾.

10) Αὐτόθι. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ καταλόγου ἔχει: *Ἐν Φιλιππουπόλει 1837, Μαρτίου 15, λογαριασμός τῆς ληψοδοσίας ἀπάσης τῆς νεοκτισθείσης ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Παρασκευῆς εἰς Τεपालτί. Κώδ. ἁγίας Παρασκευῆς 1837 Μαρτ. 15—1839. Ἰδὲ καὶ Ἀρχ. Θράκ. Τόμ. ΣΤ Ἔγγρ. 38, σημ.

11) *J. Schischmanow, K. G. Photinow, Sbornik*, τόμ. XI, ἔτ. 1894, σελ. 721.

12) Ἐπισκόπου Δραγοβιτίας Χαρίτωνος, αὐτόθι, σελ. 8, σημ. 2 — Μετὰ τὴν κατὰ τὰς συνθήκας ἀνταλλαγῆν τῶν ἄλλοφύλων πληθυσμῶν μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος, καὶ τὴν ἀποζημίωσιν τῶν καταλειφθεισῶν ἰδιωτικῶν κτηματικῶν περιουσιῶν κατ' ἐκτίμησιν μικτῆς ἐπιτροπείας (ἴδε, Θρακ. μελετ. κερ. VI § 11), ἡ Βουλγαρική κυβέρνησις ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ ἀποζημίωσιν διὰ τὰς κτηματικὰς τῶν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ Ἑλληνικῶν κοινοτήτων περιουσίας, αἱ β γ κατέσχε τῷ 1906, δι' ἄσχυριζομένην δι' αὐτὰι προέρχονται ἐκ Βουλγαρικῶν κτημάτων. Ἡ Ἑλλὰς ἐξήτησε τὴν διαιτησίαν τοῦ δικαστηρίου τῆς Χάγης, ὅπερ δι' ἀποφάσεως τῷ 1930 ἀνεγνώρισεν τὰς Ἑλληνικὰς κοινοτητας μετὰ τῶν περιουσιῶν των, ὧν διαλυθεισῶν ἡ ἀξία τῶν περιουσιῶν (ναῶν, σχολείων, μονῶν, νοσοκομείων καὶ λοιπῶν κτημάτων) ἔδει νὰ περιέλθῃ εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ 1900 μέλη τῶν κοινοτήτων. Ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Παρασκευῆς μετὰ τῶν κτημάτων τῆς ἀνεγνώρισθη ὡς Ἑλληνική.

13) Ἀντίγραφον τοῦ προειρημένου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ συγγιλίου (Ἀρχεῖον Θρ. Τόμ. ΣΤ' ἀρ. 38) διασώζεται καὶ ἐν ταῖς ἐγγράφοις τῆς οἰκογενείας Γιουμουσεργδάνη. Ἐξεδόθη κατὰ Σβρίον τοῦ 1836 ἐπὶ νεμήσεως πατριαρχ-

β) Ἡ τῆς ἁγίας *Μαρίνης*, ἥτις ἦτο καὶ ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς μέχρι τῆς καταλύσεως τῶν ἑλληνικῶν ἐν Βουλγαρίᾳ κοινοτήτων (1906). Αὕτη ἦτο ὡσαύτως ἐκ τῶν παλαιότερων τῆς πόλεως ἐκκλησιῶν κτισθεῖσα πιθανῶς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ λαβοῦσα τὸ ὄνομα τῆς ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταληφθείσης ὁμωνύμου παρὰ τῷ Ἐβρω, ἧς καταρριφθείσης ἐκτίσθη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν ἐν τῷ χώρῳ τῆς τὸ ἰζαμίον Ἰμαρέτ. Κεῖται ἐν τῇ ὑποκειμένη πόλει νοτίως τῆς Εὐμολιπιάδος καὶ ἀντικρὺ ἀκριβῶς τῆς νοτίου ποτὲ πύλης τῆς ἀκροπόλεως. Ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φιλῆως Ἀρσενίου καταρριφθεῖσα ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ἐν ἔτει 1561, ὡς μαρτυρεῖτο ἐξ ἐπιγραφῆς ἐπὶ πλακῶς ἐντειοχισμένης δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἐκ τῆς νοτίας τῆς ὁδοῦ πύλης εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας. Καταρριφθέντος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατάληψιν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀντικατασταθέντος διὰ κυκλιδώματος ἐξηφανίσθη ἡ ἐπιγραφή. Αὕτη ἀντιγραφεῖσα ὑφ' ἡμῶν τῷ 1900, κεχαραγμένη κεφαλαίοις καὶ συμπλεγμένοις γράμμασι εἶχεν: «† Οἶκος ὁ παρὼν ἐκ βάθρων ἀνηγέρθη (διὰ) κόπου καὶ μόχθου συνδρομῆς ἠνέχθη | Ἀρσενίου τε τοῦ πανιερωτάτου | Φιλιππουπόλεως μητροπολίτου | ἐπὶ ἔτους ζα', Νοεμβρίου ε'». Τὴν ἐπιγραφὴν μνημονεῖ καὶ ὁ Τσουκαλᾶς ἀντιγράφας¹⁴⁾. Τὴν ἐκκλησίαν ὡς μητροπολιτικὸν ναὸν μνημονεῖ καὶ ὁ Gerlach διελθὼν δλίγῳ ὕστερον τῆς ἀνοικοδομήσεώς της τῷ 1578 προσθέτων ὅτι οὐδὲν τὸ ἀξιοσημεῖον παρουσιάζει. Κατακαεῖσα μετὰ τῆς παρ' αὐτῇ μητροπόλεως ἐπὶ μητροπολίτου Νεοφύτου (1692—1711¹⁵⁾ ἀνηγέρθη αὐθις μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη κατὰ τοὺς κώδικας τῆς μητροπόλεως ἐν ἔτει 1783 περὶ Κυρίλλου, ὁπότε ἐνετειχίσθη, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ περιβόλῳ καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα παλαιότερα κτιτορικὴ ἐπιγραφή. Κατὰ πρωτόκολλον ἀπὸ μηνὸς Φεβρουαρίου 1783 περὶ τοῦ ἐξελεχθέντος λογαριασμοῦ τῶν δαπανηθέντων εἰς τὴν ἀνάκτισιν, ἥτις ἀνετέθη εἰς τὸν κτίτορα ἄρχοντα σκευοφύλακα Τζελεμπῆ Νικολάκι ὑπὸ τῆς Κοινότητος, καταχωρισθὲν ἐν σελίδι γ' (11) τοῦ πρώτου τοῦ Κυρίλλου (1781—1845) κώδικος τῆς μητροπόλεως¹⁶⁾ ἡ ὅλη δαπάνη ἀνῆλθε τότε εἰς γρ. 44.731 καὶ ἄσπρα 17: «ἀκριβῶς τοίνυν θεωρηθέντος τοῦ ρηθέντος λογαριασμοῦ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας *Μαρίνης* μαρτυροῦμεν καὶ ὁμολογοῦμεν αὐτὸν κατὰ

χεῖροντος Γρηγορίου καὶ φέρει τὰς ὑπογραφὰς τῶν συνοδικῶν Ἡρακλείας Διονυσίου Κυζίκου, Ἀνθίμου, Νικομηθεῖα Παναρέτου, Δέρκων Γερμανοῦ, Προύσης Ἀνθίμου, Ἄρτης Ἰγνατίου, Φιλαδελφείας Παναρέτου, Μαρωνείας Νεοφύτου, Δανιὴλ Φιλιππουπόλεως Νικηφόρον, Σωξογαθουπόλεως Νεοφύτου, Λήμνου Ἰερωνύμου, Νισσάβου Νεκταρίου.

14) Γ. Τσουκαλᾶ, αὐτόθι, σελ. 41, σημ. λδ'.

15) Αὐτόθι.

16) Ἐπισκόπου Δρυμοβιτίας *Χαρίτωνος* αὐτόθι, σελ. 4, ἐνθα παρατίθεται ἡ φωτογραφία τοῦ πρωτοκόλλου ἐκ τοῦ κώδικος. Ἴδε τὸ πρωτόκολλον ἐν τῷ Ἄρχειῳ Θράκης Τόμ. Β', ἔτ. 1938—39 σελ. 52 ἀρ. 2.

πάντα ἀληθεύοντα τόσον κατὰ τὴν σύνταξιν ὅσον καὶ κατὰ τὰ ἔξοδα χωρὶς νὰ ἔχη λάθος μέχρι καὶ ἐνὸς λεπτοῦ. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν τῇ βεβαιώσει τοῦ πανιερωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν δεσπότη τοῦ ἀγίου Φιλίππουπόλεως κυρίου κυρίου Κυρίλλου καὶ μαρτυρία, τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν καὶ εὐγενεσιτάτων ἀρχόντων καὶ ἀπάντων ἡμῶν τῶν ἑσναφίων τῆς πολιτείας καὶ ἐδόθη τῷ ρηθέντι ἀρχοντι σκευοφύλακι τζελεμπῇ Νικολάκη καταστρωθὲν καὶ ἐν τῷ κώδικι τῆς μητροπόλεως, γρηγρ., Φεβρουαρίου». Ἐπονται αἱ ὑπογραφαὶ ὡς μαρτύρων τοῦ ρεφενδαρίου, τοῦ χαρτοφύλακος, τοῦ διεκριμηνέως καὶ τοῦ ὄστιαρίου, ἀρχόντων, τοῦ Χ' Γεωργίου Ἀθανασίου (Γκεμισ - γκερδάν), Χριστοδοῦλου Ἀθανασίου Βασιλάκογλου, Ἰωσήφ Χ' Μιχαήλ Φόρογλου καὶ Ἐμμανουήλ Φώτογλου προκρίτων, καὶ ἀνὰ δύο τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἑσναφίων ἀμπα-τ τζήδων, καυταντζήδων καὶ γουναράδων καὶ ἀνὰ τρεῖς τῶν ἑσναφίων τακτα-ψ τζήδων καὶ μπακάληδων καὶ μία ἄλλη ἐν τῷ ἄκρω, βεβαιούμεναι ἅπασαι διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἀγίου Φιλίππουπόλεως Κυρίλλου¹⁷⁾. Ἐκ τοῦ Πρωτοκόλλου τούτου ὁ ἅγιος Δραγοβιτίας ἐξάγει τὴν ἀναμφισβήτητον (!) ἀπόδειξιν ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐκκλησία ἐκτίσθη διὰ Βουλγαρικῶν χρημάτων (!!) τότε, διότι ἐκ τῶν 13 μαρτύρων ἐκ τῶν ἑσναφίων οἱ τέσσαρες φέρουσι Βουλγαρικὰ γνήσια ὀνόματα Χ' Στόγιος, Ζλατάνης, Στόγιος καὶ Πέντζος¹⁸⁾. Τὸ δὲ παρὰ βραδύτερον εἶναι ὅτι ὑπερβάλλον τὸν Μωραβένωφ εἰς τὰς περὶ ἀνεγέρσεως τῶν ἐκκλησιῶν ψευδολογίας, ἃς ἐπὶ λέξει ἀντιγράφει ἐν τῇ μελέτῃ του, ἐκ-θ βουλγαρίζει καὶ τὸν ἐκ σειρᾶς, ἑλλήνων προγόνων ἔλκοντα τὸ γένος ἀρχοντα-Νικολάκιν Ἰωάννου Χ' Νίκογλου, ἐπὶ ἔτη σκευοφύλακα τῆς μητροπόλεως, τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας οὗτινος μέλη ἀπαντῶσιν ὡς ἔμποροι μετοικήσαντες ἐν Τεργέστη (1792) ὁ Δάμπρος Νίκογλου¹⁹⁾ καὶ ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπᾶ Νίκογλου ἐν Ρενίφ τῆς Ρωσίας (1821) φίλοι²⁰⁾ Οὗτω διασαφηνίζων τὸ πρόσωπον τοῦ τζελεμπῆ Νικολάκη σημειοῖ ὅτι εἶναι ὁ Νικόλαος Τσαλίκωφ (Θεοδώροβιτζ) ἐκ Κοπριφίτσης, ἐν τῷ εἶναι βεβαιούμενον ὅτι οἱ ἀδελφοὶ Θεοδώροβιτζ—Τσαλίκωγλου ἐγκατέστησαν ἐν Φιλίππουπόλει πολλῶν βραδύτερον, ὁ μὲν Στογιάννος (1768—1879) τῷ 1073, ὁ δὲ πρεσβύτερος Βούλκος ὁ μέγας τῷ 1817²¹⁾.

Κατὰ τὸν Μωραβένωφ, μεταξὺ τῶν κριτόρων τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης Κ. Κοϊμτζῆς, πάππος τοῦ ἐν Ὀδησῶ ἔθνικοῦ μεγάλου ευε-

17) Ἀυτόθι, κατὰ τὴν φωτογραφίαν τοῦ πρωτοκόλλου.

18) Ἰδε ἀνωτέρω κεφ. XVIII § 2, περὶ τῶν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι Φιλίππουπολίταις ἐν χρῆσει κυρίων ὀνομάτων.

19) Κώδιξ Κυρίλλου I (1781—1845) σελ. 16 (17').

20) *Φιλήμονος I*. Δοκίμιον περὶ τῆς φιλικῆς Ἑταιρείας, Ναύπλιον, 1834, ἐν τῷ πίνακι τῶν ἐταίρων ὑπ' ἀριθ. 411 καὶ 412.

21) *Kessiakow Chr.* Ὁ Βούλκος καὶ ὁ Στογιάννος Θεοδώροβιτζ. Τσαλίκωφ, βουλγαριστί, Πλόβδηφ, ἔτ. 1935, σελ. 43 καὶ 19.

γέτου Γρηγορίου Γ'. Μαρασλή, οὗτινος ὁ τάφος μετ' ἐπιτάφιου ἐπιγράμματος ἐσώζετο ἐν τῇ αὐτῇ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ 1853 ²²⁾. Ἐπειδὴ ὁμοῦς κατὰ τὴν ἐπὶ Κυριλλου ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας κτίτωρ αὐτῆς ὠνομάσθη ὁ ἄρχων σκευοφύλαξ Τζελεμπής Νικολάικς καὶ οὐδαμῶς μνημονεύεται ὁ Ἰωάννης Κοϊμτζής ὡσαύτως κτίτωρ, δέον νὰ ὑποτεθῆ ὅτι γίνεται σύγχυσις τῆς ἐπὶ Κυριλλου ἀνοικοδομήσεως τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὑπερμεσοῦντος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γρηγορίου (Κ. Κοϊμτζή) ἀνευ φριμανίου ἐπισκευῆς της, δι' ἃπερ ὁ κτίτωρ τότε ἐξωρίσθη εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ μετα πολλὰς θυσίας ἔτυχε χάριτος. Τῷ 1853—1856 ἐπιτροπευόντων τοῦ Δημητρίου Η. Καζαντζόγλου καὶ τοῦ Μανρουοῦ Βογιατζή διὰ τοῦ κεφαλαίου της ἀνερχομένου εἰς δύο χιλ. λιρῶν καὶ ἄλλων συνδρομῶν ἡ ἐκκλησία ἀνεκτίσθη αὐτὴς λιθόκτιστος ἐκ βῆθρων μετὰ θόλου καὶ προστώου καὶ ἀνιστορήθη διατηρηθέντος τοῦ ἑσωτερικοῦ αὐτῆς ξυλογλυπτικοῦ διακόσμου (τέμπλου, ἀρχιερατικοῦ θρόνου καὶ τοῦ κουβουκλίου τῆς ἀγίας Τραπέζης) ἔργου τοῦ Μετσοβίτου Ἰωάννου Πασκουλά. Τοιαύτη δὲ παραμένει καὶ σήμερον ἀπασῶν τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν της ἀντικατασταθισῶν τεχνηέντως διὰ βουλγαρικῶν. Δυστυχῶς σὺν τῇ ἀντικαταστάσει τῶν ἐπιγραφῶν μετεχρωματίσθη καὶ ἔπαθε καὶ ἡ ἔξοχος εἰκὼν τῆς Παναγίας τοῦ Τέμπλου, ἔργον τοῦ νεαροῦ τότε Βουλγάρου ζωγράφου ἐκ Παζαρτζικίου Ντισπέβσκυ, σπουδάσαντος ἐν Ρωσίᾳ ²³⁾.

γ) Ἡ τῶν *Ταξιαρχῶν*, ἀνατολικῶς καὶ πλησιέστατα τῆς μητροπόλεως καὶ κάτωθεν ἀκριβῶς τῶν ἀποτόμων καὶ ἐπιχρεμαμένων βράχων τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρας τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν. Παλαιὰ ἐκκλησία μνημονευομένη ἦδη ὑπὸ τοῦ Gerlach. Ὑπῆγγο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Μαρίνης μὴ ἔχουσα ἐνορίαν καὶ ἐλειτούργει μόνον κατὰ Σάββατον καὶ τὴν ὀνομαστικὴν της ἑορτὴν τῇ 8ῃ Νοεμβρίου. Κατὰ τὴν τελευταίαν τριετῆ ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀγίας Μαρίνης οἱ ἐνοριταὶ αὐτῆς ἐλειτουροῦντο ἐν αὐτῇ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τὴν ἐπισκευάσωσι κατὰ τὸ ἐνὸν μετενεγκόντες εἰς αὐτὴν καὶ πύσας τὰς παλαιὰς εἰκόνας τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀγίας Μαρίνης, ὧν τινες ἀπὸ τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων. Πολλάκις ἔκτοτε παθοῦσα ὑπὸ τῶν καταπεσόντων ἀνωθεν βράχων καὶ ἔνεκα τοῦ ἐπικινδύνου μὴ λειτουργοῦσα πλέον καὶ ἐρειπωθεῖσα κατερρίφθη ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ὁ περιβόλος αὐτῆς ἀνέκαθεν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐχρησίμευεν ὡς νεκροταφεῖον τῶν ἐνοριτῶν τῆς ἀγίας Μαρίνης, ἐν ᾧ εὐρίσκονται καὶ οἱ τάφοι τῶν ἀποθανόντων Ἑλλήνων μητροπολιτῶν. Σήμερον ἐν τῷ περιβόλῳ της εἶναι ἔκτισμένα οἰκίαι.

22) Ἴδε κατωτέρω, κεφ. XXXVI: Γρηγόριος Μαρασλῆδες καὶ Μουτ. Ἀποστολίδου, λόγοι Θράκης, παράρτ. Θρακικῶν Τόμ. III, ἔτ. 1931, σελ. 133.

23) Ἴδε *Δημ. Βογιαζή*, Ἱστορικὸν σημεῖωμα, σελ. 66 καὶ τὸ ἑρῶιον ποίημα του «Σκοτώσανε τὴν Παναγιάν», ἡ Μάγισσα τοῦ Ψυχοσαββάτου, Θεσσαλ. ἔτ. 1937.

πάντα ἀληθεύοντα τόσον κατὰ τὴν σύνταξιν ὅσον καὶ κατὰ τὰ ἔξοδα χωρὶς νὰ ἔχη λάθος μέχρι καὶ ἐνὸς λεπτοῦ. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν τῇ βεβαιώσει τοῦ πανιερωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν δεσπότη τοῦ ἀγίου Φιλίππουπόλεως κυρίου κυρίου Κυρίλλου καὶ μαρτυρίας, τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων καὶ ἀπάντων ἡμῶν τῶν ἑσναφίων τῆς πολιτείας καὶ ἐδόθη τῷ ρηθέντι ἀρχοντι σκευοφύλακι τζελεμπῆ Νικολάκη καταστρωθὲν καὶ ἐν τῷ κώδικι τῆς μητροπόλεως, αψπγ, Φεβρουαρίου». Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ ὡς μαρτύρων τοῦ ρεφενδαρίου, τοῦ χαρτοφύλακος, τοῦ διερχομένου καὶ τοῦ δασυαρίου, ἀρχόντων, τοῦ Χ' Γεωργίου Ἀθανασίου (Γκεμισ· γκερδάν), Χριστοδούλου Ἀθανασίου Βασιλάκογλου, Ἰωσήφ Χ' Μιχαὴλ Φόρογλου καὶ Ἐμμανουὴλ Φώτογλου προκρίτων, καὶ ἀνὰ δύο τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἑσναφίων ἀμπατζήδων, καυταντζήδων καὶ γουναράδων καὶ ἀνὰ τρεῖς τῶν ἑσναφίων τακτατζήδων καὶ μπακάληδων καὶ μία ἄλλη ἐν τῷ ἄκρω, βεβαιούμεναι ἅπασαι διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἀγίου Φιλίππουπόλεως Κυρίλλου 17). Ἐκ τοῦ Πρωτοκόλλου τούτου ὁ ἅγιος Δραγοβιτίας ἐξάγει τὴν ἀναμφισβήτητον (!) ἀπόδειξιν ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐκκλησία ἐκτίσθη διὰ Βουλγαρικῶν χρημάτων (!!) τότε, διότι ἐκ τῶν 13 μαρτύρων ἐκ τῶν ἑσναφίων οἱ τέσσαρες φέρουσι Βουλγαρικὰ γνήσια ὀνόματα Χ' Στόγιος, Ζλατάνης, Στόγιος καὶ Πέντζος 18). Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι υπερβάλλων τὸν Μωραβένωφ εἰς τὰς περὶ ἀνεγέρσεως τῶν ἐκκλησιῶν ψευδολογίας, ἃς ἐπὶ λέξει ἀντιγράφει ἐν τῇ μελέτῃ του, ἐκβουλαργίζει καὶ τὸν ἐκ σειρᾶς, ἑλλήνων προγόνων ἔλκοντα τὸ γένος ἀρχοντα Νικολάκιν Ἰωάννου Χ' Νίκογλου, ἐπὶ ἔτη σκευοφύλακα τῆς μητροπόλεως, τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας οὗτινος μέλη ἀπαντῶσιν ὡς ἔμποροι μετοικήσαντες ἐν Ἐργέστη (1792) ὁ Λάμπρος Νίκογλου 19) καὶ ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπᾶ Νίκογλου ἐν Ρενίῳ τῆς Ρωσίας (1821) φιλικοὶ 20) Οὕτω διασαφηνίζων τὸ πρόσωπον τοῦ τζελεμπῆ Νικολάκη σημειοῖ ὅτι εἶναι ὁ Νικόλαος Τσαλίκωφ (Θεοδώριβιτς) ἐκ Κοπριφτίτσας, ἐν ᾧ εἶναι βεβαιωμένον ὅτι οἱ ἀδελφοὶ Θεοδώριβιτς—Τσαλίκωγλου ἐγκατέστησαν ἐν Φιλίππουπόλει πολλῷ βραδυτέρον, ὁ μὲν Στογιάννος (1768—1879) τῷ 1073, ὁ δὲ πρεσβύτερος Βούλκος ὁ μέγας τῷ 1817 21).

Κατὰ τὸν Μωραβένωφ, μεταξὺ τῶν κητόρων τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης Κ. Κοϊμιτῆς, πάπος τοῦ ἐν Ὀδησῶ ἔθνικοῦ μεγάλου εὐερ-

17) Αὐτόθι, κατὰ τὴν φωτογραφίαν τοῦ πρωτοκόλλου.

18) Ἰδὲ ἀνωτέρω κεφ. XVIII § 2, περὶ τῶν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι Φιλίππουπολίταις ἐν χρήσει κυρίων ὀνομάτων.

19) Κώδιξ Κυρίλλου I (1781—1845) σελ. 16 (τη').

20) *Φιλήμωνος I*. Δοκίμιον περὶ τῆς φιλικῆς Ἑταιρείας, Ναύπλιον, 1834, ἐν τῷ πίνακι τῶν ἑταίρων ὑπ' ἀριθ. 411 καὶ 412.

21) *Kessiakow Chr.* Ὁ Βούλκος καὶ ὁ Στογιάννος Θεοδώριβιτς. Τσαλίκωφ, βουλγαριστί, Πλόβδηφ, ἔτ. 1935, σελ. 43 καὶ 19.

γέτου Γρηγορίου Ἰ. Μαρσαλῆ, οὗτινος ὁ τάφος μετ' ἐπιτάφιου ἐπιγράμματος ἐσφύζετο ἐν τῇ αὐτῇ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ 1853²²⁾. Ἐπειδὴ ὁμοῦς κατὰ τὴν ἐπὶ Κυρίλλου ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας κτίτωρ αὐτῆς ὠνομάσθη ὁ ἄρχων σκευοφύλαξ Τζελεμπῆς Νικολάικς καὶ οὐδαμῶς μνημονεύεται ὁ Ἰωάννης Κοϊμιτζῆς ὡσαύτως κτίτωρ, δέον νὰ ὑποτιθεῖ ὅτι γίνεται σύγχυσις τῆς ἐπὶ Κυρίλλου ἀνοικοδομήσεως τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὑπερμεσοῦντος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γρηγορίου (Κ. Κοϊμιτζῆ) ἀνευ φημισμένου ἐπισκευῆς τῆς, δι' ἧπερ ὁ κτίτωρ τότε ἐξωρίσθη εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ μετα πολλὰς θυσίας ἔτυχε χάριτος. Τῷ 1853—1856 ἐπιτροπευόντων τοῦ Δημητρίου Β. Καζαντζόγλου καὶ τοῦ Μαυροδῆ Βογιατζῆ διὰ τοῦ κεφαλαίου τῆς ἀνερχομένου εἰς δύο χιλ. λιρῶν καὶ ἄλλων συνδρομῶν ἡ ἐκκλησία ἀνεκτίσθη αὐθις λιθοκτιστος ἐκ βάθρων μετὰ θόλου καὶ προστώου καὶ ἀνιστορήθη διατηρηθέντος τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς ξυλογλυπτικοῦ διακόσμου (τέμπλου, ἀρχιερατικοῦ θρόνου καὶ τοῦ κουβουκλίου τῆς ἁγίας Τραπέζης) ἔργου τοῦ Μετσοβίτου Ἰωάννου Πασχοῦλα. Τοιαύτη δὲ παραμένει καὶ σήμερον ἀπασῶν τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀντικατασταθισῶν τεχνιέντως διὰ βουλγαρικῶν. Δυστυχῶς σὺν τῇ ἀντικαταστάσει τῶν ἐπιγραφῶν μετεχρωμάτισθη καὶ ἔπαυε καὶ ἡ ἔξοχος εἰκὼν τῆς Παναγίας τοῦ Τέμπλου, ἔργον τοῦ νεαροῦ τότε Βουλγάρου ζωγράφου ἐκ Παζαρτζικίου Ντοσπέβσκυ, σπουδάσαντος ἐν Ρωσίᾳ²³⁾.

γ) Ἡ τῶν *Υαξιαρχῶν*, ἀνατολικῶς καὶ πλησιέστατα τῆς μητροπόλεως καὶ κάτωθεν ἀκριβῶς τῶν ἀποτόμων καὶ ἐπιχειρημαμένων βράχων τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρας τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν. Παλαιὰ ἐκκλησία μνημονομένη ἦδη ὑπὸ τοῦ Gerlach. Ὑπῆγετο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Μαρίνης μὴ ἔχουσα ἑνορίαν καὶ ἐλειτούργει μόνον κατὰ Σάββατον καὶ τὴν ὀνομαστικὴν τῆς ἑορτῆν τῇ 8ῃ Νοεμβρίου. Κατὰ τὴν τελευταίαν τριετῆ ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Μαρίνης οἱ ἑνοριῖται αὐτῆς ἐλειτουροῦντο ἐν αὐτῇ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τὴν ἐπισκευάσωσι κατὰ τὸ ἐνὸν μετενεγκόντες εἰς αὐτὴν καὶ πιάσας τὰς παλαιὰς εἰκόνας τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Μαρίνης, ὧν τινες ὑπὸ τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων. Πολλάκις ἔτιοτε παθοῦσα ὑπὸ τῶν καταπεσόντων ἄνωθεν βράχων καὶ ἔνεκα τοῦ ἐπικινδύνου μὴ λειτουργοῦσα πλέον καὶ ἐρειπωθεῖσα κατεργήθη ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ὁ περιβόλος αὐτῆς ἀνέκαθεν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐχρησίμευεν ὡς νεκροταφεῖον τῶν ἑνοριτῶν τῆς ἁγίας Μαρίνης, ἐν ᾧ εὐρίσκονται καὶ οἱ τάφοι τῶν ἀποθανόντων Ἑλλήνων μητροπολιτῶν. Σήμερον ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς εἶναι ἐκτισμένα οἰκίαι.

22) Ἴδε κατωτέρω, κεφ. XXXVI : Γρηγόριος Μαρσαλῆδες καὶ Μυρτ. Ἀποστολίδου, λόγοι Θράκης, παράρτ. Θρακικῶν Τόμ. III, ἔτ. 1931, σελ. 133.

23) Ἴδε Δημ. Βογαζλῆ. Ἱστορικὸν σημεῖωμα, σελ. 66 καὶ τὸ ὄρατον ποίημα του «Σκοτώσανε τὴν Παναγίαν», ἡ Μάγισσα τοῦ Ψυχοσαββάτου, Θεσσαλ. ἔτ. 1937.

δ) Ἡ τῆς ἁγίας Κυριακῆς ἀνατολικῶς τοῦ λόφου Μουσαίου ἐν τῇ ὑποκειμένη πόλει, ἀνεγερθεῖσα ἐκ βάρθρων τῇ 19ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1832 ἐπὶ τόπου παλαιότερας ἐτοιμορρόπου, κτισθεῖσης μετὰ τὸ 1578, αἰε μὴ μνημονευομένης ὑπὸ τοῦ Gerlach, ἐπὶ τῆς ἀρχιερωσύνης τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου, ὡς ἐδήλον καὶ ἡ ἀνωθεν τῆς ἐξωτερικῆς πύλης τοῦ νάρθηκος ἐντετοιχιωμένη ἑλληνικῇ ἐπιγραφῇ ἀντικατασταθεῖσα διὰ βουλγαρικῆς ἐν πιστῇ μεταφράσει²⁴). Ἄνεκτίσθη ὑπὸ τῆς Κοινότητος τ. ἔ διὰ τῶν ἰδίων της κεφαλαίων ἀνερχομένων εἰς τρεῖς χιλιάδας λιρῶν, ἐξ ὧν τὰς ἑκατὸ λίρας κατέθηκεν ὁ ἐνορίτης γραικιζὼν Βούλγαρος ἐξ Ἀβραδάλων τζορμπατζῆς Βούλκος Τσαλόγλου ἢ Κούρτοβις, ὁ ἐπονομαζόμενος μικρός, ὅστις διὰ τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ ἰσχύος του συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τοῦ σουλτανικοῦ περὶ τῆς ἀνακτισεῶς της φερμανίου. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατρὸς τοῦ γράφοντος ταῦτα, ἐνορίτου καὶ ἐπιτρόπου τῆς ἐκκλησίας, εἰργάσθησαν ἐκ περιτροπῆς κατὰ τὴν ἀνέγεσιν αὐτῆς πάντες οἱ ἐνορίται ἡμέρας καὶ νυκτὸς μηδὲ τῶν πρεσβυτέρων γυναικῶν καὶ τῶν παίδων ἐξαιρουμένων βοηθοῦντες τοὺς τεχνίτας. Ἐβοήθησε δὲ εἰς τὴν ἀνέγεσιν της καὶ ὁ ἐνορίτης ζάπλουτος Χατζῆ Γιοβανῆς Χρήστου Κοιμιτζόγλου, ὅστις ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ἐνοριτῶν καὶ προκριτῶν τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν μητροπολίτην διωρίσθη ταμίας τῶν ἐξόδων καὶ ἐσόδων ἔχων γραμματεὰ τὸν Ἰωάννην Ψάλτην. Ὡσαύτως διωρίσθησαν καὶ δέκα ἐνορίται ἐπιστάται ἐπὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως ὁρισθείσης ἐκάστῳ τῆς ἑπηρεσίας αὐτοῦ²⁵).

Δέκα ἔτη μετὰ τὴν ἀνοικοδομήσιν τῆς ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ὄραίου της ἐσωτερικοῦ ξυλογλυπτικοῦ διακόσμου ἠγοράσθη καὶ ἡ παρακειμένη πρὸς ἀνατολὰς μεγάλη παλαιὰ οἰκία μετὰ μεγάλης αὐλῆς τῶν Μαρκοβηνῶν μπέηδων Ἰσμαῆλ καὶ Μαχμουτ καταρριφθείσης ταύτης ὡς ἐτοιμορρόπου ἐπεξετάθη τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἐκκλησίας καὶ παρ' αὐτῷ ἀνηγέρθησαν οἰκίαι πρὸς ἐνοικίαν. Ἐκ τούτου καὶ σήμερον ἀκόμη ὁ περιβόλος τῆς ἐκκλησίας εἶναι μέγας. Ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς ἐκκλησίας πρὸς βορρᾶν ὑπάρχει σολαιὸν παρεκλήσιον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ὑφ' ὃ ἦτο τὸ ossarium. Ὁ διάκοσμος αὐτοῦ εἶναι ὁ παλαιὸς τῆς καταρριφθείσης ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Κυριακῆς, ὡσπερ καὶ αἱ πλείσται τῶν ἁγίων εἰκόνων. Τὸ ἐν τῷ ἀνατολικῷ τῆς αὐλῆς μέρος κωδωνοστάσιον μεθ' ὄρολογίου ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῷ 1906. Ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Κυριακῆς κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῇ 27 Δεκεμβρίου 1892 ἤδη²⁶). Ἐπὶ τῇ ἀνοικοδομήσει τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἐποιή-

24) Πρακτικὸν ἀπὸ 27 Ἰανουαρίου. 1832 ἐν τῷ Κώδικι τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως (1781—1845), σελ. 157 (ῥξε).

25) Φωτίου ἐπισκόπου Εἰρηνοπόλεως, Ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς Βουλγ. πολιτικῆς τῶν Βουλγ. κακουργιῶν πρὸς ἐξόντασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας (1878—1914). Ἀθήναι ἔτ. 1919 σελ. 284—299.

26) Αὐτόθι, σελ. 48 (μ'). Ἴδε καὶ Θρακικοῦ ἀρχείου τόμ. ΣΤ', σελ. 43, ἔγγρ. 26 καὶ τὴν σημ.

θησαν ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Νικηφόρου Λεσβίου δι' αὐτὴν οἶδε οἱ στίχοι παλιτικοὶ ἐντοιχισθέντες ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ἄνωδι τῆς εἰσόδου.

«Ἱεραρχοῦντος πόλεως τῆς Φιλίππου | τοῦ θειοτάτου Νικηφόρου Λεσβίου | ὁ ναὸς οὗτος τῆς ἁγίας ἐνδόξου | καὶ χριστοῦ ἀθλοῦ Κυριακῆς τῆς θείας | σεσαθρωθεὶς τελειῶς ἠπέλει πῶσιν, | ὅστις τῇ σπουδῇ καὶ πλουσίᾳ δαπάνῃ | τῶν φιλοχρίστων τῆς ἐνορίας ταύτης | συνδρομησάντων καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων | τῶν ὀρθοδόξων τῆς πόλεως Φιλίππου | ζήλω ἐνθέῳ ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων, | ὡς νῦν ὁρᾶται εἰς μέγεθος καὶ κάλλος, | οἷσπερ τὸ θεῖον δῶμα μισθοῦς ἀπείρουσ, | ὑγίαν εὐαγγῆ, βασιλείαν δ' ἐν πόλει | ταῖς ἀθλοφόρου εὐπροσδέκτοις πρεσβείαις. αὐλῶ ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ».

Ἐσαύτως ἐποιήθησαν καὶ ἕτεροι ἄνθρωποι ἔμμετροι ! «† Θεία συναρῶσαι καὶ ἀγαθῇ τῇ τύχῃ | ὁ ναὸς οὗτος ἐκ βάθρων ἀνηγέρθη | τῆς χριστοῦ ἀθλοῦ Κυριακῆς τῆς θείας | τῇ προστάσει, εὐλαβείᾳ καὶ πόθῳ | τοῦ ἀρχιερέως τοῦ πόλεως τῆς Φιλίππου | κυροῦ Νικηφόρου τε τοῦ Λεσβίου, | διὰ δαπάνης οὐκ ὀλίγης ἀδράς τε, | τῶν φιλοχρίστων τῆς ἐνορίας πάσης | συνδρομησάντων τε ἐνθέῳ σθένει | τῶν εὐσεβοῦντων εὐλαβῶν εὐπατρίδων | σὺν τοῖς κοπιάσασι, θεοῦθεν γέρα | εὐβραβεύτον χριστομαρτυρίας παρθένε. αὐλῶ, ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ».

Ἐσαύτως συνετέθη, ὅπως χαραχθῆ ἐπὶ ἐντοιχισθησομένης ἐπὶ τοῦ ναοῦ πλακὸς, ἦδε ἡ ἐπιγραφή ἢ κατὰ μίμησιν τῆς ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Μαρίνης : «† Ναὸς ὁ παρὼν ἐκ βάθρων ἀνηγέρθη, κόπου καὶ μόχθου καὶ συνδρομῆς ἠνέχθη Νικηφόρου τε τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου τῆς πόλεως Φιλίππου, αὐλῶ Ἀπριλίῳ α'».

Ἐξιοσπουδαστος εἶναι ὁ ξυλουργικὸς διάκωμος τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ὅστις ἀμιλλᾷται πρὸς τὸν τῆς ἁγίας Μαρίνης καὶ εἶναι προφανῶς ἔργον τῶν αὐτῶν ξυλογλυπτῶν. Οἱ Βούλγαροι κατέλαβον αὐτὸν ἐπὶ τῇ δικαιολογίᾳ ὅτι κτίτωρ αὐτῆς εἶναι ὁ προσηρθεὶς βουλγαρικῆς καταγωγῆς τζορματζῆς μικρὸς Βούλγος διὰ τε τὴν δωρεάν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐνεργεία αὐτοῦ ἔκδοσιν σουλτανικοῦ περὶ ἀνοικοδομήσεως φερμανίου καὶ ὡς ἄχρηστον οὖσαν τοῖς ὄλονεν μειουμένους Ἕλλησιν ἐν τῇ πόλει, ἔχουσιν ἄλλωστε καὶ ἄλλας ἐκκλησίας, τῶν Βουλγάρων τῆς ἐνορίας ἀξαναομένων καὶ μὴ ἐχόντων ἰδίαν ἐκκλησίαν πρὸς ἐκκλησιασμόν των. Ἀπασαὶ αἱ Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ἀντικατεστάθησαν ἅμα τῇ καταλήψει τῆς διὰ ἀρχαιοπρεπῶν βουλγαρικῶν καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ δυτικῷ τοίχῳ ἱστορήθησαν μεγάλοι μεγαλωστί ὅπως ἀπειροκάλως οἱ ἅγιοι των Κύριλλος καὶ Μεθόδιος μεθ' ὅλου τοῦ Κυριλλείου ἀλφαβήτου.

ε) Ἡ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἢ καλουμένη τῆς Παναγίας, ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Εὐμολλιάδος ἐν τῇ ἀκροπόλει. Μία τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιῶν πολλάκις ἀνακτισθεῖσα. Μνημονεύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Gerlach, προφανῶς δὲ κεῖται ἐπὶ τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἦτο πρὸ τῆς ἀλώσεως ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου, καθ' ἣ ἤκουσεν, ὡς προσηρθῆ ὁ Βεράντιος. Ἐξ ἐπιγραφῆς ἀνευρεθεί-

σης ἐπὶ πλακὸς ἐπιτυμβίου ὑπὸ τὸ ἱερόν τῆς σύνθρονον κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς ἀνοικοδόμησιν φαίνεται ὅτι πρῶτος κτίτωρ αὐτῆς ἦτο ὁ Βυζαντινὸς Ἀμίαντος, οὗ τὸ θυγάτριον Ἐπιφάνιον ἐτάφη ἐν αὐτῇ. Ἡ ἐπιγραφή κατ' ἀνάγνωσιν καὶ ἀντιγραφὴν τοῦ Τσουκαλά εἶχε κεφαλαίοις γράμμασι: «ΛΕΙΨΑΝΟΝ ΚΗΤΑΙ ΤΕΛΕΝΕΝ ΤΑΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΘΥΓΑΤΡΟΣ ΑΛΥΑΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΚΗΤΗΤΟΡΟΣ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥΤΟΥ»²⁷⁾, ἣν ὁ Καλίνκα ἀναγινώσκει: «Λ(ε)ίψαν(ο)ν κῆτα(ι) τελ(ειωθ)έν ἐντά(δε) Ἐπιφανίου θυγατρὸς Ἀλυάτου τοῦ κ(υρίου) κτήτορος τοῦ θείου ναοῦ τούτου» καὶ ἡμεῖς «Λείψανον κείται τελ(ειωθέν)²⁸⁾ ἐντάδ(ε) Ἐπιφανίου²⁹⁾ θυγατρὸς Ἀμιάντου³⁰⁾ τοῦ κ(αι) κτήτορος τοῦ θείου ναοῦ τούτου». Ὁ χρόνος τῆς κτίσεως τῆς πρώτης ἐκκλησίας δὲν παρεδόθη ἡμῖν, φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς μέσους βυζαντιακοὺς χρόνους³¹⁾. Ἡ ἐκκλησία ἀνεκτίσθη αὐθις καὶ ἐξωγραφήθη τῷ 1698 δαπάνῃ καὶ φροντίδι τοῦ ρήτορος Ἀνδρονίκου, οὗτινος ὡς καὶ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ αἱ εἰκόνας ἦσαν ζωγραφισμέναι ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ νάρθηκος καὶ διετηροῦντο ζωηραὶ μέχρι τῆς κατεδαφίσεώς τῆς τῷ 1844 μετὰ τῆς ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος κεφαλαίοις γράμμασι μακροῦς ἐπιγραφῆς, ἧς εὐτυχῶς τὰ κυριώτερα μέρη διεφύλαξεν ἡμῖν ὁ Τσουκαλάς: «Ἐκ βάρθρων ἀνοικοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος τῆς θεομήτορος, (διὰ) συνδρομῆς δὲ καὶ μόχθου κυρίου Ἀνδρονίκου, ἐντιμοτάτου ρήτορος μητροπόλεως τῆς πάνυ περιφήμου πόλεως τῆς Φιλίππου». Τελειωθέντος τοῦ ναοῦ αὐθις ἀνιστορήθη δι' ἐξόδων καὶ συνδρομῆς τοῦ ἀνωθεν ρήτορος ἐντιμοτάτου κυρίου Ἀνδρονίκου, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου τε ἡμῶν τοῦ καὶ μητροπολίτου Φιλίππουπόλεως κυρίου Νεοφύτου.—Ἐτελειώθη δὲ ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχρη', ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ, Ἰνδικτιῶνος ζ'»³²⁾. Ἐν ἔτει 1844 κατεδαφισθεῖσα αὐθις ἀνηγέρθη λιθοκτιστός πολλῶ λαμπροτέρα καὶ ὠραιότερα³³⁾ τῇ συνδρομῇ τῶν φιλοθερήσκων Φιλίππουπολιτῶν, δόντων τῶν ἐνοριτῶν ζαπλοῦτων Βουλγάρων μόνον 190 λίρας πρὸς ἀγορὰν στασιδίων διὰ τὰς γυναῖκας των³⁴⁾. Ὁ ἐν Μόσχᾳ Φι-

27) Αὐτόθι, σελ. 40 § 58 καὶ *Kalinka*, *Denkmiler in Bulgariem*, σ. 289, ἀρ. 366.

28) Λείψανον τελειωθέν=ἱερόν.

29) Ἐπιφάνιον, τό, ὑποκοριστικόν κυρίου ὀνόματος γυναικὸς θωπείας χάριν, πρβλ. Ἀβρότιμον, Γλυκέριον, ἐξ οὗ τεκμαίρεται ἡ ἀρχαιότης τῆς ἐπιγραφῆς.

30) Τὸ γράμμα Μ. ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Καλίνκα ΑΥ καὶ παρελείφθη τὸ Ν τῆς ἐπομένῃς συλλαβῆς καὶ οὕτω ὁ εἰσεβής Ἕλλην Ἀμίαντος, μετεμορφώθη εἰς τὸν Λυδὸν Ἀλκάτην.

31) Τὸ ὄνομα Ἀμίαντος, καθ' ὅσον ἐνθυμούμεθα, ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι, ὡσπερ καὶ τὸ Ἀλυάτης.

32) Γ. Τσουκαλά, αὐτόθι, σ. 40 § 58.

33) Αὐτόθι, σελ. 40, σημ. λβ'

34) Ἀμερολήπτου, Περί τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων, δι' ὧν πρόκειται νὰ μεταβληθῇ ἡ Φιλίππουπόλις ὡς Πλόβδηφ, Ἀθήναι, ἔτ. 1860.

λιππουπολίτης Ἀντώνιος Κομιζόπουλλος αἰτηθείσης ὑπὸ τῶν ἐνοριτῶν καὶ ἐπιτρόπων τῆς συνδρομῆς του ἀπέστειλε διὰ τὴν ἀνοικοδόμησίν της χίλια γρόσια μετὰ φιλόφρονος ἐπιστολῆς τῇ 17ῃ Ἀπριλίου 1845³⁵⁾. Ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῷ 1859—60, εἰς ἣν ἐπετράπη ἔκτοτε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου νὰ τελεῖται ἡ λειτουργία σλαβιστῶν³⁶⁾. Ἀπὸ τοῦ 1872 διατελεῖ μητροπολιτικὴ τῶν Βουλγάρων καὶ ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῆς εἶναι οἱ τάροι τῶν πρώτων Βουλγάρων μητροπολιτῶν τῆς Πλόβδηφ Παναγρέτον, Ναθαναὴλ καὶ Μαξίμου. Τὸ πρὸ αὐτῆς κωδωνοστάσιον ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐπὶ τοῦ αὐτονομιακοῦ καθεστώτος. Νοτίως τῆς ἐκκλησίας ταύτης εἶναι τὸ παρεκκλήσιον τοῦ ἁγίου Νικολάου παλαιότατον μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Gerlach. Ἐτοιμόροπον ὄν³⁷⁾, ἀνεκτίσθη τῷ 1801 ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας διὰ δαπάνης 4300 γρ. καὶ εἶτα ὑπὸ τῶν ὁρθοδόξων Φιλίππουπολιτῶν τῷ 1835 τῇ γενναίᾳ χορηγίᾳ τοῦ ἱερομπατῆρος μεγάλου Βαύλκου Θεοδώροβιτς, γραικίζοντος τότε. Τὸ παρεκκλήσιον ἀνήκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας καὶ κατελήφθη συγχρόνως ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Λειτουργεῖ ἀπαξ τῆς ἑβδομάδος καθ' ἑκάστην Πέμπτην καὶ κατὰ τὴν ὄνομαστικὴν του ἑορτὴν τῆς 6 Δεκεμβρίου. Αἱ ἐπὶ τῶν παλαιῶν εἰκόνων του Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ διετηρήθησαν.

α) Ἡ μαρμαροκόσμητος τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν ἐν τῇ ἀρχοπόλει. Ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκκλησιῶν μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Gerlach εἰς ἣν συνελειτουργεῖτο ἀπὸ τῆς ἰδρυσέως του (1685) τὸ ρουφέτιον τῶν ἀμπατζήδων. «Τῇ 13ῃ Ἀπριλίου (1870) ἡμέρᾳ Παρασκευῆ ξημερώνοντας τῆς Διακαινησίμου ξεγύμνωσαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Φιλίππουπόλεως καὶ ἦταν ὁ βοηδόδας, ὅπου τὴν ξεγύμνωσε ὁ Μουσταφᾶς ἀρμενογύρισμα»³⁸⁾.

Ὡς ἔχει σήμερον «ζήλωφ εὐσεβεῖ τῶν ἐνοριτῶν ἐκ βάθρων ἀνοικοδομηται 1830 Μαρτίου 1ε» κατὰ τὴν ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν κειμένην ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἔξωθι τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὑπὸ δὲ τοῦ ἐν Μόσχᾳ ἐμπορευομένου Φιλίππουπολίτου Ἀντωνίου Π, Κομιζόπουλλου, οὗ ἡ πατρικὴ οἰκία ὑπῆγετο εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς ἐκκλησίας, ἔξενε πώθη ἐν Μόσχᾳ τῷ 1832 ἡ χαλκογραφία τῆς ἐκκλησίας καὶ διενεμήθη δωρεάν, εἰς τοὺς συμπολίτας του³⁹⁾. Τὸ λαμπρὸν μαρμαρίνον τέμπλον, ὁ ἄμβων, ὁ ἀρχιερατικὸς θρόνος καὶ ὁ λοιπὸς ἐσωτερικὸς μαρμαρίνος διάκοσμος

35) Μνημ. Ἀποστολίδου, οἱ λόφοι Θράκης, παράρτ. Θρακικῶν Ἀθηνῶν τόμ. III ἔτ. 1931, σ. 136, ἔνθα ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κομιζόπουλλου.

36) Ἀυτόθι, σελ. 138, σημ. 2 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Θρακικά, τόμ. II ἔτ. 1929, σελ. 348, σημ. 4 ἴδε καὶ κατωτέρω κεφ. XX § 5.

37) Κώδιξ Κυρίλλου δευτέρου (1794—1847) σ. 6.

38) Χρον. σ. Δελ. ἰστ. ἔθν. Ἐταιρ. τόμ. Η' σελ. 268.

39) Ἀντίτυπον αὐτῆς (50×64 ἐκατ.) διασώζεται ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Φιλίππουπόλεως ὑπ' ἀριθ. 260.

τῆς ἐκκλησίας ἐφιλοτεχνήθη τῷ 1869 ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἑλλάδος μετακληθέντος καλλιτέχνου Ἀ. Καλουμένου δαπάνῃ τοῦ αἰοδίδιμου Ἰωάννου Γεωργίου Πολίτου, ἑνοριτοῦ τῆς ἐκκλησίας, ἀντικατασταθέντων τῶν παλαιῶν ξυλογλύπτων. Κάτωθεν τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐπὶ τοῦ τέμπλου σφίεται κεχαραγμένη μικροῖς γράμμασιν ἡ ἐπιγραφή: «Τὸ λαμπρὸν τοῦτο τέμπλον ἀηγέθη δαπάνῃ τοῦ αἰοδίδιμου Ἰωάννου Γεωργίου Πολίτου εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1869», παραπλευρῶς δὲ ὑπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος κεφαλαίως γράμμασιν ἡ ἐπιγραφή: «ΕΡΓΟΝ Α. ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ». Ἐκ τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, διετηρήθησαν αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, μεγάλης ἀξίας ἕνεκα τῆς ἀρχαιότητός των καὶ τῆς βυζαντιακῆς τεχνοτροπίας. Τούτων δυστυχῶς τινὲς ἀφαιρεθεῖσαι μετηνέχθησαν εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Σοφίας. ⁴⁰⁾ Διατηρεῖται ἐν αὐτῇ τῶρα ἡ μεγάλη εἰκὼν τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου ἐν τὸς ξυλογλύπτου πλαισίῳ, ἔργον Ρώσου ἀγιογράφου καὶ δῶρον τοῦ Ἀντ. Κομιζοπούλου, ὅστις ἐκτελῶν τὴν πρὸς τὸν ἅγιον ὑπόσχεσίν του, ἦν ἔδωκεν αὐτῷ προσευξάμενος προτοῦ καταλίπη τὸ πάτριον ἔδαφος, διὰ πολυτίμων σκευῶν καὶ ἄλλων δώρων ἐκόσμησε τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ διὰ κεφαλαίου βραδύτερον ἐξησφάλισε τὴν ἀξιοπρεπῆ διατήρησίν της, ⁴¹⁾ ὅπερ δυστυχῶς ἀπώλετο χρεοκοπησάσης τῆς βιομηχανικῆς Ἑλληνικῆς ἐταιρείας τῆς πόλεως, εἰς ἣν κατετέθη ὑπὸ τῶν ἑνοριτῶν πρὸς τοκισμὸν. Κατὰ τὸν γενόμενον ἀπολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ἐκκλησίας τῇ 18η Ἰανουαρίου 1838 εἰσεπράχθησαν γρ. 165,509.18 καὶ ἐξωδεύθησαν 269,270.31 τοῦ ἑλλείμματος συμπληρωθέντος διὰ δανείων ἀτόκων καὶ ἐντόκων ἀπὸ 8—20 ο)ο εἰλημμένων παρὰ διαφόρων μελῶν τῆς Κοινότητος φαίνεται ὅτι τὸ χρέος τῆς ἐκκλησίας ἀπεβέβηθη διὰ χορηγίας τοῦ Ἀντωνίου Κομιζοπούλου, ὅστις καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῆς ἐξησφάλισεν, ὡς προσερόρηθη ⁴²⁾.

ζ') Ἡ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἁγίας Ἐλένης παρὰ τῇ ἀνατολικῇ πύλῃ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐπὶ τῶν τειχῶν αὐτῆς ἀνακτισθεῖσα, ὡς σφίεται νῦν, ἐπὶ τοῦ χώρου παλαιότερας μικρᾶς καὶ ταπεινῆς, ἐτοιμορρόπου. Κατ' Ἀρμενικὴν παράδοσιν ἐν τῇ πόλει μνημονομένη καὶ ἐν τινὶ Ἀρμενικῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἐκδοθεῖσα ἐν Βενετίᾳ τῷ 1769 ἐν τῇ λέξει Φιλιπούπολις, ἐν ᾧ χώρῳ κεῖται ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐφρονεύθησαν μαρτυρήσαντες 38 χρι-

40) Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατάληψιν ἀφηρήθη καὶ ὁ πλοῦσιος τῆς ἐκκλησίας, κινητὸς διάκοσμος, οἷον αἱ μεγάλαι ἀργυραὶ κανδήλαι αἱ πρὸ τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου ἐξηρητημένα, τὸ ἀργυρόδετον καὶ κεχρυσωμένον μετὰ τιμαλῶν λίθων βαρῦτιμον εὐαγγέλιον, μεταξωτὰ καὶ περίχρυσα ἱερατικά ἄμφια, ἅπαντα δῶρα τοῦ Ἀντ. Κομιζοπούλου, τὰ ὠραία καὶ ὑψηλὰ ὄρειχαλκίνα μανουάλια (κρησστάται), οἱ ὠραῖοι πολυέλειοι πλῆν τοῦ κεντρικοῦ ὄρειχαλκίνου φέροντος κεχαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ Κομιζοπούλου καὶ τὰ ἀργυρόχρυσα ἐξαπτέρυγα, ὥστε σήμερον ὁ ναὸς φαίνεται γυμνὸς καὶ πενιχρὸς.

41) Μυρτ. Ἀποστολίδου, ἀδτόθι, σελ. 134—135.

42) Κώδιξ ἱερᾶς μητροπόλεως τοῦ ἔτους 1781—1815, σελ. (τλῆ.) 345.

στιανοί, ἐν οἷς καὶ οἱ Φιλίππουπολιταὶ Σεβερλιανὸς καὶ Μίμων ἐπὶ τοῦ μεγάλου διωγμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς ἐπισήμου τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας θρησκείας, ἰδρῦθη ἐκεῖ ναὸς εἰς μνήμην τῶν μαρτύρων Φιλίππουπολιτῶν Σεβερλιανοῦ καὶ Μίμωνος, ὅστις βραδύτερον μειωνομάσθη τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ⁴³⁾. Κατὰ ταῦτα αὕτη ἡ ἐκκλησία εἶναι ἐκ τῶν παλαιωτάτων τῆς πόλεως, μνημονεύεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Gerlach ⁴⁴⁾. Ἀνεκτίσθη συγχρόνως μετὰ τῆς ἁγίας Κυριακῆς ἀρχιερατεύοντος τοῦ Νικηφόρου τῷ 1832 διὰ τῶν ἰδίων τῆς κεφαλαίων συμποσομένων εἰς δύο χιλιάδας λιρῶν. Ἀνωθεν τῆς πύλης τῆς βορείου πλευρᾶς αὐτῆς σφάζεται ἀκόμη ἐπὶ πλακὸς κεχωραγμένη κεφαλαίως γράμμασιν ἢ δε ἢ ἐπιγραφὴ: «Οὗτος ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐκτίσθη τῷ 1832 σωτηρίῳ ἔτει Ὀκτωβρίου 30 καὶ ἐγκαινιάσθη ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ ἀρχιερέως ἡμῶν», ἐφ' ἧς τοιχογραφία ἀγγέλου κρατοῦντος ἀνεπτυγμένην δέλτον ἐν σχήματι ταινίας μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς μικροῖς γράμμασιν: «Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθῶτων στερέωσον Κύριε τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτίσω τῷ τιμῷ σου αἵματι». Ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἐν τῇ γωνίᾳ παρὰ τῷ παγκυρίῳ εἶναι ἐπιστρωμένοι δύο θαυμάσιοι ἐπιτάφιοι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πλάκες, ἔχουσαι ὁμοιοτρόπως γεγλυμμένον τὸν δικέφαλον αἰετὸν καὶ συμπεπλεγμένους κεφαλαίως γράμμασιν ἐπιγραφάς, αἵτινες δυστυχῶς κατὰ τὰ τρία τέταρτα εἶναι κεκαλυμμένοι ὑπὸ σανιδώματος ὡς δαπέδον ἐκ τῆς ἀριστεροῦθεν κειμένης ἀναγινώσκονται: «ἐνθάδε κείνεται οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ Ἐλευθέριος...—» καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτῶν 1795 ἐπὶ δὲ τῆς δεξιόθεν κειμένης ὁμοίως γράμμασιν: «ἐνθάδε κείται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...» καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου 1810. Ἐκ τῆς χρονολογίας φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς παλαιωτέρας ἐκκλησίας ⁴⁵⁾. Ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ἐξ ἀνατολῶν κλίμακος εἰς τὴν αὐ-

43) *Mouravenow—Peev*, αὐτόθι, σελ. 116, σημ. 98.—Ἐπισκόπου Δραγοβιτίας *Χαρίτωνος*, αὐτόθι σελ. 1, σημ. 1.

44) Ἴδε ἀνωτέρω, αὐτόθι, κεφ. XV § 2.

45) Ἐνορίτης ὢν τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἐξήτησα ἐπανειλημμένως, ὅπως ἀρθῆ τὸ βαρὺ μέγα σανίδωμα, ὅπερ καλύπτει τὰς πλάκας ταύτας καὶ πλυνθῶσιν αὐταί, ἵνα τὰς ἀναγνώσω καὶ τὰς φωτογραφήσω Ἐδόθη μοι ἡ ὑπόσχεσις παρὰ τοῦ ἐπιτρόπου μεσολαβοῦντος τοῦ φίλου δικηγόρου Ἀλ. Πέεφ, ὅτι ἐπετρέπεται μοι ἡ φωτογράφησις τῶν. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν πλύσιν τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ ἐπὶ τῇ ὀνομαστικῇ του ἑορτῇ τοῦ 1929 μετέβην πρὸς φωτογράφησιν τῶν πλακῶν, ἀπηγορεύθη ἡμῖν ἡ εἰσοδος εἰς τὸν ναὸν κατὰ διαταγὴν τῶν ἀφελῶν ἐπιτρόπων ὑπὸ τοῦ νεωκόρου. Αἱ ἐπιγραφαὶ ὡς Ἑλληνικαὶ δὲν πρέπει ν' ἀναγνωσθῶσι καὶ πιστευθῆ καὶ δι' αὐτῶν ἡ Ἑλληνικότης τοῦ ναοῦ, ὅστις ἀφαιρέθεισῶν τῶν ἐπὶ τῶν εἰκόνων καὶ τοιχογραφῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀντικατασταθεισῶν διὰ Σλαβικῶν ὑποστηρίζεται ὅτι εἶναι Βουλγαρικαὶ ἀνάκαθεν. Ἀποτέλεσμα ταύτης τῆς ἐνεργείας μου ἦτο καὶ ἡ ἐκ τῆς βορείου αὐλῆς ἄρσις τοῦ μόνου ἐναπολειφθέντος ἕως τότε τάφου τοῦ ἔμποροδίκου Ἰωάννου Παπαγεωργίου (Παπαζογλου), ἀποθανόντος τῷ

λὴν τῆς ἔκκλησίας ὑπάρχει ἐπιστρωμένον τμήμα ἐπιταφίου μαρμαρίνης πλακῶς μετ' ἐγγλύφων ἀνθεμίων καὶ τοῦ ἔτους θανάτου τοῦ μακαρίτου 1789. Ἐν τῷ νάρθηκι σφίζονται δύο εἰκόνες ἐκ τῆς παλαιότερας ἔκκλησίας, ἡ τοῦ Κυρίου καὶ ἡ τῆς Θεοτόκου μεγάλου μεγέθους καὶ Βυζαντιακῆς τεχνοτροπίας. Τὸ τέμπλον τῆς ἔκκλησίας, ὁ δεσποτικὸς θρόνος καὶ τὸ κουβούκλιον τῆς ἁγίας τραπέζης κατεσκευάσθη κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐν Βιέννῃ ἔκκλ. ὑπὸ τοῦ Μετσοβίτου Γιάννη Πασκούλα Ταληδούρου ἀντὶ 22370 γρ.

η) Ἡ τοῦ ἁγίου Χαθαλάμπου, ἐν τῷ προαστείῳ Μαρασίῳ, κτισθεῖσα τῷ 1874 τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ρουφείου τῶν κωνταντζήδων, ὅπερ συνελετουργεῖτο ἔκτοτε ἐν αὐτῇ. Ἐκτίσθη χάριν τῶν ἐν τῷ προαστείῳ τούτῳ οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ συνεκκλησιάζωνται ἐν τῇ βουλγαρικῇ τοῦ προαστείου τῶν ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ

θ) Ἡ τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἐν τῷ προαστείῳ Ροδοκῆπρ, ἰδιόκτητος τοῦ Γεωργίου Τσουκαλά, κτισθεῖσα περὶ τῷ 1855 ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Χρυσάνθου. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἑλληνικῶν ἔκκλησιῶν τῆς Κοινότητος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν ἔκκλησίαν ταύτην τὴν μικρὰν ἐκκλησιάζοντο οἱ ἑναπομείναντες ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἐν τῇ πόλει μέχρι τῆς ἐκδιώξεως τῶν Ἑλλήνων ἱερέων ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας. Καεῖσα τῷ 1914 κατερρίφθη ἐκ θεμελίων πρό τινων ἔτων ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ κτίτορος, ὁ δὲ κώδων καὶ τὰ περισωθέντα σκεύη καὶ εἰκόνες ἔδωρήθησαν εἰς τὴν νεόκτιστον ἔκκλησίαν τῆς παρακειμένης κώμης Ἀχλάν.

§ 4) Ἄπασαι αὗται αἱ ἔκκλησiai πλὴν τῆς μικρᾶς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τῶν κατεδαφισθεισῶν τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τοῦ ἁγίου Διονυσίου εἶναι βασιλικαί, τ. ἔ. διηρημέναι εἰς τρία κύτη διὰ δύο σειρῶν κτιστῶν ἢ λιθίνων κιόνων μετὰ κιονοκράνων βυζαντινοῦ καὶ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Καὶ τῆς μὲν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμος, ὡς προερρήθη, εἶναι ὅλος μαρμαρίνος, τῶν δ' ἄλλων ξύλινος καὶ τῶν τῆς ἁγίας Μαρίας, Κυριακῆς, Παναγίας καὶ Κωνσταντίνου πολλῆς μελέτης ἄξιος διὰ τὴν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔκκλησιαστικὴν τορευτικὴν καὶ ξυλογραφίαν. Τὰ τέμπλα αὐτῶν, οἱ ἄμβωνες, οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι, τὰ κιβούρια τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ τὰ εἰκονοστάσια ἐν γένει τετορευμένα καλλιτεχνικῶς ἀπὸ τε συνθέσεως καὶ ἐπεξεργασίας παριστῶσιν ἄρμονικῶς συμπλεγμένα φυτὰ, ἀνθη, καρπούς, πτηνά, ζῶα καὶ χερουμείμ. Τὰ δὲ τῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς τῆς

1865, ἔχοντος ἑμμετροῦ ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ λαμπρᾶς καὶ πορφυρίτου πλακῶς καὶ διατηρηθέντος τῇ ἐπιμονῇ τοῦ ἐκ θυγατρὸς ἐγγόνου αὐτοῦ Θεοδώρου Χατζῆ Λούκωφ (πρώην Χατζῆ—Λουκά). Καὶ ὅμως τὸ δημαρχεῖον τῆς πόλεως συνέστησεν ἑμμισθον ἐπιτροπείαν ἐκ λογίων Βουλγάρων πρὸς συλλογὴν ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ὕλης πρὸς συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως !!

Παναγίας εἶναι θανασιῶς καὶ ἐπιχειρουσώμενα. Πρὸ παντὸς δὲ καλλιτεχνικώτατοι εἶναι οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἁγίας Μαρίνης καὶ τῆς ἁγίας Κυριακῆς ὡς καὶ ὁ ἄμβων τῆς τελευταίας. Ὁ ἀρχιτέκτων Κοϊτςχέω *) αὐταπατώμενος ἐκ τῆς νῦν βουλγαρικῆς τῶν ναῶν ἰδιότητος νομίζει ὅτι ὁ διάκοσμος οὗτος, ὡσπερ καὶ ὁ τῶν ἄλλων ἐν Βουλγαρίᾳ ἐκκλησιῶν παρόμοιος, εἶναι ἔργον τῆς βουλγαρικῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας τέχνης (τουρευτικῆς, ξυλογλυφίας καὶ διακοσμητικῆς), ἐκλιπούσης νῦν καὶ ὅτι οἱ τεχνῖται ἦσαν ἰθαγενεῖς αὐτοδίδακτοι Βούλγαροι. Γνώμη πεπλανημένη! οἱ μαῖστορες προσεκαλοῦντο ἐξ Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ἐν τῇ χώρᾳ τουρευτῶν κατεσκεύαζον τὰ κομφοτεχνήματα ταῦτα ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς καὶ βουλγαρικαῖς ἐκκλησίαις †). Εἶναι μεμαρτυρημένον ὅτι ἐν Φιλιππουπόλει εἰργάσθη μεικλιηθεὶς ὁ τοῦ Μετσόβου μαῖστωρ τουρευτῆς Ἰωάν. Πάσκουλας, ὡς προερρήθη †), ὅστις ἀναμφιβόλως ἔπειτα περιῆλθε καὶ ἄλλας πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Θράκης καὶ Βουλγαρίας, ἐν αἷς μετὰ τῶν βοηθῶν του μαθητῶν ἐξήσκησε τὴν τέχνην του.

Τούτων τῶν ἐκκλησιῶν ἡ μὲν τῆς Παναγίας, ὡς προερρήθη, ἀπὸ τοῦ 1860 ἐγένετο βουλγαρικὴ τελουμένης ἔκτοτε τῆς ἐν αὐτῇ λειτουργίας ἐν τῇ σλαβικῇ γλώσσῃ χάριν τῶν ὀρθοδόξων τῆς πόλεως Βουλγάρων καὶ ἀπὸ τοῦ 1872 ἀποσκισιανῶν ὀριστικῶς τούτων ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἐγένετο μητρόπολις αὐτῶν παραμείνασα τοιαύτη καὶ σήμερον, ἡ δὲ τῆς ἁγίας Κυριακῆς κατελήφθη βίᾳ ὑπ' αὐτῶν τὸ 1892, αἱ δὲ λοιπαὶ πλὴν τῆς ἰδιοκτητοῦ τοῦ ἁγίου Διονυσίου περιῆλθον εἰς αὐτοὺς τῷ 1906 καταλυθείσης τῆς Ἑλληνικῆς καθ' ἅπαν τὸ Βουλγαρικὸν κράτος ἐκκλησίας †). Σὺν τῇ μετατροπῇ δὲ τῶν ἐκκλησιῶν εἰς βουλγαρικὰς, πᾶσαι αἱ ἐπὶ τῶν εἰκόνων καὶ τοιχογραφιῶν καὶ ἀλλαγῶν αὐτῶν ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί, ἐξαιρουμένων τῶν τῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου παραχωρηθείσης εἰς τοὺς Ρώσους πρόσφυγας μετὰ τὸν διεθνή πόλεμον καὶ τῶν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, λειτουργούσης ἀπαῖ τῆς ἑβδομάδος, ἀφῆρέθησαν ἢ τεχνιέντως ἀπληρέφθησαν ἀντικατασταθεῖσαι διὰ βουλγαρικῶν καὶ δὴ ἀρχαϊζούσης μορφῆς. Ὅστε σήμερον ὁ ἐπισκεπτόμενος ταύτας τὰς ἐκκλησίας καὶ ἀγνοῶν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ἢ γνωρίζων αὐτὴν ἐκ βουλγαρικῶν μόνον ἀναγνωσμάτων ἀναμφιβόλως ἀπατόμενος ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν θ' ἀποδώσῃ τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν εἰς τὴν εὐλάβειαν τῶν ὀρθοδόξων Βουλγάρων.

§ 4) 1) P. Koitschew, Rezbarskoto izkoustvo vif Bulgaria (= ἡ ξυλογλυπτικὴ ἐν Βουλγαρίᾳ), Bulletin de la Societé archéol. Bulg. τόμ. I, ἔτ. 1910, σελ. 81—110. 2) Ἴδε, Θρακ. μελετήμ. κεφ. XVII, § 5.

3) Αὐτόθι, ἀνωτέρω § 3, β' καὶ γ'.

4) Ἴδε (Φωτίου Μανιάτου ἀρχιμανδριτοῦ) Βουλγάρων ἐνέργειαι πρὸς κατάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ καταστροφὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἐν τε τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ. Ἀθήναι ἔτ. 1908.

§ 5) Κατὰ τὰ προηρημένα ἢ ἐπὶ τουρκοκρατίας διατήρησις τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει Ἑλληνισμοῦ καταφαίνεται ἐν κεφαλαίοις :

α') Ἐκ τῆς ὀρθοδόξου τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος θρησκείας τῶν χριστιανῶν, λαλούντων καὶ γραφόντων τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐχόντων Ἑλληνας ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ λειτουργοῦμένων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλῶσσῃ πάντων μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε αὐξηθέντων τῶν παροίκων Βουλγάρων ἤρξατο χάριν αὐτῶν πατριαρχικῆ ἀδείας ἐν ἐνὶ τῆς πόλεως ναφ τῷ τῆς Παναγίας καὶ ἐν τοῖς δυοῖ τῶν προαστείων τῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Μαρασίῳ καὶ τῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ρήλας, χάριν τῶν Βουλγάρων μόνον ἀνεγερθέντι, γινομένη ἡ λειτουργία ἐν τῇ σλαβικῇ γλῶσσῃ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἱερέων.

β') Ἐκ τῶν περὶ τὰς γεννήσεις, ἀρραβῶνας, γάμους, κηδείας, μνημόσυνα, χοροὺς, ἐθίμων, ἀπερ μετεδόθησαν καὶ εἰς τοὺς μετοικήσαντας εἰς τὴν πόλιν Βουλγάρους ἐκ τῶν πέριξ κωμῶν καὶ κωμοπόλεων.

γ') Ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος, ὅπερ εἶχον οἱ ὀρθόδοξοι Φιλιππουπολίται, καλοῦντες ἑαυτοὺς Γραικοὺς μὲν συνήθως, Ρωμιοὺς (Ρωμαίους) δὲ σπανιώτερον, Ἑλλήνων καλουμένων μετὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος προερχομένων καὶ τῶν κτησαμένων ἐν γένει τὴν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα συμπολιτῶν τῶν 1).

δ') Ἐκ τῆς ἐκάστοτε ἐνισχύσεως τοῦ ὑπολειφθέντος ἐν τῇ πόλει μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν αὐτῆς—(1863) Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὑπὸ τῶν ἀδιαλείπτως μετοικούντων εἰς αὐτὴν ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἀρραιφῶν Ἑλλήνων καὶ δὴ ὁμαδικῶς ἐξ Ἀγρῶν καὶ Θεσσαλίας κατὰ δέκατον ἑβδομον καὶ ὄγδοον αἰῶνα, ὡσαύτως καὶ ἐκ Ρόδου καὶ ἐξ ἄλλων τοῦ Αἰγαίου νήσων 2), ἐκ Μοσχολέως τῆς Μακεδονίας καὶ ἐξ Ἡπείρου κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, ἐκ τῶν πλησιοχώρων Ἑλληνικῶν κωμοπόλεων Στενιμάχου καὶ Βοδενῶν ἀνεκαθεν μὲν, ἰδίως δὲ μετὰ τὴν πυρπόλησιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Κυριζαλήδων ληστῶν (1793—1810), ἐκ τῆς Κωνσταντινου-

§ 5) 1) Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ ρουφειοῦ τῶν ἀμπατζήδων Φιλιππουπολιτῶν ἀρχείοις (1685—1856) προκειμένου περὶ βουλγάρων τὴν ἐθνότητα ἀπὸ τοῦ τέλους ἤδη τοῦ 18ου αἰῶνος σημειοῦται τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν ὄνομα, οἷον : «Ἔθωκα ἐλεημοσύνην εἰς δύο γυναῖκας, εἰς ἓνα πτωχόν, εἰς ἓνα κορίτσι καὶ εἰς μίαν Βουλγάραν, ἀνηγορεύθη μαῖστωρ ὁ τάδε Βουλγάρ.»

2) Ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς ἀπὸ τοῦ 1631 ἢ διάλεκτος εἶναι τῶν νοτιῶν Ἑλλήνων. Ἴδε Θρακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. II, ἔτ. 1929, σελ. 16, III καὶ ἀνωτέρω αὐτόθι, κεφ. XVI § 1... ὡσαύτως ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ αὐτοῦ ρουφειοῦ φαίνεται πῶς ἡ γλῶσσα σὺν τῷ χρόνῳ ἔρρεπε πρὸς τὴν τῶν βορείων Ἑλλήνων. Ἴδε σελίδας αὐτῶν δημοσιευθείσας ἐν τοῖς Θρακικοῖς, τόμ. II ἔτ. 1929, σελ. 354—363.—Καὶ Μυρτ. Ἀποστολίδου τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλ(π)πόλει ἐσναφίου τῶν ἀμπατζήδων, Ἀρχεῖον Θρακ. λαογρ Θησαυροῦ, Τόμ. III ἔτ. 1937 σελ. 164 § 7, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς γλῶσσης αὐτῶν.

πόλεως καὶ Ἀνδριανουπόλεως καὶ Σαράντα Ἐκκλησιῶν, ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἄλλων πόλεων, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐπωνυμιῶν πολλῶν, οἷον Πολίτης, Σταμπολῆς, Σέρρεςλις, Βλάχος, Μόραλις, Τσάκωνας, Ἀγραφιῶτης, Ἐδρινελῆς, Ἀρβανίτης, Καραμανλῆς, Σαλονικεῖος, Χαλεπλῆς, Σμυρνιαῖος, Αἰβαλιῶτης κτλ. τῶν ἐκ Βουλγαρικῶν πόλεων ἐγκαθισταμένων φερόντων τὰ ἐπωνυμίας καὶ ὅτε ἀκόμη ἐξηλληνίζοντο τινες αὐτῶν Ζάγυρις, Παζαοτζικλῆς, Τσιρπανλῆς, Ἀβράδαλις Σόφιαλις, Σαμακοβλῆς, Σιλτσόβαλις, Καλοφερλῆς κτλ.

ε) Ἐκ τῶν κωδίκων τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως ἀνερχομένων μέχρι τοῦ 1620 οὐδ' ἀνέγνω ὁ Γ. Τσουκαλᾶς πρὸ τοῦ 1850 *), ὑπεξαιρεθέντων δὲ τῷ 1861 ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων δεξίας κοινοτικὰς διαμύχας μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐγγράφων *), ἐν οἷς συντεταγμένοις ἅπασιν ἑλληνιστὶ καὶ περιέχουσι τὰ ἄξια μνήμης συμβάντα τῆς μητροπόλεως καὶ τῆς κοινότητος οὐδὲν ἀφορῶν εἰς ἄλλην ἐθνότητα ἅπαντᾶ *).

3) Γ. Τσουκαλᾶ, αὐτόθι, σελ. 40, σημ. λγ'.

4) Πολλοὶ τούτων ὑπάρχουσι νῦν ἐν τῇ μητροπόλει μετὰ τῶν κωδίκων, ἐξ ὧν τοῦ δευτέρου (πρώτου τοῦ Κυρίλλου) ποιεῖται χρῆσιν ὁ Δραγοβιτίας Χαρίτων ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ διατριβῇ του καὶ ὃν ἡμεῖς μετὰ τοῦ ἑτέρου τοῦ Κυρίλλου καὶ δύο τοῦ Νικηφόρου ἐσχάτως ἀνέγνωμεν κατὰ παραχώρησιν τῆς μητροπόλεως καὶ ἐδημοσιεύσαμεν.

5) Περὶ τῶν κωδίκων τῆς μητροπόλεως, τοῦ περιεχομένου αὐτῶν κτλ. ἴδε *Μυρτ. Ἀποστολίδου*. Ἡ ἱερά τῆς Φιλιππουπόλεως μητροπόλις: ἐν τῷ Ἀρχεῖφ Ἰσθμ. λαογρ. θησαυροῦ τόμ. Δ'. Ε'. ΣΤ', σελ. 18—40, 1—86, 25—112 καὶ ἐν τοῖς Ἰσθμικοῖς, Κώδιξ Νικηφόρου τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως, τόμ. ΙΒ', ΙΓ', ΙΕ' καὶ ΙΣΤ'.

Ἔς δείγμα τῆς συντάξεως τῶν κωδίκων τῆς μητροπόλεως παρατιθέμεθα δύο πρακτικά, ὡς διέσωσεν ἡμῖν ὁ Τσουκαλᾶς (αὐτόθι σελ. 40, σημ. λγ', καὶ σελ. 41, σημ. λε') γεγραμμένα ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτῶν τῶν μητροπολιτῶν, τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τοῦ πρώτου κώδικος ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ τοῦ δευτέρου κώδικος ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου.

α) ἀγνια (1711) Ἀπριλίου η', τῇ νέῃ Κυριακῇ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Θωμᾶ ἐχειροτονήθη τῇ χάριτι τοῦ παναγίου πνεύματος μητροπολίτης τακτικὸς τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως, παραιτησαμένου οἰκείῃ βουλῇ καὶ ἀβιάστῳ γνώμῃ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύρ Νεοφύτου, ἄτε μὴ δυναμένου εἰς τὸ παντελὲς κινήθῃν κατὰ τόπον ὑπὸ τῆς κατεχούσης αὐτὸν δεινοτάτης χειροποδωλγίας καὶ δίκην λίθου ἀναισθητοῦτος· ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ χρέους αὐτοῦ ἐπικουρωθέντος ἐπέκεινα τῶν ἑκατῶν πουγγίων τῶν Π καὶ μὴ δυναμένου αὐτὸ κυβερνήσαι καὶ διορθῶσαι ἔτι· τῷ αὐτῷ δὲ ἔτι· Ἰουλίου β', ἀνεπαύθη ἐν Κυρίῳ γεγονῶσι τὰ πάντα ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας ἡμῶν προσαναλωθέντα χρήματα πουγγία εἴκοσι τρία καὶ τι πρὸς· ἐξ ὧν τὰ μὲν δέκα ἐδόθησαν εἰς τὸ κοινόν, πατριαρχεύοντος κυρίου Ἀθανασίου τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως, χρηματίσαντος πρότερον καὶ Τυρνόβου· τὰ δὲ ἐννέα ἐδόθησαν εἰς χρέος αὐτοῦ τοῦ κύρ Νεοφύτου, τῷ Γιαννῷ, δηλαδὴ ἑπτά, ἐν τῷ Γιαννάκῃ ἰδίῳ ὑπηρετῇ καὶ τὸ ἄλλο τῷ διδασκάλῳ Σπαντηνάκῃ, δι' ὃ ἦσαν ἐγγυηταὶ οἱ τρεῖς ἑγκριτοὶ τῶν ἀρχιερέων, Κυζ(ίκου) Κύριλλ(ος), Νικου(ηδείας) Παρθέν(ιος), καὶ Χαλκηδ(όνος) Κωνσταν(ιος). Τὰ δὲ λοιπὰ τέσσαρα κατηναλώ-

ζ') Ἐκ τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐπικρατησάσης Ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν πρακτικῶν καὶ βιβλίων ἐκάστης συντεχνίας (ρουφετίων—ἐσναφίου) μέχρι τοῦ 1857, (ὁπότε ἤρξαντο ἀποχωριζόμενοι οἱ Βούλγαροι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀποτελοῦντες ἰδίως συντεχνίας), γεγραμμένων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐν τῇ ἀλποελληνικῇ μὲν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ἦτις ἦτο κράμα τῶν τε νοτιῶν καὶ βορειῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων, βραδύτερον δὲ ἐν γλώσσῃ ρεπούση πρὸς τὴν καθαρρεύουσαν γραφομένην ὑπὸ τὴν σχολικὴν πιθανῶς ἐπίδρασιν, τῶν ὑπογράφων καὶ αὐτῶν τῶν φερόντων γνήσια Βουλγαρικά ὀνόματα οὐσῶν Ἑλληνικῶν καὶ ὑπὸ Ἑλληνικὸν γραμματικὸν καὶ φωνητικὸν τύπον, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ρουφετίου τῶν ἀμπατζήδων, οὗ οἱ Βουλγαρῶννοι μάλιστα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἦσαν ἰσάριθμοι τοῖς Ἑλλήσι τοιοῦτοις καὶ τῶν σφραγίδων τῶν συντεχνιῶν ἔχουσῶν Ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς *).

θ) ἦσαν εἰς χειροτονικὰ πεσχέςσια, μπεράτι καὶ ἄλλα ἀνογκαῖα. Ὁθεν καὶ ἐγράφησαν ταῦτα ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι μνήμης ἀθανάτου ἔνεκεν ὁ δὲ Θεὸς τῶν ἀπάντων δῶη ἡμῖν καὶ τὸ ἐμπιστευθὲν μοι ποιμνιον ποιμᾶναι ὀρθῶς καὶ θεαρέστως καὶ τὰ χρέη τοῦ κυβερνήσαι καὶ ἐν μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει ἀποβιώσῃ Ἀμήν. Φιλίπ. Καλλίνικος οἰκείᾳ χειρὶ ταῦτ' ἔγραψα > (σελ. 116 παλαιοῦ κώδικος, δηλαδὴ τοῦ πρώτου).

β) «Ὅτι οὐκ ὀλίγον εἰς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων συμβάλλει τὰ γράμματα, τοῖς πᾶσι δῆλον τούτου ἔνεκα καὶ οἱ ἔρασταί τούτων τοσοῦτων ἐγκωμίων παρὰ πάντων ἠξιώθησαν καὶ εἰκότως εἰμὴ γὰρ ταῦτα ἦν, οἷα ἀμάθεια καὶ ἄγνοια, ἀταξία τε καὶ σύγχυσις τῷ κόσμῳ ἂν συνέβη διὰ τούτων πάντων τὰ ἄξια μνήμης εἰς αἰετὴ ἀνεξάλειστα διασώζονται ταῦτα τὰ ἀπόντια οἰνοῖ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἄγουσι, ταῦτα τοσαύτας ἰδέας πραγμάτων καὶ τοιοῦτους νόμους τοῖς ἀνθρώποις χαρίζεται συνελὼν δέ, ταῦτα τὸ σκότος ὅλον τῆς ἀγνοίας καὶ πᾶσαν τὴν ἀταξίαν διώκονται καὶ ὅλον τὸ φῶς τῆς πολυπειρίας καὶ ἐπιστήμης καὶ πᾶσαν τὴν εὐταξίαν τούτοις παρέχοντα. Ἐπειδὴ τοίνυν ἔθος ἢ μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον τυγχάνει ἐν πάσαις ταῖς μητροπόλεσιν ἐν κώδικι τὰ ἄξια μνήμης καὶ τὰ ἀναγκαῖα ὄντα τῇ λήθῃ μὴ ἐμπεσεῖν συμβαίνοντα καταγράφεσθαι καὶ σημειοῦσθαι, ἵνα μὴ ἐξίτηλα γινόμενα ἀταξίαν τε καὶ ἄγνοιαν τοῖς πᾶσιν ἐμποιήσωσι, καταγραφόμενα δὲ καὶ μνημονεύμενα πολλὴν τὴν ὠφέλειαν ἡμῖν χορηγήσωσι, δεῖν ἐγγνωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπαραιτήτως τὸν παρόντα κώδικα κατασκευάσαι, ὅπως καὶ τὰ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῃ μητροπόλει τῆς Φιλίππουπόλεως συμβαίνοντα χρῆσιμά τε καὶ ἀναγκαῖα καθαρῶς ἐν τοῖς καταγράφεσθαι οὐ μόνον πρὸς αἰδίων μνήμην τῶν μεθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐταξίαν καὶ ἄλλην οὐκ ὀλίγην ὠφέλειαν τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ δὴ σὺν Θεῷ ἀρχόμεθα. ρφπ' (1780) κατὰ μῆνα Αὐγούστον.

Κύριλλος Φιλίππουπόλεως». (Προσίμιον τοῦ δευτέρου παλαιοῦ κώδικος, οὗ ποιεῖται χρῆσιν ὁ Δραγοβιτίας ἄλλ' ἐν τῷ κώδικι καθ' ἡμετέραν αὐτοψίαν δὲν ὑπάρχει καταγεγραμμένον. Εἰκάζεται ὅτι ἀπεκόπη ἢ φέρουσα τοῦτο σελίς. Πρὸς δὲ ἴδε καὶ τὰ πολλὰ ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα ἐν τῷ Ἀρχιεῖ Θεράκης, καὶ τοῖς Θρακικοῖς (ἔνθα ἀνωτέρω) ἐκ τῶν Κυριλλείων καὶ τοῦ Νικηφορείου κώδικος.

β) Τύποι τῶν σφραγίδων τῶν δέκα κυριωτέρων συντεχνιῶν φέρονται ἐν ἀναφορᾷ τῶν Ἑλλήνων Φιλίππουπολιτῶν πρὸς τὸ οἰκουμένικόν πατριαρχεῖον καὶ

ζ') Ἐκ τῆς ὑπάρξεως παλαιόθεν Ἑλληνικῶν σχολείων, «γυμνάσιόν τε τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἐκ πολλοῦ μὲν συνεστός»¹⁾, περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ὁποίων ἐγένετο μνεῖα ἐν τοῖς κώδιξι τῆς ἱεράς μητροπόλεως, ὡς καὶ περὶ ἄλλων ἀφορῶντων εἰς αὐτὰ καὶ εἰς τὴν ἐν γένει παιδείαν τῶν Ἑλλήνων Φιλίππουπολιτῶν²⁾, ὧν ἱκανοὶ διέπρεψαν ὡς λόγιοι, συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες³⁾.

η') Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν τῶν ἐκκλησιῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, αἱ οἱ Βούλγαροι μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀποσβέσαντες τεχνήντως ἀντικατέστησαν διὰ σλαβικῶν οὐδὲν ἔχον αὐτῶν καταλιπόντες πλὴν τῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς.

θ') Ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων μαρμαρίνων πλακῶν, τῶν ἐπεστρωμένων ἐν ταῖς ἀύλαις τῶν ἐκκλησιῶν ἢ μετακομισθεισῶν εἰς τὸ νῦν τῶν ὀρθοδόξων ἔξω τῆς πόλεως ἀνατολικῶς μέγα νεκροταφεῖον, ἀρθέντων τῶν ἐν ταῖς περιβάλοις τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας τάφων. Αἱ παλαιότεραι τῶν πλακῶν φέρουσι γεγλυμένον καὶ τὸν δικέφαλον αἰτόν, σύμβολον τοῦ βυζαντινισμοῦ τῶν Φιλίππουπολιτῶν, ὅστις ἀπαντᾷ ἀνάγλυφος καὶ ἐπὶ ἐνεπιγράφου πλακῶς ἐπὶ τοῦ βαλανείου τῆς μεγάλης παλαιᾶς οἰκίας τοῦ μεγαλεμπόρου λογίου Χατζῆ Κωστάκη Ἰωάν. Κοϊμτζόγλου.

ι') Ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπὶ μαρμαρίνων πλακῶν κτιτορικῶν ἐπιγραφῶν εἰς ἀνεγερθείσας ἢ ἀνοικοδομηθείσας ἐκκλησίας, ὧν ἄλλαι μὲν ἐκτοπισθεῖσαι ἐξηφανίσθησαν⁴⁾ σήμερον, ἄλλαι δὲ καὶ διασώζονται.

ια') Ἐκ τῶν μαρινριῶν περιηγητῶν καὶ ὁδοιπόρων, οἵτινες διελθόντες διὰ τῆς Θράκης μνημονεύουσιν ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου ἤδη αἰῶνος ἐν τοῖς βιβλίοις των τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμόν, Ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, Ἑλληνικὰς παραδόσεις ἐν τῇ Φιλίππουπόλει, ἣν ὀνομάζουσι διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς ὀνόματος⁵⁾.

τὴν ἱεράν σύνοδον ἀπὸ 28 Ἰουνίου 1867 κατὰ τοῦ ψηφισθέντος πρὸ ἐπταετίας καὶ μὴ ἐρχομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ μητροπολίτου Φιλίππουπόλεως Παναρέτου ἀπὸ Ξάνθης ὡς βουλγαρίζοντος. Ἴδε ἀνωτέρω § 2 σημ. 34. Ὡσαύτως κατωτέρω κεφ. XXII § 4 καὶ Μυετ. Ἀποστολίδου, τὴν προμνημονευθεῖσαν μελέτην περὶ τῶν ἀρχαίων τοῦ ἑσναφίου τῶν ἀμπατζήδων καὶ τὴν περὶ τῶν ἀρχαίων τοῦ ἑσναφίου τῶν τεκτόνων, αὐτόθι τόμ. 1.

7) Κ. Οἰκονόμον, αὐτόθι, σ. 28 § 18'.

8) Μυετ. Ἀποστολίδου, τὰ Ἑλληνικὰ ἐν Φιλίππουπόλει σχολεῖα § 1, τόμ. II, Θρακικῶν, ἔτ. 1929.

9) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγιοι Θράκης, παράρτ. Θρακικῶν τόμ. III, ἔτ. 1931, σελ. 128 καὶ ἐξῆς· καὶ Τρύφ. Ἐθαγγελίδου, αὐτόθι, σελ. 143, 157, σημ. 1, καὶ κατωτέρω κεφ. XXXVI.

10) Ἴδε ἀνωτέρω αὐτόθι, § 3, β'. δ'. ε'.

11) Αὐτόθι § 3, καὶ ζ'.

12) Ἀνωτέρω αὐτόθι, Martinus Crusius, Gerlach, κεφ. XV § 1, καὶ 2,

ζ') Ἐκ τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐπικρατησάσης Ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν πρακτικῶν καὶ βιβλίων ἐκάστης συντεχνίας (ρουφειῶν—ξοναφίον) μέχρι τοῦ 1857, (ὁπότε ἤρξαντο ἀποχωριζόμενοι οἱ Βούλγαροι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀποτελοῦντες ἰδίᾳς συντεχνίας), γεγραμμένων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐν τῇ ἀπλοελληνικῇ μὲν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ἧτις ἦτο κράμα τῶν τε νοτίων καὶ βορείων ἑλληνικῶν διαλέκτων, βραδυτέρον δὲ ἐν γλώσσῃ ρεπούση πρὸς τὴν καθαρεύουσαν γραφομένην ὑπὸ τὴν σχολικὴν πιθανῶς ἐπίδρασιν, τῶν ὑπογραφῶν καὶ αὐτῶν τῶν φερόντων γνήσια Βουλγαρικὰ ὀνόματα οὐσῶν Ἑλληνικῶν καὶ ὑπὸ Ἑλληνικὸν γραμματικὸν καὶ φωνητικὸν τύπον, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ρουφείου τῶν ἀμπατζήδων, οὗ οἱ Βουλγαρῶννοι μαστορες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἦσαν ἰσάριθμοι τοῖς Ἑλλησι τοιοῦτοις καὶ τῶν σφραγίδων τῶν συντεχνιῶν ἔχουσῶν Ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς *).

ἦσαν εἰς χειροτονικὰ περσέσια, μεράτι καὶ ἄλλα ἀνογκαῖα. Ὅθεν καὶ ἐγράφησαν ταῦτα ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι μνήμης ἀθανάτου ἔνεκεν ὁ δὲ Θεὸς τῶν ἀπάντων δῶη ἡμῖν καὶ τὸ ἐμπιστευθὲν μοι ποίμνιον ποιμᾶναι ὀρθῶς καὶ θεαρέστως καὶ τὰ χρεῖα τοῦ κυβερνήσαι καὶ ἐν μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει ἀποβιάσαι Ἀμήν. Φιλип. Καλλίνικος οἰκείᾳ χειρὶ ταῦτ' ἔγραψα > (σελ. 116 παλαιοῦ κώδικος, δηλαδὴ τοῦ πρώτου).

β) «Ὅτι οὐκ ὀλίγον εἰς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων συμβάλλει τὰ γράμματα, τοῖς πᾶσι δῆλον· τούτου ἕνεκα καὶ οἱ ἔραστοι τούτων τοσοῦται ἐγκωμίων παρὰ πάντων ἠξιώθησαν· καὶ εἰκότως· εἰμὴ γὰρ ταῦτα ἦν, οἷα ἀμάθεια καὶ ἀγνοια, ἀταξία τε καὶ σύγχυσις τῷ κόσμῳ ἂν συνέβη· διὰ τούτων πάντως τὰ ἄξια μνήμης εἰς αἰετὴ ἀνεξάλειτα διασφύζονται· ταῦτα τὰ ἀπάντα οἰοῖοι ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἄγουςι, ταῦτα τοσαῦτα ἰδέα πραγματοποιῶν καὶ τοιούτους νόμους τοῖς ἀνθρώποις χαρίζεται· συνελὼν δέ, ταῦτα τὸ σκοτὸς ὄλον τῆς ἀγνοίας καὶ πᾶσαν τὴν ἀταξίαν διώκονται καὶ ὄλον τὸ φῶς τῆς πολυπειρίας καὶ ἐπιστήμης καὶ πᾶσαν τὴν εὐταξίαν τούτοις παρέχοντα. Ἐπειδὴ τοίνυν ἔθος ἢ μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον τυγχάνει ἐν πάσαις ταῖς μητροπόλεσιν ἐν κώδικι τὰ ἄξια μνήμης καὶ τὰ ἀναγκαῖα ὄντα τῇ λήθῃ μὴ ἐμπεσεῖν συμβαίοντα καταγράφεσθαι καὶ σημειοῦσθαι, ἵνα μὴ ἐξίτηλα γινόμενα ἀταξίαν τε καὶ ἀγνοίαν τοῖς πᾶσιν ἐμποιήσωσι, καταγραφόμενα δὲ καὶ μνημονεύόμενα πολλὴν τὴν ὠφέλειαν ἡμῖν χορηγήσωσι, δεῖν ἔγνωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπαραιτήτως τὸν παρόντα κώδικα κατασκευάσαι, ὅπως καὶ τὰ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῃ μητροπόλει τῆς Φιλιππουπόλεως συμβαίοντα χρῆσιμά τε καὶ ἀναγκαῖα καθαρῶς ἐν τούτῳ καταγράφεσθαι οὐ μόνον πρὸς αἰδίου μνήμην τῶν μεθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐταξίαν καὶ ἄλλην οὐκ ὀλίγην ὠφέλειαν τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ δι' ἡμᾶς ἀρχόμεθα. ρφπ' (1780) κατὰ μῆνα Λύγουστον.

Κύριλλος Φιλιππουπόλεως». (Προοίμιον τοῦ δευτέρου παλαιοῦ κώδικος, οὗ ποιεῖται χρῆσιν ὁ Δραγοβιτίας· ἀλλ' ἐν τῷ κώδικι καθ' ἡμετέραν αὐτοψίαν δὲν ὑπάρχει καταγεγραμμένον. Εἰκάζεται ὅτι ἀπεκόπη ἢ φέρουσα τοῦτο σελίς. Πρὸς δὲ ἴδε καὶ τὰ πολλὰ ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ Θράκης, καὶ τοῖς Θρακικοῖς (ἐνθα ἀνωτέρω) ἐκ τῶν Κυριλλείων καὶ τοῦ Νικηφορείου κώδικος.

β) Τύποι τῶν σφραγίδων τῶν δέκα κυριωτέρων συντεχνιῶν φέρονται ἐν ἀναφορᾷ τῶν Ἑλλήνων. Φιλιππουπολιτῶν πρὸς τὸ οἰκουμενικόν. πατριαρχεῖον καὶ

ζ') Ἐκ τῆς ὑπάρξεως παλαιῶν Ἑλληνικῶν σχολείων, «γυμνάσιόν τε τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἐκ πολλοῦ μὲν συνεστὸς»⁷⁾, περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ὁποίων ἐγένετο μνεία ἐν τοῖς κόδιξι τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως, ὡς καὶ περὶ ἄλλων ἀφορῶντων εἰς αὐτὰ καὶ εἰς τὴν ἐν γένει παιδείαν τῶν Ἑλλήνων Φιλιππουπολιτῶν⁸⁾, ὧν ἱκανοὶ διέπρεψαν ὡς λόγιοι, συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες⁹⁾.

η') Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν τῶν ἐκκλησιῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, ἃς οἱ Βούλγαροι μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀποσβέσαντες τεχνηέντως ἀντικατέστησαν διὰ σλαβικῶν οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν καταλιπόντες πλὴν τῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς.

θ') Ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων μαρμαρίνων πλακῶν, τῶν ἐπεστρωμένων ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν ἐκκλησιῶν ἢ μετακομισθεισῶν εἰς τὸ νῦν τῶν ὀρθοδόξων ἔξω τῆς πόλεως ἀνατολικῶς μέγα νεκροταφεῖον, ἀρθέντων τῶν ἐν τοῖς περιβάλλουσιν ἐκκλησιῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας τάφων. Αἱ παλαιότεραι τῶν πλακῶν φέρουσι γεγλυμμένον καὶ τὸν δικέφαλον ἀετόν, σύμβολον τοῦ βυζαντινισμοῦ τῶν Φιλιππουπολιτῶν, ὅστις ἀπαντᾷ ἀνάγλυφος καὶ ἐπὶ ἐνεπιγράφου πλακὸς ἐπὶ τοῦ βαλανείου τῆς μεγάλης παλαιᾶς οἰκίας τοῦ μεγαλεμπόρου λογίου Χατζῆ Κωστάκη Ἰωάν. Κοϊμτζόγλου.

ι') Ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπὶ μαρμαρίνων πλακῶν κτιτορικῶν ἐπιγραφῶν εἰς ἀνεγερθείσας ἢ ἀνοικοδομηθείσας ἐκκλησίας, ὧν ἄλλαι μὲν ἐκτοπισθεῖσαι ἐξηφανίσθησαν¹⁰⁾ σήμερον, ἄλλαι δὲ καὶ διασώζονται.

ια') Ἐκ τῶν μαρμυριῶν περιηγητῶν καὶ ὁδοιπόρων, οἵτινες διελθόντες διὰ τῆς Θράκης μνημονεύουσιν ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου ἤδη αἰῶνος ἐν τοῖς βιβλίοις των τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμόν, Ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, Ἑλληνικὰς παραδόσεις ἐν τῇ Φιλιππουπόλει, ἣν ὀνομάζουσι διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς ὀνόματος¹¹⁾.

τὴν ἱερὰν σύνοδον ἀπὸ 28 Ἰουνίου 1867 κατὰ τοῦ ψηφισθέντος πρὸ ἑπταετίας καὶ μὴ ἐροχομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν του μητροπολίτου Φιλιππουπόλεως Παναρέτου ἀπὸ Εἰρήνης ὡς βουλγαρίζοντος. Ἴδε ἀνωτέρω § 2 σημ. 34. Ὁσαύτως κατωτέρω κεφ. XXII § 4 καὶ *Μυρτ. Ἀποστολίδου*, τὴν προμνημονευθεῖσαν μελέτην περὶ τῶν ἀρχείων τοῦ ἑσναφίου τῶν ἀμπατζήδων καὶ τὴν περὶ τῶν ἀρχείων τοῦ ἑσναφίου τῶν τεκτόνων, αὐτόθι τόμ. I.

7) *Κ. Οἰκονόμου*, αὐτόθι, σ. 28 § 1δ'.

8) *Μυρτ. Ἀποστολίδου*, τὰ Ἑλληνικὰ ἐν Φιλιππουπόλει σχολεῖα § 1, τόμ. II, Θρακικῶν, ἔτ. 1929.

9) *Τοῦ αὐτοῦ*, Λόγιοι Θράκης, παράρτ. Θρακικῶν τόμ. III, ἔτ. 1931, σελ. 128 καὶ ἔξης· καὶ *Τρόφ. Εὔαγγελίδου*, αὐτόθι, σελ. 143, 157, σημ. 1, καὶ κατωτέρω κεφ. XXXVI.

10) Ἴδε ἀνωτέρω αὐτόθι, § 3, β'. δ'. ε'.

11) Αὐτόθι § 3, καὶ ζ'.

12) Ἀνωτέρω αὐτόθι, Martinus Crusius, Gerlach, κεφ. XV § 1, καὶ 2,

(β') Ἐκ τῆς μεταναστεύσεως καὶ ἐγκαταστάσεως Ἑλλήνων Φιλιππουπολιτῶν ἀπὸ δύο ἡδῆ καὶ πλέον αἰώνων ἐν διαφόροις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας πόλεσιν, οἳ ἐν Βιέννῃ (Κοϊμιτζόγλου), ἐν Ρενίῳ (Νίκογλου), ἐν Ὁδησσῷ (Μαρασλῆς), ἐν Μόσχᾳ (Ἄντ. Κομιζόπουλος), ἐν Ἰασίῳ (Γεώργ. Κομιζόπουλος), ἐν Μασσαλίᾳ (Κατσιόγρας), ἐν Σμύρνῃ (Διαμαντόπουλος), ἐν Ἀθήναις (Λευκίας, Χρυσοβέργης, Ἰσχομάχος, Παππᾶς), ἐν Καλκούτᾳ καὶ ἐν Δάκᾳ τῶν Ἰνδιῶν (Π. Χατζῆ Ἀλεξίου, Μανδρατζόγλου καὶ ὀλόκληρος παροικία ¹³⁾), ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐν Βουδαπέστῃ, ἐν Τεργέστη καὶ ἀλλαχοῦ.

(γ') Ἐκ τῶν σφαγῶν τῶν Φιλιππουπολιτῶν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ὑπὸ τῶν ἐκμαγέντων Τούρκων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769, ὁπότε καὶ οἱ πρόκριτοι ἐφυλακίσθησαν καὶ ἐρραβδίσθησαν, τὰ ὑπάρχοντά των διηρηλάγησαν καὶ αἱ οἰκίαι των κατεκρήσαν ¹⁴⁾ καὶ ἐκ τῶν καταδιώξεων πολλῶν ὡς μελῶν τῆς φιλικῆς ἐταιρείας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῷ 1821, ὁπότε ὁ μὲν μητροπολίτης Σαμουὴλ ἀνακληθεὶς ὡς ὑποπτος εἰς Κωνσταντινούπολιν παρητήθη ἐφυλακίσθησαν δὲ καὶ ἐφρονεύθησάν τινες τῶν προκρίτων, ἐν οἷς καὶ ὁ πατὴρ θεῖος του ἐν Ὁδησσῷ μεγαλοφιλανθρώπου καὶ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Γρηγ. Μαρασλῆ Χατζῆ Σάββας Ἰωάννου Μαρασλῆς ¹⁵⁾.

(δ') Ἐκ τοῦ δεκάτου ἄρθρου τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Βουλγαρικῆς ἐξουχίας ἀπὸ 8 Ζιλχτιζέ 1286 (23 Φεβρ. 1870), καθ' ὃ παραχωρουμένης τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως τῷ Βουλγάρῳ μητροπολίτῃ Φιλιππουπόλεως ἐξηρεῖτο ἡ πόλις Φιλιππούπολις ὡς ὑπὸ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων κατοικουμένη μετὰ τῆς παρ' αὐτῇ κωμοπόλεως Στενιμάχου καὶ τῶν κωμῶν Κουκλένης, Βοδένης, Ἀρβανιτοχωρίου, Παναγίας, Λεβόσσης, Λασέβης, Ἀγγάνης, Βατοκόβου, Βλαστίτης καὶ τῶν μονῶν Βατοκόβου, ἀγίων Ἀναργύρων, ἀγίας Παρασκευῆς καὶ ἀγίου Γεωργίου.

(ε') Ἐκ τῆς Βερολινίου συνθήκης τῷ 1878, ἀναγνωρίζουσης Ἑλληνικὴν μειοψηφίαν ἐν τῇ ἀποσπασθείσῃ ἀπὸ τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας βορείῳ Θράκῃ καὶ ἀποτελεσάσῃ τὴν αὐτόνομον ἐπαρχίαν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν (Roumelie orientale, Ost. Rumelien).

(ς') Ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τῆς συνταξάσης ἐν Φιλιππουπόλει τὸν καταστατικὸν τῆς ἀνατολικῆς Ρωμυλίας Χάρτην (1879) διεθνoῦς ἐπιτροπείας θερμοκευτικῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐν Φιλιππουπόλει, Ἀγγιάλω,

Ad. Wernern, Evlia Tscheleby, P. Taffernern, Riccaut, Komte di Marsigli κεφ. XVI § 1, 2, 3. P. Loucas, Savions Lusignan, κεφ. XVII § 1, 2. Alf. Larmartine. A. Viquesnel, Bogorow, κεφ. XVIII § 3, 6, 8.

13) Ἀντιόχεια αὐτόθι, κεφ. XVII. § 3.

14) Αὐτόθι, κεφ. XVII, § 2.

15) Αὐτόθι, κεφ. XVIII, § 1.

Μεσημβρία, κτλ. καὶ τῆς ἐπιβολῆς ὡς γλώσσης ἐπισήμων τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς πρὸς τῆ Βουλγαρικῆ, Τουρκικῆ καὶ Γαλλικῆ.

ιζ') Ἐκ τῆς πρώτης γενομένης ἐπισήμου ἀπογραφῆς τῶν δημοτῶν Φιλιππουπόλεως μετὰ τὴν μεταλλαγὴν τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος τῷ 1880, ὁπότε ὁ Βουλγαρικὸς τῆς πόλεως πληθυσμὸς ἠῤῥήθη διὰ τῆς ἀθρόας ἐν αὐτῇ πλέον ἐγκαταστάσεως ἐκ τῶν κωμῶν Βουλγάρων πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς κυβερνητικῆς τραπέζης κηρυχθείσης τῆς πόλεως πρωτευούσης τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας, καθ' ἣν ἀπογραφὴν ἐκ τῶν 6273 δημοτῶν, ἐχόντων δικαίωμα ψήφου Βούλγαροι ἦσαν 2366, Ἕλληνες δὲ 1105 ¹⁶⁾, ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν πολλῶν Ἑλλήνων ἀδιαμαρτυρῆτως ἕνεκα συμφεροντολογικῶν λόγων καταγραφέντων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τὴν ἐθνικότητα ¹⁷⁾. Καὶ τέλος.

ιη') Ἐκ τῆς ἀθρόας μεταναστεύσεως εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ Ἑλλάδα ἑκατοντάδων οἰκογενειῶν ἀμέσως μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων αὐτῆς κατὰ τὸ ἀνθελληνικὸν κίνημα τοῦ 1906 καὶ ἐκ τῆς προθύμου δηλώσεως εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἄλλοφύλων πληθυσμῶν κατὰ τὰς συνθήκας μετὰ τὸν διεθνῆ πόλεμον μικτὴν ἐπιτροπεῖαν τῶν ἑναπομεινάντων Ἰθαγενῶν Ἑλλήνων περὶ ἐκουσίας των εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταναστεύσεως.

16) Obschtinski vestnik (ἑφημερὶς τοῦ δήμου Φιλιππουπόλεως), ἀρ. 52—53, ἔτ. 1930, σελ. 13.

17) Ἴδε καὶ Μυρτ. Ἀποστολίδου, Δύο ἔγγραφα ἐκ Φιλιππουπόλεως, Θεακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. II, ἔτ. 1929, σελ. 346—350.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ ΔΙΑΚΡΙΘΕΝΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΙΤΩΝ

Α' Κωνσταντίνος Οικονόμος, Ιερέυς. Ἐγεννήθη ἐν Φιλίππουπόλει τῷ 1760 ἐκ πατρὸς Ιερέως Ἀγγελῆ Στενιμαχίτου (ἔξ Ἀμπελιάνου). Ἐμαθῆ-
τευσε καὶ οὗτος, ὡς ὁ Λευκίας, ἐν τῇ γενετείᾳ του παρὰ τῷ ἱερομονάχῳ
Ἀνθίμῳ διευθυντῇ τῆς δημοσίας Ἑλληνικῆς κεντρικῆς σχολῆς, ἧς διωρίσθη
ὑποδιευθυντῆς καὶ ἀπὸ τοῦ 1792 ἀποθανόντος τοῦ διδασκάλου του διευθυν-
τῆς μέχρι τοῦ 1825. Ἐν τῷ μεταξὺ Ιερῶθεις διετέλει καὶ πρωθιερεὺς (πρω-
τόπαπας) τῆς ἐπὶ τοῦ λόφου Εὐμολπιάδος ἐκκλησίας τῆς Παναγίας. Κατὰ
τὸν κώδικα τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Φιλίππουπόλεως ὁ μισθὸς αὐτοῦ ὡς scho-
λάρχου τῷ 1800 ἦτο ἐτησίως 500 γρ. τοῦ δὲ ὑποδιδασκάλου Ἰωσήφ Λαυ-
ριώτου 200 γρ. καὶ τῶν δύο βοηθῶν αὐτοῦ, μαθητῶν τῆς αὐτῆς σχολῆς
Γεωργίου Παπᾶ Ἠλίου καὶ Γεωργίου Θεοδώρου ἀνά γρ. 50 '). Ἀπὸ τοῦ
1811 ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἀνεβιβάσθη εἰς 1000 γρ. '). Ἀπέθανε τῷ 1827 κατα-
ταλιπὼν 4 θυγατέρας καὶ 3 υἱούς, ὧν ὁ ὑστερότοκος Νικόλαος ἐγένετο διδά-
σκαλος ἐν τῇ αὐτῇ σχολῇ καὶ πρωθιερεὺς τῆς ἐπὶ τοῦ λόφου Σχοινοβοταῶν
ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη του, ὑπόδειγμα
χριστιανικῆς πίστεως καὶ οἰκογενειακῆς στοργῆς, εἶναι καταγεγραμμένη ἐν τῷ
κώδικι τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Φιλίππουπόλεως '). Ὁ Κ. Οικονόμος ἦτο
λόγιος, κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς γλώσσης καὶ ἐτιμᾶτο ἐξόχως
ὑπὸ τῶν Φιλίππουπολιτῶν. Ὅθεν ἦτο καὶ διαρκῆς σύμβουλος τῆς μητροπό-
λεως, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐν διαφοροῖς τοῦ κώδικος αὐτῆς πρωτοκόλλοις
ὑπογραφῶν του. Ἐγραψεν : Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλίππουπό-
λεως, ἐν Βιέννῃ 1819. Ἀφῆκε δὲ παρὰ τοῖς οἰκείοις του καὶ ἔμμετρον χει-
ρόγραφον μετάφρασιν τοῦ περὶ περιπραγμοσύνης λόγου τοῦ Πλουτάρχου ').

Β' Γεώργιος Κλεόβουλος, Ἐγεννήθη ἐν Φιλίππουπόλει φθίνοντος
τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὴν ἐν τῇ γενετείᾳ του ληφθεῖσαν ἐγκύκλιον ἐκπαίδευσιν
συνεπλήρωσεν ἐν Κυθωνίαις μετὰ τοῦ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ ὑπὸ τὸν Βε-
νιαμὴν τὸν Λέσβιον καὶ τὸν Γρηγόριον Σαράφην. Μετέβη εἴτα εἰς τὴν Εὐ-
ρώπην καὶ ἠσχολήθη περὶ τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας ἐν Γαλ-
λίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Διδαχθεὶς ἐν Παρισίοις καὶ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν καλου-
μένην μέθοδον συνέγραψεν ἑλληνιστὶ ὁδηγὸν διδασκαλίας κατ' αὐτὴν καὶ με-
τέφρασε τοὺς πίνακας τοῦ Γάλλου Σαραζέν, οὗς ἐξέδωκεν ἐν Ἰασιῶ τῷ 1820

1) Κώδιξ ἱερᾶς μητροπόλεως Φιλίππουπόλεως (ἔτ. 1794—1856), σελ. 2.

2) Ἀκόθι σελ. 79.

3) Κώδιξ ἱερᾶς μητρο. Φιλίππουπόλεως (ἔτ. 1701—1845), σελ. 120.

4) Ἴδε καὶ *Ν. Γ. Οἰκονομίδου* (δισεγγόνου του), Κ. Οικονόμος, Θεακικά Ἀθηνῶν, τόμ. Α' ἔτ. 1933, σελ. 207 κέξ. Ὡσαύτως *Κ. Μαυραβένωφ*, ἔνθα ἀνοικτῆρα, σελ. 133.

ἀναλώμασι τοῦ ἀρχοντος Μολδαβίας Ν. Ρωσσέτου Ροσνοβάνου. Τὴν νέαν διδασκικὴν τοῦ μέθοδον ἐφήρμοσεν αὐτὸς οὗτος μετακληθεὶς εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ὀδησσοῦ (1819) καὶ τὴν τοῦ Βουκουρεστίου (1820—21) καὶ εἶτα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅθεν κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διορισθεὶς διδάσκαλος ἐν Γήνῳ τῷ 1824 καὶ εἶτα ἐν Σύρῳ ἀνέπτυξε τὸ παιδαγωγικόν του σύστημα μέχρι τοῦ θανάτου του ἐπισυμβάντος τὸ 1828. Τὸ σύστημα τοῦτο παρεδέξατο καὶ ὁ ἀοιδίμος κυβερνήτης Ι. Καποδίστριας, ὅστις ἐφήρμοσε πρῶτον μὲν ἐν Αἰγίνῃ, εἶτα δὲ ἐν ὅλῃ τῇ ἐπικρατείᾳ. Τοῦτο ἴσχυσε μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ νῦν ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ¹⁾.

Γ' **Ἀναστάσιος Γεωργιάδης Δευκίας**, ἰατρός. Ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1772 ἐκ πατρὸς Στενιμαζίτου, ὅστις μετοικήσας εἰκόσαετις εἰς Φιλίππουπολιν καὶ γυναικὶ συζευχθεὶς μέχρι τέλους τοῦ βίου διέτριψεν ²⁾. Ὁ πατὴρ του ἦτο ἱερεὺς, ὅθεν καὶ ὁ πρωτότοκός του υἱὸς Χριστόδουλος ἠσπάσθη τὸ ἱερὸν τῆς ἱερωσύνης ὑποῦργημα. Κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν τρις προσεβλήθη ὑπὸ πανώλους, ἀλλ' ἐσώθη ἀβλαβής. Τὴν ἐγκύκλιόν του ἐκπαίδευσιν ἔλαβεν ἐν τῇ γενετείρᾳ του διατελέσας μαθητὴς τοῦ λογίου ἱερομονάχου Ἀνθίμου, διευθυντοῦ τῆς τότε στεγασθείσης ἐν κοινοτικῷ κτήματι Ἑλληνικῆς κεντρικῆς σχολῆς (1780) ἐπὶ τοῦ ἀρχιερέως Κυριλλου ³⁾. Τῷ 1792 εἰργάσθη ὑπὸ τοῦ πατρωνύμιον Παπᾶ Γεωργίου ὡς ὑποδιδάσκαλος ἐν τῇ αὐτῇ σχολῇ ⁴⁾, συνεπλήρωσε δὲ τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς του ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1802 ὑπὸ τὸν πολὺν Λάμπρον Φωτιάδην κατὰ σωζόμενον ἀποδεικτικὸν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας. Τῷ 1806 ἀνηγορεύθη ἰατρός ὑπὸ τοῦ ἐν Ἰένη Σαξονίας πανεπιστημίου καὶ ἠσκήθη πρακτικῶς κατόπιν ἐπὶ δύο σχεδὸν ἔτη ἐν τοῖς νοσοκομείοις τῶν Παρισίων. Ἐκείθεν ἐγκατέστη εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου ἐπὶ δέκα συνεχῆ ἔτη ἐξήσκησε τὸ ἐπάγγελμα τῆς ἰατρικῆς. Τῷ 1821 ἀρξαμένης τῆς ἐπαναστάσεως κατέφυγεν εἰς Τρανσυλβανίαν, ἐν ἣ ἐπὶ δέκα ἔτη διέζησεν ἀλλάσσων πόλεις. Τῷ 1831 ἐπανήλθεν εἰς Λακίαν, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἐκραγέντος πολέμου τῶν Ρώ-

1) Ἴδε *Φίλιππου Ἰωάννου*. Λόγος Ὀλυμπιακός, Ἀθήναι, ἔτ. 1878. σελ. 28, σημ. σ' καὶ σελ. 32. *Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου*, ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι σήμερον (1453—1930), τόμ. Ε' σελ. 17—42 τοῦ Πανελληνίου Λευκώματος τῆς ἐθνικῆς ἐλευθέρου ταετηριδος, Ἀθήναι, 1930. Τοῦ αὐτοῦ: Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως χρόνους ἐν τῇ «Ἀγωγῇ» Ἀθήναι, ἔτ. 1915, τεύχος Β' σελ. 74—82 καὶ Λόγοι Θεᾶκες ἐν τοῖς Θερακικοῖς, Ἐκτακτον τεύχος τοῦ Γ' τόμου ἔτ. 1931, σελ. 125.

2) *Ἀναστ. Γεωργιάδου Δευκίου*, ἰατροῦ Φιλίππουπολίτου Λοιμοῦ ἀφορισμοί, ἔτ. 1832, ἐν Παρισίοις, σελ. 384 σημ.

3) *Μαυραβένωφ Κωνστ.* Ὑπόμνημα περὶ τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Φιλίππουπόλεως κληθυσμοῦ καὶ τῶν εὐαγῶν αὐτῆς ἰδρυμάτων. Βουλγαριστί, ἔτ. 1930, σ. 133. *Βλ. Σκορδέλη*, τὰ πρακτικὰ τῆς Σχολῆς Στενιμάχου, Θερακικά, Ἀθήναι, 1921, σ. 351.

4) *Βλ. Σκορδέλη*, Δελτίον τῆς ἱστορ. ἐθνολογ. ἐταιρείας Ἀθηνῶν, τόμ. Η', σελ. 290.

σωζόμενον μέχρι τῆς ἐκ βάρθρων ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῷ 1852—55, ὁπότε ἤρθησαν ἐκ τῆς αὐλῆς πάντες οἱ τάφοι.

Ἡ τοῦ ναοῦ ὁμως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν γενομένη κρυφίως ἀνευ σουλτανικοῦ φερμανίου ἀνοικοδόμησις¹⁾ ἐξήγειρε τὸν χόλον τῶν Τούρκων καὶ ἐπήνεγκε τὴν ἐξορίαν τοῦ κτίτορος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα μετὰ πολλὰς δαπάνας καὶ φιλοδωρήματα ἔτυχε χάριτος καὶ ἐπετροπή αὐτῷ ἢ εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας του ἐπάνοδος. Ὁ Ἰωάννης συνεζεύχθη μετὰ τῆς ἐκ Στενιμάχου Φωτεινῆς, ἑξ ἧς ἐκτέσαστο πολλὰ τέκνα²⁾, ἐν οἷς καὶ πρεσβύτερον τοῦ Γρηγορίου τὸν Χατζῆ Σκάρλον (καρπαντιζῆν), ὅστις ἐκ τῶν προκρίτων τῆς κοινότητος τυγχάνων διετέλεσε καὶ δημογέρον αὐτῆς, ὡς ἐκ τῶν κωδίκων τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως διαπιστοῦται, ἐν οἷς ὑπογράφεται ποῦ μὲν Χ' Σκάρλος Ἰωάννου, ποῦ δὲ Χ" Σκάρλος Ἰωάννου Μαρασλῆς. Οὗτος κατὰ τὸ δεύτερον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος κατεδιώχθη μετ' ἄλλων προκρίτων ὑπὸ τῶν Τούρκων καταγγεληθεὶς ὡς μέλος μυστικῆς ἐταιρείας (τῆς Φιλικῆς) ἀποσκοπούσης τὴν ἀπὸ τῆς δουλείας ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους. Λέγεται ὅτι ἀπέθανεν ἐν τῇ εἰρκῇ εἴτε ἐκ κακουχιῶν καὶ βασάνων εἴτε φρονευθεὶς. Ὁ Γρηγόριος Ἰωάννου Μαρασλῆς, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1780 ἐφοίτησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κεντρικὴν σχολήν, ἧς

1) Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γρ. Μαρασλῆ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ ἀνευ φερμανίου εἶναι προγενεστέρα καὶ πρόχειρος οὕτως εἶπεν τῆς ἐν ἔτει 1783 ἐπὶ μητροπολίτου Κυρίλλου γενομένης ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἀρχοντος σκευοφύλακος τζελεμπῆ Νικολάκι, τοῦ καὶ κτίτορος ἐπονομασθέντος κατὰ τὸ σωζόμενον ἐν τῷ κώδικι τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως πρακτικόν. (*Ἴδε ἀνωτέρω κεφ. XIX § 3, δ' ὁ *Μωραβένωφ* ἔνθα ἀνωτέρω, σελ. 99), ἐνῶ δ' αὐτὸς λέγει ὅτι ὁ πρόπαππος τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Γρηγορίου υἱὸς τοῦ Κ. Κοιμτζῆ ἦλθε μετὰ τῶν δύο ἐτέρων ἀδελφῶν του ἐκ Σαράντα Ἐκκλησιῶν καὶ κατόκησεν ἐν Μαρασίῳ οὐχὶ πρὸ 120 ἢ 130 ἐτῶν, ἦτοι περὶ τὸ 1739—49 (αὐτόφθι, σελ. 39).

2) Ὡσαύτως καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γρηγόριος, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς του, ἐξηκολούθει ἀποστέλλων τακτικῶς εἰς τοὺς ἐν Φιλιππουπόλει ἐνδεεῖς συγγενεῖς του βοηθήματα. Ταῦτα, ὡς φαίνεται ἐξ ἐξοφλητικῶν ἀποδείξεων εὐρεθεισῶν ἐν τοῖς ἐγγράφοις τῆς οἰκογενείας Γκιουμουσγκερδάνη, ἐχορηγοῦντο αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου Γκιουμουσγκερδάνη μέχρι τοῦ 1880. Συγγενεῖς αὐτοῦ φέρονται ἢ Ἐλένη Ἰακώβου, Χαρίκλεια Ἰακώβου, ἢ Μαργιτορῆ Ἰακώβου ἀνεψιά, ὁ Παναγιώτης ἱερεὺς ἀνεψιός, Παπαδημήτριος Παπαστεφάνου δεύτερος ἐξάδελφος καὶ ἄλλοι. Ὡσαύτως ἐσπούδασε τὸν Ἀργύριον Σκαρλάτον Κωνσταντινίδην, υἱὸν τῆς Εὐφροδίκης Χ' Σκάρλου Ἰωάννου Μαρασλῆ, πρώτης του ἐξαδέλφης, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Παρισίοις ἱατρόν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀρσακίῳ Ἀθηνῶν, ἣν κατόπιν προικοδοτήσας ἐνούμφευσε μετὰ τοῦ ἐν Ἀκερμαν τῆς Ρωσίας ἐγκαθισταμένου Φιλιππουπολίτου κτηματίου Βλαχίδου. Τὰ εἰς τοὺς συγγενεῖς του βοηθήματα ἀπεστέλλοντο εἴτα κατὰ καιροὺς καὶ διενέμοντο διὰ τοῦ ἱατροῦ Κωνσταντινίδου μέχρι τοῦ 1900. Τότε μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς ἐν τῇ γενετικῇ τοῦ πατρὸς του φρωνόμενου σχολῆς ἀπέστειλεν εἰς πάντας τοὺς ἐπιζῶντας ποσὸν τι, ὡς τελευταῖον βοήθημα.

διευθυντής ἦτο τότε ὁ Κωνσταντῖνος οἰκονόμος ἱερέυς, καὶ νεαρὸς εἰσέτι ἀπεκατέστη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα καὶ ἐνυμφεύθη πλουτισθεὶς δὲ διὰ ἐμπορίας ὑπεστήριξεν ἐκεῖθεν γενναίως τὰς ἐν Φιλιππουπόλει πολυμελεῖς τῶν ἀδελφῶν καὶ ἑξαδελφῶν του οἰκογενείας, ὅπερ ἐξηκολούθει ποιῶν καὶ ἐξ Ὀδησσοῦ βραδύτερον ¹⁾, ὅπου ὀριστικῶς ἐγκατέστη. Ἐν τῇ νεοδημίῳ τότε πόλει ὁ Γρηγόριος ἀνέπτυξεν ἔκτακτον ἐπιχειρηματικότητα καὶ ἐκέρδισε πολλὰ ἐκ τε τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐμπορικῶν του ἐπιχειρήσεων, καὶ ἐκ τῆς ἀγορᾶς πρὸ παντός καὶ μεταπωλήσεως οἰκοπέδων ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς πόλεως, προσείλκυσε δὲ ἀμέριστον τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐκεῖ ἐγκαταστάντων ὁμογενῶν διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς ὑπηρεσίας του καὶ τὴν ἀγαθοεργίαν. Ἐκ τοῦ του ἠξιώθη νάναδειχθῆ πρόεδρος τῆς συσταθείσης *Φιλανθρωπικῆς Ἐταιρείας*, ἣτις ἀντικατέστησεν ἐν Ὀδησσοῦ τὴν διαλυθεῖσαν *Φιλικήν* μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἐγχειρήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καταδιώξιν τῶν μελῶν της. Ἡ φιλανθρωπικὴ εἰταιρεία, ἣς τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου μέλη ἦσαν ὁ Ἰωάν. Ἀμβρόσιος, Ἀλ. Μαῦρος καὶ Ἀλ. Κουμπάρης, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τῆς Φιλικῆς, συνεδριάζουσα ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ προέδρου της, καὶ διατελοῦσα εἰς διηνεκὴ ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς πρέσβεις ἱκέτας της παρὰ τε ταῖς ἀπανταχοῦ Ἑλληνικαῖς κοινότησι καὶ ταῖς αὐλαῖς τῶν τότε μεγάλων δυνάμεων, τοὺς ἀοιδήμους Δημ. Σχινᾶν, Μιχ. Νάζον, τὸν Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου Γρηγόριον, τὸν Κοραῆν, τὸν Σκαρλάτον Παπαρηγόπουλον, τὸν Ἰάκ. Ρίζον, καὶ ἄλλους λογάδας καὶ μεγαλεμπόρους τοῦ γένους. Κατώρθωσε διὰ τῶν ἀγρῶν ἐνεργειῶν της ἑκατομμύρια ρουβλίων νὰ εισπράξῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τινῶν ξένων, ἅπερ πάντα διέθηκεν ὑπὲρ τῶν διαφυγουσῶν τὸ Τουρκικὸν φάσγανον εἰς τὴν ξένην χιλιάδων οἰκογενειῶν καὶ πρὸς ἀγορὰν πολεμοφοδίων διὰ τοὺς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος. «Εἰς τοιαῦτα βαρῦτατα ἔξοδα, ἔπεσεν ἡ εἰταιρεία ἡμῶν—ἔγραφον οἱ ἑταῖροι τῷ 1826 πρὸς τὸν ἑφορον Κισνοβίου Μαρίνον Στρατῆν,—ὑπὲρ τοῦ γένους, εἰς τὰ ὅποια μόνον βασιλικὴ κάσσα ἠμπορεῖ νάνθηξῃ». Ὄθεν δικαίως ἡ ἀνωτάτη κεντρικὴ ἀρχὴ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν κοινοτήτων, αἵτινες εἰς αὐτὴν ὡς εἰς Ἄρειον Πάγον ἠφροῖβαλλον τὰς ἀναφνομένας ἐν ἑαυταῖς διαφορὰς ὡς μαρτυρεῖται ἐκ σφῶζομένων ἐπισήμων ἐγγράφων. Ἐν τοιοῦτῳ οἴκῳ καὶ περιβάλλοντι ἐγεννήθη τῷ 1831 καὶ ἐνεγράφη ὁ ὑπὸ κάλλους σώματος καὶ ψυχῆς περσοικισμένος φύσει *Γρηγόριος Γρηγορίου Μαρασλής*. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο οὐχὶ μόνον νὰ διαφυλαχῇ τὰς εἰκοθεν ἐμφυτευθείσας αὐτῷ ἀρετὰς τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς φιλοπατρίας ἐκ

1) Ὁ Γρηγόριος ἐκανῆτο οὐ εἶχε μητέρα Στενιμαχίτην κατ' ἐπιστολὴν τοῦ ἐν Κισνοβίῳ φίλου του Στενιμαχίτου Ἀποστόλου Μουζεβίρη ἀπὸ 25 Μαρτίου 1850 πρὸς τὴν ἑφορείαν τῶν Σχολείων Στενιμάχου, «ὡς ὁ ἴδιος πολλακίς μοι ἐκανήθη» (Κῶδιξ ἀλληλογραφίας σχολείου Στενιμάχου, ἀριθμ. ἐγγράφου 5).

κληρονομίας, ἀλλὰ καὶ νάναπτύξη αὐτὰς εἰς τὸν ὑπατον κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν βαθμὸν. Οὕτω ζάπλουτος αὐτὸς ἐκ πατρὸς διατελὼν καὶ ἡγεμονικῶς ἀείποτε ζῶν κύριον σκοπὸν τοῦ βίου του ἔωρισε τὴν ἀγαθοεργίαν, καὶ διένεμε τὰ πλούτη του ἀδρᾶ τῇ χειρὶ εἴτε ὡς δήμαρχος τῆς Ὁδησσοῦ εἴτε ὡς ἰσόβιος πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Ὁδησσῷ παροικίας εἴτε ὡς πρόεδρος ἢ μέλος ἀπειραρίθμων ἐν Ρωσίᾳ φιλανθρωπικῶν ἐταιρειῶν, εἴτε ὡς ἀπλοῦς πολίτης, εἴτε ὡς τέκνον τῆς ἀθανάτου Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὁ Γρηγόριος ἐσπούδασεν ἐν τῷ τότε ἀκμάζοντι λυκεῖῳ Richelieu, ἐν ᾧ ἐξεπαιδεύθησαν πρότερον καὶ ἄλλοι Ἑλληνες λογάδες διαπρέψαντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ (Παπαρηγόπουλλοι, Δραγοῦμαι, Λεβίδαι, Ζαρίφης καὶ λοιποί).

Ἀποφοιτήσας τοῦ Λυκείου τῷ 1850 καὶ τὰς σπουδὰς του ἐν Εὐρώπῃ συμπληρώσας, ὄθεν καὶ ἡ γλωσσομάθειά του ἐτρόπη ἐπὶ τὸν δημόσιον βίον. Ἐν τοῖς διαφόροις διοικητικοῖς ὑπουργήμασιν, εἰς ἃ διωρίσθη, παρέσχε τριανὰ δείγματα τῆς μετ' ἀκαμάτου ζήλου καὶ περινοίας δραστηριότητός του. Ἐκ τούτου ἐτιμήθη διὰ τοῦ τίτλου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβούλου καὶ τῷ 1878 ἐξελέγη παμψηφεί δήμαρχος τῆς Ὁδησσοῦ, ἦν ἐπὶ δεκαπενταετίαν ὄλην διόκησε συνδέσας ἀρρήκτως μετὰ τῆς ἱστορίας της τὸ ὄνομά του, κατὰ τὴν οὕτως εἰπεῖν παντὸς καλοῦ, ἀγαθοῦ καὶ ὠφελίμου.

Ὡς δήμαρχος ὁ Γρηγόριος οὐ μόνον ἀνώρθωσε τὰ ἔλεεινά της πόλεως οἰκονομικά, ἀλλ' ἔδωκεν εἰς αὐτὴν νέαν ἥλως ὄψιν καὶ διὰ ποικίλων κοινῆς ἀνάγκης καὶ ὠφελείας ἔργων κατέστησεν αὐτὴν ἐφάμιλλον πρὸς πολλὰς Εὐρωπαϊκὰς μεγαλοπόλεις. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ Ὁδησσοῦ ηὔτύχησε νὰ ὑποκτίσῃ πάντα τὰ στοιχεῖα εὐνομουμένης καὶ πεπολιτισμένης πόλεως, ἦτοι τροχιοδρόμους, ἠλεκτρικὸν σταθμὸν, λεωφόρους, ὑδραγωγεῖον, θέατρον, μελόδραμα, ἀγορὰν ζώων, μηχανικὰ πλυντήρια, ἀπολυμαντήρια, γυμναστήρια, παιδικοὺς κήπους, φυτείας, λιμενικὰ ἔργα κτλ. τ. ἔ. πάντα τὰ ἀπαραίτητα εἰς μεγαλόπολιν τεχνικά, ἔξωραίστικά, ἔξυγιαντικά καὶ κοινωνικὰ ἔργα, δι' ὃ δικαιότατα ἐπωνομάσθη ἡ νέα παρὰ τὸ Εὐξείνῳ Παλμύρα. Ἄλλ' ὁ μεγάλθυμος καὶ δημοφιλὴς δήμαρχος οὐδαμῶς ἐφείσθη καὶ τοῦ ἰδίου του πλοῦτου πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τῆς πόλεως· ἴδρυσεν ἰδίᾳ δαπάνῃ λαϊκὴν βιβλιοθήκην καὶ ἀναγνώστηριον, λαϊκὸν σχολεῖον, νυκτερινὸν ἄστυον, παιδικὰ συσσίτια, κηπουρικὴν σχολὴν, γηροκομεῖον, ἐκκλησίας καὶ ἄλλα διατρανῶν τὴν γενναιοδωρίαν καὶ τὴν ἐλευθεριότητά του, ἀμα δὲ καὶ τὴν ἄκραν καλαισθησίαν καὶ φιλοκαλίαν του. Ἐν γένει δ' εἰπεῖν, οὐδὲν κοινωφελὲς ἐν τῇ πόλει ἐγένετο ἔργον, οὐ δὲν συμμετέσχεν ὑποσδήποτε ὁ κλεινὸς ἀνὴρ. Ἄλλ' ἔὰν ὁ Γρηγόριος ἀνεδείχθη τοιοῦτος ὡς Ρῶσος πολίτης καὶ δήμαρχος οὐχ ἦτον καὶ ὡς Ἑλλήν δὲν ὑπέστησε πρὸς τὴν ἐν Ὁδησσῷ Ἑλληνικὴν παροικίαν. Κατώρθωσε διὰ τῶν μέσων του νὰ ἀναγνωρισθῇ δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ὡς νομικὸν πρόσωπον ἢ ἀπὸ πολλοῦ ὑφισταμένη Ἑλληνικὴ κοινότης, ἧς τὰ συμφέροντα πολλαχῶς ὑπεστήριξε πρὸς αὔξησιν δὲ τῶν

πόρων της ἐδωρήσατο αὐτῇ ὀλόκληρον πολύτιμον οἰκίαν, πρὸς δὲ ἀνήγειρε καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γηροκομεῖον, ἔξ οὗ καὶ ἰσόβιος ἐπίτιμος πρόεδρος τῆς κοινότητος ἀνεκηρύχθη. Ὁ φιλόπατρις ἀνὴρ δὲν ἐλησμόνησε καὶ τὴν γενέτειραν τοῦ πατρὸς του οὐδὲ τὴν μεγάλην πατριδα του. Πρὸς ταῖς ἀνευ ἐπιδείξεως κατὰ χρόνους ἀρωγαῖς του εἰς διάφορα Ἑλληνικὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα ἔκτισεν ἐν μὲν τῇ Φιλιππουπόλει, ἐν Φαναρίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰς περιβλέπτους φερωνύμους του ἀστικὰς σχολὰς, ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις τὸ διδασκαλεῖον καὶ ἐν Παλαιῷ Φαλήρῳ τὸ ἐνυδρεῖον. Μετὰ τὸν θάνατον δ' αὐτοῦ ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ κράτους διὰ γενναίου κληροδοτήματος τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Ἀθηνῶν Μαρσάσειον μέγαρον τῶν Πολιτικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, ἀντὶ τῆς ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Κηφισιάς εἰς προσφυγικὸν νοσοκομεῖον μετατραπέισης Ἐμπορ. Ἀκαδημίας.

Ἄλλ' ἡ σπουδαιότερα πιασῶν τῶν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς του χορηγιῶν ἦτο ἡ ἰδρυσις τῆς Μαρσάσειου βιβλιοθήκης, εἰς τὴν ἔκδοσιν ἧς ἑκατομμύρια κατηνάλωσε. Στοχαζόμενος ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν, ὅπως σταδιοδρομήσῃ πνευματικῶς, ἔδει σύμπαν νὰ γνωρίσῃ βαθύτερον καὶ λεπτομερέστερον τὴν πνευματικὴν τῆς Δύσεως πρόοδον ἐχορήγησε τὰ μέσα πρὸς ἑξελλήνισιν ὑπὸ εἰδικῶν ἐπιστημόνων καὶ λογίων καὶ φιλόκαλον ἐκτύπωσιν τῶν ἀρίστων ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων πάντων τῶν ἐπὶ παιδείᾳ διακρινομένων Ἑυρωπαϊκῶν ἔθνων. Ἐν τῇ Μαρσάσειῳ ταύτῃ βιβλιοθήκῃ, ἧς τὸ μὲν πρῶτον ἐπεμελεῖτο ὁ λόγιος Λύσανδρος Χατζηκώστας, εἶτα δὲ ὁ Ἀναστ. Μάλτος, ἐξεδόθησαν 118 ὀγκῶδη κατὰ μετάφρασιν καὶ πρωτότυπα ἔργα, ὑποβοηθήσαντα σπουδαίως τὰ γράμματα παρ' ἡμῖν. Διὰ πάσας ταύτας τὰς πρὸς τὸ ἔθνος του εὐεργεσίας τὸ μὲν Ἑλληνικὸν κράτος ἐτίμησε τὸν γενναϊόδωρον ἄνδρα διὰ τοῦ μεγαλοσταύρου, ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ μεγάλη Ἐκκλησία καὶ τὸ ἔθνος ἀνεκήρυξε μέγαν Ἐθνικὸν εὐεργέτην.

Ὁ Γρηγόριος Μαρσάσης γέρον ἤδη ἐνυμφεύθη καὶ ἀπέθανεν ἅπαις 1907, ἀλλὰ τὸ κλέος καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ θὰ παραμείνῃ ἀφθίτος παρὰ τοῖς ἐπιγιγνομένοις. Ἐτάφη ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἐν Ὁδησσῷ Ἑλληνικοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος ¹⁾.

1) Βιβλιογραφία : α) Κώδιξ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως Κυρίλλον I (1781—1845) καὶ κώδιξ Νικηφόρου τῆς αὐτῆς μητροπόλεως (1850—1861).

β) Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ρουφσίου τῶν ἀμπατζήδων (1685—1857), ἐν τῷ *Annuaire de la bibliothéque nationale et Musée à Plovdiv*, ἔτ. 1928—29 καὶ 1930.

γ) Ὑπόμνημα περὶ τοῦ τῆς Φιλιππουπόλεως χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, συνταχθὲν βουλγαριστὶ ὑπὸ Κ. Μωραβένοφ τῷ 1880—83 καὶ ἐκτυπωθὲν ὑπὸ τοῦ δήμου τῆς Πλόβδηφ τῷ 1930.

δ) Γρηγόριος Γρ. Μαρσάσης ὑπὸ Ἀν. Μάλτου, ἐν τῇ Θρακικῇ ἑπετηρίδι, ἔτ. 1897, Ἀθῆναι, σελ. 173—180.

ε) Πανηγυρικὸν τεῦχος ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ὀγδοηκονταετίας τῆς Ἑλληνι-

Ε' Μιχαήλ Ἀναστασίου Βλάδος, ἰατρός ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1828 καὶ ἦτο τὸ πρεσβύτερον τέκνον τοῦ ἐκ Βελεσῶν τῆς Μακεδονίας Ἀναστασίου Βλάδου καὶ τῆς Φιλιππουπολίτιδος Ραλλοῦς, θυγατρὸς τοῦ ἐμπόρου Ἀναστασίου Τσοχατζῆ. Ὁ πατὴρ του ἀπόφοιτος τῆς ἐν Κυθωνίαις περιωνύμου Ἑλληνικῆς Σχολῆς προσωνομάζετο Καρλοβηνός, διότι πρὸ τῆς ἐν Φιλιππουπόλει ἐγκαταστάσεώς του ὡς ἐμπόρου διετέλεσεν ἐπὶ τινα ἔτη διδάσκαλος τῆς ἐν Καρλόβω Ἑλλην. σχολῆς ¹⁾ Ὁ Μιχαήλ μετὰ τὴν ἐν τῇ γενετείρᾳ καὶ τῷ γυμνασίῳ Ἀθηνῶν ἐγκύκλιόν του ἐκπαίδευσιν ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης δαπάνῃ ὁμογενῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ δὴ τοῦ Μιχαήλ Γιουμουγκερδάνη. Μετὰ τὰς σπουδὰς του ἐγκατέστη εἰς τὴν γενετείραν, ὅπου ἐξήσκησεν εὐδοκίμως τὴν θείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τέχνην μέχρι τοῦ θανάτου του ἐκτιμώμενος καὶ σεβόμενος ὑπὸ τε τῶν ὁμογενῶν καὶ ἀλλογενῶν. Ζήσας κατὰ τὰς δευτέρας μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων διαμάχας ἐν Φιλιππουπόλει, κέντρῳ τῶν πανσλαβιστικῶν ἐνεργειῶν πρὸς χειραφέτησιν τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ἐργάσθη εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὑπὲρ τῆς Ἑλλην. κοινότητος τῆς γενετείρας του, ἧς δὲν ἠθέλησε ν' ἀποχωρισθῆ πιστὸς εἰς τὰς πρὸς αὐτὴν ὑποχρεώσεις του καὶ ὅτε ἀκόμη διηνοιγετο μέλλον ἐπιτυχέστερον εἰς αὐτὸν προαυθέντα ὑπὸ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καθηγητὴν τῆς χειρουργικῆς παθολογίας.

Ὁ Βλάδος διετέλεσεν ἔφορος τῶν Ἑλλην. σχολείων, ἐν οἷς ἐπὶ ἔτη ἐδίδαξεν ἀμισθὶ φρονικὰ μαθήματα, δημογέρων καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλ. κοινότητος τῷ 1858 παρὰ τε τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν δικαίων της, κατὰ τῶν διεκδικούντων τὰς ἐκκλησίας τῶν Βουλγάρων. Φιλάνθρωπος κατ' ἐξοχὴν ὧν οὐ μόνον ἐνοσῆλευε τοὺς ἐνδεεῖς καὶ παρείχεν αὐτοῖς ἐκ τοῦ ἰδίου του φαρμακείου τὰ φάρμακα δωρεάν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διατροφήν αὐτῶν συνέβαλλεν ἐκ τοῦ θυλακίου του μέχρι τῆς ἀναρρώσεώς των. Ὄθεν ἀπέθανε πένης καίπερ μεγίστην πελατείαν σχῶν. κῆς Παλιγγενεσίας, ἐν Ὁδησσῷ τῷ 1901.

στ) Ὁ ἐθνικὸς εὐεργέτης Γρηγόριος Μαρασλῆς, βιογραφία αὐτοῦ ὑπὸ Σκαλάτου Κωνσταντινίδου ἰατροῦ καὶ διευθυντοῦ τῆς ἐν Φιλιππουπόλει ἐφημερίδος «Εἰδήσεις τοῦ Αἵμου», ἀρ. 580, Αὐγ. 14, ἔτ. 1901 καὶ 24 Ὀκτωβρίου 1899.

ζ) Γρηγ. Μαρασλῆς ὑπὸ Συνόδῃ Παπαδημητρίου ἐν τοῖς «Βυζαντινοῖς χρονικοῖς Πετροπούλεως», τόμ. XVI, σελ. 208—210.

η) Γρηγ. Μαρασλῆς ὑπὸ Τρυφ. Εὐαγγελίδου, ἐν τοῖς Ἑρακικοῖς Ἀθηνῶν. Παράρτ. τόμου Γ', ἔτ. 1931, σελ. 191, σελ. 367—371.

θ) Σημειώσεις τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 πρακτικῷ παραδόσεως τοῦ λογαριασμοῦ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ἐκκλησίας ἀγ. Μαρτίνης (1783) τῆς μελέτης : ἡ ἱερὰ τῆς Φιλιππουπόλεως μητρόπολις καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς. Ἀρχεῖον Θεακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θεσσαροῦ, τόμ. Ε' (1938) σελ. 53 κέξῃς.

1) Κώδιξ ἀλληλογραφίας σχολείου Στενιμάχου (1848—1869).

1) *Μωραβένιοφ*, αὐτόθι, σελ. 81.

Κατὰ τὴν Βουλγαρικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1876 μεγάλως ἀνεκούφισε τοὺς κακοπαθήσαντας Βουλγάρους, σώσας πολλοὺς ἐκ βεβαίου θανάτου, διὰ τῆς ἐπιβολῆς του ἐπὶ τοὺς χωροδεσπότης Τούρκους, ὧν ἦτο οἰκογενειακὸς ἰατρός. Τοῦτο ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι: «ἀνευ τῆς βοηθείας καὶ τῆς ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως τοῦ ἱατροῦ Βλάδου πολλοὶ τῶν ἐπαναστατῶν θ' ἀπέθνησκον εἰς τὰς δυσώδεις καὶ ἀποπνικτικὰς τρώγλας τῶν ἐν Φιλιππουπόλει δεσμοτηρίων καὶ πανδοχείων, ὅπου ἐρρίφθησαν ἀνευ τροφῆς καὶ ἱματισμοῦ ὑποκύπτοντες ὑπὸ τὰς ἐπιδημικὰς νόσους, τὸν μεμολυσμένον ἀέρα, τὴν πείναν καὶ τὸ ψῦχος»¹⁾. Διὰ τοῦτο τὸ Βουλγαρικὸν κράτος εὐγνωμονοῦν ἀπένειμεν αὐτῷ σύνταξιν ἐπιτρέψαν ἅμα τὴν διατήρησιν τοῦ φαρμακείου του, ὃ δὲ δῆμος ὠνόμασε τὴν πρὸ τῆς πατρικῆς του οἰκίας ὁδὸν διὰ τοῦ ὀνόματός του. Τὸν Βλάδον ἀποθανόντα ἀγαμὸν τῷ 1896 ἐπένηθσεν σύμπασα ἡ πόλις.

ΣΤ' Γεώργιος Ί. Ζαρίφης. Δὲν ἦτο Φιλιππουπολίτης, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος εὐεργέτης τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Φιλιππουπόλεως καὶ τοῦ ἐν Θράκῃ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ συντηρήσεως τῶν Ζαριφείων διδασκαλείων, τ. ἔ. τοῦ Ἑλληνικοῦ γυμνασίου Φιλιππουπόλεως. Πρωτότοκος υἱὸς τοῦ ἐμπορευομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ Προκονήσου Ἰωάννου Ζαρίφη, ἐγεννήθη ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι παρὰ τῷ Βοσπόρῳ τῷ 1806, ἔξεπαιδεύθη δ' ἐπαρκῶς ἐν τῷ Λυκείῳ Richelieu καὶ ἄλλοις ἀνωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Ὁδησσοῦ, ὅπου ὁ πατήρ του ὡς Φιλικὸς ἅμα τῇ κηρύξει τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατέφυγε μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας του. Ὁ Γ. Ζαρίφης ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διωρισθὴ γραμματεὺς ἐν Καρυταίνῃ, ὁρῶν ὅμως πρὸς ἐμπορικὴν δρᾶσιν, ταχέως κατέλιπε τὴν θέσιν του καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου προσελήφθη εἰς τὸν ἐμπορικὸν οἶκον τοῦ Δημ. Ζαφειροπούλου. Αἱ ἀρεταὶ καὶ τὸ δαιμόνιον ἐμπορικὸν πνεῦμα τοῦ νεαροῦ ὑπαλλήλου προσείλκυσαν ἀμέσως τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ προΐσταμένου του, ὅστις τὸν ἔκαμε γαμβρόν του καὶ μετ' ὀλίγον συνέταρον τοῦ οἴκου, μετονομασθέντος «Ζαρίφης καὶ Ζαφειρόπουλλος».

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ του ὁ Γ. Ζαρίφης ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν τοῦ οἴκου ἀνέπτυξε τὰς ἐργασίας αὐτοῦ μεγάλως ἰδρύσας ὑποκαταστήματα ἐν Λονδίῳ, Μασαλίῃ, Ὁδησσοῦ καὶ Γαλαζίῳ, διευθυνόμενα ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν του καὶ τοῦ γυναικαδέλφου του Στεφάνου Ζαφειροπούλου, τοῦ ἐν Κων)πόλει κεντρικοῦ καταστήματος διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Τότε ἀναμειχθεὶς εἰς τραπεζιτικὰς ἐργασίας ἠδδοκίμησε καὶ εὐνοηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου κατέστη τραπεζίτης τῶν ἀνακτόρων ἔμπιστος, ἐξ οὗ ἐκέρδισε πλοῦτη πολλά. Τὴν παρὰ τῇ αὐτῇ ἐμπιστευτικὴν καὶ πλουτοφόρον θέσιν ἐκράτησεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη συνεχῶς.

1) Περιοδικὸν «Φῶς» (Σφειλινα) ἔτ. VI, 1896, φύλλ. 12, σημείωσις καὶ ἐν τοῖς φύλλοις 9 καὶ 10. Ἴδε καὶ βιογραφίαν του.

Ὁ Γ. Ζαρίφης φύσει φιλεύσπλαγχνος καὶ γενναιόδωρος ἐδαπάνη κατ' ἔτος ἀθορύβως καὶ ἀφειδῶς εἰς ἐκκλησίας, σχολεῖα, φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, Πατριαρχεῖα καὶ εἰς συντήρησιν σπουδαζόντων καὶ πασχουσῶν οικογενειῶν ἐκ δυσμενείας τῆς τύχης. Ἦτο ἀληθῆς στυλοβάτης τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους. Αἱ πρὸς ἀνέγερσιν τῆς μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἐν Φαναρίῳ, τῶν ἐθνικῶν καταστημάτων, τοῦ κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, τοῦ ὄρφανοτροφείου τῆς Πριγκίπου ἐν Κων)πόλει, τῶν νηπιαγωγείων Προύσης, Θεραπειῶν καὶ ἄλλων, ἀνέρχονται εἰς ἑκατοντάδας χιλ. λιρῶν. Ὁ Ζαρίφης ἀπέθανε τῇ 17 Μαρτίου 1884, τὸ ἐθνικὸν ὄμως ἔργον τοῦ ἐξηκολούθησεν ἡ σεβασμία του χήρα Ἑλένη καὶ μετὰ τὸν θάνατόν της τὰ τέκνα των συντηροῦντα τὰ ὑπ' αὐτῶν ἰδρυθέντα σχολεῖα. Ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασί του ὁ ἐθνικὸς εὐεργέτης Ἀνδρέας Συγγρός, φίλος στενὸς τοῦ Ζαρίφη, γράφει περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶχεν ἀπέραντον καλοκαγαθίαν καὶ εἰλικρίνειαν καὶ ὅτι ἦτο σπουδαῖον ἐμπορικὸν καὶ ἐθνικὸν στοιχεῖον ἐν Κων)πόλει, Λονδίῳ καὶ Μασσαλίᾳ. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Φιλ)λεως ἡ ἐκ χιλίων λιρῶν ἐτησίᾳ πίστωσις ἀναγράφεται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ὑπὸ τοῦ κράτους, ὅπερ ἀπηλοκρίωσε τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀγρόκτημα Σοφάδες, ἐκ τῶν εἰσοδημάτων οὗτινος συνετηροῦντο τὰ Ζαρίφεια. Ἦδη τὸ κεφάλαιον ἰκανῶς ἐμεγαλύνθη καὶ γίνεται σκέψις, ὅπως ἐπανιδρυθῶσι τὰ Ζαρίφεια ἐν τινὶ πόλει τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης ¹⁾.

Ζ' Χρυσοβέργης Γεωργίου. Ἐγεννήθη ἐν Στενιμάχῳ περὶ τὸ 1830. Ἀπομεινὰς ὄρφανὸς πατρὸς ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ ἔτυχε τῆς προστασίας τοῦ ἐκ μητρὸς θείου του ἐν Φιλίππουπόλει Χριστοδοῦλου Κατσίγρα καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ σχολῇ Φιλίππουπόλεως, ἣν ἠγάπησεν ὡς δευτέραν γενέτειράν του. Ἐφηβος μετέβη εἰς τὴν βασιλεύουσαν πρὸς δημιουργίαν τύχης. Ἐκεῖ ἐν συνεταιρισμῷ μετὰ τοῦ συμπολίτου του Ἰωάννου Μάρδα ἤρξατο διαφόρων μικρῶν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας ἕνεκα τῆς εὐφυΐας του, τῆς τιμιότητος καὶ τῆς φιλοπονίας. Ὁ ἐπελθὼν ἀμέσως Κριμαϊκὸς πόλεμος ἀνέπτυξε τὰς ἐργασίας τῶν δύο ἐταίρων, αἵτινες ἐξηκολούθουν εὐδοκίμως. Μετὰ δεκαετῆ συνεργασίαν ὁ Μάρδας μὴ τολμῶν ἐκ φόβου κινδύνου τῶν κεφαλαίων του νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ μεγαλεπίβουλα ἐμπορικὰ τοῦ συνεταίρου του σχέδια, αἵτινα συνίσταντο ἰδίως εἰς τὴν ἀνάληψιν τροφοδοσιῶν καὶ ἐργολαβειῶν κρατικῶν, ἀπεχώρησε τοῦ συνεταιρισμοῦ μετὰ κεφαλαίου ὑπὲρ τὰς 4 χιλ. λιρῶν καὶ ἐγκατέστη εἰς Φιλίππουπολιν. Ὁ Χρυσοβέργης ἀπαλλαγείς τῆς συντηρητικότητος τοῦ συνεταίρου του ἀνέπτυξεν ὄλην τὴν ἐμπορικὴν του δράσιν καὶ βοηθούτων καὶ τῶν καιρῶν ἐδημιούργησε τὴν μεγάλην περιουσίαν του, ἣν ἐχρησιμοποίησεν ὑπὲρ τῶν συγγενῶν

1) Ἴδε καὶ Πολυδ. Παπαχριστοδοῦλον, Γεώργιος Ζαρίφης, Θρακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. III, ἔτ. 1932, σελ. 362—367. Σ. Δ. Ζαρίφειος ἐπωνομάσθη ἤδη ἀπὸ ἐτῶν ἡ Παιδαγ. Ἀκαδημία Ἀλεξανδρουπόλεως.

καὶ συμπολιτῶν του καὶ ἐν γένει πρὸς φιλανθρωπικούς σκοπούς. Ἐν ἔτει 1893 ἐδάπάνησεν περὶ τὰς 35 χιλ. λίρας πρὸς οἰκοδόμησιν τῶν ἐν Πέραν τῆς Κων/πόλεως Χρυσοβεργείων διαμερισμάτων, ἅτινα ἐδώρησεν εἰς τὰ ἔθνικὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅπως κατ' ἔτος ἐπιχορηγῶνται ἀνὰ 200 λίραι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς κοινότητας Στενιμάχου καὶ Φιλιππουπόλεως. Ὁ Χρυσοβέργης ὑπῆρξε μέγας καὶ ὑπέροχος ἀνὴρ. Ἄσπιλος εἰς τὴν κτήσιν τοῦ πλούτου του, ὑποδειγματικὸς ἐν τῷ ἰδίῳ του βίῳ, ζῶν παράδειγμα ἀρετῆς καὶ μιμῆσεως διὰ πάντας τοὺς περὶ αὐτόν. Ἡ περιουσία, ἣν μετὰ θάνατον κατέλειπεν, ἦτο μικρὰ σχετικῶς πρὸς τὸν κύκλον τῶν μετὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως ἐργασιῶν του. Τοῦτο δὲ ὠφείλετο εἰς τὴν τιμιότητά του, διότι ἀπέστεργεν ἀδικίας, καταπιέσεις, κλοπὰς, τοκογλυφίας κατὰ τὰς ἐμπορικὰς του συναλλαγὰς. Γαμβρός του ἐπὶ ἀνεπιῶ ἦτο ὁ ἔθνικὸς ὠσαύτως εὐεργέτης Σ. Σιδερίδης, συνεργάτης του. Ὁ Χρυσοβέργης ἀπέθανε τῇ 25ῃ Αὐγούστου τοῦ 1899 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὡς μέγας ἔθνικὸς εὐεργέτης ἐτάφη ἐν Μπαλουκλή¹⁾.

Ἡ Δημήτριος Ἀργυριάδης, μεγαλέμπορος. Υἱὸς τοῦ Ἀργυρίου Ἰακώβου, μεγαλεπόρου καὶ τραπεζίτου καὶ τῆς Μαριγούδας, θυγατρὸς τοῦ τραπεζίτου Α. Σιτσάνη ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1842. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀργυριαδῶν ἐθεωρεῖτο ὡς μία τῶν παλαιότερων καὶ εὐγενεστέρων τῶν ἐν Φιλιππουπόλει ἰθαγενῶν διακριθεῖσα διὰ τὰς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα ὑπηρεσίας της καὶ τοὺς λεπτοὺς ἀριστοκρατικούς της τρόπους ὁ Δημήτριος ἔλαβε τὴν ἐγκύκλιόν του ἐκπαιδευσιν ἐν τῇ γενεαίῳ, συνελήρωσε δὲ ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Βιέννῃ. Εὐφυῆς καὶ πολὺγλωσσος (ἐλάλει εὐχερῶς τὴν Τουρκικὴν, Βουλγαρικὴν, Γαλλικὴν καὶ Γερμανικὴν), ἐξηκολούθησε τὴν ἐργασίαν τοῦ πατρὸς του μετὰ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ του Ἀθανασίου. Ὁ ἐμπορικὸς οἶκος τῶν ἀδελφῶν Ἀργυριαδῶν ἐπὶ τοῦ αὐτονομιακοῦ καθεστώτος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἦτο εἰς τῶν μεγαλυτέρων ἐξαγωγικῶν σιτηρῶν ἐν τῇ χώρᾳ. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας ὁ Δημήτριος ἐτόρπη εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἀντιπροσώπευσε τὴν Ἑλλ. ἐπαρχίαν Καβακλή πρῶτον μὲν ἐν τῇ βουλῇ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, εἶτα δὲ μετὰ τὴν ἔνωσιν αὐτῆς (1886) μετὰ τῆς ἡγεμονίας ἐν τῇ τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ σειρὰν βουλευτικῶν περιόδων. Παιδικὸς φίλος ὢν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ Φιλιππουπολίτου Κωνστ. Στοίλωφ, ὑπῆρξεν εἰς τῶν στυλοβατῶν τοῦ ἰδρυθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἔθνικου πολιτικοῦ κόμματος καὶ ἂν μὴ ὁ ἔθνισμός του προσέκρουεν εἰς τὴν ἔθνικὴν τῶν Βουλγάρων φιλοτιμίαν, θὰ μετεῖχεν ἀναμφιβόλως ἕνεκα τῶν πολιτικῶν του χαρισμάτων τῆς ὑπὸ τὸν Στοίλωφ κυβερνήσεως.

Αἱ πρὸς Ἑλληνισμὸν τῆς Βουλγαρίας ὑπηρεσίαι τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἀνεκτίμητοι. Ταῖς ἐντόνοις ἐνεργεταῖς αὐτοῦ φιλοξενήσαντος ἡγεμονικῶς ἐν

1) Ἴδε καὶ Ἐθρικά Ἀθηνῶν, τ. Γ' ἔτ. 1932, σ. 397-8, Γ. Χρυσοβέργης.

τῷ μεγάρῳ του τὴν ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ ὄργανικοῦ χάριτος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας διεθνή ἐπιτροπείαν ὀφείλεται ἡ ἐπίσημος ἐν αὐτῷ ἀναγνώρισις τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῇ χώρᾳ μειονοψηφίας καὶ ἡ παραδοχὴ τῆς Ἑλλην. γλώσσης ὡς ἐπίσημου ἐν τῇ διοικήσει. Ὡσαύτως τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ παρεσχέθη ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Στιόλωφ χρηματικὴ βοήθεια ὑπὸ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους, εἰς τὰς ἐν αὐτῷ Ἑλλην. κοινότητας πρὸς συντήρησιν τῶν σχολείων των. Διετέλεσε δὲ πρόεδρος τῆς ἐφοροδημογεροντίας τῆς κοινότητος Φιλιππουπόλεως, δημογέρον καὶ ἔφορος τῶν σχολείων της. Ὁ ἰσάρος Φερδινάνδος ἐτίμα αὐτὸν διὰ τῆς φιλίας του καὶ κατερχόμενος εἰς Φιλιππούπολιν ἐπεσκέπτετο αὐτὸν κατ' οἶκον. Ἡ καλοκάγαθος καὶ καλλίμορφος κυρία του Ἐλέγκω, θυγάτηρ τοῦ ζαπλοῦτου μεγαλεμπόρου Δημητρίου Μήτσορα, διεκρίθη οὐ μόνον ὡς φιλόστοργος μήτηρ καὶ εὐγενῆς οἰκοδέσποινα, ἀλλὰ καὶ ὡς φιλόανθρωπος διατελέσασα πρόεδρος ἐπὶ ἔτη τοῦ συλλόγου τῶν κυριῶν «Εὐρυδικῆ». Ἡ οἰκογένεια Ἀργυριάδου, κατέλιπε τὴν Φιλιππούπολιν ἀμέσως μετὰ τὸ ἀνθελληνικὸν κίνημα τοῦ 1906 καὶ ἐγκατέστη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατόπιν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Δημήτριος ἀπέθανεν ἐν Ἑλλάδι τῷ 1927 ἀφείς τρεῖς υἱοὺς τὸν Κίμωνα, Σόλωνα καὶ Κλέωνα καὶ μίαν θυγατέρα ἐγκατεστημένους νῦν ἐν Ἀθήναις.

Θ' *Ἀργύριος Σκαρλάτος Κωνσταντινίδης*, ἰατρός. Δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Φιλιππουπολίτου ἐμπόρου Κωνσταντίνου Ἀργυρίου Τσοχατζῆ καὶ τῆς Εὐρυδικῆς, θυγατρὸς τοῦ Σκάρλου Ἰωάννου Μαρασλῆ, πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Γρηγορίου, πατρὸς τοῦ ἐν Ὀδησσῷ μεγάλου ἐθνικοῦ ἐδεργέτου Γρηγορίου Μαρασλῆ, ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1860. Τὴν ἐγκύκλιόν του ἐκπαίδευσιν ἔλαβεν ἐν τῇ γενετείρᾳ του καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὴν δαπάνη τοῦ συγγενοῦς του Μαρασλῆ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐσπούδασε καὶ τὴν ἱατρικὴν, ἠσκήθη δὲ εἶτα ἐπὶ διετίαν ἐν τοῖς νοσοκομείοις Παρισίων. Τὸ ὄνομα Σκαρλάτος προσέλαβε κατὰ τὰς σπουδὰς του τιμῶν τὴν μνήμην τοῦ μητροθέν πάππου του Σκάρλου Μαρασλῆ, οὗ τὸ ὄνομα ἔφερεν ὁ πρεσβύτερός του ἀδελφὸς τραπεῖς εἰς τὴν ἐμπορίαν. Ἐγκαταστὰς εἰς τὴν γενέτειράν του ὡς ἰατρός διετέλεσεν ἔφορος τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Κοινότητος, ἐν οἷς παρέδιδε δωρεὰν ἀνθρωπολογίαν, καὶ δημογέρον αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ 1896 μέχρι τοῦ 1906 ἐξέδιδε τὴν ἐφημερίδα «Εἰδήσεις τοῦ Αἵμου», ἐν ἣ δια σθεναρῶς ἀρθρογραφίας ὑπερήσπιζε τὰ δίκαια τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Μαρασλῆς μέχρι τοῦ θανάτου του διέκειτο συμπαθῶς πρὸς αὐτόν, ὡς πνευματικόν του ἀνάθημα, καὶ πολλάκις ὕλικῶς τὸν ἐβοήθησε. Κατὰ τὸ ἀνθελληνικὸν κίνημα τοῦ 1906 τὸ τυπογραφεῖον, ἐν ᾧ ἐξεδίδετο ἡ ἐφημερίς του, κατεστράφη καὶ αὐτὸς καταδιωχθεὶς ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον νὰ καταφύγῃ εἰς Ἑλβετίαν, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν οἰκογενειακῶς. Τὴν ἐν Γενεύῃ παραμονὴν του ἐχρησιμοποίησεν πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων του καὶ εἰδικολογήσιν του ἐν τῇ παιδιατρικῇ ἀκολουθῶν ἅμα μαθήματα φιλοσο-

φίας ἐν τῷ αὐτόθι πανεπιστημίῳ καὶ τῷ 1909 ἐγκατεστάθη ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐξήσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ μέχρι τοῦ θανάτου του (1930). Ὁ νεώτερός του υἱὸς Γρηγόριος ἔπλεσεν ὡς ἀεροπόρος ἐν τῷ Μικρασιατικῷ μετώπῳ, ὁ δὲ πρεσβύτερος ζῆ ἐν Ἀθήναις ἀσχολούμενος περὶ τὴν μουσικὴν ¹⁾.

Γ' Δημήτριος Ἰωάννου Κουμαριανός. Ἐγεννήθη ἐν Ἄνδρῳ τῷ 1849 καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ὁ πατὴρ του μετοικήσας οἰκογενειακῶς μετήρξατο τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου. Ἀπὸ τῶν μαθητικῶν του ἤδη ἐδωρίων ῥέπων εἰς τὴν δημοσιογραφίαν προσελήφθη ἅμα τῇ ἀποφοιτήσει του ἀπὸ τῆς μεγάλης τοῦ γένους Σχολῆς ὡς συντάκτης τῆς ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Νικολαΐδων ἐκδιδομένης ἡμερησίας ἐφημερίδος «Κωνσταντινούπολις» συγχρόνως μετὰ τοῦ συμμαθητοῦ του καὶ φίλου Βλασίου Γαβριηλίδου. Μετὰ τὸν Ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον ἐγκατέστη αὐτὸς μὲν ἐν Φιλιππουπόλει, ὅπου ἵδρυσε τὴν φερώνυμον ἐφημερίδα ἐκδιδομένην γαλλιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ ἐπὶ τοῦ αὐτονομιακοῦ καθεστώτος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1878—1885), εἶτα δὲ μέχρι τοῦ 1906 ἑλληνιστὶ μόνον, ὁ δὲ Γαβριηλίδης ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἀπέβη ὁ πρῦτανος τῶν δημοσιογράφων διὰ τῶν ἐν τῷ τύπῳ καινοτομιῶν του, ἰδρύσας τὴν «Ἀκρόπολιν».

Ὁ Κουμαριανὸς ἐνυμφεύθη ἐν Φιλιππουπόλει τὴν νεωτέραν θυγατέρα Θεοφανῶ τοῦ μεγαλεμπόρου Σεβαστιδου, ἐξ ἧς ἐκτίσαστο δύο θυγατέρας καὶ ἓνα υἱὸν τὸν Πλάτωνα, ἑξασκοῦντα νῦν εὐδοκίμως τὴν ὀδοντοϊατρικὴν ἐν Ἀλεξανδρουπόλει. Ὡς δημοσιογράφος, δξυνούστατος, εὐφυμαθῆς καὶ εὐφυολόγος ὢν ὑπεστήριζε τὰ δίκαια τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ Ἑλληνισμοῦ μετὰ σθένους ἐκδηλοῦντος τὸν μέγαν πατριωτισμὸν του, ἐκινδύνευσε δὲ πολλάκις διὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν του. Κατὰ τὸ ἀνθελληνικὸν ἐν Βουλγαρίᾳ κίνημα τοῦ 1906 ὁ μαινόμενος Βουλγαρικὸς ὄχλος ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν κατέστρεψε τὸ ἰδιόκτητον τυπογραφεῖον του, ἐν ᾧ ἐξεδίδετο ἡ ἐφημερίς του, αὐτὸς δὲ καταδιωχθεὶς καὶ καταδικασθεὶς εἰς θάνατον ὑπὸ τοῦ Βουλγαρομακεδονικοῦ κομιτάτου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀναγνωρίζουσα τὰς πολλαπλὰς πρὸς τὸ Ἐθνος ὑπηρεσίας του διώρισεν αὐτὸν τῷ 1910 διερμηνέα τῆς ἐν Βελιγραδίῳ βασιλικῆς πρεσβείας. Ὁ Κουμαριανὸς ἀπέθανε τῷ 1912 ἐν Βελιγραδίῳ, ὅπου καὶ ἐτάφη δημοσίᾳ δαπάνῃ ἦτο τετιμημένος διὰ τοῦ χρυσοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτήρος ²⁾.

ΙΑ' Δημήτριος Κ. Κοντοδήμος. Ἐγεννήθη ἐν Πλεσιβίτση, νῦν Πλεσίφ, τῆς ἐπαρχίας Φιλιατῶν τῆς Ἠπείρου καὶ ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ Ζωσιμαίᾳ τῶν Ἰωαννίνων σχολῇ. Ὁ πατὴρ του Κωνσταντῖνος Κοντοδήμου Σῶλος ἐπὶ τουρκοκρατίας ἤδη ἐγκατέστη μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου του υἱοῦ Σπυρίδωνος εἰς Φιλιππούπολιν, ὅπου μετῆλθε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀρτοποιοῦ.

1) Ἴδε Κ. Μυρτ. Ἀποστολίδου, Ἀρχεῖον Θράκης, τόμ. Ζ', σελ. 368.

2) Ἴδε Κ. Μυρτ. Ἀποστολίδου, Ἀρχεῖον Θράκης, τόμ. Ζ', σελ. 370.

Ὁ Κοντοδῆμος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του καὶ τὸν πρόωρον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν πατρικὴν ἐργασίαν καταλειφθεὶς μόνος κληρονόμος ἱκανῆς κηματακτικῆς περιουσίας, ἣν διὰ τῆς φειδοῦς του ἐπηρέησε σημαντικῶς. Καθ' ὄλον του τὸν βίον, ὃν διήγαγεν ἐν Φιλιππουπόλει, ὅπου καὶ ἐνυμφεῦθη μετὰ τῆς Φιλιππουπολίτιδος Μαρίας θυγατρὸς τοῦ ἐμπόρου Χατζηβασίλη, διεκρίθη ὡς καλὸς οἰκογενειάρχης καὶ ἐπίλεκτον τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος μέλος προσερχόμενος ἀρωγὸς εἰς πᾶσαν φιλανθρωπικὴν πρᾶξιν. Διετέλεσε δὲ καὶ ἐπὶ ἔτη ἐπίτροπος τοῦ ἐνοριακοῦ του μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Μαρίνης καὶ ταμίας τοῦ συλλόγου Ὁρφέως. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του (1927) ἀπώλεσε μοιραίως τὸν φιλοτατον πρωτότοκον υἱὸν του Κωνσταντῖνον καὶ τὴν ἀγαπητὴν του σύζυγον. Διὰ τῆς διαθήκης του ἀναγνωσθεῖσης ἐν τῷ πρωτοδικεῖῳ Φιλιππουπόλεως διέθηκε τὸ κατὰ τοὺς Βουλγαρικὸς νόμους ἐπιτρεπόμενον ἐν τρίτον τῆς ὅλης περιουσίας του (τῶν δύο τρίτων περιεχομένων κληρονομικῶ δικαιώματι εἰς τὰ τέκνα του) ὑπὲρ φιλανθρωπικῶν σκοπῶν, ἧτοι ἀνὰ 500 χιλ. δραχμῶν εἰς τὸ πτωχοκομεῖον καὶ τὸν δῆμον τῆς Φιλιππουπόλεως, 500 χιλ. δραχ. εἰς τὸν δῆμον τῆς γενετειρας του καὶ ὅ,τι θὰ ὑπελείπετο εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Ἑλλάδος στόλου. Ἐκ τῶν κληροδοτημάτων τούτων ἐπραγματοποιήθησαν ὑπὸ τε τῶν κληρονόμων του (τριῶν τέκνων καὶ τῆς δευτέρας συζύγου του) καὶ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης μόνον τὰ τρία πρῶτα καὶ ταῦτα μειωμένα ἕνεκα ἀνεπαρκείας τοῦ ὀρισθέντος ποσοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς περιουσίας του, ἐκτιμηθείσης τότε εἰς δώδεκα ἑκατομμύρια λεβίων, κατὰ τοὺς λόγους τῶν κληρονόμων, μετὰ θάνατον δὲ ὑποτιμηθείσης.

ΙΒ' Γεράσιμος Σιναΐτης πρωτοσύγγελος. Ἦκμασε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Πιθανῶς διετέλεσε μαθητὴς τοῦ ἱερομονάχου Ἀνθίμου, τοῦ καὶ διευθυντοῦ διατελέσαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ πόλει σχολείου. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο γινώσκωμεν. Διεσώθη τὸ ἀκόλουθον νοηθετικὸν ποίημα αὐτοῦ ἀποτελοῦν ἀκροστιχίδα ἐκ τῶν 24 γραμμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ἐκπονηθὲν τῷ 1782, κατὰ μίμησιν τοῦ ψευδεπιγράφου «Φωκνίδου γγῶμαι». Φέρεται καταγεγραμμένον εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1719 Σιναϊτικὸν τῆς μονῆς κώδικα 1).

Ἀγάπα πρῶτον τὸν θεὸν ἔπειτα τὸν ἐχθρόν σου.

Βλέπε τῶν ἄλλων τὰ καλά, τὸ σφάλμα τὸ δίκόν σου.

Γυναῖκα ἔχεις ; τίμα τὴν δὲν ἔχεις ; μὴ γυρεύσης.

Δίδε καλὸν ἀντὶ κακοῦ καὶ θέλει ἀφεντεύσεις.

5 Ἐχε διὰ χειρότερον μόνον τὸν ἑαυτὸν σου.

Ζήσεις καλῶς, ἂν τὸ κακὸν τὸ φεύγεις ὡς κρημνὸν σου.

Ἡμέρα δίχως προσευχῆν ποτὲ μὴ σε περάσῃ.

Θρόνος Θεοῦ θέλεις γενῆ ταπεινωθεῖς ἐν πάσι.

Ἰξευρε καὶ βεβαίωνε πὼς σήμερα πεθαίνεις.

10 Κόλακα μήτε νὰ δεχθῆς μήτε ἐσὺ νὰ γένης.

Λιμὴν νὰ εἶσαι τῶν πτωχῶν, χαρὰ τῶν θλιβομένων,

Μήτηρ, πατὴρ τῶν ὀρφανῶν, ξενοδοχεῖο τῶν ξένων.

Νὰ κοινωνῆς δύο βολῆς τὸν χρόνον, ἀναγκαῖον.

Ξεμολογοῦ δέκα φορὲς ὅμως καὶ ἔτι πλέον.

15 Ὅσον μπορεῖς καὶ περπατεῖς, τρέχε στὴν ἐκκλησίαν.

Πουλήσου καὶ ἀγόρασε τὴν ἄνω βασιλείαν.

Ρίψε τὸν πόνον τοῦ κορμιοῦ καὶ πόνει τὴν ψυχὴν σου.

Σέβου τὴν πίστιν σου γερὰ ἕως εἰς τὴν θανάην σου.

Τοῦ ἀφεντός μας τοῦ Χριστοῦ τὰ πάθη νὰ θυμᾶσαι.

20 Ὑμνεὶ καὶ δόξαζε αὐτόν, ἂν θέλῃς Χριστοῦ νᾶσαι.

Φοβοῦ δὲ καὶ ἀγάπα τον ὡσὰν τὰ δύο σου μάτια.

Χαίρε γιὰ τὴν ἀγάπην του, ἂν γένης καὶ κομμάτια,

Ψάλλε αὐτῷ βράδυ, ταχὺ, καθημερινὴν καὶσχόλη.

ᾧ πρέπει δόξα καὶ τιμὴν. Ἀμήν, ἄς ποῦμεν ὅλοι.

ΙΓ' Σαρῆ Σταῦρος Κοσμά. Ἐγεννήθη ἐν Στενιμάχῳ φθίνοντος τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἐμαθήτευσεν ἐν τοῖς σχολείοις Φιλιππουπόλεως, ἐν ἣ διδαχθεὶς καὶ τὴν τέχνην τῶν ἀμπατζήδων ἀνηγορεύθη κατὰ τὰ ἀρχεῖα τοῦ ρουφετίου μαῖστωρ ἀμπατζῆς τῷ 1817. Τολμηρὸς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του ὡς καραμπατζῆς ἠὲδοκίμησε καὶ ἱκανῶς ἐπλουτίσθη. Κατὰ τὰ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ταξείδιά του ἐκτίσαστο τὴν Ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς ἄρτι ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος εἰς βασιλεῖον ἐπισκεψάμενος αὐτήν. Καίπερ ἄτεκνος ἔκτισε πρὸς ἰδίαν του κατοικίαν ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν κορυφῆς τὸ καὶ νῦν σωζόμενον ὑψηροφές μέγαρον, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1883 ἐχρησίμευεν ὡς οἰκοτροφεῖον τῶν Ζαριφείων διδασκαλείων τῶν ἀρρένων καὶ ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος παρὰ τῶν κληρονόμων του. Ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Χρυσάνθου, ὁπότε δέξυνθεισῶν τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων φυλετικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐριδῶν ὁ σάραξ τῆς διαιρέσεως ὑπεισῆλθε καὶ εἰς τὰ ρουφετῖα, καλλιεργούμενος ἐπιτηδείως ὑπὸ τῶν ἰθυόντων τὸν Βουλγαρικὸν ἀγῶνα, καὶ οἱ Βούλγαροι τῆς πόλεως, τέως γραικίζοντες, ἤρξαντο τῷ 1857 ἀποχωροῦντες τῶν ρουφετίων καὶ ἰδρύοντες ἰδιά των, τὸ κυριώτερον, ὡς τὸ πολυμελέστερον καὶ πλουσιώτερον ρουφετίων τῶν ἀμπατζήδων, παρέμεινε Ἑλληνικόν, καὶ ὁ Σαρῆ Σταῦρος ἐξελέγη πρωτομαῖστωρ αὐτοῦ διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τοῦ θανάτου του (1866). Ἐν ἀναφορᾷ ἀπὸ 13 Μαρτίου 1857 τῶν Ἑλλήνων Φιλιππουπολιτῶν πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, σφριζομένη ἐν διπλοτύπῳ παρὰ τῆ οἰκογενεῖα Γκιουμουσγκερδάνη, δι' ἧς ἐπεξητεῖτο ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἀνακληθέντος ἕνεκα ραδιοουργιῶν τῶν Βουλγάρων ἰσχυρῶν τζομπαρτζήδων

μητροπολίτου Χρυσάνθου, μεταξὺ τῶν αὐτογράφων ὑπογραφῶν πολλῶν προκρίτων Ἑλλήνων καὶ πρωτομαϊστόρων τῶν ρουφετιῶν φέρεται καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ Σταύρου Κοσμᾶ ὡς πρωτομαϊστόρος τῶν ἀμπατζήδων. Ὡσαύτως φέρεται ὡς τοιοῦτον καὶ ἐν ἐγγράφῳ ἀπὸ 21 Ἀπριλίου 1862 τῶν πρωτομαϊστόρων καὶ ἐμπόρων Ἑλλήνων Φιλιππουπολιτῶν, καθ' ὃ ἐλλείπει τοῦ μητροπολίτου (Παναρέτου) ἡ κληρονομία τῶν ἀνηλίκων Βασιλείου καὶ Γεωργίου, παίδων τοῦ μακαρίτου Ἰακώβου Θ. Παυλίτου καὶ τῆς νεωτέρας θυγατρὸς τοῦ μικροῦ Βασιλείου Ἰσομπατζή Κούρτοβιτς Τσαλόγλου, κηδεμονομένων ὑπὸ τῆς μάμμης τῶν Μαριώρας καὶ τοῦ θείου τῶν Ἀργυρίου Θ. Παυλίτου τοκίζεται εἰς εὐνοπολήπτους ἐμπόρους μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς των (1872 λίρ. Τουρκ.) ὁ Σαρῆ—Σταῦρος ἐν τῇ ἀπὸ 20 Ἰουν. 1865 διαθήκη του γενομένη ἐν τῷ Ἑλλην. προξενεῖῳ Φιλίππολεως, ἧς ἐκτελεστῆς ὄρισθη ὁ Μιχαήλ—βέης Γκιουμουσγκερδάνης, ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα 60.000 γρ. εἰς ἃ καὶ ἡ σύζυγός του Μαριώρα προσέθηκε βραδύτερον ἕτερα 20.000 πρὸς ἴδρυσιν ἑλληνικοῦ παρθεναγωγείου, ὅπερ ἠγέρθη ὑπὸ τῆς κοινότητος κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐχρησίμωσεν ὡς τοιοῦτον μέχρι τοῦ 1900 καὶ εἶτα ὡς οἰκοτροφεῖον τῶν θηλέων τῶν Ζαριφειῶν διδασκαλείων μέχρι τῆς καταλήψεώς του ὑπὸ τῶν Βουλγάρων (1906). Ὡσαύτως πρὸς ἄλλοις φιλανθρωπικοῖς κληροδοτήμασιν ἐκληροδότησε καὶ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις ἔθνικὸν πανεπιστήμιον 5000 γρ. ¹⁾

ΙΕ' Ζήσης Νικολάου Χατζηβασιλείου. Ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῇ 19 Ἰουλίου 1868, τρίτοτοκος υἱὸς τοῦ ἐκ Λέσβου μεγαλεμπόρου Νικολάου Χατζηβασιλείου καὶ τῆς Σουλτάνης, θυγατρὸς τοῦ ἔξ Ἀγράφων μεγαλεμπόρου Ἰωάννου Νέμισογλου. Τὴν ἐγκύκλιόν του ἐκπαίδευσιν ἔλαβεν ἐν τῇ γενετείρᾳ του καὶ τῷ 1888 ἀποφοιτήσας τῶν Ζαριφειῶν διδασκαλείων, ἐσπούδασε νομικὰ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Aix—le Provence τῆς Γαλλίας. Ἐπανελθὼν εἰς Βουλγαρίαν διωρίσθη δικαστῆς πρωτοδίκης καὶ εἰσαγγελεὺς πρωτοδικῶν, παραιτηθεὶς δὲ τῷ 1900 ἐξήσκησεν τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα ἐν Πύργῳ μέχρι τοῦ ἀνθελληνικοῦ κινήματος (16 Ἰουλίου 1906). Ἔνεκα τῆς ἔθνικῆς του δράσεως καταδιωχθεὶς ὑπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ κομιτάτου κατέφυγεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπ. τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὑπηρετήσεν ὡς διεσμηνεὺς τοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης καὶ τῆς πρεσβείας Βελιγραδίου, διηύθυνεν ὡς ὑποπρόξενος τὰ προξενεῖα Βερατίου, Πρεβέζης, Αὔλωνος, Ρόδου καὶ Βρυούλων, ὡς πρόξενος τὰ προξενεῖα Γαλαζίου, Βραΐλας καὶ Κύπρου καὶ ὡς γεν. πρόξενος τὸ γεν. προξενεῖον Ἱεροσολύμων (1925—1930). Ἐκεῖθεν διωρίσθη διοικητῆς τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ὁπόθεν μετὰ διαιτῆ παραμονὴν ἀνεκλήθη εἰς τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν ἀνα-

1) Ἴδε Ἰστ. Φιλιππουπόλεως ἀνεκδότου κεφ. XXVIII § 6 σημ. 3.

τεθείσης αὐτῷ τῆς διευθύνσεως τοῦ γραφείου τοῦ τύπου. Τῷ 1934 καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ὄριου τῆς ἡλικίας ἀπὸ ἀλλαγῆς τῆς ὑπηρεσίας μετὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ διευθυντοῦ α' τάξεως ἐκφρασθεισῶν αὐτῷ εὐχαριστιῶν διὰ τὰς πολλαπλὰς πρὸς τὴν πατρίδα του ὑπηρεσίας του. Προσημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἐν τῇ διοικήσει τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης (26 Ὀκτωβρίου 1912) ὑπηρετήσε μέχρι τοῦ 1916 ὡς διευθυντὴς τοῦ Γραφείου τοῦ τύπου, ὅπερ αὐτὸς ἴδρυσεν, ἀνεκλήθη δὲ τῇ αἰτήσει του ἕνεκα δημοσιογραφικοῦ ἐπεισοδίου, δυσαρέστου εἰς τὸν τότε Γάλλον στρατηγὸν Σαράιγ, διατάξαντα τὴν σύλληψίν του, ὡς αὐτὸς οὗτος μνημονεύει ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι του. Ὁ Χατζηβασιλεῖου ἐδημοσιογράφησε καὶ ἐν τινι τῶν Ἀθηναϊκῶν Μακεδονικῶν καὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ ἐφημερίδων· γνώστης δὲ τῆς Βουλγαρικῆς ἀριστείας· ἐξελλήνισε τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μπαί Γκάνιο» ἠθογραφίαν τοῦ Βουλγάρου λογογράφου Ἀλέκου Κωνσταντινῶφ, ἣν καὶ τύποις ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις. Ὡσαύτως μετέφρασε καὶ τινὰ δράματα καὶ κωμωδίας τῶν ἐξοχωτέρων συγχρόνων Βουλγάρων ποιητῶν, ἅπερ παραμένουσιν ἀνέκδοτα.

ΙΕ' Ἀντώνιος Παναγιώτου Κομιζόπουλος. Ἀνῆκεν εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν ἐν Φιλιππουπόλει μεγαλεμπόρων καρναμπατζήδων Κοϊμιτζόγλου, συγγενῆ τῆς τῶν ἐν Ὀδησσῷ Μαγασλήδων ¹⁾. Ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ γενετείρᾳ του καὶ νεαρῶτατος ἀκολοθήσας τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατρὸς του ἀνηγορεύθη κατὰ τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ρουφρείου τῶν ἀμπατζήδων μαῖστωρ τῷ 1703 ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Κοϊμιτζόγλου, ὅπερ ἔφερε καὶ ὁ ἀδελφός του ²⁾. Ἀτυχῆσας ἐν τῇ ἐργασίᾳ του ἀπῆλθεν ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς Ρωσίαν καὶ ἐγκατέστη ἐν τῇ Μόσχᾳ μεταποιήσας τὸ τουρκῶνυμον ἐπώνυμόν του. Λέγεται ὅτι στερούμενος ἐπαρκῶν χρημάτων διὰ τὴν ὀδοπορίαν του ἐισῆλθε νύκτωρ εἰς τὸν παλαιὸν ναὸν τῆς ἐνορίας του τοῦ ἁγίου Δημητρίου, κείμενον ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν, καὶ μετὰ κατανυκτικὴν προσευχὴν ἀφήρσε τὴν πολυτίμον χρυσοῦν κανδήλαν τὴν πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου

1) Ἴδε ἀνωτέρω ἐν τῷ κεφ. : Μαγασλήδες. Οἱ βιογραφούντες τὸν Ἀντ. Κομιζόπουλον ἐσφαλμένως γράφουσιν ὅτι ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Παῦλος. Ἐπὶ τοῦ ἀφιερωθέντος εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς ἁγίας Μαρίνης τῷ 1813 εὐαγγελίου πρὸς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων του, εἶναι κεχαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν γονέων του : Παναγιώτης, Μελέγχρω καὶ Ἀλέξανδρος, ἐπαναλαμβάνόμενα καὶ ἐν τῇ γραπτῇ ἀφιερῶσει ἐπὶ τοῦ ἀγράφου πρώτης σελίδος, συντεταγμένη καὶ ὑπογραφομένη ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Νικηφόρου. Ὡς φαίνεται ἡ μήτηρ του χηρεύσασα ἦλθεν εἰς δεύτερον γάμον μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Εἰκάζεται δὲ ὅτι ἡ μήτηρ του ἦτο Στενιμαχίτις, διότι οἱ Στενιμαχίται ἐξαιτούμενοι τῇ 2 Φεβρουαρίου 1850 τὴν ὑπερ τῶν σχολείων τῶν ἀρωγὴν (καὶ ἀπέστειλαν αὐτοῖς 10 χιλ. γρ.) εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ των λέγουσιν ὅτι εἶναι σάξξ ἐκ τῆς σαρκὸς των καὶ ὁστούν ἐκ τῶν ὁστέων των. (Κῶδιξ ἀλληλογραφίας Στενιμάχου, ἀριθ. ἐγγράφου 3). Βλ. Ἐθν. Βιβλ. τμήμα χειρογράφων.

2) Archiv des abatis à Plovdiv, ἐν τῷ Annuaire de la bibl. et musée à Plovdiv, ἔτ. 1929—30 σελ. 73 (κῶδιξ II σελ. 13).

ἐξηρημένην, ὑποσχόμενος μετὰ δακρύων εἰς τὸν ἅγιον ὅτι θ' ἀποδώσῃ αὐτὴν πολυτελεστέραν ἀνακτίζων ἅμα καὶ τὸν ναὸν μεγαλοπρεπέστερον καὶ προικίζων αὐτόν, ἐὰν ἐπιτύχη ἐν τῇ ξένῃ. Ἐν Μόσχῃ ὁ Κομιζόπουλος ἠδδοκίμησεν ὡς ἔμπορος συνεργασθεὶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν Ριζαῶν, μεθ' ὧν συνεδέθη διὰ στενῆς φιλίας, διακαίόμενος δὲ ὑπὸ θεσμῆς πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν πατριδα ἀγάπης ἐμυήθη εἰς τὴν Ἑταιρείαν τῶν Φιλικῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεμελιωτοῦ αὐτῆς Νικολάου Σκουφᾶ, ἀναβάντος ἐξ Ὁδησοῦ εἰς Μόσχαν (1815) πρὸς διάδοσιν αὐτῆς καὶ ἐγένετο εἰς τῶν πρώτων συμπρακτόρων αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Φιλήμονα ὁ Κομιζόπουλος, Ἀναγνωστόπουλος, Γαλάτης καὶ Σέκερης ὠνομάσθησαν δεύτεροι τῆς φιλικῆς ἐταιρείας, πρῶτοι δὲ οἱ θεμελιωταὶ αὐτῆς Σκουφᾶς, Τσακάλωφ, Ξάνθος ¹⁾. Κατ' ἔγγραφον ὁμοῦς τῆς ἐταιρείας ἀπὸ 22 Σεπτεμβρίου 1818 μεταξὺ τῶν ὀκτὼ πρώτων μελῶν τῶν ἰδυνόντων αὐτὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκουφᾶ ὡς μυστικὴ ἀρχή, ἦτοι τοῦ Τσακάλωφ, Ξάνθου, Γαζῆ, Ἀναγνωστοπούλου, Σέκερη, Παξιμάδη, Λεβέντη, συγκατελέγετο καὶ ὁ Κομιζόπουλος ²⁾. Ἀρξαμένου τοῦ ἀγῶνος δὲν κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐν Ρωσίᾳ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του ἕνεκα τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων τοῦ ἐρχόμενος ἄρωγός κατὰ δύναμιν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς. Ἀλλὰ καὶ ὡς φιλικὸς δὲν ἦτο ἐκ τῶν περιοδευόντων καὶ κατηχητῶν μελῶν, διότι, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Δ. Γρ. Καμπούρογλου δημοσιευθέντος ἀρχείου τοῦ Διον. Ρώμα, ἄπαξ μόνον ἐταξείδυσεν εἰς Τεργέστην τῷ 1819 καὶ ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Μόσχαν μετὰ παραμονὴν ἐν τῷ λοιμοκαθαρηθρίῳ ἐπὶ 40 ἡμέρας, ὁπόθεν ἔγραψε πρὸς τὸν Ρώμαν νὰ εἰσπράξῃ χρηματικὸν τι ποσὸν παρὰ Χίου ἐμποροῦ ³⁾. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος ἀπαλλαγείς τῶν περὶ τὸν ἀγῶνα περισπασμῶν του ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν ὑπόδουλον γενέτειραν καὶ ἐξεπλήρωσε τὴν ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον ἱερὰν ὑπόσχεσιν. Συνέδραμε γενναίως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐνοριτῶν ἐκ βάρων ἀνοικοδόμησιν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τῷ 1830, προικίσας αὐτὸν διὰ κεφαλαίου, ὅπως ἐκ τῶν ἐτησίων του τόκων συντηρῶνται εὐπρεπῶς καὶ διεκόσμησε τὸ τέμπλον αὐτοῦ δι' εὐμεγέθων ἀγγυρῶν κανδηλῶν.

Πρὸς δὲ ἀπέστειλεν εἰς τὸν ναὸν ὀρειχαλκίνοισι κηροστάτας, μέγαν ὀρειχάλκινον πολυέλαιον μετὰ τοῦ ὀνόματός του κεχαραγμένου ὑπ' αὐτοῦ καὶ μεγάλην εἰκόνα τοῦ ἁγ. Ἀντωνίου, ἔργον ὀνομαστοῦ Ρώσου ἁγιογράφου, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους τῆς γεννετείρας του ναοῦς κανδήλας, εἰκόνας, ἄμφια καὶ

1) Ἱ Φιλήμονος, Δοκίμιον, τόμ. Α', σελ. 54.

2) Σπ. Τρικοῦπη. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Ι, σελ. 7 καὶ ἐξῆς, τὸ ἔγγραφον ἐν σελ. 314. — Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκδ. νεωτάτη ὑπὸ Π. Καρολίδου, τόμ. VI, σελ. 6, Ἀθήναι, 1925.

3) Ἴδε ἐν γένει περὶ Κομιζοπούλου ἐν τοῖς Θερακικοῖς Ἀθηναίων, Παράρτ. Γ' τόμ. ἔτ. 1931. Μυρτ. Ἀποστολίδου, Ἀντ. Κομιζόπουλος ὁ φιλικὸς σ. 128-139.

ἱερὰ σκευὴ καὶ εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς ἁγίας Μαρίνης μέγα βαρῦτιμον Εὐαγγέλιον μετὰ χρυσοτεύκτου καὶ πολιτίμοις λίθοις καὶ ἀδάμασι διακοσμῆτου περιβλήματος, οὗ χρῆσις ἐγένετο μόνον κατὰ τὰς μεγάλας δεσποτικὰς ἐφορτὰς *). Ὡσαύτως ἐδωρήσατο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μητρόπολιν χρυσοῦν καὶ λιθοκόλλητον βαρῦτιμον ἀρχιερατικὴν μίτραν. Ἐν γένει δὲ μέχρι τοῦ θανάτου του δὲν ἐπαύειτο παρέχων τὴν συνδρομὴν του εἰς τὰ εὐαγῆ ἰδρύματα τῆς γεννητείας του. Τῷ 1846 πωροληθείσης τῆς κεντρικῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς μετὰ τῆς πλουσίας τῆς βιβλιοθήκης, προσήνεγκεν εἰς ἀνέγερσίν της γενναῖον χρηματικὸν ποσὸν καὶ τὴν βιβλιοθήκην αὐτῆς ἐφρόντισε νὰ πλουτίσῃ διὰ δωρεὰς πολλῶν βιβλίων γενομένης ὑπὸ τῆς κυρίας Μαυροκορδάτου *).

Ὁ Κομιζόπουλλος ἀπέθανεν ἐν Μόσχᾳ ἄγαμος ἐν βαθεῖ γήρατι τῷ 1856 τιμηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἑλλην. κυβερνήσεως διὰ τὰς πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας του διὰ τοῦ χρυσοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτήρος. Ἐκκληροδότησε δὲ μέρος τῆς περιουσίας του περιενδύσας εἰς δημολογίαν τῆς Ἐθνικῆς τῆς Ἑλλάδος τραπέζης εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ριζάρειον σχολὴν, ὅπως ἐκ τῶν τόκων τοῦ κληροδοτήματος ἐκπαιδεύηται ὡς ὑπότροφος ἐν αὐτῇ νέος τις ἐκ Φιλιππουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς βορείου Θράκης ὡς ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος. Τὸ κληροδοτήμα τοῦτο ἀνέρχεται νῦν εἰς 600 χιλ. περίπου δραχμὰς. Ὡς τεκμήριον τῆς ὑποδειγματικῆς τοῦ ἀνδρὸς τιμιότητος, εὐσεβείας καὶ φιλοπατρίας, μνημονευτέον τόδε. Ἐν τῇ διαθήκῃ του ὁ Γεώργιος Ριζάρης δις ἐπαναλαμβάνει «ὅτι τὸ παρὰ τῷ Κομιζοπούλλῳ κατατεθειμένον ποσὸν τῶν 100 χιλ. ρουβλίων ἀργ. εἶχε πρὸ πολλοῦ τραβηχθῆ». Ὁ Κομιζόπουλλος ὅμως δημολογεῖ αὐτῇ γνώμῃ καὶ προαιρέσει ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθὲς καὶ ὅτι προφανῶς κατὰ λάθος τοῦ Ριζάρη ἐγγράφη ὅθεν ἀποστέλλει τὸ ποσὸν εἰς τὴν Ριζάρειον σχολὴν προσθέτων καὶ ἔξ ἑαυτοῦ 12 χιλ. δραχμῶν. Τοῦτο ὁμολογήθη διὰ πράξεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ριζαρείου ἐπισήμων, ἐν ἧ ὑπογράφει καὶ ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου Κλονάσης *). Ὡσαύτως κατὰ τὸ ὄρον ἀρθρον τῆς διαθήκης του ἐκκληροδότησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν σχολὴν, ἣν καὶ ζῶν περιοδικῶς χρηματικῶς ὑπεστήριξε, καὶ εἰς τὰς πέντε ἐκκλησίας τῆς γεννητείας του, δηλ. τὴν τῆς μητροπόλεως τῆς ἁγίας Μαρίνης, τῆς ἁγίας Κυριακῆς, τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης γορσία διατιμῆσεως ἑκατὸν δέκα χιλιάδας (ἀρ. 110.000) *). Ἡ ἐπὶ τοῦ χρυσοτεύκτου

1) Δάμπρου Ἐνυάλῃ, «Ἑλληνισμός», Ἀθήναι. ἔτ. 1929, σελ. 639.—Μωραβένωφ, αὐτόθι, σελ. 103.

2) Μυερ. Ἀποστολίδου, Θρακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. II, ἔτ. 1929, σελ. 113, σημ. 1.

3) Μεζεβίση, Ἀρετὴ Παραδειγματικῆ, Ἀνατολ. Ἐπιθεώρ. Ἀθηνῶν, ἀρ. 261, Ἰουλ. 15, ἔτ. 1886.

4) Κώδ. μητροπολ. Νικηφόρου ἐτῶν 1819—59 τῶν ἐξερχομένων ἐγγράφων,

περιβλήματος τοῦ ἀφιερωθέντος εἰς τὴν μητρόπολιν ἱεροῦ εὐαγγελίου ἀφιέρωσις ἔχει ἀργυροῖς κεφαλαίοις γράμμασιν ὄδῃ: «Ἀφιέρωσις ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Κομιζοπούλλου εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Φιλιππουπόλεως εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Μαρίνης εἰς μνημόσυνον ἑαυτοῦ καὶ τῶν γονέων του Παναγιώτου καὶ Μελάχρου καὶ Ἀλεξάνδρου. Ἐν Μόσκβα 1843 Μαΐου κγ' »¹⁾).

ΙΣΤ'. Γκιουμουσγκερδανέοι. Ἡ εὐγενὴς τῶν Γκιουμουσγκερδανέων οἰκογένεια, ἥτις ἐπὶ αἰῶνα καὶ πλέον καὶ ἐπὶ τρεῖς γενεάς τῆς ἐδρασε καὶ ἐθνικῶς, ἐγκατέστη εἰς τὴν Φιλιππούπολιν κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῶν τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ρουφετίου τῶν ἀμπατζήδων οἱ ἀδελφοὶ Χατζηδημητρίος καὶ Χατζηγεώργιος Γκιουμουσγκερδάν ἀναγράφονται ὡς μαΐστορες ἀμπατζῆδες τῷ 1769, 1793 καὶ 1794²⁾, χωρὶς νὰ μνημονεύεται ἢ εἰς μαΐστορας ἀναγόμεναι αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἐπεται ὅτι ἄλλοθεν ὡς μαΐστορες ἀνεγνωρισμένοι μετέωρον εἰς Φιλιππούπολιν καὶ συμπεριελήφθησαν ἐν τῷ ρουφετίῳ. Κατὰ τινες ἦσαν Ἀλβανοηπειρωτικῆς καταγωγῆς³⁾, κατ' ἄλλους δὲ Ροδοπαῖοι ἐκ τῆς περιοχῆς Στενιμάχου φέροντες πρότερον τὸ ἐπώνυμον Καλμούχογλου⁴⁾. Ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι ὅτι ἦσαν ἐκ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Βερροίας, οἵτινες ὡς ἀμπατζῆδες συναλλασσόμενοι πρὸς τὴν Φιλίπολιν, κέντρον ἐξαγωγῆς ἀμπαδῶν, ἐγκατέστησαν εἰς αὐτὴν χάριν τῆς ἐργασίας των⁵⁾. Τὸ τουρκῶνυμον αὐτῶν ἐπώνυμον σημαῖνον ἀργυροῦν περιδέραιον προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι πρόγονός τις αὐτῶν ἔφερε τοιοῦτον. Ὁ Χατζηγεώργιος φέρεται ὑπογεγραμμένος ὡς πρόκριτος τῆς κοινότητος Φιλιππουπόλεως πρῶτος μετὰ τοὺς ἀρχοντας ἐν τινι πρωτοκόλλῳ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως τῷ 1783 ὑπὸ τὸ πατρωνυμικόν του ὄνομα Χατζηγεώργιος Ἀθανασίου⁶⁾. Γενάρχης τῆς οἰκογενείας νομίζεται ὁ Ἀθανάσιος υἱὸς τοῦ Χατζηδημητρίου Γκιουμουσγκερδάν(η), ὅστις τῇ 19 Ἰουν. 1793 ἀνηγορεύθη

σελ. 52—53, ἐνθα ἀναγράφονται ἢ πρὸς τοὺς ἐν Κων)πόλει πληρεξουσίου παρακλητικῆ τῆς κοινότητος ἐπιστολὴ καὶ τὸ ἐπιτροπικὸν πληρεξουσίων αὐτῶν πρὸς παραλαβὴν τοῦ κληροδοτήματος παρὰ τῷ αὐτόθι κ. Ν. Μανιάκῃ.

1) Ἴδε Ν. Τσαγκρίδου, τὰ κατὰ τὸ κληροδοτήμα τοῦ ἐκ Φιλιππουπόλεως Ἀντ. Κομιζοπούλλου, ἐν τῷ πανηγυρικῷ τεύχει ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταετηρίδι τῆς Ριζαρείου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς, ἔτος 1920, σελ. 470—475.

2) Μ. Ἀποστολίδου, Archiv des abadjis à Plovdiv, ἐν τῷ Annuaire de la bibliothèque et musée à Plovdiv, ἔτ. 1958—29, σελ. 82 (κώδ. II, σελ. 26), σελ. 83 καὶ σελ. 57 (κώδ. I, σελ. 113).

3) Th. Manew, Τὸ Παναγιούριστε, ὁ πληθυσμὸς του κτλ. Βουλγαριστί, ἔτ. 1906, σελ. 69.

4) Κ. Μοραβενου, Ὑπόμνημα περὶ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Φιλιππουπόλεως, συνταχθὲν τῷ 1860—68, Βουλγαριστί, ἐκδοθὲν τῷ 1930, σελ. 28.

5) Μ. Ἀποστολίδου, Μνημόσυνα, Δ. Γκιουμουσγκερδάνη, Θρακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. 3ος, ἔτ. 1932, σελ. 400.

6) Κώδιξ ἱερᾶς μητρ. Φιλ)πόλεως (1781—1845), σελ. 11 (παλαιᾶς ἀριθμ. γ'). Ἴδε Ἀρχ. Θράκης, τόμ. Ε', σελ. 52, ἀρ. 2.

μαίστωρ ἀμπατζῆς καταβαλὼν τὸ ἥμισυ (20 γρ.) τοῦ ὄρισμένου τότε τέλους ὡς υἱὸς μαίστορος κατὰ τὰ νενομισμένα¹⁾. Ὁ Ἀθανάσιος ἠδδοκίμησε ταχέως ἐν τῷ ἐμπορικῷ του σταδίῳ συγκαταλεγόμενος μεταξὺ τῶν πρώτων ἐξαγωγέων καρμπατζῆδων καὶ ἀπολαύων μεγάλης ὑπολήψεως ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ὄθεν ἡ ὑπογραφή αὐτοῦ ἀπαντᾷ μεταξὺ τῶν πρώτων τῶν μαιστόρων ἐν τοῖς πρακτικοῖς τοῦ ρουφετίου²⁾. Ἐν δὲ τῷ καταστατικῷ τοῦ ρουφετίου (1805 Ἰουλ. 29) μεταξὺ τῶν ὑπογραψάντων αὐτὸ 130 μαιστόρων, αὐτὸς ὑπογράφεται τρίτος ἐν τῇ πρώτῃ στήλῃ³⁾. Διὰ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ τζελεπῆ Μιχαλάκι Κύρου Ζωῆς οὐ μόνον ἔλαβε μεγάλην προῖκα καὶ τὸ μέγα παρὰ τῇ κόμῃ Δεσμὲν δερὲ ἐπὶ τῆς Ροδόλης ἀγρόκτημα, ἀλλ' εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, ἔξ ἧς τότε ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου οἱ ἄρχοντες (δημογέροντες) πρὸς διοικήσιν τῆς κοινότητος. Τότε ἔκτισε (περὶ τὸ 1800) τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν μέγαρόν του, ὄπερ μέχρι τοῦ 1935 ἀπὸ τοῦ διεθνoῦς πολέμου ἐχρησιμοποιοεῖτο ὡς παράρτημα τοῦ παρακειμένου Βουλγαρικοῦ γυμνασίου τῶν θηλέων. Κατερρίφθη τῷ 1937. Ἐκτοτε μετέχει τῆς διοικήσεως τῆς κοινότητος ὡς δημογέρον, ὡς φαίνεται ἐκ τοῖς ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς μητροπόλεως συχνῆς ὑπογραφῆς του⁴⁾. Διετέλεσεν ὡσαύτως ἐκλεγείς μέλος τῆς πενταμελοῦς ἐπιτροπείας τῆς ἐχούσης τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας τῆς Ἑλληνικῆς κεντρικῆς σχολῆς (1813)⁵⁾ καὶ ἀπὸ τοῦ 1830 Ἰουν. 21 μέλος τῆς διαρκoῦς ἐν τῇ μητροπόλει πενταμελοῦς ἐπιτροπείας πρὸς διαχείρισιν τῶν διὰ τοὺς ἐνδεεῖς τῆς πόλεως καταλειπομένων κληροδοτημάτων διορισθεῖς διὰ συγκλίου τοῦ πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου. Ἀπέθανε τῷ 1838 καταλιπὼν εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καλῶς διωργανωμένην ἐργασίαν καὶ πλὴν τῆς κτηματικῆς περιουσίας καὶ τῶν πλουσιῶν ὀσπιτικῶν εἰς μετρητὰ κατὰ τὴν διαθήκην του γρ. 115 χιλ.⁶⁾ Σημειωτέον δὲ ὅτι ζῶν ἀπεκατέστησεν αὐτὸς προικίσας τὰς τέσσαρας θυγατέρας του. Ἐν τῷ ἐπιταφίῳ του ἐπιγοῦματι φέρεται ὡς «ἀνὴρ γενναῖος καὶ μάλα φιλόπατρις». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός των ἐξηκολούθησαν συνεταιρικῶς οἱ τρεῖς υἱοὶ του Μιχαήλ, Γεώργιος καὶ Δημήτριος, μαῖστορες ἦδη⁷⁾, τὴν ἐμπορικὴν ἐργασίαν, ἣν καὶ ἀνέπτυξαν ἔτι πλέον. Ἀναλαβόντες τὴν προμήθειαν ἱματισμοῦ διὰ τὸν τουρκικὸν στρατὸν ἴδρυσαν ἐν τῷ ἀγροκτήματι

1) Μ. Ἀποστολίδου, Archiv κτλ., σελ. 82.

2) Αὐτόθι, σελ. 119 (κῶδ. II, σελ. 75), ἐν τῷ Annuaire τοῦ 1930, σελ. 22 κῶδ. III, σελ. 5), σελ. 80 (κῶδ. III, σελ. 20).

3) Τοῦ αὐτοῦ, Δύο ἔγγραφα ἐκ Φιλιππουπόλεως, Θερακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. II, ἔτ. 1929, σελ. 332.

4) Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως.

5) Μυθρ. Ἀποστολίδου, Archiv κτλ. σελ. 137 (κῶδ. II, σελ. 86).

6) Κῶδ. ἱερᾶς μητρ. σελ. 294 (παλαιᾶς ἀριθμ. σελ. 286).

7) Archiv κτλ. Annuaire ἔτ. 1930, σελ. 37 (κῶδ. III, σελ. 8) καὶ σελ. 97. (κῶδ. III, σελ. 27).

των τὸ πρῶτον ἐν τῇ Θράκῃ βιομηχανικὸν ἐργοστάσιον ἐριουργημάτων, ὅπερ ἔφερεν αὐτοῖς κέρδη πολλά. Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Δημητρίου τῷ 1856 ὑπὸ Τούρκου καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἑταιρείας ἀποχώρησιν τοῦ Γεωργίου παρέμεινε μόνος ἐν τῇ ἐργασίᾳ ὁ πρεσβύτερος Μιχαὴλ, ὅστις ἀπέδειξε τὸ δαιμόνιον ἐπιχειρηματικὸν του πνεῦμα. Τραπεζεὶς εἰς παντὸς εἶδους ἐπιχειρήσεις, ἐμπορικὰς, βιομηχανικὰς καὶ τραπεζιτικὰς καὶ εὐνοηθεὶς ὑπὸ τῆς τύχης κατέστη ζάλευτος καὶ μεγάλην ἐκτίησато παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἐπιβολήν, ἣν ἐχρησιμοποιοῦν ἀείποτε πρὸς ὠφέλειαν τῶν Χριστιανῶν ὅλης τῆς περιφερείας.

Ἐκτοτε ἄρχεται καὶ τὸ πολιτικὸν τοῦ ἀνδρὸς στάδιον. Κάτοχος ὢν τῆς τουρκικῆς γλώσσης καὶ βαθὺς τῆς τουρκικῆς νοσοτροπίας γνώστης, ἀπήλαυε τῆς εὐνοίας τῆς ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐκ τούτου τοσοῦτον ἴσχυε παρὰ ταῖς τοπικαῖς ἀρχαῖς, ὥστε οὐδεμία ἀπόφασις ἐλαμβάνετο ἐν τῷ διοικητηρίῳ ἄνευ τῆς γνώμης αὐτοῦ. Οὕτω τὸ μὲν διὰ τῆς ἀπασχολήσεως χιλιάδων ἐργατῶν καὶ ὑπαλλήλων ἐν ταῖς ποικίλαις ἐργασίαις του, τὸ δὲ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν προσφευγόντων εἰς αὐτὸν παρὰ ταῖς τοπικαῖς ἀρχαῖς, κατέστη δημοφιλῆς τοῖς πᾶσι, χριστιανοῖς καὶ ὀθωμανοῖς καὶ ἔνεκα τούτου ἐξελέγη βουλευτῆς Φιλιππουπόλεως τῆς πρώτης ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀζίζ βουλῆς καὶ πρόεδρος αὐτῆς παμψηφεῖ. Τότε ἔλαβε διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου τὸν τίτλον τοῦ βέη μετὰ τῶν ἐπακολουθουσῶν τὸ ἀξίωμα προνομίων. Ἡ ἐκ τῆς βασιλευούσης εἰς τὴν Φιλιππούπολιν κατ' Ἰούλιον 1865 ἐπάνοδος του ἦτο θριαμβευτικὴ ἐξελεθόντων πάντων εἰς ὑποδοχὴν του. Ἐκτοτε ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐν ὅλῃ τῇ ἐπαρχίᾳ κατήντησεν ἡγεμονικὴ. Διὰ ταύτης πολλοὺς τῶν Βουλγάρων ἔσωσεν ἀπὸ τῆς ἀγχόνης ἢ τῶν δεσμῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν των τῷ 1876 καὶ ἀπεσόβησεν τὸν βομβαρδισμόν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ τῷ 1878. Οὐχ ἦτιον καὶ ἡ ἔθνικὴ τοῦ Μιχαὴλ δράσις ἦτο ἀνεκτίμητος. Πρὸς τῇ γενναίᾳ συνδρομῇ ἦν ἐτησίως παρεῖχεν πρὸς συντήρησιν τῶν σχολείων τῶν Ἑλλ. κοινοτήτων Φιλιππουπόλεως, Στενιμάχου, Παζαρτζικίου, Χασκόβου καὶ Δερμέν - δερῆ ἱδρυσεν ἐν Φιλιππουπόλει εἰς μνήμην τὴν σχολήν, ἣν συνετήρει ἰδίᾳ δαπάνῃ. Ὡσαύτως πολλοὺς τῶν μαθητευόντων ὑπεστήριξε καὶ ἀδελφὴ ὑποτροφία ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Εὐρώπῃ τέσσαρας ὁμογενεῖς ἰατροὺς, ὅπως ὑπηρετήσωσι τὸν Ἑλληνισμόν τῆς ἐπαρχίας του. Ἐν γένει δὲ ἀνέδειξεν ἱκανοὺς τῶν ὁμογενῶν, οὓς εἶχεν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του καὶ ἄλλους διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς ὑποστηρίξεώς του καὶ παρέσχεν ἀφειδῶς τὴν αἰτουμένην συνδρομὴν του εἰς λογίους πρὸς ἐκτύπωσιν συγγραμμάτων των καὶ εἰς συλλόγους. Καὶ τὸ κυριώτερον διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑψ. Πύλιν καὶ τὸ Πατριαρχεῖον ἔσωσε τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα Φιλιππουπόλεως ἀπὸ τοῦ βιαίου ἐκβουλγαρισμοῦ τῆς ἐπιτυχῶν τὴν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἐξορίαν τοῦ μητροπολίτου Παΐσιου, ὅστις διὰ τῆς ἀφιλοπάτριδος διαγωγῆς ἐκήρυξε τὴν ἐπαρχίαν του τῷ 1861 ἀνεξάρτητον τοῦ Πατριαρχείου καὶ βουλγαρικὴν προσχωρήσας εἰς τοὺς Βουλγάρους.

Ὁ Μιχαὴλ βένης ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρατι τῷ 1880 καταλιπὼν δύο υἱοὺς τὸν Ἀθανάσιον, ἀναγορευθέντα μαῖστορα ἀμπατζῆ τῷ 1870¹⁾ καὶ τὸν Δημήτριον καὶ τέσσαρας θυγατέρας, αἱ ζῶν ἀποκατέστησε προικίσας λαμπρῶς. Τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἀμείβον αὐτὸν διὰ τὰς πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὑπηρεσίας του ἐτίμησε διὰ τοῦ χρυσοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτήρος, οἱ δὲ υἱοὶ του πρὸς αἰώνιον μνημόσυνον ἔστησαν τὴν μαρμαρίνην του προτομὴν ἐπὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ των τάφου ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς Φιλιππουπόλεως. Ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1877—8 καὶ ἡ ἐπελευθύνουσα μετ' αὐτὸν πολιτικῆ ἐν τῇ χώρῃ μεταβολὴ παρέλυσεν τὰς μεγάλας τοῦ βένη ἐπιχειρήσεις· ὄθεν οἱ υἱοὶ του διαλύσαντες ταύτας περιορίσθησαν εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς κληροδοτηθείσης αὐτοῖς ἐπὶ τοῦ πατρὸς των μεγάλης κτηματικῆς περιουσίας. Πρῶτον δὲ μέλημα αὐτῶν ἦτο ἡ ἐξασφάλισις τῆς λειτουργίας τῆς φερωνύμου σχολῆς των, ὑπὲρ ἧς ἐδωρήσατο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα ἱκανὰ ἀστικά κτήματα, ὅπως ἐκ τῶν ἐτησίων αὐτῶν προσόδων συντηρεῖται εὐπροσώπως ὑπὸ τῆς κοινότητος ἡ σχολή.

Ὁ τε Ἀθανάσιος καὶ Δημήτριος διεκρίθησαν διὰ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὸ πρὸς τὴν Ἑλλ. κοινότητα ἐνδιαφέρον των ἐρχόμενοι ἐκάστοτε ἀρωγοὶ αὐτῆς, πρὸς δὲ διὰ τὸ καλοκάγαθον καὶ ἀγαστὸν ἦθος των καὶ τὴν ὑποδειγματικὴν πρὸς τοὺς οἰκείους στοργήν. Ὁ Ἀθανάσιος, ἐν ᾧ οὐκ ἦν δόλος, διετέλεσε μέχρι τοῦ θανάτου (1905) ἰσόβιος τῆς Ἑλλ. κοινότητος δημογέρον, ἀντιπροσώπευσε δὲ τὸν Στενίμαχον καὶ τὴν Ἀγχιάλον ἐν τῇ βουλῇ τῆς Ἀνατολ. Ρωμυλίας. Ὁ δὲ Δημήτριος διατελέσας ὑποπρόξενος τῆς Ἰσπανίας ἐν Φιλιππουπόλει ἠναγκάσθη κατὰ τὰς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν συνθήκας νὰ καταλίπη οἰκογενειακῶς τὸ πατρικὸν ἔδαφος ἀποζημιωθείς προσηκόντως ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπιτροπείας διὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τῆς Ροδόπης κτηματικὴν του περιουσίαν. Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις ὑπερεβδομηκοντούτης καταλιπὼν δύο θυγατέρας καὶ ἓνα υἱὸν τὸν Ἀθανάσιον. Τελευταία φιλανθρωπικὴ του πράξις ἦτο ἡ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του χρόνου γενναία εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν Μακεδονίας κ. Γονατῶν δωρεὰ του ἕξ ἐνδὸς ἑκατομμυρίου καὶ πεντακοσίων χιλιάδων δραχμῶν πρὸς ἀγορὰν ἱατρικῶν ἐργαλείων καὶ συντήρησιν κλινῶν τινῶν ἐν τῷ φθισιατρείῳ Θεσσαλονίκης (Ἀσβεστοχωρίου) χάριν τῶν καταφευγόντων εἰς αὐτὸ πρὸς περιθάλψιν ἐκ Βουλγαρίας προσφύγων. Ὁ Ἀθανάσιος ἀφῆκε δύο θυγατέρας, τὴν Μαρίαν Μ. Κοϊμιτζόγλου καὶ τὴν Ζωὴν Τ. Στίβενς.

ΙΖ' Σωτ. Ἀντωνιάδης, ἱατρός. Ἐγεννήθη ἐν Στενίμαχῳ τῷ 1843. Τὴν ἐγκύκλιον ἐκπαίδευσιν ἔλαβεν ἐν τοῖς σχολείοις τῆς γενετικῆς του καὶ τῇ Ἑλλην. κεντρικῇ σχολῇ τῆς Φιλιππουπόλεως, συνεπλήρωσε δὲ ἐν τῷ γυμνασίῳ Ἀθηνῶν. Ἐσπούδασεν τὴν ἱατρικὴν ἐν τῷ τῆς Βιέννης Πανεπιστη-

1) Αὐτόθι, σελ. 134 (κώδ. III, σελ. 60).

μίω, ὅφ' οὗ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ καὶ ἠσκήθη εἶτα πρακτικῶς ἐπὶ διαιτίαν ἐν τοῖς νοσοκομείοις τῶν Παρισίων δαπάνη τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ζαπλοῦτου καὶ ἐθνωφελοῦς ἀνδρὸς Μιχαήλ—βέη Γκιουμουσγκερδάνη. Οὕτω τελείως κατηγορησιμὸς ἐπιστημονικῶς ἐγκατέστη ἐν Φιλιππουπόλει, ὅπου ἐξήσκησε τὸ ἱατρικόν του ἐπάγγελμα εὐδοκίμως μέχρι τοῦ 1915 ἐκτιμώμενος καὶ σεβόμενος ὑπὸ πάντων, ὁμογενῶν τε καὶ ἄλλογενῶν.

Μνήμην τῶν ὑποχρεώσεών του πρὸς τὸν εὐεργέτην του, ὅστις ὑπεστήριξεν αὐτόν, ὅπως ἐξυληθεῖται τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Φιλιππουπόλεως, χρῆζοντα καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν πλὴν τῶν ἐμπόρων, εἰργάσθη μετὰ ζήλου καὶ αὐτοθυσίας ὑπὲρ τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων ὡς ἔφορος τῶν σχολείων δημογέρον καὶ ἐπὶ δύο δεκάδας σχεδὸν ἐτῶν ὡς πρόεδρος τῆς Ἐφοροδημογεροντίας κατὰ τοὺς κρισιμοτάτους τῆς Ἑλλην. κοινότητος χρόνους. Ἀντιπροσώπευσε τὸν Στενίμαχον ἐν τῇ Βουλῇ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ εἶτα ἐν τῇ τῆς Σοφίας κατὰ τὴν δικτατορίαν τοῦ πανισχύρου Στ. Σταμπούλωφ μὴ δειλιάσας νὰ ὑποστηροῖξη τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλην. ἐν Βουλγαρίᾳ μειονότητος ζημιουμένης ἐθνικῶς ἐκ τοῦ ψηφισθέντος ἐκπαιδευτικοῦ τοῦ ὑπουργοῦ Ζίβκωφ νόμου, καθ' ὃν ἡ πρωτοβάθμιος ἐκπαίδευσις ἔδει νὰ τελεῖται ἐν Βουλγαρικῇ μόνον γλώσσῃ.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς προεδρείας αὐτοῦ ἡ Ἑλλ. κοιν. Φιλιππουπόλεως μεθ' ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων πείσεις ἤκμασεν εἰσὲρ ποτε διοργανωθείσα συστηματικῶς. Ἐκκλησίαι, σύλλογοι, συσσίτια, ἐφημερίδες ἐκίνουν τὸν φθόνον καὶ τὸν ζήλον ἅμα πρὸς μίμησιν τῶν συνοίκων Βουλγάρων. Ἡ Φιλιππουπόλις ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν, ὅπως καὶ πράγματι ἦτο, τὸ κέντρον τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Ὄθεν καὶ κατὰ τὸ 1906 ἔξ αὐτῆς ἤρξατο τὸ ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς κυβερνήσεως παρασκευασθὲν ἀνθελληνικὸν ἀνὰ τὴν ἡγεμονίαν κίνημα. Ἀφοῦ ὡς πρόεδρος δὲν κατώρθωσε διὰ τῶν νομίμων διαμαρτυριῶν καὶ παρακλήσεων πρὸς τὰς κυβερνητικὰς ἀρχὰς νὰ προλάβῃ τὸν κίνδυνον τῆς κοινότητος, τὴν ἡμέραν τοῦ συλλαλητηρίου ἀτρόμητος παρηκολούθησε θεώμενος μακρόθεν τοὺς γενομένους βανδαλισμοὺς καὶ τὴν κατάληψιν τῶν κοινοτικῶν ἰδρυμάτων. Ὅτε δὲ πλέον ἀπήλπισε περὶ τῆς ἀνασυστάσεως τῆς Ἑλλην. κοινότητος, μεθ' ἧς συνέδεσε τὸν βίον του οὕτως εἰπεῖν, ἀπῆλθε καὶ αὐτὸς εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ 1915, ὅπου διεῖχσε τὰ ὑπόλοιπα τοῦ βίου του ἔτη παρὰ τοῖς ἐγκαθισταμένοις ἐκεῖ υἱοῖς του Κωνσταντίνω ἱατρῷ καὶ Ἀντωνίω μηχανικῷ. Ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρατι τῷ 1928. Ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις ἀναγνωρίζουσα τὰς πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν μεγάλας τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας ἐτίμησεν αὐτὸν διὰ τοῦ χρυσοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτήρος ¹⁾.

ΙΗ' Ἀργύριος Πέτρου Κιτάνος. Ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1882 ἐκ πατρὸς ἐμπόρου. Ἡ μήτηρ του ἦτο συγγενὴς τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου

1) Βλ. Τόμ. ΙΒ' σ. 129 καὶ ΙΓ' σ. 273 Ἀρχ. Θρ. Θησ. αὐτοβιογραφίαν.

Γρηγορίου Μαρασλή, ἔγγονος τοῦ θεοῦ αὐτοῦ Χ' Σκάρλου Μαρασλή. Ἀποφοιτήσας τῶν ἐν τῇ γενετείᾳ του Ζαριφειῶν διδασκαλείων ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἀνηγορεύθη ἰατρός τῷ 1905. Θέλων νὰ βοηθήσῃ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὑποστάς τὴν νενομισμένην δοκιμασίαν γαλλιστὶ παρὰ τῷ ἰατροσυνεδρίῳ καὶ λαβὼν τὴν ἀδειαν ἐξασκήσεως τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἐν Τουρκίᾳ ἐγκατέστη διαδοχικῶς ἐν Γουμενίτση, Γευγελῇ, Σουμποσκῷ καὶ Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας. Αἱ παρασχεθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπηρεσίαι ἦσαν ἀνεκτίμητοι. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν οὐ μόνον ἡ ἄκρα φιλοπατρία του καὶ ἡ μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ ἡρωϊσμοῦ ἀφοσίωσις εἰς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν, ἣτις ἐσφυρηλατήθη παιδιόθεν εἰς τὰ στήθη του διὰ τῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῆς γενετείρας του ἐθνικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώσις τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης, δι' ἧς συνεννοεῖτο μετὰ τῶν οὐανοφώνων Πατριαρχικῶν Μακεδόνων, οὓς παρεθάρρυνεν εἰς ἔνοπλον ἀντίστασιν κατὰ τῶν Βουλγάρων τρομοκρατῶν καὶ ἐμμονῆν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πατρίδα καὶ τὸ Πατριαρχεῖον. Οὕτως ὡς ἄλλος ἐθναπόστολος περιέτριχε τὰ χωρία τῆς περιφέρειας του τὴν ἡμέραν κατηγῶν καὶ περιθάπων δωρεὰν τοὺς πτωχοὺς, τὴν δὲ νύκτα μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς του μεταβαίνων εἰς τὰ ὄρη πρὸς συνάντησιν τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, εἰς ἃ μετεβίβαζε τὰς παρὰ τοῦ κέντρου τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονικῆς ὀργανώσεως λαμβανομένας ὁδηγίας, κατορθῶν τὴν ἐπομένην ἀπὸ πρωΐας νὰ γίνεται θεατὸς ἐν τινι χωρίῳ πρὸς ἀποφυγὴν ὑπονοίας περὶ τῆς δράσεώς του. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης δραστηριότητος καὶ τοῦ μεγάλου θάρρους του ἦτο ἡ ἐν βραχεὶ χρόνῳ ἐθνικὴ τοῦ τομέως ἐκείνου διοργάνωσις, ἐξ ἧς ἠτόνισαν αἱ ἐνέργειαι τοῦ Βουλγαρικοῦ κομιτάτου, ὅπερ ἐγκατέλιπε τὸ ἔδαφός του. Ἐν τούτοις μεθ' ὅλας τὰς προφυλάξεις του κολλάκις συνελήφθη ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν ὡς ὑποπτος καὶ ἐγκαθίστασθαι, ἀλλ' ἐλλείψει ἀποδείξεων ἀφῆθη ἐλεύθερος. Ἐπικειμένης ὁμως τῆς τελευταίας συλλήψεώς του τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Βουλγαρικῆς προπαγάνδας καὶ τῆς παραπομπῆς του εἰς τὸ στρατοδικεῖον ὡς ἀντάρτου, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ οὕτω ἐσώθη, διότι τὸ στρατοδικεῖον κατεδίκασεν αὐτὸν ἐρήμην εἰς θάνατον. Ἐν Ἑλλάδι διωρίσθη διὰ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ὑπηρεσίας του στρατιωτικὸς ἰατρός καὶ διὰ τῆς ἰκανότητός του καὶ τῆς γενικῆς ἐκτιμήσεως, ἧς ἀπῆλαυεν, ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀνθυπιάτρου ἀνῆλθεν εἰς τὸν τοῦ ἀνωτέρου γενικοῦ ἀρχιάτρου (συνταγματάρχου). Ὡς στρατιωτικὸς ἰατρός μετέσχεν ἀμφοτέρων τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, τῆς εἰς τὴν Θράκην ἐστρατείας καὶ τοῦ Μικρασιατικοῦ ἀγῶνος, μετὰ δὲ τὴν ἀνακωχὴν τοῦ διεθνoῦς πολέμου τῆς εἰς Βουλγαρίαν στρατιωτικῆς ἀποστολῆς. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας οἱ κάτοικοι τῶν περιφερειῶν ἐν αἷς ἔδρασαν, ἐξ ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως καὶ πρὸς ἔνδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης των προέτειναν αὐτῷ νὰ ἐκλέξωσι βουλευτὴν· ἀλλ' ἔνεκα τῆς ὑπαλληλικῆς του

καταστάσεως ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν. Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις τῇ 9ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1934 ἕξ ἀνιάτου νοσήματος, ὅπερ ἔπαθε κατὰ τὴν κοπιώδη μακρὰν ἐθνικὴν σταδιοδρομίαν του ¹⁾.

ΙΘ' Δάμπρος Γ. Ἐνυάλης. Ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1848 ἐκ πατρὸς καταγομένου ἐκ Μελενοίκου, τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Γενεράλι. Τὰς πρώτας σπουδὰς του διήλθεν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις τῆς γενετικῆς του, τὰς δὲ γυμνασιακὰς καὶ πανεπιστημιακὰς ἐν Ἀθήναις. Μαθητὴς τοῦ γυμνασίου ἔτι ὧν ἐδημοσίευσεν τὰ πρώτῃ του διηγήματα ὑπὸ ψευδώνυμον ἐν τῷ «Χρόνῳ» τοῦ Ἰ. Βιθυνοῦ καὶ ἐν τῇ «Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ» περιοδικῶ ἐκδιδομένῳ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξ. Σκαλίδου. Ἐνωρίτατα ἐπέδωκεν εἰς τὴν δημοσιογραφίαν διατελέσας συνεργάτης τῶν «Καιρῶν» τοῦ Π. Κανελλίδου καὶ τῆς «Στοιᾶς» τοῦ Θρακὸς Ἀριστ. Βαμβᾶ, μετὰ ταῦτα δὲ τακτικὸς συντάκτης τοῦ «Νεολόγου Ἀθηνῶν» τοῦ Μανιαδάκη, τῆς «Καρτερίας» τοῦ Ἀντ. Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς «Πρωίας», δημοσιογραφικοῦ ὄργανου τοῦ Θ. Δεληγιάννη. Ἐδημοσίευσεν δύο τομίδια διηγημάτων, ὧν τινὰ μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἰταλικήν, πλὴν τούτων δὲ καὶ ἄλλα εἰς ἐφημερίδας, εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον» τοῦ Κ. Σκόκου καὶ τὴν «Ποικίλην Στοᾶν» τοῦ Ἰ. Ἀρσένη.

Μετὰ ὑπηρεσίαν εἰς δύο συνόδους τῆς Βουλῆς, ὡς βοηθοῦ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ στενογραφικοῦ γραφείου αὐτῆς Φ. Παρασκευαΐδου καὶ Ἀν. Βαρελίδου διωρίσθη γραφεὺς πρώτης τάξεως ἐν τῷ προξενικῷ γραφεῖῳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλικῆς πρεσβείας καὶ εἶτα εἰς διαφόρους προξενικὰς θέσεις φθάσας ἱεραρχικῶς εἰς τὸν βαθμὸν γενικοῦ προξένου. Ὑπηρετῶν ἐν Ἐλασσόνι ἐπολέμησεν ἀποτελεσματικώτατα τὴν ὀργιάζουσαν ἐν τοῖς βλαχοφώνοις χωρίοις Ρουμανικὴν προπαγάνδαν, κατήρτισεν δὲ πλήρη συλλογὴν τῶν ὑπὸ τῶν βλαχοφώνων ἐκεῖ ἔδομένων Ἑλληνικῶν δημοδῶν ἔσματων, ὧν τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ὁμωνύμῳ περιοδικῷ τῆς ἐταιρείας τοῦ «Ἑλληνισμοῦ» μετὰ προλόγου τοῦ Χρ. Χρηστοβασιλῆ, τὸ δὲ δεύτερον εἰς μεταγενέστερα φυλλάδια τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ.

Κατὰ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα εἰργάσθη εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὑπὲρ τῆς εὐδοώσεως αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ κατὰ τὴν γενομένην ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Χιλμῆ πασᾶ καὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ στρατιωτικοῦ χάρτου τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ τότε στρατιωτικοῦ ἀκολούθου τῆς ἐν Κων/πόλει πρεσβείας Πατρόκλου Κοντογιάννη, τυχὼν ἐπανειλημμένως τῆς ἐκφράσεως εὐφρασεσιῶν τῆς κυβερνήσεως. Διευθύνων κατόπιν τὸ γενικὸν προξενεῖον Ἰωαννίνων κατόρθωσε ν' ἀποστείλῃ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Μπιζανίου, ἣτις, ὡς ἐγνώσθη μετὰ ταῦτα, ἐχρησίμευσεν πολὺ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων. Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους διωρίσθη ἐν Κύπρῳ, ὅπου καὶ εὔρεν αὐτὸν τὸ

1) Ἴδε καὶ *Ζήση Χατζηβασιλείου*, Ἀργύριος Π. Κιτάνος, Θρακικά, τόμ. ΣΤ', ἔτ. 1935, σελ. 423—425.

ὄριον τῆς ἡλικίας. Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1932. Ὁ μονάκιριβος ἀλκιμος υἱὸς του ἔπεσε κατὰ τὴν τριήμερον μάχην τοῦ Κιλκίς τοῦ 1913¹⁾.

Κ' Ἰωακείμ Μουρκίδης. Ἐγεννήθη ἐν Μαδύτῳ καὶ ἀπέθανεν ἐν Φιλιππουπόλει τῷ 1831 ὀγδοηκοντούτης. Παιδιόθεν μαθητεύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἀνηγορεύθη κάλφας (ἐμπειρικός ἀρχιτέκτων) ἐγκατέστη, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ρουφετίου τῶν Δουλγκέρηδων (τεκτόνων), τῷ 1874 εἰς Φιλιππούπολιν, ὅπου διέμεινε μέχρι τέλους τοῦ βίου του ἐξασκῶν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ἐργολάβου οἰκοδομῶν. Εἰλικρινὴς καὶ τίμιος ὢν προσιμῶτο τῶν συναδέλφων του ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν καὶ ἔκτισε διάφορα κτίρια, ἐν οἷς καὶ τὸ μέγαρον τῆς ἑλληνικῆς μητροπόλεως (1890), ἀνέλαβε δὲ καὶ τὴν ἐργοληψίαν τοῦ μεγάρου τῆς Μαρσολείου σχολῆς (1900) ὑπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Δημ. Ἀνδρόνικον. Φύσει ἀγαθὸς καὶ μελίχχος τὸν χαρακτήρα ἠγαπᾶτο ὑπὸ πάντων τῶν γνωρισάντων αὐτὸν καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν τεκτόνων καὶ ξυλουργῶν, οὓς προσιμῶτο ἐν ταῖς ἐργασίαις του.

Κατὰ τὰς ἀνθελληνικὰς ταραχὰς τοῦ 1906 ἀναγκασθεὶς οἰκογενειακῶς νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἔπεσε θῦμα τῆς ἀπληστίας τοῦ συνεταιρίου του Βουλγάρου καὶ συνιδιοκτῆτου ἕξ ἡμισείας τοῦ μεγάλου καὶ νεοκτίστου λουτρῶνος «Τσαῦρου Συμεῶνος». Ὁ συνιδιοκτῆτης ἰδιοποιήθη τὸν λουτρῶνα διὰ χρέος δῆθεν πρὸς αὐτὸν τοῦ Μουρκίδου ἐπὶ τῇ βάσει χρεωστικῶν ὁμολογιῶν φερουσῶν πλαστὴν τὴν ὑπογραφήν του. Μετὰ χρονίας δίκας καὶ μεγάλας δαπάνας ἀνεγνωρίσθη ἐπὶ τέλος τὸ ἀδίκημα, ἀλλὰ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς καταδίκης τοῦ πλαστογράφου κατὰ σύστασιν ἰσχυρῶν προσώπων ἐδέχθη ὁ Μουρκίδης συμβιβασμόν, καθ' ὃν ἀπέναντι μικρᾶς ἀποζημιώσεως ἀπώλεσεν ὀριστικῶς τὸ μεριδίον του ἀπὸ τοῦ προσοδοφόρου ἐκείνου κτήματος. Προαποθανούσης τῆς συζύγου του, θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντινουπολίτου ἀρχικάλφα Γαϊτανίδου, αἰκνὸς ὢν, ἀφῆκε διὰ διαθήκης τὴν κτηματικὴν του περιουσίαν, μίαν διώροφον οἰκίαν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως ἀξίας 500 χιλ. λεβίων εἰς τὸ ἔθνος, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ στεγασθῇ ἐν αὐτῇ διασκευαζομένη καταλλήλως τὸ Ἑλληνικὸν προξενεῖον πρὸς ἐξοικονόμησιν ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν δαπανωμένων ἐνοικίων καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ διανέμονται κατ' ἔτος ὑπὸ τοῦ κληροδόχου 3.000 δραχμαὶ εἰς τὰ ἐκ Μαδύτου ὄρφανά²⁾).

ΚΑ' Ἀναγνώστης Γεώργιος Τσουκαλάς. Ἐγεννήθη ἐν Ζακύνθῳ

1) Πρβλ. Θρακικὰ Ἀθηνῶν, ἑκτακτον τεύχος ἔτ. 1913, τόμ. Γ' σελ. 165.

2) Ἴδε καὶ Θρακικὰ Ἀθηνῶν, τόμ. Γ', ἔτ. 1923, σελ. 404, Ἰωακείμ Μουρκίδης.—Ἡ διαθήκη προσεβλήθη πρὸ τῶν βουλγαρικῶν δικαστηρίων ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ μακαρίτου Χρησίου Μουρκίδου, νόθετηθέντος ἀλλ' ἀποκηρυχθέντος, διεκδικούντος κληρονομικὰ δικαιώματα καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν κληρονομόν παρέχον αὐτῷ ταῖς μετρητοὺς τὸ ἡμισυ τῆς ἀξίας τοῦ κληροδοτήματος.

ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος· καὶ ἐσπούδασε Θεολογίαν ἐν τῇ Ἰονίῳ τῆς Κερκύρας Ἀκαδημείᾳ (1824—28) ἀκροασάμενος ἅμα τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων τοῦ καθηγ. Ἀθ. Ψαλίδα¹⁾. Ἐδίδαξεν ὡς σχολάρχης κατ' ἀρχὰς ἐν Ναυπλάκῳ καὶ τῷ 1832 διωρίσθη διευθυντὴς τῆς ἐν Φιλίππουπόλει Ἑλληνικῆς κεντρικῆς σχολῆς ἐπὶ ἑτησίῳ μισθῷ 6 χιλ. γρ.²⁾ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου κατ' αἴτησιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος. Ὁ Τσουκαλᾶς διωργάνωσε τὴν σχολὴν, ἥτις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κ. Οἰκονόμου διετέλει ἄνευ διευθύνσεως, ἀλλὰ μετὰ τριετὴ ὑπηρεσίαν ἐλθὼν εἰς ρῆξιν πρὸς

1) Καταχωρίζομεν ἐνεαῦθα πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ πιστοποιητικοῦ τῶν σπουδῶν καὶ ἐξετάσεων τοῦ ἀνδρὸς ἐκδοθέντος αὐτῷ ὑπὸ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Τὸ πρωτότυπον φυλάσσεται παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ μακαρίτου υἱοῦ τοῦ Διονυσίου Τσουκαλᾶ.—Ἀριστερὰ ἄνωθι εἶναι ἡ σφραγίς τῆς Ἀκαδημίας ἐπισημασμένη δι' ἰσπανικοῦ κηροῦ, φέρουσα γλαῦκα καὶ περὶ ἑαυτὴν: Ἰόνιος Ἀκαδημία. > Ὁ ἐφορος τῆς Ἰονίου ἀκαδημείας δόκτωρ Ἰωάννης Καρανδηνὸς πιστοποιεῖ, ὅτι ὁ Ἀναγνώστης κύριος Γεώργιος Τσουκαλᾶς ἐχρημάτισε μαθητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἀπὸ τῆν πρώτῃν Νοεμβρίου 1824 ἔτος καλαῖον ἕως τῆς 15 Ἰουνίου 1828 ἔτος νέον καὶ ἠκολούθησεν εἰς αὐτὴν τὰ ἐξῆς μαθήματα: εἰς μὲν τὸ πρῶτον σχολαστικὸν ἔτος τὴν *δογματικὴν θεολογίαν, τὸν περὶ στεφάνου λόγον* ὁμοῦ μὲ τὴν *ρητορικὴν* καὶ τὰ *στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν φιλολογίαν*· εἰς δὲ τὸ τρίτον σχολαστικὸν ἔτος τὴν *ἐξακολούθησιν τῆς δογματικῆς θεολογίας, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν, τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν Λατινικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς φιλοσοφίας*· εἰς δὲ τὸ τέταρτον σχολαστικὸν ἔτος τὴν *ἐξακολούθησιν καὶ τέλος τῆς δογματικῆς θεολογίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κανονικοῦ δικαιώματος* εἰς τὰ ὅποια ἔδωκεν ἐξετάσεις, μάλιστα τῇ 10ῃ Ὀκτωβρίου 1827 ἐξετασθεὶς δημοσίως ἐνώπιον τῶν κοσμιωτάτων ἐφόρων, τοῦ ἔλλογιμοτάτου ἀρχιμανδρίτου, τῶν ἔλλογιμοτάτων διδασκάλων καὶ πολλῶν εὐγενῶν ἀκροατῶν εἰς τὰ Θεολογικὰ ἄνω ρηθέντα μαθήματα ἀπεκρίθη ἀρίστως.

Πρὸς τοῦτους πιστοποιεῖ ὅτι ὁ ρηθεὶς Γεώργιος Τσουκαλᾶς ἐστάθη εἰς ὄλον τὸ διάστημα τοῦτο μὲ καλὴν διαγωγὴν καὶ ἐπιμέλειαν, διότι κανεὶς δὲν διέβαλεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐφορεῖον οὐδ' αὐτὸς τινα, ἀλλ' ἐφέρετο κοσμίως καὶ τιμίως πρὸς πάντας. Διὸ δίδεται αὐτῷ τὸ πιστοποιητικὸν τοῦτο ἐκ τοῦ ἐφορείου γράμμα ἐσφραγισμένον τῇ σφραγίδι τῆς ἀκαδημείας εἰς ἐνδειξιν τῆς αὐτοῦ καλῆς διαγωγῆς καὶ ἐκιδόσεως.

Ἐκ τοῦ ἐφορείου, Κερκύρα τῇ 17ῃ Δεκεμβρίου 1828 ἔπ. Α. Ι. Καρανδηνὸς διὰ προσταγῆς τοῦ ἐφόρου ὁ χαρτοφύλαξ τῆς ἀκαδημείας Παναγιώτης Ἰδρωμένος·

ἽΟπισθεν τοῦ ἐγγράφου φέρεται ἰδιόγραφος πιστοποίησις τοῦ περιωνύμου διδασκάλου τοῦ γένους Ἀ. Ψαλίδα, ὅτι ὁ Γ. Τσουκαλᾶς, Ζακύνθιος, ἤκουσε καὶ ἀνώτερα φιλοσοφικὰ μαθήματα. Ἡ πιστοποίησις ἔχει ὧδε:

< Ὁ ὑπογεγραμμένος πιστοποιῶ ὅτι ὁ κύριος Γεώργιος Ἰωάννου Τσουκαλᾶς, Ζακύνθιος, ἤκουσε παρ' ἐμοὶ τὴν *λογικὴν, τὴν μεταφυσικὴν, τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν* καὶ τὴν *μαθηματικὴν γεωγραφίαν* ἀκριβῶς καὶ μὲ πρόδοον διὰ τὴν ἐπιμέλειάν του ἐν ταῦτῳ διεφύλαξε καὶ τὰ τῶν σπουδαζόντων ἡθὴ εὐτακτάτα 1828 ἔτος πιλ. 18 Δεκεμβρίου Κερκύρα, Α. Ἀθανάσιος Ψαλίδας·

2) Ἑλληνικῆς μητροπόλεως Φιλίππουπόλεως κώδ. (1791—1850) σελ. 120.

τὴν Ἐφορείαν ἀπεχώρησε καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Σηλύμῳ Ἑλλ. Σχολῆς. Τὸ 1838 ἐπανελθὼν εἰς Φιλιππούπολιν ἐγκατέστη ὀριστικῶς ὡς ἰδιώτης καὶ νυμφευθεὶς μετὰ νεάνιδος τῆς παλαιᾶς ἰθαγενοῦς ἑλληνικῆς οἰκογενείας Δημ. Μ. Κύρου ἐγένετο γενάρχης ἐν Φιλιππουπόλει. Κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικoὺς τῶν Βουλγάρων ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς χειραφετήσεώς των ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ κατὰ τῆς Ἑλλ. Ἐκκλησίας, ὧν κέντρον ἦτο ἡ Φιλιππούπολις, ὁ Τσουκαλᾶς ἐγένετο πρόμαχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διορισθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Κων/πόλει Ἀγγλικῆς πρεσβείας ὑποπρόξενος τῆς Ἰονίου πολιτείας καὶ τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας τυγχάνων, οὐδαμῶς ἐδειλία πρὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν ἐν ταῖς ἐνεργείαις του καίπερ καταραδιουργούμενος ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του. Συνειργάσθη μετὰ τῶν προκρίτων Μιχ. Γκιουμουσγκερδάνη, Κωνστ. Παναγιωτοπούλου, Γεωργ. Μαυρίδου, Δημ. Μήτσου, Ἰωάν. Νέμτσου, Ἰωάν. Κοτσιάσογλου καὶ ἄλλων τῷ 1848 πρὸς ἐκτοπισμὸν τοῦ τότε μητροπολίτου Νικηφόρου 1) γενομένου ὄργάνου τοῦ Βουλγαρισμοῦ καὶ βραδύτερον τῷ 1860 τοῦ Παΐσιου. Ὁ Τσουκαλᾶς ἐκτίησато μεγάλην κτηματικὴν περιουσίαν καὶ ἐν τῷ ἀγροκλήματι του κειμένῳ ἐν τῷ προαστείῳ «Ροδόκηπος» ἐκτίησιν ἰδίαν ἐκκλησίαν πρὸς τιμὴν τοῦ προστάτου τῆς γενετῆρας του ἁγ. Διονυσίου. Ἀπέθανε τῷ 1872 καὶ ἐτάφη ἐν τῷ ἀγροκλήματι του.

Συγγραφαὶ αὐτοῦ : α') Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, ἐν Βιέννῃ, 1851, β') Ἡ Βουλγαροσλαβικὴ συμμορία καὶ ἡ τριανδρία αὐτῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1859. γ') Περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1849. δ') Ἀμερολήπτου : περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων δι' ὧν πρόκειται νὰ μεταβληθῇ ἡ Φιλιππούπολις εἰς Πλόβδιφ, Ἀθήναι, ἔτ. 1860. ε') Διάφορα ἄρθρα ἐν ταῖς ἐφημερίαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Φιλιππουπόλεως.

ΚΒ' *Δημήτριος Κ. Βογαζλῆς*. Ἐγεννήθη ἐν Φιλιππουπόλει τῇ 18 Φεβρ. 1872 ἐκ πατρὸς Κωνστ. Γ. Βογαζλῆ, ἐμπόρου καταγομένου ἐκ Στενιμάχου καὶ μητρὸς Θεοφανοῦς Φιλιππουπολίτιδος τὸ γένος Καζάση. Ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ γενετῆρα του καὶ ἀπεφοίτησε τῶν Ζαριφείων διδασκαλείων τῷ 1889. Ἐσπούδασε νομικὰ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τοῦ δικαίου ὑπὸ τοῦ ἐν Βερολίνῳ πανεπιστημίου ὑποβαλὼν ὡς ἐναΐσιμον διατριβὴν του : Die Normen des altgriechischen Volksrechts. Ἐπανελθὼν εἰς Βουλγαρίαν διωρίσθη δικαστὴς ἐν διαφόροις πόλεσιν παραμείνας τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1903, ὁπότε ἐπαύθη ὡς Ἕλλην, κατέχων τότε θέσιν προέδρου πρωτοδικῶν. Ἐκτοτε ἐδικηγόρησεν εὐδοκίμως ἐν Φιλιππουπόλει μέχρι τοῦ 1914, ὁπότε καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τῷ 1917 διωρίσθη γραμματεὺς α' τάξεως ἐν τῷ νεοσυστάτῳ ὑπουργείῳ τῆς γεωργίας

1) *Μωραβένωφ*, ἀντίθι, σελ. 60 κέξ.

ἰ βραδύτερον διευθυντῆς τοῦ ἐποικισμοῦ. Εἰργάσθη ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μαδονίᾳ πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων καὶ κατήρτισεν ἐπὶ τόπου τοὺς ὄτους συνεταιρισμοὺς ἐξαγορᾶς γαιῶν. Τῷ 1922 ἀνειτέθη αὐτῷ ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ διεύθυνσις τοῦ γραφείου κτημάτων, εἶτα ἡ προσωρινὴ στέγασις ἰν προσφύγων κτλ., προαχθέντος εἰς ἐπιθεωρητὴν ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν ὠν χωρῶν. Ὡς τοιοῦτος ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐγκαίρου ὑποβολῆς αἰτήσεων τοζημιώσεως προσφύγων, περὶ ἀπογραφῆς καὶ καταλήψεως τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑρκικῶν κτημάτων, τῶν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐγκαταλειφθέντων καὶ τῆς παριβάσεως αὐτῶν εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν. Τῷ 1928—29 ἀπεστάλη ἔλος τῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς ἐπιτροπείας πρὸς διεκδίκασιν τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτικῶν περιουσιῶν τῶν καταληφθεισῶν ὑπὸ τοῦ Βουλγ. κράτους ἀτὰ τὸ ἀντιελληνικὸν ἐν Βουλγαρίᾳ κίνημα. Μετέσχε δὲ εἶτα καὶ ὡς τεχνικὸς σύμβουλος τῆς ἐν τῷ δικαστηρίῳ τῆς Χάγης δίκης περὶ τῶν αὐτῶν περιουσιῶν, ληξάσης ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν δικαιωμάτων. Κατόπιν ἐπανελθὼν εἰς Θεσσαλονίκην, ἀνέλαβε διαφόρους εἰδικὰς ἀποστολάς τοῦ ὑπουργείου τῆς εὐργίας, τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῆς προνοίας. Τῷ 1935 ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας καὶ ἐτέθη ὑπὸ σύνταξιν.

Ἔργα: α) *Φιλολογικά.* 1) Ἡ μάγισσα τοῦ Ψυχοσαββάτου, ποιήματα, Θεσσαλονίκη, 1937, 2) Μεταφράσεις: Χριστουγεννιάτικα καὶ πρωτοχρονιάτικα διηγήματα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ, Ρωσικοῦ καὶ Γαλλικοῦ.—Ἡ σπιτονοικοκυρὰ τοῦ Δοστογιέβσκι.—Βουλγαρικὰ διηγήματα καὶ νουβέλλες.

β) *Γλωσσικά:* Traut—Βογαζλή, Μέθοδος πρὸς αὐτοδιδασκαλίαν τῆς Γερμανικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, 1916.

γ) *Νομικά:* Ἡ προυνημονευθεῖσα ἐναίσιμος διατριβή, Freiburg, 1895.—Ἡ ἀκίνητος συνιδιοκτησία καὶ τὸ ζήτημα τῆς ρυθμίσεως αὐτῆς ἐν Βουλγαρίᾳ, μονογραφία, βουλγαριστί, 1900, Σόφια.—Τὰ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐγκλήματα γενικῶς καὶ ἰδιαίτερος ἐν Βουλγαρίᾳ, βουλγαριστί, 1903, Σόφια.—Εἰσαγωγή εἰς τὴν νέαν ἀγροτικὴν νομοθεσίαν, Παράρτημα Ἐφημ. Νόμων, τόμ. Δ' ἀρ. 24]164, Ἀθῆναι 1918.—La Solution de la question agraire en Grèce, Παράρτημα τῆς Revue de Grèce, 1919 Athènes.—Τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸν νομὸν Τρικκάλων. Ἀνατύπωσις Νέου αἰῶνος Ἀθῆναι.—Ἀγροτικὴ καὶ ἐποικιστικὴ νομοθεσία, περίοδος 1912—1926 εἰς τόμ. II, 1919, ἔκδοσις Ἐθν. Τυπογραφ.

Διάφοροι πραγματεῖαι καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἢ τὴν Ἑλληνοβουλγαρικὴν ἐπιτροπείαν περὶ τῶν διεκδικηθεισῶν περιουσιῶν τῶν διαλυθεισῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΥΡΑΚΟΓΛΟΥ ¹⁾

Ὁ Γεώργιος Σταυράκογλου ²⁾ ὑπῆρξεν ἕνας κακὸς Φαναριώτης ἐν μέσῳ τοῦ πλήθους τῶν ἄλλων ὑπερόχων συμπατριωτῶν του, οἱ ὅποιοι ἐτίμησαν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα εἰς τὴν ξένην καὶ συνετέλεσαν διὰ τῆς ἐκπολιτιστικῆς αὐτῶν δράσεως εἰς τὴν πρόοδον τοῦ Ρουμανικοῦ ἔθνους. Ὁ Γ. Σταυράκογλου ὑπῆρξε ἐξαιρέσις, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν Ρουμάνοι τινὲς φιλόλογοι καὶ ἱστορικοὶ διὰ νὰ ἐξαπολύσουν τὰ μικρὰ αὐτῶν βέλη κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ ἱατροῦ Σταυράκη ³⁾ ἐκ Κων)πόλεως. Εἶχε ἀδελφὸν τὸν Γιαννάκη, νομάρχην ἐν Ἰασίῳ, συμφώνως πρὸς τὸ «Χρονικὸν» τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Επ. Κογάλniceanu ⁴⁾. Ὁ Γεώργιος, ρουμανιστὶ Iordache, Σταυράκογλου ἐγένετο κατὰ πρῶτον θησαυροφύλαξ τοῦ ἡγεμόνος Μιχαῆλ Ρακοβίτσα, ⁵⁾ εἶτα θαλαμημόλος τῆς Αὐλῆς κατὰ τὸ 1752 ⁶⁾ καὶ σπαθάριος ⁷⁾. Αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης συνετέλεσαν ὥστε νὰ δοθῇ ἡ ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Κεχὰν Ρακοβίτσαν, ὅστις ἀποστέλλει τὸν Σταυράκογλου εἰς Ἰάσιον, ὡς τοποτηρητὴν του, διὰ νὰ προετοιμάσῃ τὴν ὑποδοχὴν. Φύσις ἐγωῖστικὴ καὶ ἄπληστος ⁸⁾, διέθεσε ταχέως ἐναντίον του τοὺς Μολδαβοὺς βογιαῖρους, οἵτινες ἐξηνάγκασαν τὸν ἡγεμόνα νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ τῆς χώρας ἀποστέλλων αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μετὰ τὴν μεταθέσιν τοῦ Κωνσταντῖνου Ρακοβίτσα ἐν Βλαχίᾳ, ὁ Γεώργ, Σταυράκογλου διωρίσθη κικουκεχαγιάς ἦτοι ἀντιπρόσωπος τούτου ἐν Κων)πόλει ⁹⁾. Τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ κικουκεχαγιά διετήρησε καὶ ὑπὸ τοὺς ἡγεμόνας Θεόδωρον Καλλιμάχην καὶ Στέφανον Ρακοβίτσαν. Ἡ δύναμις του ὑπῆρξε τόσον μεγάλῃ, ὥστε τὸν ἔτρεμαν καὶ οἱ βογιαῖροι καὶ οἱ ἡγεμόνες, οἵτινες ἦτο δυνατόν οὐ μόνον νὰ ἐπιτύχουν δι' αὐτοῦ τὴν ἀνάσρῃσιν εἰς τὸν θρόνον τῶν πριγκιπάτων ἀλλὰ πολλάκις καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἡγεμονίας. Ὁ Κ. Δαπόντες τὸν ὀνομάζει «αὐθέντην τοῦ αὐθέντου Στεφάν-

1) Προσθήκη εἰς τὰ περὶ τούτου γραφέντα ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη ἐν Ἄρχ τοῦ Θρακ. Λαογραφ. καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ τ. ΣΤ', ἐν Ἀθήναις 1938—1939 σ. 276—278.

2) Πρβλ. Ὁ Σταυράκογλου, δημοτικὸν ἔσμα ἐξ Ἑλβασανίου Μετρών τῆ Ἀνατολικῆς Θράκης, συλλ. ὑπὸ Καλλ. Χουρμουζιάδη, ἐ. ἀ. σελ. 106.

3) Καισ. Δαπόντε, Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν καθ' ἡμᾶς χρηματισάντων ἐπ σήμων Ρωμαίων, ἐν C. Erbiceanu, Cronicii greci, Bucuresti 1888 p. 193.

4) Επ. Κογάλniceanu, Setopise, te, ² vol. III. Bucuresti 1872, p. 222.

5) I. C. Filitti, Archiva Gheorghe Grigore Cantacuzino, Bucuresti, 191 p. 263, σημ. 2α.

6) I. C. Filitti, ἐ. ἀ. p. 222.

7) I. C. Filitti, ἐ. ἀ. p. 222 καὶ C. Erbiceanu, ἐ. ἀ. p. 193.

8) Επ. Κογάλniceanu, ἐ. ἀ. p. 219 καὶ 253.

9) Επ. Κογάλniceanu, ἐ. ἀ. p. 231.

βοδα»¹⁾. Χρησιμοποιοῦν τοὺς ἡγεμόνας ὡς ὄργανα αὐτοῦ ἐμπνέει εἰς αὐτοὺς διάφορα μέτρα κατὰ τῶν βογιάρων, γίνεται αἰτία τοῦ θανάτου δύο ἐξ αὐτῶν²⁾ καὶ λεηλατεῖ τὴν Μολδοβλαχίαν δημιουργῶν κολοσσιαίαν περιουσίαν³⁾. Ἄλλ' οὗτος δὲν ἐφείσθη καὶ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐχθρῶν ἐν Φαναρίῳ. Ἐπιτυγχάνει τὴν ἐξορίαν τοῦ πλουσίου τραπεζίτου Δημητρίου Σκαναβῆ, τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου, τοῦ ἀδαμαντοπώλου—χρυσοχόου Χατζῆ—Ἀσλὰν καὶ ὑποχρεώνει τὸν Πατριάρχην Σαμουήλ νὰ πληρώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ποσὸν τῶν 50 πουργίων⁴⁾. Τὸ πλῆθος τῶν ἀδικιῶν αὐτοῦ καὶ ἡ κακὴ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς πάντας ἐπρελε μίαν ἡμέραν νὰ τύχουν τῆς δεούσης πληρωμῆς. Οἱ Μολδαβοὶ βογιάροι δραττόμενοι τῆς εὐκαιρίας τῆς ἐκ τῆς χώρας των διελύσεως τοῦ Χάνου τῶν Τατάρων, ἀπέστειλαν ἀναφορὰν εἰς Κων)πολιν ἐκθέτοντες τὰ παραπόνια των διὰ τὸν Σταυράκη. Μετὰ τὴν μελέτην τῆς ἀναφορᾶς καὶ τὴν πιστοποίησιν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν τῆς ἀληθείας τοῦ περιεχομένου, οὗτος φυλακίζεται, κατὰσχεται ἡ ταραστία αὐτοῦ περιουσία, ὀλίγον δὲ ἀργότερον ἀπαγχονίζεται ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι⁵⁾ τὴν 12 Αὐγούστου 1765. Αἱ ἀρχαὶ μετὰ ταῦτα ἐκρήμνισαν τοὺς τοίχους τῶν τριῶν οἰκιῶν του ἀνασκάφαντες ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν αὐτῶν μετὰ τὴν ἰδέαν ὅτι, ἴσως θὰ εὔρισκαν χρήματα καὶ θησαυροὺς κεκρυμμένους.

Τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ Σταυράκη, ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἢ Σεϊτάνογλου (ΙΣΤ' αἰῶν), ἐπροξένησε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς συγχρόνους του, ἐγένετο δὲ αἰτία πρὸς σύνθεσιν, καθὼς συνέβη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Μ. Καντακουζηνοῦ, ἐνὸς ἱστορικοῦ ἐκ 326 στίχων ποιήματος ὑπὸ ἀνωνόμου τινός, φέροντος τὸν τίτλον: Ἱστορία τοῦ Σταυράκ' Ὀγλοῦ, τὸ ὅλοϊον ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τὸ πρῶτον τὸ 1767, ἔσχε δ' ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις μέχρι τοῦ 1870, ὅτε ἐτυπώθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Legrand ἐν τῇ Collection pour servir à l'étude de la langue Néohellénique nr. 2, ἐπανεξεδόθη δὲ κατόπιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τὸ 1877 μετὰ εἰσαγωγικῶν σημειώσεων περὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπιταφίου εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Ἰωάσαφ Κορηηλίου ἐν τῇ Recueil de Poèmes Historiques en Grec vulgaire, Paris, p. 191—235. Ἐκ τοῦ ποιήματος τούτου σώζονται παρὰ τοῖς κατοίκους Ἑλβασανίου Μετρῶν Ἀνατολικῆς Θράκης 14 στίχοι⁶⁾, οἱ ὁποῖοι ληφθέντες ἐκ διαφόρων μερῶν αὐτοῦ δὲν ἔχουσι λογικὴν ἐνότητα περιεχομένου. Ὁ Γ. Κ. Σπυριδάκης⁷⁾ μᾶς ἔδειξε τὴν θέσιν τῶν στίχων τοῦ ὡς ἄνω Θρακικοῦ ἄσματος ἐκ σχέσει πρὸς τὸ ὑπὸ Legrand δημοσιευθὲν κείμενον.

1) Κ. Δαπόντε, ἐ. ἀ. p. 193. 2) En. Kogălniceanu, ἐ. ἀ. p. 253—4.

3) Geneologia Cantacuzinilor, public. de N. Jorga, Bucuresti 1902 p. 144.

4) Em. Legrand, Recueil de Poèmes Historiques en grec vulgaire, Paris 1877 p. 193.

5) Em. Legrand, ἐ. ἀ. p. 195. En. Kogălniceanu, ἐ. ἀ. p. 253.

6) Ἀρχεῖον τοῦ Θρακ. λαογραφ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ, ἐ. ἀ. σελ. 106.

7) Γ. Κ. Σπυριδάκης, ἐ. ἀ. σελ. 277—278.

Ἡ ἔμμετρος ἐκ 326 στίχων «Ἱστορία τοῦ Γ. Σταυράκογλου» μεταφράσθη ρουμανιστὶ κατὰ τὸ 1767, τὸ ἔτος ἀκριβῶς τῆς ἐν Βενετία ἐκτυλώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ σημειώσεως κάτωθεν τοῦ τίτλου αὐτῆς. Ἡ προσωπικότης τοῦ Γ. Σταυράκογλου ὑπῆρξε τόσον ἐνδιαφέρουσα εἰς τὰ Πριγκιπᾶτα, ὥστε εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ αὐτοῦ ποιήματος μετάφρασις εἰς τὴν Ρουμανικὴν. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 4468, f—43—48^v χειρόγραφον τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας περιλαμβάνον τὴν ὡς ἄνω μετάφρασιν δὲν εἶναι τὸ πρωτότυπον ἀλλ' ἀντίγραφον αὐτῆς. Εἰς τὸ Ρουμανικὸν κείμενον ἔχομεν στίχους τινάς, οἵτινες δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον. Ἡ μετάφρασις εἶναι ἐλευθέρη¹⁾, ἡ δὲ ὁμοιοκαταληξία καὶ ὁ ρυθμὸς δὲν τυγχάνουν πάντοτε ἐπιμελείας. Ἐν τούτοις ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον κείμενον διὰ τοὺς Ρουμάνους, διότι παρουσιάζει τὴν πρώτην ἐν Ρουμανίᾳ ἔμμετρον ἱστορικὴν διήγησιν²⁾. Ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς C. Giurescu ἐν «Omăgiu lui J. Bănu», Bucuresti, 1927³⁾.

Εἰς τὴν Alexandria τῆς Βλαχίας, μικρὰν πόλιν ἀπέχουσαν ἑβδομήκοντα χιλιόμετρα ἐκ Βουκουρεστίου, ἤκουσα ἀπὸ στόματος τῆς ὀγδοηκοντούτιδος Elena Stănescu τὴν ῥίμα τοῦ Σταυράκογλου, ἣτις ἀποτελεῖται ἐκ 17 στίχων. Πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου στίχου καὶ τῶν δέκα ἐξ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ρουμανικῆς μεταφράσεως μὲ μικρὰν διαφορὰν ἀπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐκδόσεως τοῦ C. Giurescu.

- Ascultati frati poruncă aceasta
 Pe Stavranche să nu—l îngroape în pământ.
 Ci să—l lapide într' al mării afund.
 Patriarhul poruncește nimeni să nu—l pomenească,
 5 Nici colivele să le primească.
 Si casele câte trele să—i le dărămă,
 fiindcă așa împaratul poruncește.
 Pentrucă i—au sfărămat casele, să nu vă mirati,
 Împaratul gândea că în zid vor fi bani băgati.
 10 Dar eu zic că banii așa adunati
 Dracul le stăpânește acelea toate.
 Poate va fi făcut și miloștenii multe
 dar toate acelea dela creștini au fost răpite.
 Vezi boierule averea cea multa ce face
 15 la cel hal și la ce moarte pe om trage

1) C. Giurescu, Istoria lui Jordache Stavracoglu, Bucuresti, 1927, p. 7
 (ἀνάπτυκτον ἐκ τοῦ ἀφιερώματος πρὸς τὸν J. Bănu).

2) C. Giurescu, ἔ. ἀ. p. 8.

3) C. Giurescu, ἔ. ἀ. pp. 9—16.

- Pe cum l'au trasu și pe acest boieri mare
 De să tinea că este ca un leu de tare.
- Ἴδου πρόχειρος ἀπόδοσις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν :
- Ἀκούσετε, ἀδέρφια, τὴ διαταγὴ αὐτῆ :
- Τὸ Σταυράκη νὰ μὴ θάψουνε στὴ γῆ
 μὰ στῆς θάλασσας τὰ βάρη νὰ τὸν πετροβολήσουν.
 Ὁ Πατριάρχης διατάσσει κανεὶς νὰ μὴν τὸν μνημονεύη
- 5 κι οὔτε κι ἀπ' τὰ κόλλυβά του κανέννας νὰ μὴ παίρνη.
 Καὶ τὰ τρία του τὰ σπίτια νὰ τοῦ τὰ κατεδαφίσουν
 ὁ Σουλτάνος διατάσσει καὶ νὰ μὴ τὸ ἀμελήσουν.
 τί στοὺς τοίχους μέσα ἴσως θά ἔχε κρύψει θησαυρούς.
 Μὰ γὼ λέω πὼς τ' ἀνεμομαζώματα
- 10 ὅπως λέει ὁ λαός : διαβολοσκορπίσματα.
 Μπορεῖ νὰ ἔχε κάμει ὅμως καὶ πολλὰς ἐλεημοσύνας
 μὲ λεφτὰ πού ἔχεν ἀρπάξει ἀπὸ τοὺς χριστιανούς.
 Δές, βογιάρε, τὸ τί κάνει ἡ πολλὴ περιουσία
 σὲ τί χάλι, σὲ τί τέλος ὀδηγεῖ ἡ ἀμαρτία.
- 15 Κι ἐν ᾧ τὸν ἐθεωροῦσαν καὶ αὐτὸν βογιάρο οἱ ἄλλοι
 τοῦτος νόμισε πὼς εἶναι δυνατὸς σὰν τὸ λιοντάρι.

ΔΗΜΗΤΡ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΘΕΡΕΤΡΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΝΗΣ ΡΟΔΟΠΗΣ
(Περιφερείας Φιλιππουπόλεως και Στενιμάχου)

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Στὴ Βορειοθράκη καὶ τὴ Μοισία, δηλ. στὴ σημερινὴ βόρεια καὶ νότια Βουλγαρία, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς καὶ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ιστορικοὺς χρόνους ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε πάρει *δύο κατευθύνσεις*. Ἡ μιὰ ἀρχίζε ἀπὸ τὴς ἐκβολῆς τοῦ Ἐβρου (τῆς Μαρίτσας) καὶ προχωρώντας πρὸς τὴν Ἀδριανούπολη, ὅπου οἱ τρεῖς ποταμοὶ Ἐβρος, Ἄρδας καὶ Τούντζας ἐνώνονται, προχωροῦσε πρὸς τὰ βόρεια, περνοῦσε ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη καὶ τὸ Παζαρτζίκι, τὴν παλιὰ Βισσαπάρα καὶ ἔφτανε ὡς στὴ σημερινὴ Μπέλοβα. Ἡ ἄλλη ἀρχίζε ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ τραβοῦσε ἀκρογωνιά ὡς στὴ σημερινὴ Ὀδησσό.

Ἡ Ἑλληνικὴ Μυθολογία, πρὸς κάθε σπουδαιότερο ἱστορικὸ ἢ κοινωνικὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ κάθε ἰδέα ἐννοοῦσε νὰ τὴν ντύσῃ μὲ τὸ ξεωτερικὸ φόρεμα τοῦ μύθου καὶ τῆς ποίησης, αὐτὲς τὴς δυὸ κατευθύνσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Θράκη τὴς ἀποθανάτισε μὲ τοὺς μύθους τοῦ Ὀρφέα καὶ τῶν Ἀργοναυτῶν. Ὁ Ὀρφεὺς στὴς ὄχθες τοῦ Ἐβρου δίχως πολεμικὰ ἐφάρδια καὶ μονάχα μὲ τὴ λύρα του ἐξημέρωνε τοὺς ἀγριοὺς καὶ τὰ θηρία ἀκόμα, ἐνῶ οἱ Ἀργοναῖτες ἀψηφόντας τὴν ὀργὴ τῆς Μαύρης Θάλασσης, τῆς θάλασσης ἐκείνης πρὸς κοροϊδευτικὰ τὴν βάφτισαν Εὐξεινο Πόντο. ἐνῶ ἔπρεπε νὰ τὴν ποῦν Δύσεινο Πόντο, τραβήξαν ὡς στὴν Κολχίδα γιὰ νὰ βροῦν τὸ χρυσόμαλλο δέρας, δηλαδὴ τὸν Πλοῦτο.

Στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἑλληνικὲς ἀποικίαις ἢ θρακοελληνικὲς ἰδρύνονται στὴς ὄχθες τοῦ Ἐβρου : ὁ Κεδρυσσὸς ἢ Εὐμολπιὰς στὴν τρίλοφη κατοπινὴ Φιλιππούπολη, ἡ Βησσαπάρα, ἡ Ἰστιομάχη, ἡ κατοπινὴ Στενίμαχος, ἐνῶ στὴν ἄλλη διακλάδωση κτίζεται ἡ Πεντάπολη μὲ κεντρικὴ πόλη τὴν Ἀγχιάλο. Ἐρχονται οἱ κλασσικοὶ Ἑλληνικοί, οἱ Ἑλληνιστικοὶ καὶ οἱ Ρωμαῖκοι χρόνοι. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπλώνεται διάπλατα στὴ Θράκη, τὴ Μοισία καὶ σ' ὀλόκληρη τὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, μὰ οἱ κύριες ἀσθητικὲς στὴν ἀνατολικὴ τῆς πλευρᾶ μένουσιν οἱ ἴδιαι : ὁ Ἐβρος καὶ τὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσης.

Κι' ὁπότεν τὸν τέταρτο μ. Χ. αἰῶνα οἱ Σλαῦοι καὶ κατὰ τὸν ἔβδομο οἱ Βούλγαροι ὀριστικὰ πιά ἐγκατεστάθησαν στὴ Μοισία καὶ ταμπουργάθησαν ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καὶ στὸν Αἴμο, ἡ Ἑλληνικὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία γιὰ νὰ τοὺς φράξῃ τὸν δρόμο πρὸς τὴν Πόλη καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, εἴτε «διὰ ξηρᾶς» εἴτε «διὰ θαλάσσης», ἐδῶ πάλι, στὸ ρεῦμα τοῦ Ἐβρου καὶ στὴν ἀκρογωνιά τῆς Μαύρης Θάλασσης, ἔστησε ἢ ἀνανέωσε τὰ φρούριά της. Μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ ὄχθρα, ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο, τὴν Πλοτινούπολη ἢ Πλαου-

δίνη κι' ἐπάνω, κι' ἔπειτα ἀπὸ τῆ Μήδεια, τῆ Σωζούπολη βορειότερον, ἀγέρωχα συγκράτησαν τόσες καὶ τόσες φορὲς τὰ κύματα τῶν βαρβάρων, ποὺ χιμοῦσαν ἀπὸ τὸν Δούναβη πρὸς τὰ κάτω ἂν καὶ συχνὰ τὰ ἴδια φρούρια, μάλιστα ἡ Πλοτινούπολη, ἡ Φιλιππούπολη καὶ ἡ Μεσημβρία—τὰ τρία τὰ πιὸ δυνατὰ καὶ πολυκατοικημένα ὄχυρὰ—τραβήξαν ὅλη τὴ μανία ἀπάνω τους.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπεράνῃ κανεὶς κουράζοντας τὸ μυαλό του, ὅτι στὰ φρούρια καὶ ὄχυρὰ τοῦτα οἱ Βυζαντινοὶ φρόντιζαν νὰ μένουν, ὅταν ἐρημόνονταν νὰ ξαναεποικίζονταν μὲ Ἕλληνες ἢ ἔστω καὶ μὲ φιλικούς των πληθυσμούς, πού, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀνώτερο πολιτισμό, τὴ διοίκηση, τὸν κλῆρο καὶ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα, πολὺ γρηγορὰ ἀφομοιώνονταν :

Ἐποικιστὲς βουλγάρους ἢ βουλγαροσλαύους δὲν εἶναι καθόλου λογικὸ νὰ πιστέψουμε, ὅτι τοπαθετοῦσαν σ' αὐτὰ τὰ φρούρια, γιὰτι μετὰ τοὺς Ἀβάρους αὐτοὶ ἦσαν οἱ πιὸ ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν μποροῦμε νὰ ρηθῶμε βέβαια τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὑπαιθρη χώρα ἀπὸ τὸν Αἴμο ὡς στὶς βορεινὲς πλευρὰς τῆς Ροδόπης—δηλαδὴ ἡ κατοπινὴ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία—τὸν τρίτο μ. Χ. αἰῶνα εἶχε πλημμυρίσει ἀπὸ Σλαύους, ποὺ κατόπι μὲ τοὺς Βουλγάρους εἶχαν συγχωνευτῆ γιὰ νὰποτελέσουν ἓνα ἔθνος. Στὸ ἔθνος αὐτὸ οἱ Σλαῦοι ἔδωσαν τὴ γλῶσσα τους καὶ οἱ Βούλγαροι τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση. Τὸ γεγονός αὐτὸ πιστοποιεῖται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους καὶ ἀπὸ τὸν ἀμερόληπτο Ἀκροπολίτη¹⁾. Ἀλλὰ τὰ κάστρα τῆς Ροδόπης στὸ ρεῦμα τοῦ Ἐβρου κι' ἡ ἀκρογωνιὰ τῆς Μαύρης Θάλασσης ἔμειναν μὲ πληθυσμὸ ἑλληνικὸ.

Τὴν πιστοποίηση τούτη γιὰ τὸ δίχαλο ποὺ σχημάτισε ὁ ἑλληνισμὸς στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία καὶ τὴ Μοισία τὴν πιστοποιεῖ καὶ ὁ Κ. Ἰρετσεκ²⁾. Τσέχος καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας στὴν Πράγα, ποὺ συνέγραψε τὴν πληρέστερη καὶ σχετικῶς τὴν πιὸ ἀντικειμενικὴ ἱστορία τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή τους καὶ ὡς στὰ 1872³⁾.

1) Ἀκροπολίτου χρονικά. Λεπτομερὴ ἐξήγηση καὶ ἀνάλυση τοῦ κειμένου δὲς *Dr Wogashi*, Memoire sur le Monastère de Batschovo, σελ. 28—29. Χειρόγραφο δακτυλογραφημένο στὸ ἀρχεῖο τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

2) Dr C. Jiricek, *Balgarskata Darjava*. Τὸ βουλγαρικὸν Κράτος μετάφρ. στὰ βουλγαρικά τῆς Κας Καραβέλωφ. Plovdiv 1899 σελ. 131. Ἐπίσης τοῦ ἴδιου «*Ratouvania*» Ὀδοιπορικὸν σελ. 140.

3) Ὁ Ἰρετσεκ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας τῶν Βουλγάρων, τοῦ ὁποίου μεταφράσεις στὰ βουλγαρικά ὑπάρχουν ἀρκετές, (ἔχω ὅμως ὑπ' ὄψει μου τὴν τελευταία τοῦ καθηγητοῦ Ζλατάσκι τοῦ 1929 Σόφια), ἔχει συγγράψαι «τὸ Βουλγαρικὸν Κράτος» περὶ τοῦ ὁποίου ἀμέσως πιὸ ἐπάνω, καὶ τὸ «Ὀδοιπορικὸν «*Ratouvania*» μετάφρ. στὰ βουλγαρικά ἀπὸ τὸν Argyroff. Plovdiv 1899, στὸ ὁποῖο κατόπι ἀπὸ ταξίδι στὴ βόρεια καὶ νότια Βουλγαρία δίνει πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ πολλὰ ἱστορικά καὶ ἐθνομολογικὰ θέματα. Τὰ δυὸ αὐτὰ ἔχω στὴ γερμανικὴ ἀποτελοῦν δὲ ἓνα μὲ τὸν τίτλο «*Das Fürstentum Bulgarien*» Βιέννη 1891.

Τὰ ἑλληνικά μοναστήρια δὲν μποροῦσαν νὰ βρισκῶνται παρὰ ἐκεῖ πού ἐπῆρξε ἑλληνικὸς πληθυσμὸς περισσότερο ἢ λιγώτερο συμπαγῆς καὶ μάλιστα ἐκεῖ πού ὑπῆρξαν βυζαντινὰ φρούρια. Ἔτσι ὡς στὰ 1906 εἴχαμε τέσσαρα μοναστήρια στὴ Ροδόπη, ἄλλα τέσσερα στὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ τρία ἄκόμα στὶς Νέες βουλγαρικὲς χῶρες, ἤτοι συνολικὰ ἔνδεκα. (Δεῖς παρακάτω σημεῖωμα σ. 105 ἀριθ. 2). Οἱ Βούλγαροι μετὰ τὴν κατάληψη τῶν δικῶν μας μοναστηριῶν εἶχαν 150 μοναστήρια στὴ Μοισία καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ¹⁾).

Γιὰ τὸν ἀναγνώστη—ἐκτὸς ἂν εἶναι ἱστορικός, πού κατέγινε ἰδιαίτερα μὲ τὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ ἔθνικα καὶ ἐκκλησιαστικά ζητήματα τοῦ περασμένου αἰῶνα—θᾶναι ἓνα αἰνίγμα τὸ ἀνελληνικὸ κίνημα τοῦ 1906 καὶ ἡ διαγωγὴ τοῦ ἐπισήμου Κράτους καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ Ἔθνους πρὸς τὴν ἐγχώρια ἑλληνικὴ μειονότητα, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάληψη διὰ βίας καὶ τὸν σφετερισμὸ τῶν ἐκκλησιῶν, μοναστηριῶν, ἐκπαιδευτηρίων, φιλοanthρωπικῶν καταστημάτων κτλ. Τὸ πραξικόπημα τοῦτο, πού ἂν ὄχι ἀμέσως ἄλλ' ἀναγκαστικὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διάλυση τῶν ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, οἱ ὁποῖες ἔζησαν μιὰ ἔθνικὴ ἑλληνικὴ ζωὴ αἰῶνες δλόκληρους προτοῦ δημιουργηθῶν ἡ Βασ. Βουλγαρία καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία. Θᾶναι ἓνα αἰνίγμα, λέγω, ἡ συστηματικὴ ξενηλασία τῶν Ρωμιῶν ἀπὸ τόπους, πού κατοίκησαν αὐτοὶ κι' οἱ πρόγονοὶ τους τρεῖς δλόκληρες χιλιετίδες, πάντα φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ αὐθόρμητα θὰ ἐρχόταν στὰ χεῖλη τοῦ ἀναγνώστου ἓνα σωρὸ ἐρωτήματα γιὰ νὰ διαλευκάνουν ἄλλες τόσες ἀπορίες του. Καὶ θὰ ρωτοῦσε :

Μιὰ πού οἱ Βούλγαροι εἶχαν 140 μοναστήρια τί τᾶθειαν τὰ δικὰ μας τὰ δέκα-ἔντεκα, καὶ μιὰ πούχαν ἐκκλησίες ἑκατονταπλάσιες ἀπὸ τίς δικές μας τί τοὺς χρειαζόνταν οἱ 117 δικές μας, ἀφοῦ μάλιστα καὶ προτοῦ νὰ πάρουν τίς δικές μας, οἱ ἐκκλησίες τους ἔμεναν ἄδειες τίς Κυριακές, ἀντίθετα μὲ τίς δικές μας πού πλημμύριζαν ἀπὸ φιλακόλουθο κόσμο ²⁾ :

1) Miliou Popoff Alexandre Ivanoff. Balgarskite Monastiri. Βουλγαρικά Μοναστήρια. Sofia 1927.

2) Στατιστικὴ. Ἀπὸ ἓνα ὑπόμνημα πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλη τοῦ Πατριαρχοῦ Κων(η)πόλεως Ἰωακείμ μὲ ἀριθ. πρωτ. τοῦ Πατριαρχείου 17 καὶ ἡμερομηνίαν 13)26 Ἰουλίου 1906 ξεχωρίζουμε τὰ ἐπόμενα στατιστικὰ δεδομένα. α) Στὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ὡς τὰ 1906 ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἔφτανε σὲ (100.000) ἑκατὸ χιλιάδες ψυχές. β) Ἐκκλησίες (δίχως τὰ παρεκκλήσια) εἶχαμε 117 καὶ μοναστήρια ὀκτώ. γ) Τὰ σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων, χωρὶς τὰ νηπιαγωγεῖα ἔφταναν σὲ 66 μὲ ἀριθμὸ καθηγητῶν, δασκάλων καὶ διανοούμενων 186 καὶ ἀριθμὸ μαθητῶν 7749. Ἡ στατιστικὴ τούτη εἶναι ἡ μόνη ἀντικειμενικῶς ἀληθινή. Γιατὶ στὴν ἐπίσημη στατιστικὴ τῆς Βουλγαρίας πού ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ὑποβιάζεται στὸν μισό, οἱ Βούλγαροι ἀπογραφεῖς ἀνέγραψαν, ὅ,τι ἤθελαν, συστηματικὰ δὲ τοὺς ἀγαρμμάτους Ἕλληνας καὶ τοὺς Γκαγκαουζήδες τοὺς σημεῖωναν ὡς Βουλγά-

Θά ρωτοῦσε : γιατί πήραν τὰ ἐκπαιδευτήριά μας ἀφοῦ εἶχαν ὄχι νόχα στὶς πόλεις καὶ στὶς κωμοπόλεις ἀλλὰ καὶ στὰ μεγαλύτερα χωριά πρώτης τάξεως νεόκτιστα ἐκπαιδευτήρια ¹⁾, ἐκεῖνα δὲ ποὺ ὀπωσδήποτε ἀμφισβητοῦσαν, ὅτι κτίσθηκαν μὲ βουλγαρικὸ χροῖμα ἢ ἀπὸ βουλγάρους, τὰ εἶχαν καταλάβει διὰ βίας κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο 1847—1870 ²⁾ ;

Καὶ θά ρωτοῦσε ἀκόμα : "Ἄξιζε ἄρα γε τὸν κόπο, μὲ ἀντισηκώμα παίρνοντας οἱ Βούλγαροι τὶς δικές μας ἐκκλησίες καὶ σχολεῖα, νὰ χάσουν τὴν ὑπόληψη ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ἡ πατρίδα τους τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅτι εἶναι τὸ πρὸ εὐνομούμενο βαλκανικὸ Κράτος, ἓνα «Κράτος Δικαίου», ὅπου οἱ ἔθνικες μειονοψηφίες δὲν πιεζόταν ³⁾ ;

Θά ρωτοῦσε ὁ ἀναγνώστης μὲ ἀπορία : Γιατί ὁ Νικ. Γενάδης, βούλγους. Αὐτὸ πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς καταθέσεις στὴν Α' Ἑλληνοβουλγαρικὴ ὑποεπιτροπὴ τῆς Σόφιας τοῦ μάρτυρος Γουναροπούλου (φάκελλος Βάρνας) ποὺ ἦταν ὑπάλληλος στὸ Δημαρχεῖο τῆς Βάρνας.

1) Τὸ σχολικὸ ἔργο ἦταν πολὺ προχωρημένο στὴ Βουλγαρία καὶ μάλιστα ἔκαμε ἄλματα προόδου, ὅταν ὑπουργὸς τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἦταν ὁ Σισμάνωφ. Σχολεῖα καὶ Ἀναγνωστήρια κτίσθηκαν καὶ στὸ μικρότερο καὶ τὸ πρὸ ἀπὸ μero χωριὸ τῆς ἐπικρατείας καὶ ἡ ἀγγραμματισμὴ περιορίστηκε σ' ἓνα 12 % τοῦ πληθυσμοῦ. Σ' αὐτὸ συνέεινε πολὺ ἐννοεῖται καὶ ἡ γλώσσα. Τὸ βουλγαροπαῖδι ὅταν τελειώσει τὸ δημοτικὸ σχολεῖο κατέχει πιά τὴ μητρικὴ του γλώσσα. Δὲν τὸ ζαλιζοῦν οὔτε τόνοι καὶ πνεύματα, οὔτε φύσει καὶ θέσει, μακρὰ καὶ βραχέα, ποὺ κάνουν τὸ μυαλὸ τοῦ Ἑλλήνος μαθητοῦ, κουρκοῦτι. Οἱ Βούλγαροι γράφουν ὅπως μιλοῦν, καὶ μιλοῦν ὅπως γράφουν. Δὲν τὰ θαλασσώνει ὁ Βούλγαρος σὰν τὸ δικὸ μας μαθητὴ. Κι' ἐπειδὴ ὁ λόγος γιὰ θάλασσα θ' ἀναφέρω ἓνα κωμικοτραγικὸ γεγονός. Μία μέρα—ἦμουν ἀκόμα ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας καὶ στεγαζόμενα μὲ τὴν ὑπηρεσία στὸ Διοικητήριον Θεσσαλονίκης—πῆγα νὰ παραγγείλω μόνος ἓνα καφέ. Βῆκα τὸν καφετζὴ κ' ἓναν ἐνωμοτάρχη νὰ συζητοῦν γιὰ γραμματικὴ (sic). Ζήτησαν τὴ γνώμη μου ἂν τὸ σωστὸ ἦταν νὰ γράφω κανεῖς ; ἢ θάλασσα τῆς θάλασσας, ἢ ἢ θάλασσα τῆς θαλάσσης ; Τοὺς ρώτησα τί τρέχει καὶ ὁ καφετζῆς μοῦδωσε τὴν ἀπαιτούμενη ἐξήγηση. «Ἐχω, εἶπε, ἓναν ἀνεψιὸ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Ὁ δάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν ἔβαλε στὰ παιδιὰ θέμα νὰ γράψουν μίαν ἐκθεση γιὰ τὴ θάλασσα. Στὴν ἐκθεσὶ του ὁ ἀνεψιός μου ἔγραψε κάπου «τῆς θαλάσσης». Ὁ δάσκαλος του τὸ θεώρησε γιὰ λάθος καὶ τὸ διόρθωσε μὲ κόκκινο μελάνι : τῆς «θαλάσσης». Τὴν ἄλλη βδομάδα ὁ δάσκαλος τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τοὺς ἔβαλε νὰ γράψουν γιὰ κάποιον θαῦμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἀνεψιός μου ἔγραψε τῆς θάλασσας καὶ ὁ δάσκαλος του τὸ διόρθωσε πάλι μὲ κόκκινο μελάνι «τῆς θαλάσσης»!!!

2) Πρὸβλ. *Φωτίου Μανιάτη*. Βουλγαρικαὶ ἐνέργειαι πρὸς κατάλυσιν τοῦ Κράτους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ, Ἀθῆναι 1908. Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον σελ. 1—12.

3) Ἡ καλὴ αὐτὴ ἰδέα γιὰ τὴ Βουλγαρία τόσο εἶχαν ὀρμάσει στὴν κοινὴ εὐρωπαϊκὴ γνώμη, ὥστε σὲ μιὰ συνάντηση ποῦσαν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1905 σὲ μιὰ λουτρόπολιν τῆς Αὐστρίας οἱ τρεῖς αὐτοκράτορες Αὐστρίας, Γερμανίας καὶ Ρωσίας εἶχαν ἀποφασίσει ν' ἀναθέσουν τὴν ὀργάνωσιν τῆς χωροφυλακῆς στὴ Μακεδονία στὴ Βουλγαρικὴ Κυβέρνησιν. Τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα τοῦ 1906 ἀνέτρεψε αὐτὴ τὴν ἀπόφασιν καὶ ἡ ἐντολὴ δόθηκε στὴν Ἰταλία.

γαρομακεδῶν καὶ ἐπίλεκτο μέλος τῆς τότε Σταμπολοφικῆς Κυβερνήσεως ὠργάνωσε τὴ σπεῖρα τῶν 200—300 βουλγαρομακεδόνων, ποῦ ἀφοῦ ἄρχισε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῶν κτημάτων καὶ ἰδρυμάτων τῆς Ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς κοινότητος τῆς Φιλιππουπόλεως, κατέληξε στὴν πυρπόληση τῆς ἑλληνικότητας Ἀγχιάλου 1) :

Καὶ τέλος θὰ ρωτοῦσε μ' ἔκκληξη : Πῶς ὁ βουλγαρικὸς λαὸς, ὁ καθ' αὐτὸ βουλγαρικὸς λαὸς, ἂν καὶ ἀμέτοχος στὸ πραξικόπημα τοῦτο ὄχι μονάχα δὲν ἀντέδρασε, ἀλλὰ μὲ τὶς κατοπινές του Κυβερνήσεις ἐγκολπώθηκε τὰ ὀφέλη ἀπ' αὐτὸ τὸ κίνημα ; 2)

Στὰ πρῶτα τέσσερα ἐρωτήματα οὔτε τότε οὔτε τώρα ἐκ τῶν ὑστέρων εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση. Σὰν ἐξαιρέσουμε τὴ «Βετσέρινα Ροχίτα», τὸν «Ἐσπερινὸ Τύπο» τοῦ Σιάγκωφ (προσωπικὸ ὄργανο τοῦ Ν. Γενάδιεφ) καὶ τὸν «Νὸβ Βέκ»—«Νέος Αἰῶνας» ἡμιπέσιμο ὄργανο τῶν Σταμπολοφικῶν, ὀλόκληρος ὁ βουλγαρικὸς καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς, μάλιστα ὁ ρωσικὸς τύπος, δριμύτατα κατέκριναν τὸ ἄγριο καὶ βάρβαρο τοῦτο κίνημα. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Βουλγαρίας Νάτσεβετις ἔδωσε τὴν παραίτησή του μὲ τὴν αἰτιολογία, ὅτι κατοπιν ἀπὸ ὅσα γίνανε στὴν Ἀγχιάλο καὶ ὡς διπλωματικὸς πράκτωρ τῆς Βουλγαρίας καὶ ὡς Βούλγαρος ντροπῶταν νὰ δῇ τοὺς συναδέλφους του 3).

1) Πολλές λεπτομέρειες τῆς διαρπαγῆς τῶν ἐκκλησιῶν, σχολείων μας κτλ. στίς 16 Ἰουλίου τοῦ 1906 στὴ Φιλιππούπολη θὰ τις βρῆ ὁ ἀναγνώστης μας στὸ ὑπόμνημα ποῦ ἔδωσε στὴν Α' Ὑποεπιτροπῇ Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως τῆς Σόφιας, σὰν Ἑλληὴν ἀντιπρόσωπος στὴν ἴδια Ἐπιτροπῇ μὲ τὸν τίτλο : «L'Hellenisme de la Bulgarie du Sud (avant Roumelie Orientale et plus spécialement de Philippopolis. Sofia 1929). Chapitre huitième pages 86—89. Χειρόγραφο δακτυλογραφημένο κατατεθειμένο στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὸ δεύτερο ἀντίτυπο μετὰ θάνατον θὰ κατατεθῇ στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπίσης ἀναφέρονται οἱ λεπτομέρειες αὐτές στὴν 6η κατὰ σειρὰ μελέτη μου. Στίς 30 Ἰουλίου 1906 ἔγινε ἡ καταστροφὴ τῆς Ἀγχιάλου. Τὶς λεπτομέρειες θὰ τις βρῆ ὁ ἀναγνώστης στὸ βιβλίον τοῦ Δράκου Κ. Μανρομμάτη, μὲ τὸν τίτλο : Ἡ Ἀγχιάλος μὲς ἀπὸ τὶς φλόγες. Ἀθῆναι 1930. Παράβαλε ἐπίσης τὰ ποιήματά μου : Ἡ Ἀγχιάλος καὶ ἡ Νέα Ἀγχιάλος» στὴ συλλογὴ τῶν ποιημάτων μου μὲ τὸν τίτλο Ἡ Μάγισσα τοῦ Ψυχασάββατου Θεσσαλονικῆ 1937 σελίδες 71 καὶ 172. Ἐργασιὰ τὸ πρῶτο, ὅταν στὰ 1908 ταξιδεύοντας ἀτροποϊκῶς ἀπὸ τὴ Βάρνα στὸν Πύργο τῆς Βουλγαρίας πέρασα ἀπὸ κοντὰ τὴν πολύπαθη πόλι, καὶ τὸ δεύτερο ὅταν ἐπεσκέφθῃκα στὰ 1909 γιὰ πρώτη φορὰ τὸ νέο συνοικισμὸ τοῦ Παγασαϊκοῦ.

2) Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ βουλγαρικὸς λαὸς ἦταν ὄχι μονάχα ἐντελῶς ἀμέτοχος στὸ ἔγκλημα, ποῦ ὠργάνωσε ὁ Νικ. Γενάδιεφ, ἀλλ' αὐστηρὰ τὸ κατέκριναν καὶ ὁ τύπος καὶ οἱ διανοούμενοί του.

3) Δράκου Μανρομμάτη Op. Cit. σελ. 15 καὶ ἐπόμενες ὅπου ἐν μεταφράσει θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης ἄρθρα τοῦ ἀνεξαρτήτου καὶ τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ τύπου. Ἀπὸ τὸν τύπο τῆς Σόφιας ἡ «Μίρ» (Εἰρήνη), ὄργανο τῶν Στοίλοφικῶν καὶ ἡ «Ζνάμε» (Σημαία), ὄργανο τῶν Δημοκρατικῶν, αὐστηρότατα κατέκριναν τὸ πραξικόπημα.

Κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα τοῦ 1906 ἦταν μιὰ πολιτικὴ γκάφα τῶν ὑπερπατριωτῶν τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ν. Γενάδηου ποὺ ἀκριβῶς τὴν πλήρωσε ὁ βουλγαρικὸς λαός ¹⁾, ὅπως ἦταν ἐπίσης μιὰ πολιτικὴ γκάφα τῶν ἀδιάλλακτων Βουλγάρων γύρω στὸν Τσομακῶφ καὶ Νάϊδεν Γκέροφ, ποὺ ἐπέφερε τὸ σχίσμα τῶν δύο ἐκκλησιῶν ²⁾.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖο ἐρώτημα ἢ ἀπάντηση εἶναι, ὅτι μὲ τὸν καιρὸ ἔτσι περιεπλέχθηκε τὸ ζήτημα, ποὺ οὔτε ἡ δημοκρατικὴ Κυβέρνηση, ποὺ διαδέχθηκε τοὺς Σταμπολοφικούς, οὔτε ἡ Κυβέρνηση τῶν Στοϊλοφικών μὲ τὸν Ἰβάν Εὐστράτηφ Γκέσωφ κατὰ τὸ 1911—1912 ὁπότεν ἐπεκράτησε πνεῦμα συνεννοήσεως καὶ συνεργασίας μεταξὺ Βουλγαρίας, Σερβίας, Ἑλλάδος καὶ Μαυροβουνίου, ἦταν δυνατὸ νὰ διορθωθοῦνε τὰ κακῶς κείμενα στὴ Βουλγαρία.

* *

Ὡς στὰ 1870, τὴ χρονιά δηλαδὴ ποὺ βγήκε αὐτοκρατορικὸ φερμάνι ἀπὸ 12 Μαρτίου (8ης Ζιλχιτζέ 1286) τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἑξαρχίας στὴν Πόλη, στὴ δικαιοδοσία τοῦ Ἑλλήνου Μητροπολίτη τῆς Φιλιππουπόλεως μπαίνανε μεταξὺ ἄλλων καὶ δικτῶ μοναστήρια τῆς βορεινῆς πλευρᾶς τῆς Ροδόπης. Τὰ μοναστήρια τοῦτα ἦσαν : τῆς Μολδάβας, τῆς Κρίτσιμας, τῆς Πάναγιας, τῆς Περούστιτσας, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτσονίτσας ἢ τοῦ Βάσκοβο, τοῦ Ἁγίου Κυρίκου ἢ Ἁγίας Παρασκευῆς (κοντὰ στὰ Βουδενά), τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων (κοντὰ στὴν Κούκλαινα) καὶ τέλος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (κοντὰ στὴ Μπελάστιτσα τῆς Φιλιππουπόλεως). Μὲ τὸ Φερμάνι ὅμως

1) Τὸν ἀντίκτυπο τοῦ ἐγκλήματος τῶν Βουλγαρομακεδόνων τὸν ἔνοιωσαν οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν Πανερωπαϊκὸ καὶ ἰδίως μετὰ τὴ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Μικτῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς Ἐπιτροπῆς μεταναστεύσεως. Ἐναντι 82 ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν Κοινοτήτων ποὺ διαλύθηκαν στὴν Βουλγαρία, διαλύθηκαν 299 βουλγαρικὲς θρησκευτικὲς Κοινότητες στὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία. Χωρὶς τὸ παραϊκόπημα τοῦ 1906 ἂν οἱ θρησκευτικὲς μας κοινότητες ἔμειναν ἀθίκτες στὴ Βουλγαρία θὰ βρισκόταν τρόπος νὰ μείνουν οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες τῶν Βουλγάρων στὲς Νέες Χῶρες, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τοὺς Ρουμάνους. (Πρβ. Δ. Κ. Βογαζλή : Ἑλληνικὲς Θρησκευτικὲς Κοινότητες στὴν Τουρκία, Βουλγαρία καὶ Ἀνατ. Ρωμυλία. Ἀρχεῖο Λαογραφικοῦ Θησαυροῦ. Ἀθῆναι 1943 σελ. 59).

2) Πρβ. τὴν μελέτη μου : Ὁ ἑλληνοβουλγαρικὸς ἐκκλησιαστικὸς ἀγὼν (1840—1940). Πάντως ὡς σημειώσω κι' ἐδῶ, ὅτι ἡ στάση τῆς ἀδιάλλακτης μερίδος τῶν Βουλγάρων ἐπέφερε τὸ Σχίσμα. Αὐτὸ γέννησε τὴν πολυπληθῆ ομάδα τῶν *Πατριαρχικῶν Βουλγάρων*—Βουλγαροφώνων Βουλγάρων, ποὺ τοὺς ὀνομάζομε μεῖς, γραικομανῶν Βουλγάρων ποὺ τοὺς ὀνομάζομε οἱ Βούλγαροι. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ομάδος αὐτῆς μιλοῦσαν βουλγαρομακεδονίτικα ἀλλὰ ἡ ψυχὴ τους ἦταν ἑλληνικὴ καὶ στὸν μακεδονικὸ ἀγῶνα ὄχι μονάχα μὲ τὰ ἀναρτικά τους σώματα συνεργάστηκαν καὶ τάχτηκαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς στὸ πλευρὸ τους, ἀλλὰ ἐπέφεραν καὶ τὴ μεγαλύτερη φθορὰ στοὺς Βουλγάρους κομιτατζήδες.

τοῦ 1870 μόνον τὰ τέσσερα τελευταῖα ἀναγνωρίστηκαν καὶ ἐπιδικάστηκαν ὀριστικὰ στὸν Ἑλληνα Μητροπολίτη, ἐνῶ τὰ πρῶτα τέσσερα ἔμειναν στοὺς Βουλγάρους.

Βάσει τοῦ ἴδιου φερμανιοῦ ἡμεῖς εἶχαμε στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία καὶ στὴ Β. Βουλγαρία πέντε Μητροπόλεις: Τῆς Φιλιππουπόλεως, τῆς Ἀγχιάλου—Πύργου, τῆς Σωζουπόλεως, τῆς Μεσημβρίας καὶ τῆς Βάρνας. Οἱ Βούλγαροι ζητοῦσαν Μητροπόλεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μοισία καὶ τὴ Βορειοθράκη (Ἀν. Ρωμυλία) ἀκόμα στὴ Ν. Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀπέροισαν καὶ τὰ Πατριαρχεῖα καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καὶ μόνον κατοπιν, ἐπὶ Σταμπολῶφ, τοὺς ἐδόθησαν τέσσαρα βεράτια στὴ Μακεδονία.

Μὲ τὸ ἴδιο φερμάνι τοῦ 1870 στοὺς Βουλγάρους παραχωρήθηκαν 17 Μητροπόλεις στὴ Μοισία καὶ τὴν κατοπινὴ Ρωμυλία, τὰ δὲ μοναστήρια, ποὺ βρισκόταν στὶς περιοχὲς τοὺς φτάνανε στὸν ἀριθμὸ τῶν 142 (ἑκατὸν σαράντα δύο) ¹⁾, ἐνῶ τὰ δικὰ μας μόλις ἔφταναν (μαζὴ μ' ἐκεῖνα ποὺ εἶχαμε στὶς Νέες Χῶρες καὶ ποὺ δικάσθησαν μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Νεϊγῦ) τὸν ἀριθμὸ τῶν 11 (ἕνδεκα) ²⁾. Παρ' ὅλ' αὐτὰ στὰ 1906, στὴ Βάρνα στὰ 1913, στὶς νέες Βουλγαρικὲς χῶρες στὰ 1918, οἱ Βούλγαροι μᾶς πῆραν κι' αὐτὰ ἀκόμα, καὶ χαρακτηριστικὸ τῆς νοστορίας των ἦταν ἐπιπροσθέτως ἡ προσπάθειά τους νὰ τὰ πάρουν χάρισμα καὶ χωρὶς ἀποζημίωση. Καὶ τὸ κατώρθωσαν στὴ Σόφια χάρι στὴ μεροληψία τοῦ Προέδρου τῆς Α' ὑποεπιτροπῆς ³⁾. Βρή-

1) *Miliou, Popoff i Alex Ivanoff: Wachité Monastiré (=Τὰ Μοναστήρια μας) Sofia 1927, σελ. 21.*

2) Τὰ μοναστήρια τοῦτα ἦσαν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τέσσερα τῆς Ροδόπης, τέσσερα ἄλλα στὴν ἀκρογιαλιά τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἦτοι τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου κοντὰ στὴ Βάρνα (τὸ τελευταῖο παραχωρήθηκε ἀπ' τὴ θρησκευτικὴ Κοινότητα τῆς Βάρνας στὸν πρίγγιπα τῆς Βουλγαρίας Βάτερπεργ), τῆς ἁγίας Ἀναστασίας κοντὰ στὸν Πύργο καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου κοντὰ στὴν Ἀγχιάλο. Στὶς νέες βουλγαρικὲς χῶρες εἶχαμε τὸ μοναστήρι τοῦ «Ροζίνου» κοντὰ στὸ Μελένοικο, τῆς «Λάμπουσας» κοντὰ στὸ Σβίλεγγρανι, πρῶην Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ τῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς» στὴν περιοχὴ τοῦ Νευροκοπιοῦ. (Βλ. περιγραφὴ μονῆς Λαμποῦς Θρακικὰ 1928 Γ. Λαμπουσιάδη σ. 290 κ. ἔ.).

3) Πρόεδρος τῆς Α' Ἑλληνοβουλγαρικῆς Ὑποεπιτροπῆς στὴ Σόφια, ποὺ ἐπεφορτίσθηκε νὰ ἐκδικάσει τοὺς φακέλους τῶν θρησκευτικῶν μας Κοινοτήτων στὴ Βουλγαρία ἦταν ὁ κ. L. Nameche ὀνόματι. Βέλγος ἀλλὰ μὲ βουλγαρικὴ συνείδηση. Ἦρτε στὴ Βουλγαρία στὰ 1907, δηλ. ἕνα χρόνον μετὰ τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα, παντρεύθηκε Βουλγάρα κατ' μάλιστα δασκάλα, ἀκόμησε παιδί ποὺ τὸ ἔστειλε στὸ βουλγαρικὸ σχολεῖο, ἀποκαταστάθηκε ὀριστικὰ στὴ Σόφια... καὶ ὁμοῦς ὁ πρῶτος διορισθεὶς Ἕλληνας ἀντιπρόσωπος στὴν Ἑλληνοβουλγαρικὴ Ἐπιτροπὴ δὲν σκέφτηκε νὰ ἀντιτείνει στὸ διορισμὸ του. Ἀπέφυγε λοιπὸν ὁ κ. Ναρῆς τίς αἰτήσεις μας γιὰ τὰ μοναστήρια μὲ μιὰ βεβιασμένῃ καὶ ἐντελῶς ἀνόγητῃ αἰτιολογία, ὅτι δῆθεν τὸ φερμάνι τοῦ 1870 ἔλνε μόνον ὑπὸ ἔποψη καθαρῶς πνευματικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαφορῆς μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ ἔθνους καὶ παρ' ὅλες τίς ἐξόφθαλμες πειστικὲς ἀποδείξεις ὅτι τὰ μοναστήρια αὐτὰ ὡς τὰ 1906 ἦσαν ἑλληνικὰ καὶ

καμε όμως τὸ δίκιο μας στὸ Διεθνὲς Δικαστήριον τῆς Χάγης ᾧ).

μὲ ἑλληνικὴ διοίκησιν. Ἦταν δὲ ἀληθινὸς ἄθλος τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας καὶ τοῦ συνηγόρου τῶν κυριωτέρων ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν Κοινοτήτων κ. Β. Παπαδοπούλου, ὅτι μὲ ἓνα τέτοιο πρόεδρο ἐκέρδιος τις δίκες τῆς ἀποζημιώσεως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων μας στὴ Βουλγαρία καὶ ἡ προσωρινὴ ζημιὰ περιορίσθηκε μονάχα στὴν περιουσία τῶν μοναστηριῶν. Γιὰ τὴ διαδικασία, τὶς ἀποδείξεις κλπ. ἐνώπιον τῆς Α' Ὑποεπιτροπῆς θὰ μιλήσουμε χωριστὰ γιὰ κάθε κοινότητα, ἂν γίνει ἀνάγκη. Σ. Δ. (Βλ. Ἄρχ. Θρ. Θησ. τόμ. Η', Τὰ δίκαια τοῦ ἐν Βορ. Θράκῃ Ἑλληνισμοῦ Β. Ε. Παπαδοπούλου.

1) Τὴν ἐπέμβαση τοῦ Δικαστηρίου τῆς Χάγης τὴν ἐξήτησαν τὰ οὐδέτερα μέλη τῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τὴν ἐδέχθη ὁ Ἕλλην ἀντιπρόσωπος ἐφόσον οἱ ἴδιοι οὐδέτεροι ἐδήλωσαν ὅτι ὑπῆρχαν νομικὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν σὲ θέση νὰ λύσων. Τὰ συμφέροντα τῶν ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν Κοινοτήτων στὴ Βουλγαρία ἠερασιπίσθηκε ὁ μακαρίτης Ν. Πολίτης, Ἕλλην πρσβετὴς στὸ Παρίσι. Τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία ἀπέτελεσαν ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸν ὁ κ. Γ. Ἐξηντάρης, πρῶν ὑπουργὸς τῆς Γεωργίας καὶ τελευταῖος Ἕλλην ἀντιπρόσωπος τῆς Μικτῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ὁ ὑποφαινόμενος ὡς τεχνικὸς σύμβουλος. Τὴν βουλγαρικὴ ἀντιπροσωπεία ἀπέτελεσαν ὁ Βούλγαρος νομικὸς σύμβουλος καὶ πολιτικὸς πράκτωρ στὴ Χάγη κ. Τόντορωφ, δύο ἐπιφανεῖς δικηγόροι ὁ ἓνας Γάλλος καὶ ὁ ἄλλος Βέλγος καὶ ὁ Ποπῶφ Βούλγαρος ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν Α' Ὑποεπιτροπῇ τῆς Σόφιας, ὁ τελευταῖος ὡς τεχνικὸς σύμβουλος. Ἐκ τῶν οὐδετέρων μελῶν τῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ντε Ρεννέ (Γάλλου) καὶ τοῦ Κόρφ (Ἀγγλου) ὁ τελευταῖος ἐξετάσθη κατ' ἀπαίτησίν μας ἀπὸ τὸ δικαστήριον τῆς Χάγης. Πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου ἦταν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἰταλίας ἀλλὰ ἡ ψυχὴ τοῦ δικαστηρίου ἦταν εὐτυχῶς ὁ Ἑλβετὸς ἀντιπρόσωπος, νομικὸς εὐρυμαθέστατος καὶ μὲ μεγάλην ἐπιβολὴν εἰς τοὺς συναδέλφους του. Ἡ δίκη κράτησε ὀλόκληρο δεκαπενθήμερον, δὲν ἔμεινε δὲ ζήτημα νὰ μὴν ἐξετασθῇ καὶ ἐξονυχισθῇ.

Στὴ Σόφια καὶ ἔπειτα στὴ Χάγη τρεῖς ἦταν τὰ κυριώτερα ζητήματα πού ἀπησχόλησαν καὶ τὸ δικαστήριον καὶ τοὺς ἀντιδίκους—ἐμᾶς ἐνάγοντας τοὺς Βουλγάρους ἐναγομένους. Τὸ πρῶτον ἦταν ἂν αἱ ἑλληνικὲς θρησκευτικὲς Κοινότητές μας στὴ Βουλγαρία ἀποτελοῦσαν νομικὰ πρόσωπα ἢ ὄχι. Καὶ ἂν «ναί» τι λογῆς νομικὸν πρόσωπον. Ἦσαν *σωματεῖα*—Corporations—τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ὅπως διατείνονταν οἱ ἐναγόμενοι, ἢ ἦσαν *ιδιόρρυθμα νομικὰ πρόσωπα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Δικαίου*, πού περισσότερον πλησιάζαν πρὸς τὴν *costruction* τῶν *ιδρυμάτων*—Fondations, γερμανικὰ Stifftungen, ὅπως ἐπεμέναμε ἐμεῖς. *Δεύτερον*. Ἄν παραδεχτοῦμε, ὅτι ἦσαν νομικὰ πρόσωπα, ἐρχότανε τὸ ἐρώτημα διὰλύθησαν ἢ ὄχι μὲ τὰ γεγονότα τοῦ 1906; Ἐμεῖς ἀπαντούσαμε καταφατικὰ, οἱ Βούλγαροι ἀρνητικὰ καὶ ἔφεραν ὡς ἐπιχείρημα ὅτι, μὰ πού οἱ περισσότεροι Ἕλληνες τῆς Βουλγαρίας δὲν μετανάστευσαν, θὰ πει ὅτι ἔμειναν ἱκανοποιημένοι ἢ ἀδιάφοροι ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κινήματος τοῦ 1906 καὶ ἐπομένως τὰ σωματεῖα τους (οἱ corporations), δὲν διαλύθησαν, ὅπως λ. χ. συμβαίνει σὲ μιὰ συντεχνία. Σ' αὐτὸ ἀπάνω παρουσίαζαν στὴν Α' Ὑποεπιτροπῇ πλαστοὺς καταλόγους ἀπὸ Δήμους καὶ Κοινότητες μὲ ἀριθμὸ πρωτοκόλλου, σφραγιδὲς καὶ ὑπογραφεῖς πού φούσκωναν ὅσο χωροδοσε τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων πού ἔμειναν στὴ Βουλγαρία καὶ δὲν μετανάστευσαν. Καὶ τὸ νόστιμον ἦταν, ὅτι ἐνῶ ὡς τότε Βούλγαροι *soi-disant* ἱστορικοὶ καὶ ἐπίσημες στατιστικὲς ἀκόμα διατείνονταν ὅτι Ἕλληνες στὴν Βουλγαρία ἦσαν μιὰ ἀσήμαντη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

Ἀπὸ τοὺς λίγους θεσμοὺς ποὺ ἡ τουρκοκρατία δὲν μᾶς τοὺς ἔβλαψε ἄλλ' ἀπεναντίας τοὺς κλάδεψε, τοὺς λίπανε καὶ τοὺς ὠφέλησε, εἶναι ἀναμφισβήτητα καὶ ὁ θεσμὸς τῶν μοναστηριῶν καὶ τῶν καλογήρων. Ὁλόκληρο τὸν Μεσαιῶνα σ' ἐμᾶς καὶ πολὺ περισσότερο στὴ Δύση τὰ ἐνενηντα τοῖς ἑκατὸ τῶν μοναστηριῶν ἦσαν γεμᾶτα ἀπὸ καλογήρους ποὺ τίποτε ἄλλο δὲν κάνανε ἀπὸ τὸ νὰ προσεύχωνται, νὰ τρῶνε, νὰ κοιμῶνται καὶ νὰ τεμπελιάζουν. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι τοῦτοι περνοῦσαν ἕναν ἀσκητικὸ βίον συνήθως, ὥστόσο ὅμως δαέθριο καὶ γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους, ὅσο καὶ τῆ Κοινωνία, τὸ Ἔθνος καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ καθαρὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα. Ὅταν δὲ πάλιν οἱ φανατικοὶ καλόγηροι τοῦτοι ἀνακατευτότανε στὰ γενικώτερα πολιτικά, κοινωνικά

περιφρονητέα μειονότης καὶ ὅτι κα' αὐτοὶ ἀκόμα ποὺ λεγότανε Ἕλληνες ἦσαν Βούλγαροι ποὺ ἐξελληνίσθησαν — νάσου διαμιᾶς ἔκαναν «μεταβολὴ ἐπαριστερᾶ» στὶς ἀντιλήψεις τους καὶ βάφτισαν Ἕλληνες καθαρὸς Βουλγάρους. Αὐτὸ τὸ παραφούσκωμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἦταν πιὸ χτυπητὸ στὶς δυὸ θρησκευτικὲς κοινότητές μας, τῆς Φιλιππούπολης καὶ τῆς Βάρνας, γιὰτὶ ἦσαν καὶ οἱ πλουσιώτερες. Ἐπιμένω στὸν χαρακτηρισμὸ «ἐπισημοὺς ψευτοκατὰλόγους», διότι μέσα σ' αὐτοὺς ὅποιον ἤθελες μπορούσες νὰ τὸν βρῆς : Ἕλληνες ποὺ πέθαναν ἀπὸ χρόνια, βουλγαρομακεδόνες, ποὺ τυχαιῶς μιλοῦσαν ἑλληνικά, βουλγάρους ποὺ πῆραν ἑλληνίδες, βέρους βουλγάρους ποὺ —διότι ὁ νουνὸς τους ἔτυχε νὰναι ρωμιὸς—εἶχαν ἑλληνικά ὀνόματα κτλ. κτλ. Καὶ γιὰ νὰ μὴ φανῶ ὅτι τὰ παραλέγω, θὰ φέρω ἀπὸ τὰ χίλια παραδείγματα ἕνα μονάχα γιὰ νὰποδείξω. Ὅτι ἡ πλαστογράφηση τοῦτοι δὲν ἔγινε τυχαιῶς ἀλλὰ μὲ πονηρία καὶ ὑστεροβουλία τῶν ἐπισήμων ἀρχῶν. Ἔτσι στὸν κατάλογο τοῦ Δήμου Φιλιππουπόλεως τῶν Ἑλλήνων Φιλιππουπολιτῶν ποὺ δὲν μετανάστευσαν, φηγούραρε ὡς ρωμιὸς καὶ ὁ Περικλῆς Μπαλτζήφ, γείτονάς μου, ποὺ ἦρθε καὶ ἐγκατεστάθηκε στὴ Φιλιππούπολη ἀπὸ τὴν Κοπρίβτσιτσα, ἦταν ὄχι μονάχα βέρους Βούλγαρος ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς φανατικοὺς ὁπαδοὺς τῆς τριαντερίας Νάϊδεν Γκέρωφ, Γιακίμ Γκροῦφ καὶ Δόκτωρ Τσομακίφ, ποὺ ἦταν οἱ πιὸ ἀδιάλλακτοι στὸν Ἐκκλησιαστικὸν ἀγῶνα μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων. Ὁ ἴδιος Περικλῆς Μπαλτζήφ ἦτανε τότε δημοτικὸς λατρὸς τοῦ Δήμου Φιλιππουπόλεως, ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ τὸν γνωρίζουν ὁ Δήμαρχος καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς ποὺ ὑπέγραψαν φαρδαῖα - πλατεῖα τὸν κατάλογο. Μιὰ ὅμως ποὺ εἶχε τὸ ὄνομα «Περικλῆς» τὸν πῆρε κα' αὐτὸν τὸ σχέδιο.—Τὸ τρίτο ἐπίμαχο ζήτημα στὸ Δικαστήριο τῆς Χάγης ἦταν ἂν ἡ Ἑλληνοβουλγαρικὴ Ἐπιτροπὴ εἶχε δικαίωμα νὰ ὀρίση τὴν πρώτῃν Ἰανουαρίου 1900 ὡς ἀρχικὸ ὄριο ἀπόπου ἀρχίζε ἡ ἐκκαθάριση τῶν περιουσιῶν τῶν μεταναστῶν ἢ ἔπρεπε νὰ τεθῆ ὡς ὄριο τὸ 1913 δηλ. τὸ τέλος τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Ὁ καθορισμὸς τῆς χρονολογίας αὐτῆς εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ μᾶς, γιὰτὶ τῆς κανονικῆς μας περιουσίας τῆς ἄρπαξαν οἱ Βούλγαροι ὁμαδικὰ στὰ 1906, ἐπομένως ἂν ὡς χρονικὸ ὄριο ὄριζαν τὸν β' Βαλκανικὸν πόλεμο, τότε θὰ πηγαίναμε χαμένοι. Λεπτομέρειες γιὰ τὸ τρίτο αὐτὸ ζήτημα, ποὺ ὑπῆρξε τὸ σοβαρότερο καὶ ζωτικώτερο γιὰ μᾶς ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀναφέρῃ σ' ἄλλη εὐκαιρία. Ἐδῶ ἀρκοῦμαι νὰ παρατηρήσω ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς καὶ τᾶλλα τὸ Διεθνὲς Δικαστήριο τῆς Χάγης τὸ ἔλυσε ὑπὲρ ἡμῶν.

ἢ κρατικά ζητήματα, τὸ κάνανε μονάχα γιὰ νὰ φέρουν ἀντίδραση καὶ φραγμὸ σὲ κάθε νεωτερισμὸ, σὲ κάθε μεταρρυθμίση. Ἄν οἱ μεγάλες πολιτικοκοινωνικές, ἐκκλησιαστικές καὶ γεωργοοικονομικές μεταρρυθμίσεις τῶν Ἰσαύρων ἐναυάγησαν, ἢ κυριώτερη αἰτία ἦταν ἡ ἀντίφαση καὶ ἡ φανατικὴ ἀντίδραση τῶν καλογήρων τῶν μοναστηριῶν. Καὶ ἀντίθετα. Ἄν οἱ ριζικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μεγάλου Πέτρου ἐπέτυχαν στὴν κοιμισμένη καὶ ὀπισθοδρομικὴ Ρωσία, αἰτία ἦταν, διὰ μεταξὺ τῶν πρώτων μέτρων ποὺ πῆρε ἦταν νὰ στρατολογήσῃ καὶ νὰ στείλῃ στοὺς στρατῶνες ὅλους τοὺς νέους καλογήρους τῶν μοναστηριῶν καὶ ν' ἀφήσῃ ἑκεῖ μέσα μονάχα τοὺς γέρους καὶ ἀνήμερους.

Μὲ τὴν κατάλυση ὁμοῦ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας οἱ πιέσεις τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὄχλο, τοὺς κατὰ τόπους Τούρκους νετὲρὲ μπεΐδες καὶ ὄχι σπανιότερα αὐτοῦ τοῦ τουρκικοῦ ἐπισήμου κράτους, τὰ μοναστήρια ἀπόκτησαν ἕνα σκοπὸν καὶ μιὰ νέα ἀποστολή, ποὺ δὲν τὴν εἶχανε ποτὲ ὡς τότε. Χάρη στὰ «Προνόμια» ποὺ ὁ Μωάμεθ ὁ Κατακτητὴς ἔδωσε στὸν Πατριάρχη καὶ στοὺς Ἕλληνες μητροπολίτες, τὰ μοναστήρια ἀπόκτησαν μιὰ σχετικὴ ἀσφάλεια καὶ ἀσυλία. Δὲν ἦσαν μόνον τὰ καταφύγια τῶν θρησκοκλήπτων καὶ τῶν μυστικοπαθῶν, ἀλλ' ἀκόμα ἄντρα ἢ φυτώρια τῆς Ὁρθοδοξίας, τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν κλπ. Τὰ μεγάλα μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους στὴ Ρωμιοσύνη, τῆς Ρίλας καὶ τοῦ Βατοκόβου στὴ Βουλγαρία, γιὰ νὰ περιοριστῶ στὰ δύο αὐτὰ ἔθνη, ἦταν μὲ τίς βιβλιοθήκες τους καὶ τοὺς σπουδαγμένους καλογήρους τους οἱ πιστοὶ θεματοφύλακες τῆς ἰδέας τῆς πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἀνεξήγητο οὔτε τυχαῖο γεγονὸς ἂν στὰ 1762 βρέθηκε στὰ σλαβικά μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ Χελινδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου ἕνας βούλγαρος καλόγηρος ὁ Ὅσιος Παῖσιϊ (=Πατὴρ Παῖσιος) ¹⁾ πρῶτος νὰ βροντοφωνήσῃ πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς του τὸ ἐγερτήριο τοῦ ἐθνικοῦ ξυπνήματος. «Ἀνόητο ἔθνος — γράφει στὴν ἱστορία του, — γιατί ντρέπεσαι νὰ πῆς πὼς εἶσαι Βούλγαρος καὶ κάνεις τὸν Ἕλληνα; Μήπως καὶ σὺ δὲν εἶχες ἱστορία, τσάρους καὶ πατριάρχους;...».

1) Ὁ Πατὴρ Παῖσιος γεννήθηκε σὲ κάποιο χωριὸ τοῦ Σαμοκοβιοῦ στὰ 1722 καὶ ἐπειδὴ ὁ μεγαλύτερός του ἀδελφὸς Λαυρέντιος ἦταν ἠγούμενος στὸ μοναστήρι τοῦ Χελινδαρίου, πῆγε κι' αὐτὸς κοντὰ του, καλογήρευσε καὶ ἔκανε σκοπὸ τῆς ζωῆς του νὰ συλλέξῃ ἀπ' ὅπου ἦταν δυνατὸ ὕλικὸ γιὰ νὰ γράψῃ τὴν ἱστορία τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔθνους. Καὶ μὲ τὰ λίγα μέσα ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του, μὲ κλονισμένη ὑγεία, γυρίζοντας ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἀπὸ μοναστήρι σὲ μοναστήρι, τὸ κατάρθωσε. Ἡ σύντομη τότε ἱστορία τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀξία, ἀλλ' εἶχε δυναμικὴ. Ἦταν ὁ πρῶτος σπινθήρας ποὺ μετὰ ἕναν αἶῶνα περίπου ἄναψε τὴν ἐθνικὴ φλόγα στὸ βουλγαρικὸ ἔθνος. Ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη καὶ ὡς τὰ 1835—40 ὅλοι οἱ Βούλγαροι, ποὺ εἶχαν κάποιαν μόρφωση, ποὺ διακρίνονταν στὰ γράμματα, στὸ ἐμπόριο ἢ στὶς τέχνες, ντρέπονταν νὰ ποῦνε πὼς ἦταν Βούλγαροι καὶ ὀνομαζόταν Ἕλληνες.

Δὲν εἶναι ἐπίσης τυχαῖο οὔτε ἀνεξήγητο γεγονός ὅτι τὰ Καλάβρουτα καὶ ἄλλα μοναστήρια τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ καλόγηροὶ τοὺς ἔπαιξαν τόσο σπουδαῖο ρόλο στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ στὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866 μὲ τὸ περίφημο Ἀρκάδι. Ἀλλὰ αἱ ἐπαναστάσεις καὶ ἀπελευθερώσεις τῶν Βαλκανικῶν λαῶν μιὰ - μιὰ πῆραν τέλος. Τελευταῖοι οἱ Βούλγαροι στὰ 1877—78. Τὰ μοναστήρια ἔχασαν τὴν πρότερή τους σημασία. Τώρα ἡ Βαλκανικὴ Νεολαία δὲν εἶχε πιά ἀνάγκη νὰ κλείνεται μέσα σ' αὐτὰ γιὰ νὰ μάθῃ τὰ λίγα κολουβογράμματα ποὺ τῆς χροιαζότανε, γιὰ νὰ βγῆ ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ἐγραμμάτων, οὔτε οἱ μελετηροὶ ἄνθρωποι νὰ ἐρευνοῦν τῆς βιβλιοθήκης τοὺς γιὰ νὰ πλουτίσουν τίς γνώσεις τοὺς.

Καὶ ἐρωτᾶται σήμερα, ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς τοὺς; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ βέβαια τὰ μεγάλα μοναστήρια τοῦ Ἀθωνοῦ, τὰ Μετέωρα, τὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Λαύρας καὶ μερικὰ ἄλλα στὴν Ἑλλάδα, τὰ Μοναστήρια τῆς Ρίλας, τοῦ Ζέμεν, τοῦ Δραγκολέβου στὴ Βουλγαρία. Ὅ,τι σημασία ἔχει ὁ Παρθενῶν γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, τὴν ἴδια σημασία ἔχουν τὰ μοναστήρια τοῦτα γιὰ τὸν Βυζαντινὸ πολιτισμὸ καὶ τὴ μεσαιωνικὴ καὶ τὴν προελευθερωτικὴ ἐποχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔθνους. Πρόκειται γιὰ τ' ἄλλα μοναστήρια, τὰ μικρότερα, ποὺ ἔχουν ὅμως τὰ κτήματά τοὺς, τὰ ἐσοδήματά τοὺς καὶ κατὰ γενικὸ κανόνα τὸ ὑγιεινὸ τοὺς κλίμα. Οἱ Φιλιππουπολίτες καὶ οἱ Στενιμαχιτες ἔδωσαν ἀκόμη ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας τὴν πρέπουσαν ἀπάντηση: *Τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς σανατόρια καὶ τόπους θερινῆς ἀναψυχῆς καὶ ψυχαγωγίας.* Ἀλλὰ γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε παρακάτω στὸν κατάλληλο τόπο ¹⁾. Ὅταν θὰ εἶναι καιρὸς νὰ ἐξετάσουμε κι' αὐτὴ τὴν ἄποψη τοῦ ζητήματος. Ἡ ἀγροτικὴ κυβέρνησις τοῦ Σταμπολίνσκι στὴ Βουλγαρία σκέφθηκε νὰ τὰ μεταχειριστῆ γιὰ πρότυπους ἀγροτικoὺς σταθμοὺς, γιὰ ἀγροτικὰ φυλακὰς ἢ καὶ γιὰ κατώτερες γεωργο-εργατικὰς σχολὰς. Εἶναι κι' αὐτὰς ἀπόψεις συζητήσιμες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Α'. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΠΕΤΡΙΤΖΟΝΙΤΙΣΣΑΣ ἢ ΤΟΥ ΒΑΤΣΚΟΒΟΥ

Γιὰ τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ τέσσερα ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς Ροδόπης, δηλ. τοῦ Βάτσκοβου καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, θὰ μιλήσουμε συνοπτικά, διότι ἔχουμε πλέον στὴ γλῶσσα μας πλήρεις ἱστοριογεωγραφικὰς περιγραφὰς, ποὺ σχεδὸν ἔξαντλοῦν τὸ θέμα. Γιὰ τὸν ἀντίθετο λόγο θὰ μιλήσουμε ἀπλῶς ἐκτενέστερα γιὰ τὸ μοναστήρι τῶν Βουδενῶν, δηλ. τῆς ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Ἐκ παραλλήλου ὅμως θ' ἀσχοληθοῦμε καὶ θὰ ἐξετάσουμε ἀπόψεις καὶ θ' ἀναφέρουμε γεγονότα, ποὺ εἴτε ἦσαν ἄγνωστα στοὺς

1) Παράβαλε VI στὸ τέλος καὶ VIII παρακάτω.

συντάκτες αὐτῶν τῶν ἱστοριογεωγραφικῶν περιγραφῶν ἢ πάλιν ἦταν ἀπόψεις στίς ὁποῖες δὲν ἔστρεψαν τὴν ἀπαιτουμένη προσοχὴ ἐνῶ ἔχουν τὴ σημασίαν τους, γιὰ νὰ μορφώσῃ ὁ ἀναγνώστης μιὰ πλήρη καὶ ἀντικειμενικὴ γνώμη τὶ ἦταν τὰ μοναστήρια αὐτὰ ὅσο βρισκότανε στὰ χέρια μας.

*
*
*

Σύμφωνα μὲ τὸ Διοικητικὸ Κανονικὸ Δίκαιο τὰ μοναστήρια διαίρουνται σὲ δύο κατηγορίες: τὰ *Σταυροπηγιακά*, πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα καὶ τὰ *Ἐπαρχιακά*, πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν κατὰ τόπους Μητροπολίτην καὶ ἐπομένως ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ κοινότητα. Κατ' ἐξαιρέσειν ὑπάρχει καὶ μιὰ τρίτη κατηγορία μοναστηριῶν πού εἶναι *αὐτοτελεῖ καὶ αὐτόνομα* καὶ πού δὲν ἐξαρτῶνται οὔτε ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα οὔτε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην. Σ' αὐτὴ τὴ κατηγορίᾳ λ. χ. μιλáιουν τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους πού ἀποτελοῦν μιὰ ἀληθινὴ Δημοκρατία καὶ σ' αὐτὴν τὴν τελευταία κατηγορία θέλησε νὰ μπάσῃ τὸ Μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτσονίτισσας ἢ τοῦ Βατισκόβου ὁ πρῶτος κτίτοράς του Γρηγόριος Πακουριανός.

Τὸ μοναστήρι τοῦτο βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 12 χιλιομέτρων νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν Στενίμαχο σὲ μιὰ κατάφυτη πεδιάδα μὲ πανύψηλα δέντρα καὶ ἀφθονα νερά. Πρὸ 15—20 ἐτῶν ἕνας θραινὸς καὶ ἐπικίνδυνος μουλαρόδρομος ἔνωσε τὸ Στενίμαχο μὲ τὸ μοναστήρι, ἀλλὰ τώρα ἕνας πλατὺς ἀμαξιτὸς δρόμος περνᾷ ἔξω ἀπ' αὐτὸ ὀδηγώντας στὸ χωριὸ Τσεπλιὰρ καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν κορυφὴ τῆς βορεινῆς διακλαδώσεως τῆς Ροδόπης. Ὡς κτίτορες τοῦ μοναστηριοῦ τούτου φέρονται ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ προαποθανὼν ἀδελφός του Ἀκάσιος, Ἰβηρες—δηλ. ἀπὸ τὴ σημερινὴ Γεωργία τὴ πατρίδα τοῦ Στάλιν—γιατὶ μὲ κοινὰ χρήματα τῶν δύο ἀδελφῶν πού εἶχαν ἀνώτατες διοικητικὲς θέσεις στὸ Βυζάντιο ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, κτίσθηκε καὶ προικοδοτήθηκε τοῦτο μὲ πλούσια ἀγροτικὰ καὶ ἀστικὰ κτήματα στὴν περιοχὴ τοῦ Στενιμάχου, τῆς Ξάνθης καὶ τοῦ Νευροκοπίου. Τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Πετριτσονίτισσας κτίσθηκε στὰ 1080 καὶ ὁ ἴδιος Γρηγ. Πακουριανός κατόπισε τὸ καταστατικὸ τῆς μονῆς, τὸ «τυλικὸ» ὅπως τὸ ὀνομάζει καὶ μάλιστα σὲ τρεῖς γλῶσσες, τὴν Ἰβηρικὴν, τὴν Ἀρμενικὴν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν. Τὸ πρῶτότυπο τυλικὸ ὅμως χάθηκε καὶ βρέθηκε μιὰ μετάφρασί του στὴν ἀπλοελληνικὴ ἀπὸ τὸ 1780 γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιοῦν οἱ ἱερομόναχοι τοῦ μοναστηριοῦ, στοὺς ὁποίους ἡ γλῶσσα τοῦ τυλικοῦ θάταν δυσνόητη, ἀλλὰ πού φαίνεται νάσαι σὲ μερικὰ ἄρθρα τῆς τουλάχιστον πλαστογραφημένης!).

Κατὰ τὸ ἄρθρο 24 τοῦ τυλικοῦ μόνον Ἰβηρες μποροῦσαν νὰ μπουῦν

1) Πρὸβ. *Dr. Vogasti*. Le Monastère de Batchkovo. Exposé sur le dossier de la Iere Sous Commission Greco-Bulgare. Sofia 1929, chap. IV pag. 22—26.—*Μυριελ. Ἀποστολίδη*. Περὶ τῆς Μονῆς τῆς Πετριτσονίτισσης. «Θρακικά», Τόμος VII σελίς 54

μοναχοὶ στὸ μοναστήρι τῆς Πετριτσονίτισσας καὶ μονάχα ὁ γραμματεὺς του, ὁ Δικαῖος, μποροῦσε νάναρ Ἑλλην. Παρ' ὅλα καὶ ἴσως ἐπειδὴ ἔπαυσαν νάρχονται Ἱβηρες μοναχοί, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνα, τὸ μοναστήρι ἔγινε ἐντελῶς ἑλληνικὸ καὶ σταυροπηγιακὸ¹⁾. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου γίνεται πασιδὴλη στὴ διοίκηση τῆς κτηματικῆς περιουσίας τοῦ Βατοκόβου. Ἄγνοοῦμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ Πατριαρχεῖο ζήτησε τὴ σύμπραξη τῶν Στενιμαχιτῶν καὶ γιὰ ποιὸν σκοπὸ.

Ἰσως ἡ κακὴ κατάσταση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ μοναστηριοῦ, ἴσως ἡ αὐθαιρεσία καὶ πλεονεξία κάποιου ἡγουμένου, ἴσως ἄλλοι τέλος συνέτειναν εἰς τοῦτο ἀλλὰ γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἐπεκράτησε ἡ συνήθεια οἱ Στενιμαχιτεὶς νὰ ἐκλέγουν δύο ἐπιτρόπους «ἀπὸ τοὺς τζορμπατζήδες» δηλ. τοὺς πρῶτοντες οἱ ὁποῖοι μαζῇ μὲ τὸ «Δικαῖο» ὡς ἀντιπρόσωπο τῆς ἀδελφότητος τοῦ Μοναστηριοῦ ἀποτελοῦσαν «τὴν Ἐφορεῖα τῆς Μονῆς τοῦ Βατοκόβου»²⁾ ποὺ ἦταν ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν διοίκηση καὶ τὴ διαχείριση τῶν κτημάτων του στὸ Στενίμαχο καὶ τὰ γειτονικὰ χωριά, Κατωφλί, Καζάνοβο καὶ Κασίμοβο. Ἡ θητεία τῶν λαϊκῶν ἐφόρων κρατοῦσε ὅσο ζοῦσαν, ἐκτὸς ἂν κάποιος ἀπ' αὐτοὺς παραιτεῖτο, ὅποτε οἱ Ἑλληνες Στενιμαχιτεὶς διάλεγαν ἄλλον στὴ θέση του. Οἱ μαρτυρικῆς καταθέσεις τῶν τριῶν ἐλλήνων μαρτύρων, ποὺ ἐξετάσθησαν στὴν Πρώτῃ Ἑλληνοβουλγαρικῇ Ἐπιτροπῇ κατὰ τὴν ἐκδίκαση τοῦ φακέλλου τοῦ μοναστηριοῦ τ. ἔ. τοῦ οἰκονόμου Λεωνίδα Θεοδώρου ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου Στενιμάχου, Χαρ. Ἀστεριάδου, (Ἑλληνοδὴμάρχου στὴν ἴδια πόλι) καὶ τοῦ Ἀ. Σόμογλου πρῶτοντος, εἶταν ἐπιθετικῆς στὶς ἀπαντήσεις καὶ ἐξηγήσεις τους³⁾. Ἡ ἐπιτροπὴ συνεδρίαζε τακτικὰ στὸ μετόχι τοῦ μοναστηριοῦ στὸ Στενίμαχο, φρόντιζε γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῶν ἐνοικίων, ὄριζε τὸν «κανόνα» στὰ μουκαταλίδικα κτήματα, δηλ. τὰ κτήματα ποὺ δίδονταν μὲ τὰ δικαιώματα ἐμφυτεύσεως ἢ ἐπιφανείας καὶ εἶχε ἰδιαίτερη σφραγίδα ἀποτελούμενη ἀπὸ τρία κομμάτια. Κάθε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς κρατοῦσε ἀπὸ ἓνα κομμάτι καὶ ἔπρεπε καὶ οἱ τρεῖς νὰ εἶναι σύμφωνοι γιὰ νὰ

1) Πρβλ. *Muzr. Ἀποστολίδη*: «Περὶ τῆς Μονῆς τῆς Πετριτσονίτισσας» «Θρακικά», Τομ. II σελ. 62.—Ἐπίσης Louis Petit «Typicon de Gregoire Pakourianos pour le Monastère de Petritsos (Batskovo) en Bulgarie ἐτ. 1904 Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετροπόλεως. Παράρτημα τοῦ XI τόμου ἀριθ. 1. Εἰσαγωγή XXII ὅπου βρίσκεται τὸ Σιγγιλιῶδες Πατριαρχικὸ γράμμα τῆς 15 II, 1628, μὲ τὸ ὁποῖο ἀφοῦ συνιστᾶ τὸ μῶναστήρι ὡς πατριαρχικὸ καὶ σταυροπηγιακὸ σὲ λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς ὀρίζει τὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ παρεκκλήσια τοῦ Στενιμάχου καὶ τῶν περιχώρων, ποὺ ὑπάγονται στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας.

2) Πρβλ. Dr Wagasli: Le Monastère de Batchkovo. Κεφ. III σελ. 9—19.—Procès—Verbaux par devant la Ier Sous—Commission Greco—Bulgare Dossies No 31165. Συνεδριάσεις τῆς 25 Σεπτεμβρίου καὶ 18 Ὀκτωβρίου 1928, ὅπου αἱ καταθέσεις τοῦ Οἰκονόμου Λεωνίδα Θεοδώρου, καὶ Χαρ. Ἀστεριάδου, σελ. 2, 27, 29.

3) Dr Wogasli. Le Monastère de Batskovo, κεφ. VII σελ. 74—100.

συναρμολογηθῆ ἡ σφραγίδα, καὶ ἦταν ἐπιβεβλημένο γιὰ τῆς σοβαρότερες ὑποθέσεις. Ὅταν οἱ Βούλγαροι πῆραν τὸ μοναστήρι στὰ 1894, κατόπιν ἀπὸ τὴν προδοσία τοῦ τελευταίου Ἑλληνοσ ἡγουμένου τοῦ Ἀκακίου, κατέλαβαν μόνον τὸ μοναστήρι ἐνῶ τ' ἄλλα κτήματά του ἐξακολουθοῦσε νὰ τὰ διοικεῖ καὶ νὰ τὰ διαχειρίζεται ἡ ἐπιτροπὴ ὡς στὰ 1900 ¹⁾. Τελευταῖο λαϊκὸ Ἐφοροὶ ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ἐπιτρόπου ²⁾ καὶ Γεώργιος Πετρόκογλου ³⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Β'.—ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ἄν τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (τοῦ Βάσκοβου) ἦταν τὸ ἀρχαιότερο καὶ πλουσιώτερο—μετὰ τὸ μοναστήρι τῆς Ρίλας,—ἀπὸ ὅλα τὰ μοναστήρια τῆς Βουλγαρίας, τὸ ἀφανέστερο καὶ φτωχότερο τοῦλάχιστο ἀπὸ τὰ ἔνδεκα ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς Βουλγαρίας ἦταν ἀναμφισβήτητο τὸ μοναστήρι τοῦ ἁγίου Γεωργίου, στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ τῆς Μπελάστισας μιὰ ὡς μιὰμιση ὥρα νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη. Οἱ Βούλγαροι ἱστορικοὶ Μίλιου Πόποφ καὶ Ἀλέξανδρος Ἰβάνοφ ποὺ περιγράφουν στὸ βιβλίον τους ἑκατοστοστὴ μοναστήρια καὶ πλεόν, τὸ ἀναφέρουν μὲ δυὸ λέξεις μονάχα ⁴⁾. Καὶ ὅμως καὶ τὸ ταπεινὸ τοῦτο μοναστήρι εἶχε παρελθόν καὶ τὴν ἱστορία του. Ὁ Γεώργιος Τσουκαλᾶς στὴν ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως (σελ. 63 καὶ 79) γράφει. «Ἐως εἴκοσι περίπου λεπτῶν τοῦ χωρίου Μαρκόβου κεῖται πρὸς τοὺς πρόποδας τῆς Ροδόπης ἡ κώμη Ἀγαθονίχεια τανῦν Μπελάστιτσα, ἣτις εἶναι μίαν τῶν δέκα ἐπισκοπῶν τῆς Φιλιππουπόλεως. Πλησίον ἐκεῖ ἄνω κεῖται ἡ Μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν ὁποίαν εἰσὶν ἀνάγλυπτα περίεργα μετὰ ζωηρότητος, ἦτοι δύο ἔφιπποι καὶ ὑποκάτω εἰς τὸ δεύτερον χώρισμά εἰσι τέσσαρες μορφαὶ ἐντελεῖς, μιᾶς γυναικὸς καὶ τριῶν παίδων ἄνω δὲ μὲ κεφαλαιώδη γράμματα εἰσὶ γεγραμμένα τάδε: «Ἀλέξανδρος Φιλίππου Ἀγοραῖος». Κάτω δὲ τάδε: «Καὶ τοῖς τέκνοις αὐτοῦ». Καὶ προσθέτει ὁ Τσουκαλᾶς: «Παντοῦ λοιπὸν καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ἀπαντῶμεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τοῦ Φιλίππου

1) Ὅταν οἱ Βούλγαροι παρέλαβαν τὸ μοναστήρι μὲ τὰ κτήματά του ὀριστικά, τὸ τελευταῖο κατεῖχε 3044 στρεμμ. ἀπὸ καλλιεργήσιμη γῆ, ἀπὸ τὴν ὁποία 163 στρ. ἀμπέλια, 359 στρ. ὄρυζῶνες, 1943 στρ. χωράφια κτλ. Τὸ ἴδιο μοναστήρι κατεῖχε ἓνα ἀγρόκτημα στὸ χωριὸν Κατερλί, χωράφια στὸ Καζάκοβο καὶ Κασσίμοβο, ὑδρομύλους μὲ 60 μολόπετρας κτλ. Πρβλ. *Milieu Popoff*, *Balgarski Manastiri*. (Βουλγαρικὰ Μοναστήρια) σελ. 80—88.

2) Πρβλ. *Μυρτίλου Ἀποστολίδη*: Ὁ Στενίμαχος. Ἀθῆναι. «Περσὸς» 1929 σελ. 38 ὅπου ἡ βιογραφία καὶ ἡ φωτογραφία τοῦ Ἀθαν. Ἐπιτρόπου.

3) *Procès*—*Verbaux est Dossier* 31165 A'. σελ.

4) *Milieu Popoff et Alex. Ivanof*: *Balgarski Monastiri*. (Τὰ Βουλγαρικὰ Μοναστήρια) *Sofia*, σελ. 87.

τοιαύτας ἐπιγραφὰς ἀρχαίας, νέας καὶ νεωτάτας». Πρὸ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τὸ μοναστήρι αὐτό, ὅπως καὶ τ' ἄλλα δυὸ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων καὶ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, ἦταν εὐπρόσωπο καὶ συχνὰ τὸ ἀναφέρουν τὰ κατὰστικα τῶν διαφόρων ἐξοφίων τῆς Φιλιππούπολης· γιὰτὶ σὰν πρὸ κοντινὸ, σ' αὐτὸ συνήθως πῆγαιναν ἐκδρομὰς τὰ ἐξοφία νὰ διασκεδάσουν. Εἶχε εἰκοσιοτικῶν δωμάτια γιὰ κατοικία ¹⁾ ὅλου μεγάλου. Ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες φεύγοντας ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη κατὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον 1877, τὸ ἔκαψαν καὶ ἂν δὲν ἦταν ὁ πάτερ - Νικόδημος—ὁ Στενιμαχίτης αὐτὸς ὁ «Ὀσμὰν - Παλπᾶς»—ὅπως τὸν βάφτισαν οἱ χωρικοὶ τῆς Μπελάστιτσα καὶ τῆς Κούκλενας νὰ τὸ ἀναλάβῃ καὶ τὸ κτίσῃ ἐν μέρει τοῦλάχιστον, θὰ ἐρεπόνονταν ὀλόκληρο καὶ τὰ κτήματά του θὰ τὰ σφετερίζονταν οἱ χωρικοὶ. Γιὰ τὸν Νικόδημο, τὸν τύπο αὐτὸν τοῦ Θρακιώτη καλογήρου θὰ μιλήσουμε ἀναλυτικώτερα ἀργότερα (πρὸβλ. παράρτημα σελ. 72), γιὰτὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση του εἶναι στενὰ συνυφασμένη μετὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τεσσάρων μας μοναστηριῶν. Εἶναι ὁ ἴδιος, πρὸ ὑστερώτερα ἀφοῦ ἔφυγε ἀπὸ τὴ Βουλγαρία μετὰ τὸ ἀνθελληνικὸν κίνημα τοῦ 1906 πῆγε στὰ Γιάννενα, ἐκεῖ τοῦ ἔδωσαν τὴ διεύθυνση τοῦ μοναστηριοῦ «Δουρογούτι» καὶ ἐκεῖ τὸν κατακρεούργησαν οἱ ἔξαιουμένοι ληστοσυμμορῖτες οἱ Ρετζαῖοι, γιὰτὶ μόνος αὐτός, ὅταν δικαζόταν οἱ τελευταῖοι στὸ Κακουργοδικεῖο τῶν Ἰωαννίνων τὴν «ἀλήθειαν ἐρεση», ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι μάρτυρες, τρομοκρατημένοι, κλωθογύριζαν τὴν ἀπαντήσῃ τους. Ἔτσι, πάλι καὶ ἐκείνη τὴ φορὰ, ὅπως καὶ ἄλλες τόσες, τὴν γλύτωσαν οἱ Ρετζαῖοι. Καὶ πρῶτον θῆμα τους ἦταν ὁ Νικόδημος, πρὸ ἀφοῦ τὸν τυράνησαν ἄγρια τὸν κατακρεούργησαν.

Καὶ ἡ περιουσία τοῦ Μοναστηριοῦ ; Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἦταν ἐπαρχιακόν, ἐξαρτῶνταν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Μητρόπολιν τῆς Φιλιππούπολης καὶ οἱ μάρτυρες πρὸ ἐξετάσθησαν ἀπὸ τὴν Π. Ἑλληνοβουλγαρικὴ Ὑποεπιτροπὴ τῆς Σόφιας· γιὰ τὴν κτηματικὴν περιουσίαν τῆς Ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς Κοινότητος Φιλιππούπολης, ἦτοι ὁ Οἰκονόμος Ἀργύριος Παπακωνσταντίνου, Γ. Ἀνδρόνικος, Νικ. Τσιγγερῖδης καὶ Γ. Χατζηβασιλείου ²⁾ ὥρισαν μετὰ κάθε λεπτομέρεια τὴ μικρὴν του περιουσίαν.

Ὀλόκληρη ἡ περιουσία τοῦ ταπεινοῦ αὐτοῦ μοναστηριοῦ ἦταν ἡ ἐπόμενη : α) Ἐκκλησία μετὰ ἁγίασμα καὶ διόροφον οἰκοδομὴ ἀπὸ 16 διαμερίσματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατοικίσματα τὰ δέκα τέσσερα, τὰ δὲ τέσσερα ἀποθήκες,

1) I Ἑλληνοβουλγαρικὴ Ἐπιτροπὴ. Dossies No 34580 de la Comm. Rel. Grèque de Philippopolis Seance 18 IX 28, καταθέσεις τοῦ Οἰκονόμου Ἀργυρίου σελ. 5.

2) Dossier, No 3458/1928 de la I Sous/comm. Greco-Bulgare. Συνεδριάσεις τῆς 17 IX 1928 πρακτ. 148, τῆς 18 IX 1928, πρακτ. ἀρ. 149 σελ. 3, τῆς 19 IX 1928 πρακτ. 153 σελ. 5, τῆς 20 IX 1928 πρακτ. ἀρ. 159 σελ. 2. Dr D. K. Wogasli, L'Hellenisme de la Bulgarie du Sud ect. σελ. 85.

ἀχυρῶνες κλπ., με αὐτὴ περιτοιχισμένη με ἑερολιθία ἀπὸ 7 ἕως 8 στρέμματα. β) Λαχανόκηπος καὶ δενδρόκηπος στρέμ. 5. γ) Ἄμπελια 50—55 στρ. δ) Δυὸ νερόμυλοι μονόπετροι. ε) Ἑκατοστὴ στρέμ. χωράφια. στ) Τριακοσαριά στρέμ. βοσκότοπος καὶ ζ) Ἐξοσι ὡς τριάντα κεφάλια βόδια, πρόβια καὶ κατσίκες. Αὐτὴ ἦταν δλόκληρη ἡ περιουσία του. Τὸ νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο γιὰ τὴν ἱστοριογραφικὴ περιγραφή τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὸ κρίνω ἐντελῶς περιττό, γιατί ὁ συμπολίτης μου Μυρτίλος Ἀποστολίδης στὴ μονογραφία του «Περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου». Θερακικὰ τόμ. V σελ. 240, ὅ,τι ἦταν δυνατὸν νὰ εἰπωθῆ τὸ εἶπεν ¹⁾. Τὰ ὄσα ἔγραψα ἔδῳ, τὰ ἔγραψα μᾶλλον σὰν συμπλήρωμα τῆς μονογραφίας τοῦ μακαρίτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΟΙ ΒΩΔΕΝΙΩΤΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΤΟΥΣ

Βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ Στενίμαχο σ' ἀπόσταση 4—5 χελιομέτρων, πάνω σ' ἓνα ἀκροβούμι τῆς Ροδόπης, διακοσαριά μέτρα ψηλότερα ἀπὸ τὸ Στενίμαχο κεῖται τὸ ἑλληνικώτατο χωριό : τὰ Βωδινά. Δυὸ χιλιόμετρα δυτικώτερα μέσα σὲ μιὰ κοιλάδα κατάφυτη καὶ δεντρόσκεπη ποὺ στὸ μέσο τὴν χωρίζει ἓνα μεγάλο λιβάδι, ὑψώνεται τὸ μοναστήρι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Κι' ἐπειδὴ κοντὰ στὸ μοναστήρι βρίσκεται τὸ παρεκλήσι τοῦ Ἁγίου Κηρύκου ἐπεκράτησε καὶ τὸ μοναστήρι νὰ ὀνομάζεται τοῦ Ἁγίου Κηρύκου, ἢ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἢ ἀπλούστερα τὸ «μοναστήρι τῶν Βωδινῶν», βουλγαρικὰ «Vodenski Monastir». Τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς δὲν εἶναι οὔτε ἀλλόχωρο σὰν τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων,—γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μιλήσουμε ὕστερότερα—οὔτε ἔτσι ὡμορφα τοποθετημένο καὶ γραφικὸ με τὶς τρεῖς πανωτὲς ταράτσες του, σὰν τὸ τελευταῖο. Ἄλλὰ ἔχει ἓνα πλεονέκτημα ἐπάνω του : ἡ ἐκκλησία του στὸ μέσο τῆς αὐτῆς σὲ σχῆμα σταυροῦ, σωστὸ διαμαντάκι, οἱ ψηλοὶ καὶ γεροὶ ἀυλότοιχοί του καὶ γενικὰ δλόκληρη ἡ ἐμφάνησή του μᾶς θυμίζει, με τὴ πρώτη ἀκόμα ματιὰ, ἓνα μνημεῖο Βυζαντινὸ. Ἰσως στὸν δέκατον ἑβδομον, τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, ποὺ τόσες λεηλασίες, φθορὲς καὶ πυρκαϊὲς τραβήξαν τὰ μοναστήρια τῆς βορεινῆς Ροδόπης ²⁾, κι' αὐτὸ νὰ μὴν ἔμεινε ἀνέπαφο, ἀλλ' ὁ σκελετὸς του καὶ ἡ μορφὴ του γενικὰ ἔμειναν ἀθίχτοι κι' ἔτσι ὅταν ἐπανῆλθαν τὰ καλὰ χρόνια, τὸ μοναστήρι τοῦτο ξαναπῆρε τὴν ἀρχικὴ του φυσιογνωμία. Στὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνος τὸ μοναστήρι τοῦτο ἔπαθε μεγάλη καταστροφὴ. ³⁾ Ε-

1) Ἐπίσης Μυρτ. Ἀποστολίδης, βουλγαρικὰ : Ἡ ἐπὶ τῆς Ροδόπης μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τὴν ἐπίσημον τοῦ Δήμου Φιλιππουπόλεως Ἐφημερίδα Ἔτος 1933 τῆς 5 Σεπτεμβρίου σελ. 6—8, ὅπου βρίσκονται καὶ οἱ κτητορικὲς ἐπιγραφὲς τῆς Μονῆς.

2) Milieu Popoff op. cit. σελ. 1—5.

χοιμε θετικὴς πληροφορίας ὅτι ξανακτίσθηκε ἀπὸ τοὺς Βωδινωῖτες καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι καὶ οἱ τελευταῖοι κητόρες τοῦ διατήρησαν τὸν ἀρχικὸ τοῦ ρυθμὸ. Τὰ ψηλά του τείχη καὶ οἱ γερεὲς δρύϊνες ἐξώπορτες τοῦ συχνὰ ἐξησιμύσαν γιὰ καταφύγιο καὶ ὄχυρὸ τῶν Βωδινωιτῶν σὲ δύσκολες περιστάσεις. Τελευταῖα στὸν Ῥωσοτουρκικὸ πόλεμο (1877—1878), ὅταν οἱ Τούρκοι ὑποχώρησαν ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη καὶ σωστά μπουλούκια χύθηκαν στὴ Ρωδοτία, γιὰ νὰ τὴν περάσουν καὶ τραβήξουν γιὰ τὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία, —οἱ Βωδινωῖτες ἄφησαν τὸ χωριὸ τους, πῆραν ὅσα πράγματα μποροῦσαν νὰ μεταφέρουν καὶ κλείστηκαν στὸ μοναστήρι τους. Μερικοὶ ἄτακτοι, πού θέλησαν νὰ τὸ παραβιάσουν, ἀπέτυχαν κι' εἰσι οἱ Βωδινωῖτες καὶ τὴν φορὰ τούτη ἂν εἶχαν ὕλικὲς ζημίαι, ἀλλὰ ἀνθρώπινα θύματα δὲν ἔλαψαν.

Τὰ Βωδινά, ὡς στὰ 1924, τ' ἀποτελοῦσαν δυὸ χωριστοὶ συνικισμοί : τὰ Ἄνω Βωδινά, βουλγαρικὰ Gornj—Voden, ὅπου ὅλοι οἱ κάτοικοί του, περίπου 300—320 οἰκογένειαι ἦσαν ὅλες ἀνεξαιρέτως ἑλληνικὲς, δίχως ἔστω, καὶ μιὰ μονάχα βουλγαρικὴ ἢ τουρκικὴ οἰκογένεια, καὶ τὰ Κάτω Βωδινά, βουλγαριστὶ Dolni—Voden, πού οἱ κάτοικοι τῶν ἦσαν Τούρκοι, λίγοι Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες. Οἱ δυὸ συνοικισμοὶ ἀποτελοῦσαν ἓναν Δῆμο, τοῦ ὁποῖου ὁ δήμαρχος καὶ οἱ περισσότεροὶ σύμβουλοι ἦταν Ἕλληνες, γιὰτὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τὴ μεγάλη πλειονοψηφία. Πλαί στὸν Δῆμο ἢ τὴ διοικητικὴ Κοινότητα, λειτουροῦσε ἀλλὰ ἐντελῶς χωριστὰ ἡ Ἑλληνικὴ θρησκευτικὴ Κοινότητα Βωδινωῶν, πού φρόντιζε μὲ τὴ Ἐφοροδημογεροντία τῆς γιὰ τὴ συντήρησιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ —τῆς Παναγίας τῆς Θεοτόκου— γιὰ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, γιὰ τὸ ὄργανο τοῦ χωριοῦ κτλ. Πρόεδρος αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦτο ἦταν ὁ Ἕλληνας μητροπολίτης τῆς Φιλιππούπολης, διότι τὸ μοναστήρι τοῦτο ἦταν ἐπαρχιακόν. Αὐτὸς δίδοιζε κάθε φορὰ τὸν ἠγούμενόν του ἀφοῦ ἔπαιρνε προτῆτερα τὴ γνώμη τῆς Ἐφοροδημογεροντίας τοῦ χωριοῦ. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ τρία τοῦτα σώματα δηλ. ἡ διοικητικὴ κοινότητα, ἡ θρησκευτικὴ κοινότητα καὶ τὸ μοναστήρι εἶχαν χωριστὴ κτηματικὴ περιουσία. Τέτοια ἦταν ἡ ὁργάνωσις τῶν Βωδινωῶν ὡς τὰ 1924, ὅποτε οἱ Βωδινωῖτες, ὡς θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀναγκάστηκαν μὲ τὸ στανιὸ νὰ μεταναστεύσουν. Ἰδια καὶ ἀπαράλλακτα θὰ ἦταν καὶ ἡ ὁργάνωσις τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος τῆς Κούκλενας πού μιλήσαμε στὸ περασμένον κεφάλαιον.

Τὰ Ἄνω Βωδινά (ὡςως μαζῇ μὲ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς) ἀποτελοῦσαν κάποτε ἓνα βυζαντινὸν *φρούριον*. Τὴν ὀνομασίαν ταύτη γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἀπαντοῦμε στὸ «Τυλικόν» τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετρισιονίτισσας μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «Κάστρο», πού ἀναφέρεται πλαί στὸ κάστρο τῆς Βάνιστας ἦταν τῆς Κούκλενας¹⁾. Ἡ ἄλυσσις

1) Γεωργ. Μονασίων : Γρηγόριος Πακουριανός, μέγας Δομῆστιχος τῆς Δύ-

τῶν Βυζαντινῶν φρουριῶν τῆς βορεινῆς πλευρᾶς τῆς Ροδόπης, πὺ ἀρχίζε ἀπὸ τῆ Φιλιππούπολη καὶ τὸ Στενίμαχο, (ἐδῶθε ἀπὸ τὸν Ἐβρο ποταμὸ) καὶ ἔφτανε ὡς τὴν Κρίτσαιμα (Τὸ σημερινὸ Κρίτσιμ) καὶ τὰ Τσέπαινα, καὶ στὴν ὁποία ἀλυσσίδα ἀναγκαστικά μπαίνανε τὰ Βωδινά, ἢ Κούκλαινα καὶ πὺ ἐπάνω ὁ Πετριτσιὸς (πλαΐ στὸ μοναστήρι τοῦ Βάσκοβο), πέρασε δάκερη, καὶ σπανιότερα τμηματικῆ, ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βυζαντινῶν στοὺς Βουλγάρους ἢ τοὺς Φράγκους, ὅσπου ὁ Βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρης στὰ 1255 ἔ' ἀνακατέλαβε γιὰ τελευταία φορὰ καὶ ἔμειναν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων ὡς στὰ 1342. Τῆ χρονιὰ κείνη, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀνδρονίκου, ἡ γυναίκα του Ἄννα τῆς Σαβοΐας, σὰν μητέρα καὶ κηδεμὼν τοῦ ἀηλίκου γιου τῆς Ἰωάννου Παλαιολόγου ἔκλεισε συμμαχίαν μὲ τὸν τσάρο τῶν Βουλγάρων Ἀλέξανδρο νὰ τὴν βοηθήσῃ μὲ στρατὸ γιὰ νὰ ὑποτάξῃ τὸν στρατηγὸ τῆς Κατακουζηνῆ πὺ διεκδικοῦσε τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου καὶ μάλιστα ἀνακηρύχθη αὐτοκράτωρ στὸ Διδυμότειχο. Γιὰ ἀντισῆκωμα αὐτῆς τῆς συμμαχίας παράδωσε στοὺς Βουλγάρους στὰ 1344 δλόκληρη τὴ σειρὰ τῶν φρουριῶν, πὺ ἀναφέρωμε παρακάτω. Στὰ 1364 δηλ. μετὰ εἴκοσι χρόνια δλόκληρη ἡ περιουχὴ αὐτῆ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τὴν κρατοῦσαν ὡς τὸ 1878 δηλ. ὡς στὸν Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο.

* * *

Αὕτη εἶναι μὲ κάθε συντομία ἡ ἱστορία τοῦ κάστρου τῶν Βωδινῶν. Φαίνεται ὅμως, προτοῦ τὸ χωριὸ αὐτὸ νὰ ὀχυρωθῆ καὶ νὰ γίνῃ κάστρο, στὸ ἴδιο ἀκριβῶς μέρος νὰ ὑπῆρχε ἑλληνικὸς ἢ θρακοελληνικὸς συνοικισμὸς. Ὁ Γ. Τσουκαλᾶς (1850) μελετώντας γράφει γιὰ τὰ Βωδινά ἐπὶ λέξει : «Ἐξερχόμενος τῆς Στενιμάχου διὰ Φιλιππούπολιν ἀριστερόθεν ἀπαντῶμεν εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόρειαν τῆς Ροδόπης τὰ δύο χωριὰ Κούκλειαν καὶ Βωδινά, κείμενα πλησίον ἀλλήλοις» καὶ τὸ μὲν αὐτῶν κάτωθι ὑπὸ Τούρκων οἰκεῖται, τὸ δὲ ἄνω ὑπὸ μόνον Χριστιανῶν. Τὰ Βωδινά ταῦτα ἤτο ποτε Ἄστν, ἤτοι φρούριον περιτειχισμένον ὡς διαλαμβάνει καὶ τὸ τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Πετριτσιονίτισης. Ἡ κώμη αὕτη εἶναι ἀρχαία Ἑλληνικὴ, κατοικήθεισα ὡς καὶ ἡ Στενίμαχος ὑπὸ τῆς εἰρημένης ἀποικίας Ἰσταιάων. Ὁμιλοῦσι δὲ οὗτοι ὡς καὶ ἐκεῖνοι τὴν ἀπλὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον.—Σημεῖωσις ν. α. Ὅχι πρὸ πολλοῦ χρόνου διετηρεῖτο εἰς τὰ Βωδινά δλόκληρον καὶ περικαλλῆς ἄγαλμα τῆς Δῆμητρος» καὶ τὸ μὲν ἄγαλμα ἄφαντον ἐγένετο, τὸ δὲ ὑποστήλωμα εὐρέθη κατασυντετριμμένον. Λέγουσι δὲ μέχρι τοῦ νῦν οἱ ἐγχώριοι,

σεως καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτσιονίτισης. Lipsiae Typis B. G. Teubneri. Kap. A. σελ. 166. «Ταῦτα ὁμοίως ἐξ δλοκλήρου τὰ ἀφιέρωσα εἰς τὴν μονήν, καθὼ; ἐγὼ τὰ ἐχώρησα βάνοντας σύνορον ἀναμεταξὺ εἰς αὐτὰ καὶ τὸ Κάστρον μου Βωδινά. Πρὸς τούτους ἔδωκα καὶ τὸ κάστρον μου τὸ ὀνομαζόμενον Βάνιστα ὁμοῦ μὲ τὴν βρύσιν καὶ μὲ ὅλα τὰ ἐπίλοιπα χωριὰ καὶ τοιφήλια».

ὅτι εἶχε τὴν ἐπιγραφήν ταύτην : «Ἡ Δήμητρα Θεὰ τῶν χωραφίων».

Ὁ Τσουνκαλᾶς ἀναγράφει παρακάτω τὸ περιεχόμενο μιᾶς μαρμάρινης πλάκας, τὴν ὁποίαν εἶδε στὴν Ἐκκλησίαν τῶν Βωδινῶν, μὲ ἑλληνικὰ γράμματα, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀφιέρωμα ἀγάλματος καὶ βωμοῦ, ἀλλὰ ὅπως βρέθηκε κολοβωμένη δὲν μποροῦσε ν' ἀναγνωσθῆ οὔτε ὁλόκληρο τὸ ὄνομα τοῦ ἀφιερωτοῦ, οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἢ τῆς θεᾶς, στοὺς ὁποίους ἦταν ἀφιερωμένος ὁ βωμός ¹⁾.

Ὁ Μυριλὸς Ἀποστολίδης, στηριζόμενος στὸ περιεχόμενο μιᾶς ἐπιτύμβιας στήλης ποὺ βρέθηκε τελευταίως σὲ κάποια ἀνασκαφὴ στὰ Βωδινα, συμπεραίνει, ὅτι στὸν ἴδιον τόπο κατὰ τὸν II ἢ III αἰῶνα π. Χ. ὑπῆρχε ἓνας Ἑρακοελληνικὸς συνοικισμός ²⁾.

* *

Ἡ λέξη «Βωδινα» κατὰ τοὺς Βουλγάρους προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη «Vodà» δηλ. νερό. Ἄν ἡ ὀνομασία αὕτη ἀναφερότανε στὰ Βωδινα τῆς Ἀντικῆς Μακεδονίας — στὴν Ἐδεσσα θ' ἀνταποκρίνονταν στὴν πραγματικὴ κατάστασι. Μὰ τὰ Βωδινα τῆς Ροδόπης ἔχουν ἐλάχιστα τρεχούμενα νερά, ἔτσι ποὺ στὰ 1902, ὅταν μιὰ τυχαία πυρκαϊὰ ἔπιασε σ' ἓνα ξύλινο σπίτι, δυνάμωσε ἀπότομα καὶ σὲ λίγες ὥρες, ἀπὸ ἔλλειψη νεροῦ, ξάπλωσε σ' ὁλόκληρο τὸ χωριό, τὸ ἔκαψε μαζὶ μὲ τὸ σχολεῖο καὶ λίγο ἔλειψε νὰ καταστρέφῃ καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἂν δὲν πρόφτανε ἡ πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία τοῦ Στενίμαχου. Πιὸ πιθανὴ εἶναι λοιπὸν ἡ ἐτυμολογία ποὺ μᾶς τὴν ἔδωσε ἓνας ἀπὸ τοὺς μάρτυρες ποὺ ἐξετάσθησαν ἀπὸ τὴν Α' ὑποεπιτροπὴ τῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως στὴ Σόφια. Ὁ Κ. Μηλίδης, Βωδινιώτης, ἀνθρωπος διαβασμένος ποὺ χρόνια ἦταν γραμματικὸς τῆς διοικητικῆς Κοινότητος τῶν Βωδινῶν, ἐξήγησε ὅτι ὅπως εἶχε ἀκουστὰ ἀπὸ γέροντες συγχωρινοὺς του, στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια γινόταν στὰ Βωδινα τὸ δεκαπενταύγουστο μιὰ μεγάλη ζωολανήγυρη γιὰ μεγάλα ζῶα καὶ προπάντων βόδια, κι' ἔτσι ἡ λέξη Β. προερχόταν ἀπὸ τὸ «Βωδινὸ πανηγύρι» καὶ συντομώτερα «Βωδινα». Σ.Δ.(Βλ. Ἀρχεῖο Θεᾶκης Ε' σ. 57). Καὶ γιὰ νὰ τελειώσουμε μὲ τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ χωριοῦ. Γύρω στὰ 1890 ὁ γυιὸς τοῦ πρίγκηπος Φερδινάνδου καὶ

1) Ἡ μαρμάρινη πλάκα ἔλεγε : ΑΔΡΙΑΝΟΣ... ΙΔΗΜΗΘ | ΤΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΕΚΚΙ | ΠΙΑΔΗΕ ΤΟΝ ΒΩΜΟΝ | ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΕΚ... | ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΑΝΕΤΙΣΑΜ | ... ΠΥΪΜΥ' ΕΥΤΥΧΩΕ.

Γ. Τσουνκαλᾶς : Ἱστοριογραφικὴ περιγραφή ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, Βιέννη, 1850 σελ. 61 καὶ 62—70.

2) Ἡ ἐπιγραφή αὕτη συμπληρωμένη ἀπὸ τὸν Μ. Ἀποστολίδη διαλαμβάνει : ΑΓΑΘΗ, ΤΥΧΗ, ΜΑΡ(ΚΟΣ) ΜΟΥΚΙΟΣ ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΣ, ΚΑ(Ρ)ΔΕΝΘΟΥ ΜΗΜΑ ΤΟ(Δ)Ε ΖΩΝ ΕΑΥΤΩ(,) ΚΑΤΕΣΤΗΣΕΝ.

Dr M. Apostolides : Inscriptions inedites ou non commentées de Plovdiv et ses environs. Sofia 1929 Annuaire de la Bibliothèque Nationale de Plovdiv 1927. Nr IV.

τῆς Μαρίας · Λουίζας, ὁ κατοπινὸς διάδοχος τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου καὶ τσάρος Βόρις Β', ἀρρώστησε βαρειά. Οἱ Βωδινιώτες καλοὶ Ἕλληνες, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ καλοὶ βούλγαροι ὑπήκοοι, ἄνθρωποι πονετικοὶ καὶ θρησκοὶ μὲν ἴσως ἴσως διαβάσαν στὴν Ἐκκλησιά τους, καὶ μπρὸς στὴ θαυματουργή εἰκόνα τῆς Παναγίας ὄλονυκτία μὲ εὐχέλαια. Τὴν ἄλλη μέρα μιὰ ἐπιτροπὴ μὲ τὸν παπᾶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν ἠγούμενο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐπὶ κεφαλῆς, ἀφοῦ πῆρε μαζὴ τῆς τὴν εἰκόνα, τὴ μισοκαμμένη λαμπάδα τῆς ὄλονυκτίας καὶ τὸ εὐχέλαιο πῆγαν στὴ Σόφια καὶ τοποθέτησαν τὴν εἰκόνα πλάι στὸν ἄρρωστο. Καὶ ὦ τοῦ θαύματος! σὲ λίγο ἡ κρίση τῆς ἀρρώστειας πέρασε καὶ ὁ διάδοχος ἔγινε καλά. Ὅταν πῆγαν νὰ ξαναπάρουν τὴν εἰκόνα ἡ Μαρία · Λουίζα ξεκορέμασε ὑπὸ τὸ λαιμὸ τῆς ἓνα πολύτιμο περιδέριο ἀπὸ μαργαριτάρια καὶ τὸ τοποθέτησε στὸ λαιμὸ τῆς Παναγίας.

Ὅταν στὰ 1906 οἱ Βούλγαροι πῆραν διὰ τῆς βίας τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχολεῖο τῶν Βωδινῶν, οἱ κάτοικοι τοῦ παραπονέθηκαν στὸν πρίγκηπα Φερδινάνδο καὶ αὐτὸς τηλεγραφικῶς διέταξε στὸν ἑπαρχο τοῦ Στενιμάχου, νὰ παραδώσῃ ἀμέσως τὴν ἔκκλησία, τὸ σχολεῖο καὶ τὰ κοινοτικὰ κτήματα στοὺς νομίμους κατόχους των. Ἔτσι κι ἔγεινεν ἰ). Ἀπὸ τὸ γεγονός τοῦτο μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ἂν ἤθελε ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις ἦταν σὲ θέσι νὰ ἐπιναφέρῃ τὰ πράγματα στὴ πρότερή τους κατάστασι, ὁπότε μὲ τὸν καιρὸ οἱ Ἕλληνες θὰ ξεκοῦσαν καὶ τὰ ἀνθελληνικὰ μίτιγγ καὶ τὶς ζημίες τῶν κοινοτικῶν περιουσιῶν. Λίγο πρὸ τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου ἐπὶ πρωθυπουργοῦ Ἰβάν Εὐστάτιεφ Γκέσωφ, συνεργάτου τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ Πάσιτς, ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Βουλγαρίας νὰ χουν πάλι τὰ σχολεῖα τους καὶ νὰ ἐκπαιδεύωνται τὰ ἑλληνόπουλα στὴ μητρικὴ τους γλῶσσα. Ἀλλὰ μετὰ τὸν β' Βαλκανικὸ πόλεμο, ἤτοι στὰ 1914, ὁ νομάρχης τῆς Φιλιππούπολης προσκάλεσε ὅλους τοὺς Ἕλληνας παπάδες, πού στὸ μεταξύ δὲν εἶχαν μεταναστεύσει καὶ τοὺς εἰδοποίησε ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ μείνουν στὴ Βουλγαρία, μάλιστα νὰ διαβάσουν ἑλληνικὰ στὶς ἐκκλησίες τους μὲ μόνη τὴν ὑποχρέωσι νὰ μνημονεύουν τὸν Ἐπαρχο καὶ τὸν Βούλγαρο Μητροπολίτη. Δὲν τὸ δέχθηκαν κι' ἔτσι ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐκπατριθοῦν. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ παπᾶς τῶν Βωδενῶν.

Ὅσο οἱ Βωδενιώτες ἐνωμένοι κι' ἀχώριστοι δὲν ἀποφάσιζαν ν' ἀφήσουν τὸ χῶμα πού αὐτοί, οἱ πατέρες τους καὶ οἱ πάπποι προσάλλων τῶν γονιῶν τους εἶχαν γεννηθεῖ καὶ εἶχαν ζήσει. Γιὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν λοιπὸν νὰ τὸ κίνουν, μερικοὶ «ὕπερπατριώτες» Βούλγαροι ἀποφάσιζαν κάτω ἀπὸ τὰ

1) Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ Βάρνα, ὅπου ἔτυχε νὰ βρεθῇ ὁ Φερδινάνδος, διὰν ὁ πολὺς Δραγοῦλεφ καὶ οἱ ὀπαδοὶ του ἐσκέφθηκαν νὰ κάνουν δεῦτερο μίτιγγ καὶ ἀρπάξουν τὴν περιουσία τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς Κοινότητος. Ὁ ἑπαρχος μὲ δεκαριά χωροφύλακες ἐκτελῶντας τὴ διαταγὴ τοῦ τσάρου διέλυσε τοὺς διαδηλωτὲς χωρὶς μύτη νὰ ματώσῃ.

μάτια τῆς ἀστυνομίας νὰ τοὺς τρομοκρατήσουν. Καὶ τέλος τὸ κατώρθωσαν. Τὸ θέρος τοῦ 1924 κάμποσοι Θράκες κομιτατζήδες μπαίνουν μὲ ἀγριεὶς φωνές, τραγούδια καὶ πυροβολισμούς στὸ ἥσυχο χωριό. Σκοτώσαν τὸν δήμαρχο Ἀθανάσιο Κουκούση ἢ Μουζάκη, πού πῆγε μὲ τὸ καλὸ νὰ τοὺς συμβουλέψῃ· ἔδειραν ὅποιος βρέθηκε μπροστά τους, οἰμαζαν σπίτια καὶ ἀμπέλια καὶ τοὺς ἀπειλήσαν, ὅτι θὰ ξαναρχότανε νὰ κάνουν χειρότερα ἂν σύντομα δὲν μεταναστεύσουν. Οἱ Βωδενιώτες κατάλαβαν τέλος, ὅτι ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια ζωῆς καὶ περιουσίας γιὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Βουλγαρίας δὲν ὑπάρχουν, καὶ τὴν ἄλλη βδομάδα ἔδωσαν στὴν ὑποεπιτροπὴ, πού βρισκόταν τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στὸ Στενίμαχο, μὲ πρόεδρο τὸν γάλλο κ. Sulus καὶ μέλη τοὺς κ. κ. Πένεφ καὶ Σάνθο, 525 *Δηλώσεις μεταναστεύσεως καὶ ἐκκαθαρίσεως*. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ διέκοψε τὶς ἐργασίες τῆς στὸ Στενίμαχο, ἐγκατεστάθηκε στὰ Βωδινα καὶ δὲν ἀνεχώρησε ἀπ' ἐκεῖ προτοῦ νὰ γίνουν ὅλες οἱ ἀπαιτούμενες διατυπώσεις γιὰ ν' ἀναχωρήσουν ἥσυχοι οἱ πολῦπαθοι Ἕλληνες χωρικοί. Ἐκτελῶντας παράκληση τῶν Βωδινιωτῶν, στὸ ὑπὸ μνημα πού ἔδωσαν στὴν Ἀ' ὑποεπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκκαθάριση τῆς περιουσίας τῆς θρησκευτικῆς Κοινότητος Ἄνω Βωδινῶν καὶ τοῦ Μοναστηριοῦ τοῦ Ἀγίου Κυρίκου ¹⁾ — εὐχαρίστησα ἐκ μέρους των τὸν πρόεδρο καὶ τὰ μέλη τῆς εὐγενικῆς αὐτῆς ὑποεπιτροπῆς πού δὲν τὴν ξέχασαν οὔτε θὰ τὴν ξεχάσουν οἱ εὐγνώμονες Βωδινιώτες, ὅπως δὲν ξέχασαν καὶ οἱ Καβακλιῶτες τὸν πρόεδρο ἄλλης μιᾶς ὑποεπιτροπῆς τὸν ἀγγλο Abraham, πού ὅταν ἔμαθε ὅτι κομητατζήδες ἐξοπλισμένοι καὶ ροπαλοφόροι χωρικοὶ ζήτησαν ἔξω ἀπὸ τὸ Καβακλὴ νὰ ξεγυμνώσουν τοὺς μεταναστεύοντας, δὲν ἐδύστασε μόνος καὶ χωρὶς κἂν νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴ τῆς Ἀστυνομίας, ἀλλὰ καλὰ ὀπλισμένος νὰ τρέξῃ στὸ μέρος, πού βρισκόταν οἱ κακοποιοί. Αὐτοὶ μόλις τὸν εἶδαν σκόρπισαν καὶ ὁ γενναῖος καὶ ἀγαθὸς Ἑγγλέζος συνόδεψε πεζὸς ὡς στὸν πρῶτο σιδηροδρομικὸ σταθμὸ—ὄρες δλόκληρες μακρὰ—τοὺς πρόσφυγες καὶ δὲν τοὺς ἐγκατέλειψε παρὰ ἀφοῦ τὸ τραῖνο πού θὰ τοὺς μετέφερε ἀφῆκε τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ.—Τέτοιοι ἄνθρωποι δὲν πρέπει νὰ ξεχνιοῦνται.

Στὴν Ἑλλάδα οἱ Βωδενιώτες ἐγκατεστάθηκαν σὲ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, στὸ χωριὸ Σέδες, στὴν Ἀγία Βαρβάρα μαζί μὲ Κουκλιενιώτες ἀλλὰ προπάντων στὴν *Ἡγουμενίσα*, ὅπου ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων τοὺς ἔκτισε δλόκληρα οἰκοδομικὰ τετράγωνα καὶ τοὺς ἔδωσε ἀπὸ 40—60 στρέμματα χωράφια, τὰ ὅποια οἱ Βωδενιώτες δὲν ἄργησαν νὰ τὰ μετατρέψουν σ' ἀμπέλια καὶ τώρα ὄλοι τους εὐημεροῦν.

1) Dr D. K. Wogasli Membre Hellène de la Ies Sous—Commission d' Emigration Gréco — Bulgare, Memoire: Sur la Communauté relig. Grécque de Gorni—Voden et du Couvent Sainte Parasskevi Sofia. Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο κατατεθειμένο στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Σελ. 5. Σύνολον σελίδων 50.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ

Στὸ μοναστήρι τῶν Βωδενῶν πῆγα κάμποσες φορὲς καὶ μάλιστα δυὸ τρία χρόνια οἰκογενειακῶς γιὰ νὰ περάσω τὸ καλοκαίρι. Τελευταῖα στὰ 1905. Σὰν νὰ προαισθανόμουν ὅτι κι' αὐτὸ τὸ μοναστήρι (ὅπως τὸ Βάτοσκοβο), θὰ μᾶς τὸ πέρανε ἀργὰ ἢ γρήγορα οἱ Βούλγαροι. Ἄλλως τε ἐπεχείρησαν δυὸ φορὲς νὰ τὸ κάνουν ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Πῆρα σημειώσεις γιὰ διάφορες ἐπιγραφές, πού ἀποδεικνύουν χειροπιαστὰ τὴν ἐλληνικότητά του. Ὅταν τέλος μᾶς τὸ πῆραν, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Σόφιας τὸ παρεχώρησε στοὺς Λευκορώσους πρόσφυγες. Οἱ καημένοι οἱ Ρῶσοι. Ὅπως στὸν Ἅγιο Δημήτριο, ἐλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Φιλιππούπολης πού ἐπίσης παραχωρήθηκε σ' αὐτούς, ἔτσι καὶ στὰ χωριά ἀπὸ τὴν ολαβικὴ ἱεροτελεστία (πού εὐνόητο ἦταν νὰ τὴν εἰσαγάγουν) δὲν πείραζαν τίποτε, μὰ τίποτε ἀπολύτως. Σὰν «κόρην ὀφθαλμοῦ» φύλαξαν ὅλες τὶς ἐλληνικὲς ἐπιγραφές καὶ στοὺς τοίχους καὶ στὶς εἰκόνες καὶ στὰ ἀφιερῶματα καὶ παντοῦ. Σ' αὐτὸ δὲν ἔμοιασαν τοὺς Βουλγάρους, πού μόλις μᾶς ἔπαιρναν μιὰν ἐκκλησία ἢ ἓνα σχολεῖο πρώτη τους δουλειὰ ἦταν, ἂν ἔβλεπαν κάποια ἐλληνικὴ κτητορικὴ μαρμάρινη πλάκα, νὰ τὴν σπάσουν ἢ τὸ ὀλιγότερο νὰ τὴν βγάλουν ἀπὸ τὴ θέση της καὶ νὰ τὴν χαντακώσουν, κι' ἂν ἦταν ἄλλη ἐλληνικὴ ἐπιγραφή σὲ τοῖχο, εἰκόνα ἢ ἀντίερισμα νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν μὲ βουλγαρικὴ¹⁾. Μάλιστα μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ 1906 θέλησαν ν' ἀλλάξουν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων, στὴ μνήμη τῶν ὁποίων ἦταν ἀφιερωμένες οἱ ἐκκλησίαι μας. Ἄλλὰ σ' αὐτὴ τους τὴ μονομανία νὰ μετατρέψουν ὅλα σὲ «tchisto Balgarski», δηλ. σὲ «καθαρὰ βουλγαρικὰ» ἀντιστάθηκε τέλος πάντων ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Σόφιας, κι' ἔτσι, ἂν ἡ Φιλιππούπολις ἔγινε Πλόβδιβ, τὸ Στενίμαχο Ἀσένωβ γκραντ καὶ ἡ Μεσημβρία Νεσέμπερ, οἱ ἅγιοι κατώρθωσαν νὰ μὴ ξαναβαφτιστοῦν²⁾.

Ὅπως δὴποτε γιὰ νὰ βεβαιωθῶ γιὰ τὴν τοιεὴν πραγματικὴν κατάστασιν τοῦ μοναστηριοῦ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς κι ἐπειδὴ ἤμουν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη φοβερὰ ἀπηχολημένος, παρακάλεσα ἐκ μέρους τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας τὸν Ἑλληνα Πρόξενο στὴ Φιλιππούπολι, τὸν κ. Ἀργυρόπουλο, νὰ κάνει τὸν κόπο νὰ πηγαίνει ὡς τὸ μοναστήρι τῶν Βωδενῶν καὶ νὰ μοῦ γράφει σὲ ποιά κατάστασιν θὰ ἴδρισκε. Πράγματι πῆγε καὶ σὲ μιὰ λεπτομερειακὴ ἐκθεσὴ του

1) Πυράβαλε ἐπίσης τὸ ἱστορικὸ σημεῖωμα ἀπὸ ποιήμά μου μὲ τὸν τίτλο «Σκοτώσανε τὴ Παναγιά», σελ. 62—65, στὴ «Μάγισσα τοῦ Ψυχοἰάββατου» Δ. Κ. Βογαζλή, Θεσσαλονίκη 1937.

2) Εὐτυχῶς πού σ' αὐτὸν τὸν κατήφορο ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν τοὺς μοιάσαμε. Καὶ ἀκοῖς σὲ διάφορα μέρη τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος καὶ τῶν Νέων Χωρῶν ολαβικὰ ὀνόματα : Ἀράχωβα, Βέλιτσα, Μπίστριτσα, Κάμεννιτσα, Νεβόλιανη, Νιζερός, Τσέσαβα κλπ.

ἀπὸ 10)14 Ἰανουαρίου 1930 ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημά μου : «Τὸ μοναστήρι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, μᾶς γράφει, δὲν ὑπέστη οὐδεμίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἔξωτερικὴν του ἐμφάνισιν εἰς χεῖρας τῶν Λευκορώσων. Διετέθησε τὴν ἑλληνικὴν του φυσιογνωμίαν ὡς καὶ πρὸ τοῦ 1908». Καὶ μοῦ ἔστειλεν ἀρκετὰς φωτογραφίας καὶ ἀντίγραφα διαφόρων ἐπιγραφῶν. Αἱ ἀρχαιότερες εἶναι ἀπὸ τὸ 1835 κ' ἐδῶ, καὶ βρίσκονται σὲ διάφορα μέρη τοῦ μοναστηριοῦ, στὴν ἐκκλησιά, στὸ ἱερό καὶ στὸν νάρθηκά της. Ἀναφέρουν, ὅτι διάφοροι Ἕλληνες ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη, τὸ Στενίμαχο, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ Βωδινα ἔξωδεν γιὰ τὴν οἰκοδόμησίν τοὺς ἢ τὴ ζωγραφισί τους. Τέτοια εἶναι λ. χ. μιὰ ἐπιγραφή σὲ μαρμαρίνη πλάκα στὴν κεντρικὴ βρύση τοῦ μοναστηριοῦ, πού μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἡ βρύση τούτη κατασκευάσθηκε μ' ἔξοδα τοῦ Φιλιππουπολίτου Γερασίου Χατζῆ στὰ 1858. Τὸ ὄνομα Γεράσιμος εἶναι καθαρὸ ἑλληνικὸ κ' ἔπειτα εἶναι γνωστὸ, ὅτι σ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, οἱ Φιλιππούπολη ἦταν κατοικημένη ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Παυλικιάνους μόνον ἀπὸ Ἕλληνες. Βούλγαροι δὲν τὴν εἶχαν ἐποικίσει ὡς τότε. Στὸ κέντρο τῆς πόλεως θάβρισκες 5—6 οἰκογένειες βουλγαρικὰς καὶ μονάχα στὸ πέραν ἀπὸ τὸν Ἐβρο προάστειο τὸ Κασὶ Ἀκᾶ. Τῆ σημερινῆ Φιλιππούπολη κατοικοῦσαν βούλγαροι ἀγροτοεργάτες τῶν Τούρκων τσιφλικούχων 1).

Ἄλλη μιὰ ζωγραφιὰ πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς Ἐκκλησίας λέγει : ΑΥΤΗ Η ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΕΖΩΓΡΑΦΗΘΗ ΔΙΑ ΕΞΟΔΩΝ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝῆ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΟΓΛΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΙΤΟΥ Τῶ 1847. Μὰ ὁ Καζαντζόγλου αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος πού πῆρε τὴν πρωτοβουλία νὰ κτισθῆ «ἐκ βάρων» στὰ 1852 ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς Φιλιππουπόλεως ἡ «Ἁγία Μαρίνα» 2).

Στὸν νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, διαβάζει κανεὶς μὲ γράμματα κεφαλαῖα τὴν ἐπομένη ἐπιγραφή : ΔΙ' ΕΞΟΔΩΝ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝῆ ΕΖΩΓΡΑΦΙΣΘῆ ΠΑΡΑ ΤῶΝ ΡΟΥΦΕΤΙῶΝ ΜΠΑΚΑΛΙΔῶΝ ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΣΤΟΡῶΝ, ΜΑΓΙΣΤΟΡῶΝ ΚΑΙ ΚΑΛΦΑΔῶΝ ΤῆΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΕΩΣ. Μέσα στὴν καθαρὸ Ἐκκλησία ὄλες ἀνεξαρτήτως οἱ ἐπιγραφὲς εἶναι ἑλληνικὰς. Ὑπάρχει μάλιστα μιὰ ἀξίολογη καὶ σημαντικὴ ἐπιγραφή,

1) Πρβλ. Γ. Τσουκαλά, «Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, Βιέννη 1850 σελ. 7—49.—Μυρτίλου Ἀποστολίδη : Οἱ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Φιλιππουπόλει Βούλγαροι. Ἀρχεῖον Ὀρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὑπουργοῦ. Ἀθήναι, Τόμ. I σελ. 45 : Dr D. K. Vogasli : Memoire sur l'Hellenisme de la Bulgarie du Sud et plus specialement de Philippopoli ou Plovdiv Sofia. 1929. page 32—36. Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο, κατατεθειμένον στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

2) Dr D. K. Wogasli : L'Hellenisme de la Bulgarie du Sud et plus specialement de Philippopoli. Sofia 1929—page 69. Ἐπίσης Prov. — Verbaux. 34590 Comm. Religieuse Grécque de Philippopoli. I Sous-Comm. Greco-Bulgare Seance de 14 IX 1928 et suiv.

ποῦ διαφωτίζει ὁλόκληρο τὸ ζήτημα ἂν τὸ μοναστήρι ἦταν καθαρὰ ἑλληνικὸ ἢ ἂν κτίσθηκε ἀπὸ ὅλα τὰ γύρω χωριά, ἑλληνικὰ καὶ βουλγαρικά, ποῦ ἐλάμβαναν μέρος καὶ στὴ διοίκησίν του ὅπως ἐπιμένει ἡ βουλγαρικὴ ἀντιπροσωπεία. Εἶναι μιὰ εἰκόνα στὸ ὑπέρθυρο τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τοῦ Μοναστηριοῦ. Στὸ μέσον εἶναι ζωγραφισμένη ἡ Ἁγία Παρασκευή, δεξιὰ δὲ Ὁ Ἅγιος Γεώργιος καβαλάρης, καὶ ἀριστερὰ δὲ Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐπίσης καβαλάρης καὶ διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς: **Η ΜΟΝΗ ΑΥΤΗ ΕΚΤΙΣΘΗ ΔΑΠΑΝῆ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΑΝΩ ΒΟΔΕΝΩΝ ΕΝ ΕΤΕΙ 1835.** Οἱ Ἕλληνες μάρτυρες κατέθεσαν ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς ἐπίσης, ὅτι στὰ 1906 τὸ μοναστήρι ἦταν ἑλληνικὸ, ὁ ἠγούμενος Ἕλλην, στὴν ἐκκλησία διάβαζαν ἑλληνικὰ καὶ μόνον ἑλληνικὰ καὶ ὅτι στὴ διοίκησίν του ποτὲ δὲν ἀνεκατέυθησαν οἱ Βούλγαροι. Θέλησα νὰ ἐξετασθῆ ὡς μάρτυρας καὶ γι' αὐτὸ ἀλλὰ καὶ γιὰ τ' ἄλλα τὰ μοναστήρια μας ὁ Νικόδημος ὁ Στενιμαχίτης. Αἱ καταθέσεις του θάτανε καὶ λεπτεμερεῖς καὶ διαφωτιστικέες. Δυστυχῶς ἀφ' ἑνὸς ἡ ἡλικία του, (ἦταν τότε 88 ἐτῶν), ἀφ' ἑτέρου οἱ δυσκολίες τοῦ ταξιδιοῦ ἀπὸ τὰ Γιάννενα ὡς τὴ Σόφια ἦταν ἐμπόδια ἀνυπέρβλητα. Κι' ἔτσι ὁ Νικόδημος ἐξετάσθηκε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη τῶν Ἰωαννίνων καὶ μοῦ ἐστάλησαν οἱ καταθέσεις του. Κατὰ τὴν 16ην Σεπτεμβρίου 1903—λέγει,—εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἠγούμενος Νικόλαος Πολίτης, Ἕλλην ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη. (Ὁ Νικόδημος ἐπῆγε νὰ τὸν ἀντικαθίστη προσωρινῶς). «Πρὸ τοῦ Νεοφύτου—εἶπε—ἠγούμενος τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἦτο εἰς Γεράσιμος Φιλιππουπολίτης, εἰς μοναχὸς Ἰωσήφ, λιανδραστήριος, εἰς μοναχὸς Διονύσιος, εἰς ἱερομόναχος Συνέσιος, Βωδινιώτης, καὶ εἰς ἱερομόναχος Ἀνθιμος, ἅπαντες Ἕλληνες». Καὶ ἀφοῦ ἀναφέρει μερικὰ κτήματα τοῦ μοναστηρίου, προσθέτει στὸ τέλος: «Ἡ Μονὴ διωκεῖτο ὑπὸ τῆς Μητροπόλεως καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἠγουμένων. Τὰ Σχολεῖα τῶν Βωδινῶν τὰ ἑλληνικὰ συνετηροῦντο ὑπὸ τῆς κοινότητος τῶν Βωδινῶν καὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ὑπὸ τὴν ἀγρυπνον ἐπίβλεψιν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως. Ὑπῆρχον πολλὰ ἑλληνικὰ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ μαρμάρου ἀλλὰ δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸ περιεχόμενον των... Τὰ περίεξ βουλγαρικὰ χωριά δὲν μετείχον καθόλου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Μονῆς καθ' ὁλοκλήρην τρόπον καὶ ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν»¹⁾.

*
*
*

Ἡ κτηματικὴ περιουσία τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος καὶ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Βωδινῶν οὔτε μικρὴ ἦταν οὔτε ἀξιοκαταφρόνητη. Τὰ καθαρῶς προσοδοφόρα κτήματά τους, χωράφια, ἀμπέλια, λιβάδια, ἕνα δάσος, καρποφόρα δέντρα κτλ. ἦσαν ὑπεραρκετὰ ὄχι μονάχα γιὰ τὴ συντήρησιν τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἱδρυμάτων καὶ τὴν πληρωμὴ τῶν φόρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ

1) Dr D. K. Wogasli: Memoire sur la Comm. Relis. Grecque de Gornivoden et du Monastère Sainte Paraskevi. Παράρτημα ἀρ. 3 σελ. 45.

τοῦ σχολείου τῶν Βωδινῶν καὶ τοῦ Μοναστηριοῦ, ἀλλὰ ἐπέτρεπε στὴν ἐφοροδημογεροντία καὶ κατὰ τὴν ἀποταμίευση. Ἔτσι, ὅταν στὰ 1902 ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ κατέστρεψε τὰ δύο τρίτα τοῦ χωριοῦ καὶ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο ἡ ἴδια ἐφοροδημογεροντία μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ καὶ ἓνα μικρὸ δάνειο, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν συγκατάθεση τοῦ Μητροπολίτη ἔκλεισε ἀπὸ τὸν φαρμακοποιὸ καὶ τοκιστὴ Στενιμαχίτη Α. Λεμονίδη, ἀφοῦ ξαναέκτισε μέσα σ' ἓνα χρόνον τὸ σχολεῖο μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι ἦταν, ἔκτισε καὶ μιὰ στέγνα καὶ ὑδραγωγεῖο γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ χωριοῦ καὶ γιὰ νὰ μὴν ἐπαναληφθῆ τὸ κακὸ τοῦ 1902¹⁾.

Τὰ κτήματα τῆς κοινότητος καὶ τοῦ Μοναστηριοῦ λεπτομερῶς ἀναγράφονται σὲ δύο δηλώσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας (Demandes en Liquidation) στὴ μιὰ ἀπὸ 14 XII 1926 καὶ τὴν δευτέραν ἀπὸ 5 II 1929 ποὺ ἐπικυρώθηκαν πληρέστατα ἀπὸ τὶς καταθέσεις τῶν Βωδινιωτῶν μαρτύρων κ. Μελίδου, Καραμπατάση καὶ Μαλέρμυαση, ποὺ ἐξετάσθηκαν στὴ συνεδρίαση τῆς Α' Ὑποεπιτροπῆς στὶς 25 II 1929 (Proc. Verbal 356). Θὰ μπορούσαν βέβαια νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀκόμα καὶ μὲ τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους, γιὰτὶ ὅλες οἱ θρησκευτικὲς μας κοινότητες πλήρωναν φόρους ἀκινήτων καὶ γιὰ ὅλες ἀνεξαιρέτως ὑπῆρχαν ἀνοιχτὲς μερίδες ὡς τὰ 1907 μὲ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ Θρησκευτικὴ Κοινότης τάδε»,—ἀλλὰ οἱ βουλγαρικὲς οἰκονομικὲς ἀρχὲς μὲ διάφορες προφάσεις, ἀρνήθησαν νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν νόμιμη τούτη αἴτησή μας.

* * *

Γιὰ τὴν κτηματικὴ περιουσία τῶν τριῶν ἄλλων μοναστηριῶν καὶ τῆς Κούκλενας μιλῆσαμε στὰ σχετικὰ κεφάλαια πρὸ ἐπάνω. Στὰ ὑπομνήματά μου στὰ πρακτικὰ συνεδριάσεων τῆς Α' ὑποεπιτροπῆς καὶ τὶς δηλώσεις ἐκκαθαρίσεως ἐξ ἄλλου, βάσει τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων τῶν ἑλλήνων μαρτύρων ἀναγράφονται τὰ κτήματα κάθε κοινότητος καὶ κάθε μοναστηριοῦ ἓνα ἓνα λεπτομερικὰ μὲ τὴν τοποθεσία, τὸ εἶδος καλλιέργειας, τοὺς γείτονες, τὴν ἔκταση κτλ. Τοῦτο τὸ γεγονός καὶ μόνον εἶναι ἀρκετὸ ν' ἀποδείξη πόσο καλοὶ νοικοκύρηδες ἦσαν οἱ Φιλιππουπολίτες, Στενιμαχίτες, Κουκλενιώτες καὶ Βωδινιώτες καὶ πόσο φρόντιζαν γιὰ τὰ κτήματα, προσοδοφόρα καὶ μὴ τῆς θρησκευτικῆς τῶν κοινότητος καὶ τῶν μοναστηριῶν τους, σὰν νάταν ἀτομικὰ δικά τους, σὰν νὰ τὰ οἰκοδόμησαν ἢ καὶ τὰ δούλευαν μὲ τὰ χέρια τους. Τὸ ἀντίθετο συνέβαινε μὲ τοὺς βουλγάρους μάρτυρες. Οἱ καταθέσεις τους καὶ ὄχι μονάχα γιὰ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες καὶ τὰ μοναστήρια ποὺ ἐξετάσαμε σ' αὐτὴ μας τὴ μελέτη, ἀλλὰ γενικὰ γιὰ ὅλες,—ἦταν ὄχι μονάχα ἀόριστοι, ἀντιφατικὲς, μαλλιοτραβηγμένες ἀλλὰ πάντα σκόνταναν στὴν ἱστορικὴν ἀλήθεια, τὶς γραπτὲς ἀποδείξεις, (ἐκτός ἂν κι' αὐτὲς ἦσαν φάμπρικαρισμένες²⁾) καὶ στὰ πραγματικὰ γεγονότα. Ἐπειτα οἱ Ἕλληνες μάρτυρες δὲν εἶ-

1) Πρβλ. ὑπόμνημά μου διὰ τὴν θρησκ. Κοινότητα Βωδινῶν κτλ., σελ. 41'

2) Τὴν κριτικὴ τῆς καταθέσεως τῶν βουλγάρων μαρτύρων κάνω στὰ ὑπο-

χαν νὰ κούψουν τὴν ἀλήθειαν ἢ νὰ παραστήσουν τὸ ἄσπρο μαῦρο. Ἐκεῖ στοὺς Βουλγάρους μάρτυρες τοὺς δίδοταν καταλλήλως νὰ καταλάβουν, ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες κερδίσουν αὐτὲς τὶς δίκαιες, θὰ ἔπρεπε τὸ Βουλγαρικὸ κράτος ν' ἀποζημιώσῃ μὲ τὸ ἀντίτιμο τῆς ἀξίας των τὸ Ἑλληνικόν, ἀλλὰ στὸ τέλος τὴν ἀποζημιώσῃ τούτῃ θὰ τὴν ἐπέβαλε σὰν πρόσθετο φόρο στὸν Δῆμο ἢ τὴν Κοινότητα πού θὰ ἔμειναν τὰ γραιοκτικὰ κτήματα. Ἐδῶ εἶναι ὁ κατάλληλος τόπος νὰ προσθέσω καὶ τοῦτο : Ποτέ, οὔτε μιὰ φορὰ καταδέχθηκα νὰ ὑποδείξω στοὺς Ἕλληνας μάρτυρες πού ἐξετάσθησαν ἀπὸ τὴν Α' Ὑποεπιτροπὴ Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως τί νὰ ποῦν καὶ τί νὰ μὴν ποῦν. Ἄφωνα στὸν καθένα τους νὰ πῆ ὅ, τι ξέρει γιὰ τὴν ὑπόθεση, ἀλλὰ νὰ πῆ τὴν ἀλήθειαν καὶ μονάχα τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἂν κατέληγα στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἓνα κτῆμα καταγραμμμένο στὴ δήλωση ἐκκαθαρίσεως δὲν ἦταν τῆς Θρησκευτικῆς Κοινότητος ἢ τοῦ Μοναστηριοῦ, — παραιτούμουν ἀμέσως ἀπ' αὐτό. Τοῦτο ἔγινε λ. χ. μὲ τρία κτήματα ἀξίας τῆς Θρησκευτικῆς Κοινότητος Βωδινῶν, ἧτοι ἓνα δάσος 3400 στρεμμάτων, ἓνα λιβάδι 200 καὶ ἄλλο 100 στρεμμάτων, διότι ἀπὸ τὶς ἐξηγήσεις τῶν μαρτύρων μας ἐπέισθηκα, ὅτι τὰ τρία αὐτὰ ἀγροκτικὰ μπαίνανε στὴν περιουσία τῆς διοικητικῆς καὶ ὄχι τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος. Καὶ καίτι περισσότερο : Ὅταν στὴν ἐξέταση ἐνὸς φακέλου τῆς περιοχῆς τοῦ Νευροκοπιοῦ ἐπέισθηκα ὅτι μερικὰ κτήματα πού ζητούσαμε καλλιεργούνταν *κολλεγικά*, ζήτησα νὰ εφαρμοσθοῦν οἱ εὐεργετικὲς διατάξεις τοῦ ἀγροτικοῦ νόμου γιὰ τὰ τσιφλίκια τοῦ Ἰρισεκ, ¹⁾ πρᾶγμα πού ποιὸς ξέρει

μνήματά μου γιὰ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες ἰδίως τῆς Βάρνας, Στενίμαχου, Βάτσκοβου, Κούκλενας μὲ τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Ἐξόφθαλμα ὁμως ψευδολογες εἶναι οἱ καταθέσεις τῶν βουλγάρων μαρτύρων πού ἐξετάσθησαν γιὰ τὴν θρησκευτικὴ Κοινότητα τῆς Φιλιππούπολης, καὶ πού ἔφτασαν ὡς τὸ σημεῖο ν' ἀρνηθοῦν αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός τοῦ πραξικοπήματος ὅπως ὁ Κόλτσιεφ τῆς 16 Ἰουλίου 1906. — Πρὸβλ. *Dr D. K. Wogastli* : L' Hellenisme de la Bulgarie du Sud et plus spécialement de Philippopolis. σελ. 89—98. Ἐπίσης γιὰ τὶς φαρμακωμισμένες γραπτὲς ἀποδείξεις. Ὑπόμνημα μου περὶ τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Πετριτσιονίτισσας (Βάτσκοβο) σελ. 42. — Ὑπόμνημά μου περὶ τῆς θρησκευτικῆς Κοινότητος Κούκλενας καὶ τῆς Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων σελ. 48—51. Ἐπίσης : *Μυρτίλου Ἀποστολίδη* : Περὶ τῆς Μονῆς τῆς Πετριτσιονίτισσας (Βάτσκοβο) «Θρακικά», τόμ. VII 1936 σελ. 66 σημ. 3.

1) Σύμφωνα μὲ μιὰ διάταξη τοῦ νόμου τούτου, ἂν ἓνας κολῆγος ἀποδειχθῇ ὅτι καλλιεργεῖ τὴν ἴδια *ντάμγκα* (συγκεντρωμένο καλλιεργήσιμο κομμάτι γῆς), δὲν πληρώνει καμμιά ἀποζημιώσῃ στὸν τσιφλικοῦχο. Τὴν ἐνδειξὴ αὐτὴ (δηλ. τὴν μὴ ἐναλλαγὴ τῆς ντάμγγας) ὁ Ἰρισεκ τὴν ἀποδέχεται σὰν ἀρκετὴ ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ κτηματομερίδιο αὐτὸ ἦταν κάποτε ἐπὶ τουρκοκρατίας κτῆμα τῶν προγόνων τοῦ κολῆγου καὶ ὁ Τοῦρκος τσιφλικᾶς διὰ βίας ἢ μὲ ἀπειλὴ τὸ σφετερίσθηκε. Σὲ κάθε ἄλλῃ περίπτωσιν ὁ νόμος προβλέπει μιὰ δίκαιη ἀποζημιώσῃ τοῦ τσιφλικοῦχο. Τὴν διάκρισιν τούτῃ δυστυχῶς δὲν τὴν ἔκανε ὁ δικός μας ὁ νομοθέτης τοῦ Ἀγροτικοῦ Νόμου, ἂν καὶ παρόμοιες περιπτώσεις παρουσιάσθησαν στὴν Ἠπειρο μὲ καίτι ἄλλαν κτῆματα τσιφλίκια.

πῶς ἡ βουλγαρική ἀντιπροσωπεία παρέλειψε νὰ τὸ κάνῃ. Γενικά, ὡς Ἑλληνας ἀντιπρόσωπος στὴν Ἑλληνοβουλγαρική Ἐπιτροπή, ἔχοντας ὑπ' ὄψει μου, ὅτι τὸ «ἄδικον οὐκ εὐλογεῖται» δὲν θέλησα ν' ἀδικήσω τοὺς ἀντιδίκους οὔτε ὡς σύνολο οὔτε ὡς ἄτομα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'.

Ἡ ΚΟΥΚΛΕΝΑ ΘΕΡΕΤΡΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΙΤΩΝ

Νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη καὶ σ' ἀπόσταση δώδεκα χιλιόμετρων, ἐκεῖ ποὺ ἡ χρυσοφόρα πεδιάδα τοῦ Ἐβρου δλοένα στενεύει καὶ ἀρχίζουν δαντελωτοὶ οἱ πρόποδες τῆς χαριτωμένης Ρωδότης, σὲ μιὰ τῆς διακλάδωση, κρυμμένο, λές, μέσα σ' ἓνα μὲ πρασινάδες στολισμένο κάνιστρο, βρίσκεται τὸ ἑλληνικώτατο χωριὸ ἡ ΚΟΥΚΛΕΝΑ. Τὸ χωριὸ δὲν φαίνεται ἀπὸ μακρὰ μὰ σὲ δύο τρία χιλιόμετρα ἀπόσταση νοιώθεις πῶς πλησιάζεις ἓναν συνοικισμό νοικοκυρεμένο καὶ φιλόδοξο. Τώρα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὁ δρόμος εἶναι κατὰφυτος ἀπὸ περιποιημένα ἀμπέλια καὶ καπνοφυτεῖες ποὺ ἀνίμεσά τους ὑψώνονται γιγαντώσωμες κερασιές, καρυδιές καὶ κἄλου κἄλου καμμιὰ μυγδαλιά. Τὰ ἐπὶ παρεκκλήσια τοῦ χωριοῦ, ὀλάσπρα, πάνω σὲ ὑψώματα σοῦ προαναγγέλλουν, ὅτι ἀπὸ ἐδῶ ἐλέησε ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς κι' ἀφῆκε φανερὰ τὰ ἴχνη του. Καὶ πράγματι ἡ Κούκλενα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ κάστρα, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα «Βάνιστα», ποὺ καὶ τώρα τὸ διατηρεῖ ἓνα τμῆμα τῆς, τὸ νοτιώτερο τοῦ χωριοῦ.

Κοντὰ πιά στὸ χωριὸ κατηφορίζεις λιγάκι κι' ἀπέναντί σου ὁ ψώνεται μιὰ βρύση νὰ χύνη τὰ χρυσάλλινα νερά τῆς σ' ἓνα στενόμακρο σκαφίδι, ποὺ κάποιο μουλάρι πίνει καὶ δροσίζεται ἐνῶ ὁ ἀγωγιότης του σὲ καλημερίζει πρόσχαρα μὲ τὸ «Καλῶς ὄρισες, ἀφεντικό». Στρίβεις πενηνταρὶά βήματα ἀριστερὰ καὶ νάσου: προβάλλει ἡ Κούκλενα κούκλα σωστή!). Τὸ χωριὸ μέσα χωρίζεται ἀπὸ ἓνα φαράγγι ποὺ τὸ περνᾷς σ' ἓνα ξύλινο γεφύρι 5—6 μέτρων. Ἀπὸ τὴν ἐδῶ μεριά εἶναι ὁ ἑλληνικὸς συνοικισμὸς, ὁ «μαχαλὲς τοῦ Μετοχιοῦ», πέρα ὁ τουρκικὸς. Ὀλόκληρο τὸ χωριὸ εἶχεν ὡς στὰ 1906 μιὰ ἑλληνοτουρκικὴ φυσιογνωμία. Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες ζοῦσαν ἀδελφωμένοι, τίποτε δὲν τοὺς χώριζε. Πέρα ἀπὸ τὴ τουρκικὴ συνοικία, ἀρχίζει ὁ δευτέρος

1) Ἡ ὀνομασία «Κούκλενα» προέρχεται κατὰ τὸν Λευκιάν Γεωργιάδη καὶ τὸν Γ. Τσουκαλά ἀπὸ τὸ «κοκλάζω» δηλαδὴ ἀπὸ τὴς πηγές, στὴν ἄκρη τοῦ συνοικισμοῦ, γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα καϊνάκια, ὅπου κοκλάζει τὸ νερὸ καὶ ὅπου βρισκόταν ὁ ἀρχαιότερος συνοικισμὸς ἡ Βάνιστα, λέξη ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *Baniscum*, ἑλληνικὰ βαλανεῖον δηλ. λουτρό. Κατὰ τὸν Μυρτίλον Ἀποστολίδην ὁμοίως ἡ ὀνομασία «Κούκλενα» προέρχεται ἀπὸ τὴν λέξιν «Κόκκαλα», διότι ἐδῶ κοντὰ ἔλαβε χώραν μιὰ πολύνεκρη μάχη κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἦτοι τὴν 2αν Αὐγούστου 1208 μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Κουμάνων ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, Φράγκων καὶ Ἑλλήνων ἀπὸ τ' ἄλλο, μετὰ τὴν ὁποίαν σωρὸς ἀπὸ κόκκαλα ἔμειναν στὸν τόπο. Πρβλ. Μ. Ἀποστολίδην περὶ Κουκλένης κλπ. τὸ Ἀρχ. Θρ. Ἐπιστ. τόμ. Β' 1935—36.

έλληνικὸς μαχαλὲς ἢ «Βάνιτσα» μὲ τὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐκκλησίᾳ του ¹⁾).

¹⁾ Ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κούκλενας πρὸ τοῦ 1906 ἦταν : 450 οἰκογένειες ἑλληνικῆς ²⁾, 350 τουρκικῆς, 15—20 οἰκογένειες βουλγαρικῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ὡς τὰ 1906 δήμαρχος τοῦ Δήμου Κούκλενας ἦταν πάντοτε Ἕλληνας, σύμβουλοι Ἕλληνες καὶ τούρκοι καὶ ἓνας μόνον βούλγαρος. Ἐξ ἄλλου τὸ πρῶτο βουλγαρικὸν σχολεῖο ἀνοίξε μόλις στὰ 1893 μὲ τριανταριά μαθητὰς περίπου, καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τὰ γύρω χωριά ἢ ἑλληνόπαιδες, ποὺ θέλανε νὰ μάθουν βουλγαρικὰ, ὅπως λ. χ. ὁ Κοσμόγλου ποὺ ἐξετάσθηκε ὡς μάγιστρος. Ὅταν ἤρθε ἡ κρίσιμη στιγμή οἱ Κουκλενιώτες ἀποδείχθηκε, ὅτι δὲν λεγότανε μονάχα Ἑλληνες «ψιλῶ ὀνόματι» ἀλλ' ὅτι βαθειὰ αἰσθανότανε τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὰ 1906 ὡς στὰ 1928 μετανάστευσαν ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ 10—15 οἰκογένειες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ μισὲς ἦσαν Ἕλληνες ὑπήκοοι καὶ ἔφυγαν ὑστερότερα. Προτίμησαν ν' ἀφήσουν τὰ σπίτια καὶ κτήματα ποὺ τὰ εἶχαν ἀπὸ πάππου - πατρὸς - πάππου, νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς τάφους τῶν γονιῶν τους, νὰ ὑποστοῦν ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ ξερριζώματος καὶ τῆς ξενιτειᾶς παρὰ αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιὰ τους νὰ βουλγαρέψουν. Στὰ 1914 μάλιστα σ' ἐκείνους, ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμα μεταναστεύσει τοὺς πρότειναν ἐπισημῶς νὰ τοὺς ἐπιστρέψουν, ὅλα τους τὰ κοινοτικὰ κτήματα, σχολεῖα καὶ ἐκκλησίαι, νὰ ἔχουν παππάδες καὶ δασκάλους Ἕλληνας, νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ τους ἑλληνικὰ γράμματα μὲ μιὰ μονάχα ὑποχρέωσις νὰ μνημονεύουν οἱ παππάδες τῶν ἀντὶ τὸν Πατριάρχον τὸν Ἐπίσκοπον, — ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν τὸ δέχθησαν οἱ φιλοπάτριδες Κουκλενιώτες ³⁾. Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα οἱ Κουκλενιώτες ἐγκατεστάθησαν ὁμαδικὰ στὴν Ἁγία Βαρβάρα ἢ Διαβόρριτσα, ἐγκαταλειμμένο κρητοβλάχικο κτηνοτροφικὸ χωριὸν κοντὰ στὴ Βέρροια. Ρόζιουσιν καὶ αἰμάτωσαν τὰ χέρια τους γιὰ νὰ ἐκχερσώσουν τὴν περιοχὴν τοῦ νέου τους χωριοῦ καὶ νὰ τὸ μετατρέψουν σ' ἀμπέλια καὶ χωράφια. Τὸ ὄνομασαν «Νέα

1) Ἡ κτηματικὴ περιουσία τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξικῆς Κούκλενας ἦταν :

1) Τρεῖς ἐκκλησίαι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. 2) Δύο σχολεῖα. 3) Ἐξήντα τέσσαρα κομμάτια ἀγροὶ καὶ 4) Ἐπτὰ παρεκκλήσια ἀπὸ τὰ ὁποῖα 18 τοῦ χωριοῦ ἐκτάσεως 100 δεκαδ. στρεμμάτων καὶ τὰ ἄλλα ἐκτάσεως 2210 μοναστηριακὰ μὲ δάσος τοῦ Μοναστηριοῦ 1600 στρέμμ. Λειβάδια 220 στρέμμ., ἀμπέλια 190 χιλ. κούτσουρα, ἓνα μετόχι στὴν Κούκλενα 2000 τ. μ. μὲ 4 δωμάτια μὲ τὰ παραρτήματά των καὶ ἀβλὴ 4.000 τ. μ. Στ' ἀμπέλια καὶ τὰ χωράφια τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων οἱ Κουκλενιώτες εἶχαν προνομιῶδες θέσις νὰ τὰ νοικιάζον μὲ δίκαιώματα «μονοκατὰ» = ἐμφυτεύσεως. Πρβλ. Dos sier de la Ier Sous-Commission Greco-Bulgare N° 34543 καὶ ὑπόμνημά μου Communauté relig. Grécque de Conclen et du Couvent «Agii-Anargyri» σ. 9—19.

2) Πρβλ. καταθέσεις τοῦ μάρτυρος Π. Κοσμόγλου, γραμματέως τῆς Κοινότητος Pr. Verbal du 21 III 1929. Dossier N° 34543.

3) Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὸ Στενίμαχο μὲ τοὺς Ἕλληνας Στενιμαχίτες ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Πρβλ. Καταθέσεις οἰκονόμου Παππά - Λεωνίδα Dossier No 31165 Pr. Verbal 15 X 1928 et 6.

Κούκλενα» καὶ μὲ τὴν ἐπιμονή, ὑπομονή καὶ τὴν ἐργατικότητά τους ἔκαναν τὴν περιοχὴ τοῦ ἕνα ἀπέραντο κῆλο, Ὑπέφεραν πολὺ ἀλλὰ ἰώρα εὐημεροῦν.

Ἡ παλαιὰ Κούκλενα, τὸ Δεσμὲν Δερε (μετανομασμένον Φερδινάνδοβο) ἢ Μπελάστισα μὲ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Γιώργη ἦσαν τὰ ἀγαπημένα θέρετρα τῶν Ἑλλήνων Φιλιππουπολιτῶν, ὅπως τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τῶν Στενιμαχιτῶν, προπάντων ὅμως ἡ Κούκλενα καὶ τὸ μοναστήρι τῆς δηλ. τὸ μοναστήρι τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Ἐκεῖ περνοῦσαν οἱ Φιλιππουπολιτεῖς τῆ θερινῆ season Ἰουνίου Ἀυγούστου. Λατέρνα, χορὸς, περίπατοι κοντινοὶ ὡς τ' ἀμπέλια, τραγούδια ἑλληνικὰ ντόπια, Πολίτικα καὶ Ἀθηνιώτικα, μερικὲς πρὸ μακρυνῆς ἐκδρομῆς μὲ βωδάμαξα καὶ ὑπαίθρια τραπέζια, — ἦσαν οἱ χαρούμενες ἀπασχολήσεις τῶν νέων καὶ ὄχι λίγων κοτσανάτων γέρον. 1)

Κι' ὅμως πολλὰ εἰδύλλια, πού ἄρχισαν κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ σὲ κάποιον βραδυνὸν περίπατο, ἢ στὸν χορὸ σὲ κάποιον ἄλῶνι μετὰ τὸν δεκαπενταύγουστο, ἢ στὸ τούρικο καφενεῖο, στὸ κέντρο τῆς Κούκλενας, — ἔξακολούθησαν στὴ Φιλιπούπολη γιὰ νὰ πάρουν τέλος μὲ τὸν χορὸ τοῦ Ἡσαΐα. Συχνὰ παρῆες ἀπὸ νέους πού δὲν τοὺς ἔλειπαν οὔτε οἱ εἰδικοὶ κανιὰδῶροι οὔτε οἱ κιθάρες κινουσαν ἀπὸ τὴ Φιλιπούπολη κατὰ τὸ μεσονύχτι τῆς Παρασκευῆς περσοί, ἔφταναν τὸ πρωὶ στὴν Κούκλενα, διασκέδαζαν μὲ χορὸ καὶ τραγοῦδι τὸ Σάββατο ὡς τὰ μεσάνυχτα, λαγοκοιμοῦνταν κἄπου ὑπὸ τὸν «ἀστερόβεντα» στὸν δρόμο γιὰ τοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους καὶ τὸ πρωὶ τῆς Κυριακῆς παρουσιάζονταν στὴν ἐκκλησιὰ τοῦ μοναστηριοῦ ν' ἀνάψουν τὸ κεράκι τους. Ἐπειτα χορὸς καὶ τραγοῦδι ὅλη τὴν ἡμέρα, φαγὶ στὸ κιόσκι καὶ ὕπνος στὸ ἡγουμενεῖο καὶ τὴν ἄλλη πρωτὶ πρωτὶ γιὰ τὴ Φιλιπούπολη. Μέλος μιᾶς τέτοιας συντροφ. ἄς ἤμουν κι' ἐγώ. Ἡ φωνὴ μὲ βοηθοῦσε μὰ πρὸ πολὺ μὲ βοηθοῦσε τὸ secanto καὶ τὸ μπάσσο τῶν φίλων μου. Μιὰ χρονιά ὅμως μᾶς ἐπεσκίασε ἕνας Βαρναῖος, ὁ Γουναρόπουλος, ἀδελφὸς τοῦ σημερινοῦ προέδρου τοῦ συλλόγου τῶν Βαρναίων στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐπαίξε ἔκτακτη κιθάρα. Μᾶς τραγουδοῦσε βέβαια ζωηρὰ τραγούδια: «Τράβα γυαλό, τράβα γυαλό βαρνιώτισσα κοπέλλα, τράβα γυαλό τράβα γυαλό βαρνιώτισσα κυρά...» μὰ τὸ φόρτε τοῦ ἦταν σὲ κάτι ρωμαντικὰ τραγούδια, πού ἢ ἀντιστροφὴ τους ἦ καὶ ὀλόκληρα ἦσαν τονισμένα σὲ σκόλα μίνορε, γιὰ νὰ τὸν ἀφίνουμε, μόνος του νὰ τελειώνει τὸ παθητικὸ τοῦ τραγοῦδι. Κυρίες καὶ κορίτσια τὸν παρακαλοῦσαν νὰ τοὺς τραγουδήσῃ τὸ «Καταβαίνει ὁ ἥλιος στὴ Δύση» ἢ τὸ «τρέμω» καὶ ὁ Γουναρόπουλος ἄρχιζε:

1) Τῆς Κούκλενας μάλιστα στὰ χρόνια μου τῆς βγάλανε καὶ τραγοῦδι.

Εἶναι ἡ Κούκλενα ἕνα χωριὸ
πῶχει κοπέλλες ἕνα σωρό,
ὁ κόσμος ὅλος τρέχει ἐκεῖ
γιὰ νὰ χορέψῃ τὴν Κυριακῆ.

Χορεύουν πόλκα καὶ βάλς μαζῆ
κι' ἄλλοι τοὺς χάσκουνε ὡσὰν χαζοί,
τοῦ Ἡσαΐα μὰ τὸν χορὸ
δὲν τὸν χορεύουνε κι' ἀπορῶ.

*Τρέμω γὰ σι' ὁμολογήσω, τρέμω γὰ σοῦ τὸ εἰπῶ
τρέμουν ὄλα μου τὰ μέλη γὰ σοῦ πῶ πῶ; σ' ἀγαπῶ.
Ἐσυχίαν δὲν εὐρίσκω, γὰ πλαγιάσω δὲν ἤμπορῶ,
κί' ἂν ποτὲ τὰ μάτια κλείσω, πάλι ἔμπρός μου σὲ θωρῶ*

Κι' ἔβλεπες ματιάκια κοριτσιῶν καὶ κυριῶν ἀκόμα γὰ δακρῦζουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'.

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ

Αὐτὸ μουλαρόδρομοι, ὃ ἔνας ἀπὸ τὸ Μετόχι τοῦ ἑλληνικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Κούκλενας, ποὺ εἶναι καὶ ὁ συντομώτερος, — ὃ ἄλλος ἀπὸ τὸν τουρκομαχαλᾶ ἀνηφορίζοντας ὀδηγοῦν στὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ποὺ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν Κούκλενα περισσότερο ἀπὸ δυὸ - τρία χιλιόμετρα Γι' αὐτὸ συνήθως ὁ κόσμος πάει ὡς ἐκεῖ πεζός. Στὴν ἀρχὴ κανένα - δυὸ χιλιόμετρα ὁ δρόμος τοῦ μετοχιοῦ εἶναι κατάξηρος καὶ κάτι ὑψώματα δεξιὰ καὶ μπρὸς κρύβουν τὴ θέα πρὸς τὴ Φιλιππούπολη καὶ τὸ μοναστήρι. Πλησιάζοντας ὅμως καὶ σὲ μιὰ καμπὴ τοῦ δρόμου παρουσιάζεται τὸ μοναστήρι μ' ὄλη του τὴ μεγαλοπρέπεια καὶ χάρι. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ μοναστήρι κάποιος θὰ σὲ παρατηρήσῃ καὶ χαρούμενα θὰ σημάνη τὴν καμπάνα γιὰ τὸ «καλῶς ὄρισες». Πόσες φορὲς κί' ἐγώ, παιδί σὰν ἤμουν καρδοκοῦσι τὰ Σαββατοκύριακα ἀπὸ τὸ ἡγουμενεῖο ἢ ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ γὰ δῶ κανένα νᾶρχεται γιὰ γὰ σημάνη τὴν καμπανούλα σου! Τὸ μοναστήρι παρουσιάζει ἕνα μεγάλο ἐπίκτιστο τετράγωνο, ἀπλωμένο σὲ τρεῖς ταράτσες τὴ μιὰ πάνω ἀπὸ τὴ ἄλλη. Ἐχει τέσσαρες μεγάλες ἀλλόπορτες μιὰ στὴ μεσημβρινή του πλευρά, — ἢ κάτω πόρτα —, δυὸ στὴ δυτικὴ του καὶ μιὰ ἀκόμη στὴν ἀνατολική. Ἡ ἐπίσημη ὅμως εἴσοδος εἶναι ἀπὸ τὸ ἀγίασμα του δηλ. ἢ ἐπάνω καὶ κάτω πόρτα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ποὺ ὀδηγοῦν στὴν κάτω καὶ στὴ μεσαία ταράτσα τοῦ μοναστηριοῦ. Καὶ πάνω ἀπὸ τὴν πρώτη πόρτα εἶναι εἰκονογραφημένοι οἱ δύο ἅγιοι κρατῶντας τὸ μοναστήρι στὰ χέρια. Μπαίνοντας ἀπὸ τὴ μεσημβρινὴ τὴν κάτω πόρτα ἔχεις δεξιὰ τὴν ἐκκλησιὰ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων καὶ νοτιοανατολικά τὰ παλιὰ κελιά τῶν μοναχῶν καὶ τὸ παλιὸ καμπαναριὸ χωρὶς καμπάνα. Στὰ παιδικὰ μου χρόνια ἀπὸ τὰ κελιά τούτα σωζόταν μόνον ἕνα ἀρκετὰ μεγάλο δωμάτιο, ποὺ ἔμεινε ὁ παππᾶς τοῦ μοναστηριοῦ, γιὰτὶ ὅπως ἦταν τὸ μοναστήρι αὐτὸ πλούσιο συντηροῦσε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἡγούμενο, ἕναν ἢ δυὸ παππάδες, οἰκονόμο, ψάλτη καὶ ἀρκετὸ πολυάριθμὸ προσωπικὸ : ψωμᾶ μάγειρο, παραμάγειρο, ἕναν ταξιδειώτη, ποὺ ἐρχόταν καὶ στὴ Φιλιππούπολη μὲ δοχεῖα «διὰ τὸ ἔλαιον τῆς ἐκκλησίας τῶν θαυματουργῶν ἁγίων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ»¹⁾. Χωριστὰ εἶχε τὸ μοναστήρι τοὺς βοσκούς του, τοὺς ἄγρο

1) Γιὰ τὸν Μπάμπια Κώστα τὸν ταξιδιώτη δὲς παρακάτω σελ. 70 σημ. 8 τοῦ Παραρτήματος.

φύλακας καὶ ἕναν κληδολόγην, ποὺ ἦταν ἀσκεπὴς καὶ δούλευε γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ. Ἀπὸ τὴν κάτω ταράτσα μιὰ πλατεῖα πλακόστρωτη σκάλα μὲ σιδερένια κάγκελα ὀδηγεῖ στὴ μεσαία αὐλὴ καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι στὴ σκάλα εἶναι ἡ κεντρικὴ βρύση τοῦ μοναστηριοῦ, (εἶχε δυὸ ἄλλες στὸν ἀδλόγουρο τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τρεῖς ἔξω στὸν ἀγιασμὸ) καὶ πάνω ἀπὸ τὴ βρύση αὕτὴ εἶναι κτισμένο τὸ κίόσκι τοῦ μοναστηριοῦ, ποὺ βρίσκονταν στὴν τρίτῃ καὶ τὴν πιὸ ψηλὴ ταράτσα. Πίσω τῆς ὑψώνονταν ἡ βορεινὴ πλευρὰ τοῦ μοναστηριοῦ, ἡ νεώτερη ἀπὸ ὅλες. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἕξ αὐτὲς βρύσες ἔφερε στὴ μετώπῃ τῆς πάνω σὲ μαρμάρινη πλάκα μὲ παππαδίστικα γράμματα ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς σὲ στίχους ἢ σὲ πεζοὺ καὶ κάτω· κάτω ὀνομαζόταν ὁ κτήτωρ τῆς. Ὅταν τὸν Ἰούνιο στὰ 1929 κατ' αἴτησιν τοῦ βουλγάρου ἀντιπροσώπου κ. Κ. Ποπῶφ πῆγαμε νὰ κάνουμε αὐτοψία στὸ μοναστήρι, ὅλες αὐτὲς αἱ κτητορικὲς ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς εἶχαν προηγουμένως ἀφαιρεθῆ *) καὶ μονάχα μιὰ ἔμεινε στὸν τόπο τῆς : ἡ μαρμάρινη ἐπιγραφὴ τῆς κεντρικῆς βρύσης στὸ κίόσκι. Τὸ περιεχόμενον τῆς εἶναι : Η ΒΡΥΣΙΣ ΑΥΤΗ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΑΔΡΑ ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ. ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΕΝ ΤΗ ΜΟΝΗ ΤΑΥΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Χ' ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΟΣΚΟΓΛΟΥ ΕΚ ΣΤΕΝΗΜΑΧΟΥ.

1848 Ἰουλίου 15 *).

Σὰν ἔξαιρέσουμε τὴ νοτιανατολικὴ πλευρὰ τοῦ μοναστηριοῦ, ποὺ ὅπως εἶπαμε παραπάνω ἦταν ἔρειπωμένη, ὅλες οἱ ἄλλες ἦταν τέλεια οἰκοδομημέ-

1) Ἄν οἱ ἐπιγραφὰς αὐτὲς κατεστράφηκαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἢ ὄχι δὲν τὸ ξέρω. Ὅπως δὲ ὅμως μῦλον διὰ στὰ 1929 ἐξήγησα νὰ μᾶς τις δείξῃ ὁ ἡγούμενος, δὲν τὸ ἔκανε. Ἐν τούτοις πέντε χρόνια προηγουμένως στὰ 1924 ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης εἶδε στὸ σκευοφυλάκειο τοῦ Μοναστηριοῦ δύο μαρμάρινες πλάκες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ πρώτη ἦταν ἐντοιχισμένη στὸ Ἅγίασμα καὶ ἡ δευτέρα στὴν κρήνη τῆς κάτω αὐλῆς κοντὰ στὴν ἐκκλησία. Τὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης, ἀπὸ τὸν Ἀγούστο τοῦ 1830 εἶναι τὸ ἐπόμενον :

Μωσῆς ὁ πᾶνυ τὰς πέτρας βλύσας ὕδωρ	ὄρυξε πηγὴν τήνδε ἀδρᾶ δαπάνη
πότισι λαὸν πάλαι Ἰσραηλιτῶν	ὕδωρ πότιμον βλυζάνουσας ἀφρόνως.
κλεινὸς δὲ Νικόδημος Ἀρχιμανδρίτης	νοσοῦσι ρῶσιν καὶ ἰασιν παρέχων.
καὶ προστατεύων τῆς μονῆς ταύτης ἤδη	Δόη Θεὸς σοι θεῖαν ἀνιμισθίαν. Ἄωλ'.

Μὲ τὸ ἴδιον περιεχόμενον περίπου καὶ τὴν ἴδια χρονολογία ἦταν καὶ ἡ δευτέρα. Πρβλ. *Μυρτίλος Ἀποστολίδης* : Περὶ Κουκλένης καὶ τῆς φερωνύμου αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ροδόλης Μονῆς τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων. Ἀρχεῖον Θερακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσαυροῦ Τόμ. Β'. (1935—36) σελ. 18 καὶ 23.

2) Ἄν καὶ οἱ Στενιμαχιτεῖς ἐνδιαφέρονταν προπαντὸς γιὰ τὸ μοναστήρι τους τὸ Βάτσκοβο, οἱ Βουδενιώτες γιὰ τὸν ἅγιον Κύρηκα, μὰ φιλόθρησκοι καὶ πατριώτες, ὅπως ἦσαν, δὲν ἀρνιούνηταν ποτε τὸν ὄβολόν τους γιὰ κάθε ἑλληνικὸ σχολεῖο ἢ ἐκκλησία. Θὰ δοῦμε παρακάτω, πὼς χάρι στὴ συνδρομὴ τῶν Στενιμαχιτῶν πλακοστρώθηκε ὁ προθάλαμος τῆς βορεινῆς πλευρᾶς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ἐπὶ Γρηγορίου. Ἐμεῖς οἱ Φιλιππουπολίτες, πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσω, σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ὄστεροῦσαμε λιγάκι.

νες. Ὁ ἴδιος τρόπος οἰκοδομήσεως ὅπως καὶ σὲ ἄλλα μας μοναστήρια. Κάτω δηλ. στὸ ἰσόγειο, διαμερίσματα προορισμένα γιὰ τοὺς ἐργάτες τοῦ μοναστηριοῦ, γιὰ ἀποθήκες τροφίμων ἢ κρασιοῦ, γιὰ σταύλους καὶ ἀχυρῶνες. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἰσόγειο ἕνας μακρὸς σκεπαστὸς προθάλαμος, ποῦ καὶ ποῦ μ' ἕνα ἐπίσης σκεπαστὸν ἐξώστη, μὲ ξύλινα κάγκελα ἀπ' ἐμπρός, πίσω εὐρὺ χωρὰ καὶ εὐπρόσωπα δωμάτια καὶ κάθε δύο τρία δωμάτια κί' ἕνα μαγειρεῖο. Ἔτσι τὸ βρῆκα καὶ στίς 26 Ἰουνίου τοῦ 1929 στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων, ὅταν πῆγαμε γιὰ αὐτοψία μὲ τὴ διαφορά, ὅτι τὴν ὥρην ὄχι μονάχα ἡ νοτιοανατολικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ του πλευρὰ ἦταν ἐρειπωμένη. Μιὰ τυχαία πυρκαϊὰ τὴν ρήμαξε. Τυχαῖες πυρκαϊῆς δὲν ἔλειψαν βέβαια καὶ ὅταν τὸ μοναστήρι ἦταν ἑλληνικόν. Τότε ὅμως ἂν δὲν προλάμβαναν νὰ τὸ σβύσουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ μοναστηριοῦ, ποὺ ἦσαν πολυαριθμότεροι, ἔφτανε νὰ σημάνη «κίνδυνος» ἢ καμπάνα του. Καὶ τότε ἐβλεπες, μὰ μέρα ἦταν, μὰ νύχτα, μὰ μεσάνυχτα, γιορτὴ ἢ καθημερινὴ τοὺς Κουκλιενιώτες νὰ τρέχουν λαχανιασμένοι τὸν ἀνήφορο μὲ ἀξίνες, κασμάδες, δικέλες, γάντζους, προῖονια, γκαζοντενεκέδες ἢ ὅ,τι καθένας του εὔρισκε πρόχειρο γιὰ νὰ σβύσουν τὴ φωτιά. Γυναῖκες καὶ παιδιά τοὺς ἀκολουθοῦσαν νὰ τοὺς δώσουν χέρι βοήθειας, κί' ἔτσι προλάμβαναν τὸ κακό. Ἴσως καὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ νέοι κάτοχοι τοῦ μοναστηριοῦ νὰ κάνανε τὸ ἴδιο, ὅταν εἶδαν τὸν κίνδυνος. Μὰ τώρα πιά οἱ Ἕλληνες Κουκλιενιώτες ἦσαν ἀδιάφοροι γιὰ τὴν τύχη τοῦ μοναστηριοῦ. Διότι γι' αὐτοὺς Ὁρθοδοξία, Ἑλληνισμός, Ἑλληνικὴ μητρικὴ τους γλῶσσα ἦταν «τριὰς ὁμοούσιος καὶ ἀχώριστος». Ἐνῶ προτιήτερα! ... Δὲν ἦταν ὁ ἠγούμενος ποὺ τοὺς φώναζε «βοήθεια!» ἦταν οἱ ἅγιοι Ἀναργυροί, οἱ ἀγαπημένοι τους κατ' ἐξοχὴν Ἕλληνες ἅγιοι ποὺ κινδύνευαν καὶ τοὺς ζητοῦσαν βοήθεια. Καὶ τότε ποῖος δὲν θάφινε ὅλα, κί' γυναῖκα ἐτοιμόγεννη ποὺ λέει ὁ λόγος, γιὰ νὰ σώση τοὺς ἅγιους του; Τέτοια ἦταν ἡ ψυχροσύνθεση τῶν Κουκλιενιωτῶν. Τοὺς γνώρισα καλὰ ¹⁾).

Στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τῆς κάτω ἀβῆς βρίσκεται ἡ ἐκκλησία τῶν

1) Οἱ Βούλγαροι, ὅταν πῆραν μὲ βία τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων δὲν ἀδίκησαν τοὺς Κουκλιενιώτες μόνον ὁμαδικά, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄτομα. Λίγα ἦσαν τὰ μοναστηριώτικα τ' ἀμπέλια ποὺ τὰ φύτευε ἀπ' εὐθείας ἡ διοίκησις τοῦ μοναστηριοῦ. Τὰ περισσότερα δίδονταν στοὺς Κουκλιενιώτες μὲ «μουκατᾶ» δηλ. μὲ ἐμφύτευση. Μόλις λοιπὸν ἦρθε ὁ πρῶτος βούλγαρος ἠγούμενος, καὶ πρώτη του δουλειὰ ἦταν νὰ καταργήσῃ αὐθαίρετα τὸ δικαίωμα τῆς ἐμφυτεύσεως τῶν Κουκλιενιωτῶν. Πρὸβλ. Ὑπόμνημά μου πρὸς τὴν Α'. Ὑποεπιτροπὴν Ἑλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως παράρτημα ἀριθ. 3 καὶ ἀριθ. 5. Μὲ τὸ πρῶτο ὁ Ἕλλην Μητροπολίτης μὲ συμβόλαιον ἀπὸ 13 Μαΐου 1903, δίνει πρὸς ἐμφύτευση στοὺς ἀδελφούς Γκάκη ἀπὸ τὴν Κούκλαινα ἕνα χωράφι ἕξ στρεμμάτων γιὰ νὰ τὸ μετατρέψουν σὲ ἀμπέλι καὶ μὲ τὸ δεύτερον ἀπὸ 14 Ἀπριλίου 1907 οἱ Βούλγαροι ἠγούμενοι Ἀγαθάγγελος Σεραφίμωφ τοὺς τὸ ἀφαίρεσεν καὶ ὡς σημειωθῆ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἀμπέλι τὰ πρῶτα 3—4 χρόνια δὲν ἀπέδιδεν τίποτε καὶ μονάχα μὲ ἔξοδα εἶναι ἐπιφορτισμένο.

Ἐκ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Ἀποτελεῖται ἀπο τρία διαμερίσματα τὸν προνάρθηκα, τὸν νάρθηκα καὶ τὸν καθαντὸ ναὸ μὲ τὸ ἅγιο βῆμα. Ἔχει ἔκταση δεκαπενταριά μέτρα μᾶκρος καὶ ὀκτὼ μέτρα πλάτος. Ὁ προνάρθηκας εἶναι ἓνα πλινθόκτιστο δωμάτιο κολλημένο ὑστερώτερα στὴν ἐκκλησία. Κτίσθηκε στὰ 1862 ἀπὸ τὸν διάδοχο τοῦ Νικοδήμου τοῦ Φιλιππουπόλιτου, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὄνομα μένει ἄγνωστο, γιὰτὶ μερικοὺς τόμους ἀπὸ τοὺς Κώδικας τῆς Ἑλληνικῆς Μητροπόλεως τοὺς πῆραν οἱ Βούλγαροι ὅταν ἀποσχίσθησαν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία μετὰ τὴν παύση τοῦ βουλγαρίζοντος Παΐσιου δηλ. κατὰ τὰ 1862 καὶ ἄλλους ὁ βουλγαρικὸς ὄχλος κατὰστρεψε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1906, μαζὶ μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλληνικῆς Μητροπόλεως¹⁾ καὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μαρσαλῆ μὲ 3000 τόμους βιβλίων. Ὁ προνάρθηκας αὐτὸς πάντως κτίσθηκε μὲ φανερὸ σκοπὸ νὰ μποροῦν νὰ στεγάζονται οἱ τρελλοὶ ποὺ τοὺς ἔφεραν γιὰ θεραπεία σ' αὐτὸ τὸ μοναστήρι. Ὀλόκληρη ἡ κατασκευὴ του, ἡ τοποθεσία τῶν παραθύρων, μιὰ κολώνα πέτρινη κι' ἓνας χοντρὸς στύλος στίς ἀπέναντι ἄκρες μὲ ἄλλοσιδες γιὰ τὸ δέσιμο τῶν τρελλῶν, ξύλινα ψηλὰ καὶ πλατεῖα πεζούλια, αὐτὸ ἀποδεικνύουν. Ἡ καθαντὸ ἐκκλησία μὲ τὸν νάρθηκά της εἶναι λιθόκτιστη. Ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς της τὴν εἰκονογράφησής της κτλ. φαίνεται, ὅτι δὲν εἶναι παλαιότερη ἀπὸ διακόσια ἢ τριακόσια χρόνια, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἀποκλείει καθόλου, σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο μέρος νὰ ὑπῆρχε ἄλλη ἐκκλησία, ποὺ καταστράφηκε. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα στὸ ἴδιο μέρος ἢ στὸν παρακείμενο κῆπο τοῦ μοναστηριοῦ νὰ ὑπῆρχε στὰ χρόνια τῆς εἰδωλολατρείας «Ἱερό», ποὺ λατρευόταν ὁ Ἡρακλῆς ἀφοῦ οἱ πρῶτοι ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐντόπιους ἱστορικοὺς μας ὁ Δευκίης Γεωργιάδης²⁾, ὁ Κ. Οἰκονόμου³⁾ καὶ ὁ Γεώργ. Τσουκαλάς⁴⁾ εἶδαν ἐδῶ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα ἀγάλματα ποὺ παρίσταναν τὸν Ἡρακλέα. Ὅταν στὰ 1862 κτίσθηκεν ὁ προνάρθηκας τὸν σοβάδισαν ἀπὸ μέσα κι' ἀπ' ἔξω καὶ μαζὶ μ' αὐτὸν καὶ τὸν ἔξωτερικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα, ποὺ ὀλόκληρος ἦταν ἱστορημένος μὲ τὴν ἀναπαράσταση τῆς δευτέρας παρουσίας, τὴν κόλαση καὶ τὸν παραδείσο ὅπως συνηθίζονταν στὰ μοναστήρια μας. Αὐτὸ ἐπιβάλλονταν ἀκόμα, γιὰτὶ τὸ κάτω μέρος τῆς ζωγραφιᾶς ἦταν κατα-

1) Στὴ βιοβληθῆκη τῆς Μητροπόλεως βρισκόταν ἐπίσης τὸ χειρόγραφο τῆς ἱστορίας τῆς Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως²⁾ στὴν ὁποῖαν ἐργάσθηκε ὁ μακαρίτης ΦΩΤΙΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ (ὁ κατόπιν ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ Κων)πόλεως) περισσότερα ἀπὸ δέκα χρόνια, βάσει ἱστορικῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ χειρογράφων, ποὺ βρέθηκε σὲ βιβλιοθήκες καὶ ἀρχεῖα ἀρχονικῶν οἰκογενειῶν τῆς Φιλιππουπόλεως, καὶ ἄλλων τῆς οἰκογενείας Οἰκονομίδη ἀπογόνων τοῦ ἱστοριογράφου Κ. Οἰκονόμου.

2) Δευκίον Γεωργιάδου : Λοιμοῦ ἀφορισμοί. Παρίσιοι 1832 σελ. 385. σημ.—

3) Κ. Οἰκονόμου : Ἱστοριογεωγραφικὴ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως Περιγραφή. Βιέννη 1819 σελ. 26 § 1β.

4) Γ. Τσουκαλά : Ἱστοριογεωγραφικὴ Περιγραφή τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως Βιέννη 1850 σελ. 61 § 73.

στραμμένο ἀπὸ ξυσίματα μὲ σουγιά, γιὰ νὰ γράψουν διάφοροι ἐπισκέπτες τὰ ὄνόματά τους. Κι' ἐπειδὴ ἀλλιῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ πιάσῃ σοφῶς ἔφρασαν τὸν παλιὸ τοῖχο μὲ τὴ μούρη τοῦ σκεπαρινοῦ, σὲ ἰσόμετρα διαστήματα, τὸν ἐπύχρισαν καὶ ξαναζωγράφισαν τὴν δεύτερη παρουσία. Ἐπιμένω σ' αὐτὲς τὶς λεπτομέρειες, γιατί τὰ σκεπαροσκαλισμάτα τοῦτα οἱ Βούλγαροι τὰ ἐθεώρησαν γιὰ βανδαλισμὸ τῶν Ἑλλήνων ἡγουμένων, γιὰ νὰ καταστρέψουν ἕνα βουλγαρικὸ ἔργο τέχνης μίαν ἀπόδειξη, ὅτι τὸ μοναστήρι, ἦταν βουλγαρικὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Καὶ νᾶταν παλιὰ ἀναπαράσταση τοῦλάχιστον βουλγαρικῆ! Εἶχε πέρα γιὰ πέρα ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς μὲ παππαδίστικα γράμματα ποὺ ἐπειδὴ καταπληκτικὰ μοιάζουν μὲ τὴν παλιὰ σλαβικὴ Κύριλιτσα, τὴν πῆραν γιὰ σλαβικὴ. Ὅταν στὰ 1924 ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης πῆγε στὸ μοναστήρι καὶ μελέτησε τὴν εἰκονογράφηση δὲν βρῆκε οὔτε μιὰ βουλγαρικὴ ἐπιγραφὴ. Στὰ 1929 ὅταν πῆγα ἐγὼ μέσα σὲ ἑκατὸ ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς φραμπρικαρίστηκαν· καμμιά δεκάριά, μὰ χωρὶς νᾶναι κανεὶς τεχνοκρίτης, εὐκολὰ διέκρινε τὴν πλαστογράφηση ¹⁾).

* *

Ἀπὸ τοὺς ἡγουμένους τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων θυμῶμαι τὸν Γρηγόριο τὸν Λέσβιο, τὸν Καλλίνικο τὸν Στενιμαχίτη, τὸν Νικόδημο τὸν νεώτερο, τὸν Φιλιππουπολίτη καὶ τέλος τὸν Κωστάντιο τὸν Φιλιππουπολίτη τὸν τελευταῖο Ἑλληνα ἡγούμενο. Ὅταν οἱ Βούλγαροι στὰ 1906 πῆραν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὸ μοναστήρι, ἡ Μητρόπολις τῆς Πλόβδιφ διόρισεν ἡγούμενο τὸν Ἀγαθάγγελο Σεραφίμωφ. Ἀπὸ τοὺς Κώδικες τῆς Μητροπόλεως ποὺ διασώθηκαν, φαίνεται ὅτι ἕνας ἱκανός, δραστήριος καὶ νοικοκυρεμένος ἡγούμενος τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἦταν ὁ Νικόδημος, λόγιος Φιλιππουπολίτης ἀπὸ τὰ μέσα ΧΙΧ αἰῶνα. Ὁ Νικόδημος αὐτὸς ἡγουμένεψε ἀπὸ 1824 ὡς στὰ 1852—53. Βρῆκε τὸ μοναστήρι μισορεπιασμένο καὶ μὲ χρέος 93,646 γρόσια τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἀνάλαβε νὰ τὸ πληρώσῃ. Καὶ ὄχι μονάχα κατόρθωσε νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος αὐτὸ ποὺ δὲν ἦταν δὰ καὶ μικρὸ ἀλλὰ καὶ ἐκ βᾶθρων νὰ οἰκοδομήσῃ ὅλα τὰ γύρω τῆς ἐκκλησίας κτίρια, ποὺ καὶ σήμερα σώζονται ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐπάνω πάτωμα τῆς βορεινῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ νέου καμπαναριοῦ τοῦ μοναστηριοῦ, ποὺ κτίσθησαν ἐπὶ Γρηγορίου καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μιλήσουμε παρακάτω. Ὁ ἴδιος Νικόδημος οἰκοδόμησε σὲ σχῆμα Π καὶ κάτω ἀπὸ ἕνα μεγάλο πλάτανο καὶ μιὰ χρονίσια βαλανιδιὰ 100—150 μέτρα δυτικὰ ἀπὸ τὸ μοναστήρι καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὕψωμα τοῦ Καμπᾶ, τὸ χαριτωμένο τριμέτωπο Ἀγίασμα. Αὐτὸ πιστοποιεῖται ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Κώδικες ἀκόμα κι' ἀπὸ τὴν ἀναμνηστικὴ μαρμαρίνη πλάκα τὴν ἐντοιχισμένην στὴ μεσαία τρίκρονη βρῦση του.

Ὁ Νικόδημος ὁ Φιλιππουπολίτης, ποὺ πέρασε τριάντα χρόνια περι-

1) Πρβλ. Μυρτ. Ἀποστολίδη, ὁρ. σελ. 26.—Dr D. K. Woqasli, La Communauté Grecque de Couclena et le Couvent Agii Anargyri σελ. 43.

που, τὰ καλλίτερα τῆς ζωῆς του, σ' αὐτὸ τὸ μοναστήρι, τόσο τὸ ἀγάπησε, ποὺ καὶ στὴν αὐτόγραφη διαθήκη του ἀπὸ τὸ 1852 ἀφήνει ἕνα ὀρισμένο ποσὸ μὲ τὴν ἐπιταγή: «Ἄν τύχη ὁ διάδοχός μου νὰ εἶναι ζηλωτῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ θερμουργὸς εἰς τὸ νὰ προετοιμάσῃ μερικὴν ὕλην ἢ περὶ τῆς μενούσης λοιπῆς σεσαθρωμένης οἰκοδομῆς ἢ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἰδίου μοναστηρίου καὶ ἀνακαινίσεως, τότε θέλει λάβει ὁμοῦ μὲ τὸν τόκον κτλ.»¹⁾ Στὴν ἴδια διαθήκη παρακάτω προικοδοτεῖ τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων μὲ ἕνα «σταυρὸν ἀργυρόχρυσον μετὰ ἀργυρᾶς θήκης, ἔτι ἕν πολυκάνδηλον, καθὼς καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα μετὰ τοῦ σταυροῦ των».)

Ἄλλος δραστήριος ἠγούμενος τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ποὺ ἄφησε φανερὰ ἔχνη τῆς δράσεώς του ἦταν ὁ ἀρχιμανδριτῆς Γρηγόριος ὁ Λέσβιος. Τοῦτος διορίσθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Φιλίππουπόλεως μὲ τὴν συγκατάθεση τῆς Ἐφοροδημογεροντίας ἀμέσως μετὰ τὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο 1877—78 καὶ ἔμεινε στὴ θέση αὐτὴ ὡς στὰ 1890, ὁπότεν παραιτήθηκε, ἰδιότευσε στὴ Φιλίππουπολὴ σ' ἕνα γειτονικὸ μας σπίτι ἕνα-δυὸ χρόνια καὶ ἔπειτα πῆγε στὸ Ἅγιον Ὄρος νὰ περάσῃ τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς του²⁾).

Μετὰ τὸν Γρηγόριο τρία χρόνια πῆρε μὲ ἐνοίκιο τὸ μοναστήρι ὁ θεῖος μου Γιάννης Καζάσης ἀπὸ τὴ Φιλίππουπολὴ. Αὐτὸς δὲν ἦταν καλόγερος καὶ γι' αὐτὸ εἶχε μισθωτὸν ἠγούμενο τὸν Καλλίνικο, ἱερομόναχο τῆς ἀδελφότητος τῆς Παναγίας τῆς Πετριτσονίτισσας (τοῦ Βατοκόβου). Τὸ ἐνοίκιο ἦταν ἕκατὸ εἰκοσάφοραγκα χρυσά, ποὺ πληρωνόταν στὸ ταμεῖο τῆς θεησκευτικῆς Κοινότητος Φιλίππουπόλεως γιὰ τὴ συντήρηση τῶν σχολείων. Μετὰ τὴ λήξη τῆς τριετίας, ὁ Καλλίνικος, ἀρχιμανδριτῆς πλέον, πῆρε μὲ τοὺς ἴδιους ὄρους τὸ Μοναστήρι γιὰ κάμποσα ἔτη, ἀλλὰ πόσα ἀκριβῶς, δὲν τὸ ξέρω. Μετὰ τὸ 1906 ὁ Καλλίνικος κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα καὶ πρωτοστάτησε γιὰ τὴν μετανάστευση καὶ τὸν πρῶτο ἐποικισμό τῶν Στενιμαχιτῶν στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ρίξωσε, τοῦ Ξεροχωριοῦ κοντὰ στὴν Αἰδηψό³⁾).

1) Παράβαλε πρὸ ἐπάνω, σημ. 55.

2) *Μνητεῖον Ἀποστολίδης*, Ἡ ἱερά τῆς Φιλίππουπόλεως Μητρόπολις καὶ οἱ Κώδικες αὐτῆς. Ἀνατύποις ἐκ τοῦ Δ', Ε' καὶ ΣΤ' τόμου τοῦ Ἀρχείου Θεράκης, Ἀθῆναι, 1939—1940, σελ. 99.

3) Τὸν ἀρχιμανδριτῆ Γρηγόριο τὸν θυμᾶμαι πολὺ καλά. Ἦταν ἐπιστήθιος φίλος τοῦ πατέρα μου καὶ ὅταν ἐρχόταν στὴ Φιλίππουπολὴ γιὰ νὰ δώσῃ λογαριασμὸ τῆς διαχειρίσεώς του τὸν φιλοξενούσαμε σπῆτι μας. Ἦταν ἕνας ὁμορφάνθρωπος, ξανθός, πάντα καλοντυμένος, ὀλοκάθαρος καὶ εἶχε ἰδιαίτερη ἀδυναμία στὴν περιποίηση τῶν παχουλῶν χειρῶν του. Ἴσως γι' αὐτὸ οἱ Κουκλενιώτες τὸν βάρφισαν «Κοκωνίτσα».

4) Τὸ τέλος τοῦ Καλλίνικου ἦταν τραγικόν. Τοῦ ἐδόθη ἡ διαχείριση κάποιου μοναστηριοῦ στὴν Ἐλασσώνα. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Α' Πανερωπαϊκοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς συμμάχους κατηγορήθηκε ὁ Καλλίνικος, ὅτι ἔδινε ἄσυλο σὲ Κωνσταντινικοὺς ἀξιωματικούς, ποὺ συνεννοοῦνταν μὲ τοὺς

Ἐνὰ χρόνον κατόπι ἠγοιμένεψε ὁ Νικόδημος ὁ Στενιμαχίτης καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὸν ὁ Κωνσταντῖος μετὰ τὸ παρατσούκλι «Βερισάπκας», Φιλιππουπολίτης. Στὰ 1906 οἱ Βούλγαροι μᾶς πῆραν κι' αὐτὸ τὸ μοναστήρι.

* * *

Καὶ τώρα θὰ ἐξετάσουμε πῶς χρίσθημε ἡ βορεινὴ πλευρὰ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Ἀδὲ ἔχει σημασία ὄχι μονάχα γιὰ τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ μοναστηριοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν μοναστηριῶν τῆς Ροδόπης, διὰν πάθαιναν λεηλασίες ἢ καταστροφές ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τοὺς Πομάκους, ἢ τοὺς λησitosυμορίτες Κυρτζαλῆδες, (πρᾶγμα συνηθισμένο στὸν XVII καὶ XVIII αἰῶνα) ¹⁾ καὶ θὰ βρισκόταν κάποιος πλούσιος καὶ εὐσεβῆς κτίτωρ νὰ τὸ ἀνοικοδομήσῃ ἐκ «βράθρων», ὅπως συνηθίζεται νὰ γράφεται στὶς κτιτορικὰς ἐπιγραφάς. Μιὰ χρονιά, θυμοῦμαι, (θὰ ἦταν στὰ 1882 ἢ 1883) πῆγαμε οἰκογενειακῶς στὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, στὴν ἀγαπητὴ μας ἐξοχὴ πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα δηλ. κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίη. Ἄλλη οἰκογένεια γιὰ νὰ παραθερίσῃ δὲν ὑπῆρχε τότε ἀλλὰ σὲ δεκαπενταριὰ μέρες ἦλθε ἡ Ζωὴ Χ' Δαή, ἀδελφὴ τῆς Κας Σμαράγδας Χ' Δαή, ἡ ὁποία δεκαετηρίδες δλόκληρες διηθῆνυε μετὰ ἐπιτυχία τὸ Παρθεναγωγεῖο καὶ τὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα τῶν κοριτσιῶν στὴ Φιλιππούπολη. Ὁ πατέρας μου ἐρχόταν καθάλα κάθε Σάββατο Κύριακο γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ τὴ Δευτέρα πρωτὶ στὴ Φιλιππούπολη. Μιὰ Κυριακὴ, λοιπόν, ὁ τότε ἠγούμενος ἀρχιμανδρότης Γρηγόριος προσκάλεσε μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς ἐκκλησίας τὶς δυὸ οἰκογένειες στὸ ἠγουμενεῖο. Πῆγα κι' ἐγώ, ἂν ὄχι γι' ἄλλο, μόνο γιὰ νὰ με κεράσουν λουκοῦμι. Θὰ παρατηρήσω, ὅτι ὡς στὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ βορινὴ πλευρὰ τοῦ μοναστηριοῦ ἦταν μισοτελειωμένη. Τὸ ἰσόγειο, ποὺ ἦταν προορισμένο γιὰ σταύλους, ἀποθῆκες καὶ ἀχυρῶνα μπορούσε ὅπωςδήποτε νὰ χρησιμοποιηθῇ. Ἀλλὰ τὸ ἄνω πάτωμα προορισμένο γιὰ κατοικίαις ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ ἢ οἰκοδομηθῇ του. Ὁ προθάλαμος εἶχε μονάχα πατόξυλα. Ἐπρεπε ἐπομένως νὰ σανιδωθῇ ἢ νὰ πλακοστρωθῇ. Τὰ δωμάτια δὲν εἶχαν οὔτε πορτοκαράθυρα, οὔτε ταβάνι, οὔτε σανίδωμα κάτω. Ἐξ ἄλλου δλόκληρο τὸ πάτωμα εἶχεν ἀνάγκη ἀπὸ σοβάδισμα καὶ βάρσιμο.

Ὁ ἠγούμενος μετὰ τὸν πατέρα μου καὶ τὸν Νικόδημο τὸν Στενιμαχίτη ποὺ ἦταν τότε πλμπᾶς καὶ βοηθὸς τοῦ ἠγουμενίου, ἔκαναν ἕναν πρόχειρο

Γερμανοβουλγάρους καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ Σαράτγ τυφεκίστηκε μετὰ τὸν μικρότερο του ἀδελφὸ, ποὺ ἦταν οἰκονόμος τοῦ ἴδιου μοναστηριοῦ.

1) Κατὰ τοὺς βουλγάρους, ἱστοριογράφους Μίλιου Ποπκόφ καὶ Ἀλέξ. Ἰβάνοφ, ποὺ βασίζονται σὲ κάποιον βουλγάρικον χειρόγραφον τοῦ XVII αἰῶνα, τὸν Μεθόδιον Ντραγγίνωφ, οἱ Πομάκοι σὲ μιὰ μονάχα χρονιά ἦτοι στὰ 1657 κατέστρεψαν στὴ Ροδόπη ἐπάνω, ἀπὸ τὸ Κόστενιτς ὡς στὸ Στενιμαχο 218 Ἐκκλησίες καὶ 33 μοναστήρια. Πρβλ. *M. Popoff*, *Balgarskite Monastiri* (=Τὰ Βουλγαρικὰ Μοναστήρια) Σόφια 1927 σελ. 11.

λογαριασμό καὶ ἀποδείχθηκε, ὅτι γιὰ νὰ γίνουν ὅλ' αὐτὰ χρειαζόταν ἓνα ἀρκετὰ στρόγγυλο ποσό, ποῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ βρεθῇ. Ἀποφασίστηκε λοιπὸν ν' ἀφήσουν γιὰ τὴν ὥρα τὴ συμπλήρωση τῶν δωματίων καὶ μόνο ὁ προθάλαμος νὰ πλακοστρωθῇ. Γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ ἔφτασαν στὸ συμπέρασμα ἡ μητέρα μου, ἡ Κα Χατζῆ Δαῆ καὶ ὁ Νικόδημος νὰ πάνε στὸ Στενίμαχο γιὰ τὴ συλλογὴ ἐράνων. Τώρα γιατί στὸ Στενίμαχο κι ὄχι στὴ Φιλιππούπολη, δὲν τὸ ξέρω. Ἔτσι κι' ἔγινε. Τὴν ἐπομένη Δευτέρα πρωτὶ - πρωτὶ μαζί με τοὺς μεγάλους κι' ἐγὼ παιδί 10—11 χρονῶ κινήσαμε με τὰ μοναστηριώτικα μουλάρια γιὰ τὸ Στενίμαχο. Στὸ Στενίμαχο κατεβήκαμε σὲ συγγενικά σπίτια, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη δὲν ὑπῆρχαν ξενοδοχεῖα τῆς προκοπῆς ἐκεῖ πέρα, κι' ἔπειτα οἱ φιλόξενοι Στενιμαχιτες θὰ τὸ θεωροῦσαν μεγάλη προσβολὴ νὰ μᾶς ἀφήσουν νὰ κατεβοῦμε σὲ ξενοδοχεῖο. Γύρναε ἡ ἐπιτροπὴ πρώτα τ' ἀρχοντόσπιτα, ἔπειτα τὴν ἀγορὰ κι' ἐνῶ ὁ Νικόδημος σημείωνε σ' ἓνα κατάστιχο τί βοήθημα ἔδινε καθένας καὶ τοῦ ἔδιδε νὰ ὑπογράψῃ, ἡ κ. Χατζῆ-Δαῆ σύναζε τὰ ποσὰ σὲ μιὰ τσάντα. Ὅταν ἐπιστρέψαμε πίσω ὁ ἠγούμενος εἶδε τὸν λογαριασμό. Φαίνεται ὅτι ἔμεινε ἱκανοποιημένος καὶ ὅτι ὁ ἔρανος ἐπέτυχε, γιατί ἀποφασίστηκε ἀμέσως ν' ἀρχίσῃ ἡ δουλειά. Ἀγοράστηκαν ὁ ἄμμος, οἱ πλάκες κτλ. καὶ μιὰ Κυριακὴ ἤρθαν στὴ βοήθεια οἱ Κουκλαινωῖτες νὰ σκάψουν ἓνα λάκκο γιὰ τὸν ἀσβέστη, νὰ τὸν σβύσουν, νὰ κουβαλήσουν ἄμμο με χειράμματες καὶ γκαζοντενεκέδες, νὰ τὸν κοσκινίσουν κτλ. Καὶ δὲν ἦσαν μονάχα νέοι ἄντρες ἀλλὰ καὶ γυναικόπαιδα καὶ γέροι ἀκόμα. Καὶ ἡ ἀμοιβὴ τους ; Τραπέζωμα ἐκ μέρους τοῦ μοναστηριοῦ κοντὰ στ' ἅγιασμα με μιὰ φασουλάδα, δυὸ - τρία σφαχτά, τὸ ἀνάλογο κρασί καὶ ἡ εὐλογία τοῦ ἠγούμενου. Ἔπειτα ἤρθαν χτίστες, Βούλγαροι αὐτοί, ἀλλὰ με πληρωμὴ καὶ ἡ πλακόστρωση τῆς βορεινῆς πλευρᾶς τελείωσε τὴν ἴδια τὴν χρονιά. Γιὰ τὰ δωμάτια τὸ πρᾶγμα ἦταν ἀπλούστερο. Διάφορες ἑλληνικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη καὶ τὸ Στενίμαχο δέχθηκαν τὴν πρόταση τοῦ ἠγούμενου νὰ προκαταβάλουν τ' ἀπαιτούμενα ποσὰ γιὰ νὰ συμπληρωθῇ οἱ οἰκοδόμησή τους καὶ νὰ γίνουν κατοικήσιμα κι' ἔπειτα νὰ συμπληρωθῶν τὰ ποσὰ τοῦτα με τὸ νοῖκι, ποῦ θὰ πλήρωναν στὸ μοναστήρι με τὴ χρησιμοποίησή τους τὸ καλοκαῖρι. Ἔτσι κι' ἔγινε. Ὁ Γιάννης Παππαδάτης λ. χ. καὶ ὁ Δ. Γεωργιάδης, Φιλιππουπολίτες, ὁ πρῶτος μεγαλέμπορος καὶ ὁ δεύτερος παραγγελιοδόχος ἀνέλαβαν νὰ συμπληρώσουν (πόρτες, παράθυρα, τζάμια κτλ.), ἀπὸ δύο δωμάτια στὶς δυὸ ἄκρες, τοῦ πατώματος, οἱ οἰκογένειες Ζαπραΐδη καὶ Τσουντα ἀπὸ τὸ Στενίμαχο κτηματίες, ἡ οἰκογένεια τοῦ Πετρόγλου μπακάλη, τοῦ Διαμαντοπούλου σιταρεμπόρου, Σόκλη ἀσφαλιστοῦ, Χατζηβασίλη κηροποιοῦ ἀνέλαβον ἀπὸ ἓνα, καὶ δυὸ δωμάτια κράτησε ὁ ἠγούμενος γιὰ ξενώνα διότι ἐρχόταν ξένοι νὰ περάσουν δυὸ - τρεῖς μέρες στὸ μοναστήρι κι' ἔπειτα νὰ φύγουν. Τοιοῦτοτρόπως σὲ δυὸ - τρία χρόνια ὀλόκληρη ἡ βορεινὴ πλευρὰ ἦταν καθόλα κατοικήσιμη καὶ καθένας ἔβριλε ἀπὸ μιὰν ἀναμνηστικὴ μαρμά-

ρινη πλάκα, πάνω από την πόρτα του δωματίου που συμπλήρωσε, "Όλες αυτές οι έντοιχισμένες πλάκες έλειπαν, όταν στα 1929 ξαναπήγα ως μέλος της Α'. Έλληνοβουλγαρικής επιτροπής για αυτοψία. Όμοιες κτιτορικές επιγραφές, όλες ελληνικές υπήρχαν και στον νοτιοδυτική πλευρά του μοναστηριού, που κάηκε στο άναμεταξύ, ενώ στα διαμερίσματα της ανατολικής και δυτικής πλευράς δεν υπήρχαν, που θα πη ότι αυτά τα τελευταία τα έκτισε το ήγουμενείο και κατά πάσαν πιθανότητα ο Νικόδημος ο Φιλιππουπολίτης. Έπέμεινα σ' αυτές τις λεπτομέρειες, διότι οι βούλγαροι μάρτυρες που ξεειάσθησαν στην Α' Υποεπιτροπή σαν από σύνθημα έβεβαίωσαν, ότι όχι μονάχα το μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων αλλά και τ' άλλα τρία, κτίσθηκαν από όλα τα γύρω χωριά κι' επομένως δεν είχαν δικαίωμα οι Έλληνες να τα θεωρούν δικά τους. Αυτό μπορεί νάναι αλήθεια για τα 142 βουλγαρικά μοναστήρια, άλλ' όχι για τα τέσσαρα μοναστήρια της Ροδόλης, τα τέσσαρα στην ακρογιαλιά της Μαύρης Θάλασσας και τα τρία τ' άλλα, που αναφέραμε στην σημείωση αυτής μας της μελέτης. Αυτά κτίσθηκαν από Έλληνας, ήταν πάντα ελληνικά, ως το έβεβαίωσαν οι Έλληνες μάρτυρες, οι διάφορες κτιτορικές επιγραφές, το φερμάνι του 1870 που είναι και η μόνη αλήθεια. Αυτό παραδέχθηκε και η Μικτή Έλληνοβουλγαρική Επιτροπή κατόπιν από την απόφαση του δικαστηρίου της Χάγης και γι' αυτό η Έλλας πήρε την όφειλομένη αποζημίωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η'.

ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

Καθένα από τα τέσσαρα μοναστήρια που περιγράψαμε είχε τον ή τους πάτερωνάς του και τη γιορτή του. Έτσι λ.χ. το Βάσκοβο (γίόρταζε τρεις φορές τον χρόνο : τη μέρα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (15 Αύγουστου), της Αγία Τριάδος (5 Αύγουστου) και του Αγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου). —Το μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων γίόρταζε τρεις μέρες κατά σειρά : των Αγίων Αποστόλων (29 και 30 Ιουνίου και 1 Ιουλίου). —Το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής δυο φορές : τη μέρα της Ζωοδόχου Πηγής, (πρώτη Παρασκευή μετά το Πάσχα) και του Αγίου Κηρύκου (15 Ιουλίου). —Το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου στις 23 Απριλίου. Κατά μιὰ παλιά παράδοση μιὰ βδομάδα αρχίτερα από τη γιορτή ο ήγούμενος μαζί με την Έφορεία φρόντιζαν να διορίσουν τους *παρασκευάμενους*. Ήσαν παλλικάρια από το Στενίμαχο για το Βάσκοβο, από την Κούκλενα για τους Αγίους Αναργύρους, από τα Βωδινα για την Αγία Παρασκευή. Οι παρασκευάμενοι τούτοι τη μέρα ή τις μέρες της γιορτής, κι' από τη παρμονή άκόμα πήγαιναν στο μοναστήρι και βοηθούσαν το προσωπικό να φροντίση για τη γενική καθαριότητα του μοναστηριού, και τη διατροφή και γενικά την πε-

ροποίηση τῶν προσκυνητῶν. Ἔπειτα γιὰ τὴν ἐπιστασίαι τοῦ παγκαριοῦ, τὴ συλλογὴ τῶν ἀφιερωμάτων, γιὰ τὴν καταχώρηση τῶν ὀνομάτων «ὑπὲρ μακαρίας» κτλ. κτλ.. Οἱ παραστεκόμενοι τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς στὴ χρονιά πού οἱ κάτοικοι τῆς Μπελάστιτσας ἦσαν Πατριαρχικοί διαλεγόταν ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἀπὸ μερικοὺς κάλφαδες τοῦ ἑσναφιοῦ τῶν Μουμιτζήδων (Κηροποιῶν) ἀπὸ τὴ Φιλιπούπολη. Ὅταν οἱ Μπελαστιῶτες ἔγειναν ἑξαρχικοί, οἱ παραστεκόμενοι ἦσαν μόνον κάλφαδες Ἕλληνες καὶ Φιλιππουπολίτες. Τίς μέρες πού γιορτάζαν τὰ Ἑλληνικά μοναστήρια ἡ ἑξωτερικὴ ἐμφάνισή τους ἄλλαξε σχεδὸν ὀλότετρα. Χωρικοί Βούλγαροι, νέοι, γέροι καὶ γυναικόπαιδα ἀπὸ τὰ κοντινὰ καὶ συχνὰ ἀπὸ μακρυνὰ χωριά τῆς Ροδόπης καὶ τοῦ Αἴμου πλημμύριζαν κυριολεκτικὰ τὰ μοναστήρια μὲ τὰ γραφικὰ γιορτινὰ φορέματά τους, τὰ στολίδια τους, νέοι καὶ νέες μὲ τὸ λουλουδι στ' αὐτὴ ἢ τὰ μαλλιά, μὲ τὴ λαμπάδα, τὸ μπουκάλι μὲ τὸ λάδι καὶ τὰ τάξιμά τους ¹⁾. Ὅχι σπάνια καμμιὰ γκάϊντα (πίπιζα) ἢ ζουρνάδες μὲ νταβούλια συνόδευαν τοὺς προσκυνητὲς γιὰ νὰ χορέψουν καὶ νὰ γλεντίσουν τὰ παιδιὰ τους ²⁾.

Ὅταν γιόρταζε τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων γινόταν καὶ μιὰ μικρὴ ἐμποροπανήγυρη. Μερικοὶ ψιλκιτζήδες μερικοὶ ὑφασματέμποροι, παπουτσῆδες, ἀρωματοπῶλες, φωτογράφοι κλπ. ἔστηναν τὰ ὑπαίθρια ἐμπορικά τους κ' αὐτὸ ἔδινε μιὰ συμπληρωματικὴ κίνηση καὶ ζωηρότητα στὴ γιορτή. Τίς μέρες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὁ Πάπα Νικόδημος (ὁ Στενιμαχίτης) κοντὰ σὲ ἄλλα ἔκανε καὶ τὸν cicerone κ' ἐξηγοῦσε στοὺς χωρικοὺς τὰ καθέκαστα τῆς Δευτέρας Παρουσίας μὲ τὸν Παράδεισο καὶ τὴν Κόλαση στὸν προνάρθηκα τῆς ἐκκλησίας ³⁾. Ἀπὸ νωρὶς προτοῦ καλοξημερώση τέσσερα·

1) Ἡ Βουλγαρικὴ Ἀντιπροσωπεΐα στὴ Α'. Ὑποεπιτροπὴ Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως στὴ Σόφια γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ αἰώνιο ἐπιχειρημὰ της, ὅτι τὰ τέσσαρα ἑλληνικά μοναστήρια κτίσθηκαν καὶ συντηροῦνταν μὲ βουλγαρικά χρήματα τῶν γύρω χωριῶν, παρουσιάζοντας μάρτυρας (τὸ μόνο εὔκολο γι' αὐτήν), πού κατέθεσαν, ὅτι οἱ βούλγαροι προσκυνηταὶ τίς μέρες αὐτὲς τοῦ γιορτασμοῦ κουβαλοῦσαν—καὶ τί δὲν κουβαλοῦσαν—ἀμάξια ἢ φορτώματα μὲ σιτηρά, κοπάδια ζῶα κτλ. Τέτοιο πρᾶγμα ἐγὼ τοῦλάχιστον ποτὲ δὲν παρατήρησα, ἂν καὶ ἤμουν ἀπὸ παιδι ἐπισκέπτης τῶν μοναστηριῶν μας. Τ' ἀφιερῶματα τῶν βουλγάρων χωρικῶν, ἦταν συνήθως μεγάλα μαντήλια ἢ προσόψια, κανένα ὑφασμένο τραπεζομάντηλο, ἀσημομένα παραπετάσματα γιὰ τίς εἰκόνες, χωριάτικα κεντημένα φαρδομάνικα ἀσημωμένα μάτια, χέρια παιδιῶν, ποδαράκια καὶ πολὺ σπάνια κανένα ἀρνί, πρόβατο ἢ πουλάρι.

2) Σ' αὐτὸ διέφεραν μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὰ βουλγαρικά μοναστήρια. Στὰ βουλγαρικά τέτοιες διασκεδάσεις ὄχι μονάχα μέσα στὸν αὐλόγυρο τοῦ μοναστηριοῦ ἀλλὰ καὶ ἔξω δὲν ἐπιτρέπονταν. Στὰ ἑλληνικά ἀντίθετα ἔξω ἀπὸ τὸν αὐλόγυρο, (κι αὐτὸ γιὰ νὰ μὴν ἐμποδίζει τὸ δῦβασμα στὴν Ἐκκλησία) καὶ χορὸς καὶ τραγούδια καὶ ὄργανα ὄχι μονάχα τὰ ἐπέτρεπε ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνοοοῦσε ἡ Ἐφορεία.

3) Ἦταν χαριτωμένος κ' ἐτοιμολόγος ὅσο χωρεῖ ὁ Πάπα-Νικόδημος στὸν ρόλο τοῦ ἐρμηνέως, ἐννοεῖται στὰ νειάτα του. Πήγαινα ἐνίοτε (σὰν τύχαινα στὸ μο·

πέντε καζάνια στο μέσο του δρόμου που πήγαινε από την κύρια πόρτα του μοναστηριού για το άγιασμα (μιλώ για το μοναστήρι των 'Αγίων 'Αναργύρων, άλλ' ανάλογα γινόταν και στ' άλλα ελληνικά μοναστήρια της Ροδόλης), βραζαν για να ετοιμάσουν το φαγητό των προσκυνητών. Ήταν συνήθως κρέας με ρίζι, πατάτες ή όσπρια. Και πράγματι κατά τις 10—10 1)2 το πρωί το φαγητό ήταν έτοιμο. Κάθε χωρικός ή χωρική είχε δικαίωμα να πάρει με την κούπα ή την τσανάκα του και να πάρει το μεριδίό του. Καμιά πληρωμή. Τους φίλευε το μοναστήρι. Τα παλιότερα τα χρόνια αυτό γινόταν και τις τρεις μέρες της γιορτής. Στα δικά μου τα χρόνια μονάχα την πρώτη μέρα. 'Ακριβαίνοι, βλέπετε, στο μεταξύ ή ζωή! Οί Βούλγαροι χωρικοί (οί δικοί μας εκείνη τη μέρα απέφευγαν να τρώνουν για να μη δώσουν βάρος στο μοναστήρι ή μάλλον έρχότανε, αλλά μετά την απόλυση της εκκλησίας αναχωρούσαν), δέν περίμεναν, έννοείται, να τους διαθρέψη το μοναστήρι. 'Εφερναν μαζί τους τὰ τρόφιμα, τὸ ψωμί με την τσότουρα (πλόσκα) με τὸ κρασί'). Τα τρόφιμα που φέρνανε ήταν στανίνα (λαρδί), αυγά βρα-

ναστήρι τη μέρα των 'Αγίων 'Αναργύρων) για να τὸν παρακολουθήσω και να... διασκεδάσω. Ήταν απόλυση. «Αὐτὸν ἐκεῖ στὴ κόλαση—ἐξηγοῦσε — τὸν καμπουριασμένο γέρο μ' ἓνα σακκί γεμάτο στὸ λαιμὸ και στὴ ράχη του ἓναν διάβολο ποὺ τὸν σουβλίζει... τὸν βλέπεις ; Εἶναι ὁ φιλάργυρος και τὸ σακκί εἶνε τὰ φλουριά, ποὺ ὅσο ζοῦσε ἐδῶ κάτω τὰ φύλαγε και πεντάρα δέν ἔδινε οὔτε στοὺς φτωχοὺς, οὔτε στὰ ὀρφανὰ, οὔτε στὴν ἐκκλησία...». «Καλά, τὸν ρώτησε μιὰ μέρα κάποιος ἔξυπνος χωρικός, και τόσα φλουριά με τὸ σακκί ποὺ βρέθηκαν»; «Γκλουποστ= (ἀνοησία), ἐδῶ εἶχε ἓνα σακκοῦλι, να ποῦμε με 20—30 ναπολεόνια μὰ στὸν ἄλλο κόσμῳ τὸν ἔφτασε ἡ ἀμνηστία και τὸ δράμι ἔγινε καντάρι στὸ βάρος». 'Εδειχνε σὲ κάποια γωνιά τῆς κόλασης ἓναν ὄμιλο μόμες (βουλγάρες χωρικές) ποὺ ἀπὸ τις φοῦστες τις τραβοῦσαν δυὸ διάβολοι να τις μπάσουν στὴν κόλαση. «Αὐτές, ἐξηγοῦσε, δέν εἶναι μονάχα γυναῖκες ποὺ πωλοῦνται για παράδες, ἀλλ' ἀκόμα γυναῖκες ποὺ ἐνῶ εἶναι παντρεμένες πάνε με ξένους ἄντρες, ἡ μένουν ἀστεφάνωτες. Εἶναι ἀνάμεσα τους και κόρες ποὺ βάζουν κοκκινάδι στὰ μάγουλά τους»! Αὐτὴ ἡ τελευταία παρατήρηση ἄφινε τὸ γυναικεῖο ἀκροατήριο, ποῦσαν και τὸ πολυπληθέστερο, ἐντελῶς ἀδιάφορο. Τί να τὸ κάνουν τὸ κοκκινάδι, ἀφοῦ τὰ μάγουλά τους εἶχαν φυσικό κόκκινο χρῶμα, χάρισμα τῆς υγείας και τοῦ καθαροῦ ἀέρα. Κάποτε ἓνας νεαρός τὸν ρώτησε : «Οἱ Τοῦρκοι, ποὺ τόσο μᾶς τυράννησαν, ποῦ θὰ πάνε»; 'Απάντηση : «Βέβαια στὴν Κόλαση». «Δεῖξε τους»! Και ὁ Νικόδημος : «Μὰ τί νομίζετε; για να ζωγραφιστὴ ὀλόκληρη ἡ Κόλαση και ὁ Παράδεισος θάπρεπε να γεμίσουν με ζωγραφιές ὀλόκληρο τὸ μοναστήρι με τὸν ἀλότοιχό του ἀπὸ μέσα και ἀπὸ ἔξω και πάλι δέν θὰ ἔφτανε. 'Εδῶ εἶναι ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸν Παράδεισο και ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴν Κόλαση». Αὐτὴ ὁμως ἡ ἀπάντηση δέν φαίνεται να ἱκανοποίησε τὸν ἐρωτῶντα. «Καλά, για τοὺς ἄλλους ἄς εἶναι... μὰ οἱ Σουλτάνοι ποὺ δώσανε διαταγή για τις σφαγές τῶν Χριστιανῶν»; Δέν τᾶχασε ὁ Παπα-Νικόδημος. «Βέβαια, βέβαια, ἐδῶ εἶναι»! κι' ἔδειξε σὲ μιὰ γωνιά τῆς κόλασης τὸν Ναβοχοδονόσορα !!!

1) Ψωμί δέν ἦταν συνήθεια να μοιράζει τὸ μοναστήρι, ἀλλὰ εἶχε φοῦρνο κι' ἀπὸ κει με πληρωμὴ καθένας μποροῦσε να ἀγοράση. Κι' ἐδῶ ἡ συνηθισμένη τιμή, καμμιά ἐκμετάλλευση, ὅπως και στὸ κελάρι (τὸ μπακάικο) τοῦ μοναστηριού

στά, τυρί, σπανίως κρέας και σκόρδο ... ὀλόκληρες πλέχρες. Ἔτσι πού κείνες τῆς μέρες εὐωδίαζε (sic) σκορδιῶς ὄχι μονάχα ἡ ἐκκλησία μέ τόν νάρθηκα και τόν αὐλόγυρο τῆς ἀλλά και τὰ γύρω τοῦ μοναστηριοῦ ὅπου κατά ὁμίλους ξαπλωμένοι τρώγανε ἢ κουβέντιαζαν οἱ χωρικοί.

Κατά τὸ μεσημέρι ὁ ἠγούμενος μέ τοὺς ἐφόρους και κανένα δυὸ ἀπὸ τοὺς παραθεριστὲς πήγαινε ἀπὸ ὄμιλο σὲ ὄμιλο νὰ εὐχηθῆ τὸ «ντομπρὲ νγο-χλί» (καλῶς ὀρίσατε) στοὺς προσκυνητάς. Αὐτὸ γινόταν και τῆ δευτέρῃ και τὴν τρίτῃ μέρα, ὅσο διαρκοῦσε δηλαδὴ ἡ γιορτή. Ἔπειτα ὅλοι οἱ Βούλγαροι χωρικοί ἀναχωροῦσαν και τὸ μοναστήρι ἔπαιρνε τὴ συνηθισμένη του ὄψη γιὰ τὴν ὅποιαν μιλοῦμε παρακάτω. Βούλγαροι χωρικοί σπανίως νῶ-ρουν ἄλλες μέρες, ἐκτὸς ἂν συνόδευαν κανένα τρελλὸ γιὰ θεραπεία στὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων ἰ). Ἀντίθετα Σαρακατσαναῖοι (Ἕλληνες κη-
 πὸν συνήθως νοικιαζόταν. Ὅταν ἦταν μέρες κρεωφαγίας ἐφρόντιζαν ἐπίσης οἱ παραστεκάμενοι νὰ ὑπάρχουν τ' ἀπαιτούμενα σφάγια.

1) Τρελλοὺς γιὰ θεραπεία ἔφερναν στὸ ἑλληνικὸ μοναστήρι τῶν Ἁγ. Ἀναγύρων ἀπὸ τὰ πῶ μακρυνὰ χωριά τῆς Ρωδῶπης και τοῦ Αἴμου, ἐνῶ ὑπῆρχε και ἄλλο μοναστήρι μέ τὸ ἴδιο ὄνομα βορειότερα, πάλι στὴ Ρωδῶπη, ἀλλ' αὐτὸ ἦταν ἀνεκαθεν βουλγαρικὸ. Ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς ἦσαν μανιακοί, ἄλλοι μᾶλλον μελαγχολικοί, πὸν ἀγρίευσαν ἐνίοτε ἀλλὰ ἡ μανία τους περνοῦσε γρήγορα. Ἡ θεραπεία τῶν ἦταν : ἀσθηρὴ ἀκρεωφαγία, μάνιο καθημερινὸ στὸ ἀγίασμα, πὸν τὸ νερὸ του ἦταν χρυσιάλλινο και κρύο σάν νὰ εἶχε πάγο, ραβδισμό και διάβασμα τοῦ παπᾶ πρῶι και βράδυ μετὰ τὸν ὄρθρο και τὸν ἔσπερινό. Μ' αὐτὴ τὴν θεραπεία ἀρκετοὶ γινότανε καλά, κ' αὐτῶν τῶν τελευταίων οἱ γονεῖς ἢ τ' ἀδελφια τῶν εἶχαν τάξιμο κάθε χρόνο νὰ ἔρτουν γιὰ προσκύνημα στὸ μοναστήρι και νὰ φέρουν κάποιο σπουδαῖο γερὸ ὄδρο, συνήθως κανένα ἀρνὶ ἢ μοσχάρι. Αὐτὰ γίνονταν συνήθως δευτὴ γιόρταζε τὸ μοναστήρι, δηλαδὴ, ὅπως εἶπαμε, στίς 30—1 Ἰουλίου. Δὲν θὰ λησμονήσω ἕνα ἀρχοντοπαιδο ἀπὸ τὸ Κάρλοβο ἢ τὸ Καζανλίκι, πάντως ἀπὸ τὴν ἑξακουσμένη κοιλάδα τῶν ῥόδων» στοὺς πρόποδες τοῦ Αἴμου. Τὸν λέγανε Ἀλέξαντρο. Εἶχε μιὰ φυσιογνωμία κ' ἕνα ἐξωτερικὸ πὸν ὄχι Βούλγαρο χωρικὸ ἢ και ἀστὸ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ θυμίζη, ἀλλ' οὔτε κᾶν Ἀνατολίτη. Θάλεγε πὸς ἦταν γυιὸς προγκικτικῆς οἰκογένειας. Ἡ ἱστορία του ρομαντικὴ μέ τριγυκὸ τέλος. Ὁ πατέρας του πὸν τὸν εἶχε μοναχογυιὸ τὸν ἔστειλε νὰ σπουδάσῃ νομικὰ στὴ Γενεύη. Τότε δὲν εἶχε ἀνοίξει ἀκόμα τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σόφιας. Ἐκεῖ γνώρισε κ' ἀγάπησε μέ πάθος μιὰ Φιλιππουπολίτισσα Βουλγαροπούλα, πὸν δυστυχῶς γ' αὐτὸν ἦτανε προτεστάντισσα. Ὁ παπὸς του ἦταν Βούλγαρος παπᾶς, ὀρθόδοξος. Ὅταν ὁ νέος τελείωσε τῆς σπουδῆς του και πῆρε τὸ δίπλωμά του ἐπέστρεψε σιγὴν κωμόπολῃ του πὸν ὁ πατέρας του και ὁ παπὸς του—μητέρα δὲν εἶχε—τὸν δέχτηκαν μ' ἀνοιχτὲς ἀγκάλες. Ἐμμενη δυὸ τρεῖς βδομάδες κοντὰ τους και ζήτησε τὴν ἄδεια νὰ πηγαίνει γιὰ μερικὲς μέρες στὴ Φιλιππούπολη. Ἡ ἄδεια τοῦ ἐδόθηκε. Αὐτὸ ἐπανεληφθῆκε δυὸ τρεῖς φορές. Τοῦ ζήτησε τέλος ἐξηγήσεις ὁ πατέρας του τί τὸν τραβᾶ στὴ Φιλιππούπολη κ' αὐτὸς τοῦ εἶπε ὅλη τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸ ἀπογοήτευσε τοὺς δυὸ γέροντες. Τὸν εἶχαν προορισμένο γιὰ κάποιο κορίτσι πλούσιας οἰκογένειας τοῦ τόπου τους πὸν ὁ πατέρας τῆς εἶχε μεγάλη κομματικὴ ἐπιρροή. Τὸν προόριζαν γιὰ βουλευτὴ, ποιὸς ξέρει, ἴσως μιὰ μέρα γιὰ ὑπουργό. Ὁ γάμος αὐτὸς ἀνέτρεψε κὰ σχέδιά τους. Νὰ κάμουν μάλιστα προτεστάντισσα νύφη, οὔτε λόγος νὰ γίνῃ. Προσπάθησαν νὰ τὸν

νοτρόφοι), όταν περνούσαν με τὰ κοπάδια τους γιὰ τὶς θεινὲς βοσκὲς τῆς Ροδόπης ἢ ἐπέστρεφαν ἀπὸ κεῖ, ἢ όταν εἶχαν βαφτίσια, γάμο, ἢ νεκρὸ καὶ ἰὸ θέρετρό τους δὲν ἦταν μακρυνά,—ἐπισκέπτονταν συχνὰ τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια.

*
* *

Τὰ καλοκαίρι τὰ τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς Ροδόπης δηλ. τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μετατρέπονταν σὲ κέντρα παραθερισμοῦ, πραγματικὰ θέρετρα τῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ τῶν Στενιμαχιτῶν. Στὸ Μπλάτοκοβο αὐτὸ δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ, διότι σκόνταυε σὲ ρητὲς διατάξεις τοῦ τυλικοῦ τοῦ πρώτου ἴδρυτοῦ του, τοῦ Γρηγορίου Πακαριανοῦ, πού τὸ ἀδελφάτο τῶν ἱερομονάχων ἐνοῦσεν ὀπωσδήποτε νὰ τὶς τηρήσῃ¹⁾. Περίπου 20—25 οἰκογένειες (πάντα ἑλληνικὲς καὶ τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς τάξεως, συνήθως καὶ συγγενικὲς) στὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, δεκαπενταριὰ στὴν Ἁγία Παρασκευὴ καὶ δεκαριὰ στὸ τελευταῖο μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου περνούσαν τὸ καλοκαίρι τους ἀπὸ τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ἰουνίου ὡς τὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Σεπτεμβρίου, ὅταν πιά ἀνοίγαν τὰ σχολεῖα μας, ἀδελφικά, ἀγαπημένα καὶ χαρούμενα, σὰν ν' ἀποτελοῦσαν μιὰ μονάχα πολυμελῆ οἰκογένεια. Οἱ Στενιμαχιτεὶς πού συνήθως πῆγαιναν νὰ καλοκαιριάσουν στὸν Κήρυκα, ἔδιναν τὸ σύνθημα καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναχωρήσεως τὴν πρώτη ἀκόμη βδομάδα μετὰ τὸ δεκαπενταύγουστο. Σοῦ λέγανε «Τρύγος, Θέρος, Πόλεμος!». Ἔπρεπε νὰ προετοιμαστοῦν γιὰ ν' ἀπαντήσουν τὸν τρυγητό. Οἱ Φιλιππουπολίτες, ὅπως εἶπαμε, ἔμειναν συνήθως ὡς τὶς 10—15 Σεπτεμβρίου.

Τὸ Δεκαπενταύγουστο νέοι καὶ νέες καταβραδὺς ἀφοῦ θὰ ἔψαλλαν στὴν Ἐκκλησίᾳ τὸ «Ἀπόστολοι ἐκ περάτων» τραβοῦσαν γιὰ κάποιον κοντινὸ ἢ μακρυνὸ περίπατο. Στους κοντινοὺς περιπάτους τοὺς συνώδευε ὁλόκληρη ἢ «παρέα», δηλ. ὅλοι οἱ παραθεριστές, νέοι, γέροι καὶ παιδιά. Τὴν ἐποχὴ τῶν σταφυλιῶν συχνὰ κινούσαν γιὰ κάποιο ἀμπέλι, πού κοντὰ του νᾶχη καὶ κάποια βουσουλά ἢ καϊνάκι (πηγή), πρᾶγμα συνηθισμένο σὺς ὑπόγειες τῆς Ροδόπης. Ἐκεῖ σὲ λίγο ἔφτανε καὶ ὁ μπλεχτοῆς (= ὁ δραγάτης), πού στὴν Κούκλενα ἐπεκράτησε νὰ διορίζεται Τοῦρκος, ἐνῶ στὰ Βωδινὰ καὶ στὰ Μοναστήρια ἦταν Ρωμιός. Τοῦ ἔδιναν τὴ σχετικὴ παραγγελία τῆς περιοχῆς οἱ κύριοι καὶ σὲ μιὰν ὥρα δυὸ καλαθοῦρες μὲ τὰ ἐκλεκτότερα στα-

μεταλείουν. Στάθηκε ἀδύνατο. Μιὰ μέρα, κατόπι ἀπὸ θυελλώδη λογομαχία, ὁ νέος πῆρε τὸ μασθλο του καὶ κίνησε νὰ φύγῃ. Θὰ πῆγαινε στὴ Φιλιππούπολη κι' ἐκεῖ θάκανε τὸ δικηγόρο καὶ τὴν ἐκλεκτὴ τῆς καρδιάς του ὀπωσδήποτε θὰ τὴν ἐπαιρνε. Ὁ πατέρας του τὸν ἀπειλήσε πὼς θὰ τὸν ἀπεκέρυττε. Δὲν τοῦ ἔκανε ἐντύπωση. Καὶ τότε, τὴ στιγμὴ πού θὰ περνοῦσε τὸ κατῶφλι τῆς ἐξώθυρας, οἱ γέροι τὸν καταράστηκαν. Ἐπέστρεψε πίσω συντριμμι. Τὴν ἄλλη μέρα ἦταν τρελλός!

1) Παράβαλε. Κεφάλαιο II σελ. 8.

φύλια τσαούσια (ἄσπρα μὲ μεγάλες ρόγες), μοσχάτα ἢ παμίτι (=λεπτόφλουδα ἐπιτραπέζια κόκκινα) τοποθετοῦνταν στὸ μέσον τῆς συντροφιάς. Τὴν ἀμοιβὴ τοῦ ἀγροφύλακα ἀνελάμβαναν ἓνας ἢ δύο κύριοι τῆς συντροφιάς νὰ τὴν κανονίσουν «ἐξ ἰδίων»¹⁾. Στους κοντινοὺς περιπάτους ἢ λατέρνα²⁾ συνόδευε τὴ συντροφιά. Οἱ γοργορῦθμοι σκοποὶ τῆς, διακόπτονταν ἀπὸ τὰ εὐθυμα ἢ ρομαντικά τραγούδια τῆς νεολαίας, ἐνῶ οἱ πρὸ ἡλικιωμένοι συζητοῦσαν ἢ

1) Μία παράξενη ἀλλὰ πάντως ὠραία καὶ ἐλευθέρια ἀγροτικὴ συνήθεια ἐπικρατοῦσε στὸ Στενίμαχο, τὰ Βωδινά, τὴν Κούκλαινα καὶ τὰ τέσσαρα μοναστήρια μας ὡς τὰ 1908. Συνήθεια ποὺ ἐπεβλήθη καὶ στους Τούρκους ἀμπελοφυτοὺς τῆς Κούκλαινας. Ὅταν πιά ἦταν ὄριμα τὰ σταφύλια, μοροδοῦσε νὰ πᾶς ἐλεύθερα σὲ ὁποιοδήποτε ἀμπέλι νὰ φᾶς ὅσο νὰ χορτάσης, — κανένας, οὔτε ὁ νοικοκύρης του ἀν ἐρχότανε καὶ σ' εὗρισκεν στὸ ἀμπέλι του οὔτε ὁ δραγάτης, τοῦρκος ἢ χριστιανὸς θὰ σοῦ λέγανε τίποτε. Ὁ νοικοκύρης μάλιστα μοροδοῦσε νὰ σοῦ πῇ, »καλῶς ὄρισες ἀφεντικὸ (ἢ καλὸ κορίτσι) στὸ φτωχικὸ μου καὶ θὰ πῆγαινε, ὁ ἴδιος νὰ σοῦ μαζέψῃ μερικά τσαμπιά ἐκλεκτὰ σταφύλια, Ἄν ἔλεγες νὰ τὸν πληρώσης τὸ θεωροῦσε μεγάλη προσβολή. Ἄλοίμονο ὅμως ἀν σὲ τσάκωνε μὲ καλάθι ἢ μὲ μαντήλι γεμάτο μὲ σταφύλια. Θὰ πῆγαιναν μὲ τὸ κατευθεῖαν στὴ Κοινότητα κι' ἐκεῖ θὰ πλῆρωνες ἕνα τσουχεροῦ πρόστιμο. Τὸ νὰ φᾶς δυὸ ὀκτάδες σταφύλι στ' ἀμπέλι δὲν τὸ θεωροῦσαν ζημίαν, νὰ σὲ δοῦν νὰ βγαίνης ἀπὸ τὸ ἀμπέλι μὲ δυὸ τσαμπιά στὸ χέρι ἢ μισὴ ὀκτὰ σταφύλια στὸ μαντήλι, τὸ θεωροῦσαν ἀγροζημία. Καὶ γιὰ τὰ μοναστηριώτικα, τὰ μοναστήρια κάποια ἐξήγηση μοροδοῦσε νὰ δοθῇ, ἀλλὰ γιὰ τὰ ἰδιωτικὰ; Κάποτε ρώτησα ἕναν γέρο Κουκλενωτῆ γι' αὐτὴ τὴ συνήθεια. — «Ἔτσι τὴν βρήκαμε ἀπὸ πάππου πρὸς πάππου, ἔτσι κάνουμε κι' ἐμεῖς. Εἶναι κι' αὐτὸ ἕνα ψυχικὸ». Καὶ πρόσθεσε ἐπεξηγηματικά. «Καὶ τὸ φίδι δταν πίνει νερὸ ἀν τὸ σκοτώσης, εἶναι μεγάλη ἁμαρτία». Τέτοια συνήθεια οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχαν, ἀν καὶ ἐπισκέφθηκα πόλεις σὰν τὴν Πλευνα καὶ τὸ Τσιρπάνι ξακουσμένες γιὰ τ' ἀμπέλια τους καὶ τὰ χραισά τους. — Μπορεῖ λοιπὸν κανεὶς ἐλεύθερα νὰ συμπεράνῃ ὅτι κι' αὐτὴ ἡ συνήθεια εἶναι μία ἐπιβίωση (survival) τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

2) Ἡ τελειοποιημένη λατέρνα σὲ σχῆμα L ἦρθε στὰ παραθαλάσσια τῆς Β. Βουλγαρίας καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία εὐθύς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Ἦταν τὸ καθαντὸ ἑλληνικὸ ὄργανο, ἐνῶ στὸν βουλγαρικὸ πληθεσμὸ οὔτε στὸν ἀγροτικὸ οὔτε στὸν ἀστικὸ δὲν κατώρθωσε νὰ πιάσῃ εἴζες. Ἡ λατέρνα μᾶς ἦρθε ἀπὸ τὴν Πόλι. Ὑστερώτερα ἐγκαταστάθηκαν στὴ Φιλιππούπολη, δυὸ καλοὶ τεχνίτες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι οἱ νέοι κύλινδροι κατασκευαζόντανε ἐπιτοπίως καὶ κοντὰ στ' Ἀθηναϊκὰ καὶ Κωνσταντινουπολίτικα ἄκουε κανεὶς καὶ τοπικὰ ἑλληνικά. Ἡ «Μανιὼ καὶ ὁ Κώτσιος». (Βογαζλή Δημοτικὰ Τραγούδια κτλ. «Θρακικὰ» Τόμ. XI ἀριθμ. 12 καὶ 27), ἔπαιρναν κι' ἔδιναν στίς λαϊκὰς ταβέρνες τῆς Φιλιππούπολης, Στενίμαχου, Παζαριτζίκοῦ καὶ στίς πόλεις τῆς Μαύρης Θάλασσας. Στίς βεγγέρες τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς μέσης τάξεως, δταν ἔλειπε ἢ ὀρχίστρα καὶ τὸ πιάνο ἢ λατέρνα μὲ τούς εὐρωπαϊκούς τούς ἔθνικοὺς μας χοροὺς καὶ μὲ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια τῆς μόδας ἦταν ἀδύνατον νὰ λείψῃ. Στὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων ἐπικράτησε συνήθεια μὴ λατέρνα μὲ δυὸ ὄργανοπαίχτες νὰ μισθώνονται γιὰ ὀλόκληρη τὴν saison. Κάθε οἰκογένεια πλήρωνε τὸ ἀνάλογο τῆς ἀπ' αὐτὸ τὸ μίσθωμα καὶ ἡ διατροφή τῶν λατερνατζήδων γινόταν «ἐκ περιτροπῆς». Τοιοῦτοτρόπως τὸ εὐθυμο αὐτὸ ὄργανο εἶχε συντηρηθῆ μὲ τὴ ψυχαγωγία καὶ τίς

κουβέντιαζαν ήσυχα παρέκει.—“Όταν πιά νύχτωνε αἱ βεράντες τοῦ μοναστηριοῦ φωταγωγημένες μὲ φανούς, ἔδιναν μιὰ φαντασμαγορική φυσιογνωμία στὸ μοναστήρι. Καὶ ἀπὸ τοὺς φανούς τοποθετοῦσε κάθε οἰκογένεια στὸ ντιβάνι τὸ τραπέζι μὲ τὸ κατάλευκο τραπέζομάντυλο καὶ τ' ἀνθογαλί. Τὸ βράδυ στὴν ἐπιστροφή ἡ ὑπηρεσία εἶχε πιά τοποθετημένα τὰ πιατικά, ποτήρια, μαχαιροπήρουνα, πετσέτες κτλ., καὶ τὸ τραπέζι ἦταν ἕτοιμο γιὰ τὸν δεῖπνο. Κι' ἔπειτα ; “Ἐπειτα ἀκολουθοῦσε κάποια βεγγέρα καὶ χορὸς σὲ κάποιον προθάλαμο ἢ στὸ ἡγουμενεῖο. Τὸ Σάββατο Κύριακο (ποὺ ἔρχονταν οἱ ἐργαζόμενοι στὴν πόλι ἄντρες καὶ νέοι, συχνὰ μὲ φιλοξενομένους) χορὸς μὲ τὴ λατέρνα ὧς τὰ μεσάνυχτα καὶ πέρα. Ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς ἔλαμπε στὰ μάτια ὄλων !

* *

Στὰ 1929, ὡς Ἕλλην ἀντιπρόσωπος στὴν Α' Ὑποεπιτροπὴ τῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς κοινοτικῆς μας ὑποθέσεως, ἐπεσκέφθην ξανά μὲ τοὺς δύο συναδέλφους μου γιὰ αὐτοψία τὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων. Τί μεταβολή ! “Ένας ἡγούμενος καὶ 3—4 ὑπηρετές, νὰ ὄλοι οἱ κάτοικοί του ! Κι' ἦταν καλοκαίρι ! Μελαγχολία κι' ἐρημιά. Μοῦ ἔκανε τὴν ἐντύπωση μιᾶς κυψέλης ποὺ τὴν ἐγκατέλειψε τὸ μελίσσι της. Περάσαμε στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὸ ἀγίασμα. Ἡ μαρμαρίνη πλάκα ἀπὸ τὴ μετώπη ἔλειπε !). Νὰ τὴν ἀντικαθιστοῦσαν τοῦλάχιστον μ' ἄλλη ἔστω καὶ βουλγαρική ! Τίποτα νόμισα πὸς βλέπω μπρὸς μου ἕναν μεσόκοπο ἄντρα, γερὸ καλόγερο, ποὺ μὲ τὴν τανάλια τὸν ξεδόντιασαν.

Πῆράμε τὸν κάτω δρόμο. Φιάσαμε στὴ κάτω βρυσούλα, στὴν καμπὴ τοῦ δρόμου. Πόσες φορὲς στὴ χαριτωμένη αὐτὴ βρυσούλα ἐρχόμουν στὴ νειότη μου, διὰ νὰ ἤθελα νὰ συγκεντρωθῶ στὸν ἑαυτό μου ἢ νὰ προαπαντήσω κανένα ἀγαπητὸ φίλο ἢ φιλικὴ οἰκογένεια, ποὺ θὰ μᾶς ἐρχόταν νὰ περάσουμε μαζὶ τὸ Σάββατοκύριακο ! Καθόμουν στὸ πεζοῦλι της ἢ λίγο πιδὲ ἀπάνω σὲ μιὰ πλατωσιά της ποὺ τὴν σκίαζε μιὰ μικρὴ καρυδιά. Τώρα ἡ καρυδιά ἦταν κομμένη, ἡ μικρὴ πανωσιὰ ἀποψιλωμένη, ἡ βρύση στείρειψε, τὰ πεζοῦλια της ἦταν μισορειπωμένα καὶ οἱ δυὸ ἄγιοι Ἀναργυροὶ στὴ μετώπη της ξεθωριασμένοι καὶ σχεδὸν ἀγνώριστοι. Τότε τὰ παλιὰ χρόνια σὰν ἦταν τὸ μοναστήρι δικό μας, ἤμουν ἐρωτευμένος μαζὶ μὲ τὴ βρυσούλα τούτη καὶ τῆς ἔκανα ἕνα ποιηματάκι. Νάτο :

διασκεδάσεις τῶν Ἑλλήνων βορειοθρακῶν κι' ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὴ Βουλγαρία μὲ τὸ καταράκλισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

1) Τὴν πλάκα τούτη ὅπως εἶπα προηγουμένως τὴν ζήτησα ἐπίμονα ἀπὸ τὸν ἡγούμενο καὶ τὸ βούλγαρο πρόεδρο τῆς κοινότητος τῆς Κούκλενας. Ὁ πρῶτος μοῦ εἶπε ὅτι τὴν ἔβγαλαν γιὰ νὰ ἐπισκευάσουν τὸ ἀγίασμα, (ὄραϊο ἐπισκεύασμα), ὁ δεῦτερος, ὅτι τὴν στείλανε στὸ μουσεῖο τῆς Φιλιππούπολης. Πέντε χρόνια ὁμως προητέτερα ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης τὴν εἶδε στὸ σκευοφυλάκειο τοῦ μοναστηριοῦ καὶ ἀντέγραψε τὸ περιεχόμενό της.

Σὲ πλαγιά βουνίσια πλέρια δασωμένη
μέσα στὶς καλίνες, πλάϊ σὲ καρυδιά
ἄσπρη μιὰ βρυσούλα τρισχαριτωμένη
μοιάζει περιστέρα μέσα στὰ κλαδιά.

Χύνει τὰ νερά της γόργαλα καὶ κρύα
δίπλα ἔχει πεζούλια γιὰ τοὺς κουρασμένους
καὶ στὴ γούρνα ἄνω μιὰ τοιχογραφία
μὲ τοὺς δυὸ Ἁγίους γιὰ δυστυχισμένους

Κι' ὅταν ξαποστάσης, σὰν ἀνηφορίζεις,
κάποια καμπανούλα κρούει χαρωπά.
νὰ τὸ μοναστήρι ξάφνου τ' ἀντικρύξεις
μάθε κι' ἢ καμπάνα τους πὼς γιὰ σὲ χτυπᾷ *).

Σὰν κατεβήκαμε στὴν Κούκλενα ἔγραψα μετὰ τριάντα χρόνια ἀπὸ τὴν
προτελευταία προηγούμενη ἐπίσκεψή μου ἕναν συμπληρωματικὸ στίχο.

Πέρασαν τὰ χρόνια. Τώρα δὲν ἄσπριζει
μέσ' στὶς πρασινάδες ἢ μικρούλα κρήνη
στέρηψε καὶ ῥέβει... λὲς μοῦ ψιθυρίζει :
« Ὅταν λείψη ἡ ἀγάπη, κύττα τὶ θὰ μείνη».

Καὶ πράγματι, ἂν ἔλειψε κάτι ἀπὸ τὰ μοναστήρια μας στὰ κατοπινὰ
τὰ χρόνια ἦταν ἡ ἀγάπη ποὺ ζεσταίνει καὶ ζωντανεύει καὶ ἄρρωστα καὶ
πράγματα. Τὰ καημένα τὰ μοναστηράκια μας, πόσο τᾶχαμε ἀγαπήσει !

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ'.

ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ. — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Πειριτσονίτισσας
(Βάτσκοβο) ἦταν τὸ πρῶτο ποὺ τὸ χάσαμε ἀπὸ τὰ τέσσαρα μοναστήρια τῆς
Ροδόπης. Τὸ μοναστήρι πέρασε στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων στὰ 1894 καὶ τὰ
κτίματά του στὰ 1900. Τᾶλλα τὰ τρία μοναστήρια τὰ πῆραν διὰ βίας, μὲ
τὴ βοήθεια μάλιστα τῆς χωροφυλακῆς.

Βία, ἔνωθ' ἔξωτερικὴ φυσικὴ βία, δὲν μεταχειρίστηκαν οἱ Βούλγαροι
γιὰ νὰ καταλάβουν τὸ Βάτσκοβο *). Τὸ πῆραν ἀπὸ τὴν στενοκεφαλιά τῶν
Πατριαρχείων καὶ τὴ μωροφιλοδοξία τοῦ τελευταίου Ἑλλήνου ἡγουμένου,

1) Πρβλ. Α. Κ. Βογαζλή. « Ἡ Μάγισσα τοῦ Ψυχασάββατου » Θεσσαλονίκη σ. 23.

2) Ἡθικὴ ὁμοῦ βία μεταχειρίσθηκαν. Παράβαλε Ἐπόμνημά μου περὶ τῆς
Μονῆς Βυτσοκόβου πρὸς τὴν Α' Ἐποπετροπὴν τῆς Σόφιας, σελ. 41—42, ὅπου καὶ
οἱ λεπτομερεῖς καταθέσεις τοῦ Παπα-Λεωνίδα, ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου στὸ Στενίμαχο.

τοῦ Ἀκακίου, νὰ γίνῃ μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο, ἔστω μὲ προδοσίαν, ἡγούμενος. Γι' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν, ποῦ ἀποτελεῖ μιὰ λαδιὰ στὸ ὀλοκάθαρο ράσο τοῦ βορειοθρακικοῦ Πατριαρχικοῦ κλήρου, ἔχουν γραφῆ πολλά¹⁾, γι' αὐτὸ θάναφῆρω συνοπτικὰ τὰ συμβάντα.

Στὰ 1892 ὁ ἡγούμενος τοῦ Βάτσκοβου Κωνσταντῖος, Ἕλλην Στενιμαχίτης, ἀποσύρθηκε θεληματικὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀξίωμα. Ἦταν πολὺ γέρος καὶ ἤθελε νὰ ἡσυχάσῃ. Μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του οἱ κυριώτεροι ὑποψήφιοι καὶ μέλη τοῦ ἀδελφάτου ἦσαν δύο ἱερομόναχοι, ὁ Καλλίνικος γιὰ τὸν ὁποῖον μίλησα παραπάνω καὶ ὁ Ἀκάκιος²⁾. Οἱ ψῆφοι τῶν μοναχῶν διχάσθησαν, χωρὶς οὔτε ὁ ἕνας, οὔτε ὁ ἄλλος νᾶχη τὴν ἀπαιτούμενη πλειονοψηφία. Τότε τὸ Πατριαρχεῖο — εἶπαμε ὅτι τὸ μοναστήρι ἦταν σταυροπηγιακὸ — ἔστειλε ἕναν Κωνσταντινουπολίτη ἀρχιμανδρίτη, τὸν Μακάριο, γιὰ νὰ διοικήσῃ τὸ

1) Παράβαλε : *Dr D. K. Bogasli* : «Le Monastire de Batshcovo», σελ. 1—45.—*Μυριέλον Ἀποστολίδη* : Περί τῆς Μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτσιονιτίσσης, «Θρακικά», Τόμ. VII, 1936, ἰδίως σελ. 65 καὶ ἐπ. *Τοῦ Ἰδίου* : Ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως, Σερβίων καὶ Κοζάνης Μητροπολίτης Φώτιος. Αὐτόγραφοι ἐπιστολαὶ καὶ ἐνέργειαι τοῦ Μητροπολίτου Φωτίου πρὸς ἀπόδοσιν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Πετριτσιονιτίσσης, Τόμ. 10ος, σελ. 56—125 τῶν «Θρακικῶν».—*Τοῦ Ἰδίου* : Ἐκθεσις τοῦ Μιχαὴλ Βαλοβάνωφ περὶ τῆς Μονῆς τῆς Πετριτσιονιτίσσης, «Θρακικά», Τόμ. IX, σελ. 137.

2) Στους ἀγ. Ἀναργύρους ἢ στὴν ἀγία Παρασκευὴ τὰ χρόνια κείνα (1906), δὲν ἔτυχε νὰ πηγαίνω, ἀλλὰ ὁ κατόπιν γυναικάδελφός μου Μανώλης Παπαδάτης πού τὰ χρόνια κείνα οἰκογενειακῶς πῆγε ἐξοχὴ στους ἁγίους Ἀναργύρους μᾶς διηγήθηκε τὰ καθέκαστα. Τὴν ἴδια μέρα πού ἔγινε τὸ «μίτιγ» στὴ Φιλιππούπολη, δηλ. τὴν 16 Ἰουλίου 1906, Βούλγαροι χωρικοὶ ἀπὸ τὰ γύρω χωριά προκάντων ἀπὸ τὸ Νόβι Σέλο καὶ τὸ Καραγάτσι ἦλθαν νὰ καταλάβουν διὰ τῆς βίας τὸ μοναστήρι. Ἐν τῷ μετωξὺ ὁμως πρόφθασαν Κουκλενιώτες ὄπλισμένοι μὲ ὅ,τι βρῆκαν πρόχειρο καὶ κλείστηκαν μέσα στὸ μοναστήρι, ἀποφασισμένοι νὰ τὸ ὑπερασπίσουν. Θὰ ἦταν καμμιά ἑκατοστή. Ἡ πολιορκία αὐτὴ διήρκεσε δύο μερόνυχτα χωρὶς νὰ τολμήσουν οἱ Βούλγαροι νὰ παραβιάσουν τὶς πόρτες τοῦ μοναστηριοῦ. Τὴν τρίτη μέρα πρόφθασε ὁ ἑπαρχος Στενίμαχου μὲ εἰκοσιπενταριά ἱππεῖς χωροφύλακες καὶ δέσταξες νὰ ἀνοίξουν τὶς πόρτες ἀλλιῶς θὰ τὶς ἔσπανε. Τὸν ἐπέτρεψαν νὰ μῆ ἀλλὰ μὲ τοὺς χωροφύλακες, χωρὶς τοὺς ἄλλους. Ἔτσι καὶ ἔγινε. Τότε εἰδοποίησε τὸν ἀντικαταστάτη τοῦ ἡγούμενου (ὁ ἡγούμενος ἔλειπε), ὅτι εἶχε διαταγὴ νὰ παραλάβῃ τὸ μοναστήρι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὸ παράδωκε στοὺς Βουλγάρους. Τί μπόροῦσαν νὰ κάνουν οἱ Κουκλενιώτες ; Μὲ τοὺς Βουλγάρους χωρικοὺς μπόροῦσαν νὰ συγκροστοῦν, ἂν καὶ οἱ τελευταῖοι ἦσαν τριπλάσιοι, ἀλλὰ μὲ τὰς ἀρχάς ; Ἐφηναν ἀπὸ τὴν κάτω πόρτα τοῦ μοναστηριοῦ ἀγανακτισμένοι καὶ καταλυπημένοι. Ἔστειλαν ζῶα ἀπὸ τὴν Κούκλενα γιὰ νὰ παραλάβουν τὶς ἀποσκευές τῶν οἰκογενειῶν πού ἔτυχε νὰ παραθερίζουν ἐκείνη τὴ χρονιά. Κατόπιν ὅλοι οἱ Κουκλενιώτες πού βρέθηκαν ἐκεῖ κίνησαν περὶ γιὰ τὴν Κούκλενα. Ὅταν ὁμως ἔφθασαν στὴ μικρὴ βουσοῦλα καὶ ἔστρεψαν τὰ μάτια τους γιὰ τελευταία φορὰ νὰ δοῦν τὸ ποθητὸ τους τὸ μοναστήρι, γυναῖκες καὶ κορίτσια ἔβαλαν τὰ κλάματα σὰν νᾶφηναν πίσω τους τὸ λείψανο ἀγαπημένου τους νεκροῦ. Κανεὶς δὲν ἔμεινε ἀδάκρυτος.

μοναστηρί ἔως ὅτου συμβιβασθοῦν οἱ δύο ὑποψήφιοι ἢ γίνῃ νέα ἐκλογή. Ὡστόσο τοῦ Μακάριου τοῦ ἄρρεσε ἡ θέση τοῦ ἡγουμενεύοντος καὶ στρογγυλοκάθησε στὸ Μπάσκοβο. Σὰν νὰ μὴν ἔφτανε αὐτό, ἄρχισε νὰ διοικῆ αὐθαίρετα χωρὶς ν' ἀναγνωρίζῃ οὔτε τὴν ἀδελφότητα τῶν ἱερομονάχων οὔτε τὴν Ἐφορεία τῶν Στενιμαχιτῶν. Παραπονέθηκαν λοιπὸν στὰ Πατριαρχεῖα καὶ αἱ δύο ὀργανώσεις καὶ ἀφοῦ ἐστάλη ἕνας Ἐξάρχος ἀπὸ τὴν Πόλη, τὸ Πατριαρχεῖο προσκάλεσε τὸν Μακάριο γιὰ ἀπολογία στὴν Κων)πόλη. Ἄν τὸ Πατριαρχεῖο τότε ἀκόμα ἐνέκρινε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο ὑποψηφίους, τὸ ζήτημα θὰ τελειῶνε. Ἄντ' αὐτοῦ ὁμως ξανάστειλε στὴν ἴδια θέση τὸ Μακάριο. Αὐτὸ δυσηρέστησε τόσο τοὺς δύο ὑποψηφίους, ὅσο καὶ τοὺς Στενιμαχιτες. Στὸ ἀναμεταξὺ ὁ Ἀκάκιος ἀποσύρθηκε στὸ πατρικὸ του σπίτι στὴ Φιλίππουπολη ἀπογοητευμένος. Ἐκεῖ οἱ Βούλγαροι τοῦ Στενιμάχου μ' ἐπικεφαλῆς κάποιο βοηθὸ - δικηγόρον Λουκά Τσεπαρίνωφ, πῆγαν νὰ τὸν πείσουν, ὅτι ἂν ἀποτείνονταν στὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Σόφιας, αὐτὴ δίχως ἄλλο θὰ ἐπικύρωνε τὴν ἐκλογή του καὶ θὰ γινόταν αὐτὸς ἡγούμενος. Ἡ φιλαρχία τοῦ Ἀκακίου τὸν ἐσπρωξε τέλος στὸ γκρεμνὸ. Γύρισε στὸ Μοναστήρι, βρῆκε σύμφωνο κάποιον Ἀνθιμο, μοναχὸ καὶ ὄχι ἱερομόναχο ¹⁾ καὶ βοηθοῦντος τοῦ Τσεπαρίνωφ κατάρθωσε νὰ ἀναγκάσῃ τρεῖς ἄλλους ἱερομονάχους καὶ ἕξ μοναχοὺς τοῦ μοναστηριοῦ νὰ ὑπογράψουν μίαν αἴτηση ἀπὸ τῆς 18 VII 1894 στὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Σόφιας νὰ τοὺς δεχθῆ στὸς κόλπους τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, διότι γράφουν «παρὰ τὸ τυπικὸν τοῦ Μοναστηρίου, ὁ Πατριάρχης τῆς Κων)πόλεως, σκανδαλωδῶς ἀνακατευότανε στὰ ἑσωτερικὰ τοῦ Μοναστηρίου καὶ δὲν ἐπικύρωνε τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀκακίου». Αὐτὸ πού ζητοῦσαν καὶ οἱ Βούλγαροι! Κατέλαβαν τὸ Μοναστήρι, διορίζοντας τὸν Ἀκάκιο ἡγούμενο ²⁾.

1) Μόνον οἱ ἱερομόναχοι εἶχαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου, ἐνῶ στὴν αἴτηση πρὸς τὴν Ἱερά Σύνοδο ὑπέγραψαν μόνον τέσσερες (μαζὴ μὲ τὸν Ἀκάκιο) ἱερομόναχοι καὶ οἱ ἄλλοι ἦσαν μοναχοί. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἱερομόναχοι τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωτὶ πῆγαν στὸν Ἀρχιερατικὸ Ἐπίτροπο στὸ Στενίμαχο καὶ μὲ κλάματα τοῦ ἐδήλωσαν, ὅτι διὰ βίας καὶ μὲ ἀπειλὲς τοῦ Τσεπαρίνωφ ἀναγκάσθηκαν νὰ ὑπογράψουν καὶ ρωτοῦσαν τί νὰ κάνουν. Πρβλ. σχετικὸ ὑπόμνημά μου σελ. 42.

2) Ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀκάκιος ἦταν βαφτιστικὸς τῆς μητέρας μου. Ἐρχόταν πολὺ συχνὰ εἰς τὸ σπίτι καὶ τὸν γνώρισα καλά. Ἦταν μελετηρὸς, σεμνὸς, λόγιος, νεωτεριστῆς καὶ ἀξιοπρεπῆς. Διακρίθηκε στὸ Κυβ)κλή, ὡς ἀρχιερατικὸς ἀντιπρόσωπος. Στὴ Φιλίππουπολη τοῦ ἐδόθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Σὰν πρωτόπαππὰς τῆς ἐπέφερε πολλοὺς νεωτερισμοὺς. Συνεννοήθηκε μὲ τὸν διευθυντὴ τῶν Ζαριφείων Διδασκαλείων τῶν Ἀρρένων καὶ γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ἐπιτάφιον θρήνον θὰ ἔψαλλε χορωδία ἀνδρική. Τὴ μεγάλη βδομάδα ὅλα τὰ παραπετάσματα τῶν εἰκόνων ἦταν μαῦρα. Αὐτὸς καὶ ὁ βοηθὸς του ὀλόκληρη τὴν ἑβδομάδα κεινὴ ἱεροουλοῦσαν μαυροφορεμένοι. Ἦταν, ἐπίσης ἕνας καλὸς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ. Ἄφ' ὅτου ὁμως ἔκανε τὸ πραξικόπημα δὲν τόλμησε νὰ μᾶς ξαναεπισκεφθῆ. Ἡ καυμένη ἡ μητέρα μου, πού ἦταν τόσο ὑπερήφανη γιὰ τὸν βαφτιστικὸ τῆς, τα-

Ἀνακεφαλαίωνοντας τὰ ὅσα εἶπαμε ὡς τώρα, παρατηροῦμεν ὅτι :

α) Ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς καὶ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἔχει διεισδύσει στὴ Θράκη καὶ στὴ Μοισία, παίρνοντας δύο διάφορες κατευθύνσεις: Τὴν ἀκρογιαλιὰ τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ τὸν Ἐβρο ποταμὸ ἀπὸ τὴς ἐκβολῆς του ὡς τὴς πηγῆς του πάνω στὴ Ροδόπη. Μὲ τὸν Χριστιανισμὸ, τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸ Ἀνατολικὸ Κράτος, γιὰ λόγους στρατηγικοὺς, συγκοινωνιακοὺς καὶ ἔμπορικοὺς καὶ τότε ἀκόμα, διὰν οἱ Σλαῦοι καὶ κατόπιν ἀπ' αὐτοὺς οἱ Βούλγαροι πλημμύρισαν στὴν ὕπαιθρο χώρα, καὶ τότε ἀκόμα, καὶ στὴς πιὸ κρίσιμες στιγμῆς ὅπου πέρασε τὸ Βυζαντινὸ Κράτος, φρόντιζε τὸ τελευταῖο πάντοτε νὰ ἐποικίζουσαν τὰ κάστρα μὲ ἑλληνικοὺς ἢ ἔστω ξένους ἀλλ' ὀρθοδόξους καὶ φιλικούς πληθυσμούς. Οἱ πληθυσμοὶ αὐτοὶ γρήγορα ἀφομιώνονταν μὲ τοὺς Ἕλληνας χάρι στὴν ἀνωτερότητα τοῦ πολιτισμοῦ τους.

β) Ἐκεῖ ποὺ ἐπικράτησαν οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες, κτίσθηκαν κοντὰ στὰ ὄχθηρά τους Ἑλληνικὰ Μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἔμειναν ἑλληνικὰ ὅλον τὸν μεσαιῶνα, ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ὑστερώτερα, ὡς στὰ 1906.—Τὸ μοναστήρι τῆς Θεοτόκου τὸ Βάσκοβο εἶναι ἀλήθεια, ὅτι δὲν κτίσθηκε ἀπὸ Ἕλληνας ἀλλὰ ἀπὸ Γεωργιανούς. Ἐν τούτοις ἀπὸ τὸ 1600 ξανακτίσθηκε ἀπὸ Ἕλληνας καὶ ἔγινε ἑλληνικὸ καὶ Σταυροπηγιακὸ.

γ) Στὰ 1906 οἱ Βούλγαροι μὲ βίαια μέσα μᾶς πῆραν τὰ μοναστήρια. Μᾶς πῆραν ἐπίσης ὅλες τῆς ἐκκλησίας, τὰ σχολεῖα, φιλανθρωπικὰ καταστή-

ριζόταν μόνον σὰν ἄκουε τὸ ὄνομά του. Καὶ τί ἀπέγεινε ; Σ' αὐτὸν ἀκριβῶς ἐφαρμόσθηκε τὸ ρητό. «Καθένας ἀγαπᾷ τὴν προδοσίαν ἀλλὰ τὸν προδότην κανεῖς». Μετὰ δύο - τρία χρόνια οἱ ἴδιοι βούλγαροι Στενιμαχίτες ζήτησαν τὴν ἀντικατάστασίν του μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ διαβάσῃ στὴν ἐκκλησία σλαβικά. Τὸν ἀπέλυσαν καὶ τότε αὐτός, ποὺ δὲν ἔβαζε στὸ στόμα του ἕνα ποτήρι κονιάκ ἢ κρασί κατάνησε (περιφρονημένος ἀπὸ Ἕλληνας καὶ Βουλγάρους) συστηματικὸς μέθυσος. Πούλησε καὶ τὸ πατρικὸ του σπίτι καὶ πέθανε σὲ μιὰ τρώγλη τοῦ «Κάτου Μαχαλά» τῆς Φιλιππούπολης, στὸ σπίτι κάποιας πολυῆς ὑπηρετήριας του, ἀφοῦ οὔτε ὁ ἀδελφός του οὔτε τὰ ἀνέψια του ἤθελαν νὰ τὸν ξέρουν. Τὴν ἴδια καὶ ἀπαράλλακτη τύχη εἶχε καὶ ὁ Παπαλεωνίδας ποὺ ἦταν παππᾶς μαζὴ μὲ τὸν Νικόδημο ὡς ἠγοῦμενο τὴ χρονιά ποὺ οἱ Βούλγαροι πῆραν τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου δηλ. στὰ 1906. Τότε πρότειναν στὸν Νικόδημο—στὸ μεταξὺ εἶχαν πάρῃ οἱ Βούλγαροι τὸ μοναστήρι καὶ ἔμενε στὸ Στενίμαχο—νὰ δεχτῆ νὰ μνημονεύῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐξάρχου ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου καὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιστρέψῃ πίσω στὸ μοναστήρι του καὶ νὰ μείνῃ καὶ στὸ μέλλον ἠγοῦμενος. Ἄν ἤθελε μάλιστα μποροῦσε νὰ διαβάξῃ στὴν ἐκκλησία ἑλληνικὰ ὡσότου μάθῃ τὰ σλαβικά. Θὰ ἐπαίρνε προσοῦτος μισθὸ 300 λέβια τὸν μῆνα δηλ. δεκαπέντε εἰκοσόφραγκα ἐκτός ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τοῦ μοναστηριοῦ. Ὁ Νικόδημος ἀπέρριψε μὲ ἀποτροπισμὸ αὐτὲς τὴς τόσο δελεαστικὰς προτάσεις, πῆρε τὰ βουχαλάκια του καὶ ἔφυγε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Τότε ἔκαναν τὴς ἴδιες προτάσεις στὸν βοηθὸ του τὸν Μακάριο Βαφειάδη. Αὐτὸς δέχτηκε ἀλλὰ τὸ τέλος του ἦσαν τὸ ἴδιο μὲ τὸ τέλος τοῦ Ἀχακίου.

ματα καὶ προσοδοφόρα κτήματα κι' ἔτσι de facto διέλυσαν τὶς 82 ἑλληνικὲς θρησκευτικὲς μᾶς Κοινότητες στὴ βόρεια καὶ νότια Βουλγαρία. De jure οἱ ἴδιες κοινότητες διελύθησαν στὰ 1930, ὅποταν ἡ Ἑλληνοβουλγαρικὴ τῆς Μεταναστεύσεως Ἐπιτροπὴ βασιζομένη στὴν ἀπόφαση τοῦ Διεθνοῦς Δικαστηρίου τῆς Χάγης, ἔφτασε στὸ συμπέρασμα, ὅτι μιὰ πού διαλύθηκαν de facto ἔπρεπε καὶ de jure νὰ θεωρηθοῦν ὅτι διαλύθηκαν τόσο οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες στὴ Βουλγαρία, ὅσο καὶ οἱ βουλγαρικὲς στὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν σ' αὐτὲς τὶς δυὸ χώρες 299 θρησκευτικὲς κοινότητες. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ δικὲς τους ἦσαν φτωχὲς ἀγροτικὲς, ἐνῶ οἱ δικὲς μᾶς ἀστικὲς καὶ πλούσιες, κατόπιν ἀπὸ συμψηφισμό, ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις πλήρωσε στὴν ἑλληνικὴ μιὰ ἀποζημίωση ἀπὸ 200.000.000 δρχ. περίπου.

δ) Μετὰ τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα, ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχασε σὲ ἔκταση ἀλλὰ κέρδισε σὲ ἔκταση καὶ σὲ βᾶθος στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ Κράτος. Ἡ Φιλιππούπολη, «ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Βορειοθράκη», ἔπεσε, ἀλλὰ Βορειοθράκες ἦσαν νὰ πυκνώσουν τὴν ὄργανωμένη φάλαγγα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν ἑλληνοκρατούμενη Θράκη καὶ Μακεδονία. Ἡ Ἑλλάς στὰ μέρη τοῦτα θὰ εἶναι πιὰ «σῶμα χωρὶς σπονδυλικὴ στήλη» *).

ε) Ὁ βουλγαρισμὸς καὶ ἡ βουλγαρικὴ ὑπόθεσις ἔχασαν πολὺ. Ξεριζώσε ἓνα πληθυσμὸ ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες, νομοταγῆ, πολιτισμένο καὶ δυνάμενο νὰ μεταδώσῃ τὸν ἠθικὸ καὶ τὸν ὕλικό του πολιτισμὸ στὸ περιβάλλον του *). Ὡς ἔθνικὴ μειονοψηφία δὲν μπορούσε νὰ βλάψῃ μιὰ ἔθνότητα ἀπὸ ἑπτὰ ὡς ὀκτῶ ἑκατομύρια ψυχῆς *). *Ἄλλωστε οἱ βορειοθράκες Ἕλληνες δὲν ἦσαν

1) Εἶναι φράση παρμένη ἀπὸ τὴ Betchernz Pochta (Ἑσπερινὸ Ταχυδρομὸ) τῆς Σόφιας, μὲ συντάκτη τὸ Σαγκῶφ, βουλγαρομακεδόνα, τὴν ἐπομένη τῆς καταστροφῆς τῆς θρησκευτικῆς μᾶς κοινότητος στὴ Φιλιππούπολη, δηλ. τῆς 17 καὶ 18 Ἰουλίου 1907. Ἡ ἴδια ἐφημερίδα ἦταν προσωπικὸ ὄργανο τοῦ ὑπουργοῦ Ν. Γενάδιεφ. Κι' ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ Σάγκωφ θ' ἀναφέρω τι μᾶς γνόρῃσε ὁ Νικ. Λάμπρεφ, δικηγόρος στὴ Φιλιππούπολη καὶ στενὸς μου φίλος. Μιὰ μέρα πού ἔτυχε νὰ συνταξιδεύσω σιδηροδρομικῶς μὲ τὸ Σ. ἔγινε λόγος γιὰ τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα τοῦ 1906, εἶχαν περάσει ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τότε, καὶ ὁμολόγησε ὁ τελευταῖος. «Νομίσαμε, εἶπε, ὅτι διαν θάρρευαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη, ὅπως καὶ πράγματι ἔφυγαν, τὰ κτήματά τους θὰ περνοῦσαν στοὺς Βουλγάρους. Ἐγινε ὅμως τὸ ἀντίθετο· τ' ἀγόρασαν οἱ Ἑβραῖοι. Καὶ τοὺς μὲν Ἕλληνας μπορούσαμε νὰ τοὺς ἀφομοιώσουμε μὴ μῆρα... τοὺς Ἑβραίους πῶς νὰ τοὺς ἀφομοιώσῃς»;

2) Φράση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου στὴ Βουλῆ.

3) Γνώμη ξένου διπλωμάτου διαν συντασσόταν ὁ ὄργανικός νόμος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας στὴ Φιλιππούπολη στὰ 1872. Πρβλ. Δ. Κ. Βογατζιῆ; Ἑλληνικὲς Θρησκευτικὲς Κοινότητες στὴν Τουρκία, Βουλγαρία καὶ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία. Ἀρχεῖον Αἰσογρ. καὶ Γλωσσ. Θεσσαροῦ. Ἔτος 1943, τόμος Χ σελ. 52.

4) Κατὰ τὴν ἐπίσημη στατιστικὴ πού ἔγινε στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μᾶς, οἱ κάτοικοι τῆς Βουλγαρίας ἀνέρχονταν σὲ 5.110.000. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Βουλγαρίας ὑπολογίζονται σὲ 2 1)2 ὡ; 3 ἑκατομύρια.

ποτὲ ἰσχυροδεντιστάι. Κατὰ δεύτερο λόγο τὸ χάσμα μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, δυὸ γειτονικῶν λαῶν ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένοι ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς των θέσεως νὰ ζήσουν ὡς καλοὶ γείτονες, ἀντὶ νὰ κλείσῃ τὸ ἀνοιξαν πλατύτερο. "Ἐχασαν σὴ κοινὴ εὐρωπαϊκὴ γνώμη τὴν ἰδέα ποὺ εἶχε σχηματισθῆ γύρω στὰ 1900, ὅτι ἡ Βουλγαρία εἶναι τὸ πιὸ εὐνομούμενο Κράτος τῆς Βαλκανικῆς 1). "Ἐναντι 82 ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν Κοινοτήτων στὴ Βουλγαρία ἔγιναν αἴτιοι τὰ σβύσουν 299 βουλγαρικῆς θρησκευτικῆς Κοινοτήτες στὴ Θράκη καὶ στὴ Μακεδονία. Καὶ τέλος μὲ τὴν πράξη τους αὐτῆ, ἐτόνωσαν τὸ Σχίσμα (Σ. Δ. τὸ σχίσμα ἔχει ἀρθεῖ τώρα πιά), πύκνωσαν τὴν κατηγορίαν τῶν *παιδιαρχικῶν Βουλγάρων* καὶ μ' αὐτὸ ἄλειψαν βούτυρο στὸ ψωμὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Σερβισμοῦ στὶς Νέες Χῶρες. Ἄλλ' αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα, στὸ ὁποῖο θὰ ἐκανελθούμε σ' ἄλλη μας μελέτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ παρακάτω μόνο μὲ τὴ βιβλιογραφία τῶν τεσσάρων μοναστηριῶν τῆς Ροδόπης.

α) *Γιὰ τὸ Βάτσκοβο. Κ. Οἰκονόμου.* Περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως. Βιέννη 1819 σελ. 50.—*Γ. Τσουκαλά.* Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως. Βιέννη 1851 σελ. 60 § 72.—*Γ. Μουσαίου.* Γρηγ. Πακουριανός, μέγας Δομῆστιχος τῆς Δύσεως καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ Τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτσονιτίσσης. Λειψία 1888. Dissertationes philologicae Jenensis.—*Louis Petit.* Typicon de Greg. Pacourianos pour le Monastère de Petritjos (Batshovo) en Bulgarie 1904. Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετρουπόλεως. Παράρτ. Α' τοῦ XI τόμου.—*Κ. Ἀμάντου.* Καθηγητοῦ. Χειρόγραφο τῆς Μονῆς Γρηγορίου Πακουριανοῦ παρὰ τὴν Στενίμαχον. «Θρακικά» τόμ. X σελ. 234.—*Βλασίου Σκορδέλη.* Σημειώματά τινα περὶ τῆς Μονῆς Βατσκόβου. Δελτίον Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν. Τόμος Γ'. ἔτ. 1889 σελ. 354.—*Kountcheff.* Stanimaka e Batchkobskia Monastir (Τὸ Στενίμαχο καὶ τὸ Μοναστήρι τοῦ Βάτσκοβου) Balgarski Prégled (Βουλγαρικὴ Ἐπιθεώρηση) Sofia ἔτος IV τόμ. VII 1897.—*J Ivanoff.* Assénova Krépost i Batchkobskia Monastir (Τὸ φρούριον τοῦ Ἀσέν καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Βάτσκοβου), Εἰς τὸ περιοδικὸν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Σόφιας, ἔτος 1911.—*Μυριτίλου Ἀποστολίδη.* Περὶ τῆς Μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτσονιτίσσης. «Θρακικά», τόμ. VII, σελ. 51.—*Τοῦ Ἰδίου.* Ἐκθεσις καθηγ. Μιχαὴλ Βαλαβανῶφ περὶ τῆς Μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης. «Θρακικά», τόμ. IX, σελ. 137.—*Τοῦ Ἰδίου.* Αὐτόγραφοι ἐπιστολαὶ καὶ ἐνέργειαι τοῦ Μητροπολίτου Φωτίου Φι-

1) Παρ. ἐπίσης πιὸ πάνω, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Σερβιστῶν στὴ διοίκηση τοῦ μοναστηριοῦ.

λιππουπόλεως πρὸς ἐπίδοσιν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα τῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταληφθείσης Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Πετριτσιονιτίσσης. «Θρακικά», τόμ. X, σελ. 56—125. — *Milieu Popoff et Alex Ivanoff*. Bulgarskite Monastiri (Τὰ Βουλγαρικά Μοναστήρια) Sofia 1927 σελ. 83. — *Dr D. K. Vogasli*. Membre Hellène de la Ière Souscommission d'Emigration Greco—Bulgare. Le Monastère de Batchkovo. Sofia 1929. Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο κατατεθειμένο στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Μετὰ τὸν θάνατόν μου τὸ β' ἀντίγραφον θὰ κατατεθῆ στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν — *Dr Popilieff*. Delegué Bulgare auprès de la Ière Sous Commission d'Emigration Grecobulgare en Bulgarie. La Communauté Greque de Batshkovo. Sofia 1929. Χειρόγραφο δακτυλογραφημένο κατατεθειμένο στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας. — *Procès*. Verbaux par devant la Ière Sous Commission d'Emigration Grecobulgare. Sofia Dossiers 31165 «de Couvent des Batschovo». Χειρόγραφο κατατεθειμένο στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

β) *Γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου*. *Κ. Οἰκονόμου*. *Op. Cit. Γ. Τσουκαλά*: *Op. Cit.* σελ. 63 § 79. — *Μυρτίλου Ἀποστολίδου*. Περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. *Θρακικά*, Τόμ. V σελ. 240. — *Dr Myrtilos Apostolidis*. Rodopskia Monastir Sweti Georgi (=Τὸ ἐπὶ τῆς Ροδόπης Μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου). Plovdiv 1933. Ἐπετηρὶς τοῦ Δήμου Φιλιππουπόλεως — *Dr D. K. Wogasli*. L'Héllénisme de la Bulgarie du Sud et plus spécialement de Philippopoli Sofia, 1929, σελ. 85. Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο κατατεθειμένο στ' ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. — *K. Popoff*. Membre bulgare auprès de la Sous Commission d'Emigration Greco—Bulgare. La Communauté religieuse Grècque de Plovdiv. Sofia, 1929, σελ. 33. Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο κατατεθειμένο στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας. — *Dossier* No 34580 de la Ière Sous—Commission de l'Emigration Greco—Bulgare. La Com. rel. grecque de Plovdiv. Χειρόγραφο δακτυλ. κατατεθειμένο στ' ἀρχεῖα τῶν Ὑπουργείων τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

γ) *Γιὰ τὸ Μοναστήρι τῶν Βωδινῶν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἢ τοῦ Ἁγίου Κηρύκου*. *Κ. Οἰκονόμου*. *Op. cit.* σελ. 61, § 75. — *Dr D. K. Wogasli*. La Communauté rel. grecque de Gorni Vaden et le Monastère de Sainte Paraskevi. Sofia 1929 σελ. 6 καὶ 46—49. Χειρόγραφο δακτυλογραφημένο. — *K. Popoff*. Exposé sur la Communauté relig. grecque de Gorni Voden et le couvent Ste Paraskevi Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο κατατεθειμένο στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας. — *Procès Verbaux*. La Comm. Rel. grèque de Gorni· Voden et le Monastère Ste Paraskevis. Dossier No 34 301.

δ) *Γιὰ τὸ Μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Ἀναστ. Γεωργιάδου Δευκία. Λοιμοῦ ἀφορισμοί. Παρίσιοι 1832, σελ. 381 σημ. — Κ. Οἰκονόμου. Op. Cit. σελ. 45 καὶ 51. — Γ. Τσουκαλά. Op. Cit. σελ. 61 § 73. — Μυριέλου Ἀποστολίδου. Περὶ Κουκλένης καὶ τῆς Φερωνύμου αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ροδόπης Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Ἀρχεῖον τοῦ Θρακ. Λαογραφ. καὶ Γλωσσ. Θησ υρωῦ, τόμ. II, σελ. 2—40. — Dr D. K. Vogasli. Le Communauté relig. Grecque de Couvent et le Couv. Aguii Anargueri. Sofia 1929, σελ. 1—75. Χειρόγραφο δακτυλ. κατατεθειμένο στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργ. τῶν Ἐξωτερικῶν. — Κ. Ροροφ. Exposé sur la Comm. rel. Grecque de couvent et du couv. Sweti Vratcha. Sofia 1929. Χειρ. δακτυλ. κατατεθειμένο στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σόφιας. — *Procès Verbaux* etc. Dossies No 34543.*

I'

ΤΡΕΙΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΛΟΓΗΡΩΝ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΘΡΑΚΗΣ

ΦΩΤΙΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ

Α'. Ὁ **Φώτιος Μανιάτης** γεννήθηκε στὰ Πριγκηπόνησα, κι ἔμεινε μικρὸς ἀκόμα μὲ δυὸ μεγαλύτερες του ἀδελφές ὀρφανός. Ὅταν ὁ θεῖος του Φώτιος Μανιάτης δωροῖσθηκε (τέλος τοῦ 1889) μητροπολίτης στὴ Φιλιππούπολη ¹⁾ μετὰ μερικὸς μῆνες ἦλθε μὲ τὴν ἀμέσως μεγαλύτερή του τὴν ἀδελφή κι' ἔμεινε κοντὰ στὸ θεῖο του ἕως ὅτου τελειώση τὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα. Εἴχαμε μὲ τὸν Φώτιο νὰ κάνουμε τὸν ἴδιο δρόμο ἀνεβαίνοντας ἢ κατεβαίνοντας τὸν «τεπέ» ²⁾ γιὰ νὰ πᾶμε στὸ Γυμνάσιο, κι' ἔτσι ἂν καὶ τὸν περνοῦσα κοντὰ δυὸ τάξεις (αὐτὸς ἦταν στὴ Β' Γυμνασίου, ὅταν ἐγὼ ἤμουν στὴν τετάρτη) ἐγίναμε καλοὶ φίλοι. Ἦταν ἓνα μᾶλλον ψηλὸ ξερακιανὸ ἀγόρι. Μύτη κι' ἀφτιά θάλλεγες πὼς ἦταν διάφανα. Μέτωπο καὶ πηγούνη κανονικά, χεῖλη λεπτὰ, εἶχε ἀπὸ παιδί ἓνα μεγάλο βλέμμα, ποὺ σ' ἔκανε ἐντύπωση. Στὰ διαλείμματα στὸ Σχολεῖο, ἐμεῖς μὲ τὶς φωνές, τὰ κυνηγητὰ σηκώναμε τὴ γειτονιά στὸ πόδι. Αὐτὸς καθόταν στὸ πεζοῦλι ἢ στεκόταν σὲ μιὰν ἀπόμερη γωνιά τῆς αὐλῆς καὶ χάριζε κείνους ποὺ στὸ μονόζυγο, τὸ δίζυγο ἢ στὴν αἰώρα (κρεμάστρα) γυμνάζονταν ἢ παίζανε. Εἴχαμε καὶ τὰ τυχερά μας τὰ παιχνίδια : τὶς πέννες. Δυὸ ἢ τρεῖς χτυπούσαμε ἀπὸ μιὰ πέννα στὸν τοῖχο κι' ἐκει-

1) Τὴ βιογραφία τοῦ Φωτίου Μανιάτη θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης στὸν X τόμο τῶν Θρακικῶν σελ. 56. *Μυριέλου Ἀποστολίδου*. Ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης μητροπολίτης Φώτιος. Τὸ βεράτι τοῦ διορισμοῦ του στὴν Φιλιππούπολη βρίσκεται στὸ παράρτημα τοῦ ὑπομνήματός μου πρὸς τὴν Α' ὑποεπιτροπὴ τῆς Σόφιας γιὰ τὴν Κούκλενα καὶ τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων.

2) Τὸν Τζαμπάζ-τεπέ ἢ τὸν λόφο τῶν Σχινοβατῶν, ὅπου κοντὰ στὴν ἐκκλησία Ἁγίου Δημητρίου στεγαζότανε τὸ παλιὸ Ἑλλην. Γυμνάσιο προτοῦ κτισθῆ τὸ Μαρσάλειο μέγαρο.

νοῦ ἢ πέννα πού δὲν πήγαινε πιδ μακρὰ κέρδιζε τὶς πέννες τῶν συμπαικιῶν του. Ἐννοεῖται ὅτι τὸν Φώτιο ποτὲ δὲν τὸν εἶδαμε νὰ παίξει τοῦτο ἢ κι' ἄλλο παρόμοιο παιγνίδι. Ἄν ὅμως αὐτὸς κανένα δὲν πείραζε, δὲν ἔλειπαν τὰ πειραχτήρια ἀπὸ τὴν τάξη του. «—Φώτιε, τοῦ ἔλεγε ἐμπιστευτικὰ ἕνα' ἀπ' αὐτά, ἔχω αὐτὸ τὸ γράμμα ἀπὸ τὴν ἐξαδέρφη μου γιὰ σένα, θὰ σοῦ στείλῃ καὶ τὴ φωτογραφία της»! Καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοῦ χῶσῃ στὴν τσέπη κάποιον πλαστογραφημένο γράμμα ἀπὸ κάποια ὁμορφὴ κοπέλλα, πού κατὰ φαντασίαν μονάχα ἦταν ἐξαδέρφη του. Ὁ Φώτιος κοκκίνιζε σὰν τὴν παπαρούνα, ἔσφιγγε τὶς τσέπες του καὶ φευγίό. σὰν νὰ τὸν κυνηγοῦσαν δέκα διάβολοι. Ἄλλοτε τοῦλεγαν: «—Φώτιε, αὔριο Κυριακὴ κατὰ τὶς τέσσερες θὰ πᾶμε στοῦ τάδε. Πῆς τοῦ θείου σου πῶς θὰ πᾶς κερρίπατο κι' ἔλα νὰ διασκεδάσουμε. Κρασί, μεζέδες, χαρτιὰ κλπ. καὶ ὁ Γιάννης μᾶς ἐτοιμάζει λέει μιὰ ἐκπληξή». Ὁ Φώτιος τὰ ἴδεν. Μάλιστα κάποτε γελιάστηκε καὶ φώναξε ἀγανακτισμένος. «Ἦπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ! Αὐτὸ περιμέναν καὶ οἱ συμμαθηταὶ του! Δὲν ἤξερε ὁ καημένος ἀπὸ τὴ σσιγμὴ κείνη πού νὰ πᾶν καὶ πῶς νὰ σωθῇ ἀπὸ τὰ πειράγματα καὶ τὶς κοροιδίες τους. Τέλος μιὰ μέρα ἦρθε ὁ θεῖος του στὸ Γυμνάσιον κι' ἔκανε τὰ παρακάλια του στὸ διευθυντή, τὸν Γ. Σωτηριάδη (τὸν κατοπινὸ γνωστὸ καθηγητὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου) πού ἤξερε νὰ ἐπιβάλλεται μὲ τὸν καλὸν τρόπο καὶ σὲ μικροὺς καὶ σὲ μεγάλους καὶ ἔτσι σταμάτησαν τὰ πειράγματα καὶ τὰ βάσανα τοῦ νέου Φωτίου. Μ' αὐτὰ θέλω νὰ πῶ ὅτι σὰν παιδί ὁ Φώτιος ἔδειχνε μιὰ τάση γιὰ καλογερικὴ, ἀλλὰ ἀγνή καλογερικὴ ζωὴ, ὅπως κι' ἔγινε καλόγηρος εὐθὺς μόλις ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴ Γερμανία, πού τὸν ἔστειλε ὁ θεῖος του γιὰ πανεπιστημιακὰς σπουδὰς μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὰ Ζαρίφεια.

Ἄν καὶ σπούδασε στὴ Γερμανία θεολογία, σὰν ἐπέστρεψε στὴ Φιλιππούπολη καὶ τὸν χειροτόνησε ὁ θεῖος του διάκονος, ἢ προτίμησής του ἦταν γιὰ τὴν ἱστορίαν καὶ μάλιστα τὴ Βυζαντινὴν. Πέρασαν κάμποσα χρόνια ὁπότε τυχαίως ἀνακάλυψε στὸ σπῆτι τῆς οἰκογένειας τοῦ Οἰκονομίδου μέσα στὴν ἀποθήκη σὲ κάτι ξεχασμένα κασόνια τὴν ἀλληλογραφίαν, τὸ ἡμερολόγιον καὶ τὶς σημειώσεις τοῦ προπάππου των Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, λογίου Φιλιππουπόλεως ἀρχιμανδριτῆ, πού ἔγραψε στὰ 1821 τὴν πρώτην συστηματικὴν ἱστορίαν τῆς «Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως»¹⁾ καὶ ἔπειτα χρόνια διηύθυνε τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς Φιλιππούπολης, πού ὁ ἴδιος τὰ ἀναδιοργάνωσε²⁾. Αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψις ἀπὸ τὸνα μέρος κι' ἀπὸ τᾶλλον οἱ Κώδικες τῆς Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως πού ὡς τὰ 1906 ἂν ὄχι ὅλοι οἱ περισσότεροι σώζονταν, ἢ πλούσια βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου τοῦ Μακρῆ καὶ τοῦ Δήμου Φιλιππουπόλεως

1) *Κωνσταντίνου Οἰκονόμου. Ἱστοριογραφικὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἐπιγραφή. Βιέννη 1819.*

2) *Μυρτίλου Ἀποστολίδου. Τὰ Ἑλληνικά ἐν Φιλιππουπόλει Σχολεῖα. «Θρακικά», τόμ. Β', σελ. 96.*

καὶ τέλος πληροφορίες πού μαζεψε ἀπὸ γέροντες Φιλιππουπολίτες κλπ. παρακίνησαν τὸν νεαρὸ Φώτιο ν' ἀρχίσῃ τὴν συγγραφή τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως», στὴν ὁποίαν κατέγινε περισσότερον ἀπὸ δέκα χρόνια κι' ἐπρόκειτο νὰ δημοσιευθῇ στὴ Μαράσλειο Βιβλιοθήκη. ὁπότε ξέσπασε τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα στὴ Φιλιππούπολη.

Τὴ μέρα τῆς καταστροφῆς (16 Ἰουλίου 1906) σὰν νὰ εἶχα μιὰ προαίσθηση, πῆγα νὰ τὸν βρῶ, νὰ τοῦ ἀνακοινώσω ὅσες διαδόσεις ἄκουσα γιὰ τὸ ἐπικείμενο «μίτιγκ», τὴν ἀφίξῃ ἀπὸ τὴ Σόφια τῆς σπειρας τῶν Βουλγαρομακεδόνων τοῦ Γενάδιεφ, ἀλλὰ πρὸ πάντων νὰ τοῦ ζητήσω τὸ χειρόγραφο τῆς ἱστορίας του γιὰ φύλαξη. «Ἄδικο, φόβος, μοῦ εἶπε. Ὁ Ζέλκωφ (ἦταν ὁ γενικὸς γραμματεὺς τῆς Νομαρχίας καὶ ἀντικαταστάτης τοῦ Νομάρχου πού ἔλειπε μ' ἄδεια) μ' ἐβεβαίωσε, ὅτι θὰ γίνῃ μιὰ ἀπλὴ διαδήλωση καὶ ὅτι ἐλήφθησαν ὅλα τὰ μέτρα γιὰ νὰ μὴ διαταραχθῇ ἡ τάξις». Καὶ ὅμως ὄχι μονάχα τὸ χειρόγραφό του καταστράφηκε ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιο Φώτιο οἱ Βουλγαρομακεδόνες κομιτατζήδες ἀφοῦ τὸν κακοποίησαν, ἔσχισαν τὰ ράσα του καὶ θὰ τὸν πετοῦσαν λιπόθυμο ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ γ' πατώματος τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου κάτω στὸν δρόμο, ἀν δὲν προλάβιαν ὁ γυιὸς ἐνὸς Βουλγάρου πιπᾶ Στενιμαχίτη, ὁ Γεωργῆεφ καὶ ὁ γιατρός Κώστωφ νὰ τὸν ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν κακοποιῶν καὶ μ' ἓνα ἀμάξι νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ νοσοκομεῖο τῶν Καθολικῶν, ὅπου τὸν περιποιήθηκαν πράγματι ἐξαιρετικὰ ὡσότου γιαιτρευθῇ. Ὅταν βγῆκε ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο, στὸ «Μητροπολιτικὸν Μέγαρον», ὅπως τὸ ὠνόμαζε, ἦταν πιὰ φαρδευτὴ πλατεῖα θρονιασμένος ὁ Βούλγαρος Μητροπολίτης, ἀν καὶ πεντάρα τσακισμένη δὲν ἔδωσε Βούλγαρος γιὰ νὰ κτισθῇ¹⁾. Κι' ἔτσι ὁ Φώτιος ὅταν θεραπεύτηκε ἀναγκάστηκε νὰ πάρῃ μὲ τὸ νοῖκι ἓνα σπιτάκι τοῦ καθηγητοῦ Κυριτσιδῆ στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ὅπου ἔμεινε ὡς ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος ὡς στὰ 1914 ὁπότεν οἱ Βούλγαροι τὸν ἐδιώξαν μαζί μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας κληρικούς.

Καὶ γιὰ νὰ τελειώσω μὲ τὸν ἅγιον αὐτὸν ἄνθρωπο, ἔχω ν' ἀναφέρω δυὸ μικρὰ ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια, τὸν καιρὸ πού ἔμεινε στὴν Φιλιππούπολη. Μιὰ μέρα μοῦ διηγότανε κάτι καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι «οὐδὲν κακὸν ἀμιγῆς καλοῦ». — «Καὶ τὸ ξύλο πού φάγατε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους»; τοῦ εἶπα. — «Κι' αὐτό, μοῦ λέει χαμογελῶντας, εἶχε κάτι καλὸ γιὰ μένα». — «Δηλαδή»; — «Νά, προτιήτερα δὲν μπορούσα νὰ βάλω στάλα γάλα στὸ στόμα μου. Ἐκεῖ στὸ νοσοκομεῖο μοῦ ἐπέβαλαν σχεδὸν διὰ τῆς βίας τὸ γάλα, τὸ συνήθισα καὶ τώρα μπορῶ νὰ πιῶ καὶ μιὰ ὀκτὰ τὴν ἡμέρα καὶ μοῦ κάμνει καλό». Καὶ κάτι ἄλλο νόστιμο πού μοῦ τὸ διηγήθηκε ὁ ἴδιος. Τὸν καιρὸ πού ἔμεινε στὴ Φιλιππούπολη ὡς ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος (1906—1914) ὅλον τὸν κόσμον τὸν συμβούλευε νὰ πηγαίνῃ «στὴ μητέρα Ἑλλάδα». Πολλοὶ πῆγαν

1) Δὲς γιὰ τὸ χτίσιμό της παρακάτω τὴ βιογραφία τοῦ Ἀρχιμανδρ. Ἀνθίμου.

ἀλλὰ λίγοι Φιλιππουπολίτες καὶ Στενιμαχίτες στερέωσαν τὴ φροσὴ ἐκείνη, γιατί οἱ τότε ἑλληνικὲς κυβερνήσεις δὲν πῆραν τὸ ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Βορειοθρακῶν στὰ σοβαρὰ καὶ περιοριζόταν νὰ δίνουν βοηθήματα στοὺς πρόσφυγες πού κι' αὐτοὺς διέφθειραν καὶ τὸ δημόσιο ταμεῖο φρότωσαν μὲ ὑπέρογκα καὶ ἀνώφελα ἔξοδα. Μερικοὶ λοιπὸν ἀπ' αὐτοὺς ἐπέστρεψαν πίσω. Μιὰ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους ἦταν καὶ ἡ παραμὰνα (ἡ ἐπιστάτρια) τοῦ Νηπιαγωγείου τῆς Εὐρυδίκης. Πῆγε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ κι' ὅταν τὴν ρώτησε πῶς πέρασε καὶ γιατί νὰ γυρῆσι πίσω τοῦ ἀπάντησε: «Καλή, πάτερ Φώτιε, ἡ μητέρα Ἑλλάδα μὰ πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ πατέρα τὸν παρὰ».

Β' Ὁ Πατήρ Ἄνθιμος Παναγιωτόπουλος γεννήθηκε στὴ Φιλιππούπολη γύρω στὰ 1850 ἀπὸ γονεῖς Ἑλληνες. Τελείωσε τὸ ἑλληνικὸ Σχολεῖο τοῦ τόπου του, ἀλλὰ μελετηρὸς ὅπως ἦταν, ἤξαιρε πολὺ καλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀκόμα καὶ τὴν νεώτερη ἱστορία λεπτομερειακὰ καὶ μάλιστα τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Μιλοῦσε ἀπταιστῶς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα τὰ τουρκικὰ καὶ τὰ βουλγαρικὰ καὶ μποροῦσε νὰ συνεννοηθῆ στὰ γαλλικά. Γι' αὐτὸ ἔφτασε σχετικῶς γρήγορα στὸ βαθμὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ ἱερουροῦσε στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Μαρίας. Καὶ δὲν ἦταν μονάχα πρότυπο ἱερέως ὁ ἀρχιμανδρίτης μας. Ἦταν ἐπίσης πρότυπο κανονικοῦ ἀνθρώπου καὶ κατάβαθα ἐνοιθετὶ τὴ θὰ πῆ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη. Στὴ Φιλιππούπολη εἶχανε δεκαερίαι σωματεῖα καὶ συλλόγους οἱ Ἑλληνες. Ἀλλὰ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα καὶ ἀποδοτικότερα σωματεῖα ἦταν ἡ «Ἴσχυς». Καὶ ὅταν ἔλεγες «Ἴσχυς» ἐννοοῦσες τὸν πάτερ Ἄνθιμο, ἂν καὶ ποτὲ δὲν ὑπῆρξε πρόεδρος τῆς. Κοσμικοὶ ἦσαν οἱ ἐκάστοτε πρόεδροι τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ σωματείου, ἀλλ' ἡ ψυχὴ του ἦταν ὁ Πατήρ Ἄνθιμος. Καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου διττός, ἡ ἀλληλοβοήθεια τῶν μελῶν του καὶ ἡ παροχὴ βοηθημάτων στοὺς φτωχοὺς μαθητὰς τῶν σχολείων μας. Τὰ μέλη τοῦ σωματείου ἦσαν δάσκαλοι, ἐπαγγελματίες, ἐμποροῦπάλληλοι, μικρέμποροι κλπ., ἡ συνδρομὴ μικρὴ, ἀλλὰ τακτικὰ τὴν πλήρωναν ὅλοι τους. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐφθάναν οἱ πόροι του ὁ πατήρ Ἄνθιμος φρόντιζε, ὅταν δὲν ἐρχόταν κανένας θίασος, νὰ ἐνεργήσῃ νὰ δοθοῦν μερικὲς θεατρικὲς ἐρασιτεχνικὲς παραστάσεις στὸ «Λουξεμβούργο» καὶ ὅταν ἐρχόταν, ὅπως συνήθως μᾶς ἐρχότανε ὁ θίασος τοῦ Κόκκου, αὐτὸς νὰ δώσῃ μιὰ εὐεργετικὴ παράσταση γιὰ τὸ σωματεῖο. Κι' ἔβλεπε τίς παραμονὲς τῶν Χριστουγέννων 80 ὡς 100 φτωχὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ παίρνουν τὰ καινούργια τους παπούτσια ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πάτερ Ἄνθιμου, χαρούμενα ὅτι κάτι καινούριο θὰ φοροῦσαν κι' αὐτὰ.

Τὸ Δεσποτικὸ στὴ Φιλιππούπολη ὡς τὰ 1890 ἦταν ἕνα παλιὸ σπίτι, πὸν ἔμοιαζε περισσότερο μὲ μετόχι μοναστηριοῦ παρὰ γιὰ Δεσποτικὸ. Ἀνέβαινες τὴν ξύλινὴ του σκάλα κι' ἔτριξε. Ὅταν ἦρτε στὴ Φιλιππούπολη ὁ Φώτιος Μανιάτης πὸν ἦταν ἀρχοντάνθρωπος ὑποκίνησε τὸ ζήτημα στὴν Ἐφο-

ροδημογεροντία να κατεδαφισθῆ τὸ χρονίσιο αὐτὸ κτίριο καὶ στὸν τόπο του νὰ ἀνοικοδομηθῆ κάτι συγχρονισμένο καὶ ἀντάξιο γιὰ τὴν ἄξιοπρέπεια καὶ τὴ φήμη τῆς Φιλιππούπολης. Ὁ Ἕλληνας μηχανικός Α. Κοϊμτζόγλου ἔκανε τὸ σχέδιο καὶ τοὺς προϋπολογισμοὺς τῆς δαπάνης μιᾶς τριόροφης οἰκοδομῆς. Καὶ τ' ἀπαιτούμενα ποσὰ; Μὰ γιὰ τὴ συλλογὴ ἐράνων ἦταν ἐνδεδαγμένος ὁ Πατὴρ Ἄνθιμος. Σ' αὐτὴν ἀνέθεσαν αὐτὴ τὴ δουλειὰ καὶ τὴν ἔφερε στὸ πιδ αἴσιο τέλος, ἀπ' ὅ,τι ὑπολόγιζαν στὴν ἀρχή. Ἀπὸ Βούλγαρο δὲν ἐδέχθηκε οὔτε μιὰ δραχμὴ συνδρομῆ. Αὐτὸς μάζεψε ἐράνου; στὴ Φιλιππούπολη, στὴ Στενίμαχο, στὸ Παζαριτζί, στὸ Πετροίτσι, στὸ Καβακλή. Πῆγε στὴν Πόλη, στὴ Ρουμανία, καὶ κατέληξε στὴν Ὀδησσό. Ὅταν συγκέντρωσε τὰ ποσὰ ποὺ μάζεψε ἔφταναν ὄχι μονάχα γιὰ νὰ κτισθῆ ἓνα τριόροφο μέγαρο, ἀλλὰ καὶ πλοῦσια νὰ ἐπιπλωθῆ.

Τὸ πρωὶ τῆς 16 Ἰουλίου 1906 ὁ πατὴρ Ἄνθιμος παρουσιάστηκε στὸ Φῶτιο καὶ τοῦ ἐδήλωσε ὅτι εἶχε βρεῖ 7—8 καλλικάρια κι' αὐτὸς μαζί, ποὺ ἦταν ἀποφασισμένοι ἀκόμα καὶ μὲ τὴ θυσία τῆς ζωῆς τους νὰ ὑπερασπιστοῦν τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ Δεσποτικό. Ὁ Φῶτιος ἀπέκρουσε τὴν πρότασή του, μὲ τοῦ τί τοῦ εἶπε ὁ Ζέλκωφ, κι' ὅταν ὁ πατὴρ Ἄνθιμος ἐπέμενε καὶ στὸ μεταῦ ἦρε ὁ ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους στὸ Μαράσι καὶ διηγῆθηκε πὼς οἱ Βούλγαροι πῆραν τὴν ἐκκλησία διὰ τῆς βίας καὶ τὸν ἔδιωξαν κακὴν κακῶς, ὁ Φῶτιος ἀπήντησε: «Προτιμῶ νὰ τὰ χάσουμε ὅλα παρὰ νὰ γίνω αἷτιος αἱματοχυσίας». Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης δυὸ καλόγηροι, δυὸ ἀναμφισβήτητοι καλοὶ πατριῶτες, μὰ μὲ δυὸ ἐξωριστὲς καὶ ἀντίθετες ἀντιλήψεις.

Μετὰ τὸ 1914 καὶ ὁ πατὴρ Ἄνθιμος (ποὺ στὸ μεταῦ μερικοὶ ἐντόπιοι Βούλγαροι τοῦ κάνανε τὶς πιὸ δολοφονικὰς προτάσεις ποὺ τὶς ἀπέρριψε χωρὶς συζήτησιν) ἀνεχώρησε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Ἀθηνῶν τὸν διόρισε ἐφημέριο καὶ πνευματικὸ στὸ Φθισιατρεῖο τῆς «Σωτηρίας» κι' ἐκεῖ σὲ βαθύτατα γεράματα ἀπέθανε «ἐν εἰρήνῃ».

Γ' Τὸν **Παπανικόδημο** ἂν ἤθελα νὰ τὸν χαρακτηρίσω μὲ τέσσαρες μονάχα λέξεις θάλεγα πὼς ἦταν πολυμήχανος, παρὰτολμος, αἰωνίως αἰσιόδοξος καὶ εὐθυμος καὶ τέλος ἐργατικὸς ὅσο χωρεῖ. Ὅχι ἀδίκως λοιπὸν τὸν ὀνόμασαν «Ὀρμάν - Παππᾶς». Ἦταν ὁ ἀντίθετος πόλος τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ἄνθιμου. Γεννήθηκε στὸ Στενίμαχο στὰ 1842 ἀπὸ πτωχοὺς γονεῖς καὶ εἶχε τὸ ἀτύχημα μὲ μιὰν ἀδελφὴν κατὰ ἓνα δυὸ χρόνια μεγαλύτερή του νὰ χάσουν τοὺς γονεῖς τους. Σὰν ἔγινε αὐτὸς 20—22 χρονῶν πῆγε στὸ μοναστήρι τοῦ Βάτισκοβου νὰ καλογερέψῃ κι' ἡ ἀδελφὴ του Ντόνα ἢ Ντόνη ἦρθε ὑπηρετρία σ' ἐμᾶς κι' ἔμεινε ὡς ὅτου νὰ παντρευθῆ. Ἀλλὰ ἡ τόλμη κι' ἡ ἐργατικότητα καὶ γενικὰ ἡ δράση τοῦ Νικοδήμου φάνηκε ἀπ' ὅτου ἀνέλαβε τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὴ διοίκησιν τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου ἔμεινε περισσότερο ἀπὸ εἰκοσιπέντε χρόνια. Τὸ μοναστήρι τοῦτο κατὰ τὸν ρωσο

τουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877 εἶχε μισοκαταστροφῆ, ἔτσι ποὺ κανένας οὔτε κληρικὸς οὔτε λαϊκὸς δεχόταν τὴ διοίκησή του, ἡ δὲ Μητροπολιτὴ δὲν μπορούσε νὰ διαθέσῃ τ' ἀπαιτούμενο ποσὸν γιὰ τὴν ἐπισκευὴ του. Ὁ τότε Ἑλλην Μητροπολίτης Ἰωακείμ Εὐθυβούλης ¹⁾ προσκάλεσε τὸν Νικόδημο νὰ γίνῃ ἡγούμενος καὶ διαχειριστὴς τῆς περιουσίας του. Ὁ τελευταῖος ζήτησε μιᾶς ἑβδομάδος διορία γιὰ νὰ ἐξετάσῃ ἐπὶ τόπου τὴν κατάστασιν καὶ δώσῃ μιὰ θετικὴ ἀπάντησιν. Πῆρε τὸν Γιατρόπουλο, ἕναν ἀχώριστο φίλο του, ἕναν μποέμ, ὁ ὁποῖος ὁμως εἶχε στὸ μεταξὺ σχηματίσει ἕνα καλὸ κομπόδεμα ὡς μεσίτης ἀγορᾶς σιτηρῶν στὴν Ἀνατολ. Ρωμυλία τοῦ ἐμπορικοῦ Οἴκου Βαγιανὰ καὶ ἦτανε ἔτσι σὲ θέσιν νὰ διαθέσουν γιὰ τὸ σκοπὸ κι' οἱ δύο τοὺς ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἕκατὸ εἰκοσόφραγκα (περιουσία δλάκερη κείνο τὸν καιρὸ). Πῆγαν στὸ μοναστήρι νὰ ἐξετάσουν τὴν πραγματικὴν κατάστασιν. Τὸ βρῆκαν σὲ κακὰ χάλια, χειρότερα ἀπὸ τι ὑπέθεταν. Δὲν ἀπελπίστηκαν ὁμως. Παρουσιάσθησαν στὸ Δεσπότη καὶ τοῦ ἐδήλωσαν, ὅτι μποροῦν νὰ ἐπαναφέρουν τὸ μοναστήρι καὶ τὴν κτηματικὴν του περιουσία (ἡ ὁποία στὸ μεταξὺ ἄρχισε νὰ κἀνῃ φτερά), στὴν πρότερον κατάστασίν του, μὲ τρεῖς ὄρους: Δέκα χρόνια νὰ μὴ πληρώσουν ἐπίδομα στὴν Ἑλλην. Θρησκευτ. Κοινότητα, ἔπειτα νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ πάρουν ἀπὸ τὸ προσωπικὸ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων στὴν ὑπηρεσία τοὺς τὸν μάρμαρα· Κώστα καὶ τῶν Συμεῶν ²⁾ καὶ τρίτο νὰ μὴν τοὺς ζητοῦν κάθε λίγο καὶ λιγάκι λογαριασμὸ τί ἔκαναν καὶ τί δὲν ἔκαναν. Γιὰ τὸν δεῦτερον ὄρο ὁ Νικόδημος ἐδήλωσε, ὅτι δὲν ζητεῖ ἀπὸ τὸν Δεσπότη τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ σχετικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν ἡγούμενον τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Ὁ Δεσπότης καὶ ἡ Ἐφοροδημογεροντία δέχθησαν τοὺς ὄρους καὶ σ' ἕνα μῆνα οἱ δύο φίλοι ἐγκατεστάθησαν στὸν ἅγιο Γεώργιο. Τὸ πρῶτο ποὺ εἶχαν νὰ κάνουν ἦταν νὰ φέρουν κτίστες νὰ ἐπισκευάσουν ἕνα διαμέρισμα γιὰ στέγασίν τους, ἐπισκευάζοντας συγχρόνως τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ ἅγιοσμα. Ἐπειτα ν' ἀγοράσουν ἕνα ζευγάρι βώδια, ἄροτρα ἄξινης κτλ., καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ διατροφή τους γιὰ τὸν χειμῶνα. Ἀμέσως παραγγείλαν Ἐυρωπαϊκὰς πέτρες γιὰ τοὺς δύο ὑδρομύλους ³⁾ καὶ βάλθησαν οἱ ἴδιοι νὰ κάνουν τοὺς κτίστες μὲ τοὺς κτίστες, τὸν ζευγᾶ μὲ τοὺς ζευγάδες, τὸν ἀμπε-

1) Ὁ Ἰωακείμ Εὐθυβούλης ἦρθε στὴ Φιλιππούπολιν στίς 29 Δεκεμβρίου 1884 κ' ἔμεινε πέντε χρόνια μητροπολίτης ὡς τίς 29 Δεκ. 1889, ὅποτε τὸν διαδέχθηκε ὁ Φώτιος, θεῖος τοῦ Φωτίου Μανιάτη, κατόπιν πατριάρχου, ποὺ μιλήσαμε πρὸ κἀνω. Ὁ Εὐθυβούλης εἶταν πρωτοσύγγελο, προτῆτερον, ἄνθρωπος ἐξυπνος καὶ καλὸς πολιτικός.

2) Μισοκαλόγεροι, μισολαϊκοὶ περιέργοι τύποι, ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὸ μοναστήρι χωρὶς καμμιά ἀξίωσιν.

3) Μὲ τίς εὐρωπαϊκὰς μυλόπετρες ποὺ τοκοθέτησαν στὸν κάτω μύλο, ἄγνωστες ὡς τότε στὴν ἀγορὰ Φιλικλεως, ὁ μύλος αὐτὸς γρήγορα ἔγινε ἀκαταγώνιστος. Τοὺς μύλους θέλησαν νὰ τοὺς πάρουν οἱ Μπελασιῆτες, ἀλλὰ ὁ Νικόδημος τοὺς βρικολάκισε καὶ τοὺς ἔσπασε.

λουργό με τούς ἀμπελουργούς. Καί τὸ ἀποτέλεσμα. Ὅχι σὲ δέκα ἀλλὰ μέσα σὲ πέντε χρόνια τὸ Μοναστήρι ἀπόκτησε τὴ πρότερή του φυσιογνωμία. Τὸ τέλος τῆς γεωργικῆς ἐκείνης χρονιάς ὁ Νικόδημος παρουσιάστηκε στὴ Μητρόπολη καὶ παρέδωσε εἰκοσιπέντε χρυσές, ὕστες δηλαδή πλήρωσε χρονικῶς τὸ μοναστήρι προπολεμικῶς γιὰ τὴ συντήρηση τῶν Σχολείων. Κατὰ τὸ ἀνθελληνικὸ κίνημα βρῖσκομε τὸ Νικόδημο στὸ μοναστήρι τῶν Βωδινῶν ἀντικαταστάτῃ τοῦ ἡγουμένου ποὺ εἶχε ἀποσυρθῆ. Ὑπερασπίσθηκε τὸ μοναστήρι παλλικαρίσια καὶ σώθηκε ὡς ἐκ θαύματος. Ἀντιστάθηκε ἐνοπλᾶ ἕως ὅτου ἡ χωροφυλακὴ τοὺς ἔλεισε ν' ἀποσυρθοῦν καὶ νὰ φύγουν αὐτοὺς καὶ τὰ παλλικάρια του στὴ Στενίμαχο. Γιὰ τὴν ἡγουμενία του στὸ «Δοροῦδι» τῆς Ἡλείου καὶ τὸν τραγικὸ του ἀλλ' ἀντάξιο ἐνὸς καλογήρου θάνατο, μιλήσαμε πλέον, ὥστε περιττὸ νὰ ἐπανερχώμεθα σ' αὐτὸ τὸ θέμα ¹⁾). Τέτοιοι ἦσαν οἱ Βορειοθρᾶκες καὶ τέτοιους καλογήρους ἀνέδειξαν.

Ε Π Ι Τ Υ Μ Β Ι Ο

(στὸν ἀλησμόνητο Κοσμᾶ Μυρτίλο Ἀποστολίδη)

Τῆς Ἀπτικῆς τὸ χῶμα σὲ σκεπάζει
τ' ἀνάλαφρο, Μυρτίλε. Μὰ ἡ ψυχὴ σου,
ἀφήνοντας ἴδῳ κάτου τὸ κορμί σου,
φερουόγισε στὴ Θράκη καὶ κουρνιάζει
ὀλύμπιος ἀετός. Καὶ τὴν κοιτάζει
μὲ κείνη τὴν ἀπέραντη στοργή σου,
καθὼς ζώντας τὴν ἔβλεπες. Ἡ ὁργὴ σου,
ἀκόμα κι' ἀπ' τὸν τάφο σου, ταράζει
τὸ Βούργαρο, ποὺ λέει πὼς εἶναι δικιά του !
Πολέμησες, τὸν χτύπησες ἀντρίκια,
τοῦ τραβήξες ἀλύπητα τ' ἀφτιά του
καὶ τοῦψαλες μπομπές καὶ νταῖλίκια !
Καὶ μένουνε, Μυρτίλε, τὰ γραφτά σου
αἰώνιό του ξετίναγμα, ὦ χαρὰ σου !

¹⁾ Ἀθήνα 14-2 49

ΠΕΡ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ ΙΕΡΕΜΙΑΣ Β' Ο ΤΡΑΝΟΣ

Εἶς ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων καὶ ἐπιφανεστέρων ἱεραρχῶν, οἵτινες ἐπαξίως κατέλαβον καὶ ἐλάμπρυνον τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ὑπῆρξεν ἀναντιροπῆτως καὶ ὁ περὶ τὸ δεύτερον ἡμῶν τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός. Γεννηθεὶς ἐν Ἀγγιάλῳ κατὰ τὸ 1536 ὡς ὑποτίθεται, ἐκ γονέων ἐλκόντων ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας φυγάδων ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, τῆς τῶν Τρανῶν, τὰ πρῶτα αὐτοῦ μαθήματα διήκουσεν ἐν τῇ Σχολῇ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, εἶτα δὲ μεταβὰς εἰς τὴν Κων/πολιν ἠκροάσατο τοὺς ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ μετὰ πολλῆς φήμης διδάσκοντας Ἱεροθέον τὸν Μονεμβασίας, τὸν Τυρνόβου Ἀρσένιον, Δαμασκηνὸν τὸν Στουδίτην καὶ Ματθαῖον τὸν Κρηῖτα. Ἄγνωστον ὅμως ὑπομένει πότε περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ πότε ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Λαρίσσης. Πάντως ἡμῶς εἰς διαδοχὴν τοῦ ἐν τῷ πρακτικῷ τῆς καθαιρέσεως τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ τοῦ Β' (1565) ὑπογεγραμμένου Νεοφύτου, ἀνηγορεύθη Πατριάρχης ἐν ἔτει 1573 μηνὶ Μαΐῳ 4ῃ, 30τῆς μόλις εἰς διαδοχὴν τοῦ ἐξωσθέντος Μητροφάνους τοῦ Γ'. Πρώτη ἀξίειπαινος καὶ σωστικὴ πράξις τῆς Πατριαρχείας αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἡ παντελής κατάργησις τῆς σιμωνίας καὶ τοῦ ἐμβατοικίου λεγομένου, μεγάλως τότε λυμαινομένων τὴν Μ. Ἐκκλησίαν. Ἀκολούθως ἐπελήφθη τῆς διακοσμῆσεως καὶ εὐπρεπείας τῶν Πατριαρχείων, καὶ πρῶτος αὐτὸς συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἐν αὐτοῖς ἰδρύσεως τυπογραφείου, ἣν δυστυχῶς ἐματαιώσαν αἱ μετὰ ταῦτα ἐνσκήψασαι συμφοραὶ καὶ ἡ ἀντενέργεια συνοδικῶν τινῶν.

Ἄλλὰ καὶ ὑπὸ τοιούτων καὶ ἐτέρων πολλῶν ἄλλων περισπώμενος φροντίδων ὁ αἰόδιμος Ἱερεμίας, εὕρισκεν, οὐχ ἦτιον, καιρὸν, καὶ ἵνα καταγίνεται εἰς βαθυτέραν μελέτην καὶ σπουδὴν τῶν Θείων Γραφῶν, τῆς Θεολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, διδασκόμενος τὴν μὲν ἠθικὴν, διαλεκτικὴν καὶ ρητορικὴν ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, πρωτονοταρίου τῶν Πατριαρχείων, τὰ δὲ μαθηματικὰ ὑπὸ τοῦ Χίου λογίου ἱατροῦ Λεονάρδου Μινδονίου. Προσέτι ἐπροθυμοποιήθη νὰ συγκαλέσῃ περὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον τοὺς ἀπανταχοῦ διεσκοπισμένους λογίους τοῦ Γένους, τοῦτο δὲ ὅπως ἔχη αὐτοὺς συνεργοὺς καὶ συμμύστας τῶν μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων. Ἀψηφῶν πάντα κίνδυνον τῆς ἰδίας ζωῆς καὶ μυρίας ὑφιστάμενος κακουχίας καὶ ταλαιπωρίας, πολλάκις περιῆλθε τὰς ἐπαρχίας τοῦ κλίματος αὐτοῦ χάριν τῆς βελτιώσεως τῶν οικονομικῶν τῶν Πατριαρχείων, τὴν Μακεδονίαν, Σιερραὺν Ἑλλάδα, Πελοπόννησον καὶ ἄλλας, σπουδάζων ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐξ ἀυτοψίας τὰς πνευματικὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀνάγκας τῶν ὀρθοδόξων, καὶ διὰ τῆς αὐτοπροσώπου αὐτοῦ παρουσίας πολλαχῶς συσφίγγων τὸν τε ἐθνικὸν καὶ θρησκευτικὸν δεσμόν. Ἐπὶ τῆς α' ταύτης Πατριαρχείας αὐτοῦ, οἱ Λουθηρανοὶ, πληροφοροθηθέντες περὶ τῆς μεγάλης παιδείας καὶ ἀρετῆς αὐτοῦ, προσέβαλον αὐτῷ ἐπι-

οἴμους διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Στεφάνου Γελαχίου, ἐξεπίτηδες ἀποσταλέντος παρὰ τῆς ἐν Τυβίγγῃ Ἀκαδημίας, τὸ πολυθρόλυτον περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ζήτημα, ὑπερ οὐδένα ἀπενεγκὸν καρπὸν, ζημίαν μᾶλλον προῦξήνησεν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐκτεθεῖσαν ἕκτοτε εἰς τὴν ἀπαυστον καὶ λυσσώδη καταφορὰν τοῦ Παπισμοῦ. Μετὰ πολλὰς ἀμοιβαίας διασαφήσεις ὁ αἰδιδίμος Ἱερεμίας, εἰ καὶ ἐξ ἀρχῆς κατενόησε τὰς ἀνευλικρινεῖς προθέσεις αὐτῶν, ἐξηκολούθει, οὐχ ἦτιον, ἵνα ἐπιστέλλῃ καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας καὶ ἐπὶ τῆς τρίτης αὐτοῦ Πατριαρχείας, ὀρθοδόξως ἐλέγχων, πατρικῶς συμβουλευὼν καὶ χριστιανικῶς εὐχόμενος, ἵνα φωτισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Ἀποκαμῶν ἐπὶ τέλους, ἀπηύθυνεν αὐτοῖς τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν :

« Ἱερεμίας ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης, καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἀφίκετο ὡς ἡμᾶς, ὧ ἄνδρες σοφώτατοι Γερμανοί, καὶ τὸ ἀριτίως ἀποσταλὲν παρ' ὑμῶν βιβλίον ἐν ᾧ καὶ πάλιν αἰτίας εὐλόγους δῆθεν καὶ λόγους προβάλλεσθε, μὴ ἐσχηκέναι λέγοντες ὅπως τὸ ἱκανόν, ἐκ τῆς ἡμῶν πρὸς τὰς αὐτόθεν πρῶτα ὁμολογίας, οὐδὲ ἴσονται ποῦ ὑμῶν ἡ διάνοια ἄτε μὴ μόνον παρὰ τῆς Θείας γραφῆς, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων διδασκουμένη τὰ ἀληθέστερα καὶ βελτίονα.

Ἀξιούμεν δὲ ὑμᾶς τοῦ λοιποῦ μὴ κόποις παρέχειν ἡμῖν, μηδὲ περὶ τῶν αὐτῶν γράφειν καὶ ἀποσιέλλειν, εὖγε τοὺς τῆς Ἐκκλησίας φωτισήρας καὶ θεολόγους, ἄλλοτε ἄλλως μεταχειρίζεσθε καὶ τοῖς λόγοις τιμῶντες αὐτοὺς καὶ ἐπαίροντες καὶ τοῖς ἔργοις ἀθετεῖτε καὶ τὰ ὄπλα ἡμῶν ἀχρηστα ἀποδεικνύετε, τοὺς λόγους αὐτῶν τοὺς ἀγίους καὶ θείους, δι' ὧν ἂν ἡμῖν γράφειν καὶ ἀντιλέγειν ὑμῖν ἔχομεν, ὥστε τὸ καθ' ὑμᾶς ἀπηλλάξατε τῶν φροντίδων ἡμᾶς. Τὴν ὑμετέραν οὖν πορευόμενοι, μηκέτι μὲν περὶ δογμάτων φιλίας δὲ μόνης ἔτεκα, εἰ βουλευτόν, γράφειτε. Ἐδῶξοθε.

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας

Ἐξεδόθη κατὰ τὸ ,αφρα' (1581) Ἔτος, μηνὶ Ἰουνίῳ σί'.

Ὁ Πρωτονοτάριος Θεοδόσιος»

Διαρκούσης τῆς πρώτης τοῦ Ἱερεμίου Πατριαρχείας (1573—1580) ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Μητροφάνης προσεπάθησε νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον του. Ἐπ' ὀλίγον ὁμοῦ χρόνον ἐχάρη τὸν ἄχαρον θρίαμβον ἀποθανῶν ἀδόξως μετὰ ἐννεάμηνον Πατριαρχεῖαν. Ἡ ἱερὰ σύνοδος συνελθοῦσα εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, οὐ μόνον ἀνέδειξεν ὡς διάδοχον αὐτοῦ πάλιν τὸν αἰδιδίμον Ἱερεμίαν, ἀλλὰ καὶ ἠνύφωσεν τὴν πράξιν τῆς καθαιρέσεως τούτου ὡς παρανόμου. Ἀλλὰ οὐδὲ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ Πατριαρχεῖαν ἔμεινε ἀνενόητος καὶ ἀκαταδίωκτος ὁ πολύτλας Ἱερεμίας. Ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Μητροφάνους, Θεόκλητος, μητροπολίτης ὧν Φιλιππουπόλεως δρεχθεὶς τῆς πατριαρχικῆς μίτρας, κατήγγειλεν αὐτὸν εἰς Διβάνιον ὡς «ποιοῦντα Γεννηζάρους καλογήρους καὶ Ὁθωμανίδας μοναχὰς». Τῆς τερατώδους ταύτης διαβολῆς πιστευ-

θείσης, διὰ τῆς συμπράξεως ἰσχυρῶν τινῶν Τούρκων σουλτανικῆ διαταγῆ ἐγένετο κατὰ μίαν νύκτα μυστικῶς ἀνάραπτος ἐκ τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακάς. Ἀποδειχθεὶς ὁμοῦ μετ' ὀλίγων ἀβασίμου τῆς κατηγορίας, ἀπηλλάγη μὲν τῆς εἰρκτῆς, μετηνέχθη ὁμοῦ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Γενηζάρων, ἐν ἧ ἱκανὸν διέμεινεν χρόνον περιωρισμένος, ἀπεφυλακίσθη δὲ τελειῶς χάρις ταῖς ἐνεργείαις τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας Γερμινῆ, ὅστις συστήσας αὐτὸν θερμῶς πρὸς τὸν βασιλέα Ἐρρῖκον τὸν Γ', παρεκάλειεν ἵνα μεσολαβήσῃ πρὸς τὸν τότε Σουλτάνον Μουράτ τὸν Γ', διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ.

Ἀποτυχόντος οὕτω τοῦ Θεολήπτου, ἵνα καταλάβῃ τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον, ὑποψήφιος τούτου παρουσιάσθη καὶ ἕτερος, Παχώμιος, ὁ πρόην Καισαρείας, ὅστις αὐξήσας τὴν συνήθως χορηγουμένην δασμοφορίαν καὶ ἄλλα ἐκδεσμα μεταχειρισθεὶς μέσα, κατώρθωσεν ἵνα ἐξωσθῆ καὶ πάλιν βιαίως ὁ Ἱερεμίας τοῦ θρόνου περὶ τὰ μέσα Μαρτίου τοῦ 1584 καὶ νὰ ἐξορισθῆ εἰς Ρόδον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπιβάτης οὗτος οἰκτροτάτα καθηρόθη μετὰ ἐν ἔτος, ταῖς ἐνεργείαις τοῦ Φιλίππου πόλεως Θεολήπτου, ὅστις καὶ διεδέχθη αὐτὸν (1585—1586). Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τούτου ἠρπάγη ὑπὸ τῶν Τούρκων ὁ ναὸς τῶν Πατριαρχείων «Π Παμμακάριστος» ἡ δὲ λύπη ἦν ἐπὶ τούτῳ ἠσθάνθη ὁ μαρτυρικώτατος Ἱερεμίας, ὅτε ἐκ τῆς ἐξουρίας αὐτοῦ ἐπανελθὼν, κατέλαβεν ἐκ τρίτου τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ Θεολήπτου, ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος. Ἡ ἀδάμαστος ὁμοῦ αὐτοῦ ψυχὴ οὐδόλως μετεβλήθη ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἄς ὑπέστη συμφορῶν, οὐδὲ ἴσχυσαν αὐταῖς ἵνα μειώσωσι τὸν πρὸς τὰ καλὰ καὶ ἐθνωφελεῖ ἔργα ζήλόν του. Ἦδη συνεκέντρωσεν ἀπάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἵνα ἀνεγείρῃ τὴν Μ. Ἐκκλησίαν τῆς ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως, εἰς ἣν ἀσυνειδήτως ὤθησαν αὐτὴν οἱ ἐπιβάται Παχώμιος καὶ Θεολήπτος, διαρκούσης τῆς ἐν Ρόδῳ ἐξουρίας αὐτοῦ. Ἀδυνατῶν ὁμοῦ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἐξόφλησιν τοῦ λίαν ἐσογκωθέντος χρέους τῶν Πατριαρχείων ἐκ τῶν ἐθνικῶν πόρων, ἐζήτησε μετὰ δακρῶν καὶ ἔλαβε τὴν ἀδειαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου, ἵνα μεταβῆ εἰς Ρωσσίαν πρὸς συλλογὴν συνδρομῶν. Ἀφικόμενος εἰς Μόσχαν κατὰ Ἰούλιον 1588 ἐγένετο δεκτὸς μετὰ μεγάλων τιμῶν, ὑπέικων δὲ εἰς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου, ἐχειροτόνησεν Πατριάρχην Ρωσσίας τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰώβ. Ὑπάρχει ὁμοῦ λόγος ὅτι ἡ πατριαρχεὶα προετάθη τὸ πρῶτον τῷ Ἱερεμίᾳ εἰ ἤθελε νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ πλέον εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐκ Μόσχας, ὁ αὐτοκράτωρ προέπεμψεν αὐτὸν μετὰ μεγάλων τιμῶν, καὶ δώρων, ἐφοδίασε δὲ καὶ δι' ἰδιογράφου συστατικῆς πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἵνα μὴ πιέξῃ τοὺς Χριστιανούς. Ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινὴν καὶ ἰδὼν τὸ ἄδυσθεράπευτον πλέον τῆς ἀξιοσθηνῆτος καταστάσεως τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τῆς αὐτῆς κατελήφθη ἀπελπισίας καὶ ἀπογοητεύσεως, ὥστε διενοήθη, νὰ παραιτηθῆ, τοῦθ' ὅπερ μαθὼν ὁ Σουλ-

τάνος ἀπέτρεψεν αὐτὸν τοῦ σκοποῦ, ὑποβιβάσας προσέτι καὶ τὸ ποσὸν τῆς δασμοφορίας

Παρελείψαμεν νὰ παραθέσωμεν ἐν δέοντι, ὅτι διαρκούσης τῆς μετὰ τῶν Λουθηρανῶν δογματικῆς ἀλληλογραφίας, ὁ Πάπας Ρώμης Γρηγόριος ὁ ΙΓ' ἐξήτησε νὰ συνάψῃ φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Ἱερεμίου, τοῦτο δὲ ὅπως ἐπιτύχῃ καὶ παρὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας τὴν παραδοχὴν τῆς φερωνύμου διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου. Ὁ Ἱερεμίας ὁμως φοβηθεὶς μὴ ὁ Πάπας θεωρήσῃ τοῦτο ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν σχισματικῶν, ἠρνήθη εἰπὼν : «Εἰ καὶ ὁ χρόνος καὶ ἡ τῶν φωστήρων κίνησις περὶ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἀνωμαλίαν τινὰ ποιεῖ, τῇ εὐσεβείᾳ γε οὐδ' ὀπωσιτοῦν τοῦτο λυμᾶνεται». Καὶ κατὰ τὴν τρίτην ταύτην Πατριαρχεῖαν ὁ ἀείμνηστος Ἱερεμίας «ἐλληνοπρεπῶς τὴν τε ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος ποδηγετήσας εἰς τὰς οὐρανίους ἀπέστη μονᾶς (1594 ἢ 1596), μακαριζόμενος ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων εὐλογούμενος, ὁ καὶ ὀνόματι καὶ πράγματι καλὸς ἐκεῖνος Ἐθνάρχης, ὁ Τρανός», ὡς ἱστορεῖ ὁ διαπρεπὴς μεσαιωνοδίδης Κ. Ν. Σάθας ἐν τῷ λαμπρῷ αὐτοῦ βιογραφικῷ σχεδιάσματι περὶ τοῦ Πατριάρχου τούτου.

Κατὰ τὸν Λουθηρανὸν ἀρχιδιάκονον Γερλάχιον, ὁ ἀοίδιμος Ἱερεμίας εἶχε τὴν μορφήν λίαν ἔλκυστικὴν καὶ χαρίεσσαν, τὴν κόμην οὐλὴν καὶ μακράν, ἔξορμην ἐπὶ τῶν ὠμων καὶ ἦτο καχύσαρκος, προμήκης, πρᾶος καὶ ἀπλοϊκώτατος τὰ ἦθη καὶ τὴν ἐνδυμασίαν. Τὴν εἰκόνα αὐτοῦ δύναται νὰ ἴδῃ τις εἰς κλειστά ἀντίτυπα τῆς Τουρκοκρατικῆς ὡς καὶ εἰς τοὺς Πατριαρχικοὺς πίνακας τοῦ Μ. Χαροφύλακος Μ. Ι. Γεδεῶν.

Φιλοπονήματα αὐτοῦ, πλὴν τῆς ἐν Τυβίγγῃ δογματικῆς ἀλληλογραφίας, μνημονεύονται εἰς τὸ κανονικὸν ἰδίως δίκαιον ἀναφερόμενα καὶ τὰ ἐξῆς : α) Διδασκαλία νομιστικὴ πρὸς τοὺς Γερμανοὺς περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, ἀνέκδοτος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης καὶ τῶν Παρισίων. β) Ἐκθεσις δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας. γ) Ἐκθεσις τῶν ἔθνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. δ) Κρίσις τοῦ Γρηγοριανοῦ Καλενδαρίου ἢ ἀπόκρισις πρὸς Ποσεβῆτον. ε) Ἀποκρίσεις 14 πρὸς διαφόρους ἐρωτήσεις. στ) Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν ἐν Φραγκφούρτῃ Ἑλληνιστὴν Χριστόφορον Πελαργόν, πρὸς τὸν καλὸν κάγαθὸν Μαρτίνον Κρούσιον, πρὸς τὸν Δαβὶδ Χυτραῖον, πρὸς τὸν Μάξιμον Μαργούνιον, πρὸς τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον καὶ πρὸς ἄλλους. Τινὲς ἐξεδόθησαν ὑπὸ Λαμίου καὶ ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἄλλογενῶν λογίων, ἀπὸ καιροῦ δὲ εἰς καιρὸν ἀνακαλύπτονται καὶ ἕτεραι ἐν διαφόροις μοναστηριακαῖς βιβλιοθήκαις.

ΤΕΣΣΑΡΕΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΙ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Α'. Ἐν μπροστά ἀπὸ πενήντα χρόνια ἐπιχειροῦσε κανεὶς νὰ συγγράψῃ ἓνα δοκίμιο Θρακικῆς ἱστορίας, θάπεφε ἀσφαλῶς σ' ἓνα χάος, σ' ἓνα σκοτάδι, σὲ μιὰ ἐρημιά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μυθολογημένη, τὴν ἱστορικὴ καὶ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο πού ἐρεύνησαν κ' ἔγραψαν ξένοι καὶ δικοὶ μας, τίποτε ἄλλο δὲ θάβρισκε νὰ πῆ ἀξιόλογο γιὰ τὶς ἄλλες περιόδους. Οἱ ἀρχαῖοι μας συγγραφεῖς ἔγραψαν γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Θρακῶν παίρνοντας διάφορα σημεῖα τῆς. Ὁ Ἡρόδοτος κ' ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν κ' ὁ Στράβωνας, ὁ Πτολεμαῖος, κ' ὁ Διόδ. Σικελιώτης καὶ πολλὲς δεκάδες ἄλλων συγγραφέων εἶπαν κ' ἔσωσαν πολλὰ ἀπὸ τὴν χαμένη ἱστορία τῶν Θρακῶν. Ἔτσι ἔχουμε νὰ ποῦμε γιὰ τοὺς παλαιούς Θραῖκες, ὅσα αὐτοὶ μᾶς ἔσωσαν, κ' ὅσα οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ συνέθεσαν ἀπὸ τὶς πηγὲς αὐτὲς κ' ἄλλες νεώτερες ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές. Γιὰ τὴ Βυζαντινὴ περίοδο τὰ πράγματα εἶναι δυσκολώτερα. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χρονολογούς¹⁾, πού περιέγραψαν πολλὰ ἢ μερικὰ γεγονότα δὲν γνωρίζουμε ἄλλες πηγὲς νὰ ἱστορήσουμε εὐκόλα ὅ,τι μᾶς χρειάζεται. Ἰδρῦθησαν πρὸ πολλοῦ στὰ Εὐρωπαϊκὰ Πανεπιστήμια ἔδρες Βυζαντινολογίας, ἱστορίας Βυζαντινῆς, ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ λογοτεχνίας καὶ γενικὰ ἐξετάζεται καὶ μελετᾶται ἡ Βυζαντινὴ περίοδος τόσο, ὥστε καὶ γιὰ τὴ Θράκη γίνεται πολὺς λόγος καὶ καταβάλλονται προσπάθειες νὰ ἱστορηθῇ ἡ ἀλήθεια τῶν γεγονότων πού διαστρεβλώθηκε σκόπιμα καὶ κακόπιστα. Εἴμεθα σὲ καλὸ δρόμο τώρα, γιὰτὶ ὄχι μόνον δὲν περιφρονεῖται πλέον ἡ περίοδος αὐτὴ ἢ ἐνδοξοιότη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοὺς προκατελιημένους, ἀλλὰ καὶ μελετᾶται καὶ ἐρευνᾶται ἐπισταμένως. Γιὰ τὴν Βυζαντινὴ περίοδο ἐκτὸς τῶν Γερμανῶν, Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν ἐπιστημόνων καὶ Ρῶσοι καὶ Ρουμῆνοι, πού μεταξὺ τους συγκαταλέγεται καὶ ὁ Δημ. Ροῦσος, Θραῖ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, καὶ Βούλγαροι καὶ Νοτιοσλάβοι καὶ ἰδιοὶ μας, ὅπως ὁ μακαρ. νομισματολόγος Κωνσταντόπουλος, ὁ Ἄμαντος, ὁ Βέης, ὁ Κουκουλές, ὁ Διομήδης, ὁ Σωτηρίου, ὁ Κυριακίδης, ὁ Ἀποστολίδης καταβάλλουν προσπάθειες ἀποτελεσματικῆς. Ὡστε πρέπει νὰ εἴμεθα παρηγορημένοι κ' εὐχαριστημένοι. Ἐχουμε τελευταῖα καὶ τοὺς Θραῖκες ἱστοριογράφους μας, πού κ' αὐτοὶ ἀγωνίσθηκαν νὰ διαλευκάνουν πολλὰ σημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς Θρακικῆς ἱστορίας καὶ οἱ ἐργασίες τους πολὺ ἐκτιμήθηκαν.

Γιὰ τὴν τουρκοκρατούμενη περίοδο τὰ πράγματα γίνονται πολὺ δυσκολώτερα, γιὰτὶ μόνο ψίχουλα βρίσκουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία τους καὶ οἱ ἐρευνες εἶναι λιγοστὲς καὶ οἱ πηγὲς ἀγνωστὲς κ' ἀνερέυνητες. Ὀλίγα πράγματα

1) Ὁ Νικηφόρος Πατριάρχης, ὁ Κεδρηνός, ἡ Ἄννα Κομνηνή, ὁ Ζωναράς, ὁ Θεοφάνης, ὁ Κατακουζηνός, ὁ Χωνιάτης (τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν) κ. ἄ.

μᾶς περισώζουσαν οἱ ἀνυπολόγιστοι περιηγητῆς τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἄλλ' αὐτοὺς πολὺ λίγο τοὺς χρησιμοποίησαμε, ὅπως τελευταῖα καὶ γεωγράφοι καὶ ἀρχαιολόγοι, σὰν τὸν Lejan, τὸν Staffort, τὸν Reclus ἢ τὸν Dumont καὶ λοιπούς. Οἱ Βούργαροι, ποὺ τίποτε δὲν ἀφίνουν ἀνερευνῆτο γιὰ νὰ τὸ ἐκμεταλλευθοῦν πολιτικῶς, ἔχουν θαυμάσιες ἐργασίαι γιὰ τοὺς περιηγητῆς ὡς πηγὴ ἱστορική. Ἡ Ἀκαδημία τῆς Σόφιας ἔβγαλε ἕναν ὀγκωδέστατο τόμο ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα καὶ στατιστικῆς ἐθνολογικῆς. Εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Michof¹⁾ ἀξιόλογη καὶ ἀξιοθαύμαστη, ποὺ ὁμοιά τῆς ἡμεῖς δὲν ἔχουμε νὰ ἐπιδείξουμε ἔτσι συγκεντρωμένη καὶ ἐπιβλητική. Ἡ Ἀκαδημία μας—ἃς μᾶς συγχωρήσῃ ἂν θὰ τὴν κατηγορήσουμε — πάσχει ἀπὸ ἀναίμια καὶ ὑπνηλία, δὲν ἔχει χρήματα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἐνδιαφέρεται. Ἀλλὰ καὶ τὰ Ἀρχεῖα τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ποὺ εἶναι ἡ ἀσφαλέστατη καὶ σπουδαιότατη πηγὴ τῆς Θρακικῆς Ἱστορίας τῶν χρόνων τῆς δουλείας, κι' αὐτὰ γιὰ μᾶς εἶναι ἀκόμη ἀνεκμετάλλευτη πηγὴ, ποὺ τώρα θὰ ἦταν εὐκολὴ ἢ ἐκμετάλλευσή τῆς, δυσχερέστατη δὲ μετὰ 10—20 χρόνια, ὅταν θὰ ἐκλείψουν καὶ οἱ τελευταῖοι τουρκομαθεῖς καὶ γνῶστες τῆς παλαιᾶς γραφῆς τῶν Τούρκων. Τότε θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ προετοιμαζῇ ἢ ἐπιστήμη αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ σήμερον τοὺς ἔχουμε ἀχρησιμοποίητους.

Στὰ ἑκατὸ τελευταῖα χρόνια πολλοὶ Ἕλληνες ἀνέλαβαν νὰ διαφωτίσουν τὰ Θρακικὰ ἱστορικὰ προβλήματα. Οἱ παλαιότεροι Κ. Οἰκονόμου²⁾ καὶ Γ. Τσουνκαλᾶς³⁾ μᾶς ἔδωκαν τῆς ἱστοριογραφικῆς περιγραφῆς τοὺς γιὰ τὴν Φιλιππούπολη. Ὑπῆρξαν διδάσκαλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σοφοὶ πατριῶτες κρηνατικοὶ καὶ σὰν μέλισσες ἀπεθῆσαύρισαν ὅτι ἦταν δυνατὸ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Βορ. Θράκης. Σὲ νεώτερη ἐποχῇ ἔχουμε τὸ Βλ. Σκορδέλλη Στενιμαχίτη μὲ τὰ *Θρακικὰ του μελετήματα*, τὸ Μελισσινοῦ Χριστοδούλου μὲ τὴν ἱστορία τῶν *Σαραντα Ἐκκλησιῶν* καὶ τῆς ἐπαρχίας, τὸ Γ. Λιμπουσιᾶδῃ μὲ τῆς ἀμέτρητες ἐργασίαι του, ποὺ θ' ἀπαριθμήσουμε παρακάτω, τὸ Σακελλαριάδῃ Σπ. ἀρεοπαγίτη μὲ τὰ *Θρακικὰ του Θεόμα*, ἀξιολογώτατη μελέτη, ποὺ θεωρεῖται «*πλήρης ἱστορικῆ ἐπισκόπσις τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῆς Θράκης κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους*», (Θρακικὰ II, σελ. 487—88 Ἀδ. Ἀδαμαντίου), τὸν Στ. Ψάλτη καὶ Κυριακίδη, τὸν Μαργ. Κωνσταντινίδῃ μὲ τὰ τρία ἱστορικὰ δοκίμια, Ἀγχιάλου, Σωζονπόλεως καὶ Μεσημβρίας⁴⁾, τὸν Κ. Κουρτίδη μὲ τὴν *ἀρχαία του ἱστορία* τῆς Θράκης καὶ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ τὸν Σαμοθράκῃ Ἀχ. μὲ τὸ *ἱστορικὸ καὶ Γεω-*

1) La population de la Turquie de la Bulgarie Dr Nicolas V. Michoff. Sofia 1915.

2) Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, Βιέννη 1819.

3) Ἱστοριογραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, Βιέννη 1850.

4) Τῆς Σωζονπόλεως δημοσιεύθηκε στὰ Θρακικὰ, τόμ. Γ', καὶ τῆς Μεσημβρίας ἀπὸ τὸν κ. Γ. Μέγα μ' ἔξοδα Μ. Ζωτιάδῃ.

γραφικὸ λεξικὸ τῆς Θράκης, τὸν Παπαϊωαννίδη, τὸ Μυστακίδη, τὸν Λακίδη μὲ τὴν ἱστορία τῆς Βιζύης, καὶ τὸν Γεδεών, ποὺ τόσα σημεῖα ἔθιξε τῆς Θρακ. ἱστορίας. Τέλος ἔχουμε τὸν Μ. Ἀποστολίδη μὲ τὴν ἱστορία τῆς Φιλίππου-πόλεως καὶ Στενιμάχου. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Βούλγαροι ἀγωνίσθηκαν κι ἀγωνίζονται γιὰ τὴν Θρακ. ἱστορία μὲ τὸν γνώμονα πάντοτε, διαστρέφοντας τὴν ἀλήθεια, νὰ ἐπιτύχουν τὸν πολιτικὸ σκοπὸ τῆς ἐργασίας τους. Εἶναι ὁ Zlatarsky, ὁ Παπαρηγόπουλος τῶν Βουργάφων, ὁ Filow, ὁ Jiresek καὶ ὁ Ἀργύρωφ καὶ ἄλλοι ἀρχαιολόγοι, γεωγράφοι καὶ ἱστορικοί, ποὺ διεκδικοῦν τὴν ψυχὴ τῆς Θράκης, δίνοντας τὴν ψυχὴ τους στὸ ἔργο αὐτὸ τῆς ἔρευνας τοῦ Θρακικοῦ Βουργαρισμοῦ, ἀλλὰ χωρὶς εὐλικρίνεια καὶ τιμιότητα. Σήμερα ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν κι αὐτοὶ πολλὰς ἱστορικὰς ἐργασίας, ποὺ τις χαρακτηρίζει μὲν ἡ μεροληψία, ἡ σκοπιμότητα καὶ ἡ πολιτικὴ, καὶ συνεχῶς ἐργάζονται καὶ παράγουν δημοσιεύματα σὲ γλῶσσες ξένες χάριν τῶν ξένων ἀναγνοστῶν τους καὶ εἶναι ἔρευνες ποὺ πλήττουν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐργάζονται πολὺ καὶ ἀκάματα.

Ἐμεῖς ἐδῶ δυστυχῶς δὲν ἔχουμε νὰ ἐπιδείξουμε πολλὰ πράγματα, γιὰ τὴν Θράκη ἀκόμα δὲν μᾶς συγκίνησε οὔτε τὸ λαό, οὔτε εἰδικῶς τοὺς ἐπιστήμονες καὶ τοὺς ἱστορικοὺς μας, οὔτε τὸ Πανεπιστήμιό μας. Χρειάζεται πρῶτα ἀγάπη καὶ σκοπὸς γιὰ μιὰ δουλειὰ καὶ ἡ ἀγάπη κι ὁ σκοπὸς δὲν ὑπάρχει μέση στὸ ἔργο τῆς ἀναδιφήσεως τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης. Τῆ Θράκη δὲν τὴν ἀγαποῦμε, γιὰ τὴν δὲν τὴν γνωρίζουμε. Καὶ ἡ ἀγάπη θὰ βγῆ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ γνωριμία τῆς χώρας. Ζαίρουμε τόσο μόνο, ὅτι εἶναι πλούσια γῆ, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ μᾶς θρέψῃ μὲ τὸ στάρι της κι ὄχι ὅτι ἐγέννησε μεγάλους πνευματικοὺς ἡγέτες καὶ ἀριστεῖς ἐπιστήμονες καὶ πάντοτε καὶ τώρα ἀλλὰ καὶ ἔθνομάρτυρες καὶ ἥρωες.

Πάντως ἐνῶ σιὰ περασμένα χρόνια θάταν ἀδύνατον νὰ δώσουμε ὡς τόσο ἓνα ὕλικὸ ἀξιόλογο, τώρα γίνεται κάτι. Σήμερα ἔχουμε ὕλικό, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσῃ καὶ στὸ θεμέλιωμα ἀκόμα μᾶς ἐπιστημονικῆς ἐκλαϊκευμένης ἱστορίας τῆς Θράκης, ποὺ νὰ γίνῃ τὸ ἐπαγωγὸ ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ νὰ στήσῃ ἀκλόνητη καὶ τὴν ἱστορικὴ περὶ Θρακῶν καὶ Θράκης ἀλήθεια¹⁾. Ἐνα ἀνάγνωσμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐνσταλάξῃ στὴν ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν συμπόνια γιὰ τὴν γνωριμία τῶν περιλάμπρων Ἑλληνικῶν πόλεων της, ποὺ ἐστερέωσαν καὶ συνεκράτησαν τὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ στὴ χώρα αὐτὴ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνες. Γιὰ τὸ μικρὸ αὐτὸ δοκίμιον ὑπάρχει τώρα ὕλικὸ καὶ τὸ ὕλικὸ μᾶς τὸ ἔδωσαν καὶ πάλιν Θρακὲς σύγχρονοι, ποὺ ἔχυσαν τὸ φῶς τῶν ματιῶν τους καὶ ἔσκυψαν πάνω σὲ χαρτιά πολῦτιμα καὶ ξενύχτισαν γιὰ νὰ βγάλουν ἓνα μικρὸ φῶς ποὺ θὰ

1) Βλ. «Βῆμα» 5 Ἰουν. 1948. «Ἦμπορεῖ νὰ γραφῆ Ἱστορία τῆς Θράκης»: Πολυδ. Παπαχριστοδούλου.

φγγίση τὴν ἄγραφη ἱστορία μας. Γνωρίζουμε ὅτι ἡ Θράκη στοὺς τελευταίους δύο αἰῶνες τῆς δουλείας καὶ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπῆρξε Ἑλληνικὴ πνευματικὴ ἐστία καὶ ἀνέδειξε πνεύματα δυνατά. Ἔχουμε μακρὸν κατάλογο προσωπικοτήτων, πού ἐργάσθηκαν γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάδειξη καὶ ἀναγέννηση τοῦ γένους¹⁾. Καὶ τοὺς τελευταίους καιροὺς Θραῖκες λόγιοι, διψώντας τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἔβασάνισαν τὸν ἑαυτὸ τους μακρὸν καιρὸ νὰ τὴν εὗρουν μὲ κόπους καὶ πολλὰς δυσχέρειες.

Ὁ καθένας δουλεύοντας γιὰ νὰ ξεδιαλύνει τὴν ταπεινὴ ἱστορία τῆς Πατρίδος του ἰδιαιτέρως, ἀναδείχθηκαν ἂν μὴ ἔξαιρετοι, ἱκανοποιητικοὶ ἐρευνητὲς καὶ τίμιοι ἱστοριογράφοι, πού τὸ ἔργο τους ἀποτελεῖ τώρα τὸν θεμέλιο λίθον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ δοκιμίου, πού ὀνειρεύομαι, καὶ πού περιμένει τὸν ἀρχιτέκτονά του καὶ τὸν συνθέτη του, γιὰ νὰ γραφῆ καὶ νὰ γίνῃ τὸ διαφωτιστικὸ καὶ συμπαθητικὸ ἀνάγνωσμα τῶν Ἑλλήνων πού θὰ μαγέψει τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑλλ. λαοῦ καὶ θὰ προκαλέσῃ τὴν συμπάθειά του γιὰ τὸ λαὸ αὐτό, πού σχεδὸν ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. καὶ ὀριστικὰ ἀπὸ Γ' μ. Χ., ἐξελληνισμένους, ἐκχριστιανισμένους δοκίμασε στὸ σταυροδρόμι Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως μέσα στοὺς αἰῶνες ἀπερίγραπτα δεινὰ καὶ καταστροφές, ἀλλὰ καὶ ἐπέζησε γιὰ ν' ἀποτελῆ ἕνα ἐκπολιτισμένον καὶ ἐκπολιτιστικὸν παράγοντα ἐδῶ στὴν Ἑλληνικὴ Χερσόνησο, ὅπως διεκήρυξεν ὁ ποιητὴς Λαμαρτίνος στὰ 1830 στὸ ἔργο του Voyage en Orient²⁾.

Β'. Ἡ Θράκη—τὴ ἀτυχία—μέσα στὰ τελευταῖα φρικτὰ χρόνια τῆς καταστροφῆς της, τῆς ἐρημώσεως, τῆς πείνας, τῆς γδύμνιας καὶ τῆς ὀμαδικῆς σφαγῆς, μέσα στὸν δεκατισμὸ καὶ τὸ χάος τῆς Πατρίδος μας, ἔχασε τρεῖς ἀξιόλογους Θραῖκες, τρεῖς πνευματικοὺς ἀνθρώπους, τρεῖς ἠγέτες, τρεῖς ἥρωες τῆς στερήσεως καὶ τῆς πείνας, ἀλλὰ πνευματικοὺς δημιουργοὺς. Ὁ τέταρτος Γ. Λαμπουσιάδης εἶχεν ἀποθάνει ἔνωρίτερα στυτυχεῖς καιροὺς γιὰ τὸ Ἔθνος μας κιαυτὸς ἐδῶ στὴν πρωτεύουσα τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ Θραῖκες εἶναι : 1) ὁ μακαρίτης Κοσμάς Μυριτίλος Ἀποστολίδης ὁ Φιλιππουπολίτης, ὁ ποιητὴς, ὁ διηγηματογράφος, ὁ παιδαγωγὸς καὶ ὁ ἱστορικός, 2) ὁ Ἀχιλλ. Σαμοθράκης, ὁ γιατρὸς καὶ ἱστορικός, ὁ συνθέτης τοῦ ἱστορικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ λεξικοῦ τῆς Θράκης, ὁ νεώτερος Στέφ. Βυζάντιος καὶ 3) ὁ Κ. Κουρτίδης γιατρός, πολιτικὸς καὶ ἱστορικός τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Θράκης καὶ δεινὸς λαογράφος. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης νὰ πέφτῃ καὶ νὰ ὀρθώνεται, νὰ σφάζεται καὶ νὰ ἀναεώνεται μέσ' ἀπὸ τὴ σιάντη ἀδιάκοπα. Μοῖρα τραγικὴ !

1) Βλ. Θρακικά, τ. Γ' Παράρτημα, σ. 84—192.

2) Lamartine Voyage en Orient.

Α) Κ. ΜΥΡΤΙΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Ὁ Κωνστ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης ἀπὸ τῆ Φιλιππούπολη, ἦταν καθηγητὴς καὶ παιδαγωγὸς καὶ ἐξελέχθηκε σ' ἓνα ιστοριογράφο δεινὸ. Ἦταν ἀκόμα ποιητὴς καὶ διηγηματογράφος. Πέρασε, ἀφίνοντας στὸ πέρασμά του, σπουδαία ἐργασία πνευματικὴ. Μιὰ κληρονομία πνευματικὴ μεγάλη : πρῶτα παιδαγωγικὴ, ὅπου ἡ δασκαλικὴ του σοφία σημείωσε τὰ διδάγματα τῆς πείρας του καὶ τῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν του· δεύτερο : τὸ ποιητικὸ του ἔργο πὺν δὲν εἶναι γνωστὸ ἐδῶ στὴν Ἀθήνα ἀλλὰ γνωστότατο στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν του. Ἡ ποιητικὴ διάθεσή του μᾶς ἄφησε ὠραῖα τραγούδια, πὺν θὰ δοῦν τὸ φῶς σὲ βιβλίον, ὅπως ἐλπίζουμε, κάποτε. Εἶναι ἓνας ποιητὴς παθητικὸς καὶ φιλοσοφικὸς. Τὸ μουσικὸ του ἀφτί δὲν εἶναι ἄπειρο τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν μέτρων. Γιατὶ ὄχι μονάχα ἤξαιρε καλὰ τάρχαϊα μέτρα, ἀλλὰ καὶ συνέθετε ἐλεγεία ὠραῖα καὶ ἄρτια σὲ ἀρχαῖα γλῶσσα, ὅπως αὐτὸ πὺν ἐντοιχίσθηκε στὸ Μαράσλειο μέγαρο τῆς Φιλίππου πόλεως¹⁾. Ὅπως ἄρτια καὶ μουσικὰ σὲ ρυθμὸ εἶναι καὶ τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα τῆς τελευταίας του δημιουργικῆς περιόδου. Ὁ Κ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης πρὶν γίνῃ ιστορικὸς ἔγραψε καὶ ὠραῖα διηγήματα, πὺν καὶ σήμερον θὰ ξαναδιαβάζονταν, ἂν δὲν ἦταν σὲ γλῶσσα ἄκρα καθαρεύουσα, γλῶσσα πὺν πολιτεύονταν στὸ διήγημα ἐκεῖνο τὸν καιρὸ καὶ τὰ ἔγραψε στὰ 1892 στὴν Πόλη. Κεῖνο ὅμως πὺν ὑπῆρξε κυρίως ὁ Ἀποστολίδης εἶναι ὁ ιστορικὸς, ὁ ἐρευνητὴς. Χωρὶς νὰ εἶχε σπουδάσει εἰδικὰ ἱστορία καὶ ἱστορικὴ ἐρευνα, αἰσθάνθηκε στὰ 55 του χρόνια τὴν ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἱστορία τῆς πατρίδος του Φιλιππουπόλεως μανθάνοντας καὶ τὴ Βουργαρικὴ γλῶσσα, ὅταν κουφὸς πλέον ἀποσύρθηκε στὴ γενέτειρά του καὶ στὸ πατρικὸ του σπίτι. Οἱ συνθήκες πὺν ἀνέλαβε τούτῃ τὴ δουλειὰ εἶναι παράδοξες. Τὸν παρώτρυναν διαμένοντα στὴ Φιλίῃ στὸ πατρικὸ του σπίτι οἱ Βούργαροι γιὰ νὰ γράψῃ τὴν ἱστορία αὐτὴ μὲ τὴ δική τους ἄποψη, μὲ ὑποσχέσεις καὶ ἀμοιβὲς καὶ πλούσιες παροχὲς καὶ ἀξιώματα, ἂν ἐδέχονταν²⁾. Αὐτὸς ὅμως τὴν

- 1) *Τὸν δε δόμον Μουσῶν περικαλλέα ἡδ' ἀείδηλον
κυδαίνων πρόφρων πατρίδα τηλόθ' ἐών,
ἀμφοτέρων κόσμον τε πόλει καὶ θάμβος ὀδίταις
δήματο Μαρασλῆς τούνομα Γρηγόριος.
Τὸν μεγαλανχῆς ἐνεκε Φιλίππου κύδαιμον ἄστῃ
τῆς γενεῆς μερόπων φέρτατον ἄνδρα μάλα.
Γηράσκει καὶ χαλκὸς ὑπὸ χρόνου, ἀλλ' ἀρετῶν
Γρηγορίου αἰεὶ τὸ κλέος ἀθάνατον.*

2) Τὴν ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως μὲ τὸνομα Πλόβδιε ἔγραψε ὁ Στέφ. Σίσκοφ ιστοριογράφος Βούργαρος. Αὐτὸς ἀποφεύγει νὰ ὀνομάσῃ φανατικώτατα τὸ δισχιλιετὲς ὄνομα τῆς πόλεως ἀντιεπιστημονικά, καὶ τὴν ἔγραψε μὲ τὸ δικὸ του βουργαρικὸ φακό. Κρίνοντας τὸ ἱστορικὸ τῆς Θράκης παρελθόν, ὅλα τὰ παίρνει ὡς Βουργαρικά καὶ δὲν διστάζει, ὅσες φορὲς συγκρούεται μὲ τὶς ἱστορικὲς μαρτυ-

ἔγραψε ἀρνηθεῖς τὶς προσφορὰς τοὺς μὲ τὶς ἀπόψεις τὶς ἀληθινές, δίχως ψέματα Βουργαρικά καὶ παραποιήσεις ἱστορικές, προτιμώντας τὴ φτώχεια. Μὲ γνώμονα τῆς δουλειᾶς του τὴν ἀλήθεια. Ἐσκυψε πολὺ, κουράστηκε νὰ βρῆ τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ χάος, ἀλλὰ νίκησε. Ἔτσι μᾶς παρέδωκε τὰ Θρακικὰ μελετήματα καὶ τὴν Ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως, ἔργο σημαντικό ὅ).

Μὲ τοὺς Βουργάρους ἐπιστήμονες κονταροχτυπήθηκε γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν λεγομένων μιᾶς ἐπιγραφῆς ἢ τὴν ἔρευνα ἐνὸς ἐπιτυμβίου ἢ τὴ λύση ἐνὸς ἱστορικοῦ προβλήματος, ὅπως λ. χ. ἂν οἱ Θραῖκες εἶχαν τέχνες, τόσον ὥστε ἔγινε ἀντιπαθητικώτατος καὶ τὸν ἐθεώρησαν ἐπικίνδυνον ἀντίπαλο ἄξιον νὰ πελαθῆ ἀπὸ τὴν γενέτειρά του. Ἄλλ' ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὴν ἐνεργητικότητα καὶ ἀκρίβειαν ἐπιμέλειά του εἶναι ἡ μελέτη καὶ ἐπεξεργασία τῶν κωδίκων τῆς Ἑλληνικῆς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως ὅ), πού ἀπ' αὐτοὺς μέγα μέρος ἐδημοσίευσεν. Τῶν κωδίκων αὐτῶν ἄλλους οἱ Βουργαροὶ ἐξαφάνισαν, ἄλλους ἔσωσαν καὶ παρέδωκαν στὴν καταγραφή, μελέτη καὶ σπουδὴ τοῦ μακ. Μ. Ἀποστολίδου, πού ἔβγαλε κυριολεκτικῶς τὰ μάτια του, ἀπὸ προσωπικὴ ἐκτίμηση τοῦ Βουργάρου μητροπολίτη Φιλίππου, σφετεριστῆ τοῦ θρόνου. Ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτὴ δημοσιέψαμε τοὺς κώδικες τῶν ἐσναφίων τῶν ἀμπαζήδων καὶ τεκτόνων καὶ ἄλλα ἔγγραφα πολὺτιμα μὲ ὑπομνηματιστικὰ σημειώματα ἀξιολογώτατα, πού διασαφηνίζουν τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τῶν γύρω, ὅπου ἀνθοῦσε καὶ πνευματικῶς καὶ οἰκονομικῶς. Δυστυχῶς κάποτε ἀνέκοψαν τὸ ἔργο του καὶ πραγματοποιήθηκε ἡ ἀπέλασή του. Ἡ ἀκούσια ἀναχώρησις τοῦ μακαρίτου ἀπὸ τὴ γενέτειρά του ἀνέκοψε καὶ τὴν πολὺτιμη ἐργασία του καὶ ζημίωσε τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας μας στὴ χώρα αὐτή. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ὄχι λίγο ἐργάσθηκε στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων καὶ τακτοποίησε καὶ περιέγραψε τὸ περιεχόμενο ἄλλων κωδίκων Θρακικῶν πόλεων πού ἀκόμα μένουσιν ἀδημοσίευτοι.

Ὁ Ἀποστολίδης στερεώνοντας σαφῶς τὶς γνώμες του κατέληξε στὸ

εἰς, νάμφιβαλλῆ γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῶν Βυζαντινῶν πηγῶν, γιὰ εἶναι, λέγει, μεροληπτικῆς. (Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θεσ., τόμος Β', σελ. 30—31).

Ὁ Ἰζένωφ (Tzenoff G.) δι' ἰσχυρίζεται ὅτι γενικὰ οἱ Θρακοῦ Ἕλληνες εἶταν ἐξελληνισμένοι ἢ Ἑλληνομανεῖς Βουργαροὶ, πού ἀπέβαλαν τὸν ἐθνισμό του, στὴν Τουρκοκρατία καὶ ὅτι αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι Θραῖκες εἶταν Σλάβοι Πρωτοβουργαροὶ, ἄρα ἀνεκάθεν αὐτόχθονες Σλαβοβουργαροὶ! Τὸν ἐλέγχει ὁμοῦς ὁ Μουτσίτσιεφ, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας λέγοντάς τον παραδοξολόγο καὶ ἀλόγιστο. (Βλ. Byzand. Zeitschrift, τόμ. 36, 2936, σ. 431—35).

1) Τὸ ἔργο του μένει στὰ χέρια κάποιου ἐπιτροπῆς δημοσιευμάτων πού μετέχει ὁ κ. Ἀντ. Κεραμόπουλος, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερό της μέρος, ἡ Τουρκοκρατία, ἔχει δημοσιευθεῖ στὸς τόμους τοῦ Ἀρχείου Θράκης.

2) Οἱ κώδικες τῆς Φιλιππουπόλεως, πού τοὺς διάβασεν ὁ Γ. Τσουκαλᾶς στὰ 1832—50, εἶταν τριῶν αἰώνων, ἦτοι ἔφταναν ἀναδρομικὰ ὡς τὰ τέλη τοῦ Ἰβου αἰῶνος.

συμπέρασμα καὶ ἐπιμένει, ὅτι ἂν πρόκειται ποτὲ νὰ γραφῆ ἱστορία τῆς Θράκης, πρέπει νὰ γραφῆ *ἱστορία τῶν πόλεων τῆς Θράκης*. Γιατὶ λέγει «τὸ Θρακικὸν ἔθνος ἐξελληνίσθη καὶ ἐξαφανίσθηκε ὅπως ἐξαφανίσθησαν λ. χ. οἱ Χεταῖοι καὶ ἄλλοι λαοί, τῶν ὁποίων ἐπίσης δὲν ἠμποροῦμε νὰ ἱστορήσουμε συνεχῆ ἱστορίαν. Ἐπειτα, λέγει, ποίου πολιτισμοῦ τῶν νὰ γράψουμε ἱστορίαν; Τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦ Ρωμαϊκοῦ, τοῦ Βυζαντινοῦ, τοῦ Βουργαρικοῦ, ἀφοῦ τὸ Θρακικὸν ἔθνος περιήλθε ὑπὸ τόσους κυριάρχους λαούς; Γιαυτὸ οἱ ἱστορίες τῶν πόλεων ἀποτελοῦν τὴν καλλιτέραν μέθοδον πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ ἐξελληνισθέντος καὶ ἀπωλέσαντος τὴν ἀνάμνησιν τῆς καταγωγῆς του». Καὶ οἱ σκέψεις του αὐτὲς τὸν ὤθησαν νὰ γράψῃ τὴν ἱστορία τῆς πατρίδος του. Πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἔγραψε, καὶ εἶναι ἀμέτοχτα, τὰ ὀνομάζει, ὅπως οἱ προγενέστεροί του, *Θρακικὰ Μελετήματα*, ὅπως λ. χ. περὶ τύμβων καὶ τάφων, περὶ γλώσσης τῶν Θρακῶν, οἱ Θρακῆς εἶχον τέχνας; οἱ Καρυῶτες ἦσαν Ἕλληνες; κλπ.

Ἡ ἐργασία του τῆς Ἱστορίας Φιλιππουπόλεως, ποὺ ἔχει τοῦλάχιστον ὑλικὸ 80 τυπογρ. φύλλων μεγάλου σχήματος, ἀπαρτίζεται ἀπὸ πολλὰ ἀνεξάρτητα κεφάλαια τῆς μυθολογούμενης, τῆς ἱστορικῆς, τῆς ρωμαϊκῆς, τῆς βυζαντινῆς, τῆς τουρκοκρατούμενης ἐποχῆς ὡς τις ἡμέρες μας στὰ 1906. Τότε—1906—καταργήθηκε ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Βορείου Θράκης καὶ λήγει ἡ ἔνδοξη ζωὴ δυόμισυ χιλιάδων χρόνων. Ἐκεῖ τελειώνει καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀποστολίδου. Ὅ,τι ἔχει σημασίαν ἀπὸ τὴν ἱστορία του εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Ἄλλως τε αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μᾶλλον ἀνερευνήτη. Ἐχει κεφάλαια πολὺ ἐνδιαφέροντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐδημοσίεψα τὰ πλιότερα στὸ *Ἀρχαῖο Θράκη* καὶ τίποτε πλέον δὲν ὑπολείπεται ἀξιόλογο.

Ἀπὸ τὰ ἔργα του καὶ τὴν ἀκαταπόνητην προσπάθειάν του μποροῦμε νὰ φανθῶμε ὅτι ὁ Ἀποστολίδης, ἂν ἐπεδίετο ἐδῶ νεώτερος στὶς ἱστορικὰς ἔρευνες, θὰ μποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ ἓνα μεγάλο ἔργο ἱστορικό, ποὺ δημοσιευμένο θὰ ἐφώτιζε σὰν προβολέας τὴν ἱστορία τῆς Θράκης. Τὸ σημερινὸ του ἔργο εἶναι ἀξιολογώτατο καὶ ἄρχισε νὰ γίνεται πηγὴ πλέον γιὰ τοὺς ἀσχολουμένους ἀλλ' ἀδημοσίευτο σὲ τόμο. Οἱ γλωσσικὲς του πεποιθήσεις δυστυχῶς—διετέλεσε ἄλλωστε μαθητὴς τοῦ μακ. Κόντου—τὸν ὤθησαν νὰ δημιουργήσῃ φρασιτικὸ ὄργανο δύσληπτο καὶ κουραστικόν, ποὺ καθιστᾷ τὴν μελέτη τῶν ἔργων του ὄχι ἐπαγωγὴν καὶ εὐχερῆ. Τὸ ὕφος του εἶναι καθαυτὸ δύσπλετο, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι γλαφυρό.

Ὁ θάνατός του—θάνατος ἀπὸ ὑποσιτισμὸν—στὰ 1942 20 Ἀπριλίου, ἀφήρσε ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν ἓνα πνευματικὸ ἄνθρωπο πολλῆς ἀξίας. Πρόσφυγας στὴν Ἑλλάδα, χωρὶς σύνταξιν, χωρὶς χρήματα καὶ τακτικὸν εἰσόδημα ἐκινδύνεψε νὰ σβῆσῃ ἀπὸ τὴν πείναν. Ὁ καθηγ. Ἄντ. Κεραμόπουλος, ὡς διευθυντὴς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐπέτυχεν, ὑποχωρόντας στὶς παρακλήσεις μας, νὰ τὸν διορίσῃ... φύλακα τοῦ ἀρχαίου.

λογικῶς Μουσείου. Μάλιστα! Ἄλλ' ὁ μικρὸς μισθὸς τοῦ φύλακα τὸν ἀνεκούφισε καὶ ὑλικά καὶ ἠθικά. Βοηθήματα φίλων του καὶ δωρεὰν συσσίτια τῶν συντακτῶν, τὸν ἐκράτησαν στὴ ζωὴ ἕνα χρόνον ἀκόμα, ὅταν πιά, ἀποκαμωμένος καὶ λιγωμένος γιὰ ψωμί, ἔπεσε μᾶρῳσטיα βαρεῖα—διπλὴ πνευμονία—καὶ παρέδωκε τὴν ψυχὴν του τὸν Ἀπρίλιο (20) τοῦ 1942 καὶ θάφτηκε στὴν Κοκκινιά «δημοσίᾳ δαπάνῃ» (τιμ. 136, τάφ. 24).

Τὶς συνομιλίες μας στὰ δυὸ χρόνια τῆς παραμονῆς του ἐδῶ, τὶς ἔγραψα καὶ τὶς δημοσίεψα στὸ Ἄρχεῖο Θράκης (πρὸβλ. ΙΔ' τ.), γιὰτι περιέχουν πολλὰ κρίσεις σοφῆς καὶ πολλὰ σοφὰ διδάγματα γιὰ τὰ ἑλληνικά καὶ ἐπιστημονικά προβλήματα. Στὸ Ἄρχεῖο Θράκης ἔγραψα τὸ μνημόσυνό του καὶ τὸ ἔργο του καὶ δημοσίεψα κατάλογο τῶν δημοσιευθέντων ἔργων καὶ τοῦ ὅλου τοῦ ἔργου δημοσιευμένου ἢ μὴ¹⁾, ὅπως καὶ στὴ Ν. Ἔστια καὶ τὸν τοποθέτησα ἐκεῖ πού πρέπει στὴν πνευματικὴ κλίμακα τοῦ τόπου μας²⁾.

Ἀποθνήσκοντας μᾶς ἀφῆκε τὴ διαθήκη του. Κι' ἐδῶ ὑπῆρξε ὑπέροχος. Τὶς μικρὰς οικονομίες του, πὺν ἀποζοῦσε μὲ τοὺς τόκους τῶν καὶ τὶς εἶχε καταθεμένες στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ πὺν δὲν μποροῦσε ν' ἀναλάβῃ στὰ χρόνια τῆς δουλείας μας, τὶς μοίρασε σ' ὄσους τὸν ὑπῆρέτησαν στὰ τελευταῖα χρόνια καὶ τὰ ὑπόλοιπα στὰ δυὸ περιοδικά, Θρακικά καὶ τὸ Ἄρχεῖο Θράκης, ὅπου ἐδημοσίευσεν τὶς μελέτες του, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργο τους γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα τῆς Θράκης. Τὸ ἔργο του μιλεῖ, μόνον πὺν δὲν φωνάζει, καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἐξάρσεως ἄλλης. Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ Κ. Μ. Ἀποστολίδης.

Β' ἈΧΙΛΛΕΥΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ

Ἀντυχῶς μετὰ δυὸ χρόνια καὶ λίγες μέρες ἀκριβῶς ἀπὸ βαρεῖα ἀρρώστεια, ἐχάσαμε καὶ τὸν δεύτερο πνευματικὸ ἄνθρωπο τῆς Θράκης, κι' αὐτὸν πρόσφυγα ἐδῶ, τὸν Ἀχιλλέα Σαμοθράκη, γιαιτρό. Ὁ γιαιτροφιλόσοφος αὐτὸς Ἀχιλλέας Σαμοθράκης ἦταν μιὰ ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία. Ἄνθρωπος τοῦ βιβλίου καὶ τῆς σπουδῆς. Θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ εἶχε σπουδάσει φιλόλογος. Εἶχε μιὰ ἐξαιρετικὴ φύση γιὰ φιλολογικὰς σπουδὰς. Ἐγίνε βαθὺς γνώστης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας μὲ τὴ μελέτη. Ἀγαποῦσε τὸ πολὺ διάβασμα κι' εἶχε τὴ χάρη νὰ μαζεύῃ γνώσεις καὶ βιβλία. Μέλισσα σωστή. Στὴν Αἴγυπτο κάνοντας τὸ γιαιτρὸ ἔγραφε. Ἐγγραφε ἐρευνώντας ὅλα τὰ θέματα τῆς ἱατρικῆς ἱστορίας. Τὶ παράδοξα θέματα! Ὅποιος ἀναδιφᾷ τὸν κατάλογο τῶν ἐργασιῶν του πὺν κατήρησα κι' ἐδημοσίεψα στὸν Ι' τ. (σ. 327—329) τοῦ Ἀρχείου Θράκης, μένει ἐκστατικὸς μὲ τὸ πλῆθος καὶ τὰ περίεργα θέματά του. Τὶ λεπτολόγος! Σύνθεσε ἔτσι μελέτες σπουδαῖες τῆς ἱατρικῆς ἱστορίας καὶ ὅπου δὲν τὸν ἱκανοποιοῦσε ἡ ἰδικὴ του προσπάθεια,

1) Ἄρχεῖο Θρακ. Θεσσαροῦ τ. Η' (σ. 274—285),

2) «Νέα Ἔστια» 1942 1 Ἰουν. σ. 361 καὶ «Βῆμα» 20 Ἰουν. 1948 ὁ Κ. Μυρ. Ἀποστολίδης Πολ. Παπαχριστοδούλου,

προσέτρεχε στοὺς ξένους. Ἔτσι μετέφρασε ἀξιόλογες διατριβές ξένων γιὰ θέματα ἱατρικὰ θανασία. Ἐγραψε καὶ τὴν ἱστορία τοῦ Ἰπποκράτους, ἔργο ἀξιόλογο, καθὼς φαίνεται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀξιοδομησίουτο ¹⁾. Ὁ Σαμοθράκης ὑπῆρξε καὶ ἐρευνητὴς τῆς Θρακικῆς ἱστορίας. Οἱ ἐρευνές του καὶ ἡ δουλειά του τὸν ὤθησαν νὰ δημοσιέψῃ καὶ αὐτὸς ἓνα ἱστορικὸ δοκίμιο γιὰ τὴν ἀρχαία Θράκη. Τὸ ἔργο εἶναι πολὺ κατώτερο τῆς ἐργασίας τοῦ Κ. Κουρτιδῆ ἀλλὰ δὲν εἶναι μάταια γραμμένο. Κι' αὐτὸ προσφέρει κάτι στὴ μελλοντικὴ Θρακικὴ ἱστοριογραφία. Ἐχει δημοσιέψῃ καὶ ἄλλες ἐργασίες γιὰ τὴ Θράκη στὰ Θρακικὰ γιὰ τὴν Αἴνο. Ἀλλ' ἐκεῖνο ποὺ καταπλήσσει γιὰ τοὺς κόπους καὶ τοὺς μόχθους τῆς συλλεκτικῆς του ἐργασίας εἶναι τὸ *Γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς Θράκης* ποὺ δημοσίεψα στὸ *Ἀρχεῖο Θράκης* τ. Ζ, Η, Θ, Ι, ΙΑ καὶ ΙΒ. Ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι ἀξιόλογη γιὰ δυὸ λόγους: Γιὰ τὸν ὄγκο τῆς καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς. Εἶναι ἐργασία 45 τυπογραφικῶν φύλλων ψιλοτυπωμένη μὲ γράμματα τῶν 8, ποὺ ἀποτελεῖ ἄθλον συγγραφικόν. Δίκαια στὸ θάνατό του παραβάλλοντας στὴ «*Νέα Ἐστία*» τὸ ἔργο του αὐτὸ μὲ ἄλλα ὅμοια, τὸν παρουσιάζω καὶ τὸν ἀποκαλῶ Στέφ. Βυζάντιο, γιὰτὶ ἡ δούλεψή του μοιάζει πολὺ μὲ τὴν δούλεψη τοῦ μεγάλου λεξικογράφου. Τὸ ὄλο ἔργο χαρακτηρίζει γλῶσσα ὁμαλὴ καὶ λιτότητα ἐκφράσεως. Διαβάζεται εὐκόλα καὶ ἀφίνει μιὰ συγκίνηση στὸν μελετητὴ καὶ γεννᾷ μιὰ ἀγάπη γιὰ τὴ δύσμοιρη Θράκη. Συγκίνηση δικαιολογημένη ἀπὸ τίς περιπέτειες τῆς ζωῆς τῶν Θρακῶν, τὴ μυθολογία τῆς Θράκης καὶ τὰ πολλαπλὰ χαρίσματα τῆς Θρακικῆς φυλῆς, ποὺ κυρίως τὴν χαρακτηρίζει ἡ ἀγάπη στὴν ἐλευθερία. Γιὰ τὴν ἐλευθερία ἀγωνίζεται ὁ Θραῆκας καὶ μάχεται τοὺς Μακεδόνες, Ρωμαίους, Πέρσες καὶ κάθε ξένον. Σέβεται μόνο καὶ ἀγαπᾷ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς μιμεῖται. Προσηλυτίζεται ἀπὸ τὴ γλῶσσα τους, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμά τους καὶ τέλος ἐξελληνίζεται καὶ ἐκχριστιανίζεται. Στὰ 330 μ. Χ. ἡ Θράκη εἶναι τελείως ἐξελληνισμένη καὶ ἐκχριστιανισμένη.

Τὸ Λεξικὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα ἀναγνώσματα καὶ τὰ διδαχτικώτερα. Ὁ ὑπομνηματιστὴς του κ. Καψωμένος λέγει τὰ ἐξῆς στὸν ΙΑ' τόμο *Ἀρχ. Θρ.* «Δὲν πιστεύω ὅτι μόνο λόγοι ἐξωτερικοὶ μπορεῖ νὰ τοῦ καθώρισαν τὴ μορφή στὸ μεγάλο του ἔργο, ὅτι δηλ. εἶχε συλλέξει τὸ ἕλικό του κάτω ἀπὸ ὠρισμένα λήμματα, γιὰ νὰ εὐκολύνεται ὁ ἴδιος νὰ βροῖσκῃ μαζεμένες τίς πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο μέρος ἢ στὸ ἴδιο πρόσωπο. Ἴσως ἢ προτίμησῃ αὐτὴ νὰ ἔχῃ περισσότερους λόγους ἐσωτερικοὺς, νὰ σχετίζεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ τοῦ ἄρρεσε τοῦ ἴδιου νὰ συλλαμβάνῃ τὴν εἰκόνα τοῦ συνόλου, ὅχι μέσα σὲ ἀφηρημένες γενικὲς γραμμές, ἀλλὰ σὲ συγκεκριμένα ἄτομα γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ, ποὺ τὰ δικαιώματα καὶ ἡ ἀυτονομία τους χάνονται

1) Δυστυχῶς παραμένει μαζί μ' ἄλη του τὴν ἄλλη ἀνέκδοτη ἐργασία στὰ χέρια τῶν δυὸ δεσποινίδων ἀδελφῶν του στὴν Ἀλεξανδρούπολη.

ἄλλοιῶς μέσα στήν εἰκόνα τοῦ συνόλου. Ὅποιαν ὁμως ἀφορμὴ κιᾶν ἔχη ἡ προτίμησή του στή μορφὴ αὐτῆ τοῦ ἔργου δὲ μπορεῖ παρὰ νάναγνωρίση κανεῖς πῶς ὁ Σαμοθράκης ἔφτασε στήν πρωτοτυπία αὐτὴ ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ καινοτομήσῃ, ἀλλὰ μὲ τὴν πρόθεση γιὰ νὰ βοηθήσῃ γιὰ τὴν ἔξαρση κάθε λεπτομέρειας στήν καλύτερη γνώση τοῦ τόπου του καὶ στὸ βάθος ἴσως νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ τὴν ἔρευνα μὲ τὸ νὰ τῆς θέτῃ στὴ διάθεσή της τὸ μαζεμένο ὡς τὰ τώρα ἀπὸ τὸν ἴδιο μὲ πολὺν ἰδρωτὰ μέσα στήν προσιτὴ του βιβλιογραφία ὑλικό. Καὶ θὰ εἶναι χρήσιμο τὸ Λεξικὸ αὐτὸ προπάντων βέβαια σὰν εἰκόνα τῆς προσπάθειάς ἐνὸς ἀνθρώπου νὰ γνωρισθῇ μὲ ὅλα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα τοῦ τόπου του, ἀλλὰ ὡς ἓνα σημεῖο καὶ ὡς καθρέφτης τῆς ἐργασίας ποὺ συντελέστηκε ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς γύρω ἀπὸ τὴ Θράκη.

Τὸ ἔργο τοῦ Σαμοθράκη δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ἔχει καὶ τὶς ἐλλείψεις του καὶ τὶς ἀτέλειές του, ποὺ πολλὲς θάναι συνυφασμένες μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐρασιτέχνη ἱστοριοδίφῃ, ποὺ ἀσκοῦσε ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα του. Ἀλλὰ ποῖος θάναι τόσο μικρὸς νάρνηθῇ τὸ δικαίωμα σῆναν πατριώτῃ νὰ τονίσῃ μὲ τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός του τὸν ὕμνο πρὸς τὴν πατρίδα του, νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα ποὺ εἶχε πλάσει τοῦ τόπου του μὲ βιώματα ἀπὸ μελέτες, ἀπὸ ἀναμνήσεις καὶ ἀντιδράσεις προσωπικῆς στὸ περιβάλλον ποὺ ἀναστήθηκε — ἓνα κομμάτι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ;

Οἱ Θρακιῶτες ποὺ θὰ τὸ συμβουλευόνται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ Λεξικὸ του, θὰ τοῦ χρεωστοῦν διπλὴ εὐγνωμοσύνη, γιατί θὰ τοὺς εὐκολύνῃ νὰ γνωρίζουν τὸν τόπο τους καὶ τὰ ἱστορικά του καὶ μαζί γιατί θὰ τοὺς διδάσκῃ πάντα μὲ τὸ ζωντανό του παράδειγμα τὴν ἀγάπη στὸν τόπο τους, ἓναν τόπο μαρτυρικό, ποὺ κουτσουρεύτηκε, πατήθηκε τόσες φορὲς ἀπὸ τὸ βάρβαρο, σταυρώθηκε καὶ ἄλλοτε στίς μέρες μας, ἀλλὰ μένει σύμβολο ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς του ἀντοχῆς στὸν καταλυτὴ χρόνο ὄχι μονάχα στῶν Θρακῶν, ἀλλὰ ὅσων τῶν Ἑλλήνων τὴν καρδιά. (Βλ. Ἄρ. Θρ. τ. ΙΑ', σελ. 217). Πρέλει νὰ βρεθῇ ὁ Θραξ χορηγὸς ποὺ θὰ τὸ ἐκδώσῃ σὲ τόμο».

Ὁ πολυγραφώτατος αὐτὸς Σαμοθράκης, ποὺ τελευταῖα ἐργάζονταν καὶ ζοῦσε στήν Ἀλεξανδρούπολη, εἶχε καὶ πολυτιμότερη βιβλιοθήκη. Τὴ βιβλιοθήκη αὐτῆ, φεύγοντας τὴν κάθοδο τῶν Γερμανοβουργάων, ἀφῆκε στὰ χέρια τους. Οἱ Βούργαροι ὄχι ποὺ δὲν ἐκτιμῶν τὰ βιβλία, γιατί ἔχουν χιλιάδες βιβλιοθήκες στὴ χώρα τους, ἀντίθετα μὲ μᾶς καὶ μάλιστα ἀξιόλογες, καταστρέφουν ὁμως ὅσες εἶναι Ἑλληνικῆς. Ἔτσι τὴν ρήμαξαν καὶ τὴν ἔκαμαν στάχτη. Στάχτη μιὰ βιβλιοθήκη ποὺ στερεώθηκε μὲ στερόσεις, μόχθους, ἀγῶνες. Τὴν ζήλεψε κιὸ μακ. Μ. Ἀποστολίδης περνώντας ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρούπολη στὰ 1940 λέγοντας : «Ἄν εἶχα τὴ βιβλιοθήκη σου, Σαμοθράκη!» Αὐτὴ ἡ προσφυγιά στήν Ἑλλάδα κατατράννησε τὸν ἀνθρώπο. Ἀνυποληψία, περιφρόνηση... Ὁ ἐργατικώτατος αὐτὸς ἱατροῖστοριοδίφης, ποὺ παντοῦ ἄλλοῦ θὰ δίδασκε τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καὶ ἱατρικῆς στὸ Πανε-

πιστήμιο, ὅπως ὁ Θραῖξ Ἄν. Λευκίας πρὸ 110 χρόνια, ὅταν πρωτοδιορίστηκε στὸ Ἄθην. Πανεπιστήμιο ἀπὸ τὸν Ὀθωνα, ἔμεινε ἕνας ἄγνωστος καὶ περιφρονημένος¹⁾. Πέρασε χρόνια δραματικὰ καὶ ἀθλια, ὡς που χτυπημένος ἀπὸ τῆς μοίρας τὸ χτύπημα ἔπεσε στοῦ πόνου τὸ κρεβάτι. Ἐκεῖ μερικοὺς μῆνες χαροπάλαιψε ἐλπίζοντας νὰ γυρίσῃ στὴ Θράκη, στὸ σπίτι του, στὸ περιβάλλον του, ποὺ τοῦ ἐνέπνεε τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴ δημιουργία, παραμελώντας τὴ γιαιτρικὴ του. Τὸν ἔφαγε ἡ νοσταλγία. Ἐδῶ στὶς 31 Μαΐου 1944 ἀφῆκε τὴν ὑστερὴν πνοὴ καὶ θάφηκε στὸ νεκροταφεῖο Πατησίων. Δὲν ἔζησε κι' αὐτὸς νὰ χαρῆ τὴ λευτεριά μας καὶ τὴν ἡμέρα τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τοῦ γυρισμοῦ στὴ γενέτειρά του ποὺ τόσο νοστάλγησε. Ἡ μοῖρα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου τὸν τσάκισε. Τὸ ἔργο του μένει ἀδημοσίευτο. Ἴσως ἡ πατρίδα του φροντίσῃ γι' αὐτό. Ὁ δῆμαρχος τῆς πατρίδος του ἀποχαιρετώντας τον τοῦ ὑποσχέθηκε καλὴ τιμὴ καὶ καλὸν τάφον στὴν πατρίο γῆ. Τώρα πέθανε κι' αὐτός. Σὲ μένα ἀφῆκε τὴν ἐντολὴ καὶ παράκληση νὰ διαφυλάξω τὸ ἔργο του. Τὸ κατέγραψα καὶ ἔδημοσίεψα κατ' ἄλλο τῶν ἐργασιῶν του στὸν ΙΑ' τόμο τοῦ Ἀρχ. Θράκης (σ. 217). Κι' ὁ Σαμοθράκης μαζί μὲ τὸν Ἀποστολίδη ἀγωνίστηκε γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ: Νὰ δώσῃ ὅ,τι μπορεῖ ἐρευνώντας τὴν ἀνερεύνητη ἱστορία τῆς Θράκης. Δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι πολὺ ὑποδέστερος τοῦ Λαμπουσιᾶδη, Ἀποστολίδη καὶ Κουρτίδη. Παραμένει μιὰ φορὰ ἐργάτης παραγωγικώτατος καὶ πλουσιώτατος σ' ἐργασία. Τὸ δὲ λεξικό του ἀρκεῖ νὰ τὸν κατατάξῃ μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτάτων συγγραφέων καὶ ἤδη τὸν ἀναδείχνει ὅπως στοὺς αἰῶνες τὸ Στ. Βυζάντιο. Τὸν ἔκαμε ἀθάνατο.

Γ') ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ

Ὁ πολυπαθέστατος καὶ δυστυχέστατος Κωνσταντῖνος Γ. Κουρτίδης εἶναι μιὰ ἄλλη ἐξαιρετικὴ πνευματικὴ Θρακικὴ θαλερὴ φυσιογνωμία. Συγκέντρωσε πολλὰ προσόντα ἐργατικώτατος καὶ παραγωγικώτατος ἀνθρώπου. Γιατρὸς κι' αὐτός, ἀλλὰ μὲ φιλολογικὴ φύτρα. Κεῖμα ὅτι δὲν εἶχε σπουδάσει φιλόλογος. Θὰ διέπρεπε. Ὁ Κουρτίδης ἄρχισε ὡς δάσκαλος τὸ στάδιό του, προχώρησε ὡς γιατρός καὶ ἐτελείωσε ὡς πολιτευτὴς καὶ ιστοριογράφος. Ἰστοριογράφος πλείους. Πρὶν γίνῃ ἱστορικὸς ὑπῆρξε δεινὸς λαογράφος. Ἦξε νὰ μαζεύῃ πρὸ παντὸς ὕλικό, νὰ τὸ καταστρώῃ καὶ νὰ τὸ ἐκμεταλλεύεται. Δούλεψε ἀκαταπόνητα καὶ δούλεψε πρῶτα γιὰ τὴ λαογραφία τῆς Θράκης. Ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους συλλέκτες λαογραφικοῦ ὕλικου. Οἱ προκηρυσσόμενοι τότε στὴν Πόλη ἀπὸ τὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο διαγωνισμοὶ τὸν γνωρίζουν πρῶτον. Καὶ εἶχε στὴ δουλειά του πολλὰς δεξιότητες. Γιατὶ καὶ ὥραϊα μάζεψε τὸ ὕλικό καὶ τίμια καὶ

1) Τέτοιος ἔχει διδάξει ὁ Λευκίας Ἀναστάσιος Φιλιππουπολίτης πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς καὶ γενικῆς παθολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν 1833.

πιστά. Δὲν εἶχε δασκαλισμὸ γιὰ νὰ τὸ καταστρέφῃ, ὅπως πολλοὶ Θραῖκες σὰν τὸν Παπᾶ Μανασεῖδη καὶ ἄλλους, στὸ γραφεῖο τοὺς πάνω ἀλλάζοντας τὴ γλωσσικὴ μορφή τῶν κειμένων. Ἡ συλλεκτικὴ δουλειὰ τοῦ λαογράφου ἔχει νόμους καὶ κανόνες ποὺ πρέπει νὰ τηροῦνται ἀπαρέγκλητα. Ἀλλιῶς τὰ κείμενα εἶναι ἄχρηστα. Λοιπὸν ὁ Κ. Κουρτίδης ὅπως καὶ ὁ ἀδερφός του Περ. Κουρτίδης, γιατρὸς κι' αὐτὸς καὶ λαογράφος, θὰ παραμείνουν ἀριστεῖς τῆς λαογραφίας, ὅπως ὁ μακαρ. Καλλισθένης Χουρμουζιάδης δάσκαλος τελευταῖα, Θρακιώτης ἀπὸ τῆς Δελιῶνας. Οἱ ἐργασίες του αὐτὲς κατάκεινται στὸ Λεξικογραφικὸ Ἀρχεῖο Ἀκαδημίας, ὅπου ἔχουν σιαλὴ ἀπὸ τὸ Φιλολογικὸ σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως μαζί με ἄλλες ἄλλων λαογράφων Θρακῶν. Ἀπὸ τῆς ἐργασίας του αὐτὲς δημοσιεύσαμε στὸ Ἀρχεῖο Θρακίας στὸν Α' τόμο τὴ μελέτη του γιὰ τῆς δεισιδαίμονιες τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Τὸ κύριό του ἔργο τὸ κατοπινὸ εἶναι ἡ ιστοριογραφία καὶ ἡ συλλογὴ ὕλικου. Μελέτησε πολλὰ θρακικὰ προβλήματα. Ἐγράψε μικρὲς μελέτες καὶ μετέσχε στοὺς πνευματικούς, ιστορικούς καὶ ἀπελευθερωτικούς ἀγῶνες τῆς Θρακίας. Ἡ Θράκη ἦταν γιὰ μᾶς ἀνεξερεύνητη. Οἱ Σλαῦοι δούλεψαν πολὺ πρὸ μπροστά, γιὰτὶ μέσα στὴν πολιτικὴ τους ἡ ιστοριογραφία τῆς Θρακίας εἶχε μεγάλου σκοπὸ δηλ. τὴν παραποίηση τῆς ἀληθείας, τὴν ἀνάδειξη τῶν Βουργάρικων ἀπόψεων με κάθε μέσο, με τὴν ἀλήθεια, με τὸ ψέμμα, γιὰ τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα. Ἐμεῖς κοιμώμαστε. Οὔτε οἱ ιστορικοί μας, οὔτε τὸ Πανεπιστήμιο, οὔτε ἡ Ἀκαδημία, οὔτε ἡ ἔθνικὴ πολιτικὴ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ κωδικοποίησι τῶν ιστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν μας δικαίων. Πάντοτε ἀργολορημένοι καὶ αὐτοσχέδιοι. Ἀληθινὰ δούλεψε ὁ Μυρ. Ἀποστολίδης. Ἐρεύνησε γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ με γνώμονα τὴν ἀλήθεια πάλαιψε με τοὺς Βουργάρους ἐπιστήμονες καὶ χτυπήθηκε κατὰσθη γιὰ νὰ ὑψωθῇ τὸ οἰκοδόμημα τῶν Ἑλληνικῶν ιστορικῶν ἀπόψεων. Ἐτσι ἐξωρίστηκε ὁ φτωχὸς ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη. Ὁ Κουρτίδης δούλεψε ἀλλὰ εἶναι λίγο τι ντιλετάντης. Τὸ ἔργο του εἶναι συλλεκτικὸν ὕλικου. Δὲν εἶναι συνθέτης ἱστορίας, ἀλλὰ συλλογεύς. Ἡ ἐργασία του σπουδαία ἀπὸ ἀπόψεως συλλογῆς ὕλικου καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτελεῖ ἕναν τόμο χορταστικὸ, πλούσιο καὶ ἀξιανάγνωστο. Κατέγινε με τὴ μυθολογούμενη Θράκη, τὴν ἑλληνιστικὴ, τὴν ρωμαϊκὴ καὶ ἐξελληνισμένη. Τὸ ὄφρος του τὸ ὄρατο καὶ ἡ σύνθεσι τοῦ ἔργου του ἀποτελοῦν μεγάλο προσόν¹⁾. Τὸ γλωσσικὸ του καλλιερρημένο αἰσθημα, τοῦδωκε τὸ ὄργανο, ποὺ τοῦ χρειαζότανε γιὰ μιὰ τέτοια δουλειά. Ἐτσι εὐχάριστος τὸ παρέδωκε στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του σὲ δημοσιότητα γιὰ νὰ ἀποτελέσῃ εὐχάριστο ἀνάγνωσμα γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους ἴσως, γιὰτὶ οἱ σύγχρονοι τὸ ἀγνοοῦν. Καὶ ἀγνοοῦν κάθε τι, ποὺ δὲν διαφημίζεται

1) Βλ. Νέα Ἐστία 1945 τεύχ. 1 σ. 421—426, Θρακικά, καὶ Ἀρχεῖο Θρακίας τόμ. ΙΑ' σ. 289 κ.έ.

μεθοδικὰ καὶ σαγηνευτικά. Ἔτσι ἐδῶ χάνονται οἱ ἀξίες καὶ πνίγονται οἱ ἱκανοὶ καὶ χαίρονται οἱ μικροὶ καὶ ἄσημοι. Ὅμως τὰ ἀξιόλογα ἔργα δὲν χάνονται. Κι' ἂν ἀργοῦν μονάχα νὰ ἀναγνωρισθοῦν, ἢ ἀναγνώριση στὸ τέλος εἶναι βεβαία. Καὶ ὁ Κουρτίδης κάποτε θὰ μνημονεύεται. Μὲ τὴν ἴδια γρηγοράδα καὶ ὁρμὴ κατωπιάστηκε ὁ μακαρίτης καὶ μὲ τὴ συγγραφὴ τῆς μελέτης του : *Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ μυστήρια* (1934 Ἀθήναι), κι' ἔφερε στὸ φῶς τὸ δευτέρῳ του σημαντικὸ ἔργο, πὺν κι' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτη ἐργασία καὶ πνευματικὴ παραγωγὴ ἀνθρώπου, ἂν καὶ δὲν εἶχε κύριό του ἔργο τὴν ιστοριογραφίαν. Οἱ ἐργασίες του αὐτὲς ἐπαινέθηκαν ἀπὸ παντοῦ κι' ἀπὸ τὴν *Ἐταιρείαν πρὸς ἐπίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν τῶν Παρισίων* καὶ θὰ ἀποτελοῦν πηγὴς γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους πολῦτιμες.

Ὁ Κ. Κουρτίδης περνώοντας τὰ τελευταῖα του χρόνια στὸ ἡσυχαστήριό του μέσα στὸ Σουφλί, δὲν παραμελοῦσε τὶς πνευματικὲς ἀπασχολήσεις του. Ἐγραφε καὶ λαογραφικὰ καὶ ιστορικὰ, σημαντικὰ σημειώματα πὺν προσφέρουν καὶ κιὰντὰ στὶς ἔρευνές μας.

Ὁ Κουρτίδης εἶταν καὶ πολιτικός. Τίμιος καὶ σεμνὸς ἐπεβάλλετο μὲ τὴν ἠθικὴ του ἀξία. Ὑπῆρξε βουλευτὴς καὶ γεροϋσιαστής καὶ ὑπουργὸς Θράκης. Ἡ εὐγένεια καὶ προσήνειά του τὸν καθιστοῦσαν ἀγαπητὸ καὶ συμπαθῆ. Γιὰ τὴ Θράκην ἦταν ὡς πολιτευτὴς ἓνα κεφάλαιο ἠθικὸ. Δὲν κατέγινε ποτὲ γιὰ τ' ἀτομικά του συμφέροντα, ὅπως ἄλλοι πολιτευτὲς πὺν θορυβοῦν ἐδῶ σιὰς Ἀθήνας καὶ μεταφέρονται ἀπὸ κόμματος σὲ κόμμα ὅπου καὶ τὸ συμφέρον τους. Ἡ μοῖρα τὸν ἔφερε πρόσφυγα γιὰ πολλοστὴ φορὰ στὴν Ἀθήνα. Ὁ καταστρεπτικὸς πόλεμος τὸν ἐκούρασε. Ἀποκαμωμένος ζήτησε θέση στὴ «Σωτηρία». Ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ κλείσῃ τὰ μάτια μὲ τὸ βιβλίον στὸ χέρι καὶ τὸ σημειωματάριον. Ἀπὸ κεῖ μοῦ ἔστειλε σημειώματα, ὅπως τὸ ὑστερνό, πὺν δημοσίεψα στὸν Ι' τόμον τοῦ Ἀρχείου Θράκης γιὰ τὸ Σουφλί. Ἀπὸ κεῖ κατὰ παράκλησίν μου μοῦστειλε τὴν αὐτοβιογραφίαν του πὺν δημοσίεψα στὸν ΙΑ' τόμον τοῦ Ἀρχ. Θρ. Θησ.—μαζὶ μὲ κατάλογον τῶν ἐργασιῶν πὺν ἀποτελεῖ τὸ ἔλεγεῖο του στὴν πλάκα τοῦ τάφου.

Ἡ βιογραφία μου

«Τὸ 1870 ἐγεννήθην εἰς τὴν Ἀδριανουπόλιν ἐκ πατρὸς Καρυώτου (χωρίον Δογάνοβο) καὶ μητρὸς ἐξ ἀρχοντικῆς καὶ παλαιᾶς οἰκογενείας Ἀδριανουπολιτῶν. Ἀνετράφην εὐσεβῶς καὶ ἐπιμελῶς. Ἐτελείωσα τὸ Γυμνάσιον τῆς πατρίδος μου τὸ ἔτος 1888. Διωρίσθην ἀμέσως δημοδιδάσκαλος εἰς τὸ ἐν τῷ προαστείῳ Ἰλιδιμίῳ δημοτικὸν σχολεῖον. Παραιτηθεὶς μετὰ ἐν ἔτος ἐφοίτησα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ δύο ἔτη. Κατόπιν διωρίσθην σχολάρχης Σουφλίου, ἔνθα παρέμεινα διδάσκων ἐπὶ πέντε ἔτη Ἀκολούθως ἐγγραφεὶς εἰς τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἀνηγορεύθην διδάκτωρ ἀριστοῦχος τὸ 1899. Ὡς

ιατρός ἤρχισα τὰ στάδιόν μου ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ἔνθα ὑπηρέτησα ἐπὶ τρία ἔτη (1901—1904) ὡς ὑγειονομικὸς ἱατρός εἰς τὸ Λοιμοκαθαρήριον Τόρ (Σινᾶ). Αἱ ἐργασίαι μου περὶ χολέρας ἔτυχον ἰδιαιτέρου βραβείου καὶ ἐπαίνου τοῦ Ὑγειονομικοῦ Διεθνoῦς Συμβουλίου. Ἀργότερον κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ὑπηρέτησα ὡς στρατιωτικὸς ἱατρός εἰς τὴν πολιορκημένην στρατιὰν Ἀδριανουπόλεως, ἐκρημάτισα μέλος τῆς τετραμελοῦς ἀνωτάτης Στρατιωτικῆς ὑγειονομικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ διευθυντῆς τοῦ χολερικοῦ τμήματος. Συλληφθεὶς ὁμηρος τὸ 1916 καὶ ἀπαχθεὶς εἰς τὴν Δοβρουσαῖν ὑπηρέτησα ἐπὶ τρία ἔτη ὡς ἐπαρχιακὸς ἱατρός Τουτραπεαν καὶ διευθυντῆς τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου (Κλημεντίνης βασιλείσης). Τὸ 1918 μοῦ ἐδόθη καὶ ἡ ἄδεια ἐξασκήσεως ἀπὸ τὴν Ρουμανικὴν Κυβέρνησιν καὶ οὕτως ὡς ἱατρός εἶχον πέντε ἀδείας, Ἑλλάδος, Τουρκίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας καὶ Αἰγύπτου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπηρέτησα Ὑγειονομικὸς ἱατρός τῶν λιμένων Θεσσαλονίκης καὶ Καβάλλας ἐπὶ δύο ἔτη 1914 καὶ 1915.

Γλώσσας γνωρίζω, Τουρκικὴν, Ἀραβικὴν, Γαλλικὴν, Βουλγαρικὴν καὶ Σερβικὴν. Τὴν φιλολογικὴν καὶ λογοτεχνικὴν μου δράσιν ἤρχισα μόλις ἐτελείωσα τὸ Γυμνάσιον. Κατὰ πρῶτον ἐπεδόθη εἰς τὴν Λαογραφίαν. Ἐπὶ τὰ συλλογαὶ ζώντων μνημείων τῆς γλώσσης ἐβραβεύθησαν εἰς τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κων)πόλεως, εὗρισκονται δὲ αὐταὶ κατατεθημέναι εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον Ἀκαδημίας.

Διὰ τὴν Θράκην εἶμαι ὁ πρῶτος λαογράφος. Ἀκολουθῶν ἀπὸ τὸ 1900 συνεχῶς ἔγραφον εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον Ἀλεξανδρείας, Ἀθηνῶν, Κων)πόλεως, Θεσσαλονίκης, Ἀδριανουπόλεως. Ἐπίσης εἰς περιοδικὰ καὶ ἡμερολόγια, (Θεσσαλονίκης, Κων)πόλεως, Σάμου Σβορώνου), εἶμαι ὁ πατὴρ τοῦ χρονογραφήματος καὶ διηγήματος εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ Βορ. Ἑλλάδα. (Ὅρα Ἀρίστου Χασορτζιόγλου : Τὸ χρονογράφημα ἐν Θεσσαλονίκῃ). Πλείστα ἐκ τῶν χρονογραφημάτων, εὐθυμογραφημάτων καὶ διηγημάτων μου ἐξεδόθησαν ἐν Θεσσαλονίκῃ (1910 καὶ 1912) εἰς δύο μικροὺς τόμους ὑπὸ τὸν τίτλον : Τὰ «Ἀπαντα» τοῦ ἐν Σουφλίῳ ἱατροῦ Κ. Κουρτίδου. Ἀπὸ τὸ 1912 καὶ ἐντεῦθεν, ἐπὶ εἴκοσι συναπτά ἔτη, μέχρι τοῦ 1932 ἐπεξεργάσθην τὴν ὅλην διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης καὶ τὸ 1932 ἐξεδόθη ὁ πρῶτος τόμος τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τοῦ 46 μ. Μ. Ἡ ἱστορία μου ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς ἐν Παρισίοις Ἐταιρείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἐν Γαλλίᾳ διὰ μιᾶς τιμητικωτάτης μνείας. Τὸ 1934 ἐξεδόθη τὸ ἔργον μου : «Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ Μυστήρια», ὕπερ ὑπὸ διακεκριμένων καθηγητῶν Πανεπιστημίων ἐκρίθη ὡς σπουδαία συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Θρησκευμάτων. Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ τόμοι τῶν «Θρακικῶν» τοῦ Θρακικοῦ Κέντρου καὶ τὸ «Ἀρχεῖον» τοῦ Πολυδώρου Παπαχριστοδούλου φιλοξενοῦν πολλὰς μελέτας καὶ μικρὰς πραγματείας μου ἐπὶ ἱστορικῶν ζητημάτων τῆς Θράκης, ἀρχαίας καὶ νέας, μίαν δὲ ἢ «Ἀθηνᾶ», τὸ περιοδικὸν

τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρίας (ἣς τυγχάνω καὶ τακτικὸν μέλος), δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τὸν τίτλον : «Ποῦ ἔκειτο ἡ Πλωτινούπολις ;» Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνευρέσεως μιᾶς ἀναγλύφου πλακῶς εἰς τὴν Κορνοφωλιᾶν Σουφλίου με ἐπιγραφὴν ΚΥΡΙΩ ΕΒΡΩ, καὶ μεταφερθεῖσης καὶ εὐρισκομένης εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον».

Κ. Γ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ

Αὐτὸς εἶναι ὁ Κων. Κουρτίδης ὁ Ἀδριανουπόλιτης, ποὺ τίμησε τὴ Θράκη καὶ συνέδρασε τὸ ὄνομά του μετὰ τὴν πνευματικὴ γενέτειρά του, ποὺ τῶρα ἔγινε μιὰ κωμόπολις ἢ πάλαι ποτὲ λαμπρὰ Ἀδριανούπολις.

Δ') ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΙΑΚΩΒΟΥ ΛΑΜΠΟΥΣΙΑΔΗΣ

Ἔνας ἀπὸ τοὺς ὀλίγους καὶ τελευταίους πνευματικὸς ἀνθρώπους— μάρτυρας τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐργασίας—ποὺ ἔδαπάνησαν τὴν ζωὴν τοὺς στὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης, εἶναι καὶ ὁ Γεώργ. Ἰ. Λαμπουσιάδης, ποὺ ἀπέθανε ἥσυχά καὶ ἀπέριττα, ὅπως ταιριάζει σ' ἓνα σεμνὸ ἐργάτη τοῦ πνεύματος καὶ ἓνα δάσκαλο τοῦ Γένους, ἐδῶ στὴν Ἀθήνα, στὰ 1926. Ἐβδομηντα χρόνια ἔζησε γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴν Ἀθήνα, ὅπου εἶχε τελειώσῃ τις γυμνασιακὰς του σπουδὰς, ὄχι γιὰ νὰ θεραπευθῆ, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀνακουφισθῆ ἀπὸ τὶς ὀδύνας τοῦ μοιραίου του θανάτου. «Τὸν ἐνθυμούμεθα ἀγαθόν, ἀνεπιτήδευτον, εὐφυᾶ, εὐτράπελον καὶ ἀστείον, σοβαρόν, ἐργατικόν, εὐμέθοδον, ἀρρωστημένον καὶ εἰλικρινῆ διδάσκαλον», λέγει ὁ μακαρίτης Κ. Κουρτίδης στὰ Θρακικά¹⁾. Ἡ ἀνάμνησὴ του στὴ Θράκη θὰ παραμείνῃ ἀκοίμητη καὶ αἰωνία, ἀλλὰ καὶ πικρά, γιὰτὶ ἔσβυσε μακρὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, ποὺ γι' αὐτὴν ἔδαπάνησε τὴ ζωὴν του ὅλη—τὴν Ἀδριανούπολη.

Πενήντα ὀλόκληρα συναπτὰ χρόνια ἐδίδαξε στὴ Θράκη (Καβακλή, Λουλὲ Βουργάζ, Ραιδεστό, Μάλαρα, Σουφλί καὶ στὸ Γυμνάσιο καὶ τὸ Ζάππειο Παρθεναγωγεῖο στὴν Ἀδριανούπολη). Ὑπῆρξε ἀπαραμίλλος ἐρευνητὴς τῆς ἀγνώστου ἱστορίας τῆς Θράκης. Ἄν ἀληθεύῃ ὅτι κάθε ἱστορικὴ περίοδος πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὰ ἔργα, ποὺ δημιούργησε, ἐπίσης πρέπει ν' ἀληθεύῃ ὅτι ἓνας ἱστοριοδίφης ἢ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ ἀσχολήθηκε στὴν ἔρευνα μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου. Καὶ οἱ συνθῆκες αὐτὲς εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ εὐνοϊκὰς καὶ συντελεστικὰς γιὰ μιὰ κολοσσιαία καὶ ἐπιπονώτατη ἐργασία, ὅταν μάλιστα λείπουν βιβλιοθῆκες μεγάλες καὶ εἰδικές, ἀπαραίτητες γιὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ καὶ συστηματικὴ μελέτη, ὅταν δὲν ὑπάρχουν οἱ χρειαζόμενες πηγές, ποὺ θὰ μᾶς δώσουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα. Αὐτὴ ἡ δύσκολη ἐργασία κ' ἔρευνα τῆς σκοτεινότητος ἱστορίας τῆς Θράκης, πενήντα χρόνια ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενο, τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς τοῦ Λαμπουσιάδη. Καὶ τὸ σπουδαιότερο ὅτι ἐπεδόθηκε ὄχι τόσο στὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαιότατης περιόδου τῆς Θρακικῆς ἱστορίας, οὔτε ἀποκλειστικῶς τῆς Βυζαν-

1) Βλ. Θρακικά τ. Α' 1928 σ. 264 κέξ. Κ. Κουρτίδης.

τινῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ κυρίως τῆς περιόδου τῆς δουλείας πὸν ἔγινε τὸ θέμα τῶν ἀτελευτήτων μελετῶν του. Καὶ ἐκυρτώνονταν ἄοκνα κι' ἐπίμονα μπροστὰ σὲ μία ἐπιγραφή ἢ ἓνα σύντριμμα ἀγάλματος, πὸν ἔσοκεπάζονταν στὸ κρήμισμα τῶν παλαιῶν τειχῶν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Μὲ λαχτάρα ἔσοκβε μπροστὰ σ' ἓνα νόμισμα Θρακικῆς πολιτείας τῶν Ὀδρουσῶν ἢ τοῦ βασιλιὰ Κόντος. Ὅταν βρέθηκε ἡ ἐπιγραφή *Ἐδρουζέλης Σεύθου Πριαεύς*, ἔγραψε μιὰ ἐπιτεχῆ μονογραφία. Μιὰ περικοπὴ Βυζαντινοῦ συγγραφέα καὶ μερικὰ νομίσματα τὸν ὠδήγησαν νὰ γράψῃ τὴν πραγματεία του γιὰ τὴ Δεβελτό, παράλια πολιτεία τοῦ Εὔξεινου Πόντου κοντὰ στὴν Ἀγγιάλο. Ἀσχολήθηκε ἀκόμα μὲ ζῆλο ἀκατάβλητο μὲ τὴν ἱστορία Θρακικῶν πόλεων, π. χ. τὴν Πλωτινούπολη, Βεργούλη, τὴ Νίκη, τὴν Κομοτινή καὶ τὸ Αἰδιμότειχο καὶ ἔξωφα τὴν Ἀδριανούπολη καὶ τὰς Ἐλευθερὰς (Μπαμπᾶ Ἐσκι).

«Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ ἀρχαιολογία τῆς Θρακικῆς ἱστορίας ἦτο διὰ τὸν εὐσεβῆ διδάσκαλον καὶ φανατικὸν χριστιανὸν τὸ σπουδαιότερον ἀντικείμενον. Ἐντεῦθεν ἔξηγεῖται ἡ μελέτη του περὶ *Ἀγιοσμάτων* τὴν ὁποίαν εἶχε στείλει πρὸ τριῶν δεκαετηρίδων εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Ἑταιρείαν Κωνίλεως, ὡς καὶ αἱ ἔρευναι του διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς σπουδαιοτάτης ποτὲ καὶ διασήμου Μονῆς Λαμποῦς, ἀνηκούσης εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀδριανουπόλεως» συμπληρώνει ὁ Κ. Κουρτίδης στὰ Θρακικά (Α' τ. σ. 246).

Ἡ σπουδαιότερη δουλειὰ τοῦ Λαμπουσιάδη εἶναι ἡ ἀνέκδοτη ἱστορία τῆς γενέτειράς του Ἀδριανουπόλεως ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια ὡς τὰ τευταῖα. Ὅλα τὰ μελέτησε λεπτομερῶς: τοποθεσίες, τοπωνύμια, τείχη, πύες, ἐπάλλξεις καὶ πύργους, ἐπιγραφές, κιονόκρανα κι' ἀγάλματα. Περιμάζεψε ἱστορικὰ κειμήλια, νομίσματα, σύντριμμα ἀπὸ ἀγάλματα κιονόκρανα κι' πιγραφές σ' ἓνα Μουσεῖο ἀρχαιολογικό, πὸν τὸ φιλοξενοῦσε τὸ Ζάππειο Ἐκπαιδευτήριο. Τὴν πραγματεία του γιὰ τὰ τείχη δημοσίεψε ἡ Γεν. Διοίηση Θράκης στὰ 1920—22. Ἡ ἱστορία του αὐτὴ εἶναι μιὰ διεξοδικὴ προσάθεια νὰ περιλάβῃ ὅλα τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, πὸν συνδέονται μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν τύχη τῆς πολιτείας αὐτῆς—ὅπως ἔκαμε καὶ ὁ Μ. Ἀποστολίης γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως—δηλ. οἱ πολιτοκρίες ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἡ κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Φράγκους, οἱ διάσημοί της ἄνδρες, οἱ αὐκράτορες (Ἰ. Καντακουζηνὸς καὶ ὁ γιὸς του Ματθαῖος, ὁ Ἀνδρόνικος ὁ ὤτερος) καὶ τόσα ἄλλα γεγονότα τοῦ τριπλάτου, πὸν εἶναι συνυφασμένα τὴν γηραῖά καὶ ἱστορικὴ τοῦ Ἐβρου πολιτεία. Ἐξετάζει λεπτομερέστερα τὴν τουρκοκρατούμενη περίοδο τῆς Ἀδρ)πόλεως καὶ μὲ πολὺ μεγάλο ἔνδιαρο. Μάλιστα τὸ ἀνάκτορο τῶν Σουλτάνων, «τὸ μέγαρο τῆς τυραννίας», ὃ ποιητὴ Σούτσου, τὰ μεγαλοπρεπῆ ἱζαμιά καὶ τὰ θαναμάσια λουτρά, τὶς κές, τὶς ἀγορές καὶ τὰ χάνια—θαρρεῖς πελασγικά χεῖσματα—τοὺς χρυσοῖκιλους τάφους καὶ τὰ μανσωλεῖα τῶν Σουλτανοπαίδων, ὅλα τὰ βεράτια ἢ τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχείων τῆς πολιτείας ἢ τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθή-

κῆς τοῦ Σουλτὰν Σελίμ. Ὅλ' αὐτὰ εἶναι τὰ προσφιλέθ' θέματά του, ποῦ τὸ ἀπασχόλησαν μὲ ξεχωριστὴ προσοχή. Ἐργασθε γιὰ τὰ Σχολεῖα καὶ τὴ Μιτρόπολη τῆς Ἀδριανουπόλεως, γιὰ τοὺς λογίους καὶ ἀρχιερεῖς. Ὑπομνηματίζει τὸν Κ. Σάθα, διορθώνει τὰ σχεδιάσματα τοῦ Παρανάκα, συμπληρώνει τοὺς καταλόγους τῶν ἀρχιερέων τοῦ Ἀλεξούδη Ἀνθίμου, ἐξετάζει τὸν διδασκαλο Οὐζούνου, τὸν Δωρόθεο Πρόιο, ποῦ κρέμασαν οἱ Τοῦρκοί, ἀλλ' ἀπὸ ὅλα πιὸ πολὺ ἀξίζει ἡ ἐργασία του γιὰ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο τὸν ΣΤ' τὸν Σερμπετζόγλου, ἂν καὶ ὁ Γεδεὼν δὲν εἶχε γιὰ ὅλο τὸ ἔργο ἰδέα ἀγαθὴ ἐκτός γιὰ ἓνα μέρος, ὅπως μοῦ ἔλεγε, ὅταν τοῦ ἔδειξα τὸ χειρόγραφόν του Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ βιογραφία τοῦ Ἁγίου Μαυρουδῆ τοῦ Νεομάρτυρα. (Ὁ Δημ. Καμπούρογλου, ὅταν διηύθυνα τὰ «Θρακικά», μοῦ εἶχε γράψει ἓν σημείωμα: «Ἐπιθυμῶ, μοῦ ἔγραψε, νὰ ὑποδείξω κυρίως τὸ καθήκον πρὸς δημοσίευσιν λεπτομεροῦς ἐργασίας περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ διαπρεποῦς Θρακὸς ἱστοριοδίφου καὶ συγγραφέως, τὸν ὁποῖον κακῆ μοῖρα ἀφῆρεσεν ἐκ τῆς χορείας τῶν εὐδόκων, φιλοτίμων καὶ φιλοπόνων τέκνων τῆς Μεγάλῃς Πατρίδος. Ἴδιός δὲ νὰ καταβληθῇ πολλὴ προσπάθεια πρὸς διάσωσιν τῶν ἀνεκδότων ἔργων του»¹).

«Αἱ Θρακικαὶ μελέται του καὶ αἱ περὶ Ἀδριανουπόλεως μνημειακαὶ καὶ τοπογραφικαὶ ἐργασίαι του πρόκεινται ὡς πολὺ τιμητικὰ ὑποδείγματα ἐπιτελέσεως τοῦ πρὸς ἐκπόνησιν πατριδολογίας καθήκοντος. Ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Κων)λεως πολλάκις ἐδημοσίευσεν σχετικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ Λαμπουσιάδου, καταχωρίζουσα καὶ ἔργα του, εἰς δὲ τὰ ἡμέτερα «Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων» παρελήφθησαν σπουδαιόταται ἀνακοινώσεις του ἀφορῶσαι εἰς τὸ περιηγητικὸν ἔργον του τοῦ ἔξ' Ἀδριανουπόλεως Ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ Ἰγνατίου (1772) ὡς καὶ περὶ τῶν Ἀθηνῶν ὡς πεπατημένης Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπαρχίας». Αὐτὰ μοῦ ἔγραφε ὁ ἀείμνηστος Δ. Γ. Καμπούρογλου.

Ὁ Γ. Λαμπουσιάδης δὲν εἰρήκε τις δυσκολίες ποῦ ἀντίκρουσε ὁ Μ. Ἀποστολίδης γράφοντάς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλίππεως. Γιατὶ ὁ Ἀποστολίδης εἶχε νὰ παλαίψῃ μὲ κακόπιστους ἐπιστήμονες Βουργάρους, ποῦ διέστρεψαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτῆς πολιτείας καὶ τὴν παραχάραξαν, καὶ νάνατρέψῃ ἀνιστόρητα καὶ κακόπιστα στοιχεῖα καὶ νάναδείξῃ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ποῦ οἱ Βούργαροι τὴν θυσιάζουν στὴν πολιτικὴν τους σκοπιμότητα.

Ὁ Γ. Λαμπουσιάδης θὰ παραμείνῃ παραδείγμα καὶ ὑπόδειγμα ἐργατικῶν ἀνθρώπων καὶ φιλότιμου πατριώτη, ποῦ τὸνομά του δὲ θὰ λησμο-

1) Τὰ ἔργα του τὰ εἶχαν οἱ κόρες του. Εἶχαν ὑποβληθῆ στὰ «Θρακικά». Διάλεξα ὅ,τι εἶταν γιὰ ἄμεση δημοσίευσιν καὶ τὰ ἄλλα ἀπεστάλη πίσω στὴν Κομοτινὴν στὶς κόρες του. Ἐρώτησα πρὸ ἀλίγου τὴν μίαν του κόρη, ποῦ ἐργάζεται στὴν Ἐθν. Τράπεζαν, ἀλλ' ἀδιάφορα μ' ἀπάντησε, ὅτι δὲν γνωρίζει τί ἀπέγιναν τὰ χειρόγραφα τοῦ πατέρα της.—Ἴσως νὰ τᾶχει ἡ παντρευμένη μου ἀδελφή, μου εἶπε.

νηθῆ ποτὲ καὶ ποτὲ δὲ θὰ σβῆση. Ὁ μελλοντικὸς ἱστορικὸς τῆς Θράκης θὰ τὸν ἀναδείξει ἐκεῖ πού πρέπει, ὅταν θὰ ἐργάζεται νὰ συνθέσῃ τὸ ἔργο του, ἐρευνώντας ὅ,τι εἶπαν οἱ προγενέστεροι ἐρευνητὲς τῆς Θρακικῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα ὁ Γ. Λαμπουσιάδης καὶ ὁ Μ. Ἀποστολίδης.

* *

Ἄλλὰ καὶ μεῖς ἐδῶ ἀπονέμοντας τῇ δίκαιῃ κρίσει γιὰ τὸ ἔργο τῶν σοφῶν αὐτῶν Θρακῶν, τῶν ἀκαταπόνητων ἐργατῶν, τῶν ἐνθερμων ζηλωτῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ καλοῦ, τῶν πατριωτῶν, πού ἡ καρδιά τους ἐπάλλε μὲ λαχτάρα τοὺς Θρακικοὺς παλμούς, ἃς γίνουμε μαθητὲς τους στὴ δούλειψῃ, στὴν ἐχτέλεση τοῦ καθήκοντος στὴν Πατρίδα, μὲ αὐταπάφηση, πού ἔδειξαν κι αὐτοὶ ὡς πνευματικοὶ πρωτοπόροι τῆς ἐποχῆς μας. Ἄς τοὺς εἴμεθα εὐγνωμόνες, ἃς τοὺς μνημονεύουμε πάντοτε καὶ ἃς μὴ λησμονοῦμε τὸ παράδειγμά τους, πού πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἄστρο πού θὰ μᾶς ὀδηγῆ, ὅπως τοὺς μάγους, στὸ δρόμο μας. Καὶ εἶναι ἡ δουλειὰ καὶ ἡ ἀγάπη στὴ Θράκη. Ἡ εὐγνωμοσύνη εἶναι σπουδαία ἀρετὴ στοὺς λαοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄς μὴ λησμονοῦμε τὸ ἀγαθὸ πού δημιούργησαν, θέτοντας τὰ θεμέλια τῆς Θρακικῆς ἱστορίας. Οἱ νέοι ἱστοριογράφοι πού θὰ ἀναφανοῦν, στὰ ἴχνη τους κατ' ἀνάγκη θὰ βαδίσουν, γιὰ νὰ ὑψώσουν τὸ ἱστορικὸ μας οἰκοδόμημα. Τὸ Θρακόπουλο πού θὰ εὐτυχήσῃ νὰ ἀναδειχθῆ ὁ εὐτυχημένος διάδοχος τέτοιων πρωτοπόρων, θὰ συγκινηθῆ γιὰ τὸ ἔργο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, πού δίχως ἐφόδια ἐπιστημονικὰ μεγάλα, ἀπεκάλυψαν σὰν τοὺς πρώτους ἐξερευνητὲς, ἱστορικὰ ἐδάφη ἀπάτητα, ἀνερευνήτα καὶ παρασκευάσαν δρόμους καὶ λεωφόρους γιὰ τὴν Θρακικὴ ἱστοριογραφία. Καὶ οἱ τέσσαρες αὐτοὶ πρωτοπόροι ἀπέθαναν σὲ μιὰ δύστυχη περίοδο τοῦ ἔθνους, σὲ μιὰ κόλαση ζωῆς ἀπὸ 1941—44. Πενέστατοι καὶ παραμελημένοι, ἀδικημένοι κι ἀνικανοποίητοι, ἐνῶ ἔδωκαν τὸ πᾶν γιὰ τὴν ἀγαπητὴ μας πατρίδα Θράκη.

Ἡ Ἀττικὴ γῆ ἃς τοὺς εἶναι ἑλαφρὰ καὶ ἡ μνήμη τους αἰωνία καὶ θαλερὴ στὴ θύμησή μας.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ 1)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ ἐξηγήσῃ, δυνατόν εἶναι νὰ τὸ φανερώσῃ εἰς ἄλλον ἢ τὴν». Ἄδ. Κοραΐς

§ 1. Ἡ τῶν Φιλιππουπολιτῶν γλῶσσα ὑπάγεται εἰς τὴν τῶν βορείων Ἑλλήνων κατὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ περιωνύμου Ἑλληνογλωσσολόγου Χατζηδάκι 2), δὲν διατηρεῖ ὅμως πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὰ ἰδιώματα ταύτης. Τοῦτο δ' εὐκόλως ἐξηγηθεῖται, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἕνεκα τῆς ἐμπορικῆς καὶ πλουτοφόρου τῆς πόλεως θέσεως μετὰ παντοίας κατὰ χρόνους καταστροφὰς ἐγένοντο ἀνεκαθεν εἰς αὐτὴν ἀλλεπάλληλοι πολλαχόθεν ἐποικισμοὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων. Ὡς πρὸς τοῖς πρώτοις κατοικοῖς τῆς πόλεως, τοῖς ἀποίκους Ἑλλησι καὶ τοῖς ἐξελληνισθεῖσι παλαιόθεν Θραξί, τοῖς περισωθεῖσιν ἐκ τῶν διαφόρων τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῶν, ἐγκατέστησαν εἰς αὐτὴν ἐπὶ Βυζαντινοκρατίας διάφορα ἐξελληνισμένα χριστιανικὰ στοιχεῖα, οὕτω καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπώρισαν πολλοὶ ἀπὸ τῆς Ἡλείρου, Αἰτωλίας, Θεσσαλίας, Μακενίας, νοτίου Θράκης, Ρόδου, Ἰονίων νήσων, Πελοποννήσου καὶ Μ. Ἀσίας, ὧν οἱ ἀπόγονοι καὶ σήμερον ἀκόμη, οἳ τε ἐν τῇ πόλει διαμείναντες καὶ οἱ μετοικήσαντες ἔχουσι συνείδησιν τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως τῶν προγόνων των. Ἐνεκα λοιπὸν τῆς ἐπιμειξίας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παντοδαπῶν Ἑλλήνων ἀνεκαθεν καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἡ γλῶσσα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ φωνητικὸν καὶ τὸ τυπικόν, μετέχει ἀμφοτέρων τῶν ἰδιωμάτων τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων γλώσσης, τ. ἔ. τοῦ τε τῶν βορείων καὶ τοῦ τῶν νοτίων Ἑλλήνων, ὑπερισχύοντος μᾶλλον τοῦ πρώτου, ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ παραγωγικὸν καὶ τὸν τῶν λέξεων θησαυρόν, πλὴν τοῦ παλαιόθεν παραδεδομένου μετὰ τῶν φθολογικῶν καὶ σημασιολογικῶν ἐνίοτε μεταβολῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς Λατινικῆς διὰ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Βυζαντινῶν εἰσαχθεῖσων ἔχει καὶ λέξεις ἐκ τῆς Τουρκικῆς, διότι αὕτη ἦτο ἐπὶ πέντε αἰῶνας ἡ ἐπίσημος καὶ ἀγοραία γλῶσσα, ὀλιγίστας δὲ ἐκ τῆς Βουλγαρικῆς, εἰ καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς στενὴν ἐπικοινωνίαν διετέλουσαν πρὸς τοὺς ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρα οἰκοῦντας ἀπὸ αἰῶνων Βουλγάρους καὶ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἰδίᾳ αἰῶνος συνοίκους ἑαυτοῖς ἐν τῇ πόλει. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς λογίας παραδόσεως, ὡς ἀλλαχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰσῆχθησαν πολλαὶ λέξεις μετασχηματισθεῖσαι κατὰ τε τὸ τυπικὸν καὶ τὸ φωνητικὸν των μέρος, διότι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐκαλλιεργοῦντο ἀπὸ χρόνων ἐν τῇ πόλει καὶ εἰς τὴν ἀπὸ δύο

1) Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς γλωσσικῆς Ἐταιρείας τῷ 1923 καὶ ἐγράφη τῷ 1922.

2) G. Hatjidakis, Einleitung in die Neugriechische, ἔτ. 1892 σ. 342 καὶ Μεσαιων. καὶ Νέα Ἑλλ., Ἀθῆναι, σ. 250 κ.ἐξῆς.

αἰώνων λειτουργοῦσαν κοινοτικὴν κεντρικὴν σχολὴν ἐφοίτων ἱκανοὶ τῶν πολιτῶν, ὡς ἠδύναντο ἔνεκα τῶν τότε καιρῶν, ἐν ᾧ χρόνῳ γενικὴ ἀπαιδευσίς ἐκράτει ἐν τοῖς πλεῖστοις τοῦ Ἑλληνικοῦ τόποις. Ὡσαύτως ἀπαντῶσι καὶ εὐάριθμοι ἐκ τε τῆς Ἱταλικῆς καὶ Γαλλικῆς καὶ ἄλλων γλωσσῶν λέξεις μετεχηματισμέναι φωνητικῶς καὶ τυπικῶς.

Οὕτω, ἐνᾧ κατὰ τὸν κανόνα τοῦ Γ. Χατζηδάκι τὰ φωνήεντα *e* καὶ *o* παρὰ τοῖς βορείοις Ἑλλήσιν ἄτονα ὄντα μετατρέπονται κωφούμενα εἰς *i* καὶ *u* (ου), τὰ δὲ *i* καὶ *u* (ου) ἄτονα ὡσαύτως ὄντα ἀποβάλλονται, παρὰ δὲ τοῖς νοτίοις Ἑλλήσιν οὐδέποτε τὰ ἄτονα *e* καὶ *o* τρέπονται εἰς *i* καὶ *u* (ου) καὶ οὐδέποτε τὰ ἄτονα *i* καὶ *u* (ου) κατασιτρέφονται, παρὰ τοῖς Φιλιππουπολίταις αὐταὶ αἱ μεταβολαὶ δὲν συμβαίνουσιν ἀείποτε καὶ γενικῶς, πολλὰκις δὲ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ρουφετίου τῶν ἀμπατζήδων (1685—1855) αἱ μεταβολαὶ καὶ τὸ ἀμετάβλητον τῶν φωνηέντων συνυπάρχουσιν, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν εἶναι κρᾶμα ἀμφοτέρων τῶν ιδιωμάτων τῶν νῦν Ἑλλήνων, ῥέπουσα ὅμως μᾶλλον πρὸς τὸ τῶν βορείων, χωρὶς τοῦτο ὀριστικῶς πανταχοῦ νὰ ἐπικρατήσῃ. Οἶον: ἔδωσε—ἔδουσε—ἔδουσι—ἔδωσι, γράφομεν—γράφομιν, ἔχομεν—ἔχομιν, ἐλογαργιαστήκαμε λουγάργιασι, πρωτομάστουρις, ἐνθύμησι, ὑπόθεσι, τὸν ἐρχόμενου χρόνου, ἔτιρα—ἔτερα, ἀπάνου, ἔξουδα, ἀπὸ τοῦ—ἀπὸ τὸ κτλ., ἀείποτε δὲ ρουφέτι, ἔσναφι, τσιράκι, ἀνθρώποι, μαστόροι, γνώμη, νὰ ἔχη καὶ οὐδέποτε ἔδουσι—ἀφιέρουσι—ἀπάνου μ, ἀλλὰ ἔδουσε—ἀφιέρωσε, ἀπάνου μου, ὡσαύτως δικά του—ψυχὴ του, καὶ οὐδέποτε δικά τ—ψυχὴ τ κτλ.

§ 2. Α'. **Φωνητικόν.** α') Πᾶθη φωνηέντων.—Τὸ ἄτονον φωνήεν *e* (ε, αι) τρέπεται κωφούμενον εἰς *i* ἡμίφωνον ἐν πᾶσι τοῖς εἰς ἑα θηλυκοῖς (*εα-εἰ-εἰά*)· οἶον, μηλιά, ἀπιδιά, κεραισιά, ἰτιά, δαμασκηλιά, νιά (νέα) καὶ (*αἰα-αιδν-εἰά*)· οἶον, ἐλιά, γριά, παλιά, ποπολιά (ἐπιπολαία), ὁμοίως νιός, παλιός, ποπολιός· πρὸς δὲ ἐν τοῖς αἰτὸς (ἀετός), πιρουν' 1) (περόνη), ἀλλιῶς (ἀλλέως, ἅπερ ὡσαύτως λέγεται), ζιᾶρα (ζεᾶρα), κριάς (κρέας), πίνος (πεινός), πιρός (περισσός), πιθιρός (πενθερός), πιλικῶ (πελεκῶ), γιννῶ (γεννῶ), πιτῶ (πετῶ), πιτρίτσα (πειρίτσα) καὶ ἐν ἄλλοις, ἀλλαγῶ ὅμως φυλάσσεται ἢ ἐπανέλαβε τὴν ἀπάθειάν του, οἶον θεός, θεϊκός, ἐκκλησιά, ἐχούμενος, ἄνεμος, μερώνω (ἡμερώνω) κτλ. Διφορεῖται δὲ ἐν τῷ β' καὶ γ' ἐνικῷ προσώπῳ καὶ β' καὶ γ' πληθυντικῷ τοῦ ἐνεργητικοῦ παρατατικοῦ καὶ ἀορίστου καὶ τοῦ παθητικοῦ ἐνεστώτος τῶν ρημάτων. οἶον, ἔδωσες—ἔδωσις, ἔδωσε—ἔδωσι (καὶ ἔδουσες—ἔδουσις κτλ.), ἔδωσ.τε—ἔδωσ.τι, τρώγεσαι—τρώγισι, τρώγεται—τρώγιτι, τρώγεστε—τρώγιστι, τρώγο(ω)νται—τρώγο(υ)ντι.

Τὸ ἄτονον φωνήεν *o* (ο, ω) συνήθως τρέπεται εἰς *ou* (ου), οἶον, ἐν

1) Τὰ σύμφωνα κ, λ, ν, χ, κατόπιν τῶν ὁποίων ἀπεβλήθη ὁ φθόγγος *i*, διατηροῦν προφορὰν οὐρανικήν.

ταῖς ρίζαις μουσάρ (μόσχος), ζουμί (ζωμός), ἄγουρος (ἄωρος), βουβός (βωβός), κουφός (κωφός), κλουβί (κλωβός), κουκκί (κόκκος), κουφίν (κόφινος), ζουνάρ (ζώνη), ρουθούν (ρώθων), σκουβρί (σκόμβρος), ρουφῶ (ροφῶ), σφουγάρ (σπόγγος), τροουζούλ (τροχός), κουλ.κύθ (κολοκύνθη), ρουβίθ (ἔρεβινθος) κτλ. ἐν ταῖς καταλήξεσι τοῦ ἀ' ἐνικοῦ καὶ γ' πληθυντικοῦ προσώπου τοῦ παθητικοῦ ἐνεστώτος τῆς ὀριστικῆς πάντων τῶν ρημάτων, οἶον, ἔρχομαι—ἔρχονται, τρώγομαι—τρώγουνται (καὶ ἔρχομι—ἔρχοντι, τρώγομι—τρώγουντι), τοῦ ἀ', β' καὶ γ' ἐνικοῦ προσώπου καὶ γ' πληθυντικοῦ προσώπου τοῦ παθητικοῦ παρατατικοῦ τῆς ὀριστικῆς τῶν ρημάτων, οἶον, ἤρχομαι—λέγουμαι—τρώγομαι, ἤρχουσαι—λέγουσαι—τρώγουσαι, ἤρχουσαν—λέγουσαν—τρώγουσαν, ἤρχουσαν—λέγουσαν—τρώγουσαν, ἤρχουσαν—λέγουσαν—τρώγουσαν καὶ ἐν τῷ ἀ' πληθυντικῷ προσώπῳ τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνεστώτος καὶ μέλλοντος τῆς ὀριστικῆς, οἶον, τρώγομε (καὶ τρώγομι)—φεύγομε (καὶ φεύγομι), θὰ πίνουμε (καὶ πίνουμι)—θὰ φύγομε (καὶ φύγομι) κτλ. Ἄλλὰ πολίτης—πολιτεία—πολιτικός, ἀγορά κτλ. καὶ γράφου—γράφω, κάμνου—κάμνω, παγαίνου—παγαίνω.

Τὸ ἄτονον φωνῆεν *ι* (ι, η, υ, οι, ει) συνήθως ἀποβάλλεται, ὅταν εἶναι πρότονον ἢ ἐπίτονον, οὐχὶ δὲ ὅταν κεῖται μακρὸν τῆς τονιζομένης συλλαβῆς. Οὕτω ἀποβάλλεται 1) ἐν ἀρχῇ ὠρισμένων λέξεων, οἶον, ξέρω, γυόσμος, λιάζω, μέρα, μισός, μερώνω, χνάρ, γουδί, βορῶ, ξόβεργα, νά, γιρός, γειά, πάω, παδρεύω, πικρήφανος, πονκάμισο, ψηλός, πο(υ)δήματο κτλ. 2) ἐν τῷ μέσῳ τῶν λέξεων : κο(υ)ρφή, βούτ.ρο, λέρ.σι, σ.τάρ, σ.αγόν, σ.ωπῶ, φασ.ούλ, ψ.άθα, πο(υ)ρ.πατῶ, τρ.ακόσια, κατούρ.μα, κο(υ)λλ.τσίδα, ἀγαπ.τι.κός, ἀπολ.νῶ, ἀπομ.νίσκω, ἔρ.μος, πιτ.νός, γίνν.τούρια, ζ.γιαζω, κόρ.ζα, κουρ.ισβέλλ (κορίτσι+κοπέλλι), μαν.τάρ, μερ.τικὸ (μεριδικό), π.λαλῶ (ἐπιλαλῶ), σ.καμνιά (σκαμινῆ) κτλ. Ἐν γένει δὲ ἀποβάλλεται : α') ἐν τοῖς παθητικοῖς ἀορίστοις τῶν ρημάτων εἰς —(θ)ηκα, οἶον : στάθ.κα, γράφ.κα, δέθ.κα, δράπ.κα, λύθ.κα κτλ. ἀλλὰ παδρεύτηκα καὶ ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς ἔσηματισμένοις (γ)ίν.κα, ἀπόμ.κα, (ἀπομνίσκω—ἀπομένω), κατέβ.κα, ἀνέβ.κα, πρὸς δὲ καὶ χτύπ.σα β') ἐν τοῖς εἰς —ικος προπαραοξυτονουμένοις ἐπιθέτοις, οἶον : βουλγάρ.κος, χρονιάτ.κος, κακορριζ.κος, κάλορριζ.κος, καθ' ἃ καὶ καλότ.κος (καλότυχος), κακότ.κος (κακότυχος), βασιλειάτ.κος, χριστουγεννιάτ.κος, βακάλ.κος κτλ. γ') ἐν τοῖς εἰς —ινός ἐπιθέτοις, οἶον : σημερ.νός, καλοκαίρ.νός, σιερ.νός, ζαγαρ.νός (σ.τάρ ζαγαρ.νό, τῆς Ζαγοράς, Στάρα—Ζαγόρα), σκοτ.νός, καθημερ.νός, ἀλλὰ χτεσινός, περσινός, φτεινός, χειμερινός, τωρινός (ἀλλὰ τουρνός) κτλ. δ') ἐν τοῖς εἰς —ούτσικος ἐπιθέτοις, οἶον : μικρούτσ.κος, κυλούτσ.κος, κοκκινούτσ.κος, μαυρούτσ.κος, ἀσπρούτσ.κος κτλ. 3) ἐν τῷ τέλει τῶν λέξεων : α') ἐν γένει ἐν τοῖς εἰς —η λήγουσι θηλυκοῖς, οἶον : πλάτ, μέσ, τετράδ, τρίτ, πέφτ κτλ. β') ἐν τῷ γ' ἐνικῷ προσώπῳ τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνεστώτος καὶ μέλλοντος τῆς ὀριστικῆς καὶ τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνεστώτος καὶ ἀορίστου τῆς ὑποτακτικῆς, οἶον : λείπ, θὰ λείψ, νὰ λείπ, νὰ λείψ

κτλ. γ') ἐν τῇ πληθυντικῇ ὀνομαστικῇ τῶν ἄρσενικῶν ὀνομάτων καὶ μετοχῶν, εἰς —οι, οἶον : ἀθρῶπ, νομαῖτ, καλογέρ, δοῦλ, μύλ κτλ. παθριμέν, κατουρ- μέν, φουβισμέν κτλ. ἀλλὰ κόκκινοι, κίτρινοι, πράσινοι, μαῦροι, ἄσπροι κτλ. δ') ἐν τῇ ἐνικῇ ὀνομαστικῇ καὶ αἰτιατικῇ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ληγόντων εἰς —ιον ἄτονον οὐδαιτέρων, νῦν δὲ εἰς *ε* παρὰ τοῖς νοτίοις *Ἑλλησιν, οἶον : φανάρ, σ.τάρ, φκυάρ, παιδάκ, λουλουδάκ, σπιτάκ κτλ. ε') ἐν τῇ ἐνικῇ ὀνομαστικῇ καὶ αἰτιατικῇ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ληγόντων εἰς —εθ θηλυκῶν, νῦν δὲ εἰς *ι* προηγούμενου ἁπλοῦ ἢ διπλοῦ συμφώνου (ξ—ψ), οἶον : ἀνοιξ, μετάληψ, φέλ, χάσ, χύσ, φύσ κτλ. καὶ ζ') ἐν τοῖς κατόπ, εἴκοσ ').

Τὸ ἄτονον φωνῆεν *υ* (ου) ἀποβάλλεται : α') ἐν τῇ ἐνικῇ γενικῇ τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν *μου, σου, του*, οἶον : τὸ σπῖτι *μ*, τὸ παιδί *σ*, τοῦ λόγου *τ*, τὰ σκυλιά *μ*, τὰ παιδιά *τ*, τὰ χουράφια *τ*, καὶ β') ἐν ταῖς λέξεσιν : ἄκ λουθο, ἄκ.λουθῶ, ἀπ'τουρνάς (ἀπὸ τωρινά ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῶρα νά), κου.κῦθ, σκόρ.δο, κολλυβός.μου (κολλυβόζωμος), ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ ἐν αὐταῖς προϋπάρχων φθόγγος *ο* μειωτέρας κωφούμενος εἰς *υ* (ου) καὶ εἶτα ἀπεβλήθη, ὡσαύτως καὶ ἐν τοῖς ἐπιρρήμασιν ἅπᾶν, κάτ (ἅπᾶνου—ἐπάνω, κάτου—κάτω).

Ὁ ἀρχαῖος φθόγγος τοῦ *υ* (υ, ου) διεφυλάχθη ἐν ἱκαναῖς λέξεσι πρὸς ταῖς ἀλλαχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ περιωθεισαῖς : οἶον : ἐν ταῖς βοῦζα (γασίηρ), βουτσι (βυτίον), βοῦφος (βύας), γουρ.λώνω (γυρολώνω—γύρος=ἀνοίγω εὐρέως, κυκλοτερῶς, π. χ. γουρ.λωσ τὰ μάτια *τ*), τούμπανο, κούτρα (κεφαλή), μουσουνίζω (μυθίζω), παρακούτ, τσουκανίζω (ἐκ τοῦ τυκάνη), τουλοῦπ (τολύπη) κτλ.

*Ἀξιοσημείωτος δ' εἶναι καὶ ὁ μεταβατικὸς φθόγγος τοῦ *υ* ἀπὸ *ου* εἰς *ι* ὁ *ιου* (γερμανιστι) ἢ ἐν ταῖς λέξεσι : χιούσ (χύσις, χιούσ καὶ ξερατή), γιου λάρ (γύλος), λογιούρ (δλόγυρα), χιουμῶ (χυμῶ = ὄρωμ, ἐπελαύνω), κιούπ (κύπη—κύπελλον=πίθος).

Εὐχρηστεῖ δὲ λίαν τὸ προθετικὸν *α* ἐν πολλαῖς λέξεσιν, οἶον : ἀβδέλλα, ἀμασκάλ, ἀπαλάμη, ἀπήγανος, ἀκρυφός, ἀμάχ (τὸν ἔχ ἀμάχ=ἐχθρικῶς διὰ κείται αὐτῷ), ἀκόλλα, ἀχελώνα, ἀράθυμος, ἀγλείφω, ἀχамνός (ἐκ τοῦ χαῦνος) κτλ.

β) *Πάθη συμφώνων*.—Ὁ ἀρχαῖος φθόγγος *β* (*β*) περιεσώθη ἐν ταῖς λέξεσι : βουβούκ (βόμβυξ), βοῦβα (μεταξοσκώληξ), βουκάλ (βαυκαλῖς), βοῦφος (βόας), κουλύβα (καλύβη).

Ὁ ἀρχαῖος φθόγγος *γ* (*γ*) περιεσώθη ἐν ταῖς λέξεσι : γουγῶ (γογύζω), γίγκα (γονικὸς—γονεύς, ἢ γραῖα θεία).

1) Ἐν τοῖς ἀναγραφόμενοις παραδείγμασι τὸ ἄτονον *ο* καὶ *ε* ἐν αἰς λέξεσιν ἀπαντᾷ δυνατόν καὶ νά κωφῶται εἰς *ου* (υ) καὶ *ι*. Τεθέντος ἤδη τοῦ κανόνος ἐθεωρήθη περιττὴ ἡ ἀπανταχοῦ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ διὰ τὴν μὴ γενικευσίν του. Τοῦτο ἐφαρμόζεται καὶ ἐν τῷ λεξιλογίῳ.

Καὶ ὁ ἀρχαῖος φθόγγος **δ** (**δ'**) περιεσώθη ἐν ταῖς λέξεσι : δάλ (ἐκ τοῦ δαίδαλον=ποίκιλμα), δαδαυόνο(υ)μαι (ἐκ τοῦ τανταλοῦμαι(:)=ἀφαιροῦμαι τὸν νοῦν, προσηλῶ τὸν νοῦν ἔκ τι), δόδ (ἰδούς). δέδρο (δένδρον), δέρλικας (ἐκ τοῦ δρόλυκος=λαίμαργος, ἀδηφάγος), δρασάτης (ἐκ τοῦ δέρομαι—δεράτης—δρακάτης=ἀμπελοφύλαξ), δαγνάω (δαγκάνω).

Ὁ φθόγγος **κ** τρέπεται εἰς **τσ** ἐν ταῖς λέξεσι : τσίχλα (κίχλη), τσίρκαλο (circulus=ὀφθαλμός, ἔβγαλε τὰ τσίρκουλάτ), τσιβούρ (κίμβιξ;), τσουζω (ἐκ τοῦ excussi—exuro=ἐκκαίω, δριμύσω, τὸ κρασί τσουζ), τσιβῶ (ἐκ τοῦ σκίμπτω(:)=σφίγω τὸ κρέας διὰ τῶν δακτύλων, νήσω, κεντῶ, πόσες φορὲς τῆ τσιβησ), τσιβήστρα (εἶδος μύρμηκος κεντῶντος), τσηροί (ἐκ τοῦ ξηρὸς(:))=ὁ ἀποξηραμένος σκόμβρος).

Ὁ φθόγγος **σ** ἐν πολλοῖς εἶναι συριστικὸς *sch*, οἶον : schτέκο(υ)μαι, schτέλω, schέρω κλπ. Ἐν πολλοῖς δὲ ρηματίων ἀορίστοις τρέπεται εἰς **ξ**, οἶον : βάσταξα, βόηξα, φώναξα, θάμαξα, πείραξα, πέταξα, ἴσιαξα, σφύριξα, πήδηξα, πο(υ)ρπάτηξα κτλ.

Αἱ λοιπαὶ τῶν φθόγγων μεταβολαὶ εἶναι σχεδὸν ὅμοιαι ταῖς τῶν ἀλλαχοῦ ἑλληνικοῦ, ὅθεν κρίνεται περιττὴ ἡ σημείωσις αὐτῶν ¹⁾.

Ὁ φθόγγος **γ** ἀναπτύσσεται πρὸ τοῦ φθόγγου **ε** ἀκολουθοῦντος φωνήεντος ἢ βέλτιον εἰπεῖν τρέπεται τὸ **ε** εἰς **γ** (Γερμανικὸν) **α'**) ἐν ταῖς λέξεσιν ἱατρὸς—γιατρὸς (ιατρὸς καὶ τοῖς παραγώγοις, ὑαλί—γυαλί, υἶς—γυῖς, ἱεράκι—γιεράκι, ἱασεμί—γιασεμί, ἑο(υ)ρτή—ἰο(υ)ρτή—γιουρτή—γιουράτζω, β') μετὰ τὸ **δ** ἀκολουθοῦντος ὁμοίως φωνήεντος, οἶον : διὰ—δγιά—γιά, διαβάζω—δγιάβάζω, διαζομαι—δγιάζο(υ)μαι, διαλέγω—δγιάλέζω, ἡδύσομος δγυόσομος—γυόσομος, βιάζομαι=βιαζο(υ)μαι γ') ἐνίοτε ἐν τῇ καταλήξει **εἰ** καὶ **ἰα** τῶν θηλυκῶν ὀνομάτων, οἶον : κρεμασταργιά, ξεστεργιά, ἀπιδγιά, ἰγιά κτλ. καὶ ἐν τῇ γενικῇ πτώσει τοῦ ἐνικοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἐν παντὶ τῷ πληθυντικῷ τῶν εἰς **ε** ληγόντων οὐδετέρων γιοῦ—γιά—γίων, οἶον : καράβι—καραβγιοῦ—καράβγια—καραβγίων, δαδί=δαδγιοῦ—δαδγιά—δαδγίων, βυζί—βυζγιοῦ—βυζγιά—βυζγίων, καλάθι—καλαθγιοῦ, καννάπι—κανναπγιοῦ, βλαστάρι—βλασταργιοῦ, ἀλάτι—ἀλατγιοῦ, χωράφι—χωραφγιοῦ κτλ., οὐχὶ ὅμως προηγουμένου **κ**, **λ**, **μ**, **ν**, **σ'** οἶον χαντακιοῦ=χαντάκια—χαντακιῶν, πουλιοῦ—πουλλιά—πουλλίων, ἀσημνιοῦ—ἀσήμνια—ἀσημνίων, μουνιοῦ—μουνιά—μουνιῶν, κρασιοῦ—κρασιὰ—κρασιῶν.

Μεταξὺ τῶν φθόγγων **μ** καὶ **ε** ἀναπτύσσεται ἀείποτε ὁ φθόγγος **ν'** οἶον : ζημνιά (ζημία), μνιά (μία), θυμνιατὸς (θυμνιατός), ἀποκοιμνιοῦμαι, ζημνιώνω, θυμνιάζω, καμ(μ)νιά, προζυμνιοῦ (προζυμιοῦ—προζύμι).

§ 3. Β' Ἐν τῷ *τυπικῷ* μνημονευτέα ὡς ἰδιάζοντα τάδε.—Ἐν τῷ ἀρ-

1) Κατωτέρω ἐν τῷ λεξιλογίῳ πᾶσαι αἱ μεταβολαὶ τῶν φθόγγων σημειοῦνται ἐν ἀρχῇ ἐκάστη στοιχείου καὶ ἐν ἐκάστη λέξει ἰδίᾳ.

θρῶ παρὰ τῆ ὀνομαστικῆ τοῦ ἐνικοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἀρσενικοῦ γένους δ εὐχρηστεῖ καὶ τὸ *ἡ*, ἴδια παρὰ τοῖς ἀγραμμάτοις γυναεξίν, οἷον ἡ Γεώργις, ἡ Δημήτρις, ἡ ἄνδρα τῆς κτλ. *)—Ἡ αἰτιατικὴ τοῦ πληθυντικοῦ τὶς παρὰ τῶ *τοῖς*, οἷον : τὶς ἀ(ν)θρῶπ καὶ τοὺς ἀ(ν)θρῶπ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀ(ν)θρῶπους. Ἡ αἰτιατικὴ τοῦ πληθυντικοῦ τοῦ θηλυκοῦ γένους συνήθως εἶναι *τῆς* καὶ σπανίως, *τίς*, οἷον : τῆς φιλειῆς, τῆς γυναῖκες καὶ τὶς φιλειῆς (φιλειὰ=ξενία), τὶς γυναῖκες.

Ἐν τῇ *κλίσει τῶν ὀνομάτων* ἐν τῇ πληθυντικῇ ὀνομαστικῇ παρὰ τῇ καταλήξει —*οι* εὐχρηστεῖ καὶ ἡ —*εοι*, οἷον : ἀ(ν)θρῶπ(οι) καὶ ἀ(ν)θρῶπέ(οι), βαθρακοὶ καὶ βαθρακέοι, νο(υ)μάι(οι) καὶ νο(υ)ματέοι. Ἡ γενικὴ πληθυντικὴ εἰς —*ων* εἶναι οὐχὶ ἐν μεγάλῃ χρήσει, φέρεται δὲ καὶ ἄνευ *ν*, οἷον : πόσω μηνῶ, χρονῶ, λογιῶν—λογιῶ. Παρὰ τῇ ὀνομαστικῇ καὶ αἰτιατικῇ πληθυντικῇ οὐδετέρων τινῶν τῆς δευτέρας καὶ τρίτης κλίσεως εἰς —*α* καὶ —*η* εὐχρηστεῖ καὶ ἡ κατάληξις —*τα*, οἷον : ἄλογα καὶ ἄλόγατα, κέρδη καὶ κέρδητα, πάχη καὶ πάχητα, λάθη—λάθητα, διάφορα—διαφόρητα, ὄνειρα—ὄνειρατα, πάθη—πάθητα, χόδροσ—χόδροστα καὶ ἀναλόγως φάβα—φάβατα· ἀείποτε δὲ ἡ —*τα* εἰς τὰ εἰς —*μο* λήγοντα, οἷον : κόψιμο—κοψίματα, γραψίματα, φροσίματα, σπρωξίματα κτλ. κατ' ἀναλογίαν τῶν τριτοκλίτων εἰς —*μα*, *ματος*, *ματα* (πρᾶμα—πράματος—πράματα). Ὡσαύτως παρὰ τῇ ὀνομαστικῇ καὶ αἰτιατικῇ πληθυντικῇ τῶν πρωτοκλίτων ὀνομάτων εἰς —*ες* εὐχρηστεῖ καὶ ἡ κατάληξις —*άδες* καὶ —*ηδες*, οἷον : δουλευτῆς καὶ δουλευτάδες, μαθητῆς καὶ μαθητάδες, κλέφτης—κλεφτάδες καὶ κλεφτηδες, ψεῦτης—ψευτάδες καὶ ψευτήδες, δεσποτάδες καὶ δεσπότηδες, Ἀρβανίτης—Ἀρβανιτάδες καὶ Ἀρβανιτηδες.

Ἐν τοῖς *ἐπιθέτοις* εὐχρηστοὶ παρὰ πολλοῖς ἀντὶ τῆς —*ος* ἡ κατάληξις —*ύς* (γιὰ) —*ύ*· οὕτω κατὰ τὸ παχὺς λέγεται : μακρύς, φαρδύς, ἀρὺς (ἀραιός), ἀδρὺς, οὐρανὺς, σταχτὺς κτλ. Τὸ συγκριτικὸν τῶν ἐπιθέτων σχηματίζεται εἰς —*τερος* —*τερη* —*τερο* ἢ περιφραστικῶς διὰ τοῦ *πιό*—*πυιό* (πλέον) καὶ τοῦ θετικοῦ, οἷον : τρανύτερος καὶ *πιό* τρανός, καλύτερος καὶ *πιό* καλός, ψηλότερος καὶ *πιό* ψηλός. Τὸ δὲ ὑπερθετικὸν διὰ τοῦ *πιρ-σό* (περισσόν) ἢ τοῦ (*παρά*) πολὺ ἢ τοῦ *δίων* (δίων) καὶ τοῦ θετικοῦ, οἷον : *πιρ-σό* καλός, ἢ (*παρά*) πολὺ καλός ἢ *δίων* καλός.

Ἀντωνυμιαί εὐχρηστοὶ εἶναι 1) αἱ προσωπικαὶ ἐγὼ—ἐγώ, (ἐ)σύ, αὐτός—ἡ—ό· 2) αἱ κτητικαὶ *μου*, *σου*, *του*, θηλυκοῦ *της*, πληθυντικοῦ *μας*, *σας*, *τους*· 3) ἡ ἀναφορικὴ *ποῦ* ἄκλιτος· 4) αἱ δεικτικαὶ αὐτός—αὐτή—αὐτό, ἐκεῖνος—ἐκεῖνη—ἐκεῖνο· 5) τὰ ἐρωτηματικά ποῖός (πγοῖός)—ποιὰ—ποιό.

§ 3. 1) Ὁ ἰδιωτισμὸς οὗτος συνήθως ἐν Στενιμάχῳ εἰσῆχθη ἐκεῖθεν προφανῶς ἕνεκα τῆς μετοικησίας κατὰ χρόνους πολλῶν Στενιμαχιτῶν εἰς Φιλιπούπολιν καὶ ἰδίως λήγοντος τοῦ 18ου καὶ ἀρχομένου τοῦ 19ου μετὰ τὴν δῆψωσιν καὶ πυρπόλησιν τοῦ Στενιμάχου ὑπὸ τῶν ληστρικῶν ὀρδῶν τῶν Κυρτζαλήδων.

πόσος—πόση—πόσο, τίλιγος—τίλιγη καὶ τίλιγια—τίλιγο (ἐκ τοῦ *τί λογῆς* = τίνος εἶδους)· 6) ἢ ἀόριστος ἕνας—μνιά—ἕνα· 7) αἱ ἐπιμεριστικαὶ ἄλλος—ἄλλη—ἄλλο, κανένας—καμνιά—κανένα, καθένας—καθμενιά—καθένα καὶ κάθε ἄκλιτον διὰ πάντα τὰ γένη καὶ 8) αἱ συσχετικαί, ἐρωτηματικαὶ ποιὸς—ποιὰ—ποιό, πόσος—πόση—πόσο, τίλιγο—τίλιγη—τίλιγο, ἀναφορικαὶ ὅποιος (ὄβλοιος)—ὄποια—ὄποιο, ὅσος—ὄση—ὄσο καὶ δεικτικαὶ τόσος—τόση—τόσο, τέτοιος (τέγιοις)—τέτοια—τέτοιο.

Πρὸς τοὺς *κανονικοὺς* τῶν ἀντωνιμιῶν τύποις ἀξιοσημείωτοι καὶ ἰδιάζοντες : ἐμέ—ἐμένα(ν), μέ—μι, ἡμεῖς—ἐμεῖς—μεῖς, (ἐ)σέ—ἐσένα(ν) —(ἐ)σεῖς, αὐτοῦ—αὐτουνοῦ, αὐτὸν—αὐτόνα(ν), αὐτῆς—αὐτηνῆς, αὐτῶν—αὐτωνῶν, ποιοῦ—ποιανοῦ, ποῖον—ποιόνα(ν), ποιᾶς—ποιανῆς, ποιᾶν—ποιᾶναν, ποιῶν—ποιανῶν, ποιῆς—ποιανῆς, ποιούς—ποιανούς, ἄλλου—ἄλλουνοῦ, ἄλλον—ἄλλονα, ἄλλης—ἄλληνῆς, ἄλλον—ἄλλωνῶν, ἄλλους—ἄλλουνοῦς. Ὅμοιοι καὶ οἱ τύποι τοῦ ὅποιος πρὸς τοὺς τοῦ ποιός.

Ἐν τοῖς *ρῆμασι* διακρίνονται δύο συζυγίαι, ἡ τῶν βαρυτόνων καὶ ἡ τῶν περισπωμένων. Τὰ περισπώμενα ἐν τῷ ἐνεστώτι τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς κλίνονται πάντα κατὰ τὰ εἰς —άω—ῶ, τὸ γ' ὅμως ἐνικὸν πρόσωπον ἀπαντᾷ ἀείποτε βαρυτόνως εἰς —άει· ἐν δὲ τῷ ἐνεστώτι τῆς παθητικῆς φωνῆς κλίνονται κατὰ τὰ εἰς (ι)οῦμαι—ᾶσαι καὶ (ι)ῆσαι—(ι)ῆται καὶ ᾶται, οἶον : τιμῶ τιμᾶς—τιμᾶει, τιμοῦμε(ν)—τιμᾶτε—τιμοῦν' τιμιοῦμαι—τιμνιέσαι καὶ τιμᾶσαι—τιμνιέται καὶ τιμᾶται—τιμνούμεστε—τιμνιέστε—τιμνιοῦνται. Λείψανα τοῦ ἀρχαίου ὀνομαστικοῦ ἀπαρεμφάτου παρέμειναν τὰ : φα(γ)εῖ, πιεῖ (πγιεῖ), ἔχει, παρακάλει. Ἡ συλλαβικὴ ἀϋξησης εὐχρηστεῖ ὅπου αὕτη τονίζεται, ἄλλως ἐκπίπτει, οἶον : ἔτρωγα—τρώγαμε, ἔστειλα—στείλαμε, ἔλεγα—λέγαμε κτλ. ἢ δὲ *η* ἀντὶ *ε* ἀπαντᾷ ἐν τοῖς : ἤφερα, ἤπινα, ἠύρισκα, ἀνήβαινα, κατήβαινα, ἤξερα, ἀνήλυσα (ἀνήλυῶ—ἀναλύω), κατήλυσα (κατήλυῶ—καταλύω) καὶ ἤλεγα. Ἡ χρονικὴ ἀϋξησης ἀπαντᾷ μόνον ἐν ὀρισμένοις ρήμασιν, οἶον : ἤστα (ἤλθον), ἤρχομαν, εἶχα. Αἱ καταλήξεις τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνεστώτος, τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ ἀορίστου τῆς ὀριστικῆς ἐν τοῖς βαρυτόνοις εἶναι αἱ τῶν βαρυτόνων ρημάτων : ω—εις—ει—οιμε(ν)—(ε)τε—ουν, α—εσ—ε—αμε(ν)—ατε—αν' τοῦ δὲ παθητικοῦ ἐνεστώτος τῆς ὀριστικῆς καὶ τῆς ὑποτακτικῆς καὶ τοῦ παρατατικοῦ αἱ : οἰμαι—εσαι—ετε—όμεστε—εστε—ο(ν)νται, οἰμαν—οισαν—οιδαν—όμασταν—ουσταν—ουνδαν, οἶον : λύνω—λύνεις—λύνει—λύνομε(ν)—λύνετε—λύνονν, ἔλυνα—ἔλυνες—ἔλυνε—λύναμε—λύνατε—ἔλυναν, ἔλυσα—ἔλυσεσ—ἔλυσε—λύσαμε—λύσατε—ἔλυσαν' λύνομαι—λύνεσαι—λύνεται—λυνόμεστε—λύνεστε—λύνονται, λύνομαν—λύνουσον—λύνουδαν—λυνόμασταν—λύνουσαν—λύνουνδαν¹⁾). Συγκοπτόμενα ρήματα ἐν τοῖς βαρυ-

1) Ὅπου τὰ φωνήεντα *ε* καὶ *ο* καὶ κωφοῦνται μεταβαλλόμενα εἰς *ε* καὶ *ου* (*υ*) καὶ προφέρονται ἀμετάβλητα ἐκ παραλήλου, γράφω αὐτὰ ἀμεταβλήτως.

τόνοις εἶναι τὰ : τρώω, λέω, πάω, στρέω, κλαίω, καίω ³)· οἶον : τρώς—τρώει—τρώμε—τρώτε—τρών, λές—λέει—λέμε—λέτε—λέν, στρές—στρέει—στρέμε—στρέτε—στρέν, κλαῖς—κλαίει—κλαίμε—κλαίτε—κλαίν, καῖς—καίει—καίμε—καίτε—καίν, πὰς—πάει—πάμε—πάτε—πάν. Ἐν τῷ δευτέρῳ πληθυντικῷ προσώπῳ τῆς τε ὀριστικῆς καὶ τῆς προστακτικῆς ἐκπίπτει πολλάκις τὸ ε, οἶον : παραχών.τε—παραχώσ.τε, κυττάζ.τε—κυττάξ.τε, δίν.τε—δώσ.τε, κάν.τε, τιμήσ.τε, κλάψ.τε κτλ. Ἴδιοι τῆς προστακτικῆς τύποι εἶναι οἱ : ἔμβα, ἔβγα, ἔλα, στέκα, κατέβα, ἀνέβα. Τὸ δεύτερον ἐνικὸν πρόσωπον τοῦ παθητικοῦ ὀριστοῦ τῆς προστακτικῆς λήγει εἰς —σου, οἶον : πλύσον, νίψου, γράψου, κοιμήσου, τάξου κτλ. Ἡ ἐνεργητικὴ μετοχὴ τοῦ ἐνεστώτος λήγει εἰς *ονδας* καὶ εἶναι ἀκλιτος, οἶον : λέγονδας, τρώγονδας, γράφονδας κτλ., ἡ δὲ παθητικὴ ἀπαντᾷ ἐν ὀλιγίστοις ρήμασιν, οἶον : χαρούμενος, παραστεκόμενος, λεγόμενος, γελαζόμενος, κινάμενος, τρεχάμενος, καθούμενος, ἐρχόμενος (ἐκ τοῦ Εὐαγγελικοῦ : ἐδλογημένος ὁ ἐρχόμενος), πετάμενος κτλ., ἡ δὲ τοῦ παθητικοῦ παρακειμένου ἀείποτε ἄνευ ἀναδιπλασιασμοῦ ἢ αἰδέσεως, οἶον : γραμμένος, λυμένος, τιμημένος, δομένος, στημένος, χαμένος, φερμένος κτλ. Τὰ περισπώμενα ρήματα κλίνονται ἐν μὲν τῷ ἐνεργητικῷ ἐνεστώτι ὡς ἐξῆς : ὦ—ῶς—ᾶει, οὔμε(ν)—ᾶτε—οὔν· ἐν τῷ παρατατικῷ : οὔσα—οὔσες—οὔσε οὔσαμε—οὔσα(α)τε—οὔσαν· ἐν δὲ τῷ παθητικῷ ἐνεστώτι : οὔμαι—ᾶσαι—ᾶται οὔμεστε—ᾶστε—οὔνται ἢ (ι)οὔμαι—ιέσαι—ιέται—ιούμεστε—ιέστε—ιοῦνται καὶ ἐν τῷ παρατατικῷ : οὔμαν—οὔσαν—οὔδαν—οὔμαστιαν—οὔσταν—οὔνδαν, οἶον : ἀγαπῶ—ἀγαπᾷς—ἀγαπάει—ἀγαποῦμε—ἀγαπᾶτε—ἀγαποῦν· ἀγαποῦσα—ἀγαποῦσες—ἀγαποῦσε—ἀγαπούσαμε—ἀγαπούσα(α)τε—ἀγαποῦσαν· κοιμοῦμαι—κοιμᾶσαι—κοιμᾶται—κοιμούμεστε—κοιμᾶστε—κοιμοῦνται καὶ ἀποκοιμνιοῦμαι—ἀποκοιμνιέσαι—ἀποκοιμνιέται—ἀποκοιμνιούμεστε ἀποκοιμνιέστε—ἀποκοιμοῦνται· κοιμούμαν—κοιμούσαν—κοιμούδαν—κοιμούμαστιαν—κοιμούσταν—κοιμούδαν καὶ ἀποκοιμνιούμαν—ἀποκοιμνιούσαν—ἀποκοιμνιούδαν κτλ. Ἡ ἐνεργητικὴ τῶν περισπώμενων ρημάτων μετοχὴ ἀπαντᾷ εἰς —*οὔσα* ἐν τοῖς οὐσιαστικοποιηθεῖσι : βρωμοῦσα (εἶδος ἐντόμου δυσώδους), λεχοῦσα (λεχὼ) καὶ γοῦσχα (ἄγχουσα—βρογχοκλήη).

§ 4. Γ. Ἐν τῷ *παραγωγικῷ* σημειωτέα τάδε :— Ἐν τοῖς *ρήμασι*. Πάντα τὰ περισπώμενα κλίνονται ἐν τῷ ἐνεργητικῷ τύπῳ κατὰ τὴν πρώτην συζυγίαν (—ᾶς—ᾶτε), Ἐάν τι ἀπαντᾷ κατὰ τὴν δευτέραν (—εἰς—εἶτε) κλινόμενον, τοῦτο προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τῆς καθαρευούσης γλώσσης καὶ φέρεται συνήθως ἀνά τὰ στόματα τῶν λαχόντων παιδείας. Ἄσυναίρετοι τύποι εἰς—ᾶω δὲν ἀπαντῶσιν.—Ἦσαύτως δὲν ἀπαντᾷ ὁ προσχηματισμὸς ε εἰς τὸ γ· πληθυντικὸν τῶν ρημάτων πρόσωπον, οἶον : λέγουνε—λέγανε, μιμοῦνε—τιμούσανε, εἶπανε κτλ.—Τὰ εἰς —*ἔνω* ρήματα τρέπονται ἐν γένει καὶ εἰς

3) Προφέρονται καὶ κλαίγω, καίγω.

—*αῖνω*, οἶον: μακρύνω καὶ μακραίνω, φαρδύνω καὶ φαρδαίνω, ἀρύνω (ἐκ τοῦ ἀρῶς—ἀραιός) καὶ ἀραίνω κτλ.—Πάμπολλα εἶναι τὰ εἰς —*ίζω* καὶ *ιάζω* ῥήματα. Πλείστον τούτων ὁ ἀόριστος σχηματίζεται εἰς —*σα* καὶ —*ξα*, ὡσπερ καὶ ἱκανῶν τῶν εἰς —*ω*, οἶον βόηξα (βοῶ), πλάληξα (πλαλῶ—ἐπι-λαλῶ), σκούνηξα.

Ἐν τοῖς *οὐσιαστικοῖς*. Πάμπολλα εἶναι τὰ εἰς —*σιμο*, πληθ. —*σίματα* οὐσιαστικά, συνώνυμα τοῖς ῥηματικοῖς εἰς *μα* καὶ *σις* δηλοῦντα τὴν ἐνέργειαν, οἶον: ψήσιμο, χτίσιμο, φκειάσιμο, γάυσιμο, ξύσιμο, λούσιμο κτλ.—Ὡσαύτως πάμπολλα εἶναι τὰ εἰς —*ιτσα* ὑποκοριστικά παραγόμενα ἐκ τῶν εἰς —*ικὸς* ἐπιθέτων, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ πατερικά —*πατερίτσα* (ἢ πατερική, ἢ τοῦ πατρὸς ποιμαντορική θάβδος, βακτηρία) καὶ ἐκ τοῦ Ἄννικα (Ἄννα)—Ἄννίτσα, οἶον περῖτσα, δρουπίτσα, βροχίτσα, μαννίτσα, ψυχίτσα, σκυλίτσα, γατίτσα, σταλίτσα, ὀρνιθίτσα, λαμπίτσα, μυτίτσα κ.τ.λ. Αὕτη ἢ ὑποκοριστικὴ κατάληξις (—*ιτσα*) οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Σλαυικὴν *itsa*, ἣτις εἶναι τοπικὴ καὶ ἀπαντιᾶ καὶ ἐν τισὶ τοπωνυμίοις καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ κυρίως Ἑλλάδι.—Πολλὰ εἶναι τὰ εἰς *ακας* μεγεθυντικά, οἶον: λούλακας, μεθύστακας, πρῶλακας (ἐκ τοῦ πρῶλης=καταστροφεὺς, αἴτιος καταστροφῆς, κακὸς δαίμων), τύφλακας, κούφ(λ)ιακας (κῶφός), μουνίκακας (θηλυδρίας) κτλ., ἐσχηματισμένα κατὰ τὸ χάσκακας (χάσκαξ—ακος).—Ἄπαντῶσιν ὑποκοριστικά ἀρσενικά εἰς —*έτσας*. Ἀνάλογα τῶν εἰς —*ιτσα* θηλυκῶν, οἶον: παρέτσας (μικρὸς παρᾶς), σκατέτσας, κατουρλέτσας, Θωμέτσας, Κοσμέτσας κτλ.—Ὡσαύτως συχνὴ εἶναι ἡ κατάληξις —*άδα* ἐκ τῆς —*ας*—*άδος*, οἶον: φυλλάδα, πρασινάδα, ἀχνάδα, κιτρινάδα, κουράδα, πουλάδα, φοράδα, κοκκινάδα κτλ.—Ὡσαύτως ἡ ὑποκοριστικὴ κατάληξις —*άκι* ληφθεῖσα ἐκ τοῦ αὐλάκι, χαράκι, σκυλάκι (αὐλαξ—αὐλακος, χάραξ—ακος, σκύλαξ—ακος), οἶον: παιδάκ, νεράκ, ψουμάκ, σπιτάκ, λουλουδάκ, πεννάκ, πανάκ, πανεράκ, γατάκ, παραθυράκ, ὀρνιθάκ, ἀρνάκ, χεράκ, ποδαράκ, μυτάκ, φρυδάκ, προσωπάκ, μουτράκ, μαγουλάκ, φορματάκ κτλ.—Ὡσαύτως ἡ μεγεθυντικὴ κατάληξις —*αρος* καὶ —*άρα*, οἶον: πόδαρος καὶ ποδάρα, σπίταρος καὶ σπιτάρα, χεράρα, μουτσουάρα, μούναρος, πούταρος, ψεύταρος, κλέφταρος κτλ. καὶ ἡ κατάληξις —*λάς*, δηλ. *λοῦ*, οἶον: πουρδαλᾶς—πουρδαλοῦ, κατουρλᾶς—κατουροῦ, φωνακλᾶς—φωνακλοῦ, παπαλᾶς (πέος) κτλ.

Ἐν τοῖς *ἐπιθέτοις*. Συχνόταται αἱ κατάληξεις: —*ένιος* ἀντὶ τῆς —*ινος*, οἶον: διαμαντένιος, μαρμαρένιος, ξυλένιος, ἀσημένιος, μαλαματένιος, χωματένιος, κοκκαλένιος κτλ.—*ήσιος*, πιθανῶς ἐκ τῆς Λατινικῆς—*ensis*, οἶον: ἀ(ν)θρωπήσιος, γυναικῆσιος, παιδιακῆσιος, προβατήσιος, ἀγελαθήσιος, γαῖδουρήσιος, ἀρκουδήσιος, ἀρνῆσιος, κατσικῆσιος, γατήσιος σκυλήσιος,

βο(υ)δήσιος κτλ. — *ικός* προπαροξυτονουμένων τῶν λέξεων καὶ ἀποβαλλομένου συνήθως τοῦ *ι*, οἶον: νυφιάτ.κος, γαβριάτ.κος, κικρινάτ.κος, ἄρωσιτιάτ.κος, (φο(υ)βιτισάτ.κος κτλ. — *ουλός* ἐκ τῆς Λατινικῆς *ulus*. οἶον: παχουλός, μακρουλός, νερουλός, ἀσπρουλός κτλ. — *ύς—ά—εια—ύ*, οἶον: μακρύς, φαρδύς, μαβύς, οὐρανύς, ἀλαφρύς ξαθύς, σταχτύς, πορτοκαλλύς, τριανταφυλλύς, ψειρύς, ἐσηματισμένα κατὰ τὸ παχύς, πολύς, καθ' ἧ καὶ τὰ συγκριτικά: τρανύτερος, μεγαλύτερος, καλύτερος, λαμπρύτερος— *ούτσικος*, ὑποκοριστική, ἀποβαλλομένου τοῦ *ι*, οἶον: μικρούτσ.κος, μεγαλούτσ.κος, τρανούτσ.κος, καλούτσ.κος, ἀσπρούτσ.κος, ξηρούτσ.κος, μαλακούτσ.κος, ἀσημούτσ.κος, κοκκινούτσ.κος, παχουλούτσ.κος, ἄλμυρούτσ.κος, κτλ. Δυνατὸν δ' εἶπειν ὅτι πάντα σχεδὸν τὰ ἐπίθετα λαμβάνουσι τὴν κατάληξιν ταύτην πρὸς ἐλάττωσιν ἢ κολασμὸν τῆς ιδιότητος τοῦ προσδιοριζομένου οὐσιαστικοῦ— *πουλλος* συνήθως ἐν τῷ οὐδετέρῳ συγκεκομμένως — *πλο(ν)*, οἶον: παιδόπ.λο, Τουρκόπ.λο, κορισσόπ.λο, Ἐβραϊόπ.λο, χηνόπ.λο, χριστιανόπ.λο κτλ.

Ἐν τοῖς *ἐπιρρημασιν*. Ἐκ παντὸς ἐπιθέτου σχηματίζονται ἐπιρρηματα εἰς — *α*, οἶον: στραβά, κουσιά, ἀνάποδα, καλά, κακά, ἄσκημα, τίμια, ἄξια, τακτικά, παστρικά κτλ. Ἐκ τῶν εἰς — *ως* διειρηθήσασιν τινα, οἶον: καλῶς (καλῶς ὄριστε, καλῶς ἦρθες), ἀλλίῳς (ἀλλέως). Τὰ τοπικά λήγουσιν εἰς — *οῦ*, οἶον: αὐτοῦ, παντιοῦ, ἀλλοῦ καὶ ἐκεῖ. Ἐνια τῶν ἐπιρρημάτων προσλαμβάνουσι τὸν προσσηματισμὸν — *να* (=ἰδού, ἀνάλογον τῷ ἀρχαίῳ — *ι* οὐτωςί), οἶον: αὐτουνά, ἐκεινά, ἀπιουρνά(ς) (ἀπὸ τῶρα νά). Κατὰ τὸ (ἐ)χτὲς ἐσηματίσθησαν καὶ τὰ (ἐ)ψὲς (ὀψέ), ποτές, ἄλλοτες, τότες, ἄμποτες καὶ τὰ πρῶτας, ὕστερας, ὕστερνάς, ἀπιουρνάς κλπ.

§ 5. Δ'. Ἐν τῇ *συνθέσει*. Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι τὸ στερητικὸν *ἀνη* καὶ *ἀνα* προφανῶς ληφθὲν ἐκ τοῦ ἀνήμβωρος (*ἀν* στερητικὸν καὶ ἡμβωρῶ—ἡμπορῶ) καὶ ἐκ τοῦ ἀνήξερος (*ἀν* στερητικὸν καὶ ἦξε(ύ)ρω¹) μειτεβιάσθη κατὰ σύμφυρσιν εἰς τὰ ἀνηβροχιά καὶ ἀναβροχιά (ἀνομβρία), ἀνηπροκοπιά καὶ ἀνηπρόκοπος, ἀνηθάρρητος (ὁ στεροῦμενος θάρρους, δειλός), ἀνήπλυτος (= ἄπλυτος), ἀνηχόρταγος (ἀχόρταγος), ἀνάσωστος (=ὁ μὴ δολοκληρωθεὶς, ἀτελής), ἀναπαραδιά (=ἐλλειψις χρημάτων, πενία), ἀναγραφιά καὶ ἀνάγραφος (=ἐλλειψις σεβασμοῦ, ἀγωγῆς).

§ 6. Ε'. Ἐν τῇ *συντάξει* αξιοσημεῖωτον εἶναι μόνον τὸδε: Πολλὰ παθητικά ῥήματα συντάσσονται ἀπροσώπως μετὰ τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν *με, σε, τόν, τήν, τό, μας, σας, τούς, τές, τά*, συνήθως μὲν ἐν ἀποφατικαῖς προτάσεσι, σπανιώτερον δὲ ἐν καταφατικαῖς. Τὰ οὕτω συντασσόμενα ῥήματα, ἐν οἷς εἶναι καὶ τινα ἀποθετικά (οἶον κοιμοῦμαι, κάθομαι) ἢ

§ 5) 1) Προτιμᾶται ἡ γραφή ξέρω ἐκ τοῦ ἐξεύρω—ἐξεῦρον, καθ' ὅσον παρὰ τῷ λαῷ λέγεται ἐκ παραλλήλου καὶ ξεύρω, ἀντὶ τῆς ἀπό τινος ἐθιζομένης ξαίρω ἐκ τοῦ ἐξαίρω.

ἐνεργητικὰ ἀμετάβατα μὴ ἔχοντα ἑτέρους παρεμφατικούς παθητικούς τύπους (οἷον πηγαίνω, πο(υ)οπατῶ) σημαίνουνσι τὸ ἐφίεσθαι ἢ δύνασθαι ποιεῖν ἢ ποιῆσαι τι, αἱ δὲ παρ' αὐτοῖς προσωπικαὶ ἀντωνυμίαι ἐπέχουσι τόπον δοτικῆς τοῦ ἐνεργοῦντος προσώπου, ἢ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου. Τοῦτο τὸ τοπικόν ὅλως ἰδίωμα εἶναι βουλγαρισμός, μετενεχθεὶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης ἢ ὑπὸ τῶν ἑξελληνισθέντων διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπικοινωνίας διὰ τοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐκκλησίας Βουλγάρων ἢ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολλαπλῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἠναγκάζοντο ἀνεκαθεν νὰ ἐκμανθάνωσι τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν. Περὶ τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑξῆς:

Ἐν τῇ βουλγαρικῇ γλώσσει τὰ παθητικὰ ρήματα εἶναι ἅπαντα ἀντωνυμικά, ἢ ἔ. αὐτὰ τὰ ἐνεργητικὰ προσλαμβάνοντα τὴν αὐτοπαθῆ ἢ βέλτιον εἰπεῖν τὴν προσωπικὴν ἀντωνυμίαν τοῦ τρίτου προσώπου *se* (ἑλληνιστὶ ἔ) ἐν ἅπασιν τοῖς προσώποις τοῦτε ἐνικοῦ καὶ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ· π. χ. *da-
vam* = δίδωμι, *se davam* = δίδομαι, *dava* = δίδωσι, *se dava* = δίδοται, *da-
vat* = δίδουσι, *se davat* = δίδονται· *nossia* = φέρω, *se nossia* = φέρομαι, *nossime* = φέρομεν, *se nossime* = φερόμεθα. Ἐν τῷ παρατιθεμένῳ χωρικῷ δημῳδεὶ ἄσματι ὑπογραμμίζονται τὰ ρήματα.

Todore, Todore, bulki se prodavat := Θόδωρε, Θόδωρε, νύφες πωλοῦνται.
Adzheba, adzheba, kolko ni ghi davat? = Ἀράγε, ἄραγε, πόσο μᾶς
[τὲς δίνουν;

Tri za grosch, tri za grosch = Τρεῖς ἡ τὸ γρόσ, τρεῖς ἡ τὸ γρόσ.

Eftini se davat = Φθηνῆς δίνονται.

Συνήθης δὲ εἶναι ἡ ἀπρόσωπος πολλῶν ρημάτων σύνταξις ἐν τῇ παθητικῇ φωνῇ καὶ διαθέσει ἐν τε τῷ προφορικῷ καὶ γραπτῷ δοκίμῳ λόγῳ, περὶ τε καὶ ἐμμέτρῳ· π. χ. *vürnia* = πορεύομαι, *se vürni* (γ' ἐνικ. πρόσωπον παθητ. ἐνεστώτος) = πορεύεται τις : *mütschno se vürni na gore* = δυσκόλως πορεύεται τις πρὸς τὰ ἄνω· *slizam* = κατέρχομαι, *se sliza* (γ' ἐν. πρ. παθ. ἐνεστ.) = κατέρχεται τις : *lesno se sliza na dolu* = εὐκόλως κατέρχεται τις πρὸς τὰ κάτω· *potschivam* = ἀναπαύομαι, *se potschiva* (γ' ἐν. πρ. παθ. ἐνεστ.) = ἀναπαύεται τις : *vüf praznik se potschiva* = ἐν ἑορτῇ ἀναπαύεται τις· *rabotia* = ἐργάζομαι, *se raboti* (γ' ἐν. πρ. παθ. ἐνεστ.) = ἐργάζεται τις : *denem se raboti* = τὴν ἡμέραν ἐργάζεται τις· *sria* = κοιμῶμαι, *se sri* (γ' ἐν. πρ. παθ. ἐνεστ.) = κοιμάται τις : *noschtia se sri* = τὴν νύκτα κοιμάται τις· *potuvam* = πεζοπορῶ, *se potuva* (γ' ἐν. πρ. παθ. ἐνεστ.) = πεζοπορεῖ τις : *po hladina se potuva priatno* = ἐν ψύχει πεζοπορεῖ τις εὐαρέστως· *govoria* = λέγω, ὁμιλῶ, *se govori* (γ' ἐν. πρ. παθ. ἐνεστ.) = λέ-

1) Ἀντὶ τοῦ Βουλγαροσλαβικοῦ ἀλφαβήτου γίνεται χρῆσις ἐνταῦθα τοῦ Λατινικοῦ, προφερομένου τοῦ *u* ὡς *ou*, τοῦ δὲ *x* ὡς *z*, τοῦ *sh* ὡς *gk*, εἰ καὶ ἀκριβῶς ἔνιοι Βουλγαρικοὶ φθόγγοι δὲν ἀποδίδονται.

γεται, γίνεται λόγος' *pravam* = ποιῶ, *se pravi* (γ' ἐν. πρόσ. παθ. ἐνεστ.) = ποιεῖται, γίνεται : *lesno e da se govori*, *mütschno e da se pravi* = εὐχολον εἶναι τὸ λέγεσθαι, δύσκολον εἶναι τὸ γίνεσθαι' *peia* = ἄδω, *se pee* = ἄδεται, ἄδει τις : *ne mi se pee* = δὲν δύναμαι ἢ δὲν ἐπιθυμῶ ἄδειν' *smeia* = γελῶ, *se smei* = γελᾷ τις : *ne mi se smei* = δὲν δύναμαι ἢ δὲν ἐπιθυμῶ γελᾶν' οὕτω : *ne mi se raboti*, *ne mise spi*, *ne vi se potuva* κτλ.

Κατὰ ταῦτα ἐλέχθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετενεχθέντα : χόρταξις ἢ σὶ χορεύιτι ἀκόμα ; = ζητεῖς, ἐπιθυμεῖς νὰ φάγῃς ἀκόμη : βουλγαριστί, *ili ti se iska oschte*. Γιατί δὲ τρώς ; — δὲ μὶ τρώιτι ἀπόψες = δὲν δύναμαι ἢ δὲν ἐπιθυμῶ ἢ δὲν ἔχω ὄρεξιν νὰ φάγω' βουλγαριστί, *ne mi se jade*. Ἄς πιῆ λίγου κρασί' — δὲν τὸν πίνιτι = δὲν δύναται ἢ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ πῆ' βουλγαριστί, *ne mi se pie*. Ἀκούμι τὰ λαλήματα κί μᾶς χορεύιτι = ἐπιθυμοῦμεν νὰ χορεύσωμεν' βουλγαριστί, *ni se tantschuva*. Βλέπω, πὼς τώρας δὲ σᾶς τραγουδιέτι = δὲν ἐπιθυμεῖτε, δὲν ἔχετε διάθεσιν νὰ τραγωδήσητε' βουλγαριστί, *sega ne vi se pee*. Πότες θὰ γράψουν τὸ γράμμα ; — αὔριον' τώρας δὲ τοὺς γράφιτι = δὲν ἔχουσι διάθεσιν νὰ γράψωσι' βουλγαριστί, *ne ghi se pische*. Δὲ μᾶς κάθιτι, σὰν νᾶχουμι ἀγκάθια ἀπὸ κατ' = δὲν δυνάμεθα νὰ καθίσωμεν' βουλγαριστί, *ne mi se sedi*. Γιατί πιδί μ δὲ διάβασες ψές ; — δὲ μὶ διαβάζουσαν μάννα = δὲν εἶχον διάθεσιν πρὸς μελέτην' βουλγαριστί, *ne mi se tschetesche*. Πάησι πiriπατου ἢ κουκκῶνα σ' ; — Ὅχι, δὲ τὴν πουρπατιούσαν = δὲν εἶχε διάθεσιν πρὸς περίπατον' βουλγαριστί, *ne ja se hodesche*. Σκόλασαν οἱ ἐργάτ, γιατί δὲν τοὺς δουλεύουσαν πιά = δὲν ἠδύναντο ἢ δὲν εἶχον διάθεσιν πλεόν πρὸς ἐργασίαν' βουλγαριστί, *ne ghi se rabotische vetsche*. Δῶσ.τι του τίπουτες' δὲ μᾶς δίνιτι' βουλγαριστί, *ne mi se dava*. Κοιμήσου τώρας' δὲ μὶ κοιμάτι' βουλγαριστί, *ne mi se spi*. Πήγαίνι στὴν ἐκκλησιά' — δὲ μὶ πηγαίνιτι' βουλγαριστί, *ne mi se otiva*. Θὰ πῆς τίποτας ; — δὲ μὶ λέγιτι' βουλγαριστί, *ne mi se kasva* κτλ. κτλ. 1).

§ 7. Ὡς δείγματα τοῦ γλωσσικοῦ τῶν Φιλιππουπολιτῶν ἰδιώματος δυνατὸν νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐσναφίου τῶν ἐν Φιλιππουπόλει ἀμπατζήδων 2) καὶ τὰ τῶν γτουλγκέρηδων (τεκτόνων) 3). Ἐν μὲν τοῖς πρώ-

1) Ἐπειδὴ αἱ φράσεις εἶναι τῆς ἐσχάτης χυδαίολογίας, καθ' ὅσον οἱ ἐγγράμματοι διορθοῦσι τὸ φωνητικόν των κατὰ τὴν καθαρεύουσαν, διὰ τοῦτο κωφῶ πανταχοῦ τὸ ἄτονον *e* μεταβάλλων εἰς *i*, οὐχὶ ὁμως καὶ τὸ ἄτονον *o* εἰς τὰς καταλήξεις, ὅπου σπανίως κωφοῦται.

2) Ἴδε *M. Apostolidis*, *Archiv des abadjis à Plovdiv ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ μουσείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης Φιλιππουπόλεως*, ἔτη 1931—31, βιβλία 3. — Τοῦ αὐτοῦ, τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ἐσναφίου τῶν ἀμπατζήδων, ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, τόμ. Γ', σελ. 145—195 καὶ τόμ. Ζ', σελ. 9—65, ὅπου ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν γενικῶν συνελεύσεων διετηρήθη πιστῶς ἡ γλώσσα, διορθωθεῖσάν μόνον τῶν ἀφορητῶν ἀνορθογραφιῶν.

3) Τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι, τόμ. Α'. ἔτ. 1934—35, σελ. 102—130, τὰ ἀρχεῖα τοῦ

τοὺς φαίνεται, ὡς προεορήθη, τὸ κράμα τοῦ νοτίου καὶ βορείου ἰδιώματος ῥέπον πρὸς τὸ βόρειον ἄνευ ὀριστικῆς ἀποκρυσταλλώσεως εἰς αὐτὸ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε ἄρχεται ἡ ἰσχυρὰ ἐπ' αὐτὸ ἐπίδρασις τῆς σχολικῆς (καθαρευούσης) γλώσσης, ἐν δὲ τοῖς δευτέροις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς συντασσομένοις ἐπ' ἀνθρώπων γνωριζόντων μόλις ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, φαίνεται τὸ βόρειον ἰδίωμα *σχεδὸν* ἀποκρυσταλλωθέν. Οὐχ ἦτιον σπουδαῖα δείγματα δυνατὸν νὰ ὑποληφθῶσι πρὸς τῆ λαογραφικῆ τῶν ἀξίᾳ καὶ παιδικὰ τινα ἄσματα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος ἠδόμενα ἢ ἀπαγγελλόμενα ἐν παιδιαῖς ὑπὸ παιδῶν ἀμφοτέρων τῶν γενῶν ¹⁾. Ἐν τούτοις, ὡς ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τῶν παιδικῶν μου χρόνων καὶ ὡς κατόπιν ἐξηκριβωσα παρακολουθήσας πολλάκις τοὺς μικροὺς παῖδας παίζοντας, οἱ ἄτονοι φθόγγοι *e* καὶ *o* ἐκωφοῦντο *σχεδὸν* πανταχοῦ εἰς *i* καὶ *ou* (u) ἐκφωνούμενοι ὑπὸ παιδῶν μήπω τυχόντων σχολικῆς ἐπιδράσεως καὶ ἐν τέλει τῶν λέξεων οἱ *ou* καὶ *i* ἀπεβάλλοντο, δὲν ἐκωφοῦντο δέ, ἀλλ' ἐφυλάσσοντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτιον, ὅτε οἱ παῖδες ἔτυχον τοιαύτης ἔνεκα τῆς ἰσχυρᾶς τῆς σχολικῆς (καθαρευούσης) γλώσσης ἐπιδράσεως, καθ' ὅσον ἰσχυραὶ καὶ ἀνένδοτοι προσπάθειαι κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν διδασκάλων πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ βορείου ἰδιώματος. Νομίζω δὲ ὅτι ἡ κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ἀποκρυσταλλώσις τῆς τέως ἀμφιταλαντευομένης διαλέκτου εἰς τὸ βόρειον ἰδίωμα *σχεδὸν* παρ' οἷς δὲν ἐπεβλήθη ἡ σχολικὴ γλώσσα ὀφείλεται εἰς τὸν ἀθρόον ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος ἐποικισμὸν Στενιμαχιτῶν, ἐχόντων ἐν γενικῇ χρήσει τὸ βόρειον ἰδίωμα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ ΔΙΑ ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ

Ἄγαπητέ μοι Πολύδωρε, 3 Δεκεμβρίου 1934 εἰς Ἀθήνας. Τὴν ἐπιστολήν σου ἔλαβον καὶ αὐθημερὸν σοὶ ἀπαντῶ. Πρόσεξε διὰ τὸ χέρι σου καὶ πρὸ ἐτῶν ἐπασχες, διότι ἀντὶ σοῦ ἄλλος τις ἐκ τοῦ Θρακικοῦ κέντρου μοὶ ἀπήντησε λέγων ὅτι δὲν ἠδύνασο νὰ γράψῃς. Εἰς ἡμᾶς τοὺς καλαμαράδες μᾶς χρειάζεται τὸ δεξιὸν διὰ νὰ μουντζορώνωμεν τὸ χαρτί. Σοὶ ἀποστέλλω τὸ λεξιλόγιον μὲ τὸν πρόλογον καὶ τὴν εἰσαγωγήν του καὶ τὸ παράρτημά του. Εἶναι ἔτσι ὅπως τὸ ἀπέστειλα εἰς τὴν Γλωσσικὴν Ἑταιρείαν. Αἱ ὀλίγαι κατόπιν προσθήκαι του διακρίνονται ἀπὸ τὴν μελήνην. Ἔχει περὶ τὰς 700 παροιμίας καὶ ἐντὸς του ἀρκετὰ λαογραφικά. Ἐκοπίασα πολὺ ἐργασθεῖς ἡμέραν καὶ νύκτα περὶ τοὺς δέκα μῆνας. Εἶχεν ἀποθάνει ἡ γυναῖκα μου καὶ ἤμην ἀπαρηγόρητος καὶ τρελλὸς διὰ τὴν στέρησιν τῆς συντροφιάς της. Ἐφοβοῦμην μὴ χάσω τὰ μυαλά μου. Οὔτε ἐκοιμώμην οὔτε ἐτρῶγον. Τὸ ἔσφιγα εἰς τὴν συγγραφὴν. Συνέθηκα τὰ *Μοιραῖα* ²⁾ ἐντὸς 60—70 ἡμερῶν καὶ ἤρχισα τὸ λεξιλόγιον.

ἐν Φιλίππουπόλει ἐσναφίον τῶν τεκτόνων, διορθωθεῖσῶν ὡσαύτως μόνον τῶν ἀφορητῶν ἀνορθογραφῶν.

1) Τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι, τόμ. Β', ἔτ. 1935—36, σελ. 238—242. Λαογραφικὰ Φιλίππουπόλεως καὶ οὐχὶ Στενιμάχου.

2) Ἔχουν δημοσιευθῆ σὲ τεῦχος τὰ ποιήματά του αὐτά.

ἴσως σελίδες τῶν νὰ ἔχουν ἀκόμη ἴχνη τῶν χυνομένων ἐπ' αὐτῶν ἀσυνειδήτως καὶ ἀκόντως ἔνεκα τῆς νευρικῆς μου καταστάσεως δακρύων. Ἐβράχη ὁμως τὸ χειρόγραφον καὶ ἐκ ποιηρίου ὕδατος χυθέντος ὑπὸ τῆς γάτας μου ἐπὶ τοῦ γραφείου, ὅταν ἤδη εἶχον ἀποτελεῖσαι τὴν ἐργασίαν. Τὸ ὑπέβαλον εἰς τὴν ἔταιρειαν ὅχι διὰ νὰ βραβευθῆ, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ βρῆθῃ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ μεγάλου λεξικοῦ προσφέρων τὴν συμβολὴν μου. Καὶ ἐκείνη χωρὶς νὰ τὸ ψέξῃ τὸ ἔκρινεν ἄξιον 10 χρυσῶν φράγκων !! Ἐντράπηκα διὰ λογαριασμόν της. Δι' αὐτὸ οὔτε κἂν ἔλαβον τὴν ἀμοιβήν. Δύνασαι νὰ τὸ μεταχειρισθῆς, ὅπως θέλεις, διὰ τὰ ἀρχεῖά σου. Δὲν ἠκολούθησα τὴν ἐν τοῖς λεξικοῖς τάξιν. Ὡς βλέπεις λαμβάνω μίαν λέξιν καὶ περὶ αὐτὴν καταγράφω τὰ παράγωγά της καὶ τὰ σύνθετα. Ἐπέστησα πολὺ τὴν προσοχὴν μου εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν φράσεων καὶ τῶν ἰδιωτισμῶν, ὡς καὶ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν. Εἰς τὸν πρόλογόν μου, ὃν αὐτολέξει ὑπέβαλον εἰς τὴν ἔταιρειαν, ἐξηγοῦμαι καλῶς καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας καὶ περὶ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς συντάξεως τοῦ γλωσσarioy. Ἄλλ' ὁ κριτής, ὡς φαίνεται, οὐδ' ἔλαβε τὸν κόπον νὰ τὸν ἀναγνώσῃ. Δὲν τὸν μέφομαι ὁ ἄνθρωπος ὡς συντάκτης τοῦ λεξικοῦ ἦτο ἀπησχολημένος μὲ ἄλλα καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ χάνῃ τὸν καιρὸν του. Ἐπεφορτίσθη νὰ κάμῃ τὴν κρίσιν τῶν ὑποβληθέντων ἔργων καὶ τὴν ἔκαμε. Τῷ εὐχαριστῶ, διότι δὲν εἶρε ψεγάδια. Τὸ ἔκρινεν εὐφρόμως. Ἄν τὸ κρίνῃς δημοσιεύσιμον ὡς ἔχει εἰς τὰ ἀρχεῖα σου ὀλίγον κατ' ὀλίγον, θὰ σὲ παρακαλέσω νὰ τηρήσῃς τὴν αὐτὴν τάξιν, δηλ. τὴν λέξιν μὲ τὰ παράγωγά της. Μόνον νὰ μετατάξῃς λέξεις τινὰς θίτων αὐτάς εἰς τὸν προσήκοντά των τόπον. Ἄν θέλῃς ἄλλως, δημοσίευσε μόνον τὰς παροιμίας (Φιλιππουπολιτῶν), ἃς εὐκόλως δύνασαι νὰ συλλέξῃς, διότι τὰς ἔχω ὑπογραμμισμένους ἢ καὶ τὰς ἰδιωματικὰς κατ' ἐξοχὴν λέξεις. Ὡς βλέπεις δὲν κοφῶ τοὺς ἀτόνους φθόγους ω καὶ ε, διότι ἡ γλῶσσα τῶν χρόνων μας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ζαριφείων ἐπηρεάσθη πολὺ ὑπὸ τῆς σχολικῆς ἑλάχιστοι δὲ ἀγράμματοι ἀκομίναντες ὅπως ἔρρεπον πρὸς τὸ βόρειον ἰδίωμα. Ὡστε διαφέρει τῆς τῶν Ἀδριανουπολιτῶν. Ἄλλως τε βλέπεις αὐτὴν καὶ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν ἀγγραμμάτων ὅπως τεκτόνων¹⁾. Ὅπωςδὴποτε, δύνασαι νὰ κάμῃς χρῆσιν τοῦ ἔργου, ὅπως θέλεις. Εἶχον σκοπὸν νὰ τὸ ἀποστείλω εἰς τὸ Θρακικὸν Κέντρον διὰ τὰ ἀρχεῖα του. Ἐγὼ ἀσθενῶ καὶ πάλιν. Πρόσφερες τοὺς ἀσπασμούς μου εἰς τὸν Περικλῆν. Σὲ ἀσπάζομαι ἀδελφικώτατα.

Κ. ΜΥΡΤΙΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

1) Βλ. Ἀρχ. Θεσ. τόμ. Ζ'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΑΥΤΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β'.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς συνεχίζει τὸ πρῶτον μέρος τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὸν 12^{ον} τόμον τοῦ «Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ Θησαυροῦ» καὶ περιλαμβάνει προσθήκας, συμπληρώματα, λεπτομερειακὰς γλωσσικὰς πληροφορίας ἐπὶ τοῦ θέματος, αἱ ὁποῖαι ἐπεφυλάχθησαν διὰ τὸ μέρος τοῦτο, καὶ ἐν τέλει βιβλιογραφίαν (βλέπε «Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ λαογρ. καὶ γλωσσ. Θησαυροῦ» τόμος 12, σελ. 69—70).

I. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

1. Ἐξάπλωσις τῶν Σαρακατσαναίων [σελ. 65]*.

Περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν Σ. ὁμιλεῖ ὁ Hög¹. Ἡ κίνησις των ἐγένετο εἰς μεγάλας ἐκτάσεις², ὅπως καὶ τῶν Ἀρωμούνων (Κουτσοβλάχων)³. Οἱ Σ. ἦσαν εἰς τὰ βουνὰ τῆς Θράκης, εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Πανόρμου, εἰς τὴν Βιθυνίαν, εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα (πλὴν τῆς Πίνδου), Βοιωτίαν, Εὔβοιαν, Ἀττικὴν⁴, Ἀργολιδοκορινθίαν, κλπ.⁵.

2. Σαρακατσαναῖοι τῆς Θράκης [σελ. 65—67].

Σαρακατσαναῖοι ὑπῆρχον εἰς τὰς περιοχὰς τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν, Λουλὲ μπουργάς, Τσορολὺ καὶ Σταμπόλ-κιρί, Δράμας, Κομοτηνῆς, Ξάνθης, τῶρα δὲ ὑπάρχουν ἀκόμη εἰς Δεδεαγάτς καὶ Κομοτηνήν. Τῶν Σαρακατσαναίων εἶναι αἱ οἰκογένειαι: Νταλακουραῖοι (μὲ 3000 πρόβατα καὶ 600

* Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμοὶ παραπέμπουν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης, «Ἀρχεῖον Θρακικοῦ λαογρ. καὶ γλωσσ. Θησαυροῦ» 12 (1945—46) 65—128.

¹ C. Hög, Les Saracatsans 1, 63—67.

² Βλέπε Κ. Ἀμάντου, Πρακτικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας; 1924, σελ. 13.

³ Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους 2, 437.

⁴ Περὶ τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἀττικῆς; βλέπε Α. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν 3, 95 (ὁ Καμπ. τοῦς ἔθεώρει τότε Κουτσοβλάχους, τέκνα τῆς Πίνδου). Κ. Φαλιάντς, Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔτος 1 (1929) 247, 248.

⁵ Βλέπε Φαλιάντς, ἐνθ' ἄνωτέρω.

ἄλογα), *Ρουφαῖοι* (Σαρλάρ), *Καραγιάννηδες* κλπ. Βοσκοτόπια εἶχον εἰς τὰ ΒΑ. τῆς ἐπαρχίας τῶν Σαράντα Ἑκκλησιῶν: *Σαρλάρ*, *Σαγνάρ*, *Δικιλί*. Ἡ κατοικία των, τὸ *μεγάλο μεκιάν*¹, ἐκτίζετο θολοειδὲς μὲ πλέγμα ξύλων, κλαδιῶν μαζὶ μὲ κριθαριῆς καὶ σηκαλιῆς. Ἡ ἐνδυμασία των ἀποτελεῖται ἐκ μαλλίνων ὕφασμάτων². Κατ' ἄλλην πληροφορίαν³, «εἶναι καὶ ἔς τὴ Θράκη Σαρακατσαναῖοι καὶ μιλοῦν ὅμοια, ἀλλὰ διαφέρουν ἔς τὰ φορέματα» οἱ Σαρακατσαναῖοι Θεσσαλίας καὶ Παλαιᾶς Ἑλλάδος πάλι ἔχουν ὅμοια στολή⁴.

Καὶ πρὸ δλίγων ἐτῶν (1937) ὁ Th. Capidan ἐπαναλαμβάνει τὸ συμπέρασμα του ὅτι οἱ Σ. εἶναι Ἀρωμοῦνοι ἐκ Σιράκου, κατοικοῦμένου εἰσέτι ὑπὸ Ἀρωμοῦνων, καὶ διαφέρουν τῶν τελευταίων μόνον κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἐξηλληνίσθησαν ὄχι πρὸ μακροῦ χρόνου, ἐνῶν διετήρησαν τὰ ἀρωμονικὰ ἕσματα, τὰς συνηθείας τῶν Ἀρωμοῦνων καὶ φέρουν ἀκόμη ἀρωμονικὴν ἐνδυμασίαν, δὲν ἔχουν δὲ τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐξάλλου δὲν ἔζησάν ποτε ὡς νομάδες⁵. Κατὰ τὸν Cap. οἱ Σ. εἶναι «Ἀρωμοῦνοι ἑλληνόφωνοι», λησμονεῖ ὁμοῦς ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ ἴδιος καταδικάζει ἐκφράσεις Ἑλλήνων λογίων, ὁποῖοι «Ἕλληνες Βλαχόφωνοι» (Grecs Vlachophones), «Ἕλληνες βουλγαρόφωνοι» (Grecs Bulgarophones) κ. ἄ. τ. ὅταν ὁμιλῇ περὶ démonstration de l'origine grecque des populations roumaines du sud du Danube⁶. Ὁ Ρουμᾶνος γλωσσολόγος S. Pus'cariu στηριζόμενος εἰς τὰ συμπεράσματα τοῦ Cap. ἐπαναλαμβάνει ὅτι «Die Korac'aren und Sarakac'anen haben jedoch, obwohl sie heute griechisch sprechen, ihre aromunische Tracht bewahrt» καὶ ἀπαριθμεῖ ὀνόματα διακεκριμένων Ἀρωμοῦνων Ἑλλήνων⁷.

3. Οἱ Σαρακατσαναῖοι ἐξηλληνισμένος ἀλλογενῆς πληθυσμός; [σελ. 70—73, 76, 79 καὶ ἐξῆς].

Δὲν δύναται ἐντελῶς ν' ἀποκλεισθῇ κατὰ τὸν Ém. Boisacq⁸ ἡ ὑπόθεσις περὶ τῶν Σ. ὡς ἀλλογενοῦς ὁμάδος ἐνωρὶς ἐξελληνισθείσης. Ὁ δὲ G.

¹ Αἱ πληροφορίαι ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Πολύδ. Παπαχριστοδοῦλου.

² Τοῦ Σαρακατσάνου Λάμπρου Κονταλέξη, ἐτῶν 36, Κούτσινα Τρικάλων πρὸς ἐμὲ (1938).

³ Πβ. *Höeg* 1, 62.

⁴ Th. Capidan, *Les Macédo-Roumains*, 1937, σελ. 51.

⁵ Th. Capidan, *L'origine des Macédo-Roumains*, Bucarest 1939, σελίς 7.

⁶ Ἐνθ' ἀνωτέρω 15 — Mutatis mutandis ἡ ἀπόφανσις τοῦ Cap. ἐφαρμοζομένη εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Σαρακατσαναίων, θά εἶχεν ὡς ἐξῆς: «Dans le stade actuel des recherches historiques et linguistiques, la démonstration de l'origine roumaine des populations grecques de Grèce est tellement absurde que je n'ai pas besoin de beaucoup d'arguments pour démontrer le contraire».

⁷ S. Pus'cariu, *Die rumänische Sprache*, Leipzig 1943, 266 (πβ. καὶ σελ. 326).

⁸ *Revue Belge de philologie et d'histoire* 5 (1926), μέρους 4, σελ. 976.

Soyter θεωρεῖ τολμηρὸν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ C. Höeg ὅτι ὅλοι οἱ Σαρακατσαναῖοι εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς¹, εἶναι μᾶλλον «ἐξηλληνισμένη Βλαχική, ποιμενική φυλή»².

Κατὰ τὸν C. Evelyridi οἱ Σ. εἶναι ἑλληνοαλβανικῆς καταγωγῆς³.

Ἄλλοι ἐπαναλαμβάνουν τὴν θεωρίαν ὅτι οἱ Σ. εἶναι ποιμενικὸν φύλον Ἀρωμονικὸν ἐξηλληνισμένον, ὅπως ὁ K. Dieterich⁴ καὶ ὁ J. Ancel⁵. Διὰ τὸν N. Jorga οἱ σκηνῖται Βλάχοι τῆς Βοιωτίας εἶναι ἐξηλληνισμένοι καὶ «ἀπὸ πολλὸν καιρὸ δὲν ξέρουν πιά ρουμανικά»⁶. Ὅμοίως, κρίνων τὴν μελέτην τοῦ Per. Parahagi, ὁ N. Banescu ἐπαναλαμβάνει: «Saracaciani, pour les Roumains grécisé, viendraient . . .»⁷.

4. Οἱ Σαρακατσαναῖοι εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς

[σελ. 70—74, 76, 92—5].

Οἱ Σαρακατσαναῖοι (τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας) εἶναι Ἕλληνες καὶ κατὰ τὸν Π. Θωμᾶν, ὁ ὁποῖος ἀντικρούει τὸν Rouqueville καὶ ἄλλους ταυτίζοντας τοὺς Σ. με τοὺς Κουτσοβλάχους⁸. Ὁ δὲ Χρηστοβασίλης διακρίνει τοὺς νομάδας Εὐρυτανίας, Βάλτου, Ξηρομέρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου εἰς *Σαρακατσάνους* καὶ *Καραγκούνηδες*⁹: οἱ ἐν Ἑλλάδι Βλάχοι (=Κουτσόβλαχοι) εἶναι—λέγει—ἥκιστα ποιμνιοτρόφοι, μάλιστα ὀλιγώτερον κτηνοτρόφοι τῶν Ἀγραφιωτῶν καὶ ἄλλων ὄρειων Ἑλλήνων⁹. «Καὶ οἱ μὲν Σαρακατσᾶνοι ἢ Καρακατσιᾶνοι, οἱ καὶ πολυπληθέστεροι, εἶναι ἑλληνόγλωσσοι, οὐδόλω; γνωρίζοντες τὴν βλαχικὴν [=Ἀρωμονικὴν] οὐδ' ὡς Βλάχοι δυνάμενοι νὰ ἐκληφθῶσιν, οἱ δὲ Καραγκούνηδες ἢ Ἀρβανιτόβλαχοι ὀμιλοῦν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τρεῖς γλώσσας: βλαχικὴν, ἀλβανικὴν καὶ ἑλληνι-

¹ Deutsche Literaturzeitung 49 (1928) I σελ. 327.

² Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa 1 (1937) 46, σημ. 4.

³ Les états balkaniques, Paris 1930, 42 σημ. 3.

⁴ Byzant. Zeitschr. 27 (1927) 374.

⁵ Peuples et nations des Balkans, Géographie politique, Paris 1930, σελ. 112: «Ces Vlaques ne sont pas tous de parler roumain (on dit encore Aroumains, Aromounes, Tsintsars, Koutzo-Valaques, etc.). Beaucoup sont grécisés: tels les Saracatsani».

⁶ N. Jorga, Vederi din Grecia de azi (Εἰκόνας ἀπὸ τὴν σημερινὴ Ἑλλάδα), μετάφρ. Μ. Μανέσκου, Ἀθήνα 1931, σελ. 95. Πβ. Ἀ. Κεραμόπουλλον, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1939, σελ. 21, σημ. 1.

⁷ N. Banescu, Byzantion 3 (1926) 510.

⁸ Π. Θωμᾶν, Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων: Πανδώρα 20 (1869—70) 12 α καὶ σημ. 1. Ὁ Θωμᾶς δὲν παραθέτει παρακομπὴν εἰς τὸν Rouqueville, ὅπως καὶ ὁ Π. Ἀρβαντινὸς (βλέπε Μέρος Α' τῆς παρουσῆς μελέτης, Ἀρχεῖον Ὁρακκοῦ Θεσσαροῦ 12, σελίς 70, § 1).

⁹ Χ. Χρηστοβασίλης, περιοδ. Ἑλληνισμός 4 (1901) 489.

κὴν, ὄντες ἐξ Ἰσου Βλάχοι, Ἄλβανοὶ καὶ Ἕλληνες, οὗτοι δέ, οἱ Καραγκούνηδες ἢ Ἀρβανιτόβλαχοι, δὲν ὑπερβαίνουν ἐν ὄλῳ τὰς 100 ὀμάδας, ἀνὰ 100 ψυχὰς τὴν ὀμάδα, ἦτοι τὰς 10.000 ψυχὰς»¹.

Οἱ Σαρακατσαναῖοι εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γλώσσης, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων των καὶ κατὰ τὴν κρίσιν ξένων λογίων, ὅπως ὁ Α. Haberlandt², ἢ P. Wahrmann³ καὶ ὁ Ed. Heermann⁴.

Μόνη ἡ γλῶσσα βεβαίως δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἐθνικότητος ὁμογλώσσου ὀμάδος, ἀφοῦ, ὅπως ἀποδεικνύει ἱστορία καὶ γλωσσικὴ ἐπιστήμη, πολλοὶ λαοὶ κατὰ τὴν πολυχρόνιον ἱστορίαν των ἀλλάσσουν γλῶσσαν. Καὶ οἱ Σαρακατσαναῖοι εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὅχι μόνον διότι ὀμιλοῦν ἑλληνισί.

5. Οἱ Καρακατσάνοι τῆς Βουλγαρίας εἶναι Ἕλληνες νομάδες

[σελ. 71, 73, 74—75].

Ὁ Th. Caridan εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῶν Ἀρωμούνων νομάδων λέγει καὶ τὰ ἑξῆς· «Μεταξὺ τῶν Ἀρωμούνων νομάδων τῆς Βουλγαρίας εὐρίσκονται μερικοὶ, οἱ ὁποῖοι δὲν ὀμιλοῦν πλέον ἀρωμουρικὴν διάλεκτον. Αὐτοὶ εἶναι ποιμένες ὀνομαζόμενοι Σαρακατσάνοι, τοὺς ὁποῖους οἱ Βούλγαροι ὀνομαζοῦν ἐσφαλμένως Καρακατσάνους. Ἡ ἐνδυμασία τῶν Σαρακατσάνων τούτων, μὲ μικρὰς διαφορὰς, εἶναι ἴδια μὲ τὴν τῶν Ἀρωμούνων ποιμένων. Φαίνεται ὅτι ἐκ καταγωγῆς εἶναι Ἀρωμοῦνοι ἐξηλληνισμένοι. Ἄλλ' εἰς πλείοστα μέρη τῆς Βουλγαρίας τὸ ὄνομα Καρακατσάνοι ἀποδίδεται καὶ εἰς Ἀρωμούνους νομάδας ποιμένας. Ἡ σύγχυσις αὐτὴ προέρχεται βεβαίως ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς ἐνδυμασίας . . .»⁵.

Οἱ ἑλληνόγλωσσοι Σαρακατσάνοι τῆς Βουλγαρίας εἶναι παρὰ τὰ λεγόμενα ταῦτα ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Εἰς ὅ,τι δὲ ἀφορᾷ τὸ ἐνδυμὰ των παραβάλλει ὁ καθηγητὴς Ἀντ. Κεραμοπούλλος «ἐκθεσιν τοῦ Tschauer, Περὶ ἐκδρομῆς ἐπὶ τοῦ Αἴμου (τμήμα Vézène), ἐφημ. La Parole Bulgare (Sophia) 31-7-1938, σελ. 11, ἐνθα φωτογραφοῦνται Καρακατσάνοι καὶ γυναῖκες αὐτῶν φοροῦσαι οἷα καὶ παρ' ἡμῖν φορέματα καὶ τῶν ὁποίων τὸ φωτογραφούμενον ἐκεῖ τυροκομεῖον λέγεται pãndra (=μάνδρα, μανδρῆ, στρούγγα) . . .»⁶.

¹ Ἐνθ' ἀνωτέρω 490.

² Wiener Zeitschr. f. Volkskunde 31 (1926) 141.

³ Indogerm. Forschungen 46 (1928) 359, 361.

⁴ Philolog. Wochenschrift 49 (1929) 1368.

⁵ Th. Caridan, Români nomazi. Studiu din viatsa românilor din sudul peninsulei balcanice. Cluj 1926, σελ. 65.

⁶ Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σελ. 18 σημ. 3.

6. Διαφοραὶ Σαρακατσάνων καὶ Ἀρωμούνων εἰς τὴν ἔνδυμασίαν
καὶ ἄλλα [σελ. 74, 86—87].

Ἡ διαίτα Ἀρωμούνων καὶ Σαρακατσαναίων εἶναι ἐν πολλοῖς ὁμοία¹. Ὅπως δὴ ποτε ἡ ἔνδυμασία τῶν Σ. εἶναι ἢ ἄλλοτε γενομένη ἐθνικὴ ἔνδυμασία τῶν Ἑλλήνων μὲ κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν *φουστανέλλα* (ἐπίσης φέρμελη, πουκάμισο, κατασάρακι, μπουρουνάνα, κάλτσες, τσαρούχια, φούντια, τσουράπια, κάπα, πέτσινη ζώνη, σελάχι, φέσι· τῶν γυναικῶν: φανέλλα, ποδιά, μαύρη κοντόκαπα, φουστάνι, μαντίλι, τσαρούχια κλπ)². Οἱ παλαιοὶ Σαρακατσάνοι τῆς Μακεδονίας φοροῦν ἔνδυμασίαν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην πολλῶν Ἀρωμούνων, π.χ. τῶν Ἀρωμούνων τῆς Σαμαρίνας, ὅπως δεικνύει ὁ πίναξ 34 παρὰ Höeg 1, 62 ὁ ὁποῖος, παραπέμπων εἰς Wace Thompson, *The Nomads* πίν. VIII, 1, ἀναλύει τὰ μέρη τῆς ἔνδυμασίας.

Ἡ λέξις *φουστανέλλα*, ἐξηγουμένη ἐκ τοῦ Ἀλβανικοῦ *fustanëlle* *Weiberrock*, *Fustanella*³, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀρωμουλικὴν πιθανῶς διὰ τῆς ἑλληνικῆς, ὅπως δέχεται ὁ Geagea 353 καὶ ὁ Gáldi, *Les mots d'origine néogrecque* 193. Δὲν ἀποκλείεται πάντως ὅτι ἡ λ. ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ἑλληνικὸν παράγωγον: *φουστάνι*—*φουστανέλλα* καὶ ἐξ αὐτοῦ ὡς δάνεια τὸ ἄλβαν. *fustanëlle*, ἄρωμουν. *fustanela*, *fustanea*. Ἡ *φουστανέλλα* ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ πανταλόνια, διότι τὰ λευκὰ φορέματα λερώνονται πολὺ γρήγορα καὶ δὲν εἶναι πρακτικά⁴.

Οἱ Σαρακατσαναῖοι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος φοροῦν ἔνδυματα διαφορητικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Θράκης⁵. Τὰ ἔνδυματα τῶν Σ. τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας εἶναι σχεδὸν τὰ ἴδια.

7. Ἡ θερινὴ μετοικεσία Σαρακατσαναίων καὶ Ἀρωμούνων [σελ. 81].

Ὁ Th. Caridan⁶ παρετήρησεν ὅτι ἡ θερινὴ μετοικεσία τῶν Σαρακατσαναίων (Ἡπείρου, Θεσσαλίας) καὶ τῶν Ἀρωμούνων γίνεται πρὸς τὰς αὐ-

¹ Ν. Βέης, Ἐγκυκλοπ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη 11 (1931) 338 α λ. *Σαρακατσαναῖοι*.

² Βλέπε περιγραφὴν τῆς ἔνδυμασίας τῶν Σαρακατσαναίων εἰς Ν. Γιαργοπούλου, *Τὰ Φθιωτικά*, Ἀθήναι 1891, σελ. 8· Höeg, *Les Saracatsans* 1, 22 καὶ 25.

³ G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alban. Sprache* 115 λ. *fustán*· J. Kalitsunakis, *Grammatik der neugriechischen Schriftsprache* 13 σημ. 11· R. Kahane, *Italienische Marinewörter im Neugriechischen*, Archivum Romanicum 22 (1938) ἀριθμ. 4, σελ. 563.

⁴ Ἀλλαγὴν μόδας εἰς τὴν ἔνδυμασίαν τῶν Σαρακατσανιστῶν παρετήρησεν ὁ Höeg, 1, 27, λέγων ὅτι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος ἐφόρουσαν ῥόμπες ἄσπρες μὲ μαῦρα κεντήματα.

⁵ Κατὰ πληροφориάν Λάμπρου Κοντολέξη, Κούσινα Τρικάλων.

⁶ *Dacoromania* 4 (1927) 92.

τὰς κατευθύνσεις. Ἀντιπαρετήρησα (I 81) ὅτι νομαδικοὶ πληθυσμοὶ ἀποβλέπουν εἰς καλὰς ὄρεινὰς περιοχὰς πρὸς νομὴν τῶν ποιμνίων των καὶ ὅτι ἡ περιορισμένη βοσκήσιμος ἔκτασις τῆς χερσονήσου νοτίως τῆς Ἠπείρου ἀναγκαιῶς προκαλεῖ τὸ φαινόμενον τοῦτο. Ἐν τούτοις οἱ Σ. διαχειμάζουν π.χ. εἰς τὴν ἐπαρχίαν Λαρίσης τῆς Θεσσαλίας καὶ διαθερίζουν εἰς τὴν Μακεδονίαν, παλαιότερον ὅμως διεθέριζον εἰς τὰ Ἄγραφα¹ ἅρα ἡ κατευθύνσις τῆς μετακινήσεως τῶν Σ. εἶναι ἄλλοτε ἄλλη καὶ ὄχι πάντοτε ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τῶν Ἀρωμούνων. Ὁρθῶς δὲ παρετήρησε γενικώτερον ὁ Evelyidi² ὅτι ὅλοι οἱ ποιμένες τῆς Βαλκανικῆς κατευθύνονται εἴτε πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν παραλίαν ἀπὸ Ἄρτης μέχρι Μουζακιάς, εἴτε πρὸς τὴν τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι Κωνσταντινουπόλεως.

8. Οἱ Σαρακατσαναῖοι εἶναι νομάδες ἀρχαίῳθεν; [σελ. 95—100].

Τὰ συμπεράσματα τοῦ Hög περὶ τῶν Σαρακατσαναίων ὡς ἀπογόνων ἀρχαίας νομαδικῆς φυλῆς ἀποδέχεται ὁ A. Haberlandt³. Καὶ κατὰ τὴν P. Wahrmann οὐδὲν ἀντιλέγει εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν νομάδας ποιμένας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, πάντως τὸ πρόβλημα ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ ἰδιαιτέρως⁴. Ἄλλ' ὁ Ed. Hergmann θεωρεῖ ἀναπόδεικτον τὴν θεωρίαν ὅτι οἱ Σ. ἦσαν νομάδες ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους⁵.

9. Οἱ Σαρακατσαναῖοι ἔγιναν νομάδες [σελ. 100—105].

Οἱ Σκύθαι, Ἰρανικὸς λαὸς στενωῶς συγγενεῦων πρὸς τὸν λαὸν τὸν δμιλοῦντα τὴν Ἀβεστικὴν γλῶσσαν (τὴν γλῶσσαν τοῦ Avesta), ἔγιναν ἐν μέρει νομάδες, ὅπως καὶ μέρος τοῦ λαοῦ τοῦ Avesta ἦτο νομαδικόν⁶. Οἱ Σλάβοι, πρὶν ἢ διέβησαν τὸν Ἰστρον «ἔξων νομαδικῶς» καὶ «δυσχερῶς ἔφερον τοὺς τῶν γεωργῶν πόρους» (Τὰ τακτικά, διατ. 18, 79 καὶ 105)⁷, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν ὁ Γουλιέλμος Τύρου θεωρεῖ τοὺς

¹ Κατὰ πληροφορίας μου παρὰ τοῦ Σαρακατσάνου K. Γαλλῆ, ἐτῶν 28, ἐκ Βελζεστίνου (1938).

² C. Evelyidi, Les états balkaniques 113.

³ Wiener Zeitschr. f. Volkskunde 31 (1926) 141.

⁴ Indog. Forschungen 46 (1928) 360.

⁵ Philolog. Wochenschrift 49 (1929) 1889.

⁶ M. Vasmer, Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1928, 7 καὶ ἐξῆς, 20.

⁷ Τὰ τακτικά συνετάχθησαν ἐπὶ Λέοντος Σ' τοῦ Σοφοῦ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνος. Πβ. K. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους 2, 100. Καὶ ὁ F. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome au IXème siècle, Paris 1926, 20 δέχεται ὅτι οἱ Σλάβοι ἦσαν νομάδες καὶ μὲ τὴν γεωργίαν ἠγχολοῦντο κατὰ τρόπον πρωτόγονον (πβ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους 1, 357). Ἡ συλλογὴ ἄλλωστε τῶν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν δανείων σλαβικῶν ποιμενικῶν λέξεων παρὰ τοῦ G. Meyer δεικνύει τὸν κυρίως ποιμενικὸν βίον τῶν Σλάβων' πβ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἀνωτέρω 1, 468.

Σέρβους ποιμενικὸν λαόν, χωρὶς γεωργίαν¹. Καὶ οἱ Ἄρωμοῦνοι ἔχουν διατηρήσει εἰς τὸ γεωργικὸν λεξιλόγιόν των τὴν λατινικὴν δρολογίαν, ἀπόδειξις τοῦτο ὅτι ἀρχικῶς δὲν ἦσαν καθαρῶς νομαδικὸς λαός², ἀλλὰ ἐπεδόθησαν εἰς τὸν νομαδικὸν βίον ὑστερώτερον, ὅπως ἔκαμαν καὶ οἱ Ἄλβανοί³. Γενικώτερον δέ, ὁ ἡμινομαδισμὸς (Halbnomadismus, transhumance) εἰς τὴν Βαλκανικὴν δὲν περιορίσθη εἰς ὠρισμένην κοινότητα ἢ ἐθνικότητα, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ A. Haberlandt⁴.

Κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι διόλου πιθανὴ σύναψις τῶν Σαρακατσαναίων πρὸς ἄλλας ἡμινομαδικὰ φυλὰς τῆς Βαλκανικῆς μὴ ἑλληνικῆς⁵ καὶ ἀντιθέτως φαίνεται φυσικὸν ὅτι μέρος ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔγινεν ἡμινομαδικόν.

10. Περὶ τῆς κοιτίδος τῶν Σαρακατσαναίων [σελ. 101—105].

Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Βασταβέτσι (τώρα Πετροβούμι) τῆς περιοχῆς τῶν Ἰωαννίνων ἔχουν τὴν παράδοσιν ὅτι «οἱ πρῶτοι Σαρακατσαναῖοι κατὰγονται ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ὅτι διεσκορπίσθησαν ἐκεῖθεν λόγῳ πανούκλας. Κατὰ περιέργον τρόπον ἡ ἰδίᾳ παράδοσις ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ Σεράκον, χωρίον βλαχόφωνον τῆς Ἠπείρου ἐπὶ τῆς Πίνδου. Ὑπὸ τῶν Βλάχων τοῦ Σεράκου οἱ Σαρακατσαναῖοι καλοῦνται Bizdidzanu δηλ. Βασταβετσινοί, διότι τὸ χωρίον Βασταβέτσι καλεῖται παρ' αὐτῶν Bisdidzanu. Τὴν ἰδίαν παράδοσιν ἔχουν καὶ πολλοὶ Σαρακατσαναῖοι, μερικοὶ μάλιστα ἔχουν καὶ ὀνόματα οἰκογενειῶν ὑπαρχουσῶν καὶ σήμερον εἰς τὸ Βασταβέτσι. Ἡ παράδοσις αὐτὴ νομίζω—λέγει ὁ Χρ. Σούλης—εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τὴν καταγωγὴν αὐτῶν»⁶.

Ὁ μακαρίτης καθηγητὴς Γ. Ἀγαγνωστόπουλος εἶρε προφανεῖς τὰς ὁμοιότητας τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ ιδιώματος τῶν Τζουμέρκων⁷. ἔννοεῖται ὅτι ἡ σύγκρισις αὕτη, ἐπὶ τῇ βάσει ὀλιγοστών φαινομένων δὲν γίνεται καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀλλαχοῦ Σαρακατσαναίων. Ὁπωσδήποτε τὸ συμπέρασμα τοῦ Ἀγαγνωστοπούλου ὅτι «ἡ ἀρχικὴ κοιτίς τῶν Σαρακατσαναίων πρέπει νὰ ζητηθῇ νοτιῶς

¹ Sakazon, *Revue intern. des études balkaniques* 2, 408· πρ. Ἄμαντον, ἔθ. ἄνωτέρω 2, 100 σημ.

² E. Gamillschey, *Romania Germanica* 2 (Leipzig—Berlin, 1935) 241· ὁ Gam. παραπέμπει εἰς Th. Capidan, *Dacoromania* 4, 208 καὶ ἐξῆς,

³ J. Jordan, *Zeitschr. f. roman. Philol.* 49 (1929) 356—57.

⁴ *Wiener Zeitschr. f. Volkskunde* 31 (1926) 141.

⁵ Πρ. Ed. Hermann, *Philolog. Wochenschr.* 49 (1929) 1388, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει τοιαύτην σύναψιν.

⁶ Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ γυμνασιάρχου κ. Χρ. Σούλη.

⁷ Ἀθηνᾶ 36 (1924) 70 σημ. 1 Βλέπε καὶ *Höeg* 1, 293—301· πρ. Στ. Κυριακίδου, *Λαογραφία* 8 (1925) 609.

τῶν Ἰωαννίνων . . . » συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀνωτέρω παράδοσιν καὶ πρὸς τὸ συμπέρασμα μου (I 105). Πάντως δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι σήμερον ὅλοι οἱ Σαρακατσαναῖοι, ἀκόμη καὶ οἱ τῆς Θράκης, Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Στερεᾶς Ἑλλάδος κλπ. ὁμιλοῦν τὸ αὐτὸ ἀμιγῆς ἠπειρωτικὸν ἰδίωμα². Τέλος ἔνδειξιν τούτου, ὅτι ἡ κοιτίς τῶν Σ. ὑπῆρξεν ἡ Ἠπειρος καὶ ὅτι οὗτοι πληθυνόμενοι ἐξετάθησαν βαθμηδὸν ἀνά τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροί Σ. καὶ σήμερον εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἠπειρον, εἰς τὰ ὄρη Γράμμων, Πάπιγκων, Μητσικέλι, Τόμαρον, Τζουμέρκα, Περιστέρη καὶ ἄλλοχού, διαχειμαζόντες εἰς τὰς πεδιάδας Πρεβέξης, Ἄρτης καὶ Φιλιππιάδος μέχρι καὶ Αἰτωλοακαρνανίας (Βάλτος, Ξηρόμερον).

11. *Τάσις Ρουμάνων λογίων* [σελ. 77, 79, καὶ ἐξῆς, 88, 89—90, 99].

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τῶν ἐπιτευγμάτων ἀρίστων Ρουμάνων ἐπιστημόνων εἰς τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης, ὅπως εἶναι ὁ Pas'cariu, Philipridi, Capidan, Rosetti, Graur, Pascu καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ρουμᾶνοι ἐπιστήμονες ἐδημιούργησαν τὸ Λεξικὸν τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Ρουμανίας, Φωνητικὸν Ἔργαστήριον, Γλωσσολογικὴν Ἑταιρείαν, καλὰ γλωσσικὰ περιοδικὰ κλπ. Ὁ σωβινισμὸς ὅμως ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὑποσυνείδητον τάσιν νὰ ἀξιεθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀρωμόνων καὶ ἐδημιούργησε τὴν Ρουμανικὴν θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσάνων ἐκ τῶν Ἀρωμόνων. Μὲ λύπην παραπέμπω εἰς ὅτι ὁ G. Weigand ἔχει εἶπει περὶ μερικῶν ἀρίστων κατὰ τὰ ἄλλα, Ρουμάνων γλωσσολόγων ὡς ἀκολουθούτων σωβινιστικὸς δρόμους³ ἢ ἐξ ἀφορηῆς ἐργασίας τοῦ Th. Capidan (Raporturile Albano-române, Dacoromania 2, 444—555)⁴.

¹ Αὐτόθι.

² Οὕτως ὁ K. Falgouts, Ἡ Νεολαία τεύχος 18, σελ. 591. Οἱ ρηματικοὶ τύποι εἰς —αίαν τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἠπείρου δὲν ἀποδεικνύουν τίποτε, διότι ἀπαντοῦν εἰς τὴν ΝΑ. Θράκην, Ἠπειρον, Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν βλ. Ἀνθ. Παπαδοπούλου, Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων, Ἀθήναι 1926, σελ. 90.

³ G. Weigand, Balkan-Archiv 3 (1927) 315 : « . . . ich schäme mich, dass es gerade meine ehemaligen Schüler Pus'cariu und Capidan sind, die die Bahn der objektiven Forschung verlassen und die latinische Tendenz eines Ciparinu neu beleben, die ich schon längst abgetan glaubte . . . ». Ὁ Pus'cariu γράφει τελευταίως ὅτι ἀφῆκε τὸν ἄλλοτε πολεμικὸν τόνον καὶ ἐγίνε διαλλακτικώτερος : «An Stelle der Unbeugsamkeit der Anschauungen verstärkte sich in mir mehr und mehr die Duldsamkeit gegenüber fremden Meinungen. Das erklärt das Fehlen des polemischen Tones in dem vorliegenden Werk» (Die rumänische Sprache σελ. X).

⁴ Weigand, Balkan-Archiv 2 (1926) 275 καὶ ἐξῆς : «Einem Forscher, der unbefangen an seine Aufgabe geht, muss es vollständig gleichgiltig sein,

Ἐναντι 500.000 Ἀρωμούνων (150 000 ἐν Ἑλλάδι) ὑπαρχόντων κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Th. Capidan¹ ὁ G. Weigand βεβαιώνει ὅτι παρ' ὅλην τὴν καλὴν του θέλησιν δὲν ἠμπόρεσε τὸ 1890 νὰ ὑπολογίσῃ πέραν τῶν 160.000 ἐν συνόλῳ εἰς Ἀλβανίαν, Ἑλλάδα καὶ τὰ μεθόρια βουνὰ τῆς Βουλγαρίας, ὅτι δὲ καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς δὲν ὑπῆρχε πλέον κατὰ τὸ 1926, διότι εἰς τὰς 160.000 εἶχε συνυπολογίσει ὁ Weigand πολλούς, τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δὲν ἠμποροῦσαν πλέον νὰ ὀμιλοῦν τὴν ἀρωμουρικὴν (εἰς τὴν νοτιὰν Πίνδον, νοτιὰν Μακεδονίαν καὶ ἰδίως εἰς τὰς Σέρρας, Θεσσαλονίκην, Σιδηρόκαστρον, Νιγρίταν κτλ.)². Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀρωμοῦνοι ὑπελογίζοντο διὰ τὴν Μακεδονίαν, Θράκην, Θεσσαλίαν καὶ λοιπὴν Ἑλλάδα εἰς 210.000³, κατὰ τὸν Σέρβον Γορσένις (1889) ἀνῆρχοντο εἰς 74.465, κατὰ τὸν Κλεάνθην Νικολαΐδην (1899) εἰς 41.200, κατὰ τὸν Βούλγαρον V. Κανσέν (1900) εἰς 77.267 καὶ κατὰ τὸν K. Oesterreich (1905) εἰς 100.000⁴. Κατὰ νεώτερα δεδομένα οἱ ἐν Ἑλλάδι Κουτσόβλαχοι ἀνῆρχοντο εἰς 40.000, οἱ ἐν Σερβίᾳ εἰς 30.000 καὶ ἐν συνόλῳ εἶναι 100.000⁵. Κατὰ τὴν προτελευταίαν ἀπογραφήν ἐν Ἑλλάδι οἱ ὀμιλοῦντες τὴν Ἀρωμουρικὴν ἀνῆρχοντο εἰς 19 703⁶.

Εἰς ὑπερβολικὸν ζῆλον, νομίζω, ὑφείλεται καὶ ἡ ἄνευ ἀποδείξεων γινόμενη βεβαίωσις τοῦ διακεκριμένου Ρουμάνου γλωσσολόγου S. Pușcariu, στηριζομένου ἄλλωστε εἰς τὸν Capidan, ὅτι «αἱ σημεριναὶ [ἀπογραφαὶ]—ἰδίως αἱ ἑλληνικαὶ—εἶναι νοθευμένα» ἢ ὅτι ὁ βίος τῶν Ἀρωμούνων «ὑπὸ τὴν

welchen Ursprung ein Wort hat. Bei den Mitarbeitern der Dacoromania macht sich aber bei allen etymologischen Untersuchungen die Sucht rumänisch resp. lat. Etymologien ausfindig zu manchen in ganz aufdringlicher Weise bemerkbar. Geradezu komisch wirkt aber bei manchen und nicht zum wenigsten bei Capidan die Flucht vor bulgarischen Etymologien. Bevor die Herren die Voreingenommenheit nicht ablegen, ist an ein wahrhaft wissenschaftliches Arbeiten nicht zu denken. Lehnwörter sind keine Schande, wohl aber die Überschwemmung der ererbten Muttersprache mit Fremdwörtern...». Καὶ περαιτέρω σελ. 277: «Der Balkan-krieg und noch mehr der Weltkrieg hat die Bedeutungslosigkeit der Aromunen doch allen, die die Wahrheit wissen wollen, klar gelegt, nur der Aromune Capidan weiss nichts davon. Aus diesem Geist heraus erklären sich auch seine übrigen Übertreibungen und die Sucht alles Mögliche und Unmögliches als Rumänisch zu erklären».

¹ Εἰς τὴν νεωτέραν ἐργασίαν τοῦ ὁ Th. Capidan, *Aromânii* (1932), σελ. 32, ὑπολογίζει 300—350 χιλιάδας Ἀρωμούνων συνολικῶς.

² Weigand, *Balkan-Archiv* 2, 277.

³ Πβ. Gl. Niox, *Les pays balkaniques*, Paris 1915, 8.

⁴ Βλ. J. Cvijic', *Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine*, Paris 1907, 56.

⁵ Βλέπε C. Evelpidi, *Les états balkaniques*, Paris 1930, 43.

⁶ *Annuaire statistique de la Grèce*, 7, Athènes 1936.

ξένην κυριαρχίαν κατέστη ἀφόρητος κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίαις»¹. Ὁ Pus'cariu ἐξ ἄλλου προσπαθεῖ νὰ μειώσῃ εἰς τὸ ἐλάχιστον τὴν ολαβικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ρουμανικῆς γλώσσης², ὅπως κρίνει καὶ ἀπροκατάληπτος Ἀμερικανὸς γλωσσολόγος³.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἔργον τοῦ G. Pascu, Rumänische Elemente in den Balkansprachen (Genève, 1924) ἐκφράζονται ὡς ἀκολούθως ὁ P. Krétschmer καὶ ὁ Kr. Sandfeld. «Unter rumänischen Elementen versteht der Verfasser dieser verdienstvollen und we tvollen Arbeit nicht nur die wirklich aus dem Rumänischen stammenden Wörter, sondern merkwürdigerweise auch die aus dem Lateinischen der Balkanhalbinsel entlehnten. Es wäre doch dasselbe, als wenn man die aus Italien belegten vulgärlateinischen Wörter als italienische bezeichnen wollte»⁴. «La synthèse essayée par M. Pascu... ne peut-être considérée que comme totalement manquée. Selon lui, l'influence du roumain sur les langues balkaniques aurait été écrasante, car la liste dressée par lui ne comprend pas moins de 452 mots d'origine prétendue roumaine. Mais, pour obtenir ce chiffre, il donne comme roumains nombre de mots latins, qu'il appelle «roumano-latins» sans fournir la preuve qu'ils soient précisément preroumains et non par exemple prédalmates, il use d'un grand arbitraire et fait des étymologies fantaisistes»⁵.

Πρὸ τοῦ Weigand ὁ Ρουμᾶνος Ovide Densusianu ὑπῆρξε ὁ καλύτερος κῆρυξ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Ἔγραφε τὸ 1900 τὰ ἑξῆς:⁶

Le patriotisme, tel qu'il est compris aujourd'hui en Roumanie, entravera longtemps encore le progrès de la philologie roumaine, en empêchant les travailleurs de chercher ou de dire la vérité. C'est pour ménager des susceptibilités patriotiques qu'on évite souvent en Roumanie de présenter les choses telles qu'elles ont dû se passer. On impose au philologue, comme à l'historien, de ne défendre que les thèses qui concordent avec les idées dominantes sur le passé du peuple roumain... On oublie cependant qu'en propageant ces tendances on donne une conception fausse du patriotisme. Ce n'est pas

¹ S. Pus'cariu, Die rumänische Sprache, Leipzig 1943, 263.

² Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 343—7.

³ G. Messing, Language 24 (1948) 230: Pus'cariu «is also inclined to minimize Slavic influence on Rumanian».

⁴ P. Krétschmer, Glotta 16 (1928) 181.

⁵ Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique 64.

⁶ O. Densusianu, Histoire de la langue Roumaine, I. Les Origines, Paris 1902, σελ. XXX καὶ ἑξῆς.

en cachant la vérité qu'on sert honnêtement son pays ; en procédant ainsi, ni le patriotisme ni la science n'y trouvent leur profit. Le vrai patriote n'est pas celui qui cherche à dénaturer les faits et à se tromper soi-même, et le savant oublierait son devoir s'il évitait de dire la vérité, quelque pénible qu'elle doive être.

Πλάνη εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν εἶναι πολλάκις κακὸν ἀνατόφεικτον, καὶ ἴσα ἴσα εὐκολώτερα ἀναδύεται ἡ ἀλήθεια ἐκ πλάνης. Ἄλλὰ σύγχυσις δημιουργουμένη ἔνεκα τῆς ὑπαρχούσης τάσεως, νὰ ἀποδειχθῇ κάτι ἐκ τῶν προτέρων ἐπιζητούμενον δὲν ἐπιτρέπεται καὶ ἀκόμη ἐπιβραδύνει καὶ παρακωλύει τὴν ἐπιτυχῆ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ὅταν π.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀρωμονικῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων οἱ Ρουμᾶνοι ἐπιστήμονες δημοσιεύουν γαλλιστὶ ἢ γερμανιστὶ βιβλία καὶ μελέτας, αἱ ὁποῖαι δίδουν εἰς τὸν ἄλλης εἰδικότητος ἐπιστήμονα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ Σαρακατσαναῖοι εἶναι πράγματι Ἄρωμοῦνοι, ὅτι τοῦτο ἀπεδείχθη ἤδη τρανῶς ὑπὸ τῶν Ἄρωμούνων λογίων καὶ ὅτι ζήτημα περὶ τῆς ἀρωμονικῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων δὲν ὑπάρχει.

Ἐπειδὴ ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω εἰς τὴν ἀκεραιότητα, τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν τῶν Ρουμάνων ἐπιστημόνων καὶ δὲν ἀποδίδω καμμίαν ἀξίαν εἰς οἵανδήποτε προπαγάνδαν, ἡ ὁποία εἶναι ἀντικρὺς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἐλπίζω ὅτι οἱ διακεκριμένοι Ρουμᾶνοι ἐπιστήμονες θὰ εὐαρεστηθοῦν νὰ βασανίσουν σοβαρῶς ἐκ νέου τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ ἀκολούθως ἢ νὰ προσκομίσουν διαφωτιστικὰ δεδομένα καλυτέρας ποιότητος τῶν ἐπιχειρημάτων των, τὰ ὁποῖα ἀναιροῦνται εἰς τὴν παρούσαν μελέτην, ἢ νὰ δεχθοῦν τὰ λογικὰ συμπεράσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεῦνης.

12. Αἱ λέξεις τάτας, λάλας καὶ συγγενῆ [σελ. 76, 88].

Αἱ λέξεις τοῦ ἰδιώματος τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἠπείρου τάτας 'πατήρ' καὶ λαλά 'μήτηρ' θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Hög δάνεια ἐκ τῆς ρουμανικῆς: 1, 78 λέγει ὁ συγγραφεὺς: on a souvent recours à des termes étrangers pour renouveler les termes de tendresse. Ἐπίσης τὸ σλαβικὸν *tata* καὶ ὅμοιοι ὄροι ἐρμηνεύονται ἐκ ρουμαν. *tata* 'père' ὑπὸ τοῦ G. Pascu¹. Παραλαμβάνοντες τοῦτο ὁ Th. Capidan 948 καὶ ὁ T. Parahagi 268 ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ ὄροι οὗτοι, εἰλημμένοι ἐκ τῆς ἀρωμονικῆς, ἀποτελοῦν τρανὴν ἀπόδειξιν τῆς φυλετικῆς συγγενείας Σαρακατσαναίων καὶ Ἄρωμούνων. Ἐὰν ὁμως βασανισθῇ τὸ ἐπιχείρημα λεπτομερῶς, ἀποδεικνύεται ἀνίσχυρον.

¹ Rumänische Elemente in den Balkansprachen 86.

τάτας

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μνημονευθῆ τὸ ὁμηρικὸν ἀντίστοιχον *ἄττα*¹ 'πατερούλλη' π 31 καὶ τὸ συνώνυμον *τέττα* Δ 412², τῶν ὁποίων ἡ σημασία φαίνεται θωπευτικὴ εἰς προσφωνήσεις³: ὁ Η. Ebeling⁴ ἀποδίδων ἀμφότερα διὰ τοῦ λατινικοῦ *tata* (Väterchen) παραθέτει παράλληλα τῶν ἄλλων ἰνδοευρωπαϊκῶν γλώσσῶν. Ὁ Ducange⁵ μνημονεύει *τατᾶς* ἐκ τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων καὶ μεσαιων. λατινικῶν *tatas*. Ὁ δὲ Ἄδ. Κοραῆς Ἰλιάδος Δ 50 μνημονεύων τὸ χωρίον τῆς Εὐσταθίου Παρεκβολῆς εἰς Ὅμηρον 490, 36 καὶ ἐξῆς παραβάλλει καὶ τὸ νεώτερον *τατᾶς*: «*τατᾶς παρ' ἡμῖν νῦν καλεῖται ὁ πατήρ*» καὶ διὰ μακροτέρων λέγει ἀλλαγῶν⁶: «*τατᾶς μὲ συνών. πατέρας Σ. τατᾶς, Δ. πατήρ, Ἑλλ. ἀπὸ τὸ Ὅμηρικὸν τέττας (Ὅμ. δ', 412) . . . Οἱ Γραικοὶ. ὠνόμαζαν καὶ 'τατᾶν τῆς αὐλῆς'* Δ. ἓνα τῶν αὐλικῶν, τὸν ἀπὸ τινὸς ἐξηγούμενον παιδαγωγὸν τῶν τέκνων τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ λέξις ὠνοματοποιήθη ἀπὸ τῶν νηπίων τὴν γλῶσσαν. Τοιαύτην ὠνοματοποιίαν ἔπαθε καὶ τὸ θηλ. *τατά*, ἡ χυδαιέστερον *τζάτζα*, Σ.—ἡ μήτηρ (*mère*)».

Εἰς τὰς ἄλλας ἰνδοευρωπαϊκὰς γλώσσας ὑπάρχουν παράλληλοι τύποι= ἀρχ. ἰδικὸν *tatáh* 'πατήρ', λατιν. *tata* 'πατήρ, τροφεύς', γερμ. *tata* 'πατήρ', σλαβ. (ρωσσ., τσεχ., πολων) *táta* 'πατήρ', ἄλβαν. *tate* 'πατήρ, πάππος', νεογερμαν. *Tate* 'θεῖα', ἰσλανδ. *táta* 'θεῖα', λεττ. *téta* 'πατήρ', λιθουαν. *tétis* 'πατήρ' καὶ *tetà* 'θεῖα', παλαιοσλαβ. *teta* 'θεῖα', σερβ. καὶ ρωσσ. *tetka*, ἀρχ. πρωσσ. *thetis* 'πάππος' κτλ.⁷

¹ Πρὸς τὸ ὁμηρικὸν *ἄττα* πβ. λατιν. *atta* 'πατήρ', σαρβ. *atta*, γερμ. *attas*, γοτθ. *atta* 'πατήρ, πρόγονος' (καὶ ὄνομα *Attila*), ἀρχ. ἰνδ. *atá* 'μήτηρ, ἡ προσβυτέρα ἀδελφή', ἀρχ. σλαβ. *otici* 'πατήρ' κτλ. Βλέπε Β. Delbrück, Die indogermanischen Verwandtschaftsnamen, Leipzig 1889, 71, 449· W. Prellwitz, Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache, Göttingen 1905, 63· É. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Heidelberg—Paris 1916, 98· N. Jokl, Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen, Berlin—Leipzig 1929, 38.

² Πβ. Εὐσταθίου Παρεκβολᾶς εἰς Ὅμηρον 659, 52 καὶ 490, 36 καὶ ἐξῆς.

³ Πλ. Α. Meillet, Bulletin de la Société de linguistique 34 (1933) 1 καὶ compte-rendu σελ. 5.

⁴ Lexicon Homericum 1, Lipsiae 1880, λ. *ἄττα*.

⁵ Glossarium ad scriptores medice et infimae graecitatis, Lugduni 1688, στήλ. 535.

⁶ Ἄτακτα 4, 590.

⁷ Βλέπε Delbrück, ἐνθ' ἀνωτέρω 70—72, 76, 120· Prellwitz, ἐνθ' ἀνωτέρω 962 (μετὰ τοῦ *τέττα* συνεξτάζει τὸ *τατά*)· A. Walde—J. Pokorny, Vergleichendes etymologisches Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, Berlin—Leipzig 1927—30, 1, σελ. 704· E. Schwyzler, Griechische Grammatik 1, 315· S. Feist, Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache³, Leiden 1939, λ. *Alb. v. Blumen-*

Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ J. Friedrich ¹, ἡ λέξις *tata*- τῆς Λουβίας γλώσσης (εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν) δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ λατινικὸν *tata* ἢ τὸ ἀρχ. Ἰνδικὸν *tata*· ἐπίσης τὸ νεοελληνικὸν (τῆς Καππαδοκίας) *dadās* δὲν δύναται, λέγει ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς, νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ δημηρικοῦ *τέτα*. Ὅλαι αἱ λέξεις αὗται προέρχονται ἐκ τῆς παιδικῆς γλώσσης χωρὶς ἐξάρτησιν τῆς μιᾶς γλώσσης ἀπὸ τῆς ἄλλης.

Τί ἄραγε συμβαίνει μὲ τὴν λέξιν *tatas* τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἡπείρου; Θὰ ἠδύνατο νὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀρωμουικῆς, ἂν θὰ ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν παλαιότεραν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν ἢ εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους Κρήτην, Δωδεκάνησον, Κύπρον κλπ. Ἄλλως ἢ λ. *tatas* τῶν Σαρακατσαναίων προέρχεται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ἢ ὁποῖα πράγματι ἔχει τὴν λέξιν.

Εἰς ἀπόσπασμα Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείας (7^{ος} αἰῶν) «φέρετε τὸν τατά μου» ², εἰς ἐπίγραμμα τοῦ Μυρίνου (παλαιότερου τοῦ 10^{ου} αἰῶνος) «βάπτε δὲ τὰς λευκὰς καὶ λέγε πᾶσι τατᾶ» ³, εἰς τὸν Ἡρώندان III 79 «τατᾶ, κόσας μοι δώσατε», εἰς τὸν βίον τῆς ἁγίας Μαρίνης (χειρόγρ. τοῦ 10^{ου} αἰῶνος) «τατᾶ» (ἔκραζε παιδίον πρὸς τὸν ὑποτιθέμενον πατέρα του Μαρίνον) ⁴, εἰς τὸν Γ. Ἀκροπολίτην Χρον. Συγγρ. 66 (ἐκδ. A. Heisenberg) «τὸν Καλαμπάκην Θεόδωρον, ὃν καὶ τατᾶν τῆς ἀύλης κατωνόμαζον», εἰς τὸν Δούκαν Ἰστορ. 250, 15 «Τί εἰσι ταῦτα λαλά; ὡς εἶποι τις κατὰ τὴν κοινὴν γλῶτταν τατᾶ ἤγουν παιδαγωγέ», Παχυμέρ. 4, 29 καὶ 6, 32, Κωδινὸν 5, 57 κλπ.

Εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἢ λέξις ἀπαντᾷ εἰς ὀλόκληρον τὴν γλωσσικὴν περιοχὴν ὑπὸ ποικίλους τύπους :

τάτα 'πατῆρ' (Ἡπειρος, Κεφαλληνία, Καλημέρα Ἀπουλίας), *τάτας* 'πατῆρ' (Εὐβοία, Ζάκυνθος, Ζαγόρι Ἡπείρου, Τζουμέρκα, Θήρα, Θράκη, Κεφαλληνία, Πελοπόννησος, Στερεὰ Ἑλλάς), *τάτος* 'πατῆρ' (Τσαμαντᾶς Ἡπείρου, Διδυμότειχον Θράκης), *τάτης* 'πατῆρ' (ἄγνωστον τόπον), *τάτίας* 'πατῆρ' (Ρόδος), *νίαιας* 'πατῆρ' (Πόντος), *τατᾶ* 'πατῆρ' (Θεσσαλία, Κεφαλληνία, Σάμος, Χαλκιδική, Καππαδοκία, Τσακωνιά), *τατᾶ* 'πατῆρ' (Σάμος), *τατᾶς* 'πατῆρ' (Αἴγινα, Βιθυνία, Εὐβοία, Θήρα, Θράκη, Ζάκυνθος, Καππαδοκία, Κάρπαθος, Κρήτη, Κύπρος, Λέσβος, Λιβύσοι Λυκίας, Μεγίστη, Πάρος, Πάτιμος, Πελοπόννησος, Ρόδος, Στερεὰ Ἑλλάς, Σύμη, Χίος) καὶ 'νοννὸς'

thal, Indogermanische Forschungen 5 (1940) 262. Παλαιὸν Ἰλλυρικὸν στοιχεῖον θεωρεῖ τὴν λέξιν *deda* 'θεία' τῶν ἀρχαίων Βενετῶν (Veneti) ὁ R. v. Planta, Litteris 6 (1929) 152· πβ. H. Krahe, Die Welt als Geschichte 3 (1937) 136.

¹ Zwei kleinasiatische Lallwörter : Glotta 23 (1935) 209 καὶ ἐξῆς.

² Th. Mommsen, Bruchstücke des Johannes von Antiocheia und des Johannes Malalas : Hermes 6 (1872) 312.

³ Ἀνθολ. Παλατ. 11, 67, 4 (Dübner, τόμος 2).

⁴ L. Clugnet, Revue de l'Orient chrétien 6 (1901) 577, στίχ. 5.

(Ἀβία Λακωνικῆς, Σίλη Καππαδοκίας, Κάρπαθος, Κάσος, Κύπρος [ἤδη εἰς τὸ Χρον. τοῦ Μαχαιρᾶ 1, 492 ἔκδ. R Dawkins], Λιβύσσι, Πάτμος, Ρόδος, Σύμη), ἠγούμενος (Κρήτη) ἐπώνυμον Τατῆς (Λέρος).

Θηλ. τάτα ἠήτηρ (Διδυμοτείχων Θράκης), τατά θεία (Ἡπειρος), τατῆ (Μεγίστη). Ὁμοίως τέτα θεία (Ζαγόρι Ἡλείου, Λιβύσσι, Μακεδονία), τέτη θεία (Ἀδριανούπολις Θράκης), τέτω ἠ ἔκ μητρὸς θεία (Ἡπειρος), τιτά θεία (Ἡπειρος).

Ἡ ἑλληνικὴ λέξις εἶναι κατὰ ταῦτα παράλληλος πρὸς τὴν λατινικὴν *tata* πατήρ ἔκ τῆς ὁποίας προήλθον ἀντίστοιχοι τύποι τῶν ρωμανικῶν γλωσσῶν, ἰταλικός, γαλλικός, ρουμανικός ὡς πρὸς τὸ ἀρωμονικὸν *tata* ὑπέδειξεν ἠδὴ ὁ Κ. Νικολαΐδης¹ τὴν ἀρχὴν του ἔκ τοῦ λατινικοῦ *tata*. Ἀκόμη ἡ λ. *tata* ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὠνοματοποιημένη καὶ εἰς τὰς ρωμανικὰς γλώσσας ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς λατινικῆς². Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει καμμία ἔνδειξις ὅτι ἡ λ. τάτας τῶν Σαρακατσαναίων εἶναι ἀρωμονικὴ, ὑπάρχει ὁμως ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι εἶναι ἑλληνικὴ.

λάλα, λαλᾶς

Αἱ ἄλβανικαὶ λέξεις *λάλα* ἠάμμη καὶ *λαλᾶς* ἠάμπος ἔχουν ἐτυμολογηθῆ ἔκ τοῦ τουρκικοῦ *lala*³, κατὰ δὲ τὸν Fr. Miklosich⁴ ἡ λ. *lala* εἶναι περσικὴ, ὅπερ ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑπ' ἄλλων⁵. Ὁ G. Murgu⁶ τὸ ἑλλην. *λαλᾶς* ἠεἰος, τὸ ἀρωμονικὸν *lala* ἠεἰος καὶ τὸ ἄλβανικὸν *ljalje* καὶ *ljaljo* ἠατήρ, ἠάμπος ἔτυμολογεῖ ἔκ τοῦ τουρκικοῦ *lala* Hofmeister, Majordomus⁷, ὑποστηρίζει ἐν τούτοις τὴν ἄπειν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν εἶναι δάνειον ἔκ τῆς ἀρωμονικῆς. Καὶ ὁ Hög⁷ τὸ ὑπὸ τῶν Σαρακατσαναίων λεγόμενον *λάλας* ἠεἰος (σπανιώτερον τοῦ συνωνύμου *βάρβας*) ἔτυμολογεῖ ἔκ τοῦ συνωνύμου ἀρωμον. *lala* πρᾶγματι ἐνῶ ὑπὸ τῶν Ρουμάνων λέγεται *unchiu*, οἱ Ἀρωμοῦνοι ἔχουν *lala*⁸.

Πάλιν ἡ παράδοσις τῆς λέξεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἡ ἔκτασις τῆς εἰς

¹ Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης 252.

² Βλέπε W. Meyer-Lübke, Roman. etymol. Wörterb.⁹ 8596 (σελ. 717) λ. *tata* καὶ τὴν αὐτοῦ παρὰ τιθεμένην βιβλιογραφίαν.

³ G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der alban. Sprache 236 τοῦτο δέχεται καὶ ὁ G. Pascu, Rumänische Elemente in den Balkansprachen 8.

⁴ Die türkischen Elemente: Denkschriften d. Akad. d. Wiss. zu Wien, phil.-hist. Kl., 35 (1885) 117.

⁵ Στ. Σαρθουδίδης, Ἐρωτικόκριτος, Ἀθῆναι 1915, σελ. 594. Ἰ. Βογιατζίδης, Ἀμοργός, Ἀθῆναι 1918, 80.

⁶ Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen 30.

⁷ Les Saracatsans 2, 174 b' πβ. 2, 211.

⁸ Κ. Νικολαΐδης, Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης 252.

τὴν ἑλληνικὴν γλωσσικὴν περιοχὴν δίδει τὴν κλεῖδα πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος.

Ἡ λ. *λαλά* μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ducange¹, χρησιμοποιεῖται εἰς τὸν Ἑρωτικόριτον Β 487, Ε 1516 κλπ. Ὁ δὲ τύπος *λαλάς* εἶναι καὶ μεσαιωνικός: Δούκα Ἰστορ. 250, 15 «Τί εἰσι ταῦτα, *λαλά* . . .», Ἀθ. Ὑψηλάντου Τὰ κατὰ τὴν ἄλωσιν σελ. 710 «τὸν εἰς τὸ σαχζαδελίκι του *λαλάν* του».

Σήμερον δὲ λέγεται:

λαλά 'μάμμη' (Ἀθῆναι, Ἀμοργός, Ἄνδρος, Εὐβοία, Θήρα, Ἴος, Κάρπαθος, Κάσος, Κίμωλος, Κρήτη, Κύθηρα, Κύθνος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σίκινος, Σίφνος, Σύμη, Τήνος), *λαλλά* 'μάμμη' (Κάρπαθος, Κάσος), *λάλα* 'ἀδελφή' (Ζάκυνθος), *λάλη* 'μάμμη' (Κρήτη), *λέλα* 'μάμμη' (Μήλος). Ἀρσενικὸν *λαλάς* 'θεῖος' (Ἠπειρος, Θεσσαλία, Θυρίκη, Μακεδονία), 'ἀδελφός' (Κεφαλληνία, Λευκάς, Παπούλια Πυλίας), 'γέρον θεράπων' (Ἀθῆναι, Ἠπειρος) ἐπώνυμον *Λαλάς* (Σίφνος)· *λάλας* 'θεῖος' (Ἠπειρος, Μακεδονία), 'ἀδελφός' (Αἰτωλία, Ἴονιοι Νῆσοι, Ὀλυμπία, Πυλία), 'πάππος' (Ἴονιοι Νῆσοι), 'ἐξάδελφος' (Ὀλυμπία), 'παιδαγωγός' (Ἴονιοι Νῆσοι, Λιβύσοι, Μάδντος)· ἐπώνυμον *Λάλας* (Τσακωνία) καὶ τοπωνύμιον τοῦ *Λάλα* (Ἠπειρος, Κάρπαθος, Ἠλις Πελοποννήσου). Ἐπίσης εἰς —ος ἀναλογικῶς κατὰ τὸ *θεῖος*, *πάππος* κτι. λέγεται *λάλος* 'θεῖος' (Ἠπειρος, Κρήτη, Ὀλυμπός, Μακεδονία, Στερεὰ Ἑλλάς), *λάλους* 'θεῖος' (Μακεδονία), *λάλος* 'ἀδελφός' (Ἀκαρνανία), 'πάππος' (Κρήτη)· ἐκ τούτου ἴσως καὶ ἐπώνυμον *Λάλος* (Δημησιόνα Πελοποννήσου, Φιλιππούπολις). Ἐπίσης *λάλης* 'θεῖος' (περιοχὴ Σερρών Μακεδονίας), *λαλλέ* 'θεῖος' καὶ *λαλλά* 'θεία' (Κάτω Ἰταλία).

Ἄν καὶ ἀνεξάρτητος ὀνοματοποιία δὲν ἀποκλείεται, εἶναι ἐν τούτοις πιθανὴ ἡ ἐρμηνεία ἢ δοθεῖσα εἰς τὰς παραλλήλους βαλκανικὰς λέξεις (σλαβ. *lala*, *lalo*, ἑλλην. *λάλα*, *λάλας* κτι., ἀρωμον. *lala*, ἄλβαν. *ljalje*, *ljaljo*) ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *lala*, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ περσικοῦ².

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραλλήλως πρὸς τοὺς συνεχῶς ζῶντας ἑλληνικοὺς ὄρους δηλωτικὸς συγγενείας, ὅπως *ἀδελφός*, *ἀδελφή*, *θεῖος*, *θεία*, *θνηγάτηρ*, *μήτηρ*, *πάππος*, *μάμμη*, *πατήρ*, *εἰός*, ὑπὸ ποικίλους τύπους, ὑπάρχουν ἀναμφισβήτητα δάνεια ἐξ ἄλλων γλωσσῶν: *μάρμπας* 'θεῖος' ἐκ τοῦ ἰταλ. *barba*³,

¹ Glossarium σελ. 784.

² *Miklosich*, ἐνθ' ἀνωτέρω· *Er. Bernker*, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1924, 688· *K. Lokotsch*, Etymologisches Wörterbuch 1299, σελ. 103 b.— Αἱ ἀνωτέρω λέξεις δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ μικρασιατικὸν *λάλον* 'γεννητικὸν μόριον παιδίου' ἀπονιῶν εἰς ἀπόσπασμα τοῦ Σιρτάωνος (2^{ος} αἰὼν μ. Χρ.). Ἀνθολογ. Πολιτ. 12, 3) ἢ πρὸς τὸ χετταϊκὸν *lalu* 'ἀνδρικὸν μόριον'· βλέπε *J. Friedrich*, Glotta 23, 210—13.

³ Πβ. *E. Tappolet*, Die romanischen Verwandtschaftsnamen, Strassburg 1895, 103—04· *G. Meyer*, Neugriech. Studien 4, 57· *G. Rohlf*s, Etymologisches Wörterbuch d. unterital. Gräzität, Halle 1930, 307.

κουνιαδος 'ἀνδράδελφος' ἢ γυναικάδελφος ἐκ τοῦ ἰταλ. cognato—βενετ. cognado, τσάτσα 'ἢ πρεσβυτέρα ἀδελφή· μήτηρ' ἐκ τοῦ ἰταλ. zazza 'μικρὰ κόμη' ¹, καὶ μπατζανάκης 'σύγγαμβρος' ἐκ τῆς τουρκικῆς.

Αἱ λέξεις λαλά καὶ λαλάς τῆς διαλέκτου τῶν Σαρακατσαναίων δὲν εἶναι ἐκ τῆς ἀρωμονικῆς ἀλλὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Ἡ δὲ ἀρωμονικὴ λέξις *lala* ἐλήφθη ἢ κατ' εὐθειαν ἐκ τῆς τουρκικῆς ἢ πιθανώτερον ἐξ ἄλλης βαλκανικῆς γλώσσης.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω τάτας καὶ λάλας τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς διαλέκτου τῶν Σαρακατσαναίων δὲν εἶναι δάνεια ἐκ τῆς ρουμανικῆς ἢ ἐκ τῆς ἀρωμονικῆς.

13. Φαμβλιά, *Isdraelit* [σελ. 78].

Εἰς τὸ μέσον τοῦ συμφωνικοῦ συμπλέγματος *sr* ἀναπτύσσεται ἠχηρὸν ($\delta = a$) ἢ ἄηχον (*r*) ὀδοντόφωνον, π.χ. (Νέα Διαθήκη) Ἰσδραήλ καὶ Ἰοισραήλ, Ἔσρας, Ἐζρας καὶ Ἐσδρας ². Τὸ συμφωνικὸν σύμπλεγμα *sr* γίνεται *str* εἰς τὴν θρακικὴν, γερμανικὴν καὶ βαλτικὴν, π.χ. θρακ. Στρυμὸν (σήμερον *Strumitza*), παλαιογεωρ. *stroum*, λιθουαν. *strove*, σλαβ. *strouja*. Ἐκ τοῦ **isros* (ὄμηρ. ἰρός κλπ.) προῆλθε τὸ θρακ. ὄνομα τοῦ ποταμοῦ Ἰστρος ³ καὶ σλαβ. *Stréma* ἐκ τοῦ *Syrmus* : Σέρομιος ⁴. Ἐκ τοῦ *Sarda* (ἰνδοευρωπαϊκὸν **k'ordha*) προῆλθε τὸ θρακικὸν ὄνομα *Serdica* 'τόπος ποιμένων' καὶ ἐξ αὐτοῦ παλαιοβουλγαρ. *Sredici* καὶ μετ' ἀνάπτυξιν τοῦ *t* : βουλγαρ. *Stredici* ⁵, κτλ. ⁶. Παρὰλλήλως εἰς σύμπλεγμα *nr* ἀνεπτύχθη $\delta (= d)$ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν : **ανρός*—*ἀνδρός*, εἰς σύμπλεγμα *mr* τὸ $\beta (= b)$: **μμεσημοία*—*μμεσημβοία* ⁷, εἰς σύμπλεγμα *sl* ἀνεπτύχθη *t* : *Σλάβος*—*Σιλάβος* καὶ τὸ σύμπλεγμα *sl* ἔγινε *skl* : *Σκλάβος* ⁸.

¹ Τὸ ρουμαν. *isátsa* 'sœur aînée, tante, personne âgée' ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τσάτσα κατὰ τὸν *L. Gáldi*, *Les mots d'origine néo-grecque* 259.

² Βλέπε *Alb. Debrunner*, *Blass' Grammatik des neutestamentlichen Griechisch* ⁷ § 39, 5 (σελ. 20) and II, 9. *P. Kretschmer*, *Glotta* 24 (1936) 13.

³ *N. Jokl*, *M. Ebert's Reallex. d. Vorgeschichte* 1 (1924) 90 b λ. *Albaner*, 13 (1929) 294 b λ. *Thraker*. *P. Kretschmer*, *Mélanges H. Pedersen*, Copenhagen 1937, 63.

⁴ *Kretschmer*, ἐνθ' ἀνωτέρω 86.

⁵ Βλέπε *St. Mladenov*, *Balkan-Archiv* 4 (1928) 186.

⁶ Σλαβικὰ παραδείγματα βλέπε εἰς *A. Meillet*, *Le slave commun*, Paris 1934, 137.

⁷ *E. Schwyzer*, *Griech. Grammatik* 1, 277. Πβ. *A. Meillet*, *De la différenciation des phonèmes*, *Mém. de la Soc. Lingu.* 12 (1903) 24.

⁸ Τὸ σύμπλεγμα *skl* εἰς τὸ *Σκλάβος* εἶναι λογία γραφὴ καὶ λογία προφορὰ ἀντὶ τοῦ γενήσιου *skl*. Κατὰ ταῦτα δὲν ἔγινε τὸ *skl* > *skl*, ὅπως δέχεται ὁ *Ἰντ. Κεραμόπουλος*, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες σελ. 2 καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἰδίου βιβλίου.

14. Περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ τοπωνυμίου *Σιράκο* [σελ. 81, 102, 108, 110—11].

Ἐξετάζεται ἐδῶ τὸ ἐτυμον τοῦ ὀνόματος *Σιράκο*, διότι τοῦτο συνήφθη πρὸς τὸ κύριον θέμα.

Ὁ Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος¹ συνάπτει τὸ *Συράκον* καὶ τὸ ὄνομα θέσεώς τινος *Συρρακεία* πρὸς τὰ τοπωνύμια *Σαρακίη*, *Σαρακινάδον*, *Σαρακίτικο* ὡς συγγενῆ πρὸς τὸ ὄνομα τῆς χώρας *Σιρακηνή* τῆς Ἀρμενίας, πιστεύων ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ὡς ὄμοροι τῶν Ἀρμενίων θὰ ἦσαν συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐρμηνεῖα τῆς λ. καὶ σύναψις αὐτῆς πρὸς τὸ ὄνομα *Σαρακηνός* κττ. εἶναι ἀδύνατος, ἀφοῦ τὸ τοπωνύμιον *Σιράκο* ἔχει φωνῆεν εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν καὶ —ην— ἔλλειπει. Κατὰ δὲ τὸν Π. Ἀραβαντινὸν² τὸ *Σιράκο* ἀνηγέρθη ἐπὶ χωρίου μικροῦ, ἀνήκοντος πρότερον εἰς γαιοκτήμονα Ἰωαννίτην ὀνόματι *Συράκον*, τὸ δ' ἐπώνυμον συνάπτεται πρὸς τὸ χωρίον *Συρακάται* τῆς Ἠπείρου ἦτοι κτίσμα τοῦ *Συράκου*, ὅπως *Δοξαράται*, *Δουκάται*, *Καισαράται*³. Τὸν Ἀραβαντινὸν δὲ ἀκολουθῶν ὁ μητροπολίτης Ἀρτις Σεραφεῖμ ὁ Βυζάντιος (= Σεραφεῖμ Ξενοπούλος) παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἐξ οὗ τὸ ὄνομα *Σιράκο* γαιοκτημῶν ἐλέγετο Ἰωάννης⁴. Πιθανῶς παρανοεῖ ὁ Σεραφεῖμ τὸ Ἰωαννίτης ἰακώσιμος Ἰωαννίνων (ἀντὶ *Ἰωαννινίτης καθ' ἀπλολογίαν ἦτοι συλλαβικὴν ἀνομοίωσιν). Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Κ. Κρυστάλλης, ἑλληνικὰ ἢ κουτσοβλαχικὰ χωρία τῆς Πίνδου οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἰδιοκτησίαι γαιοκτημόνων. Τὸ ὄνομα *Σιράκο* παραγέται κατὰ τὸν Κρυστάλλην⁵ ἐκ τῆς λ. *σάρικον* καὶ *σάρικα* ἢ φλοκάτη ἦτοι τὸ τοπων. ἐτέθη ἐκ τῆς ὀνομασίας τοῦ εἶδους τοῦ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κώμην ταύτην βιομηχανουμένου. Ἡ ἐτυμολογία ὁμοῦς εἶναι ὡς πρὸς τοὺς φθόγγους, τὸν τονισμόν καὶ τὴν σημασίαν ἀδύνατος· διὰ νὰ ἀληθεύῃ δὲ ἡ αἰτία τῆς ὀνομασίας, θὰ ἔπρεπε ἡ κώμη νὰ εἶχε πρότερον ἄλλο ὄνομα καὶ τὸ ὄνομα *Σιράκο* θὰ ἦτο ὑστερότερον τῆς ἰδρύσεως τῆς κώμης ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ κώμη ἀνώνυμος πρὶν ὀνομασθῆ *Σιράκο* τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας τῆς φλοκάτης. Κατὰ τινὰς παραδόσεις· τὸ ὄνομα εἶναι «παραφθορά» τοῦ *Ξηρακιά*, ὀνόματος χωρίου τῆς Ἀκαρνανίας, ὅθεν πέντε ἀδελφοὶ ποιμένες μετὰ τῆς ἀδελφῆς των συνώκισαν τὴν νέαν *Ξηρακίαν* ἢ ὁ συνοικίσας τὸ χωρίον «ἐκαλεῖτο *Σῦρος* ἢ *Συ-*

¹ Περιόδ. Ἑβδομάς 1 (1881) 122 γ.

² Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου 2 (1857) 163—4.

³ Ἐνθ' ἀνωτέρω 45—46.

⁴ *Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου Ξενοπούλου μητροπολίτου Ἀρτις*, Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως . . . Ἀρτις καὶ . . . Πρεβέζης, Ἀθῆναι 1884. Πβ. Κ. Κρυστάλλης, Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου· Ἑβδομάς 8 (1891) φ. 21, σελ. 7 β.

⁵ Ἐνθ' ἀνωτέρω 7 α.

ράκος, ἐξ οὗ κατ' ἀρχὰς αἱ καλύβια τοῦ ὀνομάσθησαν καλύβια τοῦ Συράκου ἢ καλύβια Συρακέϊκα καὶ ἀκολούθως τὸ χωρίον Συράκων ἢ Συράκων¹. Ἐλληνικὸν δέχεται τὸ τοπωνύμιον γράφων Συράκων ὁ Νικ. Κορωναῖος², χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους. Ὁ Γ. Σταμνόπουλος³ ἐρμηνεύει τὸ ἐπώνυμον Συράκος, ὅθεν τὸ τυπωνύμιον Συράκο, ἐκ τοῦ ὄν. Σύρος παραβάλλον τὸ μεσαιων. Ἰταλ. *Syrus* καὶ τὸ παλαιοσλαβ. *sirak* καὶ ρουμαν. *sarak* 'πτωχός' ταῦτα ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ Στ. εἶχε γνῶσιν τῆς ἀνωτέρω παραδόσεως καὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Høeg, ἀλλ' ἢ σύμφυσις λέξεων διαφόρων γλωσσῶν δὲν ἐπιτρέπει περισσοτέραν ἀπασχόλησιν μὲ τὴν γνώμην του.

Ὁ G. Weigand θεωρεῖ τὸ *Siracu* ἢ (εἰς τὴν ἀρωμουνικὴν) *Saracu* βουλγαρικὸν ὄνομα μὲ σημασίαν 'ἀπωρραπισμένος, πτωχός, ἐρμητός' παραβάλλον καὶ τοπωνύμια τῆς Βουλγαρίας *Sirakovo* καὶ *Sirakofzi*⁴. Ὁμωνυμία μεταξὺ τοῦ τοπων. *Σιράκο* καὶ τῶν βουλγαρικῶν θὰ ἦδύνατο νὰ εἶναι τυχαία, ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν μᾶλλον δὲν εἶναι τυχαία. Κατὰ τὸν Høeg⁵ ἡ δακρορουμανικὴ λ. *sarac* 'πτωχός'⁶, ἡ ὁποία ὅμως δὲν μαρτυρεῖται εἰς ἀρωμουνικὴν (κουτσοβλαχικὴν) διάλεκτον καὶ ἡ ὁποία εἶναι δάνειον εἰς τὴν ρουμανικὴν ἐκ τοῦ παλαιοσλαβ. *siracu* τῆς αὐτῆς σημασίας, ἔδωκε τὸ τοπων. *Σιράκων*. Ὁ δὲ Th. Capidan θεωρεῖ τὸ *Siracu* σλαβικῆς ἀρχῆς παραβάλλον αὐτὸ πρὸς τὸ *Sirakovitzi* καὶ *Siratzite*. Μὴ ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Weigand, τοῦ Høeg καὶ τοῦ Capidan οὔτε τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐπωνύμου *Σιράκος* ὁ M. Vasmer προτείνει τὴν ἀπίθανον ἐρμηνείαν τοπωνύμου *Σιράκων* (γράφει: *Σιράκων*) τῆς Ἀττικῆς καὶ *Συράκων* τῆς Ἠλείου ἐκ τοῦ σλαβικοῦ προσηγορικοῦ *s'iroku* 'εὐρύς, πλατύς', καὶ συγκρίνει βουλγαρικά καὶ σερβικά τοπωνύμια *Siroko*, *Siroka* κτ.⁷, ἐνῶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπωνύμου *Σιράκος* ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *sirak* 'πτωχός, ἐνδεής' εἶναι ἡ πλησιεστέρα.

Ὅταν κατὰ τὸν Høeg τὸ ἐπίθετον *sarac* 'ἐνδεής' ἔγινε τοπωνύμιον, πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ τὰ ἐπώνυμα *Σιράκος* καὶ *Σαράκος*. Ὁ σχηματισμὸς ἐπωνύμων ἢ παρωνυμίων ἐκ τοπωνυμίων, π.χ. *Βαλαόρας*, *Σαλονίκης*,

¹ Βλέπε *Κρηστάλην*, ἐνθ' ἀνωτέρω 7—8.

² *Νικ. Κορωναίου*, Λεξιλόγιον γεωγραφικῶν ἑλληνικῶν, Χαλκίδς 1909, 45.

³ Βόλτες ὀνοματολογικῆς, Ἀθήνα 1929, σελ. 104· ἀλλοχοῦ (σελ. 242) γράφει *Συράκος*.

⁴ Die aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiet: Jahresb. d. Instit. f. rumän. Sprache zu Leipzig 21—25 (1919) 63.

⁵ C. Høeg, Les Saracatsans 1, 69—70. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Høeg 1, 69 ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλο χωρίον *Συράκων* ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου δὲν εἶναι ἀκριβές.

⁶ Πβ. A. Grauw, Bulletin linguistique 4 (1936) 110—12.

⁷ Th. Capidan, Dacoromania 4, 929.

⁸ M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 53 καὶ 132.

Μεσολόγγις κτ., εἶναι δυνατός¹, ἀλλὰ πάντως πολὺ περιορισμένος διὰ τοῦτο παρὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπωνύμου *Συρράκος* ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ χωρίου *Σιράκο* ὑπὸ τοῦ Ν. Ἀνδριώτη² νομίζω πιθανώτερον ὅτι προϋπῆρξε τὸ ἐπώνυμον καὶ ὅτι τοῦτο ἔδωκε τὸ τοπωνύμιον. Τὸ ἐπώνυμον *Σιράκις* μὲ κατάληξιν —ις (—ης), τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ παρὰ τὸ *Σιράκ-ος*, δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τοῦ τοπωνυμίου *Σιράκο* λήγοντος εἰς —ο.

Τύποι τῆς λ. εἶναι: τοῦ *Σιράκου*, τοῦ *Σεράκου* (καὶ τὸ *Σεράκον*)³, τὸ *Σιράκο*⁴, τὸ *Σεράκο*⁵ ἐν Δυτ. Μακεδονίᾳ ἐπίσης τὸ *Σαράκ*⁶ προφανῶς κατὰ τὸ βόρειον φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τοῦ ἀτόνου φωνήεντος *υ* (=ου) ἀντὶ τὸ *Σαράκον* τύπος *Σαράκο* παρέχεται ἐπίσης⁶ μόνον τύπος *Σιράκο* παραδίδεται ὑπὸ τοῦ L. Rouqueville⁷ *Σιράκο* καὶ *Σεράκον* παρέχει ὁ Leake⁸, *Syraku* ὁ Philippson⁹ τὸν τύπον *Σεράκο* ἔγραψον περὶ τὸ 1880 ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ¹⁰. Κατὰ τὸν Weigand¹¹ τὸ τοπων. ἦτο *Σαράκον* καὶ *Σιράκον*. Ὁ τύπος *Σεράκο* καὶ εἰς σατυρικὸν ποιημάτων τοῦ Ἰω. Βηλαρά: *Ζηλωτὴν μέγαν, Σεράκο, χαίρου—χαίρου, Σεράκο, τ' εἶναι παιδί σου*. Οἱ τύποι μὲ —ε— ἐξηγοῦνται μὲ τροπὴν τοῦ *ί* εἰς *ε* παρὰ τὸ ρ' τὸ —ε— ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ψευδῆ ἀποκατάστασιν τοῦ —*ι*— ὡς ἐξησθενωμένου *ε* κατὰ τὴν φωνητικὴν τῶν βορείων ἰδιωμάτων. Ἡ γραφὴ διὰ ρρ, *Συρράκο*, ὀφείλεται εἰς παρετυμολογίαν, φυσικὰ δὲν δικαιολογεῖται, ὡς νομίζει ὁ Κρυστάλλης¹², «ἐκ τῆς ἀφθόου συρροῆς τῶν ὑδάτων»! Ἐκ τοῦ τοπωνυμίου εἶναι τὸ ἔθνικόν *Σιρακιώτης*¹³ ἢ *Σαρακιώτης* καὶ ἐπίθετον *Σαρακιώτικου σακκούλ'* (Ἀκαρνανία).

Βεβαίως θὰ ἦτο δυνατόν *Συράκος* καὶ *Συράκις* νὰ εἶναι ἐπώνυμα ὡς

¹ Βλέπε Ν. Βέην, Ἀρκαδικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα: Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολογ. Ἑταιρείας 6 (1901—05) 248.

² Νέα Ἑστία 35 (1944) 601 α.

³ Ἰω. Λαμπρόδου, Ἡπειρωτικὰ μελετήματα 5, σελ. 15 καὶ 15 (τὸ *Σεράκον*), σελ. 16 (τοῦ *Σεράκον*). W. M. Leake, Travels in northern Greece, London 1835, I 274. Τὸ *Σεράκον* καὶ τοῦ *Σεράκον* ἤκουσα ὁ ἴδιος παρὰ τοῦ Σαρακατσάνου Α. Κωσταλέξη (Κούτσουνα Τρικάλων).

⁴ F. C. H. L. Rouqueville, Voyage dans la Grèce, Paris 1820, τόμ. 2, σελ. 118, 158, 182. Leake, ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁵ Κατὰ διήγησιν τοῦ Σαρακατσάνου Χρ. Ρουπακιά εἰς τὴν κ. Μαρ. Ἰωαννίδου.

⁶ Ἀθαν. Σταγειρίτης, Ἡπειρωτικά, Βιέννη 1:19, σελ. 379, 415.

⁷ Ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁸ Ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁹ A. Philippson, Thessalien und Epirus, Berlin 1897, 243.

¹⁰ Κ. Κρυστάλλης, Ἐβδομάς 8 (1891) φ. 21, σελ. 7 α. Πβ. καὶ φ. 26, σελ. 7 α.

¹¹ Ἐνθ' ἀνωτέρω.

¹² Ἐνθ' ἀνωτέρω φ. 21, σελ. 7 α.

¹³ Ὁ ἀρωμονικὸς τύπος *Σιρακιώτης* δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τοῦ *Σαρακιώτικου*, ὅπως δέχεται ὁ Κρυστάλλης. ἐνθ' ἀνωτέρω.

ὑποκοριστικὰ τοῦ ἑπωνύμου *Σύρος*¹, τὸ ὁποῖον ἤδη βυζαντινὸν (Moritz, *Zusammen* 2, 34) ἀπαντᾷ π.χ. εἰς τὴν Ἀράχουβαν τῆς Παρνασσίδος, ὅπως καὶ τὸ ὑποκορ. *Συρόπουλλος* βυζαντινὸν καὶ νεώτερον· στηρίζεται δὲ τοιαύτη ἐρμηνεία καὶ εἰς σχετικὴν παράδοσιν (βλέπε ἀνωτέρω σελ. 210). Πιθανώτερον ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι εἶναι ἕξ ἑπωνύμου ληφθέντος ἐκ τοῦ σλαβικοῦ προσηγορικοῦ σημαίνοντος ἄφωρφανισμένος κττ., πβ. τὰ ἕξ ἑπωνύμου Ὄρφανός ὀνόματα : χωρίον Ὄρφανὰ (Θεσσαλία), ἕ τ' Ἀρφαροῦ τοπων. εἰς Βιάννον τῆς Κρήτης καὶ ἐπὶ ἐγγράφου τῆς Χίου τῶν ἐτῶν 1664 - 69.

Ἡ ὑπαρξίς τοπωνυμίων *Σιράκοβο* (ὄνομα ἀνοικτοῦ ἐπιπέδου τόπου με ἀμπελῶνας τοῦ χωρίου Σκούπι Καλαβρυτών, ὁμώνυμος πηγὴ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος)² καὶ ἄλλων ὁμοίων, δεικνύει ὅτι τὸ ὄνομα *Σιράκο* εἶναι ξενικῆς, σλαβικῆς ἀρχῆς : τὸ *-οβο* τοῦ *Σιράκοβο* εἶναι ἐπιθετικὸν ἐπίθημα. Κατὰ ταῦτα τὸ τοπωνύμιον πρέπει νὰ γράφεται *Σιράκου*, *Σιράκο*, *Σαράκου*, *Σαράκο* ἐνισχύει τὴν ἐκ τοῦ κυρίου ὀνόματος ἐρμηνείαν³. Παρὰ τὸ ὄνομα *Σιράκος* κττ. μαρτυροῦνται καὶ *Σιράκας* ἑπώνυμον, *Σαράκας* παρωνύμιον⁴.

Σημαντικὸν διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος εἶναι καὶ τοῦτο, εἰς ποίας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ τὸ τοπωνύμιον : *Σιράκο* εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου τῆς Πίνδου, ἀλλὰ ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Μάνην.

Εἰς τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν τοῦ τέως δήμου Μέσσης τῆς Μέσα Μάνης μία τοποθεσία λέγεται ἕ τοῦ *Σιράκο*, προφανῶς ἕξ ὀνόματος (ἑπωνύμου ἢ παρωνυμίου) *Σιράκος*· ἡ ἰδιορρυθμία τῆς γενικῆς εἰς *-ο* τῶν δευτεροκλίτων ἀντὶ *-ου* ὑπάρχει εἰς μερικὰ ἰδιώματα, π.χ. τοῦ *Μάρκο* ἀντὶ τοῦ *Μάρκου*⁵, ἀλλὰ εἶναι συνήθης εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης (εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται τοῦ *γέρω*, τοῦ *Δράκω* [τοπων.], τοῦ *Κουράκο* [τοπων.] ἕξ ἑπωνύμου *Κουράκος*, τοῦ *Λάμπρο*, τοῦ *Μιχαλάκο* τοπων., τοῦ *Πετρακάκο* τοπων., τοῦ *Ζαχαράκο* τ' ἄλωνι τοπων., κ.ἄ.)· τὸ φαινόμενον εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν κλίσιν ὁ ταμίας : τοῦ ταμία, ὁ Προκόπις : τοῦ Προκόπι, δηλ. «ἡ γενικὴ

¹ Γνώμη τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Κυριακίδη, ἀνακοινωθείσα προφορικῶς εἰς ἐμέ.

² Γ. Παπαδόπουλος, Καλαβρυτινὴ ἐπετηρίς, Ἀθῆναι 1906, 198· Χειρόγραφον τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἀριθμ. 312, σελ. 111 καὶ 113.

³ Εἰς ἑπώνυμον εἶχεν ἀναγάγει τὸ τοπωνύμιον, ὡς ἐλέχθη (ἀνωτέρω σελ. 209) ὁ Π. Ἀραβατινός· ἀντιθέτως κρίνει ἀβάσιμον τὴν σύναψιν τοῦ τοπωνυμίου πρὸς τὸ ἑπώνυμον ὁ Χρ. Σούλης, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ 22, 630 λ. *Συράκου*, νομίζω, ὁμ. ὀρθῶς.

⁴ Πρὸς τὸ *Σιράκος* εἶναι ἄσχετα : τοπων. *Σαράκας* (ἄνδρος), τοῦ *Σάρακα* ἢ *σαλά* (Μύκονος), ἀνδρωνυμικὸν *Σαράκαινα* (Ἀνδρίτσεινα τῆς ἐπ. Ὀλυμπίας), ἕ τὴ *Σαράκαινα* τοπων. (δίς, Γορτυνία : Γλανιτσοῦ Δημητσάνας καὶ Καρνεσί), προϋποθέτοντα παρωνύμιον ἢ ἑπώνυμον *Σάρακας* (*σάρακας* ὁ, ἕϊδος σκώληκος, μεγισθοντικὸν τοῦ *σαράκι*, τό).

⁵ Βλέπε Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, 626.

εἶναι ἢ ὀνομαστικὴ μείον τὸ —ς» (τὸ ὄποιον εἶναι γνώρισμα τῆς ὀνομαστικῆς τῶν ἄρσενικῶν), οὕτω καὶ γέρωσ : τοῦ γέρω, ὁ Μᾶρκος : τοῦ Μᾶρκο, ὁ Σιράκος : τοῦ Σιράκο κτ. Ὁ τύπος τῆς κατὰ γενικὴν ἔκφοράς τοῦ Σιράκο τοῦ τοπωνυμίου τῆς Μάνης προϋποθέτει τὴν ὑπάρξιν κυρίου ὀνόματος προσώπου Σιράκος. Ὁ Π. Κ[ανελλίδης] μνημονεύει *Συράκου* χωρίον τῆς Πελοποννήσου πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατακτίσεως τῆς χερσονήσου ὀφειλόμενον εἰς ἀποικίαν τῆς ἡπειρωτικῆς κώμης¹· ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ὑπάρχει σήμερον τοιοῦτο χωρίον, πλὴν ἂν τοῦτο θεωρῆται ἢ ἐν Μάνῃ θέσις τοῦ Σιράκο.

Τὸ Σιράκο καὶ τῆς Ἠλείρου καὶ τῆς Ἀττικῆς εἶναι, νομίζω, ἐξ ἐπωνύμου Σιράκος· τὸ Σιράκου τῆς Ἀττικῆς ἔφερον εἰς τὴν Ἀττικὴν πάντως οἱ Ἄλβανοι κατὰ τὸν Σπ. Λάμπρον². Ἀλλὰ τότε ποῖοι ἔφεραν τὸ ὄνομα τῆς ἐν Μάνῃ θέσεως ἔς τοῦ Σιράκο; Πιθανῶς τὸ ἐπώνυμον Σιράκος μετεδόθη μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἐξ αὐτοῦ δὲ προῆλθε τὸ ἐκεῖ τοπωνύμιον.

Ὁ κατ' οὐδέτερον γένος τύπος τοῦ τοπωνυμίου, τὸ Σιράκο (καὶ τὸ Σαράκο) εἶναι ὑστερογενὴς καὶ ἐξηγεῖται ὡς ἐξῆς· ἐκ τῆς γενικῆς ἀφορηθεῖσα πολλάκις ἐσχηματίσθη ὀνομαστικὴ, π.χ. ἐκ τῆς γεν. ἐν. ὑπάρχουον τοπωνύμια *Γραμματικοῦ* καὶ *Γραμματικὸ* καὶ ἔπειτα μόνον εἰς —ο (*Μαρκόπουλλο*, *Μαυρόπουλλο*) κτ., ἐκ δὲ τῆς γεν. πληθ. εἰς —άδο(ν) προῆλθον τοπωνύμια εἰς —άδο, —άδος, π.χ. *Ἀρκάδος*, *Βελονάδος*, *Καλκάδος*, *Καραβάδος* κ. ἄ. ἢ *Μαχαιράδο*, *Σαρακηνάδο* κτ.³ Οὕτω καὶ τὸ τοπωνύμιον ἔς τοῦ *Πετρήλου* καὶ τὸ *Πετρήλο* (Στερεὰ Ἑλλάς), ἔς τοῦ Σιράκου καὶ ἔπειτα τὸ Σιράκο. Ὁ μεσάζων τύπος ὑπῆρξε τὸ *Γραμματικοῦ*, τὸ *Πετρήλου*, τὸ *Σιράκου* κτ., εἰς τὸν ὄποιον ἐπῆλθε πλήρης ἐξίσωσις τῆς καταλήξεως πρὸς τὸ οὐδέτερον γένος, τὸ ὄποιον ἐκπροσωπεῖται διὰ τοῦ οὐδετέρου ἄρθρου, καὶ οὕτως ἐλήφθη ὁ τύπος τὸ *Γραμματικὸ*, τὸ *Πετρήλο*, τὸ *Σιράκο*, κτλ.

Τὸ ὄνομα χωρίου τῆς Β. Ἠλείρου οἱ *Συρακαῖτες*⁴ συνήφθη ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀμάντου⁵ πρὸς τὸ τοπωνύμιον *Συράκο*, ὁ ὁποῖος ἐρμηνεύει τὸ —αίτες ὡς ἐπίθημα ἐθνικῶν ὀνομάτων, ὅπως π.χ. *Κολωνεῖαιτες*, *Σουλιῖταις* κτ.

¹ Π. Κ[ανελλίδης], Μάνη καὶ Μανιάται : Ἐβδομάς 4 (1887) φ. 38, σελ. 4 α.

² Ἐπετηρὶς Πανασσαοῦ 1 (1884) 191.—Ὁ G. Stadtmüller, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 9 (1934) 164, παρατηρεῖ ὅτι «αἱ περιπτώσεις καθ' ἃς δύο τόποι φέρουσι τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀρκετὰ συχναί, τόσον εἰς τὰ γνήσια ἑλληνικά, ὅσον καὶ εἰς τὰ σλαβικά καὶ ἀλβανικά τοπωνύμια...» καὶ ὅτι πολλὰ μὲν προῆλθον ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων, ἰδίως τὰ προσελθόντα ἐκ χαρακτηρισμοῦ τοῦ τόπου, «ἀλλ' εἰς ἄλλα εἶναι πιθανὴ ἢ μεταβίβασις ὀνομάτων ἀπὸ τόπου εἰς ἄλλον».

³ Βλέπε Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ μελέται, Ἀθήναι 1901, 197—99.

⁴ Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠλείρου 2, 358· ββ. Α. Εὐαγγελίδου, Ἡ Βόρειος Ἠπειρος, Ἀθήναι 1919, σελ. 106.

⁵ Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen 58 σημ. 1.

Πιθανότερον μού φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα (*Σιρακάιτες*) ἀνάγεται κατ' εὐθεΐαν εἰς ἐπώνυμον *Σιράκος*· πβ. *Βασίλεις*—*Βασιλάτοι*—*Βασιλάτες*, *Μάρκος*—*Μαρκάτοι*—*Μαρκάτες*¹, *Γεωργούσης*—*Γεωργουσαίτες*, *Γιαννούσης* (ἢ—*οὔσης*)—*Γιαννουσαίτες*, *Ποντικός* (ἢ *Ποντικός*)—*Ποντικᾶτες* κτ. Ἐάν δὲ ἡ κατάληξις εἶναι πράγματι ἄλβανική, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Π. Φουρίκης², τὸ θέμα *Σιρακ*—τοῦ *Σιρακάτες* δὲν εἶναι ἄλβανικόν, διότι *sorrak* εἶναι τὸ δάνειον ἐκ τοῦ παλαιοσλαβικοῦ *siraku*.

Ἐδῶ ἀνήκει καὶ τὸ τοπωνύμιον τὰ *Σιρακαίικα* τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Weigand ἐρμηνεύει τὸ ἐπίθημα —*αίικα* (γραφόμενον —*εἶικα*) τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐκ τῆς βουλγαρικῆς —*eika* καὶ νομίζει εἰς τὸ ὄνομα *Σιρακαίικα* «allerdings das Suffix —*ej*, das zur Substantivierung von Adj. dient, vorliegt»³, ὅπερ ἐσφαλμένον. *Σιρακαίικα* εἶναι ἐπίθητον μὲ ἐπίθημα —*αἶικος* (—*αἶος*—*αἶκος*) εἰς τὸ ἡπειρωτικόν τοπωνύμιον *Σιρακαίικα καλύβια*⁴ ἤτοι καλύβια τῶν *Σιρακαίων*, τῆς οἰκογενείας προσώπου μὲ τὸ ὄνομα *Σιράκος*, καὶ ἄνευ τοῦ προσδιοριζομένου οὐσιαστικοῦ τὰ *Σιρακαίικα* εἰς τὴν Πελοπόννησον⁵.

Τέλος, τὸ τοπωνύμιον *Σιράκοβο* θέσις τῶν Καλοβρύτων τῆς Πελοποννήσου ὀφείλεται πιθανῶς εἰς Σλάβους ὀνοματοθέτας (βλέπε ἄνωτέρω).

15. Β λ ά χ ο ι· ἔνυμον καὶ σημασίαι [σελ. 82—84, 86, 93, 94].

Ἐκ τοῦ κελτικοῦ ὀνόματος τοῦ κελτικοῦ φύλου *Volcae* προήλθεν ἀρχαῖον γερμανικόν **Valhōz* (γερμ. *walh*, ἀγγλ. *wealth*) καὶ ἐκ τούτου σλαβικόν *Vlahu* 'der Ostromane' καὶ ἐκ τοῦ σλαβικοῦ τὸ βυζαντινὸν ἑλληνικόν *Βλάχοι*⁶ κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα. Τὸ ὄνομα *Blaci* τῆς ἐκθέσεως τῆς οὐγ-

¹ Περὶ τῶν εἰς —*αἶτες* τοπωνυμίων τῆς Ἠπειροῦ Γ'. Χατζιδάκις, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 10 (1913—14) 17—19—Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι, Ἀθῆναι 1934, 361—62.

² Ἀθηνᾶ 41 (1923) 169 καὶ ἐξῆς.

³ G. Weigand, *Balkan—Archiv* 4 (1923) 40.

⁴ Ὁ Κ. Κροσσάλλης, Ἐβδομάς 8 (1891) φ 21, σελ. 8, μᾶς παρέχει τὸ τοπωνύμιον τοῦτο.

⁵ Περὶ τῶν τοπωνυμίων εἰς —*αἶικα* βλέπε I 126 (Ἀρχαῖον Ὀρθοκτικὸν Ἐθναγοῦ 12, 126) καὶ Ἀθηνᾶ 48 (1938) 75 καὶ ἐξῆς, ὅπου τοπωνύμια *Λακαίικα* (Λιάκος), *Στριγγλαίικα* (Στριγγλος).

⁶ Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, 393 b—394 a. Die slavischen, magyarischen und rumänischen Elemente im türkischen Sprachschätze: Sitzungsber. d. Wiener Akad., phil.—hist. Kl., 118 (1889) Abh. V, 7.—W. Tomaschek, *Die alten Thraker I. Eine ethnologische Untersuchung*: Sitzungsber. d. Wiener Akad., phil.—hist. Kl., 128 (1893) Abh. IV, 111.—C. Jireček, *Archiv f. slav. Philologie* 15 (1893) 100. *Geschichte der Serben* Gotha 1911—18, I 155.—St. Wedkiewicz, *Mitteilungen des ru-*

γρικῆς κυριωτέρας πηγῆς σημαίνει 'νομαδικός, ποιμενικός λαός' χωρὶς ν' ἀναφέρεται εἰς ἔθνικότητα ἢ γλῶσσαν· ἢ ἔννοια δὲ αὕτη ἐξειλίχθη εἰς τοὺς βυζαντινοὺς, ἀφοῦ παρέλαβον τὸ ὄνομα τὸν 7^{ον} αἰῶνα παρὰ τῶν Σλάβων· οἱ Σλάβοι ἔφερον μαζί τῶν τὸ ὄνομα ἐκ Βορρᾶ εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Ἡ πρώτη πατρις τῶν Βλάχων ὑπῆρξεν ἡ περιοχή τοῦ τριγώνου Νύσσης—Σόφιας—Σκοπίων, ὅπως ὑπέδειξεν ὁ G. Weigand¹. Τ' ἀνωτέρω ἐξέθεσε τελευταίως ὁ E. Darkó². Ἡ μεσαιωνικὴ λατινικὴ γραφὴ *blachus* μὲ προφορὰν τοῦ *b* ὡς *v* ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνικοῦ Βλάχος³.

Πρώτη μνεῖα τοῦ ὀνόματος Βλάχος, γίνεται τὸ 976 εἰς τὸν Κεδρητὸν 2, σελ. 435 Bonn «ἀπεβίω ἀναιρεθεῖς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας κατὰ τὰς λεγομένας Καλὰς Δρυὺς παρὰ τινων Βλάχων ὀδιτῶν». Περὶ Σαρακαταναίων δὲν γίνεται λόγος ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀλλὰ περὶ Βλάχων· εἰς τὸν Κεκαυμένον, Στρατηγικὸν σελ. 67—72, 74 (ἔκδ. B. Wassiliewsky—V. Jernstedt, 1896) [11^{ος} αἰῶν], ἀποκλείεται νὰ ὑπόκειται ὑπὸ τὸ ὄνομα Βλάχοι ἡ νομαδικὴ φυλὴ τῶν Σαρακαταναίων. Καὶ ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ 1, 169, 15 (ἔκδ. Aug. Reifferscheid) ὁμιλεῖ περὶ Βλάχων τῆς Μακεδονίας, ὁμοίως εἰς 2, 8, 4, ἀλλαχοῦ δὲ περὶ τῶν Βλάχων παρὰ τὸν Δούναβιν (2, 61, 29 καὶ 62, 28)· πβ. καὶ Νικήταν Χωνιάτην 1, 236 «τοὺς κατὰ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται» καὶ 643 (Bonn) «ἦν δ' ὁ Χρῦσης οὗτος Βλάχος τὸ γένος».

Διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πράγματος παραθέτω ἀκολούθως ἐρμηνείας τοῦ ὀνόματος Βλάχος, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν πλέον θεοὺς εἰς ἐπιστημονικὴν συζήτησιν.

Ὁ Διον. Φωτεινός (Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, 1819. τόμ. 3, σελ. 2) προέτεινε τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος *Blaxia* ἐκ **Balaxona* ἤτοι *Balia* 'κατωφερὲς μέρος' +

mānischen Instit. an d. Univ. Wien 1 (1914) 269 σημ. 1.—A. Meillet, Caractères généraux des langues germaniques, Paris 1917, 39. Le slave commun, Paris 1934, 66.—R. Much, Volcae, Joh. Hoops' Reallex d. german. Altertums-kunde 4 (1918—19) 423 b—425 b.—Renée Le Conte, Les Koutzo-Valaques: Le Mouvement Géographique (Bruxelles) 34 (1921) στ. 168.—F. Solmsen, Indogermanische Eigennamen als Spiegel der kulturgeschichte, hsg. von E. Fraenkel, Heidelberg 1922, 31—33.—E. Schwartz, Zeitsch. f. Orstnamenforschung 1 (1925) 91.—Fr. Kluge—Alfr. Götte, Etymolog. Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin—Leipzig 1934, 683 b—684 a.—St. Mladenov, Etimologic'eski i pravopisen rec'nik na bulgarskija ezik, Sofia 1941, 71 a.—M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 315.—A. Densusianu, Revista critica—literare II (Jas'ii). Πβ. Th. Capidan, L'origine des Macédo-roumains, une réponse à M. Keramopoulos, Bucarest 1937, 17.

¹ Ethnographie von Makedonien 11, 62.

² E. Darkó, Völkerbewegungen in Siebenbürgen und seiner Umgebung während des Mittelalters, Debrec en 1938· πβ. E. D[arkó], Byz. Zeitschr. 38 (1938) 543—46.

³ Πβ. St. Wedkiewicz, Mitteilungen des rumän. Inst. an d. Univ. Wien 1 (1914) 269 σημ. 1.

λατιν. *aqua* 'ὕδωρ'. Τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν ἀπέρριψαν ὁ *Η. Θ[ωμάς]* (Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων: Πανδῶρα 19 [1869] 441 σημ. 1) καὶ ὁ *Π. Ἀραβαντινός* (Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων, Ἀθήναι 1905, 20 σημ.). Ὁ Ἀραβαντινός (αὐτόθι) ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄνομα *Βλάχοι* ἐκ τοῦ λατιν. *villicus* 'ἀργότης', ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀναιρέσεως. Κατὰ τὸν *Μ. Χρυσόχορον* (Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1909, 14 σημ.) ἐκ τοῦ ἑλλην. οὐς. *βληχῆ* καὶ τοῦ ρήματος *βληχῶμαι* παρήχθη *Βλήχος*—*Βλάχος* 'ὁ ἀπομιμούμενος τὴν φωνὴν τῶν προβάτων' ἢ 'ὁ ἔχων τὴν ἰδιότητα ταύτην' καὶ οὕτω πως ἐδόθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους τὸ ὄνομα *Βλάχος* ὑπὸ τῶν περιούκων καὶ τοῦτο ἐσημαίετο 'ποιμὴν, βοσκός'. Τὴν ἐξήγησιν οὕτην ἐπαναλαμβάνει ὁ *Κ. Φαλτάις* (Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος 1 [1929] 249 πιστεύων ὅτι ἐκ τῆς σημασίας *βλάχος* 'ποιμὴν' ὡς ἀρχικῆς προήλθεν ἡ εἰδικὴ σημασία 'λατινόφωνος ποιμὴν, Ἀρωμόνος'.

Καὶ καλαιότερον εἶχε προταθῆ ἡ παραγωγή τοῦ ὀνόματος *Βλάχος* ἐκ τοῦ *Φελάχος* 'γεωργός τῆς Αἰγύπτου' (β. *Χρυσόχορον*, ἐνθ' ἀνωτέρω 13 σημ. 1). Ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Ἀντ. Κεραμόπουλος (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1939, 8 σημ. 1, 9, 11 σημ. 1, 12 σημ. 1) ζητεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν ἐτυμολογίαν αὐτὴν διὰ τῶν ἐξῆς: 'Ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *fellāh* 'γεωργός' παρελήφθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ τύπος **Βαλάχος*, ὁ ὁποῖος ἔγινε, τοδλάτιστον τὸν 10^{ον} αἰῶνα, *Βλάχος* κατὰ τὸν γνωστὸν νόμον τοῦ Kretschmer, διότι εἰς τὸν Κεδρητὸν II 435 *Βλάχος* 'ἐπιτόπιος χωρικός', εἶναι δὲ *βλάχος* 'ἄνθρωπος ἔχων ὀρισμένην ἀσχολίαν καὶ, γενικώτερον, ἰδιότητα' τὸ ὄνομα *Βλάχος* παρέλαβον εἰς τὴν Ἀνατολὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων οἱ Γερμανοί, ἐνῶ εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἦλθε τὸ ὄνομα δι' ἄλλου μεσάζοντος στόματος' τέλος τὸ ὄνομα *Βλάχος* εἶναι ἐκ τῶν «λατινικῶν» λέξεων, τὰς ὁποίας διέδιδε τὸ Βυζάντιον πρὸς Βορρᾶν εἰς τὰς βουλκανικὰς χώρας καὶ περαιτέρω. Ὁ Κεραμόπουλος ἐπανερχόμενος εἰς τὸ θέμα προσθέτει τὰ ἐξῆς (Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, Ἀθήναι 1945, 190 σημ. 1): Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ὁ ὁποῖος ἐκυρίευσεν τὴν Αἴγυπτον, «παρελήφθη ἐκεῖθεν τὸ ὄνομα τοῦ ὄροφύλακος *φελλάχος*—*βαλλάχος* καὶ ἔκτισε ἔζη, καὶ μετεβάλλετο εἰς τὸ στόμα τοῦ ρωμοϊκοῦ κράτους, πολὺν χρόνον πρὶν οἱ Γερμανοὶ γνωρίωσι τὸν λαὸν τῶν Ὀβολκῶν» ἐπίσης εὗρεν ὄνομα *Βαλάχος* ἐπισκόπου Ἑλλάδος εἰς τὴν Συρίαν ἐνὸς τῶν 318 «θεοφόρων πατέρων» συνόδων τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ συνόδου τὸ 325, ἐπίσης; ὀνόματα *Βάλλαος*, *Ballaus* καὶ *Βαλλάχος Ἑλλῆς* (Gelzer—Hilgenfeld—Cuntz, *Patrum Nicaenorum nomina* II, Teubner 1898. σελ. LXX, LXV, 83 καὶ 72 ἀριθμ. 71) τέλος *βλάχοι* ἐδήλου κατὰ τὸν Κεραμόπουλον κατὰ συνήθειαν πολιτίας λατινογλώσσους, βλασφοφώνους. Ἄς μοῦ ἐπιτροπῇ νὰ παρατηρήσω εἰς τὰ ἀνωτέρω ὅτι εἶναι ἀληθὴ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἀραβικὴ λέξις εἰσήλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν (διὰ τίνος μεσάζοντος καὶ κατὰ ποίαν ἱστορικὴν σχέσιν;), ἂν δὲ εἶχε παραληφθῆ εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, θὰ εἶχομεν παλαιὸν τύπον τῆς λέξεως εἰς τὴν λατινικὴν ὁμοιάζοντα πρὸς τὸ ἀραβικὸν *fellāh* καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τοῦ Kretschmer διὰ τὴν σπανιωτάτην ἀποβολὴν τοῦ *a* δὲν εἶναι πειστικὴ. Τέλος ὀνόματα κάπως ὁμοιάζοντα φθογγικῶς δὲν συγγενέουσι ἀναγκαιῶς μεταξὺ τῶν (εἰς τὴν περίπτωσίν μας *Βλάχος* μὲ *Βαλάχος*, *Βάλλαος* κλπ).

Ὁ *Β. Φάβης* ('Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης 5 [1941], ἀνάπτυον σελ. 23—32) προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ *Βλάχοι* ἐκ τοῦ *Σλάβοι* δι' ἀντιμεταθέσεως τοῦ *o* καὶ *β* μέσῳ τύπου **Βλάσοι*. Εἶναι ἐν τούτοις γνωστὸν ὅτι τὸ ὄνομα *Βλάχος* εἶναι παλαιὸν εἰς τὰς σλαβικὰς καὶ τὰς γερμανικὰς γλώσσας, ἐνῶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν λέγεται τὸν 8^{ον} αἰῶνα *Σκλαβητός* καὶ ἀργότερα παρουσιάζεται ὁ τύπος *Σκλάβος*, ὥστε ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς *Σκλάβοι* θὰ ἐγένετο διὰ μεταθέσεως **Βλάσοι*. Ὁ τύπος *Σλάβος* εἰσήχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀργότερα, ὅτε ἡ *λ. Σκλάβος* ἔγινε προσηγορικὸν

οκλάβος¹: Ἐπειτα ἡ φωνητικὴ τροπὴ τοῦ χ' εἰς σ' παρατηρουμένη εἰς διαλέκτους τῆς νέας ἑλληνικῆς δὲν ὑπῆρξε φαινόμενον τῆς μεσαιωνικῆς^{1α}.

Βλάχος 'ποιμὴν'.

Ἐθνικὰ καταντοῦν προσηγορικά, π.χ. Σλάβος ἔγινε προσηγορικὸν οκλάβος 'δοῦλος': οὕτω καὶ ἀρχ. ἀγγλικὸν *Wealth* σημαῖον 'Κελτὸς' ἐσημαίνει 'Κελτὸς δοῦλος' καὶ τέλος 'δοῦλος'². Σήμερον οἱ Ἀρωμαῖοι λέγονται συνήθως *Κουτσόβλαχοι*, σπανιώτερον δὲ *Βλάχοι* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν *Βλάχος* δὲν εἶχε μόνον τὴν ἐθνολογικὴν σημασίαν Ἀρωμαῖνος, *Κουτσόβλαχος*³ ἀλλὰ καὶ τὴν ἄλλην: *βλάχος* 'ποιμὴν', π.χ. εἰς τὴν Ἄνναν τὴν Κομνηνὴν 1,395 Β (ἐκδ. Reifferscheid 2,8), Κεδρηνὸν 2,435 Β, Κεκαυμένον Στρατηγ. 68, Λαόνικον Χαλκοκονδύλην 1,71, 20 καὶ 2,92, 3 (Darkó). Ἡ σημασία *Vlah* 'νομάς ποιμὴν' προῆλθεν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ Ρωμᾶνοι τῆς ἀνατολῆς ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὸν μεσαῖωνα κατὰ προτίμησιν ὡς κτηνοτρόφοι καὶ νομάδες ποιμένες⁴. Τὰ οὐγγρικά χρονικά χρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα *Blaci* κατὰ τὸν βυζαντινὸν τρόπον μὲ τὴν σημασίαν 'ποιμενικὸς λαός', ὁ ἀνώνυμος μάλιστα χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφρασιν *Blasii et Sclavi*⁵. Εἰς πηγὰς τινὰς τῆς ἀρχαίας σλαβικῆς *Vlahi* σημαίνει 'ποιμὴν', ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς γλωσσικῆς περιοχῆς τῆς Τσεχοσλοβακίας, ἐπίσης εἰς σερβικά ἔγγραφα⁶. Τὸ ὄνομα *Vlah* σημαῖον 'ποιμὴν' εἰς τὴν σερβικὴν καὶ βουλγαρικὴν ἀπεδόθη εἰς πάντας τοὺς ποιμένας μὴ ἔχοντας σχέσιν μὲ τοὺς Ἀρωμαῖονους⁷. Ἐνῶ δὲ κατὰ τὰ τέλη τοῦ μεσαίωνος *Vlah* εἰς τὴν σερβικὴν ἐσημαίνει 'ἐλεύθερος ποιμὴν τῶν ὄρεων' κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀγρότην μὲ μόνιμον κατοικίαν⁷, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὀνομάζεται *Vlah* εἰς τὴν Σερβίαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ τῶν Δαλματικῶν νήσων χωρικὸς ἢ ποιμὴν τῆς ἠπειρωτικῆς Σερ-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω § 13, σ. 209 καὶ σημ. 2.

^{1α} Τὰς ἀνωτέρω γνώμας δὲν ἀποδέχεται καὶ ὁ Κ. Ἀμαντος, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους 2, 437.

² Βλέπε *E. Schwartz*, *Zeitschr. f. Ortsnamenforschung* 1 (1925) 91—92, *Fr. Kluge—Alfr. Götte*, *Etymol. Wörterb. d. deutschen Sprache*, Berlin—Leipzig 1934, 683 b—684 a.

³ Βλέπε *W. Tomasek*, *Die alten Thraker I. Eine ethnologische Untersuchung*, *Sitzungsber. d. Wien. Akad., philos.—hist. Kl.*, 128 (1893), *Abh. IV*, 111.

⁴ Βλέπε *E. Darkó*, *Byz. Zeitschr.* 38 (1938) 544.

⁵ Βλέπε *Fr. Miklosich*, *Etymol. Wörterter b. d. slav. Sprachen*, Wien 1856, 393 b' πβ. *Darkó*, ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁶ *Renée Le Conte*, *Les Koutzo-Valaques, Le Mouvement Géographique* 34 (1921) 166 καὶ ἑξῆς.

⁷ *C. Jireček*, *Archiv f. slav. Philologie* 15 (1893) 100.

βίας¹, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἤδη ὁ J. G. von Hahn, εἶχε παρατηρήσει εἰς τὴν Εὐβοίαν ὅτι *Βλάχος* σημαίνει 'χωρικός' (Bauer)².

Ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος *Βλάχος* 'ποιμὴν' (πβ. I 82 καὶ ἑξῆς) ἔχει ἐπ' εὐκαιρίᾳ τονισθῆ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων³.

Ὁ Th. Capidan τελευταίως (1939) παραδέχεται ὅτι τὸ ὄνομα *Βλάχος* «βραδύτερον (μετὰ τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν) ἠλλάξεν ἔννοϊαν καὶ σημαίνει 'ποιμὴν' ἕνεκα τῆς ἀποκλειστικῆς ἀσχολίας τῶν Βλάχων τῆς Βαλκανικῆς. Ἡ σημασιολογικὴ μετάβασις τοῦ ἔθνικοῦ εἰς προσηγορικὸν δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήξη κανένα» παραβάλλει δὲ τὸ ἄλβαν. *Rëmër* 'ποιμὴν' (ἐκ τοῦ Romanus) καὶ *cioban* 'ποιμὴν' ἀντὶ Ἀρωμοῦνος, τὸ *Γραικός* 'ἔμπορος'⁴. Ἄλλ' ὁ Capidan δὲν ἀλλάσσει γνώμην ὡς πρὸς τὸ *Βλάχ'* (=Βλάχοι) σημαίνον δῆθεν 'Κουτσόβλαχοι, Ἀρωμοῦνοι'! Βλέπε I 83.

Ἡ λέξις βλάχος εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ὁ Ν. Πολίτης⁵ παρατήρησεν ὅτι ἐκ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς Η, 3 καὶ ἐκ τοῦ Πτωχοπροδόδρου (3, 199. 6, 121. 6, 363) συνάγεται ὅτι καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τὸ ὄνομα *Βλάχος* ἀπεδίδετο καὶ εἰς τοὺς νομάδας ποιμένας, ὥστε δὲν ἐσήμαινε τὸν ἐκ Βλαχίας ἢ «Ἀρωμοῦνον». Πράγματι, ἐνῶ ὁ Κεκανυμένος (Στρατηγικὸν 71, 31. 72, 12. 69, 9. 70, 3) ὁμιλεῖ περὶ τῶν Βλάχων ὡς φύλου, ἡ Κομνηνὴ ἐνθ' ἀνωτέρω λέγει «καὶ ὅποσοι τὸν νομάδα βίον εἶλοντο (Βλάχους τούτους ἢ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος)». Ὁ Πτωχοπροδόδρος (3, 199. 6, 121) ἀναφέρει *βλάχικον τυρίν*, τὸ ὅποιον κατὰ τὸν Πολίτην⁶ «πιθανῶς ὀνομάσθη οὕτως ἀπὸ τῶν κατασκευαζόντων αὐτὸ νομάδων ποιμένων». Εἰς τὸν Πουλλολόγον (14^{ος} αἰὼν) στ. 492 (G. Weigand,

¹ Ὁ ἴδιος, *Geschichte der Serben*, Gotha 1911—18, I 155.

² Fraas, *Klima und Pflanzenwelt* σελ. XVIII; πβ. *Rob. Roesler*, *Romänische Studien*, Leipzig 1871, 119 σημ. 2.

³ Π.χ. *Marino P. Vréto*, *Mélanges néohelléniques*, Athènes 1856, 23[·] II. *Θ[ωμάς]*, *Πανδώρα* 20 (1869—70) 11 α σημ. 2. *B. Schmidt*, *Das Volksleben der Neugriechen*, Leipzig 1871, 15 σημ. 3. *G. Weigand*, *Die Aromunen I* 273. *A. Philipsson*, *Zur Ethnographie des Peloponnes*, *Petermann's Mitteilungen* 36, 40. *C. Jirec'ek*, *Archiv. f. slav. Philologie* 15 (1893) 100. *Geschichte der Serben I* 155. *M. Χρυσόχοῦς*, *Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι*, Ἀθῆναι 1909, 15 σημ., 16 σημ. *K. Ἀμάντου*, *Μακεδονικά*, Ἀθῆναι 1920, 24 καὶ 66. *Δ. Σωζάνης*, *Δελτίον Γεωργικὸν* 12 (1925) 665 σημ. 1. *R. M. Dawkins*, *Transactions of the Philolog. Soc.* 1933, 21. *J. Ancel*, *Peuples et nations des Balkans* 14, 112, καὶ *Révue intern. des études balkan.* 1 (1934) 124. *Const. C. Giurescu*, *Istoria românilor*, Bucures'ti, I, 1935, 294. κ.ά.

⁴ *Th. Capidan*, *L'origine des Macédo-Roumaines* 18.

⁵ *Παροιμίαι* 3, 132.

⁶ *Αὐτόθι*.

Carmina graeca medii aevi, Leipzig 1874) ἀναφέρεται βλάχος ὡς ὄνομα τοῦ ἡμέρου πτηνοῦ *emperiza caesia*.

Εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν, συνέχειαν τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς, τὸ ὄνομα *Βλάχος* εἶναι μυριόλεκτον. Καὶ ὡς ἐθνικὸν μὲν *Βλάχος* 'Κουτσόβλαχος, 'Αρωμοῦνος' ἀπαντᾷ περιορισμένως ('Ἡπειρος, Κέρκυρα, Μπλάτσι Μακεδονίας), "Αρβανιτόβλαχος" ('Ἡπειρος). Ὡς προσηγορικὸν δὲ βλάχος ἔχει τὰς ἀκολουθοῦσας σημασίας :

1) *νομάς, σκηνίτης ποιμὴν* (Αἰτωλία, 'Αράχοβα Παρνασσοῦ, Τριφυλία τῆς Πελοποννήσου, Στερεὰ Ἑλλάς, ΒΑ. Εὐβοία) εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ *χωριάτης, χωρικός*.

2) *ποιμὴν γενικῶς* (Μέγαρα, 'Αρκαδία, Μάνη, Αἰτωλία, Βασσαράς Οἰνοῦντος, Φθιώτις, Πελοπόννησος, Κορσική, 'Ἡπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία) πβ. καὶ ἄλβαν. *rëmtër* 'ποιμὴν' (ἐκ τοῦ *Romanus*. βλέπε ἄνωτ. 218).

3) *ὄρεινός χωρικός* (Κύμη, Αἰτωλία, Κυνοῦρία, Μέγαρα κ.ἄ.).

4) *ἀγρότης χωρικός ἐν γένει* (Πελοπόννησος, Βασσαράς Οἰνοῦντος, 'Αρκαδία, Λάσινα, Σίφνος).

5) *ὁ ἀπολίτιστος ἄνθρωπος, ὁ ἀγροῖκος* (Κύζικος, Αἴγινα, Πελοπόννησος, 'Αρκαδία, Κρήτη, 'Ἡπειρος, Θεσσαλία, Αἶνος, Σκῦρος, Κύμη, Σίφνος, Λιβύσσι).

6) *ἀλλοδαπός, ξένος καὶ ἰδίᾳ ὁ καταγόμενος ἐκ μερῶν πέραξ ὠρισμένης χώρας*. Οὕτω *Βλάχος* κατὰ τοὺς Μανιάτας εἶναι πᾶς μὴ Μανιάτης ἦτοι οἱ Μεσσηνιοί, οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ καθόλου οἱ Μοραῖται (Πελοποννήσιοι), κατὰ τοὺς Σκυρίους πᾶς μὴ Σκύριος, *Βλάχοι* λέγονται οἱ ἄλβανόφωνοι τῆς 'Αττικῆς¹, *βάχοι* κατὰ τοὺς Τσακῶνας εἶναι οἱ τῶν πέραξ τῆς Τσακωνιάς χωρίων.

Οὕτω, νομίζω, καὶ οἱ Σύριοι ἀπεκάλεσαν *Βλάχον* τὸν πλανόδιον καραμελλοπώλην, ἀπλῶς διότι ἦτο ἀλλοδαπὸς ἐξ 'Ἡπείρου, ὄχι διότι ἦτο 'Αρωμοῦνος. Καὶ *Βλάχος* ἐτέθη ὡς ὄνομα ἵππου 'ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος' εἰς τὴν Μεσσηνίαν, διότι τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἵππων προήρχετο ἐκ ποιμένων. Εἰς τὴν Πελοπόννησον *βλάχος* λέγεται εἶδος σίτου (Σουδενὰ Καλοβρύτων, Φενεός, Τρίκαλα Κορινθίας), τὸ ἄλλως *βλαχόσταρο*, διότι τοιοῦτον σπόρον εἶχον οἱ ὄρεινοὶ ποιμένες. Εἰς 'Αμοργὸν *βλάχος* σημαίνει μαχαίριον (σουγιαῖς), ὁ ἄλλαχού κολοκοτρώνης, διότι πιθανῶς τοιαῦτα μαχαίρια κατεσκευάζοντο ὑπὸ ποιμένων. Τέλος *βλάχος* πολλαχού εἶναι εἶδος ἰχθύος, τύπος σφυρίδας, τῆς οἰκογενείας τῶν ὀρφῶν (Κύθνος, Λιβύσσι, Μεγίστη Μεσολόγγι, Πάρος, Πυλία, Σέριφος) καὶ εἶδος ἀμπέλου (Κέρκυρα).

'Ομοίως τὸ θηλυκὸν *βλάχα* σημαίνει 1) *ποιμενίς* (ἢ σημασία εἶναι

¹ 'Ο G. Weigand, *Die Aromunen* I 273, παρατήρησεν ὁρθῶς ὅτι οἱ 'Αλβανοὶ ἐκαλοῦντο εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις *Βλάχοι* ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων.

κοινή) και ἡ σημασία εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸν Πτωχοπρόδρομον 4, 259 «κάππα μου, ὄνταν σ' ἔθεκεν ἡ Βλάχα νά σε 'φάνη» 2) α) ὄνομα προβατίνας ἀγορασθείσης ἀπὸ ποιμένα, βλάχον (Καστριὶ Κυνουρίας), β) ὄνομα κυνός (Αἰτωλία, Σουδενὰ Καλαβρύτων), διότι πιθανῶς ἐπρόκειτο περὶ ποιμενικοῦ κυνός, γ) εἶδος γυναικείου χοροῦ, κύκλιος χορὸς (*Ἡπειρος, *Αὔρανθος Νάξου), δ) εἶδος παιδιᾶς (Ζάκυνθος, *Ἅγιος Νικόλαος *Αρκαδίας).

Πλείστα Βλάχος—ἐπωνύμια (ἔξ αὐτῶν καὶ τοπωνύμια) ὄχι μόνον τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, ὅπου δὲν ἔζησαν Κουτσόβλαχοι¹, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα (*Ἡπειρος, Θεσσαλία, Θράκη, Μακεδονία, Στερεὰ Ἑλλάς), πιστεύω, ὀφείλουσαν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν μεταφορικὴν χρῆσιν τῆς λέξεως, τ.ἔ. εἰς τὰς σημασίας *ποιμὴν, ὄρεισίβιος, ἀγροΐκος* κτ. Οὕτω Βλάχος φέρεται ὡς παρωνύμιον πολλαχοῦ καὶ ὡς βαπτιστικὸν ὄνομα (Αἶνος Θράκης) ὡς ἐπωνύμιον ἀπαντᾶ ἐπίσης πολλαχοῦ². Ἐκ τοῦ ἐπωνύμου τὸ ἀνδρῶνυμικὸν Βλάχαινα ἢ σύζυγος τοῦ ἐπωνυμιουμένου Βλάχου (Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Μεγίστη κ.ἄ.). Ἐπίσης ἐκ τοῦ ἐπωνύμου καὶ τοπωνύμια: Βλάχοι ὄνομα χωρίου εἰς τὴν Γορτυνίαν τῆς Πελοποννήσου, ἔς τοῦ Βλάχου τοπωνύμιον εἰς τὸν Βιάνον τῆς Κρήτης καὶ Βασιλιώνοικον τῆς Χίου, ἔς τοῦ Βλάχου τίς λάκκες εἰς τὸ Λυκούρεσι τῆς Γορτυνίας, ἔς τοῦ Βλάχου τὸ κιβούρι εἰς τὴν Μάνην, καὶ Βλάχα ὄνομα ἐλάδους περιοχῆς εἰς Ἀμβρακίαν.

*Οτι ἡ λέξις Βλάχος εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἀγροΐκου, τοῦ ἀξέστου ἀνθρώπου δεικνύουν ἐπίσης αἱ ἔξ αὐτῆς παράγωγοι καὶ σύνθετοι λέξεις.

¹ *O. G. Weigand (Jahresber. d. Instit. f. Rumän. Sprache 21, 177) ἐξήγησε ἴχνη Ἀρωμόνων εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς τὸν Ταΰγετον καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Καλαβρύτων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δέχεται καὶ ὁ M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland) Berlin 1941, 315. Εἶναι βέβαιον ἐν τούτοις ὅτι Βλάχοι (= Ἀρωμόνοι, Κουτσόβλαχοι, ὁμιλοῦντες τὴν κουτσοβλαχικὴν δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ μόνον βλάχοι ποιμένες. Διὰ τὴν πρὸ αἰῶνος καὶ πλέον ἐποχὴν τονίζει ἰδιαιτέρως ὁ W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1830, I 487: «The town Greeks of the Morea give the name of Viakhi to all shepherds who in the winter leave their mountain abodes in search of pasture and of warmer situations; but it is a misnomer, for no real Vlakhii ever bring their flocks into the peninsula, nor is the Wallachian language ever heard here». *O. A. Philippson, Petermann's Mitteilungen 36 (1890) 41 α λέγει: «Die Wlachen sollen hier nur anhangsweise erwähnt werden, um ihr Nichtvorhandensein im Peloponnes zu konstataieren... Das Wort «Vláchos» für Hirt ist auch im Peloponnes allgemein gebräuchlich, aber es ist darum nicht nötig, anzunehmen, dass Wlachen jemals dort waren» κατὰ ταῦτα προσθέτει κατόπιν μετὰ τὴν μνητὴν τοπωνυμίων τινῶν μετὰ πρῶτον συνθετικῶν Βλάχοι: «Es ist also wahrscheinlich, dass es einmal Wlachen im Peloponnes gegeben hat». *Οπως ὁμως παρατηρεῖ ὁ Vasmer, ἐνθ' ἀνωτέρω, τοιαῦτα τοπωνύμια ἠδύνατο νὰ σχηματισθοῦν ὑπὸ Ἑλλήνων. Βλέπε κατωτέρω.

² Βλέπε Ἱστορ. Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς 3 (1942) 551 β.

Π α ρ ά γ ω γ α :

βλαχαρειῶ (τὸ) 'τόπος ἔνθα διαμένουν Βλάχοι' (πολλαχού) καὶ συνεκδοχικῶς 'οἱ ἄξεστοι, οἱ ἀγροῖκοι ἀνθρώποι' ('Αθῆναι κ.ά.).

βλαχεύω 'γίνομαι ἀπὸ Μανιάτου βλάχος, παύω νὰ εἶμαι γνήσιος Μανιάτης' (Μάνη).

βλαχιά (ἡ) 1) ἡ ιδιότης, οἱ τρόποι τοῦ βλάχου (σύνθητες), παροιμ. 'Ὁ βλάχος, ἄρχος καὶ ἀν γενῆ, πάλι βλαχιά μωρῖζει (Ζάκυνθος, Πελοπόννησος, Σίφνος κ.ά.). Συνών. βλαχίλα, βλαχουριά. Εἶναι διάφορον Βλαχιά (ἡ) σύνθητες καὶ 'Αβλαχιά (Κάρυστος Εὐβοίας) 'ἢ Ρουμανία', ᾄσμα Ποιὰ ἔχει ἀντρα 'ς τὴ Βλαχιά καὶ γιὸ 'ς τὸ Μπουκουρέτσι; ('Ηπειρος) ἐκ τούτου καὶ Βλαχιώτης 'ὁ ἐν Ρουμανίᾳ παρεπιδημῶν', ᾄσμα Μάννα μὲ κακοπίντρεφες καὶ μῦδοκος Βλαχιώτη ('Ηπειρος).

2) Συνεκδοχικῶς οἱ Βλάχοι ὡς σύνολον, 3) οἱ χωρικοὶ (μετὰ σκόμματος). βλάχικος κοινὸν (γνωστὸν ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος, Προδρ. 3, 52 Hesseling—Pergot), βλάχ'κους βόρεια ἰδιώματα 'ποιμενικὸς' καὶ ἐν 'Αρκαδίᾳ 'ὁ ἀνήκων εἰς χωρικόν', βλάχικον τριγὼν Προδρ. 3, 199. Τὸ οὐδ. τὰ βλάχικα ὡς οὐο. 'τὰ ἐγγχώρια τῶν ὄρεσιβίων ἢ ἐν γένει τῶν ἀγροικῶν ἐνδύματα), β) 'ἡ γλῶσσα τῶν ὄρεσιβίων ἢ τῶν χωρικῶν' (κοινόν, βόρεια ἰδιώματα), γ) 'τὰ μέρη ἐκτὸς τῆς Μάνης' (π.χ. ἡ Λακωνική, Λακεδαιμῶν ἢ καθόλου ἢ Πελοπόννησος πλὴν τῆς Μάνης), δ) 'τὰ χωρία' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς περιοχῆς ('Αρκαδία). Διάφορα τὴν ἀρχὴν εἶναι Βλάχικος χορὸς 'ὁ ὑπὸ τῶν Κουτσοβλάχων χορευόμενος χορὸς' ('Ηπειρος) καὶ τὰ Βλάχικα 'ἡ γλῶσσα τῶν Κουτσοβλάχων, ἢ 'Αρωμουνική'. Ὡς ἐπίρρ. βλάχικα 'κατὰ τὸν τρόπον τῶν βλάχων, ἀγροίκως', συνών. ἀλλαβλάχα.

βλαχίλα (ἡ) (Πελοπόννησος κ.ά.) 'ἡ ὀσμὴ, ἡ ἀποφορὰ τῶν ὄρεινῶν', 2) 'οἱ ἀγροῖκοι τρόποι τῶν ἀγροδιαίτων', συνών. βλαχιά, βλαχουριά.

βλαχουριά (ἡ) ('Ηπειρος, Μπλάτσι Μακεδ., Αἰτωλία) 'πλήθος σκηνητῶν ποιμένων (ὄχι ἀναγκαιῶς 'Αρωμούνων)', πβ. βλαχούρα.

βλαχούρα (ἡ) (Στερ. 'Ελλάς) = βλαχουριά.

βλαχουριά (ἡ) (Πελοπόννησος) 'ὁ κόσμος τῶν χωρικῶν' ('Αρκαδία), 2) 'ὁ κατώτερος τρόπος συμπεριφορᾶς τῶν ὄρεσιβίων, ἀγροικία' (Μεσσηνία).

'Υποκοριστικὰ ἐκ τοῦ βλάχος: βλαχίτσα (ἡ) 'μικρὴ βλάχα' (Κουρούνια Εὐβοίας), βλαχούλλα (ἡ) 'ποιμενίς' ('Αρκαδία, Αἰτωλία, 'Αρχάοβα Παρνασσού), 'χωρική νεάνις' ('Αρκαδία) βλαχοπούλλα (ἡ) 'ποιμενίς', βλαχοπούλλο (τὸ) 'ποιμενόπαις', 'χωριατό-πούλλο', καὶ ἐπώνυμον Βλαχοπούλλος (Πρέβεζα, "Υδρα [18ος αἰών], "Αμφισσα κ.ά.) καὶ ὄνομα χωρίου Βλαχόπ'λλο (Πυλία), ἐξ ἐπωνύμου δὲ καὶ τὰ Βλαχοπουλλάτικα (ἡ—αἰατικά) ὄνομα χωρίου εἰς τοὺς Παξοὺς. Εἰς ἔτιμα τῆς Πελοποννήσου Βλαχοῦταικο (τὸ) 'μικρὸς Βλάχος'.

Παράγωγα ἐπώνυμα καὶ τοπωνύμια ἐκ τοῦ ἐπωνύμου Βλάχος :

Βλαχάκις ἐπώνυμον ἀγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐκ Βενίτσας, Μεσσηνίας, Κυθωνιῶν Μ. 'Ασίας, καὶ ἀλλαχού ('Αθῆναι, 'Απύρανθος Νάξου, Μάνη [18ος αἰών], Τσακωνιά κ.ά.) Βλαχάκαινα ἀνδρωνυμικόν, Βλαχάκινα (Αἰτωλία).

Βλαχάικα (τὰ) ὄνομα μικροῦ χωρίου τῆς 'Αχαΐας.

Βλαχάτα (τὰ) ὄνομα χωρίου καὶ θέσεων (Κεφαλληνία). 'Εξ ἐπωνύμου Βλαχάτος ἢ Βλαχάτες προήλθον τὸ Βλαχάτ'κου τοπων. ('Ιωάννινα), τὰ Βλαχάτικα ὄνομα κόμης (Κέρκυρα).

Βλαζιανὴ (τὰ) ὄνομα χωρίου (Μαλεβίτζι Κρήτης).

Βλαχοῦλλης ἐπώνυμον εἰς Κεφαλληνίαν (καὶ ἀνδρωνυμικόν Βλαχοῦλλαίνα) ἐξ αὐτοῦ Βλαχοῦλλατα (τὰ) ὄνομα χωρίου (αὐτόθι).

Βλαχιώτης ἐπώνυμον εἰς Ἀργίνοιον, ἐξ αὐτοῦ *Βλαχιώτη* ὄνομα χωρίου (Ἐπίδαυρος Λιμυρά, Λακωνική).

Ἔς τοῦ *Βλαχιάτη* τοπων. (Εὐρυτανία).

Ὁ κ. Φαλιταῖς ἀναφέρει καὶ ἐπώνυμα *Βλαχάκος*, *Βλαχίδης*, *Βλαχοῦσης* κ.ἄ.

Σύ ν θ ε τ α :

Σύνθετα μετὰ τοῦ *βλάχος* ὡς δευτέρου συνθετικοῦ :

ἀνάβλαχος (Λακωνική),

ἀντρεϊόβλαχος (ὁ Χάρων ὡς τραχὺς καὶ σκαῖος εἰς ἔτη),

ἀρκουδόβλαχος, *ἀρκουδοκουραδόβλαχος* κ.ἄ.

Σύνθετα δὲ μετὰ τοῦ *βλαχο-* ὡς πρώτου συνθετικοῦ προσηγορικά καὶ κύρια ὀνόματα παρατίθενται ἀκολούθως.

Βλαχαγγέλης παρωνύμιον τοῦ ἀρματολοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα (17^{ος} αἰών).

Βλαχαντρεάς,

Βλαχαντιόνις,

Βλαχαμιάτας ὄνομα ἀρματολοῦ ἐκ Παρνασσίδος (18^{ος} αἰών) καὶ ἐπώνυμον (Κυνουρία).

Βλαχοβούι (τὸ) τοπωνύμιον (Γορτυνία), *Βλαχοβούν'* (πολλάκις εἰς Αἰτωλίαν), *Βλαχόβονο* (Δωρίς, Φωκίς).

Βλαχομῶγος ἐπώνυμον ἐνιαχοῦ, *Βλαχομωγάκις* ἐπώνυμον ἀρματολοῦ ἐκ Δυτ. Στερεᾶς Ἑλλάδος (18^{ος} αἰών) καὶ εἰς Τσακωνίαν.

Βλαχομάννης ὄνομα ἀγωνιστοῦ (Λευκάς) καὶ ἐπώνυμον (Τσακωνία, Ναυπακτία) καὶ ἐξ αὐτοῦ *Βλαχομάννη* ὄνομα χωρίου (Θεσσαλία), ἔς τ' *Βλαχομάνιν'* (Ἡπειρος, Αἰτωλία) ὁμοίως *Βλαχόμωγος* καὶ *Βλαχομωπάντος* ἐπώνυμον (Κεφαλληνία).

Ἔς τοῦ *Βλαχόδημον* τοπωνύμιον (Ἡπειρος).

Βλαχοδήμαρχος (ὁ) ὁ δῆμαρχος χωρίου Βλάχων (Ἀρωμαῶνων) καὶ δῆμαρχος ὀρεινῶν, ποιμενικῶν τόπων καὶ δῆμαρχος χωρίου (σκοπιτικῶς).

Βλαχοθανάσις παρωνύμιον (Σίτοβον Μακεδονίας), ἐπώνυμον (Σκίαθος) καὶ ὄνομα ἀρματολοῦ ἐκ Βουνιχώρας τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος (18^{ος} αἰών).

Βλαχοδόδοφος ἐπώνυμον (ἄλλοτε εἰς Σμύρνην) καὶ ἐπώνυμον ἀρματολοῦ (Βλαχολίβαδο Νοτ. Μακεδονίας).

βλαχοκάλτσα (ἡ) κάλτσα ἐκ χονδροῦ μαλλίου (πολλαχοῦ).

βλαχοκαλύβα (ἡ) ἐνιαχοῦ, *βλαχοκάλυβα* (Στερεά Ἑλλάς) καλύβα σκηνητῶν ποιμένων ὁμοίως *βλαχοκάλυβο* (τὸ).

βλαχόκαπα (ἡ) ἐνιαχοῦ. *βλαχοκαπότι*.

Βλαχοκαπάντα ὄνομα χωρίου (Ἡπειρος) *βλαχοκάντονο* (τὸ) παλαιὸς οἰκίσκος σκηνητῶν (Ἄρκαδία) καὶ *Βλαχοκάντονο* ὄνομα χωρίου (Δωρίς).

βλαχοκερασιά (ἡ) εἶδος κερασεῖς, τῆς ὁποίας ὁ καρπὸς *βλαχοκέρασο*, καὶ *Βλαχοκερασιῶ* (ἡ) ὄνομα χωρίου (Μαντίνεια Πελοποννήσου), *Βλαχοκίρασιᾶ* τοπωνύμιον (Κηπουριὸ Μακεδονίας) ἐπώνυμον *Βλαχοκερασιώτης* (Ἄρκαδία) ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου ἔθνικοῦ.

βλαχοκέρασο (τὸ) καὶ *βλαχοκέρασον* (Ζαγορά Θεσσαλίας) εἶδος λευκοῦ κερασιῦ με σκληρὰν σάρκα.

Βλαχοκλεισοῦρα (ἡ) ὄνομα κόμης (Μακεδονία, Ζαγορί Ἡπείρου).

βλαχοκόνακο (τὸ) βλαχοκαλύβα (Στερεά Ἑλλάς) καὶ τοπων. *Βλαχοκόννακα* (τά, Τριχωνία).

Βλαχοκοιτιζιά (ἡ) τὸ σύνολον τῶν κατοίκων τῶν Βλαχοπουλλάτικων καὶ Κονταράτικων (Πυξοί).

βλαχοκόρεισο (τὸ) 'κόρη βλάχου' (ὄχι ἀναγκαιῶς Ἀρωμούνου) (Θράκη) συνών. *βλαχοπούλλα*.

Βλαχοκότρωνο (τὸ) τοπωνύμιον (Μάνη).

βλαχοκουφιάρηνα (ἡ) 'εἶδος κίχλης' (Στερεὰ Ἑλλάς).

βλαχολάχανο (τὸ) 'εἶδος λοχάνου' (Τρίκαλα Κορινθίας).

Βλαχολίβαδο (τὸ) ὄνομα κώμης (Θεσσαλία) ἔδω *Βλάχος* ἴσως Ἀρωμόνος'.

βλαχομάλαμα (τὸ) 'βλάχικο χυρσάφι' (εἰς ἕσμα Πελοποννήσου).

βλαχομάνηλο (τὸ) 'εἶδος μανηλίου τῆς κεφαλῆς' (Μεσσήνη).

Βλαχομάντρα (ἡ) ὄνομα χωρίου (Ναυπακτία).

βλαχοματ' οὔκι (ἡ) 'εἶδος ράβδου' (ἄσμος, Σουδενὰ Πελοποννήσου).

Βλαχομαχαλὰς (ὁ) ὄνομα χωρίου παρὰ τὰς Θήβας.

Βλαχομήτρος (Μήτηρος Βλάχος) ἐπώνυμον ἀρματολοῦ ἐξ Ἀγρῶφον.

Βλαχομηχάλης ὄνομα ἀρματολοῦ ἐξ Ὀλύμπου Χαλκιδικῆς.

Βλαχομπαθισιώτης ἐπώνυμον (ἄσμος, Ἀρκαδία).

Βλαχομπελάτ'ο τοπωνύμιον (Μακεδονία).

Βλαχονέρ' (τοῦ) τοπωνύμιον (Αἰτωλία).

Βλαχοπαναμιώτης ἐπώνυμον (Τσακωνιά) καὶ *Βλαχοπαναϊώτ'ς* (Αἰτωλία).

βλαχοπανηγύρι (τὸ) 'ἐμπορικὴ πανηγυρις χάριν τῶν χωρικῶν'.

Βλαχοπαππαδόπουλος ἐπώνυμον (Ζάκυνθος) καὶ ὄνομα ἀγωνιστοῦ τοῦ 1821 (Πάτραι).

Βλαχοπαππαθέμιος ὄνομα ἀξιωματικοῦ τοῦ 1821 (Πάτραι).

βλαχόπαιπας (ὁ) ἱερεὺς μικροῦ χωρίου (Ἀρκαδία, ὄχι Βλάχων ἤτοι Ἀρωμόνων).

βλαχόπιττα (ἡ) 'εἶδος πίτας' (Μακεδονία).

Βλαχοπλαγιά (ἡ) ὄνομα χωρίου Βοῖου Κοζάνης.

Βλαχόπορος (ὁ) τοπωνύμιον (Οἰχαλία Μεσσήνης).

βλαχοροάφτης (ὁ) 'ροάφτης ἐγχωρίων ἐνδεδυμένων' (Μακεδονία), συνών. *ἀμπατζῆς, καλοτάς, τερζῆς*, καὶ τοπωνύμιον *Βλαχοροάφτη* (τὸ) ἢ *Βλαχόροαφτη* ὄνομα χωρίου (Γορτυνία).

Βλαχόροζο (τὸ) τοπωνύμιον (Μάρκου Γορτυνίας).

βλαχοροφός (ὁ) 'εἶδος ἰχθύος' (Λακωνία).

βλαχοσίταρο (τὸ) (Ἀχαιοί, Κορινθία), *βλαχόσιταρο* (Καρνέσι Γορτυνίας, Καλοσκοπὴ Στερεῆς Ἑλλάδος), *βλαχόσιταρο* (Τρίκαλα Κορινθίας, Σουδενὰ Καλαβρυτών), *βλαχόσιταρο* (Καρυὰ Θράκης) 'εἶδος οἴτου', ἔνιαχοῦ ἄρσβούσιος'.

βλαχοσίτι (τὸ) 'εἶδος οἴτου (κατάλληλον πρὸς σπορὰν εἰς πτωχὰ ἐδάφη)' (Ἀρκαδία).

βλαχοσοκέτ' (τὸ) 'χονδρὸν μάλλιον οκέπασμα' (Λευκός).

βλαχόσκ'λον (τὸ) 'μυνηδρόσκυλος' (Αἰτωλία).

Βλαχοσταθάκις (ὁ) ἐπώνυμον (Λιβάφτζι Καλαβρυτών).

Βλαχοσταμάτ' (τοῦ) τοπωνύμιον (Αἰτωλία).

Βλαχόστανης (Θηλ. πληθ.) τοπωνύμιον (Ἡπειρος, δυτικῶς τῶν Ἰωαννίνων).

Βλαχοστέργιος ἐπώνυμον (ἄσμα, Σμαφιῖνα Μακεδονίας).

Βλαχόστρατα (ἡ) τοπωνύμιον (Παρνασσός).

βλαχοσφάζω πεποιημένον (καθαρογλώσσημα, Αἰτωλία),

βλαχόσφαγια (τὰ) 'ποίμνια ποιμένων' (καθαρογλώσσημα, ἔνιαχοῦ).

Βλαχοσωτήρις (ὁ) ἐπώνυμον (ἄσμα).

βλαχοτήγανο (τὸ) 'εἶδος τηγανίου, τοῦ ὁποίου ἡ οὐρά συμπέτυσσεται πρὸς εὐκολωτέραν μεταφορὰν'.

βλαχότρωπα (ἡ) 'ὁ ἐν τῇ θαλάσῃ φωλεὸς τοῦ ἰχθύος τοῦ λεγομένου βλάχου' (Σύμη).

βλαχοτρώγω πεποιημένον (καθαρογλώσσημα, Αἰτωλία).

Βλαχοτόγκας (Βλάχος Τσόγκας) ὄνομα (εἰς ἕσμα).

βλαχότσου (τὸ) καὶ βλαχότσουου (Στερεὰ Ἑλλάς) ἔπνηνόν τι κυρρόγναθον'.

βλαχοτσάουχο (τὸ) ἔϊδος τσαρουχίου τῶν ποιμένων' (Λεξικόν Δημητριάκου).

βλαχουτσάισα (ἡ) βλάχα γραῖα' (Αἰτωλία).

βλαχοχώραφα (τὰ) τοπωνύμιον (Καρδαρίτσι Ἀρκαδίας).

βλαχοχώρι (τὸ) χωρίον Βλάχων ἢ ποιμένων' (πολλαχού) καὶ Βλαχοχώρι ὄνομα χωρίου (Δακεδαίμων ἐδῶ Βλάχοι ποιμένες'), Βλαχώρι (ἐπαρχία Παραμυθιάς Ἠπείρου) καθ' ἀπλολογίαν ἐκ τοῦ τύπου Βλαχοχώρι' τὸ ἔθνικόν ὄνομα Βλαχοχωρίτης ἐγενε καὶ ἐπώνυμον.

Τὸ ἀνωτέρω ὄλικόν ἔϊναι διδακτικόν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος Βλάχος. Οὕτω παράγωγα καὶ σύνθετα αὐτοῦ ἔχουν Βλάχος μὲ τὴν σημασίαν Ἀρωμοῦνος, Κουτσόβλαχος ἄλλὰ κατὰ χώρας καὶ πολὺ περισοτέρως μὲ τὴν σημασίαν ἄνομος ἐν γένει, ποιμὴν, ὄρεινός κττ'. Ἄλλὰ δὲν εἶναι διόλου ἀληθὲς ὅτι ἡ λ. *c'odan* κατέστη διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου τὸ παρωνύμιον τῶν Ρουμάνων τῆς Μακεδονίας», ὅπως γράφει ὁ Ρουμᾶνος S. Pus'cariu².

16. Τὰ ὀνόματα Κουτσόβλαχοι, Ἀμπλιανίτες Βλάχοι, Μπουρτζόβλαχοι.

Κουτσόβλαχοι.

Ἡ ἀρχικῶς σκωπτικὴ προσωνημία Κουτσόβλαχοι, ἤδη πανελλήνιος, προφανῶς ἔχει τεθῆ ὑπὸ Ἑλλήνων³, χρησιμοποιεῖται μόνον ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀρκετὰ παλαιά, τοῦλάχιστον τῶν ὑστέρων Βυζαντινῶν χρόνων.

Ὁ Π. Ἀραβαντινός ἔ λέγει ὅτι τὸ ὄνομα σημαίνει «οἰονεὶ Δακορωμοῦνους νενοθευμένους τῇ γλώσσει, τοῖς ἡθεσι καὶ τῇ διαίτῃ (ἡμιβλάχους)» ἢ ἐξήγησις αὐτὴ δὲν φαίνεται πειστικὴ, διότι οἱ ὀνοματοθετοὶ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἰδέαν τῆς σχέσεως τῶν Κουτσόβλάχων μὲ τοὺς Ρουμάνους. Ἡ γνώμη ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι ὀνομάσθησαν οὕτω, διότι ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πολέ-

¹ Βλέπε Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς 3 (1941—42), σελ. 550 α—553α. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα 7 (1929) 412 β—421 γ Β(λάχα—Βλαχώρι)· περὶ ἐπωνύμων παραγῶγων καὶ συνθέτων μὲ τὸ Βλάχος Κ. Φαλιάνης, Τὸ Ἑλληνικὸν ἔτος 1 (1929) 247—8· Γρ. Στεργάνου, Πλήρης γεωγραφικὸν λεξικὸν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1937, 92—93 (Βλάχα—Βλαχώρι). Τὸ ὄλικόν ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ εἶχε ληφθῆ τὸ 1938 καὶ περιλαμβάνει κύρια ὀνόματα, ἐπώνυμα καὶ τοπωνύμια, τὰ ὅποια δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ ἐκδιδόμενον Λεξικόν.

² S. Pus'cariu, Roumain et Roman : Études de linguistique roumaine. Cluj—Bucures'ti 1937, 60.

³ Οὕτω κρίνει καὶ ὁ W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus—Halbinsel, Wien 1882, 12 (Sitzungsber. d. Wiener Akad., phil.—hist. kl., 99)· πβ. καὶ S. Pus'cariu, Die rumänische Sprache, Leipzig 1943, 266.

⁴ Μονογραφία περὶ Κουτσόβλάχων, Ἀθῆναι 1905, 34 (= Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσόβλάχων, Πανδώρα 20 [1869—70] 11α).

μων οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἀρτιμελεῖς¹, εἶναι ἔκτος συζητήσεως, διότι στηρίζεται ἐπὶ ὑποθετικῆς ἐρμηνείας τοῦ πρώτου συνθετικοῦ. Ἀπολύτως τίποτε δὲν λέγει καὶ τὸ ἐρμηνεῦμα τοῦ Ἄγγ. Καππῶτα²: «Κουτσόβλαχος (ὁ κεκολαφισμένος βλάχος)». Ἡ δ' ἐρμηνεία τοῦ Κ. Νικολαΐδη³ ὅτι *κουτσόβλαχος* εἶναι «ὁ ἔχων ὀλίγον βλαχισμόν, ὀλίγας βλαχικὰς λέξεις, ὀλίγα ἦθη καὶ ἔθιμα βλαχικά, τὰ πλείστα δὲ τούτων ἑλληνικά» εἶναι βεβιασμένη. Ἄλλ' οὔτε ἡ ὑπὸ ξένων λογίων συνήθως διδομένη ἐρμηνεία *Κουτσόβλαχοι* «die hinkenden Wlachen» ἢ «Valaques boiteux» (οἱ χωλαίνοντες Βλάχοι)⁴ ἢ «lahme Rumänen»⁵ δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ. Τέλος ἡ σημασία τοῦ *κουτσο* «μικρὸς» (*κουτσογεωργός*, *κουτσοέμπορος*, *κουτσοκτηματίας* «μικρὸς γεωργός» κτλ.), ὥστε *Κουτσόβλαχος* θὰ ἐσήμαινε «μικροποιμὴν», ὅπως προτείνει ὁ Κ. Φαλαΐτας⁶, εἶναι ἀπίθανος, ὅχι διότι *Κουτσόβλαχοι* εἶναι οἱ τῆς Μεγάλης Βλαχίας (=Θεσσαλίας) ἦτοι οἱ ἐν Ἑλλάδι Βλάχοι, ὡς δέχεται ὁ Κουρούλας⁷, ἀλλὰ διότι δὲν ὑπῆρξαν μικροποιμένες, ἀλλὰ ἴσα ἴσα νομάδες ποιμένες με ὀργάνωσιν τσελιγκάτων κλπ. Ἡ ἀποτυχία τῶν ἀνωτέρω ἐρμηνειῶν ὀφείλεται εἰς τὴν μὴ ὀρθὴν κατανόησιν τοῦ ἐπιθέτου *κουτσός* ὡς πρώτου συνθετικοῦ τοῦ ὀνόματος *Κουτσόβλαχοι*.

Αἱ ἐξ ἄλλων λέξεων ὡς πρώτων συνθετικῶν ἐρμηνεῖαι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. Τελείως ἀπίθανος εἶναι ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων προηγουμένου Θεοδωρήτου Λαυριώτου εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἄθωνος (εἰς χειρόγραφον τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου): «Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1097 ἔτος) οἱ μοναχοὶ εἶχον διενέξεις καὶ διαφορὰς. . . περὶ ζῶων καὶ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἐλθόντων τότε σταυροφόρων τῶν καλουμένων Κρουτσόβλάχων» κοῦτσε γὰρ παρ' αὐτοῖς ὁ σταυρός, Βλάχοι δὲ καὶ Βαλάχοι καὶ Βέλχοι οἱ Ἰταλοὶ ἐκαλοῦντο τὸν καιρὸν ἐκεῖνον καὶ νῦν οἱ Γερμανοὶ Βέλχους τοὺς Ἰταλοὺς ὀνομάζουσιν. Εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἐκστρατείας τῶν . . . σταυροφόρων ὅσοι ἐκ τῶν Ἰταλῶν ἔμειναν ἐν Γραικίᾳ καὶ Παιονίᾳ ἢ Οὐγγαρίᾳ ὀνομάσθησαν Βλάχοι. . . οἱ Γραικοὶ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης

¹ Παρὰ *Porf. Uspenskij*, *Istoria Athona* III Κίεβον 1877, 327 (πβ. *Εὐλ. Κοροίλα*, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία, Ἀθήναι 1935, 77 σημ. 3).

² Ἐρευνα γλωσσηματικῆ περὶ συγγενείας τῆς Ἑλληνικῆς κλπ., Λευκὰς 1877, 17.

³ Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης. Ἀθήναι 1909, σημ. α' σελ. μγ'—μδ'. Τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν δέχεται ὁ Κουρούλας, ἐνθ' ἀνωτέρω 76.

⁴ Βλ. π.χ. *C. Jireček*, *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien 1891, 118· *C. A. Bratter*, *Die kutzowalachische Frage*, Hamburg, 1907, 7 σημ. Πβ. *Wace-Thompson*, *The Nomads of the Balkans* 3.

⁵ *Rus'cariu*, *Die rumänische Sprache* 266.

⁶ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια 15 (1931) 95 γ λ. *Κουτσόβλαχοι*. Πβ. καὶ *B. X. Φανίτσιου*, *Τὰ καλοῦδια μας*, Ἀθήνα 1940, 120.

⁷ Ἐνθ' ἀνωτέρω σημ. 3.

Κρουτσοβλάχους καὶ κοινῶς Κουτσοβλάχους ὠνόμασαν»¹. Ἄλλ' οἱ Ρωμᾶνοι τῆς Βαλκανικῆς δὲν εἶναι Ἴταλοι καὶ εἶναι πολὺ προγενέστεροι τῶν σταυροφοριῶν, ὥστε ὁ τύπος Κρουτσοβλάχοι ἐπλάσθη ἐπίτηδες χάριν τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου διδομένης ἐξηγήσεως. Τὴν ἀπέρριψεν ὡς *unsinnig* ἤδη ὁ Tomaschek², δεχόμενος μόνον ὅτι οἱ Βλάχοι οὗτοι τοῦ Ἄθω ὑποκείμενοι εἰς τὴν πίεσιν τῶν Νορμαιδῶν μετετολίσθησαν ἐκ Ἀντ. Μακεδονίας εἰς τὸν Ἄθω.

Ἡ ἐτέρα ἐρμηνεία τοῦ Κουτσοβλάχος ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ἐπιθέτου *küc'ük* 'μικρὸς' καὶ τοῦ ὀνόματος Βλάχος ἤτοι ἀντὶ Κουτσοῦκ-βλάχ προε-τάθη ὑπὸ τοῦ Ρουμάνου I. Caragianni³ (*Kuts'uk Olah* 'οἱ μικροὶ Ρουμᾶνοι' καὶ *kara-Olah* 'οἱ μεγάλοι Βλάχοι, οἱ Ρουμᾶνοι τῆς Ρουμανίας') καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Χρυσόχου⁴, ἰσχυριζομένου ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὠνόμασαν *κουτσοῦκ-βλάχ* ἤτοι «Μικρὰν Βλαχίαν» τὸ τμήμα τῆς Βαλκανικῆς τὸ κατοικοῦμενον ὑπὸ Βλάχων⁵. Τὴν θεωρίαν αὐτὴν ἀναφέρουν Wace καὶ Thompson, χωρὶς νὰ τὴν προκρίνουν, λέγοντες τὰ ἑξῆς: «According to one theory the first part of the word comes from the Turkish *kuchuk* 'little', and in this case the Kutsovlachs would be the little Vlachs of the Balkans as opposed to their more numerous kinsmen north of the Danube»⁶ καὶ «Political philology has shown that *Kutsovlach* means 'little Vlach' and that 'a little Vlach' means one who is mostly a Hellene. This result is apparently reached by deriving the word first from *kuchuk* and confounding it with the meaning of *κουτσός*»⁷. Τελευταίως δέχεται τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν ὁ Ἄντ. Κεραμόπουλος⁸ λέγων: «Τὸ ὄνομα αὐτῶν [τῶν Βλάχων] Κουτσοβλάχοι εἶναι σύμφυγμα ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *κιουτσοῦκ* Βλάχ (πβ. Χρυσόχου ἐ.ἀ. σελ. 15, 62) ἤτοι Μικροὶ Βλάχοι, ὡς ὠνόμαζον αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ρουμανίας ἤτοι τῆς Μεγάλης Βλαχίας. . . ».

Αἱ ἀντιρροήσεις μου κατὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς εἶναι αἱ ἑξῆς.

1) Σύνθετα μὲ τὸ τουρκικὸν *küc'ük* ὑπάρχουν τοπωνύμια⁹ ἀλλὰ ὀνό-

¹ *Uspenskiĭ*, ἐνθ' ἀνωτέρω.

² *Tomaschek*, ἐνθ' ἀνωτέρω 476. Ἡ παρανοεῖ λοιπὸν ἢ δὲν ἀνέγνωσε τὸν *Tomaschek* ὁ Κουρέλιας, Μοσχόπολις 77, γράφων ὅτι «τῆς γνώμης ταύτης ἔχεται καὶ ὁ *Tomaschek*».

³ Πβ. *Alex Rubin*, *Les Roumains de Macédoine*, Bucarest 1913, 31.

⁴ Βλάχοι καὶ Κουτσοβλάχοι, Ἀθήναι 1909, 15.

⁵ Ἐνθ' ἀνωτέρω 15 καὶ 62.

⁶ *The Nomads of the Balkans* 3.

⁷ Ἐνθ' ἀνωτέρω 9.

⁸ Τί εἶναι οἱ Κουτσοβλάχοι 7.

⁹ *Κιουτσοῦκ-κοῦ* εἰς τὴν περιφέρειαν Δράμας, *Κιουτσοῦκ-Ματῆ* καὶ *Κιουτσοῦκ-Τεκελῆ* εἰς τὴν περιωχὴν Κοζάνης, *Κιουτσοῦκ-Κισορῆ* κοιλὰς εἰς τὴν Θεσσαλίαν κ.ἀ.

ματα προσώπων μόνον Τούρκων¹ καὶ ταῦτα ὑπὸ τὸν τύπον *κουτσούκ*, ὄχι ὑπὸ τύπον *κουτσο*.

2) σύνθετον ἐκ τοῦ *küc'ük* καὶ *Βλάχος* θὰ ἔδιδεν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν **Κουτσουνκόβλαχος*, τὸ ὁποῖον δὲν μαρτυρεῖται², ἢ **Κιουτσουκόβλαχος*³.

3) ἡ σ κ ω π τ ι κ ῆ προσωνυμία *Κουτσόβλαχοι* τοῦ ποιμενικοῦ τύπου φύλου δὲν φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὸ ὑποκείμενον τουρκικὸν ὄνομα *küc'ük* *Vlahi* τὸ δηλωτικὸν τύπου, τῆς Μικρᾶς Βλαχίας.

Ἡ εὐθυτέρα ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος *Κουτσόβλαχος* εἶναι ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *κουτσός* καὶ *Βλάχος*, ἀναμφιβόλως. Ὑπάρχουν ἐπώνυμα μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὸ *κουτσο*. Τὸ ἐπίθετον *κουτσός* μὲ παλαιότερον τύπον *κοιτσός* (Πόντος καὶ Χρον. Μορ. 7951) ἠτυμολογήθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀμάντου⁴. Ἐπώνυμα μὲ τὸ *κουτσο*- ὑπάρχουν μεσαιωνικά: *Κουτζομήτης* Σκυλίτσ.

¹ *Κιουτσούκ-ἀγᾶ*, *Κιουτσούκ-Σαῖτ*, *Κιουτσούκ-Χουσεῖν*, κ.ά. Πβ. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη καὶ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια ὑπὸ τὰς λέξεις.

² Ὁ ὑποθετικὸς τύπος *Κουτσουνκόβλαχος* ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα *Κ'ιτ'κόβλαχους* δι' ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων φωνηέντων *υ* καὶ περατέτω δι' ἀνομοιωτικῆς ἀποβολῆς τοῦ δευτέρου *κ* διὰ τὸ δισπρόφερτον: *Κ'ιτ'κόβλαχους*.

³ Τὸ τουρκικὸν *küc'ük* (καὶ πιθανῶς διαλεκτικῶς *kuc'uk* ἔδανεῖσθαι εἰς τὰς νεο-ἑλληνικὰς διαλέκτους: *κιουτζούκης* 'μικρὸς' (Διβύσσι Λυκίας), *γουτζούκ'ς* καὶ οὐδ. *γουτζούκ'κο* 'κόντουφος' (Μάλαγα, Θράκης), *κουτσουκός* 'ὁ ἀνὴρ αἰχμῆς' (Φιλιππούπολις). Ὁ Φεβρουάριος ὡς ἑλληνικῆς, λειψὸς μὴν ἐλέγετο καὶ λέγεται *Κουτσούκης* (Οἰνὴ Πόντου), *Κουτζούκης* (Σινώπη Πόντου), *Κουτσούκος* (Ἀνακὸς Καππαδοκίαι), *Κουτζούκος* (Συνασὸς Καππαδοκίας), *Κουτζ'ούκ'ς* (Δαδιά Θράκης), *Κιουτσούκ'ς* Σηλυβρία Θράκης) πβ. συνώνυμα *Κουτσοφλέφαρος*, *Κουτσούλιανας* (κουτσός), *Κούτσουκλος*, *Κουτσός*.

Ἐκ τῆς αὐτῆς τουρκικῆς λέξεως *küc'ük* προήλθον: παρωνύμιον *Κουτσούκης* (Χατζη Πυλίας), τοπωνύμιον *Κουτσ'ούκ* (Ζαγόρι Ἡλείου), ἐπώνυμον *Κουτσούκος*, τοπωνύμιον *Κουτσουκούραχι* (Καρδαριῖται Ἀρκαδίας).

Εἰς διάφορον δὲ τονισμὸν τοῦ *küc'ük* καὶ παρασυσχετισμὸν τοῦ τέλους οὗτου πρὸς τὸ ἐπιθετικὸν ἐπίθημα *-ικος* ὀφείλεται, νομίζω, τὸ σύνθετος ἐπίθετον *κουτσ'κος* ἢ *κουτσικός* (βόρ. ἰδ. *κουτσ'κους*, *κουτσικός*) 'μικρός, μικρόσωμος, κοντός κτ.' (καὶ ἐπώνυμα ἐξ αὐτοῦ *Κούτσ'κος* Ἠπ., *Κούτσ'κους* Μπλάται Μακεδονίας) καὶ τὸ οὐδ. ὡς οὐα. *κουτσικο* 'μικρὸν παιδίον' καὶ παγὰ γωγα *κουτσοκούλλης* ἐπίθ. 'μικρόσωμος, κακοφτιασμένος' (ἐπαρχία Ὀλυμπίας Πελοπον.) καὶ *κουτσ'κούλ'ς* 'παλὺ κοντός' (Ζαγόρι Ἠπ.), *κουτσ'κούδι* 'μικρὰ ράβδος' (Κυδωνίαι, Μακεδονία).

⁴ Κ. Ἀμάντου, Ἐτυμολογ. κἀ: Ἀθηνᾶ 28 (1916) Λεξικογρ. Ἀρχ. 124—25. Τὴν ἔτυμολογίαν ἐδέχθη καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις (Ἀθηνᾶ 36 [1924] 199), ἠγγένησε δὲ ὁ G. Pohlfs (Etymol. Wörterb. d. unterital. Gräzität, Halle 1930, 137) ἀκολουθῶν τὴν παλαιὰν τοῦ G. Meyer (Neugriech. Studien 2, 97). Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Φ. Κουκουλέ (Ἐτυμολογικά: Ἀθηνᾶ 35 [1923] 196—98) ἐκ τοῦ ρήματος *κόττω*—*κόσσω*, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ παλαιότερον προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κοραῖ, δὲν μοῦ φαίνεται πιθανὴ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: τὸ ρῆμα *κόττω* ἦτο ἀγνωστον, ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν καὶ διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ τοιαύτη παραγωγή. Ἐπειτα ἐκ ρημάτων εἰς *-ω* δὲν παράγονται ἐπίθετα εἰς *-ός* (ἀγαπᾶς εἶναι ἐκ τῆς μετοχῆς ἀγαπῶν, ὄπω; γέρων ἔγινε γέρως, δράκων—δράκος, Χάρων—χάρως, καὶ ἀπο-

747 (=Γεωργ. Κεδρην. Π 529, 25, ἔκδ. Βόννης), *Κουτζοδάκτυλος* Θεοφάν. 445, 30 de Boor, *Κουτζοσθλάνης, Κουτζοχόρης* καὶ *Κουτζοχερισμένος*¹, νεότερα ἀναρίθμητα, π.χ. *Κουτσοάγγελος, Κουτσαλέξης, Κουτσαντρέας, Κουτσαντώνης, Κουτσοάφτης, Κουτσογιώργης* —γιάννης—δημήτριος—μάνος—νικόλας (—νίκας)—νάσιος—στρατήγης, *Κουτσοδόνης, Κουτσοδράκος* κ.ἄ.².

Ἡ σημασία 'μικρός, κακομοίρης; κττ.' ἀπαντᾷ εἰς σύνθετα μετὰ τὸ *κουτσο-*, π.χ. *κουτσοχάροντας* 'παλιόχαρος' (εἰς δεκαπεντασύλλαβον στίχον ἄσματος, Κύπρος). Ἡ σημασία 'μικρός': π.χ. *κουτσοχώρα* 'μικρὸν χωρίον', *κουτσοδάσκαλος* 'δάσκαλος γνωρίζων ὀλίγα γράμματα', *κουτσοδοῦλι* (τὸ) 'μικρὰ ἐργάτρια' (Σηλυβρία), *κουτσοέμπορος* 'μικρὸς ἔμπορος, φτωχὸς ἔμπορος', *κουτσοσάρωμα* 'ἄνθρωπος μικρὸς τὸ ἀνάστημα' (Κεφαλληνία), *κουτσοάμπελο* 'μικρὸ ἀμπέλι' (Βιθυνία), *κουτσογεναικάριον* 'μικρὸν κοράσιον' (Κύπρος), *κουτσορέμ'* (τὸ) 'μικρὸ ρυάκι μετὰ λίγο νερὸ' (Κρώμνη Πόντου), *κουτσοδάκτυλον* 'ὁ μικρὸς δάκτυλος' (Πόντος), *κουτσοπόριον* (τὸ) 'τὸ βραχὺ θυρόφυλλον τῆς θύρας' (Ὀφίς Πόντου).

Υπάρχει καὶ τοπωνύμιον σκωπτικὸν *Κουτσομάνη* 'Μικρομάνη' εἰς τὴν Μεσσηνίαν, τοῦ ὁποίου τὸ κανονικὸν ὄνομα εἶναι *Μικρομάνη*. Τὸ ὄνομα λοιπὸν *Κουτσοβλαχοί* εἶναι σ κ ω π τ ι κ ὸ ν καὶ σημασιολογικῶς ἰσοδύναμον πρὸς τὰ γνωστά: *Παλιόβλαχοι, Μπασουνοβλαχοί, Πριτσόβλαχοι, Μαυροβλαχοί, Σκατόβλαχοί* κλπ. (βλ. 232 σημ. 1). Καὶ οἱ ὀνοματοδοτοὶ τοῦ *Κουτσοβλαχοί* ἐπῆρξαν ἀναμφισβητήτως Ἕλληνας. Ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ παραβάλλῃ καὶ τὰ σκωπτικὰ ὀνόματα *Γράνηδες* καὶ *Βλαχοῦλληδες* ἀμφοτέρω λεγόμενα

ὡς ἐκ τοῦ ἀπορῶν ἢ καὶ κατ' εὐθειαν ἐκ τοῦ ἀγαπῶ εἰς τὸν συνεχῆ λόγον τὸν ἀγαπῶ [=ἐκείνον τὸν ὅποιον ἀγαπῶ] > τὸν ἀγαπῶ(ν), τὰ δὲ *φρυγῶν*—*φρυγός*, *γυρεῶν*—*γυρεός*, *ὄμαλεῶν*—*μαλενός* κατὰ τὰ ἀρχαῖα *πομπός*, *τροχός* κττ. Μετοχὴ κόττω δμως δὲν ἔχει διαγνωσθῆ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς.

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν παραλλήλων τύπων *κουτσο-* καὶ *κοψο-* δὲν εἶναι ἐναντίον τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Ἀμάντιου, ὡς ὑποθέτει ὁ Κουκουλῆς (ἐνθ' ἀνωτέρω 197), διότι πολλαὶ λέξεις δισσιώζονται ὑπὸ διαφορετικοῦ τύπου μετὰ τὴν αὐτὴν ἢ διάφορον σημασίαν, π.χ. *κινῶ* καὶ *κουνῶ*, *κλιῶ* καὶ *τσουλῶ* (*τσουλήθρα*), *ψευδός* καὶ *τσενδός* κ.ἄ. Ὅ,τι δὲν διεσαφῆθη, νομίζω, ἐπαρκῶς εἶναι ἡ φωνητικὴ τροπὴ τοῦ *ps* εἰς *ts*: *pseudós* ἔγινε *tsendós* ἴσως κατὰ μίμησιν τῆς ἑλλειποῦς ἀρθρώσεως παιδιῶν τὸ ὅποια ἀδυνατοῦν νὰ προσφέρουν τὸ σύμπλεγμα *ps*, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν τραυλιζόντων προφερόντων ὁμοίως *ts* ἀντὶ *ps*. ἴσως ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν παρόμοιον τι καὶ περὶ τοῦ *κοψός*: *κοψός* ὅπως δηλ. λέγεται «νὰ τοῦ κότσω τσωμί τοῦ παιγιοῦ;», θὰ ἦμποροῦσαν οἱ ὁμιλοῦντες εἰς παρουσίαν παιδιῶν νὰ εἰπουν *κουτσοδόντης*, *κοτσομῆτης* κττ., προφέροντες οἰονεὶ θωπευτικῶς ὅπως; τὰ ἑλλειπῶς ἀρθρωσέντα παιδία. Ὅδοτερον ὅμως δύναται κανεὶς νὰ δεχθῆ ἀνορισίωσιν ὁμοίων συμφώνων *ps* + χειλικῶν εἰς *ts* + χειλικῶν ἢ ὅποια θὰ συνέβη εἰς σύνθετα μετὰ *κοψο-*, π.χ. *kopsáftis* > *kotsáftis*, *kopsoródís*—*kotsoródís*, *kopsouvilis*—*kotsouvilis*, κττ. Πβ. *jiftos* : *jiftévo* : *jitévo*, *vré ksénris*—*vré kséris* κ.ἄ.

¹ Πβ. H. Moritz, Die Zunamen II 51—52, I 13 καὶ 54.

² Βλ. Ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά καὶ Γ'. Σταμνοπούλου, Βόλιες ὀνοματολογικῆς 306.

ὑπὸ μονίμων χωρικῶν διὰ νὰ δηλώσουν τοὺς Σαρακατσαναίους τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἢ τὸ σκωπτικὸν ὄνομα *Σιαμουρέλληδες*, διὰ νὰ δηλωθοῦν οἱ Σαρακατσαναῖοι τῆς Ἡλείου ἢ—κατὰ τοὺς Σαρακατσαναίους τῆς Θεσσαλίας—οἱ Σαρακατσαναῖοι τῆς Μακεδονίας¹. Οἱ ἴδιοι οἱ σκωπτόμενοι ἐνίστε τ'ἀγνοοῦν τελείως².

Ἀμπλιανίτες Βλάχοι.

Ὅπως οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι τῆς Φθιώτιδος, οὕτω καὶ οἱ Ἀμπλιανῖτες Βλάχοι ἐνδαιτώμενοι εἰς καλύβας ἐκ χόρτου καὶ ἐνδυόμενοι ὡς ἐκείνοι κατοικοῦν κατὰ τὸ θέρος ἐπὶ τῶν ὄρεων καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα πλησίον πόλεων ἢ κεφαλοχωρίων· αἱ γυναῖκές τῶν μεταβαίνουν καθ' ἐκάστην εἰς πλησίον πόλιν ἢ χωρίον καὶ πωλοῦν γάλα, γιαούρτι, βούτυρο καὶ ξύλα³.

Τὴν λέξιν *ἀμπλιανῖτες* θεωρεῖ ὁ Κουρίλας παρὰ τοὺς γλωσσικοὺς νόμους ἐπιθετοῦ ἐκ τοῦ ἀρχαίου *πλάνης* χαρακτηριστικὸν τοῦ κλάνητος βίου τῶν κουτσοβλάχων καὶ πρὸς τοῦτο συνάπτει ἐπίσης ἀτόπως τὸ τοπωνύμιον *Πλανιά* (ἦ), ὄνομα ὕδατορρύτου κοιλάδος τῆς Χαλκιδικῆς παρὰ τὸν λιμένα Ἄγιον Δημήτριον⁴.

Τὸ ὄνομα *Ἀμπλιανίτης* παρουσιάζει ἐπίθημα —*ίτης* καὶ εἶναι ἐθνικὸν σημαῖνον 'κάτοικος τῆς Ἀμπλιανῆς'. Ἀναφέρονται δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀγωνισταὶ τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821: Ἀθανάσιος Ἀμπλιανίτης, Γεώργιος Ἀμπλιανίτης, Γιαννακὸς ἢ Μπαλάφας Ἀμπλιανίτης καὶ Παναγιώτης Ἀμπλιανίτης⁵. Καὶ ὑπάρχει *Ἀμπλιανῆ* ὄνομα χωρίου πλησίον τῆς Λαμίας, ὄνομα τοποθεσίας παρὰ τὸ χωρίον Γραβιά εἰς τὴν Παρνασσίδα⁶ καὶ ὄνομα χωρίου εἰς τὴν Εὐρυτανίαν⁷, προῆλθε δὲ πιθανῶς ἐκ τοῦ παλαιοσλαβικοῦ **Obljane*⁸.

¹ Höeg, Les Saracatsans I 75 σημ. 1.

² Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Σαρακατσαναῖοι οἱ σκωπτόμενοι μὲ τὰς ὀνομασίας *Γράνηδες*, *Βλαχοῦλληδες*, *Σιαμουρέλληδες* ἀγνοοῦν τὰ σκωπτικὰ αὐτὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα τοὺς προσάπτουν οἱ μόνιμοι χωρικοὶ, δὲν σημαίνει, ὅπως νομίζει ὁ Höeg (ἐνθ' ἀνωτέρω), ὅτι οἱ πληροφορίες τοῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν σκωπτικῶν αὐτῶν ὀνομάτων δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς. Τὸ σκῶμμα δὲν ἀπαιτεῖ ἀλλ' ἀντιθέτως ἀποφεύγει τὴν παρουσίαν τοῦ σκωπτομένου καὶ προκειμένου περὶ τῶν Σαρακατσαναίων γνωρίζομεν ὅτι ὡς σκηνῖται νομάδες εἶναι ἀεικίνητοι καὶ δὲν ἐρχονται εἰς συχνὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν σκωπτῶντων μονίμων χωρικῶν.

³ Βλ. Θ. Γενναίου *Κολοκοτρώνη*, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα Ἀρβανιτοβλάχων ποιμένων: περιόδ. Ἔστια 12 (1881) 278 α.

⁴ Ἐδλ. Κουρίλα, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία 78 σημ. 2.

⁵ Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία 4 (1926) 353.

⁶ Γ. Κόλια, Τοπωνύμιον τοῦ δήμου Δωριέων Παρνασσίδος: Ἀθηνᾶ 44 (1932) 111. Κ. Γιολλάσης, Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. 4, 352 γ—353 α.

⁷ Δ. Λουκόπουλος, Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. 4, 352 γ, καὶ Αἰτωλικά παραδόσεις: Λαογραφία 4 (1912—13) 439.

⁸ Βλ. M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 80.

Κατὰ ταῦτα οἱ Ἀμπλιανῆτες Βλάχοι εἶναι Κουτσόβλαχοι τῆς Ἀμπλιανῆς τῆς Εὐρυτανίας¹ καὶ τίποτε ἄλλο. Παράλληλον εἶναι Ἀσπροποταμίτες Βλάχοι οἱ τῆς περιφερείας τοῦ Ἀχελῷου (Ἀσπροπόταμος)².

Μπουρτζόβλαχος.

Καὶ τὸ ὄνομα Μπουρτζόβλαχος εἶναι σκωπτικόν³. Ἡ γνώμη τοῦ Στ. Μακρομίχαλου, ὅτι Μπουρτζόβλαχος δύναται νὰ προῆλθε διὰ συνθέσεως burgus + Βλάχος καὶ ὅτι ἀρχικῶς θὰ ἐσήμαιεν ὄροφύλαξ μὴ ἔχων πολιτικά δικαιώματα, ὃ μὴ ἀστός, ὃ βλάχος ἀγρότης⁴, ὑποστηρίζεται καὶ ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Κεραμοπούλου⁵, προσθέτοντος ὅτι λέγεται βοῦργον καὶ ὑπάρχει τοπωνύμιον Μπούρτζι εἰς τὴν Ναυπλίαν.

Ἡ ἐτυμολογία αὕτη οὔτε φωνητικῶς οὔτε σημασιολογικῶς εἶναι βάσιμος. Καὶ πρῶτον Μπούρτζι ὡς τοπωνύμιον λέγεται μικρὸν κάστρον τῆς Χίου⁶, ἠρειπωμένον φρούριον τῆς Λέρου, νησίς ἐκχερσωθεῖσα καὶ ἀποτελοῦσα μέρος τοῦ λιμένος τῆς Σκιάθου⁷, ἢ νησίς παρὰ τὸ Ναύπλιον, τὰ Μπούρτζια τοπωνύμιον εἰς τὴν Κορώνην τῆς Πελοποννήσου, Μπουρτζι τοπωνύμιον εἰς τὸ Νεοχώρι τοῦ Γυθείου⁸ καὶ εἰς τὴν Μάνην. Τὰ τοπωνύμια αὗτὰ κροεζρονται ἐκ τοῦ προσηγορικοῦ μπουρτζι (τὸ) ἴργος ἢ συνεκδοχικῶς ὃ περίβολος τῆς πόλεως (Ἀθῆναι)⁹: τοῦτο δὲ εἶναι δάνειον ἐκ τῆς τουρκικῆς; *burts* 'tour d'un chateau, bastion'. Σύνθετον λοιπὸν Μπουρτζόβλαχος μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὸ οὖσ. μπουρτζι θὰ ἐσήμαινε Βλάχος τοῦ μπουρτζιοῦ ἢ τοῦ Μπουρτζιοῦ¹⁰: τοιαύτη ὅμως σημασία δὲν εἶναι εὐνόητος προκειμένου περὶ τῶν Κουτσόβλάχων. Πλὴν δὲ τοῦ ὅτι τὸ οὖσ. βοῦργον (burgus) δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ νεοελληνικὸν μπουρτζι, καὶ ὃ ὑπὸ τοῦ Κεραμοπούλου ὑποτιθέμενος παλαιότερος τύπος βοურγόβλαχος δὲν θὰ ἠμποροῦσε φωνητικῶς νὰ γίνῃ μπουρτζόβλαχος.

¹ Βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. 4, 352 γ.

² Βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. 7, 417 β.

³ Εἶναι ἐσφαλμένον ὅτι ἡ ἀρχικὴ σημασία εἶναι ὃ κατ' ἐπάγγελμα ποιμὴν, ὅπως ἀναγράφεται εἰς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. 17 (1931) 748 β.—Οἱ Ἀσπροποταμίτες Βλάχοι λέγονται, φαίνεται, Μπρωτσόβλαχοι, ἐκ τούτου δὲ πιθανῶς προέρχεται ἡ παρεξήγησις τοῦ Rouqueville, Voyage dans la Grèce, Paris 1820—21, 328, ὅτι ὑπάρχει ἡ παράδοσις μεταξὺ τῶν ὅτι εἶναι «la postérité d'une colonie sortie des Abruzzes et ils donnent pour raison de cette tradition que les Valaques Aspropotamites se qualifient encore de Brouzi-Vlachi «Valaques Brutiens». Τοῦτο ἀπορρίπτεται καὶ ὑπὸ τοῦ Π.Θ., Πανδῶρα 20, 11 α σημ. 1.

⁴ Ἀντ. Κεραμοπούλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες 193.

⁵ Ἀθηνᾶ 28 (1916) 30 καὶ 37.

⁶ Τε. Εὐαγγελίδου, Σκιάθος 19.

⁷ Ἀσπραφία 5 (1915) 400.

⁸ Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα Ἀθηνῶν 1, 312 πβ. Π. Βλαστοῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά 322 λ. κάστρο.

Τὸ σκωπτικὸν τοῦτο ὄνομα σημαίνει ὁ χονδρὸς τοὺς τρόπους, ἀγροῦκος κττ.¹ καὶ λέγεται: *Μπουριζόβλαχος* (Εὐβοία, Μάνη, Μεσσηνία κ.ά.), *Μουρζόβλαχος* (Μύκονος), *Μπουριτόβλαχος* (εἰς δημοτ. στίχον)², *Μπρουτοόβλαχος*³, *Μπουριζόβλαχος* (Ἡπειρος⁴, Σουδενὰ Καλαβρύτων). Ἴσως θὰ ἠδύνατο πρῶτον συνθετικόν του νὰ εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν *μπρούτσα* (ἢ) *μαῦρος* κροσσωτὸς μάλλινος ἐπενδύτης⁵ (Ἡπειρος, Θεσσαλία), συνών. *κάπα*⁶. Πράγματι ἐκ τοῦ ἐνδύματος ὠνομάσθησαν οἱ *Καραγκονήδες*⁷ φωνητικὴ δὲ δυσκολία (*μπρούτσα*: *Μπρουσιόβλαχος* κτλ) δὲν ὑπάρχει. Ἐξ ἄλλου τὸ σκωπτικὸν ὄνομα *Πρισιόβλαχοι* ἐξηγήθη ὡς σύνθετον ἐκ τοῦ *πρισιὰ*+*Βλάχοι* καὶ *πρισιὰ* εἶναι ἢ ὀμῆ ἢ ἐκπεπομένη ἐκ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν Βλάχων⁸.

Πιθανῶς ὅμως ὅλοι οἱ ἀνωτέρω τύποι ἔχουν κοινὴν ἀρχήν. Ἡ σλαβικὴ λέξις *prts'* ἰράγος⁹ (βουλγαρ., *prts'* σερβ. σλοβεν.) ἔγινε:

πρίτσος (Θράκη), *προῦτσος* (ἐνιαχοῦ), *προῦτ'ος* (ἢ —ος, Θράκη, Μακεδονία). Ἐξ αὐτοῦ παρήχθη *πρισιὰ*¹⁰ ἢ *πρισι'άδ'* (Καλαμπάκα, Βελβεντός, Χαλκιδική), *πουρισι'άδ'* (Μπλάτσι καὶ Ραδοχώρι Μακεδονίας). Ἄλλα παράγωγα ἐκ τοῦ οὗσ. *πρίτσος* (—προῦτσος—ποῦριτσος) εἶναι: *πρισιὰ* ἢ ὁσμὴ τοῦ τράγου, *κινάβρα*¹¹ (Ἡπειρος, Π. Βλαστοῦ Συνώνυμα 291), *πρισιὰ* (Ἡπειρος) με ἐπίθημα —*ίλα*: *πρισιίλα* ἰκινάβρα¹² (Θεσσαλία, Τσακίλι Θράκης, Λεῦκτρα Πελοποννήσου, Π. Βλαστοῦ Συνώνυμα 291), *πρισιίλα* (Μεσσηνία), *μπουρισιίλα* (Βασσαράς Λακωνικῆς), *μπουριζίλα* (Ψαχνὰ Εὐβοίας)¹³ ἐπίσης *πρισιαλιὰ* καὶ *πουρισαλιὰ* κ.ά.¹⁴ ῥημα *πρισαλάει* ἰβατεύει¹⁵ ἐπὶ τράγου κλπ. (Δεσφίνα καὶ Λεπενοῦ Στερεᾶς Ἑλλάδος), *πρισιαλάει* ἢ *πρισιτάλάει* (Ἡπειρος, Αἰτωλία, Λακωνικὴ, Μεσσηνία), *μπρισιαλάει* (Αἰγιάλεια, Μεσσηνία), *πουρισαλάει*, —*ίζει* (καὶ με —*ισ'*—Θράκη, Μακεδονία, Πελοπόννησος).

Μετ' ἐπισκόπησιν τῆς σειρᾶς τῆς λέξεως *πρίτσος* καὶ τῶν παραγῶγων τῆς εἶναι ἐννόητος ἡ σύνθεσις καὶ ἡ σημασία τοῦ σκωπτικοῦ ὀνόματος *Πρισιόβλαχος* ὁ Βλάχος ὁ ὄζων ὡς τράγος, ὡς πρίτσος¹⁶ (πβ. τοὺς τύπους *πρίτσος*, *πρισιὰ*, *πρισιίλα*, *πρισιαλάει* καὶ σύνθετον *πρισιογένεις*), *Μπρουσιόβλαχος* (πβ. *προῦτσος*, *μπρισιαλάει*), *Μπουρισιόβλαχος* (παράλληλος τύπος θὰ ἦτο **μποῦριτσος*, πβ. *μπουρισιίλα*)¹⁷ ὁ δὲ τύπος *Μπουριζόβλαχος* μετ' τὸ σύμπλεγμα —*ιζ'* (=dz) ἔξ ἀφομοιώσεως τοῦ ἀήχου *ισ* (=ts) πρὸς τὸ ἠχη-

¹ Μ. Δελέκου, Ἐπιδόρυπον, Ἀθήναι 1888, 28.

² Η. Ἀραβαντινοῦ, Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων 34 σημ. 2.

³ Ἰω. Λαμπρίδου, Ἡπειρωτικὰ μελετήματα 5, 11. Πβ. Brudzo-Vlachii «eine spröttische Bezeichnung von Seiten der Griechen für die aspropotamitischen Aromunen» G. Weigand, Die Aromunen I 278.

⁴ Ἀραβαντινός, ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁵ Η. Θ[ωμάς], Πανδώρα 20 (1869—70) 11 α' Ἀραβαντινός, ἐνθ' ἀνωτέρω.

ρὸν σύμφωνον ρ (ἢ καὶ κατὰ παρετυμολογικὴν ἐπίδρασιν τοῦ *μπούρτζι* [búrdzi]) τέλος ὁ τύπος *Μπουρζόβλαχος* (τῆς Μυκόνου) μὲ $-z-$ ἀντὶ $-dz-$, ὅπως καὶ $-s-$ ἀντὶ $-ts-$ ¹.

17. Πατριαρχικὸς βίος τῶν Σαρακατσαναίων [σελ. 83—84].

Ὁ πατριαρχικὸς βίος τῶν Σαρακατσαναίων εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν βίον τῶν Ἀρωμούνων, δηλ. ὁ τσέλιγκας προΐσταται ἀριθμοῦ οἰκογενειῶν, εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς πατριᾶς². Ἡ γιουγκοσλαβικὴ πατριαρχικὴ οἰκογένεια, ἡ λεγομένη *zadruga*, εἶναι «la forme sociale caractéristique des Yougoslaves où ils colonisèrent la Péninsule Balkanique»³. Ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν⁴. Καί, ὡς εἶναι γνωστόν, οἱ ἄσιατικοὶ ποιμενικοὶ καὶ νομαδικοὶ λαοὶ ἀνήκουν εἰς τὸν πατριαρχικὸν κύκλον τοῦ νομαδικοῦ πολιτισμοῦ.

Κατὰ ταῦτα εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ πατριαρχικὸς βίος τῶν Σαρακατσαναίων δὲν ἔχει καμμίαν ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ βίου τῶν Ἀρωμούνων⁵.

¹ Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ὁμώνυμοι λέξεις: *μπούρτζα* (ἢ) καὶ *μπούρτζι* (τὸ) ἀσθένεια τῶν σιγῶν ἤτοι εἶδος φλεγμονῆς τοῦ μέρους περὶ τὸ στόμα (Μεσσηνία), ῥῆμα *μπουρτζιάζει* (αὐτόθι), φυτὸν τι *μουρτζιά* ἢ *μουρτζιά* «*crataegus oxyacantha*» (Εὐβοία, Κεφαλληνία, Μεσσηνία, Πελοπόννησος), τὸ ὅποιον φαγόντα τὰ ποίμνια, κατὰ τοὺς ποιμένας, *μπουρτζιάζουν* ἐπίθετον *μουρτζός* «ὁ ἀρχίζων νὰ ξινίξῃ» περὶ τοῦ γάλακτος π.χ. *μουρτζὸ γάλα*. Ἐπίσης *μούρτζος* «λερωμένος» (Τσακίλι Θεάκης, Μπλάτσι Μακεδονίας), «ἀνίφτος» (Μπλάτσι, «μαυροιδερὸς» (Μπλάτσι), καὶ ἐπώνυμον *Μουρτζος* (Φιλίππουπολις) *μούρτζ'α* «γίδα κόκκινη μὲ μαυροκόκινα πρόσωπο καὶ πόδια» (Βελβεντό) *μούρτζινος* «*dunkelrot*» κλπ.

² Ἄλλα ὀνόματα σλαβονικὰ εἶναι: *Μπαστωνόβλαχος*, *Παλιόβλαχος*, *Σκατόβλαχος*, *Σκαλιτόβλαχος*, *Ἀνάβλαχος*, *Καράβλαχος*, *Μαυροβλαχος* (βλ. ἄνωτ. 228).

³ Πβ. G. Weigand, *Die Aromunen I* 186· K. Κρησιτάλλης, Ἐβδομὸς 8 (1891) φύλλ. 5, σελ. 2 γ σημ. 2.

⁴ *Съживе*, *La Péninsule Balkanique* 286· πβ. Ἀλεξ. Αἰομίδης, Βυζαντινὰ μελέται 1, Ἀθήναι 1942, 99.

⁵ N. Jokl, *Zur Lehre von den alban.-griech. Teilgleichungen*: *Revue intern. des ét. balk.* 1 (1934—35) 60· Fr. Seiner, *Ergebnisse der Volkszählung in Albanien*, Wien—Leipzig 1922, 104 καὶ ἐξῆς· *Egrem C'abej*, *Volkstum und Volksname der Albanen*, Leipziger Vierteljahrsschrift f. Südosteuropa 4 (1940) 81, 86· πβ. K. Ἀράντου, Μικρὰ μελετήματα, Ἀθήναι 1940, 151.

⁶ Λέγεται ὅτι καὶ οἱ Σλάβοι κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς νομάδες· βλ. K. Ἀράντου, Σλάβοι καὶ Σλαβόφωνοι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας: Πρακτικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας 1924, 13· A. Philippson, *Das byzant. Reich als geographische Erscheinung*, Leiden 1939, 110· *Ἐβλ. Κουρίλα*, Πανεπιστημιακὰ, Ἀθήναι 1944, 282 καὶ ἐξῆς.

Τοῦ τσελιγκάτου ὡς συνεναιρισμοῦ ἀπαντιῶντος εἰς ὅλους τοὺς νομάδας καὶ εἰς χωρικοὺς νομάδας ἐν Ἑλλάδι δίδει καλὴν εἰκόνα ὁ Δ. Συράκης¹.

Τσελίγκας εἶναι ὁ προϊστάμενος κτηνοτροφικῆς πατριᾶς (τοῦ τσελιγκάτου), *Sippenhäuptling*, ὁ ἀρχιποιμὴν ὁ καὶ ἐκπροσωπῶν ὅλους τοὺς ποιμένας ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν· οὗτος λαμβάνει διὰ τοῦτο καὶ ἀποζημίωσιν. Λέγεται συνήθως καὶ ἀρχιτσελίγκας².

Ἡ λέξις εἶναι σλαβική, βουλγαρ. *с'елникъ*³, καὶ τὸ τοπωνύμιον *Τζερινίκου χωρίον*⁴ δυνατόν νὰ προῆλθεν ἐκ μεσαιωνικοῦ ἐπωνύμου *Τσελνίκος*⁵. Οἱ τύποι τῆς λέξεως εἶναι : *τσελνίκας* (Καταφύγι καὶ Μπλάτσι Μακεδονίας), *τσελνίγας* (Μπλάτσι), *τζέλνικας* ("Αθῶς), *τ'έλιγκας* ("Ηπειρος, Μεσσηνία), *τσελίγκας* ('Αθῆναι, "Ηπειρος, Πελοπόννησος, Στερεὰ Ἑλλάς κ.ά.), *τσελ'γκας* (Σαρακατσαναῖοι "Ηπείρου), *τσελίγας* (Χαλκιδικὴ Μακεδ.), *τ'έλεγκας* ("Ηπειρος, Θεσσαλία), *τσελέγκας* (αὐτόθι). Τὸ ἐκ τῆς λέξεως ταύτης παράγωγον οὐσιαστικὸν *τσελιγκάτο* (τὸ) ἐνιαχοῦ, *τσελεγκάτο* (Παρνασσίς), *ταιλνιγᾶτον* (Μπλάτσι Μακεδονίας) εἶναι 'κτηνοτροφικὴ πατριὰ' (Μπλάτσι) ἢ 'συνοτροφία ποιμένων' (Παρνασσίς). Ἡ σλαβ. λέξις *с'елник* καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀρωμονικὴ *celnic* ἔχουν τὸν αὐτὸν τύπον, ὥστε δὲν εἶναι βέβαιοι πόθεν τὸ ἑλληνικὸν δάνειον. Δὲν ὑπάρχει ὁμοῦς ἀμφιβολία ὅτι μεσαιων. *τσελνίκος* προέρχεται μᾶλλον ἐκ τῆς σλαβικῆς λέξεως.

18. Ἡ λέξις κατσούλα [σελ. 85].

Ἡ λέξις *κατσούλα* ἀπαντᾷ ὄχι μόνον εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Σαρακατσαναίων ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κοινὴν ἑλληνικὴν, μάλιστα ἤδη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν. Προκόπ. Ἱστορ. 4, 26 (ἐκδ. Βόννης I 521—2) «ἱμάτιον ἀμπεχόμενος. . . δούλω ἢ ἰδιώτῃ παντάπασι πρέπον, κασοῦλαν αὐτὸ τῇ τῷ Λατίνων φωνῇ καλοῦσι Ῥωμαῖοι». Σήμερον λέγεται *κατσούλα* (Αἴγινα, Κατιρλί Βιθυνίας, Στρόπονες Εὐβοίας, Δρόβιανη "Ηπείρου, Καλαμπάκα Θεσσαλίας, Αἶνος Θράκης, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Λέσβος, Λευκάς, Βέροια, Χαλκιδικὴ, Πελοπόννησος κ.ά.), *κατ'ούλα* (Ζαγόρι καὶ Τσαμαντᾶς "Ηπείρου, Σουφλί Θράκης, Μπλάτσι Μακεδονίας, Παξοί, Πελοπόννησος, Αἰτωλία κ.ά.), *κασούλα* (Μύκονος)· ἡ κυρία σημασία τῆς λ. εἶναι 'μέρος τῆς κάπας, τὸ κωνικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς', συνών. *κουκούλα*, σημαίνει ὁμοῦς ἡ λέξις καὶ ἄλλα ἤτοι : 1) εἶδος ἀνδρικοῦ πύλου, σκούφια (Μπλάτσι Μακεδονίας),

¹ Δ. Συράκη, Ἡ νομαδικὴ κτηνοτροφία ἐν Ἑλλάδι, Δελτίον Γεωργικὸν 12 (1925) 683—86.

² Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς 3, 137 α.

³ G. Meyer, Neugriech. Studien 2, 61.

⁴ Τυπικὸν τῆς μονῆς τῆς Κοσμοσωτείρας παρὰ τὸν Αἶνον εἰς Θράκην, ἔτος 1152.

⁵ Βλ. M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, 232.

2) κουκούλα τῆς ἀμάξης (Μακεδονία), 3) χαρταετός σχήματος σκούφιας, συνών. *παλίδα* (Σουφλί Θράκης), 4) τὸ κάλλαιον τοῦ Ἰνδιάνου (Θράκη), 5) ἡ στέγη τοῦ ἀνεομύλου (Λευκάς), 6) ἡ κόμη τῆς κεφαλῆς ἐξέχουσα πρὸς τὸ μέτωπον (Θράκη), 7) ἡ χαιτή (Θράκη), 8) ὁ σιάχης τοῦ φητοῦ τοῦ κاپνοῦ, τοῦ κρομμύου (Αἰτωλία), 9) τὸ ὄπισθεν τοῦ γόνατος, ἡ ἰγνύα (Χαλκιδική), κ. ἄ. Τὸ ὑποκοριστικὸν *καισούλι* (Ἡπειρος, Σαράντα Ἐκκλησιαί Θράκης, Κάρπαθος, Κρήτη) καὶ *κατο'ούλι* (Βελβεντός Μακεδονίας) σημαίνει 1) τὸ λοφίον τοῦ ἀλέκτορος, τὸ κάλλαιον, συνών. *λειρί* (Σαράντα Ἐκκλησιαί), 2) κορυθαλὸς ὁ λοφοφόρος (Κρήτη). 3) πτηνὸν ὡς ἡ *πέρδιξ* (Κάρπαθος). Ἐκ τοῦ οὗσ. *καισούλα* μετὰ τὴν σημασίαν 'λόφος, κάλλαιον' εἶναι παραγωγή *κουτσουλιανός* (ὁ) καὶ *κατσουλιᾶνος* καὶ *κατσουλιέρης* 'ὁ κορυθαλός' καὶ σύνθετον *κατσουλοπετεινός* 'ὁ κορυθαλός'.

Ἡ λέξις εἶναι βαλκανικὴ: ρουμαν. *caciula* 'bonnet', βουλγαρ. *kats'ula* 'capuchon, toupet', ἀλβαν. *kats'hül* 'toupet' καὶ *kesule* 'bonnet'.

Τὸ ἑλληνικὸν *καισούλα* ἐρμηνεύουν ὁ G. Murnu¹ καὶ ὁ G. Pascu² ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *caciula* καὶ τοῦτο δέχεται ὁ C. Höeg³. Ὁμοίως ἐδέχεται ὡς πηγὴν τοῦ σλαβικοῦ *kats'ula* τὸ ρουμανικὸν *caciula* ὁ F. Miklosich⁴. Τὴν ἐρμηνείαν ὅμως τοῦ ρουμανικοῦ *caciula* ἐξ ὑποθετικοῦ λατινικοῦ τύπου **catteula* (: *cattea* 'γάττια') τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ S. Pus'cariu⁵ ἀπεδοκίμασαν ὁ St. Romansky, ὁ W. Meyer—Lübke⁶ καὶ ὁ K. Lokotsch⁷. Ὁμοίαν παραγωγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ *καισούλα* ἐκ τοῦ λατιν. **cattus* προέτεινε ὁ M. Τριανταφυλλίδης⁸. Ὁχι ὀρθότερον παράγει τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ρουμανικὴν λέξιν ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ *kats'ula* 'Mütze' (: *katsa* ἐκ *kadtsa*) ὁ G. Weigand⁹. Περὶ τῆς βουλγαρικῆς λ. ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπραγματεύθη ὁ M. Vasmer¹⁰. Ἡ ἐξήγησις τοῦ Lokotsch¹¹ ὅτι τὸ βουλγαρικὸν *ka'ula* 'Haarschopf, Kapuze' καὶ τὸ ρουμανικὸν *caciula* 'Schopf der Vögel, Pelzmütze' (καὶ ἐκ τούτου ἑλλην. *καισούλα* 'Mütze, Haube') προήλθον ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *kjakül*, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ περσικοῦ *kakul* 'Haarlocke', δὲν εἶναι πειστικὴ.

¹ Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique 94.

² Rumänische Lehnwörter 27.

³ Rumänische Elemente in den Balkansprachen 19 καὶ ἐξῆς, 33.

⁴ Les Saracatsans 2, 138.

⁵ Etymolog. Wörterbuch d. slav. Sprachen 108.

⁶ Etymolog. Wörterbuch d. rumän. Sprache 248.

⁷ Roman. etymol. Wörterb.³ 1752 (σελ. 168 α).

⁸ Etymolog. Wörterbuch ἀριθμ. 1019, σελ. 82 α.

⁹ Die Lehnwörter d. mittelgriech. Vulgärliteratur 41.

¹⁰ Balkan-Archiv. 2 (1926) 149, 153.

¹¹ Jagic-Festschrift, Berlin 1908, 275.

¹² *Ἐνθ' ἀνατίετο.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Berneker¹ καὶ ὁ Sandfeld² χαρακτηρίζουν τὴν λέξιν ἀγνώστου ἐτύμου, ἴσως εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐρμηνεῖα τῶν βαλκανικῶν λέξεων ἐκ ρωμανικοῦ ἢ τοῦ λατινικοῦ *casula*³. Παρατηρεῖται τροπὴ τοῦ λατινικοῦ —s— εἰς ἑλληνικὸν —t—⁴. Τὴν κοινὴν ἀρχὴν τῶν σλαβικῶν *kas'ula* καὶ *kos'ulja* ἀπορρίπτει ὁ Berneker⁵ δικαίως. Τέλος ὁ N. Jokl⁶ ὑποθέτει ὅτι αἱ βαλκανικαὶ λέξεις δύνανται ν' ἀνάγονται εἰς παλαιοθρακικὸν **kokeu*— ἢ *kakeu*— περιέχον τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ρίζαν **keu*— 'Haube', σλαβ. *c'ub* 'Schopf'.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ ἔκτασις τῆς ἑλληνικῆς λέξεως καὶ ἡ σημασιολογικὴ τῆς ἐξέλιξις δεικνύουν προφανῶς ὅτι δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Σαρακατσαναίων καὶ ὅτι δὲν ἐρμηνεύεται ἀναγκαιῶς ἐκ τῆς ἀρωμονικῆς, ἢ ὁποῖα ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ Caridan ὡς ἡ ἀρχικὴ γλῶσσα τῶν Σαρακατσαναίων.

19. Περὶ τῆς καλύβης τῶν Σαρακατσαναίων [σελ. 85, 86].

Ὅλοι οἱ νομάδες διέρχονται τὸν χειμῶνα ζῶντες ὑπὸ κωνικᾶς σκηνᾶς κατασκευαζομένης ἐκ πασσάλων καὶ χόρτων, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὴν εἰσοδὴν τοῦ ὀμβρίου ὕδατος εἰς τὴν καλύβην. Καὶ ἐνῶ οἱ Ἀρωμοῦνοι (Κουτσόβλαχοι) καὶ οἱ χωρικοὶ νομάδες ἐνοικοῦν εἰς τὰς θερινὰς κατοικίας των, οἱ Σαρακατσαναῖοι καὶ οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι διαβιοῦν ὑπὸ σκηνᾶς ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως μέχρι τοῦ φθινοπώρου⁷. Σημειωτέον ὅτι αἱ στρογγύλαι καλύβαι τῶν Σαρακατσαναίων ἐκ πλέγματος μὲ κωνοειδῆ ἀχύρινην στέγην εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος ἀρχικὸς τύπος γνωστὸς εἰς τὴν Σαρδηνίαν, τὸν ὁποῖον κατέστησε γνωστὸν ὁ Prettenhoffer⁸.

Αἱ χειμεριναὶ καλύβαι τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν τῆς Ἠπείρου εἶναι ἀπολύτως ὅμοιαι, ἀλλ' αἱ θεριναὶ καλύβαι τῶν μὲν πρώτων εἶναι ξύλιναι, τῶν δὲ τελευταίων ἀχύριναι καὶ καλάμιναι. Οἱ δὲ Σαρακατσαναῖοι τῆς Μακεδονίας, περισσότερον ἐξειλιγμένοι καθὸ εὐπορώτεροι, ἐπανέρ-

¹ Etymolog. Wörterbuch 466.

² Ἐνθ' ἀνωτέρω.

³ Βλ. G. Meyer, Neugriech. Studien 3, 29 καὶ Etymolog. Wörterb. d. alban. Sprache 191. W. Meyer-Lübke, Roman. etymol. Wörterb.³ ἀριθμ. 1752. Κατὰ λατινικῆς ἀρχῆς τοῦ ρωμανικοῦ *casula* A. Graur, Corrections roumaines au REW, Bulletin Linguistique 5 (1937) 92.

⁴ Πβ. A. Thumb, Alt- und neugriechische Miscellen: Indogerm. Forschungen 14 (1903) 354 καὶ ἐξῆς, ἰδίως 358—59.

⁵ Ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁶ Indog. Jahrb. 15 (1931) 194 nr. 162.

⁷ Δ. Συράκης, Ἐνθ' ἀνωτέρω 673. πβ. Θ. Γ. Κολοκοτρώνη, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα Ἀρβανιτοβλάχων ποιμένων [τῆς Φθιώτιδος], Ἐστία 11 (1881) 276 β.

⁸ Βλ. A. Haberlandt, Wiener Zeitschr. f. Volkskunde 31 (1926) 141.

χονται κατὰ τὴν ἀνοιξιν πάντοτε εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους καὶ διατηροῦν τὰς αὐτὰς θερινὰς καλύβας, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν περισσότερο πρὸς οἰκίας χωρικῶν καὶ περιέχουν καὶ ἐπιπλά τινα¹.

Ὡς πρὸς τὰς λέξεις αἱ ὁποῖαι δηλοῦν τὴν καλύβην εἰς τὰς βαλκανικὰς γλώσσας. Ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *καλύβα* προήλθε τουρκ. *kalıve*, *kalıba*, *kolıba*, ἐκ τῆς τουρκικῆς δὲ καὶ αἱ λέξεις τῶν ἄλλων βαλκανικῶν γλωσσῶν: βουλγαρ. *kolıba*, σερβοκροατ. *kòliba* κτ., ρουμαν. *colıba* (ἐκ τῆς βουλγαρικῆς ἢ σερβικῆς), ἀλβαν. *kol'ube*. Ὁ ἀλβανικὸς τύπος *kal'ıve* καὶ ὁ ἀρωμουνικὸς *calıve* ἐλήφθησαν κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ *καλύβα*². Ἡ σλαβικὴ λέξις κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὸν M. Vasmer³. Οἱ Ρουμᾶνοι διεβίβασαν τὴν λέξιν εἰς τὴν οὐγγρικὴν (*kol(y)ba*), τσεχικὴν, σλοβακικὴν, πολωνικὴν (*kolıba*) καὶ ρουθηνικὴν (*kolyba*)⁴.

20. Τὸ λεξιλόγιον τῶν Σαρακατσαναίων καὶ ὁ δῆθεν ἐξελληνισμὸς τῶν. [σελ. 87 καὶ ἐξῆς].

Ὑπάρχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν βαλκανικῶν γλωσσῶν εἰς τὸν ποιμενικὸν βίον, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις δὲν ἐπιτρέπουν συναγωγὴν συμπερασμάτων περὶ γλωσσικῆς βαλκανικῆς ἐνότητος, ἢ ὁποῖα θὰ προϋπέθετε συμβίωσιν μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου, ὅπως ὑπάρχει τοιαύτη συμβίωσις π.χ. εἰς τὰς μεθοριακὰς περιοχάς. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν ὑπάρχει *βαλκανικὴ γλωσσολογία*⁵, ὅπως ἐδέχοντο ὁ G. Weigand καὶ ὁ Kr. Sandfeld, διότι πλὴν τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῶν πέντε γλωσσῶν τῆς Βαλκανικῆς ὑπάρχουν πολὺ

¹ Hög, Les Saracatsans I, 60 καὶ ἐξῆς.

² Περὶ τῆς τουρκικῆς λέξεως καὶ τῶν σλαβικῶν βλ. Fr. Miklosich, Die türkischen Elemente: Denkschr. d. Wiener Akad. 34 (1884) 324 καὶ Die slavischen, magyarischen und rumänischen Elemente im türkischen Sprachschätze: Sitzungsber. d. Wiener Akad., histor.—phil. Kl. 118 (1889) Abh. V, σελ. 12 (εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο δέχεται ὅτι ἡ τουρκικὴ λέξις ἐλήφθη μέσῳ τῶν σλαβικῶν) G. Meyer, Etymol. Wörterbuch d. alban. Sprache 170. Ὑπὲρ τῆς ἀρχικῆς ἐρμηνείας τοῦ Miklosich εἶναι ὁ G. Meyer, Türkische Studien I 44 καὶ ὁ E. Berneker, Slav. etymol. Wörterb. 546.

³ Izvestija 12 (2), 243.

⁴ Πβ. S. Pus'cariu, Die rumänische Sprache 323.

⁵ Πβ. ὅσα γενικώτερα λέγει ὁ A. Belic', La linguistique balkanique aux congrès internationaux des linguistes: Revue intern. des ét. balkan. 2 (1936) 167—171. Th. Capidan, Romanitatea balcanica, Bucures'ti 1936 (τὸ ὁποῖον δὲν εἶδον πβ. A. Graur, BSL 38 [1937] c.—r. 107. Τὴν θεωρίαν τοῦ Cap. ὅτι ὅλοι σχεδὸν αἱ ὁμοιότητες πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν κατ' ἐπίδρασιν τοῦ ὑποστρώματος θεωρεῖ ὁ Graur ὡς ἀπόλυτον καὶ μὴ δυναμένην νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ εἰς τὸ σύνολόν της). A. Graur, Coup d'œil sur la linguistique balkanique, Bulletin linguistique 4 (1936) 31—45, ἰδίως 33, 44 (πβ. N. Jokl, Indog. Jahrb. 22 [1938] 192—93. G. Gougenheim, BSL 38 [1937] c.—r. 106) S. Pus'cariu, Die rumänische Sprache, Leipzig 1943, 196—203 (πιστεύει ὅτι οἱ λεγόμενοι 'βαλκανισμοί' ἔχουν ὡς βάσιν

μεγαλύτερα διαφοραί. Ὅντε εἶναι δυνατόν εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ν' ἀφορμώμεθα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, διὰ τὰ ἐρμηνεύσωμεν φαινόμενα τῆς ἀλβανικῆς, βουλγαρικῆς, σερβικῆς ἢ ρουμανικῆς. Ὑπάρχει ἐπίδρασις ἰδίως εἰς δανείους λέξεις ἐνεκα κοινότητος πολιτισμοῦ¹. Ὁ Α. Meillet παρατήρησεν ἕξ ἄλλου ὅτι γλῶσσαι ὁμιλούμεναι εἰς μεγάλην περιοχὴν παρουσιάζουν ὁμοιότητας γενικῆς διαρθρώσεως, χωρὶς τὰ ἐμφανίζονται ἐπιδράσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν²· ἡ μελέτη δὲ τῶν ὁμοιοτήτων τούτων θὰ ἐδικαιολόγει τὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου «βαλκανικὴ γλωσσολογία». Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ὑπάρχει ἑλληνικὴ ἐπίδρασις κοινὴ εἰς τὰς ἄλλας βαλκανικὰς γλώσσας καὶ τοῦτο ἔχει γίνεαι δεκτόν³.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀρωμονικὴν, ὡς παρατήρησεν ὁ Κ. Νικολαΐδης⁴, ἐκ τῶν 6657 λημμάτων τὰ 2605 εἶναι λατινικῆς ἀρχῆς καὶ τὰ 3460 εἶναι ἑλληνικὰ δάνεια. Ὁ G. Pascu⁵ παραθέτει 1822 λέξεις λατινικῆς ἀρχῆς καὶ 4585 δανείους, ἐκ τῶν ὁποίων 1993 ἐκ τῆς νέας ἑλληνικῆς καὶ 1190 ἐκ τῆς τουρκικῆς. Κατὰ τὴν ἀξιόλογον νεωτέραν ἐργασίαν τοῦ Geagea⁶, πλήρη πραγματεία περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀρωμονικὴν, αἱ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀρωμονικὴν δάνειοι λέξεις ἀνέρχονται εἰς 2500 (ἠριθμησα 2540 ἀρθρα)· εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι καὶ ὁ Geagea μὴ ἔχων προχείρους ὄλας τὰς συλλογὰς τοῦ λεξικοῦ θησαυροῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς δὲν περιέλαβε πλῆθος ἄλλων ἑλληνικῶν δανείων. Κατὰ ταῦτα οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Κ. Νικολαΐδη εἶναι περίπου ἀκριβεῖς. Τὰ ρήματα εἰς —σέσκον ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀορίστου εἰς —σα δεικνύουν βεβαίως βαθυτέραν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν, ἢ ὁποῖα ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὄγκου τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τοῦ περιβάλλοντος τοῖς Ἀρωμόνους.

μᾶλλον ὁμοίως γεωγραφικὰς καὶ ἱστορικὰς συνθήκας καὶ ἰσοδυνάμους ἐπιδράσεις πολιτισμοῦ ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐξειλίχθησαν καὶ αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν κοινὴν νοοτροπίαν καὶ διὰ τοῦτο εὐνοικὸν ἔδαφος πρὸς λήψιν τῶν ἰδίων δανείων ἐκ μιᾶς γλώσσης εἰς ἄλλην· πβ. G. Messing, *Language* 24 [1918] 227, 229—30).

¹ Πβ. Gougenheim, ἔνθ' ἀνωτέρω.

² A. Meillet, *Le problème de la linguistique balkanique*, *Revue intern. des ét. balkan.* 1 (1934) 29—30.

³ M. Malecki, *Osservazioni sull'unione linguistica balkanica* : *Atti del III congresso internaz. dei linguisti Roma 1933*, Firenze 1935, 76· C. Höeg, *Actes du quatrième congrès intern. de linguistes* (1936), Copenhagen 1938, 66.

⁴ Ἑτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς σελ. κγ'.

⁵ G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédonroumain*, 1—2, Jas'i 1925· Πβ. P. Kretschmer, *Glotta* 19 (1931) 197—8· J. Jordan, *Zeitschr. f. roman. Philologie* 48 (1928) 729.

⁶ Chr. Geagea, *Elementul grec în dialectul Aromân*, C'ernautsi 1932 (Cordul Cosminului 7 [1931—32] 105—432) ; πβ. N. Banescu, *Byzantion* 8 (1933) 578.

⁷ K. Ἀράντου, *Μακεδονικά*, Ἀθήναι 1920, 22.

Εἰν τὴν γλῶσσαν τῶν Σαρακατσαναίων δὲν ὑπάρχουν κυρίως εἰπεῖν ἑσικαὶ ἔκφράσεις. Αἱ φράσεις τῶν εἶναι καθαρῶς νεοελληνικαί, π.χ. *γεια σας!*, *στὶς χαρὲς σας*, *καὶ στῶν παιδιῶν σας*, *καλὰ γεράματά σας*, *νὰ σοῦ ζήσουν καὶ νὰ προκόψουν*, *καλῶς νὰ σ' εὔρω*, *καλῶς ἄρισες*, *καλὸ νὰ ᾄχης!* καὶ ἄλλαι¹. Ὁ Bolte καὶ Boehm εὐρίσκουν ἕνδεκα παραμῦθια τῶν Σ. παρὰ Hög ἀντίστοιχα τῶν παρὰ Hahn, Bolte—Bolinka, Aagne καὶ ἐν παρὰ Leskien (βαλκανικὰ παραμῦθια)². Ὁ τρόπος τοῦ ἔδειν εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν τῶν χωρικῶν καὶ αἱ μελωδίαί τῶν Σ. τῆς Ἡπείρου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ τῶν Ἡπειρωτῶν χωρικῶν³.

Πλήθος λέξεων τοῦ ἰδιώματος τῶν Σαρακατσαναίων ἐπεχειρήθη νὰ ἐξηγηθοῦν ἐκ τῆς ἀρωμονικῆς καὶ τῆς ρουμανικῆς καὶ ἡ τοιαύτη ἐξήγησις ἐχρησίμωσεν ὡς ἀπόδειξις τῆς ὑποτιθεμένης ἐξελληνίσεως τῶν Σαρακατσαναίων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὑπῆρξαν Ἀρωμοῦνοι. Ἰδίως ὁ Th. Caridan⁴, εἰς τῶν σοβαρῶν Ρουμάνων ἐπιστημόνων, πιστεύει ὅτι ἡ ὑπαρξὶς ἑβδομήκοντα ἀρωμονικῶν λέξεων εἰς τὴν διάλεκτον τῶν Σαρακατσαναίων καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἀρωμονικὴν τῶν καταγωγὴν. Ἄλλ' ἤδη ὁ P. Skok⁵, ἀντιπαρετήρησεν ὅτι τοιοῦτον συμπέρασμα εἶναι ἀβέβαιον, ἀφοῦ ὀνόματα Σαρακατσανίων (*Koc'us*) εὐρίσκονται μέχρι τῆς Βοσνίας (*Koc'o*, ἄλβαν. *Koc'o*) καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Σαρακατσαναίων περιέχει δανείους λέξεις ἐκ τῆς ἀλβανικῆς ἀγνώστους εἰς τὴν ἀρωμονικὴν. Κατωτέρω παρατίθεται σημαντικὸς ἀριθμὸς τοιούτων λέξεων τῆς γλώσσης τῶν Σαρακατσαναίων, διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὁποίων καταδεικνύεται, νομίζω, τὸ μάταιον τῆς προσπαθείας τῶν Ρουμάνων (ἀρωμονικῆς καταγωγῆς) λογίων, τοῦ κ. Th. Caridan καὶ τοῦ κ. T. Parahagi⁶ ἡ προσπάθειά τῶν κατεσπαταλήθη ἀσκόπως. Ἐξαιρέσειν ἀποτελεῖ ἡ ἐργασία τοῦ Geagea, ἡ ὁποία περιορίζει τὰς ἀρωμονικὰς λέξεις τῶν Σαρακατσαναίων πολὺ περισσότερον, διότι πολλὰ δὴθεν ἀρωμονικαὶ λέξεις τῶν Σ. εἶναι ἑλληνικαὶ δάνειοι εἰς τὴν ἀρωμονικὴν.

Ἡ βασικὴ πλάνη τῶν ἀνωτέρω Ἀρωμονίων λογίων ὑπῆρξεν ὅτι τὰς ὑπὸ τοῦ C. Hög παρεχομένους λέξεις ἢ φράσεις θεωροῦν λεγομένας μόνον ὑπὸ τῶν Σαρακατσαναίων, ὄχι ὑπὸ ἄλλων Ἑλλήνων. Εὐκόλως ὁμως θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀντιληφθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐργασιῶν τοῦ G. Meyer, τοῦ G. Murpu, τοῦ G. Pascu καὶ ἄλλων ὅτι ὁ λεξικὸς οὗτος θησαυρὸς εἶχε συλλεχθῆ ἐκ τοῦ στόματος ἄλλων (μὴ Σαρακατσανίων) Ἑλλήνων μερικὰς δεκαετίας, προτοῦ ὁ Hög δημοσιεύσῃ τὸ περὶ Σαρακατσαναίων ἔργον του.

¹ C. Hög, Les Saracatsans 1, 50 καὶ ἐξῆς.

² J. Bolte - Fr. Boehm, Zeitsch. des Vereins f. Volkskunde 37—38 (1927—8) 58.

³ Hög, ἐνθ' ἀνωτέρω 35.

⁴ Dacoromania 4, 935 καὶ ἐξῆς.

⁵ Glasn Skopsk 3 (1928) 155 καὶ ἐξῆς.

Ὁ Cap. καὶ ὁ Par. δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν οὔτε τὸ βιβλίον τοῦ συμπολίτου των G. Pascu καταλέγοντος 2000 λέξεις τῆς ἀρωμονικῆς δανείους ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Μετὰ δὲ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐργασίας τοῦ Geagea δὲν ἤσθάνθησαν κανένα πειρασμὸν νὰ ἀναθεωρήσουν τοὺς ἐξωγκωμένους πίνακας τῶν ἀρωμονικῶν στοιχείων τῆς γλώσσης τῶν Σαρακατσαναίων, ἀντιθέτως μάλιστα ἐπαναλαμβάνουν τὴν περὶ ἀρωμονικῆς καταγωγῆς τῶν ἑλλήνων ποιμένων θεωρίαν πρὸς ἐμπέδωσιν αὐτῆς διεθνῶς.

μπουσ'ουλάω, σ'ουράω, φλουτουράω [σελ. 88].

1. Τὸ ρῆμα *μπουσ'λάω* ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ G. Meyer¹ ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *a umbra de a bus'a, de abus'ele*: ὁ δὲ G. Murnu² παράγει τὸ *μπούσιλα* καὶ *μπουσουλίζω* ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *bus'* καὶ *a merge d' a bus'ile*. Τέλος ὁ Cap. 956 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *a busiledzu*. Οὐδεμία ὁμῶς τῶν ἐτυμολογιῶν αὐτῶν ἱκανοποιεῖ, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκτασιν τῆς λέξεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλωσσικὴν περιοχὴν καὶ τοὺς τύπους αὐτῆς καὶ τῶν συγγενῶν.

Τὸ ρῆμα σημαίνει 'βαίνω ἐπὶ ποδῶν καὶ χειρῶν, τετραποδίζω', ἐπὶ νηπίων, συνῶν. ἀρκουδίζω, κατσουλίζω, καὶ λέγεται *μπουσουλάω* (Μαραθόκαμπος Σάμου), *μπουσουλάω* (Θεσσαλία, Πελοπόννησος, Σῦρος κ.ἄ.), *μπουσ'ουλάω* (Ἡπειρος), *μπουσ'ολάω* (Ἡπειρος), *μπουσ'ολῶ* (Ἡπειρος), *μπουσιλῶ* (Ἡπειρος, Θεσσαλία), *μπουσ'λάων* (Αἰτωλία), *πουσιλῶ* (Νεβρόπολις Θεσσαλίας), *μπουσ'λῶ* (Αἴμη Εὐβοίας, Ζαγόρι Ἡπείρου κ. ἄ.), *μπουσ'λάω* (Ἡπειρος, Στερεὰ Ἑλλάς [Αἰτωλία, Φθιώτις], Σάμος), *μπουσ'λάων* (Ἡπειρος), *πουσουλάων* (Σάμος), *πουσ'λάω* (Αἶνος Θράκης), *πουσιλῶ* (Νεβρόπολις), *μπουσουλιζῶ* (Ἡπειρος, Γορτυνία Πελοποννήσου κ.ἄ.), *μπουσιλιζῶ* (Λεξ. Γαζῆ) κ.ἄ. Τὸ ρῆμα τοῦτο λέγεται καὶ περιφραστικῶς *πάω μπουσούλα* ἢ *πάω τὰ μπουσούλα* (Εὐβοία Πελοπόννησος), — *τὰ βούσ'λα* (Ἡπειρος), — *μπούσιλα* (Μακεδονία), *μπουσ'λα* (Σάμος, Σκόπελος).

Τὸ μεσαιωνικὸν καὶ νέον ἑλληνικὸν οὐσιαστικὸν *μπούσσουλας* (δ) 'ναυτικὴ πυξίς' εἶναι γνωστὸν, π.χ. Γαδάρου διήγ. στ. 155 (ἐκδ. Wagner), σήμερον ἀπαντᾷ πολλαχού: *μπούσσουλας* (Ζάκυνθος, Χίος), *βούσσουλας* (Θήρα, Ἰθάκη, Κεφαλληνία, Κρήτη, Λέσβος, Νάξος), *μπουσ'ουλας* (Σάμος), *πούσσουλας* (Πουλλολόγος στ. 531 καὶ Βιθυνία, Ἡπειρος, Μεγίστη, Σύμη κ.ἄ.), ἢ *μπούσουλα* (Χίος), *πούσουλα* (Θράκη, Χίος), *πούσ'λα* (Αἶνος καὶ Σηλυβρία

¹ Neugriech. Studien 2, 77.

² Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, München 1903, 36.

Θράκης), *πούσελα* (Οἰνοῦς Λακωνικῆς). Τὸ μεσαιωνικὸν καὶ νέον ἑλληνικὸν ἢ *μπούσουλα* καὶ ὁ *μπούσουλας* ἠρμηνεύθη ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *bussola* (καὶ τοῦτο ἀνάγεται εἰς λατινικὸν *buxida* < πυξίδα²)· ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἐπίσης τουρκικὸν *busula* 'διαβήτη, κομπάσσο'³.

Ἡ φωνητικὴ συμφωνία τοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ τοῦ παραγώγου ῥήματος εἶναι προφανής: *μπούσουλας*—*μπουσουλῶ* καὶ *μπουσουλίζω*, *πούσουλας*—*πουσουλάου*, *πούσιλα*—*πουσιλίζω* κτ. Ἡ δὲ σημασιολογικὴ ἐξέλιξις ἐκ τοῦ «ναυτικὴ πυξίς» εἰς τὸ τετραποδίζον νήπιον εἶναι φυσικὴ.

2. Ὅτι τὸ ῥῆμα *σ'ουράου* εἶναι ἑλληνικὸν καὶ ὄχι ρουμανικὸν ἀποδεικνύεται κατωτέρω.

3. Τὸ ῥῆμα *φλουτουράου* εἶναι πράγματι ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *flutura* 'κινουῖμαι ταχέως τῆδε κάκεισε', πβ. οὖσ. *fluture* 'πεταλούδα', τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ λατινικοῦ *fluctulare*⁴ ἢ ἐκ τοῦ **flutulus*⁵. πβ. καὶ ἄλβαν. *fluturóji*, τοσκ. *fluturón*, 'πετῶ'. Ἦδη ὁ Hög⁶ ἐξηγεῖ τὸ οὖσ. *φλέτουρα* (ἢ) 'πεταλούδα' ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *flitura* καὶ *φλειτουρῶ* ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *flituredzu*.

Ἐτυμολογίαὶ λέξεων τῆς γλώσσης τῶν Σαρακατσαναίων [σελ. 88, 94].

ἄντζα (ἢ) 'κνήμη' κατὰ τὸν T. Parahagi⁷ ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *andza*. Ἀλλὰ τὸ ἤδη μεσαιων. ἑλληνικὸν *ἄντζα* εἶναι μεγεθυντικὸν τοῦ ἐπίσης μεσαιωνικοῦ οὖσ. *ἀντζιον*, ὅπερ εἶναι συντετμημένος τύπος τοῦ ταυτοσήμου οὖσ. *ἀντικνήμιον*⁸. τῶν ἰδίων ἑλληνικῶν λέξεων ὑπάρχουν καὶ οἱ ἄνευ τῆς τροπῆς τύποι *ἀντι* (τὸ) καὶ *ἄντζα* (ἢ) μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς σημασίαν. Ἡ ἀρωμονικὴ λέξις εἶναι δάνειος ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. *βούρα* (ἢ) 'νόσος τις βοσκημάτων'. Ἐχουν προταθῆ αἱ ἐξῆς ἔτυμολογίαι:

¹ G. Meyer, Neugriech. Studien 4, 63¹ πβ. καὶ H. Kahane, Byzant.—neugriech. Jahrbücher 15 (1939) 101.

² W. Meyer—Lübke, Roman. etymol. Wörterb. * 3384² G. Pascu, Rumänische Elemente in den Balkansprachen 48 κατὰ τῆς λατ. ἔτυμολογίας ὁ A. Grai, Bulletin linguistique 5 (1937) 98.

³ Fr. Miklosich, Türkische Elemente II 144, καὶ G. Meyer, Türkische Studien I 83.

⁴ W. Meyer—Lübke, Roman. etymol. Wörterb. * 3384² G. Pascu, Rumänische Elemente in den Balkansprachen 48 κατὰ τῆς λατ. ἔτυμολογίας ὁ A. Grai, Bulletin linguistique 5 (1937) 98.

⁵ S. Pus'cariu, Die rumänische Sprache 382.

⁶ Les Saracatsans 2, 197.

⁷ Grai s'i suflet 3, 263.

⁸ Γ. Χατζιδάκις, Ἀθηνᾶ 36 (1924) 185. Ἰστορικὸν Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς 2 (1939) 255.

ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *frullo*¹, ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *vîrîlu-a*² ἢ τοῦ ἀρωμονικοῦ *vârla*, μεταρρηματικοῦ τοῦ ρήματος *vârlesc*³ κατὰ τὸν G. Pascu⁴ ἢ ἑλληνικῇ καὶ ἢ ρουμανικῇ λέξει εἶναι ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ *varl* (παλαιοσλαβ. *vrulu*) δάνειοι. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἢ λέξις *βούρολα* (ἢ) ἀπαντᾷ εἰς πλείστα μέρη τῆς Ἑλλάδος, εἶναι μᾶλλον μεταρρηματικὸν τοῦ ρήματος *βουρλίω* ἢ κατὰ τὸν Π. Λορεντζάτον⁵ τοῦ *βουρλαίνω*. Τὸ οὖς. *βούρολο* (τὸ) εἶναι ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ *βρούλλον*—*βρούλλον*⁶, κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ βενετικοῦ *brûlo* 'Binse'⁷.

γκαβὸς 'ἀλλήθωρος' κατὰ τὸν Høeg 2,162 καὶ τὸν Cap. 955 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *gavni*. Ὅρθως παράγει ὁ Geagea 150 α (=354 α) τὸ ἀρωμον. *gav* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *γκαβὸς* ἀπαντῶντος εἰς τὰ νότια ἰδιώματα τῆς Ἑλλάδος.

γκούσ'α (ἢ) 'πρόλοβος' κατατάσσεται ὑπὸ τοῦ G. Pascu R E. 8 μετὰ τῶν ρουμανικῶν στοιχείων καὶ τὸ ρουμαν. *gus'a* παράγεται ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ὑποθετικοῦ **gusia* κατὰ τὸν Cap. 952 (καὶ Aromânii 188) ἢ λέξις εἶναι ρουμανικῇ. Ὁ Høeg 2,125 παράγει τὴν λ. *γκούσ'α* ἐξ ἀρχαίου μετοχικοῦ ἐπιθέτου *ἄγχουσα*—*ἀγχούσα*, ὃ δὲ N. Jokl (Indogerm. Jahrb. 12,132) δέχεται σύμφυρσιν *ἄγχουσα*+βενετ. *angossa*. Ὁ Meyer—Lübke REW 3750 παράγει τὸ ρουμαν. *gus'a* 'πρόλοβος' καὶ τὸ ἀρωμον. *gus'a* 'λαίμπος' καὶ τὸ νεοελλην. *gusa* (σερβ. βουλγαρ. *gus'a*, ἄλβαν. *gus'e* κτ.) ἐκ τοῦ γαλλ. *geusiae* 'λάρυνξ' Τελευταίως ὁ S. Pus'cariu⁸ παράγει ὅλας τὰς λέξεις ἐκ τοῦ ρουμαν. *gus'a* 'Kropf, Hals' (ἄλβαν. *gushë*, βουλγαρ. *gus'a*, νεοελλην. *γκούσα*, κροατ. *gus'a*, οὐγγρ. *gusa*). Ἄλλ' ἢ κοινὴ ἀρχὴ τῆς λέξεως εἶναι σλαβική: ἑλληνικὸν *γκούσ'α*, ἄλβαν. *gus'ë*, ἀρωμον. *gus'a*, βουλγαρ. *gus'a*⁹.—Διάφορον εἶναι τὸ ἑλληνικὸν *ἀγκούσα* 'ἕσθημα κτλ.' ἐκ τοῦ *ὄγκουσα*, ὧς ἔδειξεν ὁ Γ. Χατζιδάκις¹⁰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς προήλθε

¹ Δ. Σάργου, Παρατηρήσεις εἰς τὸ γλωσσάριον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ 11.

² G. Murnu, Rumänische Lehnwörter 23.

³ Capidan, Dacoromania 4, 953 καὶ Aromânii 188.

⁴ Rumänische Elemente 9.

⁵ Ἀθηνᾶ 32 (1920) 195.

⁶ Γ. Χατζιδάκις, MNE 2,295 J. Kalitsunakis, Mittel—und neugriech. Erklärungen bei Eustathius § 91 καὶ ἐξῆς Høeg, Les Saracatsans 2, 161.

⁷ G. Meyer, Neugriech. Studien 4, 20 καὶ Etymol. Wörterb. d. alban. Sprache 478. G. Meyer—Lübke, Roman. etym. Wörterb.⁹ ἀριθμ. 1161. πβ. P. Skok, Zeitschr. f. roman. Philologie 38, 54t.

⁸ Die rumänische Sprache 391.

⁹ Bl. G. Meyer, Neugriech. Studien 2, 23. πβ. G. Murnu, Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen 24.

¹⁰ MNE 1,162. Πβ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς λ. *ἀγκούσα*.

λοιπὸν καὶ ἡ ἀρωμονικὴ λέξις *angusa*, ὡς ὀρθῶς δέχεται ὁ Geagea 105 b (=309 b).

γκρεμός (ὁ) κατὰ τὸν T. Pap. 264 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *grem* καὶ κατὰ τὸν Cap. Αγομάνη 116 ἐκ τινος **gremium*, ἀλλ' ὁ Meyer—Lübke ἀπορρίπτει δικαίως τὴν ἐτυμολογίαν. Προφανῶς ἡ ἀρωμονικὴ λέξις εἶναι δάνειος ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *γκρεμός*, ἐτέρου τύπου τοῦ κοινοῦ νεοελλην. *γκρεμνός* (ἀρχ. ἑλλην. *κρημνός*), ὡς ὀρθῶς δέχεται καὶ ὁ Geagea 150 b (=354 b).

ντουμοσ'άρα (γίδα), *ντουμοσ'άρκου*. Ὁ Høeg 2, 117 ὑποθέτει τύπον *ντουμοσιάρικο* ὡς ἀντίστοιχον τῆς κοινῆς νέας ἑλληνικῆς, ὃ δὲ Cap. 949 (καὶ Αγομάνη 189) ἐρμηνεύει τὴν λ. ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *dumus'ar—dumus'arcti*. Ἄλλ' ἡ σημασία «*chèvres qui s'absentent du troupeau pour aller se promener à leur gré*» (Høeg, ἐνθ' ἀνωτέρω) ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἑλληνικὴν λέξιν *δημοσιάρικ* *δημοσιάρα* *δημοσιάρικο* ὃ εἰς τὴν κοινὴν κτῆσιν ἐκτεθειμένος, ὃ χαθεῖς ἐκ τῆς ποιμνῆς καὶ ἀδέσποτος περιφερόμενος²· τύπον *δημοσάρ'κου* ἀναφέρει ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης¹, τὸν ὁποῖον ἀνάγει εἰς τὸ οὖσ. *δημοσιὰ* ὄδρομος³. Τύπος *ντουμοσιάρ'ος* (*ντουμοσιάρα*, *ντουμοσιάρ'κου*) μαρτυρεῖται καὶ εἰς τοὺς Στρόπονες τῆς Εἰβοίας. Τὸ ἐπίθετον *δημοσιάρικ*, ἀπαντῶν καὶ ὡς τοπων. *Δημοσιάρικ* (ὀνομασία χειμάρρου, Λευκάς), εἶναι παλαιότερον· παραλαμβάνων παρὰ Κωνσταντίνου, Ταχτ. 22, παραθέτει τὴν λ. *δημοσιάρικος* ὁ Ducange: «στρατιώτην ἢ δημοσιάρικον» πβ. καὶ ἀρχ. καὶ νέον *δημόσιος* ὃ ἀνήκων εἰς τὸν λαόν, *publicus*.

Ὡς προσηγορικὸν *δημοσιὰ* ἐκ τοῦ *δημοσιὰ ὁδός* ὃ ἁμαξιτὴ ὁδός³ εἶναι κοινὸν καὶ ἀπαντᾷ καὶ ὑπὸ τοὺς τύπους: *δημοσιὰ*, *δεμοσιὰ* (Πελοπόννησος), *δεμονσιὰ*, *δημονσιὰ*, *διμοσιὰ*, *δουμοσιὰ* (Αἰτωλία) κτ., καὶ τοπωνύμια: *Δημοσιὰ* (Ἀττικὴ), *Δεμοσιὰ* (Νίσυρος), *Δεμοσιὰ* (Ἄνδρος), *Διμουσιὰ* (Λήμνος, Παρνασσός) κ.ἄ. Καὶ ὁ τύπος ἢ *μοσιὰ* τόπος προσδιωρισμένος πρὸς κοινὴν χρῆσιν, ἰδίως πρὸς νομὴν τῶν ζώων κοινότητός τινος² (Ἡπειρος) πρέπει, νομίζω, νὰ ἐρμηνευθῇ καθ' ἀπλολογίαν: *τῆ νημοσιὰ* > *τῆ μοσιὰ*: ἢ *μοσιὰ*, ὅπου δυνατόν νὰ ἐνοεῖτο *δημοσιὰ νομὴ* ἢ παρόμοιον (πβ. *δεμοσιακός τόπος* Χρον. Μορέως 8663).

Κατὰ ταῦτα τὸ *ντουμοσιάρα* (γίδα) εἶναι αὐτὸ τὸ *δημοσιάρα*, ἐκ τοῦ ὁποῖου κατὰ τὴν κόφωσιν τῶν βορείων ἰδιωμάτων (ἄτονον

¹ Göttingische Gelehrte Anzeigen 192 (1930) 13.

² Πβ. ἡδὴ B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen. Leipzig 1871, 5.

³ Πβ. ἡ σελῶτα ἢ *δεμοσιὰ Trinchera*, Syllabus 65 (τοῦ ἔτους 1098).

ο > ου) καὶ ὀπισθοχωρητικὴν ἀφομοίωσιν (i + α > α + α) *δουμου-
σαύρα*, ὅπως καὶ τὸ ἀνωτέρω *δουμουσιὰ* 'δημοσιὰ'· τὸ ἄτονον *ι*
εἰς τὸ *δημ*· δὲν ἀπεβλήθη διὰ τὸ δυσεκφώνητον τοῦ συμπλέγματος
dm· Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία λοιπὸν ὅτι παρέλαβον ἀπαράλλακτον
τὴν λέξιν οἱ Ἀρωμοῦνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἴσως ὀφείλεται ἡ προφορὰ
d- ἀντὶ *δ-* (*dumus'ar*, *dumus'arcu*).

δράκος (ὁ) ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ T. Pap. 264 ἔκ τινος ρουμανικῆς λέξεως,
ὁρθῶς ὅμως μόνον ἔκ τοῦ πανελληνίου *δράκος* (ἀρχ. *δράκων*).

δρασκέλι (τὸ) εἶναι κατὰ τὸν T. Pap. 265 ρουμανικόν. Ἡ λέξις ὅμως φέρε-
ται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (καὶ εἰς τὰ νότια ἑλληνικὰ ἰδιώματα) ὑπὸ
ποικίλους τύπους, ὅπως *διασκέλι* ἐνιαχοῦ, π.χ. εἰς Θήραν, *διασκέλ'*
(Σουφλί Θράκης), *γιασέλι* (Κονίστρος Εὐβοίας), *δρασκέλι* ('Ἡπειρος,
Θεσσαλία, Μακεδονία), *δρασ'κέλ'* ('Ἡπειρος, Hög 2, 165), *ντρα-
σκέλ'* (Ζαγόρι Ἡπείρου), *ἀντρασκέλ'* (Ζαγόρι Ἡπείρου), *δασκέλι*
(Θράκη), *δασκίλ'* (Βογατσικὸ Μακεδονίας) κλπ., καὶ σημαίνει 'τὸ
μεταξὺ τῶν δύο διεστηκότων σκελῶν διάστημα, ἢ ἀπόστασις ὅσον
εἶναι τὸ ἄνοιγμα τῶν σκελῶν, μέγα βῆμα'. Ἡ λέξις εἶναι ὑποχωρητι-
κὸν παράγωγον τοῦ *διασκελίζω*. Τὸ νεοελληνικὸν τοπωνύμιον *Δια-
σκέλι* δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευθῇ ἔκ τοῦ ἀρχ. *Δασκύλειον*, ὅπως
ὑπὸ τοῦ P. Skok¹, ἀλλ' ἔκ τοῦ ἀνωτέρω τύπου *διασκέλι* τοῦ προση-
γορικοῦ.

καρδάρι (τὸ) κατὰ τὸν G. Meyer² ἔκ τοῦ λατινικοῦ *caldarium*, ὅπερ δέ-
χονται ὁ M. Triandaphyllidis³, ὁ A. Maidhof⁴ καὶ ὁ K. Diete-
rich⁵. Ὁ N. Βέης⁶ δέχεται τὴν ἐτυμολογίαν ἔκ τοῦ ἰταλικοῦ *cal-
dara*. Τέλος κατὰ τὸν G. Pascu R. E. 34, τὸν Cap. 953 καὶ τὸν
T. Pap. 265 τὸ οὖσ. *καρδάρι* ἐρμηνεύεται ἔκ τῆς ρουμανικῆς λ.
caldare. Βεβαίως ἀνάγονται τὸ ρουμανικὸν *caldare* καὶ τὸ ἰταλικὸν
caldaia εἰς τὴν λατιν. λέξιν *caldarium*⁷, ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ λ. *καρδάρι*
ἤρμηνεύθη ὁρθῶς ἔκ τύπου παλαιότερου *καδάριον* (: *κάδος*) μὲ ἀφο-
μοιωτικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ρ ὑπὸ τοῦ K. Ἀμάντιου⁸ καὶ τοῦ Φ. Κου-
κούλέ⁹ ἢ ἀφομοιωτικὴ δὲ αὕτη ἀνάπτυξις παρατηρεῖται εἰς πολλὰς

¹ Zum Balkanlatein : Zeitschr. f. roman. Philologie 50 (1930) 495.

² Neugriech. Studien 3, 27.

³ Die Lehnwörter der mittelgriech. Vulgärliteratur, Strassburg 1909, 121.

⁴ Glotta 10 (1920) 12.

⁵ Byz. Zeitschr. 27 (1927) 376.

⁶ Glotta 25 (1936) 26.

⁷ Meyer-Lübke, Roman. etymol. Wörterbuch³ 1503.

⁸ Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 6 (1923) 114 καὶ ἐξῆς.

⁹ Αὐτόθι 320-325.

ἑλληνικὰς λέξεις καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας. Ὁ Cap. ἰσχυρίζεται ἐν τούτοις ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ρ εἶναι φαινόμενον ἄγνωστον εἰς τὴν νεοελληνικὴν τὸ φαινόμενον εἶναι σύνθηες εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νέαν ἑλληνικὴν καὶ δὲν χωρεῖ καμμία ἀμφιβολία περὶ αὐτοῦ, πβ. *ἀμπάρι—ἀρ-βίρι, ἄτσαλος—ἀρτσαλος, ἰβάνη—ἰρβάνη* κτ.¹ Τύπος δὲ *καδάριν* (μετὰ ἐπιχύτου) φέρεται εἰς ἔγγραφον τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, σύνθετον *καδαροεπιχυτάριν* εἰς διαθήκην τοῦ ἰδίου αἰῶνος².

κόλλα (ἦ) 'φύλλον χάρτου' ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ P. Kretschmer³, Στ. Ξανθοῦδίδου⁴ καὶ τοῦ G. Pascu⁵ ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *colla*, ὑπὸ δὲ τοῦ Høeg 2, 171 καὶ τοῦ Cap. 955 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *coala*. Καὶ οὗτοι μὲν τὸ ἀρωμονικὸν cola (*coala* ἢ *acoala*) εἶναι δάνειον ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *κόλλα* δέχονται ὁ Geagea 93 α (=297 α) καὶ ὁ Meyer—Lübke 2039. Τὸ δὲ ἑλληνικὸν οὐσιαστικὸν *κόλλα* 'φύλλον χάρτου' ἀρχικῶς ὑπῆρξε πιθανῶς μεταρρηματικὸν τοῦ ρήματος *κολλῶ*, ἐδήλον δὲ καὶ τὸ κολλημένον (τὸν κολλημένον χάρτην, κολλημένον φύλλον). Οὕτω συνέπεσον αἱ ὁμώνυμοι λέξεις *κόλλα*, ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεωτέρα, εἰς ἓνα τύπον.

κουρούνα (ἦ) παράγεται ὑπὸ τοῦ T. Pap. 265 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *cur(ū)na* ὃ Pap ὁμοίως συγγέει τὸ νεοελληνικὸν *κουρούνα* ἐκ τοῦ ἀρχαίου *κοροῶνη* πρὸς τὸ ρωμαρικὸν *corona*, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ὑπὸ τὸν τύπον *κοροῶνα* 'στέμμα'.

κρόκος (ὀ) 'τὸ γνωστὸν φυτὸν, κοινῶς ζαφράνι' παράγεται ὑπὸ τοῦ T. Pap. 266 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *crocu*. Ἄλλ' ὁ G. Pascu 30 α καὶ ὁ Geagea 129 α (=333 α) ὁρθῶς ἀνάγουν τὸ ἀρωμονικὸν *crocu* (*croc*) εἰς τὸ ἑλληνικὸν *κρόκος*, ἐκ τοῦ ὁποῖου προῆλθε καὶ ἡ ἀλβανικὴ λέξις *krok*.

μανούρι (τὸ) 'εἶδος τυροῦ' ἐρμηνεύει ὁ Høeg 2, 151 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *manure*, ὅπερ δέχεται καὶ ὁ M. Τριανταφυλλίδης⁶, ὃ δὲ G. Pascu Dictionn. 2426 καὶ ὁ Cap. 955 θεωροῦν τὴν λέξιν σκοτεινῆς ἀρχῆς. Κατὰ τὸν K. Dieterich⁷ ἐκ τοῦ λατινικοῦ *manus* ἦτοι *manure* θὰ ἦτο 'was mit der Hand ausgeführt,—geformt', ὁμοίως κατὰ

¹ Βλ. Φ. Κουκουλέν, Ἀθηνᾶ 29 (1917), Λεξικογραφ. Ἀρχεῖον 83—86, 89—90.

² Miklosich—Müller, Acta et diplomata 6, 245. 4, 75 πβ. Φ. Κουκουλέν, Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 10 (1933) 142 καὶ σημ. 3.

³ Byz. Zeitschr. 7 (1898) 405.

⁴ Κρητικὰ συμβόλαια 199.

⁵ Dictionnaire étymologique 2056.

⁶ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ 1, 553.

⁷ Byz. Zeitschr. 10 (1901) 594.

τὸν G. Alessio¹. Κατὰ τὸν M. Vasmer² εἶναι 'Art korbartiger Käse' καὶ ὁ συγγραφεὺς παραβάλλει ρωσσικὸν *panér* 'τυρός' ἐκ τοῦ νεοελλην. *πανέρι* 'καλάθι'³· τὴν γνώμην τοῦ Vasmer δέχεται καὶ ὁ St. Wedkiewicz⁴. 'Ἡ ρουμανικὴ λέξις εἶναι δάνειος ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *μανούριον* : *μανός τυρός*⁵.

Μάρτις ἐρμηνεύει ὁ T. Pap. 266 ἐκ τοῦ ρουμαν. *martu* καὶ ὁ Meyer—Lübke 5383 τὸ ἀρωμον. *marts* ἐκ τοῦ λατιν. *martius*. Τὸ ἑλληνικὸν *Μάρτις* προῆλθεν ἐκ τοῦ λατινικοῦ⁶ καὶ ὁ τύπος *Μάρτις* τῶν Σαρακατσαναίων οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ ρουμανικὸν *martu* ἢ τὸ ἀρωμονικὸν *marts* ἀλλὰ προῆλθε ἐκ τοῦ ἀνωτέρω *Μάρτις* κατ' ἀποβολὴν τοῦ ἀτόνου *i* τῶν βορειῶν ιδιωμάτων.

μουρᾶτον λάγιον 'poir comme du charbon', κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ *ροῦσου λάγιον* 'ὑπομέλαν', προῆλθε κατὰ τὸν Hög 2, 114 ἐκ τοῦ οὖσ. *μούρο* 'müre' διὰ τοῦ μετοχικοῦ ἐπιθήματος —*atus*, ἀλλ' ὀρθότερον μετὰ τοῦ παραγωγικοῦ ἐπιθήματος —*atos* ἐν χρήσει εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ νέαν ἑλληνικὴν, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ἐκ τοῦ λατινικοῦ. Κατὰ ταῦτα δὲν προῆλθεν ἡ ἑλληνικὴ λέξις ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *maratu*, ἐξηγουμένου ὑπὸ τοῦ Cap. 950 καὶ τοῦ T. Pap. 266 ἐκ τοῦ ἄλβανικοῦ *mjere*, ἀλλ' ἡ ἀρωμονικὴ λέξις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Ὁμοίως τὰ κατωιταλικὰ *murini* 'schwarzrote Ziege mit weisser Schnauze', *mürina* 'schwarzgraue (Ziege)', *mürina* 'schwarzweiss, grauweiss' κτλ. παράγει ὁ G. Rohlf's⁷ ὡς δάνεια ἐκ τοῦ λατιν. *muri-nus* καὶ παραβάλλει τὸ ἀρωμον. *mürnu* 'schwarzbraun'. Τὴν ἀρωμονικὴν λέξιν *murnu* ἐρμηνεύει ὁ P. Skok⁸ ἐκ συμφύσεως *μούργος* + ἴλλυρ. *ρίνος* (ἄλβαν. *re*), ὄχι πειστικῶς· καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ G. Meyer⁹ ὅτι *μούρονος* εἶναι ἀντὶ *μούρινος* καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *murin* 'Mohr' εἶναι ἀτυχή· τέλος ὁ L. Spitzer¹⁰ δὲν τολμᾷ νὰ δεχθῇ ὡς βάσιν ἑλλην. *μούρινος*. Κατὰ τὴν γνώμην μου πρόκειται τὸ ἑλληνικὸν ἐπίθετον *μόρινος* ὃ ἔχων τὸ χρῶμα μορίνου ἦτοι μό-

¹ Atti del V congresso internaz. di studi bizantini, Roma 1939, 371.

² Greko-slavjanski Et'udy 3, 140.

³ Καὶ τὸ *paner* τῆς βορείου Μολδαβίας προέρχεται ἐκ τοῦ νεοελλην. *πανέρι*, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ ἰταλ. *paniere*. Βλ. A. Graur, Bulletin linguistique 5 (1937) 72.

⁴ Mitteilungen des rumän. Instit. an der Univ. Wien 1 (1914) 289 σημ. 2.

⁵ Βλ. τὰ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντα, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 1 (1939) 77—78.

⁶ G. Meyer, Neugriech. Studien 3, 43.

⁷ Etymol. Wörterb. d. unterital. Gräzität 168—69 πρ. G. Alessio, Atti del V congresso internaz. di studi bizantini 374.

⁸ Zeitschr. f. Ortsnamenforschung 4 (1928) 206.

⁹ Neugriech. Studien 2, 43.

¹⁰ Mitteilungen des rumän. Instit. an der Univ. Wien 1 (1914) 142.

ρον^ο, δηλ. 'σκοτεινοῦ χρώματος', ἀσπρόμαυρος, φαιδός κττ. (τὸ μόριον ἔχει διαφόρους ἀποχρώσεις)¹· ἐκ τοῦ οὗσ. *μόριον* παρήχθη μ ο ρ ι ν έ α, νεοελλην. *μουρνιά* 'ἢ μορέα', *μουρνιά* κττ.

μουργος 'μέλας' ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ρουμανικῶν λέξεων *murga*, *murgu* ὑπὸ G. Pascu R. E. 68, Cap. 952, T. Par. 266 καὶ Ad. Maidhof²· πβ. καὶ H. Schuchardt³, ὁ ὁποῖος ἐρμηνεύει ἀλβαν. *murg* ὡς δάνειον ἐκ λατιν. *amurca* μὲ ἀρχικὴν σημασίαν 'σκοτεινός', καὶ κατ'αὐτοῦ K. Treimer⁴ λέγοντα ὅτι τὸ ἀλβανικὸν *murg* μὲ ἀρχικὴν σημασίαν 'σκοτεινός', 'glänzend' καὶ 'braunrot' προήλθεν ἐκ γαλατικοῦ *marga* 'λευκὴ γῆ'. Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχὴ τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς πάμπαν 5^{ου} /6^{ου} αἰῶνος, εἶναι φανερά⁵.

μπουμπουνίτζι 'βροντιᾶ' παράγεται ὑπὸ τοῦ Hög 2, 180 ἐκ τοῦ συνωνύμου ρουμαν. *bubuna*, ὑπὸ τοῦ G. Pascu R. E. 28 ἐκ τοῦ ρουμαν. *bumbunizare* καὶ ὑπὸ τοῦ Cap. 957 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *bumbunédza*. Ὁ Geagea 118 b ἐρμηνεύει τὸ ἀρωμον. ἐκ τοῦ νεοελλην. *μπουμπουνίτζι*, τὸ ὁποῖον εἶναι ὠνοματοποιημένη λέξις· πβ. καὶ ἀλβαν. *bumbulit* 'βροντιᾶ'.

παλιούρι (τὸ) 'παλιουρός ὁ ἀκανθώδης' εἶναι κατὰ τὸν T. Par. 267 ἀρωμονικὸν *pal'ur*, ὅπερ ἐρμηνεύουν ὁ Parahagi⁶ καὶ ὁ Cap.⁷ ἐκ τοῦ λατιν. *paliurus*, τοῦτο δὲ δέχεται καὶ ὁ Meyer—Lübke 6165. Ἀλλὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ *παλιούρος* τὸ ὑποκοριστικὸν *παλιούριον* ἔδωκε τὸ νεοελληνικὸν *παλιούρι* ἀπαντιῶν ὑπὸ διαφόρους τύπους εἰς ὄλην τὴν ἑλληνικὴν γλωσσικὴν περιοχὴν.

παπάρα (ἡ) 'ἄρτος ἐμβραχείς εἰς ὕδωρ'. Ὁ Hög 2, 151 δέχεται τὴν ἐκ τοῦ ἰταλ. *pappare* 'ἐσθίω' ἐρμηνείαν τοῦ G. Meyer⁸· ὁ Cap. 955 ἐξηγεῖ τὴν λ. *παπάρα* ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *papara*, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ σλαβικῆς ἀρχῆς. Ὁ Geagea 181 α (=385 α) ἐρμηνεύει τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁ Meyer—Lübke 6214 ἀναφέρει ἰταλ. (καὶ λογγοβαρδ.) τύπον *pappare*, πρὸς τὸ ὁποῖον, νομίζω, πρέπει νὰ συναφθῇ ἡ νεοελληνικὴ λέξις· ἡ ρουμαν. λ. *papa* καὶ ἡ ἀρωμονικὴ εἶναι ρωμανικαὶ λέξεις. Ἄλλος τύπος τῆς λ *παπάρα* εἶναι

¹ Πβ. Δ. Γεωργακά, Byz. Zeitschr. 41 (1942) 368.

² Neugriech. Rückwanderer 37.

³ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 20 (1872) 250.

⁴ Mitteilungen d. rumän. Instit. an d. Univ. Wien 1 (1914) 375—76.

⁵ Βλ. ὅσα ἔγραψα, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 1 (1939) 76—77.

⁶ Anale le Academiiei Romane 29, 240.

⁷ Arománii 116.

⁸ Neugriech. Studien 4, 68· κατὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Meyer ὁ N. Πολίτης,

παπάλα, ἢ πρὸς τὸ παιπάλη σύναψις τοῦ ὁποίου¹ δὲν εἶναι ἀναγκαία. παππούς (ὁ) 'πάππος' κατὰ τὸν T. Par. 267 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ, ἐνῶ ὁ L. Gáldi² ἔξηγει τὸ ρουμανικὸν rarúca ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ παππούς! Ὁ ἑλληνικὸς τύπος παππούς προῆλθε κατὰ τὸν Γ. Χατζιδάκιν ἐκ συμφύρσεως τοῦ παραγώγου παπούα(ς) καὶ τοῦ δισυλλάβου πάππος³ καὶ ὁ τύπος πάππος (Φοριουνᾶτος Γ 279, Ἰκαρία, Κέρκυρα, ὁ Πάππος ὡς τοπωνύμιον εἰς Σύμην, τοῦ Πάππον τοπων. εἰς Ἀστυπάλαιαν) τονίζεται κατὰ τὸ πάππος⁴. Καὶ οἱ τύποι τῆς Βονα ραρβία καὶ ραρβύ ἐρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ G. Rohls⁵ ἐκ τοῦ κοινοῦ γεοελληνικοῦ *παππούας, ἐκ τοῦ ὁποίου, λέγει, προῆλθε καὶ ὁ κοινὸς γεοελληνικὸς τύπος παππούς. Ἐπανερχόμενος ὁ Χατζιδάκις προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν τύπον πάππος ὡς ὑστερογενῆ ἐκ τοῦ πληθυντικοῦ παπποῦδες (ἀντὶ πάπποι), ὁ ὁποῖος πάλιν ἐπλάσθη, λέγει, κατὰ τὸ κυροῦδες, ἀπορεῖ δὲ πῶς ἐπλάσθη ὁ θηλυκὸς τύπος κυρ-οῦδες⁶ (ὁ γράφων νομίζει ὅτι κατὰ τὰ ἀνδρουνικὰ Πετροῦδες : ἐν. Πετροῦ, κ.τ.δ.).

Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πάππος εἶναι, ὡς γνωστὸν, παιδικὴ λέξις⁷. Νομίζω ὅτι ὁ παροξύτονος εἰς —ους τύπος πάππος ἐδημιουργήθη κατὰ μίμησιν τοῦ τύπου τοῦ ἀπαντιῶντος εἰς τὴν φράσιν πάππου πρὸς πάππον (γενικὴ τοῦ πάππος), ἐκ τῆς ὁποίας φράσεως προῆλθε καὶ ὁ ἐν Κερκύρα ἀπαντιῶν τύπος προσπάππος⁸ πβ. «Πάππου, πρὸς πάππου, θιὸς συχωρέσοι!» ἐκφωνούμενον ὑπὸ παιδῶν εἰς τὰς οἰκίας κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ Ψυχοσαββάτου. Ἐκ τῆς φράσεως πρὸς πάππον προῆλθε λοιπὸν προσπάππος (Κέρκυρα) καὶ πρόσπαππος, τὰ ὁποῖα λέγονται παρὰ τὸ (ἀρχαῖον καὶ νέον) πρόπαππος⁹ ὁμοίως ἐπλάσθη παρασύνθετον ἀντιπροσπάππος (Παξοί), ἀντὶ προσπάππος (Καταφύγι Μακεδονίας), ἀδ' προσπάππος (Ἰωάννινα)¹⁰. Ὁ δὲ τύπος παππούς ἐτονίσθη ἐπὶ τῆς ληγουσῆς ἀναλογικῶς κατ' ἄλλα

¹ Ἰδ. Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 383.

² Les mots d'origine néo-grecque 217.

³ MNE 2, 129.

⁴ MNE 2, 437.

⁵ Byz. Zeitschr. 37 (1937) 50 σημ 3.

⁶ Γ. Χατζιδάκις, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης 1 (1921) 28 σημ 1.

⁷ Πβ. E. Schwyzer, Griech. Grammatik 1, 315.

⁸ Κατὰ τὸν Schwyzer, ἐνθ' ἀνωτέρω 435, τὸ ἀρχαῖον πρόπαππος ἐννοεῖται ὡς «in der Reihe vorwärts, vom πάππος an» ἤτοι προ- ἔχει σημασίαν ἐπιρροήματος καὶ τὸ σύνθετον δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς συναφείας πρὸ πάππου. Τὸ γεοελληνικὸν πρόσπαππος ὁμοῦς ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς συνεφορᾶς πρὸς πάππου.

⁹ Τὸ παρασύνθετον τοῦτο ὀρθῶς ἐρμηνεύεται εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς 2, 285 λ. ἀντιπρόπαππος.

δνόματα συγγενείας δηλωτικά, π.χ. *τάτας*—*τατάς*, *λάλας*—*λαλάς*, *μαμπάς*, *μαμά*, *γιαγιά*, *νοννός* κττ.

ροῦσου 'πυρρόν'. Ὁ Hög 2, 114 ἐρμηνεύει τὴν λέξιν ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *rusu*, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ λατινικοῦ *russus*, ὁ Pascu R.E. 76 ἐξηγεῖ τὸ ἑλλην. *ροῦσσοσ* ἐκ τοῦ ρουμαν. *rus*, ὁ Cap. 950 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *rusu*, ὅπερ ἐκ τοῦ λατινικοῦ. Ὁρθῶς δέχεται ὁ Geagea 197 α (=401 α) τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *ροῦσσοσ*, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται κατ' εὐθείαν εἰς τὸ λατινικὸν *russus*¹.

σαλαγῶ 'θέτω εἰς κίνησιν (τὰ ποίμνια), διὰ φωνῶν καὶ σφουριγμάτων' ἐρμηνεύει ὁ T. Pap. 267 ἐκ τοῦ ρουμαν. *salacescu*, ὁ δὲ Geagea 197 α (=401 α) καὶ Cap. Αγομάνιι ἐρμηνεύουν τὸν ἀρωμονικὸν τύπον *salag'escu* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ. Τὸ ρῆμα *σαλαγῶ* φέρεται ἤδη εἰς τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Ἀππιανὸν τὸν Ἀπαμέα· πβ. 'Ἡσύχιον *σαλαγεῖ* ταράσσει. Ἡδη ὁ Κοραῆς² εἶχε παρατηρήσει ὅτι «τὸ *σαλαγῶ* ἔμεινεν ἀπαράλλακτον, ὡς ἐλέγετο καὶ ἀπὸ τοὺς παλαιούς. . .». Τὸ ρῆμα *σαλαγῶ* εἶναι σύνηθες πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπαντᾷ ὑπὸ ποικίλους τύπους: *σαλαγῶ*, *σαλαγοῦ*, *σαλαγάω*, *σαλαγάον*, *σαλαγιζω*, *σαλαχῶ*, *σαλαχάω*, *σαλαχάον*, *σαλαχιζω*, *ζαλαχάω* κττ. Πβ. καὶ τὰ οὐσιαστικὰ *σαλαγή*, *σαλάγημα* καὶ *σαλάγισμα*, *σαλαγητό*, *σάλαγος* (ὁ) 'ψόφος, θόρυβος'.

σκαπειῶ 'δύομαι' ἀφανίζομαι' παράγει ὁ T. Pap. 268 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *ascapitu* καὶ ὁ Pascu R. E. 77 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *scapitare* (**excapitare*)· ὁμοίως ὁ K. Νικολαΐδης³ ἐρμηνεύει τὸ ἀρωμ. *ská-pit* ἐκ τοῦ λατινικοῦ **excapitare*. Ὁρθῶς ὁμοῦς παράγει ὁ Geagea 113 α (=317 α) τὸ ἀρωμονικὸν *ascárit* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *σκαπειῶ*. Ἡ ἑλληνικὴ λέξις *σκαπειῶ* (ἐπίσης *σκαπειζω*) παράγεται ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ *σκάπειος*, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ σήμερον ὑπὸ τοὺς τύπους ὁ *σκάπειος* καὶ τὸ *σκάπειο*. Προφανῶς αἱ λέξεις δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ ρουμαν. *scapa* ἐκ τοῦ λατινικοῦ **excapare* οὔτε πρὸς τὰ ἰταλικά *scapito*, *scapitare* (ἐκ λατινικοῦ **discapitare*), περὶ τῶν ὁποίων βλ. Meyer—Lübke 2952, 2651.

σ'ουράον 'συρρίζω' παράγεται κατὰ τὸν Cap. 956 (καὶ Αγομάνιι 190) ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *suer* 'φλογέρα' καὶ κατὰ τὸν T. Pap. 268 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *suiri*. Ὁ Cap. ἰσχυρίζεται, προφανῶς ἀγνοῶν τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους, ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ σ εἰς σ' (*σ'ουράον*) δύναται νὰ νοηθῇ μόνον ἐκ τῆς ρουμανικῆς λέξεως. Ἄλλ' ἡ λέξις εἶναι πρᾶγ-

¹ Βλ. G. Meyer, Neugriech. Studien 3, 57· W. Meyer—Lübke, Roman. etymol. Wörterbuch³ 7466.

² Ἀτακτα 2,323.

³ Ἑτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς λ. *σκάπειον*.

ματι πανελληνίως καὶ ἀπαντᾷ ὑπὸ διαφόρους τύπους, *σζουρίζω*, *σζου-
ράω* κλπ., ὅπου τὸ 2ου ἀποδίδει τὴν παλαιότεραν φορὰν τοῦ ν
(=ü), τὸ δὲ σ' προήλθεν ἐκ τοῦ σζ ἤτοι τοῦ σ+ζ: *σζουράου* >
σ'ουράω. Ἡ ὁρθὴ ἐρμηνεία τῆς λέξεως εἶναι κατὰ ταῦτα ἢ ἐκ τοῦ
ἐλληνικοῦ *σζορίζω*, ὅπως εἶχε δεχθῆ καὶ ὁ Hög 2, 136. Πβ. ἄνωτ. 240.
στορνάρι (τὸ) 'πυρίτης λίθος' ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Hög 2, 141, τοῦ Cap.
956 καὶ τοῦ T. Pap. 268 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *sturnare*, τὴν ἐρμη-
νεΐαν δὲ δὲν ἀποκλείω οὔτε ἐγώ. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀρχὴ τῆς ρουμα-
νικῆς λέξεως εἶναι κατὰ τὸν Cap. ἄγνωστος, θὰ ἠδύνατο ἡ λέξις νὰ
εἶναι δάνειον εἰς τὴν ρουμανικὴν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς, ὅπως ὑπέδειξεν ὁ
G. Pascu Dictionn. 90 b. Ἡ ἐλληνικὴ λέξις ἀπαντᾷ ὑπὸ τοὺς ἑξῆς
τύπους: *στορνάρι* (ἀγνώστου τόπου), *στορνάρι* (κοινὸν ἐλληνικόν),
στερνάρι ('Ἡπειρος, Αἴνος Θράκης, Κέρκυρα, Λεξικὸν Δοσιθέου
Κομᾶ 2, 181 [ἔτους 1811]), *στιρνάρι* (Γρυνιάδες Μακεδονίας, Παξοί),
στρενάρι (Κέρκυρα), *στρενάρι* (Κέρκυρα, Παξοί). Ὁ Γ. Χατζιδιάκις¹
ἠρμήνευσε τὸ οὖσ *στορνάρι* ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ὡς ὑποκοριστικὸν τοῦ
οὖσ. *στόρνος* (τόρνος): *στορνάριον* (πβ. *στορνέω* εἰς 'Ἡπειρον).
μαῦρος 'δυστυχής'. Τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ ἐπιθέτου (τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ
ἀρχ. *ἀμανρός*) θεωρεῖ ὁ Cap. 956 ὡς δάνειον σημασίαν ἐκ τῆς ρου-
μανικῆς. Καὶ ὁμως τὴν μεταφορικὴν ἀρτὴν σημασίαν ἔχουν συνώ-
νυμα ἐπίθετα καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας, π.χ. τὰ ἄλβανικὰ *zi* καὶ *mjer*,
τὸ ἀρωμονικὸν *laiu*, τὸ τουρκικὸν *kara* (π.χ. *kara sevda*), τὸ
ρωσικὸν *ts'ernij* 'δυστυχής'. Ὁ Kr. Sandfeld² ἠρμήνευσε τὰ τῶν
ἄλλων γλωσσῶν κατ' ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνικῆς³.

Διὰ τὰ νὰ νοηθῆ ἡ ἀξία παρομοίων ἐτυμολογιῶν τῆς ἀρωμονικῆς γινο-
μένων ὑπὸ Ρουμάνων γλωσσολόγων παραθέτω δείγματος χάριν καὶ τὰ ἀκό-
λουθα παραδείγματα ἐκ τοῦ βιβλίου Aromânii τοῦ Capidan.

grumadzui ἐκ τοῦ *grumus* + — *za* εἶναι δὲ τὸ ἐλληνικὸν ῥῆμα ἀκρουμά-
ζομαι, ἀκρουμάζομαι (παλαιὸν ἀκροαμάζομαι).

grun' 'χοῖρος' ἐκ τοῦ *grumeus*· ἡ λέξις εἶναι τὸ νεοελληνικὸν *γουρούνη*,
εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα *γ'ρούνη*.

*stringl'e*⁴, κ.ἄ.

¹ Γλωσσολογικαὶ μελέται 222. ² Linguistique balkanique 40.

³ Πβ. K. Schladobach, Jahresber. des Instit. f. rumän. Sprache zu Leipzig 3, 92 καὶ ἑξῆς· P. Parahagi, ἀνθόθι 14 (1908) 154· G. Weigand, Balkan—Archiv 2 (1926) 156 [περὶ τοῦ ἄλβαν. *mjer*]: Egreu C'abej, Revue intern. des ét. balk. 2 (1936) 183 [περὶ τοῦ ἀρωμον. *laiu* καὶ τοῦ ἄλβαν. *zi*].

⁴ Ὁ Cap. ἐκ *stringula, ὁ G. Pascu R.E. 82 ἐκ ρουμαν. *stringla τῆς ὁμοίας *stri-
gula εἶχεν ὑποθέσει ὁ G. Meyer, Neugriech. Studien 3, 64 τὸ ρουμαν. *striga* εἶναι
βεβαίως ἐκ τοῦ λατίν. *striga*. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἐλληνικὸν *στρίγγλος* *στρίγγλα* πβ. καὶ τὸ παρ'
'Ἡσυχίω *στρίγγλος*.

Νεοελληνικαὶ λέξεις λατινικῆς, ἰταλικῆς ἢ ἄλλης ἀρχῆς.

Πολλαὶ λέξεις τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν Σαρακατσαναίων εἶναι ἀληθῶς πανελλήνιοι ἀπαντῶσαι καὶ εἰς τὰς νήσους καὶ ἐρμηνεύονται ὀρθῶς ὡς δάνεια ἐκ τῆς λατινικῆς ἢ ἐκ τῆς ἰταλικῆς (καὶ τῆς βενετικῆς). Ἐν τούτοις ὁ Pascu, ὁ Caridan καὶ ὁ T. Parahagi τὰς παραθέτουν ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν Σαρακατσαναίων ὡς ρουμανικὰς ἢ ἀρωμονικὰς. Παραθέτω κατωτέρω σειρὰν τοιούτων λέξεων.

ἀρμάτα (ἡ) 'ὄπλισμός, πανοπλία' ("Ἡπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία), 'κοσμήματα φορούμενα' ("Ἡπειρος), 'πολυτελὴς ἐνδυμασία' ("Ἡπειρος, Μακεδονία). Ἡ ἐρμηνεία τῆς λ. ὑπὸ τοῦ Car. 954 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ εἶναι ἀτυχή. Ἡ λ. ἔχει ἐρμηνευθῆ ἐκ τῆς ἰταλ. *armata*¹, ἡ ὁποία ἐκ τοῦ λατινικοῦ *armare* 'ὀπλιζῶ'². Ὄρθῶς δὲ ὁ Geagea 111 b (=315 b) παράγει νὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ.

βέργα (ἡ), κοινὸν ἑλληνικόν, παράγεται ἐκ τοῦ ἰταλ. *verga* ὑπὸ τοῦ G. Meyer³ καὶ τοῦ J. Prichari⁴, ἀλλὰ, ἀφοῦ ἡ λέξις ἀπαντᾷ εἰς τὸν K. Πορφυρογέννητον καὶ εἰς τὸν Στέφανον Διάκονον (9^{ος} αἰών), εἶναι μᾶλλον ἐκ τοῦ λατινικοῦ *virga*, ὅπως παρετήρησε καὶ ὁ St. Psaltes⁵. Τροπὴ τοῦ *ir* εἰς *er* παρατηρεῖται καὶ εἰς ἑλληνικὰς λέξεις, ὥστε τὸ *βεργί* ἐγίνε *βεργί* καὶ κατ' αὐτὸ καὶ ἡ *βέργα*. Κατὰ ταῦτα ἡ παραγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς λ. ἐκ τῆς ρουμανικῆς, ὅπως δέχεται ὁ Pascu R. E. 92 κατ' ὃ Car. 954, εἶναι ἀπίθανος.

βίγλα (ἡ), κοινὸν ἑλληνικόν, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Pascu R. E. 93 καὶ τοῦ T. Parahagi 269 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *vigla* (Meyer—Lübke 9326: *veghia*), ἀλλ' ὀρθῶς κατὰ τὸν G. Meyer⁶ ἐκ τοῦ λατινικοῦ **vigilare* (*vigilare*).

ζούρα (ἡ) κατὰ τὸν Car. 954 ἐκ τοῦ ρουμαν. *zura*, ὀρθῶς κατὰ τὸν G. Meyer⁷ ἐκ τοῦ ἰταλ. *usura*⁸ πβ. *ζούρα* (Κρήτη), *ζουρώνω* (Κύπρος).

γγγλα (ἡ), σύνηθες ἑλληνικόν, ὑπ' ἄλλον τύπον *γγγλα*, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ G. Pascu R. E. 58 καὶ τοῦ T. Parahagi 269 ἐκ τῆς ἀρωμονικῆς, τοῦ ρουμανικοῦ τύπου ὄντος *chinga*! Ἡ ἑλληνικὴ λέξις ἔχει ὀρθῶς ἐρμηνευθῆ ὑπὸ τοῦ G. Meyer⁸ καὶ τοῦ Meyer—Lübke 1926 ἐκ

¹ G. Meyer, Neugriech. Studien 3, 12· πβ. K. Dieterich, Byz. Zeitschr. 27 (1927) 376.

² Meyer—Lübke, Roman. etymol. Wörterbuch³ 651.

³ Neugriech. Studien 3, 18.

⁴ Études de philologie néogrecque, Paris 1892, 221.

⁵ Grammatik der byzant. Chroniken, Göttingen 1913, 23.

⁶ Neugriech. Studien 3, 15.

⁷ Ἐνθ' ἀνωτέρω 4, 28. ⁸ Ἐνθ' ἀνωτέρω 3, 30.

τοῦ λατινικοῦ *cingula* ὁρθῶς δὲ ὁ Geagea 222 b (=426 a) ἐρμηνεύει τὸ ἀρωμονικὸν *yingla* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *γίγγλα*.

κάρρο (τὸ), κοινὸν ἑλληνικόν, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ T. Pap. 269 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ (ρουμαν. *car*). Εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις προήλθεν ἐκ τοῦ ρωμανικοῦ *carrum* (Meyer—Lübke 1721).

Ὁ Geagea 123 b (=327 b) ἐρμηνεύει καὶ τὸ ἀρωμονικὸν *carotsa* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *καρρότσα*, τοῦτο δὲ εἶναι ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *carozza*.

μίγγος (Λευκάς, Σαρακατσαναῖοι) κατὰ τὸν Car. ἐκ τοῦ ρουμαν. *mingu*, κατὰ τὸν G. Meyer, Neugriech. Studien 4, 52, ἐκ τοῦ ἰταλ. *minga*.

μπινύκκα (ἡ) παράγεται ὑπὸ τοῦ G. Pascu R. E. 28, τοῦ Hög 2, 180 α καὶ τοῦ Car. 956 ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *buca*, ὁρθῶς ὅμως ἐκ τοῦ λατινικοῦ *bucca* βλ. G. Meyer, ἔνθ' ἀνωτέρω 3, 16.

μπράτσο (τὸ) κατὰ τὸν T. Pap. ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ, ὁρθῶς ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ βλ. G. Meyer, ἔνθ' ἀνωτέρω, 4, 63.

φάτσα (ἡ) κατὰ τὸν T. Pap. ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ, ὁρθῶς ἐκ τοῦ βενετικοῦ *fazza* βλ. G. Meyer, ἔνθ' ἀνωτέρω 95.

φούρκα (ἡ) κατὰ τὸν G. Pascu R.E. 51 καὶ T. Pap. 269 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ λέξις μαρτυρομένη ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου παράγεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *furca* βλ. G. Meyer, ἔνθ' ἀνωτέρω 3, 71. Ὅρθῶς δὲ ὁ Geagea 149 a (=353 a) ἐρμηνεύει τὸ ἀρωμονικὸν *furk'isescu* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *εφούρμισα—φουρκίζω*. Καὶ εἰς τὴν ἀλβανικὴν λ. *furkë* ὑπόκειται τὸ λατινικὸν *furca* ἀνεξαφτήτως βλ. S. Pus'caru, Die rumänische Sprache 332.

φουρτούνα (ἡ) κατὰ τὸν G. Pascu R. E. 53 καὶ T. Pap. 269 ἐκ τοῦ ρουμαν. *furtuna*. Ὅρθῶς ὁ Meyer N. St. 4, 9 τὴν ἑλλήν. λ. ἐκ τοῦ βενετικοῦ *fortuna* ἡ ἐπέκτασις τῆς λ. πρὸς ἀνατολὰς συνδέεται πρὸς τὸ ἐξαπλούμενον ἐμπόριον τῶν Γενοατῶν καὶ Βενετῶν μεταξὺ τοῦ 13^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνος (Meyer—Lübke 3458). Ἡ ρουμανικὴ λ. *furtuna* ἔνεκα τοῦ *u* τῆς πρώτης συλλαβῆς καὶ τῆς σημασίας 'θύελλα, καταιγίς', ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἑλληνικὴ σημασία, εἶναι δάνειον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς¹.

Καὶ ἄλλαι λέξεις ἐτυμολογοῦνται ὑπὸ τοῦ Pascu καὶ τοῦ T. Parahagi ἢ μόνον ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ἐσφαλμένου· ὁ Pascu γνωρίζει τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ὡς κοινὰς, ὁ Parahagi ὡς λέξεις τῆς γλώσσης τῶν Σαρακατσαναίων. Ἴδου ἡ σειρά.

ἀσβάρα (ἡ) κατὰ τὸν Pap. 264 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *zvarna*. ἀλλ' ὁ Pascu

¹ Βλ. M. Vasmer, Revue slavistique 3 (1910) 268 σημ. 1. Πβ. H. Kahane, Byz.—neugriech. Jahrbücher 15 (1939) 104.

- Dictionn. 105 b ἐρμηνεύει τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ *σβάρα* (προφερόμενον *ζβάρα*), τοῦτο δὲ εἶναι ἐκ τοῦ σλαβικοῦ **borna* (πρ. σερβ. βουλγαρ. *brana*).
- βέρος* 'ἀληθινός' κατὰ τὸν Pascu R. E. 93 ἐκ τοῦ ρουμαν. *ver* (ρουμαν. *var*).
- καβαλλικεύω* κατὰ τὸν Pascu R. E. 34 ἐκ τοῦ ρουμαν. **calicare* τὸ ὄρθον παρὰ G. Meyer, N. St. 3, 22.
- καπούλι* (τὸ) κατὰ τὸν Pap. 265 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *capul'e* κατὰ τὸν G. Weigand¹ καὶ τὸν Pascu² τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *καπούλι* ὅπερ εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ οὖσ. *καπούλα* (λατιν. *scapula*), ὁμοίως κατὰ τὸν Geagea 122 b (=326 b).
- καπούνη* (τὸ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 35 ἐκ τοῦ ρουμαν. *carun* ὄρθως ἐκ τοῦ λατινικοῦ *carone* (caro), ἀφοῦ ἀπαντιᾶ καὶ τύπος *καπώνη*
- κάρβουνο* (τὸ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 35 ἐκ τοῦ ρουμαν. *carbune* ἀλλὰ ἤδη βυζαντ. *καρβώνιον*, *καρβούνη* κτ., ὥστε ἐκ τοῦ λατιν. *carbonem* (βλ. G. Meyer, N. St. 3, 27).
- κλεισούρα* (ἡ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 39 ἐκ τοῦ ρουμαν. **clusura* τὸ ὄρθον βλ. παρὰ G. Meyer N. St. 3, 31· πρ. Meyer—Lübke 1974.
- μανίκα* (ἡ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 66 ἐκ τοῦ ρουμαν. *mnica* τὸ ἑλληνικὸν εἶναι ἤδη βυζαντινὸν *μάνικα* ἐκ τοῦ λατιν. *manica* (G. Meyer, N. St. 3, 41· πρ. Meyer—Lübke 5300)· τοῦ δὲ *μάνικα* ὑποκοριστικὸν *μανίκι(ον)* ἔδωκε μεγεθυντικὸν τονιζόμενον *μανίκα*.
- μοῦστος* (ὁ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 69 ἐκ τοῦ ρουμαν. *must*. Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ λέξις, ἤδη ἀπὸ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἀπαντιῶσα ὡς *μοῦστον* καὶ *μοῦστος*, εἶναι ἐκ τοῦ λατιν. *mustum* (G. Meyer, N. St. 3, 46).
- μοῦτος* 'ἄφρωνος, βωβός' εἶναι κατὰ τὸν G. Murru³ ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *mut*, κατὰ τὸν Pap. 266 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *mutu* καὶ κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 242 σκοτεινῆς ἀρχῆς (γαλλ. *motus*). Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ἐπίθετον *μοῦτος* (Πελοπόννησος, Λέσβος, Νάξος κ.ά.) εἶναι ἐκ τοῦ ἰταλ. *mito* (λατιν. *mutus*)· βλ. G. Meyer N. St. 4, 55· πρ. Hög 2, 178.
- μπάρτζος* κατὰ τὸν Pap. 266 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *bardzu*, κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 217 b καὶ Kr. Sandfeld⁴ ἀμφότερα ἐκ τῆς ἀλβανικῆς λ. *barð*· κατὰ τὸν P. Skok⁵ εἶναι ἀβέβαιοι ἂν *bardzu* ἐλήφθη

¹ Balkan—Archiv 2 (1926) 155.² Dictionnaire étymologique 24 b.³ Rumänische Lehnwörter 33.⁴ Linguistique balkanique 71.⁵ Glasn Skopsk 3 (1928) 168 καὶ ἐξῆς.

- ... δι' ἀρωμονικῆς μεσολαβήσεως. Πβ. λογοβοαρδ. *bardzu* ἐκ τοῦ λατιν. *varius* (Meyer—Lübke 9157).
- Νοέμβρις** κατὰ τὸν Pascu R.E. 70 ἐκ τοῦ ρουμαν. *Nuembru*, ἐνῶ ὁ ἴδιος Dictionn. 10 α, 42 α ἐρμηνεύει τὰ ἀρωμονικὰ *Alunar* καὶ *Flivar* ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν νεοελληνικῶν Ἀλωνάρις καὶ Φλεβάρις. Τὸ ἑλληνικὸν *Νοέμβρις* ἐκ τοῦ λατιν. *november* (G. Meyer N. St. 3, 48). Meyer—Lübke, REW 5959).
- νοννός, νουννά** κατὰ τὸν Pascu R.E. 70 προῆλθον ἐκ ρουμαν. *nun, nuna*. ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν *νοννός*-ᾶ ἢ *νουννός*-ᾶ προῆλθεν ἐκ τοῦ λατιν. *nonnus* (G. Meyer, N. St. 3, 48).
- νουῦρος** κατὰ τὸν Pascu R.E. 47 ἐκ τοῦ ρουμαν. *dur* ὀρθῶς ἐκ τοῦ ἰταλ. *duro* (G. Meyer, N. St. 4, 66).
- ουῤυλιῶ** κατὰ τὸν Pascu R.E. 91 ἐκ τῆς ρουμανικῆς· κατὰ τὸν G. Meyer, N. St. 4, 67, ἐκ τοῦ ἰταλ. *urlare*.
- πάτιος** (ὁ) κατὰ τὸν Pascu R.E. 71 ἐκ τοῦ ρουμαν. *pat* (**patatum*), ἀλλ' ὁ Meyer—Lübke 6302 εὑρίσκει τὴν ἐρμηνείαν δύσκολον καὶ ὑπάγει τὸ ρουμαν. *pat* 'κλίνη' ὑπὸ λατιν. *patulus* 'ἀνοικτός'. Τὸ ἑλλην. *πάτιος* δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ρουμανικὴν λέξιν· πβ. P. Kretschmer, Glotta 19, 198.
- ποῦλι** (τὸ) κατὰ τὸν Pascu R.E. 74 ἐκ τοῦ ρουμαν. *pu'lu*, ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ *ποῦλλος* (λατιν. *pullus*).
- ραῖσο** (τὸ) κατὰ τὸν T. Pap. 267 ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ (*a*)*rasu*· ὀρθῶς κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 82 b καὶ τὸν Geagea 109 b (=313 b) τὸ ἀρωμονικὸν (*a*)*rasa* ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *ραῖσον*, τὸ ὅποιον ἦτο δάνειον ἐκ τοῦ λατινικοῦ *rasum* (Μαυρίκ. 1, 2) ἤδη τὸν 6^{ον} αἰῶνα.
- σκαίμμον** (καὶ *σκαμνίον*) κατὰ τὸν Pascu R.E. 77 ἐκ τοῦ ρουμαν. *scamnu*· τὸ μεσαιωνικὸν καὶ νέον ἑλληνικὸν ἐκ τοῦ λατιν. *scamnum*.
- σκόπι** (τὸ) 'ράβδος' κατὰ τὸν T. Pap. 268 εἶναι ἐκ τοῦ ἀρωμον. *s'kop*· ἢ λ. εἶναι ἐκ τῆς ἀλβανικῆς *s'kop*¹ καὶ αὕτη ἐκ τοῦ λατιν. *scapus*².
- σκουτι** (τὸ) κατὰ τὸν Pascu R.E. 78 ἐκ τοῦ ρουμαν. *scut*· ἢ λ. εἶναι μᾶλλον ἑλλην. *σκυτίον* (σκῦτος), κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ λατιν. *scutum*.
- σκρώφα** (ἡ) κατὰ τὸν Pascu R.E. 78 ἐκ τοῦ ρουμαν. *scroafa* καὶ κατὰ τὸν G. Meyer N. St. 4, 83, ἐκ τοῦ ἰταλ. *scrofa*· ἴσως *σκρώφα*, ἡδη βυζαντινόν, κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ λατιν. *scrofa*.
- σμέουρον** κατὰ τὸν Pascu R.E. 79 ἐκ τοῦ ρουμαν. *smeura* (**meula*)· ἢ

¹ G. Meyer. Etymol. Wörterb. d. alban. Sprache 408 καὶ Neugriech. Studien 2, 73· G. Pascu, Dictionnaire étymologique 221 b.

² Πβ. καὶ K. Sandfeld, Linguistique balkanique 67· N. Jokl, Indog. Jahrb. 12, 132, καὶ Linguistisch—kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen, Berlin—Leipzig 1923, 241.

ρουμανική λ. προήλθεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ αὕτη ἐκ τῆς ἰταλικῆς, βλ. G. Meyer, Neugr. Studien 4, 83.

στάβλος κατὰ τὸν Pascu R. E. 81 ἐκ τοῦ ρουμαν. *staul'* ἀλλὰ τὸ ἤδη βυζαντινὸν *στάβλος* ἀπαντῶν εἰς τὸν Ἑσούχιον εἶναι ἐκ τοῦ λατιν. *stabulum* (G. Meyer, N. St. 3, 63).

τέμπλον κατὰ τὸν Pascu R. E. ἐκ τοῦ ρουμαν. *templu'* ἡ ἑλληνικὴ λέξις εἶναι βυζαντινὴ καὶ ἀπαντᾷ εἰς τὸν Ἑσούχιον, ὥστε μόνον ἐκ τῆς λατινικῆς δύναται νὰ προέρχεται (G. Meyer, N. St. 3, 65).

τούμπα (ἦ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 88 ἐκ τοῦ ρουμαν. *tumba'* ἡ ἑλληνικὴ λέξις εἶναι ἤδη μεσαιωνικὴ, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλβαν. *tumbë* καὶ βουλγαρικὴ καὶ σερβικὴ¹, ὁρθῶς δὲ ἡρμηνεύθη κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ λατινικοῦ *tumba*.

τούρτα (ἦ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 89 ἐκ τοῦ ρουμαν. *turta*, τὸ δὲ ρουμανικὸν ἀνάγει ὁ A. Graur² εἰς **turta'* ἡ ἑλληνικὴ λ. ὁρθῶς ἐκ τῆς ἰταλικῆς *torta* (G. Meyer, N. St. 4, 90).

φάρα (ἦ) 'φύλον'. Ἡ λέξις εἶναι κοινὴ ἑλληνικὴ (Ζάκυνθος), Ἡπειρος, Σηλυβρία Θράκης, Κωνσταντινούπολις, Κάλυμνος, Βογοταϊκὸ Μακεδονίας, Μεσσηνία, Νάξος, Σέριφος, Σῦρος, Χίος κ.ά.). Ἐνῶ ὁ G. Meyer³ ἐρμηνεύει τὴν λέξιν ὡς γερμανικὸν στοιχεῖον διαδοθὲν εἰς τὰς βαλκανικὰς γλώσσας διὰ τῶν ρωμανικῶν γλωσσῶν, ὁ A. Thumb⁴ δέχεται ὅτι ἡ λ. διεδόθη εἰς τὰς βαλκανικὰς γλώσσας διὰ τῆς ἑλληνικῆς, εἰς τοῦτο δὲ συναινεῖ ὁ M. Vasmer⁵. "Οτι ἡ λ. ἐκ τοῦ λογοβαρδικοῦ, δέχονται οἱ ἀνωτέρω καὶ ὁ C. Höeg⁶, ὁ Kr. Sandfeld⁷, ὁ W. Meyer—Lübke⁸, ὁ E. Gamillscheg⁹ καὶ ὁ P. Skok¹⁰. Ὁ G. Weigand¹¹ δέχεται ὅτι ἡ ρουμανικὴ λέξις *fara* εἶναι δάνειον ἐκ τῆς ἄλβανικῆς κατὰ νεωτέραν ἐποχὴν. Ὁ T. Pap. 268 θεωρεῖ τὴν λ. *φάρα* τῶν Σαρακατσαναίων ὡς δάνειον ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *fara*, ἐνῶ, ὅπως εἶδομεν, *φάρα* δὲν εἶναι μόνον τοῦ ιδιώματος τῶν Σαρακατσαναίων ἀλλὰ κοινὸν νεοελληνικόν. Πολὺ πιθανῶς βεβαιώνει ὁ

¹ *Jivc'ek*, Archiv f. slav. Philol. 31, 452 Meyer—Lübke, REW 8977.

² Bulletin linguistique 5, 115.

³ Neugriech. Studien 4, 94.

⁴ Die germanischen Elemente des Neugriechischen, German. Abhandlungen H. Paul 1902, 246.

⁵ Revue slavistique 3 (1910) 267. Πβ. καὶ N. Πολίτην, Παροιμίαι 3, 530.

⁶ Les Saracatsans 2, 196 a.

⁷ Linguistique balkanique 97.

⁸ REW 3187.

⁹ Romania germanica 2, Berlin—Leipzig 1935, 261.

¹⁰ Revue intern des ét. balk 3 (1937—8) 590.

¹¹ Balkan-Archiv 3 (1927) 216, 225.

S. Pus'cariu' τελευταίως: das langobardische *fara* 'Familie, Stamm' ist wahrscheinlich über das Albanesische (*farë*) oder Bulgarische (*fara*) ins Rumänische gelangt und ins Aromunische aus dem Neugriechischen (φάρα)».

φουρνός (ὁ) κατὰ τὸν Pascu R. E. 52 ἐκ τοῦ ρουμαν. *furnu'* ἀλλ' ἢ λ. ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος μ. Χρ. καὶ ἡρμηνεύθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ G. Meyer, N. St. 3, 72 ἐκ τοῦ λατιν. *furnus* πβ. καὶ Meyer—Lübke 3602. Πβ. καὶ παράγωγα *φουρνάκιον*, *φουρνεύτης* κ.τ.δ. Τὸ ἀρωμον. ἴσως ἐκ τῆς ἑλληνικῆς (Vasmer, *Revue slavistique* 3, 269).

χαζός κατὰ τὸν Höeg 2, 198 α καὶ τὸν T. Pap. 269 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *hazó* ἀλλ' ὁ Pascu Dictionn. 50 α καὶ ὁ Geagea 152 b (=356 b) ἐρμηνεύουν τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *χαζός*, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ.

μουμπούκι (τὸ) κατὰ τὸν Höeg 2, 180 καὶ τὸν T. Pap. 267 ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ *bubuk'e*, κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 240 α ἢ λ. εἶναι σκοτεινοῦ ἐτύμου, κατὰ δὲ τὸν Geagea 118 b (=322 b) τὸ ἀρωμονικὸν *bubuk'e* προήλθεν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *μουμπούκι* καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ ἀλβανικοῦ *bubuk'e*¹· τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἀλβανικοῦ κατὰ τὸν L. Spitzer², εἶναι δὲ τοῦτο πιθανόν, διότι ἡ λέξις δὲν εἶναι ρωμανική, οἱ δὲ Ρουμᾶνοι ἔχουν τὴν λ. *muğur* ἀντ' αὐτῆς.

τσιούκα (ἡ) 'λόφος' κατὰ τὸν Höeg 1, 188 καὶ τὸν Pascu Dictionn. 240—1 σκοτεινοῦ ἐτύμου, κατὰ τὸν T. Pap. 268 ὅμως ἐκ τοῦ ἀρωμονικοῦ. Ὁ G. Meyer, N. St. 2, 90 θεωρεῖ τὴν ἑλληνικὴν λ. ὄχι σλαβικῆς ἀρχῆς ἀλλ' ἐξ ὀνοματοποιημένου θέματος *ts'uk*. Ἀληθῶς ἡ λέξις ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα (Πελοπόννησος, Στερεὰ Ἑλλάς, Θεσσαλία, Ἡπειρος, Μακεδονία, Θράκη), ὄχι εἰς τὰς νήσους.

κουκόσια (ἡ) κατὰ τὸν T. Pap. 265 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *cucosá'e*, κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 241 σκοτεινοῦ ἐτύμου. Ἡ λ. πιθανῶς ἐκ τοῦ σλαβ. *kokoš'ka* βλ. E. Berneker, *Slav. etymol. Wörterb.* 539, πβ. Höeg 2, 171 α.

σαρμανίσα (ἡ) 'λίκνον' κατὰ τὸν Höeg 2, 141, τὸν Cap. 954 καὶ τὸν T. Pap. ἐκ τοῦ ἀρωμον. *s'armanítsa*, κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 243 b εἶναι σκοτεινῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ κατὰ τὸν Geagea 198 α (=402 α) τὸ ἀρωμονικὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ λέξις περιορίζεται εἰς

¹ Die rumänische Sprache, Leipzig 1943, 340.

² G. Meyer, *Etymol. Wörterb. d. alban. Spr.* 50 N. Joki, *Indogerm. Forschungen* 44 (1927) 56.

³ Mitteilungen d. rumän. Instit. an d. Univ. Wien 1 (1914) 297.

τὴν Σιεραὴν Ἑλλάδα, Θεσσαλίαν, Ἠπειρον, Μακεδονίαν καὶ δὲν εἶναι ἑλληνικῆς ἀρχῆς.

οὐτά ἄκρωσ' κατὰ τὸν T. Par. 268 ἐκ τοῦ ἀρωμον. *s'uta*, κατὰ τὸν Pascu Dictionn. 243 b σκοτεινῆς ἀρχῆς· ὁ Meyer—Lübke 3110 α κρίνει ἀμφίβολον τὴν σύναψιν τοῦ ρουμαν. *s'ut* ἄκρωσ' πρὸς τὸ λατιν. *exutus* ἑκδεδυμένος τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ G. Giuglea, Revista filologica 2 (1928) 57. Τὸ ρουμαν. ἐκ τοῦ ἀλβανικοῦ *s'ut* κατὰ τὸν N. Jokl, Indogerm. Jahrb. 12, 131 καὶ Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen 241.

σορρουπώνει ἴδου ὁ ἥλιος, βραδυάζει' προέρχεται κατὰ τὸν G. Meyer¹ καὶ τὸν K. Νικολαΐδην² ἀκολουθοῦντα τὸν Meyer, κατὰ τὸν M. Vasmer³ καὶ Δ. Σάρον⁴, ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ *soarele arune* ὁ ἥλιος δύνει, βασιλεύει' μέσῳ τῆς ἀρωμονικῆς, κατὰ τὸν N. Jokl⁵, G. Murru⁶, G. Weigand⁷, G. Pascu⁸ καὶ V. Bogrea⁹ ἐκ τοῦ *soare arune* (χωρὶς τὸ ἄρθρον —le). Ὅπως ὀρθῶς παρετήρησε ὁ M. Κριαρᾶς¹⁰, σημαίνουν τὸ μὲν ρουμανικὸν *soare arune* ὁ ἥλιος δύνει, τὸ δ' ἑλληνικὸν *σορρουπώνει* γίνεται λυκόφως (crepuscule)¹¹. Πλὴν τῆς σημασιολογικῆς αὐτῆς διαφορᾶς δὲν ὑπάρχει, ὅσον βλέπω, ἀντιστοιχία φωνητικὴ μεταξὺ τοῦ *soare arune* καὶ τοῦ *σορρουπώνει*. Ἐπὶ πλέον δὲ ἡ ἑλληνικὴ λέξις δὲν εἶναι μόνον ἠπειρωτικὴ, ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς νήσους, τὴν Κρήτην, Δωδεκάνησον καὶ Κύπρον, αἱ διάλεκτοι τῶν ὁποίων δὲν ἔχουν δάνεια βαλκανικά. Τὸ ἑλληνικὸν *σορρουπώνει* ἐννοεῖται μόνον ἐκ παλαιότερου τύπου *σορρουπώνει* (*σῆρρupo* : *ρόπος*), ὅπως ἠτυμολόγησε τὴν λέξιν ὁ Σ. Ξανθοῦδιδης¹². Τέλος ὁ ἀρωμονικὸς τύπος *σορρουπώνει* ἔδωσε ὁ ἥλιος' δὲν ἐννοεῖται φωνητικῶς καὶ παραγωγικῶς ἐκ τοῦ *soare arune*, ὅπως νομίζει ὁ K. Νικολαΐδης¹²,

¹ Etymol. Wörterb. d. alban. Sprache, 381 καὶ Neugriech Studien 2, 78.

² Etymol. λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης 481 λ. *σάκιτον* : *σοάριε ἀπούνε* (Μοσχόπολις).

³ Byzant.—russisches Gesprächsbuch 169.

⁴ Δ. Σάρον, Παρατηρήσεις εἰς τὸ γλωσσάριον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ 30.

⁵ Mitteilungen des rumän. Instit. an d. Univ. Wien 1 (1914) 305.

⁶ Rumänische Lehnwörter 43.

⁷ Balkan—Archiv 2 (1926) 213 α.

⁸ Rumänische Elemente 80.

⁹ Omagiu lui I. Bianu, Bucures'ti 1927, 59—69.

¹⁰ Sur l'expression grecque moderne βασιλεύει ὁ ἥλιος : Revue intern. des ét. balk. 2 (1938) 465.

¹¹ Ἀθηνᾶ 38 (1926) 137.

¹² Ἐνθ' ἀνωτ. 498.

δοθῶς ὄμως ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *σουρρουπιάστη* (*σουρρουπιάζομαι* : *σούρρουπο*)¹.

Ἄς ἴδωμεν τὰς λέξεις καὶ τὴν ἔκτασιν των.

Τὸ οὐσιαστικὸν τὸ *σούρρουπο* ἢ *σούρρουπο* εἶναι ἑλληνικὸν καὶ ὄχι δάνειον¹ καὶ εἶναι σύνθετον ἐκ τῆς προθέσεως *σύν* καὶ *ρόπος*, ἡ δὲ διὰ —*ρο*—*γραφῆ* δὲν ἔχει ἀξίαν διὰ τὴν προφορὰν παρὰ μόνον διὰ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν.

Λέγεται *σούρρουπο* (Κύθηρα), *σέρροπο* (Λευκάς), *τὰ σέρρουπα* (Κύθηρα, Μάνη Πελοποννήσου), *σέρρο'που* (Ἡπειρος), *σούρρουπο* (Ἀθῆναι, Ἄνδρος, Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Νάξος, Πελοπόννησος), *σούρρο'πο* (Κεφαλληνία, Λευκάς, Μάνη, Ἀργολίς, Καλάβρυτα), *σούρρουπου* (Ζαγόρι Ἡπείρου, Μπλάτσι Μακεδονίας), *τὰ σούρρουπα* (Νάξος), *ὁ σούρρο'πος* (Καλάβρυτα Πελοποννήσου).

Ἐξ αὐτοῦ τὸ ἐπίρρημα *σέρρουπα* 'περὶ λύχνων ἀφάς' (Ἄνδρος, Κύθηρα κ.ά.), *σέρρο'πα* (Ἄνδρος, Ἡπειρος), *σούρρουπα* (πολλαχού, σχεδὸν κοινόν) λέγεται καὶ εἰς τὴν Ἰκαριαν, Κύθων, Νάξον, Τήνον), *σούρρο'πα* (βόρεια ἰδιώματα : Πλατανιστὸς Εὐβοίας, Στέρνα Ἀν. Θράκης, Χαλκιδικὴ Μακεδονίας, Αἰτωλία Στερεᾶς, Ἑλλάδος, Σάμος) νότια ἰδιώματα : Ἐλευσίς, Μέγαρο, Πελοπόννησος) εἰς τὰς νήσους : Κάρπαθος, Κίμωλος, Σύρος κ.ά.), *σούρρουπα* (Κύπρος), *σούρρουπια* (Σίφνος). Καὶ ὑποκοριστικὸν ἐπίρρημα *σουρρουπιούλλα* 'ἐν ὧρα ἡμίφωτος (βραδυ ἢ λίαν πρωί)' (Πελοπόννησος).

Ὅσα *σουρρουπί* (τὸ) 'λυκόφως' (Καστορία, Σέρραι), *τὰ σουρρουπία* (Μακεδονία), *σ'ρουπία* (Μακεδονία), *σουρρουπία* (Κύπρος) τὸ οὐσιαστικὸν τοῦτο πιθανῶς εἶναι ὑποχωρητικὸν παράγωγον ῥήματος.

Ἐκ τοῦ οὐσ. *σούρρουπο* (*σούρρουπο*) παρήχθησαν τρία ῥήματα : 1) *σουρρουπιάζει* 'γίνεται λυκόφως, νυχτώνει' (Ζαγόρι, Κέρκυρα, Γαλανάδο Νάξου), *σουρρουπιάζ'* (Ἀδριανούπολις, Κραγαῆς καὶ Σουφλί Θράκης, Καστορία, Κοζάνη καὶ Μπλάτσι Μακεδονίας), *σουρ'πιάζ'* (Μακεδονία) ὁ τύπος εἶναι ἤδη τοῦ 16ου αἰῶνος, βλ. Vasmer ἐνθ' ἀνωτέρω), *σουρρουπιάζει* καὶ *σουρρουπιάζει* (Κύπρος) ἐκ τοῦ ῥήματος τούτου καὶ οὐσιαστικὸν τὸ *σουρρουπιασμα* (Ζαγόρι Ἡπείρου, Κύπρος, Νάξος), *σούρ'πιασμα* (Θεσσαλία). 2) *σουρρουπιάνει*, *δρόρ*. *σουρρουπιάνει* (Κέρκυρα). 3) *σουρρουπώνει* (Ἄνδρος, Κύθηρα, Αἰγιάλεια Πελοποννήσου), *σουρ'πώνει* (Αἰτωλία, Ἀράχοβα Παρνασσίδος), *σουρρουπώννει* (Ἀπόλλωνας Ρόδου), *σουρρουπώννει* κοινόν 'γίνεται σούρρουπο, συσκοτάζει', *σουρρ'πώννει* (βόρεια ἰδιώματα καὶ ἐκ τῶν νοτίων : Ζάκυνθος, Πελοπόννησος), *σουρρουπώννει* (Ρόδος), *σουρρουπώννει* (Σίφνος) ἐκ τούτου καὶ οὐσιαστικὸν *σουρρουπώμα* (Γεωργίτσι Λακωνικῆς), *σουρ'πώματα* καὶ *σέρρο'πωμα* (Ἀράχοβα Παρνασσίδος), *σουρρουπώμα* καὶ πληθ. *σουρρουπώματα* (κοινόν) ἐκ δὲ τῆς μετοχῆς τοῦ ἀνωτέρω ῥήματος *σουρρουπιωμένος* ὁ καταληφθεὶς ὑπὸ τῆς νυκτός' προήλθε τὸ ἐπίρρημα *σουρρουπιωμένα* 'δταν σκοτεινιάζει' (Νάξος, Χίος).

Λέγονται ἄλλοτε καὶ τὰ ἀπλᾶ : τὰ *ρούπια* 'λυκόφως' (Ἀπύρανθος Νάξου), ἢ *ρουπὴ* 'τὸ σκιάφως μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, λυκόφως' (Θήρα), καὶ παράγωγα : *ρουπιάζει* 'συσκοτάζει, σκοτεινιάζει' (Κρήτη), *ρουπιάζει ἡ μέρα* (Νάξος) καὶ ἐξ οὗτου τὰ *ρουπιάσματα* (Νάξος), *ρουπώνει* (Θήρα, Νάξος) καὶ φράσις *ρουπώνει ἡ μέρα* (Νάξος).

Κατὰ τ' ἀνωτέρω ὁ ῥόπος ἐσήμανε τὸ σκοτεινὸν χεῶμα καὶ τὸ σκιάφως. Πράγματι δὲ διεσώθη εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν τὸ ἀρχαῖον οὐσιαστικὸν ὁ ῥόπος καὶ ὑπὸ τὸν τύπον *ρούπος* 'ἀκαθαρσία' ἢ κυφελίς τῶν ὠτῶν' καὶ παράγωγα αὐτοῦ : *ρουπάδι* καὶ *ρουπάδι*,

¹ Τὴν λέξιν *σούρρουπο* ἐθεώρει ξένην ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης, Ξηνηλασία ἢ ἰσοπέλεια ; σελ. 72. Ἀντιθέτως ὁ Μ. Φιλήτας, Γλωσσολογία ἑλληνικὴ 1, 185, παρατηρεῖ ὅτι ἡ λ. ἔχει παλαιότερον τύπον *σούρρουπο* (*ρόπος*).

ρουπάρι, ρουπίζω (και ξερρουπίζω, ξερρουπιζώ), ρουπάνω, σύνθετα δὲ ρουποπάσσαλο (και ρουποπάσσαλο), μαλλόρρουπος (και μαρόλνπος).

Τὸ δὲ σύνθετον μὲ τὴν πρόθεσιν *σὺν* σημαίνει τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κατ' ἐπίτασιν, τὸ δὲ γραφομένον *συρρ*— εἶναι ὅπως εἰς τὰ σύνθετα: *συρράβδι, σύρραχο, σύρριγο* και *συρρίμι*: *συρριγόνω* (ὅπως *σύρριπο*: *συρριπώνει*), *σύρριζα* και ἐπίθετον *σύρριζος, σύρρινα* κ.ά. Πβ. και τὸ *σύσκοτο* 'σούρρσυπο' και ἐπίρρημα *σύσκοτα* και *συσκότεινα* 'σούρρουπα'.

Παράλληλος εἶναι χρῆσις, παραγωγή και σύνθεσις τοῦ ἐπιθέτου *μουχρός*:¹ ἐκ τοῦ *μουχρός* (ἀρχ. *μορρός*):

τὰ *μόχρα* ἢ *μούχρα* 'σουρροσύκωμα' (Νάξος), ἐπίρρηματικῶς *μούχρα* (Ικαρία, Ἰμβρος):

μοχριά (Κρήτη), *μοχριάζει* (Κρήτη, Νάξος), *μουχριάζει* (Κάρπαθος), *μουχιάζω* (Σίφνος), και ἐπίρρημα *μουχριασμένα* και παράγωγον *μουχριάσματα* (Κρήτη)

μουχρώνει 'εἶναι λυκόςως, συσκοτίζει' (Ικαρία, Ἴος, Κύθνος, Μακεδονία, Μεσσηνία, Αἰτωλία, Χίος κ.ά., Λεξ. *Somavera*) και παράγωγον *μούχρωμα*

σύνθετον *σύμμουχρος* 'ὄμιχλώδης' (Θήρα) και οὐδέτερον *σύμμουχρον* 'τὸ φῶς μετὰ τὴν δόσιν τοῦ ἡλίου', συνών. *σύρροπο*, *σύσκοτο* (Χίος), ἐπιρρηματικῶς *σύμμουχρα* και *σύμμουχρα* (Θήρα), *σύμχρα* (Σαμοθράκη), *σμούχρα* 'περὶ λύχνων ἀφάς' (Αἶνος Θράκης, Λέσβος) εἰς—*ως* παρεκτεταμένον εἶναι τὸ ἐπίθετον *σμμούχριος*, ἐκ τοῦ ὁποίου και ἐπίρρημα *σμμούχρια* ἢ —*χρῆα* (Θάσος)

ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *σύμμουχρος* παρήχθησαν πέντε ρήματα: 1) *σ'μουχριάζ'* (Λέσβος, Μακεδονία), πβ. *μουχριάζει* και *σουρροπιάζει*: 2) *σ'μμουχρηζάι'* (Μανταμάδος Λέσβου), πβ. *σουρροπιάνει*: 3) *σ'μουχραίν'* ἤτοι *σμμουχραίνει* (Πέτρα Λέσβου): 4) *σμμουχρώνει* (Σέρροι Μακεδονίας), πβ. *μουχρώνει* και *ρουπώνει*, *σουρροπιώνει*: 5) *σ'μμουχρῖζει* (Φωλιά Θράκης), πβ. *ρουπίζει*.

Μετὰ τ' ἀνωτέρω ἐπιζῶ δι τὸ οἱ γλωσσολογοῦντες βαλκανολόγοι θὰ πειθοῦν ὅτι τὸ νεοελληνικὸν *σουρροπιώνει* εἶναι ἑλληνικὴ κληρονομία και δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ρουμανικὴν ἔκφρασιν *soare arune*.

γιάου κιράου πιάου [σελ. 90].

Οἱ ρηματικοὶ τύποι *γιάου*, *κιράου*, *πιάου* εἶναι ἀντὶ τῶν συνήθων νεοελληνικῶν *γεράω*, *κεράω*, *περάω* και οὗτοι εἶναι ἀναλογικῶς ἐκτεταμένοι ἀντὶ παλαιότερων *γερῶ*, *κερῶ*, *περῶ*.

Ἐκ τοῦ ἀρχαίου *περῶ* ἔχομεν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν τοὺς τύπους: *περῶ* (Πόντος), *περοῦ* (Τσακωνία), *περάω* (Μακεδονία), *πιάου* (Ἡπειρος, Αἰτωλία), *περάνω* (Πόντος), *περάνω* (Βονα), *περῶ* κοινὸν ἀπαντῶν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Θεοφάνη, *περῶζω* (Πόντος).

Ἐκ τοῦ ἀρχαίου *γερῶ* ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν Ξενοφῶντα τύπος *γερῶ*: εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν: *γερῶ* (Νίσυρος), *γερῶ* (Κρήτη, Πόντος, Σύμη, και ἤδη μεσαιωνικόν: Περὶ γέροντος στίχ. 197, ἐκδ. Wagner), *γεροῦ* (Τσακωνία), *γερῶ* (Λήμνος), *γεράω* (Ζάκυνθος, Βονα), *γιάου* (Αἰτωλία), *γεράζω*

¹ Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως *Κ. Ἄμαντος*, Λεξικογραφ. Ἄρχεῖον 6 (1923), 102.

(πολλαχοῦ, καὶ μεσαιωνικόν: D. Hesselning, Pentateuque σελ. 424), *γερωῶ* κοινόν.

Ἐκ τοῦ ἀρχαίου *κερανώω* (*κεράννωμι*) ἔχομεν εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν τοὺς ἑξῆς τύπους: *κερῶ* (Πόντος), *τ'ερῶ* (Κύπρος), *κεράω* (Λευκάς), *κεράου* (Ἡπειρος), *κεράνω* (Σίλη Καππαδοκίας), *κεράζω* (Πόντος), *κιράζου* (Ἀδριανούπολις), *κερωῶ* κοινόν, *κερονάζω* (Πόντος).

Ὅπως λοιπὸν *παίρω* (Τήνος, Ἰκαρία, Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κῶς) καὶ *παίρων* (Ἡπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία) εἶναι ἐκ τοῦ ἀρχαίου *ἐπαίρω* ἤτοι παλαιότερον τοῦ κοινοῦ νεοελληνικοῦ *παίρω*, καὶ ὅπως *δέρω* (Σύμη κ.ά.) — *δέρον* (Ἡπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία) ἐκ τοῦ ἀρχαίου *δέρω* καὶ ἐπομένως παλαιότερον τοῦ νεοελληνικοῦ κοινοῦ *δέρω*, καὶ τέλος *φέρω* (Ἡπειρος κ.ά.) παλαιότερον τοῦ *φέρω*, οὕτω καὶ οἱ τύποι *παίρ'ς*, *φέρ'ς* κττ. τοῦ δευτέρου ἐνικοῦ προσώπου δὲν ἀπέβαλον τὸ *ν* ἐκ *παίρ'ς*, *φέρ'ς* κττ., ὅπως νομίζει ὁ Ἄνθ. Παπαδόπουλος¹, ἀλλὰ δὲν τὸ εἶχον ποτὲ προσλάβει ἀναλογικῶς, ὅπως τὸ ἔχουν οἱ τύποι *φέρω*, *φέρεις* κττ. τῆς κοινῆς.

Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀρωμοῦνος T. Parahagi ἀποκαλῆ τοὺς ἀρχαιοτέρους ἑλληνικοὺς τύπους *μιράου* *κιράου* *πιράου* τοῦ ιδιώματος τῶν Σαρακατσανῶν «ιδιωματισμὸν τῆς φαρσεριωτικῆς γλώσσης» εἰς τὴν ὁποίαν *rn* γίνεται *r*, ἀποδεικνύει τὴν τάσιν ἢ ὁποία τὸν κυβερνεῖ *v* ἀποδείξει περισσότερα τοῦ δέοντος. Οἱ τύποι *περῶ* ἢ *περάω*, *γερῶ* ἢ *γεράω*, *κερῶ* ἢ *κεράω* εἶναι ἀναμφιβόλως παλαιότεροι τῶν κοινῶν *περωῶ*, *γερωῶ*, *κερωῶ*. Κατὰ ταῦτα, τύποι ὅπως *μιράου*, *κιράου*, *πιράου* τοῦ ιδιώματος τῶν Σαρακατσανῶν ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἰδιώμα τῶν δὲν εἶναι ἡ κοινὴ ἑλληνικὴ τῶν τελευταίων αἰώνων, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχον, ἀν ἦσαν ἐξηλληνισμένοι Ἀρωμοῦνοι, ἀλλὰ εἶναι ἀρχαιώτερον ἰδιώμα. Κατὰ τὸ *κίρωμαι*: *κερωῶ* ἠδύνατο εὐκόλως νὰ πλασθοῦν τύποι εἰς —*ω*: *γερῶ*, *περωῶ* κττ.²

Τύποι τῆς λέξεως *πρόβατο* κλπ. [91].

Ὁ P. Skok θεωρεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ —*β*— μεταξὺ φωνηέντων εἰς τὴν λέξιν *πρόβατα*—*πρότα* ὡς ὀφειλομένην εἰς ἀρωμονικὴν—ρουμανικὴν ἐπίδρασιν. Ἄλλ' ἡ φωνητικὴ αὐτὴ τροπὴ ἐρμηγεύεται ἐντὸς τῆς νέας ἑλληνικῆς, ὅπως δεικνύουν οἱ κατωτέρω παρατιθέμενοι τύποι.

Τὸ *πρόβατο* εἶναι κοινόν, ἡ *πρόβατα* σύνηθες καὶ ἤδη μεσαιωνικόν, ἡ *προβατῖνα* νέον καὶ ἤδη μεσαιωνικόν, καὶ διατηροῦν τὸ —*β*—

πρόγατον (Πόντος)

πρόβατο (Καλαβρία)

¹ Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων, Ἀθῆναι 1926, 43.

² Περὶ τῶν εἰς —*ω* βαρυτόνων ρημάτων Ἀχ. Τζαφτζανος, φέρει—ἔφερε—ἔφερε, στέλλει—ἔστειλε—ἔστειλε: Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Χατζιδάκιν, Ἀθῆναι 1921, 157—58.

πρόβατον (Κύπρος, Κερασούς; Πόντου), πρόβατο (Κάρπαθος, Χίος, Ἀνασελίτσα Μακεδονίας, Otranto, Μαζαίικα καὶ Τριφυλία Πελοποννήσου, Νίσυρος, Χαλδία Πόντου), πρόβατον (Αἰτωλία Στερεᾶς Ἑλλάδος)·
 προβάτα (Κάλυμνος, Κῶς),
 προατίνα (Κοπάνι Μακεδονίας, Τριφυλία Πελοποννήσου κ.ά.),
 πρόβαν (Κερασούς), πρόβαν καὶ πρόβαν (Τραπεζοῦς)·
 πρόβειον (Τήνος)·
 προύβατον (Κάρπαθος), προύβατο (Otranto), προύβατε (Τσακωνιά)·
 προβάτα ἄροβατα (Κάλυμνος, Κῶς) ὁ τύπος οὗτος καὶ οἱ ὅμοιοι κατ' ἀφομοίωσιν τοῦ σα εἰς αα'·
 πράτο (Κάρυστος καὶ Κύμη Εὐβοίας, Ἡπειρος, Καππαδοκία, Χίος) καὶ
 πρατίνα (Κύμη Εὐβοίας, Ἡπειρος, Θεσσαλία, Αἶνος Θράκης, Κάτω Ἰταλία, Μαζαίικα Πελοποννήσου, Αἰτωλία καὶ Λεπενοῦ Στερεᾶς Ἑλλάδος).
 πρότο (Θήρα, Ἰκαρία, Χίος), καὶ πρότιον (Τσαμαντιάς Ἡπείρου, Ἀγρίνι καὶ Αἰτωλία Στερεᾶς Ἑλλάδος)².

Ὅμοίως δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ ἐπίρρημα παρακατούλ-
 λια ὡς πρὸς τὴν κατάληξιν δι' ἀλβανικῆς ἐπιδράσεως διὰ τὸν λόγον συμβιώ-
 σεως τῶν Σαρακατσαναίων μετὰ τῶν Ἀλβανῶν. Ἡ λέξις παρακατούλ-
 λια ὀλίγον παρακάτω³ εἶναι ὑποκοριστικὸν ἐπίρρημα.

II. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

21. Ἡ ἐτυμολογία ἢ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ (1872), κατὰ τὴν ὁποίαν Παρακατσάνοι ἄγοντες τῶν Κατσάνων⁴ εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ ὀνόματος Κατσάνοι, ὀφείλεται εἰς τὸν Π. Θωμᾶν. Οὗτος γράφει τὸ 1869⁵: «Παράδοσις τις ἐστὶν ὅτι οἱ ρηθέντες ποιμενόβιοι Ἕλληνες ἔσχον τὴν κλήσιν ταύτην ἐκ τῆς κόμης Σακαρέτσι τῆς ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βάλτου... ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ κλήσει ταύτῃ ὑφίσταται ἡ λέξις Κατσάνοι, ἴσως οἱ ἐν λόγῳ Σαρακατσάνοι, ὡς γειτνιαζόντες τοῖς Κατσανοχωρίοις ἐκλήθησαν Παρακατσάνοι ἢ Ὀροκατσάνοι ἢ Καρακατσάνοι». Βεβαίως αἱ ὀνομασίαι Παρακατσάνοι καὶ Ὀροκατσάνοι εἶναι φανταστικά. [σελ. 106, 116].

¹ Γ. Χατζιδάκις, Ἀθηνᾶ 46 (1935) 4.

² Περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν τύπων πρόβα, προβάτα βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, 216 καὶ 2, 402. Περὶ τοῦ τύπου πρόβατο βλ. καὶ Μ. Φιλίππου, Γλωσσολογία ἑλληνική 1, 75. Πβ. καὶ G. Meyer, Zeitschr. f. vergleichende Sprachforschung 19, 113.

³ Π. Θωμᾶς, Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων: Πανδώρα 2 (1869-70) 12 α σημ. 1.

22. Μέρος τῶν προβάτων τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἠλείου εἶναι μαύρου χρώματος, οἱ δὲ Σαρακατσαναῖοι Μακεδονίας καὶ Θράκης διατηροῦν μόνον μαύρα πρόβατα¹. Ἄλλα πάλιν ἡ ἐτυμολογία τοῦ Filip, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Σαρακατσαναῖοι ὀνομάσθησαν ἐκ τοῦ εἴδους τῶν προβάτων, δὲν ἔμπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ. [σελ. 107].

33. *Καρακατσάνοι*. — Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἰω. Λαμπρίδου, ὅτι τὸ ὄνομα τῆς νομαδικῆς φυλῆς Καρακατσάνοι παράγεται ἐκ τοῦ τοπωνυμίου *Κατσανοχώρια*, ἀπορρίπτει ὁ Σέρβος γλωσσολόγος P. Skok² διὰ τὸν λόγον ὅτι διὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Λαμπρίδου οὔτε τὸ *kara* — (ἢ *sara* —) τῆς ἀρχῆς τῆς λέξεως διασαφίζεται οὔτε περιέχει τὸ ἐπίθημα —*ιώτης*. [σελ. 107 μὲ σημ. 2].

24. *Καρακατσάνοι*. Ὁ Βούλγαρος γλωσσολόγος St. Mladenov³ προτείνει τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος *Karakac'ani* ἐκ τοῦ τουρκικοῦ **karkac'an*, τὸ ὁποῖον σύνθετον ἐκ τοῦ *kar* 'τόπος ἔξω συνοικισμοῦ, ἀγροί' καὶ *kac'an* 'τρέχων' (μετοχὴ ἐνεστώτος). Ἡ ἐρμηνεία δὲν εἶναι βεβαίως νέα (βλ. I 109 - 110) οὔτε πιθανή. Ὁ δὲ A. Χατζῆς⁴ πιστεύει ὅτι τὸ ὄνομα ἦτο ἀρχικῶς σκωπτικὸν καὶ οὐσιαστικῶς ἐπαναλαμβάνει γνωστὴν αὐτῆ ἐρμηνείαν: Σ α ρ α κ α τ σ ά ν η ς (=τουρκ. saránu-catsán), βλ. I 116· ἐκ τοῦ τελευταίου τύπου παράγει τὸν τύπον Κ α ρ α κ α τ σ ά ν η ς. Ὁ τύπος *Σαρ'κατσ'άνοι* εἶναι ἄγνωστος εἰς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ παραβλέπει ὅτι ὁ ἀναμενόμενος τύπος κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ θὰ ἦτο *Σαρακατσάνης* [σελ. 109—110].

25. *Τί εἶναι τὸ —ani τοῦ ὀνόματος Σαρακατσάνοι*; — Ὑπάρχει τοπωνυμικὸν ἐπίθημα —*aj* εἰς τὴν ἀλβανικὴν, π.χ. εἰς τὴν γκεγκικὴν *Gjonaj, Midhaj, Nikaj, Lekaj, Zogaj* κτ., τὸ ὁποῖον δηλοῦν ἀρχικῶς ὀνόματα γενῶν προήλθεν ἐκ τοῦ λατινικοῦ —*aneus* > —*anjus* καὶ παρέμεινε παραγωγικὸν ἐπὶ μακρόν⁵. Τὸ —*aj* τῆτο ἦτο ἀρχικῶς —*anj*, π.χ. εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὴν ὀμιλουμένην εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Σαλαμίνα *Shkurtanj, Spatanj, Dimitranj, Gimanj* κ.ά.⁶. Ἐκ τοῦ παλαιότερου δὲ τούτου ἀλβανικοῦ τούτου προέρχεται τὸ ἐπίθημα —*an'i* εἰς τὴν ἀρωμουρικὴν, π.χ. *Daut*: ἀρωμον. *Dautan'i*, ἀλβαν. *Dautaj*, *Gica*: ἀρωμον. *Gican'i*,

¹ Höeg, Les Saracatsans 1, 16.

² Δελτίον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῶν Σκοπίων 3 (1927) 161.

³ Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς λέξεως *Karakac'ani*, *Rodna rec'* 13 (1940) 116—120. πβ. P. Wirth, *Indog. Jahrb.* 26 (1942) 324.

⁴ Πολέμων 3 (1947) 49.

⁵ N. Jokl, *Studien zur albanes. Etymologie und Wortbildung*, Wien 1911, 104 (*Sitzungsber. d. Wien. Akad. d. Wiss., phil.—histor. Kl* 168) *Revue intern. des ét. balk.* 1 (1934—35) 61.

⁶ Π. Φουρίνης, Ἀθηνᾶ 41 (1929) 159 καὶ ἐξῆς. πβ. N. Jokl, *Revue intern. des ét. balk.* 1, 62.

άλβαν. Gicaj, Nalbanti: ἄρωμον. Nalbantan'i, ἄλβαν. Nalbantaj, Spata: ἄρωμον. Spatan'i, ἄλβαν. Spatanj, Dimitri: Dimitran'i, Dimitranj, Gjini: Ginan'i, Gjinanj'. Εἰς τὴν ἄλβανικὴν ὑπάρχει ἐπίσης τοπικὸν ἐπίθημα —janë, π.χ. Shala: Shaljanë, Shoshi: Shoshjanë κ.ἀ.τ.¹.

Τὸ ἐπίθημα τοῦτο δὲν ἔχει ἐν τούτοις σχέσιν πρὸς τὴν κατάληξιν τῆς λέξεως *Σαρακατσάνοι*. [σελ. 111 καὶ ἐξῆς].

26. *Πῶς ὀνομάζεται φυλή.* — «Die Stammesnamen geben am getreuesten den ursprünglichen ethnischen Zustand. Der Stamm ist die primitivste Organisationsform und Umbenennungen am wenigsten ausgesetzt... Jedoch kann es auch vorkommen, dass ein Stamm von den Umwohnenden benannt, also mit einem aus einer fremden Sprache stammenden Namen bezeichnet wird», λέγει ὁ Nilsson². [σελ. 117 καὶ ἐξῆς].

27. *Σαρακατσάνοι.* — Ὁ τύπος *Σαρ'κατσ'άνοι*³ εἶναι ἐν χρήσει καὶ μεταξὺ τῶν Ἀρωμόνων⁴.

Ἡ λ. *σάρικα* 'vestimento invernale' καὶ εἰς τὴν Κύπρον *σάρ'κα* 'fassetto da donna' εἶναι κατ'εὐθείαν ἐκ τοῦ ρωμανικοῦ **sarica* 'seta'⁵, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ὡς *sárica* εἰς τὸ Otranto καὶ τὴν Καλαβρίαν⁶. [117 καὶ ἐξῆς].

28. *Καισάνος, Κατσάνα.* — Εἰς τὸν Πουλλολόγον στ. 342 ἀπαντᾷ «ἄνθρωπος τῆς Κατζάνης» λέγεται ἐκεῖ: «Εἰ δὲ πολλάκις καὶ συμβῆ κἀνεὶς νὰ σὲ πιάσῃ, | κἀνεὶς πτωχὸς πραγματευτῆς, ἄνθρωπος τῆς κατζάνης, | σφάζει σε μὲ τὸ πέριπρον, βάνει σ' εἰς τὸ πουργίν του, | ὡς θυγατέρα τάχατε τοῦ Καρτζανᾶ ὠφελέσειν. . .». Ἐδῶ τῆς *Κατζάνης* εἶναι μᾶλλον τοπωνύμιον καὶ ἄνθρωπος τῆς *Κατζάνης* δυνατὸν νὰ σημαίη 'καταγόμενος ἐκ Κατσανοχωρίων ἢ ἐκ Κατσάνας'. Διότι *Καισάνος* κατήντησε προσηγορικὸν σημαῖνον

¹ *The Capidan, Un suffixe albanais en roumain: Revue intern. des ét. balk.* 2 (1936) 130—36' πρ. *N. Jokl, Indogerm. Jahrb.* 22 (1938) 189—90.

² *Seiner, Ergebnisse der Volkszählung in Albanien* 104 καὶ ἐξῆς (πρ. τοπων. Κονατσάνι τῆς Ἀλβανίας, αὐτόθι σελ. 86).

³ *M. P. Nilsson, Studien zur Geschichte des alten Epeiros, Lund 1909, 13* (Lunds Universitets Arsskrift. N.F. Afd. 1, Bd. 6, Nr. 4).

⁴ I 120 καὶ σημ. 1 (= Ἀρχαῖον Θερρακικοῦ Θεσσαροῦ 12, 120 καὶ σημ. 1).

⁵ *P. Parahagi, Numiri etnice la Arománi* 150 (Academia Romana, sect. ist., Ser. III, tom. 3, 1925). Ὁ τύπος Saricaciani ὁ διδόμενος παρὰ τοῦ ἰδίου συγγραφέως εἶναι πιθανῶς πλαστός, διὰ τὰ προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἔτυμολογίαν τοῦ Παρ. ἐκ τῆς λέξεως sarica. Ὅτι οἱ Σαρακατσαναῖοι καλοῦν ἑαυτοὺς *Βλάχους* συμπεραίνει ὁ Παρ. ἐνθ' ἀνωτέρω ἐκ τοῦ ἔγματος «τοὺς Βλάχους τί τοὺς κἀνατε, | τοὺς Σαρακατσ'ανούς;» παρὰ τὴν ἀλήθειαν' βλ. τῆς παρούσης μελέτης I 83.

⁶ *Meyer-Lübke, REW* 7818.

⁷ *Giov. Alessio, Atti del V congresso intern. di studi bizantini* 360.

ἴμικροπωλητής, πραγματευτής'. Εἰς τὴν Ἄνω Κώμην (Μπάνιτσα) τῆς Δυτ. Μακεδονίας κατέγραψα τὸ 1938 παραμῦθι, εἰς τὸ ὅποιον λέγεται: «Ἕνας Κατσάνους . . . π'λοῦσι τὸ ἱγκαλίδια». Καὶ ἡ κοιλὰς Κατσάνα ἢ Κατσάνες εἰς τὴν Ἀχαΐαν πιθανῶς περιελάμβανε χωρίον μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα κατὰ τὸν Leake, χεῖμαρρος δὲ τῆς ἰδίας περιοχῆς λέγεται ποτάμι τῆς Κατσάνας¹. Ἡ περιοχὴ ὅμως τῆς Θεσσαλίας ἢ λεγομένη Κατσ'αοῦνοι ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν *Kats'auni* ἦτοι τῶν Ἀρωμούνων τῆς Θεσσαλίας² δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀνωτέρω ὄνομα Κατσάνος ἢ Κατσάνης. [σελ. 123—25].

29. Οἰκογενειακὰ ὀνόματα εἰς —αῖοι.— Εἰς τὸν Θεοφάνη ἀπαντᾷ Ἀμυραῖοι ἕξ οἰκογενειακοῦ Ἀμυρᾶς (γρ. Ἀμυρᾶς) ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος εὐρίσκονται πολλὰ οἰκογενειακὰ εἰς —αῖοι, ὅπως Διπλοβαταιζαῖοι, Ἐπικερναῖοι, Καβακαῖοι, Καντακουζηνᾶοι, Δονιαραῖοι, Μαλατεσταῖοι, Μετοχιταῖοι, Μονομυραῖοι, Μπουχλαῖοι, Παγωμεναῖοι, Σγουρομαλλαῖοι, Φουσκαραῖοι, Φραγκοπουλλαῖοι κ. ἄ.³ [σελ. 125—126].

¹ W. M. Leake, *Travels in the Morea* 2, London 1830, 52.

² G. Weigand, *Jahresbericht d. Instit. f. rumän. Sprache* 21—25 (1919) 179.

³ Πβ. Γ': Χατζιδάκι, *Einleitung in die neugriechische Grammatik* 388, MNE 2, 20 καὶ Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπ. Ἀθηνῶν 8, 17· Φ. Κουκούλε, *Περὶ τῶν καταλήξεων —έας —βρόχι —αίος*: Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 6 (1923) 258 καὶ σημ. 16, 259.

Ι. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παρατίθεται ἔδῳ μόνον ἡ κυριωτέρα βιβλιογραφία. Περαιτέρω βιβλιογραφία χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ κείμενον.

Ἀγαγωστόπουλος Γ.Π., Περὶ τοῦ ῥήματος ἐν τῇ ἐν Ἡλείῳ ὁμιλουμένη : Ἀθηνᾶ 36 (1924) 61—68.

Ancel Jacques, Peuples et nations des Balkans, Géographie politique. Paris 1930.

» » , L'unité balkanique : Revue internationale des études balkaniques 1 (1934) 117—139.

[Ἀρώνμος], Σαρακατσάνισσες καὶ Σαρακατσαναῖοι : περιοδικὸν Γυναῖκα (Ἀθηνῶν) ἀριθμ. 27 (7 Μαΐου 1937) σελ. 21. [Περὶ τῶν Σ. τοῦ Σουνίου].

Ἀραβαντινὸς Παναγ., Χρονογραφία τῆς Ἡλείου. 1—2, Ἀθῆναι 1856-57.

» » , Μονογραφία περὶ Κοιτισοβλάχων, Ἀθῆναι 1905.

Ἀρβανιτιόπουλλος Ἀπ., Ἐφημερίς ἀρχαιολογικὴ 1910, σελ. 360.

Baldacci Ant., Itinerari albanesi, Roma 1917.

Béhs N.A., Σαρακατσαναῖοι : Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη 11 (1931) 338 α.

» » , Συρ(ρ)άκον : αὐτόθι 11, 935 β.

Bogrea V., Elementi grecesti : Dacoromania 1 (1920—21) 260—269.

Buturas Ath., Ein Kapitel der historischen Grammatik der griechischen Sprache. Leipzig 1910.

Capidan Th., Româniii nomazi. Cluj 1926. Πβ. *Jordan J.*, Zeitschrift für romanische Philologie 49 (1929) 356—57.

» » , Saracaciani. Studiu asupra unei populatiuni române-s'ti gracizate : Dacoromania 4 (1927) 923—59. Πβ.

Tagliavini C., Studi rumeni 3 (1928) 110—11. *Skok P.*, Δελτίον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐταιρείας τῶν Σκοπίων 3 (1928) 155—81.

» » , Aromâni. Dialectul aromân. Studiu linguistic. Bucures'ti 1932.

» » , Les Macédo-roumains. Esquisse historique et descriptive des populations roumaines. Bucarest 1937.

» » , L'origine des Macédo-roumains. Réponse à M. le professeur Kéramopoulos de l'Académie d'Athènes. Bucarest 1939.

Cvijic' Jovan, La Péninsule Balkanique. Géographie humaine. Paris 1918.

Γιαννόπουλος Νικ., Τὰ Φθιωτικὰ ἤτοι περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ τοπογραφικὴν ἔποψιν. Ἀθῆναι 1891.

Γόρδιος Ἀναστάσιος, Βίος τοῦ . . . κυρίου Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ ἐξ Αἰτωλίας: Νέος Ἑλληνομνήμων 4 (1907) 33—82.

Darkó E., Völkerbewegungen in Siebenbürgen und seiner Umgebung während des Mittelalters (οὐγγρῶσι). Debrecen 1938 (Siebenbürger Hefte, 3) πβ. τὸν ἴδιον, Byz. Zeitschr. 38 (1938) 543—46.

Δημητριάδης Ἀριστοτ., [ἐπιστολὴ περὶ τοῦ ὀνόματος Σαρακατσάνοι]: ἔφημ. Ἔθνος 7 Ἀβγούστου 1936, σελ. 1.

Δ[ρόσος] Γ.Ν., Οἱ Βλαχοποιμένες τῆς Πεντέλης καὶ τὸ μεγάλο παράπονό τους: ἔφημ. Πρωτῆ 4 Φεβρουαρίου 1937, σελ. 3. στήλαι 4—6.

Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη λ. σαρή, 11 (1931) 344 β.

Evelpidi C., Les états balkaniques. Paris 1930.

Filip N., Une excursion zootechnique en Bulgarie. Les bêtes ovines. Extras din Archiva Vetrinarâ no. 5 (1907) 36.

Gáldi Lad., Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes [18^{οῦ} αἰῶνος]. Budapest 1939 (Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται ὑπὸ Ἰουλίου Moravcik, ἀριθμ. 9).—Πβ.

Pascu G, Südost-Forschungen 5 (1940) 702—7. Byz. Zeitschr. 39 (1939) 487 καὶ 40 (1940) 252. *Pus'cariu S.*,

Die rumänische Sprache 326. *Juilland A.*, Revue des

études byzantines 5 (1947) 262—65.

Geagea Chr., Elementul grec în dialectul Aromân: Codrul Cosminului (Cernautsi) 7 (1931—32) 296—429. Πβ. *Capidan Th.*, Dacoromania 7 (1931—33) 320—329. *Morariu*, Fat-Frumos 7 (1932) 197 καὶ ἐξῆς. *Banescu N.*, Byzantion 8 (1933) 578. *Papahagi T.*, Grai s'i suflet 6 (1934) 381—89.

Heuzey L., Le Mont Olympe et l'Acarnanie. Paris 1860. Πβ. *Kind Th.*, A. Petermanns Mitteilungen 1861, 115 α

Höeg Carsten, Les Saracatsans, une tribu nomade grecque. I. Étude linguistique précédée d'une notice ethnographique. II. Textes (contes et chansons), vocabulaire technique, index verborum. (σελίδες XX+312, 212). Paris—Copenhague 1925—26. — Ἀκολουθοῦν αἱ σχετικαὶ βιβλιοκρισίαι.

- Ἀναγνωστόπουλος Γ. Π.*, Byzantinisch—neugriechische Jahrbücher 5 (1926) 223—30.
- » » , Ἡπειρωτικά Χρονικά I (1926) 195—97.
- Boisacq Ém.*, Revue belge de philologie—histoire 5 (1926) 976—77.
- Bolte J.—Boehm Fr.*, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde (Berlin) 37—38 (1927—28) 58—59.
- Capidan Th.*, βλ. ἀνωτέρω ὑπὸ τὸν τίτλον *Saracaciani*.
- Dawkins R.M.*, Journal of Hellenic Studies 46 (1926) 195—97.
- Dieterich K.*, Byzantinische Zeitschrift 27 (1927) 374—76.
- Dölger Fr.*, αὐτόθι 26 (1926) 168.
- Genep, A. van.* Grai s'i suflet 3 (1925—26) 411.
- » » , Mercure de France 184 (1925) 210—11.
- Haberlandt A.*, Wiener Zeitschrift für Volkskunde 31 (1926) 141—42.
- Hermann Ed.*, Philologische Wochenschrift 49 (1929) 1387 b—1390.
- Hesseling D.C.*, Neophilologus 11 (1926) 159—60.
- Joki N.*, Indogermanisches Jahrbuch 12 (1928) 131—32.
- Jorga N.*, Revue historique du Sud-est européen (Bucarest Paris) 3 (1926) 243—45.
- Kretschmer P.*, Glotta 16 (1928) 179—80.
- Κυριακίδης Στ.*, Λογογραφία 8 (1925) 606 09, 9 (1926) 266—68.
- Meillet Ant.*, Bulletin de la Société de linguistique 26 (1925) 91—92.
- Papahagi T.*, βλ. κατωτέρω.
- Pernot H.*, Revue critique 61 (1927) 351—52.
- Rhoques] M[ario]*, Romania 52 (1926) 551.
- Skok P.*, Σαρακατσάνοι: Glasn Skopsk (Bulletin de la Société scientifique de Scopie) 3 (1928) 155—79 [σερβιστί μετὰ περιλήψεως γαλλιστί σελ. 179—81]. Πβ. *Joki N.*, Indogerm. Jahrbuch 14 (1930) 130—32.
- Soyler G.*, Deutsche Literaturzeitung 49 (1928), I, 326—27.
- Triandaphyllidis Man.*, Göttingische gelehrte Anzeigen 192 (1930) 1—14.
- Wahrmann P.*, Indogermanische Forschungen 46 (1928) 359—63.
- Ishirkoff A.*, Bulgarien, Land und Leute. 1—2. Leipzig 1916—17.
- Jireček Const.*, Cesty po Bulharsky (Ταξίδια ἐν Βουλγαρίᾳ). Praze 1888 [τεχιστί].
- » » , Das Fürstentum Bulgarien. Wien 1891.
- » » , Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Wien 1912. (Denkschriften d. kais. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.—hist. Kl. 56, I).
- Καραβίδας Κ.Α.*, Μελέτη ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐπὶ τοῦ Βόρρα καὶ περὶ τὴν Ἐδεσσαν πληθυσμῶν: Πολιτικὴ ἐπιθεώρησις 1921, 712—16 (ιδίᾳ 714 β—715 β).
- » » , Ἀγροτικά. Ἀθήναι 1930 (ιδίᾳ 44, 54—57).
- Κεραμοπούλλος Ἄντ.*, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι. Ἀθήναι 1939.
- » » , Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρριοι γείτονες. Ἀθήναι 1945.

- Κουστάλλης Κ.Δ.*, Ἑπειρωτικὰ ἀναμνήσεις. Ὁ γάμος τῆς στάνης: Ἐβδομάς 7 (1890), φύλλ. 37, σελ. 3—4.
- » » , Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου: αὐτόθι 8 (1891), φύλλ. 17, σελ. 4—5, φύλλ. 20, σελ. 8 β, φύλλ. 21, σελ. 7, φύλλ. 26, σελ. 7α.
- Λαμπροῖδης Ἰω.*, Ἑπειρωτικὰ μελετήματα, Τεύχη 1—7, 9—10. Ἀθῆναι 1887—1890.
- Λουκόπουλος Δημ.*, Πῶς ὑφαίνουσι καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοί. Ἀθῆναι 1927.
- » » , Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, Ἀθῆναι 1930.
- » » , Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη. Ἀθῆναι 1936 (ἰδίᾳ σελ. 109—14, 242—43, περὶ τῆς ζωῆς τῶν Σαρακατσαναίων τῶν Ἀγρᾶφων).
- Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία λ Σαρακατσαῖνοι*, 21 (1933) 555 α, λ. Συνοράκον, 22 (1933) 630
- Murmu G.*, Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen. München 1912.
- Νικολαΐδης Κ.*, Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κοντσοβλαχικῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1909.
- Oestreich K.*, Die Bevölkerung von Makedonien: Geographische Zeitschrift (Leipzig) 11 (1905) 268—91 (ἰδίᾳ 287—88).
- Οἰκονομίδης Δ.Ε.*, Τραγοῦδια Σαρακατσανέων: Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας 1932, 163—65.
- Παναγιωτόπουλος Σ.Γ.*, Τίνας ἦλθον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν Ἑλλάδι: Ἐβδομάς 1 (1884) 114, 122.
- Papahagi Per.*, Numiri etnice la Aromâni. Acad. Rom., Memor., Sect. ist., Ser. III, t. 3 (1925) 131—67. Bucures'ti 1926.—Πβ. *Banescu N.*, Byzantion 3 (1926) 509—10. Byz. Z:itsch. 26 (1926) 458.
- Papahagi Tache*, Grai s'i suflet 2 (1926) 411, 3 (1927—28) 259—72.
- » » , Aromânii. Graiu, folklor, etnografie, cu o introduce istorica. Bucures'ti 1932.
- Pascu G.*, Rumänische Elemente in den Balkansprachen. Genève 1924. (Biblioteca dell'Archivum Romanicum, Série II, vol. 9).
- » » , Dictionnaire étymologique macédo-roumain. 1—2. Jasi 1925. Πβ. *Jordan J.*, Zeitsch. f. roman. Philologie 48 (1928) 727—32. *Kretschmer P.*, Glotta 19 (1931) 197—98.
- Philippson A.*, Thessalien und Epirus. Reisen und Forschungen im nördlichen Griechenland. Berlin 1897.
- » » , Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart?. Leipzig 1907.

- Puscariu S.*, Die rumänische Sprache. Leipzig 1943. Πβ. *Messing G.*, Language 24 (1948) 226—230.
- Sandfeld Kr.*, Linguistique balkanique. Paris 1930.
- Σούλης Χρ.*, Συρράκον: Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 22 (1930) 630.
- Σπηλιωτόπουλος Ἀντ.*, Οἱ Βλαχόφωνοι Ἕλληνες καὶ ἡ ρωμουνικὴ προπαγάνδα². Ἀθῆναι 1916.
- Stadtmüller Georg.*, Τὰ προβλήματα τῆς ἱστορικῆς διερευνήσεως τῆς Ἡπειρου: Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ 9 (1934) 140—69 (ἰδίᾳ σελ. 156).
- Σταματίου Σταμ.*, [Ἀνταπόκρισις ἐξ Ἐδέεσης]: ἔφημ. Ἔθνος (Ἀθηνῶν) 26 Ἰουλίου 1936, σελ. 4.
- Σταμνόπουλος Γ.*, Βόλτες ὀνοματολογικῆς. σειρά πρώτη. Ἀθῆναι 1929.
- Συρράκης Δημοσθ.*, Ὄρισμός νομαδικῆς, μονίμου καὶ γεωργικῆς κτηνοτροφίας ἢ Ἡ νομαδικὴ κτηνοτροφία ἐν Ἑλλάδι: Γεωργικὸν Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργικῆς Ἐταιρείας 12 (1925) 651—777.
- Τζιάτζιος Εὐδ.*, Τραγοῦδια τῶν Σαρακατσαναίων. Ἀθῆναι 1928. (Ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 4).
- Thalloszy L. von*, Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Balkanhalbinsel. Illyrisch albanische Forschungen. I. München 1916.
- Ts'ilef (Cilev) P.*, Σαρακατσάνοι: Bulletin du musée ethnographique national de Sofia 1 (1921) 49—55 [βουλγαριστί].
- Φαλιάνης Κ.*, Βλάχοι: Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 7 (1929) 416—17.
- » » , Κουτσόβλαχοι: αὐτόθι 15 (1931) 95 γ.
- » » , Λαογραφικὸν σημεῖωμα, Σαρακατσαναῖοι καὶ Βλάχοι: Τὸ ἑλληνικὸν ἔτος 1 (1929) 247—51.
- » » , Οἱ Σαρακατσαναῖοι: Ἡ νεολαία 1 (1938—39) 591, 616 γ.
- Φαρδῆς Νικ.*, Στὴν κορυφὴ τοῦ Βερμίου. Σαρακατσαναῖοι: ἔφημ. Φῶς (Θεσσαλονίκης) 13 Αὐγούστου 1937, σελ. 3 καὶ 5, 14 Αὐγούστου ἰδίου ἔτους, σελ. 3 καὶ 5
- Χατζημηχάλη Ἀγγ.*, Σαρακατσαναῖοι. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα στὴν κεντητικὴ τους τέχνη: Νέα Ἑστία 1 (1927) 28—33.
- Χρηστοβασίλης Χρ.*, Ἐθνικὴ ποίησις τῶν Βλαχομακεδόνων καὶ καταγωγὴ αὐτῶν: περιοδ. Ἑλληνισμός 4 (1901) 486—99.
- Wace A.J.B. - Thompson M.S.*, The Nomads of the Balkans. An account of life and customs among the Vlachs of northern Pindus. London 1914.
- Weigand G.*, Die Sprache der Olympo—Walachen. Leipzig 1888.
- » » , Die Aromunen. 1—2. Leipzig 1894—95.

- Weigand G.*, Rumänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig 1907.
- » » , Die aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiet: Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache 21—25 (1919) 60—64, 174—80.
- » » , Ethnographie von Makedonien, geschichtlich—nationaler, sprachlich-statistischer Teil. Leipzig 1924.
- » » , Die Wiedergabe der slavischen Laute in den Ortsnamen des Peloponnes: Balkan—Archiv 4 (1928) 1—52.

II. ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ

Διὰ τὴν παροῦσαν μελέτην ἐλήφθησαν εἰδήσεις καὶ ἐκ χειρογράφων συλλογῶν γλωσσικοῦ ὕλικου τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Ἐπίσης συνεβουλεύθη τὸ ἀπὸ ἐτῶν καταριζόμενον Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον. Πληροφορίας ἔλαβον ὁ ἴδιος παρὰ Σαρακατσαναίων τῆς Θεσσαλίας διαθεριζόντων εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν (περιφέρεια Κοζάνης) καὶ παρ' ἄλλων, ὅσοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ μὲ βοηθήσουν.

Παρὰ τοῦ δικηγόρου κ. Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη ἐκ Περτουλίου Τρικάλων ἔλαβον διαφωτιστικὰς πληροφορίας περὶ τῶν Σαρακατσαναίων Θεσσαλίας, παρὰ τοῦ δικηγόρου κ. Ἰω. Μπακάλη ἐκ Καστορίας περὶ τῶν Σαρακατσαναίων Θεσσαλίας τῶν διαθεριζόντων εἰς τὴν περιφέρειαν Καστορίας καὶ παρὰ τοῦ Σαρακατσάνου κ. Ἡλία Γαλιῆ ἐξ Ἐλασσόνος. Περὶ τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Ἠλείου ἐλήφθησαν πληροφορίες παρὰ τοῦ κ. Ἀλεξ. Διβαδέως (ἐξ Ἰωαννίνων) περὶ τῶν Σ. τῆς περιφέρειας Ἰωαννίνων, τῆ φροντίδι δὲ τοῦ κ. Γ. Κορομάντζου παρὰ τοῦ κ. Ν. Στρούγγαρη ἐκ Φιλιατῶν καὶ τοῦ κ. Δημ. Σιδέρη ἐκ Μένια Μαργαριτίου περὶ τῆς ἰδίας περιφέρειας. Παρὰ δὲ τοῦ γυμνασιάρχου κ. Χρ. Σούλη ἔλαβον γνώσιν σημαντικῆς παραδόσεως τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Πετροβουνίου τῶν Ἰωαννίνων. Περὶ τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Μακεδονίας ἐλήφθησαν πληροφορίες παρὰ τοῦ καθηγητοῦ (τότε εἰς Τσοτλί) κ. Σταμ. Μπακοπούλου καὶ τῆ φροντίδι τοῦ ἰδίου παρὰ τοῦ γέροντος κ. Ἡλία Ντίμα ἐκ Πενταλόφου Κοζάνης· ἐπίσης παρὰ τῆς συναδέλφου κυρίας Μαρίας Ἰωαννίδου—Βαρβαρίγου περὶ τῶν Σ. τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Πληροφορίας περὶ τῶν Σ. τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας μοῦ ἀνεκοίνωσε ὁ διδάσκαλος κ. Βασ. Δεληγιάννης (ἐκ Δημητριτοῦ) πληροφορηθεὶς παρὰ τοῦ Σαρακατσάνου κ. Δημ. Δερβίση καὶ ἄλλων. Περὶ τῶν Σαρακατσαναίων τῆς Θράκης μοῦ μετέδωκε πληροφορίες λαβῶν παρὰ Θρακῶν ὁ καθηγητὴς κ. Πολύδ. Παπαχριστοδοῦλου.

Εἰς ὄλους τοὺς ἀνωτέρω συνεργάτας μου ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου.

Ἡ περὶ τῶν Σαρακατσαναίων ἐργασία (μέρη Α' καὶ Β') συνετάχθη τὸ πρῶτον τὸ 1938, καὶ ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Κυριακίδη, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνω τὰς εὐχαριστίας μου διὰ μερικὰς ὑποδείξεις. Τὸ πρῶτον μέρος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν 12^{ον} τόμον (1945—46) καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὸν 14^{ον} (1947—48) τοῦ περιοδικοῦ τούτου. Τὸ σημεῖωμα τὸ προταχθὲν (I σελ. 65—67) ἐγράφη, διὰ νὰ συνδεθῇ τὸ εἰδικώτερον θέμα τῆς μελέτης πρὸς τοὺς τοπικοὺς θρακικοὺς σκοποὺς τοῦ «Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ Θησαυροῦ». Εἰς τὸν φίλον κ. Π. Παπαχριστοδούλου ἀπευθύνονται αἱ εὐχαριστίαι μου διὰ τὴν δημοσίευσιν καὶ εἰς τὸν φίλον κ. Δημ. Πετρόπουλον διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ χειρογράφου καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτυλώσεως τοῦ δευτέρου μέρους, τὴν ὁποίαν εὐγενῶς ἀνέλαβε.

Η ΘΡΑΚΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ

1. Στη Θράκη η αρχιτεκτονική του σπιτιού είχε αναπτυχθῆ πολὺ καὶ εἶχε χαρακτῆρα ξεχωριστό. Αὐτὴ τὴν ἀρχιτεκτονική, ὅπως ἀναπτύχθηκε κ' ἔζησε, τὴν μελετοῦμε στὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐναφίου τῶν τεκτόνων, ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ «*Αρχεῖο Θράκης*»¹. Τὸ ἐναφί αὐτὸ τὸ διηθῆνε μιά δωδεκάδα, μιά ἐπιτροπεία μαστόρων, ποὺ καλοῦνταν «οἱ Δώδεκα» καὶ εἶχε τὸν πρωτομάστορά της, ποὺ διοικοῦσε κατὰ τὰ παλιὰ θέσμια της. Αὐτὰ τὰ θέσμια ρύθμιζαν τὶς σχέσεις τῶν μαστόρων καὶ τῶν ὑφιστοιμένων πρὸς τοὺς προϊστάμενους κ' ἀντίθετα. Πρωτομαστοροὶ συνήθως ἐκλέγονταν οἱ γερνότεροι κ' οἱ πὺ πεπειραμένοι ποὺ εἶχαν πολλὰς φορὰς καὶ τὸν τίτλο «*κάλφας*» (ἀρχιτέκτονας) καὶ σ' αὐτοὺς ἀνατίθονταν ἡ ἀνέγερση μεγάλων κτιρίων, ὅπως λ.χ. γεφύρια, ξενοδοχεῖα, ἐκκλησίες, τζαμιά, πρατήρια μεγάλα, σπῖτια².

Οἱ καλφάδες δὲν δούλευαν, ἀλλ' ἐπέβλεπαν τὴν δουλειὰ καὶ πληρώνονταν ἀπὸ τὸν ἐργοδότη καὶ πάντοτε κρατοῦσαν στὰ χέρια ἓνα ξυλένιον πῆχυ σὰν σύμβολο τῆς ιδιότητός των καὶ ἀπελάμβαναν μεγάλη τιμὴ καὶ σεβασμὸ κ' ἀπὸ τοὺς τεχνίτες ποὺ τοὺς ἔδιναν δουλειὰ, κ' ἀπὸ τὴν κοινωνία. Οἱ μαστόροι οὗτοι ἦταν ἐμπειροὶ τεχνίτες σ' ὅλους τοὺς οικοδομικοὺς κλάδους. Ὅμως πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦταν εἰδικοί λ.χ. τοιχοποιοὶ, τορνευτῆς, χτίστες. Ὁ καθένας εἶχε τοὺς βοηθούς του (καλφάδες—τσιράκια), ποὺ μὲ τὴν πολυκαίρσια ἀσκήσιν τους μὲ τὴν ἐποπτεία καὶ ὁδηγία τῶν μαστόρων, μορφώνονταν σὲ καλοὺς τεχνίτες. Ὁ μαστορ, σὰν σύμβολο τῆς ιδιότητός του ἔφερε πίσω στὴ ζώνη του τὸ σκεπάρνι. Ἡ σφραγίδα τους, σύμφωνα μὲ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, γέρνει ἐπιγραφὰ: ρουφετὶ δουλιγέρηδων. Στη Θράκη, στὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, μορφώθηκε ἀπὸ τοὺς καλφάδες αὐτοὺς ἓνας τύπος ἀρχιτεκτονικὸς ἰδιαίτερος. Καὶ σήμερα ὁ τύπος αὐτοῦς κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸ θαυμασμὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων. Σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν τύπο χιζότανε σπῖτια τριώροφα συνήθως. Ὁ πρῶτος ὄροφος χιζότανε ἀπὸ πέτρα, μὲ τὸν μισὸν αὐτῆ γῆ, πάντα του δὲ κατασκευάζονταν ὁ σκελετὸς τοῦ σπιτιοῦ ἀντισεισμικὰ μὲ ξύλα καὶ τοιχίζονταν μὲ τοῦβλα ἢ ψημένα ἢ ἄψητα κλινθιά. Ἡ ὄψη τοῦ σπιτιοῦ ἦταν στραμμένη πρὸς τὴν πλακόστρωτὴ ἀλλή ποὺ περιτοιχιζομένη προστάτευε τὸ σπῖτι. Μέσα στὴν ἀλλή ὑπῆρχε ἡ κτιστὴ στέγη γιὰ τὸ μάζεμα τῶν νερῶν τῆς βροχῆς μὲ μεταλλινούς σωλῆνες ἀπὸ τῆ στέγη. Ἀπὸ τὴν μαρμαρόστρωτὴ στοὰ ἀνέβαινε κανεὶς μὲ διπλὴ πέτρινη κλίμακα στὸν δεύτερο ὄροφο, ποὺ στὸ βάθος του ἦταν τοποθετημένη σκάλα ξύλινη γιὰ τὸν τρίτο ὄροφο. Ὁ δεύτερος κ' ὁ τρίτος ὄροφος ἦταν ὁμοιόμορφοι κ' ὁ καθένας εἶχε μιά μεγάλη αἴθουσα ἢ μακροῦλὴ ἢ σύγροισθῆ καὶ ἀπὸ δῶ καὶ κεῖ ἦταν τέσσαρα ἢ ἕξ δωμάτια στὸ ἴδιο μέγεθος. Οἱ ἄλλες πλευρὲς τοῦ σπιτιοῦ εἶχαν τοὺς γεγασημένους ἐξώστες—τοὺς τοικμάδες—γιὰ τὸν τετραγωνισμὸ καὶ τὴν ἐξοικονόμηση χώρου καὶ πολλὰ παράθυρα. Ἡ θέα οὐτῶν τῶν ὑψορόφων σπιτιῶν, μάλιστα, ὅταν οἱ πλευρὲς, πλὴν ἀπὸ τὴν ἐσοδο, χιζόνταν πάνω στὸ δρόμο ἢ στὸ χεῖλος τῶν λόφων, ἦταν μεγαλοπρεπέστατη. Τὸ μαγεῖριον χιζόνταν ἔξω τοῦ σπιτιοῦ στὴν ἀλλή, ὁ δὲ πρῶτος ὄροφος χρησίμευε γιὰ ἀποθήκην καὶ κατοικία τῶν ὑπηρετῶν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σπῖτια αὐτὰ εἶχαν καὶ τορνευτὰ λουτρά³.

2. Ξεχωριστὰ ἀξίζει νὰ προσέξουμε τὴν διακόσμηση τῶν ξυλένιων ταβανιῶν, τῶν αἰθουσῶν καὶ τῶν δωματίων. Τὰ ἐρμάρια, οἱ μουσάντρες στολίζονταν μὲ ξυλογλυφήματα κ' ἄλλα τορνεύματα—σκαλισματα—ποὺ προκαλοῦν καὶ σήμερα τὸ θαυμασμὸ. Αὐτὰ τὰ τορνεύματα λ.χ. στὴ Φιλιππούπολιν εἰς παίρνουν οἱ Βούλγαροι γιὰ ἔργα βουλγαρικῆς τέχνης, δίνοντας δείγματα ἀπὸ σπῖτια ἑλληνικά, ποὺ κατὰ τύχην ἔπαισαν σὲ χέρια πλούσιων Βουλγάρων ἢ ὡς προῖκα ἢ ἀπὸ ἀγορά. (Ἀρχ. Θρ. Θησ. ΙΒ' σελ. 30). Αὐτὴ ἡ ξυλογλυπτικὴ ἦταν ἐπισακτὴ—αὐτὸ εἶνε βεβαιωμένο—καὶ γι' αὐτὸ χάθηκε μαζί μὲ τοὺς Ἑλληνεὺς ξυλογλύπτες καὶ τορνευτῆς πὺ μπροστὰ τὸν ῥωσοτουρκικὸ πόλεμον τοῦ 1877⁴.

* *

¹ Ἀρχ. Θρακ. Ὠθη. τόμ. Α'. Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππόλει ἐναφίου τεκτόνων σελ. 105.

² Ἀρχ. Θρακ. Ὠθη. Α' τ. σελ. 104.

³ Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 105.

⁴ Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 106.

Στὴ Φιλипπούπολη γνωρίζουμε ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα, (βλ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. ΙΒ', σελ. 29), οὐτὰ σπίτια κἀήκαν ἢ ριχθῆκαν ἢ ἀνακαινίσθησαν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἀκόμα σώζονται. Ἔχουμε ἔργο ζωγραφικῆς βουλγαρικό, ζωγράφου Βουλγάρου, τοῦ Λαβρένφου, (1865)¹, πού μᾶς ζωγραφίζει μιὰ ὁδὸ τῆς Φιλипπούπόλεως γεμάτη ἀπὸ σπίτια θαυμαστά τῆς ἐποχῆς. Ὁ Μ. Ἀποστολίδης ἀπαριθμεῖ πολλὰ τέτοια σπίτια σι' ἀρχεῖα τοῦ ἐνασφίου τῶν Τεκτόνων ἑλληνικά μέσα στὴ Φιλипπούπολη ἰδιωτικά καὶ κοινοτικά². Αὐτὰ τὰ χίτριά ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Χρ. Διέφ ἀρχιτέκτονα τὸ ἐγκώμιο τῆς βουλγαρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τορευτικῆς! Καὶ στὴν Ἀδριανούπολη ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτὴ ἐπικρατεῖ κατὰ τὸν ὅμοιο κ' ἀπαράλλαχο ρυθμὸ, ὅπως καὶ σ' ὅλες τὶς πόλεις τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, πού βρίζουν ἀπὸ μεγαλοπρεπῆ σπίτια. Τὸν ἴδιο ρυθμὸ τῶν σπιτιῶν με τρεῖς ὁρόφους καὶ με ταιμαδάς καὶ στέφους καὶ σάλες διακοσμημένες μ' ἔργα ξυλογλυφικά θαυμάσια εὐρίσκει κανεὶς καὶ στὸ Πήλιο. Τέτοια σπίτια θαυμάσαμε ἄλλοτε ἀρχοντικά στὴ Βζύτσα, τὶς Πινακάτες, πού φέρνουν ὀνομασίες θρακικῶν κομποπόλεων, κ' ἐπικρατεῖ ἡ παράδοση, ὅτι κάποτε μετανάστεψαν οἱ κάτοικοί τους ἀπὸ τὴ Θράκη στὸ Πήλιο μεταφέροντας καὶ τὶς παραδόσεις τους σ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ζωῆς καὶ σκέψως, καὶ τὶς καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις τους. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴ Θράκη ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀριστουργήματα ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ξυλογλυφικῆς καὶ διακόσμησης τορευτικῆς, πού ἐφαρμόζονται καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ διάκοσμο τῶν τέμπλων, τῶν ἀμβώνων καὶ τῶν δεσποτικῶν. Τὸ Μετσοβίτικο πνεῦμα ἡ παράδοση κ' ἐπιτηδειότητα ἔχει δημιουργήσει ἀριστουργήματα ἀπαράμιλλα, πού καταπλήσσουν τὸν θεατὴ, μεταρσιάνουν τὸν προσηυχόμενον καὶ συγκινοῦν τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ἀντιβλεῖ αὐτὰ τὰ ἔργα μὲ κατανύξη καὶ συγκίνηση, πού τὴν προκαλοῦν τόσο ἔντονη μέσα στὸ ἐκκλησιαστικὸ περιβάλλον.

Τὸ ἐνάφι τῶν τεκτόνων στὴ Φιλипπούπολη ὑπῆρχε ἀκόμη, ἀλλὰ εἶχε παραλύσει μετὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸ πόλεμον (1880). Οἱ Ἕλληνες καλφάδες παραγκωνίσθησαν, οἱ δὲ μαστόροι ἔχοντας σφοδρὸ ἀνταγωνισμὸ κ' αὐτοὶ σιγά-σιγά ἐξέλιπαν. Τέτοιοι ἀρχιτέκτονες; στὴ Θράκη μνημονεύονται εἰ καλφάδες Γαϊτανίδης Κωνσταντινουπολίτης, ὁ Ἰωακείμ Μουρικίδης ἀπὸ τὴ Μόδετο καὶ εἰ ἐπιστήμονες ἀρχιτέκτονες τοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου Φιλипπουπολίτες Στογιαννόπουλος καὶ Δημ. Ἀνδρόνικος, πού ὑψωσαν πολλὰ χίτριά στὴ Φιλипπούπολη λ.χ. τὸ Μητροπολιτικὸ μέγαρον ὁ ἓνας καὶ τὸ Μαρσάλειον ὁ ἄλλος. Στὶς Σορῆντα Ἐκκλησίαις διέπρεπε ὁ Κάλφος Ζήσης καὶ ὁ Χαρ. Ἀλβανός μοθητῆς του, πού ἐκόσμησαν τὴν πολιτεία μὲ λαμπρὰ κοινοτικά χίτριά. Ἔτσι ἀνάλογα σ' ὅλες τὶς πολιτείες, Ἕλληνες ἐκράτησαν τὴν παράδοση κ' ἀνέπτυξαν σὲ καλύτερη καὶ πὺ συγχρονισμένη μορφή τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐνὸς αἰῶνος, στὴ μορφή πού ἀφίνοντας ὁ ἑλληνισμός, ἐγκατέλειπε τὶς ποιεῖδες του με τὴν ἀνταλλαγὴ γιὰ νὰ μεταφερθῆ ἐντεῦθεν τοῦ Ἐβρου καὶ σκορπισθῆ παντοῦ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ πληροφορίες μᾶς εἶνε, ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτὴ ἀκόμη σώζεται στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη. Τὰ σπίτια στέκονται στὸ θεμελιωμὰ τους πάνω καὶ ὑψώνουν τὸ ἀνάστημὰ τοῦ πανύψηλου κ' ἀκατάλυτα γιὰ νὰ διαλαλοῦν τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα μὲ τὴν ὑπέροχη αἰθρησὴ του σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς. Ὁ χρόνος ἀκόμα τὰ σέβεται.

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

¹ Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. Α' σελ. 107 βλ. εἰκόνα τοῦ β' ὑλγάρου ζωγράφου Λαυρέ νιοφ (1865).

² Ἐνθ' ἀνωτέρω 106.

ΔΟΞΑΣΙΕΣ

ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΛΑΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Α'

Τὸ θέμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐδῶ ¹⁾ ἀνάγεται στὸν εἰδικὸ κύκλο τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ὀνομάζεται Συγκριτικὴ Ἐθνολογία. Ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ ἕναν κλάδο σχετικὰ ἄγνωστο στὴν πατριδα μας, θὰ ἤθελα ἀντὶ γιὰ ὁποιοδήποτε ἄλλη εἰσαγωγή νὰ εἰπῶ πρὶν δυὸ λόγια γιὰ τὸν κύκλο, τὰ θέματα καὶ τὸν τρόπο ἐργασίας τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς.

Ἐθνολογία εἶναι ἡ λαογραφία κάθε ἔθνους, ὅταν ὁ ἐρευνητὴς λαογράφος παίρνῃ κάθε ἔθνος ὡς ξεχωριστὴ αὐτοτελὴ ὁμάδα λαοῦ καὶ τὴν ἐξετάξῃ ἐρευνώντας τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς, αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ τὴν ἰδιαίτερον φυσιογνωμία.

Ἡ ἐθνολογικὴ ὁμῶς ἔρευνα δὲν περιορίζεται σὲ ἕνός ἔθνους μόνο τὴν ἐνιαίαν ἔρευνα, ἀλλὰ καὶ μπορεῖ νὰ ἀπομονώσῃ κάθε τόσο καὶ ἕναν ὀρισμένο κύκλο ἐθίμων, δοξασιῶν καὶ γενικὰ ἕναν ὁποιοδήποτε κύκλο ὁμαδικῶν ἐκδηλώσεων, καὶ ἔτσι νὰ παρακολουθῆ μὲ ποῖον τρόπο ὁ κύκλος αὐτῶν τῶν ἐθίμων ἐμφανίζεται σὲ κάθε ἔθνος, τί μεταβολές σημειώνονται, τί βασικὲς ὁμοιότητες διαπιστώνονται καὶ συνελῶς ποῖα νὰ ἦταν ἡ ἀρχικὴ πρώτη μορφή ἑνός ἐθίμου καὶ δοξασίας καὶ ποῖα ἐπίσης νὰ ἦταν ἀφ' ἑνός ἡ γενικὴ πορεία τῶν ὁμοιοτήτων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰδιόμορφη πορεία ποὺ τὸ ἀρχικὸ κοινὸ πρότυπο παίρνει σὲ κάθε διαφορετικὸ ἔθνος. Ὁ ἐπιστημονικὸς αὐτὸς κλάδος, ἐπειδὴ συγκρίνει τὸ ἴδιο ἔθιμο ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐθνότητες, ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο ὀνομάζεται Συγκριτικὴ Ἐθνολογία.

Τὶς πρώτες ἐκδηλώσεις τῆς Συγκριτικῆς Ἐθνολογίας τις βρίσκουμε στὸν Ἡρόδοτο, ὅταν ἐκεῖνος περιγράφοντας ἔθιμα τῆς Αἰγύπτου ἢ τῆς Σκυθίας ἢ ἄλλων χωρῶν τὰ συγκρίνῃ ποῦ καὶ ποῦ μὲ παρόμοια ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ δοξασίες.

Τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνες τὸ ὕλικὸ τῶν ἐθνολογικῶν σπουδῶν ἔχει πάρα πολὺ ἀξήθη ἄπο πληροφορίες πολλῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν ἐπισκεφθῆ καὶ μελετήσῃ ἀπὸ κοντὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ἄλλων Ἠπειρώων. Ἡ συλλογὴ τοῦ ὕλικου ἀρχισε ἀπὸ τὴν περιέργεια τῶν πρώτων ἐξερευνητῶν καὶ τὴ δημοσίευση τῶν πολυτίμων ἡμερολογίων τους. Μετὰ τὴν ἀτομικὴ περιέργεια

1) Ἡ παρούσα ἐργασία ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο μέρος μιᾶς ἐνιαίας πραγματείας (τὸ δεύτερο μέρος θὰ δημοσιευθῆ σύντομα καὶ ἀσχολεῖται λεπτομερέστερα μὲ τοὺς ὑπολοίπους μυθολογημένους τρόπους τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους). Τὸ πρῶτο τοῦτο μέρος διαβάστηκε σὲ διάλεξη, ποὺ ἐγίνε στὸ μορφωτικὸ Σύλλογο «Ἀθῆναιον».

τῶν ἔξερευνητῶν, ἢ τὸν ἐνθουσιασμό τῶν ἰδιωτικῶν ἱεραποστολῶν, ἔρχεται κατόπιν ἡ σειρά τῶν ὀργανωμένων ἔξερευνητικῶν ὁμάδων. Αὐτῶν τῶν τελευταίων, ἀρχικὸ κίνητρο ἦταν κυρίως ἡ σκοπιμότητα νὰ μελετηθῇ ὁ ἰδιότυπος χαρακτήρας τῶν διαφόρων ἰθαγενῶν καὶ ἔτσι νὰ ξέρουν ἀπὸ πρὶν οἱ ἀποστελλόμενοι κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι τῶν ἀποικιῶν μὲ τί κόσμο—ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ—θὰ ἔχουν νὰ κάμουν, ὥστε νὰ μποροῦν εὐκολώτερα νὰ πετύχουν τὸν κύριον σκοπὸ τῆς ἀποστολῆς τους, δηλ. κυρίως τὴν ἐξυληρέτηση τῶν κρατικῶν μητροπολιτικῶν συμφερόντων. Μὲ τὸν καιρὸ ὁμοῦς ἔγινε διαφοροποίηση στὸ χαρακτήρα τῶν ἐθνολογικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν, ἐπειδὴ στὸ μεταξὺ ἰδρύθηκαν ἐθνολογικὰ Ἴνστιτούτα ποὺ ἀνέλαβαν τὴν ἀποστολὴ συνεργειῶν ἀπὸ εἰδικευμένους ἐπιστήμονες, μὲ σκοπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ συγκεντρωμένου πρὶν ὕλικου καὶ τὴ συλλογὴ νέου μὲ βάσεις πᾶν καθαρὰ ἐπιστημονικές. Ὁ λεπτομερὴς συγκριτικὸς ἔλεγχος τοῦ ὕλικου τῶν διαφόρων χωρῶν, ἐν συγκρίσει καὶ μὲ κάθε γραπτὴ μαρτυρία τῶν ἀρχαίων λαῶν, συντέεινε στὴν ὠριμότητα τοῦ νεαροῦ ἀλλὰ σημαντικοῦ κλάδου τῆς Συγκριτικῆς Ἐθνολογίας. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ, ἐρχόμαστε τώρα στὸ εἰδικὸ σημερινὸ μας θέμα : «Τὶς δοξασίες τῶν διαφόρων λαῶν γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου».

Ἀντικρίζοντας τὸ ὕλικὸ ποὺ οἱ φιλότιμοι ἔξερευνητὲς ἔχουν συγκεντρώσει ¹⁾, βλέπομε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι εἶναι ἀνάγκη τὸ ὕλικὸ αὐτὸ νὰ χωριστῇ σὲ δύο μεγάλες καὶ ξεχωριστὲς κατηγορίες.

1) Ἀποκλειστικὴ βιβλιογραφία μου εἶχα τίς πιὸ κάτω ἀναφερόμενες δύο εἰδικές πραγματείες τοῦ κορυφαίου Ἐθνολόγου J. G. Frazer. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τίς ἐπὶ μέρους παραπομπές τῆς ἐργασίας μου, σχεδὸν ὅλο τὸ ἐθνολογικὸ ὕλικὸ τῶν ἐθίμων καὶ τῶν δοξασιῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦ, τὸ παρέλαβα ἀπὸ τὸν Frazer, ὁ ὁποῖος μὲ φιλοπονία τὸ μάζεψε ἀπὸ πληθὺς ἀλλὰ ἐθνολογικὰ βιβλία στὰ ὁποῖα πάντοτε καὶ μὲ ἀκρίβεια παραπέμπει.

Γίνεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς φανερὸ ὅτι ἡ δική μου ἐργασία δὲν προσθέτει νέον ὕλικόν. Ἐκεῖ ποὺ ἀποσκοπεῖ, εἶναι νὰ συνδέσῃ σὲ ἀμεση συνάρτηση τὸ γνωστὸ ἐθνολογικὸ ὕλικὸ μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λατρεία, καὶ ἔτσι νὰ ὑποστηρικθῇ ἐνιαία βασικὴ λύση, ποὺ — ἀπὸ ὅσα ἔχω ὡς τώρα ὑπόψῃ μου — εἶναι διαφοροτικὴ ἀπὸ τίς προηγουμένως ἀπόψεις ἄλλων ἐρευνητῶν.

Οἱ δύο πραγματείες τοῦ Frazer ἔχουν ὡς ἐξῆς : 1) Folklore in the Old Testament, 1919, τόμ. I, σελ. 1—56 (ὅπου τὸ εἰδικὸ κεφάλαιον The Creation of Man), Βραχυγραφία, μὲ τὴν ὁποία τὸ ἀναφέρω : Frazer, F. O. T. 2) Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies, 1935, (τόμος αὐτοτελής) ἰδίως βλ. σ. 8—34, ὅπου τὸ ὁμώνυμον μὲ τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου ἀρθρον. Βραχυγραφία μὲ τὴν ὁποία τὸ ἀναφέρω : Frazer, Creation. Τὸ ἀρθρον τοῦτο ἀρχικὰ καὶ μὲ τὸν τίτλον «Some Primitive Theories of the Origin of Man» δημοσιεύθηκε τὸ 1909 στὸ πρὸς τιμὴν τοῦ Darwin εἰδικὸ Ἀφιέρωμα διαφόρων Ἀγγλῶν ἐπιστημόνων : «Darwin and Modern Science, Cambridge University Press, 1909».

Ἐκτὸς ἀπὸ τίς διὸ αὐτὲς κύριες μελέτες τοῦ Frazer, ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται καὶ στὰ περίφημα σχόλια τοῦ ἰδίου ἐθνολόγου στὸ κείμενον τοῦ Πανσανίας : Frazer, Pausanias (London 1898) τόμ. V. σ. 220 κέξ.

Ἡ πρώτη κατηγορία περιέχει τίς δοξασίες ἐκείνες τῶν διαφόρων λαῶν, ὅσες παραδέχονται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐφτάσε στή σημερινή του μορφή ὕστερα ἀπό ἐξέλιξη πού εἶχε ἀπό ἀρχικῆς ἀτελέστερες μορφές ζῶων. Διαπιστώνει κανεῖς ἀμέσως ὅτι πολλοὶ πρωτόγονοι λαοὶ μποροῦν καί δικαιοῦνται νά διεκδικήσουν ὅτι καί σ' αὐτούς ἀνήκει ἡ πρωτοτυπία τῆς ἰδέας ἐκείνης πού δημιούργησε τή γνωστή «Θεωρία τῆς ἐξέλιξεως τοῦ ἀνθρώπου» καί ὅτι ὁ Darwin συνελῶς δὲν ἔκαμε οὐσιαστικά τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νά διατυπώσῃ καί πρὸ παντός νά θεμελιώσῃ ἐπιστημονικὰ ἓνα παλαιὸ λαογραφικὸ πρότυπο πολλῶν πρωτογόνων λαῶν.

Ἡ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει ὅλες ἐκείνες τίς διηγήσεις πού ἀναφέρονται καί παραδέχονται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιούργημα ἑνὸς τελειότερου ὄντος, ἑνὸς Θεοῦ ἢ ἑνὸς ἥρωα.

Ἀπὸ τίς δύο διαφορητικῆς αὐτῆς κατηγορίαι τῶν ἐθνολογικῶν δοξασιῶν, ἡ πρώτη—αὐτὴ πού ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀτελέστερες μορφῆς ζῶων — εἶναι ἡ λιγώτερο σημαντικὴ, καί ἡ τοπικὰ λιγώτερο διαδεδομένη στοὺς διαφόρους λαοὺς. Ἡ δεύτερη κατηγορία—αὐτὴ πού ἔχει γνώρισμά της τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κάποιο ἀνώτερο ὄν—εἶναι καί ἡ πιὸ σπουδαία, ἡ πιὸ παλαιὰ καί ἀπὸ τοπικὴ ἄποψη ἐκτείνεται σ' ὅλοκληρο τὸν κόσμον. Ἀκριβῶς γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς τὸ κύριο μέρος τῆς σημερινῆς ἐργασίας θ' ἀφιερωθῆ στὴν κατηγορία αὐτή.

Προηγουμένως ὁμοῦ θὰ ἐξετασθῆ μὲ σχετικὴ συντομία ἡ κατηγορία πού ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀτελέστερες μορφῆς ζῶων.

Β'

Ἡ τελευταία αὐτῆ θεωρία στηρίζεται ἐξ ὁλοκλήρου στὸν τοτετισμό. *Τοτεμισμός*, ὅπως ἄλλωστε εἶναι γνωστό, εἶναι τὸ λατρευτικὸ σύστημα ἀρχαίων πρωτογόνων λαῶν, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κοινὴ μοῖρα καί κοινὸς δεσμὸς ἐνώνει μιὰν ομάδα συγγενῶν ἀνθρώπων μὲ μιὰν ἄλλη ομάδα συνήθως ἀπὸ ζῶα ἢ σπανιότερα ἀπὸ φυτὰ. Στὴν πλήρη ἐκδήλωσή τοῦ τοτεμικοῦ συστήματος, τὰ ἀνθρώπινα μέλη μιᾶς ομάδας ταυτίζονται τὸν ἑαυτὸ τους τόσο πολὺ μὲ τὰ ἀντίστοιχα ζῶα ἢ φυτὰ τοῦ δικοῦ τους τοτέμ, ὥστε ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα ὑποχωρεῖ καί τὰ σύνορα διαχωρισμοῦ σβήνουν. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι πολὺ φυσικόν. Ἄνθρωποι μιᾶς φυλῆς π. χ. πιστεύουν σὰ θεοσκεία τους ὅτι ἀρχικὰ ὁ πρῶτος πρόγονός τους εἶχε τὴ μορφή ἑνὸς ὄρισμένου ζῴου. Εἶναι τὸ ζῶο τοτέμ, τὸ ἱερὸ τοτέμ τῆς κάθε φυλῆς. Αὐτὸ εἶναι ὁ λατρευόμενος γενάρχης ὄλων τῶν κατοπινῶν ἀνθρώπων τῆς φυλῆς ἐκείνης. Ἔτσι ὁμοῦ οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς, — ἀδιάφορο ἂν ἔχουν σήμερον ἀνθρώπινη ἐξωτερικὴ μορφή, — ὥστόσο αἰσθάνονται ὅτι εἶναι *δυσυπόστατοι*. Φέρνουν δηλ. μέσα τους τὰ κύρια γνωρίσματα καί τίς ιδιότητες τοῦ ἱεροῦ ζῴου ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατάγονται. Στὶς μεγάλες τελετὰς τους ντύνονται, μεταμφιέζονται καί μιμοῦν-

ται σὲ ρυθμικὲς κινήσεις τὶς ἴδιες κινήσεις τοῦ ζώου, τὶς προπατορικὲς δηλ. κινήσεις.

Μὴ λησμονοῦμε ὅτι τὸ ἱερὸ τοιῆμ ἔξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ στοργικὸς προστάτης ὅλης τῆς φυλῆς γενικὰ καὶ κάθε ἀτόμου εἰδικά. Τὸ τοιῆμ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ χορηγεῖ τὴν καλὴ χρονιά, τὴν εὐφορία στὰ χωράφια, τὴν εὐγονία στὰ κοπάδια, τὴν ὑγεία καὶ τὴν εὐγονία στοὺς ἀνθρώπους τῆς φυλῆς. Γιὰ τὸ λόγο τοῦτο, ντύνονται ὅλοι οἱ ἀνθρώποι στὶς τελετές τους μὲ ἴδια φτερὰ ἢ κάνουν τὶς ἴδιες μιμητικὲς κινήσεις τοῦ ζώου. *Γίνονται ὅλοι πολλὰ τοιῆμ*, ποὺ πολλαπλασιάζουν τὶς ἐνωμένους τους δυνάμεις γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὶς προσπάθειες τοῦ ἱεροῦ τους τοιῆμ στὸν ἀγῶνα τους ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῆς φυλῆς.

Ὁ σεβασμὸς ποὺ τρέφουν στὸ τοιῆμ—πρόγονό τους—μπορεῖ νὰ φανῇ ἀπὸ μερικὰ παραδείγματα, ὅπως τὰ ἀκόλουθα :

Οἱ Μπορορόρος (Borororos), μιὰ ἰνδικὴ φυλὴ στὴ Βραζιλία τῆς Ἀμερικῆς, πιστεύουν ὅτι προῆλθαν ἀπὸ ἓνα εἶδος παπαγάλου, ποὺ ζοῦν στὰ δάση τῆς χώρας ἐκείνης καὶ ποὺ ἔχουν κάτι θαυμάσια μεγαλοπρεπῆ πούπουλα, γεμάτα ζωηρὸ κόκκινο χρῶμα. Στους ἀληθινούς λοιπὸν παπαγάλους τοῦ δάσους φέρονται οἱ ξευθρόδερμοι μὲ ἐξαιρετικὴ στοργή, τοὺς θεωροῦν σὰν ἀνθρώπους τῆς φυλῆς τους, ποτὲ δὲν τρώνε τὸ κρέας τους, καὶ στὸ θάνατο ὁποιοῦδήποτε παπαγάλου θρηνοῦν καὶ κρατοῦν πένθος ὅμοιο σὰ νὰ πέθανε ἀνθρώπος τῆς φυλῆς τους ¹⁾.

Στὸ Περού τῆς Ἀμερικῆς οἱ ἰθαγενεῖς Ἰνδοὶ πιστεύουν ὅτι κατάγονται ἀπὸ λεοντάρια. Γιὰ τὸ λόγο τοῦτο καὶ λατρεύουν τὸ λεοντάρι σὰν Θεὸ τους, καὶ στὰ πανηγύρια τους παρουσιάζονται ντυμένοι μέσα σὲ λεοντὲς μὲ τὰ κεφάλια τῶν λεονταριῶν βαλμένα ἀπάνου ἀπὸ τὰ δικά τους ²⁾. Εἶναι δέρματα νεκρῶν λεονταριῶν ποὺ τὰ βρῖσκουν καὶ τὰ φυλάνε γιὰ τέτοιες περιστάσεις. Ἡ ἐμφάνιση καθενὸς ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς αὐτοὺς σὲ τέτοιες γιορτὲς δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται καὶ γιὰ ἓναν Ἡρακλῆ, ποὺ φορεῖ τὸ δέρμα κάποιου λέοντος τῆς Νεμέας.

Οἱ Μπεκουάνας (Bushmanas) εἶναι μιὰ φυλὴ ποὺ κατοικεῖ στὴ Νότια Ἀφρική, κοντὰ στὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἑλπίδας. Ἱερὸ ζῶο τῆς φυλῆς τους ἔχουν τὸ σκαντζόχοιρο καὶ δὲν ἐπιτρέπουν σὲ κανέναν ξένο νὰ περᾶξῃ μπροστὰ τοὺς ὁποιοῦδήποτε ὅμοιο ζῶο. Ἄν κανεὶς σκοτώσῃ κάποιον τέτοιο σκαντζόχοιρο, τότε ἀκοῦτε τοὺς ἀνθρώπους τῆς φυλῆς ἐκείνης νὰ λένε : «Σκοτώσανε ἓναν ἀπὸ μᾶς, ἓναν ἀδερφό μας» ³⁾.

Οἱ Γουανίκα (Wanika), ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, τὸ φοβερὸ ζῶο τὴν θάιναι τὴ θεωροῦν σὰν πρόγονό τους, ἀπὸ τὸν ὁποῖο γεννήθη-

1) Frazer, Creation σ. 16.

2) Frazer, Creation σ. 24 καὶ F. O. T. 1, 32.

3) Frazer, Creation σ. 18.

καν οἱ διάφορες φυλές. Γιά τὸ λόγο τοῦτο ὁ θάνατος μιᾶς ὕαινας παίρνει ἐκεῖ μορφή γενικοῦ πένθους ἀπὸ ὅλο τὸ λαό. Τὸ πένθος τῶν ἰθαγενῶν αὐτῶν γιά τὸ θάνατο τοῦ ἀρχηγοῦ μιᾶς φυλῆς δὲν εἶναι τίποτα μπροστά στὸ γενικό πένθος, ὅταν βρεθῆ πεθαμένη μιὰ ὕαινα. Γιατὶ τὸ θάνατο τοῦ ἀρχηγοῦ τὸν πενθεῖ μιὰ μόνη φυλή, ἢ φυλή του. Ἐνῶ γιά τὸ θάνατο μιᾶς ὕαινας εἰδοποιοῦνται ὅλες οἱ φυλές τῶν ἰθαγενῶν αὐτῶν καὶ πενθοῦν ὅλες ἀπὸ κοινοῦ¹⁾).

Ἄπὸ τὶς τέτοιες τοτεμικὲς δοξασίες προῆλθε καὶ τὸ φαινόμενο τῆς «ἐξωτερικῆς ψυχῆς». Εἶναι ἓνα πρότυπο μὲ τοτεμικὴ προέλευση, πὸν ὁμως ἐπεκτείνεται καὶ φτάνει στὰ παραμύθια ὄλων σχεδὸν τῶν τόπων. Σύμφωνα μὲ τὶς δοξασίες αὐτές, σὲ ἓνα ὄρισμένο ζῶο κατοικεῖ ἡ ψυχὴ ἑνὸς ὄρισμένου ἀνθρώπου τῆς φυλῆς. Κατὰ συνέλεια ὅποια τυχὸν βλάβη θὰ γίνῃ στὸ ζῶο τοῦτο, ἀπίστοιχη βλάβη θὰ γίνῃ καὶ στὸν ἄνθρωπο. Σκοτώνει π. χ. κάποιος τὸ ζῶο ἐκεῖνο ; Τότε τὴν ἴδια μέρα ἕνας ἄνθρωπος πεθαίνει σὲ κάποιο χωριὸ τῆς φυλῆς, κι' ὁ λόγος εἶναι, γιατί ἡ ζωὴ του κι' ἡ ζωὴ τοῦ ζῴου θὰ ἦταν ἀλληλένδετα δεμένες. Μᾶς φαίνονται σήμερα ἀπίστευτες τέτοιες ἰδέες. Γιά τὴν τοτεμικὴ ὁμως κοινωνία αὐτὰ εἶναι ἡ βαθύτερη πίστη, ἄρα ἡ πιδ οἴγουρη πραγματικότητα. Ἀρχαῶν δυὸ σύντομα παραδείγματα :

Στῆ Νότια Νιγηρία τῆς Αὐτικῆς Ἀφρικῆς μιὰ φυλή, Ἀσιίγκα δνόματι, δὲν ἀφήνει τοὺς ξένους νὰ ψαρεύουν στὸ ποτάμι ἐκεῖ, ἐπειδὴ—λένε— μέσα στὰ ψάρια ἐκεῖνα κατοικοῦν οἱ ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων τῆς φυλῆς²⁾).

Στὴν ἴδια Αὐτικὴ Ἀφρικὴ ἕνας Ἀγγλος ἔμπορος πυροβόλησε μιὰ φορὰ καὶ σκοτώσε ἓναν ἵπλοπόταμο. Αὐτὸ συνέβη κοντὰ σ' ἓνα χωριό. Τὴν ἴδια ὁμως ἐκεῖνη βραδυὰ μιὰ γυναίκα ἔτυχε νὰ πεθάνῃ στὸ χωριὸ ἐκεῖνο. Τὴν ἄλλη μέρα οἱ συγγενεῖς τῆς πεθαμένης γυναίκας ἤρθαν καὶ ζήτησαν ἀπὸ τὸν Ἀγγλο ἔμπορο πέντε λίρες ὡς ἀποζημίωση, ἐπειδὴ σκοτώνοντας τὸν ἵπλοπόταμο ἔγινε αἰτία νὰ πεθάνῃ κι' ἡ γυναίκα, τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ ζοῦσε μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ ζῶο. Ὁ Ἀγγλος στὴν ἀρχὴ δυστροποῦσε, στὸ τέλος ὁμως σύμφωνα μὲ τὸ ἄγραφο τοπικὸ δίκαιο ὑποχρεώθηκε καὶ πλήρωσε τὸ ποσό³⁾).

Τὰ λίγα αὐτὰ παραδείγματα δείχνουν πόσο ἡ τοτεμικὴ λατρεία ἐξίσωσε ἀνθρώπους καὶ ζῶα καὶ συνεπῶς ἐτοίμασε ὅλες τὶς ἀναγκαῖες προῦλοθεσεις γιά ν' ἀναπτυχθοῦν μυθολογικὲς διηγήσεις στὶς ὁποῖες μὲ λογῆς λογῆς μικροαποκλίσεις ὑποστηρίζεται ἡ ἐξῆς γενικὴ ἀρχή : "Ὅτι πρῶτα πρῶτα ὑπῆρχε τὸ ἱερὸ ζῶο τοτέμ, ἀκαθόριστο κάπως σὲ μορφή. Μὲ τὸν καιρὸ ὁμως ἔγιναν μερικὲς μεταβολές στὰ μέλη τοῦ ζῴου, ὕστερα μεταβολές στὶς κινήσεις του, ὥσπου περνώντας ἀπὸ διάφορα στάδια ἔφτασε στὴ σημερινὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου. Παραλλήλως ἄλλα ζῶα τοῦ ἰδίου ζῴου-τοτέμ σταθεροποίησαν τὸ

1) Frazer, Creation σ. 24 καὶ F. O. T. 1, 32.

2) Frazer, Creation σ. 20.

3) Frazer, Creation σ. 20.

σημερινό σωζόμενο τύπο τοῦ ἀντίστοιχου ζώου, μὲ τὸ ὅποιο οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς θεωροῦν ὅτι ἔχουν τόσο στενοὺς δεσμούς, πού παίρνουν τὶς μορφές ἀδερφῶν πρὸς ἀδέρφια, ἢ προγόνων πρὸς ἀπογόνους.

Τελειώνοντας μὲ τὴν τοτεμικὴ ἐξέλιξη τῶν μορφῶν πού προχωροῦν ἀπὸ ἄμορφα ἀτελέστερα ζῶα σὲ τέλειους ἀνθρώπους, ξανάθυμούμαστε ὅτι ἀρκετοὶ πρωτόγονοι λαοί, μὲ τὸ λαογραφικὸ τους τοῦτο πρότυπο, δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν ἓνα σημαντικό μέρος ἀπὸ τὴν πρωτοτυπία πού ἐμφανίζει ἡ θεωρία τοῦ Darwin. Ἡ κύρια διαφορὰ τους εἶναι ὅτι τὴν ἴδια θεωρία οἱ πρωτόγονοι λαοὶ τὴ στηρίζουν στὴν πίστη τους, ἐνῶ ὁ Darwin θέλησε καὶ πέτυχε νὰ τὴ στηρίξει στὴν ἐπιστήμη. Μὲ τὴν εὐκαιρία ἀξίζει νὰ ὑπενθυμηθῇ ὅτι πρῶτος πού διατύπωσε ὅμοια θεωρία εἶναι ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος Ἐμπεδοκλῆς, πού πρῶτος ὑποστήριξε ὅτι, ἑξακοντισμένοι ἀπὸ τὴ φωτιά πού ὑπάρχει μέσα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γῆς, πετάχτηκαν ἔξω ἄμορφοι σβῶλοι ἀπὸ χῶμα καὶ νερό, καὶ ὅτι ὑστερα ἀπὸ τοὺς σβῶλους τούτους προῆλθαν τερατόμορφα ὄντα, ταῦροι μὲ κεφάλια ἀνθρώπων ἢ ἄνθρωποι μὲ κεφάλια ταύρων, ὥσπου τέλος σιγά-σιγά καὶ ὑστερα ἀπὸ στάδια ἐξελικτικὰ προῆλθαν οἱ σημερινὲς μορφές ἀνθρώπων καὶ ζώων ¹⁾. Ἐς ὑπενθυμηθῇ ἀκόμη ὅτι καὶ ἓνας ἄλλος ἀρχαῖος Ἑλληνας φιλόσοφος, ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος, εἶχε τὴ γνώμη ὅτι οἱ ἄνθρωποι προῆλθαν ἀπὸ τὰ ψάρια ²⁾.

1) Βλ. H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*², I (Berlin, 1906¹) σελ. 190 κέξ. Πρβλ. Λουκρήτιον, *De Reum Natura* v. 837 κέξ. Βλ. ἐπίσης Frazer, *Creation* σ. 34 καὶ F. O. T. 1, 44.

2) *Πλουτάρχου, Συμποσιακῶν Προβλημάτων VIII. 8. 4. 4.*: «Ὁ Ἀναξίμανδρος τῶν ἀνθρώπων πατέρα καὶ μητέρα κοινὸν ἀπορήνας τὸν ἰχθῦν, διέβαλε πρὸς τὴν βρωῖον». Ὁ ὄρος «μητέρα» τοῦ Ἀναξίμανδρου μὲ φέρνει νὰ συνδέσω τὴν ἑλληνικὴ μαρτυρία μὲ μιὰν ὅμοια περίπτωση πού γίνεται στὴν Πονάπη, μιὰ νῆσο ἀπὸ τὶς Caroline Islands: Ἐκεῖ οἱ διάφορες οἰλογένειες θεωροῦν τὸν εἰντό τους σὲ ἄμεση σχέση καὶ ἀλληλεξίχτηση μὲ τὰ ψίγρια ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ πιστεύουν ὅτι κατὰγονται. Γιὰ τὸ λόγο τοῦτο καὶ τὰ ὀνομάζουν «μητέρες», τὰ θεωροῦν ἱερά καὶ δὲν τὰ βλάπτουν. Μεγάλοι χοροὶ, συνοδευόμενοι καὶ ἀπὸ προσευχές, γίνονται πρὸς τιμὴ τους. Ὅποιος τολμήσῃ νὰ βλάψῃ ἓνα τέτοιο ψάρι, ἔχει ὡς συνέπεια τὴν τιμωρία του ἀπὸ τὸ λαό. Ἐπίσης θὰ τὸν τιμωρήσῃ ἄφευκτα καὶ ἡ ὀργισμένη θεότητα, κοινὴ δὲ πίστη στὴν τελευταία περίπτωση εἶναι ὅτι ὡς πῶς κοινὴ τιμωρία τῆς ἱεροσυλίας αὐτῆς θὰ εἶναι ἡ τύφλωση τοῦ δράστη ἀπὸ τὸν ἀδικημένο Θεό. (Βλ. περιγραφή τοῦ ἐθίμου αὐτοῦ στὸν Frazer, F. O. T. 1, 40). Σχετικὲς μὲ τὰ πῶς πάνω μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε καὶ δυὸ ἄλλες πληροφορίες τοῦ Πλουτάρχου, πού δειχνουν παρόμοια σχέση ἀνθρώπων καὶ ψαριῶν: α) Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ Πυθαγόρας ἀγοράζει μιὰ ψαριὰ φρεσκοκίλιασμα ἑνὸ ψάρι καὶ τὰ ἀφήνει πάλι στὴ θάλασσα, πιστεύοντας πῶς ἔτσι κάνοντας, ἐλευθερῶναι δικούς του συγγενεῖς: «Καί τοι βόλον ἰχθύων πρίασθαι ποτε φασὶ τὸν Πυθαγόραν, εἰε' ἀπεινὰ κελεύσαι τὴν σαγήνην, οὐχ ὡς ἀλλοφύλων καὶ πολεμίων ἀμελήσαντα τῶν ἰχθύων, ἀλλ' ὡς ὑπέεργ φίλων καὶ οἰκείων γεγονότων αἰχμαλώτων λῦτρα καταβαλόντα». (Συμποσιακῶν Προβλημάτων VIII. 8. 3. 4.). β) «ἀεὶ οἱ τοῦ Ποσειδῶνος ἱερεῖς, οὗς ἱερομνήμονας

Γ'

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν κυριώτερη κατηγορία τῶν δοξασιῶν γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἡ κατηγορία ποὺ ἀφορᾷ ὄχι πιά τὴν ἐξέλιξη τῶν μορφῶν ἀλλὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κάποια θεϊκὴ ἢ πάντως ὑπερφυσικὴ δύναμη.

Μὲ ποιὸν τρόπο νομίζει κάθε λαὸς ὅτι ἐγίνε ἡ δημιουργία αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ; Ποιὲς οἱ δοξασίες τοῦ κάθε λαοῦ ; Παίρνουμε πρώτη τὴν ἑλληνικὴ παράδοση :

Ἀνάμεσα στὸν Ἑλικῶνα, τὸν Παρνασσὸ καὶ τὴ Δαυλίδα, βρίσκεται ἐκεῖ ἀνάμεσα μιὰ τοποθεσία ὅπου ἐγίνε κάποτε ἓνα πολὺ σημαντικό γεγονός. Ἐκεῖ ὁ Προμηθεὺς ἔπλασε τὸν ἑλληνικὸ Ἀδάμ καὶ τὴν ἑλληνικὴ Εὐα, τοὺς ἰδιαιτέρους προγόνους μας. Τοὺς ἔπλασε ἀπὸ πηλὸ, περίπου ὅπως ὁ κανατὰς πλάθει μιὰ στάμνα, ὅπως ἓνα παιδὶ πλάθει μιὰ χωματένια κούκλα καὶ ὅπως οἱ σημερινοὶ γλύπτες πλάθουν μὲ πηλὸ τὰ προκλάσματα τῶν ἀγαλμάτων τους. Τὸ περιστατικὸ μὲ τὸν Προμηθεὺ μυθολογεῖται ὅτι συνέβη στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ. Ὡς τὰ χρόνια ὅμως τοῦ περιηγητοῦ Πausanias ἔμεινε στὸ ἴδιο ἐκεῖνο σημεῖο παρατημένος πηλὸς ποὺ σ' ὅποιον ζύγωνε κοντὰ μύριζε, λένε, σὰν ἀνθρώπινο δέρμα καὶ σάρκα. Αὐτὰ μᾶς τὰ βεβαιώνει ὁ Pausanias λέγοντας (10.4.4) : «*Παροπῆδοι δὲ ἐστὶν ἐπὶ τῇ ὁδοῦ πλίνθου τε ὠμῆς οἴκημα οὐ μέγα καὶ ἐν αὐτῷ λίθου τοῦ Πεντελῆσιον ἀγαλμα, δὴ Ἀσκληπιόν, οἱ δὲ Προμηθεὺ εἶναι φασὶ καὶ παρέχονται γε τοῦ λόγου μαρτύρια. Δίθιοι κείνται σφισιν ἐπὶ τῇ χαράδρῳ, μέγεθος μὲν ἐκάτερος ὡς φόρτιον ἀποχωρῶντα ἀμάξης εἶναι, χροῶμα δὲ ἐστὶ πηλοῦ σφισιν, οὐ γεῶδους, ἀλλ' ὡς ἂν χαράδρας γένοιτο ἢ χειμάρρου ψαμμώδους. παρέχονται δὲ ὁσμὴν ἐγγύτατα χροῶν ἀνθρώπου· ταῦτα ἔτι λείπεσθαι τοῦ πηλοῦ λέγουσιν, ἐξ οὗ καὶ ἅπαν ὑπὸ τοῦ Προμηθεῦς τὸ γένος πλασθῆναι τῶν ἀνθρώπων.*»

Τὴν ἴδια πληροφορία τονίζει καὶ ὁ μυθογράφος Ἀπολλόδωρος, γράφοντας τὰ ἐξῆς : «*Προμηθεὺς δὲ ἐξ ὕδατος καὶ γῆς ἀνθρώπους κλάσας ἔδωκεν αὐτοῖς καὶ πῦρ, λάθρα Διὸς ἐν ἰόρθηκι κρυψας ἵ).*»

Μία τρίτη ἀρχαία πληροφορία (περιέχεται στὸ Μέγα Ἐτυμολογικόν, σ. 470, στ. 45 κέξ. βλ. ἰδίως στ. 56 στή λ. Ἰκότιον) μᾶς λέγει τὰ ἐξῆς : «*Γενομένον τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ, πάντες διεφθάρησαν. Ἀναξήρανθεις δὲ τῆς γῆς, ὁ Ζεὺς ἐκέλευσε τῷ Προμηθεῖ καὶ τῇ Ἀθηνᾷ εἶδωλα διαπλάσαι ἐκ τοῦ πηλοῦ καὶ τοὺς ἀνέμους ἐμφροῆσαι ἐκέλευσε, καὶ ζῶντα ἀποτελέσαι.*»

Ὁ Προμηθεὺς γιὰ νὰ πλάσῃ τὸ ἀνθρώπινο γένος ἐργάσθηκε κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως ἐργάσθηκε ὁ Ἡφαιστος κατ' ἐντολὴ τοῦ Διὸς γιὰ νὰ

καλοῦμεν, ἰχθῦς οὐκ ἐσθίουσι... καὶ σέβονται τὸν ἰχθῦν, ὡς ὁμογενῆ καὶ σύντροφον. (Συμποσ. Προβλημ. VIII. 8. 4. 1—2).

1) Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη 1. 7. 1.

πλάση από χῶμα και νερό τήν πρώτη ἐκείνη γυναίκα, τήν Πανδώρα. Ἡ ἱστορία τοῦ νεροῦ και τοῦ πηλοῦ αὐτοῦ εἶναι πολὺ παλιὰ στήν ἑλληνική παράδοση, ἀφοῦ τὸν δὸν αἰῶνα π.Χ. μᾶς τήν παραδίδει ὁ Ἡσίοδος στὰ ποιήματά του «Ἔργα και Ἡμέραι» και «Θεογονία»¹⁾.

Διαβάζοντας τὰ πῶ πάνω καθένας εὐκόλα θυμάται τήν ἀνάλογη πληροφορία πού μᾶς δίνει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη γιὰ τοὺς Πρωτοπλάστους, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Ἀδάμ. Ἡ σχετική περικοπή ἀπὸ τὸ 2^ο κεφάλαιο τῆς Γενέσεως ἔχει ὡς ἐξῆς: «*Ἀβιη ἡ βίβλος γενέσεως; οὐρανοῦ και γῆς, διε ἐγένετο ἡ ἡμέρα ἐποίησε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν και τὴν γῆν... και ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς; και ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ προῆν ζώης, και ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰ; ψυχὴν ζῶσαν*»²⁾.

Ἄς προσιεθῆ ὅτι στήν ἑβραϊκή γλῶσση *Adam* (ἄρσ.) σημαίνει τὸν πρωτόπλαστο, και *adamah* (θηλ.) σημαίνει τὸ χῶμα, τῆ Γῆ.

Εἶναι ἰδιαίτερος ἀξιόλογος τὸ γεγονός ὅτι τὸ λαογραφικὸ τοῦτο στοιχεῖο, δηλ. τὸ θέμα τοῦ πηλοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖο πλάθεται ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, δὲν ἀνήκει μόνο στήν ἀρχαιότερη Ἑλληνική και στήν ἀρχαιότερη Ἑβραϊκή παράδοση, ἀλλ' ἀκόμη μαρτυρεῖται και ἀπὸ ἀρχαῖες Βαβυλωνιακὲς και ἀρχαῖες Αἰγυπτιακὲς πηγές. Στὴ Βαβυλωνιακή παράδοση ὁ θεὸς *Bel* και ἄλλοι βαβυλωνιακοὶ θεοὶ ἔπλασαν μὲ πηλὸ τοὺς ἀνθρώπους³⁾. Στὴν Αἰγυπτιακή παράδοση ὁ Κριοκέφαλος θεὸς *Khnoumou*, ὁ πατέρας τῶν Αἰγυπτίων θεῶν, μυθολογεῖται ὅτι ἔπλασε ἀνθρώπους ἀπὸ πηλό, χρησιμοποιώντας μάλιστα τὸν κεραμικὸ του τροχὸ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ πηλοῦ⁴⁾. Ἡ Αἰγυπτιακή τούτη παράδοση εἶναι πολὺ παλιά.

1) Ἡσίοδου, *Ἔργα και Ἡμέραι* σ. 59—63 :

Ἔς ἔφατ' ἐκ δ' ἐγένετο πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Ἡφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν διτι τάχιστα γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδὴν και σθένος, ἀθανάτης δὲ θεῆς εἰς ὅπα ἔισκειν...

βλ. και πῶ κάτω στίχ. 70—71 :

αὐτίκα δ' ἐκ γαίης πλάσσει κλυτὸς Ἀμφιγυήεις παρθένω αἰδοίῃ Ἴκελον...

Τὸ αὐτὸ ἐπεισόδιο γιὰ τὴν Πανδώρα, πῶς τὴν ἔπλασαν οἱ θεοὶ και πῶς τὴ στόλισαν, τὸ περιγράφει ὁ Ἡσίοδος και στὴ *Θεογονία* στ. 570 κῆξ :

αὐτίκα δ' ἀντι πυρὸς τεύξεν κακὸν ἀνθρώποισιν

γαίης γὰρ σύμπλασσε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις παρθένω αἰδοίῃ Ἴκελον Κρονίδεω διὰ βουλάς.

ζῶσε δὲ και κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη ἀργυρέῃ ἐσθῆτι· κατὰ κρηθὲν δὲ καλύπτειν δαιδαλέῃ χεῖρесси κατέσχεθε, θαῦμα ἰδέσθαι.

2) *Γένεσις*, κεφ. 2, 7.

3) Frazer, F. O. T. 1, 6.

4) Frazer, F. O. T. 1, 6. Κhnoumou τὸν γράφει ὁ Frazer, ἐνῶ ἄλλοι τὸν γράφουν και Κhnemu. Σύμφωνα μὲ ἄλλη αἰγυπτιακή παράδοση τοῦ ἀνθρώπου ἔπλασε ὁ θεὸς τῆς Μέμφιδος Ptah.

Ἦστερα ἀπό τίς παραδόσεις αὐτές, μπορεῖ κανεῖς νά συλλογιστῇ ὡς ἔξης : Γιά νά ὑπάρχη ἡ δοξασία αὐτή γιά τήν καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου κοινή σέ τόσους ἀρχαίους λαούς, στοὺς ἀρχαίους Βαβυλωνίους, τοὺς ἀρχαίους Αἰγυπτίους, στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, στοὺς ἀρχαίους Ἑβραίους, τοῦτο εἶναι φανερό πιά σημάδι ὅτι ἡ κοινή αὐτή δοξασία τόσων λαῶν πρέπει νάχη κοινή —συνεπῶς πολὺ βαθεῖα— τῆ ρίζα της, φτάνοντας ὡς τίς ἀγνωστές μας πρώτες ρίζες τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπινου βίου. Δηλ. μ' ἄλλα λόγια, πρέπει ἀπαραιτήτως νά εἶναι πίστη προαιόγηση καὶ ἀρχέγονη τῶν πρὸ παλαιῶν μεσογειακῶν λαῶν.

Ὅταν ὅμως φτάνουμε σέ ἓνα κεντρικὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ πρωτόγονου πολιτισμοῦ, ἡ Συγκριτικὴ Ἐθνολογικὴ Ἐπιστῆμη ὀρίζει ὅτι ἀφοῦ παρουσιάζεται σέ μιὰ τόσο μεγάλη περιοχὴ τὸ πρωτόγονο τοῦτο γνώρισμα, τότε τὸ σωστότερο εἶναι νά περιμένουμε ἀνάλογη ὑπαρξὴ τοῦ ἴδιου τούτου φαινομένου καὶ σέ ἄλλους τόπους μὲ ἰσοδύναμη, δηλ. ἐπίσης πρωτόγονη, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ βαθμίδα.

Τέτοιες περιοχὲς εἶναι οἱ ἄλλες Ἠπειροί, ἰδίως ὁ ψυχικὸς κόσμος—παραδόσεις, ἔθιμα, λατρεία—ποὺ ἔχουν οἱ Ἰθαγενεῖς τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Πολυνησίας, οἱ Ἰθαγενεῖς τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, καὶ οἱ Ἑσκιμῶοι, οἱ Ἑρυθρόδερμοι καὶ οἱ Ἰθαγενεῖς τοῦ Μεξικοῦ, τοῦ Περού καὶ τόσων ἄλλων χωρῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Πόσο παλιοί, πρωτόγονοι σέ πολιτισμὸ, ἄδειοι συνεπῶς ἀπὸ ἐπεξεργασμένο ἠθικὸ περιεχόμενο—μὰ ἀκριβῶς γιά τοῦτο ἀρχαῖοι καὶ ἀνεκτίμητοι γιά τὴ Συγκριτικὴ Ἐθνολογία καὶ τὴν ἔρευνα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ—εἶναι οἱ μῦθοι καὶ οἱ δοξασίες καὶ οἱ κατὰ παράδοση πράξεις ὄλων ἐκείνων τῶν περιφρονημένων καὶ τόσο συμπαθητικῶν λαῶν — τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἶναι ἴσως πολὺ δύσκολο νά τὸ ἐκτιμῆση κανεῖς ἂν δὲν ἀσχοληθῇ εἰδικὰ καὶ δὲ διαπιστώσῃ τίς ἀλλεπάλληλες μεγάλες ὁμοιότητες σχεδὸν ὄλων τῶν κεντρικῶν γνωρισμάτων. Εἶναι στὸ βάθος πάρα πολὺ ὅμοιες, ἀρκεῖ νά ξέρη κανεῖς νά μὴν ἐμποδίζεται ἀπὸ τίς ὑστερογενεῖς λεπτομέρειες ποὺ σέ κάθε ἔθιμο, δοξασία, παράδοση, προσκολλήθησαν πολὺ ἀργότερα, ὥστὸσο ὅμως ποὺ κατορθώνουν συχνὰ ν' ἀλλάζουν ἔτσι τὸν ἀρχικὸ χαρακτῆρα καὶ νά δημιουργοῦν ὕφος φαινομενικὰ διαφοροτικὸ καὶ ἀνεξάρτητο.

Ἐχοντας ὑπόψη μας αὐτά, ἄς ἔρθουμε πρῶτα νά ἰδοῦμε τί οἱ ἄλλοι πρωτόγονοι λαοὶ πιστεύουν γιά τὸ ἴδιο ζήτημα.

Αὐστραλία. Οἱ Μαῦροι τῆς Αὐστραλίας, ὅσοι κατοικοῦν στὴν περιοχὴ κοντὰ στὴ Μελβούρνη, ἔλεγαν ὅτι ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν ἄνθρωπο κατὰ τὸν ἔξης τρόπο : Ὁ Ποόντ-Ζέλ (Pund-Jel), ὁ δημιουργὸς, μιὰ μέρα πῆρε τὸ μεγάλο μαχαίρι του καὶ ἔκοψε τρεῖς πλατεῖες λουρίδες φλοιοῦ ἀπὸ κάποιον δέντρο. Στὸ ἓνα κομμάτι τοῦ φλοιοῦ ἔβαλε πηλὸ καὶ τὸν δούλεψε ἔτσι ποὺ νά γίνη

κατάλληλος να πλαστέ. "Υστερα πήρε τὸν πηλό και πάνω σὲ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα δυὸ μεγάλα κομμάτια τοῦ φλοιοῦ ἔφτιαξε ἀπὸ μιὰν ἀνθρώπινη μορφή. Πρῶτα ἔπλασε τὰ πόδια, ὕστερα τὸν κορμό, ὕστερα τὰ χέρια κι' ὕστερα τὸ κεφάλι. Μόλις τέλειωσε, εὐχαριστήθηκε τόσο πολὺ, ποὺ ἀπὸ τὴ χαρὰ του ἄρχισε γύρω ἀπὸ τὶς δυὸ τοῦτες πῆλινες ἀνθρώπινες μορφές νὰ χορεύη. "Υστερα πῆγε και πήρε ἴνες ἀπὸ φλοιὸ εὐκαλύπτου και τὶς κόλλησε στὰ κεφάλια τῶν πῆλινων μορφῶν, ἀντὶ γιὰ μαλλιὰ τους. Τότε κοίταξε πάλι τοὺς δυὸ πῆλινους ἀνθρώπους νὰ ἰδῆ πῶς τοὺς πῆγαιναν τὰ χορτάρινα μαλλιὰ, εὐχαριστήθηκε μὲ τὸ ἔργο του και ἄρχισε πάλι νὰ χορεύη ὀλόγυρά τους. "Υστερα ὁ Θεὸς Πούντ Ζέλ, ὁ δημιουργὸς, ἀφοῦ τέλειωσε τὸ χορὸ του, γονάτισε κοντὰ στοὺς δυὸ πῆλινους ἀνθρώπους του και φύσηξε δυνατὰ τὴν ἀναπνοή του μέσα στὸ στόμα τους και τὶς μύτες τους. Καὶ ἀμέσως οἱ δυὸ ἐκεῖνοι ἀνθρώποι, οἱ καμωμένοι ἀπὸ τὸν πηλό, ἄρχισαν νὰ σαλεύουν, ὕστερα νὰ μιλοῦν και τέλος νὰ σηκώνονται ὄρθιοι σὰν δυὸ ἀνθρώποι, μεγαλωμένοι και ὄριμοι 1).

Θὰ σκεπτεῖ ἴσως κανεὶς μήπως ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι ἀυστραλιανὴ διασκευὴ τῆς ὁμοίας ἱστορίας, ποὺ ἐπάρχει στὴν Παλαιὰ Διαθήκη και προφανῶς ἔφτασεν ὡς ἐκεῖ μὲ τοὺς Εὐρωπαίους χριστιανούς ἀποίκους. Μιὰ τέτοια ἔκδοχή ἀποκλείεται. Ἐχει ὑπεύθυνα ἐπιβεβαιωθῆ και ἐπαληθευθῆ ἀπὸ πολλούς, ὅτι ὅταν οἱ ἐξερευνητὲς ἀκουγαν και ἔγραφαν τὶς ἱστορίες αὐτὲς ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν διαφόρων χωρῶν, οἱ τελευταῖοι δὲν εἶχαν ὑποστῆ ἐπίδραση ἀπὸ τὶς ἰδέες τῶν λευκῶν και κυρίως δὲν εἶχαν ἰδέα περὶ Παλαιᾶς Διαθήκης και Ἀδάμ. Ἀλλωστε, ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο ἔχουν ἰδιαίτερη γιὰ τὴ Συγκριτικὴ Ἐθνολογία ἀξία οἱ δοξασίες τους, ἐπειδὴ εἶναι κι' αὐτὲς ἰθαγενεῖς ἱστορίες ὅπως κι' οἱ κάτοικοι ποὺ τὶς διηγοῦνται.

Νέα Ζηλανδία : Ἐρχόμαστε τώρα στὴ Νέα Ζηλανδία, ὅπου συναντοῦμε τοὺς *Μαόρι*, αὐτοὺς τοὺς αὐτόχθονες Νεοζηλανδοὺς ἡμιαγρίους ποὺ ζοῦν μὲ τροπικοὺς καρπούς και μὲ τὰ ἀεικίνητα μονόξυλά τους. Λένε λοιπὸν οἱ *Μαόρι* τὴν ἐξῆς ἱστορία : Δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἦταν ἓνας θεὸς ποὺ τὸν ὀνομάζουν *Τοῦ* ἢ ἄλλοι τὸν λένε *Τίκι* ἢ κατ' ἄλλους *Τάνε*. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ θεὸς πήρε κόκκινο πηλό ἀπὸ μιὰν ἀκροποταμίᾳ, τὸν ζύμωσε μαζί μὲ δικό του αἷμα και ἔπλασε ἓνα ὁμοίωμα τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, μὲ μάτια, πόδια, χέρια, ὅλα κανονικά. Ὁ χωματίνος ἀνθρώπος τοῦ θεοῦ *Τίκι* ἦταν πραγματικὰ ἓνα ἀληθινὸ ὁμοίωμα τοῦ δημιουργοῦ του.

Ἀφοῦ τέλειωσε μὲ τὸν πηλό, τότε ὁ θεὸς *Τοῦ* ἢ *Τίκι* ἔδωσε ζωὴ στὸ χωματένιο ὁμοίωμά του μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο : Φύσηξε τὴν ἀναπνοή του μέσα στὸ στόμα και τὰ ρουθούνια τοῦ πῆλινου ὁμοιώματος λέγοντας τὴν ἴδια στιγμή: «Πνεῦμα τῆς ζωῆς, φτερνίσου». Καὶ ἀμέσως τότε ὁ πῆλινος ἀνθρώπος ζωντάνεψε και φτερνίστηκε.

1) Frazer, F. O. T. 1. 8. Βλ. τοῦ ἰδίου, Creation σ. 7.

Ἐκ τῶν ὅλων αὐτὰ ποὺ ἔγιναν τὴ στιγμὴν ἐκείνη—λένε οἱ Μαόρι—τὸ πιὸ σπουδαῖο ἦταν τὸ *φτερίσιμα*, καὶ αὐτὸ τὸ σύμβολο τῆς δυνάμεις τῶν θεῶν ἀπομένει ἀνάμεσά μας ἀκόμη ὡς τὰ σήμερα—ἔτσι βεβαιώνουν οἱ Μαόρι. Ἀπομένει γιὰ νὰ μᾶς θυμίσῃ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ θεοῦ Τοῦ ποὺ ἐκεῖνος ἔπραξε πάνου στὸ βωμὸ τοῦ Καουχάνγκο-νουϊ. Ἀπὸ τότε, ὅταν οἱ ἄνθρωποι συμβῆ νὰ φτερνίζονται, ὅσοι ἄλλοι θὰ τύχῃ νὰ εἶναι παρόντες ἐπαναλαμβάνουν τὶς ἴδιες λέξεις, ποὺ ὁ θεὸς Τοῦ εἶπε τὸν καιρὸ τῆς δημιουργίας. Γιατὶ ἀκόμη καὶ τώρα εἶναι συνήθεια νὰ λένε : « Πνεῦμα τῆς ζωῆς, φτερνίσου ». Τόσο ὅμοιος ἦταν ὁ πῆλινος ἄνθρωπος μὲ τὸ θεὸ του Τίκι, τὸ Δημιουργό του, ὥστε ὁ θεὸς Τίκι τὸν πῆλινον ἄνθρωπον τὸν ὀνόμασε *Τίκι-ἀχούα* (Tiki-ahua), ποὺ σὶν Μαόρι τὴ γλῶσσα σημαίνει : « τοῦ θεοῦ Τίκι τὸ ὁμοίωμα »¹⁾.

Μελανησία. Οἱ αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Μελανησίας ἔχουν τὶς ἐξῆς παραδόσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ δημιουργήθη ὁ πρῶτος ἄνθρωπος. Οἱ παραδόσεις τοὺς ὅμως διαφέρουν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο τῆς Μελανησίας :

Ἐτσι στὴ Μότα, ἓνα νησὶ ἀπὸ τὶς Bank's Islands, ὁ ἥρωας Κὰτ (Qat) ζύμωσε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ πηλὸ, ἀπὸ τὸν κόκκινον πηλὸ ποὺ εἶναι στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ στὴ Βάνουα Λάβα (Vanua Lava). Στὴν ἀρχή, ὁ ἥρωας τοῦτος ὁ Κὰτ ἀνθρώπους καὶ χοίρους τοὺς ἔπλαθε ἴδιους, λένε οἱ Μελανησιοί. Οἱ ἀδερφοὶ ὅμως τοῦ Κὰτ διαμαρτυρήθηκαν καὶ τότες ἐκεῖνος ἔκαμε τοὺς χοίρους νὰ περπατᾶν μὲ τὰ τέσσερα, ἐνῶ τὸν ἄνθρωπον τὸν ἔκαμε νὰ περπατᾶ ὀρθίως²⁾.

Οἱ αὐτόχθονες τῆς Malekula, μιᾶς νήσου ἀπὸ τὶς Νέες Ἑβρίδες (New Hebrides), λένε ὅτι ὁ πρῶτος ἄντρας καὶ ἡ πρώτη γυναίκα πλάστηκαν ἀπὸ πηλὸ, καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἐκείνου ὄντος ποὺ ἦταν ὁ δημιουργὸς τοὺς τὸ ὄνομά του λένε πὼς ἦταν Μπόκορ (Bokor)³⁾.

Μιὰ διαφορετικὴ θεωρία λέγεται στὰ ἴδια ἐκεῖνα μέρη τῆς Μελανησίας, καὶ ἀφορᾷ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου *οὐκ ἀπὸ πηλὸ, ἀλλὰ ἀπὸ ξύλο.*

Ἡ ἱστορία λέγεται⁴⁾ στὴ Lakona τῆς Santa Maria. Ἐκεῖ λένε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κὰτ (Qat) καὶ ἓνα ἄλλο πνεῦμα (νυῖ στὴ ντόπια γλῶσσα τους), ὀνομαζόμενον Μαράγουα (Marawa), κ' οἱ δύο τοὺς ἔφτιαξαν ἀνθρώπους ἀπὸ ξύλο δέντρο. Ὁ Κὰτ τοὺς ἔφτιαξε μὲ ξύλο ἀπὸ δέντρο τῆς dracaena : (dracaena - tree). Ἐξή μέρης δούλεψε ὁ Κὰτ σκαλίζοντας πάνω στὸ ξύλο τὰ διάφορα μέρη τοῦ ἀνθρώπινου κορμοῦ καὶ συναρμολογώντας τα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Ὑστερα τὰ ἄφησε ἄλλες ἔξι μέρης, ὥσπου νὰ ὀριμώσουν ἔτσι καὶ νὰ ζωντανέψουν. Τὶς τρεῖς μέρης τὰ ἔκρουσε κάπου νὰ μὴ φαίνονται. Τὶς ἄλλες τρεῖς μέρης ξανάρχισε τὴν ἐργασία καὶ τὴν προσπάθεια νὰ τὰ κάμῃ

1) Frazer, F. O. T. 1, 8—9. Βλ. τοῦ ἰδίου, Creation σ. 7.

2) Frazer, F. O. T. 1, 12.

3) Frazer, F. O. T. 1, 12.

4) Frazer, F.O.T. 1, 12. Βλ. τοῦ ἰδίου, Creation σ. 10.

ζωντανά. Πῆρε καὶ τὰ ἔστησε ὀρθία καὶ χόρεψε μπροστά τους. Ἔτσι χορεύοντας καὶ χτυπώντας ρυθμικά τὸ τύμπανό του κατώρθωσε τὸ σκοπὸ του. Οἱ ξύλινοι ἄνθρωποι ἄρχισαν σιγά· σιγά νὰ σαλεύουν, ὕστερα ν' ἀνασηκώ-
νουνται, ὥσπου τέλος μποροῦσαν νὰ στέκονται καὶ νὰ περπατᾶν ἐντελῶς
μονάχοι τους. Τότες ὁ Κὰτ ἔπιασε τοὺς ζωντανεμένους αὐτοὺς ξύλινους ἄν-
θρώπους του καὶ τοὺς μοίρασε σὲ ἀντρώγυνα. Κάθε ζευγάρι τὸ ὀνόμασε :
«ὁ ἄντρας καὶ ἡ γυναῖκα του».

Αὐτὰ ἔκανε ὁ Κὰτ. Τί ἔκανε ὁμοῦς τὸ ἄλλο ὑπερφυσικὸ ὄν, ὁ Μαρά-
γωνα; Αὐτὸς ἔκαμε ἐπίσης ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ ξύλο κάποιου δέντρου. Τὸ δέν-
τρο ὁμοῦς ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πρίν, κι' εἶχε ὄνομα tavisoviso. Δούλεψε
κι' αὐτὸς σκληρὰ—λένε οἱ κάτοικοι τῆς Santa Maria στὴ Μελανησία—σκα-
λίζοντας ἕξη μέρες τὰ κορμιά πάνου στὸ ξύλο, ὕστερα χτύπησε τὸ τύμπανό
του καὶ τοὺς ἔκαμε κι' αὐτὸς νὰ πάρουν ζωή. Ἄλλὰ μόλις ὁ Μαράγωνα εἶδε
τοὺς ξύλινους ἀνθρώπους του νὰ σαλεύουν καὶ νὰ ζωντανεύουν, ἔσκαψε ἕνα
λάκκο καὶ τοὺς ἔθαψε μέσα γιὰ ἄλλες ἕξη μέρες. Ὅταν ὁμοῦς ξαναγύρισε
καὶ παραμέρισε τὸ χῶμα γιὰ νὰ δῆ πῶς ἦταν οἱ ἄνθρωποί του, τοὺς βρῆκε
ὄλους νάχουν σαπίσει καὶ νὰ μυρίζουν. Κι' αὐτὸ ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ θανάτου.

Ἀνατολικὲς Ἰνδίες : Οἱ Κούμις (Kumis), ποὺ κατοικοῦν σὲ περιο-
χὲς τοῦ Ἀρακὰν (Arakan) καὶ Χιτταγκὸνγκ (Chittagong) *στὶς Ἀνατολικὲς*
(ἰδίως Ν. Α.) Ἰνδίες διηγοῦνται τὴν ἐπόμενη ἱστορία ¹⁾ γιὰ τὴ δημιουργία
τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς, λένε οἱ Ἰνδοί, ἔκαμε πρῶτα· πρῶτα τὸν κόσμον καὶ
τὰ δέντρα καὶ τὰ ἔρπετά, καὶ τελευταῖα ἔκαμε ἕναν ἄντρα καὶ μιὰ γυναῖκα
πλάθοντας τὰ κορμιά τους ἀπὸ πηλό. Ὅμως τὶς πρῶτες κείνες μέρες κάθε
νύχτα, ὅταν ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποτελειώσει τὸ ἔργο του, ἐρχόταν σιγά· σιγά ἕνα
μεγάλον φίδι καὶ, ἐνῶ ὁ Θεὸς κουρασμένος κοιμῶταν, τὸ φίδι κατεβρόχθιζε
τὰ δυὸ πῆλινα ὁμοιώματα. Αὐτὸ συνέβη δυὸ ἢ τρεῖς βραδυὲς συνέχεια. Στὴν
ἀρχὴ ὁ Θεὸς δὲν ἤξερε πῶς νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ νέο τοῦτο πρόβλημα, γιὰτὶ
ἐργαζόταν τόσο πολὺ καὶ κουραζόταν τόσο, ποὺ τοῦ ἦταν ἀδύνατον νὰ μείνῃ
συνέχεια ξάγρυπνος τὴ νύχτα. Στὸ τέλος ὁμοῦς βρῆκε τὸν τρόπο. Σηκώθηκε
πολὺ πρῶτ' καὶ ἔπλασεν ἕνα σκύλον καὶ τοῦ ἔβαλε ζωή. Καὶ τὴν ἴδια βραδυνὰ
ὅπως τελείωσε τὰ δυὸ πῆλινα ὁμοιώματα τοῦ ἀντροῦ καὶ τῆς γυναίκος, ἔβαλε
φρονεὸ τὸ σκύλον, νὰ τὰ φυλάξῃ. Κι' ὅταν ἤρθε τὸ φίδι νὰ φάῃ τοὺς δυὸ
ἀνθρώπους, ὁ σκύλος ἄρχισε νὰ γαυγίζει καὶ τὸ ἔδιωξε τρομαγμένο τὸ φίδι.
Ἔτσι ἔγινε δυνατὸ καὶ πλάστηκαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι.

Ἄπὸ κείνον τὸν καιρὸ τῆς δημιουργίας καὶ ἀπὸ τὸ περιστατικὸ μὲ τὸ
σκυλί, μὲ τοὺς πρωτοπλάστους καὶ τὸ φίδι, συνεχίζεται ὡς τὰ σήμερα—ἔτσι
διηγοῦνται οἱ Κούμις τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν—συνεχίζεται λοιπὸν ἡ ἴδια
εὐεργετικὴ παρέμβαση τῶν σκυλιῶν. Ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο τοῦτο, κάθε φορὰ

1) Frazer, F.O.T. 1, 17—18. Βλ. τοῦ ἰδίου, Creation σ. 12—13.

ποῦ θά τύχη οἱ ἄνθρωποι νά πεθαίνουν, τὰ σκυλιὰ τὸ προαισθάνονται κι' ἀρχίζουν νά οὐρλιάζουν γιατί ἐξακολουθοῦνε νά βλέπουν τὸ μεγάλο φίδι ποῦ ἔρχεται νά πάρη τοὺς ἀνθρώπους. Φαίνεται ὅμως—συνεχίζει μελαγχολικά ἡ Ἰνδική παράδοση—πὼς ἡ ὁ Θεὸς τώρα κοιμάται πιδ βαθεῖα ἢ τὸ μεγάλο φίδι ἔχει πάρει μεγαλύτερο θάρρος καὶ πιά δὲ φοβάται τὰ οὐρλιάσματα τῶν σκυλιῶν. Γιατί οἱ ἄνθρωποι πεθαίνουν τώρα, κι' ἄς οὐρλιάζουν ὅσο θέλουν τὰ σκυλιὰ. Ἄν ὅμως ὁ Θεὸς θά τύχαινε νά ἔμενε διαρκῶς ἐσθρυντος, δὲ θά εἶχαμε πιά οὔτε ἀρρώστειες οὔτε θανάτους. Γιατί μόνο τις ὥρες ἐκείνες ἔρχεται τὸ μεγάλο φίδι καὶ μᾶς παίρνει ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἐνῶ τὸ προειδοποιητικὸ οὐρλιασμα τῶν σκυλιῶν μας δὲ φέρνει πιά κανένα ἀποτέλεσμα.

Κεντρικὲς Ἰνδίες. Ἡ προηγούμενη δοξασία ὑπόσχει στίς Ἀνατολικὰς Ἰνδίες. Παρόμοια ἱστορία, μὲ μιὰ μικρὴ παραλλαγή, λέγεται καὶ στίς *Κεντρικὰς Ἐπαρχίας τῶν Ἰνδιῶν*. Τὴν ἱστορία τὴ διηγοῦνται οἱ Κόρκους (Korkus), μιὰ αὐτόχθονη φυλὴ τῶν Κεντρικῶν Ἰνδιῶν. Ἦταν, λένε, τὸν καιρὸ ποῦ τὸ Βίντυαν (Vindyan) καὶ ἡ Σατπούρα (Satpura) καὶ ἄλλες ἐκεῖ περιοχὲς, ὅλες ἦταν χωρὶς ἀνθρώπους. Ὁ μέγας Ἰνδικὸς θεὸς Μαχαντέο (Mahadeo) ἀποφάσισε τότε νά κάμῃ ἀνθρώπους. Ἔστειλε λοιπὸν ἕναν κόρακα νά πάῃ νά βρῆ κόκκινο χῶμα, καὶ τὸ πουλὶ πῆγε καὶ τοῦ βρῆκε κόκκινο χῶμα ἀνάμεσα στὰ βουνά τοῦ Betul. Πῆγε τότε κι' ὁ θεὸς ἐκεῖ, πῆρε μιὰ χουφτιὰ κόκκινο χῶμα καὶ ἔπλασε δυὸ πῆλινους ἀνθρώπους, ἕναν ἄντρα καὶ μιὰ γυναῖκα. Μόλις ὅμως ζύγωνε νά τελειώσῃ, τότε δυὸ ἀγριεμένα ἄλογα, σταλμένα ἀπὸ τὸν Ἰνδρα (Indra), σηκώθηκαν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴ γῆ καὶ ἤρθαν καὶ τσαλαπάτησαν τὰ δυὸ ἀνθρώπινα ὁμοιώματα, ὥσπου τὰ ἔκαμαν σκόνη. Δυὸ ἄλλες ἀκόμη μέρες ὁ θεὸς Mahadeo ἐπέμεινε στὴν προσπάθειά του. Σὰν ἔφτανε ὅμως στὸ τέλος, νά σου καὶ ξαναερχόντουσαν τὰ δυὸ ἄγρια ἄλογα καὶ τοῦ ἔσπαζαν σὲ μικρὰ κομματάκια τοὺς πῆλινους ἀνθρώπους του. Ὅσπου τέλος ὁ μέγας θεὸς Mahadeo ἔπλασε πρῶτα ἕνα σκύλο, τοῦ φύσηξε ζωὴ καὶ τὸ ζῶο τοῦτο κράτησε μακρὰ τὰ ἄλογα τοῦ Ἰνδρα. Ἔτσι ὁ θεὸς Mahadeo μπόρεσε νά ολοκληρώσῃ τὸ ἔργο του, πλάθοντας ἀπὸ πηλὸ τὸ ὁμοίωμα ἑνὸς ἄντρα καὶ μιᾶς γυναίκας, ὀνομάζοντάς τους Mula καὶ Mulaī. Αὐτοὶ οἱ δύο, ὁ ἄντρας καὶ ἡ γυναῖκα, ὁ Mula καὶ ἡ Mulaī, ἔγιναν οἱ προπάτορες τῆς φυλῆς Korku. Αὐτὰ λένε οἱ Κόρκους τῶν ὀρεινῶν Κεντρικῶν Ἰνδιῶν¹⁾.

Ἀνατολικὴ Ἀφρική. Στὴν Ἀφρική ἐπίσης συναντοῦμε τὴν ἴδια λαϊκὴ δοξασία ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐγίνε ἀπὸ πηλὸ. Ὡς παραδείγματα παίρνουμε δυὸ ἀφρικανικὰ παραδόσεις, τοπικὰ ἀπομακρυσμένες μεταξύ τους, τὴ μιὰν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἀφρική καὶ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὴ Δυτικὴ.

Ἡ πρώτη λέγεται ἀπὸ τοὺς Σίλλουξ (Shilluks), ποῦ κατοικοῦν στὴν

1) Frazer, F. O. T. 1, 18—19.

περιοχή τοῦ Λευκοῦ Νείλου. Οἱ Ἀφρικανοὶ τοῦτοι δὲ βεβαιώνουν μόνο στὶς παραδόσεις τους ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἔχουν πλαστῆ ἀπὸ πηλὸ, ἀλλὰ καὶ ἐξηγοῦν μὲ ἐξιπνο τρόπο γιατί οἱ διάφοροι λαοὶ ἔχουν σώματα μὲ διαφορετικούς χρωματισμούς (λευκὴ φυλὴ, κίτρινη, μαύρη κλπ.). Οἱ διαφορὲς αὐτὲς τῶν χρωματισμῶν προέρχονται, λένε, ἀπὸ τοὺς διαφορετικούς χρωματισμούς πού ἔτυχε νὰ ἔχη ὁ πηλὸς ἀπὸ τὸν ὁποῖο κατασκευάστηκαν. Διηγοῦνται λοιπὸν οἱ Silluks, οἱ Ἀφρικανοὶ τοῦ Λευκοῦ Νείλου, ὅτι ὁ Τζούοκ (Juok), ὅπως στὴ γλῶσσα τους ὀνομάζουν τὸ Δημιουργὸ τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἔπλασε ὄλους τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου ἀπὸ χῶμα, καὶ ὅτι τὸ ἔργο του αὐτὸ τὸ συμπλήρωσε γυρίζοντας ἀπὸ χώρα σὲ χώρα σ' ὅλο τὸν κόσμον. Στὴ χώρα πού τώρα κατοικοῦν οἱ λευκοί, ὁ θεὸς Juok ἔτυχε νὰ βοῆ ὁμορφο λευκὸ πηλὸ κι' ἀπ' αὐτὸν ἔπλασε τοὺς λευκοὺς. Κατόπιν ὁ θεὸς αὐτοῦ ἦρθε στὴν Αἴγυπτον, καὶ κεῖ παίρνοντας λάσπη ἀπὸ τὸ Νεῖλον ἔπλασε ἀνθρώπους μὲ κορμὶ βαθεῖα κόκκινο καὶ καφέ. Τελευταῖα ἔφτασε καὶ στὴ δική τους χώρα, στὸ Λευκὸ Νεῖλον, καὶ βρίσκοντας ἐκεῖ κατὰ τύχη ἔτοιμο μαῦρον πηλὸ ἔφτιαξε καὶ τοὺς ἀνθρώπους μαύρους.

Πλάθοντας τὸν ἄνθρωπον ἔφτιανε κάθε μέλος τοῦ κορμοῦ του τέτοιον πού εἶναι σήμερα, κι' αὐτὸ ὄχι γιὰ κανένα ἄλλο λόγο, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ προώριζε γιὰ ὄρισμένη, λένε, σκοπιμότητα. "Ἔτσι λοιπὸν ἔφτιαξε πρῶτα τὰ πόδια, γιὰ νὰ μπορῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ περπατᾷ, νὰ τρέχη καὶ νὰ πηγαίνει στὰ χωράφια. "Ὑστερα ὁ θεὸς Juok ἔπλασε τὰ χέρια, γιὰ νὰ μπορῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ καλλιεργῆ κεχρὶ, καὶ τοῦ ἔδωσε δυὸ χέρια μὲ τὸ ἓνα γιὰ νὰ πιάνη τὴν ἀξίνα καὶ μὲ τὸ ἄλλο γιὰ νὰ ξεριζώνη τὰ ἀγριόχορτα. (Οἱ Ἀφρικανοὶ τῆς ἴδιας ἐκεῖ περιοχῆς κύρια γεωργικὴ ἀσχολία τους, σωστότερα κύρια ἀσχολία τῆς ζωῆς τους, ἔχουν τὴν καλλιέργεια τοῦ κεχριοῦ." Ἔτσι στοὺς μύθους τους πρόσθεσαν τὴν αἰτιολογία τοῦ κεχριοῦ καὶ γιὰ τοῦτο ἔπλασαν καὶ τοὺς προπάτορες τους καὶ τὸ θεὸ τους κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωμά τους, δηλ. νὰ σκέπτονται κι' οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι καὶ νὰ ἐνεργοῦν ἀκριβῶς ὅπως κάνουν καὶ τοῦτοι οἱ σημερινοί). "Ὑστερα ὁ θεὸς Juok ἔπλασε δυὸ μάτια, κι' ὁ λόγος γιὰ νὰ βλέπουν οἱ ἄνθρωποι τὸ κεχρὶ πού θὰ καλλιεργοῦν. "Ὑστερα ἔδωσε στὸν ἄνθρωπον ἓνα στόμα γιὰ νὰ τρώη τοὺς καρπούς τοῦ κεχριοῦ. "Ὑστερα ἔδωσε στὸν ἄνθρωπον τὴ γλῶσσα, καὶ γι' αὐτὸ κύριο; λόγος ἦταν γιὰ νὰ μπορῆ πρῶτον νὰ τραγουδάη καὶ νὰ χορεύη, καὶ κατὰ δεύτερον λόγο γιὰ νὰ μιλήη καὶ νὰ φωνάξη. Στὸ τέλος ἔπλασε καὶ κόλλησε δυὸ ἀυτιά, γιὰ νὰ μπορῆ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀκούη πρῶτον καὶ κύριον τὸ ρυθμικὸ θόρυβον πού θὰ κἀνη ὁ χορὸς του κι' ὕστερον τοὺς λόγους πού θὰ βάνουν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φυλῆς του. Ἀφοῦ τοῦ κόλλησε καὶ τὰ δυὸ ἀυτιά, ὁ θεὸς Juok ἔστειλε τέλειον τὸν ἄνθρωπον νὰ πᾶη πιά καὶ νὰ ζήσῃ, ρυθμίζοντας μονάχος του τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του!).

Δυτικὴ Ἀφρικὴ. Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὸ Λευκὸ Νεῖλο ἐρχόμεστε τώρα στὴ Δυτικὴ Ἀφρικὴ. Ὅλες οἱ φυλὲς ἐκεῖ ποὺ κατοικοῦν τὴ χώρα ποὺ λέγεται Τόγκο (Togo land) πιστεύουν ὅτι ὁ Θεὸς ὄχι μόνον ἔπλασε ἀλλὰ καὶ ἐξαικολουθεῖ ἀκόμη ὡς τὰ σήμερα νὰ πλάθῃ ἀπὸ πηλὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν ὁ Θεὸς θέλῃ νὰ πλάσῃ ἕναν καλὸν ἄνθρωπο, διαλέγει καὶ παίρνει ἀπὸ τὸν καλὸ πηλὸ, καὶ τὸν πλάθει. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ. Ὅταν ὁ Θεὸς θέλει νὰ φτιάξῃ ἕναν κακὸν ἄνθρωπο, χρησιμοποιεῖ πηλὸ δευτέρας ποιότητος. Ὅταν τοῦ περισσεύῃ λίγο μόνον ἀπὸ τὸ νερὸ ποὺ ἔχει καὶ μ' αὐτὸ μουσκεύει τὸν καλὸ πηλὸ, τότε ὁ Θεὸς τὸ χύνει χάμω στὸ χῶμα ὅπου τύχη καὶ ἀπὸ τὴν πρόχειρη κείνη λάσπη πλάθει ὁ Θεὸς τὸν κακὸ καὶ τὸν ἀπειθαρχο ὄχλο. Κακῆς ποιότητος εἶναι ἡ λάσπη, κακῆς λοιπὸν ποιότητος θὰ εἶναι καὶ τὰ δημιουργήματά της.

Ἡ σκηνὴ ὅμως τῆς δημιουργίας τῶν δύο ἐντελῶς πρώτων ἀνθρώπων συνέβη κατὰ τοὺς δυτικούς Ἀφρικανοὺς ὡς ἑξῆς: ὁ Θεὸς ἔπλασε μὲ τὸν πηλὸ πρῶτα τὸν ἄντρα καὶ τὸν ἔστησε ὄρθιο πάνω στὸ χῶμα. Ὑστερα ἔπλασε τὴ γυναῖκα καὶ τὴν τοποθέτησε ὄρθια κοντὰ του. Οἱ δύο ἐκεῖνοι, ἄγνωστοι ὡς τότε ἀναμεταξύ τους, πρωτόπλαστοι στὴν ἀρχὴ κοίταξαν μὲ δίκαιη περιέργεια ὁ ἕνας τὸν ἄλλον κι' ὕστερα ἄρχισαν νὰ γελοῦν. Αὐτὸ, λένε οἱ κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς, σήμαινε ὅτι ἔπιασαν κιόλας γνωριμία καὶ φιλία. Ὑστερα ὁ Θεὸς τοὺς ἔστειλε νὰ ζήσουν κι' οἱ δύο τους μαζί¹⁾.

Σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία ὅτι οἱ πρῶτοι δύο ἄνθρωποι ἔχουν πλαστῆ ἀπὸ πηλὸ, δοξασίες ἀνάλογες ἔχω ὑπόψη μου καὶ ἀπὸ ἀρκετὰ ἄλλα μέρη. Γιὰ χάρη συντομίας ὅμως ἀρκεῖ ν' ἀναφερθῶν μόνον οἱ τόποι ἀπ' ὅπου οἱ ὑπόλοιπες δοξασίες προέρχονται. Ἐχουν λοιπὸν καταγραφῆ ἴδιες δοξασίες ἀπὸ τοὺς Ἑσκιμῶνας τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, ἀπὸ τοὺς Ἐρυθρόδερμοις τῆς Καλιφόρνιας, τῆς Ἀριζόνας καὶ τῆς Λουιζιάνας, ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Ἰθαγενεῖς Ἰνδοὺς τοῦ Μεξικοῦ, τοῦ Περού καὶ τῆς Παραγουάης. Ὅμοιες δοξασίες ἔχουν ἀκόμη συγκεντρωθῆ ἀπὸ τὸ Ἀσσία, τὴν περιοχὴ τῆς Βεγγάλης, ἀπὸ Φιννικοὺς λαοὺς τῆς Ρωσσίας, ἀπὸ τοὺς Ταρτάρους τῆς Σιβηρίας, ἀπὸ τὴ Μπούρμα τῆς Ἀσίας, ἀπὸ τὴς Φιλιππίνες, τὴν Ταίτη, τὴ Βόρνεο, τὴ Σουμάτρα, καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ νησιὰ τοῦ Ἰνδικοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῆς Πολυνησίας²⁾.

Δ'.

Ἡ θεωρία τοῦ πηλοῦ: Ἄν λοιπὸν τὴ δοξασία αὐτὴ τὴν ἐξετάσουμε ἀπὸ τὴν τοπικὴ τῆς πλευρᾶ, τὴ βρίσκουμε νὰ εἶναι παγκόσμια, σκορπισμένη καὶ στὶς πέντε ἡπείρους τοῦ κόσμου. Ἄν πάλι τὴν ἀντικρύσουμε ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ τῆς ἀποψη, διαπιστώνουμε πὼς εἶναι πανάρχαιη, ἀφοῦ ἔρχεται

1) Frazer, F.O.T. 1, 23. Βλ. τοῦ ἰδίου, Creation σ. 13.

2) Βλ. Frazer, F.O.T. 1, 3-4 ἰδίως ὅμως σελ. 9-28.

ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο καὶ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Βαβυλωνίους καὶ Ἑβραίους.

Μποροῦμε λοιπὸν ἄφοβα νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ δοξασία τούτη εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο σχεδὸν καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἢ τουλάχιστο πὼς εἶναι δοξασία πρωταρχικῆ, ἀρχέγονη, μιὰ ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες ἰδέες πὺν ἀποτελοῦσαν τὸν πνευματικὸ πνεῦμα καὶ τὴν πρωτόγονη φιλοσοφία τῶν προϊστορικῶν λαῶν.

Μὲ τις δοξασίες τῶν διαφόρων λαῶν γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἔχει εἰδικῶς ἀσχοληθῆ καὶ ὁ μεγαλύτερος ἐθνολόγος τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ Βρετανὸς James G. Frazer.

Γιὰ τὴ «θεωρία τῆς ἐξελίξεως» μὲ βάση τὴν τοτεμικὴ λατρεία τὰ πορίσματα τοῦ Frazer κατὰ τὴ γνώμη μου εἶναι ἐντελῶς ὄρθα καὶ τοῦ ἀνήκει ἡ μεγάλη τιμὴ ὅτι πρῶτος θεμελίωσε μὲ ἀκριβεία τὸ δύσκολο σύστημα τοῦ τοτεμισμού. (Ἐχει ἄλλωστε γράψει πέντε ὀγκῶδεις τόμους εἰδικῶς γιὰ τὸ θέμα τοῦτο. Οἱ τέσσεροι ἐπιγράφονται Totemism and Exogamism, καὶ ὁ πέμπτος ἔχει τὸ ὄνομα Totemica).

Σχετικὰ ὅμως μὲ τὴ δεύτερη θεωρία, δηλ. αὐτὴ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ πηλό, ὁ κορυφαῖος καὶ σεβαστός μου ἐθνολόγος δὲν ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀναζήτηση ἰκανοποιητικοῦ γενικοῦ συμπεράσματος. Ὁ Frazer ἀπλῶς συγκεντρώνει ὅλες τις δοξασίες σὲ ἐνοποιημένη συλλογὴ καὶ μόνο προσθέτει ὅτι τὸ χρῶμα τοῦ κόκκινου πηλοῦ (κόκκινος ὅμως σπανιότατα ἀναφέρεται) θὰ ἦταν σχετικὸ μὲ τὸ αἷμα καὶ φυσικὰ μὲ τὸ χρῶμα τῆς ἀνθρώπινης σάρκας. Πιὸ κάτω ἀσχολεῖται ἰδιαίτερος μόνο μὲ τὴν παράδοση τῆς ἐβραϊκῆς δοξασίας, ὅπως αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Παρατηρεῖ τότε ὁ Frazer (F. O. T. 1, 29), ὅτι στὴν ἐβραϊκὴ γλῶσσα τὸ ὄνομα *Adam* (=Ἄδὰμ) εἶναι τῆς ἴδιας οἰκογένειας μὲ τὰ ἐβραϊκὰ ὀνόματα *adamah* πὺν σημαίνει χῶμα καὶ *adom*, πὺν σημαίνει κόκκινος. Συνδέοντας τις τρεῖς αὐτὲς ἐβραϊκῆς λέξεις *adam*, *adamah* καὶ *adom*, δηλ. Ἄδὰμ, χῶμα, κόκκινος, συνάγει ὁ Frazer τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ κοκκινωποῦ χρώματος τῆς Παλαιστίνης πιθανώτατα στάθηκεν ἡ ἀρχικὴ αἰτία νὰ παρομοιασθοῦν καὶ συσχετισθοῦν τὸ χῶμα καὶ τὸ ἀνθρώπινο κορμί. Συνέπεια ἐνὸς τέτοιου ἐξωτερικοῦ συμπωματικοῦ συσχετισμοῦ θὰ ἔπληξε ἡ διάπλαση τοῦ μύθου ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἀπὸ πηλό, ἰδίως ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλό. Τέτοιος κοκκινωπὸς πηλός, ὑποθέτει ὁ Frazer, θὰ ἦταν καὶ στὴν Ἑβραϊκὴ παράδοση, προκειμένου γιὰ τὸν πηλὸ τοῦ Ἄδὰμ, καὶ ἂν μὴν ἀναφέρῃ τίποτε γιὰ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἐκεῖνου τὸ σχετικὸ κεφάλαιο τῆς Γενέσεως ¹⁾).

Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο παρουσιάζει ἀδυναμίες. Πρῶτα· πρῶτα δὲν παρέχει ἐνιαίαν καθολικὴ λύση, ἐπειδὴ περιορίζεται μόνο σὲ μιὰ μερικὴ λύση ἐνὸς λαοῦ. Ἄν τὸ γενικεύσουμε καὶ στοὺς ἄλλους λαούς, τότε παύει νὰ

1) Γιὰ τὴ γνώμη τοῦ Frazer, βλ. ἰδίως F. O. T. 1, 29.

ισχύη. Γιά τοὺς Ἕλληνες π. χ. ὁ πηλὸς εἶχε χρῶμα «ψαμμῶδες» ὅπως ρη-
τῶς τὸ μαρτυροῦν οἱ πηγές, ἐνῶ ὁμοῦς οἱ Ἕλληνες ἔχουμε ἐπίσης λευκὰ-κοκ-
κινωπὰ κορμιά, ὅπως καὶ τὸ χῶμα τῆς χώρας μας εἶναι ἐπίσης κοκκινωπὸ.
Ἀντίθετα οἱ μαῦροι τῆς Νέας Ζηλανδίας καὶ ἄλλων χωρῶν ἀναφέρουν κόκ-
κινω πηλό, ἐνῶ ὁμοῦς τὰ κορμιά τους εἶναι γνωστὸ πὼς εἶναι κατὰμαυρα.

Γενικὰ εἶναι πολὺ δύσκολο μιὰ περιορισμένη αἰτία νὰ ἔχη δημιουρ-
γηθῇ ὡς ἡ κυριώτερη βάση πάνου στήν ὁποία νὰ στηρίζεται ὁ γενικὸς μῦ-
θος τῆς δημιουργίας δλόκληρου τοῦ ἀνθρώπινου γένους

Ἀπὸ ὅσα ἔχω ὑπόψη μου, ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη λύση, ποὺ ἔχει προ-
ταθῇ γιά τὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Μάλιστα ἡ λύση αὐτὴ ἐπιζητεῖ
νὰ εἶναι ἐνιαία καὶ γενικὴ γιά ὅλες τίς περιπτώσεις τῶν προκειμένων δοξα-
σιῶν. Εἶναι ἡ γνώμη ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ δοξασίες εἶναι ἀπο-
τέλεσμα τῆς ἀγγειοπλαστικῆς τέχνης καὶ ἰδιαίτερα τῆς τέχνης τῆς κατασκευῆς
πηλίνων εἰδωλίων. Ἐπειδὴ ἔφταχναν οἱ ἄνθρωποι τέτοια ἀνθρωπόμορφα
εἰδῶλια, γιά τοῦτο—λένε οἱ ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς θεωρίας—καὶ ἐπινόη-
σαν οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι τὸν κοσμογονικὸ μῦθο ὅτι καὶ ὁ Θεὸς δούλεψε
κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ συνεπῶς ἔπλασε ζῶα καὶ ἀνθρώπους κατ' ἀπομί-
μηση τῆς εἰδωλοπλαστικῆς τῶν ἀνθρώπων¹⁾.

1) Τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑποστηρίζει ὁ H. Schurtz στὸ πολῦτιμο βιβλίον του
Urgeschichte der Kultur, Leipzig 1900, σ. 593 κέξ. Τὴν ἴδιαν ἄποψη ἀποδέχεται
καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μέγας, γράφωντας τὰ ἐξῆς (*Γ. Μέγας, Ἀδὰμ καὶ Χρυ-
στός εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος* 1929 σελ. 385
—432, ἰδίως βλ. σελ. 386): «Ἄλλοι κοσμογονικοὶ μῦθοι ἔχουν προφανῶς σχέσηιν
μὲ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν μεταφέρουν καὶ
εἰς τὸ θεῖον. *Μία ἀνάμνησις τῆς ἀγγειοπλαστικῆς καὶ κυρίως τῆς κατασκευῆς πη-
λίνων εἰδωλίων εἶναι ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐν τῇ Γενέσει* καὶ τῆς Πανδώρας ἐν Ἡ-
σιόδου Ἔργοις 60 κέ., Θεογ. 571 κέ. Ὅπου ὁμοῦς ὡς ὕλη εἰς τὴν πλαστικὴν ἦτο
ἐν χρῆσει τὸ ξύλον ἢ τὸ μάρμαρον, ἐκεῖ καὶ οἱ ἄνθρωποι θεωροῦνται ὁμοίως ἐκ
ξύλου ἢ ἐκ λίθου κατεσκευασμένοι».

Ἄν ὄντως ὑπάρχη κάποια σχέση μεταξὺ τῶν δυῶν τούτων ομάδων—τῆς κα-
τασκευῆς πηλίνων ἀνθρωπομορφικῶν εἰδωλίων ἀπ' ἐνὸς καὶ τῆς μυθολογούμενης
κατασκευῆς ἀνθρώπων μὲ πηλό ἀπ' ἑτέρου—τότε ἡ πορεία καὶ σχέση αἰτίου καὶ
αἰτιατοῦ θὰ πρέπη κατὰ τὴν γνώμη μου νὰ νοηθῇ ὅτι εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη
ἀπὸ ἐκείνη, ποὺ οἱ H. Schurtz, Γ. Μέγας καὶ ἄλλοι παραδέχονται.

Ἐχω δηλ. σχηματίζει τὴν πεποίθησιν: α) Ὅτι ἀρχικὸ πρῶτο στάδιο πρέπει
νὰ ἦταν ἡ βιθειὰ πίστη γιά θαυμαστὲς ἰδιότητες ποὺ εἶχεν ἡ ὕλη αὐτὴ καθ'αυτὴ,
π. χ. 1) τὸ χῶμα, τὸ ἀπλαστο καὶ ἀμορφο ἀκόμη χῶμα, ἐπίσης 2) ὁ λίθος, ὁ ἀκα-
τέργαστος αὐτὸς λίθος, ὁ φορέας ὁμοῦς σημαντικῆς, ἐνυπάρχουσας μέσα του, θεϊκῆς
ἢ μαγικῆς δύναμης—ὁ «ἀγρὸς λίθος» τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λατρείας—, ἐπίσης 3)
τὸ μέταλλο, τὸ ἀκατέργαστο καὶ ἀμορφο, σπουδαιότατο ὁμοῦς γιά μαγικὰ ἐπιτεύγματα
σίδηρο κλπ. β) Ὅτι ὡς δευτέρο χρονικὸ στάδιο θὰ πρέπη νὰ δεχτοῦμε τὴν ἐξωτερικὴ
μορφικὴ ἐπεξεργασία τῆς ὕλης σὲ ζωομορφικὲς ἢ ἀνθρωπομορφικὲς παραστάσεις.
Πρῶτη ὁμοῦς ἀφετηρία γιά ὅλες τίς ὁμοῦς ἐπόμενες ἐξελιξεις πρέπει νὰ ἦταν προ

Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ἀποψη αὕτη ἀποστερεῖ τὸν προκειμένο παγκόσμιο μῦθο ἀπὸ τὸ βάθος ποὺ κάθε γνήσια λατρευτικὴ παράδοση κλείνει μέσα της μὲ τὸ ἀφθονο μυθικὸ της στοιχεῖο, ἓνα στοιχεῖο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ξερὴ ἀπόρροια μιᾶς ἀνεδαφικῆς καὶ περιορισμένης ἐνέργειας, στερημένης ἀπὸ τὴ γενεσιουργὸ ἐσωτερικότητα ἐνὸς πρωταρχικοῦ μυστηριακοῦ πυρήνα. Νομίζω συνεπῶς ὅτι ἡ ἀποψη τοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ προτύπου μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ μόνο γιὰ μιὰ δευτερώτερη, ἀσήμαντη ἄρα, λεπτομέρεια : Π. χ. ὅτι ἡ διαμόρφωση τῶν προκειμένων λατρευτικῶν δοξασιῶν στὴ σημερινή τους ὄπως λέγονται μορφή προϋποθέτει βέβαια τὴν ἐμπειρία τῶν λαῶν γιὰ τὸ εὐπλαστο τοῦ βρεγμένου χώματος. Ἡ ἐμπειρία ὅμως αὕτη εἶναι ἀπλή καὶ ἀρχέγονη, χωρὶς νὰ ἔχη ἀνάγκη ν' ἀποδειχθῇ ἀπὸ τὴν ἀγγειοπλαστικὴ τέχνη καὶ τὴ δῆθεν προϋπαρξή της, ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀρχικοῦ γενεσιουργοῦ προτύπου της. Ἡ μεταγενέστερη ἀγγειοπλαστικὴ ἐμπειρία μπορούσε τὸ πολὺ νὰ προκαλέσῃ μιὰ κάποια μόνο διασκευὴ στὸν ἀρχικὸ τεχνικὸ τρόπο τοῦ μυθικοῦ πλασίματος, ὄχι ὅμως καὶ νὰ ἐπινοήσῃ τὴν ἀρχικὴ ὕλη, τὴν τόσο ἄλλωστε ξένη πρὸς τὴν ἀνθρώπινη σάρκα μὲ τὴν ὁποῖαν ὅμως ἡ παγκόσμια παράδοση δὲ διστάζει νὰ ἐξισώσῃ τὸν πηλό.

Ἐξὸν ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω ἐμπόδια γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ προτύπου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες δυσχέρειες, ὅπως π. χ. ὅτι : α) Ἐνῶ ἀρκετοὶ πρωτόγονοι λαοὶ ἄλλων Ἡπειρῶν δὲν συνηθίζουσιν οὔτε συνηθίζαν νὰ φτιάχνουν πῆλινα ἀνθρωπόμορφα ἢ ζωόμορφα λατρευτικὰ εἰδῶλια, — φτιάχνουν συνηθῶς ξύλινα ἢ σπανιώτερα πέτρινα —, ὅμως οἱ ἴδιοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ ἔχουν παλιὰς δοξασίαις τους, ὅτι ἡ ὕλη τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ προέρχεται ἀπὸ χῶμα. Γιατί αὕτῃ ἡ ἀνωμαλία ; β) Ἐνῶ οἱ λαοί, ποὺ προχώρησαν σὲ στάδια πιὸ ἐξελιγμένου πολιτισμοῦ, ὅλοι τους ἔχουν προτίμηση νὰ φτιάχνουν ἀνθρώπινα εἰδῶλια μᾶλλον λίθινα ἢ ἔσω ξύλινα ἢ μετάλλινα — ὡστόσο ὅμως πολὺ λιγώτερα ἀπὸ πηλό, — ὅμως ἡ βασικὴ θεωρία τῶν ἰδίων αὐτῶν λαῶν εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔγιναν ἀπὸ τὴν ὕλη τῆς γῆς καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὕλη ποὺ οἱ ἴδιοι φτιάχνουν τὰ ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια τους.

Κάποιος ἄλλος λοιπὸν λόγος, πολὺ βαθύτερος καὶ γιὰ τοῦτο πιὸ δυσδιάκριτος — ἢ φαινομενικὰ πιὸ δυσδιάκριτος, — θὰ πρέπει νὰ ὑπόκειται στὸ πρόβλημα καὶ νὰ συνδέῃ ὄχι ἐπιπόλαια καὶ ἐξωτερικὰ ἀλλὰ ἄμεσα καὶ ὄργανικὰ τὴν ὕλη τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ καὶ τὴν ὕλη τῆς γῆς. Ὁ κοινὸς δηλ. σύνδεσμος δὲν πρέπει νὰ ὀφείλεται στὸ χρῶμα ἢ στὸν τρόπο, ἀλλὰ στὴν ὕλη, τὸ ὄλο της καὶ τὴ σημασία της.

Εἶναι δυνατόν, ἔχοντας τὴ βοήθεια τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας —

παντὸς ἡ ὕλη καὶ οἱ θαυμαστὲς ιδιότητες ποὺ ἡ πίστη τοῦ κάθε λαοῦ τῆς ἀπέδιδε οἱ τάχα εἶχε.

ἰδιαίτερα τῆς ἀρχαίας θρησκείας, — νὰ προχωρήσουμε στὴν ἐξασφάλιση συμπεράσματος πρὸς ἱκανοποιητικῶς ; Καὶ πῶς προῆλθε τὸ γενικὸ τοῦτο ἄπλωμα τῆς προκειμένης δοξασίας τοῦ πηλοῦ ;

Ὅταν ἔχουμε ν' ἀντιμετωπίσουμε ἓνα φαινόμενο σὲ πολλοὺς τόπους ἀπομακρυσμένους μεταξύ τους, τότε δυὸ συνήθως λύσεις ὑπάρχουν : Ἡ ἓχει γίνεи μεταφορὰ τῆς ἰδέας αὐτῆς ἀπὸ ἓναν ἀρχικὰ τόπο στοὺς ἄλλους, καὶ τότε πρέπει νὰ ψάξουμε ποῖος ἦταν ὁ τόπος αὐτός, ποιά ἢ ἀρχαιότερη μαγυρία, καὶ μετὰ βίασὴ ποιά ἱστορικὰ δεδομένα ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς δοξασίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ *ἱστορικὴ μέθοδος*, πολυτιμότερη πάρα πολλές φορές, καὶ μερικὲς ἄλλες ἐπικίνδυνη, ἐπειδὴ ἔχει λίγους τοὺς παρασῶρει σὲ ὑπερβολὰς ὑποθετικῶν μεταναστεύσεων τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς.

Ἡ λοιπὸν θὰ δεχτοῦμε μεταφορὰ τῆς ἰδέας ἀπὸ ἓναν ἀρχικὰ τόπο στοὺς ἄλλους, — καὶ ὀφείλομε τότε ν' ἀποδείξουμε καὶ πῶς ἔγινε ἡ μεταφορὰ πρὸς ὑποστηρίζουμε, — ἢ θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε τὴ γνωστὴ *θεωρία τοῦ Πολυγενετισμοῦ*. Μία θεωρία πρὸς ἔχει γίνεи ἀρκετὰ δημοφιλῆς σὲ πολλοὺς ἐρευνητῆς, ἐπειδὴ εἶναι σὲ θέσῃ σχεδὸν γιὰ κάθε δύσκολη περίπτωσις νὰ μᾶς δώσῃ λύσις ἀληθινὰ ἱκανοποιητικὴ ἢ ἔστω τὴν καλύτερη ἀπὸ ἄλλες λύσεις. Σύμφωνα μετὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Πολυγενετισμοῦ, σὲ δυὸ ἢ περισσότερος ἀπομακρυσμένους καὶ ἀπόλυτα ἄσχετους μεταξύ τους λαοὺς μπορεῖ νὰ συμβῆ ὥστε παρόμοιες ἀλλ' ἀνεξάρτητες μεταξύ τους συνθῆκες καὶ παρόμοιες αἰτίες νὰ προκαλέσουν παρόμοια ἀποτελέσματα καὶ ἰδέες, ἀνεξάρτητα μεταξύ τους. Στὶς περισσότερες ὅμως περιπτώσεις ἡ θεωρία τοῦ Πολυγενετισμοῦ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ψευδαἰσθησιὴν ὅτι ἓνα πρόβλημα ἐλύθη, ἐνῶ ἐκεῖνο οὐσιαστικὰ παραμένει ἄλυτο.

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Πολυγενετισμοῦ εἶναι ὀρθῆ ὡς ἀρχικὴ ἀφετηρία, πρέπει ὅμως νὰ τροποποιηθῆ. Δὲν πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὶς παρόμοιες καὶ ἀνεξάρτητες συνθῆκες καὶ αἰτίες ὡς γεννήτορες τῶν παρόμοιων ἀνεξάρτητων ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ πρέπει πρὸς πέρα καὶ πρὸς κάτω ἀπὸ τὶς παρόμοιες αὐτῆς αἰτίες νὰ ἀναζητήσουμε τὴν *μιὰ γενικὴ καὶ ἀγνωστὴ αἰτία ἀπὸ τὴν ὁποία δίδεσσι οἱ ἄλλοι ἐκπορεύονται*. Ἔτσι οἱ πολλές, παρόμοιες καὶ ἀνόμοιες, ἀνεξάρτητες καὶ γιὰ τοῦτο ἐνίοτε ἀντιφάσκουσες γνώμες καὶ συμπεράσματα, ὅλες θὰ ὑποταχθοῦν σὲ μιὰ λύσις πρὸς ὅμως θὰ εἶναι μόνιμη, σταθερὴ καὶ πρὸς παντὸς μία καὶ ἐνιαία. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἀποψη αὐτὴ δέχεται μόνον τὴν μιὰ ἀρχικὴ ἀφετηρία καὶ λύσις, θὰ μπορούσαμε, κατὰ τὸν ὅρον Πολυγενετισμοῦ, νὰ ὀνομάξουμε τὴν ἀποψη τούτη μετὰ τὸν ὅρον **Μονογενετισμός**. Παριδέχομαι δηλ. ὅτι οἱ διαφορῶς παρόμοιες ἰδέες καὶ δοξασίαι καὶ ἔθιμα καὶ ἄλλες ὁμαδικῶς ἐθνολογικῶς ἐκδηλώσεις δὲν προέρχονται ἀπὸ τυχαίαν σύμπτωσις παρόμοιων ἀνεξάρτητων ὄρων, ἀλλὰ ὀφείλονται στὴν μιὰ γενικὴ αἰτία, ἀρχικὴν, παγκόσμιαν, πρωτόγονη πολιτιστικὰ, παμπάλαιη χρονικὰ, πρὸς ὑπόκειται καὶ ὀδηγεῖ τὴν σκέψῃ τοῦ προϊστορικῶ ἀνθρώπου.

που και πού ξεαναγκάζει τή διάπλαση τῶν μύθων και τῶν δοξασιῶν και τῶν ἐθίμων νά γίνεται κατά ἓνα ὠρισμένο, προκαθορισμένο θάλαγα, βασικό μοτίβο. Λεπτομέρειες πολλές στή μορφή τῶν μεταγενέστερων παραλλαγῶν ἐνδέχεται νά ἐκκλίνουν, κι' οἱ ἐπιφανειακῆς αἰτιολογίης ἐνδέχεται ἀπό τόπο σέ τόπο ν' ἀλλάζουν και νά συσκοτίζουν λίγο τὸ θέμα και τὸν ἐρευνητή, ὅπως π. χ. νά παραλλάζουν οἱ ἥρωες μιᾶς δοξασίας και οἱ χαρακτῆρες τους ἢ τὰ δνόματά τους και κάποια μικρὰ ἢ μεγάλα χαρακτηριστικά ἐπεισόδια. *Ἡ παρόμοια ὁμοιομορφία, ἢ παράλληλη γραμμὴ, θὰ μένη πάντα ἢ ἴδια, ἀμετακίνητη, γιατί αὐτὴ εἶναι ὁ ἀρχικός πυρήνας, τὸ ὕφος και ἡ ψυχὴ τῆς δοξασίας, ἢ τοῦ μύθου, ἢ τοῦ ἐθίμου.*

Γίνεται βέβαια εὐνόητο ὅτι ἀκολουθώντας τὴ μέθοδο τούτη μπορούμε νά ἀξιοποιήσουμε τὴν προσπάθειά μας σέ πραγματικὴ και μόνιμη, ἀλλὰ συγχρόνως και τὴ μειωρέσουμε σέ πιδ ἐπίπονη και πιδ προβληματικὴ. Δηλ. θὰ βροῦμε πολὺ λίγα, και θὰ δυσκολευτοῦμε σέ πάρα πολλὰ πού ὁμοῦ θὰ τὰ βροῦν οἱ μεταγενέστεροι, πιθανῶς μάλιστα με σχετικὴ γι' αὐτοὺς εὐκολία. Τέτοια ἄλλωστε εἶναι ἡ μοῖρα τῆς ἐπιστήμης και τῶν ἀφωσιωμένων ὀπαδῶν της.

Ε'.

Ἦστερα ἀπὸ τὰ πιδ πάνω, προβάλλει τὸ δίκαιο ἐρώτημα: Μπορεῖ ὁ Μονογενετισμὸς αὐτὸς νά μᾶς βοηθήσει ἀποτελεσματικὰ στὴν προκειμένη περίπτωση τοῦ πηλοῦ, ἔτσι πού νά καθορίσει λύση στέρεη, ἐνιαία, μία;

Θὰ προσπαθῆσω νά φτιάσω στὸ ἀρχικὸ πρότυπο, ἔχοντας ὑπόψη μου ὄχι τὸ λίγο χῶμα πού χρειάζεται γιὰ νά πλαστῆ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τὸ πολὺ χῶμα πού ἀπαρτίζει ὅλη τὴ Γῆ. Οἱ ιδιότητες πού χαρακτηρίζουν τὸ πολὺ χῶμα εἶναι φυσικὸ νά εἶναι και ιδιότητες τοῦ λίγου χῶματος και τοῦ λίγου πηλοῦ. Κάνοντας αὐτὴ τὴ γενίκευση, δηλ. ἀποδεσμεύοντας τὸν ἑαυτὸ μας ἀπὸ τὴ μικρὴ λεπτομέρεια, μπορούμε ν' ἀντι-ρῶσουμε τώρα τὸ σύνολο, τὴ Γῆ ὁλόκληρη, και τὸ ὄλο της πάνου στὴ διαμόρφωση τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου.

Ἔτσι ὁμοῦ προβάλλει μπροστά μας ὁ σπουδαῖος και πασίγνωστος ὄλος τῆς Γῆς ὡς μητέρα: κάθε ζωῆς. Ὁ ὄλος αὐτὸς εἶναι γενικός, παγκόσμιος, κοινὸς σ' ὄλους τοὺς λαούς, ἰδιαίτερα ἀγαπητὸς στοὺς ἀρχαίους προγόνους μας και τὴ θρησκεία τους. Δὲν εἶναι μόνο τὰ δέντρα, οἱ καρποὶ τους, τὰ σιτηρά, πού ἡ γῆ τίκτει και παράγει. Καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι δικὰ της παιδιὰ. Εἶναι ἢ *Γῆ ἢ Κουροτρόφος* (ἐπίθετο κατ' ἐξοχὴ τῆς γῆς). Καὶ εἶναι ἢ *«Γῆ μήτηρ» ἢ ἴδια ἢ Δημήτηρ, ἢ Θεὰ τῆς παραγωγῆς* ¹⁾. Ἡ εὐγονία τῆς Γῆς ἔγινε πρότυπο γιὰ τὴν εὐγονία τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ τὸ λόγο τοῦτο γι-

1) Καθιερωμένη ἔκφραση ἦταν *Γῆ μήτηρ* στοὺς Ἕλληνες, και *Tellus Mater* στοὺς Λατίνους.

νονται σὲ πολλοὺς λαοὺς ἔθιμα καὶ δρώμενα παρόμοια, «τὸν αὐτὸν λόγον ἔχοντα περὶ τῆς τῶν καρπῶν γενέσεως καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς», ὅπως μᾶς βεβαιώνει ἓνα ἀρχαῖο χωρίο ¹⁾.

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς γάμος γινόταν «ἐπὶ ἀρόριον παίδων γνησίων», φράση τυπικὴ στὰ ἀττικὰ γαμήλια συμβόλαια ²⁾. Ὑπενθυμίζω καὶ τὸ στίχο τοῦ Σοφοκλῆ, ὅταν στὴν «Ἀντιγόνη» ρωτοῦν τὸν Κρέοντα ἂν θ' ἀποστερήσῃ τὸ γιό του τὸν Αἴμονα ἀπὸ τὴν ἀρραβωνιαστικίᾳ του : «Ἀρώσιμοι χιτέρων εἰδὸν γυαί» ἀπαντᾷ ὁ τύραννος (βλ. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 569). Δὲν εἶναι μόνον οἱ μεταφορικῆς αὐτῆς «γαίης» πού γεννοῦν τοὺς ἀνθρώπους, οἱ νεοελληνικῆς «χωραφίτσες» ³⁾. Κι' ἡ ἴδια ἡ Γῆ γεννάει : «Γῆ δὲ φασὶν οἱ Ἕλληνες, ἀνθρώπων ἀνέδωκε πρώτη, καλὸν ἐνεγκαμένη γέρας, ἡμῶν ζῶων καὶ θεοφιλοῦς ἐθέλουσα μήτηρ γενέσθαι». Ἔτσι γράφει ἓνας ἄλλος μεταγενέστερος συγγραφέας, ὁ Ἰππόλυτος ⁴⁾. Δὲν εἶναι μόνον οἱ Φρύγιοι Κορύβαντες, «οὗς πρώτους ἥλιος ἐπέϊδε δειδροφυεῖς ἀναπλαστίαντας» ⁵⁾, οὔτε τὸ μυθικὸ τοῦ Ἡσιόδου «κρίτον γένος μερόπων ἀνθρώπων», πού τὸν καιρὸ τῆς κοσμογονίας λέγεται πὺς γεννήθησαν ἀπὸ τὶς μελίες, τὰ τόσο γνωστά δέντρα στοὺς ἀνθρώπους τῆς διμηρικῆς καὶ παλαιότερα ἐποχῆς ⁶⁾.

Οἱ γεννημένοι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γῆ ἀνθρώποι, οἱ αὐτόχθονες—τοῦλάχιστο στὴν ἀρχαῖκὴ Θῆβα τῆς συντηρητικῆς σὲ παντάλεια λαογραφικὰ στοι-

1) Βλ. Σχολ. Λουκιανῶ Dial. Meretr. 2, 1. (Τὸ ἀρχαῖο κείμενο ἐξεδόθη καὶ ἐσχολιάσθη γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν E. Rohde, Rhein. Mus. τόμ. 15, σ. 549. Βλ. γι' αὐτὰ J. E. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion σελ. 121—122. Τὸ ἴδιο χωρίο βλ. ἐπίσης καὶ στοῦ A. Dieterich, Mutter Erde σελ. 46).

2) Γιὰ τὴ σχέση γῆς καὶ γυναικῆς καὶ τὴν ἀντιστοιχία τους στὴν ἀρχαία λατρεία αὐτῆ νεοελληνικῆ λαογραφία ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται σὲ δυὸ λαμπρὰς μελέτες : α) Alb. Dieterich, Mutter Erde, Berlin 1905, καὶ β) τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Ἀ. Ρωμαίου, Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον, Λαογραφία 7 (1923) 346—368.

3) Ὁ ἴδιος ἔχω ἀκούσει νὰ λένε στὴ Μάνη τὴν ἀνύπαντρη κοπέλλα «χωραφίτσα». «Ἐχω καὶ μιὰ χωραφίτσα» λέει ὁ πατέρας καὶ ἐννοεῖ τὴν ἀνύπαντρη κόρη του. Αἰτία στὸ ὄνομα ἡ ἴδια, ἀρχαία καὶ σημερινή, λαϊκὴ ἀντίληψη τῆς ἀντιστοιχίας παρόμοιας καλλιέργειας, σπορᾶς καὶ παραγωγῆς.

4) Βλ. Πινδάρου, Fragm. 265 (ἔκδ. C. M. Bowra, Oxford). Ἡ ἴδια ἰδέα τονίζεται καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸ διάλογο «Μενέξενος» 237 d : «ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐν τῷ ἡ πάσα γῆ ἀνεδίδου καὶ ἔφυνε ζῶα παντοδαπά, θηρία τε καὶ βοτά, ἐν τούτῳ ἡ ἡμετέρα θηρίων μὲν ἀγρίων ἄγονος καὶ καθαρὰ ἐφάνη, ἐξελέξατο δὲ τῶν ζῶων καὶ ἐγέννησεν ἀνθρώπων, ὃς συνέσει τε ὑπερέχει τῶν ἄλλων καὶ δικὴν καὶ θεοῦς μόνον νομίζει».

5) Ἰππόλυτος στὸ fragm. 265 τοῦ Πινδάρου (Pindari Carmina, ἔκδ. C. M. Bowra, Oxford).

6) Ἡσιόδου, Ἔργα στίχ. 145. Προφανῶς ὑπῆρχε δοξασία τῶν διμηρικῶν ἐπίσης χρόνων δεῖ ἀνθρώποι προῆλθαν καὶ ἀπὸ βελανιδιά, ὅπως τοῦτο γίνεται πολὺ πιθανὸ ἀπὸ τὸν ἐξῆς ὑπαινιγμὸ στὴν «Ὀδύσσεια (19. 163) : «οὐκ ἀπὸ δρυὸς ἐοοὶ παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης».

χειά Βοιωτίας — είχαν ἐκεῖ ἰδιαίτερο ὄνομα καὶ ἀποτελοῦσαν κάποτε ἰδιαίτερη κοινωνικὴ μερίδα. Λεγόντουσαν μὲ τὸ εἰδικὸ ὄνομα *Σπαρτοὶ τὸ γένος* : «*Σπαρτῶν ἱερὸν γένος ἀνδρῶν*» λέγει ρητῶς ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος. (Βλ. Pindari Carmina, ἔκδ. C. M. Bowra, Oxford 1935, ἀπόσπασμα ἀρ. 9 στίχ. 2). Κι' εἶχαν πάρεμ τὸ ὄνομα τοῦτο Σπαρτοί, γιατί ἡ γῆ σπάρθηκε καὶ φύτρωσαν αὐτοί, ὅπως φύτρωσαν ἀπὸ τῆ γῆ κι' οἱ ἄλλοι ἐκεῖνοι μυθικοὶ στὴν Κολχίδα, ὅταν ὁ Ἰάσωνας ἔπιασε τὸ ἀλέτρι γιὰ νὰ σπείρη τὰ δόντια ἀπὸ τὸ δράκο τοῦ ἐπίσης Θηβαίου Κάδμου »).

Στὸ σημεῖο τοῦτο θυμοῦμαι ἓνα πολὺ χαρακτηριστικὸ ἔθιμο, ἀρχαῖο καὶ νεώτερο. Εἶχανε καὶ ἔχουνε σὲ διαφόρους σήμερα λαοὺς τὴ συνήθεια τὸ νεογέννητο, ἀμέσως μόλις γεννηθῆ καὶ πρὶν τοῦ παρᾶσχουν ὅποιαδήποτε ἄλλη φροντίδα, πρῶτα πρῶτα νὰ τὸ βάνουν κατάχαμα στὴ γῆ. Ὑστερα τὸ παίρνουν καὶ τὸ φροντίζουν ὅπως θέλουν.

Γιατί ὅμως βάνουν τὸ νεογέννητο χάμα : Ἄρχικό τους μέλημα, πρῶτο καὶ κύριο, πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἐπιθυμία τους νὰ ἔρθη τὸ βρέφος σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ μητέρα του, τὴ μητέρα ὄλων τῶν παιδιῶν, νὰ γίνῃ ἡ πρώτη γνωριμία κι' ὁ σύνδεσμός τους, νὰ τὸ καλοδεχτῆ ἐκεῖνη καὶ νὰ τοῦ μεταδώσῃ δύναμη ἀπὸ τὴ δύναμή της¹⁾. Βάνοντας λοιπὸν τὸ νεογέννητο κάτω στὸ χῶμα, οὐσιαστικὰ καὶ συμβολικὰ εἶναι σὰ ν' ἀποθέτουμε τοῦτο πρῶτα πρῶτα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἀληθινῆς του μητέρας, τῆς μητέρας ὄλων τῶν παιδιῶν ὄλων τῶν καρπῶν κι' ὄλων τῶν ἀνθρώπων !

Τὸ ἔθιμο τοῦτο ἦταν γνωστὸ τόσο στὴν ἀρχαία Ρώμη²⁾ ὅσο καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Στὴν ἀρχαία Ρώμη τὸ παρατημένο χάμα στὴ γῆ νεογέννητο βρέφος τὸ σήκωνε ὁ πατέρας του καὶ ἔτσι μὲ τὴν πράξη του αὐτῆ, τὸ ἀναγνώριζε ὡς δικό του παιδί καὶ τὸ παραλάβαινε γιὰ νὰ τὸ ἀναθρέψῃ. Τὸ ἴδιο ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ ἔθιμο διατηρεῖται στὴν Ἰταλία ὡς τὰ σήμερα, ὅπως σωστὰ ὁ Dieterich (Mutter Erde σ. 7) παρατηρεῖ. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, κατὰ τὴν τελετὴ τῶν *Ἀμφιδρομίων*, τὴν ἡμέρα τῆς ὀνοματοθεσίας τοῦ νεογεννήτου, ἔβαζαν τὸ παιδί κάτω στὸ δάπεδο, πλάι στὴν ἐστία τοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὸ σήκωνε ὁ πατέρας του καὶ γινόταν ἡ περιφορὰ τοῦ μικροῦ γύρω στὴν

1) Βλ. H. J. Rose, A Handbook of Greek Mythology (ἔκδ. 3η, 1945) σ. 202.

2) Ἀνάπτυξη τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς βλ. ἰδίως στὸ ἔργο Dieterich, Mutter Erde σελ. 6 κέξ. καὶ ἐπίσης στοῦ E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod σ. 1 κέξ.

3) Ὁ Dieterich (Mutter Erde σ. 6) παραπέμπει στὸν Αὐγουστῖνο (De civitate Dei IV. 11, ὅπου μιλάει γιὰ τὴ θεὰ Levana, ἡ ὁποία levat de terra τὰ νεογέννητα). Δυὸ νέες παραπομπὲς προσθέτει ὁ Samter (Geburt, σ. 2), τὴ μιὰ ἀπὸ τὸ Σουετᾶνιο (Nero 6) καὶ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὸν Ὁβιδίο (Tristia IV. 3, 46). Σὲ ἄλλο μέρος τοῦ λαμπροῦ βιβλίου του παραθέτει ὁ Dieterich (Mutter Erde σ. 35) τὴν ἐξῆς ἐπίσης χρήσιμη παραπομπὴ ἀπὸ τὸ *Περὶ Μηνῶν* (132, 11 W) τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ : *οὐδὲ γὰρ, φησί, πρότερον βρέφος φθέγγεται, πρὶν ἂν τῆς γῆς ἐφάψαιτο*.

ἐστία καί ἡ ὀνοματοθεσία του ¹⁾ ὅπως καί σήμερα γίνεται ἡ περιφορὰ τοῦ μικροῦ γύρω ἀπό τήν κολυμπήθρα του (τὰ νεοελληνικά καί χριστιανικά αὐτά Ἀμφιδρόμια, συνέχεια καί κληρονομιά τῶν ἀρχαίων—τουλάχιστο ὅσο ἀφορᾷ τήν ὀνοματοθεσία καί τήν περιφορὰ ἀναδεκτοῦ καί ἀναδόχου—).

Ἀνάλογα ἔθιμα κατὰ τὸν τοκετό μαρτυροῦνται καί σήμερα ἀπό διαφόρους λαούς, ὅπως π. χ. ἀπό τὰ ἔθιμα τῶν Γερμανῶν, τῶν Ἑσθονῶν, τῶν Ρώσων, τῶν Φινλανδῶν, τῶν Ἀρμενίων ²⁾ κλπ.. Σὲ ὅλες σχεδὸν τίς περιπτώσεις συνηθίζουν τὸ νεογέννητο νὰ τὸ τοποθετοῦν ἀμέσως πάνω στὴ γυμνὴ γῆ, ἢ, ἂν τὸ δάπεδο εἶναι ξύλινο, πάνω σὲ στρώμα χώματος ποῦ ἐπιτηδες γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸ ἀνασκάβουν καί κωλὸ τὸ μεταφέρουν στὸ δωμάτιο ὅπου πρόκειται νὰ γίνῃ ὁ τοκετός.

ΣΤ'.

Ἐχοντας τώρα ὑπόψη μας ὅλα αὐτά, ἃς ξαναγυρίσουμε στὴν παγκόσμια προϊστορική δοξασία, ποῦ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ κορμί τοῦ πρώτου ἀνθρώπου εἶναι πλασμένο ἀπὸ πηλὸ. Τὸ πρῶγμα τώρα θὰ μᾶς φανῆ πολὺ ἀπλό: Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι ἡ παγκόσμια ἰδέα πὼς ἡ Γῆ εἶναι ἡ κοινὴ μητέρα ὅλων τῶν δέντρων, ὅλων τῶν κάθε εἶδους καρπῶν, ὅλων τῶν ζώων, προπαντός ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἰδέα αὕτη ἐπιβάλλει στὴν πρωτόγονη λαϊκὴ φιλοσοφία, ὅταν ἐκείνη ἀναζητῇ τὴν ἀρχὴ τῆς ὕλης τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ, νὰ καταφεύγῃ στὸ βρεγμένο χῶμα, τὸ ἴδιο νωπὸ χῶμα ποῦ

1) Σήμερα ὑπάρχει τὸ νεοελληνικὸ ἔθιμο, ὅταν σὲ μιὰ οἰκογένεια δὲν ζοῦν τὰ παιδιά της, νὰ παίρνουν τὸ νεογέννητο, νὰ τὸ πηγαίνουν σὲ μέρος μὲ σταυροδρομί καί ἐκεῖ νὰ τὸ βάνουν κατάχαμα στὴ γῆ. Ὅποιος θὰ περάσῃ καί θὰ τὸ σηκώσῃ, αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ νέος συμβολικὸς πατέρας του καί θὰ τὸ βαπτίσῃ. Ὁ μικρὸς σὲ τέτοιες περιστάσεις παίρνει συνήθως ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπόμενα εὐχρητικά ὀνόματα *Ζήσης*, γιὰ νὰ ζήσῃ, *Πολυχρόνης*, γιὰ νὰ ζήσῃ πολλά χρόνια, *Σιδέρης*, γιὰ νὰ εἶναι σιδερένιος ἀπὸ ὕγεια, *Στέργιος*, γιὰ νὰ στερεώσῃ καί νὰ μὴ πάθῃ τίποτε ἀπὸ ὅ,τι ἔπαθαν πρὶν ε' ἄλλα τ' ἀδέρφια του.

Μέσα στὸ νεοελληνικὸ τοῦτο ἔθιμο κύρια χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ παιδιοῦ κάτω στὸ χῶμα—καί μάλιστα στὸ χῶμα τοῦ σταυροδρομιοῦ, ἓναν τόπο ἄμεσα δεμένον μὲ τὴν Ἐκάτη καί τοὺς ὑποχθονίους—, ἐπίσης ἡ ἀνάληψή του ἀπὸ τὸ διαβήτη, καί τρίτο τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἀνάληψη αὕτη ἀναδεικνύει τὸ διαβήτη σὲ δικαιοῦχο νὰ κάμῃ τὴ συμβολικὴ υιοθεσία καί νὰ ἐνεργήσῃ αὐτὸς τὴν ὀνοματοθεσία τοῦ παιδιοῦ. Οἱ χαρακτηριστικὲς αὐτὲς λεπτομέρειες μὲ κάνουν νὰ πιστεύω ὅτι στὸ νεοελληνικὸ τοῦτο μαγικὸ (ἄρα παλαιὸ) ἔθιμο ἔχουμ πιθανώτατα μερικὴ ἐπιβίωση ἀπὸ τὸ τελετουργικὸ τῶν ἀρχαίων «ἀμφιδρομίων» καί τῶν Ρωμαϊκῶν ἔθιμων τοκετοῦ. Ἐπειδὴ οἱ τελεεῖς αὐτὲς ἦταν πολὺ παλιῆς καί ἐπὶ αἰῶνες δόκιμες, ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο θεωρήθηκαν ἀπαράμιτες νὰ διατηρηθοῦν καί νὰ ἐπαναλαμβάνονται κάθε φορὰ ποῦ θὰ γινόταν ὁ μαγικὸς τρόπος τῆς θεορραφείας τοῦ κάθε ἀσθενικοῦ ἀβάφτιστου παιδιοῦ.

2) Γιά τὰ ἔθιμα ὅλων αὐτῶν τῶν λαῶν βλ. ὅσα γράφει ὁ Dieterich (*Mutter Erde*, 1905 σελ. 8 κέξ.) καί ἔπειτα ὁ Samter (*Geburt*, 1911, σ. 2—3).

δίνει όλους τους καρπούς. Ἐφοῦ λοιπὸν ἡ Γῆ εἶναι ἡ Γῆ μήτηρ τοῦ ἀνθρώπου, κ' ἄφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι παιδί της, *τί φυσικώτερο καὶ ἀπλούστερο τὸ παιδί τοῦτο τῆς γῆς νὰ εἶναι σάρκα ἀπὸ τῆ σάρκα της, καὶ χῶμα ἀπὸ τὸ χῶμα της;*

Παραστατικὰ ἐκφράζει τὴν ἰδέα τούτη μιὰ ἑλληνικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή μὲ τὸν ἐξῆς ἐπιγραμματικὸς τῆς στίχο :

Ἐκ γαίης βλαστῶν γαῖα πάλιν γέγονα 1).

Ἐπιστρέφοντας τώρα στὴν Ἑβραϊκὴ παράδοση θυμούμαστε τὰ ὀνόματα *Adam* καὶ *adamah*, ποῦ τὸ πρῶτο σημαίνει ἄνθρωπος καὶ τὸ δευτέρου σημαίνει *Γῆ*. Ἄδὰμ συνεπῶς σημαίνει ὁ χωματένιος, ὁ γιὸς τῆς Γῆς 2). ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ πηλό. Μὲ τὴ σαφῆ ὁμως προσθήκη ὅτι τὸ κορμί του δὲν εἶχε τὴν ἀσήμενη ἐξωτερικὴ ἰδιότητα νὰ μοιάζῃ μὲ τὸ νεοσκαμμένο χῶμα τῆς Παλαιστίνης, ἀλλ' ὅτι ὁ πηλὸς τοῦ κορμιοῦ τοῦ Ἄδὰμ δὲν ἦταν παρὰ ἡ σάρκα του, κληρονομημένη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποία ἦταν κ' ἡ σάρκα τῆς μητέρας του.

Τὴν ἀνάμνηση τῆς Ἑβραϊκῆς παράδοσης διατηρεῖ σήμερα ἡ Ἐκκλησία μας στὴν ἀκολουθία τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Τότε ὁ παπᾶς πολὺ σωστά ὑπεθυμίζει στὸ νεκρὸ τὸ ἐπιγραμματικὸ ἐκεῖνο : *« Γῆ εἰ καὶ εἰς Γῆν ἀπελεύσει »* 3). Σὲ πολλὰς μάλιστα ἑλληνικὰς ἐπαρχίας διατηρεῖται καὶ γίνεται τὴν ἴδια στιγμή τὸ ἐξῆς λαογραφικὸ ἔθιμο : Ὁ παπᾶς ρίχνοντας νερὸ φτιάχει λίγο πηλό καὶ μ' ἓνα φτυάρι τὸνε ρίχνει σταυρωτὰ πάνω στὸ νεκρὸ, ἐπαναλαμβάνοντας ἔτσι σὲ συμβολικὸ δρώμενο τὴν ἀρχικὴ ἐκεῖνη σκηνὴ τῆς δημιουργίας τοῦ πρωτοπλάστου.

Τελειώνοντας τὴ σχετικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος, θὰ ἤθελα νὰ δοθῇ ἐπινοητικὴ ἐρμηνεῖα καὶ σὲ μιὰν ἄλλη ἰδιορρυθμίαν, ποῦ εἶδαμε 4) ὅτι ἔχουν οἱ σχετικὰς παραδόσεις τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Μελανησίας. Εἶναι ὁ *χορός*, ποῦ δυὸ καὶ τρεῖς φορές χορεύουν ὁ Πούντ Ζέλ καὶ ὁ ἥρωας Κὰτ γύρω ἀπὸ τὰ

1) Γιὰ τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή βλ. Dieterich, Mutter Erde σ. 69.

2) Τέτοια ἀρχικὴ σχέση Ἄδὰμ καὶ Γῆς μποροῦσε νὰ γίνῃ πρὸ εὐκολονόητη ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι *adamah* (=Γῆ) ἑβραϊκὰ εἶναι γένους θηλυκοῦ, ἐνῶ *Adam* (ὁ Ἄδὰμ, ὁ ἄνθρωπος) εἶναι γένους ἀρσενικοῦ. Ὁ Dieterich (Mutter Erde σ. 14), καταγράφει τὴν ἐξῆς δοξασία : *Ὅτι «στὸς Ἀρμενίους ἡ Γῆ θεωρεῖται ὡς ἡ μητρικὴ ὕλη, ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκεν ὁ ἄνθρωπος»*, καὶ ὅτι ἐπίσης σὲ παραμύθια καὶ θρύλους ἓνα συχνὸ ἐπίθετο γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ ἐπίθετο «*Holatsim*» (=Erdegeborener, δηλ. Χωματογεννημένος). Νομίζω ὅτι οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰς καὶ ὅτι τὰ δυὸ ὀνόματα *Holatsim* καὶ *Adam* εἶναι τρώπον τινὰ συνώνυμα, ἔχοντας κοινὴ τὴ σημασιολογικὴ τους ἀφετηρίαν.

3) Βλ. καὶ τὸν ἐξῆς ὅμοιο στίχο τοῦ φιλοσόφου Σενοφάνη : *«ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ»*. Βλ. Diels, Fragmente der Vorsokratiker, ἀρ. 27, σελ. 55. Βλ. ἐπίσης Dieterich, Mutter Erde σ. 66.

4) Βλ. πρὸ πάνω στίς σελίδες 282 καὶ 284.

ἄψυχα πῆλινα καί ἰδίως τὰ ξύλινα ὁμοιώματά τους. Βέβαια τὸ ἀρχικὸ νόημα ἔχει καθῆ, κι' ἔτσι σήμερα οἱ ἴδιοι ἰθαγενεῖς λένε πῶς ὁ Πούντ Ζέλ ὁ Δημιουργὸς ἐχόρευεν ἕνα γύρω ἀπὸ τὴ χαρὰ του (βλ. ἰδίως σελ. 282). Ἡ ἀλήθεια ὁμοῦς εἶναι διαφορετικὴ. Ὁ Frazer (βλ. Creation σ. 7 καί F. O. T. 1, 8 καί 12) ἀναφέρει ἀπλῶς τὶς δυὸ παραδόσεις, χωρὶς νὰ συζητῇ εἰδικὰ τὴν περίπτωσιν. Ἡ ἰδική μου γνώμη ἔχει ὡς ἐξῆς: Ὁ ἀρχαῖκός χορός, πρῶγμα ἄλλωστε πασίγνωστο, δὲν γινόταν γιά διασκέδαση, ἀλλὰ εἶχε νόημα τελεστικόν. Παρόμοιο λοιπὸν θὰ πρέπη νὰ συμβαίη καί στὴν προκειμένη περίπτωσιν. Πράγματι, ἂν παρατηρήσουμε προσεκτικώτερα, θὰ μᾶς κινήσῃ ἰδιαίτερα τὴν προσοχὴ ὅτι ὁ χορὸς γίνεται κυρίως στὴν περίπτωσιν ποῦ ὑπάρχουν ξύλινα ὁμοιώματα καί γενικά διε τότε δὲν ὑπάρχει τὸ φύσημα τῆς ἀναπνοῆς, τὸ ζωοποιὸ ἐκεῖνο φύσημα.

Ἄφοῦ ὁμοῦς στὰ ξύλινα ὁμοιώματα δὲν ὑπάρχει τὸ φύσημα τῆς ἀναπνοῆς, οὔτε μεσολαβοῦν οἱ ἀνεμοὶ ποῦ στὴν ἑλληνικὴ παράδοσιν ὁ Δίας τοῦς διατάζει (βλ. τὴν πῖο πάνω—στὴ σ. 279—μαρτυρίαν ποῦ δίνει τὸ Μέγα Ἐννομολογικόν, λ. Ἰκόνιον: «Ὁ Ζεὺς... καί τοῦς ἀνέμους ἐμφυσησάιν ἐκέλευσε, καί ζῶντα ἀποτελέσειαι»), γιά ὅλα αὐτὰ ἡ μετάδοσιν τῆς ζωῆς θὰ πρέπη νὰ ἐπιδιωχθῇ μὲ ἄλλα μέσο, ἐπίσης ὁμοῦς ἀποτελεσματικόν. Καί τὸ μέσο τοῦτο αὐτὴ τῆ φορὰ εἶναι ἡ μαγεία. Στὴν περίπτωσιν ἰδίως τοῦ Qat δέχομαι ὅτι ὁ χορὸς του δλόγυρα ἀπὸ τὰ ξύλινα ὁμοιώματα εἶχε τὴ σκοπιμότητα νὰ εἶναι πρόκλησιν καί νὰ ἐπιδράσῃ προκλητικὰ σύμφωνα μὲ τοῦς βασικοῦς κανονισμοῦς τῆς παγκοσμῶς γνωστῆς καί εὐρύτατα σὲ ἀνάλογα λαϊκὰ ἔθιμα ἐφαρμοζόμενης ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας ¹⁾. Χορευόντας δηλ. εἶναι οὐ νὰ τοῦ λὲς ἐπίμονα μὲ

1) Τέτοια σημασία ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας πιστεύω διε ἀσφαλῶς θὰ εἶχεν ἀρχικά κι' ὁ χορὸς τοῦ Πούντ Ζέλ γύρω ἀπὸ τὰ ἄψυχα πῆλινα ὁμοιώματά του. Μὲ τὸν καιρὸ ὁμοῦς ἡ διασκευὴ τῆς προκειμένης Αὐστραλιανῆς δοξασίας (βλ. σελ. 282) ἐξελίχθη καί ἀπομακρύνθη ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ μορφή τῆς πολὺ περισσύτερο παρὰ ἡ ἀντίστοιχῆ τῆς Μελανησιακῆς δοξασίας (βλ. σελ. 284). Ἐξελίχθη τόσο, ὥστε νὰ παραμένῃ βέβαια ἀκόμη τὸ στοιχεῖο τοῦ χοροῦ, νὰ δικαιολογῆται ὁμοῦς μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων καί τὴ μεταβολὴ τῆς ἀρχικῆς λαϊκῆς ψυχολογίας ὅτι τάχα τοῦτο γινόταν ἀπὸ τὴ χαρὰ τοῦ δημιουργοῦ, κάθε φορὰ ποῦ ἐκεῖνος διαπίστωνε πῶς ἡ ἐργασία του προχωρεῖ θαυμάσια (βλ. τὴ σχετικὴ δοξασία καί τὶς σημερινές τῆς δικαιολογίες πῖο πάνω, στὴ σελ. 282). Οὐσιαστικά ὁμοῦς καί στὴν Αὐστραλιανὴ τούτη παράδοσιν ὁ χορὸς τοῦ Πούντ Ζέλ ἀσφαλῶς θὰ ἦταν ὄχι διασκέδαση ἀλλὰ σεμνὴ ἱεροτελεστικὴ προσπάθεια νὰ μεταδώσῃ στὰ ἄψυχα ζωὴ καί κίνησιν. Ἐπειδὴ ὁμοῦς αὐτὸ ἐσχάστηκε ἀργότερα, γιά τοῦτο στὴν ἴδια τούτη παράδοσιν προεκλήθη σύμφυρσιν μὲ τὸ «μοτίβο τοῦ φυσήματος», σὲ βαθμὸ μάλιστα ὥστε τελικά ἡ μετάδοσιν τῆς ζωῆς καί τῶν κινήσεων στοῦς πῆλινους ἀνθρώπους τοῦ Πούντ Ζέλ νὰ γίνεται ὄχι πιά μὲ τὸ χορὸ ἀλλὰ μόνο μὲ τὸ φύσημα τῆς ἀναπνοῆς τοῦ δημιουργοῦ μέσα στὸ στόμα καί τὶς μύτες τῶν πηλίνων δημιουργημάτων του (λεπτομέρειες γιά τὴ σύμφυρσιν, τὴν πορεία τῆς καί γιά τὴ σημερινὴ μορφή τῆς μπορεῖ νὰ συναγάγῃ

τις δικές σου ρυθμικές κινήσεις : «Καθώς ἐγὼ χορεύω ὀλόγυρά σου, ἔτσι καὶ σύ, ἄφυχο ξύλινο ὁμοίωμα, πάρε παράδειγμα καὶ ἄρχισε νὰ κίνησ τὸ ἴδιον. Πάρε κίνηση ἀπὸ τὶς κινήσεις μου καὶ ζωὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ μου».

Πόσο ἡ νέα αὐτὴ ἐρμηνεία εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν ὅλη ἀτμόσφαιρα τῆς ἐκεῖ ζωῆς—ὅπου ἀναφέρεται ἡ σχετικὴ Μελανησιακὴ παράδοση—, ἀπόδειξη γιὰ τοῦτο μᾶς δίνει ἡ ἴδια ἡ παράδοση ποὺ τὴν εἶδαμε πρὸ πάνω νὰ τελειώσῃ μὲ τὸ ἐξῆς σημαντικὸ καὶ χαρακτηριστικὸ τέλος (βλ. πρὸ πάνω σελ. 284) : «Ἔτσι χορεύοντας — λένε οἱ ἰθαγενεῖς — καὶ χτυπώντας ρυθμικὰ τὸ τύμπανό του, ὁ ἥρωας Qat κατώρθωσε τὸ σκοπὸ του. Οἱ ξύλινοι ἄνθρωποι ἄρχισαν σιγὰ σιγὰ νὰ σαλεύουν, ὕστερα νὰ ἀνασηκώνονται, ὥσπου τέλος μποροῦσαν νὰ στέκονται καὶ νὰ περπατᾶν ἐντελῶς μονάχοι τους !».

κάνεις ἀπὸ τὴ σημερινὴ μορφή τῆς Αὐστραλιανῆς δοξασίας, ὅπως αὐτὴ περιγράφεται πρὸ πάνω στὴ σελ. 282).

1) Ἐναν διαφορετικὸν τρόπο ἴδιας ζωοποιῦ μαγείας μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε σὲ μιὰν ἑλληνικὴ παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου κύκλου δοξασιῶν γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνῶ δηλ. ἄλλοῦ εἶναι οἱ ἄνεμοι ποὺ φυσοῦν καὶ δίνουν τὴ ζωὴ, σὲ ἕνα χωρίο τοῦ Ἰωάννου Στοβαίου (Lib. I. Cap. 41, 940—942) τὸ ζωοποιὸν ρόλο γιὰ τοὺς πῆλινους ἀνθρώπους τὸν ἔχει ἡ μυστικὴ δύναμη τῶν λόγων μιᾶς ἐπεφθῆς : «Τοσαῦτα εἰπὼν ὁ θεός, ὁ κάμου κύριος, τὰ λοιπὰ τῶν στοιχείων συγγειῆ μίξας, ὕδωρ καὶ γῆν, καὶ τινὰς ὁμοίως κρηπτοὺς ἐπειπῶν λόγους, δυνατοὺς μὲν, οὐ τοῖς πρῶτοις δ' ὁμοίους... ἐκ τούτου τὰ ἀνθρωποειδῆ τῶν ζώων διέπλασε».

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΙΖΥΗΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΟΥ "ΛΥΡΙΚΑ."

Περιήλθε σ'α χέρια μου ένα ἀπὸ τὰ χειρογράφα τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ μετὸν τίτλο «Λυρικά», ποῦ εἶναι γνωστὸ τώρα πλέον ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ κ. Ξηρέα «Κατάλοιπα Γ. Βιζυηνοῦ»¹⁾ ποῦ κυκλοφόρησε πρὸ μηνῶν—μιά ἐργασία κριτικὴ ἐπὶ τοῦ χειρογράφου ἀξιόλογη. Τὸ χειρόγραφο ἔχει φύλλα 263 καὶ εἶναι σχεδὸν πλήρες. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Λυρικά». Ἔχει χαμένα τὰ φύλλα ἀπὸ 2—5 καὶ 9—22. Τὸ περιεχόμενό του εἶναι ἰδιόγραφο μετὸ χερί τοῦ Βιζυηνοῦ ἀπὸ τὰ 1877—1884. Τὸ κάθε τραγοῦδι του φέρνει ἡμερομηνία καὶ χρονολογία. Ἐλπίζουμε πῶς κάποτε προσεχῶς θὰ δημοσιευθῇ αὐτούσιον, ὑπομνηματισμένο καὶ προλογισμένο ἀπὸ τὸν Σικελιανὸ Ἄγγελον, ὡς δημοσίευμα τοῦ «Ἀρχείου Θράκης», τοῦ ὁποίου εἶναι τώρα κτῆμα ἀγορασμένο κ' ἀσφαλισμένο γιὰ νὰ μὴ βγῆ ὄξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς πατρίδος μας.

Ὁ κ. Θεοσύβουλος Σταύρου τῆως γυμνασιάρχης τοῦ Β' Γυμνασίου ἀργένων μᾶς ἔδωκε τὸ παρακάτω σημείωμα, ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τοῦ Γυμνασίου ὅπου ὁ Γ. Βιζυηνὸς πῆρε τὸ ἀπολυτήριό του.

ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

«Σήμερον τῇ 18 Ἰουνίου τοῦ 1874 ἔτους μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐνιαυσίων ἐξετάσεων συνελθόντες οἱ καθηγηταὶ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Γυμνασιαρχόντος Κ. Πορφυροπούλου ἵνα συσχεφθῶσι περὶ τοῦ ἀποτελέσματος παιμηφί ἀπεφάσισαν καὶ προήγαγον

Ἐκ δὲ τῶν προσελθόντων εἰς ἀπολυτήριον ἐξέτασιν ἀπέλυσαν μετὸν βαθμὸν κάλλιστα τοὺς Χ. Ἀγγελίδην, Γ. Βιζυηνὸν».

Οἱ Καθηγηταὶ	Ὁ Γυμνασιαρχὸν
Ἀθανάσιος Α. Σακελλάριος	Κων. Πορφυρόπουλος
Α. Κωνσταντινίδης	
Χρῆστος Βάφας	
Κ. Βαρβάτης	

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΩΝ

111. Γεώργιος Βιζυηνός, Βιζύη, ἡλικία 24, ἐπάγγελμα πατρὸς (κενόν), ἀπολυτήριον, τάξις Δ', χρονολογία 18 Ἰουνίου 1874, πρόδος καλλίστη, διαγωγή κοσμιωτάτη.

1) *Μαρ. Ξηρέα*. Ἄγνωστα βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κατάλοιπα τοῦ Βιζυηνοῦ Λευκοσσία—Κύπρος 1849.

Α'

Τὰ περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ μετὰ τὸν τίτλον τὰ «Λυρικά» κατὰ φύλλα ἀριθμημένα καὶ μετὰ τὸν τίτλον καὶ τὴν χρονολογίαν τους.

Λ Υ Ρ Ι Κ Α

Φύλλον	Τίτλος	Ἡμερομηνία
5	Βάσινα	Ἀβγ. 6 1887
5β	Σοννέτον Η. Τ. II	» 7
6	Ἄσμα ὑφαινούσης	» 8
6β—7	Ἠλίε Τανταλίδη	» 9
7α—8	Συμπάθεια	» 10
8β	Σύστασις	—
9—22	Χάσμα ἀπὸ τοῦ 9 φύλλον μέχρι 22α	
23α—25β	Τὸ πλανώμενον φῶς	Ἀβγ. 27—30
26—29β	Ἡ εὐτυχία	Ἀβγ. 8—4 Σεπ.
30	Σοννέτον III	5 Σεπτ.
30β—31β	Τὸ ἔρημο πουλί λείπει φύλλον 32	δὲν ἔχει ἡμερ.
33—34α	Τὸ συμπέρασμα	12 Σεπτεμβρ.
34β	Φθινόπωρον	20 Σεπτεμβρ.
35—36α	Τὶ διψᾷς λοιπὸν καρδιά	21 Σεπτεμβρ.
36β—37α	Ζήτημα	21 Σεπτεμβρ.
37β—39α	Τὰ περασμένα	22 Σεπτεμβρ.
39β—40α	Παρὰ τὸν ποταμὸν	28 Σεπτεμβρ.
40β—41β	Ἡ παρακίνησις	1 Ὀκτωβρ.
42—42β	Ἡ ἀποποίησις	5 Ὀκτωβρ.
43—43β	Τὸ δάκρυ	6 Ὀκτωβρ.
44α—47β	Ὁ τελευταῖος φίλος	7 Ὀκτωβρ.
48α—50β	Ἡ Κρίσις	8—9 Ὀκτ.
51	Ἡ ἀπειλή	10 Ὀκτωβρ.
51β—52α	Τὰ γνωρίσματα	13 Ὀκτωβρ. 1877
52β	Ἐπίγραμμα εἰς τὴν βίβλον γερμανιστῆ	13 Ὀκτωβρ.
53α	Σοννέτον III	15 Ὀκτωβρ.
53β—54α	Ἡ λησμονημένη	16 Ὀκτωβρ.
54β—55α	Παραδείγματα	22 Ὀκτωβρ.
55β	Σοννέτον V	25 Ὀκτωβρ.
56—57β	Ὁ προσεισμός μου	37 Ὀκτωβρ.
58—58β	Τὸ πέρασμα τοῦ Χάρου	29 Ὀκτωβρ.
58β	Ὁ Γερμανὸς σπουδαστῆς γερμανιστῆ	2 Νοεμβρ.
59—60α	Ἡ μάνα τοῦ ξένου. Τὸ ὄνειρον	2 Νοεμβρ.
60β—61α	Νεκρολούουδα. Η. Τανταλίδη τῷ ἀει- μνήστῳ διδασκάλῳ	3 Νοεμβρ.
62—63β	Δακρύγελος	3 Νοεμβρ.
64—65	Τὸ πίπτον ἄστρον	7 Νοεμβρ.
65—66β	Ἡ φλογέρα μου	8 Νοεμβρ.
67	Τὸ μέλισσι φύλλον 68 δὲν ὑπάρχει	—

Φύλλον	Τίτλος	Ἡμερομηνία	
69—70α	Ὁ ἄρρωστος ξένος	12 Νοεμβρ.	1877
70β—71α	Τὸ τσιροπούλι	13 Νοεμβρ.	
71β—72β	Παραίνεσις	15 Νοεμβρ.	
73—74α	Ἐπιγράμματα γερμανιστῶν	18 Νοεμβρ.	
74β	Παρομοιώσεις	30 Νοεμβρ.	
75α—76β	Ἡ πείρα κ' ἢ Ἐλπίς	5 Νοεμβρ.—2 Δεκεμβρ.	
77	Τὰ δένδρα καὶ ὁ ποιητὴς	3 Δεκεμβρ.	
77β	Ἡ πεταλούδα	7 Δεκεμβρ.	
78—79	Τοῦ Κριτικισκοῦ τὰ βάσανα	22 Δεκεμβρ.	
79β	Σοννέτον VI	23 Δεκεμβρ.	1877
80α	Τὸ τραγούδι τοῦ Γέρου	5 Φεβρ.	
80β—81α	Ὁ πενθῶν Ἔρωσ	6 Φεβρ.	
81β	Ἀγαρὴ καρδιά	20 Φεβρ.	
82—83	Ἐκδοθῆκαὶ 1—4	9 Μαρτ.	
83α—83β	Οἱ γάμοι	17 Ἰουν.	
84α	Τὸ μαραμένο	18 Ἰουν.	
84β	Κρυφὴ λύπη	30 Ἰουλ.	
85α	Ἀντίθεσις	—	
85β	Σχέδιο ἀρχαίας λυκῆθου πάνω σὲ στήλη κυκλωτερῆ		
86	Δυὸ φτερά—βέλη—χιαστί	1879	1879
86—87	Τῷ κ. Π. Ναοῦμ τὴν 1ην 1879	1 Ἰαν.	
87—88α	Δὲν θέλω αὐτάρκεια	31 Ἰαν.	
88β	Ἄμ' γὰρ τὸ εἶπα μετάνωσις	1 Φεβρ.	
89	Μ' ἀρέσει τὸ γλυκὸ κρασί	2 Φεβρ.	
89β	Ὡ τί καμάρι	3 Φεβρ.	
89β—90	Ἡ ψευτιά	7 Φεβρ.	
90β—91α	Τὸ γραφτὸ	9 Φεβρ.	
91α—91β	Σοννέτον VII	28 Φεβρ.	
91β—92	Μὲ λὸς νὰ πάγω ξενητεία	28 Φεβρ.	
92α—92β	Τὰ χορατὰ τοῦ ποιητῆ	1 Μαρτ.	
93	Τὸ δόλωμα	1 Μαρτ.	
93α—93β	Χαρά στην !	1 Μαρτ.	
93β—94	Ἐνθάρρυνσις	3 Μαρτ.	
94β	Παρεξήγησις	5 Μαρτ.	
95α—95β	Μένα μου τῶπεν ἡ γιαγιά	6 Μαρτ.	
95β	Ἀγρυπνὸς κόνος	6 Μαρτ.	
96—96β	Τὸ γράμμα	15 Μαρτ.	
96β	Σοννέτον VIII	16 Μαρτ.	
97α	Παρομοιώσεις	16 Μαρτ.	
97β	Ἀπορία	20 Φεβρ.	
98α	Σοννέτον IX	34 Μαρτ.	
98β—99	Ἀστασία	28 Μαρτ.	
99—99β	Τὰ χιόνια	28 Μαρτ.	
99β—100	Ὁ ἀρχοντας	30 Μαρτ.	
100β	Τὸ αὐτὸ γερμανιστῶν	30 Μαρτ.	
101—101β	Μετάφρ. τοῦ ἐν σελ. 89 τῆς δε τῆς βιβλοῦ	2 Ἀπριλ.	

Φύλλον	Τίτλος	Ἡμερομηνία	
102—102β	Τάρεσκοντα	16	»
103—105α	Ὁ Ξένος	9 Μάρτ.—23 Ἀπριλ.	
105β	Εἰς τὴν Ἐνοιξιν	20 Μαΐου	
106	Δικαιολόγησις	30	»
106β—107	Ἡ διαθήκη μου	3 Ἰουνίου	
107—107β	Ἡ μεταμέλεια	28 Ἰουλίου	
107β—108	Die	4 Αὐγ.	
108α—108β	Ἡ ἀποτροπή	19 Αὐγ.	
103β—109	An Frau		
109	An Fr. Hebue	24	»
109β—110	Γερμανικὰ Λειψία	15	
110—111	Ὁ τάφος τοῦ ναύτου	20 Ὀκτώβρ.	
111β	Ἀγάπης κύματα	23	»
112α	Ἀποχαιρετισμὸς	19 Νοεμβρ.	
112β—113	Ἡ φλιβερὴ ἱστορία	21	»
113—113β	Ἐν τῷ Ξενοδοχείῳ	5 Δεκεμβρ.	
113β—114	Ναύτου σύζυγος	12	»
115	Σοννέτον X μιὰ ἄγκυρα ζωγραφιστὴ 1880	17 Φεβρ.	1880
115β—116	Εἰς αἰδὸν	19	»
116β	Μετάφρ. γερμανιστὶ μετάφραση φύλλ. 88	1 Μαρτ.	
117	Γερμ. μετάφρ. τῆς παρεξηγήσεως φύλλ. 94	1 Μαρτ.	
117β—119β	Συμβουλή εἰς σπουδαστὴν	27 Φεβρ.	
119β—122α	Ὁ φιλομαθὴς πτωχὸς μετάφρασις ἐκ τῶν πρωτολεῖων γερμανιστὶ	2 Μαρτ.	
122β—123α	Ὁ διδάσκαλός μου	19	»
123β—125α	Πεποίθησις	2	»
125β	Σοννέτον XI	22	»
226	» XII διόρθωσις ἐκ τοῦ μικροῦ βιβλίου		
226β	Σοννέτον XIII ὁμοίως		
227—130	Ποιητικὸν συμβούλιον	23 Μαρτ.	
130β—132α	Ἡ ἐπαίτις	24—25	»
133	Γερμανικὸ	26	»
133β	Τὸνομά της γερμανιστὶ	27	»
134β	Σοννέτο XIV		
135α	» XV διορθώσεις ἐκ τοῦ μικροῦ βιβλίου		
135β	Σοννέτο XVI		
136	Ἐν Γοτίγγη	15 Ἀπριλ.	
136β—137	Ὁ Μάρτης	30	»
137β—138	Γεωργ. Ζαρίφη διὰ τὴν 23 Ἀπριλ.	1 Μαΐου	1880
138β—143	Ἄσματα 13	17	»
143—149β	Τὰ προικιά	23 Σεπτεμβρ.	
150	Τὰ σύννεφα καὶ ὁ ποιητὴς	11 Δεκεμβρ.	
150β—151α	Παλιμβουλία	17 Σεπτεμβρ.	
152—170	Καλαμάρι μὲ γραφίδα ἀπὸ φτεροῦ 1881 Γεωργίῳ Ζαρίφῳ τὴν νύκτα τῆς 28		

Φύλλον	Τίτλος	Ἡμερομηνία	
	πρὸς 29 Ἰουνίου ὄλα μὲ μότικον μελάτι.		
170β	Διὰ τὸν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν	8 Ἰουλίου	1881
171α	Ἐξομολόγησις	30 Αὐγ.	
171β—172α	Ἀντιφάρμακον	3 Σεπτεμβρ.	
172β—172β	Ἡ καταμήνυσις	4 >	
173	Ἀσταςία (ένας στίχος)	4 >	
174—174β	Ψυχολογία	29 >	
175α	Προσοχή		
175β—177β	Τσαγανός καὶ Ἀλεπού	29 >	
178α	Τὸ Γατάκι	29 >	
178β—179α	Ἐπὲρ τῶν πτηνῶν	29 >	
179β—180	Ἐσπερινή προσευχή	29 >	
180β	Ἐλεημοσύνη	29 >	
181—181β	Πτηνὸν πρὸς παιδα	30 >	
182—182β	> > >	30 >	
183	Ἡ εὐλάβεια	30 >	
184—184β	Δικαιοσύνη	30 >	
185—185β	Ἐπὲρ τῶν Ζωϊφίων	30 >	
186—187β	Ὅπου γυρεύει κέρατα χάνει καὶ τ' αὐτιά		
188—189α	Ὁ Μοῦρτος	1 Ὀκτωβρ.	
189	Ὁμολογία	31 Σεπτεμβρ.	
190—190β	Πρὸς τὴν Σελήνην	31 >	
191—191β	Μὴ μὲ λησμονῆς	31 >	
192—194α	Τῆ εὐγενεστάτῃ κ. Ἐρυφίλῃ Βερνουδάκῃ ἐπὶ μιᾷ τῶν πολλῶν ἀνθοδέσμων της	1 Ὀκτωβρ.	
194β—196β	Ὁ χάρος		
197—198α	Ἀθῆναι μεταιορολογία	9 Νοεμβρ.	
198β—200α	Μεταμορφώσεις	10 >	
200β—201	Ὁ ἀνερόμυλος	10 >	
201β—202	Ὁ Κοῦκκος	10 >	
202β—204α	Τὰ μέλη τοῦ σώματος	10 >	
204β—205	Τὸ ψαράκι	12 Νοεμ.	1881
205α—205β	Ἡ σμαρίδα	12 >	
206—207α	Κοσμογονικόν	12 >	1881
207α—208α	Χελώνη καὶ ἱππος	12 >	
208α—210β	Οἱ καιροὶ τοῦ ἔτους	12 >	
210β—211α	Ὁ νερόμυλος	13 >	
211β—212α	Ἀστοργία	13 Σεπτ.	1831
212α—213	Ὁ σιδηρουργός	13 Νοεμ.	
213—214α	Ὁ ξυλουργός	13 >	
214α—215	Ὁ γεωργός	13 >	
215α—215β	Τὸ πλύσιμον	13 >	1881
216—216β	Ἡ βροχή	19 >	
217—217β	Τὸ δάσος	14 >	
218—218β	Ἡ πατρις	14 >	
218β—219β	Ὁ ψωμάς	16 >	

Φύλλον	Τίτλος	Ἡμερομηνία	
220—220β	Τὰ ψίρια τῆς Ζωοδόχου	16	>
221	Σοννέτον	24	> 1881
221β	Ἄποτροπή	13	>
222	Ἄσμα	14	>
222β—223	Εἶχαί (1882). Ἡ Αἰκατερίνη I	16	Δεκ.
223β—224	Ὁ Γεώργιος II	16	>
224	Ὁ Ἰωάννης III	17	>
224β—229	Ἡ βαρκούλα (πρωτοχρονιά μου)	24	>
229β—230	Ἡ παραίνεσις	29	>
230—231α	Ἄπορία	29	>
231—231β	Ὁμολογία	30	>
232—232β	Νουθεσία	30	>
233—233β	Ἀνδρέα Ἀναγνωστάκη. Τὰ κατοπιν ἑορτῆς		1882
234—234β	Εἰς τὴν Νόρμαν	27	Φεβρ. 1882
234β—235	Εἰς λεύκωμα		
235—235β	Διὰ τὴν ἀνοιξιν	27	Ἀπριλ.
235β—236β	Γεωρ. Ζαρίφη. Τῷ τρισεβάστῳ μοι κηδεμόνι	12	Μαΐου 1882
236—240β	Ἡ Κριτικὴ (Μασσαλία)	14	> 1882
240β—241	Ἄσματα. I	16	>
241α	II	16	>
241β	III	16	>
241β—243	Τοῖς Ἀβδηρίταις	17	>
243α—243β	IV	17	>
243β—244	V	17	>
244β	VI	17	>
244β	VII	17	Μαΐου 1882
244β—245α	Τὸ περιστέρι μου	17	>
245—246	VIII	17	>
246—247β	Ἡ Συμφωνία	17	>
247β—248	IX	18	>
248—248β	X	18	>
248—249	XI	19	>
249—249β	XII	19	>
249β—250	XIII	19	>
250β—251α	Ἐλένη Ζαρίφη διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς	20	>
251α—252α	XIV	21	>
252—252β	XV	21	>
253	Τῷ βαθυπλούτῳ κ. Θ. Ρ.	22	>
253β—254	Ἐπὲρ τῶν δένδρων	23	>
255—255β	Ὁ Κριτὴς	22	>
255—256	Ἄσμα Ἐπικούρειον Παρίσι	13	Ἰουλίου
256β—257β	Πρὸς τὴν Σελήνην	17	>
257—259α	Ὁ Μάρτης	24	Ἰουνίου 1882
259—260	Τὸ μερμήγκι	21	Αὐγ.
260—261	Τὸ σφαλάγκι	21	Αὐγ.
261—262	Ἡ ἀνεμώνη	27	Αὐγ.
262	Τὸ τραγόνι	27	Αὐγ.
263	Ἡ θλίψη μου		Λονδίνον Νοέμβρ.

ΕΜΜΕΤΡΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

Α΄

ἙΒΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩ΢ ΔΕΙΓΜΑ.

1. [Παράφρα΢ις εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς στίχων τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ (<Ἀκομινάτου>)] τοῦ Χωνιάτου εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκον Α΄ Κομνηνόν, τὸν τύραννον 1183—1185¹⁾. Οἱ στίχοι οὗτοι ἔχουσιν ἐκδοθῆ κατὰ τὸ πρωτότυπον τελευταίως ὑπὸ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ μου Σπ. Π. Λάμπρου: «Αἰ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους» (ἐν Ἀθῆναις 1878) σελ. 43. Ἡ παράφρα΢ις ὑπὸ Σ. Α. Κουμανούδη, γενομένη τῇ 1 Μαρτίου 1878, «ἐν ὄρα μεσονύκτιων» μετὰ τὴν «ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Σ. Π. Λάμπρου»²⁾ θέλει δημοσιευθῆ ἄλλαχοῦ. Ἐπισυνάπτει εἰς τὴν παράφρα΢ίν του ὁ Σ. Α. Κ. καὶ σκωπτικὸν ἐπίγραμμα εἰς τὸν Μιχαὴλ τὸν Χωνιάτην καὶ σημείωσιν περὶ τοῦ αὐτοκρ. Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, τοῦ τυράννου, ἐν ἣ γίνεται μνεῖα καὶ τῆς ἱστορίας «τοῦ [Κωνσταντίνου] Παπαρρηγοπούλου τοῦ θαυμαστοῦ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων»].

Β΄

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ
(ποίηθέντα τῷ 1866)

Εἰς Δημήτριον Μαυροφρύδην

2. Ἐνθάδε Καππαδόκων ἔσρος Δημήτριον αἶα
κεῦθαι Μαυροφρύδην οὐ πολὶδὸν φθίμενον,
ἀλλὰ μάλ' ἀνδρὸς ἐν ἀκμῇ ἑοῖς τε ποθεινὸν ἑταίροισι,
οἷσι διδασκαλὴς προὔχεται νᾶμα καλόν.

5 Φεῦ μοίρης τῆς Ἑλλαδικῆς, ὅτι τοῖου ἐν ἔργοις
ἐν τε λόγοις φωτὸς ἤμπλακεν ἄμμι πάτηρ.

3. Ἴνιν Καππαδοκῶν Δημήτριον, ὃς λάχε κλῆσιν
Μαυροφρύδου, κρύπτει τύμβος ὄδ' ἐν γυάλοις

1) Ἐθεσα ἐντὸς δεξυγωνίων ἀγκυλῶν τὸ ἐπώνυμον Ἀκομινάτος, καθ' ὅσον τοῦτο δὲν θεωρεῖται ἴδιον τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου. Βλ. G. Stadtmühler, Michel Choniates Metropolit von Athen (ca. 1138ca.—1222). (<Orientalia Christiana>. τόμ. XXXIII—2, ἀριθ. 91, Φεβρ.—Μαρτ. 1934, ἐν Ρώμῃ) σελ. 274—278[=152—156]: «Excurs 4. Der Pseudo-Familiennae Akominatos».

2) Βλ. G. Stadtmühler, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 315.

3) Πρόκειται περὶ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Σπ. Π. Λάμπρου].

Ἡρώου Μεσολογγίου, ἐνθ' ἀπάνευθεν Ἀθηνῶν,
ἦχι δίδασκε λόγους, λοισθιον ἡμαρ ἴδεν.

4. Τῆδ' Ἑλληνομαθῆς Δημήτριος ὕπνον ἰάνει·
Μαυροφρύδης γενεήν, ὃς πρὶν ἀφικόμενος
τὰς δὲ γύας ἀβληχρὸς νοῦσφ ἐπήλπισε κάριτα
ῶδ' ἔξειν ῥᾶον, πνεῦσε δὲ γ' ὑστάτιον,
5 μητρὸς κἀδελφῶν ἐκάς, οἷς καὶ νῦν ἐτ' ἐν ἄστει
Καππαδοκῶν πατρίῳ προσδόκιμος πέλεται.

5. Ἐνθάδε Μαυροφρύδης κεῖται, πένθησεν ὃν Ἑλλάς
ἀργαλέη νοῦσφ εὐὸ πολὶν φθίμενον
γραμματικῶν γὰρ ἄριστος ἦεν ἐν Παλλάδος ἄστει
καὶ γ' ἀρετῇ χρηστὸς γίγνεται πᾶσιν ἀεὶ.

6. Ἀκτὴ μὲν κλεινὴ Μεσολογγιάς ὁστία τῆδε
θάλλει Μαυροφρύδου, πνεῦμα δ' ἐς ἀθανάτους
βῆ πτάμενον, χ' οὕτως οἱ πάντα καλῶς ἂν ἔχοι δῆ·
μή μιν θρηνώμεν λῆϊν ὃς εὖρ' ἀγαθῆν.

7. Μαυροφρύδης Μούσης Ἑλληνίδος ἔξοχα λάτρις
ἐνταῦθ' ἠρωσιν μίσγεται ἀθανάτοις
οὐδας ὑπὸ κλεινὸν Μεσολογγίου, ἐνθ' ὃ γε τοῖσιν
ἀγγελίαν φαιδρὴν Ἑλλάδοθεν κομιεῖ,
5 τῆς προγόνων ἀρετῆς ὡς μήστορες οὐ μάλα παῦροι
ἐν φάει στρωφῶσ', ὧν γ' ἔπλει' αὐτὸν ἔξει.

8. Μαυροφρύδην Δημήτριον ἔρνος Καππαδοκίης
γραμματικῶν ὄχ' ἄριστον ἀπολλύμενον τάφος οὗτος
ἄστει ἐν ἠρώφω Μεσολογγιτέων κατακεῦθαι,
ὃν γε καθηγητῆρα δόμου σοφίης ὑπάταιο

5 * ἐν Κέκροπος πτολιέθρῳ ἑόντια ποθοῦσιν ἑταῖροι
οἷσι διδασκαλίης πρόφρων ἔπε' ἄμβροτ' ἔχενεν.

* Ἡ ἐν Θησηίῳ ἄστει ὁμιλεῖται πενθησαν ἀολλεῖς.

Τούτων τῶν εἰς Μαυροφρύδην ἐπιγραμματῶν προσηρτηται κρίσις τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου ζητηθεῖσα παρὰ τοῦ ποιητοῦ [βλ. κατωτ. σελ. 308 Π. Σ. Κ[ουμανούδης].

Ε Π Ι Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Α

9. [Εἰς Γεώργιον Α' τῆς Ἑλλάδος].

Ζῆθι μακρόν, ἀδξητὰ τῆς Ἑλλάδος Γεώργι', ἐκ πρώτης
τοῦτο στιγμῆς ἀληθὲς κ' ἐνδοξον ἅμα λαβῶν
ὄνομα, κ' εἶπε τὴν νέαν πατρίδα σου οὕτως ἀδξάνων
τέλος τῆς πάσης φυλῆς ν' ἀναδειχθῆς ὁ ποιμὴν.

10. Ζῆθι μακρόν ἀξήτῃ τῆς Ἑλλάδος Γεώργιε ἀναξ·
Ζῆθι καὶ σὺ μετ' αὐτοῦ Ἄνασσα Ὀλγα μακρόν·
κ' εἶθ' εὐμενῶς ὁ Θεὸς εἰσακούων εὐχὰς τῶν Ἑλλήνων
πάντας αὐτοὺς ὑφ' ὑμᾶς νὰ συνενώσῃ εὐτυχεῖς.

11. *Ἐπιτύμβιον μου*

[Ποιηθὲν τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1868]

Τύμβος λιτὸς ὅδε Στέφανον κρύπτει Κομανούδην,
κοσμοπολιτῶν ὃς δόγματ' ἀνωσάμενος
ἀστυβλαβῆ, χρηστοῖς, τὴν ἦν ἐπεσὶν τε καὶ ἔργοις
πάτρην ἠῦξε φιλῶν· τὸν δε γὰρ ἐφράσατο
λαοῖς κείσθαι ἅπασι Θεοῦ τεθμόν, σφίσιιν
σὺν δίκῃ εὐρίσκειν, κοινῇ ἐπ' εὐπραξίῃ ἄλλακ' 1).

12. [*Εἰς Κωνσταντῖνον Κόντον*]

Εἰς τῆς νῦν ὀμιλουμένης γλώσσης μας τὸν πλουτισμὸν
ἴλ' οἱ λόγιοι Ἑλλήνων συνετέλεσαν δεόντως,
πλὴν ἑνὸς καὶ φιλολόγου, ὃ κινεῖ τὸν θαυμασμόν!
Τίς δ' αὐτός; ἂν ἐρωτᾶτε: Κωνσταντῖνος εἶν' ὁ Κόντος.
1879, κατὰ μῆνα Νοέμβρ.

13. [*Ἄλλο εἰς Κωνσταντῖνον Κόντον*]

Νοεμβρ. 1882. Ἀφοῦ ἀνέγνωσε τὰς Γλωσσικὰς Παρατηρήσεις [τοῦ Κ. Κόντου]

Βρούσις καθαρεύουσα σοφίας	κανὼν ἄκρος τῆς ὀρθογραφίας
ἄβυσσος τῆς Ἑλληνομαθείας	ταῦτα πάντα εἶν' ἐπ' ἀληθείας
ἰχνευτὴς τῆς Ἀττικογραφίας	ἔτι δὲ καὶ πέλαγος καὶ πόντος
ἐπιτιμητὴς τῆς ἁμαθείας.	τῶν παραπομπῶν ὁ Κάκα Κόντος 2).
ἰατρὸς τῆς σολοικοφανείας	

14. [*Ἄλλο εἰς Κωνσταντῖνον Κόντον*]

Τῇ 3 Δεκεμβρίου 1882 ἐστιχούργησα τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα, ἐν ᾧ συνεφώνησα
τὰ μακρὰ μὲ τοὺς τόνους.

Ὁ Κόντος εἴμ' ἐκεῖνος, ὃν γνωρίζετε
ὁ λεξιθῆρας· τοῦτο δ' εὐκολώτατα
ἀσκῶν τὸ ἔργον ἔς τὰς Ἀθήνας πάνσοφος
ἀκούομαι, φημίζομαι, δοξάζομαι.

1) [Τὸ νέον διὰ μολυβδίδος ἀντίγραφον εἶναι λίαν δυσανάγνωστον ἐν πολλοῖς ἐν' στ. 2: ἀνωσάμενος καὶ στ. 6: ἄλλακ' ἔγραψα κατ' εἰκασίαν].

2) [Ἄλλαχού ἐσημείωσεν ὁ Στ. Α. Κομμ.: «Κόντος ξύλον πανάκαρπον ἀμέλησε τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης»].

15. [*Εἰς Ζήσην Σωτηρίου*]

Ἄν ὄλοι ἐμιμούμεθα τὸν Ζήσιν Σωτηρίου
δὲν θᾶχε χρεῖαν ἢ Ἑλλάς Ἐυρώπης συνεδρίας).

10 Ἰουλίου 1880

Κοζανίτης

16. [*Εἰς Κωνσταντῖνον Παπαρηγόπουλον ἄδικον ἐπίγραμμα*]

Τῆ 23 Ἰανουαρίου 1888

Εἶσαι Παπαρηγόπουλε, ὄχ' ἱστορίας συγγραφεύς,
ἀλλὰ τῆς νεολαίας μας κολακικὸς διαφθορεύς
διότ' εἰς τὰ βιβλία σου συγκρούπτων τὴν ἀλήθειαν
αὐξάνεις τὴν τοῦ Ἑλληνοσ μετρίαν κακοήθειαν.

17. [*Εἰς Εὐγένιον Βουλγάρευν, Φίλιππον Ἰωάννου καὶ Κωνστ. Κόντου*]

Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως πολὺ φέριτερος ἔσκε
Ρωμαῖδος Μούσης ἐρμηνεὺς Θετταλομάγνης
ὄξος Ἰωάννοιο Φίλιππος, ὃν ἤνεσεν Ἑλλάς
πᾶσα, πλὴν Κόντου τοῦ ἕ) Ἀμφίσσης λαθοθύρα.

Τῆ 20 Ἰουλίου 1889

18. [*Εἰς Θεόδωρον Ὀρφανίδην*]

Ἐπιτύμβιον sui generis 1891.

Ὀρφανίδης μὲν ἐγὼ Θεόδωρος, ὃς ἐνθάδε κεῖμαι.

Ἔργα δέ μου φήμη τέτταρα πάντα θροεῖ
ὑβριστῆς γενόμεν, ἄδικος τε, φυτῶν τ' ἐπιστάτω
καὶ ποιητῆς δὴ τέτρατον οὐκ ἀφανῆς,
ἀλλὰ με κέντ' ἄνδρες λόγῳ ἤνεσαν ἐν τί φορούμην
εἰς Τάφον, ὡς πάσης κτήτορα τῆς ἀρετῆς
ψευδόμενοι λαμπρῶς, ὡς εἴδιστ' ἐν Δαναοῖσιν
ἔξοτε καὶ ἀρετῆς οὐκ ἀλίγουσι ποσῶς).

19. [*Ἐπιτύμβιον Κωνσταντίνου Καραπάνου*]

Τῆ 16 καὶ 17 καὶ 18 Μαρτίου 1895 ἀτελῶς καὶ παραξένως δλωσοῦν
ἔστιχούργησα τὰ ἑξῆς :

Μνήμα τόδ' οὐδ' Ἄρτης Κωνσταντίνος Καραπάνος

1) [Τὸ νέον διὰ μολυβδίδος ἀντίγραφον εἶναι ἐπὶ μέρους δυσανάγνωστον. Ἐν τέλει τοῦ στ. 2 ἴσως : *συνεδρίου*. Τὸ *Κοζανίτης* ἀναφέρεται ἀσφαλῶς εἰς τὸν Ζήσιν Σωτηρίου, περὶ οὗ βλ. τὸν ἐν τέλει τῆς πραγματείας ταύτης πίνακα ὀνομάτων καὶ πραγμάτων].

2) [Τὸ νέον διὰ μολυβδίδος ἀντίγραφον δὲν φαίνεται κατὰ πάντα πιστόν. Ἐν στ. 4 ἔγραψα : ἕ ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ νέῳ χειρογράφῳ κειμένου : *ἔξ*].

3) [Τὸ νέον διὰ μολυβδίδος ἀντίγραφον εἶναι λίαν δυσανάγνωστον, προφανῶς οὐχὶ κατὰ πάντα πιστόν].

... δείμαθ' ἑαυτῷ χ' οἰκητοῖς τυμβήϊον ἔμμεν
 χορηγικὸν μνημεῖον ἐκμιμούμενος
 τὸ πᾶσιν ἡμῖν γνωστὸν τὸ Λυσικράτους,
 κάλλιστον ἔργον ἐν χώρῳ νεκρῶν τεθείς.

20. [*Ἐπιτύμβιον Φραγκίσκου Μοσχάτου*]

Φραγκίσκου τόδε σῆμα' ὅς Μοσχάτου ἔσχ' ἐπὶ κλησιν
 ὧ παροδίῳ ὀράας, ἀνδρὸς ἀμεμπλοτάτου,
 ἦσκει γὰρ τὸ δίκαιον ἐν ἐμπορίῃ πολυχρησίῳ
 τοῦνεκα καὶ κλαῦσαν πάντες ἐπὶ φθιμένῳ.

21. [*Εἰς εἰκόνα Ὁμήρου*]

Τὴν 3 πρὸς τὴν 4 Αὐγ. 1880 ἐν τῇ κλίνῃ ἐστιχοῦργησα.
 εἶναι βέβαια ἀπλοῦν γύμασμα καὶ οὐδέν τι πρὸς.

Εἰκόν' Ὁμήρου ὄρας τοῦ ποιητῶν κορυφαίου
 Ἰλιάδ' ὅς ποιήσεν Ὀδύσειάν τε καὶ ὕμνους
 πάντα δ' ὁμῶς Ἑλλάς καὶ βάεβαρος ἦνεσε γαῖα.

22. *Ὄκ ἔστι πολλὰ λέγοντα μὴ ἔξαμαρτεῖν.*

Τῇ 8 Αὐγ. 1880

23. Πάντων προτίμα χρημάτων χριστοὺς φίλους
 ἄφιλος γὰρ οὔτ' ἐν δυστυχεῖ πότμῳ βίου
 χαίρειν δυνήσει οὔτ' ἐν εὐτυχεῖ ποτέ.

24. Τῇ 8 πρὸς τὴν 9 Αὐγ. 1880 τὴν νύκτα :

Στιχοργίας μου δεῖγμ' ἰαμβικῆς τόδε,
 ὅσον σθένω γε' τὸ γὰρ ἀδυνάτου πόρος
 οὐδὲν πέφην' ἐν ἀνδράσιν ἐκ τῶν θεῶν.

Τῇ 8 Ἰουνίου 1880

25. [*Εἰς Ζάκυνθο*]

Τῇ 2 Αὐγούστου 1887

Ἐνα καλὸ χ' ἢ Ζάκυνθο, π' ἀξίζει μιὰ ντουζίνα
 τῆς λείπ' ἢ σκόν' ἢ περισσὴ ὀπουναὶ στήν Ἀθήνα.
 Ἄν πῆς καὶ τ' ἄλλο τῆς καλό, τὴν ἀκατορησιά,
 στὶς ροῦγες τῆς ἀπόσωσες ὄλη τὴν παινεσιά.

26. *Ὄκ ἔστι χαίρειν οὐδ' ἐν σφρανῷ μόνον*

Φεύγεις ἂν ἄνδρα τὸν σεσημειωμένον
 κοινὸς κελεύει τοῦτο κἀληθῆς λόγος—ἢ
 παλαιὸς ὧς κέλευσε κἀληθῆς λόγος.

ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΠΡΩΤΟΤΥΠΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1850—1896

Τῆ 21 Ἰανουαρίου 1850

27. Θεέ μου σφόδρα ἤμαρτον ᾗς τὸ μέγα ὄνομά σου
μέχρι τῆς ὥρας ἀπειθῶν εἰς τὰ προστάγματά σου.

Ἄλλ' ἤδη τῆ σῆ χάριτι, ἰδοὺ μεταμελοῦμαι,
καὶ τῶν κακῶν μου ἔξεων τὴν λήθην ἔξαιτοῦμαι.

5 Εἰς νέαν ἀρετῆς ὁδόν, Θεέ, σὺ ἔμβάλόν με,
καὶ εἰς αὐτὴν ἀκλόνητον σὺ πάλιν τήρησόν με,
ὥστε διάγων ἄμειπτα τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας,
πανήσυχος καὶ τῆς νυκτὸς νὰ βλέπω τοὺς ἀστέρας
καὶ ἔχων ἀντιλήπτορα σὲ κράτιστον, Θεέ μου,
10 νὰ μὴ φοβῶμαι τῶν παθῶν τὰς προσβολὰς ποτέ μου.

28. Υἱέ μου πρωτογέννητε, ἄχ' ποῦ εἶσαι

μὲ τὸ μικρὸ σου τάχ' ἀδελφί παιζεις

ἢ τῆς μητρός σου παραμύθι ἀκούεις,

ἄχ σὲ ποθῶ καὶ τὴν μητέρ' ἀντάμα

5 καὶ τὸ μικρὸ μαζῆ. Καὶ σὰν δὲν σ' ἔχω
γιὰ χάρι σου τὰ ξένα κανακεύω.

Ἐγὼ ποῦ πρῶτα πώποτε τὸ μάτι

εἰς τὰ παιδιὰ δὲ σήκωνα, ἔγιν' ἄλλος

καὶ λαχταρίζω σὰν ἐδῶ τὰ ξένα,

10 τὰ ξένα ποῦ σοῦ μοιάζουν εἰς τὴ χάρη
ᾗς τὸ βλέμμα ᾗς τὸ μικρὸ ἀνάστημά σου
κ' εἰς ὅλα τὰ μικρὰ τραυλὰ λογάνια.

Παιδί μου, πάρε τὴν μητέρα κ' ἔλα

καὶ φέρε μου μαζῆ καὶ τὸ μικράκι.

15 Παιδάκια καὶ μητέρα ἔλατε ὅλοι.

Ἐδῶ σὰς περιμένω λυπημένος

τὰ μάτια μου σιγὰ σιγὰ δακρύζουσι

ποῦ δὲν σὰς ἔχω μεσ' τὰ φυλλοκάρδια.

Γυναῖκα καὶ παιδιὰ πῶς τὸν πατέρα

20 εἰς ἐρημιὰ ἀφίνετε μονάχον

καὶ σεῖς καρδιὰν δὲν ἔχετε καὶ πόνον ;

Τὰ ἀνωτέρω ἐγράφησαν παρ' ἐμοῦ ἐν μηνί Ἰανουαρίῳ τοῦ 1855 ἐν Ἀθήναις, περὶ τὰς 15 τοῦ μηνός. Ἄν δὲν ἔχουν τεχνικὸν κάλλος, ἔχουν spontaneitatem quandam.

(Σημ. Π. Σ. Κ. Ἡ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ εὐρίσκοντο ἐν Ζακύνθῳ, ὅπου ἕνεκα τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιδημίας τῆς χολέρας εἶχον μεταβῆ, συνοδευόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1854).

29. *Κικέρων κατὰ Εὐριπίδην*

Nam si violandum est jus, regnandi gratia
violandum est : aliis rebus pietatem colas.

Ἄν πρόβει ν' ἀδικῆ τις, μόν' γιὰ βασιλεία
ἄς ἀδικῆ· μὰ ἔς τᾶλλα νάναι δίκαιος.

5 Ἄν εἶναι ν' ἀδικήσης, μόνον γιὰ βασιλιᾶς
νὰ γίνης, κάμε τ' ἀδικ' ὄχι γιὰ ἄλλο τι.

Ὁ Εὐριπίδης τὸ εἶπε, κ' ὁ Ἰούλιος
ἐκειὸς ὁ Καίσαρ πάντα εἰς τὸ στόμα του
αὐτὸ εἶχε τὸ ρητό, γιὰτὶ τοῦ ἴσχυερε.

10 Εἰς χρόνους πλεῖδ παληοὺς πολὺ παλαιότερους.
Σᾶν κᾶτι ὁμοιο εἶπε καὶ τῶν Ἀθηνῶν
ὁ νομοθέτης Σόλων, ποὺ ἦτον ἄνθρωπος
μὲ βαθειὰ γνώσι καὶ μὲ καλὴ θέλησι.

15 Εἶπε: τῶν Ἀθηναίων μωρ' ἄς γινόμεον
γιὰ τρεῖς ἡμέραις τύραννος, κ' ἀπαὶ ἀσκή
ἄς μ' ἐγδαρναν, κ' ἄς μ' ἐκρεμοῦσαν ἐδῶ πᾶ.

Καλὰ τὰ λόγια ταῦτα, φέρουν καὶ καλό,
ἂν Σόλωνες τὰ λέγουν· εἶναι (πῶς νὰ πῶ ;)
καλὰ ἀκόμα ὅταν καὶ Ἰούλιοι

20 τὰ λέγουν, ποῦναι κᾶτι, εἶναι Καίσαρες.

Ἄμ' ὅταν μοχθηροῦται ἄνθρωπάρια
π' οὔτε σοφίαν ἔχουν οὔτε θέλησι,
παπαγαλιζοῦν τέτοια σοφὰ λόγια
καὶ μοῦ ἐκφραζοῦν τυραννίας ὄρεξι

25 μὲ χαῦνη γλῶσσα, χαῦνα πόδια, χαῦνον νοῦν.

Αἱ τότε, νὰ σᾶς πῶ, ἀδέλφια, μ' ἔρχεται,
μ' ἔρχεται σκᾶση, μ' ἔρχεται νὰ σκοτωθῶ
ποὺ ζῶ σὲ τέτοιους ἄσχημους κακοὺς καιροῦς.

Τῆ 23 Μαΐου 1864.

30. Στίχοι τῆ 24 Αὐγούστου 1870 ἐν Ἀθήναις γραφέντες μετὰ τὸ
ἀκουσμα τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ναπολέοντος ὑπὸ τινος, ὄχι ποιητοῦ, ἀλλ'
ἀπλῶς ἀνθρώπου καὶ Ἑλλήνος.

Ἄσυνειδήτου καὶ ἀπίστου γενεᾶς
τῶν Βοναπαρτιδῶν βλαστὸς γενόμενος
ὑπὸ τῆς τύχης ἀνυψώθης τῆς τυφλῆς,
ἦν μόνην ὡς θεοῖτητα ἐπρόσβευες,

5 κ' ἐπιτοκήσας, Ναπολέον, τοὺς θεσμοὺς
τοὺς ἐλευθέρους ἐν Γαλλίᾳ αὐθαδῶς

κατέλυσας κ' ἐδέσποζες ἐνιαυτούς
 εἴκοσιν ἀμερίμωτος, μὲ βοήθειαν
 ἀνθρωπαρίων δούλων, οἷα πάντοτε
 10 οἱ τύραννοι εὐρίσκουσιν, ἔκαμνες δὲ
 κ' ἔξεκαμνες μὲ τὴν μεγάλην δύναμιν
 τοῦ τῆς Γαλλίας ἔθνους ἔργ' ἀνόσια,
 κ' ἐκεῖνο, ὡς μὴ ὄφελεν, ἐκ τῶν ἀτιμῶν
 τῆς δόξης τῆς ματαιίας μεθυσκόμενον
 15 ἠνείχεντό σε, ὅπως καὶ τὸν θεῖόν σου
 ποτὲ ἠνέχθη· νωθρευόμενοι δ' οἰκτρῶς
 οἱ τῶν ἐθνῶν Εὐρώπης κοῦφ' ἠγήτορες
 ὑπέπτησσαν ἐμπρός σου, κιθίαν ἀνοιγες
 20 τὸ στόμα σου, Πυθίας ἔξεδέχοντο
 χρησμούς ν' ἀκούουν. Ταῦτα πρώην, νῦν δ' αἰσχροῦς
 τοῦ ἀλαζόνος ἦθους σου, ὀλοθρευτὰ
 τοσοῦτων ὑψηλῶν σου ἐν Μεξικῷ
 καὶ θάπτα τῆς δυστήνου νήσου Κρήτης μας,
 25 ποινὴν ἐκτίνεις· τοιοῦτος ἀνέλπιστα
 φανείς ὁ Πρῶσσοσ ἀναξ μὲ τὸν εὐάνδρον
 στρατὸν τῆς Γερμανίας, ἐξεδίκησε
 τὸν ὑβρισμένον ὑπὸ σοῦ πολιτισμὸν
 τῆς ὅλης Εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητος,
 30 κ' εἰς τὴν δικαίαν ἔρριψεν ἀφάνειαν
 τὸ τῆς ἀπίστου γενεᾶς σου ὄνομα,
 αἰχμάλωτον λαβὼν σε τὸν φιλόζων.
 ὦ εἶθε καὶ οἱ ὅμοιοί σου, ἂν τινες
 εὐρίσκωνταί που, ὄλεθρον παρόμοιον
 35 τῷ σῷ νὰ πάθουν· οἱ λαοὶ δ' ἐλεύθεροι
 λαβόντες θάρρος πλεῖον εἰς τὰ στήθη των
 πρὸς ἐνθερμον λατρείαν ἀρετῆς ἀγνῆς
 στερεῶς ἐν τῇ Εὐρώπῃ νὰ ἰδρῦσῃσι
 τὸ τῆς δικαιοσύνης κράτος. Γένοιτο.

31. [*Ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει Ἀρείης τῆς Ἠλείου*]

Τῇ 31 Δεκεμβρίου 1881 ἐστιχοῦρησα

Ἄμυγδαλῆ μὲν ἄνθος ἡρινὸν φέρειν
 χειμῶνος ἀκμάζοντος ἢ φύσις πόρεν
 δένδρων πρὸ πάντων τοῦτο δῶρον ἐκπρεπές,
 ἐμοὶ δὲ Μοῦσαι, καίπερ ἀσθενεστέρω
 τανῦν γέροντι, καλλίφων' ᾄδειν μέλη,

ὥστ' ἐκπρίεσθαι τοὺς νεωτέρους ἔμοῦ.

Τὸ ἴδιον εἶναι κατὰ τὰ λεξικά μακρόν.

[Σημείωμα. Στ. Α. Κ.]

32. Τῇ 3 Ἰανουαρίου 1882 ἐστιχούργησα καὶ τῷ 1887 συνεπλήρωσα ὅπως ὅπως τὸ ἐξῆς :

Ἡπείρου βατὴ μερίς, ἦν Ἄρταν καλέουσιν
ἀμφιπερικτίονες τῆς πάλαι Ἀμβρακίης
δουλοσύνης ἡμᾶρ συγγερόν μετὰμειψεν ἔς αἴσαν
κρείττον' ἐλευθερίας. Στέργουμεν ἢ γέγονεν
καὶ συγγνωμονικῶς διακείμεθα καὶ χάριν ἴσμεν
τῷ τὴν συνθήκην ὄψοι' ἀποδεξαμένῳ
οὐ γὰρ κίρκος ἐνῆν τῷ νῦν γένει, ὥστ' ἐποροῦσαι
κάπολαβεῖν κληρὸν πάντα τὸν Ἑλλαδικόν.

33. Τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1882

Τὸν δέκατον καὶ ὄγδοον αἰῶνα	θὰ παραστῶμεν ἴσως τῇ ταφῇ.
ἀπὸ Χριστοῦ τὸν τάφον τῆς Χριστοῦ	Τί δ' ἔσται μετὰ ταῦτα, ἀγνωῶ.
θρησκείας ὅτι ἔχουν ἀνασκάψει	Ἄς εὐχρηθῶμεν μόνον τὴν ὀρθὴν
πολλοὶ βέβαιοι εἶναι· ὁ δὲ τούτῳ	πρὸς ἀληθῆ εὐσέβειαν ὁδὸν
ἐπόμενος αἰὼν καὶ θὰ τὴν θάψῃ	καὶ ὄχι ἐπανάληψιν τῶν πρώην
καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα, κ' ἡμεῖς	τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πλανῶν.

34. Τῇ 30 Ὀκτωβρίου ἕως 2 Νοεμβρίου 1882 νύκτωρ ἐν τῇ κλίνῃ.

Οὕτω μὲν, ἀλλὰ θάπτον, ἢ τις οἶεται
Χριστὸς Θεὸς καλούμενος πεπαύσεται.
Τοῦτ' ἐγκυρόν μοι παντὶ τ' εὐφρονοῦντι νῦν
κίνησις ἢ σύμπασα κόσμου δείκνυσιν.
Οὐκ οἶδα δ' εἶπερ τοῦτο τῷ βροτῶν γένει
ὄνησιν οἶσει, πιθανὸν δέ πως δοκεῖ.

35. *Sonetto* [1883]

Εἰς τὴν ζωὴν τὴν τόσων κακῶν πλήρη
ὅπου σταγμοὶ ἠδέων αἰσθημάτων
πνίγοντ' ἐντὸς πολλῶν πικρῶν κυμάτων
ἢ μουσικῆ ἀβύθιστον σ' ἐτήρει
ὦ Θεονόη· ἂν δ' ἐμεψιμοίρει
ἐνίοτ' ἢ ψυχὴ σου, δι' ἀσμάτων
διέσπας τὴν ἀχλὺν τῶν παθημάτων
παρηγορίαν ἔλκουσα θυμῆρ.
Σὺ ἦτις χιλιάδας τετρωμένων

στηθῶν ἐκ τῶν γλυκέων σου χειλέων
 λάτρευσας με φθέγματ' ἀηδόνας.
 Σὺ καὶ τοῦ Ἄδου τὸν ἀπεσταλμένον
 ἐμάλαξες με ὄσμα ἡρεμαῖον
 κ' ἐξέπτῃς ἐκ τῆς γῆς ἡμῶν ἀπόνως.

(Σημ. Π. Σ. Κ. ὑπάρχει καὶ παραλλαγή ἀντὶ Θεονόη—Καταλάνη κλπ.).

36. Τῇ 20 Μαρτίου 1883

Θεὸς καὶ φύσις καὶ ἐλευθερία
 τῶν ἀνθρωπίνων νόμων τὰ στοιχεῖα
 νὰ εἶναι πρέπει. Ἐν αὐτῶν ἂν λείψῃ,
 τὸ πᾶν ἢ ἀναρχία θὰ καλύψῃ
 καὶ χάος χεῖρον τῶν προτοῦ αἰώνων
 ἀναφανέν θὰ βασιλεύῃ μόνον.
 Θεὸς πρὸς τί ; ἀνίσως ἐρωτᾶτε,
 πρὸς τοῖς δυσὶ στοιχείοις προσαρτᾶται.
 Σᾶς λέγω· εἶναι ἄφενκτος, διότι
 τῆς φύσεως αἰτία εἶναι πρώτη·
 τὴν φύσιν δὲ καὶ τὴν ἐλευθερίαν,
 ὡς ζεῦγος ἱππων εἰς ὁδὸν εὐθείαν
 ἠνίοχος Θεὸς ἂν διευθύνῃ,
 θὰ ζῆσ' ἢ ἀνθρωπότης ἐν εἰρήνῃ.

37. Εἰ τῶν ἐφ' ἡμῖν ἦν τὸ πρὸς τῶν φιλουμένων
 ἴσως φιλεῖσθαι, χρῆμα τοῦδ' ὑπέρτερον
 οὐκ ἦν ἂν ἄλλο παντὶ τῷ βροτῶν γένει·
 ἀλλ' οὐ γὰρ οὕτως εὐτυχεῖ τὰνθρώπινα·
 τέκν' ἐμοὶ παμφίλτατα κεῖνον πρὸ πάντων
 πεφᾶσθ' ὑμεῖς γε τὸν νόμον σώζειν δεῖ
 ὅς τὸν πέλας χωρὶς διαστολῆς τινος
 εἴτ' αἰνετός τις ἔστιν εἴτ' ἀνάριστος
 φιλεῖν κελεύει, μὴ μόνον τὸν ξυγγενῇ
 χ' οὕτως ἂν εὐ φέροισθε τῆδ' ἐν κοιλάδι
 τοῦ ψευδοκόσμου· τοῦτ' ἔστι μοι λόγου τέλος.

38. Τῇ 24 Μαρτίου 1884

Ἔτη ὅλα τριάκοντα κ' ὄκτω
 ὅπου ζῶ σ' τὰς Ἀθήνας
 εἰς τεσσάρων ἀνθρώπων θανάτους
 κατεχάρην καὶ εἶπα· καλὰ
 ὅπου ἔλειψαν τέτοια μυαλὰ

τέτοια ἦθη καὶ ἄμποτε δὰ
 καὶ τὰ ταῖρια τους ὅλα νὰ λείψουν.
 Τίνες ἦσαν οἱ τέσσαρες τῶρα
 ἄς σᾶς εἶπω, κ' εἰπέτε με τότε
 σεῖς, ἂν δίκαιον εἶχα ἢ ὄχι.

Περικλῆς Σοφριανόπουλος πρῶτος
βουλευτῆς Κλεομένης Αἰγίου
ἦτο δεύτερος, τρίτος δ' ἄρρυθμος
θὰ γραφῆ εἰς τοὺς στίχους ἐδῶ
Χαράλαμπος Σακελλαριάδης
καθὼς ἄρρυθμος ἦτο καὶ ζῶν
τετάρθυμος ἔρχετ' ἐδῶ,
καὶ Δημήτριος ὁ Πανταζῆς

Ἀθηνῶν ὁ γνωστός κουφαρίδας.
Ἐὰν βάλῃς εἰς τούτους ἀκόμη
Ἀναστάσιον Γούδαν ὡς πέμπτον
καὶ τὸν Τάσον Γεννάδιον ἔκτον
ἕνα ζῶντα καὶ ἕνα θανόντα
εἶπες ὅλαις ταῖς λέραις ὀρθῶς,
ὅπου ἔθρεψεν ὁ τόπος αὐτός.

39. Τῆ 16 Ἀπριλίου 1884

Δευτέρα φύσις, εἶπα, εἶν' ἡ ἔξις
καὶ ἂν πολὺ, ὦ νέε, δὲν προσέξῃς
εἰς ὅ,τι συχνὰ κάμνεις ἢ λαλεῖς
νὰ εἶναι προῖον καλῆς βουλῆς,
ἐνδέχεται εἰς κακὰ νὰ συνηθίσῃς
ἐξ ὧν διὰ παντός νὰ μὴ ἰσχύσῃς

ν' ἀπαλλαγῆς, νὰ κλαίῃς δὲ πικρῶς
νοῶν, ὅτι παρηλθεν ὁ καιρὸς
τῆς διορθώσεώς σου τῆς εὐκαταίας
διὰ στροφῆς πρὸς κλίσεις ἄλλας νέας
τῆς ἔξεως τελείως κρατησάσης
καὶ φυσικῆς δυνάμεώς σου πάσης.

40. Τῆ 27 Νοεμβρίου 1885

Οὐδεὶς ποτ' ἤσθεθ' ὃ τρόπῳ μετὰστασις
εἰς ὕπνον ἡμῖν γίγνεται ἔκ τοῦ γρηγορεῖν.
πάντως δ' ἀναισθητοῦσι τὴν ὑπνωδίαν
ἡμᾶς ὑφέρπειν εἰκὸς ἐστίν· ἀλλὰ πῶς...

41. Ἀντίγραφον : Ἐκ τῶν τοῦ Στεφ. Κουμανούδη

Τῷ 1887 ἐστιχούρησα τὰ ἑξῆς περὶ γλώσσης.

Τὸ νέον νεκρανάστατον τῶν πάλα Ἑλλήνων γένος
φιλότιμον ἐν πᾶσιν ὃν ἠθέλησε καὶ γλώσσαν
τοῦ ἐλευθέρου βίου του νὰ ἔχη ἀνταξίαν,
καὶ δὴ εἰς τὸ τῆς παλαιᾶς ἀναδραμὸν ταμείον
5 νὰ τὴν πλουτίσῃ πρῶτιστα, εἶτα νὰ τὴν καλλύνῃ
μεγάλως προσεπάθησεν ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος.
Τὸ ἔργον τοῦτ' ἰσάξιοι τοῦ κατὰ τῶν τυράννων
πολυαγοῦς πολέμου μας ἕαν τις θεωρήσῃ
ὀρθῶς, κατὰ τὴν κρίσιν μου, αὐτὸ θὰ ἐκτιμήσῃ.
10 Ναί, εὐεργέται ἀληθῶς τοῦ γένους των μεγάλοι
ὀνομαστέοι ἔσαι πάντες οἱ συμβαλόντες
εἰς τοῦτο κατὰ δύναμιν τοῦ πνεύματος ὃ εἶχον·
μόνοι δ' ἄ; ἔξαιρεθοῦν τοῦ ζηλωτοῦ ἐπαίνου
οἱ ἄγονοι ἐπικριταὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου,
15 οἱ λεξιθῆραι, μᾶλλον δὲ οἱ τοποθῆρ' ἐκεῖνοι,
οἱ μὴδὲ τὸ παραμικρὸν προσθέντες εἰς τὴν γλώσσαν,

οἱ ἀμελοῦντες τὴν αὐτῆς οὐσίαν ὡς ὁ Κόντος,
 ξύλον αὐτὸς πανάκαρπον πρεπόντως ἄς καλῆται
 20 καὶ εἴ τις ὁμοῖος αὐτῷ σχολαστικὸς ὑπάρχει
 ἀνίκανος ὀργανισμοὺς νὰ ἐκτιμήσῃ ζῶντας,
 νεκρῶν σωμάτων δ' ἀγαπῶν ταριχευτῆς νὰ μένῃ
 καὶ δόξαν Αἰγυπτιακὴν ἐκ τούτων νὰ θηροῦν.
 Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μου ἀλλῶς ἐκπεφρασμένη.

Τῆ 4 Ἰανουαρίου 1859 ἐστιχούρησα νύκτωρ καὶ τὰ ἔγραψα *).

42. Ὡ ξεύρω 'γώ, τὸ ξεύρω, θάρθη ἓνας καιρὸς,
 ὁποῦ τὸ ἔθνος θ' ἀπορῆ, πῶς ποίημα
 ὡσάν τὸν Στράτιν, ἐν Ἀθήναις τυπωθὲν
 εἰς τοῦ αἰῶνος τούτου τὰ πενήντα ἐν
 5 καὶ πάλιν 'ς τὰ ὀγδῶντα ὀκτώ ἐπαναληφθὲν
 ὄχι δὲν ἐτιμήθη, καθὼς τ' ἄξιζε
 ἀλλ' οὐδὲ κἄν εἰς κρίσιν λόγιόν τινα
 ἐκίνησεν ἢ ἔστω καὶ κατάκρισιν
 ἐνῶ τοσαῦτα περιεῖχεν ἔθνικὰ
 10 ζητήματ' ἄκρως σοβαρὰ μ' ἀσύνηθες
 ἐκπεφρασμένα ὕφος. Πάντες νοχελῶς
 ἀπεριέργως τὸ ἀφήκαν, γέροντες
 ὁμοῦ καὶ νέοι νὰ μουχλιάζῃ 'ς τὰ σακκιά
 τῶν βιβλιοπωλείων ἀνανάγνωστον.
 15 Τί δὲ σημαίνει, ὅτι 'ς τὰ πενήντα ἐν
 τὸν πρῶτον ἔλαβ' ἔπαινον 'ς τὸν Ῥάλλειον
 ποιητικὸν ἀγῶνα; Τίποτε ἀπλῶς
 διότ' ἢ τότε ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ
 ἐκτεθειμένη κρίσις μας, οὐδὲν ἔλεγε
 20 εἰσδύον 'ς τοῦ ποιήματος τὸ νόημα,
 ἐπιπολαία δ' ἦτο κ' ἡ ἐλίκρισις
 ἦν ἔγραψε κατόπιν ὁ αὐτὸς ἀνήθ
 ἐν τῇ Πανδώρᾳ, ὅστις ἦν ὁ Ῥαγκαβῆς.

[*] Γραμμαὶ ἐπὶ τοῦ κειμένου κεχαραγμένοι δηλοῦσιν, ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἦσαν ποτὲ ἀπόβλητοι παρ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ.—Οἱ στίχ. 23—24 ἔχουσι γραφῆ πλαγίως ἐπὶ τῆς ἔξω ἴσας τῆς κυρίας ὄψεως μονοφύλλου.—Τὸ ποίημα ἐν τέλει εἶναι ἐντελῶς διωρθωμένον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ.—Στίχ. 18: ὑπὸ ἐκ διορθώσεως τοῦ ἀρχιγράφου: *μνεία*.—Οἱ δύο μετὰ τὸν στίχ. 18 ἀρχῆθεν κείμενοι στίχοι ἔλεγον: *τῆς κρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ ἐπιπολαία ἦτον, οὐδὲν ἔλεγε νέον* (:), οἱ δύο οὗτοι στίχοι βραδύτερον συνεπτύχθησαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς ἓνα στίχον, τὸν 19.—Ὁ τελευταῖος στίχος ἀρχεγράφως εἶχε: *ἐν τῇ Πανδώρᾳ, οὐδὲν ὄλωσ σοβαρόν, μεθ' ὃ ὡς νέος στίχ. ἀκαλουθεῖ ἐν: ε].*

43[**]. Προσθήκη εἰς τὸ ἐν σελ. 314 στιχοῦργημα

Ἐγραφα μὲν δὴ ταῦτα κοῦκ ἀναίνομαι
 ἃ νῦν τε πᾶσι τοῖς σοφοῖς προεβένεται
 καὶ τοῖς πάροιδεν· ἄλλ' ὑμᾶς γ' οὐ κρύβομαι
 φίλων ἀρίστους ὄντας ὡς καὶ χίλια
 βιοῖμ' ἂν ἐνθάδ' εὐ τ' ἔχων τε καὶ κακῶς·
 ἢ γὰρ φύσις με κἀλόγως βιάζεται
 ζωῆς γλίχασθαι καὶ γε τῆς ἀτέρομονος,
 ἧς δὴ τὸ Θεῖον μόνον ἐξ ἀρχῆς κρατεῖ
 κἀγὼ καθῆκον... οἶμαι δεῖν αὐτῆς ἔρωτ' ἔχειν.

5

44. Ἐν μηνὶ Σεπτεβρίῳ τοῦ 1889 ἐστιχοῦργημα :

Ἦν Τάκιτος ποθ' ὁ Ρωμαῖος κατεληύετο λαοῖς
 Γευτονικοῖσιν ἀρὴν πατρίδος εἶνεχ' ἔης,
 «αἰὲν δῆριν ἔχειν μεταδήμιον ἐν σφίσιν αὐτοῖς»
 καὶ γ' ἄλληλοφονεῖν ἡμᾶτα πάντ' ἀκορεῖς,
 ταύτην νῦν ἐπαρῶμαι ἐγὼ τοῖς Βουλγαροσέρβοις (!)
 οὐ γὰρ ἂν ἄλλοίως Ἑλλὰς ἔχοι βιοτήν.

45. Τῷ 1889 ἐστιχοῦργημα :

Τέτοιο Πάσχα σαρακοστιανὸν
 δὲ θυμοῦμαι ὅταν τὸ φετεινὸ.
 Κάθε χρόνο σαρακοστιανότερον
 γίνεταί ἡ ζωὴ μας καὶ πεζότερον.

Κ' ἡ κακομοιρῖὰ αὐτὴ γιατί ;
 Γιατ' εἶν' οἱ καιροὶ μεταβλητοί ?).
 Ἄλλ' αὐτοὺς ἡμεῖς δὲν τοὺς δορίζομεν,
 καὶ γιὰ τοῦτο ἄς μὴ κακοκαρδίζωμεν.

46. Συμβουλὴ εἰς Ἀρχαιολόγον

Τῆ 6 Ἰουνίου 1890

Εἰς τῶν ἀμαθῶν ἀνθρώπων διηγήσεις
 περὶ ἀρχαίων δῆθεν ὑπὸ γῆν,
 καθὸ ἐχούσας θολερὰν πηγὴν,
 ἀρχαιολόγε, πίστη μὴ χαρίσης·
 ζήτηε δ' ἐκάστοτ' ἐναργὲς τεκμήριον,
 ἵνα μὴ χάνῃς μάτην τὸ ἀργύριον,
 ἐσκάπτων γῆς τὰ βάθη καὶ τὰ πλάτη,
 καὶ θριαμβεῦῃ τέλος ἡ ἀπάτη.

((**)) Τὴν εἰς σελ. παραπομπὴν δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω. Στίχ. 1 : Ἐγραφα ἐκ διορθώσεως. — Στίχ. 2 : ἃ ἐκ διορθώσεως. — Στίχ. 9 : [ἔχειν] μετὰ τὸ : δεῖν.

((1)) Στίχ. 2 : Ῥωμαῖος ἐκ διορθώσεως τοῦ ἀρχεγράφου : ἱστορικός. — Στίχ. 6 : φαίνεται ἐν πολλοῖς μεταγενεστέρα προσθήκη.

((2)) Δύο σταυρωτοὶ γραμμαὶ ἐπὶ τοῦ κειμένου κεχαραγμέναι δηλοῦσι, ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἦσαν ποτε ἀλόβητοι παρ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ.

47. Ἐρώτημα φιλοπερίεργου

Τῆ 27 Φεβρ. 1892

Εἴ τις ποτ' εἶδ' ἱερῆα δόντα δωτίνην
 πτωχῶ κατ' οἴκην, ὥσπερ οἱ κοινοὶ βροτιῶν
 τοῦτ' αὐτοχειρὶ δρωῖσι, βουλοίμην, φίλε,
 πρὸ σοῦ πυνθέσθαι· οὐ γὰρ εἶδον ταῦτ' ἐγὼ
 5 ἐμοῖσιν ὀφθαλμοῖσιν ἐς τόδε χρόνον
 οὐδ' εἶδες ; οὐ· σε τοῦτο λέξ' ἐφέλλομαι.

48. Ἐνα ἄρθρο τῆς Ἀκρόπολης ξανατυπωμένο

17 Μαρτίου 1892 *)

Ἵσ συμπαθέστατος Ἀλέξης (καὶ Πάλλη τότε λένε)
 ἐπὲς ἕς τὴν Ἐταιρία μας τῶν φίλων τοῦ λαοῦ
 μέρη τῆς Ἰλιάδας τοῦ ἐδιάβασεν ὄραϊα,
 κ' ἐγὼ τὰ στενογράφησα γιὰ νὰ τ' ἀκούσουν κ' ἄλλοι
 5 ὁποῦ δὲν ἔτυχαν ἐκεῖ, νὰ τὰ νοστιμευθοῦνε.
 «Στὸ μάλομα ποῦ γίνηκε γιὰ μιὰ καλούλα τσιούπυ
 τοῦ Παπα-Χρῦση πέρα κ'εἰ κοντὰ ἕς τὰ Νταργτανέλλια
 βρισιῆς εἰπώθησαν πολλὲς ἀπ' τοὺς καπεταναίους
 ἕς τ' ἀσκέρι τὸ Ἀχαιϊκὸ, καθὼς τῷθελε ὁ Αἴας.
 10 Μὰ τέλος πάντος λούφαξαν οἱ πλεὸ ἀγχιεμμένοι,
 ὁ Ἀχιλλέας ζάρωσε, τάχασε ὁ Ἀγαμέμνος,
 Λυσσέας σάπασε κιανιὸς κιὸ Δομενιῶς νυστάζει·
 μ' ἀπ' τ' ἄλλο μέρος ἄρχισεν ἄλλος καβγάς καινούριος
 ἕς τοὺς Τρῶες· γλωσσοτρῶγονταν περίσσια συνατοὶ τους
 15 κι' ἀπ' ὅλους πλεὸ περσότερο ὁ γέρο—Οὐκαλέγος
 κρένει μὲ στόμ' ἀπύλωτο, μὲ γλῶσσα μιὰ πὸν ὄλο
 ἐσιάστισαν ἀκούωντας κ' ἐτίττωσαν τ' αὐτιά τους
 νὰ ἰδοῦν ἂν θ' ἀπεικάζουνε τὴ γλῶσσα εἶταν ἐκεῖνη,
 Ἀχαιϊκὴ γιὰ Τρωϊκὴ, τόσον παρὰξεν' εἶταν
 20 τοῦ ξεδοντιάρη προεστοῦ, κ' ἔσκουζε κείνος ἔτσι.
 «Βρὲ Πάνταρε παλλιάνθρωπε, θαρρεῖς πὼς εἶσαι ἀσίκης,
 ὅτι ἕς τὸ κορμί σου φόρσεσε τσιαπαράζια καὶ τουζλούκια
 καὶ ἕς τὰ ξεράδια σου βασιτῆς δοξάρι καὶ σαῖτες ;
 Δὲν ξέρω γὼ τὸ σόι σου, τὰ τόσα σου τὰ χάλια,
 25 πὼς ἦσουν πάντα σου κιοτῆς, γρουνσοῦζης καὶ ρεζίλης ;
 πὼς ὅταν κᾶποτ' ἀκουες νὰ γίνεται σεφερί
 ἄτια γοργὰ νὰ χλιμεντροῦν νὰ ροβολᾷ ἀσκέρι

*) Ἐννοεῖται ὅτι ποτὲ οὐτ' ἐτυπώθη οὔτε ἐξανατυπώθη. Ἴσως εἰς τὸ μέλλον τυπωθῆ

- κ' οἱ Αἴιδες μ' προστά μ' προστά μὲ τὸ μπαλάτ' ἔς τὸ χέρι.
 ὤρμουσαν τ' ἀνωφέλεστο νὰ σοῦ κοντήνουν ζνιχι.
 30 ἔσὺ σ' ἀν ἔβλεπε; ἀφτὸ τὸ σκιαχερὸ γιουροῦσι
 καὶ τοὺς βαρβάτους Αἴιδες ποὺ ζύγωναν μὲ ζόρι
 νὰ λιγοστεύσουν τὰ πολλὰ κούφια σου νιαηλίγια
 καὶ νὰ σὲ σφάξουν σ' ἀν ἄρνι χωρὶς πολὺ χατήρι.
 35 ἔχώνουσαν ἔς τὸ σπίτι σου καὶ γύρευες γι' ατάκι
 σ' ἀν τ' ἄλλο τ' ἀξ' ἀδέρφι σου, τὸν προκομμένο Πάρη.
 γι' αὐτὸ εἶσαι φαπλατιᾶς σωσιτὸς κ' ὄλο παλάβρες μόνο
 νὰ ξεστομίζης ἔμαθες; μὰ σ' ἀν ἰδῆς καμτσικι,
 δειλιάζεις, τρέμεις, κρύβεσαι, νὰ μὴ σὲ σακατέψῃ
 ὄποιος χουμάει ἀντίκρου σου μ' ἀπολυμένα γκέμα
 40 καὶ μὲ στολιδία φίλντισι ἔς τ' ἀνδρειωμένο στήθος»
 Ἔως ἐδῶ ἀντέγραψα ἐγὼ μὲ στεναχώρια,
 τ' ἄλλα νὰ τὰ διαβάσετε ἔς τοῦ Πάλλη τὸ βιβλίον.
 ἔποῦ βγήκε στάμπα ἐπροχτὲς ἐδῶ μὲς τὴν Ἀθήνα,
 κ' ἔμένα νὰ σχωρέσετε γιὰ τὴν ἀποκοιὰ μου
 45 ἔποῦ μὲ τὰ πλούσια Τούρκικα σ' ἔχωσα σ' αράγια,
 νὰ λησμονῆστε μιὰ στιγμή τὴ φτώχεια καὶ τὴ γδύμνια,
 τῆς παλιοσκορνιασμένης μας Ἑλληνοορθωμοιολώσσας
 κ' ἄθρῶποι νὰ μοῦ γίνετε ἄξιοι γιὰ τὴν Καλκοῦττα,
 ἐκεῖ ἔποῦ ὁ Γάγγης ποταμὸς μύριους ποτίζει, θρέφει
 50 ἀπὸ καιροῦ ἡσυχώτατους πολίτες Ἑγγλιτέρας
 καὶ νὰ μὴν ἔχετε καπνοὺς καὶ θύμησες ἀχρεῖες
 ἔς Ἑλληνικούρες ἄκαρπες τοῦ Χιώτη τοῦ Ὀμήρου
 Τοῦρκος εἶν' ἔτι πλεὰ κι' αὐτὸς καὶ Τούρκικα μιλάει
 καθὼς μετεμψυχώθηκε ἔς τὲς Ἰνδικὲς παγόδες,
 55 κ' ὁ Πάλλης τὸν εὐρῆκ' ἐκεῖ καὶ ἀφουκράσθηκ' τον
 καὶ τοῦκλεψε τὲς λέξεις του τὲς ὀμορφες ἔποῦ τώρα
 ἐγὼ εἰς τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ μου μὲ στοιχεῖα
 ἀριά τοῦ τύπου καὶ χονδρὰ τὲς ἔχω ἀραδιάσῃ.
 γιὰ νὰ τὲς ἐγνωρίσετε καὶ τὲς νοστιμευθῆτε,
 60 ἔσ' ἀν ποῦσθε φίλοι τοῦ λαοῦ καὶ λαϊκοὶ λογιέσθε
 μὲ τὴν Ἀκρόπολη μαζί ἔς τὴ μόδα ἐρωτευμένοι,
 ἔς τὴ μόδα ἔποῦναι ἢ λατρευτὴ θέαινα τῆς Ἑλλάδας.

49. Τῆ 18--19 Μαρτίου νύκτωρ ἐστιχοῦργησα :

Τετρακόμματος τὸ πάλοι ἢ Ἑλλήνων ἦν στολὴ
 τῶν ἐν πόλεσι βιούντων, ὡς τὸ ἀποδείχνω ἐγὼ,
 ἢ δ' ἡμῶν τῶν νῦν βιούντων δεκαεξακόμματος.

50. Τῆ 23—24 Νοεμβρίου 1892 (ταιριαστὸ καὶ ᾽ς τὰ 1894)

Δὲν ἐνθουμοῦμαι ἄλλοτε ποτὲ Νοέμβρι μῆνα
 νὰ ᾽πλάκωσ' ἔτση πρῶϊμα τὸ κρῦο ᾽ς τὴν Ἀθῆνα.
 Πῶ, πῶ! τὲς νύχτες μάλιστα, ᾽σάν πέσω ᾽ς τὸ κρεββάτι,
 ποῦ ὕπνος: ὦρες ἀπερνοῦν ὅσο νὰ κλείσω μάτι·
 5 τὰ χέρια ᾽πὸ τὸ πάπλωμα λίγο νὰ μείνουν ὄξω
 παγώνουν καὶ ἔξυπνῶ εὐθύς, μέσα νὰ τὰ μαζόξω.
 Ὁ νοῦς μου τότε ᾽ξάγρυπνος ᾽ς τὸ σκότος φτερουγιάζει
 καὶ στίχους ᾽σάν αὐτοὺς ἔδῳ εἰς πλῆθος ἀραδιάζει.
 Καλοὶ κακοὶ θεὲ νὰ γραφοῦν αὖριον. Χιονίς τις
 10 εἶπέτε, πῶς τοὺς ἔγραψεν ὁ Ἀριστοφανίτης,
 κι ἀπὸ αὐτοὺς σᾶς ἔρχεται ἡ νόσος ἡ πλευρίτις.

51. Τῆ 14 Ἰανουαρίου 1893, νύκτωρ.

Χειμῶνα τόν δε ζωὸς ἦν πως ἐκβάλω, (*)
 καὶ γ' εἰς νέωτ' ἄπελπιν εἶναι μ' οὐ πρόπει
 ταυτῆς τυχήσαι δωτίνης Θεοῦ πάρα.

(*) Ἐπίτηδες ἔγραψα τὸ ῥῆμα τοῦτο ὡς μεταφρασίν τοῦ κοινῶς λεγομένου «ἀν τὸν βγάλω», ἔτι δὲ καὶ ἵνα πέσῃ ὁ τόνος εἰς τὴν παραλήγουσαν συλλαβὴν τῆς τελευταίας του στίχου λέξεως.

52. Ἐπιγράμματα

Τῆ 30 Νοεμβρίου 1894 νύκτωρ ἐν τῇ κλίνῃ ἔστιχούρησα

᾽Ονοῦφρις ἤρετ' ᾽Αρτεμᾶν τοιόν δε τι.
 «Ὁ πλεῖσθ' ἁμαρτιῶν ἐν βίῳ χρόνον πολὺν
 πῶς φεύζεται τὴν τίσιν ἧς ἔστ' ἄξιος;»
 Κἀκεῖνος αὐτῷ ταῦτ' ἀλήνησεν τορῶς.
 «Ἄλλοις ὑπέικων· τοῦ δ' ἑαυτοῦ δαίμονος
 φεύγων ἔρωτας, τοὺς βλαβῶν παραιτίους
 δύνατ' ἂν ἐκτὸς συμφορᾶς στήσαι πόδα.

Ἄλλὰ οὗτοι οἱ στίχοι εἶναι ἔχι ἐκεῖνοι, οὕς κἀπως καλλιόνας ἐν τῇ κλίνῃ ἔστιχούρησα καὶ σήμερον 1 Δεκεμβρίου τοὺς ἐλησμόνησα!

53. Τῆ 14 Ὀκτωβρίου 1896

Τὸν κόσμον εἴ τις αὐτογέννητον λέγει
 ἕλην θ' ὁμοίως, ἦν δρῶμεν πανταχοῦ
 ἄλλως τε δρῶσαν αἰσθανόμεθα πολλαχῶς
 οὗτος σοφιστῆς οὐκ ἐμός' συνάσεται.

54. Προφητεία πολιτικῆ

(Πότε τὴν ἔκαμα;)

Οὐ φῆς μετὰ Χριστὸν σὺ γίγνεσθαί τινα

ἔτι προφήτην, κ' εἰ γένοιτο τίς ποτε,
 ἄζηλον αὐτὸν κλῆσιν ἔξιν πρόσθετον
 πρὸς τῶν φρονούντων· ἀλλ' ἰδοὺ σοι νῦν ἐγὼ
 τὴν κλῆσιν οὐδαμῶς ὄνου φοβούμενος,
 ἔτοιμος εἰμι ἀπισχυρίζεσθαι,
 τὸν Δεληγιάννην οὐλοῦ' εἰσαυθίς πρόμον
 ἢ δεύτερον γ' ἀνακτόβουλον ἔσσεσθαι,
 Γεωργίου τὰ σκῆπτρα νωμῶντος· χερί *).

55. *Ἐρωτικὸν*

Νηριοῦμαι, ντρέπομαι πολὺ, νὰ τὸ εἰπῶ δὲν πρέπει,
 μὰ θὰ τὸ 'πῶ' ἄ; σ' ἔβλεπα 'ς τὸν δρόμο δίχως σκέπη [(*)].

56. *Ἄλλο*

Τὰ μάτια σου, δὶμέ, ποῦ τόσο τὰ σκεπάζεις,
 κατάλαβα, ρίχνουν σπαθιές, καὶ δὲ θές νὰ μὲ σφάζης.
 Ἄς εἶναι· δυὸ λογάκια σου εἶπε με κἂν, Μανδάνη,
 μὰ γὰν' ἂπ' τὴν καρδίτσα σου ζεστὰ κι' αὐτὸ μὲ φθάνει [(*)].

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

57. *Ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπιγραμμάτων τῷ ΙΑ' μεταφρασθὲν*
 Τῆ 11 Μαΐου 1872

Γλαῦκ' ἐπιστάτα τῷ ζώων, δρμήνεια μιὰ δίδω σου ταύτην
 πρῶτα 'ς τὸν σκύλον σου βάζε φαγὴ 'ς τῆς ἀλλῆς σου τὴν θύραν.
 Ἔτιο' εἶναι καλά, γιὰτὶ κι αὐτὸς μὲ τ' αὐτιά του ἀκούει
 ἄνθρωπον πῶρχεται ἢ καὶ θηρίον 'ς τὴν μάνδρ' ἂπ' τὸν λόγγον.

58. *Μετάφρασις ἐκ τοῦ Θεόγγιδος 211—12*

Οἶνον νὰ πίνῃ πολὺν τις, κακόν· ἄλλ' ἂν τις τὸν πίνῃ
 μέτρια, ὄχι κακὸς γίνεται, ἄλλ' ἀγαθός.

59. *Ἐκ τῶν Ἀριστοφάνους βατράχων (στίχ. 1—4)*

Μετάφρασις ἀπὸ ἐκείνας ὁποῦ δὲν κατορθώνονται ἐπιτυχῶς εἰς τὴν

*) Ἄλλὰ βγήκα ψευδοπροφήτης.

[(*)] Μετὰ τὸ τέλος τοῦ β' στίχ. ἀκολουθοῦσι τὰ ἐξῆς διαγεγραμμένα: 'ς τὸν δρόμο ποῦ σ' ἀκολουθῶ ἀργὰ ἀργὰ 'πὸ πίσω 'πίσω, ἴσως καὶ τόχη· νὰ σιγαφῆς γιὰ νὰ σὲ ἀντικρύσω, μὰ σὺ... καὶ πλέον οὐ].

[(2)] Ἡ ἀρχὴ τοῦ τετραστίχου ἀρχεγράφος: Τὰ (διαγεγραμμένον) τὰ μάτια σου, κορίτσι μου, (μεθ' ὃ μεταγενεστέρᾳ προσθήκη: δὶμέ).—Στίχ. 2: κατάλαβα (ἐν ἀρχῇ κάτωθι τῆς λέξεως ἐξ στιγμαί).—Στίχ. 4: ἀρχεγράφος: ζεστούσεινη (;), τοῦθ' ὄπερ ὁ ποιητὴς διώρθωσεν εἰς: ζεστὰ κι' αὐτὸ (τὰ δύο τελευταῖα ἐγράφησαν ἐν διαστίχῳ)].

γλώσσάν μας τὴν σημερινήν, οὐδὲ τὴν δημόδη με ὄλας τὸς ἐλευθερίας της, ὡς ἐγὼ πέπεισμαι :

—Νὰ εἰπῶ ἀφίνης, ἀπ' τὰ συνειθισμένα κᾶτι.

ποὺ ὄντα ἀκοῦν οἱ θεαταὶ πάντα γελοῦν ;—

—Νὰ εἰπῆς κατὰ πῶς θέλεις· μόν' πῶς «σφίγγομαι»
φυλάξου μὴν εἰπῆς, τὸ βαρεθῆκαμε.

60. *Ἐδριπίδου ἐν Πελιάσι :*

«Φθείρου· τὸ γὰρ δρᾶν οὐκ ἔχων λόγους ἔχεις»· μετάφρασις :
Χάσου· λόγια ἔχεις μόνον· ἔργα τίποτε. (3 Φεβρουαρίου 1890).

61—63. *Παράφρασις ἐκ τῶν τῆς Ἀνθολογίας*

1—Κι' ἂν ὡς τὴν ρίζαν με φάγης, ἐγὼ θὰ καρπίσω τι τράγε,
ὅσον νὰ στάξω γιὰ σέ, ὅταν σὲ θύουν σπονδῆν.

2—Κιᾶν με φάγης ὡς τὴν ρίζαν θὰ καρποφορήσω πάλιν
τόσον κᾶν ἀκόμη, διὰ πίκραν σου μεγάλην,
ὅσον νὰ χυθῶν δυὸ σιάλες κόκκινο καλὸ κρασί,
ἀπ' ἀνθρώπους εἰς θυσίαν, ὅταν σφάξῃσαι ἐσὺ.

3—Κιᾶν με φάγης ὡς τὴν ρίζαν, πάλιν κᾶτι θὰ καρπίσω,
ὅσον, τράγε, εἰς σὲ θῦμα στάλαν μιὰν κρασιοῦ νὰ χύσω.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚ ΔΗΜΩΔΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΙΣ ΑΡΧΑΙΑ

64. Ἑστιχοῦργησα τῇ 28 Ἰουναρίου 1887 τὰ ἐξῆς ὡς μετάφρασις
τοῦ δημῶδου : «Ξωπίσω βρίζουν καὶ τὸν βασιλιά».

Εἶωθε δῆμος ἐξ ὀπισθεν κερτομεῖν
καὶ τοὺς ἀνακτας ἴσθι τοῦθ' οὔτως ἔχον
πάλαι τε καὶ νῦν καὶ παρ' ἡμῖν κάλλαχού.

(Ἄλλ' ἐν τέλει τοῦ γ' στίχου παρεβάθη, ὡς φαίνεται, ὁ λεγόμενος,
περὶ οὗ ὅμως ἐγὼ ἀποροῶ, πῶς τάχα οἱ παλαιοὶ Ἑλληνες μετρικοὶ τὸν πα-
ρεῖδον (:)).

65. Τῇ 9 Φεβρουαρίου 1887

Δώδεκ' ἔτη δούλευσα, παλαί ! τριτάτω δ' ἐπὶ δέκα
δεσποίνῃ τῇ ᾄμῃ, μισθόν, ἔφην, ἀπόδος
ὄν μοι ὑφείλεις ἐργασίας τσοσάυτης ἀπέναντι.

Διὰ τῶν ἄνω στίχων ἐδουκίμασα ν' ἀποδώσω τοὺς ἐξῆς δημοτικούς,
ἐν Ἀδριανουπόλει ὄντας κοινοτάτους.

Δώδεκα χρόνους δούλεψα, (τῇ ρογίτσα μου γυρεύω)

(μάναιμ δούλεψα) (τῇ ρογίτσα μου)

ἔς τοὺς δεκατρεῖς τῇ λέγω· δός μου τῇ δούλειψή μου·

—δός με κερά μ' τῇ ρόγα μου, (σὲ βαρέθηκε ψυχὴ μου).

Ἔπονται καὶ ἄλλοι δημοτικοὶ στίχοι οἱ ἐξῆς :

Νὰ κουβανῶ κρυὸ νερό
 ἔς τὸν κακὸν καιρὸ,
 ἀπ' τοῦ πασιᾶ τῆ βρούση
 ποιοὺς τὴν κἀν' αὐτὴ τὴν κρίση.
 Νὰ πλένω τὰ ποδάρια της
 (τὰ ξεράδια της).

Σὲ μιὰ χροσῆ λεκάνη
 (μαύρη γῆς νὰ τὰ ξεράνη).
 Νὰ στρώνω δύο στρώματα
 δύο παπλώματα
 καὶ ἄσπρα σινδονάκια,
 νὰ κοιμούνται δυὸ κορμάκια.

66. Τῆ 5 Μαρτίου 1890 μετέφρασα ἐκ τοῦ λακίκοῦ τό :

«Λεῖψε τώρα νὰ ζήσης χρόνια»
 Ἄλύξας ὄραν, πολλ' ἔτη ζώης ἂν εὔ.

ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ

67. Ἀντίστρεψε τὸ ὄνομα μεγάλης χώρας βορεινῆς
 κιᾶέρ' ἀμέσως κ' ἐν πτηνὸν Αἰγύπτου μέλλεις νὰ ἰδῆς
 πλὴν μόνον ἂν κανονικὴν ὀρθογραφίαν δὲν τηρῆς
 λέγε με τώρα, τί νοῶ' καθόλου μὴν ἀργοπορῆς. **Σιβηρία [(1)]**

68. [(2)] Ἄλλο

Πρὸς πᾶσαν ἔστι χρῆσιν ἡμῖσι σκέλος
 υἱὸς προσαρκοῦν, πρὸς δὲ βρώσιν οὐδαμῶς.
 Ἄρνη σὺ τοῦτο, πιστὸν οὐχ ἠγούμενος ;
 ἀλλ' οὐ σ' ἔχειν δεῖ Θωμικὴν ἀπιστίαν
 ξύνες δὲ τὴν αἰνικτικὴν ἐμοῦ φράσιν,
 ἴν' εὔγ' ἀκουσῆς ὡς γράφων λύτης σοφός.
 (Οὐδ' ἐγὼ ὁ ἴδιος τώρα τοῦτο τὸ βον αἰν[νιγμα] λύω).

69. **Πατρὶς ὡς αἰνιγμα**

Μὲ ἔχουν ὅσοι τὸν ζυγὸν ποτὲ δὲν ὑποφέρουν,
 ἂν λείπουν τὰ μεσαῖα μου, ἐκ τῆς χειρὸς μὲ φέρουν.
 Ἄν μόνον ἐν ἀποκοπῇ, υἱὸς μονάρχου εἶμαι,
 κἀν μὲ διχοτομήσετε, πρὸ ὀφθαλμῶν σας κείμει. **Πα(τ)—οις**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ

70. Τοῦρνε, κείνο ποῦ μὲ τὴν καρδιά σου
 εὔχουσιν κι' οὐδὲ Θεὸς κανένας
 νὰ στὸ ὑποσχεθῆ θ' ἀποτολμοῦσε,
 νά, θὲς τώρα μὲ καιροῦ τῆ διάβα
 μιὰ μέρα τῶφερε μονάχη.

Βιργ. Αἰνειάδος—Turne, quod optant

[(1)] Ἡ λέξις : Σιβηρία ἔχει διὰ μολυβδίδος μεταγενεστέρως γραφῆ].

[(2)] Στίχ. 4 : Θωμικὴν ἀμφίβολον.—Στίχ. 5 ἀρχεγράφως : τὸν (ἔγραφα : τὴν) αἰνικτικὸν ἐμοῦ λόγον (ἀνθ' οὗ ἔπειτα ὁ ποιητὴς ἔγραψε: φράσιν)].

Ὁρατίου—Naturam expelles furca, tamen usque recurret

Μὲ δικράνι νὰ διώξης τὴ φύση,
 πάλι πίσω αὐτὴ θὰ γυρίσῃ.
 Τὸ πῆρ' ἐπάνω τ' ὁ καλὸς Βικέλας
 καὶ γράφει τώρα πλεῖα καθ' εἶδος τρέλλας.

Ἔγστερ ἀπὸ διάβασμα τοῦ διηγήματος τοῦ [...] Μάρθα 26 Ὀκτωβρίου 1886 ὃ).

72. Ἐλευθέρα μεταφρασις ἐν τῶν Ὁρατίου φῶδων

Τῆ 15 Ἀπριλίου 1879

(τῆς 8ης τοῦ 2ου βιβλίου, Ad. Varinen).

Ἄν ἔβλεπα νὰ σ' ἔβλαπτε ποτὲ ἐπιτορχία,
 ἂν οἱ θεοὶ ἐλάττωναν τὰ κάλλη σου, Μαρία,
 καὶ κατ' ἐλάχιστον ποτὲ μετὰ τὴν ἀπιστιά σου,
 5 ἐν ὄντι σου νὰ μαύριζε,
 ἐν ἄνυχι σου νὰ ἰστρούβωνε,
 μιὰ τρίχα σου νὰ ἔπεφτε,
 ναί, τότε θὰ σ' ἐπίστευα πλὴν ἄχ! πῶς νὰ τὸ εἶπω;
 Ἄμα σὺ μ' ἔνοχον σκοπὸν κι ἀπόφασιν ἀπάτης
 τὴν ἀπιστόν σου κεφαλὴν προσδέσης εἰς κατάρας,
 10 ἔξω ἔβγαίνης πλὴν ἄμορφη ἀπ' ὅ,τι ἦσαν πρῶτα,
 κι ὅλοι τὰ μάτια τους πρὸς σὲ μὲ θαυμασμὸν στηλώνουν.
 Σὲ ὠφέλει νὰ ψευδορχῆς μ' ἐπίκλησιν τοῦ θείου
 εἰς τοῦ πατρός σου καὶ μητρὸς τὰ κόκκαλα τὰ κρύα.
 Σὲ βλέπουν ἄνωθεν θεοὶ καὶ ἄστρα καὶ σελήνη
 15 καὶ εἰς τὲς τρέλλες σου γελοῦν, ὡς καὶ ἡ Ἀφροδίτη
 γελᾷ κι αὐτὴ κι ὁ Ἔρωτας ὁ ἀσπλαγχνὸς τῆς νιώμας,
 ποῦ πάντα θέλει ν' ἀκονᾷ τὰ κανστικά του βέλη.
 Γιὰ σένα σκύλλα, ναί, γιὰ σὲ ἡ νεολαία ὅλη
 αὐξάνει ἐδῶ ὡς τὴν πόλιν μας, γιὰ νὰ σοῦ γίνῃ λάτρις
 20 καὶ οὐδὲ παύουν παντελῶς οἱ πρῶτοι ἔρασταί σου,
 ἂν καὶ συχνὰ τοὺς ἀπειλεῖς, σὲ νὰ κλωθογυρίζουν.
 Εἶσαι φοβέρα δλωνῶν, σὲ τρέμουν οἱ μητέρες
 καὶ οἱ πατέρες οἱ σφιχτοί, μήπως καὶ ξελαγιάσης
 τ' ἄκακα παλληκάρια τους κ' εἰς ἔξοδα τοὺς βάλῃς,
 25 σὲ τρέμουν καὶ οἱ νεόνυφες, μήπως καὶ ξεπλανέσης
 τὰ στέφανά τους κ' ἔρημες μείνουν καὶ πικραμένες.

1) Τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη τὸ διήγημα τοῦτο ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐστία».

73. Ὅρατιον ἐπιστολῶν Α' καὶ Ζ'

(Μετεφράσθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1886 καὶ ἐπεθεωρήθη
τέλη Δεκεμβρίου 1889)

- Πέντε ἡμέρας μοι γὰρ ὑποσχεθεὶς σοι, φίλε,
 ἔς τὴν ἔσοχὴν ὅτι σκοπῶ νὰ διατρίψω, τώρα
 ἔβγαίνω φεύστης, ἀφοῦ νὰ, ὄλον τὸν ἔκτον μῆνα
 λείπω καὶ σὺ μὲ καρτερεῖς. Καὶ ὅμως ἐὰν θέλης,
 5 Μαικήνα, ὑγιῆς νὰ ζῶ κ' εὐρωστος νὰ διάγω.
 ὅσῃν μοὶ δίδεις ἄδειαν ἀρρωστος ὅταν εἶμαι,
 θὰ μοὶ τὴν δώσης βέβαια καὶ τώρα ὅπου φοβοῦμαι
 μὴν ἀρρωστήσω, ζέστη ἐνῶ ὡς καὶ τὰ πρῶτα σῦκα,
 10 στολίζουσι τοὺς μελάγχρους νεκροθαπτῶν ραβδούχους,
 καὶ ὠχοῖτ' ἅθε πατήρ καὶ ἅθε μητερούλλα
 γιὰ τὰ μικρὰ τεκνία της, ἔς τὴν ἀγορὰν δὲ πάλιν
 τὰ ἔργα τὰ κοπιαστικά κ' οἱ δρόμ' οἱ ἄνω κάτω
 φέρουσι τὸ πλῆθος πυρετῶν κι ἀνοίγουσι διαθήκας.
 Χιῶν δὲ διὰ τ' Ἀλβανὰ χωράφια μας ἀσπρίση,
 15 ὁ ψάλτης σου θὰ καταβῆ ἔς τὴν παραθαλασσίαν
 καὶ θὰ διαβάξη ἔδεκεῖ περιουμμαζωμένος
 ἔσὲ δὲ φίλε μου γλυκέ, ἐὰν τὸ συγχωρήσης,
 μέλλει νὰ σὲ ξαναἰδῆ, Ζέφυρος διὰ πνεύση
 κι ὅταν φανοῦν ἔς τὰ μέρη μας τὰ πρῶτα χελιδόνια.
 20 Ἄμ' δὲν μ' ἐπλούτισες ἐσύ, καθὼς ἔς τὴν Κιλαβρίαν
 μὲ ἀπίδια χωρικὸς ἀπλοῦς τὸν ξένον του φιλεῖαι
 λέγων αὐτῷ· φίλε, δὲν τρῶς;—Ἄχόρτασα ὡς ἔδω ἄμα.
 —Βάλε ἅν ἔς τὸ μαντήλι σου, ἔπαρε ὅσα θέλεις.
 —Εὐχαριστῶ.—Θεὸ νὰ χαροῦν, σὲ λέγω, τὰ μικρὰ σου,
 25 ἔς τὸ σπῆτι ὅταν σὲ ἰδοῦν νὰ φέρης τέτοιο δῶρο.
 —Πὲς πῶς ἐπῆρα' μένω σοὶ καθυποχρεωμένος.
 —Ὅπως σ' ἀρέσει πλὴν αὐτά, ἤξευρε, πῶς τ' ἀφίνεις
 σήμερα ἔξω ἔς τὴν ἀδελήν οἱ χοῖροι νὰ τὰ φάγουν.
 Ὁ ἄσωτος καὶ ὁ μωρὸς χαρὶς εἰς ἄλλους ὅ,τι
 30 μισεῖ ἢ δὲν τὸ ἐκτιμᾷ. Κυρπὸν δ' ὁ σπόρος οὗτος
 τοὺς ἀχαρίστους ἔφερε πάντοτε καὶ θὰ φέρη,
 ὁ ἀγαθὸς δὲ καὶ σοφὸς πρὸς τοὺς ἀξίους δείχνων
 τὴν εὐεργετικὴν αὐτοῦ διάθεσιν προθύμως,
 ὅμως ποσῶς δὲν ἀγνοεῖ, ὅπόσον διαφέρουσι
 35 τὰ λούπιν' ἀπὸ τὰ μαδιά. Ὅθεν κ' ἐγὼ πρὸς δόξαν

- τοῦ εὐεργέτου ἀξιὸν ἐμὲ αὐτὸν παρέχω *).
- Ἄλλ' ἂν μὲ θέλης πάντοτε πλησίον σου νὰ εἶμαι,
 ἀπόδος μοι τὰ δυνατὰ πλευρά, τὴν μέλαινάν μου
 κόμην τὴν περιστέφουσας μετώπιον βραχύλλων,
 40 ἀπόδος καὶ τὸ γλυκερῶς λαλεῖν καὶ γελοιάζειν
 καὶ τὰ διὰ τὴν σερπετὴν Κινάραν δάκρυά μου,
 ἃ ἔχοντα ὄτ' ἔφευγεν ἐκ μέσης τῆς θαλάσσης.
 Μίαν φορὰν λεπτὴ ἀλωποῦ διὰ στενῆς σχισμάδος
 εἶχεν εἰσδύση *τεχνικὰ* εἰς σίτον ἀποθήκην
 45 ἀφοῦ δ' ἐκεῖ ἐχώρτασε, πάλιν νὰ ἔβγη ἔξω
 μὲ γεμισμένην τὴν κοιλίαν ἔζητοῦσε πλὴν τοῦ κάκου.
 Τότε μακρόθεν λέγει τῆς μία μικρῆ νυφίτσα :
 Ἄκου κυρά, ἂν ἀπ' αὐτοῦ ἐπιθυμῆς νὰ φύγῃς,
 λιγνὴ ἔς τὸ κοῖλον τὸ στενὸν κύτταξε νὰ ζυγώσῃς,
 50 καθὼς λιγνὴ ἐχώθηκες. Μὲ ταύτην τὴν εἰκόνα
 ἀνίσως μ' ὀμιλήσῃ τις, ὅλα τὰ δίδω ἴπισω.
 Δὲν μακαρίζω τοῦ κοινοῦ ἐγὼ λαοῦ τὸν ὕπνον
 ἀφοῦ χορτάσω σιτευτὰ πουλιά, οὔτε ἀλλάσσω
 τὴν ἐλευθέραν σχόλην μου μὲ πλοῦτη τῶν Ἀράβων.
 55 Τὴν εὐδιακρισίαν μου συχνάκις σὺ, *Μαικήνα*,
 ἐπήνεσας, ὄνομα δὲ πατρὸς καὶ βασιλέως
 παρόντος σοῦ ἢ γλώσσά μου, θαρρῶ, νὰ σ' ἔχη δώση,
 ὄχι δὲ ὀλιγώτερον οὐδὲ καθ' ἓν ἰῶτα
 καὶ πίσω σου. *Λοιπὸν* ἰδέξ, ἂν μετὰ εὐθυμίας
 60 νὰ ἀποδώσω δύναμαι τὰ ὅσα ἔχω λάβῃ.
 Ὅχι κακῶς ἐλάλησε Τηλέμαχος, ἡ γέννα
 τοῦ Ὀδυσσέως ἐκείνοῦ τοῦ πολυβασανίστου :
 Τόπος δι' ἄλογα καλὸς δὲν εἶναι ἡ Ἰθάκη,
 ὡς πεδιάδων ἄμοιρος καὶ δίχως πολὺ χόρτον.
 65 Ὅθεν τὰ πρὸς με δῶρά σου, Ἀτρείδη, θὰ τ' ἀφήσω
 εἰς σὲ ὡς πλεόν ταιριαστά *ἔγώ τί νὰ τὰ κάμω* ;
 εἰς τὸν μικρὸν πρέπουν μικρά. ὍΣ ἐμένα πλεόν τώρα
 ἢ Ῥώμῃ ἢ βασιλεύουσα, ὡς *πρώην*, δὲν ἀρέσκει,
 ἄλλ' ἢ τὰ ὀλιγάνθρωπα Τίβουρα ἢ ὁ Τάρας,
 70 ἢ πόλις ἢ εἰρηνικὴ. Ἄκουε δὲ καὶ τοῦτο.
 Ἄνῃρ δραστήριος, δεινὸς ὁ Φίλιππος ἐκεῖνος

*) Τὸ ὄλον τοῦτο χωρίον ἀπὸ τοῦ Prodigus μέχρι τοῦ merentis ἐξηγείται κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους ὑπὸ τῶν τοῦ Ὁρατίου ἐρμηνευτῶν, ὧν οὐδεὶς τελείως μὲ εὐχαριστεῖ. Διὸ καὶ οἱ ἀναγνώσται τῆς ἐμῆς μεταφράσεως ἄς μὴ εἶναι πολὺ ἀπαιτητικοί.

- ὡς διεξαγωγεὺς δικῶν ἔνδοξος ἦν ἐν Ῥώμῃ.
 Οὐτός μιν τῶν ἡμερῶν περὶ ὀγδόην ὥραν
 ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς οἴκαδε ἐπιστρέφων
 75 ἤδη πρεσβύτες, δι' αὐτὸ καὶ ἐπαραιοῦντο,
 ἡ συνοικία Καρινῶν ὅτι πολὺ ἀπέχει
 τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀγορᾶς, εἰς ἣν αὐτὸς ἐφοίτα,
 λέγουν, ἐπαρτήρησε ἓνα τινὰ ἔς τὸν ἴοκιον
 κουρείου καθεζόμενον, καλῶς ἐξυρισμένον,
 80 ὅστις καθ' ἡσυχίαν του μ' ἐν στίλβον μαχαιράκι
 τὰ νύχια του καθάριζεν ἐκεῖ ἀγάλι ἄγαλι.
 — «Δημήτρη! (τὸ παιδί αὐτὸ ἀδέξιον δὲν ἦτο,
 πᾶν τοῦ Φιλίππου πρόσταγμα καλῶς τὸ ἐξετέλει).
 Σύρε κ' ἐρώτα, νὰ μὲ εἰπῆς τὸ τίς καὶ πόθεν εἶναι
 85 καὶ ποίας τάξεως: «γονεῖς ἢ πᾶτρωνα ποῖον ἔχει;»
 Ὑπάγει, ἐπανέρχεται καὶ ἀφηγεῖται ταῦτα:
 — Τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μηνᾶς, Βολτήτιος τοῦπίκλην,
 μικρᾶς μὲν καταστάσεως, διαγωγῆς δ' ἀρίστης,
 καὶ κήρυκος ἐπάγγελμα εἰς τὴν ἀγορὰν μας ἔχει
 90 καλῶς ἐργάζετ' ἐν καιρῷ πρὸς πορισμὸν τοῦ βίου
 καὶ παύει πάλιν ἐν καιρῷ χρῆσιν τοῦ κέρδους κάμνει,
 ἐστὶαν οἴκου μόνιμον ἔχει, καὶ μετὰ φίλων
 τῆς ταπεινῆς του τάξεως ζῶν εὐθυμος διάγει,
 ὑπάγει καὶ ἔς τὸ θέατρον, τὰ ἔργα ἅν σχολάσῃ.
 95 — Νὰ μάθω θέλω ἀπ' αὐτὸν ὅσα μοὶ λέγεις» πὲς του,
 ἔς τὸ δειπνον νάλθη τὸν καλῶ.— Πλὴν ὁ Μηνᾶς πιστεύει;
 Παντάσασι! θαυμάζεται κιὰφοῦ ἐσυλλογίσθη,
 τί τὰ πολλὰ; Εὐχαριστῶ, λέγει κιὰποποιεῖται.
 — Ἀλήθεια ἔποιοεῖται, λές, αὐτὸς τὸ κάλεσμά μου;
 100 — Ναὶ ὁ ἀρχεῖος, καὶ θαρρῶ, ἢ σὲ φοβεῖται κάπως,
 ἢ δὲν σε καταδέχεται.— Τὴν αὖριον ἡμέραν
 εὗρίσκει τὸν Βολτήτιον ὁ Φίλιππος παλοῦντα
 καὶ παλιόρουχα φθηνὰ εἰς τοὺς πτωχοὺς τοῦ φόρου,
 καὶ πρῶτος σοῦ τὸν χαιρετᾷ. Ἐκεῖνος δὲ συγγνώμην
 105 ζητεῖ ἀπὸ τὸν Φίλιππον, τὰ ἔργα τὰ πολλὰ του
 λέγων πῶς τὸν ἐδέσμευσαν, κιαυτὰ εἶναι αἰτία
 ὁποῦ δὲν ἦλθε τὸ ταχὺ εἰς τὸ ἀρχοντικόν του
 νὰ κάμῃ ὡς ἦτο χρέος του, ἐπίσκεψιν, καὶ τέλος
 πῶς δὲν τὸν εἶδε πρότερος γιὰ νὰ τὸν προσκυνήσῃ.
 110 — Ἄκου Μηνᾶ! σὲ συγχωρῶ μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον
 νὰ ἔλθῃς σήμερον ἔς ἐμὲ νὰ φάγωμεν ἀντάμα.

- “Ὅπως ὀρίζεις ἄρχον μου!—Λοιπὸν εἰς τὰς ἑννέα
θὰ ἔλθῃς. Τώρα πῆγαινε, κύτταξε τὴν δουλειάν σου,
καὶ καλὰ κέρδη.—Τὸ βραδὺ ἴσάν ἦλθε ἔς τὸ τραπέζι,
115 ἐκάθησαν συνέφαγαν, εἶπαν καὶ τοῦτα κεῖνα,
καὶ τέλος τὸν ἀπέλυσεν ὁ ἄρχων νὰ ὑπάγῃ
νὰ κοιμηθῆ. Ἐκτοτε δὲ, ἀφοῦ συγὰ ἐφάνη,
ὅτι ἴσάν ψάρι ὁ Μηνᾶς εἰς τὸ κρυφὸν ἀγκίστρι
προστρέχει ὄχι ἄθελα τὸ δόλωμα νὰ φάγῃ,
120 καὶ ὡς πελάτης τακτικὰ κάθε πουργὸ δὲν παύει
νὰ ἔρχετ' εἰς χαιρετισμόν, τὸ βραδὺ δὲ ἔς τὸ δεῖπνον
συντραπέζός του μόνιμος κατήντησε νὰ εἶναι.
Λοιπὸν καὶ εἰς πανήγυριν τῆς ἑξοχῆς μιὰ ἡμέρα
τοῦ παραγγέλει ὁ Φίλιππος νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ.
125 Καβαλλικεύσας ὁ Μηνᾶς εὐθυμος τὸ μουλάρι,
τοὺς λόγους δὲν ἔχει ἀρκετούς, νὰ ἐπαινῆ τὰ κάλλη
τῆς χώρας τῆς Σαβινικῆς καὶ τ' οὐρανοῦ τὴν λάμψιν.
Βλέπει γελῶν τὰ τοῦ Μηνᾶ καμώματα ὁ ἄρχων,
κ' ἐνῶ ἀπὸ τὰς τόσας του φροντίδας ὅπως ὅπως
130 νὰ ἐξαχλύσῃ ἐπιθυμεῖ μὲ μέτωρα τῆς ὥρας,
χιλιάδες δύο ἔδωκεν δηνάρια τοῦ χαρίζει
καὶ ἄλλες τόσες δανεικὲς τοῦ τάξει χωρὶς τόκον,
κ' εὐκολα καταπέθει τον, χωράφι ν' ἀγοράσῃ.
Γ' ἀγόρασε. Μὲ τὰς μακρὰς περιστροφὰς τοῦ λόγου
135 ὑπὲρ τὸ δέον τώρα ἔδω νὰ μὴ ἀπισχολῶ σε,
ἀπὸ κομποῦ ἐγένετο ἀγρότης, ἀνὰ στόμα
ἔχων ἀμπελοχώραφα καὶ θερισμοὺς καὶ τρύγους,
φτελιᾶς φυτεύει, κλήματα κλαδεύει ὀλημέρα,
ἔπεσε κατακέφαλα εἰς τὴν δουλειάν ὁ δόλιος,
140 κ' ἐκ τῆς φιλοκερδεΐας του δὲν βλέπει, πῶς γηράσκει.
Πλὴν ἦλθε χρόνος δίσεκτος, τοῦ ἔκλειψαν τ' ἀρνιά του,
ἐψόφησαν τὰ γίδια του, καὶ ἔς τ' ὄργωμα ἐπάνω
τὰ βώδια του ἴσκοτώθησαν, τ' ἀστάχυα του δὲ πάλιν
γέννημα διὰ θερισμόν δὲν ἔδωκαν καθόλου.
145 Ἄγανακτῆσας δι' αὐτὰς τὰς φοβερὰς ζημίας,
ἀρπάζει ἐν παλιόλογο ὄραν μεσονυχτίου
καὶ θυμωμένος ροβολᾷ ἴσια εἰς τοῦ Φιλίππου.
Ὡς εἶδε αὐτὸν ὁ Φίλιππος ἔμπροστά του ἀχαμνισμένον,
ἀνιπτον καὶ ἀξύριστον.—*Εἶσε καλὸν σου*, λέγει,
150 Βολτήϊε· πῶς ἔρχεσαι ἔτση συννεφιασμένον ;
—“*Ἄχ, πάτρων μου παντάθλιον θὰ μ' ἔλεγες, ἀνίσως*

ἤθελες τὸ ἀληθινὸν ὄνομα νὰ μοὶ δώσης.

- Δι' ὃ σε πρὸς τοῦ σοῦ καλοῦ δαίμονος φύλακός σου,
 πρὸς τῶν ἐρκείων σου θεῶν καὶ δεξιᾶς σου ταύτης
 155 παρακαλῶ, ἀπόδος με ἔς τὸν βίον μου τὸν πρῶτον.
 Ὅποιος ἐκατάλαβε, πόσον καλλίτερά ναι
 ἐκεῖνα ποῦ παράτησε ἀπ' ὅ,τ' εἶχε ζητήση,
 κάμνει καλὰ, ὅσο ν' καιρός, νὰ ἐπιστρέψῃ πίσω
 ἔς τὰ πρῶτα τ' ἀφειμένα του· γιὰτ' εἶν' ὠστοῦ καὶ δίκαιο,
 160 ἔς τὰ πράγματά του ὃ καθεὶς μέτρος ἴδικό του νάχη.

Οἱ λατινικοὶ στίχοι τοῦ Ὀρατίου, (ὄντες σπανίως 17 συλλαβῶν, συνήθως δὲ 16 καὶ 15, ὅσων δηλ. σχεδὸν καὶ οἱ ἡμέτεροι πολιτικοὶ στίχοι) εἶναι 98, ἡ δὲ ἐμῇ μετάφρασις ἐξετάθη ὑπὲρ τὸ ἔν καὶ ἡμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου. Συντομωτέραν νὰ τὴν κάμω δὲν ἠδυνήθην, ὅσον καὶ ἂν προσεπάθησα. Ἄλλος ἴσως ἐπιτύχη πλειότερον· ἀλλὰ δὲν ἐλπίζω ποτέ, ὅτι εἰς ὀλιγωτέρους τῶν 140 πολιτικῶν στίχων θὰ δυνηθῆ νὰ περιλάβῃ πᾶν ὅ,τι ἔχει τὸ Λατινικὸν κείμενον, χωρὶς νὰ καταστῆ τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασμα ἀκαταλήπτως σκοτεινόν. Ἄν ὅμως ἤθελε μεταφρασθῆ εἰς στίχους ἡρωϊκοὺς κατὰ τὴν παλαιὰν γλῶσσαν, ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ εἰς 110 περίπου στίχους.

Ὁ Wieland μετέφρασε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς 186 γερμανικοὺς μικροτέρους στίχους (συλλαβῶν 10 καὶ 11 ἐναλλάξ). Ἐνέβαλε δὲ καὶ αὐτὸς λέξεις καὶ μόρια ἃ δὲν ἔχει ὁ Ὀρατίος, ὅπως ἕκαμα καὶ ἐγώ, διὰ τὴν σαφήνειαν ἢ τὸ ἐναφογέστερον τῆς ἠθοποιίας, ἣτις ἐνυπάρχει εἰς τὸ Λατινικόν. Ὅσα δ' ἐγὼ τοιαῦτα ἐμβλήματα ἔβαλα, τὰ ὑπεγράμμισα. Καὶ βλέπει τις, ἂν ἀριθμήσῃ τὰς συλλαβὰς των, ὅτι δὲν εἶναι παραπολλὰ *). Τὸ ἔκτενές λοιπὸν τῆς μεταφράσεώς μου ἀναγκαιῶς προῆλθε, νομίζω, ὡς ἐκ τοῦ ὅτι τῆς Λατινικῆς γλώσσης αἱ λέξεις εἶναι ὀλιγοσυλλαβώτεραι τῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ μάλιστα τῆς νέας Ἑλληνικῆς.

Περὶ δὲ τοῦ ἀνωμάλου ὕφους τῆς μεταφράσεώς μου ὅπερ καὶ ἀκράτως ἐνίοτε Ἑλληνίζει καὶ ἄλλοτε χυδαίζει, δὲν λέγω τίποτε. Ἀναγνωρίζω μόνον ὅτι τοιοῦτο εἶναι, καὶ εὐχομαι ἄλλος νὰ κατορθώσῃ τοιοῦτων ποιημάτων μεταφράσεις εἰς ὕφος ὀμαλότερον καὶ προσηνέστερον εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἡμῶν συγγρόνων.

Τεσσαράκοντα καὶ ἓν ἔτη διδάξας τὰ Λατινικά, δὲν ἐτύπωσα μεταφράσεις μου ἐκ Λατινικῶν κειμένων ἀρχαίων ἢ μεσαιωνικῶν παρὰ τὰς ἐξῆς μόνον: Περικοπάς τινὰς ἐκ τῶν Ὀρατίου Ἐπιστολῶν ἐν ἐφημερίδι πολιτικῇ. Τρεῖς στίχους τοῦ Ὀρατίου *Multa renascentur* (εἰς στίχους 15 συλλαβῶν) ἐν τῷ Ἀθηναίῳ. Τέσσαρας ἡμισυ στίχους τοῦ Ἰουβενάλι (τῆς 6ης Sat.) ἀνωνύμως εἰς στίχους ἡρόφους νεωτερικοῦς. Ἐν μεσαιωνικὸν ποίημα

*) Σύγκεινται ἐκ 210 περίπου συλλαβῶν δηλ. 12 στίχους ἀποτελουσῶν.

τελετῆς γαιδουρινῆς *Orientalis partibus*, ἀωνύμως εἰς στίχους μικροῦς ὁμοιοκαταλήκτους, ἔν τινι φυλλαδίῳ τοῦ Π. Καλεβρᾶ, παρακλήθεις πολύ.

73. Ἐν ἔτει 1884 κατὰ παράκλησιν τοῦ Εἰρηναίου Κ. Ἀσωπίου μετέφρασα καὶ τῷ ἔστειλα τοὺς ἑξῆς στίχους ἐκ τοῦ Ἰουβενάλιου (*Satir. VI, 462*) οὗς ἔχρειάσθη καὶ τοὺς κατεχώρισεν ἐν τῷ Ἀττικῷ του Ἡμερολογίῳ τοῦ ἔτους 1885, σελ. 114 (ἐννοεῖται χωρὶς τὸ ὄνομά μου, διότι δὲν τὸ ἀπήτησα).

Φαίνειτ' αἰσχρὰ καὶ πολὺ καταγέλαστος ὄταν μὲ ἄστου
ψῆχα οἰδαίνῃ τὸ πρόσωπον ἢ τὰ Ποππαιῆς παχέα
μύρ' ἀποπνέῃ, ἔξ οὗ ἰξωμένα κολλῶσι τὰ χεῖλη
τοῦ δυστυχοῦς τῆς ἀνδρός· λελουμένη δὲ *δμως* τὸ δέσμα
ἔρχεται πρὸς τὸν μοιχόν· ἐν τῷ οἴκῳ δὲ εὐμορφος πότε
θέλεις νὰ φαίνεται :

Τὸ λατινικὸν τοῦ Ἰουβενάλη κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Interea foeda aspectu ridenda que multo
pane tumet facies aut pinguia Poppaeana
spirat et hinc miseri viscantur labra mariti ;
ad moeochum lota veniunt cute quando videri
vult formosa domi ?*

Ἐμβαλὼν ἐγὼ τὴν ψῆχα καὶ τὸ μύρ', νομίζω ὅτι ἔκαμα σαφέστερον τὸν λίαν ὑπαινικτικὸν καὶ στρυφνὸν λόγον τοῦ πρωτοτύπου. Καὶ τὸ δὲ *δμως* τῆς μεταφράσεώς μου παρεμβεβλημένον ὄν ἔχει τὸν λόγον του, ὡς δύναται τις νὰ πεισθῇ ἐκ τῆς συνεχείας τῶν στίχων καὶ ἔξ ὧν σημειοῦνται οἱ ἐκδόται.

74. Τῇ 20 Ἰουν. 1887 ἤρχισα τὴν ἑξῆς μετάφρασιν τῆς 6ης Σατίρας τοῦ Ἰουβενάλιου, κοπιώδη ἐμοὶ γενομένην καὶ δυσκατάληπτον ἐσομένην τῷ ἀναγινώσκοντι βεβαίως, ἀλλ' ἂν ἀλλοίαν τὴν ἔγραφα, δὲν θὰ ἀπέδιδε τὸ ἰδιότροπον ὕφος τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ.

Τὰ στέμματα τί ὠφελοῦν, τί, Ποντικέ, νὰ ἔχῃς
τοῦ αἵματός σου τὴν ἀρχὴν μακρὰν καὶ νὰ δεικνύῃς
γραπτὰ προγόνων πρόσωπα κ' ἐστῶτας ἐφ' ἀρμάτων
Κουρίους κ' Αἰμιλιανούς ἤδη ἡμισευμένους,
Κορβίνον κολοβόρρινον, ὡς Γάλβαν ἄνευ ὠτων ;
Τί κέρδος φέρ' ἢ καύχησις ἐπιδεικνυομένου
πίνακος μὲ δικτάτορας καὶ ἱπλάρχους φημισμένους,
Λεπίδων ἂν ἐνώπιον κακῶς τις ζῆ ; πρὸς τί δὲ
εἰκόνες πολεμάρχων, ἂν ὀλόνηκτος κυβεία
ἐνώπιον Νουμαντινῶν γίνεται, ἂν μὲ τ' ἄστρον
τ' αὐγερινοῦ νὰ κοιμηθῆς πίπτῃς ἐν ὄρα, ὅτε
οἱ στρατηγοὶ τὰ σήματα τῶν στρατιῶν ἐκίνουν ;

5

10

- 15 Ὡς Ἄλλοβρόγων νικητῆς νὰ χαίρη ἔχει λόγον
ἐπὶ μεγάλῳ τις βωμῷ καὶ Φάβιος ὡς ἐν οἴκῳ
τοῦ Ἡρακλέους γεννηθεῖς, ἀνίσως ἀκρατῶς ζῆ
μάταιος, μαλθακώτερος ἄρνιου Εὐθανείου ;
ἂν μὲ Κατάνης κίσησθιν τριμμένος τὸ ἰσχίον,
20 κιάγοραστῆς γινόμενος κακῶν δηλητηρίων,
πάππους ἐκθέτη ἀνχηροῦς καὶ οὕτω θανατόνῃ
τὴν δυστυχῆ του γενεὰν θραυοθησομένη εἰκόνι ;
Καὶ ἂν κοσμῶσιν αἰθουσαν κηρόχυτα ἀρχαῖα,
εὐγένεια μοναδικὴ καὶ μόν' ἢ ἀρετὴ ἔναι.
Παῦλος ἔσο τοῖς ἦθεσι ἢ Κόσσοσ ἢ καὶ Δροῦσσοσ,
25 Θεὸς πρὸ αὐτῶν σὺ τοὺς τῶν σῶν προγόνων ἀνδριάντας,
καὶ προηγῆσονται αὐτοὶ ὑπατικῶν σου ράβδων.
Πρῶτα ὀφείλεις μοι ἀγαθὰ ψυχῆς. Ἄξιός εἰσαι
ἀγνός δικαίου τηρητῆς νὰ θεωρῆσ' ἐν βίῳ
ἔργοις καὶ λόγοις ; πρόκρητον θὰ σὲ γνωρίσω τότε.

Μεταφράσεις πρόχειροὶ ἐκ τῶν Μαρτιαλίου ἐπιγραμμάτων

75. 8. 34. Σὰν εἶστε τέτοιοι ποδεῖστε καὶ οἱ δυὸ
τύφλα ὁ ἄνδρας, μουντζα ἢ γυνή,
θανυμάζω, πῶς δὲν εἶστε ταιριαστοί.
76. Ἐν μέρος τῶν σιαγόνων σου τὸ ἔχεις ξυρισμένον
τὸ ἄλλο ἔσοφίσθηκες νᾶν' κοντοκουρεμένο
τὸ τρίτο τὸ καλλίτερο τὸ ἔχεις μαθημένο.
Νὰ ποῦμε τώρα κεφαλὴ πῶς ἔχεις, φίλε, μία ;
77. 5. 26. Ἄλφα σὲ εἶπα κατ' αὐτὰς τῶν σιγονινοφόρων,
Κόδρε, ἐνῶ μὲ χωρατῶν ἔγραφα ἕς τὰ χαριὰ μου.
Μὴ διὰ τοῦτο θύμωσες ; Ἐχεις τὴν ἀδειά μου
βῆτα καὶ σὺ νὰ μὲ εἰπῆς τῶν μακροτζιουμπεφόρων
78. 5. 35. Μεταξωτὰ ἔντυμένος ὁ Εὐκλείδης μας
κανχᾶται ὅτι τῶρχεται εἰσόδημα
ἀπὸ τὰ Πατρινά του πέρα κτήματα
τὸ χρόνον χιλιάδες διακόσαις
καὶ ἄλλαις τόσαις ἀπὸ ἐν του μέγαρον
δλωῶχει εἰς τὴν Κόρινθο, καὶ πάντοτε
τὰ ἔχει μὲ τὴν Λήδαν του τὴν ἀπιστη
ποῦ δὲν τοῦ δίδει πίσω ἵνα πολύτιμο
βραχιόλι χαρισμένο γιὰ τὰ κάλλη της.
Γιὰ τοῦτο καὶ μ' ἐκείνον δὰ τὸν πλούσιον

μαλλών' ἰπλότην τὸν κομψὸν Ἑκλέκτιον.
 Μὰ χθὲς ἐνῶ αὐτὰ καὶ ἄλλα ἔλεγε
 μ' ὀργή, τοῦ πέφτει ἔξαφν' ἀπ' τὸν κόρφο του
 ἓνα κλειδί μεγάλο, νυκτοφύλακος.
 *Ἀχ Φάβουλλέ μου! πόποτε ἀχρειέστερο
 κλειδί ὡσάν αὐτὸ 'ς τὸν κόσμον ἔφάνηκε;

15

79. 6. 47. *Ὅρκον ὁ Φίλων κάμνει ὅτι πόποτε
 ὡς τώρα δὲν ἐδειπνησε 'ς τὸ σπίτι του'
 καὶ τὸ πιστεύω· γιατί' ὁ δόλιος δὲν δειπνᾷ
 ἂν δὲν τὸν καλέσῃ κἄνας φίλος του.
80. 8. 27. *Ὅς σοι δῶρα διδοῖ πλουτοῦντι γέροντί τε, Γαῦρε,
 οὗτός σοι φράζει κάτθανε, δῆλον ὅτι.

81. Αὐσονίου ἐπίγραμμα περὶ Λαΐδος καὶ Μύρωνος, ὅπερ μετέ-
 φρασα ὅσον ἦν δυνατόν, (παραλείψας τὸ ὄνομα Μύρων, ὅπερ δὲν ἐχώρει)
 τῷ 1856.

Λευκόθριξ ἤδη ὦν πλὴν κ' ἐρωτόληπτος
 ὁ Μύρων ἐπλησίασε
 ἐκείνην τὴν Λαΐδα καὶ τῆς ζήτησε
 μιὰν νύκτα, πλὴν ἀπέτυχε.
 Νοήσας δὲ τὸ αἶτιον, τὰ ἄσπρα του
 μαλλία ἐμελάνωσε,
 καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς καὶ οὐκ αὐτὸς φανεῖς
 ταῦτό ἐζητεῖ δεύτερον.
 *Ἐκείνη μὲ τὰς τρίχας τὴν μορφήν αὐτοῦ
 συγκρίνασα, καὶ ὅμοιον
 καὶ ἴσως τὸν αὐτὸν εὐροῦσα, ἔπαιξε
 τὸν δόλιον, εἰποῦσ' αὐτά.
 — Ἀνάλατε, τί πάλιν μὲ ζητεῖς ταῦτό ;
 Τ' ἀρνήθην 'ς τὸν πατέρα σου.

82. *Ἐκ τῆς Λατιν. Ἀνθολ. ἀριθ. 1312, μετάφρ. ἐλευθέρα.

*Ἀνθρώπου ἐδῶ κόκκαλα θαμμένα, διαβάτη,
 παρακαλοῦν, τὸ μνημ' αὐτὸ νὰ μὴ τὸ κατορηθῆς.
 Μόνε ἂν εἶσαι τζιουμπουσλής, φάγε πιὲ δὺς κ' ἐμένα.

83. 835 *Antologiae L. Meyer* :

De libris Virgillii comestis :

Carminis Iliaci libros consumsit asellous

Hoc patum Trojae est : aut equus aut asinus.

Γαϊδούρι στίχους ἔφαγε ποτὲ τοῦ Βιοργιλίου
 δι' ὧν ἐπεριγράφοντο τὰ πάθη τοῦ Ἰλίου.
 Ἄρα ὑπῆρξε πάντοτε ἢ τοῦ Ἰλίου μοῖρα
 ἵππου, ναί, νὰ γίνεται, ἢ γαϊδουρίου θήρα.

84. Ἄσματος Ἰλιακοῦ βιβλους κατεδήδοκ' ὄνισκος
 ὦ μοίρης Τροίης! Ἴππος ἄρ' ἦν ἢ ὄνος.

85. 1174 Sit tibi terra levis Socrates Astomachi

86. Ἐπιγράμματα

Hospes disce novum mortis: inproba felis
 dum trahitur digitum mordet, et intereo.

Ξεῖνε, μόρου νέον εἶδος ἄκουσε: γαλῆ γὰρ ἀχρεία
 δάκτυλον ἐλκομένη δάκνει· ἐγὼ δ' ἔθανον.

87. Magnus Alexander corporis parvus erat
 Τοῦθός Ἀλέξανδρος δέμας ἦν, μέγας δὲ ἐπεκλήθη.

88. Pius IV in basi statuae Aristidis ab ipso
 collocatae in Bibliotheca Vaticana scripsit
 epigramma sequens:

Roma, tuum nomen totum licet impleat orbem
 majus Aristidis fit tamen eloquio.

Μετάφρασις:

Εἰ καὶ γαίαν πληροῖ ἅπασαν τοῦνομα Ῥώμης,
 Μείζον Ἀριστείδου γίνεται εὐφραδίη.

ἢ: 89. Ῥώμης τοῦνομ' ἔον καὶ πρὶν κλεινόν, διὰ τόν δε
 ῥήτορ' Ἀριστείδην κλεινότερον γένετο.

90. Λίκινος μνήμα λίθινον ἔχει, οὐδὲν δ' ὁ Κάτων
 ὁ δὲ Πομπήϊος μικρόν. Ἄρα θεοὶ ὑπάρχουν;
 Λίθοι πιέζουν Λίανον, Κάτωνα αἶρει φήμη
 ἐπιγραφαὶ Πομπήϊον. Ἄρα θεοὶ ὑπάρχουν.

Τῆ 10 Φεβρ. 1880. Ἐκ τοῦ Λατινικοῦ ταῦτα ὅπως ὅπως μετέφρασα,

91. Τὸ παρὰ M. Müller εὐρεθέν:

Si non vis intelligi, debes negligi

Μετέφρασα εἰς τὴν στιγμὴν τῆ 11 Μαρτίου 1876:

Σὰν δὲν θέλῃς νὰ νοῆσαι,
 πρέπει νὰ καταφρονῆσαι.

Τὰ τρία ἐξῆς ἐπιγράμματα παρεδόθησαν ἡμῖν ὡς παρ' αὐτῶν τῶν
 ποιητῶν ποιηθέντα:

92. Ἀθάνατον θνητοὺς ἂν ἦτο θεμιτὸν
 νὰ κλαίωσι, θὰ ἔκλαιον τὸν Ναίβιον
 τὸν ποιητὴν αἱ Μοῦσαι. Μετὰ θάνατον
 αὐτοῦ οἱ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἔλησμόνησαν
 νὰ ὀμιλοῦν τὴν γλώσσαν τὴν Λατινικὴν!

Γέλλιος Ν. ΑΗ 1, 24.

93. Μετὰ τὸν Πλαύτου θάνατον πενθεῖ ἡ κωμωδία,
 καὶ ἐρημώθη ἡ σκηνή, τὰ παίγνια δὲ γέλωσ
 καὶ οἱ ἀνάρητοι οὐθμοὶ ἐδάκρυσαν συνάμα.

94. Νέε καὶ ἂν σπεύδῃς ἔτι σὲ καλεῖ ὁ λίθος οὗτος
 ἵνα τὸν προΐδῃς. εἶτα ν' ἀναγνώσῃς ὅ,τι λέγει.
 Τὰ τοῦ Μάρκου Πακουβίου ὄστα κείνι' ἐδῶ θαμμένα.
 Τοῦτο ἦθελα καὶ μόνον νὰ ἤξεύρῃς. Ἔχε ὑγείαν.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ ΛΑΤΙΝΙΚΟΝ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

95. (Διατί δὲν κατώρθωσε νὰ ἴδῃ τὴν Ῥώμην ὁ ἐλόθει)

Quid me a visendis magnis Romae monumentis
 longe detineat, saepe rogare soles.

Audi : maximum, amice, malorum pauperies est
 in causa ; Causa numquid eges alia ?

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ

96. Femme rit quand elle peut et pleure quand elle veut =
 Γυνὴ γελᾷε ὅταν μπορῇ καὶ κλαίει ὅταν θέλῃ.

Τοῦτο τῇ 19 Μαΐου 1895 μετέφρασα, ὅταν ἀνέγνων ἄρθρον τοῦ Γ.
 Μποκουβάλα, περὶ τῶν δακρύων παρ' Ἑλλῆσι, ἐν τῷ [περιοδικῷ] «Παρ.
 νασσῶ», τόμ. ΙΖ', φυλλαδίῳ τῆς 8 Ἀπρ. 1895.—[Ἀνευρέθη ἐν τοῖς κατα-
 λοίποις τοῦ Σ. Α. Κουμανούδη καὶ ἄλλο σημεῖωμα σχετικὸν πρὸς τὸ μετὰ
 φρασμα τοῦτο].

96. Τῇ 26 Αὐγούστου 1898 ἐν τῇ κλίνῃ ἐστιχούργησα μεταφράζων τὸ :
 L'appetit vient en mangeant :

Ἡ τῆς βορᾶς ὄρεξις ἡμῖν ἔρχεται
 ἐσθουσιν, ὡς ἡ ρῆσις ἡ Γάλλων λέγει.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ

98. Πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τοῦ Platen

Μὴν ἀπατάσθε καὶ κέρδος ζητεῖτε ποτὲ παρὰ φαύλων.
 Μόν' ἡ ἀγάπη λαοῦ σύμμαχος εἶναι πιστός.

99. Τοῦ *Kaestner*

Τόσον εἰς ὕψος ὡς τώρα κανεῖς τῶν θνητῶν δὲν ὑψώθη,
 ὅσον ὁ Κέπλερ· ἐν τούτοις τῆς πείνας ἀπέθανε.
 Βέβαι' ἀφοῦ νὰ εὐφραίνῃ λέγουν τὰ πνεύματα ἤξευρε μόνον,
 δίκαιον ἦτο ν' ἀφήσουν τὰ σώματ' αὐτὸν χωρὶς ἄρτον.

100. *Εἰς τὰ ἀστρονομικὰ βιβλία Schiller*

Ἦ οὐρανέ, πόσον ἄμετρος, ἄπειρος κ' ὕψιστος εἶσαι!
 Πλὴν μικρολόγων ὁ νοῦς ἔσυρε κάτω καὶ σέ!

101. Ὁ *ἐπικὸς ἐξάμετρος*

Φέρετ' ἐν μέσῳ κυμάτων ὡς θύελλ' ἀπαύστως ὁ στίχος,
 θάλασσαν δὲ κι' οὐρανὸν βλέπεις ὀπίσω κ' ἔμπρός.

102. *Παρηγορία Bürger*

Βλάσφημος γλῶσσα ξὰν σὲ κεντήσῃ ποτέ, ἐνθυμήσου,
 ὅτ' εἰς ὀπώρας καλὰς μόνον καθίζει ὁ σφήξ.

103. Ὁ *ἐπιτύμβιον Hang*

Ὁδοιπόρε, στήθι ἀνάγνος πένθος μέγ' ἀνδρὸς συμβίου.
 Νέαν ἔθαψα γυναῖκα καλλονῆς ἐπουρανίου.
 Ἐν τοσοῦτοις ἐπ' αὐτῆς μὲν βαρὺς κεῖτ' ἔδῳ ὁ λίθος,
 ἐπ' ἐμοῦ δὲ ὄχι πλέον' ἠλευθέρωσα τὸ στήθος!

104. Ἡ *φιλία τοῦ Herder*

Τῶν κακῶν ἀνθρώπων ἡ φιλία
 ὡς ἡ σκιά εἶναι τῆς πρωΐας·
 ὦραν ὦραν πάντα ἐλατιοῦται
 τῶν καλῶν δ' ἀνθρώπων ἡ φιλία
 ὡς ἡ τῆς ἐσπέρας πάντ' αὐξάνει,
 ἕως οὗ ζῶῃς ὁ ἥλιος δύσῃ.

Ἡ μετάφρασις τῶν γερμανικῶν ἐπιγραμματίων ἔγινε διὰ νὰ φιλιώσῃ
 ἡμᾶς μὲ ἐν εἶδος ποιήσεως ἀμελημένου πρὸ πολλοῦ παρ' ἡμῖν ἀδίκως.

II

Περὶ τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη ¹⁾ ὀρθῶς ἐλέχθη, ὅτι «οὐδεὶς ἴσως μετὰ τὸν ἀθάνατον Ἀδαμάντιον Κοραῆν ἐκοσμήθη ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἐκαλλύνθη ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παιδείας τοσοῦτον γενναίως καὶ εὐμούσως ὅσον ὁ Ἑλληνικώτατος οὗτος βλαστὸς τῆς Ἀδριανουπόλεως» ²⁾.

Ὁ καθ' ὄλον τὸν βίον εὐγενής, φιλόανθρωπος, ἤρεμος, καλοκάγαθος Στέφανος Κουμανούδης ἐγεννήθη ἐν Ἀδριανουπόλει τῷ 1818, ἀπέθανε δὲ πλήρης ἡμερῶν ἐν Ἀθήναις τῷ 1899. Ὁ πατὴρ του, ὀνόματι Ἀθανάσιος, ὡς καὶ ἡ μήτηρ του Φιλιώ, τὸ γένος Καραμούζη, ἀνήκον εἰς εὐπόρους τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐμπορικὰς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι ἤδη πρὸ τοῦ 16^{οῦ} αἰῶνος ἦσαν ἐπὶ μέρους σχεδὸν διεσπαρμέναι καθ' ὅλην τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Ἐκτραγείσης τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως τῶν προγόνων ἡμῶν ἐπικολούθησαν ἐν Ἀδριανουπόλει σφαγαὶ καὶ βιοπραγίαι Ἑλλήνων χριστιανῶν κατὰ διαταγὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὁ Ἀδριανουπολίτης πρῶην οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος Γ', ὁ ἀπὸ Ἰκονίου καὶ Ἀδριανουπόλεως (1813—Ἰαν. 19 1819), ἐφησυχάζων ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἀπηγγονίσθη μηνὶ Ἰουνίῳ

1) Ἐκ τῆς σχετικῆς διεξοδικωτάτης βιβλιογραφίας ἀναφέρω καὶ ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς: Σπ. Βάση, «Στέφανος Κουμανούδης», ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ» (τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν), τόμ. ΙΑ' (1899) σ. 409—424 (καὶ εἰς ἴδιον ἀπόσπασμα). Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου, «Λεξικογραφικὸς Ἔρανος», Ἐκ λίθων καὶ βιβλίων. Τῆ ἱερῇ μνήμῃ Στεφάνου Κουμανούδη χαριστήριον. Ἐν τῇ ἐφημερίδι Τεργέστης «Νέα Ἡμέρα», 1899, ἀριθ. 1286—1288 (καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος). Ραδάμανθους [= Μίνως Λάπας], «Ὁ ἀριστος τῶν λογίων», αὐτόθι. ἀριθ. 1342 (2330), 19 Ἀπρ.—1 Σεπτ. 1910. κ. [Κωστῆ Παλαμᾶ, «Ἡ Βενετία εἰς σονέττα», ἐφημ. Ἀθηνῶν «Ἐμπρός», 14 Φεβρ. 1917 (πρὸβλ. Γ. Κ. Κατοῦμπαλη, βιβλιογραφία Κ. Παλαμᾶ, Ἀθ. 1943 σ. 6). Κ. Ν. Ράδος, «Ἐκλογὴ ἐγγράφων ἐκ τοῦ Γραμματοφυλακίου τοῦ Στ. Κουμανούδη», ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος», Νέα σειρά, τόμ. Α', τεῦχος Β' (1928) σελ. 131—137 (καὶ προσηρηγμένος ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ τεύχους πίναξ, ἐνθα γενεολογικὴ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' τῆς Ἑλλάδος) τοῦ αὐτοῦ, «Στέφανος Κουμανούδης», αὐτόθι, τόμ. Α', τεῦχος Δ' (1929) σελ. 78—85, (καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος). Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, ἀρθρον ἐν «Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη», τόμ. Η', (1930) σελ. 103. Θ. Βελλινίτης, ἐν «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τόμ. ΙΕ', (1931) σελ. 48—49. Νίκου Α. Βέη, (Bees), «Ὁ Στέφανος Κουμανούδης ὡς κριτὴς ποιητικῶν πρωτολεῖων τοῦ Σπυρ. Π. Λάμπρου», ἐν τῇ «Νέα Ἔστια», τόμ. ΚΓ', ἀριθ. 286, σελ. 77—81). Φάνη Μιχαλοπούλου, «Στέφανος Κουμανούδης», ἐν τῇ «Γενικῇ Ἑλληνικῇ Βιβλιογραφίᾳ», (τοῦ Ἐδρυχίου Βασιλοδάκη), τόμ. Δ' (1937) σελ. 17—24, (ἐνθα καὶ ἀρχαιότερα βιβλιογραφία). Ἀλέκου Γ. Παπαγεωργίου, «Στέφανος Κουμανούδης (1868—1899). Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον του» (= Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἀμαντον. Ἐξέδοθι ἀπὸ τοῦ μαθητᾶς του. Ἀθῆναι... 1940, σελ. 331—350, ὅθεν καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος). Νίκου Α. Βέη (Bees), «Ὁ Ρήγας Φεραίος καὶ ὁ Στέφανος Κουμανούδης», ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἐλευθερία», περίοδος Β' ἀριθ. φύλ. 1302 (24 Ἰουλ. 1949).

2) Ραδάμανθους (= Μίνως Λάπας), ἐνθ' ἀνωτέρω.

τοῦ 1821· κατὰ δὲ τὴν 3 πρὸς τὴν 4, ἡμέραν Παρασκευὴν, τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπέστη ἐν Κωνσταντινουπόλει δι' ἀγχόνης μαρτυρικὸν θάνατον ὁ σοφὸς Χίος μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος, (τὸ γένος Πρώιος). Οὐχ' ἦτιον περὶ τὴν αὐτὴν ἀνήσυχον περίοδον ἐστράφη ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ λύσσα τῶν γιανητζάρων καὶ κατὰ λαϊκῶν προκρίτων καὶ κατωτέρων κληρικῶν τῆς αὐτῆς πόλεως'). Ὁ δὲ Ἀθανάσιος Κουμανούδης φεύγων τὰς αἱματηρὰς συνθήκας, αἰτινες ἐπεκράτουν τότε καθ' ὅλην τὴν βορειότεραν Θράκην, ἰδίᾳ δὲ περὶ τὰ πατρογονικὰ αὐτοῦ ἐδάφη, κατέφυγε μετὰ τοῦ τριετοῦς υἱοῦ Στεφάνου καὶ τῶν λοιπῶν οἰκείων εἰς Βελιγραδίον.

Ἐκεῖθεν ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἀθανασίου Κουμανούδη βραδύτερον διασχίζεται εἰς δύο κλάδους· ἐκ τούτων ὁ ὑπὸ τὸν Στέφανον Κουμανούδην κλάδος ἐγκαθίσταται εἰς τὴν Ἑλευθέραν Ἑλλάδα· ὁ δὲ ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουμανούδην, ἔτερον υἱὸν τοῦ προμνημονευθέντος Ἀθανασίου, ἐγκαθίσταται μόνιμως ἐν Βελιγραδίῳ, ἔνθα μέχρι σήμερον διατηρεῖται καὶ δρᾷ ἐν Γιουγκοσλαβικῇ, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐν Φιλελληνικῇ ἔννοια²⁾).

Καθ' ἃ αὐτὸς οὗτος ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἔλεγε, πρώτη διδασκάλισσά του ὑπῆρξεν ἡ πατρώθεν ἐγγράμματος νύμφη του· ἡ γηραιὰ Ἀδριανουπολίτισσα ἠγάπα νὰ διδάσκη τοὺς ἐγγόνους καὶ τοὺς μικροανεψιούς της

(1) Βλ. Α. Παπαδοπούλου — Kerameus, Documente privitoare la Istoria Românilor. Texte Grecesti privitoare la Istoria Românească (=Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Volumul XIII). Ἐν Βουκουρεστίῳ 1909, σελ. 138—139. Ζηχαρίου Ν. Μαθᾶ, Κατάλογος τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ ἐφεξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἐκδ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1884, σελ. 164, 274. Γ. Γ. Παπαδοπούλου.—Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, Τὰ κατὰ τὸν αἰόδιμον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε'. Ἐν Ἀθήναις 1865—1866. Τόμ. Α', σελ. 51, 257, 328, τόμ. Β' σελ. 28, 42, 51, 53, 56, 61, 65, 80, 95, 118—122, 129, 132, 134, 220, 223, 454. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες. Ἐν Κωνσταντινουπόλει [1885—1890], ἐπίσης Παντελῆ Κοστογιάννη, «Διονύσιος Καλλιάρχης», ἐν τῇ «Ἀθηνῶν», τῷ περιοδικῷ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, τόμ. ΙΗ' (1906) σελ. 146—19. Κ. Ἰ. Ἀμάντου, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1566—1822. Ἐν Ἀθήναις 1946, σελ. 206—216.

2) Ὁ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη, ἀπέθανε τῇ 21 Ὀκτ. 1866. Περὶ αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος Ἐπαμ. Δελγιώργην, βλ. Κ. Ράδου, Συλλογὴ ἐγγράφων ἐκ τοῦ γραμματοφυλακίου τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη, ἐνθ' ἀνωτέρω (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 336), ὑποσημ. 1) σελ. 131, βλ. καὶ «Θρακικὰ» Παράρτημα Γ' τόμου (1931) σελ. 227—228.—Ἐγγονος Ἰωάννου Ἀ. Κουμανούδη ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντῖνος Κουμανούδης, (Κουμανούδι), σύγχρονος γιουγκοσλάβος νομικὸς γεννηθεὶς τῷ 1874 (τῷ 1920 τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου, καὶ βουλευτὴς τῆς συναγματικῆς συνελεύσεως, τῷ 1921—1922 ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, τῷ 1923 καὶ 1925 βουλευτὴς δημοκρατικὸς, τῷ 1929 ὑπουργὸς τῶν Ταχυδρομείων καὶ προσωρινῶς τῶν Ἐξωτερικῶν, κατ' ἐπανάληψιν δῆμορχος Βελιγραδίου).

προσευχάς καὶ τὰς Ἑλληνικὰς ἀλφαβήτους. Ὅτε δὲ κατὰ τὰ προειρημένα ὁ Ἀθανάσιος Κουμανούδης οἰκογενειακῶς διὰ τὴν κακίαν τῶν καιρῶν ἐφυγεν ἐκ τῆς ἐνεργαμένης καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Βελιγραδίον, ὁ μικρὸς Στέφανος δι' ἄλλειψιν Ἑλλήνων διδασκάλων ἐφοίτησεν εἰς Σερβικὸν ἀστικὸν σχολεῖον. Ἀλλὰ τὸ 1826 ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τοῦ Βελιγραδίου ἀπεφάσισε ν' ἀνασυστήσῃ τὴν κοινοτικὴν αὐτῆς σχολὴν καὶ ἐκάλεσε νέον διδάσκαλον ταύτης τὸν Πανταζῆν Μίσιον, καταγόμενον ἐκ τῶν Ζαγοροχωρίων τῆς Ἡπείρου, ἔπειτα δὲ τὸν Ἀμπελακιώτην Γεώργιον Ζαχαριάδην κ' ἔπειτα τὸν Κοζιμῆτην Γεώργιον Κλήδην. Εἰς τοὺς τρεῖς τούτους διδασκάλους καὶ καλοὺς πατριώτας ὤφειλεν ὁ Στέφανος Κουμανούδης τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ γράμματα 1).

Βραδύτερον ὀλοασδήποτε ὥριμος πλέον, ὁ Στέφανος ἠτύχησε νὰ ταχθῆ εἰς τοὺς ἀκροατὰς μεγάλου διδασκάλου τοῦ Γένους: τοῦ Νεοφύτου Δούκα 2). Ἀλλὰ παρὰ τὰ ἄλλως λεγόμενα, τοῦ λογιώτατου καὶ φιλοσοφικοῦ Βενιαμίν, τοῦ πολλοῦ Λεσβίου 3), δὲν ὑπῆρξεν ἄμεσος μαθητῆς ὁ Στέφανος Κουμανούδης 4).

Τῷ 1832 κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πατρὸς του μετέβη εἰς τὴν παρίστριον πόλιν Σιλίστριαν (τῆς Δοβρουτσᾶς) κατεχομένην τότε ὑπὸ τῶν Ρώσων· ἐκεῖ παρέμεινε τρία σχεδὸν ἔτη ὁ Στέφανος, ἐξέμαθε τὴν ρωσικὴν καὶ διετέλεσε γραφεὺς καὶ διερμηνεὺς τοῦ ἐκ μητρὸς θείου του Καραμουῆζη, τὸν ὅποιον οἱ κατέχοντες τὴν πόλιν Ρῶσοι εἶχον ἀναδείξει δῆμαρχον αὐτῆς.

Κατ' ἀρχάς ὁ πατὴρ καὶ οἱ λοιποὶ οἰκεῖοι τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη προώριζον αὐτὸν διὰ ἐμπορικὸν στάδιον, ἀλλὰ βραδύτερον μετέγνωσαν ἀποβλέποντες εἰς τὴν παιδιόθεν πρὸς τὰ γράμματα κλίσιν τοῦ νέου· ὅθεν οὗτος τῷ 1835 μετεκλήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ἐκ Σιλιστρίας εἰς Βελιγραδίον καὶ ἀπεστάλη ἐκεῖθεν χάριν ἀνωτέρων σπουδῶν εἰς Μόναχον, ὅπου πολλοὶ Ἕλληνες ἦδη ἐσπούδαζον προστατευόμενοι μάλιστα ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Λουδοβίκου Α', βασιλέως τῆς Βαυαρίας.

Ἐν Μονάχῳ ὁ Στέφανος Κουμανούδης κατ' ἀρχάς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς Γερμανικῆς καὶ Λατινικῆς, ἔπειτα δὲ ἄνευ εἰσιτηρίων ἐξετάσεων ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Λουδοβικείου Πανεπιστημίου καὶ παρηκολούθησεν ἐκεῖ τὰ μαθήματα καὶ ἄλλων καθηγητῶν, ἰδίᾳ δὲ

1) Πρὸβλ. Ἀλέκον Γ. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 331.

2) «Αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς ἡμᾶς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα» (ἐν Αἰγίνῃ 1835) συμπεριλαμβάνουσι καὶ δύο (τόμ. Α', σ. 176, ἀριθ. 143, τόμ. Β', σελ. 322, ἀριθ. 513) ἀπενθυνομένας «Τῷ Στεφάνῳ». Πιστεύω, ὅτι ὁ ἀποδέκτης τῶν δύο τούτων ἐπιστολῶν δὲν εἶναι ὁ Στέφανος Κουμανούδης.

3) Περὶ τοῦ ἀνδρὸς νεωτῆτην βιβλιογραφίαν βλέπετε παρὰ Π. Γ. Σαμαρᾶ, Ἡ ἐκπαίδευσίς στῆ Λέσβῳ (ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Σκλαβίας) Μυτιλήνη 1948 σ. 17-18.

4) Ὁ Βενιαμίν, ὁ Λέσβιος, ἐγεννήθη τῷ 1762 καὶ ἀπέθανεν ἐν Ναυπλίῳ, τῇ 26 Αὐγούστου 1824, τότε ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἦτο μόλις ἑξ̄ περιῖπου ἐτῶν καὶ τὸ πολὺ νὰ ἐφοίτα εἰς τὸ Σερβικὸν σχολεῖον τοῦ Βελιγραδίου!

τοῦ ἐπιφανοῦς γραμματικοῦ καὶ παιδαγωγοῦ Θεοδώρου Γουλιέλμου Thiersch (1784—1860)¹⁾, τοῦ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν ῥητορικὴν δεινοῦ Λεονάρδου Spengel (1803—1886), καὶ τοῦ φιλοσόφου, μᾶλλον δὲ πολυφαντάστου ποιητοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου Schelling (1775—1854).

Συνεχίζων τὰς ἐν Γερμανίᾳ σπουδὰς του ὁ Στέφανος Κουμανούδης μετέβη ἐκ Μονάχου εἰς Βερολίνον ὅπου ἐμεσουράνει ὁ Φίλιππος Αὐγουστος Böeckh (1785—1867), ὁ ὁποῖος εἰς τὰς κλασσικὰς φιλολογικὰς σπουδὰς ἔδωκεν εὐρύτητα ὄρια καὶ καθιέρωσε στερεωτέρας βάσεις εἰς αὐτάς. Ὁ πολὺς Böeckh, τὸν ὁποῖον οἱ ἡμέτεροι ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μετεβάρπτισαν εἰς *Βοίκχιον*, εἶχεν ἤδη ἐκδώσει τὸ θεμελιώδες ἔργον του «Περὶ τῆς δημοσίας οἰκονομίας τῶν Ἀθηναίων»²⁾ καὶ βραδύτερον ἐπέτυχε τὴν κατ' ἴδιον σύστημα ἔκδοσιν τοῦ «Σώματος τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν»³⁾. Τὰ ἀμέσως ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἔργα καὶ τὰ Πανεπιστημιακὰ μαθήματα τοῦ αὐτοῦ καθηγητοῦ ἤσκησαν μεγάλην ροπὴν ἐπὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη⁴⁾. Κατὰ τὴν διετῆ διαμονὴν του ἐν Βερολίνῳ οὗτος παρηκολούθησε τὰ μαθήματα καὶ ἄλλων καθηγητῶν καὶ τοῦ Καρόλου Ritter (1779—1859), τοῦ συνιδρυτοῦ τῆς λεγομένης συγκριτικῆς γεωγραφίας⁵⁾ καὶ θαυμαστοῦ τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ—Φεραίου⁶⁾.

Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδῶν του ὁ Στέφανος Κουμανούδης παρέμεινεν ἐν Παρισίοις τρία ἐξάμηνα, καθ' ἃ ἐφοίτησεν εἰς τὰ ἀνώ

1) Ὁ Θεόδ. Γουλ. Tiersch ὑπῆρξε οὐχὶ μόνον καθηγητῆς, ἀλλὰ καὶ προστάτης τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη κατὰ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ.

2) «Die Staatshaushalt ung der Athener» 1817.

3) Τὸ «Corpus inscriptionum Graecarum» ἐγένετο ὑπὸ τῆς Πρωσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν (1828—1877).

4) Ἐκδίδων ὁ Στέφ. Κουμανούδης διορθωτικὰ εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς (ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρους, Ἀφθόνιον, Νικόλαον, Νικηφόρον Βασιλάκην, ... Σεβήρον, Γ. Παχυμέρη) ἀπέρωσεν αὐτὰ: VIRIS ILLUSTRISSIMIS | FRIDERICO THIERSCHIO | ET | AUGUSTO BOECHIO, | GRAECIAE ANTIQUAE INTERPETIBUS INGENIOSISSIMIS | HELLADIS RECENTIORIS AMICIS CERTISSIMIS | PRAECEPTORIBUS SUIS | PIE VENERANDIS | DEDICAVIT | AUCTOR. βλ. «Specimen emendationum in Longinum Apseinem Menandrum, Aristiden aliosque artium scriptores. Scripsit Stephanus A. Cumanudes Hadrianopolitanus. Athenis, typis Johannis Angelopouli MDCCCLII», σελ. 5. Περὶ τῶν διορθωτικῶν τοῦ Στεφ. Κουμανούδη εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μάλιστα δὲ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας, ἐκφράζεται λίαν εὐμενῶς ὁ Σπ. Βάσης, ἐνθ' ἀνωτέρω.

5) Συνιδρύεται τῆς συγκριτικῆς γεωγραφίας εἶναι ὁ Κάρολος Ritter μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Humboldt (1769—1859).

6) Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Πρωτομάρτυρος μετὰ τοῦ Καρόλου Ritter ἀναφέρεται ἀνακοίνωσις μου ἐνώπιον τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γενομένη τῇ 1948.

τερα ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα ¹⁾ καὶ ἐμελέτησε τὰς ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς τῆς Γαλλικῆς κοσμοπόλεως.

Καθιερωθέντος τοῦ συντάγματος ἐν Ἑλλάδι, ὁπότε πολλοὶ καθηγηταὶ Γερμανοὶ ἀπεμακρύνθησαν ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἀπεράσισε νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ὑποστῆ ἑξετάσεις ἐνώπιον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ νεοσυστάτου Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, νὰ λάβῃ τὸ τυπικὸν δίπλωμα παρ' αὐτοῦ καὶ ν' ἀκολουθήσῃ ἐνταῦθα πανεπιστημιακὴν σταδιοδρομίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προεξηρημένων σχεδίων του προσέκρουσεν εἰς ἐμπόδια : Κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου περὶ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων μόνον οἱ αὐτόχθονες, οἱ καταγόμενοι δηλονότι ἐκ τῶν στενῶν ὀρίων τῆς τότε Ἑλευθέρας Ἑλλάδος, εἶχον τὰ προσόντα νὰ καταλάβωσι ἢ νὰ διατηρήσωσι κρατικὰς θέσεις ἄλλ' ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἦτο Ἀδριανουπολίτης, ἀνῆκε λοιπὸν ἐπὶ τῇ βάσει σαθοῦ νόμου εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀδιορίστων. Ἐπειτα οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἠρηθήθησαν νὰ ἐξετάσωσι τὸν Στέφανον Κουμανούδην ἄνευ μαθητικῶν ἀποδείξεων, τὰς ὁποίας ὁ ὑποψήφιος, φαίνεται, δὲν εἶχε προχειροῦς· οὕτω ὁ σαφὸς Ἀδριανουπολίτης — ὡς βεβαιοῦσιν οἱ μακαρίζαι Κωνσταντῖνος Ράδος καὶ Δημήτριος Γρ. Καμπούρογλους—παρέμεινεν «ἀνεξέταστος καὶ ἀπτυχίωτος καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὸν βίον» ²⁾).

Ἐν τούτοις ὁ νόμος περὶ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων ἠτόνησε, ὁ δὲ συνταγματικὸς ἑτεροχθὼν Ἰωάννης Κωλέττης, εἶχε γίνοι πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Ὡς πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος ἐν Γαλλίᾳ εἶχεν ὁ εὐφύεστατος Κωλέττης παρακολουθήσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Στέφανον Κουμανούδην κατὰ τὰς ἐν Παρισίοις σπουδὰς του καὶ διέγνωσε τὴν ἀξίαν τοῦ βοσείου Ἑλλήνου καὶ ὡς ἐπιστήμονος καὶ ὡς ἀνθρώπου. Ὅθεν ἐπέτρεψεν ὁ Ἰωάννης Κωλέττης κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1845 νὰ ταχθῆ ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἄνευ διατυπώσεων εἰς τοὺς ὑφηγητὰς τοῦ Ὄθωνείου Πανεπιστημίου, ὅπως διδάσκῃ κυρίως Λατινικὰ γράμματα ³⁾).

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Στέφανος Κουμανούδης εἶχε γράψῃ στίχους καὶ μεταφράσει ποιήματα καὶ πεζογραφήματα ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς. Τῷ δὲ 1845 ἐδημοσίευσεν περισπούδαστον μελέτην, ἔνθα πραγματεύεται τὸ ζήτημα : «Ποῦ σπεύδει ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων τῆς σήμερον» ⁴⁾ Ἡ περι-

1) Sorbonne, College de France κλπ.

2) Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ.

3) Προηγουμένως ὁ Στέφ. Κουμανούδης δὲν εἶχε δεχθῆ νὰ διορισθῆ Καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου Πατρῶν.

4) Πλήρης τίτλος τῆς μελέτης ἔχει ὡς ἑξῆς : «Ποῦ σπεύδει ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων τῆς σήμερον». Πρῶσετέθησαν καὶ δύο πραγματεῖαι Ἰωάν. Βιγκελιάνου περὶ τέχνης ἐκ τοῦ γερμανικοῦ Βελιβράδιον, 1845, σελ. 67, σχ. 8ον.

σπουδαστος αὐτῆ μελέτῃ πρέπει ν' ἀνατυπωθῆ καὶ νὰ διαδοθῆ μεταξὺ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι πολλὰ ἔχουσι νὰ διδαχθῶσιν ἐξ αὐτῆς.

Τῷ 1854 διορίσθη ὁ Στέφανος Κουμανούδης τακτικὸς καθηγητῆς τοῦ Ὀθωνείου Πανεπιστημίου¹⁾ τὸ δὲ πρῶτον δημόσιον μάθημα τοῦ φιλευθέρου προοδευτικοῦ ἀνδρὸς εἶχε θέμα «Περὶ ἐλευθερίας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἐπιστημῶν»! Ἦτο τὸ θέμα τοῦτο ἀληθῶς πολὺ τολμηρὸν καὶ διὰ τὴν ἀνήσυχον τότε Ἐδρῶπην, πολὺ δὲ περισσότερον διὰ τὸν στενὸν ὀρίζοντα τῆς μικρᾶς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Ἦδη πρότερον ὡς ἔτακτος Πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς τῇ 20 Μαρτίου 1853, ἐντολῇ τῆς Συγκλήτου ἐξεφώνησε βαρυσήμαντον λόγον²⁾, καθ' ὃν ἐξέθεσε τὴν γνώμην ὅτι «Πάσης ὀρθῆς παιδείας σκοπὸς τις πρέπει νὰ πρόκηται βιωφελῆς, καὶ κατὰ τὴν πλατυτάτην σημασίαν τῆς λέξεως πρακτικὸς, ὃ ἔστι πολιτικὸς». Προορισμὸν δὲ γενικώτατον τοῦ νεοπαγοῦς τότε Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἔχετε «τὸ νὰ κραταιώσῃ τὴν ἐθνικότητα ἡμῶν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ νὰ στερεοποιῆ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ὑπάξεως». Ἐπίστευε δὲ παρὰ πάντα ἄλλον εἰς τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἰς αὐτὴν ἀνεφέρετο τὸ πλεῖον μέρος τοῦ λόγου. Ἐξέφρασε δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ λόγου ἀντιπάθειαν κατὰ Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐμφανισθῆ ὑπερασπισταὶ τῶν βυζαντινῶν ἡμῶν προγόνων. Καὶ πολὺ βραδύτερον ἔγραψεν ὅτι ἐκ νεότητος ἐπίστευε: «Καμμίαν κλίσιν δὲν ἠσθάνθηεν πρὸς τὰς ἀρετὰς τοῦ Μεσαίωρος καὶ τῆς Τουρκοκρατίας τῆς μέχρι τοῦ Ρήγα καὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας», (ἐφημ. Ἀθηνῶν «Ὠρεα» 9 Ἰαν. 1879. Καὶ κατωτέρω. ³⁾).

⁴⁾ Ἐπὶ 40 ἔτη καὶ τι πλεόν ἐδίδαξεν ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἀπὸ Πανεπιστημιακῆς καθέδρας τὰ Λατινικὰ γράμματα⁵⁾, ἀναδείξας πολλοὺς μαθητὰς καὶ φίλους τῶν γραμμάτων τούτων⁶⁾. Καθ' ὅλον δὲ τὸν βίον του ὁ πολυσχιδῆς φιλόλογος ἐκαλλιέργησε παρὰ τὰ Λατινικὰ καὶ ἄλλους κλάδους τῆς Φιλολογίας: τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν λεξικογραφίαν⁷⁾, τὴν νεο-

1) Ἀλόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 20 Μαρτίου 1853, κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ὀθωνος. Ἐν Ἀθήναις 1853», σελ. 34, σχ. 8ον. (ἀντίτυπον ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος. * 621 ν).

2) Πρβλ. Α. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 350, Νίκων Α. Βέη *Βεες*, «Ὁ Ρήγας Φεραίος καὶ ὁ Στέφανος Κουμανούδης» (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 336).

3) Παρητήθη ἐθελουσίως τῷ 1887.

4) Βλ. καὶ ὅσα σχετικὰ ἔγραψεν ὁ Σπ. Βάσης ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ», τόμ. ΙΑ. (1906) σελ. 409—424.

5) Ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ: «Συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Λεξικοῖς... Ἐν Ἀθήναις 1883», (περιλαμβάνει 7506 λέξεις). «Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ λογίων πλασθειῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμῶς χρόνων...». Τόμ. α' 1899. Τόμ. β' 1900 (πρβλ. τὴν κρίσιν Κ. Krumbacher, «B. Z.», τόμ. Α', 1900, σελ. 327—328). «Λεξικὸν Λατινοελληνικὸν τὸ μὲν πρῶτον συνταχθὲν καὶ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ... Ἐρρικου Οὐλερίχου, εἶτα τὸ δεύτερον ἐπεξεργασθὲν καὶ πλουτισθὲν ὑπὸ Στεφάνου Κουμανούδη Ἀδριανουπόλιτου... 1854». Μέρος Α'—Β',

ελληνικὴν βιβλιογραφίαν¹⁾, τὴν παλαιογραφίαν²⁾, τὴν ἱστορίαν³⁾, μάλιστα δὲ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐπιγραφικὴν. «Ὁ ἔρωσ αὐτοῦ [τοῦ Στεφ. Κουμαν.] πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα—γράφει ὁ Ραδάμανθυς—» συνεῖχε ὄλην τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν διάνοιαν ὡς ἔκτασις πολλῆς μανικῆ καὶ ὡς οἶστρος καταφρονῶν καὶ τῆς δυσκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ παντὸς προσκόμματος καὶ πάσης κακοπαθείας». Διενήργησεν τὰς πρώτας συστηματικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Κεραμεικοῦ, τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, τῆς Στοᾶς τῶν Γιγάντων, τοῦ Διπύλου, τῆς Στοᾶς τοῦ Εὐμένους, τοῦ Ἀσκληπείου, τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, τῆς Ἀδριανεῖου Βιβλιοθήκης, τοῦ Ὀλυμπεῖου, τοῦ περὶ τὸ Ζάππειον χώρου καὶ ἀλλαχοῦ. Πολλῆς αὐτόστολος ἐπεχειρεῖ μακρὰς ἐκδρομὰς, ὅπως ἀνεύρη ἀρχαιότητος, τῶν ὁποίων ἢ δῆθεν ἐξαφανίσαις προσεγράφειτο ὑπὸ τῶν Ἑσπερίων εἰς βεβήλους πράξεις Ἑλλήνων χωρικῶν τῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνων. Τοῦτο ἔπραξε καὶ περὶ ἄλλων μνημείων καὶ περὶ δύο ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ μία ἔκειτο παρὰ τὸ χωρίον Χρυσὸ (τὴν ἀρχαίαν Κρίσσαν), ἡ δὲ ἄλλη παρὰ τὸ στόμιον τοῦ λεγομένου Κορικίου ἄντρου. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπὸ τινῶν ἐρευνητῶν ἐθεωρήθησαν ἐξαφανισθεῖσαι, ἐν τούτοις ὁ Στέφανος Κουμανούδης περιοδεύσας τὰ κατὰ τὸν Παρνασσόν, ἀνεῦρεν αὐτὰς περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου 1857 καὶ ἔσπευσεν ἐντύπως νὰ διασκεδάσῃ τὰς ἀνυποστάτους φήμας περὶ τῆς δῆθεν καταστροφῆς τῶν δύο ἐπιγραφικῶν τούτων μνημείων, φήμας θιγούσας τοὺς Νεοέλληνας

(Ἀνατυπώσεις : 1884, 1901). Πρβλ. Φάνη Μιχαλόπουλου, ἐνθ' ἀνωτέρω, ... Ἀλέκον Γ. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 334—340.

1) Βλ. Α. Σ. Γκίνη, Β. Γ. Μέξαν, Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν 1800—1863. Τόμ. Α' (=Πραγμ. τῆς Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΑ'). Ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. V—VI πρβλ. Νίκον Α. Βέην (Bees), ἐν τῇ «Νέα Ἑστία», τόμ. ΚΓ' (1938) ἀριθ. 266, σελ. 77—81.—Ἐν σχέσει πρὸς τὸ βιβλιογραφικὸν ἔργον τοῦ Γ. Ζαβίρα τὰ ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου ἐν σελ. μδ'—μέ, μδ'—ν'—τοῦ βιβλίου αὐτοῦ «Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα», ἀνέκδοτα συγγράμματα. Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον (Ἀθήνησι 1872), κείμενα δὲν εἶναι ἐπὶ μέρους ἐξηκριβωμένα.

2) «Ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα Εὐριπίδου καὶ ἄλλων ποιητῶν ἐκ Παπύρου Αἰγυπτιακοῦ» «Ἀθῆναιον», τόμ. Η' (1879) σελ. 343—351, (πρβλ. καὶ τόμ. Θ' (1880) σελ. 179—201). Ὑπενθυμίζω, ὅτι ὁ Στέφ. Κουμανούδης ὑπῆρξεν ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀπεκάλυψαν τὰς ἀπάτας τοῦ περιφήμου πλαστογράφου Κωνσταντίνου Σιμωνίδου, τοῦ Συμαίου, βλ. «Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης... Ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως... Ἐν Πετρούπολει... 1909, σελ. ε' κ. ε.—Ὁρθῶς ὁ Στέφανος Κουμανούδης διεκίρηξε τὸ ὑπὸ τοῦ Κ. Ν. Σάθα ἀνευρεθὲν καὶ δημοσιευθὲν Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου» βλ. ἐπ' ἐσχάτων Νίκον Α. Βέην (Bees) ἐν τοῖς «Πρακτικαῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. ΙΘ' (1944) σ. 347—356.

3) Ἀντέκρουσεν ἐπιτυχῶς ὁ Στέφ. Κουμανούδης, ὡς ἄλλωστε καὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων, Γερμανοὺς ἐρευνητὰς τῆς Ὀλυμπίας διίσχυριζομένους, ὅτι ἐκεῖ δῆθεν ἀνευρέθησαν κτίσματα σλαβικά. Πρβλ. Ἀλέκον Γ. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 336.

4) = Μίνως Λάππας, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 336.

χωρικούς. Ὑβρεις καὶ διασυρμούς τῶν ὁμοεθνῶν ὁ σοφὸς Ἕλληνας δὲν ἠνείχετο. Προκειμένου δὲ περὶ ἀρχαιοτήτων ὁμολογεῖ ὅτι ἐν Ἑλλάδι περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐγίνοντο ἐνίοτε βλάβαι, ἀλλ' ὅχι ὥσως τόσαι ὅσαι κοινῶς διαθρυλοῦνται, ἀν δὲ ἐγίνοντο πολλαί, δίκαιον εἶναι αἱ πολλαὶ νὰ ἐλέγχωνται, οὐχὶ δὲ πλείονες τῶν πολλῶν παρὰ τὸ ἀληθές. Ἐλυπεῖτο δέ, διότι «ὁ τοσαῦτα ἐν τῇ Φιλολογίᾳ κατορθώσας Βοϊκχιος ἠναγκαζέτο πολλάκις νὰ καταρτίβῃ τὴν ἀγχίνοιαν καὶ πολυμαθειάν του εἰς ἀνάγνωσιν καὶ ἐρηνησίαν ἐπιγραφῶν ἀμελῶς ἢ ἀπείρως ἀντιγεγραμμένων. Ἀλλὰ καὶ τούτου καὶ τῶν ὁμοίων κακῶν τὴν διόρθωσιν περιμένομεν—ἐγραφε—εὐλόγως ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πλείονος διαδόσεως τῶν φώτων καὶ τῆς ἐλευθερίας, εἰς ὃν προέπει καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ συντελέσωσιν, ὡς ἐνδιαφερόμενοι καὶ αὐτοὶ »).

Τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ λοιπὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματά του ἠγάπα εὐσυνεῖ δῆτ' ὁ Στέφανος Κουμανούδης «ὅσον τάχος» καὶ μετὰ βραχυτάτων ὑπομνημάτων νὰ δημοσιεύῃ, ὅπως καταστῶσιν ἀμέσως κοινὰ κτήματα τῆς Ἐπιστήμης· οὕτως ἐπραττεν ὅλως ἀντιθέτως πρὸς ἄλλους ἐρευνητάς, παλαιούς καὶ νέους, Ἕλληνας τοὺς ἀλλοδαπούς, οἱ ὅποιοι ζηλοτύπως ἐκράτησαν ἀδημοσίευτα τὰ εὐρήματά των ἐπὶ δεκαετηρίδας ὄλας. «Ὁ Φιλίστωρ» τὸ «Ἀθῆναιον», ἢ «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς», ἢ «Χρυσσαλλίς», περιοδικὰ τῶν ὁποίων συνεκδότης διετέλεσεν ὁ Στέφανος Κουμανούδης, κατ' ἐξοχὴν περιέλαβον εἰς τὰς σελίδας των τὰ ἐπιγραφικὰ μελετήματα αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐφημερίδας μάλιστα δὲ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν «Παλιγγενεσίαν» *) ἀπαντᾷ ἐκδόσεις ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλα ἀρχαιολογήματα, ἅτινα ἐγραψεν ὁ **Σιγμαλφάκας=δ Σ[τέφανος] Α. Κ[ουμανούδης]** *) ὁ ἐπικληθεὶς καὶ «Κέρβερος» τῆς Ἐπιγραφικῆς καὶ τῆς λοιπῆς Ἀρχαιολογίας. Ἐπιβλητικὸν ἐπιτεῦγμα τοῦ «Κερβέρου» εἶναι αἱ «Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι» (Ἀθήνησι 1871) †).

1) Φυλλάδιον ἐξ 8 + πίν. ἐν τέλει· μετὰ τὸ πέρασ τοῦ κειμένου, ἐν σελ. 7 ἀναγιγνώσκωμεν : «Ἐν Ἀθήναις, τῇ 9 Σεπτεμβρίου 1858. [ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ] καθηγητῆς ἐν τῷ Ὁθωνεῖῳ Πανεπιστημίῳ. [ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ]». Τ' ἀνωτέρω βλέπετε ἐν ὑποσημείωσει τῶν σελ. 4—5.

2) Τῇ 14 Φεβρ. 1867 (ἀριθ. 1108) ἐξέδωκε : «Τὸ δεύτερον τῶν παρὰ τὸ Λυσικράτειον μνημεῖον ἀρτίως εὐρεθέντων ψηφισμάτων». Τῇ 10 Ἰουλ. 1871 (ἀριθ. 2218) : [κειμενον τοῦ «Μακροπολείου Λίθου». — Ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μελετημάτων, τὰ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον δι' ἐφημερίδων τῶν Ἀθηνῶν, ἃς μνημονεύθωσι καὶ ἐναυθὰ τὰ ἐξῆς : **Σ. Α. Κ.**, «Ἐπιγραφὴ ἐκ Φιγαλίας», «Φιλόπατρις», ἔτος Ε', ἀριθ. 231. (1 Ἰουλ. 1859). «Δύο ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί», αὐτόθι. 12 Νοεμβρ. 1859. «Ἐπιγραφὴ ἀνέκδοτος», «Ἀθηνᾶ» 1 Ὀκτ. 1860.

3) Βλ. **Σ. Α. Κουμανούδη**, Στρατῆς Καλοπίχειρος *Ἐκδ. Βιβλιοθήκης Μαρσαλῆ. Ἐν Ἀθήναις 1901, σελ. 138.

4) Συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν συλλογὴν καὶ Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ παλαιότεραι καὶ μεταγενέστεραι, τρανὰ τεκμήριον τῆς κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Palmerayer

Σημαντικωτάτη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἰδρῦθη τῷ 1837, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ μελέτην τῶν μνημειακῶν καταλοίπων τῆς Ἀρχαιότητος. Ὡς προϊστάμενος τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν τῆς γεραρᾶς ταύτης ἑταιρείας συνέστησεν ὁ Ἀδριανουπολίτης ἐν τῷ Μετσοβείῳ Πολυτεχνείῳ τὸ πρῶτον παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὸν Μουσεῖον. Ἐκθέτων τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1899 πεπραγμένα τῆς γεραρᾶς ταύτης ἑταιρείας ὁ γραμματεὺς αὐτῆς Παναγιώτης Καββαδίας παρέστησε τὸν Στέφανον Κουμανούδην ὡς τὸν ἐπιφανέστατον ἐργάτην τῆς ἐξοχωτάτης τῶν Ἑλληνικῶν ἑταιρειῶν. «Ἐπὶ 36 ὅλα ἔτη—ἐτόνισεν ὁ Π. Καββαδίας—ὁ Κουμανούδης διετέλεσε γραμματεὺς τῆς [Ἀρχαιολογικῆς] Ἐταιρείας καὶ αὐτὸ τοῦτο ἦ ψυχὴ καὶ τὸ κέντρον τῆς ὅλης περὶ τὴν Ἐταιρείαν δράσεως. Τὸ ἔργον τοῦ Κουμανούδη ἐν τῇ Ἐταιρείᾳ εἶναι μέγα, ὡς μεγάλη ἦτο ἡ καθ' ὅλου δράσις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐν Ἑλλάδι φιλολογικῇ ἐπιστῆμῃ καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ. Σοφὸς ὢν ὁ ἀνὴρ καὶ εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὰ τῆς Ἐταιρείας ἔργα ὀλοψύχως ἀφωσιωμένος, ἐδυνήθη νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, τοὺς ἀληθῶς ἐνδιαφερομένους ὑπὲρ τῶν ἀρχαιολογικῶν πραγμάτων καὶ ὑπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς Ἐταιρείας κατώρθωσεν ὁ Κουμανούδης νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἀκμὴν συνεπικούρους ἔχων ἐν τούτῳ ἰδίως τοὺς παλαιοὺς αὐτοῦ συναδέλφους, πανδήμου δὲ τυγχάνων ἐν Ἑλλάδι τιμῆς ἐπὶ τοῖς ἔργοις του τούτοις, φήμην δὲ καὶ ἀναγνώρισιν τὴν προσήκουσαν κεκτημένος ἐν τῷ ἔξω πεφωτισμένῳ κόσμῳ»¹⁾).

Ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἐπίστευεν, ὅτι ἡ Ἐπιστῆμη εἶναι καθολικὸν σύνολον. Διὰ τοῦτο παρηκολούθει τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ πορίσματα ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἥκιστα συγγενικῶν πρὸς τὴν Φιλολογίαν. Καὶ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα τῆς πατρίδος του καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς δὲν ἦσαν ξένα πρὸς αὐτόν. Γνήσιος φλογερὸς πατριώτης ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Βόρειος ἀλύτρωτος Ἑλληὴν ἐλάτρευσε συνεχῶς τὴν Μεγάλην Ἰδέαν τὴν ὁλοίαν οὐδέδέποτε ἐξελάμβανε ἠθιοποιίαν. Κατὰ δὲ τὴν Μεταπολίτευσιν τοῦ 1851²⁾, ἔξω-

περὶ τῆς δῆθεν ἐπὶ τετρακόσια περίπου ἔτη παντελοῦς ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν.

1) Βλ. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ 1909, σελ. 9—10, πρβλ. καὶ Π. Καββαδίου ἱστορίαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1833—1900 σελ. 53—57. Τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Στεφ. Κουμανούδη ἐν σχέσει πρὸς τὰς Ἀρχαιότητες τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐταιρείαν Ἀθηνῶν ἐξῆραν καὶ οἱ ἐν σελ... ὑποσ... ἀναφερόμενοι καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Σ. Π. Δάμπρος, ἐν τῷ «Atene e Roma», τεύχος Μαρτίου—Ἀπριλίου 1913, ἀριθ. 171—172, (πρβλ. καὶ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. Θ', 1912/13, σελ. 420—422, ἰδὲ καὶ τόμ. Γ', 1906, σελ. 59). Βλ. καὶ «Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα», 1900, ἐν ἀναριθμητῷ φύλλῳ μετὰ πενθίμης ὥρας.

2) Τῷ 1851 ἐξήτησε καὶ ἐνεγράφη εἰς τὸν δῆμον τῶν περὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν στρατιωτικῶν συνοικιζομένων *Θρακοβουλγαροσέρβων* βλ. Κ. Ν. Ράδον, ἐν

πλίσθη καταλλήλως. Ἐν τούτοις εἶχε πάντοτε πρόχειρα εὐθύβολα δπλα κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ οὐχ' ἦττον κατὰ Τουρκοφίλων Ἑλλήνων, κατὰ λαϊκῶν προλήψεων καὶ τῆς σχολαστικότητος. Ὁ Στέφανος Κουμανούδης, ψυχὴ ποιητικὴ, ἠγάπησε θερμῶς τὰς Μούσας καὶ ἀντιγαπήθη ὑπὸ τῶν κορῶν τῆς Ἀρμονίας. Ἐγνώριζε καλῶς ξένας λογοτεχνίας ¹⁾ καὶ πολλὰ χωρία ἐξ αὐτῶν ἀπὸ μνήμης συνεκράτει μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν του. Ἐμπαθῆ μάλιστα ἔρωτα εἶχε πρὸς τὴν δημοτικὴν ἡμῶν ποίησιν, ἣ ὅποια εἰλικυσεν αὐτὸν βαθμηδὸν καὶ εἰς τὴν συμπάθειαν τῆς δημοτικῆς τοῦ Γένους γλώσσης, εἰς τὴν ὅποιαν ὁ ἴδιος ἔχει γράψει στίχους ²⁾ εὐχερῶς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλους προέτρπεε νὰ γράφωσι ποιήματα εἰς τὴν δημοτικὴν, τὴν τελευταίαν ζωντανὴν περίοδον τῆς αἰωνίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐχθρὸς τοῦ Φαναριωτισμοῦ, τῆς νοσηρᾶς ἀρχαιομανίας καὶ τῶν ὀλοφυρωμένων ἐπὶ τῆς γῆς ἠγάπησε τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ, ἔταξε τὸν Ρήγαν—Φεραῖον Βελεστινλῆν εἰς τοὺς πρώτους ἐθνικοὺς ποιητὰς κ' ἔτιμα τὴν τέχνην τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη ³⁾.

Ἡ καλλιέργεια τοῦ ἑμμέτρου λόγου ἀπετέλεσε μέγα μέρος τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη. Ἡ στιχοτεχνία ὑπῆρξεν ἀδιασπᾶστος συνημμένη μεθ' ὅλης σχεδὸν τῆς ζωῆς τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ἦδη ἔφηθος ἔγραψε πατριωτικοὺς στίχους. Τῷ δὲ 1845 καὶ 1848 ἔγραψε σειρὰν *σονέτιων εἰς Βενετίαν*, τὰ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον τῷ 1862 ⁴⁾. *Περὶ τῶν σονέτιων τούτων* «Ἡ σελτὴ των—γράφει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ⁵⁾—ἡ ἡλικία καθιστᾷ ταῦτα ἄξια πολλῆς προσοχῆς, ἐξαιρεται δὲ οὕτω ἡ ἴστο-

τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας», νέα σειρά, τετχ. 192, «Θρακικά», τόμ. Γ' Παράρτημα, σελ. 227—228.

1) Βλ. Βιβλιογραφίαν περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σκαρλάτου Βυζαντίου, γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ *Στεφάνου Κουμανούδη* ἐν τῷ περιοδικῷ «Μνημοσύνη», τόμ. Α' (1852), σελ. 37—38, αὐτόθι, σελ. 82—83, ἀπάντησις Σκαρλ. Βυζαντίου. Ἀνταπάντησις τῷ κ. Σκαρλάτῳ Δ. Βυζαντίου. Ἐν Ἀθήναις 1852, (σελ. 23).

2) Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 315, 41 Περὶ τινῶν μεταφράσεων τοῦ *Στεφάνου Κουμανούδη* ἐκ τῆς Σερβικῆς δημοτικῆς ποιήσεως εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς, βλ. «Χρυσάλιδα», τόμ. Γ' (1865) σελ. 109—111. Πρβλ. *Ἀλ. Γ. Παπαγεωργίου*. ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 348—349.

3) Βλ. *Ἠλία Σταθοπούλου*, Τοῦ ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ 1857 τὰ ἐπεισόδια. Ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 11—21. *Γ. Βαλέταν*, ἐν τῇ «Νέα Ἐστία», τόμ. ΚΒ' (1937) σ. 1828—1829, 1832, τόμ. ΚΓ' (1938) σελ. 486—487. Πρβλ. *Ἀλ. Γ. Παπαγεωργίου*, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 345—347.

4) Βλ. *Μαρίνου Βρετοῦ*, Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον διὰ τὸ ἔτος 1862. Ἐν Παρισίοις. 1861, σ. 26—29. Ἀνετυλώθησαν τὰ σονέττα ταῦτα εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦ *Γ. Δροσίνη*, «Μελέτη».

5) *W [Κωστῆ Παλαμᾶ]* «Ἡ Βενετία εἰς σονέττα», ἐνθ' ἄνωτέρω, τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ δεκατετράστιχα*, β' ἔκδοσις 1931, σελ. 12—13. Ἀθήνα Πρβλ. *Ἀλ. Γ. Παπαγεωργίου*, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 347.

ρική των σπουδαιότης. Ἄν και ὠχρὰ κάπως και ἐξίτηλα ἐκ τοῦ χρόνου παρουσιάζονται σήμερον εἰς ἡμᾶς και οἱ στίχοι των δὲν εἶναι πρότυπα μετρικῆς τέχνης, τὰ διακρίνει κλασικίζουσα κάποια εὐγένεια και ἡ λογιότης τοῦ ποιητοῦ εὐμορφαίνει ὅπωςδήποτε. Πολὺ δὲ περισσότερον ἢ ἔκτακτος προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ των... καταφαίνεται δὲ προσπάθειά τις πρὸς ἀναχαίτησιν τοῦ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σούτσου ὀγκουμένου παρ' ἡμῖν ζωηροῦ, ἀλλὰ θολοῦ κάπως ρεύματος τοῦ Ρομαντισμοῦ».

Τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἐν Ἀθήναις ζωῆς τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη ποιήματα εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα περιελήφθησαν εἰς τὸ ἡμερολόγιον Παρασυράκη διὰ τὸ ἔτος 1880 ¹⁾. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιόδου προέρχεται και τὸ μακρόσυριον ἔπος «Στρατῆς ὁ Καλοπίχειρος», ποιηθὲν μεταξὺ τῶν ἔτων 1845—1851 και ἔκτοτε διασκευασθὲν και συμπληρωθὲν ²⁾. «Στρατῆς ὁ Καλοπίχειρος» ὠνομάσθη «τὸ νέον Ἑλληνικὸν Ἔπος» ³⁾ και ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ὁ καρπὸς τῆς βιωτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κουμανούδη, ὁ καθρέπτης τῆς ψυχῆς του και ὁ καθρέπτης μιᾶς ἐποχῆς» ⁴⁾. Κατὰ τὴν ταπεινότητά μου τὸ ἔπος τοῦτο ὑπεριτιμήθη κατὰ πολὺ ὑπὸ παλαιότερων λογίων ⁵⁾.

Ἦσκησε δὲ ὁ Στέφανος Κουμανούδης ὀνομαστί και ἀνωνύμως και λογοτεχνικὴν κριτικὴν περὶ στίχων τοῦ Σούτσου, τοῦ Ρήγα Βελεστινλή—Φεραίου ⁶⁾ Σοφοκλέους Καρύδη, Ἀρ. Βαλαωρίτη κλ.. Ἀλλὰ και ὡς εἰσηγητῆς ποιητικῶν διαγωνισμῶν μάλιστα δὲ τοῦ Παλλείου τοῦ 1857 και τοῦ Βουτσινάιου τῷ 1869, ἀλλὰ και ὡς κριτῆς τριῶν παρομοίων διαγωνισμῶν διέτύπωσε καλολογικὰς γνώμας ρεξικελεύθους και διεξήγαγε ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς, βροντοφωνήσας, ὅτι «ἡ καταλληλοτέρα γλῶσσα εἰς ἣν ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ ὁ Δάντης ἤθελεν εἶσθαι ἡ δημῶδης» ⁷⁾.

Τὰ παρατεθέντα ἔμμετρα τοῦ πολυσχιδοῦς Στεφάνου Κουμανούδη ἐκ-

1) Αὐτόθι.

2) Αὐτόθι. Γνωρίζω τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ ποιήματος: α' τοῦ 1851, β' τοῦ 1888, γ) τοῦ 1901 κατὰ τὸ καλειφθὲν χειρόγραφον τοῦ ποιητοῦ και εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Μαρασλή συμπεριληφθὲν. Ὁ ἦρωας τοῦ ἔπους, ὁ Στρατῆς ἀπεκλήθη φθειροφθόρος ὑπὸ τοῦ Θ. Ὀρφανίδου, Τύρι—Λίρι. Ἐν Ἀθήναις 18, σ. , πρβλ. και κατωτέρω, σ.

3) *Ραδάμανθως* (= *Μίνως Λάμπας*) ἐφημ. «Τὸ Ἄστυ», 13/14 Ἀπρ. 1901.

4) *Ἄλ. Γ. Παπαγεωργίου*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 349.

5) Βλ. «Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα» 1900. ... Πρβλ. ἀνωτέρω...

6) Ἐφημ. «Νέα Ἑλλάς» Ἔτος Α' (1848) ἀριθ. 2 και 3.

7) Βλ. ἀνωτέρω, σ... [Ν. Βεργωτῆ]. Δύο λόγια περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰταλίας. Κεφαλληνία, 1873, σ. 1, 5, 11. Πρβλ. *Φ. Μιχαλόπουλον*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 20. *Ἄλ. Γ. Παπαγεωργίου*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 344 κ. ἐ. Στρατῆς Καλοπίχειρος, ἐκδοσις Βιβλιοθήκης Μαρασλή, σ. 107, 152 κ. ἐ.

Σημ. Διενθ. Εἰς τὸν προσεχῆ τόμον θέλει δημοσιευθῆ ἐκ τοῦ ἡμερολογίου «Νέα Ἑλλάς» Δροσίνη Γ. και Γ. Κασδὸνῆ ἔτος Α' 1894: Ν. Σπανδωνῆ, «ὁ Στ. Κουμανούδης περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος».

δίδονται ἐπὶ τῇ βάσει παλαιῶν ἀντιγράφων, τὰ ὅποια εἶχε παρασκευάσει ὁ μακαρίτης Πέτρος Στεφ. Κουμανούδης ἐκ τετραδίων τοῦ ἀοιδίου πατρὸς του. Ἄλλα δὲ πάλιν ἐκδίδονται ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιγράφων παρασκευασμένων ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ μαθητοῦ μου κ. Ἀλέκου Γ. Παπαγεωργίου, γυμνασιακοῦ καθηγητοῦ. Εὐμενῶς παρεχώρησε ὁ κ. Ἀλέκος Γ. Παπαγεωργίου εἰς τὴν ταπεινότητά μου τ' ἀντίγραφέα του ἐξηγημένα πάλιν ἐκ τετραδίων τοῦ ἀοιδίου μου ἐκείνου. Πολλοὶ ἐκ τῶν δημοτικῶν στίχων, οἱ ὅποιοι ἀπαντῶσι ἀνωτέρω, ἀσφαλῶς ἀρχῆθεν δὲν ἦσαν προσωρισμένοι διὰ τὸ φῶς τοῦ τύπου. Ἴσως αὐτὸς οὗτος ὁ σοφὸς Στέφανος Κουμανούδης τὴν ἀξίαν πολλῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω δημοσιευομένων ἐμμέτρων νὰ ὑπετίμα ὑπερμέτρως.

Ν. Α. Β.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

1.—Τ' ἀναστενάγια στὸ πανηγύρι τῆς Ἁγίας Ἐλένης, Σεραφῶν

«Ἡ Ἁγία Ἐλένη εἶναι ἓνα χωριουδάκι κτισμένο στὴ δεξιὰ ὄχθη τῆς Μπέλιτσα; ἀνάμεσα σὲ καταπράσινα πανύψηλα δένδρα. Ἐκεῖ τελοῦνται τ' ἀναστενάγια. Ἀπὸ μακρὰ φτάνοντας ἀκουσα τὶς φωνὲς τῶν πανηγυριστῶν. Εἶχα μεγάλη ἐπιθυμία νὰ δῶ, «τὸ χορὸ τῆς φωτιάς», ποὺ τώρα καὶ λίγα χρόνια προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸ τῶν περιοίκων ποὺ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς «πυροβάδισμα». Στὴν ἐορτὴ δηλ. τῶν Ἁγίων Κων)τίνου καὶ Ἐλένης μερικοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ ἐληρεαζόμενοι ἀπὸ καιροῦ ἀπὸ ἄγνωστον δύναμιν, ὅπως λέγουν, καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, ἀποκτοῦν τὴν ἀκράτητον ἐπιθυμίαν νὰ χορεύουν μέσα στὴ φωτιά. Εἶναι οἱ «Ἀναστενάγηδες», ἢ «τ' ἀναστενάγια»).

Ὅταν ἔφθασα στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, ἄπειρος κόσμος τὴν εἶχε γέμισε καὶ ἡ ἀστυνομία τὸν τακτοποιοῦσε γύρω ἀπὸ ἓνα μέρος περιφραγμένο μὲ σύρματα, ὅπου ἓνας μεγάλος σωρὸς ἀπὸ ξηρὰ ξύλα, περίμενε τὸ ἀναμμένο δαδί, ποὺ τὴν κατάλληλη στιγμή θὰ ἔδινε τὴν φωτιά, μέσα στὴν ὁποῖαν θὰ χόρευαν σὲ λίγο οἱ ἀναστενάγηδες καὶ θὰ τὴν ἔσβυναν μὲ τὰ ξυπόλυτα πόδια τους χωρὶς νὰ καίωνται καὶ χωρὶς νὰ νοιώθουν πόνο.

Ἐπειδὴ ἤμουν σὲ ἀπορία πὼς συμβαίνει τὸ ἀσυνήθιστο αὐτὸ φαινόμενο, θέλησα νὰ τὸ παρακολουθήσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ γι' αὐτὸ ἀφῆκα τὸ πλῆθος στὴν πλατεῖα καὶ ἔτρεξα κατ' εὐθείαν στὸ σπίτι, ὅπου, ὅπως ἔμαθα γίνεται ἡ «μύησης», ἄς τὸ ποῦμε τῶν Ἀναστενάριδων, καὶ ὅπου προσκυνοῦν τὶς εἰδικὲς εἰκόνες, τὶς ὁποῖες περιφέρουν αὐτοὶ σὲ ὅλην τὴν διαδρομὴν πρὸς τὴν φωτιά καὶ κατὰ τὸν χορὸν τῶν ἐπάνω στ' ἀναμμένα κάρβουνα. Σὲ λίγο ἤμουν ἐκεῖ. Στὴν αὐλὴ ἓνα καζάνι γεμάτο κομμάτια βοδινοῦ κρέατος, βράζει ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ὀλίγων γυναικῶν, εἶναι ἡ θυσία — τὸ κουρμπάνι ὅπως τὸ λέν — τὸ ὁποῖον μετὰ τὸ χορὸ, θὰ μοιρασθῆ σὲ ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ μαζί μὲ ὀμὸ κρέας. Ἀναβαίνω ἐπάνω στὸ σπίτι' μέσα σὲ ἓνα μικρὸ δωμάτιο, γεμάτο ἀπὸ προσκυνητάς, κάθονταν ἐπάνω στὸ πάτωμα μερικὲς γυναῖκες, σὰν ὑπνωτισμένες, εἶναι οἱ ἀναστενάρισσες. Μαζί τους κάθεται καὶ ὁ νοικοκύρης, δίπλα τους ἔρθιος ἓνας ἄνδρας ὑψηλός, βαθεῖα συλλογισμένος, καὶ αὐτὸς κρατεῖ μιὰ μεγάλη λαμπάδα στὸ ἀριστερὸ του χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ δεξιὸ του θυμιάζει σὲ σχῆμα σταυροῦ μὲ ἓνα πήλινο θυ-

1) Ἀρχιαναστενάγης τώρα εἶναι ὁ Γερο-Δραγοῦλης ἐτῶν 83. Ἀναστενάγηδες εἶναι ὁ Δισανῆς 45, ὁ Γιαβάσης Γεώργ. 55, ὁ Λάντζος 55, ἡ Βλάσκου Κωνσταντινιά, ἡ Δραγοῦλῆ Δέσποινα ἀρχιαναστενάγισσα, κόρη τοῦ Δραγοῦλη, ἡ Τσιπλάκη Ματενιώ, ποὺ προφητεύει, ἡ Χαροτζῆ Κυριακούλα. (Ἔτος 1949).

μιατό. Καθὼς μοῦ πληροφορήσαν ἦταν ὁ Ἀρχιαναστενάρης. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου εἶναι τοποθετημένες μέσα σὲ πλούσια δῶρα, εἰκόνες τῶν Ἁγίων Κων)τίνου καὶ Ἑλένης, παλαιῆς ἀπὸ τοὺς «Βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους» καὶ μὲ χειροῦλια γύρω, γύρω ἔχουν κουδουνάκια.

Ἐκείνη τῇ στιγμή ἠκολούθησε μιὰ ἀναστενάρισσα καὶ τραγούδησε μὲ τῇ συνοδείᾳ τῆς λύρας, ποὺ ἔπαιξε ἓνα παιδί 1).

Ἀπὸ τὸ τραγούδι τῆς κατόρθωσα νὰ ξεχωρίσω τὸν στίχο: «Νὰ ἄρῃ τὸν σταυρὸν του». Ξεκουράσθηκε ὡς ἓνα τέταρτο τῆς ὥρας καὶ ξανασηκώθηκε ἀπὸ τὴν φροῶ, — ἐνῶ οἱ ἄλλες κατακλινόμενες ἀερίζονταν μὲ τὰ χέρια τους καὶ κτυποῦσαν τὸ σῶμα τους συγχρόνως ξεφωνίζοντας «ἄχ, ἄχ, ἴχ, ἴχ.» — πλησίασε ἐκείνον ποὺ κρατοῦσε τὴν λαμπάδα καὶ τὸν εἶπε σὰν ὑπνωτισμένη. — «Ἔτοιμοι. Σηκώθηκαν τότε καὶ οἱ ἄλλοι μὲ τὴ σειρά, πῆραν τὶς εἰκόνες καὶ μὲ τῇ συνοδείᾳ τῆς λύρας, βγῆκαν ὅλοι ἀπὸ τὸ σπίτι.

Στὸ δρόμο ἡ λύρα σκορποῦσε τὴ μελωδίᾳ τῆς, καὶ τὰ Ἀναστενάρια ἔχοντας μπροστὰ τὸν Ἀρχιαναστενάρη καὶ ξεφωνίζοντας «ἴχ, ἴχ, ἄχ, ἄχ» χόρευαν τὸ χορὸ τῆς «ὑπερδιεγέρσεως», ἐκείνοι δὲ ποὺ κρατοῦσαν τὶς εἰκόνες ἔκαμναν σχήματα σταυροῦ, ἐνῶ τὰ ἄλλα κτυποῦσαν μὲ τὰ χέρια τους τὸ σῶμα τους. Σὲ λίγο ἡ πομπὴ ἔφτασε στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶχε προετοιμασθεῖ ἡ πυρὰ ἀφου ἔκάησαν ἀφθονα ξύλα. Πρῶτος ὁ Ἀρχιαναστενάρης τὴν διέσχισε σὲ σχῆμα σταυροῦ καὶ κατόπιν τὰ ἄλλα ξεφωνίζοντας

1) Δύο αὐτοσχέδια τέτοια τραγούδια μᾶς ἔστειλε ἄλλοτε ὁ Β. Δεληγιάννης διδάσκαλος Λυγαριᾶς Νιγρίτης. Τὴν ὥρα ποὺ εἶναι πιασμένες οἱ γυναῖκες καὶ χορεύουν μὲ τὶς εἰκόνες σὰν μαινάδες οἱ ἀναστενάρισσες κιᾶλλες καθιστῆς τραγουδοῦν :

Ἡ Μαρινὴ Τοιπλάκη ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἑλένη.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ μικρὸς εἶναι χαριτωμένος
ὁ Κωνσταντῖνος ἀρχηγὸς μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χεῖρ
τοῦ Κωνσταντίνου τὰ παιδιὰ,
Πάρτε παιδιὰ μ' τὸ λιβανὸ καὶ τὸ σταυρὸ στὸ χεῖρ
δειπνήσῃτε τὴν Παναγιά.

Ἐλα Χριστέ καὶ Παναγιά τὴ λευτεριά ζητᾶμε
τὴ αἵμονα τὸ ἀγαλμα πάντα δικό μας θάνατ'

Ἡ Ἑλένη Γκελεβέ ἀπὸ τὸ Ὄρλιακο.

Κλάψτε κόσμε κλάψτε, κλάψτε τὰ παιδιὰ μας,
κλάψτε τὸν πόλεμο ποῦναι βαρὺς κλάψτε τὰ παιδιὰ μας
ποῦ δὲν τὰ ξαίρει ποῦ βρισκοῦνται,

Ἐμεῖς σήμερα χαρήκαμε, γλεντήσαμε
ἀμὲ τὰ παιδιὰ μας ποῦ βρισκοῦνται ;
Πέστε, κόσμε, στὴ μετάνοια καὶ προσεύχασθε.

Μετανοιώστε, μετανοιώστε,

ἔϊ, ἄ, ἄ, ἄ, ἄχ !

πιστέψτε στὸν Ἰησοῦ Χριστὸ
καὶ κήρυξη ἀπὸ τὴν εἰσὸς Χριστιανὸς
ἔϊ, ἄ, ἄ, ἄ, ἄ, ἄχ (μὸξύτατη φωνή).

«ἄχ, ἄχ, ἴχ, ἴχ.» «φωτιά φωτιά». Τὴν διέσχισαν πολλὲς φορὲς μὲ τὸ αὐτὸ σχῆμα ξυπόλητα, σὰν νὰ βιάδιζαν πάνω σὲ ἄμμο καὶ σὰν σὲ ὄνειρο. Τὴν ὥρα πού γινόταν αὐτὰ ὁ οὐρανὸς συννέφιασε καὶ ἄρχισε νὰ ψιχαλιῖ.

Τὸ χῶμα ἄρχισε νὰ μυριῖζῃ καὶ ἡ ἑορτὴ σχεδὸν διελύθη μὲ φόβο μπόρας. Φεύγοντας γιὰ τὸ χωριό, κάποια ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἑλένη, μοῦ πληροφόρησε ὅτι μετὰ τὸν «χορὸ τῆς φωτιάς», πηγαίνουν σ' ἓνα ὀρειοὐδήποτε σπίτι, πέφτουν λιπόθυμα καὶ συνέχονται πάλι μόνα τῶν τὰ Ἀναστενάγια καὶ συνεχῶς χορεύουν τρεῖς βραδύς ἐπάνω σὲ φωτιά.

Γύρισα στὸ Ν. Σκοπὸ στὸ χωριό μου γεμάτος θαυμασμὸ γιὰ ὅσα εἶδα, ἀλλὰ καὶ τώρα πού γράφω τὴν ἔκθεσή μου δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τὸ μυστήριον πού εἶδα καὶ περιέγραψα. Ὁ Γερο Δρακούλης εἶπε σὲ πρόσκλησή μου νὰ μοῦ πῆ τραγούδια νὰ τὰ καταγράψω, πὼς δὲν κάνει, γιατί δὲν τοὺς ἐπιτρέπει ὁ ἅγιος παρὰ νὰ τὰ λένε μόνο τὴν ὥρα τῆς «μνήσεως» στὴ γιορτῇ. Οἱ εἰκόνες στεγάζονται καὶ φυλάσσονται στὸ σπίτι τοῦ Γιαβάση στὴν Ἁγία Ἑλένη Σερωῶν. Εἶναι καὶ αὐτὸς ἀναστενάγης. Ἡ γυναῖκα του μὲ πληροφόρησε πὼς κι' αὐτὸς σηκώνεται τὰ μεσάνυχτα καὶ διαβάζει θρησκευτικὰ βιβλία καὶ φωνάζει ἄχ, ἄχ πολλὲς φορὲς».

Σωτήριος Ι. Καλίστρας

Μαθητῆς ΣΤ'. Γυμνασίου Ἀργένων. Νέος Σκοπός, Σερωῶν

2. — Ἀναστεναρίων Παραποίησις

«Σκαλίζοντας τὰ κιτρινασμένα ἀπ' τὴν πολυκαιρία διάφορα σημεῖωμάτά μου, πού κρατοῦσα ἀπ' τὴν πατρίδα ἀκόμη, τὸ μάτι μου ἔπεσε στὴν παρακάτω ἐπικεφαλίδα καὶ μοῦ θύμησε κάτι πρωτοφανῆ γεγονότα, πού καταθορύβησαν τὴν περιφέρειά μας, γιὰ ἓνα σχεδὸν χρόνον καὶ τὰ ὁποῖα φέρνω στὴν δημοσιότητα, γιὰ νὰ τὰ προσέξουν οἱ καταγινομένοι μὲ τὰς ψυχικὰς ἐρεῦνας. Ἀντιγράφω λοιπόν :

Τὰ μετὰ τὸν διωγμὸν συμβάντα ἐν τοῖς χωριοῖς Τζαμπάξι, Κηδεῖα, Ἁγία Κυριακῇ καὶ Ἀγινάτοις. Ἰούλιος 1914.

«Μόλις κατέλαυσεν ὁ ἀνθελληνικὸς διωγμὸς ἐν τῇ περιφερείᾳ Προύσης, ἐτοιχοκollήθησαν, μερίμνη τοῦ Νεοτουρκικοῦ Κομιτάτου «Ἐνωσις καὶ Πρόοδος» κατὰ μῆνα Ἰούλιον, προκηρύξεις γενικῆς ἐπιστρατεύσεως (σεφὲρ μερλίη) τῆς Τουρκίας, καθότι προεμηνύετο ὁ Πανευρωπαϊκὸς πόλεμος.

Τὸν μῆνα αὐτὸν ἐν τῷ χωρίῳ Τζαμπάξι τῆς ὑποδιοικήσεως Μιχαλιτοῦ μιά κόρη ἡλικίας 15—16 ἐτῶν Κατερίνη Ζαφειρογλου ὀνομαζομένη, ἤρχισε νὰ διακηρύττῃ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δὲν πρέπει νὰ φοβῶνται ἐκ τοῦ πολέμου, ὅτι ἡ Παναγία καὶ πάντες οἱ Ἅγιοι θὰ εἶναι βοηθοὶ των.

Ἐπιτρέψωσι γρηγόρα (καθὼς καὶ ἐπέστρεψαν μετὰ ἓνα μῆνα ἄρκετοι). Ὁ στρατὸς μου θὰ ἔλθῃ. ἔλεγε, μὴ φοβᾶσθε, καὶ

πλείστας ἄλλας ὁμοίας φύσεως ἐνθαρρύνσεις ἔδιδε ¹⁾, τὸ δὲ περιεργότατον, ὅπερ διεδόθη ταχέως, εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθον : Διέταξε καὶ τῆς ἔφεραν ἐν βῶδι, τοῦ ἀθῶου μὲν, κατὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ μὴ ἐκκλησιαζομένου συγχωρίτου τῆς Δημοτηρίου Καμπούρογλου, τὸ ὁποῖον καὶ ἔσφαξεν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, πρὸ τοῦ ἁγίου βήματος, κατ' ἀρχάς μὲν μὲ ἓνα σουγιᾶ—κολοκοτρώνη—καὶ κατόπιν μὲ ἓν ξύλινον ἐξαπιτέρυγον. Τὸ βῶδι δὲν ἐκινήθη διόλου, μὲ τὸ αἷμα του δὲ ἔχρισε ἅπαντας τοὺς παρευρεθέντας Χριστιανούς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ εἰσέλθουν διὰ τῆς ὥραίας πύλης εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα καὶ νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς βορείας, ἔτσι γιὰ τὸ καλὸ. Κατόπιν τὸ βῶδι τὸ ἔθαψαν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου, τὸ περιέφραξαν διὰ σανίδων, ὃ δὲ κύριός του πρῶτ' καὶ ἐσπέρας, ἤναυτε κανδήλαν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ζώου καὶ ἔγινεν εὐλαβέστατος. Βλέποντας αὐτὰ οἱ ἀγαθοὶ χωρικοὶ ἔμειναν ἐκκληκτικοί, οἱ πλέον δὲ εὐσεβεῖς ἄνδρες ἢ γυναῖκες συνεμορφοῦντο πρὸς τὰ λεγόμενά της, μερικοὶ δὲ κατελήφθησαν ὑπὸ τοιαύτης, μέχρι φανατισμοῦ, εὐλαβείας, ὥστε κατὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν νὰ χορεύσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἓνα ἀλλόκοτον χορὸν, ὡς θὰ ἴδωμεν παρακατιόντες. Ἐκτὸς τούτων ἠνάγκαζε τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου καὶ τοὺς λοιποὺς Χριστιανούς, νὰ τελῶσι νυχθημέρους τελετάς, λέγουσα ὅτι θὰ πάθωσι μεγάλα κακά, ἐὰν δὲν ἐπιδίδονται εἰς νηστείας, προσευχάς, ἀγιασμούς κ.τ.τ. Καὶ οἱ ἀγαθοὶ χωρικοὶ συνεμορφοῦντο πρὸς τὰς συστάσεις τῆς αὐτῆς.

Ταῦτα ταχέως ἐγένοντο γνωστὰ ἀνὰ τὰ πέριξ χωρία καὶ ἔβλεπέ τις, καθημερινῶς συνοδείας ὀλοκλήρους ἐκ διαφόρων χωρίων λαμβανούσας, τὴν πρὸς τὸ Τζαμπάζι ἄγουσας, ἵνα ἀξιωθῶσι καὶ ἴδωσι τὴν προφήτιδα ταύτην κόρην καὶ ἐνωτισθῶσι τῶν θείων ρημάτων αὐτῆς ! Οἱ ἐπισκέπται ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ χωρία των, ἐπλειοδότην εἰς τὰς ἀφηγήσεις καὶ ἐξεθείαζον τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους τῆς, ἢ δὲ μεγάλῃ των πρὸς αὐτὴν πίστις τοὺς κατέστησε τοιοῦτους, ὥστε διὰ συστάσεων πρῶτον καὶ εἶτα δι' ἀπειλῶν νὰ ἐξαναγκάσωσι τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου των νὰ τελῇ ὅσα ἢ κόρη διεκήρυττε, αὐτοὶ δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀπολουθιῶν νὰ χορεύσιν ὃ καθεὶς χωριστὰ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω τὸ κακὸν ἐκ τοῦ χωρίου Τζαμπάζι μετεδόθη εἰς τὰ παρακείμενα χωρία Ἀπελλαδάτοι, Κηδεῖα, Ἁγίαν Κυριακὴν καὶ Ἀγινάτους.

Ἐγενόμεθα αὐτόπαι αἰματωρὲς τοῦ ἱεροῦ (σὶκ) αὐτοῦ χοροῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ χωρίου Ἀγινάτοι κατὰ τὴν 6 Μαρτίου τοῦ 1915 ἡμέραν Παρασκευὴν (ἐπομένην τοῦ μεγάλου βομβαρδισμοῦ τῶν Δαρδανελλίων ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου) καὶ παραθέτομεν αὐτὸν ὡς τὸν ἠκούσαμεν καὶ τὸν εἶδομεν.

¹⁾ Ἐπιστρέφοντες ἐκ Μιχαλιτισίου, ὅπου μετέβημεν διὰ στρατιωτικὰς μας ὑποθέσεις μετὰ τοῦ προέδρου τοῦ χωρίου μας, ἐφιλοξενήθημεν ἐν Ἀγινάτοις

1) Προεῖδε τὸν θάνατόν της καὶ ἔλεγε : «μετὰ τρία χρόνια θὰ πεθάνω», καὶ ἀκριβῶς μετὰ τριετίαν τὸν ἴδιον μῆνα ἀπεβίωσεν.

ὑπὸ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου κύρ Παπᾶ Δημητρίου. Ἐκεῖ ἐπληροφορήθημεν λεπτομερῶς τὰ τῶν χορευόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θρησκολήπτων Χριστιανῶν. Ὁ καλοκάγαθος πατήρ Δημήτριος μετὰ μεγάλου πόνου ἐξεφράζετο περὶ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ του γενομένων, ἀλλὰ καὶ τι ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ πρὸ τοῦ πρωτοφανοῦς τούτου γεγονότος, διὰ νὰ παύσουν οἱ Χριστιανοὶ πράττοντες οὕτω: «Τοὺς παρεκάλεσα, ἔλεγε, τοὺς συνεβούλευσα νὰ παύσουν χορεύοντες καθὸ ἀντιχριστιανικόν, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον. Τὸ κακὸν ὄλο καὶ περισσεύει, ἀφοῦ καὶ ἡ κόρη μου Περιστέρα προσεβλήθη». Τὴν στιγμήν δὲ αὐτὴν (καὶ ἦτο νύκτα) εὑρίσκειτο εἰς ἄλλην οἰκίαν μεταξὺ τῶν θρησκολήπτων γυναικῶν νηστεύουσα καὶ προσενοχουμένη ἀδιαλείπτως. Ἡ κόρη του δὲ ἡλικίας 11—12 ἐτῶν.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν Παρασκευὴν μετέβημεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου ἐτελεῖτο Προηγιασμένη λειτουργία, λόγῳ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Ἡ Ἐκκλησία πλήρης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἐλάβομεν θέσιν παρὰ τὸν ἀριστερὸν χορὸν καὶ ἐβλέπομεν τὰ τελοῦμενα τὴν στιγμήν ἐκεῖνην. Ὅσοι ἦσαν κατελιημένοι ἀπὸ τὴν πάθησιν αὐτὴν (πιασμένοι ἀπὸ τοὺς ἁγίους), ἴσταντο κατὰ πρῶτον σεμνῶς πρὸ τοῦ εἰκονοστασίου. Μετὰ 3—4 λεπτά τῆς ὥρας, ἐννοοῦντες ὅτι θὰ τοὺς ἔπιανε ὁ ἅγιος, ὕπως ἔλεγον, διότι τοῖς ἤρχετο ἐν ἀρχῇ ῥίγος, ἐσταυροκοποῦντο ἐπανειλημμένως καὶ ἠσπάζοντο τὴν πρὸ τοῦ εἰκονοστασίου εἰκόνα τοῦ ἁγίου. Πρὸς στιγμήν ἔπαυσε τὸ ῥίγος διὰ νὰ ἐπανεέλθῃ μετὰ 1—2 λεπτά ὀλίγον σφοδρότερον. Πάλιν τὰ ἴδια. Σταυροκοπήματα καὶ ἀσπασμὸς τῆς εἰκόνης. Τὴν τρίτην φορὰν σφοδρότατον ῥίγος τοὺς ἠνάγκαζε πλέον ν' ἀρχίσουν τὸν χορὸν²⁾. Ἐγένετο δὲ οὕτως: Σύμπληξις ποδῶν, πήδημα ἐλαφρὸν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ κινήσεις χειρῶν ρυθμικῆ, κατὰ κανόνα ἀπαράβατον ἢ δεξιὰ φέρεται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς. Διευθύνσεις δὲ ἐκ τῆς ὥραίας πύλης πρὸς τὴν βορείαν, πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐπάνοδος ἐκ τῆς νοτίας πύλης ἐν τῷ σωλέα καὶ ἀπότομος πῶσις ὑπτία. Ἀναισθησία ἐπὶ 5—10 λεπτά. Ταυτοχρόνως ἐν τῷ γυναικονήτῃ ἐγένοντο τὰ αὐτὰ ὑπὸ τῶν κατελιημένων γυναικῶν καὶ κορασίων, μέγας δὲ θόρυβος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἡ λειτουργία ἐξακολουθοῦσε.

Ἐλυπήθημεν τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐμνήσθημεν τὰ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Θράκῃ καὶ ἐν τοῖς χωρίοις Κωστή, Μπροδίβο, Γραμματίκοβο τῆς περιφερείας Ἀγαθουπόλεως τελούμενα Ἀναστενάρια κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς θείας λειτουργίας μετέβημεν πάλιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς Δημητρίου καὶ ἐκεῖ τῷ εἴπομεν ὅτι παρόμοια σχεδὸν συνέβαινον ἐν τισὶ χωρίοις τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ ὅτι ταῦτα εἶναι ἐπήρεια δαιμονικαί, τῷ ὑπεσχέθημεν δὲ ὅτι θὰ τοῦ ἐστελλόμεν ἐκ Κουβουκλίων

2) Τὰ αὐτὰ παρατηρήσαμεν ἐφέτος εἰς τὸ χωρίον Ἁγία Ἐλένη Σερρών κατὰ τὴν τελετὴν τῶν Ἀναστεναρίων ὑπὸ τῶν Κωστιανῶν τὴν ἑορτὴν τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης.

ἐν βιβλίον διαλαμβάνον τὰς τοιοῦτου εἴδους θρησκοληψίας, καλὸν δὲ θὰ ἦτο νὰ τοῖς τὸ ἀνεγίνωσκεν, ἵνα μάθωσι, ποῦ θὰ κατέληγον οἱ τοιοῦτοι χοροὶ καὶ τὸ πιάσιμο τῶν Ἁγίων. Καὶ τῷντι ὅταν μετέβημεν εἰς Κουβούκλια τοῦ τὸ ἀπεστείλαμεν καὶ μόλις τοῖς ἀνεγνώσθη καὶ τοῖς ἐξηγήθη, ὅτι τὸ πιάσιμο αὐτὸ καὶ οἱ χοροὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲν θὰ εἶχον καλὰ ἀποτελέσματα, συνήλθον οἱ δυστυχεῖς χωρικοὶ καὶ τοιουτοτρόπως διωρθώθησαν τὰ πράγματα. Τὸ βιβλίον ἐκεῖνο εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ ἀναγνωθῆ καὶ εἰς ὅσα χωρία συνέβαινον τὰ ἀνωτέρω, διὰ νὰ ἐξαλειφθῆ τὸ κακόν, μαζὺ δὲ καὶ τὸ βιβλίον.

Τὸ θαυματοργὸν αὐτὸ βιβλίον ἀποτελούμενον ἐκ 15 — 20 σελίδων ἦτο μία ἐκθεσις τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, σχολαρχοῦντος τοῦ σοφοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ εἴτα Μητροπολίτου Νικομηδείας, ἀειμνήστου Φιλοθέου Βρυωνίου 1867—1875. Ἐν τῇ ἐκθέσει ἐκείνῃ περιείχετο εἰς λόγος ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν μαθημάτων τῆς εἰρημένης Σχολῆς κατὰ τὸ ἔτος νομίζω 1873 τοῦ καθηγητοῦ Ἀναστασίου Χουρμουσιάδου, εἰς ὃν ὁ εἰρημένος καθηγητὴς ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας του εἶχε λάβει ἐν ἀρχαίῳ ἔθιμον τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων χωρίων τῆς Ἀνατ. Θράκης καὶ ὅπερ Ἀναστενάγια 1) ἐλέγετο, ἀπεδείκνυε δέ, ὅτι τὸ ἔθιμον αὐτὸ εἶχε τὴν ἀρχὴν του ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τῶν πρὸ Χριστοῦ καὶ ὅτι οἱ τελοῦντες αὐτὸ νῦν Ἕλληνες εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι ἐκείνων. Ἐν τοῖς Ἀναστεναγίοις ἐχόρευον κρατοῦντες ἁγίας εἰκόνας γυμνόποδες κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐπὶ ἀνημμένης μεγάλης πυρᾶς ἀνθρωποποιηθείσης μέχρις ἀποσβέσεως αὐτῆς. Κατὰ τὴν παραμονὴν μας εἰς Ἀγινάτους διεπιστώσαμεν τοῦτο τὸ παράδοξον. Ὁ Νικόλαος Ἡλιάδης μὲ τὸ ψευδώνυμον Τσακητζῆς ἐκ Κουβουκλίων, ἀγροφύλαξ δὲ ἐν Ἀγινάτοις μοὶ διηγῆθη τὰ ἑξῆς : « Ἐφοβούμην λέγει, μὴ τυχὸν καὶ ἐγὼ πάθω ἐκ τῆς παθήσεως αὐτῆς, καὶ ἔταξα εἰς τὸν Ταξιάρχην Μιχαὴλ μίαν λαμπάδα, χωρὶς νὰ ἀναφέρω ἀπολύτως τίποτε εἰς κανένα περὶ τοῦ ταξίματός μου. Μετὰ δύο ἡμέρας μὲ συναντᾷ ἡ ἀρχηγὸς τῶν θρησκοληπτῶν γυναικῶν Εὐγενία (καὶ αὕτη ἐκ Κουβουκλίων νυμφευμένη δὲ ἐν Ἀγινάτοις) καὶ μὲ λέγει. « Τσακητζῆ, Τσακητζῆ, τὸ τάξιμο ποῦ ἔταξες στὸν Ταξιάρχη νὰ τοῦ τὸ πᾶς, γιατί δὲν πρέπει μονάχα νὰ τᾶξης». Ἀπὸ ποῦ τὸ ἐπληροφορήθη ; »).

Λυγαριά—Νιγρίτης 1948

ΒΑΣΙΛ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ
διδάσκαλος

3.—Σουλτανικὰ Βεράτια πρὸς τὸ Γένος τῶν Ρωμαίων

Τὸ κατόπιν ἐπιμόνου εἰκοσαεταῦς ἐρεύνης ἀναζητούμενον Αὐτοκρατορικὸν Βεράτιον τοῦ Ἡρακλείας ἀνασυσθὲν ἀπὸ βαρβαρῶδη ἐρμάρια, ἐπα-

1) « Περὶ Ἀναστεναγίων καὶ ἄλλων παραδόξων ἑθίμων καὶ προλήψεων » 1873.

2) Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἑνταῦθα, ὅτι τὰ ὡς ἄνω ἐκτεθέντα παρουσιάσθησαν ἀνὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα διὰ πρώτην καὶ τελευταίαν φορὰν μετεξῆ, ὡς ἀντελήφθησαν οἱ ἀναγνώσται, γνησίων Ἑλλήνων.

νήλθεν εἰς χεῖράς μου, καὶ εἰς τὴν χαρὰν τὴν ὁποῖαν αἰσθάνομαι διὰ τὴν εὐρεσιν τοιοῦτου ἱστορικοῦ κειμηλίου τοῦ Γένους, θὰ προσετίθεται ἔτι μεγαλύτερα χαρὰ, ἔαν ἔξῃ ὁ Μανουὴλ Ἰωάν. Γεδεών, ὥστε ν' ἀναγγείλω πρὸς αὐτὸν τὴν εὐρεσιν ταύτην. Ἡ ὤθησις τὴν ὁποῖαν ἔδιδεν ἡ αὐθεντία αὐτῆ πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ἢ τοὺς ἀλληλογραφοῦντας μετ' αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ ἀναζήτησιν ἱστορικῶν στοιχείων, παραμένει ἀμείωτος καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, ὥστε ἡ συνέχισις τοῦ ἔργου του νὰ θεωρῆται τὸ ἱερώτερον δι' αὐτὸν μνημόσυνον.

Βεράτιον Σουλτὰν Μαχμουτ τοῦ Β' (βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1808—1839), δοθὲν ἐν ἔτει Ἐγείρας 1255, ἤτοι 1839 μ.Χ., πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἡρακλείας Διονύσιον (ἀρχιερατεύσαντα ἀπὸ τοῦ 1830 ἕως τοῦ 1848), αἰτήσῃ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ ΣΤ' (πατριαρχεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1834 μέχρι τοῦ 1867), ἀνανεῶνων καὶ ἐπικυρῶνων ὅλα τὰ κεκτημένα προνόμια τοῦ Γένους. Τὸ ἔγγραφον, ἑξαίσιον δεῖγμα τουρκικῆς καλλιγραφίας, ἔχει διαστάσεις 108×53, κάτωθι δὲ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Τυγῤῥᾶ κεχωραγμένον δι' ἐρυθρᾶς μελάνης, φέρει παρατεθειμένον τὸ κείμενον εἰς 51 γραμμὰς μὲ ἐναλάσσοντα χρώματα ἐρυθρᾶς καὶ μαύρης μελάνης, μὲ μῆκος ἐκάστης γραμμῆς 43 ἑκατοστιά, ἐν κατακλιδί δὲ φέρει τὴν φράσιν. «Ταμγᾶ φὶ Κωσταντίνιε μαχρουσέ», ἤτοι: Ἐσφραγίσθη ἐν τῇ Θεοφρουρῇ τῷ Κωνσταντινουπόλει.

Εἰς τοὺς Θρακὰς ἐναπέκειτο βεβαίως νὰ ἀποκρυπτογραφήσουν τὸ κείμενον ἐκ τῆς παλαιᾶς τουρκικῆς γραφῆς εἰς τὴν νέαν καὶ ἐξ αὐτῆς μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ τοὺς Θρακὰς προέλαβαν οἱ Δωδεκανήσιοι. Ἴδου δὲ πῶς: Ἀνιχνεύων τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλευθερωθείσης πατρίδος του Τήλου ὅτε κατόπιν πολυετοῦς ἀποδημίας ἐπάτει τὸ ἔδαφος καὶ ἀνέπνεε τὸν ἀέρα αὐτῆς, ἔκλεκτός Τήλιος διανοούμενος ὁ κ. Ἄντ. Ἀναγνωστίδης, ἀνεκάλυψε Σουλτανικὸν Βεράτιον πρὸς Τήλιον Μητροπολίτην, τὸν Ἀγαθουπόλεως Ἡσαΐαν (ἀρχιερατεύσαντα αὐτόθι ἀπὸ 1821—1828). Ὁ ἐπαινετὸς ζῆλος τοῦ κ. Ἀναγνωστίδου συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς δημοσιότητα ἀπὸ τῶν σηλῶν τῆς «Δωδεκανησιακῆς Ἐπιθεωρήσεως» (Μάϊος—Ἰούνιος 1948), ἀκριβῆς μετάφρασις τοῦ πρὸς τὸν Ἀγαθουπόλεως βερατίου, τὸ ὁποῖον κατὰ πιστὴν ἀντιπαραβολήν, γενομένην παρ' ἐμοῦ, εὐρέθη ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον τὸ τοῦ Ἡρακλείας, παρ' ἐκτὸς βεβαίως τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀρχιερέων. Κατετάσσοντο δὲ ἀμφότεραι οἱ Μητροπόλεις εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν ὡς πρὸς τὴν καταβολὴν τοῦ πεσκειοῦ, ὑποχρεουμένη ἐκάστη ὅπως καταβάλλῃ ἐτησίως ποσὸν τριῶν χιλιάδων ἄσπρων, ἤτοι χιλίων παραδῶν. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον τοῦ Ἡρακλείας, κατατιθέμενον εἰς τὸ Πατριαρχικὸν Ἀρχειοφυλάκιον, ὡς εἰλαβὲς ἀφιέρωμα τοῦ εὐρόντος, περιέρχεται ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ δικαιοῦχου του, τοῦ πνευματικοῦ μας κέντρον, εἰ δὲ τις τῶν φιλιστόρων ἤθελεν ἐγκύψει βαθυτέρον ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἔδιδε πιστοτέραν τούτου μετάφρασιν, μετὰ σχολίων

μάλιστα, θὰ ἤθελεν ἀποσπάσει τὴν εὐγνωμοσύνην πάντων τῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Γένους ἀσχολουμένων».

Σ. Θ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΗΣ

4.—Βραβεῖον εἰς τὸ Ἀρχεῖον Θράκης

Μετάφρασις περικοπῆς ἐκ τῆς Ἐκθέσεως πεπραγμένων τῆς «Ἐταιρείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν» ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς κ. Μ. Α. ΔΑΙΝ¹⁾.

«...Σπανίως παρεσχέθησαν ὑφ' ἡμῶν Βραβεῖα εἰς Περιοδικά. Ἐν τούτοις, ἦδη τὸ 1932, ἀπενείμαμεν τὸ Βραβεῖον ΖΑΠΠΑ εἰς μίαν Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν, τὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά».

«Τὸ ν' ἀνανεώσωμεν ἐφέτος τὴν χειρονομίαν ταύτην χάριν τοῦ Θρακικοῦ Ἀρχείου» καταδεικνύει μὲ ποῖα αἰσθήματα ἀδελφικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἔχομεν πάντοτε τὸ βλέμμα ἐστραμμένον πρὸς τὴν τόσον δοκιμασθεῖσαν γῆν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ περιοδικὸν «Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ἐθναυροῦ» ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἔτος 1934. Ἐκδίδεται ἔκτοτε σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς. Ἡδὴ κυκλοφορεῖ ὁ δωδέκατος τόμος του. Τοῦτο προτίθεται ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν μελέτην ὄλων τῶν σχετιζομένων μὲ τὴν Θράκην ζητημάτων, μὲ τὴν ἰδιαιτέραν προτίμησιν πάντοτε τὸ γλωσσικὸν καὶ λαογραφικὸν αὐτῶν μέρος.

«Οἱ συνεργάται τῆς ἐπιθεωρήσεως ταύτης εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον γνωστοὶ ἀπὸ τὰ ἔργα των, τὸν πλοῦτον, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῶν ἀρθρῶν των, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὸ δημοσίευμα τοῦτο ἐξαιρετικῶς πολῦτιμον διὰ τοὺς Ἑλληνιστάς, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσαίωνος καὶ τὴν Νεωτέραν Ἑλλάδα.

«Εὐχόμεθα τὸν βίον μακρὸν εἰς τὸ «Ἀρχεῖον Θράκης», τοῦ ὁποίου ἡ ὁρμὴ δὲν ἀνεκόπη ἀπὸ τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει τώρα ἡ Ἑλλάς. Ζητοῦμεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας φίλους μας νὰ μᾶς ἀποστείλουν τοὺς δέκα πρῶτους τόμους τῆς συλλογῆς ταύτης καὶ θὰ τοῖς προτείνωμεν, διὰ τὸ μέλλον, τὴν τακτικὴν ἀνταλλαγὴν μὲ τὴν ἰδικὴν μας Ἐπιθεώρησιν».

5.—Οἱ διακοπὲς στῆ Θράκη, 29 Ἰουνίου—15 Αὐγούστου

Ἄ Ἰούνιος μῆνας γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς Θράκης εἶταν ὁ μῆνας ὁ κρίσιμος τῆς υπάρξεώς των. Ἐπρεπε τὸ παιδί, ποῦ φοιτοῦσε στὸ σχολεῖο νὰ «τελέσῃ θορίαμβον» γιὰ τοὺς γονεῖς.

Οἱ ἔξετάσεις, ὕστερ' ἀπὸ τὶς γραπτές, γίνονταν δημοσίᾳ προφορικῆς.

1) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 286)288 φύλλον Ἰουλίου-Δεκεμβρίου 1948 τοῦ τριμηνιαίου περιοδικοῦ REVUE DES ETUDES GREQUES, ἐκδιδομένου ἐν Παρίσις.

Οἱ μαθητὲς ἔπρεπε προστὰ στὸν κόσμον, πὺν παρακολουθοῦσε καὶ λάβαινε μέρος στὴν ἐξέταση, προβάλλοντες ἐρωτήματα λογῆς λογῆς, ἔπρεπε νὰ δώσῃ ἀποκρίσεις εὐστοχες, εὐφυεῖς, σωστές. Ἐνα ἐρώτημα ἱστορικό, ἕνα ἐρώτημα μαθηματικό, ἕνα ἐρώτημα κάθε λογῆς, πρὸ πάντων γραμματικό, ἔπρεπε νὰ μὴ μείνῃ ἀναπάντητο. Ἐκεῖ στίς ἐξετάσεις αὐτές, φαινόταν ἡ ἐτοιμότητα, ἡ μάθησις, ἡ δυνατὴ μνήμη, ἡ ἐξυπνάδα τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ δημιουργικότητά του. Μὲ τίς εὐστοχες ἀπαντήσεις τὰ παιδιά κέρδιζαν ἐπαίνους καὶ χειροκροτήματα. Ἀληθινὰ οἱ ἐξετάσεις αὐτές εἴταν σὰ μιὰ μυσταγωγία, μιὰ βάσανος ἀληθινή. Ὁ δεσπότης, ὁ γιατρός τῆς ἐνορίας, ὁ παπὰς, οἱ πρῶτοι οἱ ἄλλοι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ προβάλλουν ἐρωτήματα. Ἐκρίνεται ἀπ' αὐτὰ ὁ δάσκαλος πρῶτα. ἂν δούλεψε ἡ ὄχι, κὸ μαθητὴς ἂν εἶχε μυαλό γιὰ γράμματα, ἡ εἴταν ἕνα ντουβάρι, ἕνας τεμπέλης καὶ φυγόπλος. Ἀκόμα καὶ στὴν καλλιγραφία καὶ ἰχνογραφία καὶ τὸ ἄσμα, πὺν εἴταν τότε κύρια μαθήματα, ἐξετάζονταν στὸν πίνακα τὰ παιδιά κερρίνονταν μὲ τὴν ἴδια ἀσθηρότητα, ὅπως καὶ στὴν ἀριθμητικὴ ἢ τὴ γραμματικὴ. Οἱ γονεῖς πὺν εἶχαν παιδιά μελετηρὰ κἔξυπνα, παρόντες κι αὐτοί, κέρδιζαν τὸν ἔπαινο κιδῶν τὰ μάτια σαυτοὺς στρέφονταν. Οἱ ἔπαινοι εἴταν δικοὶ τους κἡ μητέρα κέρδιζαν ὑπερήφανη, γιὰ τρυγοῦσε τοὺς καρποὺς τῶν κόπων τῆς. Ὅσοι πάλι εἶχαν παιδιά τεμπέλικα ἢ φυγόπωνα κιδμελέτητα κιδνηπρόκοπα, μὲ κατεβασμένα μάτια ἔφευγαν ἀπὸ τίς ἐξετάσεις ἠττημένοι καὶ ἀπαρηγόρητοι. Κιαυτοὶ μὲ τὴ σειρά τους πληρώνονταν ἢ γιὰ τὴν ἀμέλειά τους ἢ γιὰ τῶν παιδιῶν τους τὴν ἀμυαλιὰ καὶ βλακειὰ καὶ τεμπελιά.

Ἐτσι τὰ παιδιά ἔπαιρναν τὸ ἐνδεικτικὸ τους—τὸν ἔλεγχον— καὶ ἕνα σακκουλάκι δῶρο γιὰ νὰ γλυκαθοῦν—μιὰ τουλπανένια μπομπονιέρα—κιδέπεστρεφαν στὸ σπίτι τους ἔχτιμημένα καὶ βαθμολογημένα τὸ καθένα ἀπὸ τοὺς δασκάλους, τοὺς σοφοὺς ἐφόρους καὶ τὴν κοινωρία. Τῶρα εἴταν ἕνα τρίμηνο ἐλεύθερα, νὰ παίξουν, νὰ τρέξουν, νὰ χαροῦν, μακριὰ ἀπὸ τὰ θρανία καὶ τὸ μάτι τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ εὐταξία. Τὰ χωριατόπουλα ἐπιδίδονταν στίς δουλειές τοῦ χωριοῦ. Στὸ θερισμό, στὰ λῶνισμα, στὸ λίχνισμα καὶ γενικὰ γίνονταν τὸ δεξι χέρι τῶν γονέων τους. Στίς πολιτεῖες πολλὰ παιδιά πήγαιναν νὰ γίνουν «τσιράκια», δηλ. ἔμπαιναν σὲ καταστήματα μικροῦπάλληλοι γιὰ θελήματα. Ἄλλοι σὲ τέχνες, ἄλλοι σὲμπόριο, κατὰ τὴν κλίση τους. Ἐτσι πήγαιναν νὰ μάθουν ραφικὴ ἢ τσαγγάρικη τέχνη, ἄλλα πήγαιναν πραγματευτάδες, ἄλλα σὲ γραφεῖα βοηθοί. Ἐμεναν τὰδέσποτα παιδιά, πὺν δὲν εἶχαν πατέρα ἢ μητέρα καὶ ἀπροστατεύτα γύριζαν στὰμπέλια ἢ στὰ χωράφια φέρνοντας βλάβες καὶ ζημιές, πικραίνοντας τὴ γαγιά τους. Οἱ μέρες περνοῦσαν σιγὰ σιγὰ καὶ κυλοῦσαν οἱ ἐβδομάδες κουραστικὲς γιὰ τίς μητέρες, πὺν εἶχαν στὸ σπίτι τὰ παιδιά τους. Τὰ παιδιά ἔχουν πολλὲς σκοτοῦρες καὶ πίκρες κὸι μητέρες τὰ βαρρῶνταν καὶ εὔχονταν πότε πάλι γρήγορα θάρρουν οἱ μέρες νανοίξουν τὰ σχολεῖα, ὅποτε ἔμεναν ἡσυχες, νὰ δοῦν τὴν ἡσυχία

τους πάλι και τὴ δουλειά τους. Τὰ ἀπογεύματα οἱ πλατεῖες, οἱ δρόμοι, οἱ γωνιές, εἴταν πλημμυρισμένες ἀπὸ παιδιὰ πὸν ἔπαιζαν τὰ παιγνίδια, πὸν ἤξαιραν, χωρισμένα σὲ ομάδες. Παιγνίδια ὠραῖα κέλυσιτικά, πὸν ἀνάδειχναν πάλι τῆξια παιδιὰ και τὰ ἔξυπνα. Ἔτσι ὁ κόσμος ἀναγνώριζε ἀπὸ παιδιὰ τὰ ἔξυπνα και ἱκανὰ γιὰ τὸ μέλλον τῆξ ἐνορίας και τῆξ πολιτείας. Ἡ ἀναγνώριση ἔρχονταν σὸν ἐπιβράβευση τῶν κόλων τους και σὸ σχολεῖδ και σὸ παιγνίδια και τῆξ ἄλλες ἔξυπνάδες τῆξ δουλειῆξ. Ἔτσι γίνονταν ἀπὸ παιδιὰ ἠγήτορες λαῶν.

Αὐτὴ ἡ ζωὴ περνοῦσε εὐχάριστη κιῶραία ὡς τὸν τρύγο. Ὁ τρύγοξ σὴ Ἐοράκη εἴταν γενικὸξ, γιὰτι γενικὰ ὑπῆρχαν πολλὰ ἀμπέλια. Αὐτὴ ἡ ὠρα

Ληνὸξ γεμῆτοξ ἐπιστρέφει σὴν πολιτεία.

τοῦ τρύγου ἔρχονταν ὠραιότατη και θριαμβευτική. Μετεῖχαν σὸν τρυγητὸ μετὰ τὸ θέρισμα κιῶλῶνισμα — πὸν τὸ ἐποίκιλαν κοῖ γιοιτῆξ τοῦ καλοκαιριοῦ, σὸν τὸν Κλήδωνα τῆγιάννη 24 Ἰουνίου, σὸν τῆξ Παναγίας 15 Αὐγούστου, μετὰ τὰ πανηγύρια—και ἄλλες πολλῆξ. Ὁ τρυγητὸξ εἴταν τὸ ἐπιστέγασμα τῆξ ἐσοδείας, πὸν τὰ σπῆτια γέμιζαν ἀπὸ καρπούξ, ἀπὸ ἀγροτικά προϊόντα, ἀπὸ σταφύλια και μούστους και πετμέξια. Τὰ κελάρια γέμιζαν γιὰ νὰ ὑπάρχη τὸ χειμῶνα ὁ ζαχερῆξ τοῦ σπιτιοῦ : οἱ τραχανάδες, οἱ γιοφκάδες, οἱ μουστολαμπάδες, τὰ λουκάνικα, τὰ σταφύλια τὰ κρεμιστὰ και τὰ πετμέξια. Μαὐτὰ τὸν χειμῶνα ἄκοπα ἡ δουλεύτρια μητέρα, ἀπὸ τὴ νύχτα ὡς τὴ νύχτα, εἶχε τὸ βάροξ τῆξ διατροφῆξ τῶν παιδιῶν τῆξ, πὸν πῆγαιναν σὸ σχολεῖδ και σὴ δουλειά. Τὴ μητέρα σὴ Ἐοράκη ὀλοι τὴν λάτρευαν και τὴν σέβονταν και τὴν τιμοῦσαν γιὰ τὰ καλοαναθρεμμένα τῆξ παιδιὰ, πὸν εἴταν

τὰ στολίδια της, τὰ διαμάντια της, τὰ ρουμπίνια της καὶ τὰ χρυσαφικά της. Γιατὰ κάποτε σεμνὰ καυχόνταν, γιὰτὰ ἀγωνίζονταν, γιὰτὰ ὑπερηφανεύονταν, καὶ γιὰ τίποτε ἄλλο.

Τοῦ Σταυροῦ, 14 Σεπτεμβρίου, θὰ ξαναχτυποῦσαν οἱ καμπάνες γιὰ νὰ ξαναπᾶν τὰ παιδιά στὸ σχολεῖο. Ἄρχιζαν τὰ μαθήματα. Ἔτσι τέλειωνε τὸνεῖρο τοῦ τριμήνου, πὸν εἶταν ἡ ξεκούραση καὶ ἡ δυνάμωση τοῦ παιδόκοσμου—τῆς ἐλπίδας τοῦ ἔθνους στὴ Θράκη, ὅπως καὶ παντοῦ.

6.—Ἡ ντυμασιά τῆς γυναίκας στὴ Θράκη

Ἡ γυναικεία περιβολὴ ἄλλοτε ὁμοίωζε μὲ τὴν σημερινὴ ἔνδυμασία τῶν Καπουτζιδιανῶν γυναικῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπάνω τοῖπακι ἐφαρμοστό, τὸ σῶμα ἐνωμένο μὲ φουστάνι, μὲ πικνὲς πιυχές, μακρὸν ὡς τοὺς ἀστραγάλους. Κάτω ἀπὸ τὸ μπόγι ἄσπρη μεσόφουστα μὲ κεντητὸ γύρω τὸ καλοκαῖρι καὶ μάλιστα χρωματιστὴ ἢ βαικοτὴ ἢ μπαμπακωτὴ τὸν χειμῶνα. Ὑποκαμίσα ἄσπρη, μακρὰ ὡς τὸν ἀστράγαλο μὲ φαρδιά μανίκια ὡς τὸ μισὸ τῆς ὠλένης τριγύρω στὴν τραχηλιά, τὰ μανίκια μὲ τὴν ποδογυριὰ μπιμπίλα μὲ δοντάκια μέρζα καλούμενη. Ἐπάνω στὴν πουκαμίσα φοριούνταν ὁ στηθόδεσμος μὲ δυὸ τρύπες γιὰ ὑποστήριξη τοῦ στήθους. Βράνα φαρδιά ἄσπρη μὲ βρακοθειλιά καὶ βρακοζῶνα. Στὴν κεφαλὴ κοντὸ φεσάκι μὲ γαλάζια φούντα σκορπισμένη σ' ὅλη τὴν κορυφὴ του καὶ τυλιγμένο μὲ μαῦρο τουλπάνι, τὸ ρεπαντί ἢ ρεπαντί, ὥστε τὸ φεσάκι νὰ μὴ φαίνεται. Ἐνα τραγοῦδι παλιᾶς ἐποχῆς ἀναφέρεται στὸ ρεπαντί :

Τὸ ρεπαντί σου ρεπαντί,
καὶ ἡ καρδιά μου σὲ πονεῖ.

Τὸ ρεπαντί σου χάλασε
κόρη μου ποιὸς σ' ἀγκάλιασε;

Τὸ χειμῶνα φοροῦσαν κοντογοῦνι ἢ πόλκα γουνωμένη μακριά, ὥστε νὰ σκεπᾶζι τὸ φουστάνι. Τώρα τὸ ρεπαντί, τὸ κοντογοῦνι κ' οἱ βράκες ἐξέλιπαν μαζί μὲ τὰ σαρίκια καὶ τὶς καρβάνες τῶν ἀνδρῶν.

Ὑστερα ἐπεκράτησε τὸ φακιόλι, πὸν βλέπουμε τώρα ν' ἀναζῆ, ἀπὸ ἄσπρο ἢ χρωματιστὸ τουλπάνι, στολισμένο γύρω μὲ τρέμουσες ἢ μεταξωτὴ μπιμπίλα. Ἀκόμα φοροῦσαν καὶ *καλεμεκριά*, ἤτοι τουλπάνια μὲ ζωγραφιστὰ χρωματιστὰ φύλλα καὶ ἄνθη. Ἐπικρατοῦσαν καὶ οἱ *ἀμαζόνες*, εἶδος ἐφαρμοστῆς μπλούζας, πὸν ἔφθανε ἕως τέσσαρα δάχτυλα κάτω ἀπὸ τὴ μέση. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀμαζόνα φοριούνταν ἄσπρη πλεχτὴ τσέπη δεμένη μ' ἄσπρο σειρίτι στὴ μέση. Ὅμως ἄλλες γυναῖκες εἶχαν τὴν τσέπη ραμμένη στὸ μπροστινὸ μέρος τῆς μεσόφουστας πάνω στὸ γόνατο. Στὰ πόδια φοροῦσαν παντοῦφλες μὲ γαλέτσες ἢ τακουῖνια καὶ κάλτσες ἢ τσουράπια, ἀναλόγως τοῦ καιροῦ. Οἱ γαλέτσες ἦταν ξύλινες καὶ τὸ πρόσωπό τους σκεπασμένο μὲ μουσαμά, ὥστε νὰ κρύβη 1)3 τοῦ πέλματος τοῦ ποδιοῦ. Οἱ γαλέτσες ἦταν ὅμοιες μὲ τὶς

σημερινές, ξύλινες με δερμάτινο λουρί, τὰ δὲ τακούνια ἦταν γαλέτσες καφὲ χρώματος με γλυφές καὶ στολίδια σιντεφένια, πολὺ ἀψηλότερες ὅμως. Μ' αὐτὰ πήγαιναν στὴν ἐκκλησιά καὶ σ' ἐπισκέψεις, ὅταν ἦταν ὁ καιρὸς βροχερός. Στὶς στεγνὲς ἡμέρες φοροῦσαν μόνο παντοῦφλες ἢ *φελάρια* ἢ *σιβάλια*. Στους ἀγρούς ὅμως καὶ σι' ἄλων ἐργάζονταν συνήθως γυμνόποδες. Τὰ ὑποκάμισα φοριοῦνταν με κοντὰ μανίκια, κεντημένα πάνω ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα, κι' ἀντὶ βράκας, πανταλόνια μ' ἄσπρο ἢ κόκκινο κέντημα στὸ βρακοπόδι. Τὸ χειμῶνα φοροῦσαν *καιωμάτικα*, ἤτοι πλεχτὰ μάλλινα μανικέτια γύρω στους καρπούς τῶν χειρῶν καὶ *χειρόφτια* μ' ἓνα δάχτυλο, ἤτοι με μόνο τὸν ἀντίχειρα χωριστὰ πλεγμένον, τὰ δ' ἄλλα τέσσερα δάχτυλα μαζί. Ἡ καλὴ νοικοκυρὰ τόσο λίγο μεταχειρίζονταν τὰ γιοριετὰ παπούτσια της, ὥστε ἕως νὰ γεράση εἶχε τὰ νυφικά της σιβάλια. Θυμοῦμαι τὴ μητέρα μου, πού εἶχε 45 χρόνια τὰ νυφικά της μπουτίνια με λάστιχο δεξιὰ κι' ἀριστερὰ στὸν ἀστράγαλο. Τὰ φοροῦσε μονάχα στὶς ἐπίσημες ἐορτὲς καὶ στὴ μετάβασή της στὴν ἐκκλησία καὶ σὲ καμιά ἐπίσκεψη. Στὰ χωριά βιάδιζαν ξυπόλυτες, κρατώντας στὸ χέρι τὰ παπούτσια. Τὰ φοροῦσαν παινόντας στὸ χωριό. Ἀπὸ τοῦτο ἔμεινε ἡ παροιμία: «Τοῦ ἔδωκε τὰ παπούτσια στὸ χέρι», πού θὰ πῆ τὸν ἀπέπεμψε. Γιατὶ συνήθιζαν νὰ ταξιδεύουν με τὰ παπούτσια στὸ χέρι.

Τὰ κορίτσια δουλεύοντας σκέπαζαν τὸ κεφάλι με ἥσκιο, ἤτοι μεγάλο ἄσπρο φακίολι, πού προφύλαττε ἀπὸ τὸ καῦμα τοῦ ἡλίου, καὶ τὸν χειμῶνα με τὸ μαμοῦκι. Ὅταν ἔπαψαν οἱ ἀργαλεῖοι καὶ μπῆκαν τὰ εὐρωπαϊκὰ ὄψασματα, ὁ κόσμος ἄρχισε αὐτὰ νὰ προτιμᾷ γιὰ φθηνότερα. Τότε ἄλλαξε ἡ ἀμφίεση τῶν γυναικῶν, ὥστε σήμερα οἱ ἀπόγονοι τῶν Θρακῶν ντύνονται ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ καθυστερημένοι θεωροῦνται ὡς ἀρχαιολογικά μουσεῖα.

7.—Τὰ κεμπάπια

Στὴ Θράκη τὴν ἀνοιξη με τὸ ἀνοιγμα τῆς μυγαλιᾶς ὡς τὸν τρύγο, ὁ λαὸς—κυρίως ἡ μεσαία τάξη τῶν ἐπαγγελματιῶν—σὲ κάθε εὐκαιρία, γιορτῆ—Κυριακῆ, ζητοῦσε διέξοδο νὰ διασκεδάσῃ τῆς ἑβδομάδος τοὺς κόπους. Καὶ δημιουργοῦσε μιὰ ἔξοδο στὴν ἐξοχή, εἴτε οἰκογενειακῆ εἴτε μόνο ἄντρες. Πήγαιναν στὸ *κεμπάπ*, δηλαδὴ πήγαιναν νὰ πῆσουν *κεμπάπ*, νὰ ξαπλώσουν στὸν τάπητα τὸ φυσικὸ—στὸ χορτάρι—νὰ πιοῦν, νὰ τραγουδήσουν, νὰ φαῖν, νὰ χορεύουν, καὶ στὸ πέσιμο τοῦ ἡλίου—τὸ ἡλιοβασιλεμα—τραγουδώντας εὐχαριστημένοι νὰ γυρίσουν, σκορπώντας τὴν εὐθυμία ὅπου περνοῦσαν. Εἶναι ἀλησμόνητα αὐτὰ τὰ γλέντια. Ἀνύψωναν τὸ κέφι πρὸς τὴ δουλειὰ καὶ τὴ ζωὴ, ἀδελφῶναν τοὺς πάντας καὶ σκορποῦσαν τὴν ἀγάπη κι' ἐκτίμηση πού ἐγκαρδιῶναν τὴν ψυχὴ στους ἀγῶνες.

Ξεκίνοῦσαν πολὺ πρῶι, ὦρα ἐκδρομῆς με τὸ ἔβγα τοῦ ἡλίου, καὶ πήγαιναν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ξακουστὲς τοποθεσίεες τοῦ τόπου. Ἐκεῖ ὅπου ἐκτεί-

νονταν ἕνας ἀμυγδαλεώνας ἢ ἕνας καρυδεώνας. Τραβοῦσαν στὸ ποτάμι σὲ θεσπέσιες τοποθεσίες, κάτω ἀπὸ ἴτιές καὶ καρυδιές καὶ κυπαρίσσια, πλάγι ο' ἁγιάσματα δασήσκια, ἀπ' ὅπου χαρχαλιστὸ πηδοῦσε νερὸ καθάριο. Ἐκεῖ—σὲ τέτοια μέρη εὐχάριστα—ἔμεναν ὅλη τὴν ἡμέρα. Ἔπιναν τὸ οὖζο τους καὶ ἔτρωγαν τὸν πρῶτο μεζέ τους. Ὑστερα ἔψηναν τὰ κεμπάπια. Ἔκοβαν τὰ κρέατα—μόνο ψαχνά—σὲ κομματάκια, τ' ἀλάτιζαν καὶ τὰ πιπέρωναν πικάντικα, τὰ περνοῦσαν σὲ μακρονές—ὡς ἕνα μέτρο—σοῦβλες κι' ἀνάβοντας τεχνικὰ τὴν κατάλληλη φωτιά, τὶς σοῦβλιζαν πάνω στὴ χόβολη. Ἐκεῖ τὶς γύριζαν βάζοντάς τες πάνω σὲ παλούκια δίχαλα, καὶ σιγὰ σιγὰ τὶς ἔψηναν. Ἡ

Κεμπάπι στὴν ἐξοχὴ καὶ γλέντι.

ἀτμόσφαιρα γέμιζε κνίσσα. Μοσχομύριζε ὁ τόπος. Τὸ κεμπάπι τοῦτο τὸ τραβοῦσαν ἀπὸ τὴ σοῦβλα πάνω σὲ φύλλα καρυδιᾶς ποὺ τ' ἀπλωναν γιὰ πιάτο. Τὶ μυρωδιά, τὶ ἡδονή! Τότε ἄνοιγαν τὰ λαμπρὰ κρασιά. Τὰ λογιῆς λογιῶ κρασιά. Οἱ νταμιτζᾶνες, χιλιάρικες, πεντακκοσιάρικες ἄδειαζαν, Ἔπιναν καὶ κατέβαζαν τὰ περίφημα κρασιά τῆς Θράκης. Κι' ὁ πότος ἔφερε τὸ κέφι καὶ τὸ τραγοῦδι, καὶ τέλος τὸ χορὸ. Τὰ λαγοῦτα, τὰ κλαρίνα, τὰ βιολιά ἡδονικὰ ἔδιναν τὸ ρυθμὸ. Καὶ ρυθμικὰ χόρευαν τὸ συρτὸ ἢ τὸ χασάπικον. Αὐτὸ γινότανε ὅλη τὴν ἡμέρα. Οἱ οἰκογένειες ἀδελφωμένες διασκεδάζαν, φιλιώνονταν καὶ κέρδιζαν διάθεση γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ δουλειά. Τὸ Μπαντεμλίκι ἢ τὸ Μπαλαμπάν-μπαμπά στὶς Σαράντι Ἐκκλησίες, ἦταν δυὸ ἐξαιρετικὲς τοποθεσίες, ὅπου σύχναζε ὁ κόσμος νὰ ψῆση τὸ κεμπάπι του, νὰ φάγη τοὺς ντολμάδες

του, να χαρή την πῆττα του ἢ τὰ μπουρέκια του, να εὐφρανθῆ τὸ γιαούρτι του, να γευθῆ τὸ φρούτο του. Ἡμέρα φαγητοῦ, πότου, χοροῦ καὶ γέλιου. Αὐτὰ εἶναι μὲ δυὸ λόγια τὰ κεμπάπια τῆς Θράκης, πὺν τᾶψηγε ὁ κόσμος αἰῶνες καὶ τώρα τὰ στερήθηκε παντοτείνᾳ—πὺν οἱ νέοι δὲν τὰ ξαίρουν, ἀλλὰ τὰ νοσταλγοῦν οἱ παλαιοί.

8.—Ἰδρυσις Διεθνoῦς περιοδικoῦ φιλοσοφίας καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν

Τὸ Διεθνὲς Συμβούλιον τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν (CIPSH) δι' ἐγγράφου του πρὸς τὸν διεθνῶς γνωστὸν ὡς μέλος τῆς Commission Internationale des Arts populaires et Traditions κ. Πολυδ. Παπαχριστοδοῦλου, διευθ. τοῦ Ἀρχείου Θράκης, ζητεῖ τὴν γνώμην καὶ τὴν συνεργασίαν του διὰ τὴν ἰδρυσιν μιᾶς διεθνoῦς ἐπιθεωρήσεως ἐθνολογίας καὶ φιλοσοφίας μὲ τὶς ἐπινεύσεις καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τῆς Unesco. Ὁ κ. Πολυδ. Παπαχριστοδοῦλου διὰ μακροῦ ἐγγράφου ἀπήντησε πρὸς τὴν διεθνῆ ὀργάνωσιν καταλλήλως.

9.—Ἡ τήρησις τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου Συμεῶν

Φίλε μου κ. Παπαχριστοδοῦλου,

Μόλις κατ' αὐτὰς βρῆκα λιγάκι τὸν ἑαυτό μου καὶ σὰς στέλλω τὴν ὑποσχεθεῖσαν μελέτην μου περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ Ἁγίου Συμεῶν. Εἶπα βρῆκα, διότι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου Νοέμβρη καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δεκέμβρη, ἡ περιφέρειά μας καὶ ἰδίως ἡ Λυγαριὰ καὶ τὸ Δημητρίτσι, ὅπου κατοικῶ, ὑπέστησαν τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἀναρχικῶν. Δύο φορὰς ἡ Λυγαριὰ (25—26 Νοεμβρίου καὶ 13—14 Δεκεμβρίου) καὶ μιὰ φορὰ τὸ Δημητρίτσι (3—4 τοῦ Δεκέμβρη). Πῆραν ἄφθονα τρόφιμα καὶ πρόβατα. Εὐτυχῶς δὲν ἔχομεν θύματα. Τὴν νύχτα τῆς ἀπαισίας βραδείας 3—4 τοῦ Δεκέμβρη τὴν πέρασα μέσα σὲ καταφύγιο. Ὁ Θεὸς ἔδωσε καὶ δὲν πάτησαν στὸ σπιτί μας, ἐνῶ τὰ γύρω δένδρα μας κατακομματιάστηκαν ἀπὸ τὰ πυρὰ τους. Οἱ κάτοικοι τῆς Λυγαριᾶς ἔφυγα στὰ πέραν τοῦ Στρυμῶνος χωριὰ καὶ Σέρρας. Ἐγὼ ἀπὸ τοὺς 98 μαθητὰς πὺν εἶχα, μόλις μοῦ ἔμειναν 35 καὶ μ' αὐτοὺς περῶ τις μέρες μου. Μὴ χειρότερα. Εὐτυχῶς τώρα μὲ τὰς ἐπιχειρήσεις πρὸς τὸν Στρυμονικὸν κόλπον ἀναθυρήσαμε λιγάκι καὶ ἐλπίζομε στὸν ἅγιον Θεὸν νὰ μᾶς φυλάξῃ μέχρι τέλους ἀβλαβεῖς.

Λυγαριὰ — Νιγοῖτης

Μὲ φιλικoῦς χαιρετισμοῦς
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ

Εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῆ ἀπὸ πότε οἱ προπάτορές μας ἀπέδωσαν τὰ σημαδέματα, πὺν παρουσιάζονται στὸ γεννώμενα παιδιὰ, εἰς τὸν δλωσ ἀθῶον ἅγιον Συμεῶν. Χωρὶς ἄλλο ἡ σχέση του, πὺν ἀξιῶθηκε λίγον πρὶν ἀποθάνῃ νὰ δεχτῆ ὡς βρέφος στίς ἀγκάλες του τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, φαίνεται ὅτι ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν προγόνων μας κατὰ κωμικὴ παρετυμολογία τοῦ ὀνόματος Συμεῶν=σημεῖον, ἀπέδωσαν σ' αὐτὸν τὰ διάφορα σημειώματα τῶν παιδιῶν. Γι' αὐτὸ οἱ ἔγκνες γυναῖκες καὶ οἱ ἄνδρες

των ἀκόμη, πού ἔχουν κάποια ἰδέα γιὰ τὰ σημειώματα αὐτά, ἀποφεύγουν τὴν 3 Φεβρουαρίου, τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Θεοδόχου, νὰ ἐργασθοῦν ἢ νὰ κάμουν ἄλλο τι παραπλήσιον, διότι ἔχουν πικρὰν πείραν τῶν ἐργασθέντων κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτάς ¹⁾. Καὶ ἔχουμε παραδείγματα πάμπολα, ἀπὸ τὰ ὅποια θὰ ἀναφέρουμε τρία μονάχα, ἀλλ' ἔτι πρὶν ἀπ' αὐτὰ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ βγῶ λίγο ἔξω ἀπ' τὸ θέμα μου, γιὰ νὰ καταδειχθῆ μέχρι ποίου σημείου ἔφθανε ἡ παρατηρητικότης τῶν προγόνων μας.

Στὴν περιφέρεια Προύσης καὶ ἄλλου, καθὼς μαθαίνω, ποιὸς ξέρει ἀπὸ πότε, ἡ ἀσθένεια πυοφύτης, πού παρουσιάζεται στὰ κεφαλάκια τῶν βρεφῶν, σὰν πληγὴς πυορροῦσες, λέγεται ἀμπέλι. Ἡ σημερινὴ μικροβιολογικὴ ἐξέταση τῶν στρεπτοκόκκων αὐτῶν τοῦς παρουσιάζει νὰ ἔχουν σχῆμα τσαμπιουῦ σταφυλιοῦ. Πού τὸ ἐγνώριζον αὐτὸ οἱ ἀμαθεῖς χωρικοὶ καὶ τὸ ὠνόμασαν ἀμπέλι, ἀφοῦ καθὼς ξέρουμε μόλις στὰ 1872 ὁ Παστέρ ἀνεκάλυψε τὰ μικρόβια : Καὶ αὐτὴ ἡ σωτήριος Πενικιλίνη ἦτο γνωστὴ εἰς τὴν δημόδη ἰατρικὴ ὑπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆ. Δυσίατες πληγὴς ἐθεραπεύοντο, ἐὰν ἔβαζαν ἐπάνω τῆς ὀλίγη ποσότης γλίτσας (στὴ Θράκη βαθρακόσκατα) τῶν στασίμων καὶ ἀκαθάρτων νερῶν. Καὶ ὁ Φλέμιγκ τὴν ἀνεκάλυψε μέσα στὰ δκάθαρα νερὰ τῶν πλυσταριῶν καὶ τῶν πινακοπλυτῶν τῶν μαγειρείων !!!

"Υστερα ἀπ' τὴν παρέκβαση αὐτὴ ἄς ἔλθουμε στὸ θέμα μας. Α'. Στὸ χωριό μου κάποια γυναῖκα ἔγκυος τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Συμεῶν ἀνοιξε τὴν κλειδωμένη κασέλα τῆς καὶ κατόπιν μὲ τὸ κλειδάκι τῆς ἔκανε νὰ φαγουριστῆ ἀνάμεσα στὸ ἐπάνω χεῖλος. Τὴν στιγμὴ ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν ἀντελήφθη ἡ πεθερὰ τῆς καὶ τῆς ἔκανε τὴν παρατήρηση, πὼς δὲν ἔκανε καλὰ τέτοια μέρα νὰ κἀνῆ τέτοια δουλειά. Ἀποτέλεσμα. Τὸ κορίτσι πού γεννήθηκε ἀργότερα, εἶχε σχισμένο τὸ ἀπάνω χεῖλος. Β'. Ἄλλος γεωργὸς τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Συμεῶν, δὲν πῆγε στὸ χωράφι νὰ ἐργαστῆ, παρὰ πῆρε νὰ πελεκᾷ κάποιο στραβόξυλο, γιὰ νὰ τὸ κἀνῆ «ποδάρι» τοῦ ξύλινου ἀλετριοῦ του. Ἡ γυναῖκα του, ἔγκυος, καθισμένη λίγο πιὸ πέρα, σὰν ἡμέρα ἀργίας, τὸν σιργιανοῦσε γιὰ νὰ περάσῃ τὴν ὥρα τῆς. Ἀκούοντας ὁ γείτονάς του τὸν κρότο τῆς σκεπαρνιαῶς πῆγε κοντὰ καὶ μόλις τὸν εἶδε τοῦ εἶπε : «Ντὲ Γιάννη, ντὲ ἔ ἔ ἔ, σήμερα βρῆκες νὰ κἀνῆς τὸ ἀλέτρι σου ; » Ἀποτέλεσμα : Σὲ λίγον καιρὸ, πού γέννησε ἡ γυναῖκα του, τὸ κοριτσάκι γεννήθηκε μὲ στραβὰ πόδια ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο καὶ κάτω. Γ'. Μιὰ ἄλλη γυναῖκα ἀνήμερα τοῦ ἁγίου Συμεῶν ἔκοψε ἕναν πετεινὸ καὶ ἐκεῖ πού τὸν καθάριζε, ἦρθε ὁ ἄντρας τῆς καὶ τῆς ἔκανε παρατήρηση γιὰ τὸ σφάξιμο τοῦ πετεινοῦ τέτοια μέρα. Τὴν στιγμὴ ἐκείνη ἡ γυναῖκα ἔτσι τῆς ἤλθε νὰ φέρῃ τὴν ματωμένη παλάμη τῆς ' στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ λαιμοῦ τῆς γιὰ νὰ ξυστῆ καὶ τὸ μάτωσε. Τὸ κοριτσάκι, πού γεννήθηκε ἀρ-

1) Στὴ Θράκη (περιφέρεια Μαλαγάρων) τὶς τρεῖς πρῶτες μέρες τοῦ Φεβρουαρίου τὶς λέγουν «Συμόγορτα» καὶ δὲν ἐργάζονται οἱ ἐνδιαφερόμενες.

γότερα, έφερε στο μέρος εκείνα του λαιμού δλόκληρο ερυθρομέλανο σημάδι πλάτους 0,04—0,05 και μήκους 0,07—0,08 του μέτρου.

Τὰ τρία αὐτὰ σημαδεμένα κοριτσάκια (τόωρα σωστὲς γυναῖκες 50—60 ἐτῶν) ζοῦν ἀκόμη.

Καὶ ἓνα ἀκόμη παρμένο ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Θησαυρός», Αὐγουστος 1947, σελ. 49. «Ἡ νέα μὲ τὸ φιδίσιο δέρμα. Μία καταπληκτικὴ περίπτωση».

Σ' ἓνα περίφημο ἵπποδρόμιο κοντιὰ στὴ Ν. Ὑόρκη κατὰ τὸ 1926 ἔπιασε ξαφνικὰ φωτιά και μεταδόθηκε γρήγορα παντοῦ. Τὰ θηρία κατατρομαγμένα προσπαθοῦσαν νὰ ξεφύγουν, ἔτσι πού κάποιοι βόας πιάστηκε μ' ἓνα ἔλέφαντα σ' ἓνα ἀπεγνωσμένο ἀγῶνα κινούμενα ἀπὸ τὸ ἔμφυτο αἰσθηματῆς αὐτοσυντηρησεως. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βρισκόταν στὸ ἵπποδρόμιο μιὰ νεαρὰ ἀκροβάτης, πού ἦταν ἔγκυος και παρακολουθοῦσε μὲ ἀγωνία τὴν πάλη τῶν δύο θηρίων. Τελευταῖα ὁ βόας ἔπνιξε τὸν ἔλέφαντα. Ἡ νεαρὰ ἀκροβάτης ἔλιποθύμησε βλέποντας αὐτὴ τὴ σκηνή. Κάποιοι τὴν σήκωσε τότε στὰ χέρια του και κατώρθωσε μὲ μεγάλο κόπο νὰ τὴν μεταφέρῃ ἔξω. Εἶχε σωθῆ. Τὸ κοριτσάκι πού γεννήθηκε ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπό του, πού ἦταν κανονικὸ, τὸ ἄλλο σῶμά του ἦταν σκεπασμένο μὲ δέρμα φιδιοῦ. Σὲ τρία δὲ σημεῖα, στοὺς ἀγκῶνες, στοὺς ἀστραγάλους και τὰ γόνατα, τὸ δέρμα τοῦ φιδιοῦ παραχωροῦσε τὴ θέση του σ' ἓνα δέρμα ὁμοιο μὲ τοῦ ἔλεφαντος.

Οἱ περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι γνωστὲς στὴν ἐπιστήμη. Λέγονται ἰδεοπληγίαι. Ὅταν δηλαδὴ κάποιο περιστατικὸ κάνει βαθειὰ ἐντύπωση σὲ μιὰν ἔγκυο γυναῖκα, τὸ νεογνὸ πού θὰ φέρῃ στὸν κόσμο, γεννᾶται σημειωμένο, ἀνάλογο μὲ τὴν περίσταση πού ἔγινε ἡ ταραχὴ τῆς. Εἰς τὰ τρία παραδείγματα πού ἀναφέραμε, τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὸ κνίσιο τοῦ ἄνω χείλους, τὸ δεύτερο στὸ πόδι τοῦ ἀλειριοῦ και τὸ τρίτο στὸ αἰμάτωμα τοῦ λαιμοῦ τῆς ἔγκυου. Ἐκεῖ λοιπὸν παρουσιάστηκαν και τὰ τρία σημάδια. Καὶ ἐπειδὴ τὸ σημεῖομά μας φέρει τὸν τίτλο «Ἡ τήρηση τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου Συμεῶν», παραθέτομεν και τὰ παρακάτω σχετικὰ.

Σὲ ἓνα σοβαρὸ θρησκευτικὸ περιοδικὸ τῶν Ἀθηνῶν ¹⁾ μὲ τὸν τίτλο «Ψυχικὴ δουλειά—Ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς και αἱ προλήψεις», διάβασα αὐτά: «...Τὴν ἡμέρα τῆς εορτῆς τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος, πού ὑπεδέχθη τὸν Σωτῆρα, ὅταν ἡ Παναγία πῆγε στὸ ναὸ τοῦ Σόλομωντος, ἡ ἐπίτοκος πρέπει νὰ ἀποφύγῃ νὰ πιάσῃ ἢ νὰ φάῃ σπλῆνα, γιατί τότε τὸ παιδί θὰ γεννηθῆ «σημαδεμένο». Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ κάνῃ καμμιά δουλειά, οὔτε νὰ σηκώσῃ τίποτε, ἀλλὰ νὰ μείνῃ ἀργή, γιατί ἂν δὲν τὸ τηρήσῃ, ὁ ἅγιος θὰ τὴν ἐδικηθῆ και τὸ παιδί πάλι «σημαδεμένο». Ὅσῶν ὁ ἅγιος Συμεῶν και γενικῶς οἱ ἅγιοι νὰ ἦταν ὀπαδοὶ και ὑποστηρικταὶ τῆς ἀργίας!... Ἄν θελήσῃ ἀκόμη

1) «Ζωή», ἔτος 1947, ἀριθ. 1535, σελ. 239.

κανείς να εὔρη καὶ ποία σχέσις μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ἀνάμεσα στὸν σπλῆνα, «τὸ σημάδεμα» καὶ τὸν ἅγιον αὐτὸν ἄνδρα, τὸν Συμεῶνα, ποὺ ἀξιώθηκε, λίγο πρὶν κλείσῃ τὰ μάτια του, νὰ κρατήσῃ στὴν ἀγκαλιά του τὸ ἀγιώτατο βρέφος τῶν αἰῶνων, τὸν Κύριο, εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ ἐπιτύχῃ. Μονάχα τὸ σκοτισμένο μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου συμβιβάζει καὶ εὐρίσκει σχέσεις ἀνάμεσα σὲ πράγματα ἄσυμβίβαστα καὶ παράλογα.

Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ διατύπωσις αὐτὴ ἀπηχεῖ τὴν ὄλην γνώμην τῆς Ἐκκλησίας, ἢ εἶναι ἀτομικὴ γνώμη τοῦ γράψαντος. Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι παρ' ὄλην τὴν ἀνηλεῆ αὐτὴ διατύπωσιν, κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς τελετῆς τοῦ στεφανώματος, ὁ παπᾶς τελειώνει ἔτσι : «Ὁ διὰ τῆς ἐν Κανᾶ ἐπιδημίας τίμιον ἀναδείξας τὸν γάμον, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς Παναχράντου αὐτοῦ Μητροῦς... τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Προκοπίου καὶ πάντων τῶν Ἁγίων ἐλεῆσαι καὶ σώσαι ἡμᾶς, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος». Ποίαν σχέσιν ἔχει, παρακαλῶ, ὁ Ἅγιος Προκόπιος μὲ τὸν τελεσθέντα ἤδη γάμον ; Ἡ Ἐκκλησία ἐμιμήθη τὸν λαόν, ἢ ὁ λαὸς τὴν Ἐκκλησίαν ; Φαίνεται ὅτι ὁ λαὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Διότι, ὅταν ἡ Ἐκκλησία παίζει μὲ τὰς λέξεις, ὁ ἀπλοῦς λαὸς δὲν δυσκολεύεται νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὸν Συμεῶν σημεῖον. Ἄρχει, ποὺ ἀκούει σημεῖον καὶ ὄλα εὐδοοῦνται.

B. A.

10.—Προσθήκη στὶς «Δοξασιές γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου»

Γιὰ τὶς δοξασιές τῶν διαφόρων λαῶν σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου (βλ. σελίδες 273—298 τοῦ παρόντος τόμου), ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία ποὺ ἀναφέρεται στὶς σελίδες 274 σημ. 1 καὶ 289 σημ. 1 θέλω νὰ προσθέσω καὶ τὶς ἐξῆς τρεῖς νέες παραπομπές : 1) *H Vollmer*, Die Erde als jungfräuliche Mutter Adams, *Zeitschrift für Neutestament Wissenschaft*, vol. 10, 1911, p. 324 sq. 2) *W. Starck*, Eva · Maria, *Zeitschrift für Neutest. Wissenschaft*, vol. 33, 1934, pp. 97—109. 3) *B. Briffault*, The Mothers (London, 1927), vol. III, p. 57.

Τὶς παραπομπές παραλαμβάνω ἀπὸ τὴ σελ. 230 τοῦ ἐξῆς θρησκευτο-λογικοῦ γαλλικοῦ βιβλίου, ποὺ μόλις τώρα κυκλοφόρησε : *Mircea Eliade*, *Traité d'Histoire des Religions*, Payot, Paris 1949. Τὶς ἀνωτέρω τρεῖς μελέτες δὲν τὶς ἔχω ὑπόψη μου καὶ εἶναι πρόβλημα ἂν θὰ ὑπάρχουν σὲ ἀθηναϊκὴ βιβλιοθήκη. Ὅπως ὁμοίως φαίνεται ἀπὸ τὸν τίτλο τους καὶ ἀπὸ ὅσα λίγα ὁ M. Eliade (ἐνθ. ἀν. σ. 230) προσθέτει, γίνεται πιθανὸ ὅτι τὸ θέμα τους εἶναι γιὰ τὴν πρώτη γυναῖκα, ἀπ' ὅπου τὸ ἀνθρώπινο γένος γεννήθηκε, δηλ. γιὰ τὴν Εὐά, καὶ γιὰ τὴν ἐνδεχομένη συσχέτισή της μὲ τὴν Παρθένο Μαρία καὶ τὴν Παρθένο Γῆ (la Terre Vierge). Ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν τριῶν τούτων ἄρθρων καὶ σχετικὴ κρίση τους ἐλπίζω νὰ ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκθέσω, ὅταν θὰ συνεχίσω τὸ δεύτερο μέρος τῆς ὅλης ἐργασίας μου, δηλ. τὸ μέρος ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος στὴ σελ. 273 σημ. 1.

K. ΡΩΜΑΙΟΣ

11.—*Ένας εχθρός του Ἀρχείου Θράκης*

Τὸ Ἀρχ. Θεσ. Λαογρ. καὶ Γλωσ. Θεσσαροῦ, τώρα πού ὠρθώθηκε μὲ τοὺς 15 τόμους του καὶ μὲ τὴν ἀληθινὴ θυσία ἑνὸς ἀνθρώπου πύργος ἀκατάλυτος καὶ θανμαστός, ἀρχίζει νὰ προκαλῆ καὶ τὸν φθόνον καὶ τὰ βέλη καὶ τὸ μῖσος ἑνὸς ἀποτυχημένου πολιτικάντη καὶ συνταξιούχου βουλευτοῦ θαρροῦ. Εἶναι ὁ κ. Α. Παλλίδης, πρόεδρος ἀνυπάρχτου συλλόγου Βορειο-θερακῶν, μεγαλέμπορος καὶ ὀψίπλοτος καὶ ἀριστοκράτης τοῦ δυσφημισμένου Κολωνακίου, κάποτε μὲ λιμουζίνες καὶ δεξιώσεις. Ὁ κ. Παλλίδης χρεωστεῖ τὴν συνδρομὴν τοῦ 1Β' τόμου τοῦ Ἀρχείου, ἐπειδὴ τὴν βρῖσκει ἀκριβῆν (25 χιλ. δραχ.) καὶ δὲν ἐπιστρέφει τὸν τόμον ἀφοῦ δυσκολεύεται νὰ τὸν ἀγοράσῃ. Ἄλλ' ἂν κρατήσῃ καὶ τὸν τόμον καὶ τὰ πλούτη του καὶ τὴν... ἀριστοκρατικότητά του κ' ἂν μὴ φωνασκῆ, γιὰτὶ πάντα θὰ τοῦ κλειοῦμε τὸ τηλέφωνο καὶ τὸ στόμα, ἐπειδὴ τὸ Ἀρχεῖο δὲν εἶναι ὑλικὴ ὑπόθεση, οὔτε ἐπιχείρηση. Εἶναι ἔθνικὴ ὑπόθεση, ἰδέα, πού ὡς τὰ τώρα κ' ὁ ἴδιος—καὶ ποῖος τότε γνώτισε—τὴν ἀναγνώριζε ἐνθερομότατα. Τὸ Ἀρχεῖον Θράκης δὲν θίγεται ἀπὸ ἕναν Κλαζομένιο, πού ἀσχημονεῖ, γιὰτὶ τότε πλάκωσε ὁ φθόνος. Τοῦ εὐχόμεσθε νὰ γίνῃ ὁ Ρότσιλδ τῆς Ἑλλάδος καὶ βουλευτής, ἀλλὰ τὸ Ἀρχεῖον δὲν τὸν ἔχει ἀνάγκην, διότι εἶπαμε εἶναι ἰδέα. Καὶ ταῦτα, διότι «αἰσχρὸν σιωπᾶν, Θεοσίτην δ' ἔαν λέγειν».

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΕΥΘΥΜ. Γ. ΒΑΦΕΩΣ

Ἱστορία τῆς Ἀγαθουπόλεως, Ν. Ὑόρκη 1948

Ὁ Εὐθ. Βαφεὺς φιλοδόξησε νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἱστορία τῆς πατρίδος του. Στὴν Ἀμερικὴ ἐργάσθηκε νὰ μαζέψῃ τὸ ὑλικὸ του. Τὴν σχεδίασε καὶ τὴν πραγματοποιήσῃ χρησιμοποιώντας τὸ ὑλικὸ αὐτὸ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμία του. Ἔτσι ἔχουμε στὰ χέρια μας τὴν ἱστορία τῆς Ἀγαθουπόλεως, ἕνα νοσταλγικὸ δοκίμιο, πού προκαλεῖ συγκίνηση μὲ τὸ μετροφύλλημα, ἕνα ριγος γιὰ μιὰ χαμένη πολιτεία, πού, τώρα Βουργάρα, κλαίει καὶ μοίρεται γιὰ τὰ περασμένα. Τὸ ἔργο καθ'αυτὸ εἶναι ἕνα δημιούργημα συναισθηματικῆς ψυχῆς, πού νοσταλγεῖ καὶ πάσχει γιὰ τὸ χαμὸ τῆς ἀγαπημένης πατρίδος. Δὲν ἔχει ἀξιώσεις ἱστορίας. Εἶναι ἕνα ξεχειλίσμα πατριωτικὸ, πού στολιζέται μὲ χάριτες καὶ εἰκόνες πολῦτιμες τῆς χαλασμένης Ἀγαθουπόλεως. Τὰ συγκαιρινὰ ντοκουμέντα εἶναι πλούσια καὶ χρησιμώτατα. Ἡ περιγραφή τῆς ψαρικῆς ἰδίως πολὺ ἀναγκαῖα¹⁾. Γενικὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ τιμᾶ τὸν συγγραφέα καὶ προσφέρει σύγκαιρα ἕνα λιθάρι στὸ ἱστορικὸ οἰκοδόμημα τῆς Θράκης.

π. π.

1) Βλέπε Ψαρικὴ στὴ Σωζούπολη, Ἀναγν. Παρασκευοπούλου, Ἀρχ. Θεσ. Θεσ. τόν. II 1935—36.

ΕΥΣΤΡ. ΒΑΛΣΑΜΗ ΚΑΙ ΝΙΚ. ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΗ

Τὰ Προκοννησιακὰ Ἱστορικά, Ἀθήναι 1940

«Ἡ Προκόννησος, ἡ ὁποία καὶ Προκόννησος καὶ Νευρίς καὶ Ἐλαφόνησος καὶ Πρωτόνησος καλεῖται καὶ κοινῶς Μαρμαρᾶ, εὐρικοκομένη μεταξὺ Κυζίκου πρὸς ἀνατολὰς καὶ τοῦ Ἐλλησπόντου πρὸς δυσμὰς εἶναι τετιμημένη εἰς θρόνον Ἀρχιεπισκόπου. Εὐγάζει μάρμαρα λευκὰ καλὰ, γυρίζει μίλια 30. Περὶ αὐτὴν εἶναι καὶ ἄλλα νησιά, οἷον τὸ Φανάρι, ἡ Κουτάλη κατοικουμένη, Ἀλώνη, ἧτις καὶ Νευρίς καὶ Προχώνη ἐκαλεῖτο. Τανῦν δὲ Ἀλώνησος, καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων Πασᾶ Λιμάνι, κατοικουμένη ὑπ' ἀνθρώπων καὶ τὰ ἐξῆς 1)». Αὐτὰ γράφει ὁ γεωγράφος Μελέτιος μιλώντας γὰρ τῇ Θράκῃ, τῆς ὁποίας θεωρεῖ τὰ νησιά αὐτὰ μέρος ἀναπόσπαστο.

Στὰ 1940 δυὸ ἀπὸ τὰ Μαρμαρᾶ λαμπροὶ κύριοι, φιλόμουσοι καὶ ιστοριογράφοι, πού ἀγαποῦν τὴν πατρίδα τους — τὸ νησί τους — ἐξέδωκαν ἕνα ιστοριογράφημα μὲ τὸν τίτλο «Προκοννησιακὰ Ἱστορικά» μετὰ προλόγου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καὶ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ χρονογράφου τῆς Μ. Ἐκκλησίας Μανουὴλ Ι. Γεδεῶν. Εἶναι ὁ Εὐστρ. Βαλσάμης καὶ Νικ. Λαμπαδαρίδης. Στὸ ἔργο προτάσσουν μιὰ βιβλιογραφία, πού ἀποτελεῖ τὶς πηγές ἀπ' ὅπου ἀρῶσθησαν τὶς πληροφορίες τους. Ὁ πρόλογος τοῦ Μ. Γεδεῶν εἶναι θαυμαστός καὶ διαφωτιστικός, καθόσον ὁ Γεδεῶν ἔγραψε τὴν Προκόννησόν του (1892) καὶ ὑπῆρξε ἐρευνητής. «Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἠδυνήθην νὰ γράψω μετὰ πολλῆς δυσκολίας· ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι προσθέτουσι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγαπητῆς μου ἐν τῇ Προποντίδι τειρανήσου ἐν χιλιεσίων».

Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς κεφάλαια : Γενικὴ ἱστορικὴ ἀνασκόπησις, ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ χρόνοι, ρωμαϊκοὶ χρόνοι, βυζαντινοὶ χρόνοι, νεώτεροι χρόνοι. Τὰ ἐπὶ τῆς Προκοννήσου χωρία. Τὰ μεγάλα βουνὰ τοῦ Μαρμαρᾶ κλπ. Ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας, πού χρησιμοποίησαν οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἡ ὀρθή. Τὸ πλούσιο ὕλικόν τους τὸ χρησιμοποίησαν καταλλήλιστα καὶ τὸ κατέταξαν μεθοδικά, ὥστε νὰ ἐμφανίσουν ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο, πού στέκεται καὶ συντρέχει στὴν ἐρευνα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς καὶ περιόδους. Οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἀξιοὶ ἐπαίνων καὶ δὲν πρέπει ν' ἀμελήσουν νὰ μᾶς συλλέξουν τὸ λαογραφικὸ ὕλικόν τῆς πατρίδος των, πού μᾶς εἶναι τόσο πολῦτιμο. Αὐτὸ τὸ ἔργο ἐπιβάλλεται καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ἡ σκέψη τους. Τὸ περι-

π. π.

† ANNA GIANNOPOYLOU

Ἡ Ἄννα Γιαννοπούλου ἔκλεισε τὰ μάτια στις 3 Μαρτίου 1949. Ἀκόμη ἀκαμαία καὶ σφριγηλή. Ἀπέθανε ἀπὸ καρκίνον ἀποστερήσασα μὲ τὸν θάνατόν της τῶν ὑπηρεσιῶν της τὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Θελέων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, πού τὸ Συμβούλιό της μὲ ἀπροσέλαστη σκληρότητα, παρὰ τὸν νόμον ὅπως ἀπεφάνθη τὸ Ὑπουργ. Παιδείας, τῆς ἐσιέθησε καὶ μισθὸν καὶ τὰ νοσήλεια καὶ τὴν ἐπότισε πρὶν πεθάνῃ τὸ ποτήρι τῆς ἀχαριστίας καὶ τὴν ἐπύκρανε, ἕνα συμβούλιο, πού πρόεδρος του ἔτυχε νὰ εἶναι ὁ κ. Πουλίτσας, πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας.

Ἡ Ἄννα Γιαννοπούλου ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο τῆς Θράκης, κόρη ἀξιολογωτάτης οἰκογενείας ἐσπούδασε στὴν Πόλη καὶ στὴν Εὐρώπη παιδαγωγικά καὶ κατέληξε ἔνωρίς στὰς Ἀθήνας, ὅπου μελετηρὰ κ' ἐργατικῇ ἠμπόρεσε νὰ ἐπιπλεύσῃ καὶ νὰ γίνῃ μόνο μὲ τὴν ἀξία της, διευθύντρια τοῦ Ἀρσακείου δακτυλοδεικτούμενη.

Διηύθυνε μακρὰ ἔτη τὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Θελέων καὶ ἀπέθανε στις ἐπάλξεις. Ἡ Γιαννοπούλου κατ' εὐθείαν ἀπεσταλμένη ἀπὸ τὸν Θρακᾶ Ἀριστ. Κουρτιδὴν συναγωνίσθηκε μαζί του καὶ ἐφάνη ἐφάμιλλη τοῦ μεγάλου παιδαγωγοῦ, διηγηματογράφου καὶ λογοτέχνη. Δὲν ἔγραψε συγγράμματα δοκησιοφικὰ—ὅπως οἱ παιδαγωγοὶ τῶν Ἀθηνῶν κομίζοντας γλαύκας εἰς Ἀθήνας μὲ τ' ἀναμασήματά τους. Κατ' εὐθείαν ποτίσθηκε ἀπὸ τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας παιδαγωγικῆς καὶ τὰ σοφὰ διδάγματα τῶν Εὐρωπαίων, χωρὶς νὰ νομίσῃ καὶ νὰ πιστεύσῃ ὅτι στις κοῦτρες τῶν παιδιῶν ἠμποροῦσε νὰ πειραματίζεται ἀνωφέλευτα. Αὐτὴ σμήλευε καρδιὰς καὶ ψυχὰς καὶ δημιουργοῦσε χαρακτήρες ἑλληνικοὺς ἀτσαλένιους, ἔθνοπρεπεῖς, εἰλικρινεῖς καὶ τιμίους. Καὶ πρῶτα μὲ τὸ παραδειγμά της. Ἡ ζωὴ της ἦ ἀπλή καὶ ἀσκητικὴ, ἡ ἐργατικότητά της, ἡ πειθαρχία της στοὺς νόμους καὶ τὰ κελεύσματα τῶν ἀρχῶν πού δίδασκε, τὴν ἔκαμαν παιδαγωγὸ μεγάλη, ὥστε νὰ χυθοῦν πολλὰ δάκρυα γιὰ τὸν πρόωρο χαμὸ της. Ἡ Θράκη σεμνύεται γιὰ τὸ ἔργο της καὶ τὴν προσωπικότητά της. Καὶ ἡ Ἀττικὴ γῆ ὑπερήφανη ἐσκέπασε τὸ σκῆνος της ἐλαφρά, ἔτοιμη ὁποτεδήποτε ν' ἀποδώσῃ στὴ Θράκῃ τὰ κόκκαλα τῆς ἐξαιρετικῆς Ἑλληνίδας, ὅταν θὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ τιμῆσῃ τὸ ἐξαιρετο τέκνο της, στὰ Θρακικὰ ἐδάφη.

Τὸ «Ἀρχεῖο Θράκης» εὔχεται στὴν Ἄννα Γιαννοπούλου μνήμην αἰωνίαν. Τὸ ἔργο της εἶναι γραμμένο πλέον ὄχι μόνο στὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ στις ψυχὰς τῶν ἀπείρων μαθητῶν της, πού σήμερον σκορπισμένες στὰ πέρατα τῆς Ἑλλάδος μεταδίδουν τὰ σοφὰ της διδάγματα καὶ μνημονεύουν τὸν ὄμα της μὲ σεβασμὸ καὶ εὐλάβειαν στὸ κάθε τους βῆμα. Ἡ Ἄννα Γιαννοπούλου ἀσφαλῶς καὶ ἀπεριφράστως δύναται νὰ ὀνομασθῇ «διδασκάλισσα τοῦ Γένους».

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΜΕΛΑΝΔΙΝΟΣ (1857—1903)

Ὁ Δημοσθένης Μελανδινὸς ὑπῆρξε μιά μοναδική διδασκαλική φυσιογνωμία στὴ Θράκη. Γεννημένος σιὰ 1857 ἔζησε ὡς τὰ 1903 καὶ ἀπέθανε ἀκμαῖος ἀκόμη στὴ Λέσβου. Ἡ ἐξαιρετικὴ του διδασκαλικὴ ἰδιοφυΐα τὸν ἐπέβαλε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ εἰδικές του σπουδὲς στὸ Διδασκαλεῖο τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἀνέδειξαν κορυφαῖον. Δὲν εἶχε μάθει τὰ παιδαγωγικὰ γιὰ νὰ ἐφαρμοῖζη τίς παιδαγωγικὲς ρευστέες τῆς ἐποχῆς. Φύση γεννημένη γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς κοινωνίας, ὅπως ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης πάσης φύσεως, ἀνεδείχθη ἀμίμητος. Καὶ ἂν θὰ ἦτο δυνατόν, νὰ μπορούσαμε ν' ἀποτυπώσουμε τὸ ἔργον του σὲ παιδαγωγικοὺς ἀφορισμοὺς καὶ σύστημα, ὅπως τὸ ἔργον τὸ καλλιτεχνικόν, θὰ εἶχαμε ἀσφαλῶς νὰ ἐμφανίσουμε ἓνα δημιουργό. Ἐπιφυλασσόμεθα ἑλλείπει χώρου νὰ δημοσιεύσουμε

Δημοσθένης Μελανδινός

δι' αὐτό του τὸ ἔργο μιά μελέτη εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν. Σήμερα στρεφόμενοι νοερά στὸ παρελθόν ἐξαίρουμε τὴν προσωπικότητά του καὶ τὸν κηρύχνουμε μεγάλον παιδαγωγὸν καὶ ἀναπλαστὴν ψυχῶν καὶ ἐπαναστάτην στὶς παλαιομένους μεθόδους τοῦ ἀλληλοδιδασκατικοῦ συστήματος. Εἶναι ὁ καταλυτὴς τοῦ ἀναχρονισμοῦ καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς λαμπρᾶς παραδόσεως τῶν Θρακῶν διδασκάλων, ποὺ σπουδάζοντες εἰς τὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα ἐξαπελύοντο ὡς φορεῖς τῆς καθαρῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ὁ Μελανδινὸς Δ. εἶναι ὁ ἀπλοποιήσας καὶ ἀπελευθερώσας τὸ διδασκαλικὸν ἔργον ἀπὸ τὰ μεγάλα ἐμπόδιά του: ἀπὸ τοὺς ξηροὺς τύπους τῆς διδασκαλίας καὶ ἀπὸ τὴν καθαρῆς μετὰ τὰ ἴα καὶ τὰ ῥόδια καὶ τὰ ὠά. Εἰς τὴν παιδείαν τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς

Τουρκίας ἀνεδείχθη ἱεροπόστολος, μεταρρυθμιστὴς καὶ δημιουργός.

Μὲ τὸ σημερινὸν μνημόσυνον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διδασκάλου, εἶναι πρόπον νὰ μνημονεύσουμε καὶ τὸ ἔργο τῆς ὅλης οικογενείας Μελανδινού, ποὺ ἐχάρισε στὸ γένος διδασκαλίσσας, ὅπως ἡ Ζωή, ἡ Μάρθα, ἡ Πολυξένη, ἡ Χαρίκλεια, ποὺ ἔδωσαν καὶ τὴν ψυχὴ τους γιὰ τὴν ἀνάπλαση τοῦ δούλου ἔθνους, καὶ τὸ φωτεινὸ τους μυαλό, καὶ τὴν ἔμφυτη καλλιτεχνικὴ διάθεση καὶ εὐφυΐα τους. Ἐργάσθησαν ὅλοι τόσο, ὥστε μίαν μακρὰ μελέτη μόνο θὰ ἠμποροῦσε νὰ περιλάβῃ τὸ ἐξαισιό διδασκαλικὸ ἔργο τους, ποὺ θνυμίζει οἰκογενεῖαν ἱεροφαντῶν. Ἡ Θράκη χρεωστεῖ σ' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια πολλά, ποὺ ἔμεις δυστυχῶς μὲ τόσα ὀλίγα λόγια ἐξαίρουμε. Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ σταδιοδρομίαν τῆς διδασκαλικῆς οἰκογενείας τοῦ Πανταλέοντος Μελανδινού ἀπὸ τὸ Πλωμάρι τῆς Λέσβου, ἡ Θράκη ἀποτίει φόρον τιμῆς. Κάποτε στὴν ἱστορίαν τῶν

γραμμάτων τῆς Θράκης θὰ καταλάβῃ ἑξαίρετες σελίδες. Τὸ ὄνομα δὲ τοῦ Δημοσθ. Μελανδινοῦ θὰ προεξάρχη στὸ κατεβατὸ τοῦ μαρμαροῦ τῶν μνημοσύνων τοῦ Ἄρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ. π.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΣΑΡΑΝΤΙΔΗΣ

Συμπληρώθηκε χρόνος πὸν ἀπέθανε 10—3—48 στὸ Παρίσι ἀπὸ μόλυνση δοντιοῦ, ἓνας μεγάλος καλλιτέχνης, πὸν τίμησε τὸ Ἑλληνικὸ ὄνομα καὶ στὸ ἔξωτερικόν, ὁ Γιαννούλης Σαραντίδης. Γεννήθηκε στὴν Τυρολόη (Τσορλοῦ) τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης τὸ 1900 καὶ ὁ πατέρας του Ἐπαμεινώνδας Σαραντίδης, ἀπὸ τοὺς λίγους διανοουμένους τῆς Τυρολόης μὲ μεγάλη ἐθνικὴ δράση στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, τὸν ἔστειλε δέκα τριῶν χρονῶν στὴ φημισμένη Σχολὴ Ξένων Γλωσσῶν καὶ Ἐμπορίου, στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου διακρίθηκε. Ἀπὸ μικρὸ παιδί ἓνα μόνο πόθο εἶχε: τὸ θέατρο. Νεαρὸς ξεκινᾷ στὰ 1923 γιὰ τὸ Βερολίνο, γιὰ νὰ μνηθῆ στὴν Τέχνη. Τὶς σοβαρὰς του σπουδὰς κάνει στὸ Παρίσι, στὴ Θεατρικὴ καὶ Σκηνοθετικὴ Σχολὴ τοῦ διασήμου Λαντισλάς Μεντζυὲς (1925—1926), ὅπου εἶχε συμμαθητὴ καὶ τὸν Βακαλό, κ' ἔπειτα στὴ Σχολὴ Ντυλέν. Στὰ 1928 ὁ Ντυλέν τὸν προσλαμβάνει ὡς ἰδιαίτερο σκηνοθέτῃ στὸ Θέατρο «Ἀτελιέ», ὅπου ὁ Σαραντίδης κινεὶ ὀλόκληρη φάλαγγα ἠθοποιῶν καὶ ξεχωρίζει ὡς κάτοχος τῶν μυστικῶν τῆς σκηνῆς. Ἀυτὰ χρόνια ἀργότερα τὸν βλέπουμε πρῶτο σκηνοθέτῃ τῆς περιφημῆς «Συντροφιάς τῶν δέκα πέντε», ἥτοι τῶν 15 συνεργατῶν καὶ μαθητῶν τοῦ μεγάλου σκηνοθέτου Ζὰν Κοπώ, τῆς δόξας τῆς Γαλλίας. Ὁ Γιαννούλης γίνεται ὁ δημιουργός, ὁ ποιητὴς τῆς σκηνῆς. Μετὰ τὸ Παρίσι ἀνεβάζει ἁρμογικὰ καὶ ἀκούραστα ἔργα στὸ Λονδίνο, καὶ στὶς Σκανδιναυικὰς χώρες. Τὸ ὄνομά του γίνεται γνωστὸ. Τὸ 1933 ἔρχεται γιὰ λίγους μῆνες στὴν Ἑλλάδα, καὶ μετακαλεῖται ἀπὸ τὸν Ζὰν Κοπώ γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴ γενικὴ σκηνοθεσίαν μὲ τὸ ψευδώνυμο Ζὰν Σαρῖν. Ὁ Σαραντίδης εἶναι πιά ὁ πεπειραμένος καὶ ἐνθουσιώδης σκηνοθέτης, καὶ στὰ ἔργα πὸν ἀνεβάζει ξεχωρίζει ἡ σφραγίδα του, ἡ σφραγίδα τοῦ καλλιτέχνου, πὸν εἶναι ὑποταγμένος στὸ νόμο τῆς μεγάλης Τέχνης καὶ τῆς πειθαρχημένης συνειδήσεως.

Λαμπρὸς ἐργάτης τῆς σκηνῆς εἶναι ὁ Θραῖς καλλιτέχνης καὶ στὸ «Θέατρο Μαντελέν». Πολύτιμη βρίσκει τὴ συνεργασία του ἀργότερα καὶ ὁ Πιτοέφφ. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1936 ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη τὸν καλεῖ στὸ νέο θεατρὸν της, στὸ «Ρέξ», πὸν ἀνοίγει τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1937 μὲ τὸ ἔργον «Ἐλισσάβετ» τοῦ Ἄντριε Σωσσέ. Κι' ἐδῶ ὁ Σαραντίδης ἔδειξε τὰ καλλίτερα στοιχεῖα τῆς καλλιτεχνικῆς του ἐργασίας. Σ' ὅλα τὰ ἔργα κυριαρχοῦσεν ἡ δημιουργικὴ του πνοή, ἡ ποιητικὴ του φαντασία. Τὰ φῶτα του ὑστερα ἀπλώνονται στὸ θέατρο τῆς Κατερίνας Ἀνδρεάδου ἐδῶ καὶ στὴ Θεσσαλονικὴ στοὺς «Ἐνωμένους Καλλιτέχνης». Τὸ ὄνειρον κάθε καλοῦ σκηνοθέτου εἶναι ν' ἀποκτήσῃ δική του δραματικὴ Σχολή. Καὶ ὁ Γιαννούλης ἔκαμε

στο θέατρο Κυβέλης τῆ Σχολῆ του. Ἦθελε νὰ κάνη καὶ δικό του θέατρο. Ἡ προσπάθειά του ματαιώθηκε μὲ τὸ Δεκεμβριανὸ κίνημα. Τὸ 1946 ξαναπῆγε στὸ Παρίσι. Ἐκανε συμβόλαιο μ' ἓνα θέατρο καὶ λογάριαζε μόλις τελείωση νὰ γυρίσῃ στὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἔργο τοῦ Σαραντιδῆ εἶναι μεγάλο. Δὲν ἦταν μόνο μεθοδικὸς καὶ ἐμπνευσμένος σκηνοθέτης. Ἦταν δημιουργὸς. Τὸ Ἑλληνικὸ Θέατρο τοῦ ὀφείλει εὐγνωμοσύνη, διότι τὸ ὑληρέτησε μὲ πίστη καὶ ἀγάπη 1).

ΤΡΙΑΝΤ. Δ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ

ΑΔΑΜ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀπέθανεν ὁ καλὸς Θραῆς, ὁ καθηγητῆς, ὁ συγγραφέας, ὁ ἐρευνητῆς τῆς Θρακικῆς Ἱστορίας. Γεννημένος στὴν Ἀγχιάλο στὰ 1869 σπουδασμένος στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ καὶ στὴ Σμύρνη καὶ στὸ Κίεβο Θεολογία, προσέφερε πολλὰ καὶ ὡς καθηγ. καὶ ὡς συγγραφέας. Δίδαξε στὴν Εὐαγγελ. Σχολῆ Σμύρνης, στὴ Σεβαστούπολη, στὴν Ὀδησό. Στὰ 1919 κατέφυγε στὴ Σμύρνη καὶ πάλι ὡς καθηγ. τῆς Εὐαγγελ. Σχολῆς καὶ συντάκτης τοῦ ἱεροῦ Πολυκάρπου ἕως τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν. Στὰ 1922 διωρίσθη στὸ Ἀρσάκειο ὅπου δίδαξε καρποφόρως. Ἐγραψε πολλὰ 2). Ἡ μνήμη του ἄς εἶναι αἰωνία.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΛΟΥΛΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ

Μᾶς ἐγκατέλειπε καὶ ὁ ἐξ Ἀγχιάλου διδάσκαλος Μιλτιάδης Λουλουδόπουλος. Μορφὴ ἀξιόλογη γιὰ τὸ ἔργο του τὸ δασκαλικὸ καὶ τὸ λαογραφικόν, ποῦ ἀπὸ τὸ 1903, ὅταν εἶταν διδάσκαλος τῆς κοινότητος Βάσνας ἔξεδωκε τὰ λαογραφικὰ τῶν Καρυῶν τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ. Ὁ Μ. Λουλουδόπουλος εἶταν μιὰ μορφὴ ἐξαιρετικὴ, κοσμησμένη μὲ πολλὰ προσόντα καὶ φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα. Διδάσκαλος ἐξαιρετικός, ὅπου καὶ ἂν εἰργάσθη ὑπῆρξε δημιουργικὸς καὶ ἀφῆκε λαμπρὰς ἐντυπώσεις καὶ ἀποτελέσματα. Ὡς λαογράφος ὑπῆρξε δεινός. Δυστυχῶς ὅμως βιοπαλαιστὴς ἀπὸ τὸ 1906 ἕως σήμερα ἐδῶ στὰς Ἀθήνας, δὲν ἤμποροῦσε τίποτε νὰ μᾶς ξαναδώσῃ λαογραφικόν, ἀπὸ τὸ ὄλικόν ποῦ εἶχε μαζέψῃ. Διδάσκοντας στὰ Λύκεια καὶ δίδοντας μαθήματα ἰδιωτικὰ ἔζησε ἐπὶ 43 χρόνια ἐδῶ στὴν Ἀθήνα ἀφίνοντας μνήμη ἀγαθὴ. Ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους λαογράφους τῆς Θράκης καὶ τὸ μόνον ἔργον του τὰ «Λαογραφικὰ τῶν Καρυῶν Βορείου Θράκης», ὅπου ὑπῆρξε διδάσκαλος, τὸν καθιστᾷ ἀθάνατον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θρακικῆς λαογραφίας. Ἡ Ἀττικὴ γῆ ἄς τοῦ εἶναι ἐλαφρά.

π.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ

Ὁ Δημήτριος Παντελής, γεννηθεὶς στὰ Μαρμαρά καὶ ἐγκατασταθεὶς στὴν Κωνσταντινούλη ἀπὸ νεαρῶς του ἡλικίας, ἐξελίχθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον

1) Ἡ ἐφημερίς «Φῶς» Θεσπικῆς τῆς 25)3)49 ἔχει πολλὰς λεπτομέρειες γιὰ κείνον ποῦ θέλει νὰ μάθῃ περισσότερα.

2) Βλέπε Θρακικὰ Παράρτημα Γ' τ. σ. 166.

εις επιχειρηματίαν έφοπλιστήν διακεκριμένον. Πῶς δέ; Ὁ τότε ἐν Κων)πόλει Καπετὰν Πασᾶς δηλ. ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ, ἔχων ιδιόκτητα ιστιοφόρα καὶ ἀτμοκίνητα πλοῖα τὸν προσέλαβεν ὡς πλοίαρχον ἔξ οὗ καὶ ὁ Δημ. Παντελῆς ἦτο γνωστὸς ἐν Τουρκίᾳ ὡς Καπετὰν Δημήτριος. Ἀποῦ ὑπηρετήσεν ἐπὶ τινα ἔτη ὡς τοιοῦτος, ἤρρισε ν' ἀποκτᾷ καὶ ὁ ἴδιος ιδιόκτητα ιστιοφόρα καὶ κατοπιν καὶ ἀτμόπλοιοι, εἰς τρόπον, ὥστε κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ὁ Δημήτριος Παντελῆς ἐν συνεργασίᾳ μὲ τοὺς δύο νεωτέρους του ἀδελφοὺς μακαρίτας Βασίλειον καὶ Ζανῆν, νὰ παρατάξῃ ὑπὸ Ἑλληνικὴν σημαίαν 15 φορητὰ ἀτμόπλοια χωρητικότητος 60.000 τόνων. Εὐτύχησε δὲ νὰ συνδεθῇ μὲ τὴν θυγατέρα μιᾶς τῶν ἀρχοντικωτέρων οἰκογενειῶν στὸ Μαρμαρᾶ, τοῦ Ἰω. Εὐσταθιάδου, γυναικαδέλφου του, νεαροῦ ἀκόμη τότε ἀλλ' ἐξαιρετικῶς μορφωμένου. Μὲ τὴν ἔκρηξιν ὅμως τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914 ὁ Δημήτρ. Παντελῆς καταφυγὼν οἰκογενειακῶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν του καὶ τοῦ γυναικαδέλφου του εἰς Ἀθήνας, μετέφερε καὶ τὴν ἔδραν τῶν ναυτικῶν του ἐπιχειρήσεων εἰς Πειραιᾶ. Ἰδρυσε καὶ εἰς τὸ Λονδῖνον γραφεῖον κατάλληλον δι' αὐτιάς. Εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Νικ. Κυριακίδου, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸν προηγούμενον τόμον, ἀναφέρω πῶς κατέφυγε καὶ ὁ Δημ. Παντελῆς οἰκογενειακῶς εἰς τὴν Σύρον τὸ 1916, καὶ πῶς ἔτυχε νὰ τοὺς γνωρίσω καὶ νὰ ἐκτιμῶ καὶ τὸν πατριωτισμὸν των καὶ τὴν ἐν γένει ὑπόστασιν των ὑπὸ τὴν τότε ιδιότητά μου, ὡς ἀντιπροσώπου ἐν Σύρῳ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Τριανδρίας Βενιζέλου, Κουντουριώτη, Δαγκλῆ. Καὶ ἐν Σύρῳ ἐγνώσθησαν αἱ προσωπικότητες ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων πατριωτῶν τοῦ Ν. Κυριακίδου καὶ τοῦ Δημ. Παντελῆ καὶ μεταξὺ ἄλλων ὅτι καὶ ὁ δεῦτερος ὡς καὶ ὁ πρῶτος ἀνήγειραν περικαλλῆ μέγαρον διὰ τὴν στέγασιν τῶν εκπαιδευτηρίων τοῦ Μαρμαρᾶ τῶν Κυριακιδεῶν καὶ τοῦ Παντελῆδειου Παρθεναγωγείου. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Δημ. Παντελῆς. Δραστήριος, δημιουργικὸς, πρότυπον οἰκογενειάρχου. Δυστυχῶς ὅμως ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν μόνον 62 ἐτῶν, ἐν Ἀθήναις τὸ 1927. Ἀλλὰ καὶ ἀποθνήσκων ἄφησε σύζυγον, πὺν τὸν ἀντικαθίστα εἰς τὴν εὐεργετικὴν του δρᾶσιν, τὴν Ἀφεντούλαν (ἀποθανοῦσαν ἐν Ἀθήναις, μέσα εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ συζύγου της ἀνεγερθὲν εὐγενὲς μέγαρον τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας - Φραγκλ. Ρούσβελτ καὶ Σίνα τὸν Φεβρ. 1948) καὶ τὰ 7 τέκνα του. Τέσσαρα ἄρρενα, τὸν Παντελῆν, Ἰωάννην, Ἀλέξανδρον

Δημήτριος Παντελῆς

καὶ Ὅμηρον, ποὺ διακρίνονται ἤδη καὶ οἱ τέσσαρες εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν ὡς ἐφοπλισταί, καὶ τρεῖς θυγατέρας τὴν Αἰκατερίνην Μαράτου, πολιτ. μηχανικοῦ, τὴν Εὐστρατίαν Μπάρδη, βιομηχάνου καὶ τὴν Ἀγγελικὴν Τζανετιάου, ἐπιχειρηματίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς μακαρίτισσας Ἀφεντούλας Δ. Παντελῆ, ὁ Νικόλαος Εὐσταθιάδης (περὶ τῆς ἐξελιξέως τοῦ ὁποίου, ὡς ἐφοπλιστοῦ καὶ δημοσίου ἀνδρὸς θὰ ὀμιλήσωμεν ἄλλαχοῦ) ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξυπηρετῇ καὶ τοὺς ἀνεψιούς του, ὡς Γεν. Διευθυντῆς τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐδρευουσῶν δύο ἀνωγύμων ἐταιρειῶν των, ὑπὸ τὰς ἐπωνυμίας «Πετραϊκὴ Ἐμποροναυτικὴ» Α. Ε. καὶ «Κτηματικὴ—Ἐμπορικὴ Παντελῆ» Α. Ε. καὶ τὰς ὁποίας ἴδρυσαν πρὸ ἐτῶν οἱ ἀντιῆιοι υἱοὶ τοῦ ἀειμνήστου Δημητ. Παντελῆ. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Δημ. Παντελῆς καὶ τοιαῦτα τέκνα συνεχίζον ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον του εἰς τὸ ἐπιχειρηματικὸν καὶ τὸ κοινωνικο-εθνικὸν πεδίου. Μὲ τὰ ἀιμόπλοιά των περιφέρουν ἀνὰ τοὺς Ὠκεανούς ὑπερήφανον τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας τόσα ἔπραξαν οἱ δύσμοιροι Μαρμαρινοί.

ΧΡ. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΓΑΘΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

ΥΠΟ ΕΥΘΥΜΙΟΥ Γ. ΒΑΦΕΩΣ

(Νέα Ὑόρκη 1948)

Ὁ Εὐθ. Γ. Βαφεὺς στὴ Νέα Ὑόρκη τῆς Ἀμερικῆς ἐπεδόθηκε καὶ μαζεύοντας ἱστορικὸ ὕλικὸ ἔγραψε καὶ τύπωσε τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀγαθοῦ πόλεως. Μιὰ ἐργασία ἐπίπονη καὶ πολλῆς ἔρευνας. Ὁ ἄνθρωπος ἐπετέλεσε τὸν πόθο του : νὰ δῆ τὴν Πατρίδα του ἱστορημένη. Εὐγε του. Ἐβαλε κι' αὐτὸς τὸ θεμέλιο λίθου μιᾶς ἐργασίας, ποὺ χρειάζεται συνέχεια, χωρὶς ν' ἀποτελῇ εὐκαταφρόνητη δουλειὰ ἢ συλλογὴ καὶ δημοσίευση τόσου ὕλικου χρήσιμου καὶ ἀξιόλογου καὶ μὲ τόσον πλοῦτον καὶ λαμπρότητα.

Ὁ Εὐθ. Βαφεὺς χωρὶς νᾶχη ἀξιώσεις ἱστοριογράφου ἐκοπίασε πολὺ, συνέλεξε ὕλικό, δὲν ἀφῆκε πτυχὴ τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδος του νὰ μὴ τὴν ξεδιπλώσῃ καὶ τέλος ἐκφραστικώτατα ἔχυσε τὸ πάθος του στὸν τρόπο τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς ἐκτυπώσεως. Ἀγωνίσθηκε ἀγῶνα μεγάλου καὶ ἐκέρδισε τὸν στέφανον τοῦ ἀγωνιστῆ.

Συγχαίρω τὸν καλὸν πατριώτην, τὸν αἰσθηματίαν Θραῖκα καὶ τὸν ἐκτελεστήν τοῦ ἔργου. Ἡ Ἀγαθοῦπολις βουργαρικὴ τῶρα ἔχει τὴν πνευματικὴν φωνὴν της, ποὺ πάντοτε θὰ φωνάζῃ τὴν ἑλληνικότητά της καὶ θὰ διακηρύσσῃ ὅτι τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου ἦσαν πάντοτε ἀμειγῶς ἑλληνικὰ ὅπως ὁμολογοῦν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Βούργαροι, ἄν καὶ διαστρεφεῖς τῆς ἱστορίας¹⁾.

Π. Π.

1) Ischirkow, καθηγ. Πανεπιστημίου Σόφιας, Bulgaria 1910 Σόφια σ. 142.

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΡΑΚΑΣ ΚΑΙ ΤΗ ΘΡΑΚΗ

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

- Τὸ Πρόγραμμα τῆς Ἑταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν.
- Ἡ Ἑλληνικότης τῆς Θράκης.
- Θράκη, σὲ κράζουμε σήκω ἔπάνω.
- Ἡ καταστροφή τοῦ Βορειοθρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ.
- Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Θράκης ἀπὸ τὶς περιγραφὰς τῶν περιηγητῶν.
- Ὁ Πανσλαβισμὸς μᾶς ἀπειλεῖ καὶ μᾶς ξεθεμελιώνει.
- Οἱ Πομάκοι (δυσὸ ἐκδόσεις).
- Ὁ Γ. Βιζυηνός.
- Τέσσαρες σύγχρονοι ἱστοριογράφοι τῆς Θράκης.

ΓΙΑ ΤΥΠΩΜΑ

- Ἡ προσφορὰ τοῦ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα.
- Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης.
- Τὰ ἐσνάφια στὰ χρόνια τῆς δουλείας καὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνθήση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Θράκη.
- Στροφή στὰ περασμένα, δημοσιεύματα Θρακικά στὸ «Βῆμα».
- Οἱ Θρακικοὶ πρόδρομοι λαογράφοι στὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα.
- Γ. Βιζυηνοῦ τ' ἀνέκδοτα ποιήματα καὶ τὸ χειρόγραφόν του «Λυρικά».

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΕΙΣ ΤΑ "ΑΧΝΑΡΙΑ ΕΠΑΝΩ ΣΕ ΒΡΑΧΟΥΣ,,

Στὸν προηγούμενο τόμο (Ἀρχεῖον Θεσπ. Θησαυροῦ 13, 1946—1947, 209—227) ἔχει δημοσιευθῆ ἡ λαογραφικὴ διατριβή μου «Ἀχνάρια ἐπάνω σὲ βράχους». Μερικὲς νέες παραδόσεις ποὺ μετὰ τὴ δημοσίευσή τῆς μελέτης ἐκείνης τίς ἄκουσα ἀπὸ γνωστούς καὶ φίλους, ἐντοπίους τῶν ἐπὶ μέρος περριοχῶν, τίς προσθέτω σήμερα περιληπτικά, μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ἄλλοτε νὰ ξαναδημοσιευθῶν ἀναλυτικώτερα καὶ μὲ τὰ ὄνόματα τῶν πληροφοριοδοτῶν. Οἱ σημερινὲς νέες παραδόσεις ἐνισχύουν ἀκόμη περισσότερο τὸ πόσο εἶναι συχνὸ καὶ ἰδιαίτερα ἀγυπητὸ σὲ λαὸ μας τὸ θέμα τοῦ πηδήματος τῶν ἡρώων καὶ τοῦ βαθιοῦ ἀχναριοῦ τους ποὺ γιὰ σημάδι ἀπομένει πάνω στὴ σκληρὴ πέτρα.

Α) *Παραδόσεις γιὰ πῆδημα*: 1) Κοντὰ στὴν Ἀσέα Τριπόλεως εἶναι βαθὺ ρέμα, ὅπου ἀναφέρεται μυθικὸ πῆδημα ἀπὸ τὴν μιὰν ἀκρὴ τοῦ ρέματος ὡς τὴν ἀπέναντι. Ἡ τοποθεσία ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ *Διγενῆ*. Γίνεται φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ Διγενή, ποὺ ἡ παρουσία του καὶ σὲ τοπωνύμια τῆς Πελοποννήσου προσλαμβάνει ἰδιάζουσα σημασία. Ἡ Πελοποννησιακὴ παράδοση γιὰ πῆδημα τοῦ Διγενῆ ἀντιστοιχεῖ μὲ τίς ὅμοιες Κυπριακὲς, Κρητικὲς καὶ γενικὰ νησιωτικὲς παραδόσεις τοῦ ἴδιου θαυμαστοῦ ἥρωα. 2) Στὸν Ἅγιο Βασίλειο Ρεθύμνης (νότια ἀκτὴ Κρήτης), σὲ ποτάμι Κοτοφός, εἶναι τοπωνύμια τοῦ *Διγενῆ τὸ Πῆδημα*. Τὸ ὄνομα λένε ὅτι ἔμεινε ἀπὸ τὸ πῆδημα ποὺ ἔκαμεν ὁ Διγενὴς ἀπὸ τὴ μιὰν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου ὡς τὴν ἀντικρυνή του. 3) Παρόμοια εἶναι καὶ τὰ ποικίλα τοπωνύμια καὶ οἱ σχετικὲς παραδόσεις τους γιὰ τῆς *Γριᾶς τὸ Πῆδημα* (Μύτικας Ἀκαρνανίας καὶ ἄλλου), τοῦ *Μακρυγιάννη τὸ Πῆδημα* (στὸ Μύτικα, μέρος μὲ βράχους καὶ ἀνάμεσά τους ποτάμι), τοῦ *Κατσαντώνη τὸ Πῆδημα* (στὰ Ἄγραφα). Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τίς ἀντίστοιχες παραδόσεις γιὰ ἄλλα παρόμοια πηδήματα ἢ δαιμονικῶν ὄντων ἢ ἱστορικῶν προσώπων μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν.

Στὰ δυὸ τελευταῖα τοπωνύμια βλέπομε ὅτι τὸν ἀκριτικὸ Διγενὴ σὲ ὄλο τοῦ πηδήματος τὸν ἀντικαθιστοῦν ἥρωες τῆς Ἐπαναστάσεως. Συμβαίνει δηλ. καὶ στὰ τοπωνύμια μας ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὰ δημοικὰ μας τραγούδια, ὅπου, σὲ ὄλον καὶ μοτίβα ἀκριτικῶν τραγουδιῶν, οἱ ἀκριτικοὶ ἥρωες ὑποκαθίστανται ἀπὸ τοὺς ἥρωες τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἔτσι τὸ παλιὸ ἀκριτικὸ τραγούδι φαίνεται σὰ νὰ εἶναι νεώτερο καὶ κλέφτικο. Ἄς ἔχομε ὅμως ὑπόψην μας ὅτι τὸ Κλέφτικο τραγούδι τοῦ εἴδους αὐτοῦ—μῦθος, περιεχόμενο, ἐπεισόδια—εἶναι οὐσιαστικὰ πολὺ πρὸ παλαιότερο ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ τὸ ἴδιο τὰ περιγράφει μέσα στοὺς στίχους του.

Β) *Παραδόσεις γιὰ ἀχναρί*: 1) Στὸ *Πέταλο*, βουνὸ τῆς Ἄνδρου, στὴν κορφὴ του πάνω σὲ βράχο σώζονται τ' ἀχνάρια ἀπὸ τὸ πέταλο τοῦ ἀλόγου

τοῦ Χριστοῦ, ὅταν κάποτε πέρασε ὁ Χριστὸς ἀπὸ ἐκεῖ. 2) Πηγαίνοντας πρὸς τὴν κορυφή στὸν Ἅγιο Διὰ τοῦ Ἀναπλιοῦ, σώζονται ἐκεῖ στὸ δρόμο πατήματα ἀπὸ τὸ ἄλογο τοῦ Ἁγίου Διᾶ. 3) Στὴν Τροιζήνα, ἀπέναντι στὸν Πόρο, εἶναι τὸ *Γεφύρι τοῦ Διαβόλου*. Εἶναι ἕνας περιεργὸς κοῖλος φυσικὸς βράχος ποὺ ἐνώνει τὶς δυὸ ἀπέναντι ὄχθες τοῦ ξεροπόταμου. Πάνω στὸ βράχο ἔχει ἀπομεινεί τὸ ἀχνάρι ἀπὸ τὸ πόδι τοῦ Διαβόλου, ὅταν ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέρος πέρασε κείνος ἀντίκρυ.

Γ) *Παραδόσεις γιὰ πῆδημα καὶ γιὰ ἀχνάρι μαζί*: 1) Στὸ Κάστρο τῆς Ὠριᾶς τῆς Μέσα Μάνης εἶναι ἕνας ψηλὸς βράχος, ἀπ' ὅπου ἡ βασιλοπούλα πῆδησε κάτω στὸ γκρεμὸ, καβάλλα στ' ἄλογό της. Στὴν ἄκρη τοῦ βράχου σώζεται τὸ σημάδι ἀπὸ τὸ πάτημα τοῦ ἀλόγου της. Τὸ μέρος ἐκεῖνο ὡς τὰ σήμερα τὸ λένε «τὸ Χαλὶ τοῦ Ἀλόγου», (δηλ. τὸ πέλαμα, τὸ ἀχνάρι τοῦ ἀλόγου). 2) Στὸ χωριὸ Ἐπάνω Λούμα ἐπαρχίας Μεραμβέλλου νομοῦ Λασηθίου, ἀκριβῶς στὴ θέση Κάστελλος, ἐκεῖ εἶναι «τὸ Πάτημα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου». Τὸ σημάδι ἐγίνε ἀπὸ μεγάλο πῆδημα τοῦ Ἁγίου καὶ τοῦ ἀλόγου του ὡς τὸ ἀντικρινὸ «Ξερονήσι», ἕνα νησάκι κοντὰ στὴ Σπιναλόγγα. 3) Στὴν Παρνασσίδα, ἀνάμεσα στὸ δρόμο ἀπὸ Καλοσκοπὴ στὸ Καστέλλι, εἶναι ἡ τοποθεσία *σὴν Ἀλογοπατησιά*. Ἐκεῖ κάποτε ὁ Ἀἰ-Γιώργης, καβάλλα στ' ἄλόγο του, πῆδησε ὡς τὸ ἀντικρινὸ βουνό, τὸν Ἀἰ—Βασίλη, ὅπως τὸ λένε.

Στὶς πῖθὸ πάνω παραδόσεις προσθέτω καὶ τὶς ἐξῆς τέσσερες πληροφορίες, ποὺ τὶς βρῖσκω δημοσιευμένες σκόρπια: 1) Τοπωνύμιον τῆς Ἡλείας στὸ Ἀλογοπάτημα. Εἶναι ἀχνάρι πάνω σὲ βράχο, ποὺ ἔμεινε ἀπὸ τὸ πέταλο τοῦ ἀλόγου ἑνὸς Τούρκου πασαῖ (βλ. Ἀθηνᾶ 42, 1948, 213). 2) Τοπωνύμιον τὸ *Φραγκαπήδημα* σὴν Ἡλεία καὶ παράδοση ἐκεῖ ὅτι ἕνας Φράγκος, ποὺ κυκλωμένος κινδύνευε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, προσευχήθη στὸν Ἅγιο Νικόλα καὶ πῆδησε ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ψηλοῦ βράχου δίχως νὰ πάθῃ τίποτα. Στὴ ρίζα τοῦ βράχου κάτω, ἔμεινε πάνω σὲ πέτρα τὸ σημάδι ἀπὸ τὸ πέταλο τοῦ ἀλόγου του (Ἀθηνᾶ 52, 1948, 214). Ἴδιο ὄνομα τοποθεσίας βρῖσκεται καὶ σὴν Ἡπειρῷ, τὸ *Φραγκαπήδημα* (Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ 1, 1926, 100). 3) Τοπωνύμιον ἢ Ἀλογοπατησιά ὑπάρχει καὶ στὴ Βοιωτία, ὅπως βεβαιώνεται στὸ ἄρθρον *ἀλογοπατησιά* τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (τόμ. Α', σελ. 476). 4) Τοπωνύμιον *Δράκων Πηδήματα* ὑπάρχει σὴν Παρνασσίδα. Τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ ἐπιχώρια παράδοση ὅτι τὰ ἐκεῖ βαθυλώματα πάνω σὲ βράχους προῆλθαν ἀπὸ τὶς δρασκελιῆς ποὺ ἔκανε κάποιος δράκος (Ἀθηνᾶ 44, 1933, 122).

Γιὰ ὅλα τὰ παρόμοια τοπωνύμια, δηλωτικὰ πηδήματος, καὶ ἂν σήμερα δὲν ἔχομε καμιὰ σχετικὴ γι' αὐτὰ παράδοση, ὅμως αὐτὴ ἀσφαλῶς θὰ ὑπάρχει ἢ θὰ ὑπῆρχε. Ἡ τέτοια παράδοση ἢ δὲν θὰ ἔχη καταγραφῆ γιὰ τὴν ἔρευνα, θὰ λέγεται ὅμως σήμερα ἀνάμεσα στοὺς ἐντοπίους τῆς περιοχῆς, ἢ θὰ ἔχη

λησμονηθῆ· και ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐντοπίους σήμερα, ἀσφαλῶς ὁμως θὰ ὑπῆρξε παλαιότερα, και ἀπόδειξή της εἶναι ἡ σημασία τοῦ σημερινοῦ τοπωνυμίου. Στὴν τελευταία περίπτωση, τὸ τοπωνύμιο μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι δὲν εἶναι παρὰ ἡ περιληπτικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ νεκροῦ ἐπιχώριου μύθου. Ἄλλὰ και μόνο ἀπὸ τὴ σύντομη τοῦτη ἐπιγραφή ἀρκετὰ μαθαίνομε γιὰ τὸν ἄγνωστό μας νεκρὸ ποὺ ἐκείνη σκεπάζει.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν πρὸ πάνω, θὰ ἤθελα νὰ κάμω τὴν ἐξῆς διόρθωση : Στὸ ἀρχαῖο χωρίο τοῦ Αἰλιανοῦ ποὺ τὸ παραθέτω στὴ σελ. 210 σημ. 1 (τοῦ Ἄρχ. Θρακ. Θεσ. τόμ. 13) ἡ ἀκριβῆς σημασία του ἔχει ὡς ἐξῆς : Πὼς ὑπῆρχεν ἡ ἀρχαία δοξασία ὅτι, ἂν ἓνα ἄλογο τύχαινε νὰ πατήσῃ πάνω σὲ ἀχνάρι λύκου, ἀμέσως τότε τὸ ἄλογο ἐκεῖνο μούδιαζε. Ἔτσι ὁμως ἡ πληροφορία αὐτὴ τοῦ Αἰλιανοῦ παρῶναι ἰδιάζουσα σημασία και ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴ ὅτι στὸ ἀχνάρι τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἢ ζώου ἀπομένει και ἐνεργεῖ ἓνα σημαντικό μέρος ἀπὸ τίς ψυχικὲς διαθέσεις ἐκείνου, ποὺ πάτησε, πέρασε και ἄφησε πίσω του μονάχα τὸ ἀχνάρι του. Ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο τοῦτο ἡ ἀρχαία αὐτὴ πληροφορία τοῦ Αἰλιανοῦ θὰ πρέπη τοῦ λοιποῦ : α) νὰ συνδεθῆ μὲ τίς ἄλλες ὅμοιες νεοελληνικὲς και μεσαιωνικὲς δοξασιὲς ποὺ διεξοδικὰ ἀναφέρονται στίς σελίδες 213—215 τοῦ περυσιοῦ τόμου (Ἄρχ. Θρακ. Θεσ. τόμ. 13) β) και συνεπῶς νὰ ἐνισχύη ἀκόμη πρὸ πολὺ τὴ νέα ἐρμηνεία ποὺ στίς ἴδιες ἐκεῖ σελίδες 213—215 ἀναπτύσσεται γιὰ τὰ ἴδια αὐτὰ θέματα.

Παρόμοιες μὲ τὸ ἀχνάρι τοῦ λύκου ἰδιότητες λεγόταν ὅτι ἔχει και ὁ ἀστράγαλος τοῦ λύκου, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ Ζώων 1, 36) μᾶς ἀναφέρει : «Εἰ δὲ ὑπορρίψαις ἀστράγαλον λύκου τετρώρω θεόντι, τὸ δὲ ὡς πεπηγὸς ἐστήξεται, τῶν ἕλων τὸν ἀστράγαλον πατησάντων».

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Α

Ἀβερῳφειὸν Γυμνάσιον 24
 ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν 15
 ἀγγειοπλαστικὴ τέχνη 289
 ἁγίας Μαρίας 47
 ἁγία Κυριακῆς 50
 ἁγίου Δημητρίου 53
 ἁγίου Κωνσταντίνου 55
 ἁγίου Διονυσίου 56
 ἁγίου Χαράλαμπος 56
 ἄγνωστοι στὴν πρωτεύουσα 12
 ἀγροικὴ κυβέρνησις 109
 Adam 280
 αἰνίγματα 323
 αἰχμαλωσία Ναπολέοντος 311
 Ἀκάκιος ἡγούμενος 144
 Ἀλβανὸς Χαρ. 272
 Alexandria Βλαχίας 97
 ἀλλόκοτος χορὸς 351
 Ἀμβρόσιος Ἰωάννης 69
 Ἀμπλιανίτες Βλάχοι 229
 ἀμφιδρόμια 294, 295
 Ἀναγνωστίδης Ἀντ. 351
 ἀνασθησιὰ 352
 ἀνακεφαλαιώνοντας 146
 ἀναστενάρια 348, 349, 353
 ἀναστενυρίων παραποιήσις 350
 Ἀνατολικὴ Ἀφρική 285
 Ἀνατολικῆς Ἰνδίας 284
 Ἀνδρόνικος Δημήτριος 272
 ἀνθελληνικὸ κίνημα 147
 Ἄννα Γιαννοπούλου 18, 367
 ἄντζα 240
 Ἀντωνιάδης Σωτ. 87
 Ἄνω Βοδινὰ 115
 ἀνώυμοι 264
 ἀξίωμα καπουκεγαγιά 92
 ἄπλη κι' ἀρχέγονο 290
 Ἀποστολίδης Μυρτίλος 9, 132, 165, 166, 167, 168
 Ἀραβαντινὸς Παναγ. 264
 Ἀρβανιτόπουλος Ἀπ. 264
 Ἀργυριάδης Δημ. 75
 ἄρθρο 24 τοῦ τυπικοῦ 110
 ἄρματα 250
 Ἀρσένιος 234
 ἀρχαίων κειμένων μεταφράσεις 321, 322
 Ἀρχεῖον Θράκης 28
 ἀρχεῖον τῶν ἐναφίων 10
 ἀρχιαναστενάρης 349

ἀρχιτεκτονικὴ 370
 ἀρχιτεκτονικὸς τύπος 271
 ἀσβάρνα 251
 ἀξέντιος 38
 Αὔστραλία 281
 αὐτόχθονες 293
 Αὔσονιοι ἐπιγράμματα 332
 αὐτοσχέδια τραγοῦδια 349

Β

Wace A. J. B. 268
 Baldacci Ant. 264
 Βαλκανικοὶ λαοὶ 15
 Βαλσάμης Εὐστ. 366
 Βάνισια 125
 βασικικαὶ 56
 Βαρφεύς Εὐθ. 365
 Βέης Ν. Bees 305
 Weigand G. 268
 Βενετίας συννέτα 345
 Βενιαμὴν 43
 βεράτιον Ἡρακλείας 353
 βεράτιον Σουλτάν Μεχμέτ 353
 Βεράντος 44
 βέρνα 250
 βέρος 252
 βιβλιοθήκας 15
 βιβλιοθήκη Φιλιππουπόλεως 15
 βιβλιοθήκη Μαρσάλη 71
 βιβλιογραφία 148, 149, 150, 264
 βιβλιογραφία μου 173, 174, 175
 βίγλα 250
 Βιζυηνὸς 15, 249
 Βλάδος Μ. Ἀναστασίου 72
 Βλάχοι 214, 215, 216
 βλάχος εἰς τὴν ἑλληνικὴν 218, 219, 220
 βλάχος ποιμὴν 217, 218
 Βογαζλῆς Δημ. Κ.
 Bdeckh D. Αὐγουστος 339
 Bogrea V. 264
 βόρειοι γείτονες 18
 βορεινὴ πλευρὰ μοναστηρίου 134
 βουλγαρικὴ γλῶσσα 19
 βουλγαρικὸς τύπος 103
 βουλγαρισμὸς 147
 Βούλγαροι 14
 βούλγαροι ἐργάζονται 18
 Βουλγαροσέρβοι 317
 Βούλκος Θεοδώροβις 44, 45
 βούρλα 240

βραβείον Ζάππα 355
 Butiras Ath. 264
 Βυζαντινὴ περίοδος 161
 Βυζαντινῆς ποιήσεως δείγμα 305
 Βυζαντινὸς Ἀμιαντὸς 52
 Βωδενιώτες καὶ τὸ χωριὸ τοῦς 114
 βῶδι 351
 Βωδιὰ 115, 117

Γ

Γαβριήλ 36
 Γαϊτανίδης 272
 Galdi Lad. 265
 γαλίτες 353, 359
 Geagea Ch. 265
 Γεννάδιος Νικ. 102
 Γεννάδιος 34
 Γεννάδιος Τάσος 315
 γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὰ μοναστήρια 107
 Γεδεών Μανουήλ 354
 γεράσου κεράσου περάσου 258
 Γερμανὸς Σάρδεων 32
 Gerlach 44, 47, 49, 53
 Γεροδρακοῦλης 350
 Γεώργιος Β' τῆς Ἑλλάδος 306
 Γῆ ἡ κοινοτρόφος 392
 Γῆ μήτηρ 291
 Γιαννόπουλος Νικ. 265
 γιορτὴ ἁγίου Συμεῶν 361
 Jirecek Const. 266
 γκαβὸς 241
 Γκέσωφ Ἰβάν 118
 Γκότσεφ Ἰβάν ἱερεὺς 32
 γκρεμὸς 242
 γνήσια λατρευτικὴ παράδοση 290
 Γνώμες καὶ σκέψεις χαρακτηριστικαὶ 14
 Γρηγόριος Σ' (1831—67) 361
 grun 249
 grumadzu 249
 Γκιουμουσγκερδανέοι 81
 γκούσα 241
 Γόρδιος Ἀναστ. 265
 Γούδας Ἀναστ. 315
 γουρσοῦλης 15
 γραικίζων Βούλγαρος 60
 Γρηγόριος 42

Δ

Δαμασκηνὸς 35, 37
 Δανιήλ 35
 Δαπόντες Κ. 92
 Darko E. 265
 Δεκαπενταύγουστο 140
 Δεληγιάννης Β. 349
 δευτέρα φύσις 315
 Δηλώσεις μεταναστεύσεως 119
 δημιουργία πρωτοπλάστου 296
 Δημητριάδης Ἀριστ. 265
 δημοσία δαπάνη 24
 δημῶδων Ἑλληνικῶν μεταφράσεις 322,

διαβάζονται 19
 διαθήκη μου 22
 διακοπές 355, 356, 357, 358
 διακόσμησις 271
 διδαχτικὴ δεινότης 14
 διεθνὲς δικαστήριον Χάγης 106
 Δικαίος 101
 διοικητικὸ κανονικὸ δίκαιο 110
 Διονύσιος Δ' 37
 Διονύσιος δ' Ε' 36
 Διονύσιος Ἡρακλείας (1850--48) 361
 Διονύσιος ὁ Πελοποννήσιος 33
 Δοδόπουλος Δημ. 21
 δοξίμια Θρακ. Ἱστορίας 161
 δοξασία πηλοῦ 291
 δοξασίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀν-
 θρώπου 273
 Δούκας Νέοφυτος 338
 Δρόσος Γ. Ν. 265
 δράκως 243
 δρασκάλι 243

Ε

Envelpidi G. 265
 Ἐβραϊκὴ παράδοση 296
 ἐβραϊκίζων 48
 ἐθίμων 58
 Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη 18
 Ἐθνικοῦ ὄνματος 58
 Ἐθνολογία 273
 Ἐθνος τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς 22
 Εἰδώλια 290
 Εἰρηνοπόλος Γρηγόριος 69
 ἑκατὸν τελευταῖα χρόνια 101
 ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν 61
 ἐκ τῶν σχολείων 60
 ἐκ τῆς Ἑλλην. γλώσσης 60
 ἐκ τῶν κωδικῶν 59
 ἐκ τῶν μαρτυριῶν περιηγητῶν καὶ ὀ-
 δουπόρων 61
 ἐκ τῆς μεταναστεύσεως 61
 ἐκ τῶν σφαγῶν 62
 ἐκ τοῦ 10 αἰῶ. τοῦ σουλτανικοῦ φη-
 μανίου 62
 ἐκ τῆς Βερολινίου συνθήκης 62
 ἐκ τῆς διεθνoῦς ἐπιτροπῆς 62
 ἐκ τῆς πρώτης ἐπισήμου ἀπογραφῆς 63
 Ἐκ τῆς ἀθροῦς μεταναστεύσεως 63
 Ἐκκλησία Ἁγίων Ἀναργῶν 131
 ἐκὼν ἀέκοντι θυμῷ 31
 Ἐλεγκτ. Συνέδριον 31
 Ἑλληνικὰ μοναστήρια 99
 Ἑλληνικὲς ἀποικίες 99
 Ἑλληνικὰ μοναστήρια Ροδόπης 189
 Ἑλληνες μάρτυρες 122
 Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ 61
 Ἑλληνισμὸς Ἀν. Ρωμυλίας 18
 Ἐμμετρα κείμενα 305
 ἔμποροπανηγύρη 137
 ἐπισχύσεις 58
 Ἐνυάλης Λάμπρος 90

*Ένωσις Συντακτῶν 33
 ἔξωστρακίσθηκε 11
 ἐπήρειαι δαιμονικαί 352
 ἔπιανε ὁ ἅγιος 352
 ἐπιγραφές 10
 ἐπιστολὴ Ἀποστολίδου 10
 ἐπίγραμμα Στεφ. Κουμανούδη 334
 ἐπιγράμματα 333
 ἐπιγράμματα Μαρτυαλέου 381
 ἐπιγράμματα ἐκ Γερμαν. 334. 335
 ἐπιγραφικὰ 313
 Ἐπιτόμιο 156
 ἐπιτόμια ἐπιγραφή 296
 ἐρώτημα φιλοπεριεργου 318
 ἐσνάφι τεκτόνων 271
 ἐσχιζούργησα 315
 ἔσφιζον χοῖρον 22
 ἔτιμον τόπων. Συράκου 201, 210, 211,
 212, 213, 214
 Εὐγένιος 39
 Εὐηγρίας Μέλαθρον 18, 23
 ἔφορος Κισνοβίου Μαρτίνος Στρατιῆς 69
 ἐχθροὺς τῆς φυλῆς 23

Z

Jacques Ancel 264
 Ζάκυνθος 309
 Ζαρίφης Ν. 23
 Ζαρίφης Γ. 73
 Ζήσης κάλφας 272
 Ζούρα 250
 Ζωοδόχος Πηγὴ 44
 Ζωὴ καὶ κίνησι στα Ἑλλην. μοναστή-
 ρια 136
 Ζωιάδης Μ. 23, 24

H

ἡγούμενοι μοναστηρίου 132
 ἡ γυναῖκα του 27
 ἡδονὴ τῆς θερμότητος 23
 Ἡλιάδης Ν. Τσακητζῆς 353
 ἦρωας τοῦ Κάτ 296, 297, 298
 Ἡσσίας (τῆλιος) μητρ Ἀγαθ. 254.

Θ

Θεόληπτος 31
 Θεὸς καὶ φύσις 314
 Θεοφάνης 34
 Θερινὴ saison 127
 θεωρία πολυγενετισμοῦ 291
 θεωρία Darwin 278
 θεωρία πηλοῦ
 θητεία λαϊκῶν ἐφόρων 111
 Θεακικὴ τέχνη 20, 21
 Θεσηκολήπτων γυναικῶν 352

I

Ἰβάνωφ Ἀλέξ. 112
 Ἰγγλα 250
 Ἰερεμίας ὁ Τρανός 157, 158, 159, 160

ἱκανότης τῆς καθαρευούσης 11
 Ἰκπόλυτος 293
 Ischirkoff A. 266
 ἰσόγειο 134
 Ἱστορία Θράκης 14
 Ἱστορία Κ. Ἀμάντων 18
 Ἱστορία Θρακῶν 28
 Ἱστορία Γ. Σταυράκογλου 97
 ἱστορικὴ ἀλήθεια 11
 ἱστορικὴ μέθοδος 291
 ἱστοριογράφοι Θράκης 161
 Ἰρτσεκ. Κ. 100
 Ἰωακείμ 42
 Ἰωαννίκιος 39
 Ἰωόσαφ 34, 35

K

Καββαδίας Π. 514
 καρβαλικεῖα 252
 Καθάριος 30
 Κάλλιστος 34
 καλλιτέχνης Καλούμενος 264
 Caridan Th. 350
 Καπίστρας Σ. 350
 καπούλι 252
 καπούνι 252
 Καραβίδας Κ. Δ. 266
 Καραπάνος Κ. 196
 Καρακατούας οἱ Βουλγ. 261
 Καρακατσάνος
 κάρβουνο 252
 καρδάρι 243
 κάρρο 251
 Κατσάνα 262
 Κατσανός 262
 Κατσούλα 233, 234, 235
 κατάληψη Ἑλλην. μοναστηρίων 143
 κατάλογος ἐργασιῶν 12
 καταγωγή Συρακατσαναίων 193
 καφενεῖον Ἀκρόπολις 26
 κείμενα περιηγητῶν 10
 κερπάκια 359, 360
 Κεντρικὲς Ἰνδίες 235
 κέντρα παραθερισμοῦ 140
 κεραυνῶ 259
 Κεραμόπουλος Ἀλ. 22, 266
 κεφάλαιοι Ἱστορίας οἱ τάφοι λαλοῦ-
 σιν 28
 Κικέρων κατ' Εὐρυπίδην 311
 κίνησις χειρῶν οὐθμικὴ 352
 Κιτάνος Ἀργ. Πητρ. 88
 κλεισοῦρα 252
 Κλεόβουλος Γ. 64
 Κλεομένης Αἰγίου 315
 κληρονομοί 30
 Κοιμητζῆς Ἰ. 48
 Κοϊlschew 58
 κόκκινο πηλὸ 289
 κοινὸς σύνδεσμος 290
 Κοιμήσεως Θεοτόκου 81
 κόλλα 244

Κομιζόπουλος Ἄντ. Παν. 53, 81
 Κοντοδήμος Δημ. 77
 Κοντός Κωνστ. 307, 308
 Κοραῆς 69
 Κορδάτου Γιάννη 28
 Κουκόσια 255
 Κούκλενα Θέρετρο 122
 Κουμανούδης Στέφ. 336, 337, 338, 339,
 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347
 Κουμανούδης Ἀθ. 337, 338
 Κουμαριανός Δημ. 77
 Κουμπάρης Ἄλ. 69
 κουρμπάνι 348
 Κουρούνα 244
 Κουρτίδης Κ. 9, 171, 172, 173, 174
 Κουτσόβλαχοι 224, 225, 226, 227, 228
 κρόκος 244
 Κρυστάλλης Κ. Δ. 267
 κτηματική περιουσία 122, 123
 Κύριλλος 36, 39
 κώδικες μητρ. Φιλ.)λεως 10
 Κωλέτης Ἰ. 340
 Κωνσταντινίδης Ἀργύριος 76
 Κωνσταντινίδης Μαργ. 160

Α

Ααβρένωφ (1865) 272
 άάλα, λαλάς 206, 207, 200
 Ααμπρίδης Ἰ. 267
 Ααμπουσιάδης Γ. 91, 175, 176, 177, 178
 Ααμπαδαριδης Ν. 366
 λατέφρα 141
 Αεμονίδης Α. 123
 λεξιλόγιον τῆς Ἑλλην. διαλέκτου Φι-
 λιππουπόλεως 179, 191
 Αευκίος Ἄν. Γεωργιάδης 65, 66
 ληνός 357
 Αουκόπουλος Δημ. 267
 Λύκειον Richelieu 70
 Αυρικά 300

M

Μακάριος άρχιμανδρίτης 141
 Μάλιας Ἀναστ. 71
 Μανιάτης Φώτιος 150, 151, 153
 μανίχα 252
 μανούρι 244
 Μαρασλής Γε. Γρηγ. 69
 Μαρασλής Γρηγ. Ἰ. 49, 67
 Μαρασλήδες Γρηγ. 66
 Μαρασλής Ἰ. Γρηγ. Κων)νου 67
 Μάρδας Ἄν. 14
 Μάρδα (κυρία) 23
 μαρμαρίνων πλακῶν 61
 μαρτυρικές καταθέσεις 111
 Μάρτις 245
 Μαύρος Ἄλ. 69
 μαύρος 249
 Μανροφρούδης Δημ. 305, 306
 Μεγάλη Ἰδέα 344

Μελανδινός Δημ. 368
 Μελανησιακή παράδοση 298
 Μελανησία 283
 Μελέτιος 35
 μεταφράσεις ἐκ Γαλλικοῦ 334
 μεταφράσεις ἐκ Λατινικῆς 323, 324,
 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331,
 332
 μεταφραστής 19
 Μετοβρίτης Γιάννης Πασκούλης Ταλη-
 δοῦρος 56, 57
 Μηλόδης Κ. 117
 Μητροπόλεις Ἑλληνικαί 105
 μίγγος 251
 μικτή ἑλληνοβουλγαρ. Ἐπιτροπή 136
 Mircea Eliade 364
 Μοσχάτος Παναγιῆς 338
 Μοιραῖα 30
 μοναστήρι Κοιμήσεως Θεοτόκου 110
 μοναστήρι άγίων Ἀναργύρων 128
 μοναστήρι άγ. Παρασκευῆς 120
 μοναστήρι άγ. Γεωργίου 112
 μονογενετισμός 291, 292
 Μοσχάτος Φραγκίσκος 309
 Μουραβένωφ 45
 Μουρκίδης Ἰωάνν. 91, 272
 Murru G. 267
 μουράτου λάγιον 245
 μουργός 246
 μουστός 252
 Μουσταφάς άεμενογύρισμα 53
 μουτός 252
 Μπάϊ—Γκάνιο 15
 μπάρτζας 252
 μπαρμπέρης 27
 Μπορορός (Borogoros) 276
 μπούκια 251
 μπουμπουνίζει 246, 255
 Μπουρτζόβλαχος 230, 231
 μπράτσο 251

N

Νάζος Μιχ. 69
 Νάσεβιτς κρσεβευτής 103
 Νέα Ζηλανδία 282
 Νέο Σκοπό 350
 νεκροταφείον Φιλ.)λεως 18
 Νεκτάριος 57
 νεογέννητο 244
 Νέοφυτος 37, 42
 νεώτεροι έντόπιοι ιστορικοί 131
 Νικηφόρος Λέσβιος 51
 Νικηφόρος 40
 Νικόδημος Φιλιππουπολίτης 132
 Νικόδημος Στανιμαχίτης 134
 Νικολαΐδης Κ. 264
 νουνός 253
 ντομπρέ βροχλί 139
 ντομουςάρα 242
 ντοῦρος 253
 ντυμασία στη Θράκη 358

Ξ

Ξύλινα, ὁμοιώματα 297
 Ξυλογλύπτῃς καὶ τορευτῆς 271
 Ξυλογλυφῆματα καὶ τορευτήματα 271
 Ξυλουργικὸς διάκοσμος 51

Ο

Oestreich K. 267
 Ὁθώνειον Πανεπιστήμιον 341
 Οἰκονομίδης Δ. Ε. 267
 Οἰκονόμος Κ. Ἰερὺς 64, 69, 91
 ὁρθόδοξον ἀνατολικὸν δόγμα 58
 ὁρθόδοξος Ἑλλ. ἐκκλησία 32
 οὐραλιάζω 253
 Ὀτιέτς Παῖτου 108

Π

Παγκόσμια προῖστορική δοξασία 295
 Παῖσιος 40
 παίρω 219
 Παλαιολόγος Γεωργίου 25
 Παλαούρι 246
 Παλαιὰ Διαθήκη 280
 Παλαιὰ Κούκλενα 127
 Πάλης Ἀλέξης 318
 παμπάλαιο ξυπνητήρι 27
 Παναγιωτόπουλος Σ. Γ. 267
 Πανταξῆς Δημ. 315
 Παναγιωτόπουλος Ἀνθίμος 152, 153
 Πανάρετος 41
 Παπαγεωργίου Ἀλέκος 347
 Παπανικόδημος 154
 Παπάρρα 240
 Παπαρηγόπουλος Σκαρλ. 69
 Παπαρηγόπουλος Κωνστ. 308
 Paphagi Per. 267
 Παπαχριστοδούλου Περ. 156
 Παπαχριστοδούλου Πολ. 272
 παπούς 247
 παπούτσια στὸ χέρι 359
 Παράγωγα λ. βλάχος 221, 222, 223, 225
 παραστεκόμενος 136
 παρακατσάνος 260
 Pascu G. 267
 Πάτερ Νικόδημος 113
 πάτος 253
 πατριαρχικὸν ἀρχιεπισκοπικόν 354
 Πέεφ Χρ. 272
 περιουσία μοναστηριοῦ 113
 πνευματικὰ πονήματα 12
 πνευματικὴ κηδεία Βιζυνησι 15
 ποίημα ὡς ἂν τὸν Στρατήν 316
 Πολίτης Ι. Γ. 54
 Πόσσοφ Μήλιου 113
 πορεία 292
 ποτιστῆς Λαβῆς 16
 πουλί 253
 Πούν—Ζάλ 281, 996, 297
 πρόβατο 259

προθάλαμος 134
 προκείμενον 354
 Προκοννησιακὰ Ἱστορικά 366
 Προμηθεΐας 279
 προσθήκη 364
 προφητεία πολιτικὴ 320
 Puscariu S. 268

Ρ

Ραδάμανθους 342
 ράσο 253
 ρεπαντι 358
 Revue des Etudes Greques 355
 οἰῶτορ Ἀνδρόνικος 52
 Ρίζος Ἰάκωβος 69
 ρούσου 244

Σ

Σακελλαριάδης Χαρ. 315
 σαλαγῶν 248
 Σαμοθράκης Ἀχιλλ. 9, 168, 169, 170
 171
 Σαμονήλ 38, 40
 Sandfeld Kr. 265
 Σαρακατσαναῖοι 139
 Σαρακατσαναίων λεξιλόγιον 236, 237,
 238, 239
 Σαρακατσαναίων καλύβη 235
 Σαρακατσαναίων πατριαρχικὸς βίος
 271, 233
 Σαρακατσαναῖοι νομάδες 198, 199
 Σαρακατσαναίων κοιτίδες 199
 Σαρακατσαναίων Ἀρωμούνων μετοι-
 τικεσία, διαφορὰ 197
 Σαρακατσαναίων εἶναι νομάδες 1, 198
 Σαρακατσαναῖοι Ἑλλήν. καταγωγῆς 195
 196
 Σαρακατσαναῖοι ἐξελληνισμένοι 194,
 195
 Σαρακατσαναῖοι Θράκες 193
 Σαρακατσαναίων ἐξάπλωσις 193
 Σαρακατσαναίων ἐτυμολογίαι λέξεων
 240
 Σαρή, Σταῦρος Κοσμά 79
 σαμανίτσα 255
 Cvijic Johan 265
 Σεραφεῖμ 38
 σημεῖωμα 12
 Σιναιτῆς Γερασ. 78
 SIPSH (διεθνὴς συμβ. φιλοσοφίας καὶ
 ἐθνολογίας) 361
 σκάμον 253
 σκοπετιῶ 238
 σκοπεφλάκιον Τζελεμπή Νικολάμ 47
 σκόπι 253
 Σκορδέλλης Βλ. 9
 σκουτι 253
 σκρόφα 253
 σλαβικὰ μοναστήρια 188
 Σμάραγδος 43

σμέουρον 253
 Σοφιανόπουλος Π. 315
 Σούλης Χρ. 268
 Σουλτανικά βεράτια 353
 σούντα 256
 σουράω 244
 σουρβίζω 22
 σούρβα 22
 σουρουπώνει 256
 Σπαρτοί, τὸ γένος 294
 Σπηλιωτοπούλος Ἄντ. 262
 στάβλος 254
 Stadtmüller Georg. 268
 Σταματίου Στ. 268
 Σταμνόπουλος Γ. 268
 Σταυράκογλου Γ. 92
 Στοιγιανόπουλος 272
 Στόμιον, Κορκικίον ἄντρου 342
 στουρνάρι 249
 Στράτης Ἐκαλοπίχειρος 346
 Stringle 249
 Συγκριτικὴ ἐθνολογία 273
 Συμφαλακάπας 343
 Συμβουλή εἰς ἀρχαιολόγον 317
 σύνθεσις πληθυνμοῦ Κούκλενας 126
 Συρράκης Δημ. 268
 σύρρυπο 257
 Σχινάς Δημ. 69
 Σωτηριάδης Γ. 29

T

Ταμεῖο ἀνταλλαξίμων 29
 Τάσις Ρουμάνων λογίων 200, 201 202,
 203
 τάτας 204, 205, 206
 τάτας, λάλας 208
 τάφοι Βουλγ. μητροπολιτῶν 53
 τάφοι λαλοῦσιν 26
 τελειόφοιτοι Ζαρ. Διδ. 25
 τέμπλον 254
 τετρακόμματος 319
 τέχνη τῶν Ἑλλήνων 340
 Τζιάτζιος Εδ. 268
 Thalloszy L. 268
 τήρησις τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγ. Συμεῶν 361
 Τιμόθεος 43
 τοτερισμός 275
 τουρκοκρατουμένη περίοδος 161, 162
 τούμπα 254
 τούρτα 254

τρίτον γένος 298
 τρίτο νεκροταφεῖο 12
 τρίτος οικοδομήσεως 130
 τροφιμα 138
 τρύγος στῆ Θράκη 357
 Τσεπαρίνωφ Λουκάς 145
 Tsilef D. 268
 Τσιούκα 255
 Τσουκαλάς Γ. 9, 112
 Τσουκαλάς Ἀναγ. Γ. 91

Y

ὑπογραφαὶ ὡς μαρτύρων 48
 ὑπομνηματιστῆς 20

Φ

Φαλιταῖς Κ. 268
 Φαμβλιά 208
 φάρα 254
 Φαρδῆς Ν. 268
 φάτσα 251
 Φιλανθρωπικὴ Ἐταιρεία 69
 Filip N. 265
 Philippson D. 267
 Φίλωφ 18
 φερμάνι αὐτοκρατορικὸ 104
 φούρκας 251
 φούρνος 255
 φουρτούνα 251
 Frazer James G. 288
 Φρόγιοι Κορύβαντες 293
 φύλαξ ἀρχείου Μουσείου 20
 Φώτιος 43

X

χαζός 256
 χαρακτηριστικὸν Βουλγαρικὸν 15
 Χατζηκώστας Λύσ. 71
 Χατζημιχάλη Ἀγγ. 268
 Χατζή—Γιοβανῆς 50
 Χατζηβασιλείου Ζήσης Ν. 80
 Henry M. 265
 Höeg Garsten 265
 χορός 296, 352
 Χουρμουζιάδης Ἄν. 353
 Χρηστοβασιλῆς Χρ. 268
 Χριστόφορος 35
 Χρυσοβέργης Γ. 73
 χωραφίτσα 293

Ψ

Ψαμμάδες 289

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

α) Κατά συγγραφείς

- Ἀποστολίδη Μ.**, Συνοπτικὸν σημεῖωμα σ. 9—13. Ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ μητρόπολις Φιλιάεως σ. 32—63. Βιβλιογραφίαι διακριθέντων Φιλιππουπολιτῶν σ. 64—91. Λεξιλόγιον τῆς ἐν Φιλιάεῳ ἑλλην. διαλέκτου σ. 179—192. Σοῦνείτα σ. 334—415.
- Βέη Ν.** (Bees), Ἑμμετρα κείμενα Στεφ. Κουμανούδη σ. 305—347.
- Βογαζλή Δ.**, Ἑλλην. Μοναστήρια Ροδόπης σ. 99—156.
- Γεωργακά Δ.**, Περί τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν σ. 193—270.
- Κωνσταντινίδη Μ.**, Ὁ Πατριάρχης Ἱερουσαλὴμ σ. 157—160.
- Οἰκονομίδου Δ.**, Περί Γ. Σταυράκογλου σ. 95—98.
- Παπαχριστοδοῦλου Πολ.**, Τέσσαρες σύγχρονοι ἱστοριογράφοι Θράκης σ. 161—178. Ἡ Θρακικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἸΘ' αἰῶνα σ. 271—272. Ὁ Γ. Βύζυηνος καὶ τὸ χειρόγραφόν του Λυρικὰ σ. 279—304. Σημειώματα, μνημόσυνα, βιβλιοκρισία σ. 348—373.
- Ρωμαίου Κ.**, Δοξασίεις τῶν διαφορῶν λαῶν γιὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου σ. 273—298. Προσθήκη σ. 374—376.

β) Καθ' ἑλιν

- Γλωσσικά:** (Ἀποστολίδου Μ.), Λεξιλόγιον τῆς ἐν Φιλιάεῳ ἑλλ. διαλέκτου (σ. 179—192).
- Ἱστορικά:** (Ἀποστολίδου Μ.), Ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ μητρόπολις Φιλιάεως (σ. 32—63). Βιογραφίαι διακριθέντων Φιλιππουπολιτῶν (σ. 64—91). (Ν. Βέη). Ἑμμετρα κείμενα Στεφ. Κουμανούδη (σ. 305—347). (Δ. Βογαζλή). Ἑλληνικὰ Μοναστήρια Ροδόπης (σ. 99—156). (Δ. Γεωργακά). Περί Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν (σ. 193—270). (Κωνσταντινίδη Μ.). Ὁ Πατριάρχης Ἱερουσαλὴμ σ. 157—160). (Οἰκονομίδη Δ.). Περί Γ. Σταυράκογλου (σ. 95—98). (Παπαχριστοδοῦλου Πολ.). Τέσσαρες σύγχρονοι ἱστοριογράφοι Θράκης (σ. 161—178). Ἡ Θρακικὴ ἀρχιτεκτονικὴ (σ. 271—272). Σημειώματα, μνημόσυνα, βιβλιοκρισία (σ. 348—373). Γνώμες καὶ σκέψεις (14—31). Ἐπιτύμβιον Ἀποστολίδου (σ. 9—13). Ὁ Γ. Βύζυηνος (σ. 279—304).
- Λογογραφικά:** (Κ. Ρωμαίου). Δοξασίεις τῶν διαφορῶν λαῶν γιὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου (σ. 273—298). Προσθήκη (σ. 361—364). Σημειώματα ἀναστεναρῶν (σ. 348—353). Εὐρετήριο σ. 377—382.

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

Τόμοι δεκατέσσαρες (ἀπὸ 1934—1948) Δρχ. 50 000 ἕκαστος

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

Ἐπίμετρον ΣΤ' τόμου

ΤΙΜΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΔΡΧ. 100.000

ΠΡΟΣΕΧΩΣ ΕΚΑΙΔΕΤΑΙ ΚΑΙ ΤΟ

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΥ

τοῦ Θρακὸς ποιητοῦ καὶ διηγηματογράφου

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

- 1) Θρακικὲς Ἠθογραφεῖς, τόμοι 5.
- 2) Ἡ Τουρκεμένη.
- 3) Χριστουγεννιάτικα καὶ Πρωτοχρονιάτικα διηγήματα.
- 4) Χριστούγεννα στὴ Θράκη.
- 5) Πασχαλιὰ στὴ Θράκη.
- 6) Τὰ περασμένα στὴ Θράκη.
- 7) Χαμένοι κόσμοι.
- 8) Σὰν Ἱστορίες, σὰν Παραμύθια (φυσιογνωστικό).

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΑ ΣΟΝΕΤΤΑ ΤΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΚΑΙ Δ. Κ. ΒΟΓΑΖΛΗ

Κ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ
Φιλιππούπολις 1889

**Παραστροφάματα, προσλάθειες, πόρους,
κι' ὅ,τι ἔζησα τ' ἀράδιασα ἐδῶ σ' αὐτῇ
τὴν ἀνθοδέσμη μου ὡσὰν λουλούδια.
Καὶ τὰ γεράματα, καθὼς τὰ ριζα,
καὶ τ' ἀμαρτήματα, καθὼς ἡ ἀρετή,
παίρνουν καλὴ μορφὴ μέσ' τὰ τραγούδια.*

GOETHE

(Μετάφρ. Μ. Ἀποστολίδη)

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ὁ Κ. Μ. Ἀποστολίδης ὑπῆρξεν ἓνας λαμπρὸς φιλόλογος, ἓνας σεβαστὸς καὶ ἄξιος καθηγητὴς καὶ ἓνας εὐσυνείδητος ἱστορικός, ὁ μεγαλύτερος τῆς Βορείου Θράκης. Στὴ ζωὴ του εἶχε γίνῃ καὶ δημοσιογράφος καὶ διηγηματογράφος καὶ ποιητῆς, χωρὶς νὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιβληθῇ στὸν κύκλο τῶν λογοτεχνῶν. Παρέμεινε μάλιστα ἄγνωστος. Εἶχεν ἐκτυπώσει καὶ ἄλλα ποιήματά τὰ «Μοιραῖα» του, λυρικά ἐπύλλια, πὸν τὰ ἐλήνεσε ὁ Μυστριώτιος ποιητικὸς διαγωνισμὸς (1922). Ἐδημοσίεψε—ἔχι βέβαια σὲ βιβλίον—καὶ διηγήματα, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει σὲ σημειώματά του).

ΣΗΜ. ἰδιόγραφος. Ἔργα λογοτεχνικὰ ἐκτυπωθέντα Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου.

I. Ποιήματα

Τὰ Μοιραῖα, ἐπύλλια ἐκαινθέντα ἐν τῷ Μυστριωτικῷ ποιητικῷ διαγωνισμῷ τοῦ 1922 : (ὁ Πολυκράτης, ὁ Ἴβυκος, ὁ Κυπάριστος, ὁ Νάρκισσος, ὁ Φαίθων, ὁ Πύραμος καὶ ἡ Θέσβη). Παράρτημα : ἡ Σεμίραμις, ὁ Σέσωστρις, ἡ Σύριγξ, τὸ Κολοσσαῖον, ὁ Ἀλάριχος, (δεκαετηράστιχα), εἰς 16ον, σελ. 155, ἔτος 1928, Ἀθήναι, τυπ. Ἀθανασοῦλα.

II. Διηγήματα

Ἡ Νεράιδα, ἐν τῷ περιοδικῷ *Κήρυκι* Κων)πόλεως τοῦ 1891 ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν τῷ *Νεολόγῳ* Κων)πόλεως ἐν συνεχείᾳ 1874.

Δέν θὰ ἐπανεῖθῃ, ἐν ἐφημ. *Νεολόγῳ* Κων)πόλεως τοῦ 1891.

Ὁ Γόης, ἐν δυσὶν ἐπιφυλλίσιν τοῦ *Νεολόγου* τοῦ 1891.

Ἄνθος ἔσρος μαρανθῆν, ἐν τῷ περιοδικῷ *Κήρυκι* τοῦ 1891 ἐν συνεχείᾳ.

Ἄκανθα ὑπὸ ρόδον, ἐν τῷ *Νεολόγῳ* τοῦ 1891 ἐν συνεχείᾳ.

Τίς πταίει, αὐτόθι, ἔτος 1891.

Δεκαεπταεῖς ἀπέθανεν, αὐτόθι, ἔτος 1892 ἐν τέσσαρσιν ἐπιφυλ. καὶ ἐν ταῖς *Εἰδήσεσι* τοῦ *Αἵμου* Φιλιππουπόλεως τοῦ 1899 ἐν συνεχείᾳ.

Διότι ἦτο πτωχός, ἐν τῇ *Σαββαταίᾳ ἐπιθεωρήσει* τοῦ *Νεολόγου*, ἔτος 1892 καὶ ἐν ταῖς *Εἰδήσεσι* τοῦ *Αἵμου* τοῦ 1899 ἐν συνεχείᾳ

Ὁ ἀποχωρισμὸς, ἐν τῇ *Σαββαταίᾳ ἐπιθεωρήσει* τοῦ *Νεολόγου*, ἔτος 1892

Μηδένα πρὸ τοῦ τέλους μακάριζε, αὐτόθι, ἔτος 1892.

Τοιοῦτος ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἐν τῷ *Νεολόγῳ*, ἔτος 1893 καὶ ἐν τῇ *Θρακικῇ ἐπιτηρίδι* Ἀθηνῶν, ἔτος 1897.

Ἐπάρχει δικαιοσύνη; ἐν τῷ *Νεολόγῳ*, ἔτος 1893 ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν ταῖς *Εἰδήσεσι* τοῦ *Αἵμου*, ἔτος 1899 ἐν συνεχείᾳ.

Τὸ ὄνομά σου, γύναι, ἐν τῷ *Νεολόγῳ*, ἔτος 1894 ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν ταῖς *Εἰδήσεσι* τοῦ *Αἵμου*, ἔτος 1899 ἐν συνεχείᾳ.

Ἡ Χριστογεννιάτικη φωτιά τῆς σπηλιάς, ἐν ταῖς *Εἰδήσεσι* τοῦ *Αἵμου*, ἔτος 1898. Τὰ στοιχειωμένα Χριστούγεννα, αὐτόθι, ἔτος 1899.

Ὁνειρον χορευτοῦ, αὐτόθι, ἔτος 1900.

Πῶς λοιπόν; (Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις), αὐτόθι, ἔτος 1904 ἐν συνεχείᾳ.

Ὁ Ἀποστολίδης εἶχε μουσικὸ ἀφτί καὶ ρυθμικόν. Ἐνωθε ἀπὸ μέτρα καὶ προσφῶδια καὶ δύσκολα θάβρισκε κανεὶς ψεγάδια προσφῶδιακὰ καὶ χασμωδίες στὰ ποιήματά του. Τὸν ἀκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο τὸν μεταχειρίζεται ἄνετα συναρμύζοντάς τον μὲ τὸν καταληκτικὸν δεκατετρασύλλαβο ἀντὶ τοῦ κλασικοῦ ἔνδεκασύλλαβου, γιὰ τὴν κανονικὴν τοῦ στίχου τομὴν, πού γίνεται πάντοτε μετὰ τὴν ὀγδόην συλλαβὴν καὶ διαιρεῖ ἕτσι τὸ στίχο σὲ δυὸ ἡμίστιχα, πρῶγμα πού δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιτύχη κανεὶς μὲ τοὺς ἔνδεκασύλλαβους στίχους. Μεταχειρίζεται τὸν ἴαμβο. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι λεπτολόγος, γιὰτὶ ἐτήρησε πιστὰ τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν. Εἶτανε ὁ μακαρίτης ἄκρος ὀπλαδὸς τῆς καθαρνεύσεως σὲ κάθε εἶδος λόγου πλὴν τὸ λυρικό, ὅπου δὲ μποροῦσε νὰ μὴ ὑποχωρήσῃ.

Ἡ ἐπιθυμία του εἶταν νὰ ἐκτυπωθοῦν ὅλα τὰ σονέττα του, ἀλλ' αὐτὰ εἶναι περισσότερα ἀπὸ 150. Ἔτσι ὁ κ. Δ. Βογαζλῆς, πού μὲ τὴν διαθήκην του τοῦ ἀνέθεσε νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἐκτύπωσίν του, διαλέγοντας τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἀπ' αὐτὰ, τὰ προσφέρει σὸ κοινόν, κι' αὐτὸ ἄς κρίνῃ τὴν ἀξίαν τους. Ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲ θορύβησε, ποτὲ δὲν ἐτυμπάνησε τὴν πνευματικὴν του παραγωγὴν, οὔτε στὴν ποίησιν οὔτε στὰ πεζογραφήματά του τόσο, ὥστε ἔμεινε ἄγνωστος. Ἀπὸ τὰ λίγα αὐτὰ τραγούδια του ἄς κριθῇ ἂν τὸ ἔθνος μαζί μὲ τὴν ἀπώλεια ἑνὸς ἀληθινοῦ ἱστορικοῦ ἔχασε κέναν ἀπὸ τοὺς καλοὺς ποιητάς.

Ὁ ἴδιος μεταχειρίζεται τοῦ Goethe τὸ σοφὸν λόγον :

*«Παρασιρατήματα, προσπάθειες, πόνους
κιό,τι ἔζησα, τὰράδιασα ἐδῶ σ' αὐτὴν
τὴν ἀνθοδέσμη μου ὡσάν λουλούδια.
Καὶ τὰ γηράματα, καθῶς τὰ νιάτα,
καὶ τὰ μαρτήματα, καθῶς ἡ ἀρετὴ,
παίρνουν καλὴ μορφή μὲς' στὰ τραγούδια.*

Στὰ τραγούδια του μέσα ἀνθοβολεῖ ὁ κήπος τῆς ψυχῆς του.

ΠΟΥΛΑ, ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Ὁ Μυρτίλος (Κοσμᾶς) Ἀποστολίδης γεννήθηκε στὴ Φιλιππούπολι τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας στὰ 1868 ἀπὸ γονεῖς Ὁρθοδόξους Ἑλληνας. Ὁ πατέρας του ἦτανε γούναρης καὶ σκεφτότανε καὶ τὴν γυιὸ του καὶ μόνο του παιδι νὰ τὸν κἀν ἐπίσης γούναρη ἀφοῦ, ἔννοεῖται, τελειώσει τὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Τὸ παιδι ἐξυλνο καὶ μελετηρὸ ἦτανε πρῶτο στὴ τάξι, τόσο στὰ γράμματα ὅσο καὶ στὴ διαγωγὴ. Ὁ γιατρὸς Μιχαὴλ Βλάδος, αὐτὸς ὁ καλὸς ἐπιστήμων καὶ μεγάλος φιλόανθρωπος, οἰκογενειακὸς γιατρὸς τοῦ Πασσᾶ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ τῶν καλλίτερον τουρκικῶν καὶ χριστιανικῶν οἰκογενειῶν τῆς Φιλιππούπολης καὶ τῶν περιχώρων, πού χάρη στὴ μεγάλη του ἐπιρροή στοὺς Ὀθωμανοὺς γλύτωσε ἀπὸ τὴν κρεμάλα κατὰ τὴν Βουλγαρικὴ Ἐπανάστασι τοῦ 1876—1877 κόσμο καὶ κοσμᾶκη, μακρινὸς συγγενὴς τῆς οἰκογενείας Ἀποστολίδη, συμπάθησε τὸν μικρὸ Κοσμᾶ, τὸν πῆρε ὑπὸ τὴν προστασίαν του, ἀνέλαβε τὴν συντήρησί του στὸ Γυμνάσιον τῆς Φιλιππούπολης καὶ εἶχε σκοπὸ νὰ τὸν στείλει στὴ Γερμανία νὰ τελειοποιηθῆ. Στὸ μεταξὺ ὅμως πέθανε ὁ εὐεργέτης του. Ἦταν τὸ πρῶτο χτύπημα τῆς μοίρας, πού κατὰβαθα τὸ ἔννοιωσε ὁ Μυρτίλος. Ἔτσι ἀναγκάσθηκε νὰ μείνῃ στὴ γενέτειρά του, ἀλλ' ἀμέσως ἢ Ἑλληνικὴ Δημογεροντία τὸν διόρισε Ἐπιμελητὴ τῶν Ζαριφείων Διδασκαλείων καὶ τοῦ ἀνέθεσε συγχρόνως τὴ διδασκαλία τῶν Ἑλληνικῶν στὸ Προγυμνάσιον τῶν ἀρρένων καὶ στὸ Παρθεναγωγεῖο. Ὁ Μυρτίλος ὡς δάσκαλος καὶ ὑστερώτερα ὡς καθηγητὴς ἦταν παρ' ὅλην τὴν ἀστηρότητά του, ὁ πιὸ ἀξιαγάπητος ἄνθρωπος στὰ δυὸ ἰδρύματα. Τὸν ἐθαύμαζαν καὶ τὸν ἐλάτρευαν οἱ μαθητὲς καὶ οἱ μαθήτριές του, γιατί καὶ ὁ ἴδιος μὲ στοργή, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ παρακολουθοῦσε τὴν πρόοδο κάθε μαθητοῦ του χωριστά, βοηθοῦσε τοὺς πιὸ ἀδύνατους καὶ περισσότερο ὡς φίλος παρὰ ὡς καθηγητὴς προσπαθοῦσε νὰ διαπλάσῃ χαρακτῆρες¹⁾.

* * *

Μὲ τὲς σκληρὰς οἰκονομίας πού ἔκανε εἰς τὸ τρίχρονο διάστημα πού ἔμενε στὴ Φιλιππούπολι καὶ ὑστερώτερα στὰ σχολεῖα τῶν Σαράντα Ἐκκλησ

1) Ἐνας ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του εἶναι καὶ ὁ κ. Πολύδωρος Παπαχρηστούλου, ὁ ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ γνωστοῦ περιοδικοῦ «Ἀρχεῖο τοῦ Θερακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσαυροῦ». Ἐπίσης εἶναι ὁ ποιητὴς Κ. Βάρναλης¹⁸⁷⁸ Δημ. Εὐαγγελίδης καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ πολλοὶ ἄλλοι, πού διεκρίθησαν¹⁸⁷⁸ στὴν ἐπιστήμη, στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ βιομηχανία.

σιών, καὶ τὴ βοήθεια τῆς ἀνεπιᾶς του Σμαρῶς Λάμπρου, πού ὑστερώτερα τὴν παντρεύτηκε καὶ πού ἔγινε ἡ πρώτη μοδίστρια στὴ Φιλίππουπολι, — κίνησε γιὰ τὴν Ἀθήνα νὰ ἐγγραφῆ γιὰ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ ἐδῶ Πανεπιστημίου. Ἀνεχώρησε λοιπὸν γιὰ τὸν Πύργο κι' ἀπ' ἐκεῖ μὲνα μικρὸ ἀτμόπλοιο τράβηξε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μὰ μιὰ φοβερὴ τρικυμία, πού ἔκανε τὸ πλοῖο νὰ περιπλανηθῆ δυὸ βδομάδες στὸ Αἴγαῖο, εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα νὰ χάσῃ τὲς ἀποσκευές του. Μέσα στὴν ἀνεμοζάλη τοῦ κλεψαν καὶ τὰ χρήματα χωρὶς νὰ τοῦ μένη στὴ τσέπη οὔτε δραχμὴ. Κι' ἔτσι σὰν ἔφτασε τέλος στὸν Πειραιᾶ, μὲ μιὰ βαλίτσα στὸ χέρι (τὴ μόνη πού διέσωσε), πεζός, ἀνέβηκε στὴν Ἀθήνα. Ἄλλη κακοτυχία! Εὐτυχῶς ἐδῶ βρῆκε ἕναν παλαιὸν μαθητὴ του, πού τὸν πῆρε στὸ δωμάτιό του καὶ τὸν φρόντισε ὥσπου νὰ βρῆ δουλειά. Χάρι στὴ φιλοπονία του γρήγορα τὴν βρῆκε. Ἐνῶ σπούδαζε, συγχρόνως παρέδιδε Ἑλληνικὰ σὲ ἰδιώτες καὶ σ' ἕνα ἰδιωτικὸ Γυμνάσιο. Ἔτσι τελείωσε τὸ Πανεπιστήμιο καὶ γύρισε στὴ Φιλίππουπολι, ὅπου εὐθὺς ἡ Δημογεροντία τὸν διόρισε καθηγητὴ τῶν Ἑλληνικῶν στὰ Ζαρίφεια. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸν ἔπληξε ἡ δυστυχία, γιατί ἔχασε τὴ μητέρα του, πού τὴν ἐλάτρευε.

* *

Μὰ τὸ ὄνειρο τοῦ Μυρτίλου ἦταν νὰ πῆγαινε στὴ Γερμανία καὶ νὰ τελειοποιηθῆ στὴ Φιλολογία, Φιλοσοφία καὶ τὴν Ἱστορία. Γιὰ τὴν τελευταία εἶχε ἰδιαίτερη ἀδυναμία. Παραιτήθηκε λοιπὸν ἀπὸ τὴ θέσι του καὶ μὲ τὲς οἰκονομίες του τὲς ἀτομικῆς καὶ τὴν ὑλικὴ ὑποστήριξη τῆς οἰκογενείας Λάμπρου πῆγε στὴ Λειψία, ὅπου σπούδασε δυὸ χρόνια. Ὅταν ἐπέστρεψε κατόρθωσε νὰ στεφανωθῆ τὴν ἀγαπημένη του Σμαρῶ. Ἦταν εὐτυχής. Ἡ εὐτυχία του κορυφώθηκε, ὅταν πᾶνω σ' ἕνα χρόνον ἀπόχτησε μιὰ χαριτωμένη κορούλα. Ἀλλὰ «τὸ Θεῖον φθονερὸν». Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς κι' ἕνα βράδυ τὴν ἔχασε ξαφνικά ¹⁾.

* *

Μετὰ τὸ πλῆγμα αὐτὸ τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ μείνῃ στὴ Φιλίππουπολι. Ζήτησε λοιπὸν καὶ διορίσθηκε Διευθυντὴς τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν τοῦ Ζαγατζίκι (στὴν Αἴγυπτο). Ἀλλὰ μετὰ δύο χρόνια τὸν ἐξήτησε ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸν διόρισε καθηγητὴ τοῦ Ἀβερωφείου καὶ συγχρόνως διευθυντὴν τῆς μεγάλης κοινοτικῆς Βιβλιοθήκης, πού μ' ὅλο τὸν πλοῦτο της, ποῖος ἔχει γιατί, χρόνια ἔμεινε κλειστή. Ὁ Μυρτίλος, πού δὲν ἤξερε τί θὰ πῆ καφενεῖο καὶ ταβέρνα, ὅλο τὸν καιρὸ πού εἶχε διαθέσιμο καὶ συχρὰ τὲς γιορτές, τὲς περνοῦσε στὴ Βιβλιοθήκη. Κατέγραψε, ταξινόμησε καὶ βελτίωσε ὀλόκληρο ἐκεῖνο τὸν ὄγκο τῶν βιβλίων καὶ μέσα σ' ἕνα ἑξάμηνο αἰσθητικῆς τῆς Βιβλιοθήκης πεντακάθαρες, νοικοκυρωμένες καὶ μὲ τοὺς σχετι-

ὁ 197 1) Τότε ἔγραψε ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ποιήματά του τὸ δεκατετράστιχο, «Στὸ παιδί μου». (Ἀριθμὸς 24, αὐτῆς τῆς Συλλογῆς). Σ' αὐτὸ ἀπεικονίζεται ὁ πόνος ἀλλὰ καὶ τὸ βαθὺ θερησκευτικὸ του αἶσθημα.

κοὺς καταλόγους ἀνοιξαν τὲς πόρτες τῆς στοῦ κοινό. Αὐτὸν ὅμως τὸν ζῆλο καὶ τὴν εὐσυνειδησία κακότυχος καθὼς ἦτανε, τὴν πλήρωσε πολὺ ἀκριβιά. Ἡ σκόνι πού κάθησε στ' αὐτιά του ἐπέφερε βιρνοῖα κι' ἐπειτα, (ἐπειδὴ ἐγκαίρως δὲν τὴν περιποιήθηκε), σωστή κουφασιά. Ἔτσι τουλάχιστον ἀποφάνθηκαν οἱ καθηγηταὶ πού τὸν ἐξήτασαν στοῦ Παρίσι κι' ἐπειτα στὴ Βιέννη, ὅπου πῆγε μετὰ ἕνα χρόνο γιὰ νὰ μὴ διακόψη τὰ μαθήματα στοῦ μέσον τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Ἄν ἐρχόσουν, τοῦ εἶπαν, ἕξη μῆνες πρωτίτερα, θὰ θεραπεύσουν.

* * *

Τὸ δυστύχημα τοῦτο ἀνέτρεψε ὅλα του τὰ σχέδια, ὅλες του τὶς φιλοδοξίες. Ἐδῶσε τὴν παραίτησί του ἀπὸ τῆ θέσι τὴν ὁποία κατείχε. Τὴν παρουσία πού εἶχε σχηματίσει μὲ τὸν ἰδρωτά του (κάπου χ(λιες λίρες) τὴν ἔδωσε σ' ἕναν γνωστό του βαμβακέμπορο στοῦ Ζαγατζικ μ' ἕναν ἱκανοποιητικὸ τόκο κι' ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ ὁ Μυρτίλος ἐροίχθηκε μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ στὴ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς Φιλιππούπολης καὶ τῶν Ἐπιρωτῶν τῆς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Τὴν συγγραφὴ τούτη τὴν εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τριάντα χρόνια ἀλλὰ τώρα, ξημεροβραδιαζόμενος στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενὰ τῆς. Ἐδῶ στὴν Ἀθήνα τὸν ἔτυχε ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος. Στὰ 1920 μόλις ἔγεινε εἰρήνη καὶ τὰ πράγματα στὴ Βαλκανικὴ ἠσύχασαν ὅπωςδὴποτε, ἐπέστρεψε στὴ Φιλιππούπολι, πού καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γυναῖκα του τὴν ἐνοστάλησαν. Εἶχε τὸ σπῖτι του, τὴν ἀνείψι του, Ἕλληνας καὶ Βούλγαροι συμπολίτες του τὸν τιμοῦσαν, θὰ μπορούσε ἀπερίσπαστα νὰ ἐπιδοθῆ στὰς μελέτες του καὶ στὰς συγγραφάς του. Ἡ ἔθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φιλιππούπολης καὶ τῆς Σόφιας, οἱ Κώδικες τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς Κοινότητος, χάρι στὴ σύμπραξι τοῦ τότε διευθυντῆ τῆς πρώτης Βιβλιοθήκης κ. Ι. Πέεφ, πού τὸν ἀγαποῦσε καὶ τὸν ἐκτιμοῦσε, ἦσαν στὴ διάθεσί του. Τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας στὴ Σόφια, μ' ὅλο τὸν σωβινισμό πού εἶχαν κι' ἔχουν οἱ Βούλγαροι, καὶ τὸ μῖσος ἐναντίον μας, ὅταν ἔγινε τὸ πανευρωπαϊκὸ βυζαντινὸ Συνέδριον στὴ Σόφια, τὸν ὑπέδειξε γιὰ ἀντιπρόσωπό του.

* * *

Ἄλλ' ἢ κακοτυχία του δὲν ἦτανε βολετὸ νὰ σταματήσῃ κι' ἐδῶ, ἂν καὶ τόσα καὶ τόσα χιτυπήματα εἶχε καταφέρει στὸν καημένο τὸν Μυρτίλο. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1921 ἔχασε αἰφνιδίως τὴν γυναῖκα του. Τὶ τοῦ ἔμεινε πλέον σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀφ' οὗ συγχρόνως ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς περιουσίας του στὴν Αἴγυπτο; Τότε ἔγραψε τὰ «Μοιραῖα»¹⁾. Σκέφθηκε ν'

1) Ὁ Μυρτίλος μὲ τὴν ἴδια εὐκολία χειριζότανε τὴν ὑπερκαθαρεύουσα, τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴν δημοτικὴ. Τὰ «Μοιραῖα» εἶναι γραμμένα στὴν ὑπερκαθαρεύουσα καὶ βραβεύθηκαν στὸν Μιστριωτικὸ Ποιητικὸ Διαγωνισμό τοῦ 1920, (Περβλ. Μοιραῖα Ἀθήναι 1928. Τυπογραφεῖο Ἀθανασοῦλα).

αὐτοκτονήση καὶ θά τῶκανε, ἂν δὲν πρόφθανε ἡ γυναικαδέλφη του νὰ τοῦ πάρη τὸ ὄπλο ἀπὸ τὸ χερί του. Ἀλλὰ στὰ 1938 αἱ σχέσεις Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας εἶχαν τενωθῆ. Αἱ βουλγαρικὲς ἀρχές, πού ὡς τότε τοῦλάχιστον, φανερὰ καὶ συστηματικὰ δὲν εἶχαν πειράξει τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους—ἀρχισαν κατὰ σειρά νὰ τοὺς ἐκτοπίζουν. Ἔτσι καὶ τὸν Ἀποστολίδη μὲ τὴ συνοδεία δυὸ χωροφυλάκων τὸν ἐστείλαν στὰ Ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα. Ἀπ' ἐκεῖ μέσον Ἀλεξανδρουπόλεως, κατέβηκε στὴν Ἀθήνα σὰν τὴν πρώτη φορά πτωχὸς ἀλλὰ τώρα γέρος καὶ ἀνάπηρος. Στὸ μειαξὺ ἀρχησε ὁ Β' Παγκόσμιος πόλεμος μὲ τὲς φοβερὲς συνέπειες γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μὲ τὴν Αἴγυπτο κόπηκε κάθε τρόπος συγκοινωνίας κι' ἔτσι στὸν Μυστίλο σιάνθηκε ἀδύνατο νὰ φέρη κατὰ ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῶν χρημάτων του, πού διέσωσε κι' εἶχε καταθέσει στὴν Τράπεζα τῶν Ἀθηνῶν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἔτσι στὲς 20—21 Ἀπριλίου τοῦ 1942 πέθανε ἀπὸ περιπνευμονία, ἀλλὰ σ' αὐτὸ συνέτειναν κατὰ μεγάλο μέρος αἱ στερήσεις καὶ ἡ πείνα πού ἐμάστιζαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ὅλον τὸν Ἑλληνικὸ λαό. Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ μαρτυρικὴ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σῶμα του τάφηκε στὸ Γ' Νεκροταφεῖο τῶν Ἀθηνῶν σ' ἓναν ἀπέριτο τάφο μ' ἓνα ξύλινο σταυρὸ καὶ λίγα ἀγχιολούλουδα, ὅπου ὅμως κάθε χρόνο στὲς 21 Ἀπριλίου οἱ συμπολίτες του, φίλοι καὶ θαυμαστὲς εὐλαβικὰ προσέρχονται νὰ τοῦ διαβάσουν ἓνα τρισάγιο. Τὸ ἔργο του ἐν τούτοις θὰ μείνῃ εἰς αἰῶνα τὸν ἄπαντα, γιατί εἶναι τὸ πιὸ μνημειώδικο, ἐμπεριστωμένο καὶ ἀντικειμενικὸ ἱστορικὸ καὶ κριτικὸ ἔργο γιὰ τὴ Βορειοθράκη καὶ ἰδιαίτερος γιὰ τὴ Φιλιππούπολι καὶ τὴν ἐπαρχία της¹⁾.

Δ. Κ. ΒΟΓΑΖΑΝΣ

1) Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀποστολίδη εἶναι τρίτομο ἀλλὰ μόνον ὁ Β' τόμος διαπραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλιππουπόλεως. Οἱ ἄλλοι δύο τόμοι ἀναφέρονται σὲ διάφορα Θεακικὰ μελετήματα, Πολλὰ κεφάλαια τοῦ πρώτου μέρους ἔχουν δημοσιευθῆ στὰ «Θρακικά» καὶ ὅλο τῆς Τουρκοκρατίας στὸ «Ἀρχεῖο Θράκης». Οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς διαθήκης τοῦ μακαρίτου κ. κ. Β. Παπαθεοφίλου, Κ. Σιταρᾶς καὶ Τάκης Γκεμισαγκερδάνης φροντίζουν νὰ βροῦν τρόπο νὰ τὸ ἐκδόσουν. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἀκρίβεια τοῦ χάρτου καὶ τῶν τυπωτικῶν εἶναι δύσκολο νὰ γίνῃ καί, ἐκτὸς ἂν βρεθῆ κάποιος ἔθνικὸς εὐεργέτης ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκδοσί του.

Ὁ Μ. Ἀποστολίδης ὅσο ζοῦσε στὴ Φιλιππούπολι, ἦταν μεταξὺ ἄλλων τακτικὸς συνεργάτης τῆς Ἐπιτερίδος τοῦ Δήμου Φιλιππουπόλεως. Τὸ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας στὴ Σόφια, πού ἔλαβε γνώσι τοῦ ἔργου του, τοῦ πρότεινε ν' ἀναλάβῃ αὐτὸ τὴν ἐκδοσί του, μὲ ἀμοιβὴ τὴν ὁποῖαν θὰ ὄριζε ὁ ἴδιος, ἀλλὰ μὲ δυὸ ὅρους α) νὰ τὸ μεταφράσῃ στὴ βουλγαρικὴ καὶ β) νὰ τροποποιήσῃ ἢ ἐξαιλήσῃ μερικὰ χωρία τοῦ συγγράμματος, τὰ ὁποῖα ἐκρίθησαν μειωτικὰ γιὰ τὸ βουλγαρικὸ ἔθνος. Τὸν πρῶτον ὅρον ὁ Ἀποστολίδης τὸν δέχθηκε, γιατί κατεῖχε τὴν βουλγαρικὴ καθὼς καὶ ἄλλες ξένες γλώσσες, ὄχι ὁμως καὶ τὸν δεύτερον, πού ὡς ἀκόλουθο θὰ εἶχε νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν ἀλήθεια.

1.—Σοφία Δημιουργοῦ

Πόσες φορές δάγρυπνος, όταν βαθεῖα κοιμάται
ἡ φύσις καὶ στὸν οὐρανὸν τὰ ἀστέρια λαμπυρίζουν,
ἀκολουθῶ τὸν δρόμο τους, ποὺ ταχτικά βαδίζουν,
κι ὁ νοῦς μου σὲ δυσεύρετα νοήματα πλανᾶται.

Κι ἐνῶ ὁ χρόνος ἄσκοπος τὴ νύχτα σπαταλᾶται
στοῦ κόσμου τὰ προβλήματα, ὅπου μὲ βασανίζουν
καὶ τὸ μυαλό μου ἄλυτα χειρότερα σκοτίζουν,
γλυκοχαράζει στὸ βουνό κι ἡ ἡμέρ' ἀναγεννᾶται.

Λαμπρὸς καὶ χρυσοπόρφυρος ὁ ἥλιος ἀνατέλλει,
ξυπνᾷ ἡ φύσις κι ἡ ζωὴ τὸ ἔργο της ἀρχίζει
κι ὡς προσευχὴ κελήδημα τὸ ἀηδόνι τερετίζει.

Ὁ νοῦς μου τότε κουραστὸς νὰ ἡσυχάσῃ θέλει.
Μὰ ἔμπρὸς στὴν ἀνεξήγητη αὐτὴ δημιουργία
δοξάζω καὶ ὁμολογῶ τὴ θεϊκὴ σοφία.

2.—Εἶναι Θεός, ποὺ κυβερνᾷ

Μιὰ νύχτα φεγγαρόφωτη στεκόμουν στ' ἀκρογιαλὴ
κι ἐβύθιζα τὰ μάτια μου στὸ ἄπειρο ψηλά.
Ἡ θάλασσα ἄπλωνεν ἀχνὰ τὰ ἀτίμητά της κάλλη
καὶ κάπου ἐμουρμούριζε τὸ κύμα τῆς δειλά.

Ἡ φύσις ὅλη γύρω μου, μιὰ ζωγραφιὰ μεγάλη,
τὴν ὁμορφιά της ἔδειχνε στὸ ἀχνόφως νεροπαλὰ
κι ἀκοίμητη στοῦ θαυμασμοῦ πεσμένη τὴν ἀγκάλῃ
ρωτοῦσε κάτι τοῦ οὐρανοῦ τὰ ἀστέρια σιγαλά.

Κι ἐκεῖνα, κόσμοι ἄπειροι στὸ ἄπειρο σπαρμένοι,
φωτόλουστ' ἀποκρίθηκαν μὲ μαγικὴ φωνή,
ποὺ στὴν ψυχὴ μου ἄβεστη χρόνι' ἀπὸ τότε μένει.

Καὶ στὸ ἀκρογιαλὴ ἔσκασαν τὰ κύματ' ἀφρισμένα,
κι ἀπὸ παντοῦ ἀντίλαλοι ἀντήχησαν τρανοί:
—Εἶναι Θεός, ποὺ κυβερνᾷ τὰ πάντ' ἁρμονισμένα.—

3. — Κική εὐχή

Τριαντάφυλλο καμαρωτὸ σὲ κλώνο κρεμασμένο
 μιὰ πεταλούδα νὰ περνᾷ ἔπάνω του κυτιᾷ.
 — Ποιὸς θὰ μοῦ λύσῃ τὰ δεσμά, μοιρολογᾷ θλιμμένο,
 γιὰ νὰ πετῶ ἐλεύθερο, ὅπως αὐτὴ πετᾷ; —

Ἡ πεταλούδα, ζωντανὸ λουλούδι καὶ γραμμένο,
 ζηλεύει τὸ τριαντάφυλλο, ὅπου στὴ γῆ πατᾷ.
 — Ἄς εἶχα, λέγει, θέμελο στὴ γῆ στερεωμένο
 σὰν τοῦτο, ποὺ ἀκίνητο φῶς καὶ τροφὴ ζητᾷ. —

Ἡ ἄνοιξις χαμογελᾷ, ποὺ ἀκούει τὴν εὐχὴ τους:
 — Ποθεῖτε δύστηχ', ἀπαντᾷ, ὅσα σὰς ἀπειλοῦν,
 δταν τὸ χιόνι κι ὁ βοριάς σκορπίσουν τὴν πνοή τους. —

Ἦρθε χειμῶνας. Λύνονται στὸ ἕνα τὰ δεσμά του
 ἀπ' τὸν βοριά κι ἐλεύθερα τὰ φύλλα του κυλοῦν.
 Τὸ ἄλλο στὴ γῆ ἀκίνητο νεκρώνει ἢ παγωνιά του.

4. — Στὴν ἄνοιξι

Ἔλα λοιπόν, ὦ ἄνοιξι, ὀργήγορ' ἀνθοφόρα!
 Μᾶς πάγωσεν ὁ Φλέβαρος μὲ τὰ πολλά του χιόνια
 κι ὁ Μάρτις μᾶς κατάβρεξε. Δὲν ἦρθαν χελιδόνια.
 Βαρυθυμιά κι ἀπελπισιά ὅλους μᾶς δέρνει τώρα.

Ἔλα, ν' ἀνθήσουν οἱ βραγιές, νὰ πρασινίση ἡ χώρα,
 νὰ κελαηδήσουν μαγικά στὶς ρεμματιές τὰ ἀηδόνια,
 οἱ μοσχοβόλοι Ζέφυροι νὰ σείσουν ἀνθοκλώνια
 καὶ ν' ἀγαλλιάσῃ ὁ οὐρανὸς στὰ ἀτίμητά σου δῶρα.

Ἔλα, γλυκὰ ν' ἀχολογοῦν οἱ διάφανες βρουσοῦλες,
 νὰ ξεγαρῶνουν τὰ πουλιά, ν' ἀνθήσουν οἱ δαφνοῦλες
 καὶ τὰ κοράσια τὸν χορὸ νὰ σύρουν στὰ χορτάρια.

Ἔλα, ὁ ἥλιος τῶν φτωχῶν τὴ γύμνια νὰ θερμάνῃ
 κι ἡ ζωηφόρος σου πνοὴ τὴ δυστυχιά νὰ ράνῃ
 καὶ νὰ χαηδεύσῃ ἡ χλόη σου γυμνὰ παιδιῶν ποδάρια!

5.— Πῶς σ' ἀγαπῶ

Κοιμοῦμαι καὶ στὸν ὕπνο μου βλέπω τὴν ὁμορφιά σου·
 ξυπνῶ καὶ τὸ παράπονο ἀπὸ καρδιά μὲ παίρνει·
 ἂν σὲ ἰδῶ στὸ δρόμο μου, τρέμω στ' ἀπάντημά σου,
 σὲ χάνω ἂπ' τὰ μάτια μου κι ἀλελεισιὰ μὲ δέρνει,

Ὅταν γελαῖς, ἡ γῆ γελαῖ καὶ τὴ χαρὰ μοῦ φέρνει·
 μὲ βλέπεις καὶ μαρμαρυγὲς μοῦ ρίχνει ἡ ματιὰ σου·
 ὅταν μιλάς, ἡ μάγος σου φωνὴ μὲ παρασέρνει·
 φεύγεις κι ὀπίσω σου σκορπᾷς μῦρα στὸ βᾶδιμά σου.

Παρθένα ἀγγελοκάμωτη, πῶς σ' ἀγαπῶ δὲν νοιώθει
 ἡ ἄσπλαγχνη καρδούλα σου ; Στὰ στήθια μου γιὰ σένα
 χιλιάδες ἀνωφέλητοι ἐπαναβαίνουν πόθοι :

στὰ κοραλλένια χεῖλεια σου τὴ δίψα μου νὰ σβήσω,
 νὰ σοῦ φιλῶ τὰ μάτια σου τὰ κοσμοπαινεμένα
 καὶ στὸν ἀφρᾶτο κόρφο σου γλυκὰ νὰ ξεψυχήσω.

6.— Εἶναι ἀργά

Τὸ μαραμμένο λούλουδο στὸν κάμπο ἂπ' τὸ λιολύρι
 λέγει στὸ ἄσπρο σύννεφο, ποῦ βιαστικὰ περνᾷ :
 — Ἡ χάρις σου, ὅπου δροσιὰ σῶλονε στὴ γῆ κερνᾷ .
 ὀλίγες στάλες καὶ σ' ἐμὲ τὸ δόλιο δὲν θὰ σπείρη ;

νά, καίομαι ἀλύπητο κι ἡ δίψα μ' ἔχει φθειρεῖ.—
 —Κακόμοιφο, ὁ ἄνεμος τὰ νέφη κυβερνᾷ,
 μὰ θᾶρθω γρηγόρ', ἂπ' ἐδῶ ὁ δρόμος μου γυρνᾷ,—
 τῷ εἶπε κι ὁ γοργόπτερος βορειᾶς τὸ ἔχει σύρει.

Τὸ λούλουδο ψυχομαχᾷ, μαραίνεται καὶ γέρνει·
 πέφτουν τὰ φύλλα του ἀχνὰ κι ἀγέρας τὰ σκορπίζει.
 Νά, τότε καὶ τὸ σύννεφο βροχὴ μαζύ του φέρνει

καὶ βρέχει πάλι τὴ ζωὴ στὸ λούλουδο νὰ δώση
 Ἄνωφела, εἶναι ἀργά, πιά δὲν ξαναγυρᾷ...
 Στὸν κόσμον πόσοι χάνονται σὰν τὸ λουλούδι, πόσοι ;

7.—*Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς*

Παλάτια, πού τὰ πόδια τους στή θάλασσα βυθίζουν,
 τές λαξευτὲς ἀκρογιαλιεῖς μὲ χάρι περιζώνουν,
 τές μαρμαρένιες τους στοῦς πορτοκαλιῆς μυρῶνουν
 κι ἄλλη τριγύρω τους ἐλιῶν καὶ πεύκων πρασινίζουν.

Πρῶτὴ καὶ δεῖλὴ Ζέφυρος μοσχόβολοι δροσίζουσι,
 στὸν σαπφειρένιον οὐρανὸ τὰ μάτια μας θαμβώνουσι,
 ἀσπρόφτερα τὰ πέλαγα καρᾶβια χαρᾶκῶνουσι
 καὶ τῶν βουνῶν αἱ κορυφῆς στῆ δύσει πορφυρίζουσι.

Αὐτὴ εἶναι ἡ γῆ, πού ἤχησε τοῦ Μαιονίδη ἡ λύρα,
 πού στὸν Πηλείδῃ ἔδωκε κάλλος καὶ ρώμη ἡ μοῖρα
 κι ὁ Πίνδαρος κι ὁ Σοφοκλῆς κι ὁ Πλάτων ἐγεννήθησαν.

Αὐτὴ εἶναι ἡ γῆ, πού ἔδοξασαν ἀνθρωπισμοῦ ἀγῶνες
 σ' εἰρήνη καὶ σὲ πόλεμο κι ἐθαύμασαν αἰῶνες,
 πού τὰ παλάτια τῶν θεῶν στὸν Ὀλυμπον ἐστήθησαν.

8.—*Ὁ Ἑλλήσποντος*

Καὶ τοῦ Αἰόλου τὰ παιδιὰ μὲ τὰ τρανά τους κρίματα,
 πού σ' ἀνεμόδαρτα νησιὰ ὀλομερῆς μαλώνουσι,
 σὰν χτυπηθοῦν γοργόφτερα στὰ πέλαγα, ὑψώνουσι
 ἄπ' τὰ βουνὰ ψηλότερα πελώρια μαῦρα κύματα.

Ἄναστενάζει ἡ θάλασσα καὶ τὰ ἀνεμοχτυπήματα,
 τὰ ἀστραποβρόντια κι ἡ βροχὴ, ὅπου τὴν χαρᾶκῶνουσι,
 τοὺς πόνους της καὶ τὴν ὀργὴν ἀκόμα μεγαλώνουσι,
 καὶ χάνοντας τὰ κάλλη της ξεσπᾷ σ' ἀφροκοπήματα.

Μονάχα στὸν Ἑλλήσποντο ἀπλώνεται γαλήνη.
 Γλαυκὸς ἐπάνω οὐρανός, κάτω γλαυκὰ νερά
 κι ὁ Ζέφυρος νανούρισμα μ' ἀγάπη περιχύνει.

Εἶναι παρθένου κι ἀδερφῆς ἐκεῖ βαθεῖα τὸ μνήμα.
 Κοιμάται ἡ Ἑλλῆ μ' ὄνειρα, μ' ἐλπίδες, μὲ χαρὰ
 καὶ νὰ ταράξῃ δὲν τολμᾷ τὸν ὕπνο της τὸ κύμα...

9.—'Ο Έρμηῆς τοῦ Πραξιτέλους

Τὴν ὁμορφιά σου σὰν θωρῶ στὸ μάρμαρο, Έρμηῆ μου,
 ποὺ ἐλάτρευσεν ἀμίμητα ὁ θεὸς σου τεχνίτης,
 νοιώθω μὲ τὸν καρδιόχτυπο, πῶς λαχταρᾷ ἡ ψυχὴ μου
 σιμά σου στὸ παλάτι σου νὰ φύγη ἀπ' τὸ κελὶ της.

Πῶς ἤθελα στὴν ἀγκαλιὰ νὰ ἐβάστας τὸ κορμί μου
 σὰν τὸν μικρὸν Διόνυσο κι ἀγνός σου συνοδίτης
 τὴν ὁμορφιά σου νὰ ροφῶ σὲ κάθε ἀναπνοή μου,
 ποὺ στεφανώνει τῆς μορφῆς ἡ μάγος σου γλυκύτης!

Μακάριος, ὅποιος γεύθηκε μιὰ ραγ' ἀπ' τὸ σταφύλι,
 ὅπου κρατοῦσες στὸ δεξιῖ τώρα κομμένο χέρι!
 Πόση νὰ ἐγνώρισε χαρὰ στὴ δάφνη ἢ στὸ ἀγρίλι :

"Αχ! πέρασ' ὁ καλὸς καιρὸς κι ἡ γελαστὴ θρησκεία"
 καὶ τώρα ὅποιος προσκυνᾷ τὴν ὁμορφιά, προσφέρει
 στὰ μαρμαρένια τῶν θεῶν ἐρείπια λατρεία! :

10.—'Η Νεραΐδα

Ἄπὸ σπηλιὰ δλόβραχη, ποὺ ἀνεμοβρόχι δέρνει
 κι ἔχει τὰ μαῦρα σύννεφα παντοτεινὸ στεφάνι,
 κυλᾷ ποτάμι ὀρμητικὸ καὶ τὰ νερὰ του σέρνει
 τὰ διάφανα σὲ λαγκαδιὰ. Σὰν μανιασμένη φθάνει

Νεραΐδα Ἡλιογέννητη καὶ στὸ ποτάμι γέρονι
 τῆς πυρωμένης της καρδιάς τὴ λάβρα νὰ ψυχράνη'
 κι ἐκεῖ, ποὺ μὲ τὲς φουῦχτές της νερὸ μὲ βία παίρνει,
 γλιστρᾷ καὶ παρασέρνεται καὶ τὲς αἰσθήσεις χάνει.

Ἄπ' τὸ κορμί της φράζεται τὸ ρεῦμα καὶ φουσκώνει
 κι ἀπλώνεται καὶ γίνεται λίμνη χαριτωμένη,
 ποὺ γελαστὸς τὰ κάλλη της ὁ Ἥλιος καμαρώνει,

γιατὶ τὴν κόρη του αὐτὴ σιὰ βάρη καθρεφτίζει,
 Μὰ κάποτε ταραζεται ἡ λίμνη ἀγοιευμένη'
 τότε ἡ Νεραΐδα ἀπ' τὸ βυθὸ λυσομανᾷ κι ἀφορίζει.

11.—*Ἀλληγορία*

—Καράβι, πὺν ἔχεις σύμβολο σταυρὸ μ' ἑλιᾶς στεφάνι
καὶ τὰ κατάρτια σου ψηλὰ καὶ τὰ πανιὰ βαμμένα,
πάλλι θὰ πλεύσης στ' ἀνοιχτά, θ' ἀφήσης τὸ λιμάνι
καὶ πέλαγα διάπλατα θὰ σχίσης μανιασμένα ;

Κύττα, πῶς τὰ ταξείδια σου ρημάδι σ' ἔχουν κάνει.
Ποιὸς ἄλλοτε τὲς βάρκες σου, τὰ ξάρτια, τὴν ἀντέννα,
τὴν κουπασιή σου, τὰ πανιὰ δὲν ἤθελε βουσκάνει ;
Καὶ τῶρα πῶς μὲ καταντιὰ τέτοια θὰ πᾶς στὰ ξένα !

Νά, πύκνωσαν τὰ νέφελα, ὁ οὐρανὸς μαυρίζει,
φυσᾷ νοτιᾶς κι ἀρχίνισε βροχή νὰ ψιχαλίξη.
Δὲν μένεις στῆς πατρίδος σου τ' ἀγαπημένα μέρη ;

Γιατὶ σὲ πέλαγ' ἄξενα ζητᾷς νὰ κινδυνεύης ;
Μὲς στὰ νερά σου δὲν μπορεῖς κι ἐσὺ νὰ διαφεντεύης ;—
Μὰ τὸ καράβι ἔφυγε. Τί νὰ ἔγινε ; Ποιὸς ἔξερε ;

12.—*Εὐδαιμονίας δρόμος*

Ἐνα μονάχα ὁ θνητὸς εὐδαιμονίας δρόμο
ἔχει στὴν πρόσκαιρη ζωῇ, πὺν εἶναι σπαρμένη ἀγκάθια,
σιτὲς σκέψεις καὶ σιτὲς πράξεις του νὰ θεωρῆ ὡς νόμο
τὸ νὰ περνᾷ εὐφρόσυνα χωρὶς καημοὺς καὶ πᾶθεια,

νὰ τὴν γλυκαίνει μὲ σπονδὰς στὸν Βάχχο καὶ στὸν Μῶμο,
πὺν δείχνουν καὶ σιτὲς συμφορὲς καὶ σιτὲς χαρὲς ἀπάθεια
καὶ ν' ἀγαπᾷ τὴν Κύπριδα χωρὶς κανένα τρόμο,
μὰ ν' ἀπιστῆ στῶν δώρων της τὴν εὐκόλη ἀστάθεια.

Ἄλλεῶς μὲ σχέδια μάταια τὸν νοῦ του βασανίζει
καὶ τὸ κορμί του ξαντλᾷ, ὅποιος ζητᾷ νὰ λύσῃ
τοῦ κόσμου τὰ προβλήματα ἢ ἄλλους νὰ φωτίσῃ.

Κι ὅποιος νὰ πνίξῃ τοῦ λαοῦ τὸ φρόνημα πασχίζει
καὶ πλούτη, φήμη, δύναμι μὲ κάθε τρόπο κάνει,
ἀργὰ ἢ γρήγορα κι' αὐτὸς μὲ τὴ ζωὴ τὰ χάνει.

13.—Πλάνη

Βλέπεις ἐκεῖ τὰ δυὸ βουνά, πὸν φαίνοντ' ἐνωμένα
 κι ὁ στρατοκόπος, πὸν περνᾷ μακριά τους, τὰ θαυμάζει·
 Εἶν' ἀπ' αὐτὴ τῆ ρίζα τους ἀλληλοχωρισμένα
 ὡς στὴν ψηλὴ τους κορυφῆ, πὸν σπάνια συννεφιάζει,

κι ἔχουν κρημνοὺς ἀνάμεσα καὶ βάραθρ' ἀνοιγμένα.
 Τώρα μ' αὐτὰ τὰ δυὸ βουνά ὄλ' ἡ ζωὴ μου ὁμοιάζει.
 Σ τὴν ὄψι μου τὴν γελαστὴ βροίσκει ἀδερφωμένα
 τὴν εὐτυχία καὶ χαρὰ, ὅποιος κι ἂν μὲ κυττάξῃ.

Ἄλλ' ἂν στὰ σπλάγχνα μου νὰ ἰδῆ ἀπὸ σιμὰ θελήσῃ,
 τὴν πλάνη του ὀργήγορα νὰ νοιώσῃ δὲν θ' ἀργήσῃ.
 γιὰτὶ κάθ' ὅπως φαίνεται, δὲν εἶναι κι ἡ ἀλήθεια.

Βασάνων βάραθρα βαθεὰ σ' ἐμὲ τὴν εὐθυμία
 ἀπ' τὴν καρδιά μου ἐχώρισαν. Χαρὰ κι' ἡ εὐτυχία
 ἀπὸ καιρὸ μοῦ φαίνονται τοῦ κόσμου παραμύθια.

14.—Νύχτας νανούρισμα

Φύλλο στῶν δένδρων τὰ κλαδιὰ κανένα δὲν σαλεύει,
 ἢ νύχτ' ἀπλώθηκε βαθεὰ κι ὁ κότσυφος κουρνιάζει
 κι ἐνῶ στ' ἀστέρι ἀνάμεσα ἡ πούλλεια ταξιδεύει,
 τὸ φεγγαράκι ἀπ' τὸ βουνὸ τὸ ἀχνό του φῶς μοιράζει.

Μεσάνυχτα νέκρα παντοῦ στὴ φύσι βασιλεύει.
 Μονάχα στὴν ἀκρογιαλιὰ τὸ κῦμ' ἀναστενάζει,
 σὰν ν' ἀγκαλιάξῃ καὶ φιλᾷ τὸ ταίρι, πὸν λατρεύει,
 κι ὁ Ζέφυρος στὸν οὐρανὸ τὸ στέναγμ' ἀνεβιάζει.

Νύχτα γλυκειά, πὸν ἀνασασμὸ σὲ στήθια πονεμένα
 χαρίζεις καὶ τὰ μάγια σου τὰ ὄνειροπλασμένα
 σκορπᾷς παντοῦ, στὰ πέλαγα, στὰ δάση, στὰ βουνά,

νανούρισε τοὺς πόνους μου, σὰν ἄλλοτε, καὶ τώρα,
 καὶ χύσε στὴν καρδοῦλα μου τᾶτίμητά σου δῶρα,
 γιὰ ναῦρη τὴν ἀνάπυσι καὶ τὴ χαρὰ ξανά.

15.—*Ἡ ζωή μου*

Ζωή μου δίχως θάνατο πῶς τώρα νὰ σὲ φύγω ;
τρόπο δὲν βρίσκω. Ἄπειρα εἶναι τὰ βιάσανά σου,
πὺρ ὑποφέρω, μὰ ἄπειρα εἶναι καὶ τὰ καλά σου·
γι' αὐτὸ βαθεὰ τοὺς πόνους μου μὲς στὴν καρδιά μου πνίγω.

Ὅταν πρῶτ' τὰ μάτια μου στὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀνοίγω,
αἰσθάνομαι τὴ χάρι σου κι ὅλα τὰ θέληγιά σου
στὸ ἀηδονοκελάηδημα ἀκούω τὴ λαλιά σου
καὶ μὲ τὴ δροσο τῆς ἀγῆς δάκρυ χαρῆς μου σμείγω.

Ἄλλ' ὅταν πέσω στὴ δουλειά, στοὺς κόπους, στὲς φροντίδες
καὶ μοῦ δειλιάζη ἡ καρδιά καὶ χάνονται μιὰ—μιὰ
ῥοσες γιὰ ἐσένα ἔπλασα μανάκριβες ἐλπίδες

καὶ στὸ κορμί καὶ στὴν ψυχὴν ἀπάντεχ' ἄρρωστήσω
καὶ πονθενὰ στοὺς πόνους μου δὲν βρίσκω ἀπανημιά,
νὰ σ' ὑποφέρω δὲν βαστῶ μήτε καὶ νὰ σ' ἀφήσω.

16.—*Καρδιά μαρμαρωμένη*

Τί μὲ κυττάξεις μὲ καρδιά κοῦα, μαρμαρωμένη,
σὰν τῆς ἀγῆς σου τὸ ἄγαλμα ; Καθὼς ἀπ' τὸ λιθάρι
τὸ νεραϊδόμορφο μιλιὰ, ἔτσι ἀπὸ σὲ δὲν βγαίνει.
Τί ψύχρα καὶ τί σιωπὴ ἐπάνω σας ἐσπάρη.

Δὲν εἶμ' ἐχθρὸς σου οὐδ' ἐσὺ εἶμένα εἶσαι ξένη.
Πλησίασέ με γελαστὴ μὲ λόγια καὶ μὲ χάρι.
Μὴ φεύγης, σὰν σὲ συναντῶ, μὴ ζῆς σ' ἐμὲ κρυμμένη.
Στάσου σιμὰ στὸ ἄγαλμα, νὰ γείνητε ζευγάρι.

Αἴ! τώρα ποῖο ἀπὸ τὰ δυὸ ὁ δόλιος νὰ φιλήσω ;
ποιοῦ τὴν ψύχρα μὲ θερμὴ καρδιά μου ν' ἀντικρύσω ;
αὐτὸ τὸ ἄψυχο ἢ σέ, ποῦ εἶσαι ζωντανή ;

Ἄχ! ἄς ριφθῶ στὸ ἄγαλμα κι ἄς τὸ σφιχταγκαλιάσω
καὶ μὲ λαχταριστὰ φιλεῖα παντοῦ ἄς τὸ σκεπάσω...
Ἴσως τὸ στηθὸς σου γιὰ ἐμὲ θὰ νοιώσης, ἂν πονῆ.

17.—*Ἡ μόνη παρηγοριά*

Βογκοῦν τὰ πεῦκα στὸ βουνό, ὁ οὐρανὸς βουρκώνει,
τὰ κύματ' ἀφροσκέπαστα σπίνουν στὸ περιγιάλι.
Σ τὴ μόρα καὶ νεροποντῆ· στὴ θάλασσα σιμώνει
παρθένα καὶ μοιρολογᾷ : —κρίμα στὰ τόσα κάλλη—.

—Τὰ μάτια μου ἐμαύρισαν, ὁ νοῦς μου πιά θολώνει.
Θεέ μου, πάρε με ψηλά στὴ θεία σου ἀγάλη·
ἀπέθαν' ἡ ἀγάπη μου, ἡ συντροφιά μου μόνη.—
—Τὰ κλάμματά σου στὸν νεκρὸ ζωὴ δὲν δίνουν πάλι·

πές μου, ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τί θέλεις νά σου χύσω
στὸν πόνο σου σὰν βάλσαμο νά σὲ παρηγορᾷ ; —
—Τότε νά κλαίω ἄφσε με κι ἂν νά τὸν ἀναστήσω

τὸν ἄμοιρο δὲν ἤμπορῶ. Γιὰ μιὰ καρδιά καμμένη
στὸν ψεύστη κόσμο, ποῦχασε τὴ μόνη της χαρά,
ἡ λύπη καὶ τὰ δάκρυα παρηγοριά ἄς μένη...—

18.—*Ἡ ξενιτειά*

Ἡ ἄνοιξις ἀνθόσπαρτη μὲ τὲς μοσκιᾶς προβάλλει,
Σ τὰ δένδρα πολυκέλαδα πουλλάκι· φτερουγίζουν·
αἱ κέρδικες ζευγαρωτὲς σιῆς βρύσεις τριγυρίζουν·
κι ἡ θάλασσα γλυκοφιλᾷ τὸ πράσινο ἀκρογιάλι.

Ὅλα στὸν κόσμο χαίρονται σιῆς φύσεως τὰ κάλλη·
μονάχα τὴν καρδούλα μου πληγές καὶ πίκρες σχίζουν·
τῆς ξενιτειᾶς τὰ βάσανα τὸ νοῦ μου τρικυμίζουν
καὶ σ' ἐρημόβραχο χτυπῶ τὸ ἔρημο κεφάλι.

Ἄχ ! ξενιτειά κατάρατη καὶ πλάνα ἀναθεμά σε,
ποῦ τρώγεις τὲς ἑλπίδες μου καὶ φθέρνεις τὴ ζωὴ μου·
κάλλιο νά μὴ σ' ἐγνώριζεν ἡ γελαστὴ ψυχὴ μου.

Καὶ σὺ πατρίδα μου γλυκεῖα εὐτυχισμένη γᾶσαι·
σιῆς ξενιτειᾶς τὰ τριστρατα καὶ τὴν πυκνὴν ἀντάρα·
ἔχω καρδιόχτυπο τρανὸ γιὰ σένα καὶ λαχτάρα.

19.—Καρδιές τρικυμισμένες

Εἶναι νησιά στὰ πέλαγα, τοῦ Ἄδου ἀπορριξίμια,
χωρὶς πουλλιῶν κελήδημα, ξηρά, συννεφιασμένα
τὰ τρέφει ἡ ἄγρια θάλασσα μὲ τῶν ψαριῶν ψοφίμια
καὶ στὰ ἀκρογιάλια τοὺς βορεῶς βογκᾷ τ' ἀφωρισμένα.

Σ τὴν ἀμμουδιά τοὺς κείτονται ἐδῶ κι ἐκεῖ συντρίμμια
καράβια πολυτάξειδα, αἰῶνας σαπισμένα,
κι ἀνάμεσά τοὺς κόκκαλα νεκρῶν ναυτῶν ἀγρίμια
ἀνακατώνουν σὰν στοιχεῖα τὲς νύχτες φρενιασμένα.

Εἶναι καρδιές σὰν τὰ νησιά αὐτὰ τρικυμισμένες,
ποὺ ἀγάπη δὲν τὲς μύρωσε, τὲς ἔθρεψεν ὁ πόνος
καὶ ζοῦν ἀπὸ τὰ μάτια μας μακρυνὰ ξεχωρισμένες.

Σάπια συντρίμμια ναναγιῶν, σαρακοφαγωμένα,
ἐσκορπίσεν ἀλύπητα σ' αὐτὲς ὁ μαῦρος χρόνος,
ἐλπίδες, πόθους, ὄνειρα μὲ βάσανα πλασμένα.

20.—Παραβολή

Οὔτε μ' οὐράνιο Χερουβεῖμ, τῶν ἐκκλησιῶν καμάρι,
οὔτε μὲ τὸ τριαντάφυλλο, ποὺ μυρωδιές ξεχύνει,
οὔτε μὲ τὸ ἄστρο τῆς αὐγῆς, ποὺ φῶς σκορπᾷ καὶ χάρι,
οὔτε μ' ἀρχαῖο ἄγαλμα, ποὺ ἀνθοῦν ἀγνεῖας κρῖνοι,

νὰ σὲ συγκρίνω δὲν τολμῶ τῆς ὁμορφιάς βλαστάρι.
Εἶν' ἄψυχο τὸ ἄγαλμα, τὸ φῶς τοῦ ἄστρου σβήνει,
ἀνθίζει τὸ τριαντάφυλλο σ' ἀγκάθινο κλωνάρι
κι ὅπως ἐσὺ τὸ Χερουβεῖμ φιλεῖα γλυκὰ δὲν δίνει.

Λὲν βρίσκω τίποτε ὁμορφο στὸν κόσμον σὰν ἐσένα
Γιατὶ οὐράνιο Χερουβεῖμ μ' ὀλόθερμη ἀγκάλη,
τριαντάφυλλο ἀνάγκαθο μὲ φύλλα μυρωμένα,

ἄστρο μὲ φῶς ἐρατεινὸ, ποὺ πάντοτε φωτίζει
καὶ ἄγαλμα μὲ ζωντανὰ τῆς Ἀφροδίτης κάλλη,
μὲ τί ἄπ' ὅλα γύρω μου νὰ συγκριθῆ ἄξιζει ;

21. — Ἀποχαιρετισμὸς

Σοῦ ἀφίνω ὑγεία, νησάκι μου, μὲ τὰ πανώρραια μέρη
καὶ φεύγω γιὰ τὴν ξενιτειά. Πῶς ἡ καρδιά μου κλαίει !
Τὸ κῆμα ἀφορίζει στὸ γιαλό, τὸ ἀγεράκι πνέει
κι ἡ βάρκα μου μὲ καρτεροῦ. Τὸ μέλλον μου ποιοὺς ξέρει :

Μὴ κλαίης γιὰ τὸν χωρισμὸ χρυσό μου περιστέρι,
θὰ ξεφτυρώσουν μέσα σου σ' ὀλίγο πόθοι νέσι.
Μήπως τὸ λούλουδο ὁ χιονιάς κι ἡ παγωνιά κι ἂν καίη
μπουμπούκια μὲ τὴν ἄνοιξι ἄλλα δὲν ξαναφέρει :

Νὰ τῆς βαρκούλας τὸ πανὶ φουσκώνει. Ἄς κινήσω,
Κι ἂν πέλαγα διάπλατα καὶ χῶρες διασχίσω,
γιὰ σᾶς πατρίδα, ἀγάπη μου παντοῦ θὰ λαχταροῦ.

Κι ἂν μάθετε, πῶς πέθανα μακρὰ σὲ χῶρα ξένη,
γιὰ τὴν ψυχὴ μου χύσετε δάκρυ τὴν πικριμένη
καὶ στήσετε γι' ἀνάμνησι τὸν μαῦρό μου σταυρό.

22. — Ἐλ' ἄς ξεχάσωμεν

Ἐλ' ἄς ξεχάσωμεν, καλή μου, τόρρα
ὅτι ἀγαπηθήκαμεν πολύ.
Τοῦ χωρισμοῦ μας πλησιάζει ἡ ὥρα
κι ἄς τὴν σφραγίσωμεν μ' ἓνα φιλεῖ.

Μὴ μᾶς πλανήσῃ τῆς καρδιάς ἡ μπόρα
σὰν στὰ ταξίδια δὲν μᾶς ὠφελεῖ.
Ἐλ' ἄς καθίσωμεν στὰ δροσοφόρα
χορτάρια, πὸν λαλοῦν κορυδαλοί,

κι ἀκούοντάς τους, πῶς χελιδόνια
ἦσαν ἄς βλέπωμεν γοργοπερνοῦν
ἀγύριστα σὰν τὰ παλαιὰ μας χρόνια

κι ἄς ζήσωμεν στιγμὲς σὰν τὰ παιδάκια,
ποῦ παίζουν ξένοιαστα καὶ τριγυροῦν
χωρὶς χθὲς κι αὔριον μὲς στὰ χειλάνια...

23.—*Ἀγνή ἀγάπη*

Δὲν ἔπρεπε στὸ φέρετρο μὲ δάκρυ νὰ σιμῶσω
οὐδὲ τὸν ἀσπασμὸ σ' ἐσὲ τὸν ὑστερνὸ νὰ δώσω.
Τῶν ἄλλων ἦσαν κίβδηλα τὰ δάκρυα κι ὁ πόνος,
γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπείρεπαν νὰ κλαύσω ἐγὼ μόνος.

Ἡθέλησα τὴν μνήμη σου ἀγνή νὰ περισώσω
καὶ τοῦφρανοῦ σου τὸ ὄνομα νὰ μὴ σοῦ κηλιδώσω
γι' αὐτὸ σὰν ξένος πάσχιζα νὰ φαίνομ' ἐπιμόνως,
ἂν κι ὁ χαμὸς σου μ' ἐπνιγε κι ἡ ἀδικία συγχρόνως.

Κι ἦταν ἀγνή ἡ ἀγάπη μας, ἀδερφικὴ, τιμία,
χωρὶς κανένα πειρασμὸ, χωρὶς τὴν ἁμαρτία.
Κι ἂν σὰν τρελλὸς στὸ μνήμά σου νύχτα μὲ τὸ φεγγάρι

ἀγρύπνησα καὶ δάκρυα σὰν κρήνη ἔχω χύσει,
ἔθρηνησα στὸν Ἄγγελο τὴν γῆ, ποῦ ἔχει ἀφήσει,
τὴν Ὀμορφιὰ κι Ἀγνότητα, τὴν Ἀρετὴ καὶ Χάρι.

*Ἀφιερῶται εἰς τὴν μνήμην τῆς ξανθῆς καὶ ὀραίας Τευτονίδος Ἀμαλίας
Mühlberger, ἀποθανούσης ἐξ ὀξείας νόσου ἐν Μονάχῳ τῆς Βαυαρίας τῇ 1 Νοεμ-
βρίου τοῦ 1904.

24.—*Στὸ παιδί μου*

Σὺ μοῦ τὸν ἔδωκες καὶ σὺ τὸν ξαναπῆρες πάλι,
Θεέ μου, τὸν μονάκριβο στὸν κόσμον θησαυρό μου,
Σὰν ἔγερνε στὰ στήθια μου τ' ὀλόξανθο κεφάλι,
στὸ θεῖό του χαμόγελο ξεχνοῦσα τὸν καημὸ μου.

Ὅταν τὴν κούνια του ἀδειανὴ ἰδῶ στὸν σηκωμὸ μου,
νοιῶθω καρδιόχτυπο σφοδρὸ καὶ στὸ μυαλό μου ζάλη
θαμβώνονται τὰ μάτια μου, χάνω τὸν λογισμό μου
κι ὁ κόσμος μοῦ εἶναι σκοτεινὸς χωρὶς χαρὲς καὶ κάλλη.

Ἄχ! ἄγγελέ μου, στήριγμα τῶν γηραιῶν μου μόνο,
παρηγοριὰ στές πίκρες μου καὶ βάλαμο στὸν πόνο,
ἐπέταξες στοὺς οὐρανοὺς μὲ τὰ λευκὰ φτερά σου.

Ἄν ἔπρεπε στὴν γῆν ἐδῶ λίγο καιρὸ νὰ ζήσης,
γιατὶ ἀγάπη γύρω σου τόσον πολλὴ νὰ χύσης;
Κι ὁμως, Θεέ μου, ἄς γενῆ τὸ θεῖο θέλημά σου...

Δάκρυ εἰς τὴν μικρὰν Μαρτῦραν μου, τὴν πλήρη κάλλους καὶ χάριτος,
ἣτις ἀπέπη εἰς τοὺς οὐρανοὺς πρὶν ἢ ἀνθήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς.

25. — *Ἡ μοῖρα τῶν ναυτῶν*

ὦ! πόσοι ναῦτες μίσεισαν μ' ἐλπίδες σέ ταξείδια
 κι ἐτάφηκαν οἱ δύστυχοι ἀπ' τὴν ἀνεμοζάλη
 στῆς θάλασσης τὴν ἀσπλαγχνὴ καὶ κρυερὴν ἀγκάλῃ
 καὶ στὰ κορμιά τους ρίξωσαν φύκια, λιθάρια, στρεΐδια!

Καὶ πόσους πάλι κύματα ὡσὰν ἀποτρογίδια
 ξεβράζουν ἢ σὲ ἀμμουδιᾶς ἢ σ' ἄγριο περιγιάλι
 καὶ τὸ στερνὸ νανούρισμα ὁ Ζέφυρος τοὺς ψάλλει
 κι οἱ συγγενεῖς τοὺς καρτεροῦν—ἄχ!—μ' ὄνειροπλουμμίδια!

Κι δὶαν μὲ χρόνια σωριασθοῦν κι αὐτοί, ποὺ τοὺς νθυμοῦνται,
 ἢ σκορπισθοῦν ἐδῶ κι ἐκεῖ, κι οἱ ναῦτες λησμονοῦνται
 κι οὔτ' ἀγκωνάρι οὔτ' ἰτιά δείχνει αὐτῶν τὸ μνήμα.

Ἄχ! κύματα, τὸ φόβητρο στὸν γέρο καὶ στὴ χήρα,
 ὁ ἄγριος βόγκος σας ξυπνᾷ τὴ θλιβερὴ μου λύρα
 νὰ κλαύσῃ ὅσους πνίγετε μὲ τὸ φοιχτιό σας κοῖμα.

26. — *Εἶσαι παιδί*

Εἶσαι παιδί κι εἶθε παιδί παντοτεινὰ νὰ μένης.
 Τὴν ἀθωότη τὸ παιδί στὸν κόσμον συμβολίζει.
 Εἶθε ἀγνή σὰν τοῦ παιδιοῦ ψυχὴ νὰ σὲ στολίξῃ
 μ' ὅλες τὰς χάρες τῆς Ψυχῆς τῆς μυθολογημένης

ἀπόνηρη στὴν συντροφιά μ' ὄλους νὰ συντυχαίνης,
 νᾶχης τιμὴ καὶ σεβασμόν, ὅπως καὶ σοῦ ἀξίζει,
 κι ἀκλόνητη ἢ μοῖρά σου ὑγεία νὰ σοῦ χαρίζῃ,
 τῆς πικραμένης μου ζωῆς τοὺς πόνους νὰ γλυκαίνης.

Ἔτσι μ' ἀγάπη ἀκοίμητη νὰ ζῶ σιμὰ σου θέλω,
 χωρὶς φοροῦνα τῆς ζωῆς καμμιά νὰ συνταράξῃ
 τὸν μόσχον τῆς δμόνοιας μας σὲ λόγια ἢ σὲ πράξι.

Καὶ σὰν πεθάνω μιὰν εὐχὴ νὰ σοῦ ἀφήσω μέλλω
 μὲς ἀπ' τὰ φυλλοκάρδια μου μὲ χεῖλεια κουρασμένα:
 —μείνε παιδί κι ἐνόσω ζῆς, μὴ λησμονῆς κι ἐμένα.—

27.— Συμβουλή

Πανώραιο παλληκάρι μου, κρῖμα στή λεβεντιά σου !
Γιατί βαθειά τὴν ὄψι σου ρυτίδα χαρακώνει,
τὰ χεῖλια σου χαμόγελο κανένα δὲν μυρώνει
κι ἀπελπισιὰ κατάμαυρη φρωλεύει στὴν καρδιά σου ;

Μήπως γιὰ τὴν ἀγάπη σου, ποὺ μ' ἄλλον ξεφαντώνει ;
Ἐπιθυμεῖς τὰ χάρδια τῆς πάλι στὴν ἀγκαλιά σου,
τὸ στόμα τῆς τὸ δλόγλυκο στὰ ἀτέλειωτα φιλειά σου,
τὰ στήθεια τῆς, ποὺ γέροντας σοῦ πράϋναν οἱ πόνοι ;

Ὡ τῆς ἀγάπης θῦμα ἐσύ, ἀνήξερο παιδάκι,
λησμονά, παῦσε ν' ἀγαπᾷς αὐτήν, ποὺ σὲ μισεῖ.
Δὲν σοῦ ἀρκεῖ τῆς ἀπιστιᾶς, ποὺ ἔπιες τὸ φαρμάκι ;

Σὰν κῦμα ἡ ζωὴ περνᾷ, ποὺ σπάνει στὸ ἀκρογιαλί·
στιγμὴ μὴ χάνης· κύτταξε ἄλλη νὰ βρῆς κι ἐσύ·
μὰ ν' ἀπιστιῆς στῶν γυναικῶν τὸ ἀδειανὸ κεφάλι...

28.— Σειρήνων τραγούδι

— Ἐλα σιμά μας, στρέψ' ἐδῶ τοῦ καραβιοῦ τὴν προῶρα,
ἄφησε τὸ ἄγριο πέλαγο, τὸ ἀφροσκεπασμένο·
πιάσε στὸ ἀραξοβόλι μας, στὴ φημισμένη χώρα,
τραγούδι μὲ γλυκὰ φιλειά ν' ἀκούσης μαγευμένο.

Κύττα στὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ τὸ ὄνειροφανταγμένο
πῶς σπαρταροῦν τὰ ἀφράτα μας στήθι ἀπὸ πόθο τώρα,
στὴν ἀγκαλιά μας τὴ θερμὴ ρίψε τὸ πονεμένο
κορμὴ σου ἀπ' τὰ βάρσανα, τῆς μοῖρας σου τὰ δῶρα,

Κι ἂν ὁ βορεᾶς σ' ἐπάγωσε κι ἂν σ' ἔβρεξε τὸ κῦμα
θὰ σὲ θερμάνωμεν ἡμεῖς, γιὰ πάντα ν' ἀπολαύσης
τὴν εὐτυχία, ποὺ ζητᾷς μὲ κουρασμένο βῆμα

τόσον καιρό. Κακόμοιρε, σιῆς ἀπολαύσεις μόνο
τοῦ κόσμου νὰ τὴν βρῆς μορεῖς· ἀλλεῶς πικρὰ θὰ κλαύσης,
σὰν ἀπ' τοῦς κόπους σωριασθῆς συντριμμι μὲ τὸν χρόνο.

29. — Σὺ γρήγορα θὰ μὲ ξεχάσης

Σὺ γρήγορα θὰ μὲ ξεχάσης
 παιδί στον πρῶτον ἔρωτά σου,
 κι εὐτυχισμένον θ' ἀγκαλιάσης
 ἄλλον στήν τόσην δημοφιλίᾳ σου

Ἴσως περάση πολὺς χρόνος
 κι ἐγὼ πιά γερός ἀσπρομάλλης
 τὰ γαλανὰ σου μάτια μόνος
 θὰ ἐνθυμοῦμαι σὰν τῆς προσάλλης.

Ἐγὼ ὅμως δὲν θὰ σὲ ξεχάσω
 καὶ μὲ τὸν πόνο στήν καρδιά μου
 νὰ σ' ἀγαπῶ δὲν θ' ἀποστάσω,
 ὦ πρώτη τῆς ζωῆς χαρὰ μου,

Κι ἴσως στήν ὕστερῃ πνοή μου
 μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη
 θὰ παραστέκη ἀντικρύ μου
 ἡ θεία σου μορφὴ σὰν φίλη.

30. — Ὁ Γρηγόριος Μαρασλῆς

Σ τὸν κόσμο, ποὺ τῆς ἀδικιᾶς τ' ἀγκάθια ριζωμένα
 κáι μινουν τὸν δρόμο τῆς ζωῆς ὀλόρθα μονοπάτια
 κι ὁ χεῖμαρρος τοῦ ὕλισμοῦ στοιβάζει καταπάτια,
 ποὺ πνίγουν μὲ τὴν βόχα τους αἰσθήματα κρουμένα,

φυτρώνουν ἀναπάντεχα λουλούδια μυρωμένα,
 φερμέν' ἀπ' ἄλλα κλίματα, τοῦ ἡλίου τὰ παλάτια,
 καὶ φῶς σκορποῦν ἀνέσπερο στῶν ἀσθενῶν τὰ μάτια
 καὶ βάλσαμο παρηγοριᾶς σὲ στήθεια πονεμένα.

Εἶναι διαμάντι τοῦ οὐρανοῦ, ἠλιόφεγγη ἀχτίδα,
 πνοὴ Ζεφύρου ἀβεσθη στὸν κόσμο ἢ καλωσύνη
 κι ἂν ζῆ στὴ γῆ τὴ θεία της θάχη ἄλλου κοιτίδα.

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ λούλουδα κι ὁ Μαρασλῆς προβάλλει.
 Τῆς φτώχειας καὶ τῆς δυστυχιάς τοὺς πόνους ἐλαφρύνει.
 Πόσον τοῦ πρέπει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμιοῦ τὰ κάλλη!

Φθίνοντος τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1900 ἢ ἐν Φιλίππουπόλει ἐκδιδομένη ἐφημερίς *Εἰδήσεις* τοῦ Αἴμου ἐξέδωκε πανηγυρικὸν εἰκονογραφημένον τεύχος ἐπὶ τῇ μελλούσῃ κατὰ Σεπτέμβριον ἐνάρξει τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων τῶν ἀρρένων τῆς πολυπαθοῦς ἐκείνης Ἑλληνικῆς κοινότητος ἐν τῷ μεγαλοπρεπεῖ τριωρόφῳ σχολικῷ μεγάρῳ, ὅπερ πρόφρων ἀδρᾶ διαπάνη ἀνήγειρε χάριν τῶν ἑαυτοῦ Ἑλλήνων συμπολιτῶν ὁ ἐν Ὀδησσῷ ὁμογενὴς Φιλίππουπολίτης καὶ μυστικοσὺμβουλος τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας Γρηγόριος Μαρασλῆς, μέγας ἐθνικὸς εὐεργέτης. Ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ τεύχους ἐτέθη ἡ εἰκὼν τοῦ Ὁραίου καὶ καλοκάγαθου πρσβύτου, ὕφ' ἣν ἐδημοσιεύθη τὸ δεκατετράστιχον τοῦτο.

31.—Οἱ δμμορφοὶ νεκροὶ

Κυτῆτε τοὺς λεβέντηδες, ποὺ εἶναι σκοτωμένοι
γιὰ τῆς πατρίδος τὴν τιμὴ ἀπὸ πληγῆς γεμάτοι !
Ἄφῆκαν δαρνοστόλιστοι τὴ γῆ τὴ ματωμένη
στῆς Λόξης τὸ ἅγιο ν' ἀνεβοῦν κι ἀθάνατο παλάτι.

Τῶν γηρατειῶν τὸ μαρμαρὸ δὲν γνώρισαν θλιμμένοι
οὔτε ἀρρώστιας πυρετοὺς πεσμένοι σὲ κρεββάτι
στά νεᾶτά τους τὰ ἀνθόβολα σὰν βρόχοι σιηλωμένοι
μ' ἀτρόμητο ἀντίκουσαν τὸν θάνατό τους μάτι.

Κι ἂν συγγενεῖς δὲν πράϋναν τοὺς πόνους στὲς πληγῆς τους
οὔτ' ἀσπασμὸ τοὺς ἔδωκαν γιὰ ἕστερνή φορὰ,
καθένας μὲς τὴ μοῖρά τους πρέπει νὰ λαχταρᾷ.

Μὴ τοὺς λεπᾶσθε, πέταξαν στά ἀστέρια αἱ ψυχές τους
καὶ τὴν πατρίδα κάθε μιὰ ἐκεῖθεν εὐλογεῖ.
Γι' αὐτὸ ἀκόμα καὶ νεκροὶ εἶν' δμμορφοὶ στὴ γῆ.

*Αφιερῶνται εἰς τοὺς ἥρωας ἐνδόξους νεκροὺς κατὰ τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον τοῦ 1913.

32.—Τὸ ἀγνωστο παλληκᾶρι

Μικρὰ στὴ μάχη ἔπεσε τὸ ἀνδρεῖο παλληκᾶρι
κι ἑτάφη, ἥρωας ἀγνωστος, σ' ἓνα σιμὰ ρημάδι
οἱ σύντροφοὶ τοῦ ἔστησαν ἐπάνω του ἀγκωνάρι,
τάφου νεκροῦ πολεμιστοῦ τὸ πρόχειρο σημάδι.

Μετὰ τὴν μάχη μὲ σταυροὺς κι ἐπιγραφῆς ἐσπάρη
παντοῦ τὸ νεκρογέμιστο κι ἀπέραντο λιβάδι
στολίζει ἀνθοστέφανο ἢ καὶ δαρνοκλωνάρι
ἐκείνους, ποὺ τῆς λησμονιᾶς ἐσκέλασε σκοτάδι.

Καὶ ταξιδεύουν οἱ δικοὶ κι ἀσπάζονται τὸ χῶμα,
ποὺ κρύφτει μὲς στά σπλάγχνα του ἀγάπημένου σῶμα
καὶ κλαίουν, ὅπου τὸ ὄνομα τὸ μνημᾶ του δηλώνει.

Στὸν τάφου τὸν ἀπόκεντρο, ποὺ σκέλασε χορτάρι
κι ἀναγκαλιᾶζει ἀγνωστο τὸ ἀνδρεῖο παλληκᾶρι,
κανένας δὲν μοιρολογᾷ, κανένας δὲν σιμώνει ;

33.—Τι ὠφελεῖ κανεῖς νὰ ζῆ ;

Εὐτυχησμένος ὅποιος μας τὰ μάτια του σφαλίσῃ
 κι ὁ Χάρος σιὰ παλάτια του νωρίς τὸν κατεβάζῃ,
 προτοῦ τὸν βλάψουν τῶν ἐχθρῶν τὰ πάθη καὶ τὰ μίση
 καὶ σὲ κρεββάτι ἀρρωστιᾶς φίλους δὲν δοκιμάζῃ.

Κι ἂν σὰν ἀστέρ' ἢ ὁμορφιά κι ἡ νεότης ἔχη δύσει
 καὶ τοῦ χειμῶνα ὁ χιονιάς καθ' ὄρα πλησιάζῃ,
 ἢ ἂν πνοὴ τῆς μοίρας μας καθ' ὄνειρο ἔχη σβῆσει
 κι ἀπελπισιὰ τὰ σπλάγχνα μας ἀκοίμητη σπαράζῃ.

τί ὠφελεῖ κανεῖς νὰ ζῆ ; Κι ἂν ἡ ζωὴ μας χρόνια
 μὲ πίκρες καὶ μὲ βάσανα μονάχα πιρατείνεται,
 κι ἂν, ὅπως σιτὲς βουνοκορφὲς στοιβάζονται τὰ χιόνια

καὶ δὲν ἀνθίζει λουλούδο ἢ θάμνος πρασινίζει,
 ἔτσι ψυχρὴ καὶ ἄγονη σὰν τοὺς παγῶνας γίνεται,
 δὲν εἶναι κάλλιο νὰ μὴ ζῆ ἢ ζῶντας νὰ γογγύξῃ ;

34.—'Η ἀπόλαυσις τῆς ζωῆς

Πῖνε καὶ σὺ πειλλάκι μου. Τὸ ἀσημένιο τάσι
 μὲ τὸ κρασί τῆ λησιμονιά σ' ὅλους ἀπλοχερῶ.
 Θὰ πιούμην ὁ αὐγερινὸς σιτὸν οὐρανὸν ὡς νὰ σκάσῃ.
 Φιλειά, τραγούδια καὶ κρασί ἢ νεότης μᾶς κερῶ.

Τί τὰ κλωθογυρισματα τῆς μοίρας νὰ ἐξετάσῃ
 ὁ ἄνθρωπος ; Τὸν δρόμο του καθένas μας περνᾶ.
 "Ὅποιος ἀνοίξεις πιδὸ πολλὰς ἀνθόλουστες περάσῃ,
 νὰ μετανοιώσῃ δὲν μπορεῖ. Ὁ χρόνος μὴ γυρνᾶ ;

Σὰν τὰ λουλούδια τῆς αὐγῆς κι ἡ νεότης μας ὁμοιάζει
 ἐκεῖ, ποὺ ἀνθοῦν, μαραίνονται, χάνουν τὴ μυρωδιά
 μὴ σε πλανήσουν ὄνειρα, μόν' ἄκου τὴν καρδιά.

Λουλούδι, ποὺ μαράθηκε, ποιδὸς τὸ γλυκοκυττάζει ;
 Χαίρου γι' αὐτὸ τὰ νεᾶτά σου. Σὰν ἔρθουν γηρατειά,
 τοῦ κάκου τότε θὰ ζητᾶς ἐρωτικὴ ματιά.

35.—*Τὴ κλαίω*

Δὲν κλαίω γιὰ τὴν φτώχεια μου. Καθόλου δὲν μὲ μέλλει
γι' αὐτὴ καὶ γιὰ τῶν φίλων μου τὰ λόγια τὰ πικρά·
ὅπως τὸ στόμα τὸ πικρὸ γλυκαίνω μὲ τὸ μέλι,
πίνω καὶ βρίσκω κάποτε παρηγοριὰ μικρά.

Κλαίω γιὰ τὰ γεράματα, ὃ χρόνος ποῦ μοῦ στέλλει,
γιὰ τὲς ἐλπίδες καὶ ὄνειρα, ποῦ χάνονται νεκρά,
γιὰ τὲς πληγές, ποῦ μ' ἀνοίξαν τῆς ἀρρωστιᾶς τὰ βέλη,
γιὰ τ' ἀνθισμένα νειᾶτά μου, ποῦ δὲν ἦσαν μακρά.

Ὅταν στὸ ἄνθος ὃ καιρὸς τὰ ἴχνη του ἀφήσῃ
ἢ στὸ ἠλιόφυρ' ὁμορφιὰ χάσῃ καὶ μυρωδιά,
δὲν εἶναι κάλλιο πάραυτα καὶ νὰ φυλλοροήσῃ :

Κι ὅταν τὸ χιόνι στοιβασθῇ σὲ κανενὸς κεφάλι
ἢ ψυχρανθῇ ἀπ' ἀρρωστιᾶς καὶ πίκρας ἢ καρδιά,
ἐκτὸς ἀπὸ τὸν θάνατο γιαντρεῖά ὑπάρχει ἄλλη :

36.—*Ἡ δίχορδη κιθάρα*

Εἶν' αἱ καρδιές μας ὅμοιες μὲ δίχορδη κιθάρα,
ὁποῦ σιὰ χέρια τῆς βασιᾶς ἢ τυφλομάτα Τύχη
καὶ τότε μοιρολόγια ἤχουν, στενάγματα, κατάρα
καὶ τότε μελιστάλαχοι χαρᾶς καὶ γέλιων σίχοι.

Μέσ' στῆς ζωῆς τὴν ξεστεριά, στοὺς πόνους, στὴν ἀντάρα
τὰ δάχτυλά τῆς τὲς χορδὲς χτυποῦν, ὅπως τῆς τύχη,
κι ἐκεῖ, ποῦ γλυκοτραγουδα ἀκούμεν μὲ λαχάρια,
σπαραχτικοὶ ἀπελπισισᾶς μᾶς συνταράσσουν ἤχοι.

Πίσω ἀπ' τὰ κλωνόφυλλα τοῦ φουντωμένου τίλλιου
μιὰ μιὰ αἱ ἀχτίδες χάνονται αἱ ὑστερονῆς τοῦ ἡλίου
κι αἱ ὥρες μας γοργοπερνοῦν στῆς Μοίρας τὸ ὄρολόγι.

Καὶ τῆς ζωῆς μας τὰ ὄνειρα σβήνουν ἀγάλι' ἀγάλια
καὶ κλείμεν τὰ μάτια μας στοῦ Χάρου τὴν ἀγκάλια
ἢ μ' ἓνα γλυκοτραγουδο ἢ μ' ἓνα μοιρολόγι.

37.—Στὸν θάνατό σου ¹⁾

Δώδεκα χρόνια ἔζησες, χρηστή Σμαρῶ, μαζί μου
 κι ὁ Χάρος ξάφνω σ' ἄρπαξεν ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά μου
 καὶ τώρα κακοροϊζικός περνῶ πιά τὴ ζωὴ μου
 καὶ τίποτε τὸν πόνο μου δὲν σβήνει στὴν καρδιά μου.

Εἶν' ἀπ' τὴ φύσι μου βαθὺ κάθε συναίσθημά μου,
 γι' αὐτὸ καὶ συγκεντρώνονται σ' ἐσένα οἱ λογισμοί μου.
 Ἴτι, ἂν αἱ μέρες μου περνοῦν κι ἀσπρίζουν τὰ μαλλιά μου,
 ἀφοῦ γιὰ πάντα μ' ἄφηκες συντροφίσσα Ψυχὴ μου ;

Σ' αὐτὴ τὴ γῆ, ποὺ σέρνομαι λείψαν' ὄχρὸ μὲ κλάμμα
 κι ὀλόγυρα μοῦ φαίνονται ὅλα νεκρὰ ἢ μαῦρα
 κι εἶναι καθ' ὅρα μου δακρυῶν καὶ στεναγμῶν μου κράμα,

Θεέ μου, τὴν ἀνάπαισι ζητῶ σε τὴν αἰώνια
 καὶ μοιρολόγι κάποτε στὸν τάφο μου ἀπ' τὴν αὔρα...
 Ἄγαπηθήκαμεν πολὺ στὰ δώδεκ' αὐτὰ χρόνια...

[Ἐπὶ τοῖς τεσσαρακοστοῖς τοῦ θανάτου τῆς πολυφιλήτου μοι συζύγου Σμαροῦς, ἀποθανούσης μοιραίως ἐν ἀκμῇ καὶ κάλλει ἐν τοῖς παρὰ τῷ Αἴμῳ Λουτροῖς τοῦ Χισάρ τῇ 21ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1921].

38.—α') Ὁ ποιητῆς

—Καὶ τώρα, ποὺ τὸ βροχερὸ φθινόπωρο σιμώνει
 καὶ πέφτουν τὰ κλαδόφυλλα, ξηρά, κίτρινασιμένα,
 κι εἶναι θολὰ τριγύρω μου ὅλα, συννεφιασμένα,
 τοῦ πᾶς σὺ ταξειδιάρικο φαιδρὸ μου χελιδνί ;

—Μακρὰ θὰ πάγω πέλαγα περνώντας ἀφρισμένα
 σὲ χώρες, ποὺ ὁ οὐρανὸς γαλαξίος περιζώνει,
 ποὺ Ζέφυρος μεθυστικὰ τὰ δάση τους μυρώνει
 κι ἡ ἀνοιξὶς χαμογελᾷ σὲ δένδρα φουντωμένα.

—Εὐτυχισμένο μου πουλλά, νάχης καλὸ ταξειδί
 καὶ νὰ γυρίσης μὲ καλὸ στὴν πρώτη σου φωλιά,
 τοῦ νεκρωμένου μου σπιτιοῦ σὺ ζωντανὸ στολίδι.

Μὲ τὴν χειμωνοπαγωνιά ἡ δόλια μου καρδοῦλα
 στῆς μοναξιάς τὴν κρυερὴ θὰ πέση ἀγκαλιά
 δὲν ζῆ πιά ἢ μαννούλα μου, δὲν ἔχω ἀδεροφούλα...

39.—β') Ὁ ποιητής

—Κι ἂν πέθανεν ἡ μάννα σου κι ἡ ἀδελφή σου λείπη,
ἀγάπη δὲν ἤμπόρησεν ἄλλη σ' ἐσὲ ν' ἀνθήσῃ ;
ὅτι ἡ γυναῖκα τότε ζῆ δὲν ἔχεις ἐννοήσει,
ὡς ἂν νοιώθῃ μέσ' στὰ στήθεια τῆς ἀγάπης καρδιοχτύπι ;

—Πουλλάκι, τὴν ἀγάπη μου, ὦ συμφορὰ ὦ λύπη !
τὴν ἀνθοστόλισσα νεκρή, γι' αὐτὸ δὲν θά ξυπνήσῃ·
τὴν ραίνω μὲ τὰ δάκρυα μου, τὴν σκιώνει κυπαρίσσι.

—Μὰ ἔχουν καὶ τριανταφυλλιᾶς οἱ μυροβόλοι κῆποι,

ποὺ δὲν ἀργοῦν τριαντάφυλλα τὴν ἄνοιξι ν' ἀνθήσουν
ἐκεῖ, ὅπου μαράθῃσαν τὰ πρῶτα στὰ κλωνιά·
ἀγάπες ἄλλες δὲν μποροῦν νὰ σὲ παρηγορήσουν ;

—Μὰ καὶ στὰ δάση βρίσκονται δενδράκια φουντωμένα,
ποὺ τρέφονται μὲ τὴ δροσιά· στὴ βαρυχειμωνιά
μαραίνονται παντοτεινὰ καὶ μένουν ξηραμένα.

40.—Βάστα, ψυχὴ μου

Βάστα, ψυχὴ μου, κι ἄντεχε στὴ συμφορὰ σου τόσῃ·
μὴ κλονισθῆς στὸ βάρος τῆς καὶ σωριασθῆς δειλά,
καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ τῆς Μοίρας εἶναι δῶρα,
ποὺ ἄλλοι ἀνθοστόλιστη χαηδεύει καὶ φιλεῖ

καὶ σ' ἄλλοις πικροβάσανα χαρίζει πενθοφόρα
καὶ πότ' ἀγριεύει σκυθρωπή, τότε χιμογελά.
Σ' ὅποιον τοῦ κόσμου μακρυνῆ κι ἂν ταξειδεύσῃ; χῶρα
ἢ ἀνεβῆς σ' ἀπάτητα βουνά, πολὺ ψηλά,

ἢ κατεβῆς στῆς θάλασσας τ' ἀνήλια κι ὕγρα βάρη
ἢ στοῦ Ταργάρου τὸ βαθὺ καὶ σκοτεινὸ παλάτι,
δὲν θά ξεφύγῃς πούθενά τῆς μοίρας σου τὸ μάτι.

Παῖνε λοιπὸν σὺ τοῦ κορμιοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τὰ πάθη
γιὰ δῶρά τῆς καὶ γλύκαινε μὲ τὴν ὀρθοφροσύνη.
Ὁ μόνος τρόπος γιὰ τὰ ζῆς μ' ὑποφερτὴ γαλήνη.

41.—Ἡ τιμὴ

Κι ἂν ἔχη ἀξιώματα ἢ ἀρχοντιὰ μεγάλη
 ἢ κοσμοξάκουστη γενεὰ ἢ γλῶσσα σὰν τὸ μέλι,
 κι ἂν μὲ τὰ νιάτα ἢ ὁμορφιὰ στὸ πρόσωπό του θάλλῃ,
 ἢ σὰν σοφοῦ ἢ ποιητοῦ ἢ φήμῃ του ἀνατέλλῃ,

στά στήθεια του παλληκαριᾶς τρανὴ καρδιὰ δὲν πάλλει,
 οὔτε στολίδι ἀνθρωπισμοῦ ἢ φύσις του ἀγγέλλει,
 ὅταν ὁ βάρβαρος ἐχθρὸς σὲ φονικὴ ἀγκάλῃ
 σφίγγῃ σφιχτὰ τῆς μάννας του πατριδος ἅγια μέλη,

κι αὐτὸς δὲν δράχνῃ τὰ ἄρματα νὰ πάῃ νὰ πολεμήσῃ,
 μὲ τοὺς προμάχους νὰ σταθῇ, σὰν ἄξιο παλληκάρι
 καὶ τὴν τιμὴ τῆς μάννας του σὰν γυιὸς νὰ ἐκδικήσῃ.

Τιμὴ σ' αὐτόν, ποὺ νικητὴς στὸν πόλεμο πεθαίνει'
 τὴ Δόξα γιὰ συντρόφισσα στὸν τάφο του θὰ πάρῃ
 κι ὁ χρόνος μὲ δαφνόκλαρα τὴ μνήμῃ του θὰ ράνῃ.

[Ἀναφέρεται εἰς τοὺς ὑπὸ παντοίας προφάσεις "Ἕλληνας φυγοστράτους τοῦ 1918, τοὺς ἐπικληθέντας *κουραμπιέδες*].

42.—Τὰ παλληκάρια

Τὰ παλληκάρια τ' ἄξια στὲς μάχες δὲν φοβοῦνται
 τὰ βόλια καὶ τὲς κανονιές· μὰ πάντα σὰν λεοντάρια
 τραβοῦν ἔμπρὸς κι ἀκράτητα στὴν ἔφοδο πετιοῦνται
 καὶ σπέρνουν μὲ τὸ διάβα τους ἐλευθεριᾶς κλωνάρια

στά σκλαβωμέν' ἀδέρφια τους, ποὺ χρόνια τυραννιοῦνται.
 τιμὴ καὶ δόξα στά ὁμορφα κι ἀνδρεῖα παλληκάρια.
 κι ἂν σκοτωθοῦν στὸν πόλεμο, ποτέ τους δὲν ξεχνιοῦνται.
 Τοὺς στήνον ὀλομάρμαρα λαμπρὰ προσκυνητάρια,

τοὺς μνημονεὺ' ἢ ἐκκλησιά, τοὺς ἐπαινοῦν τραγοῦδια,
 μὲ λόγους καὶ μ' ἐγκώμια στοὺς τάφους τους γεορτάζουν.
 κι ἡ Τέχνη τοὺς ἀνθοβολᾷ μ' ἀμάραντα λουλούδια.

Κι ἂν τροπαιοῦχοι ζωντανοὶ γυρίσουν στά χωριά τους,
 μὲς σὲ τιμὲς καὶ σεβασμὸ περίβλεπτοι γεορτάζουν
 κι ἀφίνουν ὄνομα λαμπρὸ, αἰώνιο στά παιδιὰ τους.

43. — *Μὴν δοκισθῆς*

Μὴν δοκισθῆς ἢ μὴν εἰπῆς, ἴπως «τοῦτο δὲν θὰ γείνη»,
γιατὶ στὸν κόσμον τίποτε στήν θέσιν του δὲν μένει
ἀλλάζουν ὅλα κι ἄλλοτε ὅπου ἀνθοῦσαν κρίνοι,
τώρα τσουκνίδα κι ἀπιστία ἢ ἀγκαθιά βλασταίνει.

Ἡ τύχη πλούτη στὸν φτωχὸ κι ἀπόκληρό της δίνει
κι ἀπὸ τίς κάλπες βουλευτῆς ὁ πεινασμένος βγαίνει
ἀρρώστους, πού ἀπελπίσθηκαν, ὁ χρόνος ἀναστῆνει
κι ὁ σάν τὸ σίδηρο γιηρὸς ἐξαφνικὰ πεθαίνει.

Σὰν παλληκάρι ὁ δειλὸς σκοτώνεται στὴ μάχη
κι ὁ ἄμυαλος στὸν φρόνιμο χαρίζει συμβουλές,
σὰν χρόνια νὰ ἐλογόριαζε καὶ τὰ μυαλά του νᾶχη.

Ἡ δόξα σβῆνει κι ἡ τιμὴ κι οἱ πλούσιοι φτωχαίνουν
καὶ βασιλεῖς, πού ἐτρόμαζαν τὸν κόσμον μ' ἀπειλές,
χάνουν τοὺς θρόνους τους κι αὐτοὶ ἐξόριστοι πεθαίνουν.

[Ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀναστάσι-
σιν κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον].

44. — *Ἡ εἰρήνη*

Ἐλπιδοφόρα ἔλαμψε καὶ πάλιν ἡ εἰρήνη
τ' ἀστροπελέκια κανονίων κι οἱ βρόντοι πιά λουφάζουν
τὸ πανηγύρι τῆς φωτιᾶς καὶ τῆς φορτύντας σβῆνει
καὶ τ' ἄρματα πιά σὲ σωρὸς θ' ἀρχίσουν νὰ σκουριάζουν.

Τὸ αἶμα τῶν παλληκαριῶν τὸ χῶμα πιά δὲν πίνει
καὶ τὰ γλυκά τους ὄνειρα οἱ φόβοι δὲν ταραίζουν.
Νά! ξαναρχίζει ἡ ζωὴ νὰ ρεῖ σὰν τὴν κρήνη
μὲς σὲ λιβάδι χλοερό, πού μπόρες δὲν τρομάζουν.

Στὸν κάμπο φορίσσουν τὰ σπαρτὰ ψηλά καὶ μεσιωμένα,
τὰ γιδοπρόβατα βοσκοῦν στὴν χλόη σὰν γραμμένα
κι' αἱ βοσκοποῦλλες τὸν χορὸ σέρνουν μὲ τὲς φλογέρες.

Καὶ τῇ γαλήνιᾳ θάλασσᾳ καράβια σχίζουν πάλι
καὶ ξεφορτώνουν τὰ καλά, πού φέρνουν, στὸ ἀκρογιάλι.
Ἄ! ξαναῆρθαν αἱ καλὲς πρὸ τοῦ πολέμου ἡμέρες! !

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ. Πρὸς τὸ δέκατο τέταρτο ἔτος	Σελ. 3—6
Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ Συνοπτικὸν σημεῖωμα ἰδιόγραφον . . .	> 8—9
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Κ. Μ. Ἀποστολίδης . . .	> 9—13
> > Γνώμες καὶ σκέψεις καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς Κ. Μ. Ἀποστολίδου	> 14—31
Κ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ. Ἡ ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ μητρό- πολις Φιλιππουπόλεως	> 32—63
Κ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ. Βιογραφία διακριθέντων Φιλιπ- πουπολιτῶν	> 64—94
ΔΗΜ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ. Περὶ τοῦ Γ. Σταυράκογλου . . .	> 95—98
Δ. Κ. ΒΟΓΑΖΛΗ. Ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ θέρετρα τῆς βορεινῆς Ροδόπης	> 96—156
ΠΕΡ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Ἐπιτόμβιο στὸν ἀλησμό- νητο Κ. Μ. Ἀποστολίδη	> 156—157
ΜΑΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντι- νουπόλεως Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός	> 157—160
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Τέσσαρες σύγχρονοι ἱ- στοριογράφοι τῆς Θράκης	> 161—178
Κ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ. Λεξιλόγιον τῆς ἐν Φιλιππουπό- λει Ἑλληνικῆς διαλέκτου. Πρόλογος	> 179—192
ΔΗΜ. Ι. ΓΕΩΡΓΑΚΑ. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρα- κατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν	> 193—270
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Ἡ Θρακικὴ ἀρχιτεκτο- νικὴ τὸν 19 αἰῶνα	> 271—272
Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ. Δοξασίαι τῶν διαφόρων λαῶν γιὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου	> 273—298
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Ὁ Γεώργ. Βιζυηνός καὶ τὸ χειρόγραφόν του «Λυρικά»	> 299—304
Ν. ΒΕΗ (Bees). Ἑμμετρα κείμενα Στ. Α. Κουμανούδη . .	> 305—347
ΠΟΛ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Σημειώματα. Μνημόσυ- να. Βιβλιοκρισία	> 348—372
Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ. Προσθήκη εἰς τὰ «ἀχνάρια ἐπάνω σὲ βράχους»	> 374—376
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	> 377—382
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	> 383—384